

**T.C.**  
**SELÇUK ÜNİVERSİTESİ**  
**SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**  
**TARİH ANABİLİM DALI**  
**ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**İLHANLILARIN ANADOLU'DAKİ DİNİ SİYASETİ**

**Mustafa AKKUŞ**

**DOKTORA TEZİ**

**Danışman**  
**Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ**

**Konya-2011**



T.C.  
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



## BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Bu tezin proje safhasından sonuçlanmasına kadarki bütün süreçlerde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Öğrencinin Adı Soyadı  
(İmza)  
Mustafa AKKUŞ



T.C.  
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



### DOKTORA TEZİ KABUL FORMU

Mustafa AKKUŞ tarafından hazırlanan İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti başlıklı bu çalışma 27/05/2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği/oyçokluğu ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

1	<b>Doç. Dr.</b>	Danışman Mustafa DEMİRCİ	
2	<b>Prof. Dr.</b>	Üye Bayram ÜREKÇİ	
3	<b>Prof. Dr.</b>	Üye Mehmet Ali KAPAK	
4	<b>Yard.Doç. Dr.</b>	Üye Mehmet Ali HACIGÖKMEN	
5	<b>Prof. Dr.</b>	Üye Ahmet Yaşar ÖZAK (Hacettepe Üniversitesi)	

## ÖNSÖZ

Günümüzün değişen dünya şartları ve oluşan yeni dengeler ortamında tarih biliminin önemi ve itibarı gittikçe artmaktadır. Bu sebeple devletler ve toplumlar insanları birleştirici özelliğinden dolayı mazilerini daha detaylı ve derinlemesine araştırma ihtiyacı duymaktadırlar.

Tarihin en önemli hadiselerinden biri olan Moğol istilası ve meydana getirdiği sonuçlar özellikle Türk dünyasını çok yakından ilgilendirmektedir. Bugüne kadar konuyla ilgili birçok araştırmalar yapılmış eserler yayınlanmıştır. Ancak bütün bunlar siyasi tarihle sınırlı kalmış, istilayla beraber oluşan dini yapı ve siyaseti üzerinde durulmamıştır. Özellikle de Moğolların dini siyaseti veya Moğol hanedanlıklarının din siyaseti üzerinde hiçbir çalışma bulunmamaktadır. Tezimizi hazırlarken birazda olsa bu alandaki boşluğu gidermek maksadıyla İlhanlıların Anadolu'daki dini siyasetlerini ele aldık. Konu hazırlanırken dönemin yerli ve yabancı kaynakları en ince ayrıntılarına kadar taranmış dönemle ilgili her türlü kaynaklar ve araştırmalar gözden geçirilmiştir.

Tez kaynaklar ve Moğolların tarih sahnesine çıkışları ile Anadolu'yu istilaları hakkında bilgilerin hatırlatıldığı giriş dışında dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İlhanlıların dini siyasetlerini anlayabilmek için Moğolların dini inanışları ve büyük dinlerin steplere nüfuzu, bu dinlere bakış ve uygulamaları ele alınmış, Moğol inanç sistemine değinilmiştir.

İkinci bölümde ise ilk olarak Moğolların istila döneminde Anadolu'daki dini politikalarına değinilerek, tabilik dönemi İlhanlı dini siyaseti ele alınmıştır. Bu bölümde İlhanlı hükümdarlarının her birinin dini yönü, dinlere bakışı, muhtelif dinlere mensup olan tebaasına karşı uygulamaları ile dış siyasetlerindeki dini politikaları tek tek irdelenerek ortaya konulmuştur. Her bir Han'ın iç ve dış siyasetindeki dini politikaları, dini yaklaşımları, dinler ve dini zümrelerle ilişkileri İslamlaşmadan önce ve sonraki dönem dini, mezhebi ve fikri farklılıklar ve uygulanan politikalar kronolojik olarak değerlendirilmiştir. Üçüncü bölümde de Anadolu'daki dini zümreler hakkında genel bir değerlendirme ile istila ve İlhanlı

hâkimiyeti döneminde Moğol yanlısı dini zümreler ile Moğollara muhalif olan ve muhalif olmayan dini zümrelerin tutumları ayrı ayrı izah edilmiştir. Anadolu'daki dini zümrelere karşı Moğolların uyguladıkları din siyasetleri açıklanarak bunun Anadolu dini demografisi üzerinde etkileri ve Anadolu tarihi açısından sonuçları üzerinde durulmuştur. Bu zümreler; tasavvufi ve sosyo-dini guruplar halinde ele alınarak İlhanlıların bunlarla olan münasebetlerine değinilmiştir. Anadolu'daki Hristiyanların etnik kökenlerine göre İlhanlılarla ilişkilerinden bahsedilmiş, Nasturi ve Ortodoks grupların tutumları gözden geçirilmiştir.

Son bölümde ise İlhanlıların dış siyasetinde din konusu ele alınmış İslam dünyasıyla ilişkilerinde uyguladıkları dini siyasetleri İslam dünyasını istila etmelerinin sebepleri, Moğolların Bâtınîliği İran'dan söküp atmaları, Abbasi hilafetiyle ilişkileri, Şîî ve Sünnilerin tutumları hilafetin sonu ve bu konuda Moğolların uygulamalarına değinilmiştir. Daha sonra Memlûk ve Altınordu devletleriyle münasebetlerinde dinin etkisi üzerinde durulmuş, bu konuda İlhanlı siyaseti kronolojik olarak zikredilmiştir. Aynı şekilde Katolik ve Ortodoks Hristiyan devletlerle olan ilişkilerinde dini faktörler, münasebetlerinde dönem dönem meydana gelen değişmeler ve sebeplerinde dini etkiler ile dini ittifak arayışlarında uyguladıkları dini siyasetleri ortaya konulmuştur.

Bu tezi hazırlamakta büyük yardım ve teşviklerini gördüğüm değerli hocam ve tez danışmanım Doç. Dr. Mustafa DEMİRCİ ile Prof. Dr. Mikail BAYRAM, Prof. Dr. Bayram ÜREKLİ, Prof. Dr. Mehmet Ali KAPAR, Yard. Doç. Dr. Mehmet Ali HACIGÖKMEN ve emeği geçen tüm hocalarıma, arkadaşlarıma ve aileme ayrı ayrı teşekkürü bir borç bilirim.

Mustafa AKKUŞ

Mart 2011



T.C.  
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa AKKUŞ	Numarası: 024102021002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Ortaçağ Tarihi	
	Danışmanı	Doç. Dr. Mustafa DEMİRCİ	
Tezin Adı		İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyasetleri	

### ÖZET

Dünya tarihine yön veren önemli olaylardan biri olan Moğol istilası, XIII. asrın din tarihi açısından da büyük bir etkiye sahiptir. Moğollar kendi din ve inançlarının yanında istila ettikleri bölgelerdeki dinlere ve din adamlarına genel manada büyük bir hoşgörü ile yaklaşmışlardır. Buna mukabil kendi yasalarıyla çelişen dini ritüellere karşı da despotça müdahaleden geri kalmamışlardır. Her ne kadar Moğollar, dinler arasında dengeli bir tutum sergilemeye çalışsalar da bu denge dönemin Büyük Han ve mahiyetinin inanç ve düşüncesi çerçevesinde şekillenmiştir. Moğollar kendi Şaman inançlarının yanında diğer dinlere karşı da meraklı olmuşlar, daha önce Moğol kabileleri arasında yayılan Nasturilik ile beraber İslamiyet, Yahudilik, Budizm, Taoizm ve Mani dini gibi diğer dinler de Moğollar arasında yayılma imkânı bulmuştur.

Moğol Hanlarının dini inanç ve uygulamaları ile diğer devletlerle olan ilişkilerinde dinin etkisi ele alındı. İlhanlı Hanlarının dini inançları, tebaasına karşı dini siyasetleri izah ederek Anadolu'daki dini ve tasavvufi zümrelerle ilişkilerinde dini politikalarına değinildi. Anadolu'da Türkmenler, Ahiler, Ekberiler, Bektaşiler ve Kübreviler gibi Moğol karşıtı dini zümrelerin tavırları ve Moğolların bu gruplara karşı uyguladıkları asimilasyon politikaları anlatıldı. Bunlara karşı Moğol yanlısı Kalenderî gruplar, Hristiyan halklar ve Moğol muhalifi olmayan Mevlevilerin Moğol dini siyasetindeki rolleri ele alındı.

Son olarak ta İlhanlıların dış siyasetlerinde dinin etkisine değinildi. Moğolların Abbasi Halifeliği ile ilişkileri, Sünni İslam dünyasına karşı Moğol siyasetinde Şîilerin etkisi irdelendi. İlhanlıların Altınordu ve Memlûklerle

ilişkilerinde dinin rolü dönem dönem ele alınarak değerlendirildi. Ayrıca İlhanlıların Ortodoks ve Katolik Hristiyan dünyasıyla münasebetleri ve onlarla ilişkilerindeki dini unsurlar ve İlhanlı tebaası arasındaki Hristiyanların bu ilişkilerdeki etkileri anlatılmıştır.



T.C.  
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



Öğrencinin	Adı Soyadı	Mustafa AKKUŞ	Numarası: 024102021002
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih / Ortaçağ Tarihi	
	Danışmanı	Doç. Dr. Mustafa DEMİRCİ	
Tezin Adı		İlkanid's Religious Policies in Anatolia	

### ABSTRACT

One of the most important events that shaped the world history, the Mongol invasion has a major effect from the point of religious history in XIII. century. Besides their own religion and beliefs, Mongols approached with a big tolerance to the religion and the religious leaders in the regions that they invaded. In the other hand, they didn't stop interfering domineeringly to religious rituals which were contradicted with their own rules. Although Mongols tried to act in balanced manner among the religions, this balance had shaped with in the frame of Great Khan's belief and idea of that period. Besides their own Shamanist beliefs, Mongols interested in the other religions; and as well as Nestorian Christianity which previously spreaded among Mongolian tribes, the other religions like Islam, Judaism, Buddhism, Taoism and Manichaeism has penetrated into Mongols.

As well as Mongol Khans' religious beliefs and practices, religion effects in their relations with other states were discussed. İlkanid's religious policies in their relations with religious and Sufistic groups in Anatolia have been mentioned by explaining İlkanid Khans' religious beliefs and their religious diplomacies towards their vassals,. The attitudes of anti-Mongols religious groups like Turkmens, Ahi, Ekberi, Bektashis and Kubrevi, and the assimilation policies applied by Mongols against these groups have been explained. On the other hand pro-Mongols Kalender groups, Christian peoples and Mevlevi that not opposite to Mongols and their roles in Mongol religious policy were discussed.

And finally, the religious influence of İlkanids foreign policy were mentioned. Relations between Mongols and the Abbasid Caliphate, the effects of



Shiites against Sunni Islam world in Mongol policy were examined. The role of religion in relations of Ilkhanids with Golden Horde and Mamluks were periodically evaluated. Also, the relations of Ilkhanids with Orthodox and Catholic Christian world and the religious elements in their relations and the effects of Christians among Ilkhanid vassals have been explained.

## İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI .....	i
DOKTORA TEZİ KABUL FORMU .....	ii
<b>ÖNSÖZ</b> .....	iii
ÖZET .....	v
ABSTRACT .....	vii
<b>KISALTMALAR</b> .....	xi
<b>GİRİŞ</b> .....	1
1. Kaynaklar .....	1
2. Araştırmalar .....	15
3. İstila Öncesinden İlhanlıya Kadar Anadolu'nun Siyasi Durumu .....	17
<b>BİRİNCİ BÖLÜM</b> .....	37
<b>MOĞOLLARIN ERKEN DÖNEMLERİNDE DİNLER</b> .....	37
1.1 Moğolların Geleneksel Dini: Şaman İnanıcı (Şamanizm) .....	38
1.1.1. Şaman İnanıcının Temel Kurumları .....	43
1.1.1.1 Gök Tanrı İnanıcı .....	43
1.1.1.2. Güneş ve Ay Mefhumları .....	47
1.1.1.3. Ateş ve Ocak Mefhumları .....	48
1.1.1.4. Şaman'ın (Kam'ın) Özellikleri .....	50
1.1.1.5. Şaman İnanıcında Ölüm Mefhumu .....	53
1.2. Moğol Steplerine Büyük Dinlerin Nüfuzu .....	56
1.2.1. Moğollar Arasında Budizm .....	56
1.2.2. Moğol Steplerde Hristiyanlık .....	61
1.2.3. Moğollar ve İslamiyet .....	69
1.2.4. Moğollar Arasında Yahudiler .....	85
1.2.5. Moğol Steplerindeki Diğer Din Ve İnanışlar .....	91
1.2.5.1. Cengiz Han ve Taoizm'in Moğolistan'a Nüfuzu .....	92
1.2.5.2. Moğollar Arasında Mani Dini .....	97
<b>İKİNCİ BÖLÜM</b> .....	100
<b>İLHANLILARIN DİNLERE BAKIŞI ve DİNİ SİYASETLERİNİN EVRELERİ</b> .....	100
2.1. Moğolların İstila Döneminde Anadolu'da Uyguladıkları Dini Siyasetleri (1231–1258) .....	103
2.2. Tabilik Döneminde İlhanlıların Dini Siyaseti(1258–1335) .....	114
2.2.1. Hûlâgû'dan Gâzân Han'a Kadar İlhanlı Siyaseti(1258–1295) .....	114
2.2.1.1. Hûlâgû Han'ın İnanıcı ve Hristiyan Yanlısı Siyaseti .....	115
2.2.1.2. Budist Abâkâ Han ve İslam Karşıtı Tavrı (1265–1282) .....	126
2.2.1.3. İlk Müslüman İlhanlı Hanı Ahmed Tekûdâr ve Değişen İlhanlı Siyaseti .....	137
2.2.1.4. Argûn, Keyhâtu ve Baydû Dönemlerinde Dini Siyaset .....	149
2.2.1.4.1. Argûn Dönemi (1284–1291) .....	149
2.2.1.4.2. Keyhâtu ve Baydû Dönemleri (1291–1295) .....	163
2.2.2. İslamlaşmadan Sonra İlhanlıların Dini Siyaseti(1295–1335) .....	171

2.2.2.1. Gâzân Han Dönemi İslamlaşma ve İlhanlı Siyasetine Etkileri (1295–1304) .....	171
2.2.2.1.1. Gâzân Han ve Dini Yönü .....	171
2.2.2.1.2. Gâzân Han'ın İç ve Dış Siyasetinde Din .....	181
2.2.2.2. Sünnilik ve Şîlik Arasında Bir Han: Muhammed Olcâyâtü Dönemi (1304–1316) .....	197
2.2.2.2.1. Sultan Muhammed Olcâyâtü'nun Dini Yönü .....	197
2.2.2.2.2. Sultan Muhammed Olcâyâtü'nun Dini Siyaseti .....	206
2.2.2.3. Ebu Said Bahadır Han ve Son Dönem İlhanlı Dini Siyaseti .....	218
(1316–1335) .....	218
<b>ÜÇÜNCÜ BÖLÜM</b> .....	229
<b>İLHANLILARIN ANADOLU'DAKİ DİNİ SİYASETLERİ KARŞISINDA DİNİ ZÜMRELERİN TUTUMU</b> .....	229
3.1. Moğol (İlhanlı) Tahakkümüne Dini Muhalefet .....	229
3.1.1. Moğol Tahakkümüne Türkmenlerin Tavrı .....	230
3.1.2. Moğol Tahakkümüne Ahilerin Tavrı .....	245
3.1.3. Moğol Tahakkümüne Ekberilerin Tavrı .....	261
3.1.4. Moğol Tahakkümüne Hacı Bektaş'ın Tavrı .....	270
3.1.5. Moğol Tahakkümüne Kübrevilerin Tavrı .....	277
3.2. Moğol (İlhanlı) Yanlısı Dini Gruplar .....	286
3.2.1. Moğol Yanlısı Kalenderî Gruplar (Cavlakî, Haydârî, Rufâî) .....	286
3.2.2. Moğol Yanlısı Hristiyan Gruplar .....	307
3.2.2.1. Moğol-Ermeni Yakınlaşması ve İlhanlı Dini Siyasetindeki Rolü ..	312
3.2.2.2. Gürcülerin İlhanlı Dini Siyasetindeki Rollerini .....	320
3.3. İlhanlı Dini Siyasetinde Mevlevilerin Yeri .....	326
3.3.1. Mevlevilik ve Mevlânâ'nın Moğol Tahakkümüne Bakışı .....	326
3.3.2. Mevlânâ'dan Sonra İlhanlı Dini Siyaseti ve Mevleviler .....	342
<b>DÖRDÜNCÜ BÖLÜM</b> .....	357
<b>İLHANLILAR'IN DIŞ SİYASETİNDE DİN</b> .....	357
4.1. İslam Dünyasıyla İlişkilerinde Dini Siyasetleri .....	357
4.1.1. Moğolların Bağdat Abbasi Halifeliği ile İlişkileri .....	361
4.1.1.1. Mengü Han'a (1251–1259) Kadarki Hanlar Dönemi .....	361
4.1.1.2. Mengü Han Dönemi (649–657/1251–1259) ve İsmaililer .....	367
4.1.1.3. Bağdat'ın İstilasası ve Abbasi Halifeliğinin Sonu .....	375
4.1.1.4. Bölgedeki Şîhlerin Tavrı .....	387
4.1.2. İlhanlı–Memlûk Münasebetlerinde Din .....	395
4.1.2.1. İlhanlıların Müslümanlaşmasına Kadar Memlûk İlişkileri .....	395
4.1.2.2. Müslüman İlhanlılar Döneminde Memlûk İlişkileri .....	413
4.1.3. Altınordu ile İlişkilerinde Dinin Rolü .....	423
4.2. Hristiyan Dünyası İle İlişkilerinde İlhanlıların Dini Siyaseti .....	435
4.2.1. Katolik Dünyası ile İlişkiler .....	435
4.2.2. Ortodoks Bizans'la İlişkiler .....	457
<b>SONUÇ</b> .....	462
<b>KAYNAKÇA</b> .....	466
Özgeçmiş .....	499

## KISALTMALAR

AEMA	:	Archivum Eurasiae Medii Aevii
a.g.e.	:	adı geçen eser
a.g.m.	:	adı geçen makale, adı geçen madde
a.mlf.	:	aynı müellif
AÜ DTCF TAD	:	Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırma Dergisi
AÜ İFD	:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
AÜ SBFD	:	Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
b.	:	bin, ibn
bkz.	:	bakınız
CAJ	:	Central Asiatic Journal
çev.	:	çeviren
der.	:	derleyen
DİA	:	Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DTCFD	:	Dil ve Tarih-coğrafya Fakültesi Dergisi
ed.	:	editör / edited
EI	:	Encyclopadia of Islam
haz	:	hazırlayan
İA	:	Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi
İng.	:	İngilizce
İTED	:	İslam Teknikleri Enstitüsü Dergisi
İÜEF	:	İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
İÜ İFM	:	İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası
JA	:	Journal Asiatique
MÜFEF TAD	:	Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları

	Dergisi
n.	: not/dipnot
nşr.	: neşreden
nr.	: numara
ö.	: ölümü
s.	: sayfa
S.	: Sayı
SAD	: Selçuklu Araştırmaları Dergisi
SI	: Studia Islamica
Sİr.	: Studia Iranica
SÜTAD	: Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi
ŞM	: Şarkiyat Mecmuası
TDAD	: Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
THİTM	: Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası
THTD	: Türk Hukuk Tarihi Dergisi
TİD	: Tarih İncelemeleri Dergisi
TKA	: Türkiye Kültürü Araştırmaları
TKİD	: Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi
TOEM	: Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası
trc.	: tercüme
TTEM	: Türk Tarih Encümeni Mecmuası
v.	: varak
VD	: Vakıflar Dergisi
vd.	: ve devamı, ve diğerleri
yay.	: yayınlayan
yp.	: yaprak

# GİRİŞ

## 1. Kaynaklar

Selçuklu ve İlhanlı dönemleri ile ilgili olarak birçok müellif tarafından çeşitli alanlarda ve dillerde eserler kaleme alınmıştır. Bu kaynaklar arasında en temel nitelikte olanlar Anadolu da yazılmış olan Farsça ve Arapça eserlerdir. Bunun yanı sıra Memlûklular devrinde Mısır ve Suriye de yazılan kaynaklar temel eserler arasında yer almaktadır. Ayrıca Ermeni, Süryani ve Gürcü kaynakları da bize oldukça önemli bilgiler vermektedir. Bu arada kitabe, meskûkât, vakfiyeler gibi yardımcı kaynaklar ile günümüz araştırma eserlerden de yararlanılmıştır. Ancak konumuz ile ilgili kaynak yönünden büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Dönemi ele alan Anadolu'da telif edilen kaynaklarda özellikle dini yapı, burada yaşayan dini zümreler hakkında çok sağlıklı ve net bilgiler verilmemiş, dönemin müellifleri bu konuda çok ketum davranmışlardır. Çoğu zaman elde edilen ve çalışmamızda kullanılan bu bilgiler satır aralıklarından titiz bir şekilde günümüz araştırmacılarında anladığı şekliyle, anlamını zorlamadan kullanılmaya çalışılmıştır.

Araştırmamızda büyük oranda çağdaş kaynaklara ulaşarak onları kullanma gayreti içerisinde olduk. Muasır kaynakların yokluğu veya ulaşılamazlığı durumunda karşılaştığımız güçlükleri muahhar kaynaklar vasıtasıyla çözme yolunu tercih ettik. Bunu yaparken çağdaş kaynaklardan yararlanan ve nakilde bulunan muahhar kaynaklara öncelik verdiğimizizi ayrıca belirtmeliyiz. Kullandığımız kaynakların müellifleri ya bizzat görgü tanığı olanlar, ya görgü tanıklarının ifadelerine başvuranlar ya da kendilerinden öncekilerin eserlerine ve bilgilerine dayananlardır. Nitekim bu silsile devam ettirilerek günümüz çalışmaları içerisinde de dolaylıda olsa tezimiz ile ilgili bu kaynakları kullanan araştırmacıların olaylara bakışı ve değerlendirmelerini göz önüne alarak edindiğimiz bilgileri dikkatle etüt ettikten sonra kullanmayı ilke edindik. Kullanılacak materyallerin azlığı ve bu bilgilerin

metodolojik süzgeçten geçirilmesi hem süreci uzatmış, hemde muhtevayı daha da sınırlı tutmamıza etki etmiştir. Metod olarak kaynak tetkikinde kronolojiye dikkat edilmiş, kaynaklar karşılıklı olarak değerlendirilerek tez bu doğrultuda kaleme alınmıştır.

Bu dönemin en önemli kaynaklarından biri hiç şüphesiz çeşitli devlet görevlerinde bulunan İbn Bîbî'nin İlhanlı veziri Şemseddin Cüveynî'nin teşvik ve isteği ile 1186 ve 1280 yılları arasındaki yaklaşık bir asırlık olayları içeren çok önemli bir Selçuklu tarihi olan *el-Evamirü'l-Alaiye fi'l-Umûri'l-Alâiyye* adlı eseridir. İnşâ Dîvânî'nda bulunması dolayısıyla ve dönemin olaylarının birçoğunu görüp yaşadığı için eseri son derecede kıymetli ve orijinaldir. İlk Selçuklu-Moğol ilişkileri konusunda yegâne kaynak olduğu gibi, 1280 yılına kadarki Selçuklu-İlhanlılar arasındaki mücadelelerin en önemli tanığıdır. Gerek İstila dönemi gerekse Abâkâ Han'ın son yıllarına kadar Anadolu tarihi, buradaki dini grupların faaliyetleri, din ve devlet adamlarının İlhanlı siyasetindeki konumları ve uygulamalarını göstermesi yönüyle araştırmamız açısından büyük öneme sahip olan bu eser en çok müracaat ettiğimiz kaynaklardan biri olmuştur. Tarihlendirmeye çok az yer vermiş olan eserdeki bazı olayları da diğer önemli bir Selçuklu kaynağı olan Aksarâyî'nin *Müsâmeretü'l Ahbâr*'ı ile kıyas ederek kullandık. Eserin yegâne mufassal nüshası Ayasofya Kütüphanesi nr.2985'de bulunmaktadır.<sup>1</sup>

Anadolu Selçuklu ve İlhanlı dönemi tarihi açısından büyük önem arzeden nadide telifattan biri de Divan Kâtipliği ve Evkaf Nazırlığı gibi yaklaşık 50 yıl kadar devlet hizmetinde bulunan Kerimüddin Mahmud Aksarâyî'nin *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr* adlı eseridir. İbn Bîbî'nin eserinin sona erdiği 1280'den, Selçuklu Devleti'nin yıkılışına kadar Selçukluların yegâne vakayinamesi konumunda bulunan Aksarâyî'nin bu eseri Moğolların Anadolu'da yaptıkları tahribat, Cimri hadisesi, Türkmen hareketleri ile dini zümrelerin Moğollara karşı tutumları ve İlhanlıların Anadolu'da uyguladıkları mali sistem konusunda çalışmamızla ilgili çok kıymetli bilgiler içermektedir. İbn Bîbî gibi olayların tarihini her zaman vermeyen eserin din adamları dini gruplarla ilgili tasvir ve rivayetleri açısından İbn Bîbî'den

<sup>1</sup> Bu nadide eserin tam metni, 1956 yılında Adnan Erzi tarafından faksimile olarak yayınlanmış, Mürsel Öztürk tarafından tercüme edilerek Kültür Bakanlığı 1000 temel eser arasında yayınlanmıştır İbn Bîbî, *El Evamirül Alaiye Fil Umuril-Alaiye (Selçukname I-II)* Trc: Mürsel Öztürk, 1000 Temel Eser Kültür Bakanlığı, Ankara 1996

daha değerlidir. İhanlıların İslam'ı kabul ettikleri 1295 yılından sonraki dini siyasetlerini göstermesi bakımından menakıpnamelerin dışında Anadolu'da kaleme alınan tek eser olması dolayısıyla araştırmamız da en çok istifade ettiğimiz kaynaklardan biridir. Eserin bilinen iki nüshası Ayasofya Ktp. Nr.3143 ve Yeni Cami Ktp.827 numaralarda kayıtlıdır.<sup>2</sup>

Araştırmamızda kullandığımız temel kaynaklardan bir diğeri ise bu güne kadar kullanılmamış İbnü's- Serrâç diye tanınan tam adı *Muhammed b. Ali b. Abdurrahman b. Ömer b. Abdulvahhab b. Muhammed b. Tahir b. es- Serrâç el Kureşî ed- Dimaşkî eş- Şafî er-Rufâî* tarafından kaleme alınmış olan, *Teşvîkü'l-Ervâh ve'l-Kulûb ilâ Zikri Allâmi'l-Guyûb* adlı eseridir.<sup>3</sup> Bu eser araştırmacılar tarafından pek tanınmadığından kaynak hakkında daha tafsilatlı bilgi verme lüzumunu hissediyoruz.<sup>4</sup>

Türkiye Selçukluları tarih ve medeniyeti hakkında orijinal bilgileri ihtiva eden eserin bilinen tek nüshası İstanbul Amca-zâde Hüseyin Paşa Kütüphanesi (Süleymaniye) numara 272'da kayıtlı olup, çok fersude bir durumdadır. Eser her biri bir konuyu içeren dört cüzden müteşekkildir. Birinci, ikinci ve dördüncü cüzler bu nüshada mevcut iken, üçüncü cüz, hacimli olmasından dolayı olmalı ki, bu nüshaya alınmamıştır. Yazarın "*Tuffâhu'l-Ervâh ve Miftâhu'l-İrbâh*" adını verdiği ve sufiler hakkında rivayetleri (Menkulat) ihtiva eden bu cüz'ü ayrı bir kitap halinde yayınlamış olduğu anlaşılıyor. Bu cüz'ün de şimdilik bilinen tek nüshasının ABD Princeton Üniversitesi Library Gift of Robert Garrett, 97 numarada kayıtlı olduğu tespit edilmiştir.<sup>5</sup>

*Teşvîkü'l-Ervâh* belli konulara tahsis edilmiş dört cüzden müteşekkildir. I. Cüz: "*en- Nuru'l-Hâdî*" (2a-152b) adını taşımaktadır. Bu cüzün başında yazar kitabın telif sebebini uzunca bir "temhid" başlığı altında vermektedir. II. Cüz: "*es- Siracü'l-*

<sup>2</sup> Osman Turan her ikisine de dayanarak kitabın bir neşrini yapmıştır. Kerimüddin Mahmut Aksarâyî, *Musameratü'l Ahbar, (Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi)* Nşr: Osman Turan, TTK. Yayınları, Ankara, 1999; Mürsel Öztürk tarafından tercüme edilen bu eser Türk Tarih Kurumunca yayınlanmıştır. Kerimüddin Mahmut Aksarâyî, *Musameratü'l Ahbar*, Çev: Mürsel Öztürk TTK. Yayınları, Ankara 2000.

<sup>3</sup> İbn Serrâç El Kureşî, *Teşvîkü'l-Ervâh ve Tuffâhu'l-Ervâh*, Amcazade Hüseyin Paşa Kütüphanesi Arapça Yazma No: 272.

<sup>4</sup> Bu kaynağı Türkiye'de ilk tanıtan Mikail Bayram olmuştur. Mikâil Bayram, "Türkiye Selçukluları Tarihi Hakkında Yeni Bir Kaynak" *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Ayı Basım, Sayı 12 Konya 2002

<sup>5</sup> Bayram, "Yeni Bir Kaynak" s.42.



*Vehhâc*” (153a-316a) adını almaktadır. Eserin bu cüzü on fasıldan müteşekkildir. Genel olarak Hz. Osman’ın şahadeti ile başlayan dini ve siyasî olayları dile getirmekte ve gene İslam dünyasındaki Sünnî ve Rafizî hareketleri anlatmakta, imamet konusu etrafındaki görüşleri ve tarihi olayları Sünnî bir anlayışla değerlendirmektedir. Bütün bu olaylar içersinde tasavvufî çevrelerin tutum ve davranışları tasvir edilmektedir. III. Cüz: “*Tuffâhu’l-Ervâh ve Miftâhu’l-İrbâh*” adını alan çalışmamızda özellikle kullandığımız bu bölüm dört kısımdan ibarettir. Birinci kısım: *Mütekaddimûn* (ilk nesil) hakkındaki rivayetlerdir. İkinci kısım *Mutavassitûn* (orta nesil) hakkındaki rivayetlerdir. Üçüncü kısım *Muteahhirûn* (son nesil) hakkındaki rivayetlerdir. Dördüncü kısım Mutekaddimlerin takipçileri hakkındaki rivayetlerdir. IV. Cüz: Yazarın “*Semeretü’l-âdâb min şecereti’l-âdâb*” adlı eserinden alınmış Şîrlerden ibaret olup, nüshanın 316a-323b sahifelerinde yer almaktadır. İbnü’s-Serrâç’ın bir kısım kasideleri buraya alınmıştır.

Çalışmamız açısından eserin asıl kıymetini arttıran yönü yazarın kendi yaşadığı dönemde ve kendisinden bir iki nesil öncekiler, yani VI-VIII ( XI-XIV. yy) asırlarda Anadolu, Suriye ve Irak’ta cereyan eden kültürel, dini ve siyasi olayları tasvir etmesidir. Bu yönüyle Anadolu Selçukluları, Memlûkluler ve İlhanlılar tarihi hakkında birinci elden kaynak eser durumundadır. Yazar Memlûkler’in hizmetinde görevli bir kişi olduğu için Memlûklu Sultanları ve devlet adamları ve faaliyetleri ile ilgili verdiği bilgiler daha mevsuk belge durumundadır. Bazen resmî yazıların orijinal metnini aynen vermektedir. İbn Serrâç Sultan Nâsıru’d-din Baybars ve Seyfeddin Kalavun’u büyük kahramanlar olarak görmekte ve onların zaferlerini hikâye etmektedir. Hûlâgû Han, Abâkâ Han ve Gâzân Mahmud Han’ın Suriye ve Güney Doğu Anadolu’daki faaliyetlerini anlatırken bizzat olaylara şahit olanların ifadelerine başvurmaktadır. Moğolların bu bölgelerde gerçekleştirdikleri katliamlar esnasında 500’den fazla ilim adamı katlettiklerini ifade etmektedir.<sup>6</sup> Ahmed Tekûdâr, Argûn Han, Hudabende gibi İlhanlı prensleri arasındaki taht mücadeleleri hakkında da bilgiler vermektedir. İbnü’s-Serrâç bu olayları anlatırken sık sık tarih vermeyi de ihmal etmemektedir.

---

<sup>6</sup> İbn Serrâç, *Tuffâhu’l-Ervâh*, yp. 219a-219b, (345. menkul).

Kendisi zamanında “Behinsi” ve çevresinde, Harran, Re’sü’l-ayn, Hisnukeyfa, Mardin, Hakkâri, Tokat, Akşehir, Konya ve daha birçok beldelerdeki Rufâî, Haydârî ve Cevlakî derviş ve şeyhlerden bahsetmiştir. Bu beldeler hakkında kısa kısa bilgiler de vermiştir. Bir vesile ile çocukluğunun da bu bölgede geçtiğini bildirmektedir. İbn Serrâç Türkiye Selçukluları’nın siyasî tarihinden çok kültürel tarihine önemli katkılarda bulunmaktadır. O dönemde Kırım ve Kıpçak’tan Anadolu’ya göçen Baba Saltuk’un pek çok halifeleriyle ve müritleriyle tanışmış ve bunların ifadesine dayanarak Baba Saltuk’un Kıpçak’daki faaliyetleri hakkında geniş malumat sunmuştur. *Teşvikü’l-Ervah*’ta Baba Saltuk hakkında müstakil bir fasıl açarak onun hakkında on tane menkıbe derlemiştir.<sup>7</sup>

Anadolu’da kendilerine Cavlakî denilen Kalenderî dervişler de İbnu’s-Serrâç’ın dikkatini çekmiştir. Bu arada Barak Baba, Mardin ve çevresinde yaşayan Dazlak Baba, Şeyh Arslan, Şeyh Osman et- Türkî gibi Türkmen dervişleri de tanıtmaktadır. Bu gibi şahısları tanıtmaya çalışırken münasebet düştükçe, Konya, Antalya, Alanya, Uluborlu, Akşehir, Belendüz, Tokat, Banyas gibi Anadolu’daki şehir ve beldelerden ve bu beldelerde faaliyet gösteren sufilerden söz etmektedir. Bu durum İbnu’s-Serrâç’ın eserlerinin Türkiye Selçukluları kültür ve din tarihi açısından önemini ortaya koymaktadır. İbnu’s-Serrâç, Anadolu’nun Sadreddin Konevî, Mevlânâ Celâleddin, Kadı Sıraceddin el Urmevî gibi tanınmış fikir adamlarından bahsettiği gibi haklarında hiç bilgimiz olmayan sufiler hakkında da bilgiler vermektedir. Neşri ve yayını olmayan bu eserin özellikle müstakil bir kitap gibi olan *Tuffâhu’l-Ervah* isimli üçüncü bölümünden istifade ettik.

İlhanlı dönemi Anadolu tarihi açısından kıymet taşıyan bir eser de Niğdeli Kadı Ahmed’in 1332’de İlhanlı hükümdarı Ebu Said Bahadır Han adına yazdığı *el-Veledü’ş-Şefik ve Hafidü’l-Hâlik* adlı eseridir. İslam tarihi niteliğinde olup, Selçuklu tarihi ile ilgili olarak genelde özet bilgiler veren müellifimizin eseri, daha çok sosyal, kültürel ve dini açıdan önemlidir. Bizim açımızdan en önemli yanı Selçukluların sona eriş tarihiyle ilgili verdiği bilgilerle dönemin dini zümreleri özellikle

<sup>7</sup> İbn Serrâç, *Teşvikü’l-Ervah*, yp. 180a-185b; *Tuffâhu’l-Ervah*, yp. 193a-194a.

Tapdukiler hakkında var olan kayıtlardır. Eserin yegâne nüshası Fatih Ktp.4519 numarada kayıtlıdır.<sup>8</sup>

Çalışmamız açısından değer taşıyan kaynaklardan biri de Müellifini bilmediğimiz ve H.765-M.1363 yılında Eratnalılar zamanında Selçuklu şehzadelerin biri adına kaleme alınan Büyük Selçuklulardan Türkiye Selçukluları sonuna kadar olan bilgileri kapsayan *Anonim Selçuknâme* adlı eserdir. Bizim açımızdan Moğolların Anadolu'daki faaliyetleri, uyguladıkları idari ve ekonomik sistemleriyle öğretmesi yanında Türkmen hareketleri, dini zümreler ile bilhassa Keyhâtu döneminde Anadolu'daki Moğol zulümleri hakkında çok orijinal bilgiler verir. Eser, F.Nafiz Uzluk tarafından Türkçe tercümesiyle birlikte yayınlanmıştır.<sup>9</sup>

Moğollarla ilgili orijinal bilgiler veren en önemli temel kaynaklardan biri şüphesiz İlhanlı ve öncesinde Moğolların hizmetinde önemli görevlerde bulunan Atâmelik Alâeddin Cüveynî'nin *Tarih-i Cihân-Gûşa* adlı eseridir. Üç ciltten müteşekkil eserin birinci cildi Cengiz Han'ın zuhuru ve fetihleri, ikinci cildi Harzemşahlar ve İsmaililer hakkında bilgi verirken, üçüncü cilt tamamen Hûlâgû'nun İran ve Ön-Asya harekâtına ayrılmıştır. Bizim açımızdan Moğolların âdetleri, hayat biçimleri yanında Selçukluların yükümlülükleri konusunda son derecede orijinal bilgiler vermektedir. Araştırmamız açısından eserin bütün bölümleri önem arz edip özellikle Moğol hanlarının dini anlayışları, dinlere bakışı ve bu konudaki uygulamaları ile son kısmında Nâsırüddin Tusi'nin Bağdat'ın fethi hakkında yazdığı zeylinden geniş olarak istifade edilmiştir.<sup>10</sup>

Ortaçağ İslam dünyasının yetiştirdiği seçkin devlet adamlarından Âlim tabip ve müverrihlerden olan, Gâzân, Olcâyâtü ve Ebu Said'e vezirlik yapmış Reşîdu'd-dîn Fazlullah b. İmadüddeve'nin, *Cami'u't-Tevarih* adlı eseri İlhanlı ve Moğol tarihi hakkında en mufassal kaynaktır. Eser İlhanlı Hanlarının dini yönleri, dini

<sup>8</sup> Niğdeli Kadı Ahmed'in bu eseri Ali Ertuğrul tarafından doktora tezi olarak incelenmiş ve tercüme edilip iki cilt halinde tez olarak sunulmuştur. Niğdeli Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik ve Hafidü'l-Hâlik*, Haz. ve trc: Ali Ertuğrul, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İzmir, 2009.

<sup>9</sup> *Anonim Selçukname*, (Anadolu Selçuklu Devleti Tarihi III), (trc. Feridun Nafiz Uzluk), Ankara, 1952.

<sup>10</sup> Temelde üç cilt olan bu eser kültür bakanlığı tarafından tek cilt halinde müteselsil sayfa numaraları ile neşredildiğinden bizde kaynak gösterirken cilt belirmeden sayfa numaralarını zikrettik. Alâeddin Atâmelik Cüveynî, *Tarih-i Cihanguşa*, trc. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998.

uygulamaları, diğer devletler ve tabası ile ilişkilerinde dini tutumları hakkında çok tafsilatlı bilgiler vermesi yönüyle çalışmamız açısından büyük önem arz etmektedir. Dönemin din adamları, tasavvufi zümreleri, itikadî mezhepleri ve bunlarla Hanların ilişkileri hakkında oldukça geniş bilgi veren bu eser İlhanlı din tarihi açısından çok önemli olup çalışmamızda sık sık başvurduğumuz temel kaynaklardan biri olmuştur. Araştırmamızın en temel kaynaklardan biri olan eserin birçok neşri bulunmaktadır.<sup>11</sup>

İlhanlı dönemi tarihçilerinden Olcâytû ve Ebu Said dönemlerinde büyük ün kazanmış olan Muhammed Kâşânî'nin kısaca *Tarih-i Olcâytû* denilen *Tarih-i Padişah-ı Said Gıyaseddin Olcâytû Sultan Muhammed* adlı eseri 1304–1316 yılları arasındaki olayları yani Olcâytû devrini anlatır ve *Camîu't-Tevarih'in* bir zeyli konumundadır. Eser İlhanlı kültür ve sosyal hayatı alanında büyük bir kıymet arz eder. Bundan başka bizim açımızdan Gâzân Han'ın vasiyeti ve Moğolların dini düşünceleri, Moğollar arasında İslamiyetin yayılması, İrincin Noyan'ın Anadolu'ya gelişi ve buradaki faaliyetleri ve bu olayları zikretmesi ile dönemin din adamları ve İlhanlı merkezi ile ilişkileri açısından önemlidir. Ayrıca Kâşânî Olcâytû dönemi dini şahsiyetleri ve bunların han üzerindeki nüfuzları Şîliğin İlhanlı dini siyasetindeki etkisi, Sünni-Şîî çatışmaları, Hanefî ve Şafilere arasındaki sürtüşmeler ve bunun Han üzerindeki tesirleri, Kalenderî dervişleri hakkındaki bilgileri anlatması çalışmamız açısından ayrı bir önem arz etmektedir.<sup>12</sup>

İlhanlı ve Anadolu Selçuklu din ve kültür tarihi ile ilgili en güzel eserlerden olan Ebu'l Ferec Cemaleddin İbnü'l-İbrî'nin *Tarihi*, hem yaşadığı dönem, hem de kendinden önceki dönem doğu dünyasının dini, siyasi, iktisadi, içtimai ve medeni durumunu ele alan önemli bir kaynaktır. Moğol başkentlerinden birisi olan Meraga şehri kütüphanesinde mevcut Süryanice, Arapça, Farsça kaynak ve belgelerden

<sup>11</sup> Reşîdu'd-dîn Fazlullah b. İmadüddeve et-Tabib el-Hemedani, *Camîu't-Tevarih*, I-II, trc. Muhammed Sadık Neş'et, Fuad Abdülmü'ti es-Sayyad, Muhammed Musa Hindavi, Kahire ty.; *Tarih-i Mubarek-i Gâzânî*, neşr. Karl Jahn, *Geschihte Gâzân-Hans aus dem Ta'rih-i Mubarek-i Gâzânî des Resid al-Din Fadlallah b. 'Imad al-Daula Abu'l-Hair*, London 1940; *Historie des Mongols de la Perse*, Texte Persan, publie, traduit en français, accompagnée des notes et d'un Memoire sur la vie et les Ouvrages de l'Auteur par Etienne Quatremere, Amsterdam 1968; *Jami'ut-tawarikh, Compendium of Cronicles, A history of the Mongols*, İng. terc. W.M. Thackston, I-III, Harvard University 1998–1999.

<sup>12</sup> Eser Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde yüksek lisans tezi olarak çalışılmış. Biz de yayınlanmamış olan bu kaynaktan yararlandık. Cemaleddin Ebu'l Kasım Abdullah b. Muhammed Abdullah-i Kâşânî, *Tarih-İ Olcâytû*, trc: Derya Örs, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi) Ankara, 1992.

yararlanan ve Moğol istilası döneminde yaşadığı için bizzat müşahedelerine dayalı bilgiler vermesi sebebiyle oldukça önemlidir. Eser üç kısımdan oluşup birinci kısım dünya tarihi, ikinci ve üçüncü kısımları din ve kilise tarihini içermektedir. Bu yönüyle araştırmamız açısından büyük önem arzeden eser ele aldığı dönemin dini ve siyasi olayları hakkında verdiği bilgiler çok kıymetlidir. Gâzân Han dönemine kadarki olaylar ve bu olayları ifade ederken yaptığı tasvirler dönemin dini hayatını yansıtmaları açısından ayrıca bir önem arz etmektedir. Özellikle İlhanlı hanları ve idarecileri ile Han ailesine mensup Hristiyanlar hakkında verdiği bilgiler İlhanlı dini siyasetini kavramamız açısından önemlidir. Bütün bu yönleriyle *Ebu'l Ferec Tarihi* çalışmamızda sıkça müracaat ettiğimiz eserlerden biri olmuştur.<sup>13</sup>

Moğol istilası ile ilgili çağdaş eserler arasında en önde geleni İbnü'l-Esir'in *el-Kamil fi't-Tarih* isimli eseridir. Eserin bizi ilgilendiren yönü müellifin kendi dönemiyle ilgili yazdıklarıdır. Cengiz devri ve Moğol istilasına çağdaş olup bu istilayı sözlü rivayetlere ve müşahedelerine göre kaleme almıştır. Son cildi ve özellikle ikinci yarısı tamamen Moğol tarihine tahsis edilmiştir. İbnü'l Esir eserini 1230 (628) yılı olaylarını anlatarak bitirir. Onun eserinden ancak bu tarihe kadarki dönem içinde Moğol istilasının İslam ülkelerindeki tesirlerini görmek ve bu korkunun Müslüman halk üzerindeki psikolojik etkisini göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Eserin birçok yayını ve tercümesi mevcuttur.<sup>14</sup>

Araştırmamızla ilgili en önemli kaynaklar arasında önemli bir yeri Memlûk tarihçileri alır. Bu kaynaklar arasında en kapsamlı olanlardan biri de Nâzîrî'l-Ceyş ve Nâzîrî'd-Divan'lık vazifelerinde bulunmuş olan Arap vakainüvis Şehâbeddin Ahmed Nüveyrî'nin Sultan Kılavun'a ithaf ettiği *Nihayetü'l-İreb fi Fünûnü'l-Edep* adlı vekâinamesidir. Eserde olaylar yıl yıl ve özet olarak anlatılır. Tamamı neşredilmiş olan eserin bizim açımızdan İlhanlı-Memlûk-Altınordu ve Selçuklu tarihi ilişkileri yönünden değerlidir. Özellikle İlhanlı dini siyasetinin ve Gâzân Han'dan sonra Memlûklerle ilişkilerinde Müslüman Moğolların Müslüman Memlûk halkının

<sup>13</sup> Ebu'l Ferec Cemaleddin Gregory (Bar Hebraeus), *Ebu'l Ferec Tarihi*, çev. Ö R. Doğrul, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999; a. mlf., *Tarihi Muhtasarüddüvel*, çev. Şerafeddin Yatkaya, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.

<sup>14</sup> İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih (İslam Tarihi)*, VIII-XI, trc. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özeydin, İstanbul 1987.

gözündeki dini konumları ile yaşadığı asrın dini zümreleri ve din adamları hakkında verdiği bilgiler açısından araştırmamıza büyük katkı sağlamıştır.<sup>15</sup>

Çalışmamızda istifade ettiğimiz Memlûk kaynaklarından biri de Mısır'da yetişen Müslüman tarih ve coğrafya âlimi, yaşadığı ve karşılaştığı vakaları yazmasıyla meşhur, Malatya'da Moğollarla yapılan gazalarda büyük mücadele örneği gösterdiğinden dolayı kendisine Hama emirliği ve Malik-ül-Müeyyed unvanı verilen, Ebu'l-Fidâ künyesiyle tanınan İsmail bin Ali bin Mahmud bin Ömer'in *el-Muhtasar fi Tarhi'l-Beşer* adlı eseridir. Olayları kısa, fakat özlü anlatan müellifin kronolojisi de sağlamdır. İlhanlı-Memlûk mücadelesi hakkında özgün bilgiler veren eser araştırmamıza bu yönüyle ışık tutmuştur. Birçok neşri ve tercümesi mevcuttur.<sup>16</sup>

İstifade ettiğimiz bir diğer Memlûk kaynağı ise Şemseddin Muhammed Zehebî'nin *El-Iber Fi Haber Min Ğiber* isimli eseridir. 1300 yılına kadar ki vakayı içeren eser, kronolojisi ile Moğollara Selçukluların ödediği vergiler dönemle ilgili bazı bilgiler konusunda verdiği malumatlar dolayısıyla önemlidir.<sup>17</sup> Zehebî, birçok eserinin yanında umumi mahiyette *Tarih-i Düvel-i İslam* adlı bir vakayiname kaleme almıştır.

Yine Arapça kaynaklardan Bedrüddin Mahmud Aynî'nin kaleme aldığı umumi vakayiname türündeki 1446 yılına kadarki olayları kapsayan *İkdu'l-Cuman fi Tarih-i Ehli'z-Zaman* adlı büyük eseri araştırmamıza katkı sağlamıştır. Bizim dönemimizle ilgili olarak önemi Türkiye Selçuklu-İlhanlı ilişkileri ile Anadolu'daki Türkmen hareketleri konusunda çok detaylı bilgi vermesidir.<sup>18</sup>

Memlûk kaynakları içerisinde sıkça müracaat ettiğimiz eserlerden biri de birçok alanda eser veren Takıyyüddin Ebu'l-Abbas Ahmed El-Makrîzî'nin tarih bakımından önemli olan eseri *Kitabü'-Sülük fi Marifet-i Düveli'l-Mülük*'dür. Bu eser Mısır'da saltanat süren Memlûklerin tafsilatlı bir tarihidir. Çok hacimli olan bu eser İlhanlı-Memlûklü ilişkileri açısından önem arz eder. Özellikle İlhanlılar ve

<sup>15</sup> Şihabüddin Ahmed b. Abdülvahhab Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb fi Fununi'l-Edeb*, I-XXXIII, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

<sup>16</sup> El-Melikü'l-Müeyyed İsmail Ebu'l Fidâ, *Tarih-i Ebu'l-Fidâ (Muhtasaru Tarih-il-Beşer)*, Mektebe Müşkati'l-İslamiyye, Beyrut 1286.

<sup>17</sup> Hafız Şemseddin Ebu Abdillâh Muhammed B. Ahmed B. Osman ez-Zehabî, *El-Iber Fi Haber Min Ğiber*, I-IV, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1966

<sup>18</sup> Bedrüddin Mahmut Aynî, *İkdu'l Cuman Fi- Tarih-i Ehli'z-Zaman*, Yay. M. Emin I-II, Kahire, 1987-89.

Memlûklüler arasında geçen yazışmaları ve mektupları eserinde vermesi yönüyle araştırmamız açısından önemlidir.<sup>19</sup>

Çalışmamızda kronolojiyi takip etmede sık sık başvurduğumuz Memlûk kaynaklarından biri de devlet kurumlarında önemli görevlerde bulunan Ebu'l-Mehasin Cemaleddin Bin Tagrıberdî'nin en önemli eseri *en-Nücümüz-Zahire Fi Mülük-i Mısır ve'l-Kahire* isimli kronolojik bir düzende yazılmış tarihidir. Eser dönemin Melik ve Hükümdarlarının tarihi ile ilgili olarak hayli geniş bilgiler vermiş, bu uzun süreler içinde Memlûklerin dış ilişkilerini de belirlemeye yarayacak belgeler toplamıştır. Bu açıdan tezimizle ilgili olarak Memlûklü-İlhanlı ilişkilerinde önemli bilgiler ihtiva etmektedir.<sup>20</sup>

İnşâ Divanı katiplerinden İbn Şeddad'ın Baybars adına yazmış olduğu *Siret-i Melik Zahir* adında iki ciltlik eseri Baybars'ın İlhanlılar ile mücadelesini göstermesi bakımından bizim açımızdan değerlidir.. Baybars döneminin hemen hepsini kapsayan eserin I. cildi kayıptır. Sadece Edirne Selimiye Kütüphanesinde 1507 numarada kayıtlı II. cilt mevcuttur. Bu nüshaya dayanan Şerafaddin Yaltkaya eserin Türkçe çevirisini yapmıştır.<sup>21</sup> 1272–77 yılları arasındaki olayları kapsayan eser Moğol-Selçuklu-Mısır ilişkileri, İlhanlıların Anadolu'daki faaliyetleri ve Baybars'ın uygulamaları açısından son derece değerli ve ayrıntılı bilgiler verir. Dönemin dini anlayışı halkın din ve tasavvufa bakış açısıyla ilgili satır aralarında ve rivayet ettiği hikâyelerde önemli bilgiler barındırır.

Araştırmamızda en çok başvurduğumuz eserler arasında Ermeni kaynakların yeri büyük önem taşır. Moğol istilası ve Moğol din ve kültürü hakkında birçok tasvirlerin bulunduğu Ermeni vakayinameleri çalışmamıza büyük katkı sağlamıştır. Ermeni kaynakları içerisinde hiç şüphesiz Akner manastırına mensup bir rahip olan Grigor'un *Okçu Milleti Tarihi* adlı eseri Moğolların İslam topraklarında yaptıkları istilalar hakkında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Bizim açımızdan Moğolların dini inanışları, istila ettikleri bölgelerdeki dinler ve dini guruplarla ilişkileri hakkında

<sup>19</sup> Takiyüddin Ahmed Ali el-Makrîzî, *Kitabü's-Sülük fî Marifet-i Düveli'l- Mülük* Yay. Muhammed Mustafa Ziyade, I-VIII, Darü'l- Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1997

<sup>20</sup> Cemaleddin Ebu'l-Mehasin Yusuf İbn-i Tagrıberdî, *En-Nücümüz-Zahire Fi Mülük-i Mısır ve'l-Kahire*, I-XVI, Darü'l- Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.

<sup>21</sup> İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, çev. Şerefüddin Yaltkaya, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2000.

verdiği bilgiler yönüyle önemlidir. Eser Hrand D. Andreasyan tarafından tercüme edilerek yayınlanmıştır.<sup>22</sup>

### Menakıpnameler

Menakıpnamelerden bizim dönemimizle ilgili belli başlı bazıları bizim için büyük önem arz eder. Bunların başında da bir Mevlevi dervişi olan Eflâkî Dede tarafından kaleme alınan, Mevlânâ Celaledin, Hüsameddin Çelebi, Sultan Veled ve Arif Çelebi'nin menkıbelerini anlatan *Menakıbu'l-Arifin* adlı eseridir. Bu eser çalıştığımız alanla ilgili olarak Anadolu'nun dini, kültürel, sosyal, idari, hatta siyasi durumu ile ilgili çok değerli bilgiler verir ve tezim açısından çok önemlidir. İlhanlı dönemi Anadolu dini tarihi açısından en nadir bilgiler veren, kullanırken bir o kadarda dikkat ve titizlik isteyen bu eser çalışmamızı teyit edici kaynakların en önemlilerinden biri olmuştur. Eserin neşri ve tercümesi yapılmıştır.<sup>23</sup>

Yine önemli bir menakıp, Osmanlılar zamanında istinsah edilmiş bulunan *Hacı Bektaş Velâyetnamesi*'dir. Bu eser tezimiz açısından bilhassa Moğol döneminde Anadolu'daki Türkmenler ile Türkmen şeyhlerinin faaliyetleri, dini inanışları ve mezhepleri hakkında önemli bilgiler verir.<sup>24</sup>

Üçüncü olarak bahsedeceğimiz eser, XII. yüzyıl ortalarında Anadolu'da dini, içtimai ve siyasi alanda büyük roller oynamış Türkmen Babailerinin durumunu, hareketlerini, inanışlarını zikreden ve Elvan Çelebi tarafından yazılmış olan *Menakıbu'l-Kuddisiyye fi Menasıbu'l-Ünsiyye*'sidir. Kitabın yazarı Elvan Çelebi'nin XIV. yüzyıl başlarında doğup, yine aynı asrın sonlarında öldüğü ileri sürülmektedir. Kendisi de Babai olan müellif, aynı zamanda meşhur Baba İlyas'ın da torunudur.<sup>25</sup>

Bunların yanında *Menkıb-ı Şeyh Evhadüddin Hamit el-Kirmani*<sup>26</sup> ile Hatıp Farisi'nin *Menakıb-ı Camal Al-Din-i Sâvî*<sup>27</sup> adlı menkıbeleride çalışmamız açısından büyük önem arz eder. Bu menakıpnameler aslında o dönemde Anadolu'da Türkler

<sup>22</sup> Aknerli Grigor, *Okçu Milletini Tarihi*, çev. Hrand D. Andreasyan, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.

<sup>23</sup> Ahmet Eflâkî, *Menakıbü'l-Arifin, I-II*, trc. Tahsin Yazıcı, MEB Yayınları, İstanbul, 1986

<sup>24</sup> Firdevs-i Rumi, *Manâkib-i Hümkâr Hacı Bektaş Velî (Velâyetnâme)*, haz. Abdülbâki Gölpinarlı, İstanbul 1958.

<sup>25</sup> Elvan Çelebi, *Menakıbu'l-Kutsiyye fi Menasıbu'l-Ünsiyye*, haz. İ. E. Erünsal, A.Y.Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

<sup>26</sup> Fahrettin Çoşkuner, *Şeyh Evhadüddin Hamit el-Kirmani'nin Menkıbeleri* (İnceleme- Çeviri), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi), Ankara, 1994

<sup>27</sup> Hatıp Farisi, *Menakıb-ı Camal Al-Din-i Sâvî*, trc. Tahsin Yazıcı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.



arasında yayılma sahası bulmuş önemli dini cereyanın da hatıraları olup çok önemli birer bilgi kaynaklarıdır.

### **Seyahatnameler:**

Moğol dini ve inançları ile ilkel Moğol kültürü hakkında en ayrıntılı izlenim ve gözlemleri bize aktaran kaynaklar seyahatnameler olmuştur. Özellikle batılı misyoner seyyah ve elçilerin eserleri bu konuda büyük bir boşluğu doldurmaktadır. Moğollar hakkında izlenimlerini bize aktaran elçilerin en önde geleni Johann de Plano Carpini dir.

Büyük Moğol istilası, Müslüman doğu dünyasını olduğu kadar Hristiyan batı dünyasını da endişelendiriyordu. Moğol orduları Macaristan'ı geçip Adriyatik kıyılarına vardığı vakit Papa Moğollara elçiler gönderilmesini ve onlarla ittifak teşebbüsünde bulunmalarını istemiştir. Carpini bu amaçla 1245 yılında yola çıkmış, diğer elçilerden farklı olarak seyahati sırasında edindiği bilgileri ve gözlemlerini kitap haline getirmiştir. Eserinde Moğol sosyal hayatı, tarihi, örf ve adetleri, yaşayışları, inanç ve ibadetleri, şecereleri, savaş usulleri ve diğer uluslara karşı tavırlarını ayrıntılı bir şekilde yazmıştır. Eser bu özelliğinden dolayı oldukça önemlidir. Özellikle Moğolların dini inanışları, dinlere bakışları, din adamlarına yaklaşımları hakkındaki bilgiler onların din politikalarını belirlemede etkili olmuştur. Bu yönleriyle tezimiz açısından büyük önem arz eden eser Türkçeye tercüme edilerek yayınlanmıştır.<sup>28</sup>

Yine bu seyahatnamelerden önemli bir konuma sahip olanı Batılı misyoner rahip William Rubruck'un Fransa Kralının emriyle 1253 yılında misyonerlik yapmak amacıyla Karakorum'a giden ve Moğol Han'ı ile görüşen, geçtiği yerlerle ilgili olarak çok kıymetli bilgiler veren seyahatnamesidir. Rubruck seyahatnamesinin önemi, Moğolların ülkeleri, tarihi ve sosyal hayatları hakkında Carpini'den sonra ilk köklü bilgileri yaşadığı tecrübelerle göre vermiş olmasıdır. Moğollar arasındaki din ve inanışlar, Moğol sarayına dinlerin nüfuzu, Moğol sarayına gelen elçilik heyetleri

---

<sup>28</sup> Johann de Plano Carpini, Moğol Tarihi ve Seyahatname, çev. Ergin Ayan, Derya Kitabevi, Trabzon, 2000.

hakkında verdiği nadir bilgilerden bolca istifade ettiğimiz bu kaynak tercüme edilerek yayınlanmıştır.<sup>29</sup>

Araştırmamızda faydalandığımız seyahatnamelerden biri de Papa IV. Innocent tarafından doğuya gönderilen Fransız asıllı Dominikan keşişi Simon de Saint-Quentin'in eseridir. Moğolların yaptıkları kıyıma son vermeleri ve Hristiyanlığı kabul etmelerini telkin eden Papalık mektubunu Moğol Han'ına ulaştırmakla görevli heyetin içerisinde yer alan Saint Quentin, uzun süre kaldığı Anadolu'daki gözlemlerini eserinde toplamıştır. Eserinin başında Cengiz Han'ın ortaya çıkışı, Han ilan edilmesi ve koyduğu yasalardan kısaca söz ettikten sonra Tatarlar diye bahsettiği Moğolların dış görünüşleri ve fizikî özelliklerini ayrıntılı bir şekilde tasvir etmektedir. Moğol ordusunun askerî harekâtları üzerinde de duran Saint Quentin, Moğolların bir bölgeyi nasıl işgal ettikleri, kaleleri ne gibi yöntemlerle kuşattıkları ve zapt ettikleri bölgelerde ele geçirdikleri esirlere nasıl muamele ettiklerini ayrıntılı bir şekilde anlatmaktadır. 1245 yılında Anadolu'ya gelen Saint Quentin, seyahati sırasında devrin önemli şehirlerini görmüştür. Gezdiği bölgeler hakkında önemli bilgiler veren, Anadolu'ya gelmesinden birkaç yıl önce meydana gelen Babaî ayaklanması, Köseadağ bozgunu ve Moğolların Anadolu'da yaptıkları tahribat ile ilgili olarak da olayların görgü tanıklarından edindiği bilgilere eserinde yer vermesiyle bizim için de önem arz etmektedir. Selçuklu tarihi ve Anadolu coğrafyası ve dini ile ilgili aktardığı bilgiler Saint Quentin'in eserini XIII. yüzyıl Anadolu'su ve Selçuklu tarihi açısından önemli kaynaklardan biri haline getirmektedir.<sup>30</sup>

Tezimizle ilgili seyahatnameler içerisinde en büyük konum şüphesiz XIV. yüzyıl İslam dünyasının büyük bir bölümünü gezen seyyah Ebu Abdullah İbn Battûta'nın *Tuhfetü'n-Nûzzâr fi Garâibi'l-Emsâr ve'l-Acâibi'l-Esfâr* isimli seyahatnamesine aittir. Seyyahımız, Anadolu'ya 1333 yılında yani İlhanlı egemenliğinin sona ermekte olduğu Beylikler döneminde gelmiştir. Ülkeyi baştanbaşa gezerek gördüklerini olduğu gibi yazmıştır. Dolaştığı Anadolu

<sup>29</sup> Wilhelm Von Rubruk, , *Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253–1255)*, çev. Ergin Ayan, Ayışığı kitapları, İstanbul, 2001.

<sup>30</sup> Simon de Saint-Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245–1248*, Haz. Tufan Karasu, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya, 2006.

şehirlerinin ekonomik, kültürel, dini ve siyasi durumuna çok güzel tasvir ederek bize dönemle ilgili önemli bilgiler bırakmıştır. Özellikle Anadolu Ahileri hakkında verdiği bilgiler çok önemlidir. İlhanlı topraklarını dolaşan seyyahımızın burada duyup gördükleri ile ilgili rivayetleri bizim açımızdan çok önemli olup tezimizde bunlarla ilgili çokça alıntılar mevcuttur. Aslı Arapça olan bu eserin birçok dile çevirisi yapılmıştır.<sup>31</sup>

Bu zikrettiğimiz kaynakların yanında özellikle din adamları ve tasavvuf erbabı kimseler hakkında bilgi vermek amacıyla kullandığımız tabakât ve makalât türü eserler de olmuştur. Bu eserler içerisinde sayabileceğimiz en önemli kaynaklardan biride Molla Cami'nin *Nefahatü'l-Üns* adlı eseri ile Devletşâh'ın *Tezkiresi* ve Hulvi'nin *Lemazat* isimli eserleridir. Hassaten bu eserlerde zikredilen şeyh ve dervişlerin hayat hikâyesi ve onlarla ilgili menkıbeler çalışmamız açısından önemli bilgiler içermektedir. Anadolu din tarihi ile ilgili Şems-i Tebrîzî ve Hacı Bektaş-ı Veli gibi *Makalât* türü eselerde sıkça başvurduğumuz kaynaklardır.

Bunların yanında çalışmamızda dolaylı da olsa Sıbt İbnü'l Cevzi Yusuf b. Kızıoğlu'nun (1186–1257) *Mir'atu'z-Zaman* ve Yununî'nin bu esere yazdığı *Zeyl'i*, İbn Kesir'in *el-Bidaye ve'n-Nihaye*'si ve bir müracaat eseri olarak Suyûtî'nin *Tarihu'l-Hulefâ*'sı öteki önemli kaynaklarımızdır.

Çalıştığımız saha olan İlhanlı dönemi Anadolu'suna ait pek çok kitabe de mevcuttur. Bunların çoğu yayınlanmıştır.<sup>32</sup> Tarihi açıdan önemli belgelerden biri olan, dönemin dini, sosyal, kültürel ve ekonomik yönden tarihini önemli rol oynayan vakfiyelerde temel kaynaklardır. Anadolu bu yönüyle çok zengindir ve pek çoğu da neşredilmiştir. Bu konuda öncülüğü Osman Turan'ın çalışmaları almıştır.<sup>33</sup> Ayrıca resmi vesikalar arasında önemli bir yeri olan edebi değeri yanında tarihi açıdan da büyük önem arz eden mektuplarda çalışmamızda en çok başvurduğumuz

<sup>31</sup> İbn Battûta, *Tuhfetü'n-Nüzzâr fî Garaibi'l-Emsar ve'l-Acaibi'l-Esfar (Büyük Dünya Seyahatnamesi)*, haz. Mümin Çevik, Yeni Şafak Kültür Armağanı, İstanbul, t.y.

<sup>32</sup> Kitabelerle ilgili en önemli kaynaklar arasında İ. Hakkı Uzunçarşılı'nın *Kitabeler* adlı kitabı, Halil Ethem Bey'in *Anadolu'da İslami Kitabeler* adıyla TOEM'de neşrettiği makaleleri ile Osman Turan'ın bu konudaki çalışmaları sayılabilir.

<sup>33</sup> Osman Turan'ın *Belleten* XI/42'de, "Altı-aba" ve XII/47'de "Celaledin Karatay Vakfiyeleri" adlı makaleleri bunlara örnek olarak sayılabilir.

kaynaklar arasında yerini almıştır. Çalıştığımız dönemle ilgili olarak hem Selçuklu, hem de İlhanlı dönemine ait mektuplar bulunmaktadır.<sup>34</sup>

## 2. Araştırmalar

Moğolların dini yönü, İlhanlı siyasetinde din faktörü ve bunun tezimizi ilgilendiren kısmı ile alakalı müstakil bir çalışma olmadığı gibi bu konuda dönemle ilgili çalışmalarda bu alana değinen tali başlıklarda yoktur denilecek kadar az olmuştur. Müstakil bir çalışma mevcut değilken, farklı çalışmalar içerisine serpiştirilmiş araştırma incelemelerin kısmen varlığı nedeniyle tezimiz açısından en ilgili olduğumuz ve istifade ettiğimiz çalışmalara kısaca temas etmek istiyoruz.

Çalışmamız açısından öncelikle Moğol din ve inanışlarının idraki ehemmiyet kazanmaktadır. Temel kaynakların yanında bu konuda yapılan birçok çalışmadan özellikle Orta Asya din ve inanışları ile ilgili en çok Abdulkadir İnan'ın *Şamanizm* ve Jean Paul Roux'un *Türklerin ve Moğolların Eski Dini* adlı eserlerden istifade ettik. Yine gerek bu konularda gerekse İlhanlı siyasi tarihi açısından Spuler'in *İran Moğolları*, Barthold'un *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Grousset'in *Bozkır, İmparatorluğu* ve Ligetti'nin *Bilinmeyen İç Asya*, Vladimirtsov'un *Moğolların İçtimai Teşkilatı* D'Ohsson'un *Tarih-i Moğol* isimli eserleri ile Altın Ordu ile ilgili Yakubovskiy'in *Altın Ordu ve Çöküşü*, adlı eserler sık başvurup değerlendirdiğimiz kaynaklar arasında olmuşlardır.

Günümüz araştırmaları içerisinde tezimiz açısından önemli olduğunu düşündüğüm kaynaklardan biri de Fuad Abdulmûtî Es-Seyyâd'ın *Eş-Şark'ül-İslami fi Ahd'il-İlhaniyyin (Üsrat-ü Hûlâgû Han)* adlı eseridir. Dokuz bölüm halinde ele alınan bu eserinin I. bölümünde Hûlâgû'nun oğlu ikinci İlhanlı Hanı Abâkâ Han hakkında geniş bilgiler verir. Abâkâ Han dönemi, siyasi ve sosyal tarihi ile Abâkâ Han şahsiyeti hakkında Fars, Arap ve Batı Kaynaklarını kullanarak bilgiler aktarmaktadır. II. bölüm Ahmed Tekûdâr dönemi onun Müslüman olması ve dış

<sup>34</sup> Biz bu mektupları ihtiva eden dönemin dini ve siyasi olayları ile ilgili Ebu Bekir b. Zeki'nin eserinden (*Ravzatü'l-Küttab ve Hadikatü'l-Elbab*, nşr. Ali Sevim, Ankara, 1972.) idareci-ulema ilişkisi ile ilgili Mevlânâ'nın *Mektuplar*'ından (*Mektuplar*, nşr. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, 1963.) çok önemli bilgiler elde ettik.

siyaseti hakkında geniş bilgi verir. III., IV. ve V.bölümler Argûn Keyhâtu ve Baydû Han dönemlerini kapsar. Bu dönemdeki Hristiyan dünyasıyla ilişkiler hakkında açıklayıcı bilgiler verir.

Fuad Abdulmûtî'nin eserinde en hacimli kısmı VI. bölüm oluşturmaktadır. Bu bölümde Gâzân Han, İlhanlıların Müslümanlaşması, Gâzân Han'ın Islahatı, Devlet teşkilatı ve yönetimi, dönemin siyasi ve dini şahsiyetleri, Gâzân Han'ın dini, mezhebi ve şahsiyeti hakkında geniş bilgiler verir. VII. ve VIII. bölümlerinde ise Olcâytû ve Ebu Said Bahadır Han dönemlerini siyasi, sosyal, kültürel ve dini yönleriyle tafsilatlı olarak ele almıştır. Son bölümünde ise İlhanlıların çöküş ve yıkılış dönemlerini ele alır.

Çalışmam açısından önemli, İlhanlılarda din ve mezheb, dini ve mezhebi çatışmalar yönüyle faydalı olduğunu düşündüğümüz yakın zamanda Kahire Üniversitesinde doktora tezi olarak hazırlanmış Abdüllatif Sabri Selim'in *Es-Sıra' es-Siyasi ve'l-Mezhebi Beyn'eş-Şi'a ve's-Sünne fi Asr-i Saytarat-i İlhanat'il-Moğol fi İran* adlı eseri günümüz çalışmaları arasında önemli bir yer tutmuştur.

Türkiye Selçukluları tarihi açısından daima el altında bulunması gereken çalışmalardan biri de Osman Turan'ın *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi ve Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar* adlı eserleridir. İlhanlıların Anadolu'da yaptırmış olduğu medrese gibi mimari yapılarda Moğolların dini siyasetini ortaya koyması bakımından büyük önem arz etmektedir. Anadolu'da İlhanlı dönemi mimari eserleri hakkında da istifade ettiğimiz çalışmalar da bulunmaktadır.<sup>35</sup> Fransız tarihçi Claude Cahen'in *Osmanlılardan Önce Anadolu' da Türkler*, monografik bir çalışma olan Pervane ve dönemi hakkında en çok ihtiyaç duyduğumuz eserlerden Nejat Kaymaz'ın *Pervane Muinüddin Süleyman* adlı çalışması gibi birçok araştırmadan bahsedebiliriz. Burada zikretmeden geçemeyeceğimiz önemli çalışmalardan biride İlhanlı-Türkiye Selçukluları siyasi ilişkilerini ayrıntılı olarak ele alan ve yorumlayan İlham Erdem'in doktora çalışması *Türkiye Selçuklu-İlhanlı İlişkileri* isimli doktora tezidir. Hakeza Osman Gazi Özgüdenli'nin Gazan Han dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgiler veren, dönemin siyasi ve dini yönünü ele alan *Gâzân Han ve Reformları* ile Hacı Ahmet Özdemir'in

<sup>35</sup> Abdullah Kuran, *Anadolu Medreseleri I*, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.

İlhanlıların kuruluş dönemi siyasi tarihi, Abbasilerle ilişkileri, İsmaililerin yıkılışı ve bölgedeki Şiiilerle ilişkileri noktasında bizi aydınlatan *Moğol İstilas ve Abbasi Devletinin Yıkılışı* adlı doktora tezleri son zamanlarda yapılan önemli çalışmalardır.

Anadolu'da din ve dini zümreler hakkında ayrıntılı çalışmalar yapan ve bizimde çokça başvurduğumuz kaynaklar arasında yer alan Mikail Bayram'ın *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu, Bacıyan-ı Rum, Şeyh Evhadüddin Hamid el-Kirmani ve Evhadiyye Hareketi*, ve *Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi* isimli çalışmaları ve birçok makalesinden yararlandık. Yine bu konularda Ahmet Yaşar Ocak'ın Anadolu'daki heterodoks gruplar hakkında bilgi edindiğimiz *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik Kalenderîler ve Babailer İsyanı Aleviliğın Tarihsel Altyapısı* adlı eserleri ile yine birçok makalesinden istifade ettik. Bu alanla ilgili Seyfullah Kara'nın Anadolu'nun dini yapısı ve tasavvufi zümreler ile ilgili sıkça yararlandığımız *Anadolu Selçuklularda Din ve Din Kurumları* ile Haşim Şahin'in Anadolu'daki dini zümreler hakkında bilgi veren *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dini Zümreler* adlı doktora tezleri kısmen de olsa fikir edinmemize yardımcı olmuştur.

### 3. İstila Öncesinden İlhanlıya Kadar Anadolu'nun Siyasi Durumu

Sibirya'nın güney bölgesi ve Moğolistan'ı teşkil eden, Çin ile Doğu Türkistan'ın kuzeyindeki sahalarda XII. yüzyılda göçebe ve avcı birtakım kabileler ikamet ediyordu. Bu kabilelerin çoğu Moğol'dur.<sup>36</sup> Fakat bu kabileler o dönemde kendilerine henüz Moğol adını vermiyorlardı.<sup>37</sup> Bu toplulukların hepsi zamanla bu adı benimsediler.<sup>38</sup> Moğollar Gobi Çölü'nün kuzeyine düşen Onan ve Kelüren nehirleri ile Baykal Gölü kıyılarında, doğusunda Hitay (Kuzey Çin), batısında Uygur, kuzeyinde Kırgız ve Selengay, güneyinde ise Tangut (Tangiut) ve Tibet bulunan

<sup>36</sup> Grousset, *Bozkır İmparatorluğu*, trc. M. Reşat Uzmen, İstanbul 1993, s.189; D.O.Morgan, "Mongols," *EI*, c.VII, s.231–235.

<sup>37</sup> Boris Y. Vladimirtsov, *Cengiz Han*, trc. Hasan Ali Ediz, İstanbul 1950, s.7

<sup>38</sup> Moğolların tarih sahnesine çıkışı, Cengiz Han'ın Moğolları kendi etrafında toplaması, Moğol adının kullanımı, eski Moğol yurdu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbasi Devletinin Yıkılışı*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), İstanbul, 1997, s.17-28

yörelere çok sert iklim şartlarında yaşamaktaydılar.<sup>39</sup> Dolayısıyla bu yöreler aşağı yukarı bütün araştırmacıların ittifakıyla Moğolların esas yurdu sayılmaktadır.<sup>40</sup>

Bu bölgede Moğollar tam bir göçebe hayatı yaşamaktaydılar. Her biri diğerinden bağımsız bir hayat süren bu kabileler arasında sonu gelmez mücadeleler bulunmaktaydı. Bu sebeple ilerde Cengiz Han adını alacak olan Temücin yetim kalmıştır.<sup>41</sup> Babasının ölümünde on yaşında olan Temücin, 1165 yılından Moğol kabilelerini etrafına topladığı 1196 yılına kadar ömrünü mücadele ve savaşlarla geçirmiştir.<sup>42</sup> Cengiz Moğol kabileleri arasındaki ihtilaf ve rakiplerini bertaraf ettikten sonra bütün Moğolistan'ın hâkimi olmuş ve 1206 yılındaki yeni bir seçimle tekrar Han ilan edilmiştir.<sup>43</sup> Bu tarihten sonra Moğollar fiilen istilalarına başlamışlardır. İlk istilalarını Naymanlar'a, iki yıl sonra Hsi-hy'lara ve Tangi'utlara yapmışlardır ve Tangi'utlar Moğollara yıllık vergi vermek üzere boyun eğmişlerdi.<sup>44</sup> Cengiz'in daha sonraki hedefi Çin ve Mançurya olmuş, 1215 yılında Çin orduları sayıca ve teçhizatça Moğollardan kat kat üstün oldukları halde Moğollara yenilmişlerdi.<sup>45</sup> Çin ve Mançurya'nın alınmasından sonra Moğol ordusu artık bir dünya gücü haline gelmişti. Sonraki hedefleri Uygurlar ve Karahıtaylar olmuştur. Bu devletlerin de Moğollara tabi olmalarıyla İslam dünyası ile aralarındaki barikat kalkmış ve İslam dünyası Moğol istilasıyla karşı karşıya kalmıştır. Böylece İslam dünyası için kâbusa dönen başta Harzemşahlarla başlayan, zamanla Abbasi toprakları ve Anadolu'yu da içine alan Moğol İstilasası başlamıştır.<sup>46</sup> Cengiz artık 1227 yılındaki ölümüne kadar İslam dünyasının o dönemde en büyük devleti sayılan Harzemşahlar ülkesini istilayla geçirmiştir.

Cengiz Han'ın üçüncü oğlu olan Ögedey 1229 yılında babasının yerine Moğol Han'ı seçildikten sonra devleti yeniden tanzim ederek fetihleri tekrar

<sup>39</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.84.

<sup>40</sup> N.Poppe, "On some Geographic names in the Jami'al-Tawarikh", *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Vol:VIII, (1956), sayı.1-2, s.33-41; John Andrew Boyle, "The Longer Introduction of the "Zij-i İlkhani" of Nasır al-Din Tusi", *Journal of Semitic Studies*, c.VIII (1963), s.244-254; Grousset, *a.g.e.*, s.189.

<sup>41</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, I, s.211

<sup>42</sup> *Moğolların Gizli Tarihi*, s.123; Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, I, s.211, 219, 220, 233; Temir, *Cengiz Han*, s.23.

<sup>43</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, I, s.292,307.

<sup>44</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, I, s.220.

<sup>45</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, I, s.221, 321, vd.

<sup>46</sup> İslam dünyasına yönelik Moğol istilasının başlaması ve Abbasi Halifeliğini yok etmesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz Özdemir, *a.g.e.*, s.29-228.

canlandırma işine koyuldu. Bu amaçla kendisi Çin üzerine sefere çıkarken, ünlü komutan Çurmagon Noyan,<sup>47</sup> otuz-kırk bin<sup>48</sup> kişilik bir kuvvetle İran'ı fethedip, Celaleddin Harzemşah'ı ortadan kaldırmak için görevlendirdi.<sup>49</sup> Ögedey Han Çurmagun'un yanına kendisi gibi muktedir komutanlar vermiştir.<sup>50</sup> Bunlar Baycu, Yake Yisa'ur ve Melikşah<sup>51</sup> tümen beyleri idiler. Çurmagun Noyan süratle Moğolistan, Türkistan, Doğu ve Orta İran'ı geçip, Azerbaycan'a geldi. Celaleddin Harzemşah Moğolların bu kadar çabuk gelebilecekleri ve özellikle de kışın saldırıcaıkları ihtimalini düşünmediğinden hazırlıksız yakalandı. Azerbaycan'ı terk ederek Urmiye taraflarına yönelmiş, ancak Moğol komutanı onun peşini bırakmayarak onu tamamen ortadan kaldırmak için binbaşılardan Taymaz'ı görevlendirmiştir.<sup>52</sup> Harzemşah çekilmiş olduğu Amid dolaylarında baskına uğrayarak askerleri dağılmış, kendisi de Meyyafarikin dağlarına kaçmış ve oradaki Kürt eşkıyalar tarafından öldürülmüştür. (15 Ağustos 1231)<sup>53</sup>

Bu başarı ile Moğol Komutanı Harzemşahlar'ın ülkesini Moğol imparatorluğunun topraklarına kattığı gibi ona tabi olan küçük devletleri de Moğol hâkimiyeti altına almıştır. Çurmagon Noyan Azerbaycan'ı alıp karargâhını Muğan ovasına kurduktan sonra Ermeni ve Gürcüleri itaat altına almakla meşgul olurken ara

<sup>47</sup> Çurmagun Noyan Moğolların Sünit (Sunî't) boyuna mensuptur. Cengiz Han'ın mektebinde yetişmiş, onun en ünlü komutanlarından birisidir. (Sümer, *a.g.m.*, s.1) Bahaeddin Ögel onun İran büyük generalliğine Cengiz Han döneminde tayin edildiğini söylemektedir. (Bahaddin Ögel, "Alâeddin Keykubad Çağında Batı İranda Çormahan Noyan'ın Durumu ve Statüsü", *Selçuk Dergisi*, Sayı:3, Haziran 1988, s.15.); *Moğolların Gizli Tarihi*'nde de Çurmagun Noyan'ın Cengiz Han döneminde tayin edildiğine dair bir kayıt vardır. (*Moğolların Gizli Tarihi*, s.260.)

<sup>48</sup> Ordunun sayısı konusunda kaynaklar farklı bilgiler verir. Cüveynî ve Ebu Ferec, ordu sayısını otuz bin olarak verirler. (Cüveynî, *a.g.e.*, s.187; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.526). Faruk Sümer ise Reşîdu'd-dîn'e dayanarak ordunun dört tümeden oluştuğunu, böylece dört tümenin de kırk bin askerden meydana geldiğini belirtir. (Sümer, *a.g.m.*, s.2) Tabi ki Celaleddin gibi yiğit bir düşmana karşı daha az bir kuvvetin gönderilmesinin düşünülmemesi gerekir.

<sup>49</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.187; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.526.

<sup>50</sup> Bu komutanlar hakkında Ermeni Tarihçiler daha geniş bilgiler vermişlerdir. (Kiragos, "Ermeni Müverrihlere Göre Moğollar," *Türkiyat Mecmuası*, II, s.176.) Aknerli Grigor ise daha ayrıntılı bir liste vermektedir. (Grigor, *a.g.e.*, s.29.)

<sup>51</sup> Tümen beylerinden biri olan Melikşah'ın ordusu, Uygur, Korluk, Türkmen ve Küçey adlı Türk kavimleri ile Kaşgar bölgesi Türklerine mensup askerlerden meydana gelmişti. Bu tümen birçok Türk ve Müslüman beyin kontrolünde, çoğunluğu Müslüman olan askerlerden müteşekkildir. (Sümer, *a.g.m.*, s.2.)

<sup>52</sup> Cüveynî bu birliğin Türklerden oluştuğunu zikreder. (Cüveynî, *a.g.e.*, s.373.)

<sup>53</sup> Celaleddin Harzemşah'ın ölümü ile ilgili rivayetler Cüveynî'de ilgi çekicidir. (Cüveynî, *a.g.e.*, s.376-377); Aynı rivayetler Ebu'l Ferec'de de vardır. (Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.529-530.); Ayrıca bkz. Grousset, *a.g.e.*, s.296; Sümer, *a.g.m.*, s.3.



sıra da Musul-Erbil tarafına doğru olan Hilafet topraklarına yağma ve çapul akınları yapıyordu.<sup>54</sup>

Bu arada Yakın Doğu'da Moğol hâkimiyeti altına girmemiş Abbasi Halifeliği, Eyyubiler ve Türkiye Selçuklularından oluşan üç devlet kalmıştır. Irak ve Huzistan bölgelerini içine alan Abbasi Halifeliği başta Bağdat olmak üzere şehirler mamur bir durumda idi. Bağdat genişliği, nüfusunun çokluğu, kalabalık pazarları, ilim müesseseleri ile İslam âleminin en büyük en hareketli ve Hind ticaretinin gelirleriyle en zengin şehri vasfını taşımaktaydı. Türklerden müteşekkil bir orduya sahip olan Halifelik, siyasi olarak bir birlikten yoksun idi.<sup>55</sup> Mısır, Suriye, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki bazı yörelerin hâkimleri olan Eyyubiler ise birbirleriyle sonu gelmez bir mücadele içinde bulunuyorlardı.

Anadolu Selçuklu Devleti ise bu esnada Orta Doğu'nun en kuvvetli devleti olarak görülüyordu. Devletin başında bulunana Alâeddin Keykubad (1220–1237) bir taraftan devletin hudutlarını genişletirken, diğer taraftan da ülkesini maddeten ve manen geliştirmeye çalışıyordu. İlk saltanat yılında Doğuda ortaya çıkan bu olumsuz gelişmeleri dikkatle takip eden Keykubad, Moğol selinin er geç kendi sınırlarına da ulaşacağını düşünerek tedbirler almaya başladı. Moğol istilası yeni bir göç dalgasının Orta Asya'dan batıya, özellikle Anadolu'ya akmasına sebep olmuştu.<sup>56</sup> Bu durum göçebe kesafetinin bütün ağırlığı ile hissedildiği Doğu Anadolu'ya, başka bir ifade ile sınır boylarına özellikle dikkat edilmesini gerektiriyordu. Bu sebeple Sultan, Konya başta olmak üzere Sivas, Kayseri ve Erzurum surlarını tamir ettirdi. Hatta bu şehirler kadar olmasa bile Amasya, Malatya, Erzincan gibi ikinci derecedeki şehirlerin kale ve surlarını da tamir ve tahkim ettirmeyi ihmal etmedi.<sup>57</sup> Bu arada orduya çeki düzen vererek muhtemel Moğol saldırılarını karşılamaya hazırlandı. Her ne kadar Keykubad, babasının vefatından sonra kardeşi İzzeddin Keykavus ile taht kavgasına girişmişse de<sup>58</sup> onun, kardeşinin ölümünden sonra siyasi bir çekişme olmadan Selçuklu tahtına oturması, üstelik bunun ümeranın ittifakı, hatta bir rivayete

<sup>54</sup> Sümer, *a.g.m.*, s.3.

<sup>55</sup> Bu konuyla ilgili daha geniş bilgi dördüncü bölümde ele alınmıştır.

<sup>56</sup> Moğol istilası sebebiyle Anadolu'ya yönelen göç dalgası hakkında daha geniş bilgi için bkz. Osman, Çetin, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyetin Yayılışı*, İstanbul, 1981, s.64, vd.

<sup>57</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s.423-424 vd.; Turan, *Türkiye.*, s.332-336.

<sup>58</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s.220 vd.; Turan, *Türkiye*, s.293-296.

göre bizzat kardeşi Sultan I. İzzeddin Keykavus'un tasvibi ile<sup>59</sup> gerçekleşmesi orduda ve politik kadrolarda çekişmeyi önlemişti. Bu durum yeni Sultana büyük bir avantaj sağlamış ve Keykubad güçlü bir merkezi yönetim kurmayı ve zamanla bazı devlet adamlarında görülen direnmeyi bertaraf etmeyi başarmıştı.<sup>60</sup> Keykubad'ı avantajlı kılan başka bir husus da kardeşinden büyük ölçüde siyasi birliği sağlanmış bir ülke devralması ve Moğolların henüz kendi sınırlarına uzak olmalarıdır.

Moğolların Anadolu Selçuklu topraklarına ilk tecavüzleri İbn Bîbî'nin haberine göre 1231 tarihinde olmuştur. Bu tarihte bir bölük Moğol askeri Selçuklu topraklarına girip Sivas yakınlarındaki Rahatoğlu kervansarayına kadar akın yaparak ahalinin sürü ve mallarını yağmalamışlardır. Olayı haber alan sultan Alâeddin, Kemaleddin Kamyer'i mühim bir kuvvetle göndermiş, ancak Selçuklu kuvvetleri gelmeden Moğollar ülkeyi terk etmişlerdir.<sup>61</sup> Kamyer Erzurum'a kadar onların ardından gitmiş, bulamayınca da Gürcü ülkesine yönelmiştir<sup>62</sup>. Bu da bize gösteriyor ki İbnü'l Esir'in esefle bize anlattığı<sup>63</sup> Moğol istilası artık Anadolu'yu da tehdidi altına almıştır.

Moğollarla dostça münasebetler kurmanın en emin yolunun onları kendi topraklarından uzak tutmak olduğu açıktır. İşte Celaleddin, Keykubad için bunu sağlayabilecek bir hükümdar durumunda idi. Bu durumu çok iyi değerlendiren Selçuklu sultanı, kendisi için Moğollardan daha az tehlikeli saydığı Celaleddin'i Moğollarla Selçuklular arasında bir engel, bir tampon olarak görüyordu<sup>64</sup>. Üstelik Harzemşahlar hükümdarı Gürcü tehlikesini de bertaraf etmişti. Ne var ki, Keykubad, Celaleddin'in Doğu Anadolu topraklarını tahrip ederek Ahlat'ı ele geçirmesini ülkesinin menfaatleri ve ileride karşı karşıya kalabileceği endişesini taşıdığı Moğol

<sup>59</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s.220-222; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.504-505; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XII, s.353-354; Turan, *Türkiye*, s.326.

<sup>60</sup> İbn Bîbî, *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi(Muhtasar Selçukname Tercümesi)*, çev. M. N. Gençosman- E. N. Uzluk Ankara,1941, s.105-108; Turan, *Türkiye*, s.339-341.

<sup>61</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s.420-421.

<sup>62</sup> Selçuklu askerlerinin neden Gürcüler üzerine gittiklerinin sebebi için bkz. İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s.421.

<sup>63</sup> Tarihçi İbnü'l Esir bu istila hareketini, "Moğol istilasını yazmaktan yıllarca kaçındım. Bu olayı yazmayı hiç istemiyordum. Bazen yazmanın gereğine inanır ve bir adım ileri atar, sonra vazgeçip iki adım geri gerilerdim. İslam'un ve Müslümanların ölüm haberini ve başlarına gelen bu büyük felaketi yazmak kime kolay gelebilir? Kim bu büyük felaketin yazılması ve anlatılmasını kolay görebilir? Keşke annem beni doğurmasaydı, keşke bu büyük felaketten önce ölüp gitseydim! Adım, sanım unutulsaydı da bu hadise ile karşılaşmasaydım ve bu olayı yaşamaysaydım!" sözleri ile anlatmaya başlar ve Moğol istilasının İslam dünyasında meydana getirdiği dehşet havasını çok güzel bir şekilde tasvir eder. (İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XII, s.358.)

<sup>64</sup> Celaleddin Harzemşah bu durumu yardım isterken de ortaya koymuştur.(Cüveynî, *a.g.e.*, s.371.)

istilası açısından tehlikeli görmüş ve bu duruma engel olmaya çalışmıştır. Sultanın bu düşüncesindeki isabet, Celaleddin'in 1231 yılında ölümünden sonra ortaya çıkan olaylarda görülür. Zira Moğollar 1232'de onun Doğu Anadolu, özellikle Ahlât bölgesini tahrip etmesinden yararlanarak, hemen hiçbir mukavemetle karşılaşmadan, Eyyubi ve Artuklulara ait olan Doğu ve Güneydoğu Anadolu şehirlerini işgal ve her tarafı tahrip ve yağma etmişlerdi. Hatta daha önce bahsettiğimiz gibi bir Moğol birliğinin Sivas yakınlarında görülüp, bu Moğol akınlarının Gürcü Kraliçesi Rosudan(1223–1247)'in teşvik ve tahriki ile yapıldığının anlaşılması ise,<sup>65</sup> Gürcülerin aleyhteki faaliyetleri açısından Celaleddin faktörünün önemini ortaya çıkarmaktadır. Celaleddin'e düşman olan Batınîler de onun Yassıçemen'deki yenilgisinden sonra Moğollara haber göndererek kendilerini Azerbaycan'a davet etmişlerdi.<sup>66</sup>

Doğu Anadolu'daki son gelişmeler Sultan'ın Moğollara karşı duyduğu endişelerinde ne kadar haklı olduğunu göstermişti. Henüz tehlikeli bir durum olmamakla birlikte, Keykubad'ın tahta çıktığı yıl başlayan Moğol istilasını, sonunda, Selçuklu sınırlarına gelip dayandı. Doğudan gelen bu istila selinin, yalnız askeri güçle durdurulmasının çok zor olacağını hisseden sultan, Moğollarla siyasi temasları başlatarak onlarla dostane ilişkiler kurmanın iyi olacağını düşündü. Bu amaçla 1232–1233 yılında yalnızca Ebu'l Ferec'in verdiği bilgiye göre; Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad Moğol Hanına vergi vereceğini ve ona tabi olacağını bildiren bir elçi göndermiştir. Fakat Moğol Hükümdarı onun elçisine: *“Biz Alâeddin Keykubad'ı akıllı, dirayetli bir insan olduğunu işitmiş idik. Bizzat huzurumuza gelirse her türlü hüsn-i kabul ve ikram görecektir. Aynı zamanda elindeki şehirler de kendisinde kalır.”* şeklinde bir cevap verir.<sup>67</sup>

Sınırlarında Moğol tehlikesi dolaşan Selçuklular buna rağmen Güneydoğu Anadolu'da genişleme politikası gütmeye devam etmişler ve bu uğurda Eyyubilerle çatışmayı göze almışlardı. 1233 yılında Ahlât Selçukluların eline geçti. Ancak şehir harabe halinde idi ve imarı için çok para harcandı. Bunun yanında yörenin korunması için burada yeni bir garnizon kuruldu ve komutanlığına Sinaeddin Kaymaz

<sup>65</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s.420-421; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XII, s.499-500.

<sup>66</sup> İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XII, s.495.

<sup>67</sup> Ebu'l Ferec, *Muhtasar*, s.18.

getirildi.<sup>68</sup> Bütün bu çalışmalar gösteriyor ki Selçuklular asıl tehlikenin kuzeyde olduğunu görmeyip güçlerinin büyük bölümünü Güneydoğu'ya yerleştiriyor ve bu yörede genişleme siyaseti takip ediyorlardı. Buna karşılık Anadolu ancak kuzeyden yani Erzurum üzerinden fethedilebilirdi. Bu bakımdan büyük önem taşıyan Erzurum'un savunması ise o sıralarda Moğol korkusundan kaçarak Selçuklulara sığınmış kendini bile savunmaktan aciz Kır Han reisliğindeki Harzemlilere emanet edilmişti. Ancak yolda Harzemliler bir Moğol birliğinin baskımına uğrayıp dağıtılınca yöre savunması eskisi gibi bırakıldı.<sup>69</sup> Öte yandan Selçuklu topraklarına ilk akından sonra geçen birkaç yıl içinde Moğollar yörede gözükmediler. Sebebi de bütün İran ve Azerbaycan'ı hükmü altına aldıktan sonra karargâhını Mughan'da kurmuş olan Çurmagun'un, diğer bir Moğol idarecisi ve Horasan valisi Cin Timur'la bozuşmasıydı. İkisi arasında ortaya çıkan bu sürtüşme sonunda Ögedey Han'a aksetti. Ögedey Han, Cin Timur'u tekrar Horasan ve Mazenderan valiliğine tayin etti. Cin Timur makamına kavuşunca meşhur Atamelik Cüveynî'yi Sahib-i Divanlık, Şehzade Batu'nun temsilcisi Şerafeddin'i de vezirliğe getirdi. Cin Timur'un 1236 yılında ölümünden sonra yerine yaşlı bir Moğol olan Nosal getirildi ise de onun işleri yürütemeyecek durumda olduğundan yerini enerjik ve kabiliyetli bir adam olan Körgüz'e (1239) bıraktı. Uygur Türk'ü olan Körgüz'ün yetki alanı eski dönemlerde olduğu gibi Horasan ve Mazenderan'la sınırlı kalmamış Ceyhun nehrinden başlayarak Anadolu sınırına kadar olan Moğolların elindeki yerlerin en büyük mali ve divani idarecisi yapmıştı. Doğrudan Han'a bağlıydı ve bölge komutanları ona müdahale edemiyorlardı. Tabii ki idari alandaki bu değişiklik biraz sonra anlatacağımız gibi Ögedey Han'ın yaptığı reformların sonucu idi ve Çumagun da bundan etkilendi.<sup>70</sup>

Ögedey'in 1235 yılında Moğol idare ve mali sisteminde getirmiş olduğu yenilikler sonucunda askeri unsurların yetkisi azaltılırken sivil idare güçlendirilmişti. Bu sebeple eyaletlere sivil idareciler atanmaya başlandı. Buna karşılık siyasi alanda yeni bir gelişme ise 1236 yılında Cuci'nin oğlu Batu'nun büyük bir kuvvetle Güney Rusya ve Ukrayna'yı fethetmesidir. Selçukluları da etkileyecek bu istila

<sup>68</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, I,s.425-429; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.532.

<sup>69</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s.429-434.

<sup>70</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.427-432; Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, I, s.482-486;

sonucunda Batu ele geçirdiği yeni yerlerde Altın Ordu adı altında yeni bir devlet kurdu. Batu'nun siyaset sahnesine çıkışı Ortadoğu üzerinde tesirini göstermiş, Ögedey'in ölümünden sonra buralardaki nüfuzu daha da artmıştır. Azerbaycan valisi Çurmagon ise Batu Han ile beraber aynı tarihlerde başladığı Gürcistan'ın fethini ancak 1243'de tamamlayabilmişti. Bu suretle İran'daki Moğollarla Deşt-i Kıpçak'taki Batu'nun reisliğindeki Moğollar arasındaki sınır Gürcistan olmuştu. Bölge hâkimiyeti için iki Moğol gücü arasındaki mücadeleyi Cuci'nin torunu kazanmış, Çurmagon ve İran Batu'nun nüfuzu altına girmişti.<sup>71</sup>

Moğol fetihleri 1235 yılından itibaren hızlı bir aktivite kazanırken, aynı tarihlerde Moğol Han'ından Selçuklu başkentine bir elçilik heyeti gelir. Elçiler Türkiye Selçuklu Sultanlığının Moğol Han'ına tabi olması isteğini belirten bir mektup getirirler. İbn Bîbî'de nakledildiğine göre<sup>72</sup> 1236 yılında Moğol Han'ı Ögedey Han, Kazvinli Emir Şemseddin Ömer'i<sup>73</sup> bir yarlık ile Sultan Alâeddin Keykubad'a elçi göndermiştir.<sup>74</sup> Uzun bir yolculuktan sonra elçi Emir Şemseddin Ömer Kayseri'ye gelmiş, fakat buraya geldiğinde Sultanın Alaiye'de olduğunu öğrenmiştir. Bu arada Çaşnigir Mübarüzüddin Çavlı sultana ulak gönderip Moğol elçisinin geldiğini bildirmiştir. Elçi Kazvinli Emir Şemseddin Ömer Kayseri'de ikamet edip sultanın gelmesini beklerken Çaşnigir tarafından ağırlandı. Sultan Kayseri'ye dönünce hemen elçiyi huzuruna kabul etmiştir. Elçi huzura kabul edilince Moğol Han'ın yarlığını sultan Keykubad'a takdim etmiştir.1235–1236 Biçin

<sup>71</sup> Reşidu'd-dîn, *a.g.e.*, I, s.472-477.

<sup>72</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s.448-451.

<sup>73</sup> Emir Şemseddin, İran Azerbaycan'daki Kazvin şehrinin ileri gelenlerinden. Ticaretle meşgul olmuş ve daha önce Erzurum'a kadar gelmiş, burada zırhçılık sanatını öğrenmiştir. Bir süre sonra topladığı çeşitli mal ve kumaşlarla Erzurum'dan ayrılıp Türkistan'a gitmiştir. Ticaretle uğraştığı için Moğol Han'ının sarayına da gitmiştir. Saraya varınca Han ona nereden geldiğini sormuş o da Rum (Türkiye Selçuklu Devleti) diyarından diye cevap vermiştir. Han: "*Sultan Alâeddin Keykubad hükümdarlık yönünden nasıldır?*" diye sorunca Emir Şemseddin Ömer de Moğol Han'ının beğeneceği derecededir. Adaleti, akli yüksek, ülkesi zengin ve tebaası rahat etsin. Bu iş için seni ona elçi olarak gönderelim demiştir. Moğol Han'ının bu sözlerinden sonra elçi Emir Şemseddin Ömer, iki Moğol nökeri(muhafız) ve Sultan Alaeddin Keykubad'a verilmek üzere bir altın paize (Han'ın imzasını taşıyan altın veya gümüş levha) ile iki gümüş paize ve bir yarlık ile yola çıkmıştır. (İbn Bîbî, *a.g.e.*, s.452-454)

<sup>74</sup> Muhtemelen bu olayla ilgili olarak *Anonim Selçukname*'de Alâeddin Keykubad dönemi olayları anlatılırken sultanın Moğollara karşı öyle bir savaş yaptığı ve yirmi bin kişilik Moğollara hücum edip bozguna uğrattığı anlatılmaktadır. Ayrıca eserde "*bu sebeple Moğolların kalbine büyük bir korku düştü. Sonra bir elçi gönderdi. Onlardan haraç istedi. Moğollardan çok armağan geldi ve beğenildi*"(*a.g.e.*, s.21.) demektedir. Fakat Alâeddin Keykubad'ın Moğollarla yaptığı bir savaş yoktur. Belki de Celaleddin Harzemşah ile yapılan Yassıçemen savaşı kast ediliyordur.

(Maymun) yılında yazılan yarlığın muhtevası kısaca şöyledir: *“Adil sultan I. Alâeddin Keykubad bilir ki; bizim hükümdarlıktaki ünümüzü cihan duymuştur. O tarafa gidip gelen yolcular senden hoşnutluk gösteriyorlar. Bunu duyuyor ve takdir ediyoruz. Bunun için de seni korumak ve kollamak istiyoruz. Böylece sen kendi ülkende gönül hoşluğu ile yaşayabilirsin. Ulu Tanrı bizi yüceltmış ve yeryüzünü bizim soyumuza armağan etmiştir. Seni illiğimize (itaatimize) davet ediyoruz. Şimdi de kendi halimizi bildirelim. Bizim buyruğumuzu dinlemeyenlerin, bizden ayrılanların yurtlarını çerilerimizle ele geçirir, onları öldürür, kadınları, çocuklarını tutsak eder, mal ve davarlarını talan, mülklerini harap ederiz. Fakat onlara erişen bu kötülük bizden değildir”*.

Sultan I.Alâeddin Keykubad, mektubu okuyunca Şemseddin Ömer’i özel olarak görüşmek için bir odaya çağırttı. Daha sonra ikisi arasında ilgi çekici bir konuşma geçti. Sultan *“Allah’a çok şükür ki sizin gibi değerli bir elçi bizim yanımıza geldi. Siz ki Müslümansınız. Soracağım şeylere dindarlık icabı doğru cevap veriniz”* dedi. Bunun üzerine elçi, *“Bildiğim her şeyi doğru söyleyeceğim”* dedi. Sultan: *“Moğol Han’ının illiğini kabul edersem bizim ülkemize göz diker mi?”* diye sordu. Elçi: *“Allah etmesin, onun o kadar çok ülkesi var ki her yıl huzuruna birçok elçiler gelip gider. Ayrıca çok zengin hazineleri, toprakları var. Ona ufak bir armağan gönderip gizli saklı bir şey yapmazsanız size karşı iyi davranır”* dedi.

Sultan, elçinin sözlerinden sonra Moğol Han’ının teklifini kabul ederek hediyeler tertip edilmesini emretmiştir. Ancak 31 Mayıs 1237 tarihinde ansızın vefat edince yerine geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev mektuba: *“Babam sana kardeşim diye hitap ederdi; ben baba diye çağıracağım, babam gibi itaat yolunu tutacağım”* cümlelerini ilave edip elçiyi uğurlamıştır. Elçilik heyeti Moğol Hanının huzuruna varınca sultan Alâeddin’in katında gördükleri itibar ve ikramlardan bahsetmişler, sonra tekliflerinin sultan tarafından kabul edildiğini, hediyeler hazırlattığını, ancak aniden vefat ettiğini, onun yerine oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in geçtiğini bildirdiler. Moğol Hanı sultan Alâeddin’in vefat ettiğini duyunca üç defa *“kıran(yazık)” “kıran” “kıran”* dedikten sonra II. Gıyaseddin’in davranışını da takdir etmiştir.

Moğol Hanı Ögedey’in gönderdiği elçilik heyeti geri dönerken Alâeddin’in hazırlattığı hediyeleri Moğol Hanına takdim etmek için elçilik heyetine daha çok

Serdar-i Mısri diye tanınan Fahreddin eşlik etmiştir. Malatya'dan yola çıkan heyetin Horasan'a varınca bir İsmailî çetesi tarafından yolu kesilmiştir. Üç ay on gün orada esir kalmışlar ve bu haber Moğol hanına ulaşınca onları kurtarmak için Çurmagon Noyan'ı görevlendirmiştir.<sup>75</sup>

Sultan Alâeddin Keykubad'ın ölümü Selçuklularda olduğu kadar bölge için de büyük kayıptı. O Anadolu'nun ebedi bir Türk yurdu olması için var gücüyle çalışmış buna paralel olarak da ülkenin coğrafi bütünlüğünü sağlamaya yönelik fetihler yapmıştır. Ölmeden önce en son Güneydoğu Anadolu'nun Selçuklu ülkesine katılması için uğraş veriyordu.<sup>76</sup>

Sultan Alâeddin ölmeden önce son seferine çıkarken ülke yönetimini yeniden düzenlemişti. Buna göre Sivas idaresini Kayır Han'a, Erzincan Valiliğini tekrar oğlu Gıyaseddin'e, Çaşnigir Altun Aba'yı da beylerbeyliğine atamış, veliahtlığa ise küçük oğlu I.İzzeddin Kılıç Aslan'ı vasiyet etmişti. Bu vasiyetine uyacaklarına dair bütün emirlere ant içirmesine rağmen ölümünden sonra olaylar onun arzusu üzere gerçekleşmedi. Babasının öldüğünü haber alan II. Gıyaseddin derhal harekete geçerek sultanlık için emirleri ikna etmeye uğraştı. Bu meyanda Şemseddin Altunaba, Pervane Kadı Şerefoğlu Zahiruddevle'yi kendine çekmeyi başardı. Diğer yandan ise Alâeddin Keykubad'ın yeminine sadık kalınmasını isteyen bir grup vardı ki bunların başını emir Hüsameddin Kaymaz, Harzemli Kayır Han ve Kemaleddin Kaymeri çekiyordu. Ancak diğer grup vakit geçirmeksizin Gıyaseddin Keyhüsrev'i Kayseri'de Keykubadiye sarayında 1237 yaz sonunda tahta çıkardılar. Bu oldubitti karşısında diğer grup da yeni sultana biatten başka bir yol bulmamışlar böylece problem zahiren halledilmiş görünüyordu. Ancak çekişmeler içten içe sürecek ve devletin Moğollar karşısında mağlup olmasının ana sebeplerinden birini teşkil edecektir.<sup>77</sup>

Sultan Gıyaseddin, otoritesini tesis eder etmez derhal muhaliflerini temizleme işine girişti. Önce Kayır Han'ı hapsedmek istedi ve onu başkente çağırdı. Ancak onun yolda ölümü kendisine bağlı olan Harzemlileri kızdırmaya yetti. Onlar derhal Selçuklu topraklarını terk ederek güneye yöneldiler. Hareketi haber alan sultan,

<sup>75</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, s.451; Emine Uyumaz, "Sultan I.Alaeddin Keykubad Zamanında (1220-1237) Türkiye Selçuklu Devletinin Elçilik ilişkileri" *Tarih Dergisi*, S.39, İstanbul 2004, s.74-75.

<sup>76</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.536.

<sup>77</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s.453-454; Turan, *Türkiye*, s.404.

önlerini kesmesi için Kamyar'ı gönderdi. İki taraf Harput önlerinde karşılaştılar. Selçuklu ordusuna emir Ertokuş kumanda ediyordu. Kamyar ise askerin büyük bir bölümü ile Malatya'da kalmıştı. Taraflar arasında çok şiddetli geçen savaşı Harzemliler kazandı ve Ertokuş esir düştü. Bundan sonra yollarına devam eden Harzemliler Selçuklu topraklarını terk ettiler. Bu arada yolları üzerinde ne varsa yağma ve talan etmişlerdi.<sup>78</sup> Harzemlilerin bu hareketi bölgede küçük de olsa bir karışıklığa yol açmışken, Selçuklular bu olayın hemen ardından patlak veren Babai isyanıyla daha büyük çalkantılar yaşayacaktı.

Ülkede yaşanan karışıklıklar Selçuklu emirleri arasındaki çekişmelerin artmasına sebebiyet verdi. Bunlardan vezir Sadeddin Köpek önce Şemseddin Altun Aba'yı ortadan kaldırdı. Pervane Taceddin'i de Ankara'ya sürdü.<sup>79</sup> Ardından şöhretini iyice artırabilmek amacıyla o sırada iç savaş yaşayan Eyyubiler'in elindeki Orta Fırat havzasına bir sefer düzenledi. Selçuklular hemen hiç karşılık görmeden Samsat ve çevresindeki kaleleri elde ettiler(1238 Temmuz).<sup>80</sup>

Bu başarı üzerine şöhreti iyice artan Köpek'in yeni hedefi en büyük rakibi olarak gördüğü beylerbeyi Kemaleddin Kamyar idi. Onun da ortadan kalkmasıyla devleti tek başına istediği gibi yönetebileceğini düşünüyordu. Zira sultanı çoktan avucuna almıştı. O hedefine ulaşmakta gecikmedi. İftira ve entrikalarla Kamyar'ı gözden düşürerek öldürülmesini sağladı.<sup>81</sup> Bunun yanında Hüsameddin Kaymaz'ı da Malatya'ya sürdü. Devlet idarecileri arasındaki bu çekişmeler halkın hoşnutsuzluğuna yol açtığı gibi devletten tecrübeli emirlerin tasfiyesi ve yerlerine tecrübesiz kişilerin gelmesi sistemin zaafa uğramasına sebep oldu. Durumun gittikçe kötüye gitmekte olduğunu anlayan sultan Gıyaseddin bir fırsatını bularak Saadettin Köpek'i ortadan kaldırdı.<sup>82</sup> Ancak onun devletin bünyesinde açtığı tahribatı gidermek mümkün olmamıştır.

Bütün bunların yanında Moğolların Anadolu'yu istila etmelerini hızlandıran en önemli olay Babailer isyanı olmuştur. Moğol istilasının önünden kaçarak Anadolu'ya sığınan pek çok şeyhten biri olan Baba İlyas, Amasya'ya yerleşmiştir.

<sup>78</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.23-24; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.537.

<sup>79</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.26.

<sup>80</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.30-31.

<sup>81</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.32-33.

<sup>82</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.34-36.



Yaşayışı ve doğüstü güçleri sayesinde birçok taraftar toplayan Baba İlyas en büyük müridi Baba İshak'ın da gayretleriyle birçok sebep ileri sürerek Selçuklu Devletine Karşı İsyân başlatmıştır.<sup>83</sup> İsyânı bastırmakta sıkıntı çeken Selçuklu kuvvetleri sınır birliklerinin de yardımıyla Babailer Malya ovasında yenilgiye uğratarak yok etmiştir(638/1240).<sup>84</sup>

Erzurum hududunda Moğollara karşı sınırı korumakla görevli ordunun yardıma gelmesiyle Moğolların Selçuklu toprağına girerek Anadolu'ya açılan yolda bir kale vazifesi gören Erzurum'u ele geçirmesini, dolayısıyla da Selçuklu ülkesinin zaptını da kolaylaştırmıştır. Bu isyanla birlikte Selçukluların savunma sistemi çöktüğü gibi ordu da bir ölçüde zayıflamıştır. Bunun yanında isyan, Anadolu'ya daha önce gelmiş yerleşik unsurla, Moğol istilası dolayısıyla sığınmış göçebe unsurlar arasındaki iktidar mücadelesinin ilk göstergesi olması açısından önem arz etmektedir.

Babailer isyanının bastırılmasından hemen sonra Selçuklular tekrar Güneydoğu'ya yöneldiler ve yörenin hâkimiyeti için mücadelelerini sürdürdüler ve Amid'i topraklarına dâhil ettiler. Selçuklularda durum böyle iken Moğollarda son birkaç yıl içinde büyük değişiklikler olmuş, Ögedey ölmüş, Horasan ve Azerbaycan valiliğine emir Argûn Aka getirilmiştir.<sup>85</sup> Bunun yanında Türkiye Selçuklularını doğrudan ilgilendiren bir olay da Azerbaycan'daki Moğol kuvvetlerinin başına Çurmagun Noyan yerine Sinüit boyundan Baycu Kurçi'nin 1242 yılında tayin edilmesidir.<sup>86</sup>

Baycu Noyan'ın önünde iki hedef vardı. Bunlar henüz ele geçirilmemiş olan Bağdat Abbasi Halifeliği ile Türkiye Selçukluları idiler. Daha önceleri halifelik üzerine birçok kere akınlar yapılmasına rağmen çevresinde güçlü müstahkemlerin olması sebebiyle şehre yaklaşamamışlardı. Bu sebeple oranın fethi İran'ın üzerinden hemen hemen imkânsız gibiydi. Türkiye Selçukluları ülkesine ise şimdiye kadar birkaç ufak akın dışında ciddi bir hareket yapılmamıştı. Üstelik Anadolu'ya açılan yoldaki en büyük engeli teşkil eden Erzurum yolu da açılmıştı. İşte bütün bu sebepler

<sup>83</sup> Bu isyanın sebepleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000. S.37-48.

<sup>84</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.49-53; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.540; Makrîzî, *Sülük*, I, s.307-308.

<sup>85</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.224-225.

<sup>86</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.62; Kiragos, *a.g.e.*, s.177.

sonucu Baycu öncelikli hedef olarak Anadolu'yu seçti. Emrinde otuz bin süvari olduğu halde Gürcistan üzerine yürüdü. Henüz muhasara aletleri gelmediği için bir süre etrafta talan ve yağmada bulundu. Aletler gelince de şehri kuşattı. Erzurum'u savunan Selçuklu kuvvetlerinin komutanı Sinaeddin Yakut değerli bir askerdi. O Moğolların teslim ol çağrılarını tereddütsüz ret ettiği gibi ilk günden itibaren düşman saldırılarına kahramanca karşı koymuş, zaman zaman da çıkış hareketleri yaparak Moğollara ağır kayıplar verdirmişti. Bu kuvvetli savunma karşısında çaresiz kalan Baycu geri çekilmeyi düşündüğü sırada şehrin şahnesi Ermeni asıllı Duvin, Türkleri mahvetmenin tam sırası olduğu düşüncesiyle Moğol komutanına bir mektup yazarak can ve mal güvenliğinin sağlanması karşılığında kendi savunmasına havale edilmiş burçlardan Moğol askerini şehre alabileceğini bildirdi. Tam çekilirken şansının yaver gitmeye başladığını gören Baycu, teklifi hemen kabul etti. Aralarında yapılan anlaşma gereği bir gece 200 kişilik bir Moğol gücü burçlardan içeri alındı. Ardından da kale kapısının kilitleri içeri girenler tarafından kırılarak düşman kuvvetlerinin kale içine girmesi sağlandı. Sinaeddin, Moğolların şehre girdiklerini görünce hemen üzerlerine yürüdü fakat yanında az sayıda güç vardı. Sabaha kadar vuruşa da dayanamadı. Sabaha doğru şehre giren Moğollar umumi bir kıtal ve talan hareketine giriştiler. Kale komutanı Sinaeddin yakalanarak huzura getirildi ve sorgulandıktan sonra feci bir şekilde öldürüldü. Şehri adeta harabe haline getiren istilacılar, alabilecekleri ne kadar ganimet varsa alıp<sup>87</sup> Mugan yolunu tuttular(1242).<sup>88</sup>

Şehrin düştüğünü öğrenen Sultan, yardım kuvvetlerinin geri yurtlarına dönmesini, ülkenin dört bir tarafında bulunan büyük emirlerin bundan sonra ne yapılması lazım geldiğini görüşmek üzere saltanat merkezi Konya'da toplanmalarını istedi.<sup>89</sup> Konya'da toplanan devlet ileri gelenlerinin oluşturduğu mecliste sadece kendi kuvvetlerinin savaş için kâfi gelmeyeceği, bu sebeple komşu ülkelerden de yardım alınmasına karar verildi. Sahip Şemseddin İsfahanî birçok hediye ve armağanlarla birlikte Eyyubi ve Ermeni ülkelerine yardım için gönderildi. Diğer taraftan da Sultan hazırlıklarını tamamlayarak 641/1243 baharında yanında elli bin

<sup>87</sup> Saint-Quentin, Moğolların Erzurum'u 20 gün kuşattığını ve alındığı zaman katliam ve yağma yapılmayacağına dair söz verdikleri, ancak söz verdikleri halde sözlerinde durmayıp herkesi katlettiklerini söyler. (Saint-Quentin, *a.g.e.*, s.57.)

<sup>88</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.62-63; Sümer, *a.g.m.* s.9.

<sup>89</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.64; Turan, *Türkiye*, s.431.

kişilik büyük bir kuvvet olduğu halde harekete geçerek Sivas'a geldi. Burada bir süre dinlenmeye çekildi ve gelecek yardımları beklemeye başladı.<sup>90</sup> Sahip Şemseddin de bu arada 1243 Nisan'ında Halep'e ulaşmış ve Melik Mansur'dan yardım istemişti. Halep meliki bir anda kuvvet toplamanın zorluğunu bahane edip elçiyi oyalarken sadece Nasuhiddin Farisi adlı bir emir gönüllü olarak bin beş yüz kadar askerle 1243 Mayıs'ında Halep'ten Selçuklu kuvvetlerine katılmak için yola çıktı.

Diğer yandan Sivas'ta bir süre bekleyen Selçuklu ordusuna Emir Farisi'den başka katılan bir güç olmamıştı. Baycu Noyan'ın da büyük bir orduyla gelmekte olduğu haberleri de kulaktan kulağa yayılmaya, bu da beklemekte olan orduda huzursuzluğu daha da artırmaya başladı.<sup>91</sup> Genceli Kiragos'a göre Moğolların Erzurum'u ele geçirmesinin ardından Selçuklu sultanı, o sırada Mugan'da bulunan Baycu'ya bir elçi göndererek şöyle demiştir: *“Bir şehrin tahribatıyla Sultan'ı yendiğinizi zannediyorsunuz. Fakat benim birçok şehrim, sayısız askerim vardır. Yakında seninle savaşmak için oraya geleceğim ve kışı haremimle Mugan'da geçireceğim”*. Buna karşılık Baycu Noyan, Selçuklu elçilerine bir cevap olarak sadece zaferin Allah'ın bileceği bir iş olduğunu söylemekle yetindi. Ardından da Selçuklulara karşı hazırlanmaya başladı. Selçuklu ülkesine yöneldiğinde emrinde kırk bin asker vardı. Orduda Moğollardan başka Gürcü, Ermeni ve Tacik kuvvetleri de bulunmaktaydı.<sup>92</sup>

Moğol güçlerinin yaklaştığı haberleri gelmesi üzerine Sivas'ta bekleyen ordunun tecrübeli komutanları yardım gelene kadar şehirde beklemek, gerekirse düşmanı burada karşılamak hususunda görüş belirttiler. Ancak bu görüşe Nizameddin Suhrap gibi genç emirler karşı çıktılar. Onlar, Moğollar Selçuklu topraklarına girip Müslümanların kanını akıtırken burada beklemenin şanlarına yakışmadığını, bunun için Moğolları Tebriz'de karşılamalarının gerektiğini ileri sürdüler. Sultan da bu görüşe katılınca ordu Sivas'tan hareketle Erzincan'a yöneldi. Bu yanlış karar, neticede Selçukluların sonunu hazırlayacaktı. Otlakları bol sulak ve etrafı çevrili Köseadağ mevkiine geldiklerinde burada konaklamaya karar verdiler. Burada dinlenilirken Moğolların Erzincan Akşehir'ine geldiği haberi ulaştı. Bunun

<sup>90</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.66-67; Turan, *Türkiye*, s.432-434.

<sup>91</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.67-68.

<sup>92</sup> Kiragos, *a.g.e.*, s.179.

üzerine bir kısım emir yine Moğolların üzerine yürümek istedi. Bu sefer de Sahip Mühezzibiddin ve Gürcü oğlu Zahirüddeve haklı olarak, konakladıkları beldenin daha müstahkem bir yer olduğunu ayrıca yeni yardım kuvvetlerinin gelmesini beklemek gerektiğini ileri sürdüler. Ancak Selçuklu ordusunun bu ikiye bölünmüşlüğü bir türlü giderilemiyordu. Komutanlar birbirini dinlemiyor, Sultan da otoritesini ortaya koyamıyordu. Bir başıbozukluktur gidiyordu. Bu meyanda genç emirlerden Muzaffereddin Oğlu tek başına Moğollara karşı durmak istedi ise de engellendi. Sonunda Gürcü oğlu, Pervane Veliyüddin ve Nasuhiddin Farisi, pişdar(öncü kuvvet) olarak üç bin kişilik bir güçle ileri çıkıp bir keşif yapması kararlaştırıldı. Bu sırada da Moğollar Selçukluların bulunduğu yerin karşısındaki bir tepeye ulaşmışlar, onların hareketlerini izliyorlardı. Baycu Selçuklulardan bir gücün kendilerine doğru gelmekte olduğunu görünce onları aralarında bulunan düzlükte karşılamak için yavaş yavaş aşağı indi ve savaş tertibatı aldı. Selçuklu öncüleri ovaya inince düşman tarafından çepre çevre sarıldılar. Yapılan savaş sonucunda Selçuklu askerleri iyi mukavemet gösterince Moğol ordusu geri çekilmek zorunda kaldı. Zaferi kazandıkları düşüncesiyle durumu hemen sultana bildiren Selçuklu öncüleri düşmanın mallarını yağmaya başladılar. Bu arada sultan Giyaseddin de kutlamaları kabul ediyordu. İşte o anda beklenmeyen bir şey oldu ve Moğollar geri gelerek Selçuklu kuvvetlerini aniden bastırdılar. Neye uğradıklarını anlayamayan Selçuklu güçlerinden birçoğunu kılıçtan geçirdiler. Bu olay savaşın kaderini değiştiren an oldu. Öyle ki bu küçük darbe sonucu Selçuklu ordusu savaşmayı göze alamadı ve bir ok dahi atmadan bozgun halde dağıldı. Ordusu tarafından terk edilmiş ve şaşkın durumdaki Giyaseddin Keyhüsrev de akşam vakti atına atlayarak Tokat tarafına gitti.<sup>93</sup>

Sabahleyin Selçuklu ordugâhına yaklaşan Moğollar burada bir hareket göremeyince kendilerine pusu kurulduğunu düşünüp daha fazla ileri gitmeden beklemeye koyuldular. İki gün geçmesine rağmen bir hareket görülmeyince durumu anlamak için keşif kolu çıkarıldı. İşte o zaman durum anlaşıldı ki Selçuklu ordusu bütün ağırlığını bırakarak kaçıp gitmişti. Moğollar hemen ganimetlere saldırdılar. Ne var ne yoksa yağma ettiler. Ardından Selçukluların en büyük şehirlerinden Sivas'a

---

<sup>93</sup> İbn Bibî, *a.g.e.*, II, s.71.

doğru yola ıktılar. Artık önlerinde kendilerine karşı koyacak bir kuvvet yoktu ve Anadolu bütün zenginliği ile önlerinde uzanıyordu. Şehir önlerine varınca, Harzemşah bozgunu sırasında Cengiz Han'dan yarlık ve payze almış Kadı Rabbani, Baycu'yu hediyelerle karşıladı ve elindeki yarlıkları gösterdi. Baycu Noyan bunlara saygı göstererek Şehre fazla zarar vermedi ve kısmen yağmalamakla yetindi. Şehre bir şihne tayin eden Noyan Anadolu ilerine yürümeye devam etti.<sup>94</sup>

Moğolların bu defaki hedefi ikinci taht ve ordugh merkezi Kayseri idi. Sivas'tan buraya kadar önlerinde hiçbir engel yoktu. Moğollar etrafı yağmalayarak gelmişlerdi. Kayseri'de o sırada Kösedağ'daki savaştan kaçan emirlerden Şemseddin Kaymaz, Fahreddin Ayaz ve Sultan Giyaseddin Keyhüsrev'in annesi ile bir miktar Selçuklu askeri bulunuyordu. Şehir kalesi de çok sağlam ve muntazam bir yapıydı. Şehirdeki ahali Moğolların gelmekte olduğunu işittikten sonra savunma hazırlığına girişmişti ve teslim olmayı düşünmüyorlardı. Bir süre sonra Şehir önlerine gelen Baycu, hemen surların etrafını dolaşarak inceleme yaptı. En zayıf olarak gördüğü Sivas kapısı burçlarına  mancınık kurdurarak Şehri kuşattı. On beş gün süreyle mancınıklar kenti dvd. Bazı surlarda gedik açılmasına rağmen bir sonuç alınamadı. Askerlerin sızlanmaya başlaması zerine Moğol Noyan'ı geri çekilmeyi düşündü. Ancak talih oyununu Erzurum'da olduğu gibi bir kere daha Moğollar lehine oynadı. Şehri savunanlardan iğdiş başı Hacıkyan, ardından da Fahreddin Ayaz, Baycu tarafına geçtiler. Bu durumda savunması iyice zayıflamış olan Şehir, umumi bir saldırı sonucu düştü. Şehre giren düşman gleri her zaman yaptıkları gibi büyük bir katliam ve kıtal hareketine giriştiler. Şemseddin Kaymaz'ın da içinde olduğu pek çok insan öldürüldü ve esir alındı. Kayseri'yi ele geçiren Moğolların bundan sonra savaşmak konusundaki gerek isteksizlikleri gerek kışın yaklaşması sonucu Baycu Noyan geri dönmeye karar verdi. Yolda esirlerden hasta ve dermansız olanları öldürdüler. Kalanları ise Mugan'a götürdüler.<sup>95</sup> Kösedağ mağlubiyeti Anadolu için hatta dünya için yepyeni bir dönemi başlatıyordu. Aynı zamanda Türkiye Selçuklu-Moğol ilişkileri de yeni bir mahiyet kazanmaktaydı.

Moğollar Anadolu'dan dönerlerken bir kolu Güneydoğu Anadolu bölgesine uzandı. nce Maraş ve Elbistan yöresinde öteden beri yağma ve yol kesme

<sup>94</sup> İbn Bībī, *a.g.e.*, II, s.72-73; Ebu'l Ferec, *Muhtasar*, s.20; Turan, *Türkiye*, s.438-440.

<sup>95</sup> İbn Bībī, *a.g.e.*, II, s.73-75.

hareketlerinde bulunan Ağaçeri Türkmenleri üzerine yürüyerek onları yenilgiye uğrattılar ve pek çoğunu da katlettiler. Emir Mühezzibüddin Ali, Köseadağ savaşına bizzat katılmış ve bozgundan sonra Amasya tarafına sığınmıştı. Moğolların Kayseri üzerine yürüdüğü sırada Amasya kadısı Fahreddin'le birlikte eğer bir şeyler yapılmazsa ülkenin tümüyle harap olacağı düşüncesiyle Moğollarla sulh yapmak üzere harekete geçtiler. Topladıkları değerli armağanlarla birlikte o sırada geriye dönüp Erzurum taraflarına varmış bulunan Baycu'ya yetiştiler ve geliş sebeplerini ona anlattılar. Moğol Noyan'ı onları alarak karargâhları olan Mugan'a doğru yola çıktı. Oraya varınca Baycu heyeti Çurmagun'un yanına götürdü. Çurmagun onlara niçin geldiklerini sordu. Mühezzibüddin: Bu sefer Selçukluların hataları sonucu zafer kazandıklarını ki, sadece Selçuklu ordusunun öncü kuvvetlerini kaybettiğini, bunun yanında Moğolların da büyük kayıplar verdiğini belirtip şöyle devam etti: “*Ülkede daha yüz binlerce Selçuklu askeri vardır ve hazır beklemektedir. Ayrıca Anadolu'yu Selçuklu hükümdarından başka kimse elde tutamaz. Halk da onlardan başkasına itaat etmez. Bu sebeple sulh yapılması her iki tarafın da yararınadır*”.<sup>96</sup> Tercümanı vasıtasıyla elçinin sözlerini dinleyen Çurmagun bir süre düşündükten sonra teklifi kabul etti ve il olma karşılığında kendilerine yıllık ne verileceğini sordu. Mühezzibüddin Kadı Fahreddin birlikte altın, at, sığır, koyun, kısrak ve deveden verilebilecek bedeli hesapladılar. Baycu Noyan bazısını beğendi, bazısını az bularak düzelttirdi. Çurmagun Noyan'ın da kabul etmesiyle aralarında bir anlaşma yapılmış oldu. Mühezzibüddin ve Kadı bunu Sultan Gıyaseddin'e onaylatmak üzere Anadolu'ya dönerken Selçukluların Moğollara tabiiyeti belgelenmiş oluyordu.<sup>97</sup>

Bir Moğol kumandanı ile imzalanan bu barışın Batı Moğolların başı olan Batu Han'ın onaylaması amacıyla naiip Şemseddin İsfehani başkanlığında bir elçilik heyeti söz konusu barış antlaşmasının sağlam esaslara bağlanarak yeniden düzenlenmesi için Batu Han'a gönderilmiştir. Heyet Batu Han'a tabiliğini bildirmiş, Han da hediyelerle birlikte matbuluğunu kabul eden bir yarlık vermiş, Şemseddin İsfehani'yi de “*Anadolu'daki Hâkimi*” tayin etmiştir(1245).<sup>98</sup>

<sup>96</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.75-78; *Anonim Selçukname*, s.32.

<sup>97</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.77-78; *Anonim Selçukname*, s.32

<sup>98</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.82-85.

Selçuklu heyetinin Batu Han'ın yanına giderek onun matbuluğuna girmesi, Azerbaycan'daki Baycu'nun saf dışı bırakılması anlamına geliyordu. İsfehani de “*Hâkimlik*” yetkisiyle doğrudan Moğol Han'ına bağlı olduğu için yetki bakımından Sultan'ı bile aşıyordu. Devlet yapısında büyük sarsıntılara yol açan bu sistem devlet adamlarını birbirine düşürüp Anadolu'da büyük çekişmelere yol açmıştır.<sup>99</sup>

Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra oğlu Alâeddin'i veliaht tayin etse de, emirler büyük oğlu İzzeddin Keykavus'u Ocak 1246'da Konya'da tahta oturtmuşlardır. Fakat bu sırada 1246 yılında Güyük Han'ın tahta çıkması dolayısıyla yapılacak kurultaya sultan İzzeddin Keykavus da davet edilmişti. Ancak yeni sultanın ülke dışına çıkması durumunda iç ve dış huzursuzlukların çıkabileceği ileri sürülerek yerine kardeşi Rükneddin Kılıçaslan gönderildi. Güyük Han'ın Rükneddin Kılıçaslan'ı Selçuklu Sultanı ilan ederek<sup>100</sup> yarlık vermesiyle zaten zor durumda olan Anadolu iyice karıştı. Buna karşı Celaleddin Karatay, büyük çaba sarfederek üç kardeşin birlikte saltanat tahtına geçmelerini sağlamış, bir süre Anadolu'da sukuneti tahsis etmiştir(1249–1254).<sup>101</sup> Bu durum bazı mücadelelerle beraber Celaleddin Karatay'ın ölümüne kadar devam etmiştir.

Güyük tarafından Rükneddin'in sultan olarak atanması ve akabinde Şemseddin İsfehani'nin öldürülmesi Batu Han'ı kızdırmış, onun niçin ve nasıl öldürüldüğünün hesabını sormak üzere Kutlu Melik başkanlığında bir heyeti Konya'ya göndermiştir.<sup>102</sup> Güyük ile Batu arasında var olan sürtüşme böylece Türkiye Selçuklularına yansımış oldu. Batu ile Güyük arasındaki mücadelenin bir sonucu olarak da Güyük taraftarı olan Rükneddin Kılıçaslan ile Batu taraftarı olan Sultan İzzeddin birbirleriyle mücadele halinde idiler. Batu, Güyük Han'ın Anadolu'da yapmış olduğu tayinlere müdahale ederek burada yeniden idari görevlendirmeler yapmıştır.<sup>103</sup> Ancak bu da kısa sürmüş, Baycu'nun müdahalesi ile yeni atamalar yapılmıştır.<sup>104</sup> Batu ve Güyük Han arasında cerayan eden nüfuz

<sup>99</sup> Selçuklu devlet adamları arasındaki bu mücadele ve siyasi kurbanlar hakkında İbn Bîbî çok geniş malumatlar vermektedir. Bkz. İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.88-124.

<sup>100</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.117,120; Cüveynî, *a.g.e.*, s.233; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.548.

<sup>101</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, I, s.548–550.

<sup>102</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.127.

<sup>103</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.127-128; Turan, *Türkiye*, s.470.

<sup>104</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.129.

mücadelesi Anadolu'daki siyasi çekişmeleri ortaya çıkararak istikrarına büyük darbe vurmuştur.

Bu arada 1249 yılında Güyük Han'ın ani ölümüyle yerine Mengü Han geçmiş ve kurultaya II. İzzeddin Keykavus da çağrılmıştı. Ancak o çeşitli bahanelerle yine gitmedi. Öte yandan da Baycu'dan sık sık elçiler geliyor, artan masraflar için para istiyordu. Selçukluların ödeyebileceği meblağın üzerinde olan bu vergileri hafifletmek için yeni Han'a Emir-i Dad Sahip-Ata başkanlığında bir heyet gönderdiler<sup>105</sup> ve Han'dan bu konuda yarlık aldılar.<sup>106</sup> Baycu bu duruma çok kızmış ve Anadolu'ya saldırmak için bahaneler aramıştır.<sup>107</sup>

Moğollar II. İzzeddin'i sık sık çağırılmışlar, ancak o bir bahane ile bir türlü gitmemiş 1254 yılındaki davete de kardeşi Alâeddin'i göndermiş, ancak Alâeddin Keykubad yolda giderken zehirlenmiştir.<sup>108</sup> II. İzzeddin Keykavus kardeşi Alâeddin'in ölümünden sonra taht ortağı kardeşi Rükneddin'i de saf dışı bırakarak saltanatta tek başına kaldı.<sup>109</sup>

1253 yılındaki kurultayda imparatorluk şehzadeler arasında paylaştırılırken Ceyhun Irmağından Mısır'a kadar İran, Azerbaycan, Anadolu, Suriye ve Mısır Mengü Han'ın en küçük kardeşi Hülâgû'nun hissesine düşmüştü. 1253 baharında harekete geçen Hülâgû 1255'de İran'a girmiştir.<sup>110</sup> Hülâgû gelişiyle beraber Baycu Noyan'a haber göndermiş, onun bulunduğu bölgeyi terk ederek Anadolu'ya gitmesini emretmiştir. Bunun üzerine Baycu, II. İzzeddin Keykavus'a haber göndererek kendisi ve askerleri için kışlak istemiştir.<sup>111</sup> Baycu'nun niyetini tam olarak bilmek isteyen II. İzzeddin Keykavus her ihtimale karşı asker topladı. Vezir Kadı İzzeddin'in de teşvikiyle Sultan ikna edilerek savaş kararı alınmış, ordu

<sup>105</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.143.

<sup>106</sup> Turan, *Türkiye*, s.476.

<sup>107</sup> Bu olay üzerine Baycu, Sahip Ata Fahreddin Ali'ye dönerek, "*Bundan sonra Rum diyarına gitmek için bir yol bulmak gerekir. Çünkü benim yokluğumda başınıza felaket gelir*" diyerek onu tehdit etmiştir. (İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.143.)

<sup>108</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.30; İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.154; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II s.560; Aynî, *Ikdu'l-Cuman*, I, s.147-148'de III.Alaeddin Keykubad'ın yolculuğu hakkında geniş bilgi verilmektedir.

<sup>109</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.140-142; *Anonim Selçukname*, s.33-34; Aksarâyî, *a.g.e.*, s.31; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.560.

<sup>110</sup> Hülâgû'nun bu kadar ağır ilerleyişinin sebebini kaynaklar Altınordu Hanı Batu'nun Hülâgû'yu bu bölgede istememesine bağlamakta, Hülâgû'nun İran'a ancak Batu Han'ın 1255'de ölümünden sonra girdiğini söylemektedirler. (Kireagos, *a.g.e.*, s.202; Tiesenhausen, *a.g.e.*, s.396.)

<sup>111</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.488; Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, I, s.658; İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.142-146; Aksarâyî, *a.g.e.*, s.31.



Aksaray'a doğru yola çıkarılmıştır. İki ordu 14 Ekim 1256(23 Ramazan 654) tarihinde Sultan Hanı mevkiinde karşılaşmış, yapılan savaş sonrası Selçuklular kaybederek sultan II. İzzeddin Keykavus ülkeyi terk etmiştir.<sup>112</sup> Baycu IV. Rükneddin Kılıçaslan'ı tek başına Anadolu Selçuklu hükümdarı ilan etmiştir. Hülâgû'nun Bağdat seferi için Baycu'yu çağırdığında II. İzzeddin akrabası İznik Rum İmparatorunun yardımıyla Selçuklu ülkesine girip Konya'da tekrar tahta oturmuştur.<sup>113</sup> Bunun üzerine IV. Rükneddin Kılıçaslan Muineddin Süleyman Pervane ile beraber 1257 sonbaharında Hemadan'da Hülâgû'nun huzuruna çıkmış, Selçuklu tahtının kendine ait olduğuna dair bir ferman almıştır. IV. Rükneddin 1258 baharında yanlarında bin kişilik Moğol askeriyle Anadolu'ya girmiş ancak İzzeddin taraftarı Şah Melik tarafından durdurulmuş, askerleri yenilmiş ve Erzincan'a kaçmıştır. Bağdat'ın alınmasından sonra Pervane Hülâgû'ya gidip durumu anlatmış, Hülâgû da ona on bin kişilik bir yardım gücü vermiştir. Bu orduyla Anadolu'ya giren Rükneddin, Erzincan ve Niksar taraflarını alıp burada tahta oturdu. Bu arada 1255 yılında Büyük Han Mengü'ye gönderilen elçiler dönmüş olduğundan durum değişti. Mengü'nün yarlığına uygun olarak ülke iki sultan arasında paylaştırılmıştır.<sup>114</sup>

Hülâgû'nun İsmaililerin kalelerini alıp sonra da Bağdat'ı alarak Abbasi Halifeliğine son verip 1258 yılında Tebriz'e gelmesiyle beraber Türkiye Selçukluları da İlhanlı hâkimiyeti altına girmişlerdir.<sup>115</sup>

<sup>112</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.146-150; Aksarâyî, *a.g.e.*, s.32-33; *Anonim Selçukname*, s.35; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.562; Aynî, *a.g.e.*, s.149.

<sup>113</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.39.

<sup>114</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.155; Aynî, *a.g.e.*, I, s.140-142.

<sup>115</sup> Erdem, *a.g.e.*, s.135.

## BİRİNCİ BÖLÜM

### MOĞOLLARIN ERKEN DÖNEMLERİNDE DİNLER

Moğollardaki din ve düşünceyi daha iyi kavrayabilmek için Moğol hâkimiyetinden önce Moğolistan'daki inançları öncelikle ortaya koymak gerekir. Moğol İmparatorluğundan çok önceleri Moğolistan'a hâkim olan Türk devletleri Gök-Tanrı inancını bu bölgeye taşıdılar. Halefleri olduklarını iddia eden Uygur Türkleri de Çin seferleri sırasında Mani dinini tanıdılar ve Moğolistan'a getirdiler. Çok farklı dinlere girmeleriyle bilinen Uygurlar; Manihaizm'e, Nesturi Hristiyanlığını ve Budizm'i de eklediler.<sup>116</sup> Aralarından bazıları Yahudiliği, Mazdeizm'i bile benimseyerek burada kozmopolit bir kültür oluşturdular. Bu yönüyle Orta Asya ve Stepler, tarihleri boyunca hemen bütün dinlerin serbestçe yayıldığı bir alan olagelmiştir.

Moğol kabileleri bu şartlar altında farklı dinleri benimsediler: Kareyitler ve Naymanlar, Nesturi Hristiyanlığını benimserken; Baykal Gölü ve Selenga arasında yaşayan Merkitlere Hristiyanlık sathî olarak ulaşmış, bir kısmı da Müslümanlığı kabul etmişlerdir. Her ne kadar bu bölgede farklı din ve inanışlar görülse de çoğu yüzeysel kalmış, bölge halkları gelenek ve göreneklerinin büyük bir kısmı ile atalarının eski dini Şaman inancını sürdürmüştür.

---

<sup>116</sup> Türkler arasında Budizm'in ve Manihaizm'in yayılışı hakkında geniş bilgi için bkz. Sadettin Gömeç, "Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.XXI, Sayı:33, Ankara, 2003, s.79-104.

## 1.1 Moğolların Geleneksel Dini: Şaman İnancı (Şamanizm)

Moğol devleti ortaya çıktığı zaman (XIII. yüzyıl başı) Moğollar bazı sabit dogmalarla beraber çok az gelişmiş bir Şamanlığa inanıyorlardı.<sup>117</sup> Şaman kelimesinin etimolojisi hakkında uzun zamandır süren tartışmaların bugünkü geldiği noktada, kelime “*Tunguz*” kökeninden gelmez.<sup>118</sup> Çünkü gerek Türk lehçelerinde, gerek Moğol dilinde “*Şaman*” kelimesine rastlanılmamaktadır. Zaten eski kaynaklarda bu kelime geçmemekte, Türk ve Moğollarda kendilerini “*Şaman*” olarak tanımlamamaktadır. Kelimenin yaygınlık kazanması XVIII. asrın sonlarına doğru Avrupa ilim dünyasına kabul görek bir terim olarak kullanılmaya başlamıştır.<sup>119</sup>

Şaman kelimesinin eski Türklerde yaygın olarak kullanılan şekli *Kam*’dır. Kırgızlar, Özbekler ve Kazaklar *bakşi* ya da *bahşı*, Moğollar ise erkek şamana *böge*, *bögü* dedikleri halde kadın şamana Türkçe bir kelime olan “*udagan*” derler.<sup>120</sup> Büyük Şaman, Cengiz döneminde ve Cengiz’den önceki çağlarda *beki* denirdi.<sup>121</sup> *Moğolların Gizli Tarihi* adlı kaynakta birçok *beki*’nin adı verilmektedir.<sup>122</sup> Moğol hükümdarı Cengiz Han’ın büyük amcası Katula’nın da bunlardan biri olduğu sanılmaktadır.<sup>123</sup> Cengiz Han’ın çocukluk ve gençlik yıllarında birçok şaman

<sup>117</sup> Berthold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220–1350*, çev: Cemal Köprülü, TTK Yayınları, Ankara, 1987, s.187.

<sup>118</sup> Şaman kelimesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Fuzuli Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2006, s.131–134; J.Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, çev: Aykut Kazancıgil, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2002, s.65–66; Laufer B, “Orijin of The Word Shaman”, s.440–456; Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm Materyaller ve Araştırmalar*, TTK Yayınları, Ankara, 2000, s.74.

<sup>119</sup> İnan, *Şamanizm*, 74.; Uluslararası terim haline gelmiş Şaman kelimesi ilk kez 17.yüzyılın sonlarına doğru Rus elçisi olarak Çin’e giden iki şahsın (E.Isbrand ve A.Brand) gördüklerini içeren seyahatnamede geçer. Elçiler, Tunguzcada kullanılan rahip, sihirbaz anlamına gelen Şaman sözünü kullanmakla bu kelimeyi Avrupa’ya götürmüşlerdir. 17.yüzyıldan sonra hem Rusya’da hem de Avrupa’da yazılmış olan Şamanlıkla ilgili araştırmalarda ve kitaplarda Şaman kelimesi kullanılmaya başlandı. Daha geniş bilgi için bkz. Bayat, *a.g.e.*, s.133–134.

<sup>120</sup> Roux, *Eski Din*, s.66; İnan, *a.g.e.*, s.74–75; Bayat, *a.g.e.*, s.131–132.

<sup>121</sup> Vladimirtsov, *Moğolların İctimai Teşkilatı*, s.109.

<sup>122</sup> *Moğolların Gizli Tarihi*, §. 123.vd.

<sup>123</sup> J.A. Boyle, “Ortaçağda Türk ve Moğol Şamanizmi” çev: O.Ş.Gökayay, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, sayı 294, Ankara, 1974. s.182. “*Moğol Hanı’nın kış geceleri bütün odunları ateşe atmak ve ateşin yanında yatmak alışkanlığı vardı. Odunlar yanarken külleri üzerine geliyor ve cildini ala dönüştürüyordu. Ancak o buna aldırmyordu. Uykusundan bir an uyandıığında kendisini bir böceğin ısırıldığını sanıyordu.*” Şamanların ateşe olan bu duyarsızlıkları Anadolu babalarına da atfedilmesi ilgi çekicidir. (Reşîdu’-d-dîn’den naklen Boyle, 182) Mesela Barak Baba başından iki boynuzla donatılmış keçe bir başlık taşıyor, boynunda kınayla boyanmış öküz aşık kemikleri, çengelli sopalar ve küçük ziller asılıydı. Saç, sakal ve kaşları kazınmış, gür bıyıkları vardı. Müritleri davul ve başka müzik aletleri çalıyor; çingirakların aşık kemiklerinin ve sopaların

arkadaşları olmuş, daha sonraki dönemde Tatar kabileleriyle olan mücadeleleri sırasında bu *beki*'lerden çok yardım ve destek görmüştür.<sup>124</sup> Hatta tahta çıkışı sırasında “*Seni han yapacağız*” diyen üç kişiden ikisi de *beki*'dir.<sup>125</sup> Ancak Cengiz Han kabileler arasında birliği sağlayıp Büyük Han olmasından kısa bir süre sonra, araya bir mesafe koyarak uzaklaşmayı ve Şaman kökenli olsun veya olmasın, belki kendisini hiçbir zaman tam anlamıyla etkisinden kurtaramamış olsa bile, her türlü dinsel yetkinin Moğollara telkin ettiği korkuyu atlatmayı bilmiştir. Bazı *beki*'lere karşı cephe almaktan ve özellikle başta Sese Beki olmak üzere birçoğundan kurtulmaktan çekinmemiştir.<sup>126</sup> Bununla birlikte hayatında önemli rol oynayacak bir şaman ailesine sıkı ilişkilerle bağlıydı. Ailenin atası Çaraku, Cengiz Han'ın babasının ölürken yakınlarını emanet ettiği ve gerektiğinde yasaları çiğneyen Mönğlik; sonradan baş *beki* olarak Teb-Tengri<sup>127</sup> adıyla ün salacak olan torunu Kökötçü bunların en önemlileridir.<sup>128</sup>

Kökötçü, Gök-Tanrı tarafından seçildiği şeklinde kehanette bulunarak ve Cengiz Han olarak hükümdarlık ismini vererek Timuçin'in tahta çıkışında başlıca rolü oynayanlardan biridir. “*Tengri benimle konuştu*” ve dedi ki: “*Timuçin'e ve çocuklarına dünyanın bütün topraklarını bağışladım ve kendisine Cengiz Han ismini verdim.*”<sup>129</sup> Cüveynî'nin verdiği bu rivayete, Ebu'l Gazi Bahadır Han'ın *Şecere-i Türk*<sup>130</sup> adlı eserinde de teyit edilmesine rağmen, bazı tarihçiler tarafından kuşkuyla bakılmıştır.<sup>131</sup> Ancak İlhanlı hükümdarı Hûlâgû Han'ın 1260 yılında Fransa Kralı Saint Louis'e hitaben yazdığı mektupta bu rivayetler doğrulanmıştır. Mektupta bu olay şöyle belirtilmiştir: “Tanrı, bugün Teb-Tengri'nin sesiyle atamız Cengiz Han'a

---

sesiyle korkunç bir gürültü çıkarıyorlardı. Barak Baba bir deve kuşuna biniyor ve naralarıyla kaplanları kaçırıyordu. (ocak, Kalenderîler, 67,159,160vd.) Hacı Bektaş Veli bir güvercin dönuşüyor ve kayaların üzerine çıkıp uçuyordu. Bir Anadolu dervişi bir aslana biniyor ve kamçı olarak bir yılanı kullanıyor. (Abdülbaki Gölpınarlı, *Menakıb-ı Hacı Bektaş-i Veli*, Velâyetname İstanbul, 1958, s.49–50.)

<sup>124</sup> Grousset, Rene, *Cengiz-Han*, s.102, 104, 143, 168, vd.

<sup>125</sup> *Moğolların Gizli Tarihi* § 123

<sup>126</sup> *Moğolların Gizli Tarihi* §.136, 140, 153, 236.

<sup>127</sup> Roux bu terimin anlamını Arap tarihçilerin yanlış okuduklarından dolayı anlamını yanlış verdiklerini yazar. Kendisi ise “*En Göksele*” “*En İlahi*” anlamlarını verir. (Raux, *Eski Dini*, s.75).

<sup>128</sup> *Moğolların Gizli Tarihi*, § 72–73,68–69, 130, 168 vd

<sup>129</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.94. Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.477–478

<sup>130</sup> Ebul Gazi Bahadır Han, *Şecere-i Terakime*, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ts, s.102

<sup>131</sup> İranlı tarihçilerin bu rivayetlerine kuşkuyla bakan Fransız tarihçi Paul Pelliot olmuş, ancak Hûlâgû'nun yukarıda bahsedilen mektubunun bulunması bu kuşkuları gidermiştir. (Raux, *Eski Dini*, s.76.)

hitap etmiş... ve kendisine Teb-Tengri aracılığıyla seslenerek: “*Seni halkların, krallıkların başına geçirdim ve seni dünyanın tamamının hükümdarı yaptım.*” demiştir.<sup>132</sup>

Büyük Şaman Kökötçü'nün babası Mönğlik'in Cengiz Han'la iyi ilişkilerinden faydalanarak yönetimi ele geçirmek için durumunu nasıl istismar ettiği ve buna mukabil olaylardan sonra öldürülmesi *Moğolların Gizli Tarihi*'nde uzun uzadıya anlatılmıştır.<sup>133</sup> Teb-Tengri'nin ölümünden sonra Usun adında yaşlı ve itaatkâr yeni bir beki aynı göreve getirildi. *Gizli Tarih* bununla ilgili şu bilgiyi verir: “*Cengiz Han: Bunun beki olması gerek, dedi... Beyaz süslü bir elbise giyecek, beyaz bir ata binecek, en iyi yer kendisine verilecek ve ona saygı gösterilecek.*” demiştir. Bu şaman hakkında Vladimirtsov, Reşîdu'd-dîn'den şunları naklediyor: “*Diyorlar ki Cengiz Han Berin kabilesinden birini, at ve diğer hayvanların ongon<sup>134</sup> olarak serbest bırakıldığı gibi, ongon diye azat etti; yani hiç kimse onun istiklâline dokunamaz. O hürdür ve tarhandır. Bu adamın adı Biki<sup>135</sup> idi. Hanın karargâhında herkesten yukarı bir mevkide şehzadeler gibi sağ kolda otururdu. Bindiği at Cengiz Han'ın atıyla beraber bulunurdu. O, pek ihtiyar olmuştu.*”<sup>136</sup>

Diğer dinlerle karşılaşan, hem hoşgörülü hem de öğretisel tartışmalardan zevk alan Moğollar, kendi kavramlarına sadık kalarak Şamanlarını diğer din adamlarının düzeyine çıkarabilmek için onları din adamı olarak görüp -Şaman İncasında diğer dinlerdeki gibi bir din adamı mefhumu olmadığından- kabul etmeye mecbur kaldılar. Ebu'l Ferec (Bar Hebraeus) ve Cüveynî, “*Cengiz Han Çin rahiplerini törenle getirip Kam'larla Çinli rahipler arasında görüşmeler*

<sup>132</sup> Paul Meyvaert, “An Unknown Letter of Hulagu, Il-Khan of Persia, to King Louis IX of France,” *Viator*, 11, 1980, 245–259, s.252.

<sup>133</sup> *Moğolların Gizli Tarihi*, §.245–246

<sup>134</sup> Ongun: Uğur ifade eden “ong” sözünden gelen bu kelime Eski Türklerin Şaman incasında, içinde bir ruh'u barındıran bir cisme verilen isimdir. Diğer eski inanç sistemlerinde de bulunan Totem ile karşılaştırılabilir. Eski Türk boylarının da her birisinin kendine özel bir Ongun'u vardır. Bu genellikle kendi Boylarını koruduğuna inandıkları kutsal bir havyan türü ya da büyük bir atalarının ruhunu barındırdığına inandıkları bir cisimdir. Bu kelimenin menşei hakkında bkz. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.299.

<sup>135</sup> Beki Moğollarda büyük şaman için kullanılan bir unvandır. Reşîdu'd-dîn burada Biki diye İhtiyar Usun için isim olarak kullanmıştır. Hatalı olduğu kanaatindeyim. Çünkü birçok kaynakta da zikredilen şamanın Moğolların efsanevi atası Badancar'dan türeyen kabileler arasında en büyüğü olan Barin kabilesi olup silsilesi Bodancar'ın büyük oğlu Ba'aridai'ye ulaşır. Bu kabilenin en büyüğü de İhtiyar Usun sayılırdı. (Viladimirtsov, , *a.g.e.*, s.79–80)

<sup>136</sup> Viladimirtsov, , *a.g.e.*, s.80–81

yapılmasını buyurdu” derken bu duruma işaret etmektedir.<sup>137</sup> Cüveynî: “*Ruhların Kamlarla kulübelerin üst aralığından konuşmaya geldiklerini, onlarla sürekli ilişkide olduklarını, hatta büyücülerin bedenine girmelerinin mümkün olabileceğini*” anlatmaktadır.<sup>138</sup> Cengiz Han bütün dinlere serbestlik tanımış, din görevlilerini sadece Moğol asilzadelerine vermiş olduğu imtiyazdan faydalandırmıştır. Hangi dinden olursa olsun din görevlilerini her türlü vergiden de muaf tutmuştur. Mesela; Cengiz Yasalarına göre “*Budist, Nesturi, Taoist, Hristiyan ve Müslüman din adamları arazi, ticaret ve diğer vergilerden muaftı.*”<sup>139</sup> Cüveynî, Cengiz Han’ın hiçbir dine bağlı olmadığını, idaresi altında yaşayan farklı inançtaki insanların inançlarına müdahale etmediğini de kaydetmektedir.<sup>140</sup>

Daha önce de belirttiğim gibi Moğollar yeryüzü hâkimiyetinin kendilerine Tanrı tarafından bahşedildiğine inanıyorlardı. Hanlar ise Tanrı’nın bu iradesini gerçekleştirmekle mükelleftiler. Bu yüzden mühür ve vesikalarda: “*Mengü Tengri küçündür*” yani “*Ebedi Tanrının gücü ile*” ibaresini kullanırlar ve “*Gökte bir Tanrı olduğu gibi yeryüzünün de bir sahibi vardır.*” sözünü bu esasa dayandırıyorlardı.<sup>141</sup>

Moğol inancı temelde Şamanist batıl akideler, kehanetler, büyü gibi bazı inançlara dayanıyordu. Moğollar “*yağmur taşına*” sahip olduklarına da inanıyorlardı. Moğollara göre bu taşın istenildiği zaman yağmur ve kar yağdırmayı, rüzgâr estirmeyi sağlayan bir gücü olduğuna inanılır; bilhassa bununla harpte mükemmel hizmetler görülürdü. Tuluy, 1230 Temmuzunda Moğol ordusunun Kuzey Çin’de düşmüş olduğu tehlikeli durumdan Kanklı kabilesinden yetenekli bir büyücünün bu

<sup>137</sup> Ebu’l-Ferec, *Tarih*, II, s.480; Cüveynî, , *a.g.e.*, s.105. Olay Ebu’l-Ferec’te şöyle anlatılır. “*Cengiz Han Çinlilerin, yani Kotaylıların utları ve akl-u hikmet sahibi kâhinleri bulunduğunu haber alarak onlara elçiler gönderdi, kâhinler göndermelerini istedi ve bunları izaz etmeyi vaat etti. Kâhinler gelince Cengiz Han bunların din üzerinde müzakerelerde bulunmalarını ve Kama’larla konuşmalarını istedi. Kâhinler konuştular, kendi dillerinde Navm adını taşıyan kitaplarından parça okudular. Büyücüler bunlara cevap veremediler ve mağlup edildiler. Cevap veremeyişlerinin sebebi bilgiden mahrum olmaları idi. Böylece Moğollar arasında kâhinlerin sayısı arttı... Moğollar kâhinlere son derece hürmet göstermekle beraber büyücülerini de tamamen reddetmediler. Moğollar arasında ikisi de bulunuyor, biri diğerini tahkir etmeden yahut küçümsemekten kendi işlerini yapıyordu*”. Ebu’l-Ferec eserinde bu kâhinlerin inanışlarından uzun uzun bahsediyor onların tenasüh inancına da değiniyor. (Ebu’l-Ferec, *Tarih*, II, s.480–481)

<sup>138</sup> Cüveynî, , *a.g.e.*, s.105.

<sup>139</sup> *Moğolların Gizli Tarihi*, §.135.

<sup>140</sup> Cüveynî, , *a.g.e.*, s.87.

<sup>141</sup> Spuler, , *a.g.e.*, s.188.

taşı kullanmasıyla kurtulmuş olduklarına inanıyordu.<sup>142</sup> “*Yada Taşı*”<sup>143</sup> denilen bu kutsal taş Moğollara Türklerden geçmiştir. Çünkü Cüveynî’nin verdiği rivayette bunu kullanan kişi Türk’tür.<sup>144</sup>

Moğollarda birçok kehanet şekilleri mevcut idi. Onlar çubuklar ve oklar,<sup>145</sup> aşık kemiği ve zarlar,<sup>146</sup> bağırsakla, rüya yorumu, yıldız falı veya kürek kemiğiyle kehanetlerde bulunurlardı.<sup>147</sup> Moğollarda yavru kuşların yakalanıp öldürülmesi, iki kemiğin birbirine sürtülerek ufalanması, atlara dizgin ile vurulması, oka kamçı ile dokunulması; işlemek, sümkürmek veya çamaşır yıkamak suretiyle suyun pisletilmesi; ateşe bıçakla dokunulması; bir sahandan bıçakla yemek alınması kesinlikle yasaktı. Bunları yapmakla fırtına ve gök gürültüsü meydana geleceğine inanırlardı.<sup>148</sup> Özellikle su ile ilgili yasaklar yüzünden Müslümanlar büyük sıkıntılar çekiyorlardı. Ögedey Kaan bu konuda biraz daha müsamahalı olmak gerektiğine

<sup>142</sup> Cüveynî bu olayı şöyle anlatır: “*Uluğ Noyan (Tulu)* onlara normal olarak karşı konulamayacağını, ancak hile ve düzenle karşılık verilebileceğini düşünüp, “*Harp hiledir*” sözünü aklına getirerek onların çirasının ancak hile rüzgârıyla söndürülebileceğini anlayınca, aralarında bulunan ve yağmur taşı (hacerü’l-matar) çok iyi kullanabilen Kanklı kabilesinden büyücüye yanına çağırıldı ve ondan hünerini göstermesini istedi. Daha sonra askerlere dönerek, kış elbiselerini giymelerini ve üç gün üç gece atlarından inmemelerini emretti. Büyücü işe başladı. Çok geçmeden Moğolların arka tarafını yağmur tuttu. Yağmur akşamüzeri kara dönüştü. Bir de şiddetli soğuk çıkınca Hutay ordusu, kışın dahi görmediği böyle bir soğuk karşısında şaşırıp telaşa düştü. Onların bu durumundan faydalanan Moğol ordusu büyük bir gayretle düşmana saldırdı. Büyücü yağmur ve kar yağdırma işine son verince Moğollar, çemberi yarıp dışarı çıkarak keklik sürüsüne dalmış şahinler, ceylan sürüsüne girmiş aslanlar gibi her yönden saldırıya geçtiler.” (Cüveynî, a.g.e., s.188–189.) Bu olay Ebu’l-Ferec’te ise şöyle anlatılır: “*Katay memleketinin adı Altun Han olan hükümdarı, cesur adamlardan 100.000 kişilik bir ordu topladı ve bu orduyu Tatarlara karşı gönderdi. Bunlar Tatarları bir yüzük gibi çemberlediler. Çünkü son derece kuvvetli bir muharip idiler. Han, düşmanın kuvvetini görerek başka bir hatt-ı hareket takip etti ve yanında bulunan sihirbazlar ve afsuncuları çağırarak yağmur taşı getirmelerini istedi. Bunlar yağmur taşı getirerek üç gün üç gece bütün marifetlerini yaptılar ve bunun üzerine Kataylıların ordugâhına son derece şiddetli yağmurlar yağdı. Bundan başka kar yağdı, ortalık dondu ve mevsim temmuz olduğu halde ortalığı kış kapladı. Bunun üzerine Tatarlar koyun sürülerine hücum eden kurtlar gibi Kataylıların üzerine saldırdılar ve onları müthiş bir hezimete uğrattılar. Altun Han payitahtına koşarak karılarını, çocuklarını, kardeşlerini ve bütün akrabalarını sarayın içinde topladı ve hizmetçilerine emir vererek yığın yığın odunlar yığdırdı, bu odunlara ateş verdi ve kendisi bütün halkı ile beraber diri diri yandı.” (Ebu’l-Ferec, Tarih, II, s.530–531.)*

<sup>143</sup> “*Yada taşı* adı verilen bu taş İslam Müelliflerine göre Nuh Peygamber Türkistan’ı oğlu Yafes’e verdiği zaman o bu kurak ülkede ne yapacağını sorar. Babası da oğluna yağmur yağdırma kudretini bahşeder ve üzerinde dua (ism-i âzam) yazılı olan bir taş verir; ihtiyaç halinde bu yazılı taş ile Allah’a dua edilerek yağmur yağdırılırdı.” (Turan, Mefkûre, s.58.)

<sup>144</sup> Cüveynî, a.g.e., s.188–189.

<sup>145</sup> Daha geniş bilgi için bkz: Roux, *Eski Din*, s.88–90.

<sup>146</sup> *Moğolların Gizli Tarihi*, § 59.

<sup>147</sup> Bu kehanet çeşitleri ile ilgili daha geniş bilgi için bkz. Roux, *Eski Din*, s 90–98.

<sup>148</sup> Spuler, a.g.e., s 192–193

inanıyordu.<sup>149</sup> Moğollarda yıldırım isabet eden eşya, yıldırım çarpan evlerden çıkan kimseler, yıldırım isabet eden sürü iki ateş arasından geçirilmek suretiyle temizlenirdi.<sup>150</sup> Bu kişi ve eşyalar da dokuz ay süreyle ordudan uzak tutulurdu.

Görüldüğü gibi şaman inancı Moğolların yaşantısı, devlet yönetimi ve yasaları üzerinde etkili olmuştur. Genel yönleriyle anlatmaya çalıştığımız bu inanç sisteminin daha iyi anlaşılabilmesi için temel kurumlarının da daha geniş olarak incelenmesi gerekmektedir.

### 1.1.1. Şaman İnancının Temel Kurumları

#### 1.1.1.1 Gök Tanrı İnancı

Eski Türklerde ve Moğollarda büyük göçebe imparatorlukların kurulmasından sonra imparatorluğa dâhil olan bütün uluslar için Gök Tanrı kültü müşterek ve genel bir kavram olarak oluşmuştur. Gök Tanrı için kullanılagelen Tengri ismi bilinen en eski Türk-Moğol kelimesidir. Bu başlangıçta Moğolcada Tenggeri şeklinde ortaya çıkmış zamanla da Moğollar tarafından Tengri olarak kullanılmıştır.<sup>151</sup>

<sup>149</sup> Bu konuyla ilgili Cüveynî şöyle bir hikâye anlatır: “*Moğol yasasına ve adetlerine göre bahar ve yaz mevsimlerinde gündüz suya girmek, eli nehirde yıkamak, bakır ve gümüş kaplara su almak ve yıkanan çamaşırları açığa sermek günah ve uğursuz sayılırdı. Çünkü inanışlarına göre bunları yaptıkları takdirde göğün gürlemesi ve yıldırım düşmesi artardı. Bir gün Kaan, Çağatay ile avdan dönerken bir Müslüman’ı gün ortasında suya girip yıkanırken gördü. Yasalara uyma konusunda çok duyarlı olan ve yasadan en ufak bir sapma gösteren kişiyi ölümle cezalandıran Çağatay’ın bu durum karşısında içindeki öfke ateşi parladı. Onu hemen orda öldürmeye kalkması üzerine Kaan, “Bugün vaktimiz yok, hem de yorgunuz. Bu adamı tutuklayıp yarın yasayı çiğneme gerekçesini öğreniriz” dedikten sonra muhafızlarının komutanına dönerek, “onu tutukla, yarın suçlu olup olmadığını ortaya çıkar” emrini verdi. Daha sonra muhafızların komutanına, Çağatay’ın duymayacağı bir şekilde, o adamın suya girdiği yere bir balış gümüş bırakmasını ve onun sorgu sırasında, “Ben geliri az, ailesi kalabalık olan bir adamım. Bütün sermayem o balışten ibarettir. Bu yüzden onu çıkarmak için bu cüreti gösterip suya girdim” şeklinde ifade vermesini sağlamasını istedi. Ertesi gün suçlunun, huzuruna getirilip sorgusunun yapılmasını emretti. Suçlunun onun tembihlediği şekilde ifade vermesi üzerine onun ileri sürdüğü gerekçeleri yerinde buldu. Bir adam gönderip sudan balışı aldırttı. Daha sonra, “Hangi insan bizim yasalarımıza ve hükümlerimize karşı gelme cesareti gösterebilir ve onlardan bir kıl kadar sapabilir? Bu fakir ve zayıf adam, çaresiz kalarak kendini bir balış gümüşe feda etmeye kalkmış” dedikten sonra on balış daha vererek, bundan sonra böyle bir iş yapmaması konusunda onu uyardı.” (Cüveynî, a.g.e., s.196–197.)*

<sup>150</sup> Cüveynî, a.g.e., s.196; Plano Carpini, a.g.e., 40–41.

<sup>151</sup> Roux, *Eski Din*, s.114.



Moğollar Tanrının birliğine inanıyorlardı. Moğollardaki tek tanrıçılıkla ilgili eserlerde birçok rivayet vardır. Bir Gürcü tarihi bu konuyu şöyle özetlemektedir: “*Bunların dini, ölümsüz bir tanrıya tapmaktan başka bir şey değildir.*”<sup>152</sup> Suriyeli Mikhael’e göre: “*Gök-Tengri dedikleri tek bir tanrıya tapmaktalar; bu ad göksel mavi Tanrı anlamına gelmektedir. Gerçekte göğün tanrı olduğuna inanmaktadırlar.*”<sup>153</sup> Bu bağlamda Makdisi şunları yazmaktadır: “*Türkler bir Tengri, yani tanrı birdir derler... Bazıları Tengrinin göğün mavisinin bir adı olduğunu iddia ederler... Başka bazılarıysa göğün kendisi olduğunu ileri sürerler.*”<sup>154</sup>

Moğollar Tanrı’nın ebedi ve kudret sahibi olduğuna inanırlar. Gök için de ebedî anlamına gelen Mengü tabirini kullanmışlardır. İmparatorluğun mühür ve vesikalarında “*Mengü Tengri küçündür*” tabiri çok sık kullanılırdı.<sup>155</sup> Moğollar bu tanrısal gücün kendilerine geçtiğini düşünmüşler ve bu güç Moğolların büyük fetihler yapmasına zemin hazırlamıştır. Güyük Han Papa’ya hitaben yazdığı bir mektubunda: “*Tanrının kudretiyle, güneşin doğuşundan batışına kadar olan bölgedeki bütün ülkeler bize nasip olmuştur.*” ifadesi geçmektedir.<sup>156</sup> *Moğolların Gizli Tarihi*’nde: “*Eğer sonsuz Gök tarafından ek bir güç ve kudret bağışlanabilseydi...*” diye yakarışları<sup>157</sup> ve “*Gök ve yeryüzü benim güçlerimi arttırmakta ve beni korumaktaydı.*”<sup>158</sup> diye sevinç ifadeleri mevcuttur.

Tüm bunlar Tengri’nin yaratıcı gücünü kanıtlamaktadır. Ancak gücün aktarılma şekli ve eylemi, doğrudan olmaktan ziyade dolaylı olarak ortaya çıkmaktadır. Tengri’nin gücüyle donatılan hükümdar da ancak onunla uyum halinde hareket edebilir. Moğol belgelerinde çoğu kez şu kelimeler tanrısal emirlerin önüne konulmaktadır: “*Sonsuz Göğün emirleri şöyle ki...*”, “*Sonsuz Tengri’nin emirleri Cengiz Han’a verilmiş ve henüz size kadar ulaşmamıştır*”, “*Cengiz Han ile kağan (Ögedey) birlikte, dinlemesi için ona Tanrı’nın emirlerini gönderdiler; ancak Tanrı’nın emrine inanmadılar*” vb. ifadelerdir.<sup>159</sup> Şamanlar bazı durumlarda bu

<sup>152</sup> Brosset, , a.g.e., I, s.486.

<sup>153</sup> Roux, *Eski Din*, s.129.

<sup>154</sup> Makdisi’den naklen Roux, *Eski Din*, s.129.

<sup>155</sup> Spuler, a.g.e, s.188.

<sup>156</sup> Roux, *Eski Din*, s,121

<sup>157</sup> *Moğolların Gizli Tarihi*, §. 199.

<sup>158</sup> *Moğolların Gizli Tarihi*, §.125.

<sup>159</sup> Roux, *Eski Din*, s.122–123.

tanrısal emirlerin aktarıcısı olmuşlardır. Mesela İlhanlı Hükümdarı Hûlâgû'nun 1260 yılında Fransa Kralı Saint Louis'e yazdığı mektubunda “*Tanrı bugün Teb Tengri'nin (Büyük Şaman Kökötçü) sesiyle atamız Cengiz Han'a hitap etmiş...*”<sup>160</sup> cümlesi de bunu göstermektedir.

Bazen bu emirler rüya şekliyle de aktarılabildi. *Moğolların Gizli Tarihi*'nde aktarılan “*Eşi İbağa'nın yanında dinlendiği bir gece Cengiz Han'ın uykusu bir kâbusla kesildi. Uyandığında genç kadına ondan her zaman memnun kaldığını, ama şimdi rüyada Tengri'nin bir başkasına gidebilmesi için onu bırakmasını emrettiğini bildirdi.*”<sup>161</sup> Bu olay yukarıda zikrettiğimiz duruma bir delil teşkil edebilir. Tanrısal emirlerin Cengiz Han'a melek yoluyla iletildiğine dair rivayetler de vardır. Aknerli Grigor Moğolların temel yasaları, *Yasak*'ı kabul etmelerini hikâye ederken emirleri getiren kartal şeklindeki bir melekten bahsetmektedir. “*Allah'ın emriyle melek, altın tüylü bir kartal şekline girmiş olduğu halde onlara göründü ve onların diliyle konuşarak Cengiz adını taşıyan liderlerini çağırdı. Cengiz gidip, kartal suretindeki meleğin karşısında, bir ok atımı mesafede durdu. Kartal suretindeki melek Allah'ın bütün emirlerini Cengiz'e kendi diliyle anlattı. Bunlar Allah'ın onlara verdiği ve kendilerinin “Yasak” adını verdikleri emirlerdi.*”<sup>162</sup> Ayrıca Grigor bu hikâyenin devamında emirlerin neler olduğunu da özet olarak anlatmaktadır.

Gök Tanrı, kendi tekliği içinde evrensel düzeni tehlikeye atan her şeye karşıdır. Emirlerine uymayanlara, yasal hükümdara isyana, düşmana karşı baş eğenlere ve düşmanıya bir olup kendi halkına karşı koyanlara karşı Tengri'nin bildirdiği tek ceza ölümdür.<sup>163</sup> Moğollarda yenilgi Tengri'nin sevgi göstermeyişine bağlanır. *Gizli Tarih* bunu “*Gök tarafından sevilmiyoruz*” cümlesiyle açıklar.<sup>164</sup> Moğol dini bir yasağın çiğnenmesinin gök tarafından cezalandırmanın bir eseri olabileceğini belirtir. Mesela su ile ilgili bir yasağa uyulmadığı zaman bunu ihlal eden kişinin Tanrı'nın öfkesinin bir belirtisi olarak yıldırımını üzerine çekebileceğine inanılmıştır.<sup>165</sup> Kağan'a yapılan başkaldırı ve ona karşı işlenen suçlar Tanrı'ya

<sup>160</sup> Meyvaert, *a.g.m.*, s.252.

<sup>161</sup> *Moğolların Gizli Tarihi*, §.208.

<sup>162</sup> Aknerli Grigor, *Okçu Milletinin Tarihi*, çev: Hrand D. Andreasyan, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007, s.19–20.

<sup>163</sup> Roux, *Eski Din*, s.124–125.

<sup>164</sup> *Moğolların Gizli Tarihi*, §.43.

<sup>165</sup> Roux, *Eski Din*, s.125.

yapılan başkaldırıları ve günahlardır. Bu tür cezalar da yine Tanrı tarafından Kağan'ın eliyle olmaktadır.<sup>166</sup> Bununla ilgili olarak Hülâgû, Tanrı'nın Büyük Şaman aracılığıyla şunları söylediğini bildirmektedir: “*Seni sökesin, yenesin, yok edesin ve imha edesin, inşa edesin ve ekesin diye halkların ve kralların başına getirdim.*”<sup>167</sup> yine başka bir yerde: “*Savaşta herkesin gözü önünde bu adamı, her şeye kadir Tanrı'nın gücüyle yendik.*”<sup>168</sup> demektedir.

Moğollarda Tengri aynı zamanda tüm insanlığın tek Tanrı'sıdır. Moğol Tanrısı dinsel hoşgörü içerisinde yeryüzünün tamamı ve dünyanın dört bir köşesinde bulunan dost düşman herkesi kaplar ve onları kendisine bağlar. Argûn'un Papa IV. Nikolas'a 1290 yılında gönderdiği mektup, kendilerinin hoşgörülü tutumları üzerinde ısrar etmekte ve ayrıca Tengri'nin evrensel değerine de işaret etmektedir: “*Mesih'in dini Göğü seviyor ve bu din gerçektir... İnsanlar Hristiyan dinine girdiler... Dine ve ebedi Göğün emirlerine ters düşmüyorlar. Eğer bir tek olarak Gök ve onun dedikleri kabul edilirse, Hristiyan'mış gibi hareket edilmiş sayılmaz mı?*”<sup>169</sup>

Hoşgörü fermanları denilen Cengiz Han fermanları da aynı görüşlerin yansımalarını taşımaktadır: “*Her ne dine bağlı olursa olsun, din adamları hükümdarın uzun yıllar yaşaması için Göğe yalvardıkları takdirde vergi ödemekten muaf tutulacaklardır.*”<sup>170</sup> Bunların en yetkin örneği Cengiz Han'ın Çang Çuen'e verdiği şu buyruğudur: “*Cengiz Han'ın iradesidir ki; bütün dinsel binalarda ve düzenin(Taoizm) uygulandığı ve tek başına yaşayan ilahi Kieu'ya<sup>171</sup> tabi olan yerleşim yerlerinde, günlerini kutsal kitaplarını okumakla ve Göğü çağırmakla geçiren insanlar bulunur; bunlar hükümdar için on bin defa on bin yıl ömür dileyen kişilerdir... İşte bu nedenle büyük küçük bütün yükümlülüklerin ve vergilerin bu kişilere uygulanması zorunluluğunu yasaklıyorum.*”<sup>172</sup> Yine Moğolların bu dinsel

<sup>166</sup> Bu inanış birçok milletlerde görülmüştür. Başlarına gelen bir beladan dolayı kendi suçlarına karşılık Allah tarafından cezalandırıldıkları düşüncesi birçok toplulukta ve inanışta mevcuttur. Moğol istilasına uğrayan ve kıyımdan geçen kabileler Moğol eliyle cezalandırıldıklarını düşünmüşlerdir. Mesela Aknerli Grigor ülkelerinin Moğol istilasına uğramasını kendi günahlarına bağlamaktadır. (Aknerli Grigor, *a.g.e.*, s.20)

<sup>167</sup> Meyvaert, *a.g.m.*, s.253

<sup>168</sup> Meyvaert, *a.g.m.*, s.256

<sup>169</sup> Roux, *Eski Din*, s.119.

<sup>170</sup> Roux, *Eski Din*, s.119.

<sup>171</sup> Konfüçyüs inancının en eski öğreticilerinden biri olan M.Ö. 551–479 yılları arasında yaşayan ahlakçı Kong Fu Tseu'nun asıl adıdır.

<sup>172</sup> Roux, *Eski Din*, s.119.

hoşgörüsünü destekleyen ve düşünce tarzlarını ifade eden Mengü Han ile Rubruk arasında geçen meşhur görüşmede Mengü: “*Tanrı ellerimize değişik parmaklar verdiği gibi, insanlara da çeşitli yollar gösterir.*”<sup>173</sup> sözü bunu en iyi şekilde özetlemektedir.

### 1.1.1.2. Güneş ve Ay Mefhumları

Şaman inancında güneş, ay, yıldız, yıldırım, fırtına ile ilgili inançlar hep Gök Tanrı kültürüyle bağlantılıdır. Özellikle güneş ve ay önemli bir rol oynamakta ve dolayısıyla en çok bunların adı anılmaktadır. Güneşin ay üzerinde açık bir üstünlüğü vardır. Ay tek başına bir kült unsuru olarak belirtilmez. Moğollar güneşi, bunun yanında ayı ve bazı tabiat olaylarını bilhassa doğan güneşi, takdis ederlerdi.<sup>174</sup> İlahi bir kudret olarak güneşe taparlar,<sup>175</sup> onların güneşe tevccühü de bununla alakalı idi.<sup>176</sup> Bu durum *Moğolların Gizli Tarihi*'nde açık olarak Cengiz Han'ın ağzından şu şekilde dile getirilir: “*Güneşe doğru dönmüş durumda tanrıların onuruna yere şarap döküyor ve dualar ediyor.*”<sup>177</sup> Moğollar güneşe karşı tazimi orta parmağı el ayası üzerine koyup dillerini de şaplatacak güney istikametine doğru üç defa diz çökerek<sup>178</sup> yerine getirirlerdi.<sup>179</sup> Ayrıca İbn-i Serrâç *Tuffâhu'l-Ervah* isimli eserinde Hülâgû Han'ın dini yönünden bahsederken onunda dedeleri gibi güneşe ve aya taptığını zikreder.<sup>180</sup> Moğollar güneşe ve aya olan bu inançlarını bayraklarında da kullanırlardı.<sup>181</sup>

Şaman inancına göre kötü ruhlar, Güneş ve Ay ile sürekli mücadele halindeyler. Bazen bunları yakalayıp karanlık dünyalarına sürüklerler. Güneş ve ay tutulmalarının sebebi de budur. Güneş ya da ay tutulduğu zaman Şamanlar onları

<sup>173</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.121

<sup>174</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.189.

<sup>175</sup> Aknerli Grigor, *a.g.e.*, s.19.

<sup>176</sup> Plano Carpini, *a.g.e.*, s.37.

<sup>177</sup> *Moğolların Gizli Tarihi*, §.103.

<sup>178</sup> Cüveynî aynı olayı Ögedey'in Kaan seçildikten sonra bütün şehzadelerin dışarıya çıkıp güneş karşısında üç defa diz çöktüler şeklinde anlatır. Cüveynî, *a.g.e.*, s.185; Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.526.

<sup>179</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.189.

<sup>180</sup> İbn Serrâç, *Tuffâh*, yp.219a-219b.

<sup>181</sup> Marco Polo, *a.g.e.*, s.104.

kötü ruhların esaretinden kurtarmak için bağırıp çağırırlar, davul çalarlar. Onlara göre bu gürültüler kötü ruhları korkutmak içindir.<sup>182</sup> Rubruk, şamanların önceden tahmin ettiği bir tutulmanın meydana gelmesiyle Moğollarda neler olduğunu şöyle anlatmaktadır: “Herkes gıda maddeleri stoku yapmaktadır, çünkü evlerinin kapısından çıkmamaları gerekir. Tutulmanın meydana gelmesi sırasında davul ve müzik aletleri çalıyorlar, büyük sesler ve uğultular çıkarıyorlardı. Tutulma sona erdiğinde, kendilerini içkiye veriyorlar ve çeşitli kutlamalarla büyük bir bayram yapıyorlar”<sup>183</sup> Plano Carpini’nin rivayetine göre ise Moğollar herhangi bir işe başlarken veya bir sefere karar verirken ya dolunayı, ya da yeni hilali beklerlerdi.<sup>184</sup> Carpini bu bekleminin sebebi olarak ta ruhlardan korkmalarını göstermektedir.<sup>185</sup>

### 1.1.1.3. Ateş ve Ocak Mefhumları

Şaman inancının kutsal saydığı şeylerden biri de şüphesiz ateştir. Şamanların yaptığı her törende muhakkak ateş bulunur. Ateş yakma, birçok tören ve ayinin merkezini teşkil eder. Şaman inancı ateşi kutsal gördüğü için ateşi su ile söndürmek, ateşe tükürmek, ateşle oynamak kesin olarak yasaktır.<sup>186</sup> Şaman inancında ateş ile yapılan kehanetlere dair bilgilerde çoktur.<sup>187</sup> Moğolların sözünü ettiğimiz ateşe yönelik inançları resmi protokolleri ve elçilik kabul merasimlerine de yansımıştır.

Moğol inancına göre ateş her şeyi temizler ve kötü ruhları kovardı. Moğollarda ateş ile arınma ile ilgili örnekler çoktur. Plano Carpini Batu’nun sarayına vardığında, kendisine iki ateş arasından geçmesi gerektiğini bildirdiler, fakat o hiçbir şekilde bunu yapmak istememiştir. Ancak Moğollar “*Bu ateşin arasından büyük bir huzurla geçiniz, çünkü bunu efendimize karşı herhangi bir kötü niyetiniz olmasına veya zehir getirmeniz olasılığına karşı yapmaktayız; bu durumda ateş her türlü*

<sup>182</sup> İnan, *a.g.e.*, s.29.

<sup>183</sup> Rubruk, *a.g.e.* s.123.

<sup>184</sup> Plano Carpini, *a.g.e.*, s.40

<sup>185</sup> Plano Carpini, *a.g.e.*, s.41.

<sup>186</sup> Plano Carpini, *a.g.e.*, s.40–41, İnan, *a.g.e.*, s.67–69.

<sup>187</sup> Ateş, ateşin külü ile ilgili kehanet ve ateş falıyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Plano Carpini, *a.g.e.*, s.38–41, İnan, *a.g.e.*, s.67–68.

*kötülüğü ortadan kaldırmaktadır.”<sup>188</sup> diyerek açıklamada bulunmuşlardır. Bu uygulamadan yola çıkarak Carpini “Her şeyin ateşle arındırıldığına, elçilerin, prenslerin veya herhangi bir yabancı kişinin gelmesi halinde yahut getirdikleri veya herhangi bir kötülük yapmaları olasılığına karşı arınmalarını sağlamak için iki ateş arasından geçmeleri gerekmektedir”<sup>189</sup> yorumunu yapmıştır. Daha sonraları Rusya’nın büyük prenslerinden biri olan Mikhael’in Batu’yu ziyaretinde Moğolların onu da iki ateş arasından geçirdiklerini görüyoruz.<sup>190</sup> Yine bu dönem Batı dünyasının gönderdiği elçilerden Rubruk herhangi bir hediye getirmediğinden bu arınmaya tabi tutulmadığını beyan etmiştir.<sup>191</sup> Rubruk ve Carpini ateşte arınma olayını şöyle anlatmaktadırlar: “İki ateş yaktıktan sonra ateşlerin yakınına iki mızrak dikerler ve mızrakların tepesi bir iple birbirine bağlanmaktadır. Bu ip üzerine birkaç parça bez bağlanmaktadır. İpin ve iki ateş arasına bağlanan bez parçalarının altından insanlar, hayvanlar, arabalar ve eşyalar geçmektedir. İki kadın her biri bir yandan olmak üzere hem su dökmekte hem de bazı ağıtlar okumaktadırlar. Bu alanda arabaların kırılması eşyaların yere düşmesi halinde büyücüler bunları kendileri için almaktadırlar.”<sup>192</sup>*

Ateşle arındırma törenleri hakkında ki başka bir rivayete göre: Argûn Han’ın geceyi geçirdiği bina, bir fırtına sonucunda alevlerin içinde yok oldu. Akrabalarının birçoğu bu yangında öldü. Yanındaki yüksek rütbeli subaylar, ona, Moğol geleneklerine ve Cengiz Han Yasasına göre iki ateş arasından geçerek kendini arındırması gerektiğini söylediler. Tören *bakşi* (bahşı)’lerin yönetiminde yapıldı.<sup>193</sup> Aynı şekilde bu uygulama Moğol hanlarının İslam dinini kabul etmelerinden sonrada görülmüştür. Sultan Olcâyâtû Gilan bölgesinde yağışlı bir gece de eğlence sırasında korumalarının üzerine yıldırım düşmüş ve bu durumu bahşiler uğursuzluk sayarak kendisinin ateş üzerinden geçmek suretiyle arınmasını istemişlerdir.<sup>194</sup> Bu ateş kültü varlığını Asya toplumları içerisinde hala devam etmektedir.

<sup>188</sup> Plano Carpini, *a.g.e.*, s.111, Ergin Ayan, “Polonyalı Benedict’in Şifahi Raporu”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı:135, Aralık 2001, s.106.

<sup>189</sup> Plano Carpini, *a.g.e.*, 40–41.

<sup>190</sup> Roux, *Eski Din*, s.233.

<sup>191</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.123.

<sup>192</sup> Plano Carpini, *a.g.e.*, s.44; Rubruk, *a.g.e.*, s.123.

<sup>193</sup> Roux, *Eski Din*, s.234.

<sup>194</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.98-99.

Moğollarda ateşin yanında tütsünün de arındırıcı bir değeri vardı. Tütsü de hemen hemen aynı şekilde uygulanmakta, silahları, evi vs.yi temizlemek için ve ölüleri yüceltmek için çoğu kez özünde arındırıcı efsanevi kökenli bir ağaç olan ardıç ağacının dallarından yapılmaktaydı.<sup>195</sup>

Türk-Moğol toplumları için “*ocak*” ailenin mutluluğunu ve devamını simgeler. *Gizli Tarih*'te bununla ilgili olarak bir kabile hakkında “*Cengiz Han onları kül gibi torunlarının torunlarına kadar dağıtmıştır*” diyerek onların ocağını söndürmekten bahsetmiştir.<sup>196</sup> Türklerin ve Moğolların geleneklerine göre mirasın paylaşılmasından sonra kalan şeyler en küçük oğla bırakılmaktadır.<sup>197</sup> Yasak'a göre babanın yeri asıl karısından olan en küçük oğluna geçmektedir.<sup>198</sup> Ögedey'e tahtı teklif ettiklerinde O, Tuluy'un seçilmeye uygun olduğunu söyler. Çünkü Moğol gelenek ve göreneklerine göre, baba evinin en küçük erkeği babasının yerine geçer. Atanın evini ve yurdunu yöneterek, baba ocağını tütürmeye devam eder.

#### 1.1.1.4. Şaman'ın (Kam'ın) Özellikleri

Şaman inancında bir peygamber ya da kutsal bir kitap olmadığı için Şamanlar toplum içinde sivrilmiş ve statü olarak önemli bir yer edinmişlerdir. Şamanların görev ve nüfuzları hakkında Çin, Bizans, İslam ve Hristiyan kaynaklarında birçok önemli bilgiye ulaşılmaktadır. Bunlar içinde ünlü İranlı tarihçi Cüveynî'nin adı zikredilebilir. Cüveynî sihir ilmini bilenlere “*Kam*” adı verildiğini, bunların şeytanlara hükmettiğini bildirmiştir. Tarihçi, kamların Tanrı ile ilişkide bulduklarından da söz etmiş, bu yolla onların gelecekte haber verdiklerini ileri sürmüştür.<sup>199</sup> Ona göre Moğollar döneminde şiddetli kışta çıplak vaziyette dağlara giderek Tanrı ile konuşan Moğol kamı, Tanrı'nın yeryüzünü Timuçin ve oğullarına verdiğini bildirmiştir.<sup>200</sup>

<sup>195</sup> Roux, *Eski Din*, s.235.

<sup>196</sup> *Moğolların Gizli Tarihi*, §.148.

<sup>197</sup> Toplumumuzda hâlâ böyle bir anlayış devam etmektedir. Babanın evi ve eşyaları en küçük erkek çocuğa kaldığı gibi yaşlılıklarında onlara bakmak da yine en küçük erkek çocuğa düşmektedir. Bu anlayışı devam ettiren aileler günümüzde de mevcuttur.

<sup>198</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s 445.

<sup>199</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.105.

<sup>200</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.94-95.

Kam, Şaman inancında bu dinin ayinlerini gerçekleştiren fâni insanlarla ruhlar arasında aracılık yapan kişidir. Kamlar kendi ruhlarını göndererek ya da o ruhları kendi içlerine alarak onlarla ilişki kurar ve bu suretle bütün insanların ve devletin yaşamını etkilerdi. Nitekim hanların kamların tavsiyesi olmadan ordularını toplayamadıkları ve savaşa gitmeye cesaret edemedikleri görülmektedir.<sup>201</sup> Kamlar bunun yanında hastaları tedavi ederek şifa dağıtırlardı.<sup>202</sup> Onların bütün bu özellikleri hanlar tarafından el üstünde tutulmalarını sağlamıştır. Buna en güzel örnek Mengü Han'ın kendi kamı için sarayın hemen karşısına ev yaptırmasıdır.<sup>203</sup>

Şaman inancına göre kam, tanrılar ve ruhlarla insanlar arasında aracılık yapma kudretine sahip kişiydi. Kam olabilmek için kamın neslinden gelmek gerektiğinden kamlık öğrenilebilecek bir sanat değildi. Hiç kimse kam olmak istemez; fakat geçmiş kam ataların ruhundan biri kam olacak toruna musallat olur, onu kam olmaya zorlardı. Ata ruhu musallat olan kişi bundan kurtulmaya çalışır, şamanlığı kabul etmemekte ısrar ederse deli olurdu. Şamanların hepsi sinirli, melankolik kimselerdir.<sup>204</sup> Bir ailede çocuklardan biri şamanlık istidadı göstermeye başlarsa, büyükler derhal bunun önüne geçmeye çalışırlardı. Çünkü şamanın kazancı çok az olur, çoğu zaman ücretsiz ayin yapardı. Aynı zamanda evladından biri şaman olursa, aile bir işçi kaybetmiş olurdu. Buna rağmen şaman olmak durumunda kalırsa, ihtiyar ve tecrübeli bir kamın terbiyesine verilirdi. İhtiyar şaman ona ruhların adlarını, okunacak duaları, silsilesindeki büyük kamların şecerelerini, ayin ve törenlere ait kaideleri, kamlığın usul ve erkânını öğretirdi. Eğitimini tamamlayan genç kam, bütün yakınlarını toplayıp, ihtiyar şamanın nezaretinde ilk ayinini yaparak gerçek kam sıfat ve yetkisini kazanmış olurdu.<sup>205</sup> Erkek ya da kadın olabilen kamların sıradan insanlardan farkı yoktu.<sup>206</sup> Onlar bir kast teşkil etmez, mensup oldukları boy veya oymağın normal bir üyesi gibi halk arasında yaşarlardı. Kamların diğer insanlardan üstünlükleri sadece ayin sırasında Tanrı ve ruhlar dünyasına karıştıklarına inanılmasından ve diğer dini görevlerinden kaynaklanırdı.

<sup>201</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.94; Cüveynî, *a.g.e.*, s.105

<sup>202</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.105.

<sup>203</sup> Turan, *Meşkûre*, s.55.

<sup>204</sup> İnan, *a.g.e.*, 75,76

<sup>205</sup> İnan, *a.g.e.*, 76.

<sup>206</sup> İnan, *a.g.e.*, 79.



Kam, kendisinin Tanrı tarafından tayin edildiğine ve ruhların hizmetinde bulunduğu inanırdı. Ayin sırasında kam'a gaipten haber veren en kuvvetli ruhlar, ona anne veya baba tarafından büyük ata olan kamların ruhlardı. Kam "Töz" adı verilen bu ruhlarla cemaat arasında sadece bir aracıydı.<sup>207</sup>

Bu derece özel ve güçlü konumda bulunan kamların hükümdarla iyi ilişkilerinden faydalanarak yönetimi ele geçirmek için durumlarını istismar etmeye çalıştıklarına da tanık olunmaktadır. Şaman inancına sahip Orta Asya toplulukları ve devletlerinde bunun birçok örnekleriyle karşılaşmaktadır.<sup>208</sup> *Moğolların Gizli Tarihi*'nde bununla ilgili bir örnek zikredilmektedir. Gizli Tarihe göre Büyük Şaman Kökötçü'nün, babası Mönqlik'in Cengiz Han nezdindeki olumlu itibarından da faydalanarak bunu istismar ettiğini görüyoruz. Daha önce de bahsettiğimiz Cengiz Han'ın Teb-Tengri unvanını verdiği büyük şaman Kökötçü, altı erkek ve kız kardeşi ve babasıyla herhangi bir anda hükümdar çadırına dilediği gibi girip çıkmakta; Cengiz Han'a yüksek sesle seslenmekteydi. Cengiz Han sonunda "Benimle eşit duruma gelmeyi kafanıza koydunuz."<sup>209</sup> diyerek onu uyarıyor; buna rağmen Kökötçü daha da ileri giderek hükümdarlık ailesine saldırıyordu. Kardeşleri, Cengiz Han'ın kardeşi Kasar'la kavga edip onu fena halde dövdüler. Kasar şikâyet ettiyse de başvurusu dikkate alınmadı. Bundan sonra Kökötçü yeni bir kehanette bulunarak Cengiz Han'a: "Ebedi Gök, bir gün Timuçin'in, imparatorluğu eline almasının gerçekleşeceğini bana söylemişti. Şimdi bana Kasar'ın bu işi yapacağını söylüyor. Ama kaderi değiştirmek mümkündür"<sup>210</sup> dedi. Cengiz Han onun bu sözüne itibar ederek kardeşini tehdit etti. Kasar -büyük bir olasılıkla- annesinin araya girmesiyle kesin olan ölümden kurtuldu.

Bundan sonra Teb-Tengri ailenin en zayıfı olan Temuge'ye yöneldi. Bunun üzerine karısı Börte, Cengiz Han'ı harekete geçirmeye çalıştı. Börte Cengiz Han'a

<sup>207</sup> Kamların görevleri ve hayatları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İnan, *a.g.e.* s 74 vd.; Turan, *Meşkûre*, s.54-62; Bayat, *a.g.e.*, s.131-150 vd.

<sup>208</sup> Moğollardan önce bunun örneğini Cücen Devletinde de görüyoruz. Kadın bir şamanın yönetimi ele geçirme teşebbüsü bunun akabinde kraliçe olması, hatta prensi boğdurtmaya kadar giden bir güce kavuşması, sonuç olarak ta bu devletin yıkılmasını hızlandırarak bu söz konusu devletin Göktürkler tarafından ortadan kaldırılmasına kadar geçen süreçte aktif rol aldığını görüyoruz. Daha geniş bilgi için bkz.(W. Eberhard, *Çinin Şimal Komşuları*, çev: Nimet Uluğtuğ, TTK Yayınları, Ankara, 1942, s.43 vd.)

<sup>209</sup> *Moğolların Gizli Tarihi*, §.246.

<sup>210</sup> *Moğolların Gizli Tarihi*, §.144.

şöyle dedi: “*Saniyor musun ki sen öldüğünde bu kimseler, senin varislerinin tahta geçmesine izin verecekler?*” O zaman Cengiz Han korku ve dostluk duygularını bastırarak kardeşlerine şöyle dedi: “*Teb-Tengri buraya geldiği zaman ona ne isterseniz yapın.*” Böylece daha önce yerlerine yerleştirilen üç güçlü kişi beki’yi dışarı götürdü ve onun belini kırdı.<sup>211</sup> Hükümdarın emriyle ceset gri bir çadıra konup kilitlendi ve duman deliği de kapatıldı. Kapısına da şeref kıtası niteliğinde olmak üzere nöbetçi konuldu. Üçüncü günü gece olduğunda, Teb-Tengri çadırın üst deliğini açtı ve kendi bedeniyle çıktı. Cengiz Han şunları dedi: “*Teb-Tengri benim küçük kardeşime el kaldırdığından ve bizim aramıza nifak sokmak için küçük kardeşlerim hakkında asılsız iftiralar yaydığından artık Gök tarafından sevilmemeye başlandı ve hayatıyla gövdesi götürüldü.*”<sup>212</sup> Bundan sonraki dönemde Cengiz Han şamanlara karşı daha ihtiyatlı davranmış, bu olay şamanlık makamını bu zor durumdan gücü zayıflamış bir şekilde çıkarmıştır.

Moğol şaman inancını tetkik edenlerden biri de Rus bilim adamı Banzarov, Moğol şamanlarını üç kategoride toplamıştır:<sup>213</sup>

- 1- Rahiplik görevi üstlenen şamanlar,
- 2- İyileştirme görevi üstlenen şamanlar,
- 3- Gelecekte haber veren falcı şamanlar

Rahiplik görevi üstlenen şamanlar, ruhların istediklerini insanlara iletir ve kurban sunmakla insanlara yardım ederdi. Bu tür şamanlar ayinleri yönetir dua gibi ritüelleri bilirler, bu görevlerin dışında özel işleri için de davet edilirdi. Tabip şamanlar yalnız hasta vücuttan kötü ruhu çıkarmak ve hastaları iyileştirmekle yükümlü idiler. Gelecekte haber veren şamanlar ise koyunun bel kemiği veya okla fal açar ve gelecek hakkında kehanette bulunurdu.

#### 1.1.1.5. Şaman İnancında Ölüm Mefhumu

Moğollarda Şamanların hastalık ve ölüm zamanlarında vazifeleri daha çok önem kazanırdı. Bir kimse hasta olunca ona evinin yakınında bir çadır kurulur;

<sup>211</sup> *Moğolların Gizli Tarihi*, §.245; Cüveynî, *a.g.e.*, s.95.

<sup>212</sup> *Moğolların Gizli Tarihi*, §246.

<sup>213</sup> Bayat, *a.g.e.*, s.139–140.

hastalık kötü ruhların eseri olduğu için hizmetine köle ve cariyeleri bakar, çadır üzerine işaret konularak başkalarının yaklaşmaları engellenirdi. Sadece kam, hastanın yanına gider, kendine göre dua ve çeşitli usullerle tedaviye başlardı. Akrabaları iyileşinceye kadar kendi hastalarını göremez, ölürse de orada merasimle defnedilirdi.<sup>214</sup> Bazen de bu hastalığın cin çarpması neticesinde meydana geldiğine inanılır ve ona göre tedavisi yapılırdı. Bu çeşit hastalığa sebep olan ruhları silahla defetme çaresine başvururlar ve bu maksatla hasta yatağının her iki tarafına yalın kılıçlar asılırdı. Bu hasta, ileri gelenlerden biri olursa o zaman yaklaşık olarak elli süvari hastanın çadırı etrafında dolaşarak cinlerin tardı ve defî için mızrak sallarlardı.<sup>215</sup> Eğer hasta ölüm halinde ise bütün akrabaları onu terk ederdi. Çünkü ölenin yanında bulunanlar dokuz ay boyunca orduya ayak bastırılmazdı.

Moğolların hastaları ve ölüleri bu şekilde tecrit etmelerinde en büyük sebep, hastalığın dua ve temenni ile başkasına geçebileceği tasavvuru ile ölen kişinin ruhunun musallat olacağı korkusundan kaynaklanmaktadır. Mesela Cengiz Han'ın en küçük oğlu Tuluy'un ölüm olayını anlatan rivayete göre; şamanlar babasının ölümünden sonra Kağan olan Ögedey'i tedavi etmekte yetersiz kalınca, küçük kardeşi Tuluy ziyaretine geldi ve dedi ki: *“Bu kâseyi eline al ve Göğe şu duayı oku: Ey Büyük Tanrı, Sonsuz varlık! Eğer işlenen suç dolayısıyla kullarını cezalandırıyorsan, biliyorsun ki ben ondan daha suçluyum; çünkü savaşta daha fazla insan öldürdüm. Daha fazla kadın ve çocuk kaçırdım, daha fazla anne ve babanın gözyaşlarını akıttım; yok aksine yanına güzelliği ve yeteneği dolayısıyla kendine Tanrı yoluna adamışlardan birini çağırarak istiyorsan, ben buna da daha fazla lâyığım. Ögedey yerine beni al! Onu bu hastalıktan kurtar! Bu hastalığı bana geçir!”* dedi ve aynı zamanda ölümcül suyu içti. Ögedey iyileşti, Tuluy ise ölmekte gecikmedi.<sup>216</sup>

Moğollar birçok hediyelerle beraber çömelmiş vaziyette gömülürdü.<sup>217</sup> Mezarlarına bir tabak et ile bir testi dolusu kıymız da koyarlardı. Moğollar âhiret hayatına inandıkları için ölüyle beraber kullanmış olduğu eşyaları, giyecekleri,

<sup>214</sup> Turan, *Meşkûre*, s.56.

<sup>215</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.194.

<sup>216</sup> D'ohsson, *Moğol Tarihi*, II, 58.

<sup>217</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.195

kumaşları, altın, gümüş ve hatta atını dahi gömerlerdi.<sup>218</sup> 1265 yılında ölen Hûlâgû ile beraber pek çok altın gümüş ve mücevherat gömülmüş idi.<sup>219</sup> Moğol inancında Han'ın öldürdüğü veya onun için öldürülen adamların öteki dünyada ona hizmet edeceklerine inanırlardı. Hatta Moğollar Han'ın ölümünden sonra bir ferman yayımlayarak bir nevi sokağa çıkma yasağı getiriyorlardı.

Hükümdarlar hususi bir imtiyaz olarak cariyeleri ile birlikte mezara gömülürlerdi.<sup>220</sup> Vassaf'ın Hûlâgû Han'ın defniyle ilgili rivayetinde, Han'la beraber gayet güzel giyinmiş birkaç güzel kızın mücevherleriyle beraber gömüldükleri söylenmektedir.<sup>221</sup> Rütbe sahibi itibarlı kimseler de köleleri ile beraber gömülürlerdi. Plano Carpini'nin ifadesine göre bunlar üç defa iğreti gömülme azabına uğratıldıktan sonra hâlâ boğulup ölmemişlerse hayatlarını kurtarabilirlerdi.<sup>222</sup>

Moğollar ölünün ardından yas törenleri düzenlerler, ziyafet tertip ederler ve kurban keserlerdi. Bu kurbanların kemikleri üç günlük bir törenden sonra yakılırdı.<sup>223</sup> Plano Carpini kurban kemiklerinin ölü ruhların istirahatı için yakıldığını belirtmektedir.<sup>224</sup> Ölenin arkasından üç gün yemek verilir, eşleri ve çocukları üç hafta yas tutarlardı. Argûn Han'ın ölümünden sonra emirler onun mezarına üç gün yiyecek göndermişlerdir.<sup>225</sup> Toprağa gömme geleneğinin en çok tercih edildiği Cengiz Han dönemi Moğollarında kimi zaman ölülerin yakılmasından da söz edilmektedir.<sup>226</sup>

Moğollarda hükümdarın mezarını gizli tutmaya gayret edilirdi. Bu, cenazenin rahatsız edilmemesi, ölünün soyulmaması ve mezarındaki kıymetli eşyaların alınmaması için yapılırdı. Bundan dolayı mezarcılar hatta tesadüfen cenaze alayına rastlayanlar ve görevli olanlar bu sırrın açığa çıkmaması için öldürülürlerdi.<sup>227</sup> Cengiz Han'ın gençliğinde kendisini koruduğuna inanılan Burhan-Haldun dağındaki müstakil bir ağacın altına gömülmek istediği ve vasiyeti üzerine buraya defnedildiği

<sup>218</sup> Barthold, "Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair" çev. Abdulkadir İnan, *Belleten*, XI/43, Ankara, 1947, s.526; Spuler, *a.g.e.* s.195.

<sup>219</sup> Barthold, *a.g.m.*, s.526.

<sup>220</sup> Plano Carpini, *a.g.e.*, s.42-44.

<sup>221</sup> D'ohsson, *a.g.e.*, III, s.407.

<sup>222</sup> Plano Carpini, *a.g.e.*, s.43, Spuler, *a.g.e.* s.196.

<sup>223</sup> Plano Carpini, *a.g.e.*, s.42, Spuler, *a.g.e.* s.196.

<sup>224</sup> Barthold, *a.g.m.*, s.530.

<sup>225</sup> Barthold, *a.g.m.*, s.530.

<sup>226</sup> Roux, *Eski Din*, s.275

<sup>227</sup> Spuler, *a.g.e.* s.196

rivayet edilir.<sup>228</sup> Ögedey ve İlhanlı Hanı Argûn'un mezarlarının yeri, belirsizleştirmek için orman haline getirilmiştir.<sup>229</sup> Hûlâgû ve Abâkâ'nın Urmiye gölündeki dağlık Tela adasına, Ahmed Tekûdâr'ın idam edildikten sonra Kara Kıpçagay Mevkiine, Argûn Secas dağında defnedildiği bilinmektedir.<sup>230</sup>

Bu gelenek Müslüman olan Gâzân Han'la son bulmuştur. Gâzân Han Tebriz'de kendisine gayet güzel bir türbe yaptırmış ve 1304 yılında oraya defnedilmiştir.<sup>231</sup> Olcâytû ve Ebu Said ise Sultaniye'ye defnedilmişlerdir.<sup>232</sup>

## 1.2. Moğol Steplerine Büyük Dinlerin Nüfuzu

### 1.2.1. Moğollar Arasında Budizm

Milattan önce VI. yüzyılda, Brahman şekilciliğine ve kast sistemine karşı çıkan soyut metafizik tartışmaları bir yana bırakarak, duyguları dizginleme, ahlâken temizlenme, insanları eşit görme, insan ve diğer canlılara sevgi ve şefkat duyma gibi ilkelere dayanarak Hindistan'ın kuzey doğusundan doğan Budizm, milattan sonra VII. asırdan itibaren Türkistan'a yerleşmiştir. Budizm, özellikle Buhara ve Belh şehirlerine hızla nüfuz etmiş, Buhara'da çok miktarda Budist Viharaları (manastır) kurulmuştur. Buhara'nın adını bu manastırlardan aldığı rivayet edilmiştir.<sup>233</sup>

Moğolların Buda dini ile tanışmaları 1206 yılında Çin'e yapmış oldukları sefer sonucundadır.<sup>234</sup> Buna müteakip Türkistan'ı istila etmeleriyle Buda dini Moğollar arasında hızla yayılmaya başlamıştır. Moğolların dini hoşgörülerini, Cengiz Han'ın din adamlarını desteklemesi, vergiden muaf tutulmaları özellikle Taoist rahip Çang-çuen'in Cengiz Han katında itibar görmesi ve 1223<sup>235</sup> fermanıyla ona büyük

<sup>228</sup> Barthold, a.g.m. s.527.

<sup>229</sup> Barthold a.g.m. s.528.

<sup>230</sup> Spuler a.g.e. s.197-198

<sup>231</sup> Yuvalı, "Gâzân Han", *DİA*, XIII, s.430,

<sup>232</sup> Kâşânî, *Tarihi Olcâytû*, s.250; Yuvalı, "Ebu Said Bahadır Han", *DİA*, X, s.219.

<sup>233</sup> Turan, *Meşkûre*, s.64.

<sup>234</sup> Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev: Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s.155-156.

<sup>235</sup> "Yarlık" veya soyurgal da denilen bu ferman 11 Nisan 1223 yılında Çang-Çuen'e her türlü vergiden muaf olduğuna dair ve birçok yetki veren Moğol topraklarında serbesiyet tanıyan mühürlü bir fermanıdır. (Roux, Moğol, s.221.)

ayrıcalıklar tanınması, Budist Lamaların dikkatini çekmiş ve onlar Moğollar arasında bu dinin hızla yayılması için çaba sarf etmişlerdir. Cengiz Han'dan sonra Ögedey Han'ın daha geniş olan dini hoşgörüsü ve akabinde Güyük Han'ın Müslümanlar dışında diğer dinlere özellikle de Hristiyanlara karşı olan toleransı ve Mengü Han'ın iktidarı döneminde sağlanan geniş serbesiyet ile Budist inancı Cuci ulusu dışında bütün bölgede geniş bir kitleye ulaştı. Bu dönemde Mengü Han, Budizm'e gösterilen yakın ilginin bir sonucu olarak Karakurum şehrinde birkaç yüz metre yüksekliğinde, beş katlı dev bir anıt (stupa) inşa ettirdi.<sup>236</sup>

Moğol topraklarında Budizm'in yayılmasıyla beraber Cengiz Han döneminde Han'ın davetiyle bu topraklara gelen ünlü Taoist rahip Çang-Çuen'in handan büyük iltifatlar almasıyla bu bölgede güçlenen Taoistler ile Budistler arasında büyük problemler yaşanmaya başladı. Taoistler, Budizm sesini daha iyi duyurmaya başladıkça, onların seslerini kısma çalışmış; düşmanlarının öğretilerini saptıran ve onu gelip kendi dinlerine eklenmiş bir tür tarikat gibi gösteren düzmece fikirler yaymışlardır.

Uzakdoğu'nun bu iki öğretisi arasındaki sürtüşmelerden bıkan Mengü Han, 1258 yılında küçük kardeşi Kubilay'ı bu konuyu çözmekle görevlendirdi. Kubilay, Şang-tu da (Şantu) 300 Budist ve 200 Taoist din adamını bir araya getiren ve bilginlerin hakemlik yaptığı bir toplantı düzenledi. Tartışmalar başlamadan önce Budistler, Hint âdeti olduğu üzere galip gelen tarafın yenilenlerin başlarını kesme hakkına sahip olmasını teklif etti. Aslında Budist hoşgörüsüne uygun olmayan bu teklifi Kubilay reddetti; ancak Budistler kaybettikleri takdirde Taoist din adamlarının başlıklarını giyeceklerini, kazandıkları takdirde Taoistlerin derhal başlarının kazıtılacağı ve Budist olacaklarını buyurdu. Bu toplantıda kaybeden taraf Taoistler oldu.<sup>237</sup>

Taoistlerin bu Şang-tu toplantısından yenilgiyle çıkmaları Budistler için çok önemli sonuçlar doğurdu. Kubilay kardeşi Mengü Han adına, Taoistlerin Budistlerden aldıkları tüm toprak varlıklarının onlara geri verilmesini buyuran bir ferman çıkardı. Budistler bu tür fermanlardan 1261, 1280, 1281 yıllarında tekrar

<sup>236</sup> Roux, *Moğol*, s.266.

<sup>237</sup> Roux, *Moğol*, s.345.

aldılar.<sup>238</sup> Budizm, Moğol imparatorluğunda ayrıcalıklı bir konum edinmeye başladı. Budistler Mengü Han'ın kendilerinin üstünlüğünü tanıdığını belirtirler. Bununla ilgili olarak bir Budist metni olan Pien-vey'da Mengü Han'ın şöyle dediğini söylerler: *“Taoistler öğretilerinin en üstün öğreti olduğunu söylüyor. Bilginler kendi bilginlerinin öğretisinin ilk öğretisi olduğunu; Hristiyanlar Mesih'e hizmet ediyor ve ondan göksel hayatı elde ettiklerini söylüyorlar; Müslümanlar Gök'e yakarıyor ve Gök'ün armağanlarına şükrediyorlar. Bunların ilkelerini dikkatle incelersek bu öğretilerin hiçbiri Budizm'e denk olamaz”*. Bunun üzerine elini kaldırır ve der ki: *“Bu, elin aynı avuçtan çıkan başparmağı gibidir. Budist öğretisi avuç, diğer dinler parmaklar gibidir.”*<sup>239</sup>

Kanaatimce Budist metnin Mengü Han'a atfedilen ve Budistlerin üstünlüğünü ifade eden bu rivayet şüphelidir. Ya da bu kendilerince böyle algılanmış ve metinlerine biraz tahrif edilerek girmiş olabilir. Nitekim Mengü Han, Hristiyan elçi Rubruk'a da bu tür bir benzetme yapmıştır.<sup>240</sup> Ancak buradan böyle bir üstünlük çıkarmak söz konusu değildir. Bununla beraber Budistler kendilerine Mengü Han'ı diğer hanlardan daha yakın görüyordu. Bunu 1257 yılında üzerinde şu şekilde dua dileklerini: *“Kağan Mengü binlerce yıl yaşasın! Bunu söyledikten sonra Bars Tüge bu dikili taşı inşa etmiştir. Bu olayın övüncü torunlarının torunlarına, çok sayıda ardıllara ulaşsın”* yazdıkları Çince uzun bir metin ve üç satır olan Moğolca yazılı bir taş anıt inşa ederek göstermişlerdir.

Budistleri diğer dinlerden daha çok himaye eden Kubilay'ın Budist olup olmadığı konusunda kesin bir bilgi yoktur. Kubilay'ın Budist olduğu iddia edildiği gibi<sup>241</sup> onun Hristiyan bir anneden doğan ve Budizm'e yakınlık duyan, ne Hristiyan ne de Budist olan bir Şamanist olduğunu rivayet edenler de vardır.<sup>242</sup> Kubilay'ın hastalığında Çinli hekimlerin haricinde yanında Budist rahipler, Müslüman dervişler ve Hristiyan papazlarla beraber çok sayıda Şaman bulunması ve Şaman inancı

<sup>238</sup> Roux, *Moğol*, s.346.

<sup>239</sup> Roux, *Moğol*, s.345.

<sup>240</sup> Daha öncede belirttiğimiz gibi Rubruk bir konuşmasında Mengü Han'ın şöyle dediğini rivayet eder: *“Biz Moğollar; sayesinde yaşadığımız ve öldüğümüz tek bir Tanrı olduğuna inanıyoruz ve ona karşı dürüst bir kalbimiz vardır... Ama Tanrı bir ele birçok parmak verdiği gibi insanlara da birçok yol vermiştir.”* (Rubruk, *a.g.e.*, s.121)

<sup>241</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.199; D'ohsson, Kubilay'ın Buda dinini kabul ettiğini yazar.(D'ohsson, *Moğol Tarihi*, s.245)

<sup>242</sup> Roux, *Moğol*, s.392.

üzerine defni, cenaze töreni ve ayinleri yapılması onun Şamanist olarak öldüğü izlenimini vermektedir.

Budizm, Moğollar arasında o kadar hızlı yayıldı ki onların büyük bir kısmı Budizm'e sempati duyuyor hatta zahiren de olsa Budizm'i kabul ediyorlardı. Özellikle Moğol ekâbirleri arasında bu dine intisap adeta usuldendi. Bilhassa Çin'deki Moğollar arasında bu din çok etkili olmuştur. Tangut mıntıkasının valisi olan Kubilay'ın torunlarından Prens Ananda Müslüman olmuş ve Budizm'e dönmesi için yine Kubilay'ın torunu Büyük Han Temür tarafından uyarılmış; ancak Ananda bunu şiddetle reddetmiştir.<sup>243</sup>

Budizm'in Moğollar arasında yükselmesi Mengü Han'ın kardeşi Hûlâgû Han'ın bölgesi İran'da da hızla devam etmiştir. Hûlâgû ve oğlu Abâkâ Han Budist rahipleri ve özellikle Tibet Lamaları ile çok fazla temas etmekte, Budist mabetleri yaptırmakta, bu mabetleri zengin hazinelerle desteklemekte ve bunun gibi birçok yardımlarda bulunmakta idiler. Bir anda İlhanlı topraklarının her bir köşesinde Budist mabetleri açılıyordu. Bu mabetlerde birçok Budist rahip kalıyor ve bunların hükümdarlar üzerinde çok büyük etkileri oluyordu.<sup>244</sup>

Hûlâgû ve Abâkâ dönemlerinde İlhanlı topraklarında büyük bir yayılma istidadı gösteren Budizm, Abâkâ'dan sonra iktidara geçen başlangıçta Hristiyan olan daha sonra da Şeyh Abdurrahman'ın telkinleri ve etkisiyle Müslüman olup Ahmed adını alan Tekûdâr'ın 21 Haziran 1282 tarihinde iktidara gelmesiyle<sup>245</sup> büyük bir hayal kırıklığı yaşadı. Sultan Ahmed Tekûdâr özellikle Budizm'e karşı bir tavır alarak birçok mabetlerini tahrip ettirdi.<sup>246</sup> Budistler, Ahmed Tekûdâr dönemindeki bu kıyımdan yeğeni Argûn'un iktidarı ele geçirmesiyle kurtuldular. Nitekim Argûn, amcasına karşı isyanda kendi hesabına Budizm'in bayrağı ve İslam düşmanlığı altında mücadeleye atılmak için önemli bir problemle karşılaşmadı. Çünkü başka bir dine geçişi hazmedemeyen Moğol emirleri ve Müslüman olmayan azınlıkların destekleriyle Tekûdâr'ın saltanatı kısa sürmüştür. Argûn'un iktidara gelmesi Budizm'in yeni bir zaferi ve İslam düşmanlığının başlangıcı idi. Budist rahipler en

<sup>243</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.207.

<sup>244</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.201.

<sup>245</sup> Roux, *Moğol*, s.398.

<sup>246</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.204.



çok Argûn döneminde büyük bir nüfuz kazanmışlardı. Hatta Argûn son zamanlarda iki vezirinden başka yalnız Budist rahiplerini huzura kabul ediyordu.<sup>247</sup>

İlhanlı topraklarındaki en parlak dönemini Argûn zamanında yaşayan Budizm bunu Keyhâtu ve Baydû dönemlerinde de sürdürmüş, özellikle Keyhâtu döneminde Budist rahipler sarayda çok etkili olmuşlardır. Hatta Keyhâtu Budist rahipleri tarafından kendisine verilen Rin-cenrdo-rje (çok kıymetli inci) lakabını sikkeler üzerine bastırılmıştır.<sup>248</sup> 1291 yılından 1295 yılına kadar geçen süre İlhanlı topraklarında Budistlerin rahat yaşadıkları son seneler oldu. Budist<sup>249</sup> olduğu rivayet edilen Baydû'nun<sup>250</sup> 5 Ekim 1295 tarihinde idam edilmesiyle Budizm'in bu topraklardaki nüfuzu ve etkisi tamamen yok oldu.

Gâzân Han'ın İlhanlı tahtına oturmasıyla beraber Budizm'in buradaki varlığı da son buldu. Gâzân Han Müslüman din adamları dışında diğerlerine verilen vergi muafiyetini kaldırarak vergi alınmasını emretti. Ebu'l Ferec, Gâzân Han'ın iktidarıyla beraber Budistlerin başına gelenleri şöyle anlatır: *“Budist papazlara kat kat daha şiddetli zulümler ve işkenceler yapıldı. Hâlbuki o zamana kadar Moğol Hanları bunları büyük şeref mevkilerine yükseltmişlerdi. O kadar ki, hazinedeki paraların yarısı bunlara verilmiş, altın ve gümüş, putların yapılması için sarf edilmişti. Maruz kaldıkları bu mezalim üzerine Budist papazların birçoğu Müslüman oldular.”*<sup>251</sup>

Gâzân Han Budist mabetlerini tahrip ve yağma ettirmiş; Budistlerin, babası Argûn Han'ın da Budist olduğu hakkındaki propagandaları Gâzân'ı kararından vazgeçirememiş; tahrip edilmeyen bazı mabetler kısmen de olsa cami haline getirilmiştir.<sup>252</sup> Gâzân Han'dan sonra Budist olan Moğol hanı veya emiri hakkında bir bilgi mevcut değildir. Yalnız Olcâytû Han'ın saltanatından önce Budist inancına sahip olduğuna dair Kâşânî'de rivayetler vardır.<sup>253</sup> Bu durum öyle görülüyorki babası Argûn Han'ın saltanat dönemindeydi.

<sup>247</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.205.

<sup>248</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.99.

<sup>249</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.205.

<sup>250</sup> Bazı kaynaklarda Baydû'nun Hristiyanlığı kabul ettiğini ve onun hükümdarlığı döneminde Hristiyanların çok sayıda devlet görevi elde ettiklerini belirtir. (Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.655.)

<sup>251</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.657.

<sup>252</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.208.

<sup>253</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.68.

### 1.2.2. Moğol Steplerde Hristiyanlık

Moğol steplerinde Hristiyanlığın varlığı Cengiz Han'dan çok daha önceki devirlere rastlamaktadır. Kerayit, Nayman ve Öngüt gibi birçok Moğol kavimleri Moğol devletinin kuruluşundan yaklaşık iki asır önce bu dini kabul etmişlerdir.<sup>254</sup> Özellikle bu bölgede 431 yılında Efes'te yapılan III. Genel Konsül'den sonra Nesturi<sup>255</sup> misyonerler faaliyetlere başlamış ve Mezopotamya'dan Çin'e kadar bu dini yayma gayretinde olmuşlardır.<sup>256</sup> Süryani Vakanüvis Ebu'l Ferec bir Moğol boyu olan Kerayitler'in 1000'li yıllarda Nesturi inancını benimsediklerini bildirmektedir.<sup>257</sup> Kerayitler X. asrın başlarında bu dini kabul etmiş aralarında iki yüz bin kişi toplu olarak Hristiyanlığı seçmişlerdir.<sup>258</sup> Daha sonra Kerayitler'in batıdaki komşuları Nayman'lar,<sup>259</sup> Kuzeyde Baykal Gölü ve Selanga arasında yaşayan Merkitler, Baykal Gölü'nün doğusundaki bölgelerin iç kısımlarında yaşayan Taycutlar ve Çin Seddi boyunca kuzey bölgelerde yaşayan Öngütler Hristiyanlığı

<sup>254</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.221.

<sup>255</sup> Nesturi mezhebi adını 428–431 yılları arasında İstanbul patriği olan Nestorius'tan alır. Hocası olan Mopsuestia'lı Theodoros'un öğretisi olan İsa'nın insan ve tanrısal kimliklerini birbirinden ayıran deofizit öğretiyi savunur. Bu görüşleri Doğu Roma ve Batı Roma kiliselerinde yoğun tartışmalara neden olur ve sonunda 431 yılında Efes'te toplanan 3.Genel Konsil Nestorius'u sapkın ilan ederek aforoz etmiştir. Bundan sonraki dönemde Nestorius tarafları Anadolu ve Suriye'de takibata uğrarlar bunun sonucunda da İran'daki Sasanilere sığınır. İran topraklarındaki Nusaybin bir akademi (medrese) kurarlar ve öğretilerini misyonerlik faaliyeti çerçevesinde Orta ve Güneydoğu Asya'da yayarlar. (Daha geniş bilgi için bkz. Yonca Anzerlioğlu, *Nesturiler*, Tamga Yayıncılık, Ankara, 2000, s.5–21.)

<sup>256</sup> Anzerlioğlu, *a.g.e.*, s.16–21.

<sup>257</sup> Ebu'l Ferec *a.g.e.*, I, s.279.

<sup>258</sup> Bu kabilenin Hristiyanlığı ile ilgili Ebu'l Ferec'te şöyle bir hikâye anlatılır: “*Nesturi Patriği Jak -merkezi Bağdad'da yerleşen bu ruhani makamda 1001–1012 yılları arasında bulunmuştur- (Mira) Mitra Puli (Abdü Yesu)'dan, Horasan'dan yazılmış şöyle bir mektup aldı: “Türkistan'ın iç tarafında sakin olan Kerayit adlı kavmin hükümdarı, karlı dağlarda av avlarken yolunu kaybeder. Arar arar yol bulamaz, ümidini kesmek üzere iken önüne bir aziz çıkar: “Eğer Hazreti İsa'ya inanırsan seni bu tehlikeden kurtarırım ve sana yolu gösteririm.” der. Hükümdar, Hristiyan sürüsünün bir koyunu olacağını vaat etmiş. Aziz önüne düşerek yolu göstermiş. Dönüşünde hükümdar, o civarda bulunan Hristiyan tüccarlarını çağırarak Hristiyanlık esaslarını sormuş. Onlardan öğrenmiş ki vaftiz edilmeksizin Hristiyan olunamaz. Fakat onlardan bir İncil-i şerif almış ve her gün ona hürmet görevini eda etmiş. Bu hükümdar: “Beni yanına davet et veyahut bir din adamı gönder ki beni vaftiz etsin.” dedi. Benden perhiz üzerine sordu ve “bizim et ile süتن başka yiyeceğimiz yok, nasıl perhiz edelim?” dedi. O, iki yüz bin adamın Hristiyanlığa gireceğini ilave etti. Bağdad Patriki Mitra Puli der: “O hükümdara mukaddes Akaidini öğretsinler, perhiz zamanında et yemeği men etsinler; fakat mademki başka yiyecekleri yok imiş, süte müsaade etsinler.” diye cevap yazdı.” (Ebu'l Ferec, *Tarih*, I, s.222–223.)*

<sup>259</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.108.

benimsemişlerdi. Bu topluluklar her ne kadar Hristiyan da olsalar, geleneklerinin büyük bir kısmını ve atalarının eski dini Şaman inancının birçok özelliğini korumuş olup Hristiyanlığı daha yüzeysel yaşıyorlardı. Ancak Öngütler’de daha bilinçli ve daha iyi yerleşmiş bir Hristiyanlık görülüyordu.<sup>260</sup>

Bu kabileler Cengiz Han’a tabi olmasından sonra Hristiyanlıkla ilgili herhangi bir siyaset takip etmediklerinden dolayı imparatorluk içerisinde dini hususiyetleri yönünden bir tehlike olarak görülmediler. Nitekim Cengiz Han’ın dinlere ve din adamlarına karşı göstermiş olduğu hoşgörü sebebiyle bu kavimlerin dini hususiyetleri göz önüne bile alınmamıştır. Ancak sözünü ettiğimiz kabileler, Cengiz Han İmparatorluğu’nda Hristiyanlığın büyük rol oynamasında çok etkili olmuşlardır. Mesela Nayman olan Töregene<sup>261</sup> Hatun ve Kerayitli Sorgaktani<sup>262</sup> Hatun gibi Nesturi olan bu kadınlar, hem kendi naiplikleri hem de han olan eşleri ve çocukları dönemlerinde imparatorluğun dini siyasetinde çok etkili olmuşlardır.

Cengiz Han diğer dinlere olduğu gibi Hristiyanlığa da aynı mesafede durmuştur.<sup>263</sup> Duyduğu, bildiği meşhur din adamlarını çağırır onlarla merak ettiği

<sup>260</sup> Roux, *Moğol*, s.39.

<sup>261</sup> Töregene Nayman kabilesinden idi. Kabile reisi Dayir Usun’un hanımı iken Moğollara isyanları sonucunda isyanı bastıran Cengiz Han’ın esiri oldu. Cengiz Han’da onu oğlu Ögedey’e hediye etti. Ögedey Kaan’ın en gözde kadınlardan oldu. Ölümünden sonra yaklaşık beş (1241–1246) yıl saltanat naipliği yaptı. Büyük Han Güyük Han’ın annesidir. (Cüveynî, *a.g.e.*, s.223–225; Ebu’l Ferec, *Tarih*, II, s.546–547; D’ohsson, *a.g.e.*, s.119-120; Roux, *Moğol*, s.298-300.)

<sup>262</sup> Sorgaktani: Kerayit kavminin lideri Ong Han’ın kardeşi Çakambu’nun kızıdır. Cengiz Han orayı hâkimiyeti altına aldıktan sonra onu, dördüncü oğlu Tuluy ile evlendirdi. Tuluy’un en gözde kadınları arasına girdi. Bu kadın aynı zamanda Tuluy’un itibarlı olan oğulları Mengü Kaan, Kubilay Kaan ve Arık Böke’nin anneleriydi.(Cüveynî, *a.g.e.*, s.137 ve 446.)

<sup>263</sup> Ebu’l Ferec Cengiz Han’ın Hristiyanlığa meyli olduğunu iddia eder ve bununla ilgili bir hikâye anlatır. Ahmed isminde Müslüman bir tüccarla beraber Müslüman ve Hristiyanlardan oluşan yaklaşık yüz elli kişilik bir heyeti Harzemşah’a elçi olarak gönderir. Ancak bu heyet Otrar şehrinde Vali Kayır Han tarafından öldürülünce Cengiz Han üzülür. Ebu’l Ferec olayı şöyle anlatır: “*Cengiz Han bundan aşırı derecede müteessir olarak uykuyu bırakmış ve hiç durmadan ne yapmak gerektiğini düşünmeye başlamış idi. Rivayet olunmuştur ki: Cengiz Han yüksek bir tepenin üzerine çıkmış, başını açmış ve kendisine ortada bir sebep yokken böyle zulüm etmiş olan kimseleri yenebilmesi için Tanrı’dan yardım istemiş ve orada oruçlu olarak üç gün üç gece kalmıştı üçüncü gece uykusunda: kendi kapısında ayakta duran karalar giyinmiş eli asalı bir papaz gördü ki bu papaz: “Korkma; ... dilediğini işle; ... Sen yardım edilmişlerdensin” diyordu. Korku ile karışık bir sevinç içinde uyuyan Cengiz Han yerine döndü ve bu düşünüyü zevcesine söyledi. Bu zevcesi Unk Han’ın kızı idi. Bu kadın zevci Cengiz Han’ın görmüş olduğu papazın kendi atası Unk Han’a gelip giden ve kendisine dua eden piskopos olduğunu ve bunun Cengiz Han’a gelmesi baht ve talihin kendisine geçmiş olduğunu delili olduğunu söyledi. Cengiz Han tebaasından olan Hristiyan Uygurlar arasında piskoposlardan bir kimsenin bulunup bulunmadığını sordu. Mardenha’nın bulunduğunu haber verdiler. Cengiz Han bunu huzuruna getirttiği vakit sırtındaki kara Harmani (Horani)’yi görünce: “düştü gördüğüm kimsenin kıyafeti tamamı ile böyle idi. Lakin yüzü böyle değildi” dedi. Mardenha buna cevap olmak üzere: “Han;*

dini konuları sorar ve konuşurdu. Onlara değer verir, muhtelif dini reisleri, din adamlarını, tabipleri ve ulemayı her türlü vergiden muaf tutardı. Cengiz Han'ın dinlere bakışı ve yaklaşımları konusunda D'ohsson'dan alınan şu rivayet konunun anlaşılması açısından güzel bir örnek teşkil eder. Cengiz Han haleflerine: “*Hiçbir dini tercih etmeyiniz. Her dinin salıklarına aynı suretle muamele ediniz! Âdetin(ibadetin) şu veya bu tarzda yapılmasının Tanrı nezdinde hiç ehemmiyeti yok!*” derdi. Cengiz, ulvi bir mutlak ve mevcut olan tek Tanrıya inanıyordu.<sup>264</sup> Bu anlayış halefi olan Ögedey Han'da da aynen devam etti. Ancak Ögedey Han Cengiz Han'a nazaran daha müsamahakârdı ve inananlara karşı yasayı kardeşi Çağatay'a oranla daha esnek uyguluyordu.<sup>265</sup>

Güyük Han zamanında (1246–1248) babası ve dedesi dönemlerinden farklı olarak Hristiyanlık diğer dinlere özellikle İslam'a karşı daha çok temayüz etmiştir. Bunda annesi ve Nesturi vezirleri Çinkay ve Kadak Noyan'ın etkisi çoktur.<sup>266</sup> Cüveynî bu iki devlet adamının etkisini şöyle anlatır: “*Güyük Han'ın görüşüne kimse karşı görüş bildiremezdi. Yalnız buna çok yakınları ve nedimleri cesaret edebilirdi. Bunlardan biri çocukluğundan beri hizmetinde bulunan ve “atabek” unvanını verdiği Kadak idi. O samimi bir Hristiyan olduğu için Güyük de onun dinine girdi. Diğer yakını Çinkay'ın da Hristiyan olması dolayısıyla Güyük keşişlere ve Hristiyanlara ilgi ve yardımlarda bulundu. Bu haber her tarafa yayılınca Suriye, Rum, Bağdad, As(Alan) ve Rus bölgelerinden keşişler padişahın huzuruna koştular. Güyük başta tabipler olmak üzere birçok Hristiyan'a sarayında yer verdi. Kadak ve Çinkay'a yakınlığı dolayısıyla Muhammed'in (S.A.V) dinini küçük gördü. Hastalanınca ülkenin bütün işlerini Kadak ve Çinkay'ın ellerine bıraktı.*

---

*bizim velilerimizden birini görmüş olmalıdır” dedi. Cengiz Han bu vakadan sonra Hristiyanlara meyleder ve onlara ikramda bulunur ve onlar hakkında iyi fikirler besler oldu. (Ebu'l Ferec, Muhtasar, s.8–9.)*

<sup>264</sup> D'ohsson, a.g.e., s.162.

<sup>265</sup> Cüveynî bu konuda Ögedey Hanla ilgili onun cömertliği, Müslümanları koruduğu, düşkün ve fakirleri kolladığı, huzurunda kimseyi boş çevirmeyip mala ve mülke önem vermemesiyle ilgili birçok hikâyeyi şöyle “*söylediklerimizi (Ögedey Han için saydığı vasıflar) doğrulamak için onun hakkında bütün yanlışlardan arınmış kısa hikâyeler anlatacağız*” diyerek nakleder. (Cüveynî, a.g.e., s.196–220.)

<sup>266</sup> Çinkay Ögedey döneminde mühürdarlık görevini yürütmüş, Güyük Han döneminde de Kadak Noyan'la beraber vezirlik yapmıştır. Kadak da aynı kabileden, her ikisi de Nayman Nesturiler idi. (Cüveynî; a.g.e., s.224–226,236–238.412 vd.)

*Hristiyanların işi rast gitmeye başladı. Hiçbir Müslüman bir Hristiyan'ın aleyhinde konuşamaz oldu*.<sup>267</sup>

Güyük Han İslam dışında bütün dinlere eşit davranmaya çalıştıysa da Hristiyanlığa hamilik yapmaktan geri durmamıştı. 1248 yılında Karakurum'a giden Ermenistan'da yüksek bir devlet memuru olan Simbat, eniştesi Kıbrıs kralı I. Henri'ye yazdığı mektupta: “*Doğulu Hristiyanlar gelip kendilerini büyük bir saygıyla kabul eden, koruyan ve rahatsız edilmelerini yasaklayan Han'ın yönetimi altına girdi*” diyerek bunu doğrulamaktadır.<sup>268</sup>

Yine Han'ın yönetimi altına girenlerden biri de Simeon adını taşıyan ve daha çok Rabban Ata olarak tanınan, büyük bir olasılıkla Suriyeli bir Süryani Hristiyan'ın Ögedey tarafından Moğol ordusuna papaz olarak atanması ve bunun Güyük tarafından da onaylanması, Hristiyanlar açısından önemli olaylardan biridir. Bu papaz doktorluktaki hüneri sayesinde Büyük Han'ın sarayında yüksek itibar kazanmış, Hristiyanların lehine övünülecek bir tarzda müdahalelerde bulunarak dindaşlarının uğradığı haksızlıkları en geniş ölçüde bertaraf etmiştir. Büyük Han'dan aldığı yetkiyle Moğolların din politikasından da saparak dindaşları lehine faaliyetlerde bulunmuş, diğer taraftan Doğu kiliseleriyle, papalık ve Katolik âlemi arasında ayrıcalıklı bir aracı olmuştur. Rabban Ata, Han'dan aldığı yetkiye dayanarak oldukça mutaassıp Müslüman ahalisi olan Tebriz, Nahcivan gibi şehirlerde Moğol komutan Çormagon'un da desteğiyle Hristiyanların lehinde faaliyetlerde bulunmuştur.<sup>269</sup> Rabban Ata Tebriz gibi mutaassıp Müslüman halkı olan şehirlerde bile çanların yerini tutan ilan tahtalarının yeniden asılmasını temin etmiş, Ermeni Katolikosu III. Nerses'in görevine yeniden dönmesini sağlamış ve 1265 senesine kadar Hristiyan halkın her türlü problemine yardım etmiştir.<sup>270</sup>

Ayrıca bu dönemde Moğol hanedan üyeleri arasında da Hristiyanlığı seçenler olmuştu. Bunlardan biride Cengiz'in torunu Sartak<sup>271</sup> idi. Sartak'ın Hristiyanlığı

<sup>267</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.234.

<sup>268</sup> Glastyan, *a.g.e.*, s.123–126.

<sup>269</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.225–226; Roux, *Moğol*, s.312.

<sup>270</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.226.

<sup>271</sup> Sartak'ın ölümü konusunda farklı rivayetler vardır. Mengü kurultayda görüştüğü Sartak'ı belki onun isteği belki de kendi arzusuyla Babası Batu'nun halefi ilan etti. Ancak prens dönüş yolunda öldü. Müslümanların öldürdüğünden kuşkulandı. Çünkü Cüzcani bu Hristiyan prensin ölümünün Allah'ın ona verdiği bir ceza olduğunu söylemiştir. Ancak bu olay büyük bir olasılıkla

kabul ettiği papalık tarafından duyulmuş, tebrik ve taltif için elçiler dahi gönderilmiş idi.<sup>272</sup> Bu elçilerden biri de Wilhelm Von Rubruk idi. Rubruk, geliş sebebini Mengü Han'a şöyle açıklamıştır: “*Efendim biz Sartak'ın bir Hristiyan olduğunu duyduk. Bunu işiten bütün Hristiyanlar, özellikle de hükümdarımız Fransa kralı çok sevindi. Bu nedenle onu ziyaret ettik ve ona kralımızdan bir mektup ilettik. Bu mektupta barış için sözler ve bizim hakkımızda bilgiler bulunmaktaydı. Kralımız ona ayrıca ülkesinde ikamet etmek üzere bize müsaade etmesini de teklif etmekteydi. Zira bizim vazifemiz, Tanrı'nın buyruğuna göre yaşamayı insanlara öğretmektir.*”<sup>273</sup> Rubruk hem bu cümleleriyle geliş sebeplerini açıklıyor hem de Han'dan “*Tanrı, dünya yüzünde sizlere büyük güç vermiştir. Biz yüksek hâkimiyetinizden, ülkenizde kalabilmeyi ve böylece size, eşlerinize ve çocuklarınıza dini hizmet ifa etmeyi dileriz.*”<sup>274</sup> diyerek misyonerlik görevini yapmak için izin istiyordu.

Mengü Han bütün dinlere karşı kendinden öncekiler gibi kayıtsız davranıyor, şamanlara ise her halükarda alaka gösteriyordu. Hükümdarın çadırına en yakın onların çadırı idi. Mengü, Cengiz Han'ın diğer dinlere müsamaha emreden yasa hükümlerine önemle dikkat ediyor, din adamlarını vergiden muaf tutmak için onun bahsettiği imtiyazı tekrarlıyordu.<sup>275</sup> Bütün dinler gibi Hristiyanlar da Mengü Han ve ailesiyle en üst düzeyde ilgilenmekteydiler. Mengü bütün papazları kendisi için ibadete davet eder, yemeklerini takdis ettirirdi.<sup>276</sup> Aynı zamanda Hristiyan zevcelerinden birinin refakatinde olduğu halde Hristiyanların ibadetlerine defalarca iştirak etmişti. Paskalya'da Pazar günü papazlar onu takdis etmek üzere sarayda görünmüşler,<sup>277</sup> ertesi günü ona mukaddes ekmekten getirmişler o da parçasını yediği

---

iktidarı ele geçirmek isteyen ve Sartak'ı önündeki tek engel olarak gören Berke tarafından öldürülmüştür. (Roux, *Moğol*, s.319.)

<sup>272</sup> Marco Polo bunun batıda yayılan bir söylenti olduğunu ve bu söylenti üzerine Rubruk'un doğuya gönderildiğini ve onun asıl hedefinin büyük hana gitmek olduğunu söyler. O Sartak'ın Hristiyan olmadığını ve Rubruk'un da dini görevinde başarısız olduğunu belirtir. Rugoft, Milton, *Marco Polo Doğu ve Batı Kaynaklarında Çin Seyahati*, çev. Hande Loddo, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003, s.38.

<sup>273</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.86.

<sup>274</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.86.

<sup>275</sup> Cüveynî Cengiz yasında din adamlarına verilen bu vergiden muafiyet imtiyazının Yahudi din adamları dışında herkese verildiği, Mengü Han'ında aynen Cengiz Han gibi hahamlar hariç bu imtiyazı tekrarladığını belirtir. (Cüveynî, *a.g.e.*, s.481.)

<sup>276</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.91, 95, 106.

<sup>277</sup> Rubruk bu olayı anlatırken rahip Sergius'un kendisine bu bayram gününde Mengü Han'ı takdis edeceğini söylemiş, Rubruk da ona her halükarda bu törene göz şahidi olarak kendisinin de bulunmasını sağlanması konusunda söz almış, ancak Rubruk rahiplerin kendisini çağırmadığını

mukaddes ekmekten oğluna ve biraderi Arık Boğa'ya uzatmış, onlar da yemişlerdi.<sup>278</sup> Nesturi papazlarının bizzat kendi eliyle yaktığı günlükle kendini tütsülemelerine müsaade ederdi.<sup>279</sup> Kiliseleri tahrip edilmiş bir Ermeni papazın tamir için istediği paranın kendisine verilmesine dair bir ferman çıkartmış,<sup>280</sup> zevcesini sıhhate kavuşturan bir papazın ordugâhta askerler arasında dolaşmasına müsaade etmişti.<sup>281</sup>

Bütün bunlar Moğolların başkenti Karakurum'da pek çok Hristiyan'ın yaşamakta olduğunu gösterir. Yerli Nesturilerle beraber Macarlar, Alanlar, Ruslar, Gürcüler, Ermeniler ve hatta din hususunda Nesturiler tarafından idare edilen bir miktarda Fransız vardı.<sup>282</sup> Mengü, Hristiyanların hükümdarın huzurunda secde etmek yerine sadece eğilmelerine müsaade etmekle onlara bu konuda imtiyaz bile vermişti.<sup>283</sup> Nitekim Rubruk'un o dönemle ilgili bize sunmaya çalıştığı bu tablo yalnız Hristiyanlar için değil, diğer dinler için de aynı hak ve özgürlüklerin mevcut olduğunu gösterir. Gerek Hanedan'ın Hristiyan kadınları ve vezirleri gerekse, hanedan içindeki Müslümanlar mensup oldukları dini yüceltmek ve yükseltmek için taassup göstermişlerdir.

Gerçekte Mengü Nesturi prenses Sorgaktani'nin oğluydu ve belki annesine duyduğu saygı ve sevgiden dolayı Hristiyanlara her zaman iyi davranmıştı. Kendisine danışman olarak Nesturi olan Kerayitli Bolgay'ı seçmişti. Han dinlerin mümessilleri arasında bazı münazara ve münakaşalar tertip ettirir; fakat elde edilen neticeleri hiçbir zaman tatbik sahasına koymazdı.<sup>284</sup> Düzenlenen bu münazaralardan birine Rubruk da katılmış, bu olayı uzun uzun anlatmıştır.<sup>285</sup> Mengü Han, Rubruk'un katıldığı bu tartışmadan sonra, Rubruk ve tartıştığı Budist rahibi çağırarak onlarla

---

söylüyor. Olayın devamında da öğlen saraya çağırıldığı, bu sırada rahibin papazlarla saraydan geri döndüğünü gördüğünü söylüyor. Rubruk buna inanmadığını belirtiyor. Nesturi papazlar Rubruk'u Han'ın vaftiz edildiğine inandırmaya çalışıyorlar o da kendi gözleriyle görmediği şeye inanmayacağını söylüyor. (Rubruk, *a.g.e.*, s.90–91.)

<sup>278</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.106.

<sup>279</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.105.

<sup>280</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.96.

<sup>281</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.97–98.

<sup>282</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.107–108.

<sup>283</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.84–85.

<sup>284</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.223.

<sup>285</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.114–120.

konuşmuş; Mengü, Moğol inancı hakkında açıklama yapmış<sup>286</sup> ve son olarak Rubruk'a şunu söylemiştir: “*Tanrı bir elin parmaklarını farklı yarattığı gibi, mutluluğa erişmek için de insanlara çeşitli yollar vermiştir. Size kutsal kitabı vermiştir ama siz Hristiyanlar uymuyorsunuz.*”<sup>287</sup>

Hristiyanlık Mengü Han'dan sonra Kubilay Han döneminde de aynı müsamahayı görmüştür. Hristiyan ve oğulları üzerinde büyük bir etkiye sahip Sorgagtani Hatun'un oğlu olan Kubilay Han, Hristiyanlar içerisinde büyümüş, onlara saygı duymuş ve onları her fırsatta şerefleştirmiştir. Han onlara değer veriyor, Hristiyan din âlimlerini Papa'dan isteyecek kadar ileri gidiyordu. Marco Polo Kubilay'ın seleflerinin örneğini izleyerek sarayda hizmet veren rahiplere İncil'i anlattırıldığını, kutsal kitabı buhurdanlıklar yakarak yüceltiğini ve saygıyla öptüğünü aktarır.<sup>288</sup> Kubilay Han döneminde Nesturi Hristiyanlığı Çin'de iyice kök salmış, çok sayıda Hristiyan sarayda ve yönetimde yüksek ve önemli mevkiler kazanmıştır. Bu sebeple Bağdat Nesturi Patriki Pekin'de bir piskoposluk kurmuş ve burada önemli güçler elde etmiştir. Kubilay Han, 1279 yılında Çin'in her yerinde kilise açılmasına izin vermiştir.<sup>289</sup>

Bunların dışında Moğollar istila ettikleri ülkelerdeki Hristiyanlara da hamilik yapıyorlar idi. Özellikle İran, Irak, Suriye, Azerbaycan ve Kafkasya bölgelerinde Müslüman topluluklar içindeki Hristiyanlara genel manada bir tür koruyuculuk sağlamışlardı. Hülâgû İslam memleketlerinde sadece Hristiyanlara yasak edilen çanların çalınmasına müsaade etmekle kalmıyor,<sup>290</sup> bilhassa karısı Dokuz Hatun'un

<sup>286</sup> Mengü Han'ın inancı hakkında kaynaklar hep farklı rivayetler vermiştir. Ermeni kralı Hetum anlaşmak için Mengü Han'a Hristiyan olması şartını getirdiğini söyler. Mengü Han da bu şartı kabul ederek vaftiz olup Hristiyanlığı kabul edeceğini söyler. (Glastyan, *a.g.e.*, s.129-131). Cüzcani ise Mengü Han'ın Müslüman olan Berke'nin isteği üzere Mengü'nin İslam'ı benimseme anlamına gelen şahadet getirdiğini söylüyor. (Roux, *Moğol*, s.341). Ancak Rubruk ile konuşan Mengü Han kendi inançları hakkında bilgi verirken: “*Biz Moğollar bizi yaşatan ve öldüren tek bir Tanrı'ya inanır ve bütün kalbimizle ona yöneliriz*” diyerek kendi Gök-Tanrı inancından bahsetmiştir (Rubruk *a.g.e.*, s.121). Rubruk'un anlattığı bu olay Ermeni Kralın ziyaretinden sonraya tekabül etmektedir. Ermeni Kralının ziyareti 1253 yılına tekabül etmekte, Rubruk ise 27 Aralık 1253 yılında Han'ın yanına gelmiş, yukarıda zikredilen konuşmayı küçük paskalya pazarında (31 Mayıs 1254) yapmıştır. Rubruk Han'ı ziyaret için gelen birçok elçiden ve ziyaretçiden bahsederken Ermeni Kralı Hetum'dan hiç bahsetmez. Muhtemelen bu Kral Rubruk gelmeden önce dönmüştür.

<sup>287</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.120.121.

<sup>288</sup> Rugoft, *a.g.e.*, s.103.

<sup>289</sup> Roux, *Moğol*, s.391-392.

<sup>290</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.231.



kurulmasına önayak olduğu kiliselerde onların ibadetlerinde bulunuyordu.<sup>291</sup> Birçok yüksek rütbeli Hristiyan din adamlarıyla münasebetlerde bulunmanın yanında Nesturi katolikosu Makkika'ya 1258 yılında Bağdat'ta tahsis ettiği kilisede kendisi ve evlatları için ibadet ve dua etmelerini temin ediyor, Dicle kenarında küçük Devatdâr'ın köşkünü ona mesken olarak veriyordu. Hûlâgû, huzurunda yerlere kadar kapanmayarak sadece diz çökmeleri için Hristiyanlara müsaade ediyordu. Ermeni, Gürcü ve Süryani papazların ayinlerine katılıyor ve şarabını takdis ettiriyordu. Ayrıca Hûlâgû Han Hristiyanlara devlet kurumlarında memurluk görevi veriyordu.<sup>292</sup>

Bu durum Hûlâgû Han'dan sonra Abâkâ döneminde de böyle devam etti. Abâkâ Han'ın ilk dönemleri Hristiyanlık açısından gayet sakin geçti. Abâkâ ve kardeşinin çocukken vaftiz edilmeleri ile Hristiyanlar daha çok ümitlenmişlerdi. Ancak Hûlâgû Han dönemindeki kadar saray ile sıkı münasebetler kuramadılar. Bunda Nesturi Hûlâgû'nun hanımı Dokuz Hatun'un ölümü etkili olmuş olabilir. Çünkü Dokuz Hatun Hûlâgû döneminde Hristiyanlarla münasebetlerde önemli roller oynamış idi.<sup>293</sup> Müslüman olan kardeşi ve halefi Ahmed Tekudâr zamanında Hristiyan nüfuzu tabii olarak kalmadı. Bazı kiliseleri camiye çevirterek, Hristiyan ve Yahudi doktorlara Müslüman vakıflarından para verilmesini yasakladı.<sup>294</sup> Hristiyanlar için var olan bu sıkıntılı dönem kısa sürdü. Argûn'un İlhanlı tahtına geçmesiyle Hristiyanlar elde etmiş oldukları eski statülerine döndüler. Bu durum 6 Kasım 1295 tarihinde Gâzân Han'ın tahta çıkışına kadarki Keyhâtu ve Baydû dönemlerinde de devam etti. Gâzân Han'la beraber Moğollar arasında Hristiyanlığın tesiri ve yayılması hızla azalarak, Moğol asilzadeleri Müslüman olmaya başladılar.

Hristiyanlık Büyük Han'lar döneminde Nesturi misyoner papazların tesiriyle Moğol topraklarında hızla yayılmış, Moğol hanedan üyeleri bu dini tanımış, eğitimini almış, bazıları da benimsemiştir. Ancak özellikle hanedan üyeleri her ne kadar bu dini kabul etseler de genel anlamda dinlere bakışını Rubruk en güzel şekilde ortaya koymuştur. Rubruk, Hristiyan olan Moğol şehzadesi Sartak'ın yanından ayrılırken onun danışmanı olan Koyak kendisine şöyle demiştir: “*Orada Şehzadenin*

<sup>291</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.231.

<sup>292</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.576.

<sup>293</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.556–557.

<sup>294</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.239.

*Hristiyan olduğunu söylemeyin. O bir Hristiyan değil Moğol'dur.*<sup>295</sup> Bu söz üzerine Rubruk eserinde şu yorumu yapar: “*Onlar herhalde Hristiyanlığı herhangi bir kavim adı sanmaktadırlar. Hristiyanlık dinini biraz kabul ettikleri takdirde Hristiyan olarak anılmaları gururlarına dokunmaktadır. Moğol adını diğer bütün isimlerden üstün tutmak isterler.*”<sup>296</sup> Hanedan üyelerinin bu düşüncelerinin temelinde belki de Cengiz Han’ın haleflerine yaptığı şu tavsiye yatmaktadır: “*Hiçbir dini tercih etmeyiniz. Her dinin salıklarına aynı surette muamele ediniz*” ve “*Âdetin şu veya bu tarzda yapılmasının Tanrı nezdinde hiçbir ehemmiyeti yok*” derdi.<sup>297</sup> Hanedan üyeleri üzerinde Cengiz’in bu tavsiyelerinin uzun süre etkisini koruduğu inkâr edilemez. Nitekim birçok Han bu dinin etkârını beğenseler bile kendilerinin o dine tabiiyetinden her zaman kaçınmışlardır.

### 1.2.3. Moğollar ve İslamiyet

IX. asırda Samanilerle (874–1005) başlayan ve daha sonra da Karahanlılarla hızla devam eden İslamlaşma uzun süre iç Moğolistan’a ulaşamamıştır. Bunda Moğolların yaşadığı toprakların o dönemde Buhara, Semerkant ve Kaşgar gibi İslam kültür ve medeniyetinin merkezi konumundaki topraklara uzak olmasının tesiri olmuştur. Moğolistan hakkında İslam tarihçileri ve Müslüman coğrafyacıların eserlerinde -en parlak dönemlerinden olan IX. ve X.yüzyılda da- bir bilgiye rastlanmamaktadır. Ancak bölgeye ilk kez 924 yılından sonra bir kısım Müslüman tüccarın uğradığını Çin kaynaklarından öğreniyoruz.<sup>298</sup> Ayrıca Cengiz Han dönemi ve öncesinde Hristiyanlar bu bölgeye birçok misyoner gönderdiği halde Müslüman hükümdarların ve din adamlarının Moğolları tebliğ ve irşada davet etmeleri ile ilgili herhangi bir bilgiye rastlanmaması da dikkat çekicidir. Kısmen o dönemle ilgili Müslüman tüccarların faaliyetleri mevcut idi. Yakubovskiy eserinde Büyük Moğol

<sup>295</sup> Rubruk *a.g.e.*, s.56.

<sup>296</sup> Rubruk *a.g.e.*, s.56.

<sup>297</sup> D’ohsson, *a.g.e.*, s.162.

<sup>298</sup> Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s.99.

kabile şeflerinin saraylarına yerleşen Müslüman tüccarların onlara muhtelif bilgiler verdiği, yeni yeni medeni alışkanlıklar kazandırdıklarını belirtir.<sup>299</sup>

Cengiz Han'ın İslam'la ilgili ilk teması, Moğolistan'a gelen Müslüman tüccarlar ile olmuş, İslamiyet ve İslam ülkeleri hakkında onlardan bilgiler almıştır. Bu hususu değerlendiren Yakubovskiy şu tespitlerde bulunmuştur: “*Orta Asya tacirlerinin etkisi Cengiz Han'ın faaliyete başladığı sıralarda özellikle artmıştı. Cengiz Han bu tacirlerden Orta Asya ve Yakın Doğu memleketleri hakkında birçok bilgi edindiği gibi, Moğolistan'ın sınırları dışında düşmanlarıyla yaptığı mücadelede bu tacirlerin yardımından çok yararlanmıştı.*”<sup>300</sup> Ancak bu Müslüman tacirlerin Moğol kabileleri arasında İslam'ı yayma faaliyetleri hakkında herhangi bir bilgi mevcut değildir.

Cengiz Han hangi dinden olursa olsun âlimlere ve din adamlarına iyi davranır onları her zaman yüceltirdi. Cengiz Han çevresindeki Müslüman âlimler, tacirler, devlet adamları, her zaman büyük bir hoşgörü içerisinde yaşamışlar ve gerektiğinde onlardan faydalanmıştır. Cengiz Han'ın yararlandığı kimseler arasında bazı Müslüman Türkün isimleri geçmektedir. Bunlar Harzemli Mahmut Yalvaç, Karluklardan Danişmend, Hasan ve Cafer Hoca adında Müslümanlar idi.<sup>301</sup> Bunun yanında Cengiz Han'ın Harzemşah'a gönderdiği elçilik heyetinin de başında Harzemli Mahmud Yalvaç, Buharalı Ali Hoca, Utrarlı Yusuf Kenka bulunuyorlardı.<sup>302</sup> Bunlar gibi daha birçok Müslüman tacir ve âlim Cengiz Han'ın hizmetinde bulunmuştur.<sup>303</sup> Cüveynî, Cengiz Han'ın Müslümanlara karşı tutumunu şöyle açıklar: “*Moğollar Müslümanlara saygı gösterirlerdi. Müslüman tacirler için beyaz ve temiz keçeden çadırlar kurarlar. Şimdi ise Müslümanlar birbirlerinin kuyusunu kazdıklarından eski itibarlarını kaybettiler.*”<sup>304</sup>

Cengiz dönemi önemli olaylarından biri de Moğol kabilelerinden Naymanların beyi olan Küçlük'ün isyanıdır. Bu bey Cengiz Han'a baş kaldırarak

<sup>299</sup> Yakubovskiy, *Altın Ordu ve Çöküşü*, s.3.

<sup>300</sup> Yakubovskiy, *a.g.e.*, s.23.

<sup>301</sup> Kitapçı, Zekeriya, *Türk Boyları Arasında İslamiyet Hidayet Fırtınası, Moğollar Arasında İslamiyet*, II, s.25; Ayrıca Kitapçı Cengiz Han'ın hanımının öz kardeşi dediği Cemal Hoca adında dini bütün bir Müslüman'ın varlığından bahseder. (Kitapçı, *a.g.e.*, II, s.27.)

<sup>302</sup> Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.421.

<sup>303</sup> Barthold, *a.g.e.*, s.421-422.

<sup>304</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.117.

çevresindeki diğer kabilelerin de desteğiyle Kaşgar'a saldırmış, burada yaşayan Müslümanlara eziyet etmişti. Hristiyan olan Küçlük daha sonra hanımının tesiriyle Budist olmuş, Kaşgar'da yaşayan Müslümanlara dinlerini ve ibadetlerini yasaklamış, onların kendi dinlerini terk ederek Hristiyan veya Budist olmaya zorlamıştır.<sup>305</sup> Şehrin ileri gelen imamlarından Alaeddin Muhammed el-Hoteni'yi münazaraya çağırılmış, daha sonra da dininden döndürmek için işkence yapmış ve onu şehit etmiştir.<sup>306</sup> Küçlük'ün Kaşgar ve Hoten'de Müslümanlara yaptığı zulüm ve işkencelerden rahatsız olan Cengiz Han, komutanlarından Cebe Noyan'ı göndererek Küçlük'ün zulmünden Müslümanları kurtararak, onların her türlü ibadetlerini yapma konusunda emirname çıkarmıştır.

Müslümanlar Moğol yasalarını uygulamaktan kaynaklanan bazı sıkıntılar çekmekteydiler. Özellikle Müslümanların kasaplık hayvanları boğazlayarak kesmeleri, onların akarsuda abdest almaları konusunu yasaklayan yasalar vardı. Moğol adetlerinden kaynaklanan bu yasalara düzenleyicisi olarak Cengiz Han, uygulayıcısı olarak Çağatay Han hiçbir esneklik göstermeden sert bir şekilde uyguluyorlardı. Ögedey Han Büyük Kaan olmasıyla bu uygulamada Müslümanlara karşı biraz esnek davranmış, onlara rahat bir nefes aldirmiştir. İslam tarihçileri Ögedey Han'ın Müslümanlara karşı olumlu tutum ve davranışta bulunduğunu, İslam'ı diğer dinlerden üstün tuttuğunu, Müslümanları Budist ve Hristiyanlara karşı himaye ettiğini belirtmişlerdir.<sup>307</sup> Cüveynî onun Han olması hakkında şöyle der: *“Yüce Tanrı Kağanlık yüzüğünü onun devletli parmağına takınca, adaletin ve cömertliğin sesi kulaklara küpe yaptığı iyilikler ve hayırlı işler herkesin kolunda bilezik oldu. Sarayı âlimlerin sığınağı ve huzuru, bütün insanların başvurduğu yer haline geldi. Doğruluk sabahının nuru, akşamın karanlığını dağıttı. Yönetimi dünyaya huzur getirdi.”*<sup>308</sup>

Ögedey Han Müslümanların aleyhine olan Cengiz yasalarının uygulanmasında onlara büyük bir tolerans göstermiştir. Bir Müslüman'ın evini gözetleyen ve onu şeriata uygun kurban kestiği için yakalayıp kendi huzuruna

<sup>305</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.109–113.

<sup>306</sup> Bu olay ve Küçlük ile İmam Alâeddin Muhammed el-Hoteni arasında geçen münazara Cüveynî'de uzun uzun anlatılır. Daha geniş bilgi için bkz. Cüveynî, *a.g.e.*, s.111–114.

<sup>307</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.193–195; D'ohsson, *a.g.e.*, s.186–191; Barthold, *a.g.e.*, s.497; Spuler, *a.g.e.*, s.259–260.

<sup>308</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.193.

getirerek ihbarda bulunan bir Kıpçak'a, Ögedey Han fena halde kızmış ve: “*Bizim yasalarımıza bir derviş uymuş ve bir Türk uymamış*” diyerek Müslüman'ın canını bağışlamış ve kötü huylu, üstelik başkasının evini gizlice gözetleyen bu kimseyi de idam ettirmiştir.<sup>309</sup>

Buna benzer başka bir uygulama ise Ögedey Han'ın kişilerin din ve vicdan hürriyetine ne kadar çok değer verdiğini göstermektedir. Cüveynî'nin naklettiği bir rivayete göre : “Putperest bir Uygur beyi, tanıdığı ve borç verdiği bir Müslüman'a, daha sonra borcunu ödeyemediği için ona dinden dönüp zorla Budist olması, aksi takdirde çarşı ortasında yüz sopa vurup cezalandıracağını söylemiş ve eziyetler etmeye başlamıştı. Hanlar Hanı bu zavallı Müslüman'ın şikâyeti üzerine iki tarafı dinlemiş ve söz konusu Uygur beyine pazar yerinde yüz sopa vurulması, ayrıca evini bu Müslüman'a vermesini emrettikten sonra Müslüman'a 100 balış bağışlamıştı.<sup>310</sup>

Ögedey Han'ın yasanın uygulanması konusunda bir Müslüman'a gösterdiği tolerans onun Çağatay'dan ne derece müsamahalı olduğunu gösterir. Rivayete göre Ögedey ile Çağatay bir gün avdan dönerlerken bir Müslüman'ın abdest almak için bir akarsuya girdiğini görmüşlerdi. Çağatay bu Müslüman'ın derhal öldürülmesini istiyordu. Çünkü Moğol inancına göre insanların akarsuya girmeleri onu kirletmeleri günah sayılır, bunun Tanrının öfkesine sebep olacağına inanırlardı. Oysa Ögedey Han böyle yapmamış, muhafızlara gizlice suya bir kese gümüş bıraktırıp o Müslüman'a da : “*Ben geliri az ailesi kalabalık olan bir adamım. Bütün sermayem bu keseden ibarettir. Bu yüzden onu çıkarmak için bu cüreti gösterip suya girdim.*” şeklinde bir ifade vermesini tembih etmiş, daha sonra da Çağatay Han'ın huzurunda yapılan yargılamada onu beraat ettirmiştir. Ayrıca ona on kese gümüş daha vererek bundan sonra daha dikkatli olmasını söylemiştir.<sup>311</sup>

Ögedey Han Müslümanların toplumda hakir gösterilmesine karşı çıkmış ve böyle davrananları çok ağır bir dille suçlamıştır. Şöyle ki Çin'den halkı güldürecek orta oyuncular gelmiş ve onlar oyun sırasında beline kadar sakalı beyaza boyanmış kafasında ise kocaman bir sarık olan bir adamı atın kuyruğuna bağlamışlar onu hakir bir şekilde sürdükleri gibi bazı el ve kol hareketleri yapmaktan da geri

<sup>309</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.197–198.

<sup>310</sup> Bu hikâye hakkında daha geniş bilgi için bkz. Cüveynî, *a.g.e.*, s.211.

<sup>311</sup> Bu hikâye hakkında daha geniş bilgi için bkz. Cüveynî, *a.g.e.*, s.196–197.

kalmamışlardı. Ögedey Han bir Müslüman'ın bu şekilde tahkir edilmesine daha fazla dayanamamış ve onlara sert bir dille: “Müslüman'ın en fakirlerinin bile birkaç Çinli kölesi vardır. Hâlbuki Çinlilerin beylerinin bile bir tek Müslüman kölesi yoktur. Cengiz Han yasalarına göre bir Müslüman'ın diyeti kırk kese altın, oysa bir Çinlinin diyeti sadece bir eşektir. Onların lehine bu kadar büyük bir delil varken bir Müslüman'ı niçin böyle küçük düşürüyorsunuz? Bu yaptığınız hareket suçtur” diyerek onları, bir daha gelmemelerini söyleyerek kovmuştur.<sup>312</sup>

Cüveynî'deki hikâyeler, Moğol saray çevresinde Budistler, Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında ciddi bir rekabetin yaşandığını, ancak Moğol hanlarının tarafsız kalmaya çalıştıklarını yansıtır. Müslüman gücünün kendini daha fazla hissettirmesi, Budist ve Hristiyanları tahrikkar tavırlara sürüklemişe benziyor. Cüveynî Ögedey Han'ın onun bunlara benzer Müslümanların lehine daha birçok güzel davranışlarını kaydetmiştir ki,<sup>313</sup> bizim onları bir bir anlatmamıza imkân yoktur.<sup>314</sup> Bu bakımdan Cüveynî onu göklere çıkarmakta ve şöyle demektedir: “İyiliğini ve rahmetini kazanmak için herkes yüzünü ona çevirdi... O sıralarda daha İslam'ın kokusunu koklamamış olan şirk ve küfrün hüküm sürdüğü ülkelere Muhammed'in (sav.) dininin bayrağı çekildi. Dinsizlerin mezarlığının karşısına şehitlerin mezarlığı kuruldu. Heybetinden asiller köle oldu. Emri, kılıç vazifesini gördü.”<sup>315</sup> Ögedey Han zamanında idarede birçok Müslüman görev almıştır. Hiç kuşkusuz bunlardan en önemlisi Harzemli Mahmut Yalvaç'tır.<sup>316</sup> Onun yanında Dânişmend Hacib,<sup>317</sup> Çin'de maliye işlerine görevlendiren Abdurrahman<sup>318</sup> gibi Müslümanlar Moğol yönetimi içerisinde önemli görevler almışlardır.

<sup>312</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.198.

<sup>313</sup> Cüveynî'de geçen bu hikâyelerden biri imparatorlukta Müslümanlara karşı düşmanlığın ne kadar ileri olduğunu göstermek açısından çok dikkat çekicidir. Cüveynî bu olayı şöyle anlatır: “Bir gün Arapça konuşan bir münkir, Kaan'ın huzuruna gelip, “Dün gece Cengiz Han'ı rüyamda gördüm. Bana “oğluma söyle hepsi de kötü kişiler olan Müslümanları öldürtsün dedi” demesi üzerine, Kaan biraz düşündükten sonra, “Cengiz Han, seninle Tercüman aracılığıyla mı yoksa tercümansız mı konuştu?” diye sordu. Tercümansız cevabını alınca “Sen Türkçe veya Moğolca biliyor musun?” diye sordu. Adam “hayır” cevabını verdi. Bunun üzerine Kaan “Cengiz Han'ın Moğolcadan başka dil bilmediğini kesin olarak biliyorum. Bundan senin yalan söylediğin anlaşılıyor” dedikten sonra emir verdi, adamı öldürdüler.” (Cüveynî, *a.g.e.*, s.212.)

<sup>314</sup> Cüveynî'de bu konuda birçok hikâye vardır. Bkz. Cüveynî, *a.g.e.*, s.195–220.

<sup>315</sup> Cüveynî, *a.g.e.* s.194.

<sup>316</sup> Cüveynî, *a.g.e.* s.136, 141.

<sup>317</sup> Cüveynî, *a.g.e.* s.206, 216.

<sup>318</sup> Roux, *Moğol*, s.271.

Bu dönemde Moğol beyleri arasında Müslümanlığı seçenler de bulunmaktaydı. Bunların en önemlilerinden biri Cengiz Han'ın kızı Tümelün'den torunu Moğol Kongirat kabilesinin emiri olan Musa Küregen'dir. Bu emir hocası Danişmend Hacib'in telkinleriyle Müslüman olmuş ve Musa adını almıştır.<sup>319</sup> Bu dönem Müslüman olan Moğol devlet adamlarından biri de daha önce Budist olan Uygur asıllı Körgüz idi. Ögedey döneminde (1229–1241) İran ve Horasan bölgesinde uzun yıllar valilik yapmış olan Körgüz (ö.640/1242–1243) Budizm'i terk ederek Müslüman olmuştur.<sup>320</sup> Moğol emirleri arasında İslamiyeti ilk kabul edenlerden biri de Moğolların Oryat kabilesinden olan Şeyh Ali'dir.<sup>321</sup>

Müslümanlar Çağatay'dan daha az memnundular: O, Orta Asya'daki Müslüman bölgelerin çoğuna hâkimdi ve ailenin büyüğü olması yönüyle kardeşi üzerinde büyük bir nüfuza sahipti. Onun idaresindeki bölgede yasaya aykırı hiçbir inancı yerine getiremiyorlardı. Horasanda bile Müslümanlar açıktan kurban kesemiyor ve inançlarına göre murdar sayılan eti yemeğe mecbur tutuluyorlardı.<sup>322</sup> Çağatay bölgesindeki Müslümanların çektiği bütün bu sıkıntılar Çağatay'ın yasayı uygulama konusundaki tavizsiz tutumuna bağlıydı.

Cüzcanî ve bazı muahhar kaynaklar Çağatay'ın Müslümanlara karşı şahsi bir nefretin varlığından söz etmelerine rağmen Müslüman olan Otrarlı veziri Kutbeddin Habeş Amid'in Çağatay nazarında değeri büyüktü. Hatta onun tesiri o kadar çoktu ki devlet idaresinde söz sahibi olan aileler onunla sıhrî bir bağ kurmaya çalışıyorlardı.<sup>323</sup> Kutbeddin Habeş Amid ona kendi ailesinden bir gelin vermiş, Harzemşah ailesi esir edildikten sonra Muhammed'in iki kızı Çağatay'a sunulmuş, Çağatay da o kızlardan birisini kendisine almış diğerini de Habeş Amid'e vermiştir.<sup>324</sup> Bu hadiselerde Müslüman vezirin Moğollar nezdindeki itibarını göstermektedir. Ancak bu veziri İslam'a yeteri kadar hizmet etmemesinden dolayı zamanın âlimleri eleştirmiş, onun idaresinden şikâyet etmişlerdir. Zamanın meşhur

<sup>319</sup> Musa Küregen'in Müslüman olmadan önceki ismi Toga Timur idi. Reşîdu'd-dîn'in bildirdiğine göre Hülâgû Han, halası Tümelün'ün oğlu olan Musa ile kızlarından Taragay'ı evlendirmiştir. (Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.476.)

<sup>320</sup> Cüveynî, *a.g.e.* s.408-409.

<sup>321</sup> Makrîzî Oryat kabilesinden İslamı seçerek Müslüman olan Şeyh Ali'nin 681/1282'de Mısır'ı ziyaret ettiğini ve orada birkaç mucize gösterdiğini zikreder. (Makrîzî, *Sülûk*, II/1, s.53.)

<sup>322</sup> Barthold, *a.g.e.* s.498.

<sup>323</sup> Barthold, *a.g.e.* s.499.

<sup>324</sup> Cüveynî, *a.g.e.* s.382.

sufilerinden Seyfeddin Bâherzi'nin ona gönderdiği mektupta görüleceği gibi Müslüman din adamları onun idaresinden memnun değillerdi. Bâherzi, kudretli vezire yazdığı mektubuna, mutat olan medhu senadan sonra şöyle devam eder: “*Sen bu devlette hakkın zaferini gerçekleştirmekle vazifeli olduğundan bunu gerçekleştiremezsen kıyamet gününde kendini mazur göstermek için ne söyleyeceksin? Bizim dini cemiyetimizde (kıyamete kadar devam etsin) bilgi, ruhani liderlik ve İslam idareciliğın esas şartlarıdır. Eğer başarısız bir genç amir olmak istiyorsa zeki insanların gözünde eski hükümdarların idarecilik meziyetlerinden mahrum olmaları ayıp değildir. Çalığışu'nun saltanat sürdüğü bir yerde tacı yok diye şahini ayıplamamalı. Ahmakların hüküm sürdüğü yerde zeki insanların kenarda durmaları daha iyidir; saray minber olursa minberin hiç olmaması daha iyidir.*” Son iki mısra Bâherzi'nin memnuniyetsizlik sebebini gayet iyi bir şekilde açıklamaktadır: Dünyevi hâkimiyetin üstünlüğü ve kendi mensubu olduğu zümrenin aşağılanması. Sufiler, Moğol istilası esnasında halkı ümitsizce bir mukavemete teşvik etmişlerdir. Bâherzi'nin hocaları olarak bilinen ve sufilerin üstatları kabul edilen Necmeddin Kübra ve Rükneddin İmam-zade Gürgeç Buhara müdafaasında şehit düşmüşlerdir.<sup>325</sup> Tarihçiler de onun dini icapları yerine getirme konusunda pek dikkatli olmadığını bildirmişlerdir ve hatta onu zamanın en meşhur âlimlerinden Harzemli Yusuf Sekkâki'nin ölümünden sorumlu olarak göstermişlerdir.<sup>326</sup>

Ögedey Han'dan sonra Büyük Han olan oğlu Güyük'ün kısa süren saltanatu, bütünüyle İslam'ın ve İslamî ilimlerin gelişmesine engel teşkil etmiştir. Hristiyan Kadak tarafından yetiştirilen ve Hristiyan veziri Çinkay'ın tesirinde kalan Güyük, Hristiyanları diğer din mensuplarından daha üstün tutuyordu. Her yerden -Suriye, Rum, Bağdat ve Rusya'dan- onun yanına Hristiyan papaz ve hekimler geliyordu.<sup>327</sup> Güyük bütün işlerin idaresini Kadak ve Çinkay'a bırakmıştı. Hristiyanlar bu durumdan faydalanarak İslam'a karşı sert hücumlarda bulunuyorlar ve Müslümanlar onlara mukabeleye cesaret edemiyorlardı. Bununla ilgili Cüveynî şöyle der: “*Güyük, Kadak ve Çinkay'a yakınlığı dolayısıyla Muhammed'in (S.A.V.) dinini küçük gördü. Hastalanınca ülkenin bütün işlerini Kadak ve Çinkay'ın ellerine bıraktı.*”

<sup>325</sup> Barthold, *a.g.e.*, s.500.

<sup>326</sup> Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s.164.

<sup>327</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.234.



*Hristiyanların işi rast gitmeye başladı. Hiçbir Müslüman bir Hristiyan'ın aleyhinde konuşamaz oldu.*"<sup>328</sup>

Güyük Han'ı ziyaret eden Ermeni Kralının kardeşi Simbat'ın Fransız kralı Louis'e gönderdiği 7 Mart 1248 tarihli mektup dönemin Hristiyanlarının düşünce tarzlarını ifade etmesi ve Müslümanlara yapmış oldukları eziyeti göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Simbat mektubunda: "*Hristiyanlığa karşı şiddetli günah işlemiş olan Müslümanların artık hesap verme zamanı gelmiştir. Daha önceleri Hristiyanlara dehşet salan Müslümanlar şimdi yaptıklarının cezasını iki kat çekmelidirler*" demektedir.<sup>329</sup> Her ne kadar Mirhond ihtiyatla yaklaşırsa da Simbat'ın sözlerini destekler mahiyette, Müslümanların toplu olarak imhası için Hristiyanların bir plan tertip ettiklerinden bahseder.<sup>330</sup>

Güyük döneminde Müslümanlara yapılan eziyet Hristiyanların yaptığıyla kalmamış, Budistler daha da ileri gitmişlerdir. Çin ve Türkistan'da meşhur olan bir Budist Lamasının telkinleriyle Güyük, bütün Müslümanların hadımlaştırılmasına dair bir ferman çıkartmıştır. Fermanı alan Budist rahip bir köpek tarafından korkunç bir şekilde paramparça edilmişti. Bu olay üzerine Budist'in başına gelen bu ilahî ceza, Güyük'ü fermanı iptal etmeye mecbur bırakmıştır.<sup>331</sup>

Hristiyanlar, Müslüman din adamlarına karşı da kinlerini göstererek devrin en ünlü âlimlerinden imam Nureddin el-Harzemî'yi dini münakaşada rezil etmek için Güyük Han'ın çağırması konusunda ikna ettiler. Güyük'ün huzurunda düzenlenen bu münazaraya Nureddin Harzemî katılmış, ona Hz. Muhammed (SAV) hakkında sorular sorup sıkıştırmaya çalışsalar da büyük âlim İmam Nureddin Harzemî bu soruları rahatlıkla cevaplandırmıştır. Hristiyan papazlar imama namaz hakkında sormuşlar ve namaz kılmasını göstermesini istemişler, imam namaz kılarken ona hakaretler etmişler, secdeyi engellemiş, dövmüş, alnını şiddetli bir şekilde yere vurmuşlardı. Bütün bu eziyetlere rağmen imam, namazı bozmadan bitirerek oradan uzaklaşmıştı.<sup>332</sup> Cüzcanî Güyük'ün mübarek imama hakaret etmesinin cezasını

<sup>328</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.234.

<sup>329</sup> Barthold, *a.g.e.*, s.616; Kitapçı, *a.g.e.*, II, s.52.

<sup>330</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.261. Bu olaydan Cüveynî, Reşîdu'd-dîn, gibi tarihçiler de bahsetmektedir. Güyük Han döneminde planlanan ancak Mengü Han döneminde uygulanmak üzere ortaya çıkarılan bu olaydan ilerde değinilecektir.

<sup>331</sup> Barthold, *a.g.e.*, s.515. Roux, *Moğol*, s.313.

<sup>332</sup> Barthold, *a.g.e.*, s.515; Kitapçı, *a.g.e.*, II, s.54-55; Roux, *Moğol*, s.313.

gördüğünü ve olayın ertesi günü öldüğünü; Güyük'un oğullarının imamdan özür dileyerek onun gönlünü almaya çalıştıklarını söylemiştir.<sup>333</sup> Cüzcanî Güyük'ten bahsederken Çağatay Han için söylediği gibi, “*Melun*” ve “*Lanetullah*” kelimelerini ilave etmeyi de ihmal etmemiştir.<sup>334</sup>

Güyük Han'ın 1251 yılında ölümüyle beraber onun yerine geçen Mengü Han devri Müslümanlar için bir kurtuluş olmuş, Müslümanlar Ögedey Han devrindeki gibi tam bir adalet, hoşgörü ve dini serbesiyet içinde yaşamışlardır. Bunda koyu bir Nesturi olan annesi Sorgaktani Beki'nin diğer dinlere özellikle de İslam dinine ayrı bir özen göstermesi, Hz. Muhammed'e (SAV) ilgi duyması ve oğlunu bu yönde yetiştirmesi etkili olmuştur. Cüveynî onun dini coşkusu ve İslam dinine olan muhabbeti hakkında açıklamalarda bulunmaktadır. Ona göre; Sorgaktani Beki'nin eli ihsan ve bağışta bulunmak için daima açıktı. Her ne kadar Hristiyanlara bağlı ve tutkun olsa da imamlara ve şeyhlere de sadaka verir onlara yardımda bulunmayı asla ihmal etmezdi. Muhammed (S.A.V.)'in dini ve şeraitinin yaşatılması için çaba gösterirdi. Bu cümleden olarak o, bir defasında Buhâra'da bir medrese yapma işiyle Necmeddin Kübra'nın müritlerinden Şeyhü'l-İslam Seyfeddin Bâherzi'yi görevlendirmiş ve bunun için ona bin kese gümüş vermişti. O, bundan başka o civardaki köylerden geniş araziler satın almış, oraların gelirlerini bu medresede görevli hoca ve öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanması için vakfetmiştir. Ayrıca o, her zaman şehir ve köylerde yaşayan Müslüman fakirlere dağıtılmak için büyük yardımlar da göndermiştir.<sup>335</sup>

Mengü Han gayretli bir başkan, sert ama adil bir yönetici, katı fakat zeki bir politikacı idi.<sup>336</sup> Bu bakımdan o, kağanlık makamına geldikten sonra çok büyük bir deha örneği sergilemiş ve bütün dinlere her türlü taassuptan uzak engin bir hoşgörü içinde yaklaşmıştır. Mengü Han'ın bu özel durumu sebebiyledir ki dini cemaat önderleri onu kendi aralarında paylaşamamış herkes kendi dinine mensup bir kimse olarak görmüştür. Nitekim o, Hayton'un bize bildirdiğine göre vaftiz edilmiş iyi bir Hristiyan idi.<sup>337</sup> Cüzcanî ise onun tahta çıkışı sırasında Büyük Altın Ordu Han'ı

<sup>333</sup> Barthold, *a.g.e.*, s.516.

<sup>334</sup> Barthold, *a.g.e.*, s.515.

<sup>335</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s 447.

<sup>336</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.311.

<sup>337</sup> Barthold, *a.g.e.*, s.522.

Berke'nin ısrarı üzerine Müslüman olduğu ve kelime-i şahadet getirdiğini kaydetmektedir.<sup>338</sup> Budistler de onu kendi dinlerinden görüyorlardı. Bu sebeple Rubruk'un şu sözü bu durumu en iyi şekilde özetlemektedir: “*Sineğin bala üşüştüğü gibi bütün din adamları onun sarayına koşuyor ve onu kendine yakın hissediyor ve ona hayırlı dualar ediyordu.*”<sup>339</sup>

Mengü Han daha iktidara geldiği ilk kurultay günlerinde Müslümanlara karşı bu özel tavrını ortaya koymuş ve bu kutlamalarla ilgili olarak verdiği şöenlerde bütün Moğol hanları ve beyleri Müslümanlara İslam'a uygun olarak kesilmiş koyun etinden ikram etmiştir. Onun bu asil davranışı Müslümanlar arasında büyük bir mutluluk uyandırmıştır. Zira Müslümanlar için büyük bir sıkıntı olan kasaplık hayvan kesimi ve kurban bayramları bundan sonra rahat olacak demektir.<sup>340</sup>

Güyük Han zamanında büyük sıkıntılar yaşayan Müslüman Türkler, Mengü Han zamanındaki dini hoşgörüden en fazla yararlanan kesim olmuştur. Bu durum çağdaş tarihçiler tarafından da itiraf edilmektedir. O devrin değerli yazarı Cüveynî bu görüşleri teyit eder mahiyette şu açıklamalarda bulunmaktadır: “*Mengü Kaan cemaat ve milletler arasında en fazla Müslümanlara saygı duyar ve onlara ikramda bulunurdu. Hediye ve bağış konusunda onlara karşı eli açık davranır ve onların hakkını diğerlerinden daha fazla gözetirdi.*”<sup>341</sup> Cüveynî buna delil olarak da şu olayı gösteriyor: “*650 yılının Ramazan bayramında (5 Aralık 1252) milletin ve dinin cemali, âlimlerin seçkini olan Mahmud el-Hocendî Müslümanların önüne düşüp ordunun kapısının önüne vardı. Orada imamlık yaparak hutbe okudu. Hutbesini dört halife ile müminlerin emirlerinin isimleriyle süsledi. Mengü Kaan bu olaya hoşgörüsüyle iyi gözle baktı. Bazen duaların tekrarlanmasını istedi. Bayramda halkı sevindirmek için onlara altın, gümüş balişler ile arabalar dolusu kıymetli kumaşlar dağıttı. Halkın büyük çoğunluğu onun elinin açıklığından nasibini aldı. Onun bayramlar dışında da Müslümanlara karşı cömertliği çok fazlaydı.*”<sup>342</sup>

Mengü Han'ın ilk Kağanlık yıllarında Müslümanlar açısından önemli bir olay olmuştur. Bu olay; Uygur şehirlerindeki -özellikle Beşbalık'taki- Müslümanları

<sup>338</sup> Barthold, *a.g.e.*, s.522.

<sup>339</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.91.

<sup>340</sup> Kitapçı, *a.g.e.*, II, s.60.

<sup>341</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.481–482.

<sup>342</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.482.

tümüyle kılıçtan geçirmek için Güyük Han'ın son yıllarında hazırlanan ve Mengü Han'ın ilk Kağanlık yılında patlak veren bir suikast planıdır. Uygur İdi-Kutu bir plan hazırlamış Balasagun ile Beşbalık şehrindeki bütün Müslümanları birkaç saat içinde ve çok kanlı bir şekilde kılıçtan geçirmeyi istemiştir. Bu plana göre Cuma günü şehrin büyük camiinde namaz kılmak için toplanan Müslümanlar İdi-Kut'un adamları tarafından kuşatılacak ve birkaç saat içinde hemen hepsi kılıçtan geçirileceklerdi. Bu planın fikir babası Cengiz Han zamanından itibaren Türk-Moğol devletine hizmet etmiş ve Han saraylarının en hatırı sayılır kimselerinden biri olan Bala Bitikçi idi. Bala Bitikçi; Uygur İdi-Kutu'nun yanında bulunduğu sıralarda ona bu kötü düşüncelerini açmış ve çok uzun müzakerelerden sonra onu kendi safına çekmeye muvaffak olmuştur. Bala Bitikçinin asıl istediği; Beşbalık ve çevresinde bulunan bütün Müslümanları öldürmek, onların mallarını yağmalamak, çocuk ve hanımlarını esir etmektir. Bunun için 50 bin silahlı asker hazırlayacaklar ve ihtiyaç durumunda onlardan yararlanacaklardı. Asıl plana göre; bu planı hazırlayan Bilge Kutı, Bulmuş Buka ve diğerleri bir Cuma günü Müslümanların Rika semtinde bulunan büyük camide toplandıkları zamanda onlar süratle camiye gelecek ve birkaç saat içinde bütün Müslümanları kılıçtan geçirecek, ayrıca onların geride kalan çocuk ve hanımları da esir edileceklerdi.<sup>343</sup>

İdi-Kut, bunun için derhal harekete geçmiş ve sahrada ordugâhını kurmuştu. Fakat işler, çok büyük bir gizlilik içinde yapılmış ve birkaç kişinin dışında hiç kimseye en ufak bir haber sızdırılmamıştı. Ne var ki durum onların beklediği gibi olmadı. Bu büyük kıyım hareketine birkaç gün kala şehrin Moğol valisi ayrıca şehrin kadısı Seyfü'd-Din bu hareketin içinde olan subaylardan biri olan Tekmiş'ten bu feci durumu bütün vahametiyle öğrenmiş ve bundan Hanlar Hanını haberdar etmişlerdi.

Müslümanlar için bu gerçekten dehşet verici bir durumdu. Mengü Han fazla vakit kaybetmeden İdi-Kut ve kıyamın önde gelen subaylarının peşine düşmüş ve onları Hanlık sarayına getirtmiş ve hepsini tevkif ettirmiştir. Mahkemeyi Mengü Han'ın bizzat kendisi yürütüyordu. Ne var ki; bunca işkenceye rağmen suçsuz olduğunu ve hiçbir şey bilmediğini söyleyen İdi-Kut, en sonunda Bala Bitikçi ile yüzleştirilmiş ve suçunu ister istemez bütün ayrıntılar ile itiraf etmiştir. Moğol

---

<sup>343</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.98.

mahkemesi başta İdi-Kut olmak üzere kıyamda ismi geçen önde gelen komutanların hepsini idama mahkûm etmiştir. Bundan sonraki gelişmeleri Cüveynî şöyle anlatır: *“İdi-Kut ve arkadaşları suçları kesinleşince tekrar Beşbalık’a götürüldüler. Müminleri öldürmeyi planladıkları cuma günü Müslüman, putperest kim varsa sahraya toplanmışlardı. Orada Cihan Hanının fermanı okundu. Emir gereğince İdi-Kut ve suç ortaklarının hepsinin başı birer kılıç darbesiyle vücudundan koparıldılar. Onların komplosunu açığa çıkaran Tekmiş’e gelince ona pek çok hediyeler verildi. Yüce Allah onu İslam’ın şerefiyle şerefletirdi.”*<sup>344</sup>

Buraya kadar yapmış olduğumuz açıklamalar Mengü Han devrinde Moğol adalet mekanizmasının çalışması hakkında da bize bir fikir verdiği gibi, onun Müslüman cemaatinin yasal haklarını korumada ne kadar hassas davrandığını bütün açıklığı ile ortaya koymaktadır.

Mengü Han’dan sonra Büyük Han olan Kubilay dini hoşgörü sahibi olmasına rağmen ilk hanlık yıllarında İslam dinine karşı bazı aşırı uygulamaları ile dikkati çekmiştir. O kasaplık hayvanların kesilmesi, Müslümanların sünnet olmalarını yasaklamak ve Kuran’da var olan cihad ayetlerinden dolayı Müslümanlara diğer dinlerden daha sert davranmıştır.<sup>345</sup> Bu dönemin Müslümanlar için en güzel yanı Kubilay’ın torunu olan Ananda’nın Müslüman olmasıdır. Onun Kuran’ı ezbere bilen ve Arapçayı mükemmel olarak yazan iyi bir Müslüman olduğu aktarılır.<sup>346</sup> Ananda Tankut bölgesinde<sup>347</sup> heyecanlı bir İslami tebliğ ve irşat faaliyeti başlatmış ve neticede bölgedeki yirmi dört şehrin halkının çoğunluğu Müslüman olmuştur. Ayrıca Ananda kendi emrindeki 150.000 kadar Moğol birliklerinin çoğunun Müslüman olmalarını sağlamıştır.<sup>348</sup> Ananda Kubilay’dan sora taht mücadelesinde bulunmuş Budist rahiplerin entrikaları sonucu öldürülmüştür.<sup>349</sup> Onun ölümü hakkında Grousset’in yorumu durumu ifade etmesi ve bakış açısını göstermesi bakımından dikkat çekicidir: *“Eğer Prens Ananda’nın bu ihtilali başarıya uğramış olsaydı bu durum çok tehlikeli olabilirdi. Zira bu takdirde Çin’deki Kubilay Hanedanı*

<sup>344</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.99–101. Cüveynî bu olayı özet olarak ileriki sayfalarda da anlatır. Cüveynî, *a.g.e.*, s.473.

<sup>345</sup> Roux, *Moğol*, s.389–390.

<sup>346</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.336.

<sup>347</sup> Tankut, Çin’in kuzeybatı kesimindeki geniş toprakların olduğu bölgenin adıdır.

<sup>348</sup> Togan, Z.V., *Umumi Türk Tarihine Giriş*, s.138.

<sup>349</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.336.

*tamamıyla İslam dinine girecek ve dolayısıyla İslam'ın bu zaferi eski Çin medeniyeti için korkunç bir darbe olacaktı.*"<sup>350</sup>

Çağatay Han'dan sonra Çağatay Hanlığı topraklarında Müslüman nüfuzun fazlalığı sebebiyle, Çağatay'ın torunları arasında İslamiyet hızla yayılmaya başlamıştır. Bunda özellikle bölgenin, Müslüman devlet adamlarının ve sufi din âlimlerinin etkisi büyük olmuştur. Mesela bölgenin genel valisi olan Mesut Yalvaç, dönemin meşhur sufisi Seyfeddin Baherzi, büyük âlimlerden daha sonra vezir olmuş imam Bahâuddîn Merğînâni, büyük mutasavvıf ve değerli âlim imam Sa'dü'd-Din Muhammed el-Müeyyed gibi Müslüman din ve devlet adamları Çağatay ulusu arasında yoğun bir İslamî tebliğ ve irşat faaliyetine girişmişler ve bu sayede binlerce Moğol Müslüman olmuştur. Çağatay'ın torunları Mübarek Şah, Barak, Duva, Tamaşirin gibi hanların da Müslüman olmalarıyla Çağatay ulusu tamamen Müslümanlaştı. Çağatay ulusu içerisinde hanedandan ilk Müslüman olan Mübarek Şah'ın İslam'ı seçmesinde İmam Sa'dü'd-Din Muhammed b.el-Müeyyed'in büyük rolü olmuştur. İbn Tağrıberdi bu büyük imamın başarılı çalışmaları hakkında aynen şöyle demektedir:

*"O, son derece âbid, zahit, İslam dinine gönlü ve kalbini kaptırmış ileri seviyede âlim ve ibadetinde düşkün bir kimse idi. O, Türk yurtları ve Tatarlar arasında İslam dininin yayılması için tebliğ ve irşat faaliyetine çıkmış ve çevresine birçok Moğol beyi toplanmış, Moğol beyleri ona çok iyi davrandıkları gibi pek çok hediyelerde vermişlerdi. Bu arada onun tebliğ ve irşatları ile göçebe Moğolların pek çoğu Müslüman olmuşlardır. Müeyyed daha sonra Türk yurtlarında bir tekke ve onun yanına kendisi için bir türbe yaptırdı. O tekkesinde gece gündüz ibadetle meşgul oluyor idi. Ne var ki ondan feyiz almak için gelen ve gidenlerin sayısı belli değildi."*<sup>351</sup>

Altın Ordu hanlığında durum çok farklı değildi. Batu Handan kısa bir süre sonra hanlığa geçen Berke ile beraber Cuci ulusu kitleler halinde Müslüman olmaya başlamışlardır. Berke Han'ın Müslüman olmasında büyük sufi Necmü'd-Din Kübra'nın Buhara'daki halifesi olan Seyfu'd-Din Bâherzi'nin büyük katkısı

<sup>350</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.337.

<sup>351</sup> İbn Tağrıberdi, *en-Nucumuz-Zahire*, VII, s.31.

olmuştur.<sup>352</sup> Cüzcanî Berke'nin Hocend'teki hocasından Kuran-ı Kerim'i okumayı öğrendiğini rivayet etmektedir.<sup>353</sup> El-Kalkaşendi Berke Han'ın İslam dinini Batu Han'ın sağlığında 1240'lı yıllarda Altın Ordu tahtına çıkmadan çok önce kabul ettiğini kaydetmiştir.<sup>354</sup>

Berke Han'ın yakın çevresinde başlattığı İslamlaşma faaliyetleri birçok kimsenin yanı sıra aile fertleri, hatta bütün maiyet komutanları Müslüman olmuşlardı. Hanedan üyesi Moğol kadınları ve komutanlarından her birinin karargâhında bir imam ve müezzin vardı. Onlar aristokrat çocuklarına Kuran-ı Kerim öğretiyorlardı. Berke Han kendi ordusunda domuz eti yenilmesini de kesin bir şekilde yasaklamıştı.<sup>355</sup> Berke'nin bu gayretinde başarılı olduğunu Cüzcanî'nin eserinde de görmekteyiz. O şöyle anlatmaktadır:

*“Berke Han ordusundaki süvarilerin her birinin yanında ufak bir seccade bulunurdu. Yürüyüş halinde iken beş vakit namazlarından birinin vakti girince süvariler hemen atlarından iner ve namazlarını kılarlardı. Ordusundaki askerlerin hiçbirisi ağızlarına asla bir damla içki koymazdı. Meclislerinde müfessir, muhaddis ve fakihlerden oluşan büyük ilim adamları bulunurdu. Sarayın merasim dairesinde şer'i ilimler üzerine daima karşılıklı konuşmalar cereyan ederdi”.*<sup>356</sup>

Berke Han ve onu yeğeni olan Müslüman komutan Nogay, Altın Ordu topraklarında İslamiyet'in yayılması için çaba sarf etmişlerdir. Onların bu gayretleri sonucu komşuları olan Müslüman ülkelerden birçok din adamları sufiler ve gazi dervişler bu topraklara akın etmişlerdir. Bunlar arasında Necmü'd-Din Ebü'r-Recâ Muhtar b. Mahmud ez-Zahidi, Azerbaycanlı sufilerden Erdebil Şeyhi Safiyü'd-Din Erdebilî ve 1263 yılında yaklaşık 12.000 kişilik gurubuyla beraber Anadolu'dan gelen meşhur Tük şeyhi Sarı Saltuk bunların en meşhurlarıdır.<sup>357</sup>

Bu topraklarda İslam'ın yayılışı Berke Han'dan sonra Mengü Timur, Tuda Mengü<sup>358</sup> ve Tula Buka<sup>359</sup> Han dönemlerinde de devam etmiştir. Özbek Han'ın

<sup>352</sup> Yakubovskiy, *a.g.e.*, s.44.

<sup>353</sup> Barthold, *a.g.e.*, s.44.

<sup>354</sup> Kalkaşendi, *Subhu'l A'sâ fi Smai'l İnşa*, Darul Kutübü'l İlmiyye Beyrut 1988, IV, s.313–314.

<sup>355</sup> Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s.238.

<sup>356</sup> Cüzcani, *Tabakat-ı Nasiri*, s.447.

<sup>357</sup> Togan, *a.g.e.*, s.268; bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ahmed Yaşar Ocak, Sarı Saltık Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destanî Öncüsü, TTK Yayınları, Ankara, 2002 s.84–100.

<sup>358</sup> Tuda Mengü Han'ın sufiliğe yöneldiği, abid, zahit, ehli tarik bir kimse olduğu, dünyadan el-etek çektiği rivayet edilir. Buna mukabil çevresindekiler bu durumdan müşteki olarak bu işin böyle

döneminde ise bütün Moğollar arasında yayılmıştı. Özbek Han gençlik yıllarında büyük veli Zengi Ata'nın halifelerinden Türkistanlı şeyh Seyyid Ata Ahmet ile tanışmış, onun telkin ve irşatları sonucu Müslüman olmuştur.<sup>360</sup> Özbek Han daha sonra devrin büyüklerinden Seyyid b. Abdülhamid'ten dini eğitim almıştır.<sup>361</sup> Onun döneminde Altın Ordu devleti içinde İslamiyet tamamen yayılmış idi.

Hûlâgû'nun bu bölgeye gelmesi, dini bakımdan bir tehlike olarak gördüğü Abbasi Halifesiyle olan mücadelesi, kendisinin Budistliğe teveccüh etmesi Müslümanların devletle olan münasebetlerini bir müddet kesintiye uğratmış, Moğol aristokratlarını da İslam düşmanlığı konumuna getirmiştir. Bu durum oğlu Abâkâ döneminde de devam etmiş, hatta Abâkâ'nın sırf Müslümanlara nefretinden dolayı Müslüman vezir Cüveynî'yi domuz eti yemeğe zorlamıştır.<sup>362</sup>

Abâkâ'nın Müslümanlara yaptığı zararları kardeşi Ahmet Tekudâr (1282–1284) biraz telafi etmeye çalışmış, el konulan arazilerin büyük bir kısmını iade ettiği gibi cami ve medreseleri yeniden açtırmıştır. Müslüman vakıflarının, Hristiyan ve Yahudi doktorların ücretlerine ayrılan gelirleri tekrar Müslümanlara tahsis etmiş, hatta bu gelirlerin bir kısmını vezir Cüveynî'nin tavsiyesi üzerine Mekke'deki kutsal mekânlara ayırmıştır.<sup>363</sup> Bu dönemde azda olsa Moğol emirleri arasında İslamiyet yayılmıştır.<sup>364</sup>

Argûn, (1284–1291) mutaassıp bir Budist olmasına rağmen başlangıçta selefi Ahmet Tekudâr'ın icraatlarını aynen devam ettirmiştir. Ancak Yahudi vezir Sa'dü'd-

---

gitmeyeceği, devletin yönetim için bir Han'a ihtiyacı olduğunu belirterek onu tahttan indirmeye zorlamışlardır. Nüveyrî bu olayı şöyle anlatır: “*O da artık tahttan feragat ettiğini bildirerek kardeşinin oğlu Tula Buka'nın tahta çıkmasını tavsiye etti. Bundan dolayı gönü hoş oldu. Hatunlar kardeşleri amcaları akrabaları ve yakınları da buna muvafakat etmiş oldular.*” (Nüveyrî, *Nihayetü'l İreb*, c.XXX, s.275.)

<sup>359</sup> Tula Buka tahta geçişinden bir süre sonra devrin kudretli generali Nogay tarafından tahttan indirilmiş, yerine Tokta Han getirilmiştir. Tokta Han'ın ilk icraatlarından biri de Nogay'ı öldürmek olmuştur. Budist olan bu han dönemine Müslümanlara eziyet edildiğine dair bir bilgiye rastlanmaz. Bilakis devrin kaynakları onu övmektedirler. Ayrıca onun zamanında büyük mutasavvıf ve tabip Şeyh Numanu'd-Din el Harzemî ve bilgin tabip Numanu'd-Din el Birzali burada birçok görüşmeler yapmıştı. (Yakubovskiy, *a.g.e.*, s.103–104.)

<sup>360</sup> Barthold, *Orta Asya*, s.241.

<sup>361</sup> Barthold, *Orta Asya*, s.241.

<sup>362</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.263.

<sup>363</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.610; Kitapçı, *a.g.e.*, II, s.116–117; Spuler, *a.g.e.*, s.263.

<sup>364</sup> İlhanlıların erken dönemlerinde Moğol asilzadelerinin Müslüman olmaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Judith Pfeiffer, “Reflections on a ‘Double Rapprochement’: Conversion to Islam among the Mongol Elite during the Early Ilkhanate,” *Beyond The Legacy Of Genghis Khan*, Edited By: Linda Komaroff, Boston, 2006, s.369–389.



Devle'nin atanmasından bir süre sonra Müslümanlara karşı şiddetli bir düşmanlık başlamıştır. Bu Yahudi vezir, devlet kurumlarının üst makamlarındaki Müslüman memurları tasfiye etmeye çalışmış ve Müslümanlara karşı uygulamalarıyla halkın nefretini kazanmıştır.<sup>365</sup> Keyhâtu ve Baydû'nun son dönemlerinde Hristiyanlara yakınlık göstermesiyle Moğollar arasında İslam'ın yayılmasını yasaklamış, Müslümanlara karşı hasmane bir tavır takınmıştır.<sup>366</sup> Her ne kadar böyle bir yasak getirilse de İlhanlılar arasında İslam yayılmaya devam etmiş, Moğollar arasında İslam'ın yayılmasında sufilerin de büyük rolleri olmuştur.<sup>367</sup>

Gâzân Han'la başlayan İslamlaşma öncesinde Moğol emirleri arasında İslamın yayılması hakkında Reşîdu'd-dîn'in yapmış olduğu şecere çalışmasından da genel hatlarıyla bir bilgi edinebilmekteyiz. Bu şecere çalışmasına genel hatlarıyla baktığımız zaman Hülâgû Han dönemindeki (1255–1265) 74 Moğol emirden 5'inin, Abâkâ dönemindeki (1265–1282) 67 Moğol emirden 7'sinin, Ahmed Tekûdâr dönemindeki (1282–1284) 26 Moğol emirinden 3'nün, Argûn dönemindeki (1284–1291) 69 Moğol emirinden 9'unun ve Keyhâtu dönemindeki (1291–1294) 46 Moğol emirinden 14'ünün Müslüman isimleri alarak Müslüman oldukları görülmektedir.<sup>368</sup>

Gâzân Han'ın İlhanlıların başına geçmesiyle beraber (1295) Müslümanlar rahat bir nefes almış, geri dönülmez bir şekilde Moğollar hızla Müslümanlaşmışlardır. Gâzân Han'ın iktidarıyla beraber İlhanlı devleti bütün kurumlarıyla birlikte İslam devleti haline gelmiştir. Bu durum Olcâyâtü ve Ebu Sait dönemlerinde de daha da ilerleyerek devam etmiştir.<sup>369</sup> İlhanlı hanlarının dini inançları, dinlere bakışları ve bu konudaki uygulamaları ile dini siyasetleri ikinci bölümde tek tek ele alınacağından burada üzerine durulmamıştır.

<sup>365</sup> Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.637; Spuler, *a.g.e.*, s.264.

<sup>366</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.148–149.

<sup>367</sup> Pfeiffer, *a.g.m.*, s.376-388.

<sup>368</sup> Reşîdu'd-dîn, *Şu'ab-ı Pençgâne*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed, nr.2937. Reşîdu'd-dîn'in bu eserindeki şecere çalışmasına dayalı olarak yapılan tetkik ve tahliller hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Pfeiffer, *a.g.m.*, s.372-376.

<sup>369</sup> İlhanlı Hükümdarlarının dini tutumları, yaklaşımları, dini düşünceleri ve dini siyasetleri ikinci bölümde geniş olarak ele alınacağından burada değinilmemiştir.

#### 1.2.4. Moğollar Arasında Yahudiler

Moğol imparatorluğu içerisinde Yahudilerin varlığı çok eski dönemlere dayanmaktadır. Bu bölgede Yahudi varlığı M.S. VI. yüzyılda Bâbil sürgününde bu bölgeye gelip daha sonra dönmeyen Yahudi ailelere dayanmaktadır. Yahudilik Orta Asya’da özellikle İpek Yolunun etkisiyle yayılma imkânı bulmuştur. Bu yolun hareketli ve yoğun ticari faaliyetlere imkân vermesinden dolayı Buhara, Semerkant, Tirmiz, Merv, Urgenç büyük müreffeh şehirler olarak büyük Yahudi nüfuzu barındırmışlardır.<sup>370</sup> İpek Yolunun gelişmesinde ticaretteki çekicilikleriyle Radanitler adı verilen Yahudi tüccarlar önemli rol oynamışlar ve bu yol boyunca ticaret postaları kurmuşlardır.<sup>371</sup>

Moğolların bu bölgelere geldiği dönemlerde Buhara ve Hive bölgesinde 8.000 den fazla Yahudi aile; hatta XII. asrın sonlarına doğru Semerkant’ta elli bin Yahudi bulunduğu söz edilmektedir.<sup>372</sup> Orta Asya’daki bu Yahudi gurupları varlıklarını devam ettirmişler ve bölge Yahudileri için artık Buhara Yahudileri tabiri kullanılmaya başlanmıştır.<sup>373</sup> Bu bölgedeki Yahudi varlığı yaklaşık 800 yılına ait İbranice yazmalardan da görülmektedir.<sup>374</sup> Moğol devleti içinde önemli görevlerde bulunan Uygurlar arasında kısmen de olsa Yahudiliğin varlığı bunlara dayanmaktadır. Gazneli Mahmud’un neşrettiği yazılı bir emirnamede de Belh Yahudilerinden bahsedilmektedir.<sup>375</sup> Moğol imparatorluğu içinde sadece Orta Asya değil Çin’den Doğu Avrupa’ya kadar bütün imparatorluk topraklarında Yahudilerle karşılaşmaktadır.<sup>376</sup>

Moğollar bütün dinlere göstermiş oldukları toleransı Yahudiliğe de göstermişlerdir. Diğer dinlerdeki gibi Yahudilere de ibadet ve dini emirleri uygulama konusunda Yasa hükümlerine aykırı olmadıktan sonra geniş bir serbesiyet tanımışlardır. Ancak bu dini tolerans diğer dinlerin din adamlarını kapsadığı halde

<sup>370</sup> Durmuş Arık, “Buhara Yahudileri Üzerine Bir İnceleme”, *Orta Asya ve Kafkasya Dergisi*, c.I, sayı:2, Ankara, 2006,s.92–109.

<sup>371</sup> Arık, *a.g.m.*, c.I, sayı II, s.93; ayrıca bkz. Richard C. Foltz, *İpek Yolu Dinleri*, çev: Aydın Aslan, Medrese Yayınları, Afyonkarahisar, 2007.

<sup>372</sup> Arık, *a.g.m.*, c.I, s.93.

<sup>373</sup> Buhara Yahudileri tabiri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Arık, *a.g.m.*, c.1,sayı II, s.92–109.

<sup>374</sup> Roux, *Eski Dini*, s.32.

<sup>375</sup> Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.308–309.

<sup>376</sup> Rubruck, *a.g.e.*, s.134; Yakubovskiy, *a.g.e.*, s.211; Roux, *Moğol*, s.389; Spuler, *a.g.e.*, s.268.

Yahudi din adamlarına aynı oranda tanınmamıştır. Cengiz Han bütün din adamlarına vergi muafiyeti tanıyan bir ferman yayınlamış ancak bunda Yahudi din adamlarından bahsetmemektedir. Nitekim Cüveynî bunu Mengü Han'ın dedesi gibi vergi muafiyeti ile ilgili yeni bir ferman çıkarttığını, bunda yine bu guruba dâhil edilmeyen Yahudilerin hayal kırıklığına uğradığını belirtir.<sup>377</sup>

Ögedey ve Güyük Han döneminde Yahudilerle ilgili bir bilgiye rastlanmamaktadır. Gerek Avrupalı seyyahlar, gerekse İslam kaynakları ile Nesturi ve Ermeni kaynakları bu dönemde Yahudiler hakkında bir bilgi vermemektedirler. Mengü Han döneminde ise vergi ile ilgili düzenlemede bütün din adamlarına tanınan vergi muafiyetinden Yahudileri mahrum bırakmıştır. Bu konu ile ilgili olarak Cüveynî şöyle demiştir: “*Cengiz Han'ın ve Kaan'ın fermanlarıyla ilave vergi yükünden muaf tutulan Müslüman cemaatinin büyük seyyidleri ve imamlarından, erkeün(?) dedikleri Hristiyan rahiplerden ve öğrencilerden, toyin dedikleri putperestlerin rahiplerinden, yaşları ilerlemiş ve geçimlerini temin etmekten aciz kişilerden vergi almadı. Bu guruba dâhil edilmediklerini gören Yahudiler hayal kırıklığına uğradılar. Üzüntüden sakallarını yolmaya başladılar.*”<sup>378</sup>

Aynı olayı Mirhond'a dayanarak Barthold da anlatır.<sup>379</sup> Barthold Mengü Han'ın böyle davranmasına sebep olarak Yahudilerin Büyük Hanın sarayında kendilerini koruyacak kimselerin bulunmamasıyla izah etmiştir.<sup>380</sup> Nitekim Rubruk o dönem Moğol devletinin merkezi olan Karakurum'dan bahsederken burada 12 put mabedi, 2 camii, 1 de kilise olduğunu söyler. Yahudilerin ibadet yerleri hakkında bir bilgi vermez.<sup>381</sup> Dönüş yolunda birçok Yahudi varlığından özellikle İran'ın hemen her şehrinde pek çok Yahudi olduğuna değinirken,<sup>382</sup> Karakurum'da hiç bahsetmemesi, diğer dinlerin ibadet yerlerini sayı olarak verdiği halde Yahudi mabetlerinden hiç söz etmemesi merkezde Yahudilerin çok az olması veya topluluk oluşturacak yerleşik bir Yahudi varlığının olmamasından kaynaklanıyor olabilir. Ayrıca dönemin kaynakları Yahudilerin bu bölgedeki siyasi bir birliğinden asla bahsetmezler. Bölgede Yahudilerin dini yönlerinden ziyade ticari alandaki başarıları

<sup>377</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.481.

<sup>378</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.480–481.

<sup>379</sup> Barthold, *a.g.e.*, s.522.

<sup>380</sup> Barthold, *a.g.e.*, s.522–523.

<sup>381</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.111.

<sup>382</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.134.

ve faaliyetleri ile tanınmaları bunda etkili olabileceği, ikinci olarak ta inançları gereği İslamiyet ve Hristiyanlıktaki gibi dillerini yayma çabaları olmaması, bu açıdan inanç ve ibadet yönlerinin bilinmemesi ve gizliliğinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Moğol imparatorluğu içinde Yahudi ibadet yeri olarak sadece 1183'te Çin'in Kai Fong şehrinde yapılmış bir sinagogun varlığını biliyoruz.<sup>383</sup> Kubilay Han döneminde Çin'de eskiden beri var olan Yahudiler gizli ama verimli bir dönem geçirmişlerdir.<sup>384</sup> Bunda bu bölgeye gelen Müslüman tüccarların azalması da sebep olmuş olabilir. Çünkü Kubilay Han kurbanlık koyun kesimi, suyun kullanımı, abdest konuları gibi bazı noktalarda Yasak'taki sınırlamalar ve engellere ilaveten birde Müslümanların sünnet olmasını yasaklamıştı. Böylece Müslümanlar Çin'e gitmeyi durdurmuş, bölgenin ekonomik yönden gerilemesi ve vergilerdeki düşüş üzerine Kubilay Han buna izin veren bir ferman çıkarmak zorunda kalmıştır.<sup>385</sup>

Moğol imparatorluğu içinde Yahudilerin yoğun olarak yaşadığı bölge hiç şüphe yok ki İlhanlı bölgesidir. İlhanlı toprakları içerisinde özellikle Dicle ve Fırat nehri arasında yaşıyorlardı. Musul ve Bağdat'ta birçok Yahudi mahalleleri ve sinagogları mevcuttu.<sup>386</sup> Hûlâgû ve Abâkâ Han döneminde sarayda görev yapan Yahudilerin varlığı bilinmektedir. Zira Hûlâgû ve Abâkâ Han dönemlerinde Müslüman vakıflarının gelirleri devlet hazinesine bağışlanmış, bu Müslüman vakıf mallarının iradından Hristiyan ve Yahudi din adamları ve Yahudi tabiplerin maaşları ödeniyor idi.<sup>387</sup> Buda bize Hûlâgû ve Abâkâ dönemlerinde İlhanlı sarayında Yahudi din adamları ve özellikle Yahudi doktorların varlığını göstermektedir. Nitekim bu tabiplerden daha sonraki dönemde vezirliğe kadar çıkmış olanlar görülecektir.

İlhanlı tahtına Ahmet Tekudâr'ın geçmesiyle beraber Müslüman vakıflarından ele edilen gelirden Gayr-i Müslimlerin maaşlarının ödenmesi uygulamasına son verilmiş, bu vakıfların idaresi Müslümanlara bırakılmış ve

<sup>383</sup> Roux, *Moğol*, s.389.

<sup>384</sup> Roux, *Moğol*, s.389.

<sup>385</sup> Kubilay Han'ın İsa isimli bir vezirinin Müslümanların sünnet olmalarını yasaklayan bir yasa çıkarmış, bunun üzerine bu bölgeye Müslüman tüccarların gelmemesi üzerine Kubilay onları Çin'e çekmek için sünnete izin eren bir ferman çıkarmıştır. (Roux, *Moğol*, s.389-390.)

<sup>386</sup> Spuler 1247 yılında Musul ve Bağdat gibi birçok şehirde Yahudi sinagoglarının varlığından bahseder. (Spuler, *a.g.e.*, s.268.) Rubruk'da İran'ın hemen her şehrinde Yahudi mahallelerinin olduğunu söyler. (Rubruk, *a.g.e.*, s.134.)

<sup>387</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.263; Kitapçı, *a.g.e.*, II, s.116.

gelirlerinin büyük bir kısmı da mukaddes beldelere aktarılmıştır.<sup>388</sup> Ahmet Tekûdâr dönemi diğer Gayr-i Müslimler gibi Yahudiler açısından da sıkıntılı geçmiş ama Tekûdâr dönemin kısa sürmesi ve yerine Argûn'un geçmesiyle Yahudiler rahat bir nefes almıştır.

Argûn dönemi (1284–1291) Yahudilerin Moğol tarihi içindeki en parlak dönemleridir. Çünkü Argûn Han İslam düşmanlığı siyasetini gütmüş, Müslüman devlet adamlarının çoğunu devlet görevlerinden uzaklaştırarak yönetim mevkilerinin çoğunu Hristiyanlara, maliye işlerini de Yahudilere bırakmıştır.<sup>389</sup> Argûn'un Moğol aristokrasisi karşısında alternatif dengeleyici rolü Farslı Müslümanlardan alan İran Yahudileri, Orta ve Yakın Doğu'da o güne kadar görülmemiş olan siyasi alandaki yükselişleri bu vesileyle başlamış oldu.

Argûn, İlhanlı Devletinin tüm idaresini Emir Buka'ya vermiş, ancak onun bu konuda yetersizliği sonucu Moğol emirlerinden Ordu Kiya'nın güvenini kazanan, Argûn'un hem hekimliğini hem de danışmanlığını elde ede Sa'düddeve<sup>390</sup> baş vezirliğe getirilmiştir. Reşîdu'd-dîn onun vezirliğinden bahsederken, Ebu'l Fidâ onun vezirlikten de ileri bir görevle İlhanlıların elindeki bütün topraklardan sorumlu olduğunu belirtir.<sup>391</sup> Sa'düddeve başlangıçta adaletle çok bağlı bulunuyor; mahkemelerde davaların şeriata uygun olarak yapılmasına dikkat ve hassasiyet gösteriyor; Müslüman âlim ve şeyhlere saygısını esirgemiyor ve bir takım hayır

<sup>388</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.263; Kitapçı, *a.g.e.*, II, s.116.

<sup>389</sup> Roux, *Moğol*, s.401.

<sup>390</sup> Sa'düddeve aslen Azerbaycan'ın Ebher şehrinde yaşayan, bir Yahudi ailesine mensup idi. Onun tam künyesi Vassaf'ta Sa'düddeve b.es-Safiyü'd-Din Ebheri olarak; Reşîdu'd-dîn'de Sa'düddeve b.Hibbetullah b.Muhazzibü'd-Devle Ebheri; Hamdullah Mustevfi de daha ayrıntılı olarak; Sa'düddeve b.Safiyü'-Devle b.Hibbetullah b.Muhazzibü'd-Devle Ebheri Yahudi; Ebu'l Ferec ise basitçe Yahudi Sa'düddeve şeklinde zikretmektedir. (Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.623) İbn Haldun ise Sa'd el-Yahudi el-Musuli diyerek onun Musul da dünyaya geldiğini ortaya koymaktadır. (Mustafa Uyar, "İlhanlı Devletinde Yahudi Bir Vezir; Sa'düddeve", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı 33, Ankara 2003, s.131). Doğum yeri olarak kaynaklar fikir birliği yaparak Cibâl bölgesinde Kazvin Yolu üzerinde bulunan Ebher'i vermektedirler. Doğum yılı bilinmemektedir. Genç yaşlarından itibaren kendini tıba adanmış ve bu konuda uzmanlaşmıştı. Ebu'l Fidâ onun ilk başlarda Musul'da bulunan zanaatçılar çarşısında tellallık yaptığını belirtmektedir.(Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbari'l-Beşer*, Uyunu't-Turas, Kahire, c.IV., s.18). Bağdat'ta devlet görevlisi bir hekim olarak çalışmaya başlamış, divan üyeliğine kadar yükselmiştir. Rakipleri tarafından Bağdat'tan gönderilmek amacıyla sarayda övülmüş, bu vesileyle Tebriz'e gelmiş, burada Moğol emirlerinden Ordu Kiya'nın güvenini kazanmış, Argûn'un danışmanlığına kadar yükselmiştir. Yönetimi elinde tutan Emir Buka'nın beceriksizliği sonucu Argûn'unda gönlünü kazanan Sa'düddeve 1289 yılında baş vezirlik makamına gelmiştir. İki yıl bu görevi yaptıktan sonra 1291(689)yılında öldürülmüştür. Daha geniş bilgi için bkz. Uyar, *a.g.m.*, s.130–140.

<sup>391</sup> Ebu'l Fidâ, *a.g.e.*, IV, s.18.

müesseseleri kuruyordu. Sa'düddeve bu tür davranış ve icraatlarıyla halkın kalbini kazanmış, bu suretle de büyük mevki ve güç elde etmişti.

Böylece bütün tarafların güvenini kazanan vezir Sa'düddeve Moğolların ve hususiyle Argûn Han'ın İslam düşmanlığı siyasetini son haddine kadar istismar etmiş; bu sayede akrabalarını önemli mevkilerde görevlendirmiş,<sup>392</sup> devlet makamlarına Yahudileri atamış; böylece Yahudiler devlet makamlarına ve iktisadi hayata hâkim olmuş; bir Yahudi-Moğol iktidarı kurulmuş idi. Argûn Han'ın İslam düşmanlığı vezirin cesaretini iyice artırarak bu kudret ve cesaret ile birtakım büyük ve tehlikeli teşebbüslere girişmiş ve Han'a kendi fikirlerini telkine başlamıştı; "*Peygamberlik veraset yoluyla Cengiz Han'dan size intikal etti. Sen Peygamberliğini ilan edersen İslam Peygamberi gibi muhalifleri cezalandırır; muvafıkları okşayıp kazanır ve böylece ebedi dinini kurarsın*" diyor; ona bir kısım İslam âlimlerini toplayıp peygamberliğini tasdik ettirmeyi, Kâbe'yi tekrar put hane haline getirmeyi ve halkı da putlara tapmaya hazırlamayı teklif ediyordu.<sup>393</sup> Argûn Han kendi İslam aleyhtarı siyasetine ve hesaplarına uygun düşen bu düşünceyi tasvip ediyor, devlet işlerinden Müslümanları uzaklaştırıp Hristiyan ve Yahudilerin hâkim olmasını emrediyordu.

Yahudi asıllı Süryani tarihçi Ebu'l Ferec Sa'düddeve'nin İslam ülkelerinde mevcut bütün Müslüman büyüklerin listesini yaptığı, birçok önemli insanların tasfiyesi ve öldürülmesi işine girişmiş olduğunu zikretmektedir.<sup>394</sup> Bir yandan da devlet yönetiminde aşırı şekilde Yahudi kadrolaşması olmuştur. Ebu'l Ferec bu şartlardan faydalanarak ücra köşelerde bulunan birçok Yahudi'nin onun etrafında toplandıkları ve "*Allah bu adam vasıtasıyla necat kapılarını açmış, İbranilerin ahfadını son günlerinde şerefli bir mevkie yükseltmiştir.*" dediklerinden bahseder. Sa'duddeve bu kadrolaşmayı o dereceye kadar getirmişti ki Mirhond'dan aktarılan

<sup>392</sup> Sa'düddeve kardeşi Fahruddeve ile yine akrabası olan Muhazzibuddeve b.Mâşa'iri ile birlikte Bağdat yönetimine, diğer kardeşi Eminüddeve'yi Musul, Diyarbakır ve Mardin yönetimine, Tacüddin b. Muhattas ile beraber göndermiştir. Azerbaycan'a Yahudi Labi b.Ebi Rabia ve akrabası olan Yahudi hekim Muhazzibuddeve Ebu Mansur'u tayin etmişti. Fars'a da Şemsüddeve b.Mecdüddeve'yi verdiği görülmektedir. (Uyar, *a.g.m.*, s.134.)

<sup>393</sup> Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s.597; A Bausani, "İlhanlı Hâkimiyeti Zamanında İran'da Din", Trc: Mustafa Uyar, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Sayı 32 Ankara 2002, s.226

<sup>394</sup> Turan, *Türkiye*, s.597; Sa'düddeve Müslümanların nüfuzunu kırmak üzere kendi dindaşı olan Necibuddin'e üzerinde öldürülmesini istediği 200 önemli kişinin isminin bulunduğu bir liste vererek Horasan'a yollamıştır. Yine 80 kişinin ismi bulunan aynı nitelikli bir listeyi de Şiraz'a Şemsuddeve'ye göndermişti. (Uyar, *a.g.m.*, s.136.)

rivayette şöyle denilmektedir: “*Prens Keyhâtu Küçük Asya’da, Gâzân ise Horasan’da olmamış olsalardı o zaman kendisi bütün vilayetlerin idaresini akrabalarına tevdi edecekti. Sa’duddevle yalnız bu ikisinin yerine bir Yahudi atamaya cesaret edememişti*”.<sup>395</sup>

Sa’duddevle’nin bütün bu uygulamaları İlhanlı topraklarında Yahudi düşmanlığı ve nefretini doğurmuştur. Bunun sonucu olarak ileri gelen Yahudileri öldürmek için İsmâilî dâiler bile tutulmuştur.<sup>396</sup> Argûn’un hastalanmasıyla beraber Moğol emirler ve Müslümanlar hemen faaliyete geçmişler, Sa’duddevle hakkında şayialar çıkararak Argûn’un hastalanmasından sorumlu tutmuşlardır. Argûn’un ağır hastalığı sebebiyle onun ölümünü bile beklemeden Sa’duddevle’yi hemen katletmişler, görev verdiği bütün akrabaları ve Yahudileri de öldürmüşlerdir.<sup>397</sup> Fakat iş bununla da sınırlı kalmamış, Sa’duddevle’nin bu siyaseti ile uyanan Yahudi aleyhtarlığı, birçok Yahudi’nin de öldürülmesine, kadın ve çocukların esir ve malların yağmalanmasına sebep oldu. Böylece İslam dünyasında ilk defa kuvvetli bir Yahudi hâkimiyeti, İlhanlı döneminde kuruldu ve şiddetli Yahudi düşmanlığı ile yıkıldı.<sup>398</sup>

Yahudilere karşı yürütülen bu tutum Keyhâtu ve Baydû dönemlerinde de devam etmiştir. Gâzân Han’ın iktidarı döneminde, şiddetle devam eden Yahudi takibi büyük oranda yatıştı.<sup>399</sup> İlhanlı devlet görevlerinde Yahudilerin varlığı Gâzân Han döneminde de çok azda olsa devam etmiştir. Gâzân döneminin ve Olcâyâtü döneminin en kudretli veziri olan Reşîdu’-d-dîn Fazlullah da ihtida etmiş bir Yahudi idi.<sup>400</sup> Onun döneminde özellikle Bağdat Yahudileri arasında ihtida hareketleri çok

<sup>395</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.269–270.

<sup>396</sup> Ebu’l Ferec, *Tarih*, II, s.635.

<sup>397</sup> Daha geniş bilgi için bkz. Ebu’l Ferec, *Tarih*, II, s.637; Turan, *Türkiye*, s.598; Spuler, *a.g.e.*, s.270; Uyar, *a.g.m.*, s.138–140.

<sup>398</sup> Aksarâyî bu nefretin Anadolu’da da varlığından bahseder. Hatta Anadolu’da meydana gelen Moğol zulümlerini de Sa’duddevle ve onun buraya gönderdiği adamlarına yüklemektedir.(Aksarâyî, *a.g.e.*, s.129–131.) İlhanlı topraklarında bu nefretin en şiddetli yaşandığı yer Bağdat ve Tebriz olmuştur. Birçok Yahudi’nin yanı sıra yöneticilik vasfına sahip hiçbir kimseyi canlı bırakmamışlardır. (Ebu’l Ferec, *Tarih*, II, s.637–638). Hatta Ebu’l Ferec Sa’duddevle yüzünden dünyadaki bütün Yahudilerin herkesin nefretini kazandığı ve kötü muamele gördüğünü yazar. (Ebu’l Ferec, *Tarih*, II, s.638).

<sup>399</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.271.

<sup>400</sup> Reşîdu’-d-dîn’in Müslüman ve Yahudi dini üzere olduğu konusunda ihtilaf çoktur. Spuler onun her ne kadar Müslüman olduğu rivayetlerini zikretse de onun Yahudi olarak kaldığı kanaatini belirtmiştir. (Spuler, *a.g.e.*, s.271–273) Ebu’l Ferec ise onun tamamen Yahudilikle alakasını kesmiş biri olarak zikreder (Ebu’l Ferec, *Tarih*, II, s.) Kâşânî ise eserinde onun Yahudiliğinden

yaygın idi.<sup>401</sup> Kâşânî bu dönemde sarayda bulunan Yahudi devlet adamlarından ve onların entrikalarından da bahsetmektedir.<sup>402</sup> Ayrıca Olcâytû'nun askerleri içerisinde çok zenginleşmiş ve Müslümanları hakir gören bir Yahudi süvari birliğinden de söz etmektedir.<sup>403</sup> Reşîdu'd-dîn'in oğlu küçük yaşta Müslüman olan Gıyasuddin Muhammed ve ileri yaşta Müslüman olan Sa'düdevle lakabını taşıyan Mansur ibn Ebi'l Harun da Ebu Sait dönemi Yahudi asıllı devlet adamlarıdır.

Görülüyor ki Yahudiliğin Moğollar arasında metbusu olmamıştır. Nitekim Yahudilerin de milli bir din anlayışlarından dolayı böyle bir gayretleri olmamıştır. Ancak Moğollar içerisinde diğer dinlere gösterilen toleransı onlar da görmüş, çok mühim mevkiiler elde etmişlerdir.

### 1.2.5. Moğol Steplerindeki Diğer Din Ve İnanışlar

Moğol imparatorluğu içerisinde bu büyük dinlerden başka daha birçok din ve inanışlar da mevcut idi. Cengiz Han'ın Moğol kabileleri arasında birliği sağlamasından ve onları itaati altına almasından hemen sonra Uygur ve Çinlilerin yaşadığı bölgelere seferler düzenlemiş, kısa bir sürede buraları kurmuş olduğu imparatorluğa dâhil etmiştir. Bu bölgelerin fethiyle beraber Moğollar yeni din ve inanışlarla da karşılaşmışlardır. Özellikle o dönemde Cengiz Han Çinliler arasında yaygın olan Taoizm hakkında Çin seferinde bilgi sahibi olmuş, dönemin Taocu din adamı Çang Çuen'in ününü duymuş ve onunla tanışıp konuşmak için davet mektubu bile göndermiştir.<sup>404</sup>

Yine bu dönemde Türkistan ve özellikle de Doğu Türkistan ve Çin'de etkili olan öğretileriyle birçok din ve mezhebe etki eden Mani dininden de söz edilebilir.

---

bahsetse de kendisine eserini yazma konusundaki yardımlarından değinerek hakkını vermediğinden dolayı kızsa da eserinin birçok yerinde onun Sünni bir Müslüman olarak anar ve son dönemlerde Yahudilik ile ilgili iftiralara uğradığını söyler. (Kâşânî, *a.g.e.*, s.94, 130, 166.)

<sup>401</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.90; Spuler, *a.g.e.*, s.273.

<sup>402</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.165.

<sup>403</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.157.

<sup>404</sup> Roux, *Moğol*, s.179.



Moğollar Uygur topraklarını istila etmeleriyle beraber şimdiye kadar en parlak dönemini Uygur devleti zamanında yaşayan Mani diniyle de tanışmışlardır.<sup>405</sup>

### 1.2.5.1. Cengiz Han ve Taoizm'in Moğolistan'a Nüfuzu

Çin'de M.Ö.600'lü yıllarda Lao Tse tarafından ortaya atılan felsefi öğretileriyle oluşan bu din<sup>406</sup> Moğolların Çin'i istila etmeleriyle Moğol kavimleri arasında yayılma fırsatı bulmuştur. Cengiz Han Çin'i istila ettiği zaman orada meşhur olan Çang-Çuen<sup>407</sup> adlı Taoist bir rahip hakkında bilgi alır. Rivayete göre Cengiz Han 1219 yılının sonbaharında kendisini ölümsüz kılacak bir içecek sağlayacağını düşündüğü ünlü Taoist rahibini yanına gelmesi için adam yollayarak davet eder.<sup>408</sup>

Cengiz Han'ın daveti üzerine Taoist rahip bu daveti kabul ederek Han'ın kan dökme konusundaki iştiağını yok edemese de en azından azaltmak umuduyla yola çıkarak Nisan 1220 de Pekin'e vardı.<sup>409</sup> Yanında yolculuğun vakanüvisi olan öğrencisi Li-Çe-çang<sup>410</sup> ile 19 Mayıs 1220 de Pekin'den çıkarak Kuzey Çin'i geçip

<sup>405</sup> W. Barthold, F. Köprülü, *İslam Medeniyeti Tarihi*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1984, s.87–93.

<sup>406</sup> Çin'in en eski dinlerinden olan Taoizm'in kurucusu Lao Tse (ihtiyar bilgin) dir. M.Ö.604–517 yılları arasında yaşadığı Honan şehrinde doğduğu ve Konfüçyüs'ün çağdaşı olduğu rivayet edilmektedir. Tao kavramı üzerine inşa edilen bu dinin kendine göre büyücülere, rahip ve rahibeleri ve kendine has ayinleri vardır. Taoistler ilkbaharda ateş yakar onunla arınır, raks ve sarhoşlukla vecde ulaştıklarına inanırlar. Sakin, mütevazı, ısrarcı olmayan, aşırıktan kaçınan karşılıksız iyilik yapan ve düzenli bir yemek rejimi ile ölümü geciktirdiklerini düşünürler. Temeli mistik bir panteizme dayanan Taoizm'de kişiye göre birçok mabut tasvirleri bulunmaktadır. Ahlaki öğretilere dayanan bu dinin kutsal kitabı Tao-Te-King (Tao ve fazilet) dir. Bu kitabı Tao'nun ihtiyarlığında güneğe göç ederek bir gümrükçüye yazdırdığı söylenir. Daha geniş bilgi için bkz. Ekrem Sarıkçıoğlu, *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Fakülte Kitabevi, Isparta 2005, s.219–222.

<sup>407</sup> Taoist rahip Çang Çuen (Şang Şun) Şan-tang'da 1146 yılında doğmuş ve on sekiz yaşında rahip olmuştur. Ünlü bir hocadan ders alan Taocu rahip, Kuzey Çin'de çok kısa bir sürede büyük bir üne kavuşmuştur. Bu nedenle 1188 de Kin sarayına davet edilmiş, bir süre orada kaldıktan sonra, keşişlik hayatına dönmek istediğini beyan ederek saraydan kaçarcasına ayrılmıştır. Cengiz Han ondan söz edildiğini duymuş, onu davet etmiş ve onun daveti üzerine 1220 de Pekin'e gelmiş oradan yola çıkarak seferde olan Cengiz Han'ın Kuzey Afganistan'daki kampına 16 Mayıs 1222 tarihinde gelmiştir. (Roux, *Moğol*, s.217–219.)

<sup>408</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.277; Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, s.108;Roux, *Moğol*, s.179.

<sup>409</sup> Ligeti onun yolculuğunu düzenlemekten sorumlu olan Çinlinin onu imparatorun haremine katılacak kadınların konvoyuna dâhil etmek istediğini ama onun gücenip reddettiğini, yetmiş yaşlarında olan bu rahibin “*Dağlarda yaşayan bir yabancı olsam da böyle bir toplulukla yolculuk etmem*” dediğini yazar. (Ligeti, *a.g.e.*, s.109; ayrıca bkz. Roux, *Moğol*, s.217–218.)

<sup>410</sup> Ligeti, *a.g.e.*, s.109.

24 Nisan 1221 de Moğolistan genel valisi Temuge'nin karargâhına geldi.<sup>411</sup> Buradan itibaren ünlü Moğol komutanı Çinkay Cengiz Han'ın emriyle yolculuğu hızlandırmak üzere ona katılarak Beşbalık, Almalık ve Maveraünnehr'i geçerek on ay sonra Kasım sonlarında Semerkant'a vardı.<sup>412</sup>

Cengiz Han onların gelmesinden kısa bir süre önce bu bölgeden ayrılarak Hindistan tarafına gitmiştir. Taoist rahip kışı burada geçirdikten sonra Cengiz Han'dan bir mektup<sup>413</sup> alarak hemen yola çıkmış, Belh şehrini geçerek Kuzey Afganistan'daki Cengiz Han'ın kampına 16 Mayıs 1222 yılında ulaşmıştır.<sup>414</sup> Neredeyse hemen huzura kabul edildi. Cengiz Han kısa bir hoş geldin iltifatından sonra ona hemen şu soruyu yöneltti: “*Kutsal adam, ölümsüzlük ilacına sahip misin?*” Çang-Çuen yanıtladı: “*Hayatı uzatmanın birçok yolu vardır, ama ölümü engellemenin çaresi yoktur*”.<sup>415</sup> Çang- Çuen'in çadırı büyük bir ayrıcalıkla Cengiz Han'ın çadırının yanına kuruldu. Sık sık din ve felsefe konularında onunla konuştu. Sonra Taoist rahip izin isteyerek Semerkant'ta üç ay kadar kaldı.

15 Eylül 1222 de Cengiz Han onu tekrar çağırılmış ve sıkı bir korumayla Belh'e gelmiştir. Taoist rahip inançları açısından hükümdarın önünde diz çökmeme hakkına sahip olması gerektiğini belirterek izin istedi. Törenselle davranışlar konusunda ısrarlı olan, ama din adamlarının hiçbir isteklerini geri çevirmeyen Cengiz Han bu dileği kabul etti. Ona içmesi için kırmızı ikram etti ancak istemedi. Han her gece kendisiyle yemek yemesini teklif ettiyse de rahip davetleri kibarca reddetmiştir. Ordu tekrar kuzeye doğru yol almaya başlamış ve 1222 yılı sonbaharında Semerkant'a ulaşınca burada Kasım ve Aralık olmak üzere iki ay kalmışlardır. Bu süre zarfında, rahibin Tao'nun öğretilerini açıklayacağı ve imparatorun bunları dinleyeceği özel bir çadır kuruldu. Bu çadırda üç kez geniş kapsamlı bir toplantı düzenledi ve Cengiz Han bu toplantılarda Rahibin söylediği Taoist öğretilerin Çince, Moğolca ve Uygurca yazılmasını emretti.<sup>416</sup>

<sup>411</sup> Taoist rahip Çang-Çuen Ho-pei'de Moğolistan genel valisinin emirlerini beklemek üzere Mart 1221 e kadar kalmıştır. (Roux, *Moğol*, s.218.)

<sup>412</sup> Ligeti, *a.g.e.*, s.115–118.

<sup>413</sup> Cengiz Han mektubunda Çang-Çuen'e şu satırları yazmıştır. “*Kutsal adam, güneşin doğduğu ülkeden geliyorsun. Çok zor ve yorucu bir yolculuk yaptın. Elbette yakında geri döneceğim ama beklemeye sabrım yok. Gel! Çabuk gel!*”. (Roux, *Moğol*, s.219.)

<sup>414</sup> Çang-Çuen'in bu uzun yolculuğu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ligeti, *a.g.e.*, s.108–122.

<sup>415</sup> Ligeti, *a.g.e.*, s.124; Roux, *Moğol*, s.219.

<sup>416</sup> Roux, *Moğol*, s.221.

Çang-Çuen gitme izni istemek için Han'ın huzuruna çıktı ve *“Ben inzivayı seven bir keşişim. Burada gürültüden başka bir şey duyamıyorum ve derin düşüncelere dalamıyorum”* diyerek müsaade aldı. Ancak havalarda kötüleşince Cengiz Han *“Ben bile geri dönüyorum. Yalnızca oğullarımın geri dönmelerini bekliyorum. Benimle yol almak ister misin?”* diye sorarak devamla *“Hala öğretinin iyi anlamadığım birkaç noktası var”* diyerek bir süre daha yanında tuttu. Birçok konuda taoist rahipten tavsiyeler olsa da Cengiz Han bunlara uyduğu söylenemez.<sup>417</sup>

Cengiz Han 10 Mart 1223 yılında Taşkent bölgesindeki bir süre avı sırasında attan düşerek yaralanmış ve yolculuğa devam edemeyeceği için rahiple birlikte yolculuk yapmayı istemesine rağmen 11 Nisan 1223 de onun yola çıkmasını önermiştir. Çang-Çuen hemen Gobi çölünü geçerek geldiği yoldan Moğol postasının iyi çalışması sonucu dört ay gibi kısa bir sürede Çin'e varmıştır.

Çang-Çuen buradan ayrılmadan önce Cengiz Han onun adına Taoizm üstadını vergiden muaf tutan bir ferman hazırlatmıştı (11 Nisan 1223). Bu yarlık ya da soyurgal adını taşıyan, ona bazı imtiyazlar veren ve ardından bütün Moğol topraklarındaki farklı dinlerin yüksek görevlilerine aynı ya da benzer ayrıcalıkların sağlanmasını amaçlayan çok sayıdaki fermanın ilkidir. Bu ferman din adamlarına sağlanan imtiyazların ilki olması, Han'ın halefleri içinde bir örnek teşkil etmesi ve sonraki dönemlerde de din ve din adamlarına tanınan büyük toleransın varlığına ve devam etmesine önemli bir katkı sağlamıştır. Cengiz Han'ın vermiş olduğu bu fermanda şöyle yazmaktadır.<sup>418</sup>

*“Cengiz Han. Yarlık. Tüm yörelerin görevlilerine şunlar yasaklanmıştır. Tüm dini binalarda ve Yol'un (Tao) izlediği, kutsal keşiş Kieu'ya (Çang-Çuen) bağlı tüm konutlarda, işleri kutsal kitapları okumak ve Gök'e yakarmak olan kişiler yaşar. Bunlar imparatorun on bin kere on bin yıl yaşaması için dua eden kişilerdir. Bunun içindir ki, tüm yükümlülüklerin, küçük ya da büyük tüm vergilerin onlara uygulanmasını yasaklıyorum”.*

Cengiz Han'ın dinlere ve din adamlarına vermiş olduğu bu imtiyazlar daha önce de açıkladığım gibi muhakkak onun din anlayışının gereğidir. Ancak bu ferman ve daha sonra diğer din adamlarına verilen toleranslarda göz önüne alındığı zaman

<sup>417</sup> Taoizm öğretilerini kapsayan bu tavsiyeler hakkında daha geniş bilgi için bkz Roux, *Moğol*, s.221.

<sup>418</sup> Roux, *Moğol*, s.222.

bunun bir siyasi sonuçları da olabileceği düşünülmüş olabilir. İmparatorluk içerisinde yönetimin sağladığı bu imtiyazların toplum üzerinde en çok etkisi olan din adamlarına verilmiş olması, genel manada onların Moğolların sadık hizmetkârları ve kitlelere karşı en iyi propaganda araçları oldukları kanaatindeyim. Nitekim Cengiz Han'ın bu fermanı Taoizm'in Çin'de ve diğer Moğol topraklarında diğer dinlere karşı tahakküme götürecektir sonuçlara da sebep olabilecektir.

Cengiz Han halefleri Ögedey ve Güyük Han dönemi Taoistleri hakkında tam bir bilgiye ulaşamıyoruz. Ancak İç Moğolistan'da bu dinin hızla yayıldığı kanaatindeyim. 17 Mayıs 1254 yılında Karakurum'a gelen Rubruk burada On iki tane putperest dinlerin (Budizm, Taoizm, Manihaizm) mabetleri olduğunu söyler.<sup>419</sup> Aynı seyyah bu şehirde İslam ve Hristiyanlık gibi büyük dinlerin de mabet sayılarını verir.<sup>420</sup> Bu tarihte Karakurum'da iki cami ve bir kilise varken on iki tane put hanenin varlığı bu dinin o kısa sürede nasıl hızla yayıldığını göstermektedir. 1235 yılından hemen sonra Ögedey Han zamanında Karakurum'da bir Taoist tapınağı inşa edilmiş ve bu tapınağa gidecek rahiplerin yolculuklarının kolaylaştırılması için tüm yollar üzerinde erzak ve posta atları bulundurulması emri verilmişti.<sup>421</sup> İç Moğolistan'da hızla yayılan Taoizm ve Budizm arasında bu dönemde sürtüşmeler başladı. Taoistler Cengiz Han'dan aldıkları yarlık ile Budistler üzerinde baskı yapıyorlardı.

Mengü Han iktidara gelmesiyle beraber bu iki uzak doğu dini arasındaki sürtüşmelere son vermek için her ikisine iki sorumlu üst düzey yönetici atayarak iki dini de eşit konuma getirdi. İki görevli de kısa sürede tutuklamalar ve doğrudan savunmalarla sonuçlanan hitabet tartışmaları yapma notasına geldi. Mengü Han dedesinin verdiği fermanı reddedemedi. Buna ilaven Taoistlere yeni bazı yükümlülükler yükleyen 1252 tarihli yeni bir imtiyaz yarlığı verdi. Hemen arkasından da dengeyi yeniden sağlamak ve tek bir muhatap bulabilmek için Budistlere Na-mo adında bir başrahip, Taoistlere de daha önce Çang-Çuen ile

---

<sup>419</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.111.

<sup>420</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.111.

<sup>421</sup> Roux, *Moğol*, s.344.

beraber yolculuk yapmış, bu yolculuğun notlarını tutmuş ve Cengiz Han ile görüşmüş ünlü Taoist'in öğrencisi Li-Çe-Çang'ı başrahip olarak atadı.<sup>422</sup>

Ancak Budizm daha hızlı yayıldıkça onları engellemeye çalışan Taoistler onların öğretisini saptıran ve onları kendi dinlerine eklenmiş bir tarikat gibi göstermeye çalışan haberler yaydılar. Buna karşı Mengü Han çaresiz kalmış ve dengeyi sağlamak için Budistlerin üstünlüğünü tanıyan sözler sarf etmiştir.<sup>423</sup>

Uzakdoğu'nun bu iki öğretisi arasındaki tartışmalardan bıkan Mengü Han 1258 yılında küçük kardeşi Kubilay'ı bunları çözmekle görevlendirmiştir. Kubilay da Şang-Tu'da 300 Budist ve 200 Taoist din adamından oluşan bir toplantı düzenlemiş ve yapılan tartışmayı Taoistler kaybetmiştir.<sup>424</sup> Bu olaydan sonra her iki öğreti için de 1261 yılında imtiyazlar içeren yarlıklar verildi. Böylece bir süre devam edecek olan sessizlik sağlanmış oldu.

Taoistler Çin'de Budistlere karşı hakaret içeren düzmece metinler yayınlamaya başladılar. Kibirli davranıyorlar ve başına buyruk hareketleri Kubilay Han'ı kızdırdı. Han 1281 yılında bunlara karşı sert davranarak kutsal kitapları Tao-Te-King dışında bütün kutsal metinlerini yok ettirdi,<sup>425</sup> başına buyruk olanları cezalandırdı.<sup>426</sup>

Taoistlerin Kubilay'dan sonraki dönemlerde Moğol imparatorluğu içindeki varlıkları hakkında bir bilgi mevcut değildir. 1258 yılında Budistlerle yaptıkları tartışmanın mağlubiyetle sonuçlanması sonrasında Taoistlerin daha çok Çin'e dönüp burada faaliyetlerini devam ettirmiş olmalı. Nitekim Çin'deki Büyük Hanlar döneminde de bu öğreti düzenli bir biçimde 1296, 1297, 1299, 1309, 1310, 1314, 1335 ve 1337 yıllarında gerek doğrudan Taoizm, gerekse çeşitli tapınakları için yayınlanan hoşgörü fermanlarından yararlanmaya devam etmişlerdir.<sup>427</sup>

<sup>422</sup> Roux, *Moğol*, s.344.

<sup>423</sup> “Taoistler öğretilerinin en üstün öğretisi olduğunu söylüyor. Bilginler kendi bilginlerinin öğretisinin ilk öğretisi olduğunu; Hristiyanlar Mesih'e hizmet ediyor ve ondan göksel hayatı elde ettiklerini söylüyorlar; Müslümanlar Gök'e yakarıyor ve Gök'ün armağanlarına şükrediyorlar. Bunların ilkelerini dikkatle incelersek bu öğretilerin hiçbiri Budizm'e denk olamaz” (Roux, *Moğol*, s.345.)

<sup>424</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.334; Spuler, *a.g.e.*, s.200; Roux, *Moğol*, s.345.

<sup>425</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.334.

<sup>426</sup> Roux, *Moğol*, s.388.

<sup>427</sup> Roux, *Moğol*, s.466.

### 1.2.5.2. Moğollar Arasında Mani Dini

Bu din ismini aslen Hemadan'lı bir aileye mensup olan ve Mardin'de 215 ya da 216. yılında doğduğu bilinen Mani<sup>428</sup>, den almıştır. Kısa sürede birçok alana yayılan bu dinin mensupları Abbasi iktidarıyla İran bölgesinde gerilemeye başladı. Buna mukabil Maveraünnehr, Horasan'da, Orta ve Doğu Asya'ya doğru hızla yayılmaya başladılar. 694 tarihinden itibaren yüksek mevki sahibi olan bir Maniheist'in Çin sarayındaki mevcudiyeti ve 732'de imparator tarafından çıkarılan bir ferman ile Mani dini mensuplarına ayinlerini serbestçe yapma hakkı verilmiş,<sup>429</sup> buna müteakiben 768 ve 771 deki iki fermanla ibadethane kurma izni de verilmiştir.<sup>430</sup>

Bundan daha önemlisi ise mani dini ruhanileri 763 yılında Uygur Türklerinin Hakanına bu dini kabul ettirmişlerdir. Böylece İslamiyet ve Hristiyanlık karşısında yok olmak üzere olan bu din Uygurlarla hayatiyet kazanmıştır.<sup>431</sup> Uygurluların resmi dini haline gelen Manihaizm var oluşundan beri en parlak dönemini yaşamış oldu. Mani dinine ait Karabalasagun kitabesi: “*Evvelce et yenen bir memlekette şimdi pirinç yenecek; evvelce insan öldüren bir millet artık hayır ve sulh içinde*

<sup>428</sup> Mani Babilanya'ya bağlı Mardinu (Mardin) kentinde 14 Nisan 216 tarihinde dünyaya geldi. Babası Fatak Babak Hemadan kökenli bir aileden, annesi ise soylu Arsaki hanedanı ile akraba olan Mermerjam idi. Babası entelektüel dinsel eğilimlere sahipti. Bu sebeple Mani bütün dinlerin sentezine sahip bir din anlayışını benimsedi. Dini fikirlerini, Zerdüst inancı, Budist Ahlakı, Mithra kültürü ve Hristiyan öğretisinin birleşimini gerçekleştirerek dâhice oluşturmuştur. Dini öğretileri olgunlaştırması ve ortaya koymasında kendisine ilahi bir desteğin varlığını ileri sürerek 20 Mart 242'de Cündişapur kentinde tahta oturma töreni düzenlediği sırada toplanan kalabalığa öğretilerini ilk kez ilan etmiş ve gerçek Tanrı'nın habercisi olarak peygamberliğini duyuruyorum demiştir. Bu olaydan sonra ülkeden sürülmüş, Sasani toprakları dışında Türkistan ve Kuzey Hindistan'da öğretilerini yaymaya çalışmıştır. İran'a tekrar dönmüş bir süre fikirlerini yaymış, hatta uzun mektuplar yazarak uzak bölgelere de gönderme çabasını sürdürmüştür. Bu faaliyetlerinden dolayı hapse atılmış 274 yılında I. Şahpur'un ölümüyle özgürlüğüne kavuşmuş, onun oğlu I. Hürmüz Mani'yi desteklemiş ancak onun saltanatı da ölümüyle bir yıl kadar sürmüştür. Yerine geçen kardeşi Behram Mazdeizm'e bağlı ve başka bir dine müsamahası olmadığından Mani'yi çarmıha germiş, mensuplarını yıldırımak içinde Mani'nin cesedini parçalayıp derisini yüzdüğü ve içine saman bastığı rivayet edilir. Kaynaklar Mani'nin ölüm tarihini 26 Şubat 277 olarak verir. Daha geniş bilgi için bkz. Sarıkçıoğlu, *a.g.e.*, s.149–160; Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s.86–93. (Fuat Köprülü'nün hazırladığı izahlar ve düzeltmeler kısmı)

<sup>429</sup> Ligeti, *a.g.e.*, s.252.

<sup>430</sup> Barthod, *a.g.e.*, s.91, Osman Turan Maniheizm'in Çin'de ilk yayılışını Göktürlere tabi Tahoristan yabgusunun 720'de Çin'e gönderdiği Tamça adlı mühim bir astronomi âlimi ve rahibi ile başladığını yazar. (Turan, *Mefkûre*, s.66.)

<sup>431</sup> Barthold, *a.g.e.*, s.91; Turan, *Mefkûre*, s.66.

yaşayacaktır” ifadesiyle Uygurlardaki derin bir değişikliği ortaya koyuyordu.<sup>432</sup> Uygurlar arasında bu dinin yayılması hakkında Cüveynî de geniş bilgi vermektedir.<sup>433</sup>

Uygur devletinin yıkılışıyla beraber bu din Budizm karşısında gerilemiştir. Nitekim X. asrın sonlarında buradan geçen bir Çin seyyahı Uygur başşehirinde elli Budist mabedine karşılık bir tane maniheist mabedi görebilmiştir.<sup>434</sup> XIII. asrın başlarında Moğol istilasına kadar yavaş yavaş gerileyen Manihaizm Çin’de de aynı akıbete uğramış, gizli cemiyetlerin içine sığınıp büsbütün yok olmamaya çalışmıştır.<sup>435</sup>

Bu açıdan Manihaizm birçok din ve düşünceye tesir etmiştir. Hristiyan rahip Rubruk Nesturi Hristiyanların kozmolojisinde bu inancın tesirlerini duymuş ve onları sertçe azarlamıştır.<sup>436</sup> Kuşkusuz Moğolların bütün dinlere karşı sağlamış olduğu fikri ve dini serbestliği Manihaizm içinde geçerlidir. Onlar da imparatorluğun her yerinde özellikle de Uygur ve Doğu Türkistan bölgesinde diğer din ve öğretilere sağlanan imtiyazlardan faydalanmışlar bu bölgelerde sönmek üzere olan dinlerini Moğolların hoşgörüsü karşısında bir süre daha koruyabilmişlerdir. Ancak çağdaş müellifler yakınlık ve karşılıklı tesirler dolayısıyla bazen Buda ve Mani dinlerini çoğu kere birbirine karıştırmışlardır.<sup>437</sup> XIII. asrın seyyahı Rubruk, Uygur bölgesinde Buda, Mani, Hristiyan, İslam ve Şamanî Türklerin bir arada ahenk içinde yaşadıklarını müşahede etmiştir.<sup>438</sup>

Manihaizm Çin’de yaklaşık iki asır kadar bir süre baskı altında tutulmuş, ancak Moğolların burayı alması özellikle de Kubilay Han döneminde Çin’de refah ve huzurun sağlanması Maniheizmin yeniden etkin hale getirmiştir.<sup>439</sup> Maniheizmin

<sup>432</sup> Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, s.43; Grousset, *a.g.e.*, s.151; Turan, *Meşkûre*, s.67.

<sup>433</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.102–106.

<sup>434</sup> Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s.91.

<sup>435</sup> Barthold, *a.g.e.*, s.91.

<sup>436</sup> Rubruk Nesturi papazların cennetin, insanın ve şeytanın yaratılışı ile ilgili söylediklerini duymuş ve konuşan rahibi uyardığını şöyle anlatır “*Ben bu Maniheist zındıklığı duyunca ve o bunu sık sık utanmadan söyledikçe onu sertçe azarladım ve en doğrusu parmaklarıyla ağzını kapamasını tavsiye ettim*”. (Rubruk, *a.g.e.*, s.102)

<sup>437</sup> Turan, *Meşkûre*, s.69.

<sup>438</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.71–77; Turan, *Meşkûre*, s.69.

<sup>439</sup> Roux, *Moğol*, s.389.

Çin'deki bu faaliyeti Yang-Tscu, Fou-klen ve Fou-tcheou bölgelerinde XIV. asrın sonlarına kadar varlıklarını sürdürmüşlerdir.<sup>440</sup>

Moğollar istila ettikleri topraklarda karşılaştıkları bütün dinlere hâkimiyetlerini kabul ettikten sonra herhangi bir baskı yapmamışlardır. Büyük hanların hemen hemen hepsi Cengiz Han'ın yolundan gitmişler onun dinlere ve din adamlarına karşı sınırsız hoşgörüsünü ve dinlere sağladığı imtiyazlardan istifade ettirmişlerdir. Bu tutumlarında şüphesiz Şamanî inançta var olan Kam'ların, onların toplum üzerindeki etkileri, halkın ve hükümdarların onlardan çekinip korktukları ve saygı duymalarından kaynaklanmış olabilir. Erken dönem Moğolların bu inanca sahip olan Büyük Hanlar topraklarında hayat sürmekte olan diğer dinlere karşı dengeleyici bir politika güderek, dini siyasetlerinde bir gereği olarak çoğu zaman bu dinlere meyletmiş görünmüşlerdir. Bu dinlerin temsilcileri bundan ümit bularak Moğol Hanlarını kendi dinlerine bağlı kılmaya çalışmışlar veya öyle göstermek arzusu içinde olmuşlardır. Büyük Hanlar gerçekten bir dine meylettikleri zaman ise var olan siyasi denge bozulmuş, o dinin müntesipleri veya din adamları kendilerine en muhalif ya da rakip gördükleri dini ve onun mensuplarını sindirmeye çalışmaktan geri durmamışlardır. Hatta doğal olarak bu mücadele aynı dinin farklı mezhepleri arasında bile görülmüştür. Genel olarak erken dönem Moğol hanları ata dinlerinden temelde taviz vermeden, yasa çerçevesinde dinler arasında denge siyaseti güderek dinleri bir elin parmakları gibi düşünmüşlerdir.

---

<sup>440</sup> Barthold, *İslam Medeniyeti Tarihi*, s.91.



## İKİNCİ BÖLÜM

### İLHANLILARIN DİNLERE BAKIŞI ve DİNİ SİYASETLERİNİN EVRELERİ

İlhanlıların Anadolu'daki münasebetlerine değinmeden önce Anadolu'da İslamiyet'in yayılması dini tasavvufi fikir hareketleri ile kısaca içtimai hayat ve münasebetleri hakkında bir bilgi vermek gerekmektedir. Çünkü ilk İslamlaşma ile Moğol istilasının başlama tarihi arasındaki dönemle; istilayla başlayan Anadolu'ya akın buradaki dini ve tasavvufi gurupların oluşması açısından büyük farklılıklar arz ettiği görülmektedir. Anadolu'nun İslamlaşma hareketi yurt bulma ihtiyacıyla Anadolu'ya yapılan göçler ve göç eden bu Türk boylarının İslam dinine hizmet idealiyle Anadolu'nun her yerini sarmış ve buraya yerleşmiş, Moğol istilası sebebiyle de dini, tasavvufi, içtimai ve iktisadi alanlarda daha da çok Müslüman nüfuzu barındırarak en ücra köşesine kadar Müslümanlaşmıştır.

Malazgirt zaferinden sonra bir taraftan Süleyman Şah'ın fetihleri diğer taraftan Dânişmend, Çaka, Mengucek gibi birtakım beylerin şehirleri zapt etmesiyle, Türkmen kitleleri her şeyleriyle beraber Anadolu'nun şehir ve bozkırlarına yerleşerek, lisanlarını, dinlerini, örf ve adetlerini kısacası bütün kültür birikimlerini buraya taşımışlardır.<sup>441</sup> Anadolu'yu vatan olarak kabul eden, İslam dinine mensup Türkmenler yoğun bir şekilde buraya akın ederken, Hristiyan yerlilerin de geri bölgelere çekilmesiyle İslamiyet Bilad-ı Rum'da süratle yayılmış, Hristiyanlık ise birçok yerde mütevazı bir şekilde tutunmaya çalışmıştır.<sup>442</sup> Anadolu'yu yurt tutmak ve burada İslamın hizmetkârı olduğu düşüncesiyle hareket eden göçmen kitlelerin Anadolu'nun Müslümanlaşmasında büyük etkiye sahip olduğu da görülmüştür. Başta

<sup>441</sup> Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 1991, s.186; M HalilYınanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri, I, Anadolu'nun Fethi*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1944, s.168.

<sup>442</sup> Paul Wittek, *Menteşe Beyliği*, çev: O.S.Gökyay, TTK Yayınları, Ankara, s.113.

Selçuklular olmak üzere bu topraklarda kurulan devlet ve beyliklerin İslama hizmet ideali her zaman en önde gelen ilkeleri olmuş, bunlarla ilgili birçok örnekler tarih kitaplarında yer almıştır.<sup>443</sup>

Orta Asya’da ortaya çıkan Moğol istilası bütün bir İslam dünyasında dehşet saçarken Anadolu’nun İslamlaşması noktasında başlangıçta önemli bir rol oynamıştır. Moğollar kendilerine meydan okuyan hatta elçilerini öldürecek kadar ileri giden Harzemşahların hataları yüzünden, Meveraünnehirden başlayarak İslam dünyasını tarihte bir başka eşi görülmemiş şekilde katliama tabi tutmuşlardır.<sup>444</sup> Moğollar Harzem’de büyük bir katliam yapıyor, insanlar Moğolların önünden kitleler halinde kaçıyorlar, bir kısmı gizlenmeye çalışıyor, bir kısmı şehirlerden çıkarak saklanıyor, göç ediyor hatta ölümler arasında yatarak ölü numarasıyla hayatta kalmaya çalışıyorlardı. Moğolların yaptığı katliam ve zulümleri anlatan Cüveynî’nin tasvirleri ilgi çekicidir.<sup>445</sup>

Moğolların etrafa saldıkları dehşet ve korkunun ne kadar büyük olduğunu İbni Bibi ilginç bir olayla nakleder. Buna göre Ahlât’taki Moğol saldırısından geride kalan tek bir yaşlı kadının Selçuklu veziri Sahip Ziyaeddin’e dört bin Harzem askerinin yedi yüz Moğol askerine yenilmesini anlatırken kadının: “*Binlerce Harzem süvarisi arasına bir Moğol külahı atarsanız hepsi birden korkudan darmadağın olur. İşte Moğol korkusu Harzemlilerin yüreğine bu derece işlemiştir*”<sup>446</sup> diyerek verdiği cevabı istila bölgelerindeki Moğol korkusunu gözler önüne sermektedir.

<sup>443</sup> Mesela Anadolu Selçuklu Sultanlarından II. Rükneddin Süleymanşah’da (1196–1204) var olan hizmet aşkı, İbni Bibi’nin onun şehzadeligi sırasında babasıyla arasında geçen bir konuşmadan naklettiği cümlelerden anlaşılmaktadır. Bu Anadolu hükümdarının henüz şehzadeligi döneminde başlayan İslam hizmet ideali ve onun hangi duygu ve inançla yetiştirildiğini göstermesi bakımından önemli vesika niteliği taşımaktadır. Gürcü kraliçesi Tamarra’nın oğluya evlenmek istemesi karşısında bu teklife sıcak bakan II. Kılıçaslan’a oğlu II. Süleymanşah şöyle itiraz etmiştir: “*Kâfir bir kadının işvesi ve cilvesine kanarak oğlunu niçin İslam başkentinden uzaklaştırıp küfür ve sapıklık yurduna atmak istiyorsun? Benim ümidim, ilahi gücün, semavi desteğin ve sultanın ordusunun yardımıyla Abhaz ülkesini alır, o diyarın toprağını yele verir, o sapıkların ordularının tamamını saltanat sarayının hizmetine gönderirim. Kilise ve manastırların yerine mescid ve medrese yaparım. Org sesinin yerine Kuran ayetlerinin sesini o ülkede oturanların kulağına ulaştırırım. Zil ve çan sesinin yerine Allah’ın birliğini ve Hz. Muhammed Mustafa(S.A.V.)’nin Peygamberliğini bildiren ezan sesini duyururum.*” (İbni Bibi, *a.g.e.*, I, s.90.)

<sup>444</sup> Bu katliamın sebepleri hakkında bkz. İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, XII, s.361-362; Cüveynî, *a.g.e.*, s.116-119.

<sup>445</sup> Cüveynî eseri Cihanguşa’da Maveraünnehir, Harzem ve Horasan bölgelerindeki katliamları uzun uzun tasvir eder. Daha geniş bilgi için bkz. Cüveynî, *a.g.e.*, s.148,149,150,152,169,173, vd.

<sup>446</sup> İbn Bibî, *a.g.e.*, I, s.432-433.

Moğol zulmü ve katliamından kaçan halk adeta insan seli gibi bu bölgelerden ayrılarak batıya doğru göç etmeye başlamıştır. Türkistan bölgelerinden başlayan bu göçler Maverâünnehir ve Horasan bölgelerinde batı yönüne doğru sürekli bir biçimde devam etmiştir. İşte Moğolların sebep olduğu ve XIII. yüzyılda Anadolu'ya doğru meydana gelen bu göçler, o ana kadar bu topraklarda yapılan göçlerin en yoğun ve en önemlilerindedir. Çünkü bu göçler Küçük Asya'da mühim etnik ve dini demografinin değişmesine sebep olmuştur.

Moğol istilasıyla Anadolu'ya gelen yoğun Türkmen kitleleri içinde çok çeşitli mesleklere ve statülere sahip insanlar bulunmaktaydı. Bunlar arasında zengin tacirler olduğu gibi, fikir ve sanat adamları, müderris ve mutasavvıflar ile hatta ilerde beylik ve devletler kuracak boy beyleri de vardı. Maverâünnehir ve Horasan bölgelerinin Moğollar tarafından istila edildiği 1220 yıllarında Anadolu Selçuklu tahtında I. Alâeddin Keykubad vardı. Bu sultan zamanında Anadolu en gelişmiş ve en emniyetli dönemini yaşamaktaydı. Ayrıca sultan din adamlarına âlimlere ve mutasavvıflara karşı büyük bir saygı göstermekteydi. Bu yüzden Moğolların önünden kaçarak gelen ve Anadolu'da kendisine bir sığınak bulmaya çalışan bu insanları memnuniyetle ülkesinde kabul etmiş onları samimiyetle karşılamıştır. Konya şehri Moğollardan dolayı evlerini barklarını bırakıp kaçan bu mutasavvıf şeyh ve dervişlerin ilim ve fikir adamlarının bir sığınma merkezi haline gelmiştir.<sup>447</sup>

Neşri bu hususu şu ifadelerle anlatır: “... ve bunun (I.Alâeddin Keykubad'ın) eyyamında memleketi Rum'da ulema ve süleha ve etkiya ve evliya çoğaldı. Etraf-ı âlemden bunun saltanatına gelirlerdi. Zira Moğol İran'a müstevli olup âlemde huzur kalmamıştı.”<sup>448</sup> demek suretiyle teyit etmektedir. Cahen de konunun bir başka boyutuna dikkat çekerek Orta Asyalı Hanefi hukukçularının bilinen bütün eserlerinin asıllarının Anadolu kütüphanelerinde bulunmasının bir rastlantı olmayacağını, bu eserlerin Moğollardan kaçarak Anadolu Selçuklu hükümdarlarına sığınan ilim adamları tarafından getirildiği ihtimaline dikkat çekmektedir.<sup>449</sup>

<sup>447</sup> Seyfullah Kara, *Selçukluların Dini Serüveni, Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı*, Şema Yayınevi, İstanbul, 2006, s.167.

<sup>448</sup> Neşri, *Kitab-ı Cihan-Numa*, nşr. Faik Reşit Unat-M. Altay Köymen TTK Yayınları, Ankara, 1949, I, s.37-39.

<sup>449</sup> Cahen, *a.g.e.*, s.250.

Moğol istilası sebebiyle Orta Asya'dan Horasan ve Azerbaycan'ı geçerek Anadolu'ya gelen dervişlerin bir bölümü Yeseviye tarikatına mensup; bir kısmı ise tasavvuf kültüründen yoksun maceraperest insanlardan oluşan Kalanderiler idi. Bunların yanında yine bu bölgeden gelen başka bir tasavvufi zümre de Necmeddin Kübra'nın müntesipleri olan Kübrevilerdir. Moğol saldırılarından ötürü Anadolu'ya gelmiş olan şeyh ve dervişler içerisinde çok sayıda Türkmen babaları da bulunmaktadır. Bunlar İslam dininin henüz tam nüfuz edemediği Türkmenleri İslamlaştırmada büyük bir rol oynamışlar, sahip oldukları manevi kültür birikimlerini gittikleri bölgelerde yaymışlardır. Bunların bir sonucu olarak ta Moğol istilası ve daha sonraki dönemlerde Anadolu'da dini, siyasi fikri alanda kozmopolit bir yapı oluşturarak burada neş't eden bu dini zümreler İlhanlı döneminde de Anadolu siyasetinde menfî veya müspet önemli roller üstlenmişlerdir. Bu guruplardan bir kısmı Moğol yanlısı bir tutum içerisinde olurken önemli bir kısmı da İlhanlı hâkimiyetine karşı Anadolu'da mücadele başlatmış ve her fırsatta Moğollara büyük kayıplar verdirtmişlerdir.

## **2.1. Moğolların İstila Döneminde Anadolu'da Uyguladıkları Dini Siyasetleri (1231–1258)**

Moğollar tarih sahnesine çıkışlarından kısa bir süre sonra Anadolu yakınlarına kadar gelip Azerbaycan ve Kafkasya üzerinden yağmalayarak bölgeden geçmişlerdir. Bölgeye asıl gelip yerleşmeleri ise Cengiz Han'ın ölümünden sonra üçüncü oğlu Ögedey'in 1229 yılında Moğol Han'ı seçilmesiyle fetihler tekrar canlanmış, bölgeye ünlü komutan Çurmagon Noyan, otuz-kırk bin kişilik bir kuvvetle yanında kendisi gibi muktedir Baycu, Yake Yisa'ur ve Melikşah<sup>450</sup> isimli tümen beyleri ile süratle Moğolistan, Türkistan, Doğu ve Orta İran'ı geçip, Azerbaycan'a

<sup>450</sup> Tümen beylerinden biri olan Melikşah'ın ordusu, Uygur, Korluk, Türkmen ve Küçey adlı Türk kavimleri ile Kaşgar bölgesi Türklerine mensup askerlerden meydana gelmişti. Bu tümen birçok Türk ve Müslüman beyin kontrolünde, çoğunluğu Müslüman olan askerlerden müteşekkildir. (Sümer, *a.g.m.*, s.2)

gelmişlerdir.<sup>451</sup> Harzemşahların peşinden bölgeye gelerek bu devleti tamamen ortadan kaldıran Moğollar, (15 Ağustos 1231) kısa sürede Azerbaycan'ı alıp karargâhını Muğan ovasına kurduktan sonra Ermeni ve Gürcüleri itaat altına almışlardır. Bu süreç içerisinde ara sıra da Musul Erbil tarafına doğru olan Hilafet topraklarına yağma ve çapul akınları yapıyorlardı.<sup>452</sup> Bu dönemde Yakın Doğu'da Moğol hâkimiyeti altına girmemiş Abbasi Halifeliği, Eyyubiler ve Türkiye Selçuklularından oluşan üç büyük İslam devleti kalmıştı. Halifelik siyasi birlikten yoksun, tam teşekküllü bir orduya sahip değildi. Mısır, Suriye ve Anadolu'daki bazı yörelerin hâkimleri olan Eyyubiler ise birbirleriyle sonu gelmez bir mücadele içinde bulunuyordu.

Anadolu Selçuklu Devleti ise bu esnada Orta Doğu'nun en kuvvetli devleti olarak görülüyordu. Devletin başında bulunan Alâeddin Keykubad (1220–1237) bir taraftan devletin hudutlarını genişletirken, diğer taraftan da ülkesini maddeten ve manen geliştirmeye çalışıyordu. İlk saltanat yılında doğuda ortaya çıkan bu olumsuz gelişmeleri dikkatle takip eden Keykubad, Moğol selinin er geç kendi sınırlarına da ulaşacağını düşünerek tedbirler almaya başladı. Moğol istilası yeni bir göç dalgasının Orta Asya'dan batıya, özellikle Anadolu'ya akmasına sebep olmuştu.<sup>453</sup> Bu durum göçebe kesafetinin bütün ağırlığı ile hissedildiği Doğu Anadolu'ya, başka bir ifade ile sınır boylarına özellikle dikkat edilmesini gerektiriyordu. Bu sebeple Sultan, Konya başta olmak üzere Sivas, Kayseri ve Erzurum surlarını tahkim ettirdi. Hatta bu şehirler kadar olmasa bile Amasya, Malatya, Erzincan gibi ikinci derecedeki şehirlerin kale ve surlarını da tamir ve tahkim ettirmeyi ihmal etmedi.<sup>454</sup> Bu arada orduya çeki düzen vererek muhtemel Moğol saldırılarını karşılamaya hazırlandı.

Bölgede bulunan Moğollar bir yandan Hilafet topraklarına akınlar düzenlerken diğer yandan da Anadolu'daki güçlü Selçuklu Devletinin gücünü merak ederek yoklama gayretindeydiler. Bu amaçla Moğolların Anadolu Selçuklu topraklarına ilk tecavüzleri İbn Bîbî'nin haberine göre 1231 tarihinde olmuştur. Bu

<sup>451</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.187; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.526. Bu komutanlar hakkında Ermeni Tarihçiler daha geniş bilgiler vermişlerdir. (Kiragos, "Ermeni Müverrihlere Göre Moğollar," *Türkiyat Mecmuası*, II, s.176.) Aknerli Grigor ise daha ayrıntılı bir liste vermektedir. (Grigor, *a.g.e.*, s.29)

<sup>452</sup> Sümer, *a.g.m.*, s.3.

<sup>453</sup> Moğol istilası sebebiyle Anadolu'ya yönelen göç dalgası hakkında daha geniş bilgi için bkz. Osman, Çetin, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyetin Yayılışı*, İstanbul, 1981, s.64 vd.

<sup>454</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s.4234 vd.; Turan, *Türkiye.*, s.332-336.

tarihte bir bölük Moğol askeri Selçuklu topraklarına girip Sivas yakınlarındaki Rahatoğlu kervansarayına kadar akın yaparak ahalinin sürü ve mallarını yağmalamışlardır. Olayı haber alan sultan Alâeddin, Kemaleddin Kamyer'i mühim bir kuvvetle göndermiş, ancak Selçuklu kuvvetleri gelmeden Moğollar ülkeyi terk etmişlerdir.<sup>455</sup> Kamyer Erzurum'a kadar onların ardından gitmiş, bulamayınca da Gürcü ülkesine yönelmiştir.<sup>456</sup> Bu da bize gösteriyor ki İbnü'l Esir'in esefle bize anlattığı<sup>457</sup> Moğol istilası artık Anadolu'yu da tehdidi altına almıştır.

Keykubad'ın tahta çıktığı yıl başlayan Moğol istilası, Selçuklu sınırlarına gelip dayanmıştı. Doğudan gelen bu istila selinin, yalnız askeri güçle durdurulmasının çok zor olacağını hisseden sultan, Moğollarla siyasi temasları başlatarak onlarla dostane ilişkiler kurmanın iyi olacağını düşündü. Bu amaçla 1232–1233 yılında yalnızca Ebu'l Ferec'in verdiği bilgiye göre; Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad Moğol Hanına vergi vereceğini ve ona tabi olacağını bildiren bir elçi göndermiştir. Fakat Moğol Hükümdarı onun elçisine: *“Biz Alâeddin Keykubad'ı akıllı, dirayetli bir insan olduğunu işitmiş idik. Bizzat huzurumuza gelirse her türlü hüsn-i kabul ve ikram görecektir. Aynı zamanda elindeki şehirler de kendisinde kalır.”* şeklinde bir cevap verir.<sup>458</sup>

Selçukluların Moğollarla siyasi ilişkileri 1235 yılında itibaren Moğol fetihlerinin hızlı bir aktivite kazanmasıyla aynı tarihlerde Moğol Han'ından Selçuklu başkentine bir elçilik heyeti gelmesiyle başlamış, heyet Türkiye Selçuklu Sultanlığının Moğol Han'ına tabi olması isteğini belirten bir mektup getirmiştir. İbn Bîbî'nin naklettiği rivayete göre 1236 yılında Moğol Han'ı Ögedey Han, Kazvinli Emir Şemseddin Ömer'i bir yarlık ile Sultan Alâeddin Keykubad'a elçi göndermiştir.<sup>459</sup> Elçi huzura kabul edilince Moğol Han'ın yarlığını Sultan

<sup>455</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s.420-421.

<sup>456</sup> Selçuklu askerlerinin neden Gürcüler üzerine gittiklerinin sebebi için bkz. İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s.421.

<sup>457</sup> Tarihçi İbnü'l Esir bu istila hareketini, “Moğol istilasını yazmaktan yıllarca kaçındım. Bu olayı yazmayı hiç istemiyordum. Bazen yazmanın gereğine inanır ve bir adım ileri atar, sonra vazgeçip iki adım geri gerilerdim. İslam'ın ve Müslümanların ölüm haberini ve başlarına gelen bu büyük felaketi yazmak kime kolay gelebilir? Kim bu büyük felaketin yazılması ve anlatılmasını kolay görebilir? Keşke annem beni doğurmasaydı, keşke bu büyük felaketten önce ölüp gitseydim! Adım, sanım unutulsaydı da bu hadise ile karşılaşmasaydım ve bu olayı yaşamıyaydım!” sözleri ile anlatmaya başlar ve Moğol istilasının İslam dünyasında meydana getirdiği dehşet havasını çok güzel bir şekilde dile getirir. (İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XII, s.358.)

<sup>458</sup> Ebu'l Ferec, *Muhtasar*, s.18.

<sup>459</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s.448-451.

Keykubad'a takdim etmiştir. Sultan I. Alâeddin Keykubad, mektubu okuyunca Şemseddin Ömer'i özel olarak görüşmek için bir odaya çağırtmış, ikisi arasında ilgi çekici şu konuşma geçmiştir: Sultan *"Tanrı'ya çok şükür ki sizin gibi değerli bir elçi bizim yanımıza geldi. Siz ki Müslümansınız. Soracağım şeylere dindarlık icabı doğru cevap veriniz."* demiş, bunun üzerine elçi, *"Bildiğim her şeyi doğru söyleyeceğim"* dedi. Sultan: *"Moğol Hanının illiğini kabul edersem bizim ülkemize göz diker mi?"* diye sormuş, elçi: *"Allah etmesin, onun o kadar çok ülkesi var ki her yıl huzuruna birçok elçiler gelip gider. Ayrıca çok zengin hazineleri, toprakları var. Ona ufak bir armağan gönderip gizli saklı bir şey yapmazsanız size karşı iyi davranır"* demiştir. Sultan, elçinin sözlerinden sonra Moğol Han'ının teklifini kabul ederek hediyeler tertip edilmesini emretmiştir. Ancak 31 Mayıs 1237 tarihinde ansızın vefat edince yerine geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev mektuba: *"Babam sana kardeşim diye hitap ederdi; ben baba diye çağıracağım, babam gibi itaat yolunu tutacağım"* cümlelerini ilave edip elçiyi uğurlamıştır.

Sultan Alâeddin'in ardından Mısır'ın güçlü hükümdarı el-Kamil'in 1238 baharında ölmesi ile bölgede başlayan karışıklıkları fırsat bilen Avrupalılar yeni bir Haçlı ordusu oluşturarak 1239 Eylül'ünde Mısır ve Suriye topraklarına girdiler. Yörede korkunç bir mücadele başladı. Öyle ki savaşlar kısa aralıklarla, 1246 yılına kadar sürdü. Bu sırada Moğollar ile Haçlılar arasında Müslümanlara karşı bir ittifak göze çarpmaktadır. Bu amaçla Haçlılar bir yandan Müslümanlarla savaşırken diğer taraftan Moğollarla temasa geçerek onları da Kuzey'den (yani Anadolu'dan) harekete geçirdi. Böylece ortak düşmanlarından kurtulmayı tasarlıyorlardı. Kuzeyde Moğollar, güneyde Haçlılar, bölge tam bir kısıkaç içine alınmıştı. İşte Moğollar bu ortam içinde Türkiye Selçuklularına saldırdılar. Zira Eyyubilerin o zaman Selçuklulara yardım edecek durumları yoktu. Düşman da bunu çok iyi değerlendirmişti.<sup>460</sup> Bu dönemde Haçlıların İslam topraklarına saldırmaları konusunda Moğolların bir kışkırtması olup olmadığını düşündürmektedir.<sup>461</sup>

<sup>460</sup> Haçlı-Moğol ilişkileri için bak. S.Runchman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, (Türkçe çev: F. Işıtan) Ankara 1987, c.III., s.210-215.

<sup>461</sup> Bu durum ileride oluşacak İlhanlı-Haçlı ittifakının ilk münasebetleri olduğu fikrini akla getirmektedir. Ancak bu konu ayrıca bir incelemeye ve araştırmaya ihtiyaç duymaktadır. Kaynaklar bu açıdan incelenerek sadece tesadüf olamayacağı düşünülen bu iddia ile ilgili delillere ihtiyaç duyulmaktadır.

Sultan Alâeddin'in ölümünden sonra yerine geçen oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in Anadolu'daki uygulamaları, halk arasında memnuniyetsizlik meydana getirmiş, iktidar muhalifi küskün bir grubun ortaya çıkmasını sağlamıştır. Selçuklu idaresine karşı ortaya çıkan, Moğolların Anadolu'yu istila etmelerini hızlandıran ve içerisinde genellikle bu küskün gruptan insanların yer aldığı, en önemli olay Babailer isyanı olmuştur. Moğol istilasının önünden kaçarak Anadolu'ya sığınan pek çok şeyhten biri olan Baba İlyas, Amasya'ya yerleşmiştir. Yaşayışı ve doğaüstü güçleri sayesinde birçok taraftar toplayan Baba İlyas en büyük müridi Baba İshak'ın da gayretleriyle birçok sebep ileri sürerek Selçuklu Devletine karşı isyan başlatmıştır.<sup>462</sup> İsyani bastırmakta sıkıntı çeken Selçuklu kuvvetleri sınır birliklerinin de yardımıyla Babaileri Malya ovasında yenilgiye uğratarak yok etmiş,<sup>463</sup> (638/1240) fakat Erzurum hududunda Moğollara karşı sınırı korumakla görevli ordunun yardıma gelmesiyle de Moğolların Selçuklu toprağına girerek Anadolu'ya açılan yolda bir kale vazifesi gören Erzurum'u ele geçirmesini, dolayısıyla da Selçuklu ülkesinin zaptını da kolaylaştırmıştır. Bu isyanla Selçukluların savunma sistemi çöktüğü gibi orduyu da büyük bir ölçüde zayıflatmıştır.

Bu isyan hareketi devrin siyasi vaziyetine bakıldığı zaman Moğollardan başka hiç kimsenin çıkarına uygun düşmediği görülmektedir. Moğolların Anadolu üzerindeki emelleri ve bunu gerçekleştirmek için uzun süredir fırsat kollamaları, onların Babailer isyanının destekçisi olduğu düşüncesini akla getirmektedir. Nitekim Moğolların Babai isyanına katıldığına, onları Selçuklulara karşı isyana kışkırtabileceklerine dair akli delilleri destekleyen bir rivayet Ebu'l Hayr Rumi'nin *Saltukname* adlı eserinde zikredilmektedir. *Saltukname*'ye göre Baycu komutasındaki Moğol ordusu da Babai isyanına katılmıştır.<sup>464</sup>

Selçuklularda durum böyle iken Moğollarda son birkaç yıl içinde büyük değişiklikler olmuş, Ögedey ölmüş, Horasan ve Azerbaycan valiliğine emir Argûn Aka getirilmiştir.<sup>465</sup> Bunun yanında Türkiye Selçuklularını doğrudan ilgilendiren bir olay da Azerbaycan'daki Moğol kuvvetlerinin başına Çurmagun Noyan yerine Sinüit

<sup>462</sup> Bu isyanın sebepleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, *Babailer İsyanı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000. S.37-48.

<sup>463</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.49-53; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.540; Makrîzî, *Sülük*, I, s.307-308.

<sup>464</sup> Ebu'l Hayr Rumî, *Saltukname*, yp.112a-118b'den naklen Ocak, *Babailer*, s.92-93.

<sup>465</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.224-225.



boyundan Baycu Kurçî'nin 1242 yılında tayin edilmesidir.<sup>466</sup> Baycu Noyan'ın önünde iki hedef bulunuyordu; bunlar henüz ele geçirilmemiş olan Bağdat Abbasi Halifeliği ile Türkiye Selçukluları idiler. Daha önceleri halifelik üzerine birçok kere akınlar yapılmasına rağmen çevresinde güçlü müstahkemlerin olması sebebiyle şehre yaklaşmamışlardı. Bu sebeple oranın fethi İran'ın üzerinden hemen hemen imkânsız gibiydi. Türkiye Selçukluları ülkesine ise şimdiye kadar birkaç ufak akın dışında ciddi bir hareket yapılmamıştı. Üstelik Babailer isyanı Selçuklu ordusunun belini bükmüş isyanı bastırmakta zorlanmasında Moğolları cesaretlendirmişti. Bunun üzerine Baycu Noyan komutasındaki Moğol ordusu Anadolu'ya girmiş, Erzurum'u ele geçirmiş<sup>467</sup> ve Selçuklu güçleriyle karşılaşmak için Köseadağ mevkiine kadar gelmiş, öncü kuvvetlerinin yaptığı savaşı kaybeden Selçuklular dağılarak savaş alanını terketmişlerdir.<sup>468</sup>(4 Temmuz 1243) Böylece Anadolu kapıları Moğol istilasına açılmış, Moğollar önce Sivas'a daha sonrada Anadolu topraklarını yağmalayarak Kayseri'ye girmişlerdir. Bu savaş sonucunda Moğollarla Selçuklular arasında antlaşma sağlanmış ve Anadolu'nun Moğollara tabiiyeti belgelenmiş oluyordu.<sup>469</sup>

Anadolu'nun istilasını kolaylaştıran sebeplerden bir tanesi de Anadolu'daki gayrimüslim unsurlardır. Başta Erzurum'un Moğollar tarafından alınmasından Kayseri'nin istilasına kadar birçok önemli yerlerin Moğolların eline geçmesinde Hristiyan Ermenilerin önemli rolleri olmuştur. Moğol komutanı Baycu Noyan Selçuklulara karşı bu Hristiyan unsurlardan yararlanmasını iyi bilmiştir. Anadolu'nun istilasını için hazırladığı ordusunun da Moğollardan başka önemli miktarda Hristiyan Gürcü ve Ermeni kuvvetleri de bulunmaktaydı.<sup>470</sup> Ayrıca Anadolu'nun birçok önemli şehrinin ele geçirilmesinde Anadolu Hristiyanlarının büyük desteğini görmüştür. Ermeni askerlerin yer aldığı Curmağun Noyan komutasındaki Moğol kuvvetleri 1239'da Kars ve Ani şehirlerini tahrip etmiş, 1242 yılında Baycu Anadolu istilasının

<sup>466</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.62; Kiragos, *a.g.e.*, s.177.

<sup>467</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.62-63; Sümer, *a.g.m.*, s.9.

<sup>468</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.71.

<sup>469</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.77-78; *Anonim Selçukname*, s.32.

<sup>470</sup> Kiragos, *a.g.e.*, s.179; Grigor, *a.g.e.*, s.33-34; Kiragos Baycu Noyan'ın Rum sultanlığına karşı yaptığı saldırı sırasında Moğol ordusunda savaşan Gürcü ve Ermeni prensleri arasında Avak, Şahinşah, Vahram ve oğlu Akbuğa, Haçenli Celal ve Hasan, Celal'in teyzesinin oğlu Grigor Dufin'in olduğunu söyler. (Kiragos, *a.g.e.*, s.155); Ayrıca bkz. Galstyan, *a.g.e.*, s.33.

giriş kapısı olan Erzurum'u uzun süre kuşatmış, şehri askeri güç ile düşüremeyince içeriden yardım bulma yoluna gitmiş, şehrin Ermeni olan şahnesi Duvin'in ihanetiyle ele geçirebilmiştir.<sup>471</sup> Yine aynı şekilde Kayseri'de de yine bir Ermeni olan İğdişbaşı Hacıkıyan'ın ihanetiyle hâkim olmuşlar ve böylece Moğollar bu bölgeleri ele geçirmişlerdir.<sup>472</sup>

Bu istila sırasında Anadolu Selçuklularına tabi olan ve savaş sırasında askeri yardımla mükellef olan Kilikya Ermenileri ağır davranmış, bir nevi Moğol siyasetine paralel olarak hareket etmişlerdir. Moğollarla yapılacak savaşta Selçuklu ordusunda görev alması gereken Ermeniler yapılan anlaşma ve ödenen ücretlere rağmen sözlerinde durmayıp anlaşmalarına riayet etmemişlerdir. Çeşitli bahanelerle zaman kazanan Ermeniler Köseadağ'da Selçuklu ordusuna katılmadıkları gibi daha sonra Kayseri'nin kuşatması sırasında buraya geldikleri halde savaşa girmeden kaçmışlar,<sup>473</sup> istiladan hemen sonra da Anadolu Selçukluları aleyhine Moğollarla işbirliği yapmışlardır.<sup>474</sup> Nitekim daha Köseadağ bozgunundan önce Ermeniler de Moğolları kendilerinin bir müttefiki görmüşler, İslam dünyasına karşı onları Hristiyanların kurtarıcıları olarak kabul etmişler ve onlara kayıtsız şartsız itaat etmişlerdir.<sup>475</sup> Küçük Ermenistan kralı I. Hetum (1226–1269) Köseadağ savaşından hemen sonra Selçuklulara tabiiyetini tanımayarak vakit kaybetmeden Moğollara tabi olup vergi ödemeyi kabul etmiş ve 1247 yılında kardeşi Simbat'ı değerli hediyelerle birlikte Güyük Han'a göndermiştir.<sup>476</sup>

Moğol istilasında Anadolu'daki Hristiyan halkın dışında Anadolu dışındaki Hristiyan devletlerinin de Moğolları Anadolu'nun istilası konusunda kışkırttıkları görülmektedir. İbn Bîbî Gürcü Kraliçesi Rasudan'ın(1223–1247) Anadolu'yu istila etmesi konusunda teşvik ve tahrik ettiğini zikreder.<sup>477</sup> Gürcüler de Ermeniler gibi Baycu Noyan'a Anadolu'nun istilasında destek olmuş, Köseadağ savaşında onun

<sup>471</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.62-63; Sümer, *a.g.m.* s.9.

<sup>472</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.73-75.

<sup>473</sup> Saint-Quentin, Moğolların Ermeni kuvvetlerinin Kayseri'ye yardıma geldiğini duyunca sayılarının çok olmasına rağmen kaçtıklarını, fakat Ermenilerin gelmediğini görünce onların tekrar geri geldiklerini söyler. (Saint-Quentin, *a.g.e.*, s.58.)

<sup>474</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.542-543; İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.79.

<sup>475</sup> Kaynaklar bununla ilgili örneklerle doludur. Bkz. Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.542-543; İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.79; Saint-Quentin, *a.g.e.*, s.66.

<sup>476</sup> Grigor, *a.g.e.*, s.37-38; Galstyan, *a.g.e.*, s.17-20.

<sup>477</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s.420-421; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XII, s.499-500.

ordusu içerisinde önemli bir miktarda Hristiyan Gürcü askeri de katılmıştır.<sup>478</sup> Hristiyanların Anadolu'nun istilası sırasında ve sonrasında Moğollara olan destekleri onların Moğol dini siyasetindeki önemini ve konumunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.<sup>479</sup>

Moğolların dini siyaseti gereği Anadolu'nun istilası sırasında Hristiyan halkı Selçuklulara karşı kullandıkları gibi tasavvufi zümrelerden de yararlanmışlardır. Anadolu'nun istilası döneminde Moğollarla Anadolu'daki Cavlâkîler arasında siyasi bir ittifak meydana geldiği de görülmektedir. Baycu Noyan komutasındaki Moğol birlikleri Anadolu'ya girdikleri zaman Cavlâkî dervişlerin de Moğol ordusunda yer aldıkları ve Moğollarla birlikte savaşa katıldıkları görülmektedir. Köseadağ Savaşında Moğol ordusunun ön saflarında bu Cavlâkî dervişler de bulunmuş, Köseadağ yenilgisinden sonra Kayseri'nin zaptı sırasında Kalenderî grupları kendi menfaatleri doğrultusunda kullanmışlardır. İbn Bîbî Kalenderî gruplar içerisinde ele aldığımız Cavlâkîlerin Moğol ordusunda mancınıkların çekilip çalıştırılmasında kullanıldıklarını zikretmiştir.<sup>480</sup>

İstila döneminde Moğollar tasavvufi zümrelerden Kalenderîleri yanlarında tutmuşlar diğerlerine karşı onları daima desteklemişlerdir. Ahmed Eflâkî, Moğolların Kayseri'yi ele geçirmelerinden sonra Kalenderî Şeyhi Seyyid Burhanü'd-Din'e saygı gösterip kendisine para verdiklerini rivayet etmektedir.<sup>481</sup> Moğolların Anadolu'yu işgal etmelerinden sonra Ahiler Moğol iktidarına karşı direnmişler ve sürekli isyanlar çıkardıkları halde Kalenderler Moğol iktidarına destek vermişlerdir. Şemsü'd-din Muhammed es-Sahavi Kalenderler gibi başıbozuk tasavvufi zümrelerin Moğol Devleti'nin hizmetine girdiklerini ve müteşeri' Müslümanlara karşı Moğolların yardımını talep ettiklerini bildirmektedir.<sup>482</sup>

Bu dönemde Moğolların kendi taraflarında tutmaya çalıştığı dini zümrelerden biride Mevleviler olmuştur. Baycu Noyan'ın uygulamalarından da anlaşılıyorki istila sırasında kendilerine karşı herhangi bir muhalefeti olmayan Mevlânâ ve müritlerini

<sup>478</sup> Kiragos, *a.g.e.*, s.179.

<sup>479</sup> Moğol dini siyasetinde Hristiyanların rolleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bkz. III: Bölüm "Moğol Yanlısı Hristiyan Gruplar"

<sup>480</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.73.

<sup>481</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.68.

<sup>482</sup> *El-Kavlü'l-Münbi an-Tercemeti İbni'l-Arabi*, Medine, Mektebetü'l-ariifiye, nr.799, yp.37a.dan naklen Baryam, "Kalenderler ile Ahiler," s.5-6.

yanlarında tutabilmek için dikkatli davrandığıdır. Moğol komutanı Baycu Noyan, Sultan Hanı savaşında (654/1256) Moğol iktidarına karşı Anadolu'da var olan güçleri ağır bir yenilgiye uğrattıktan sonra Konya'ya gelerek Mevlânâ ile görüşmesinden ve bu görüşme sonrası meydana gelen gelişmelerden Mevlânâ'nın Moğol askerleriyle iyi ilişkiler içinde olduğu fark edilmektedir.<sup>483</sup> Bundan dolayı birçok Mevlânâ muhibbi insanların Moğol zülüm ve yağmasından Mevlânâ sayesinde kurtuldukları rivayet edilmektedir.<sup>484</sup> Bu olaylarda gösteriyor ki Moğollar dini siyasetlerinin doğrultusunda Anadolu'nun istila ve tahakküm altına alınma aşamasında kendilerine karşı muhalif grupları azaltma, toplumda itibarlı kişileri yanlarına çekme, onları koruyup kollama siyaseti uygulamaktadırlar. Kendilerine karşı açıkça cephe almamış dini grupları desteklemişler, muarızlarına karşı onları daima korumuşlardır. Nitekim Mevlânâ gibi bir mutasavvıfın Moğollarla mücadeleye girişmesi de beklenemez. Sabır ve itaat kültürüyle yetişen mutasavvıfların her türlü bela ve musibetlerin yaratıcısından geldiği düşüncesiyle böyle bir tutum takındıkları düşünülebilir.

Moğolların Anadolu'nun istilası sırasında muhalefet ve mücadelesiyle karşılaştıkları Anadolu'nun iktisadi, siyasi, dini ve sosyal hayatında önemli rol oynayan ilk dini ve tasavvufi zümre Ahiler olmuştur. Moğolların Kayseri'yi zaptı sırasında Ahiler Moğollara karşı şehrin savunmasını organize etmişler, on beş gün süreyle şehri Moğol askerine karşı savunmuşlardır. Savaş sırasında en şiddetli çarpışmalar ahilerin yoğun olarak bulunduğu Debbağlar Çarşısı tarafındaki surlar önünde olmuş, Battal Mescidi civarında pusu kuran Ahiler, sur dışındaki Moğol ordusuna ani baskınlar düzenlemişlerdir. İbn Bîbî, Moğol Ordu Komutanı Baycu Noyan'ın verilen kayıplardan dolayı muhasarayı kaldıracağı bir sırada Ermeni asıllı Kayseri Subaşı Hacokoğlu Hüsameddin'in Baycu Noyan'la gizlice anlaşarak şehre

<sup>483</sup> Eflâkî'de anlatılan bir hikâye Baycu Noyan'ın Konya'yı muhasara (2. defa 653/1256) edip yıkıp yağmalama düşüncesinde olduğu ancak Mevlânâ'nın buna müsaade etmediğini söyler. O attığı bir hikâyeden sonra Baycu Noyan'ın Mevlânâ'nın ilahi bir yönü olduğunu kabul ederek askerlerine ona karşı mücadele etmemelerini söylemiştir. Eflâkî Konya'nın Mevlânâ'nın teveccühüyle kurtulduğunu, Baycu Noyan daha önceki yemini üzerine, şehrin burçları Mevlânâ'nın da onayıyla yıktırıldığını zikreder. (Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.282-286.)Bbu konuda İbrahim Hakkı Konyalı İbn Bîbî'den aldığı söylediği bir rivayeti verir. (İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Enes Kitabevi, Konya, 1997, s.146.)

<sup>484</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s. 281-282, 600-601.

Moğolların eline düşmesini sağladığını söyler.<sup>485</sup> Moğollar Kayseri'yi zapt edince kendilerine karşı mücadele eden Ahiler ve Bacılara ait işyerlerini, evlerini yağmalayıp, yakıp yıkmışlar,<sup>486</sup> Ahi ve Bacılara ait sanayi sitesi de bu sırada yağmalanıp ateşe verilmiştir.<sup>487</sup> Moğolların Kayseri'yi ele geçirmeleri ile ilgili bilgi veren Ebu'l-Ferec, Moğolların şehre girdikten sonra kendilerine muhalif olup şehri savunan binlerce insanı katledip şehri yağmaladıktan sonra Moğolların, genç erkeklerle genç kızları esir ederek götürdüklerini de haber vermektedir.<sup>488</sup>

Ahiler Moğollara karşı mücadelelerini her zaman devam ettirmişler, bunun sonucunda istila dönemi ve sonrasında gerek teşkilatları ve gerekse kendileri Moğollar veya Moğol yanlısı idareciler tarafından büyük kıyım ve asimilasyona maruz kamilardır. Moğollar dini siyasetleri çerçevesinde Ahilere ait Hangah ve zaviye gibi mülklerini ellerinden alınarak kendi taraftarı olan zümrelere vermişlerdir.<sup>489</sup>

Selçuklu iktidarını ele geçiren II İzzeddin Keykavus'un Moğollar ve Moğol yanlısı olan Selçuklulara karşı yürüttüğü bütün mücadelelerinde Ahiler ve Türkmenler onun yanında olmuş, onunla beraber Moğollara karşı savaşmaktan çekinmemişlerdir. Hatta bu Türkmen zümreler 1256 yılında Sultan Hanı savaşında II. İzzeddin'in yanında savaşıp öncü kuvvetler olarak büyük zayıat vermişler, tamamına yakını Moğollar tarafından katledilmişlerdir.<sup>490</sup> Bu savaşta II. İzzeddin Keykavus'un öncü birliklerinde yer alan Türkmenlerin İslam'ın cihad anlayışı ve gaza ruhuyla hareket ettikleri görülmektedir. Nitekim kışlak ve yaylak yeri istemek için gelen Moğol Komutanı Baycu Noyan'a karşı bu savaşın hazırlayıcısı ve Türkmenleri teşvik ederek, gaza ve cihada davet eden dönemin Sünni din âlimlerinden olan Hanefi kadısı Sahib İzzeddin Muhammed b. Mahmud Razi olmuştur.<sup>491</sup>

<sup>485</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.73-74.

<sup>486</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.74-75; *Menakıb-ı Şeyh Evhadüddin Kirmanî*, s.71.

<sup>487</sup> Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.542.

<sup>488</sup> Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.542. Ebu'l-Ferec'in genç erkeklerle ahileri, genç kadınlarla da bacıları kastetmiş olması kuvvetle muhtemeldir.

<sup>489</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.169-173

<sup>490</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.143-146.

<sup>491</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.142-147; Aksarâyî, *a.g.e.*, s.31-32. Aksarâyî, Kadı İzzeddin'in gaza ve cihada teşvik ederek "Şeref kılıçların gölgesi altındadır." Sözüünü söyleyerek şu beyitlerle Türkmenleri savaşa davet ettiğini zikreder: "daha ne zamana kadar kadın elbisesi giyeceksin? Ne vakte kadar talihsiz ve umutsuz yaşayacaksın? Allaha güvenmekte sebat et. Böyle yapan yükselir. Savaşta ölüm kuşununun gagasıyla hediye getirdiğini göreceksin." Aksarâyî kadının insanları böyle

Türkmenlerin Moğollara olan muhalefetleri dini ve siyasi karakterli bir harekettir. Türkmenlerin Moğollara karşı teşkilatlanmasında, böyle büyük bir kitlenin muhalif olarak organize edilmesi ve Moğollara karşı kullanılmasında Anadolu'daki Sünni ve Hanefî âlimlerin teşvik ve gayretleri büyüktür. Nitekim Kadı İzzeddin başta olmak üzere dindarlık ve doğruluğu ile tanınan Sadr Müstevfi Necibüddin, zamanın büyüklerinden Kıvameddin Erzincanî ve zamanın en büyük âlimlerinden olan Kadıasker Sivrihisarlı Celaleddin gibi âlimler Türkmenleri Moğollara karşı isyana davet ve tahrik ettikleri gerekçesiyle Moğollar tarafından şehit edilmişlerdir.<sup>492</sup>

Türkmenlerin bu tutumuna karşı Moğollar da kendi dini siyasetleri gereğince Anadolu'daki dini gruplardan içinde çokça Türkmen'inde bulunduğu Kalenderî ve Haydârîleri desteklemişler, onlarla mücadele etmede destekçileri olan bu heterodoks grupları kullanmışlardır. Ayrıca Moğollar Sünniler içerisinde halkın gözünde de itibar sahibi tasavvufî zümreleri kendileri tarafına çekmek ve onlar vasıtasıyla Sünni Türkmenlerin direncini zayıflatıp itaat altına almak için çaba sarf etmişlerdir. Bu amaçla Mevlevilerle sıcak ilişkilere girmişler onların yardım ve desteğini almak için gayret etmişlerdir.<sup>493</sup> Moğolların dini politikalarını uygulama yolundaki çabalarına karşı Ahi ve Türkmenlerin yanında Anadolu'daki Ekberî, Bektaşî ve Kübrevî gruplarda bu mücadelelerinde onlarla aynı safta yer almışlar, bu zümrelere mensup din adamları, şeyh ve mutasavvıflar da Moğolların dini siyasetlerine karşı her türlü çabayı göstererek mücadele ruhunu aşlamışlar, dini zümreleri teşkilatlandırarak yönlendirmişler ve bu uğurda gerekirse şehit bile olmuşlardır.<sup>494</sup>

İstila döneminde yoğun bir şekilde Anadolu'da hissedilen Moğol tahakkümünü hafifletmek için Selçuklu devlet adamları Batı Moğolların başı olan

---

tahriklerle savaşa hazırladığını açıkça söyler. (Aksarâyî, *a.g.e.*, s.31-32.) İbn Bîbî'de onun Türkmenleri hazırlayıp öncü birlik olarak Moğollara karşı gönderdiğini anlatır. (İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.146.)

<sup>492</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.147, 164; Aksarâyî, *a.g.e.*, s.32, 54. Moğol yanlısı tutumuyla bilinen Aksarâyî Moğollar tarafından Türkmenleri isyana tahrik ettikleri sebebiyle öldürülen zamanın din ve devlet büyüklerini övmekten geri kalmamıştır.

<sup>493</sup> Bu konularda ayrıntılı bilgi için III. bölüm içerisindeki "Kalenderî Gruplar" ve İlhanlı Dini Siyasetinde Mevlevilerin Yeri" adlı başlıklara bakınız.

<sup>494</sup> Moğol karşıtı mücadeleler müstakil bir bölümde ele alındığından burada kısaca istila dönemi dini siyasetine değinilmiştir.

Batu Han'a tabiiyetlerini bildirmişler,<sup>495</sup> (1245) böylece az da olsa bölgedeki komutanların keyfi muamelelerine engel olmuşlardır. Selçuklu idarecileri Anadoludaki Moğol baskılarından kurtulmak için Han'dan bu konuda yarlık almaları<sup>496</sup> Moğol komutanı Baycu Noyan'ı kızdırıyor ve Anadolu'ya saldırmak için bahaneler aramasına sebep oluyordu.<sup>497</sup> Hülâgû'nun büyük bir orduyla İran'a gelip, a Bağdat'ı alarak Abbasi Halifeliğine son vermesi ve 1258 yılında Tebriz'e yerleşmesiyle beraber Anadolu'da İlhanlı hâkimiyeti altına girmiş oldu.<sup>498</sup>

## 2.2. Tabilik Döneminde İlhanlıların Dini Siyaseti(1258–1335)

### 2.2.1. Hülâgû'dan Gâzân Han'a Kadar İlhanlı Siyaseti(1258–1295)

Anadolu'daki Moğol dini siyasetini İlhanlı devleti kurulmadan önceki dönemi İstila dönemi olarak ele alıp değerlendirdik. İlhanlıların kurulmasıyla beraber Anadolu ve çevresinin İlhanlı Devletine tabi olmasıyla bu süreçteki dini siyaseti de tabilik dönemi başlığı altında iki kısımda ele almanın isabetli olacağı kanaatine vardık. İlhanlıların ilk dönemlerindeki siyasi ve dini bakışlarında sonraki dönemlere nazaran ciddi yumuşama ve değişmelerin olması bu dönem dini siyasetini iki ayrı kısımda değerlendirmenin doğru olacağı kanaatini doğurmuştur. Başlangıçta İlhanlı yöneticiler ve Moğol asıllı emirler arasında Müslümanların azlığı veya etkin konumlarda bulunmamaları veya diğer bir deyişle Gayr-i Müslim emir ve yöneticilerin fazla olması, hanların İslama karşı olan husumetleri her ne kadar İlhanlı topraklarında Müslüman çoğunluk yaşasada dini siyasetleri onların aleyhine cereyan etmiştir. Bu durum İlhanlı Moğolları arasında İslamiyetin yayılmasıyla yumuşamış ve zamanla değişmiştir.

<sup>495</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.82-85.

<sup>496</sup> Turan, *Türkiye*, s.476.

<sup>497</sup> Bu olay üzerine Baycu, Sahip Ata Fahreddin Ali'ye dönerek, "Bundan sonra Rum diyarına gitmek için bir yol bulmak gerekir. Çünkü benim yokluğumda başınıza felaket gelir" diyerek onu tehdit etmiştir. (İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.143.)

<sup>498</sup> Erdem, *a.g.e.*, s.135.

Bu sebeple tabilik dönemi hızlı bir İslamlaşma hareketinin başladığı Gazan Han dönemine kadar ayrı bir başlıkta; Gazan Han ve sonraki dönemde ayrı bir başlıkta değerlendirme lüzumu hasıl olmuştur.

### 2.2.1.1. Hûlâgû Han'ın İnanıcı ve Hristiyan Yanlısı Siyaseti

İlhanlı devletinin kurucusu ve ilk hükümdarı olan Hûlâgû Han'ın (1256–1265) babası, Cengiz Han'ın en küçük oğlu Toluy Han; annesi, Kerayit Hükümdarı Ong Han'ın yeğeni Sorgaktani Hatun'dur.<sup>499</sup> Cengiz Han, Moğol devletinin kuruluşundan yaklaşık iki asır önce Hristiyanlığı kabul etmiş olan Kerayit, Nayman ve Öngüt gibi birçok Moğol kavimlerinin kızlarıyla çocuklarını evlendirmiştir.<sup>500</sup> Nesturi Hristiyan'ı Kerayit kabilesinden olan Sorgaktani Hatun oğulları Mengü, Kubilay, Hûlâgû ve Arık Boğa'yı bu dini terbiyeye üzerine yetiştirmiştir.<sup>501</sup> Daha sonra oğullarını eğitimini Moğol devletinin resmi kültürünü oluşturan ve bunun taşıyıcı unsurları olarak öne çıkan Uygur Türklerinden olan Budist Sevinç Tuğrul,

<sup>499</sup> Sorgaktani Hatun hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Neslihan Durak, “Çingizli Hatunları I: Sorgaktani Beki”, *Turkish Studies*, vol:3/1 2008, s.251–258.

<sup>500</sup> Spuler, *a.g.e.* s.221

<sup>501</sup> Sorgaktani Hatun, devlet işlerine gösterdiği hassasiyeti aynı şekilde dini inançlarını yaşatma ve yaymada da göstermiştir. Tutucu bir Nesturi olan Sorgaktani Hatun, oğullarının eğitimi döneminde onların da Hristiyanlık taassubu içerisinde yetiştirilmesine büyük özen göstermiştir. Bilindiği üzere Çingizli hâkimiyeti Asya'da gelişirken aynı coğrafyada Hristiyanlığın Nesturilik kolu da yayılmaya çalışmaktaydı. Asya'da bu mezhebin en önemli temsilcilerinin Kereyitler olduğu bilinmektedir. Sorgaktani Hatun da katı bir Hristiyan taassubu içinde yetişmiş olup bu manada oğullarını da tesiri altına almayı başarmıştır. XIII. yüzyılda Nesturilerin yüksek makamlara getirilmelerinde Sorgaktani Hatun'un rolü büyük olmuştur. Oğulları da Nesturiliğe özel bir önem vermiştir. Mesela Kubilay Han, 1291'de Pekin Astronomi Merkezi Müdürlüğü'ne Nesturi olan birisini müdür olarak tayin etmiş ve aynı zamanda bu kişiyi Hristiyanlığı araştırmakla da görevlendirmişti. Yine bu dönemde Nesturi Abraham adlı birisinin Yang-cho'da bir kilise inşa edildiği bilinmektedir. Bkz., H. Wilhelm Haussig, *İpek Yolu ve Orta Asya Kültür Tarihi*, (nşr. M. Kayayerli), İstanbul 2001, s.252; Bausani, “*Religion Under the Mongols*”, *The Cambridge History of Iran V*, (nşr. J.A.Boyle), Cambridge 1968, s.541; Spuler, *a.g.e.*, s.202, 222vd.; Roux, *Orta Asya...*, s.320. Çinli Nesturilerin “*ünlü, mükemmel, görkemli, azize bir imparatoriçe*” olarak kaydettiği bu Hatun kilise ile papazların malvarlıklarını korumaları için de büyük destek vermiştir. Bu arada İslam dinine karşı da hoşgörülü davranmayı ihmal etmemiştir. Nitekim Müslüman birisi olan Mesut Yalavaç'ın, Uygur Bölgesi valiliği sırasında Buhara'da yaptırdığı muhteşem Mesudiye medresesine yardımda bulunduğu gibi yine aynı şehirde bin kişilik Hânîyye (Kaynaklarda Han Medresesi olarak da anılan bu medresede ders veren hocaların zamanın en büyük alimleri olduğu hakkında bkz., Cüveynî, s.137.) Medresesini de bizzat inşa ettirmiştir. Bu medreseye on bin “baliş” tahsis eden Sorgaktani, aynı zamanda orada müderris ve mütevellî olarak görev yapmış bulunan dönemin en ünlü âlimlerinden Seyfeddin Baherzi'nin(1190-1261) (Bu kişi hakkında geniş bilgi için bkz., A. Ateş, “*Séyfed-Dîn Bâherzî*”, *İA X*, s.534vd.) medrese yaptırmak için kurduğu vakfa da ayrıca bin gümüş baliş ile o civarda satın aldığı köylerin gelirini bağışlamıştır. (Spuler, *a.g.e.*, s.261; Marshall, *a.g.e.*, s.98; Durak, *a.g.m.*, s.257.)



Bulad Kaya, Mungsuz ve Töre Kaya gibi Cengiz Han'a yakın olduğu bilinen adamlarına bırakmıştır.<sup>502</sup> Hûlâgû Han'ın Budizm'e ilgisi de böyle başlamış, batı seferiyle beraber de yanında çok sayıda Budist din adamını İran ve Azerbaycan topraklarına getirmiştir.<sup>503</sup> Ancak kaynaklarda Hûlâgû Han'ın bu dine intisap edip etmediği noktası şüphelidir. İbn Serrâç, Hûlâgû'nun inancının babası ve dedeleri gibi puta, aya ve güneşe tapmak olduğunu söyleyerek onun ataları gibi Şaman inancında olduğunu vurgulamaktadır.<sup>504</sup> Her ne kadar Vartan gibi Ermeni tarihçileri onun Budist olduğu yönünde bilgiler verseler de, hakikatte onun İbn Serrâç'ın dediği bibi şaman inancına bağlı kaldığı görülmektedir.<sup>505</sup> Nitekim Hûlâgû, Mengü Han gibi annesi vasıtasıyla Nesturiliğe, eğitimleri vasıtasıyla da Budizm'e karşı sempati duymuştur. Ayrıca ölümü ve defin ayinleri de Şaman inancına göre yapılmıştır.<sup>506</sup> Hûlâgû Han'ın Budizm'e olan aşırı sempatisi İlhanlı topraklarına birçok Budist rahibi ve Tibet lamalarının gelmesini sağlamış<sup>507</sup>, bu dinin Moğol ileri gelenleri arasında yayılması hızlandırmış<sup>508</sup> ve İlhanlı topraklarında hazine tarafından desteklenmiş zengin Budist mabetlerinin varlığı artmıştır.<sup>509</sup> Her ne kadar Budist olduğu iddiası kadar yaygın olmasa da Hûlâgû Han'ın Hristiyanlığa karşı duyduğu

<sup>502</sup> Abdülkadir Yuvalı, "Hûlâgû", *DİA*, c.XVIII. İstanbul, 1998, s.473.

<sup>503</sup> Hûlâgû Han İran'a gelirken yanında çok sayıda Budist rahip yanı sıra şaman ve müneccim vardı. Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.701; Spuler, *a.g.e.*, s.201.

<sup>504</sup> İbn Serrâç, *Tuffâh*, yp.219a-219b.

<sup>505</sup> Vartan ve Zyriak gibi tarihçiler Hûlâgû'nun Hristiyan olmayıp Budist olduğunu söylerler. (Dulaurier, *a.g.m.*, s.44-45.) Grousset de Onun Budist olduğunu ve bu dine koyu şekilde bağlı kaldığını, ancak bu bölgede dindaşlarının olmaması sebebiyle annesi ve eşinin dindaşlarına meylettğini söyler. (Grousset, *a.g.e.*, s.396.) Blochet ise Hûlâgû Han'ın şiddetle Şamaniliğe bağlı kaldığını zikreder. (Spuler, *a.g.e.*, s.201.) Daha öncede zikrettiğimiz gibi ilk dönem Moğol hanları başka dinlere sempati duysalar, o dinlerin ayinlerine katılsalar da, kendilerini o dine aidiyetten hep uzak tutmuşlardır. Aynı şekilde Cengiz Han'dan gelen bu anlayış Hûlâgû'da da mevcuttur. Budist olduğu iddiası, Şaman İnancının o dönemde Ön-Asya tarihçileri tarafından tam olarak tanınmaması veya Uzak-Doğudaki dinlerin birbirine karıştırılması sonucu da olmuş olabilir.

<sup>506</sup> Barthold, "Hûlâgû" *İ.A.*, c:II, s.353; Spuler, *a.g.e.*, s.196.

<sup>507</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.405.

<sup>508</sup> Ebu'l-Ferec Moğolların dini hakkında bilgi verirken bölgeye gelen insanlardan, onların kanun ve inançlarından bahsederek uzun uzun Budist inancını anlatmaktadır. Bu da bize Hûlâgû Han ile beraber bu inanca sahip birçok kişinin bu topraklara geldiğini göstermektedir. (Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.480-481.)

<sup>509</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.201; Budist mabetlerden Anadolu topraklarına da yapıldığı görülmektedir. Gâzân Han zamanında birçoğu tahrip edilen bu mabetlerden günümüze kadar kalanlar olmuştur. 2006 yılında Ahlat'ta yapılan kazı çalışmalarında mağara içerisinde bulunan bir Budist mabetinin, İlhanlı döneminde Anadolu'da yapılan Budist mabetlerinin varlığını günümüze kadar aktardığını göstermektedir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. [www.ahlat.gov.tr](http://www.ahlat.gov.tr).

sempatiden dolayı onu Hristiyan telakki edenler de olmuştur.<sup>510</sup> Bu Budist rahiplerinin Bağdat'ın alınmasında ve Anadolu'da Müslüman halka yapılan Moğol zulümlerinde aktif rolleri olmuştur.<sup>511</sup> Aksarâyî bu konuyla ilgili şöyle demektedir: “*Tapınaklar(Budist) ve kiliseler zulüm ve sapıklığı geliştirdi. Onlar mescidin yapısını yıkmak için o kadar çaba harcadılar ki nerdeyse ezan ve namaz yasaklanacak, mescitleri putların evi yapacaklardı.*”<sup>512</sup>

Kerayit ve Merkitler gibi bazı Moğol kabileleri arasında yaygınlaşan Hristiyanlık, Moğol hanlarının bu kabile reislerinin kızlarıyla evlenmesi sonucu devlet ricali arasına da girmeye başlamıştı. Böylece daha sonraki dönemlerde Moğol hanları Hristiyanlığa sempatiyle bakmaya başlamışlarsa da devlet politikasında dinlere karşı denge siyaseti genel olarak devam ediyordu. Hülâgû Han'ın batı seferi ve bunun sonucunda elde ettiği başarıyla beraber devlet teşkilatının Hristiyanlığa karşı var olan politikasında esaslı bir değişikliğe gidilmesi mecburiyeti hâsıl oldu. Çünkü Anadolu ve Suriye'nin her tarafında Müslüman halkın içerisinde azımsanmayacak sayıda ve birbirlerine sıkıca bağlı bir Hristiyan cemaati bulunuyordu. Nitekim Moğollar Müslümanlara karşı ve onların önderi Halifeye yönelik bir savaş içerisinde idiler. Bu sebeple Müslümanları kendi lehlerine çeviremeyeceklerinden buradaki Hristiyanları memnun etmeliydiler. Zira Hristiyanlar yaşadıkları ortamda ve Moğol fetihleri sırasında önemli roller

<sup>510</sup> Hristiyan Moğolların etkisiyle olsa gerek Papa IV. Alexander'ın 658/1260 tarihli mektubundan anladığımız kadarıyla Hülâgû bir ara Hristiyanlığa girmeyi düşünmüştür. Papa, belirtilen mektubunda Hülâgû'ya ismi Jean olan bir Macar'dan Hülâgû'nun Hristiyanlığa girmek için hazırladığını ve Hristiyanlık inançlarını kendisine öğretecek birisine ihtiyaç duyduğunu haber aldığını söyler, sonra da Hristiyan olmayı özendirip benimsetmeye ve eğer Hristiyan olursa ahirette erişeceği mükâfatı açıklamaya başlar. (M. Taha Bedr, *Moğolu İran beyn'el-Mesihyye ve'l-İslam*, Daru'l-Fikri'l-Arab, ts., s.7.) Papanın mektubundan Bağdat'ı istilasından dört yıl sonra bile Hülâgû'nun Hristiyanlığa girmekte tereddüt ettiğini anlıyoruz. Nitekim torunu Argûn Bağdat'ın istilasından yaklaşık yirmi dokuz yıl sonra 1285'te Papa IV. Honorius'a yazdığı mektupta dedesi Hülâgû'yu Hristiyan olarak değil Hristiyan hamisi olarak vasıflandırmıştır ki, bu da onun Hristiyanlığa hiç girmediğini gösterir. (Grousset, *a.g.e.*, s.412.) Ayrıca Ermeni kaynaklarından da Hülâgû'nun Hristiyan olmadığını anlıyoruz. Ölümünden sonra eşi Dokuz Hatun Hristiyan papazlara müracaat ederek ayin-i ruhani yapılmasını istemiş, ancak Ermeniler bu talebi reddetmişler, onun adına sadaka dağıtılıp vergi tahfifini tavsiye etmişlerdir. (Vartan'ın umumi tarihinden müstahreç trc. Dulaurier, *a.g.m.*, s.45.) Süryaniler ise Dokuz Hatun'un bu talebini dinen caiz olduğunu iddia ederek yerine getirmişlerdir. (Dulaurier, *a.g.m.*, s.45; Spuler, *a.g.e.*, s.236.)

<sup>511</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.148-149; Spuler, *a.g.e.*, s.214. Mesela Bağdat'ın alınması sırasında Hüsameddin Münecim adında bir Müslüman Hülâgû'ya yapılan seferin felaket getireceğinden bahsetmiş ancak Budist rahipler aksini iddia ederek onun idamını sağlamışlar ve Abbasi halifeliğinin ortadan kaldırılmasında büyük rol oynamışlardır.

<sup>512</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.149.

oynadıklarından Moğol idaresine karşı durumlarına siyasi bakımdan kayıtsız kalmamıştı. İlhanlılar dinlere karşı daha önceki siyasetlerinin tam tersine politik yönden önemli amiller teşkil eden bu cemaatlere karşı yeni bir dini siyaset geliştirmek zorunda kalmışlardır.

Anadolu ve Suriye bölgesinde İslam öncesi dönemlerde dini birlikten uzak bir şekilde yaşayan Hristiyan cemaatler, (Nesturi ve Yakubiler gibi) Moğol istilası döneminde aralarındaki münakaşaları ve düşmanlıkları dışı karşı terk etmiş görünüyordular. Yakubi ve Nesturi kiliseleri XIII. asırda eski düşmanlıkları kısmen bir kenara bırakmış karşılıklı hürmet ve işbirliği şeklinde dostane ilişkiler içerisindeydiler.<sup>513</sup> Moğollar bütün Hristiyan mezheplerini bir görmekle beraber Nesturilik, Moğollar arasında yayılmış bir mezhep olduğundan başrolü oynamaktaydı.

Hûlâgû'nun batı seferi esnasında Moğollara karşı koyanlar hep İslam devletleriydi. İsmaililer, Bağdat Abbasi Halifeliği ve Suriye'deki Eyyubi şube devletlerinin sırayla Moğol tahakkümüne girmesiyle Moğolların asla nihai mağlubiyete uğratamadıkları Müslümanlar tarafından idare edilen Memlûkler, İlhanlıların baş düşmanı idiler. Bu vesileyle Suriye ve Anadolu'daki Müslüman halk Memlûklerin yardımıyla bağımsızlığı tekrar kazanmak ümidiyle İlhanlılara isyan etmişlerdir.<sup>514</sup>

Bütün bu şartlar altında İlhanlıların Hristiyan halka karşı dini politikalarını yeniden düzenleyerek onlara sempati duymaları, bu halkın asırlardır İslam hâkimiyeti altında her ne kadar rahat da yaşasalar da Moğolların dini hoşgörüsü ile daha rahat yaşama ümitleriyle onları kendilerine en yakın dost edinmeleri tabii görülebilir. Katolik dünyasının da bu durum karşısında ve özellikle Hristiyanlığın Moğol büyükleri arasında yayılması yönüyle, İlhanlıları da kendi dinlerine çekebilme ümidini beslemeleri aynı sebeple doğal görülmelidir. Bu nedenle Hristiyan dünyasının misyonerlik çabasıyla Moğolları Hristiyanlaştırma istekleri, İlhanlıların da siyasi hesaplar yapması amacıyla meydana gelen dostluk her iki taraf için de memnuniyet verici sonuçlar ortaya çıkarmıştır.

<sup>513</sup> Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.591-592.

<sup>514</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.228.

Hûlâgû'nun İslam topraklarına gelmesiyle beraber buradaki Hristiyan cemaatlerle ilişkileri ve onlardan aldığı destekler de önemli ölçüde idi. Hûlâgû Han İsmaililerin kalelerini zapt ederken kalelerdeki halkın büyük çoğunluğunu katletmiş, ancak Hristiyanları öldürmemiştir.<sup>515</sup> Bağdat'ın alınmasından önce 1256 yılında Nesturi papazı Mar Denha'nın kotolikos olarak tayini sırasında beklenen Moğol-Hristiyan ittifakının oluştuğu görülmektedir.

Böyle bir dini politika güden İlhanlılar, Memlûklü sultanlarının da Ön-Asya'daki son Hristiyan şehirlerini ele geçirmeye çalıştığı bir sırada onlara karşı mücadele için Batı Hristiyan dünyasının ittifakını arama fırsatını bulmuşlardır.<sup>516</sup> Diğer taraftan Doğu Hristiyanları, Müslümanlara karşı Moğollara yardım etmek suretiyle bir nevi Haçlı seferine katıldıklarını kabul ediyorlardı. Mesela Meyyafarikin'in Moğollar tarafından kuşatılmasına Gürcü kumandanı Hasan Broş komutasında Ermeni ve Gürcü askerleri de katılmıştır. Bu esnada ölen bir Ermeni prensi hakkında Ermeni tarihçisi Vartan'ın “ ... *Daima Tanrı'ya ve İlhan'a sadık kalarak ölümsüz tacı giymiştir; kanlarını İsa için dökenlerin şanına katılmıştır.*” diyerek zikrettiği bu olay aslında Şark Hristiyanlarının Haçlı zihniyetini ortaya koymaktadır.<sup>517</sup>

Hûlâgû döneminde Moğollarla Şark Hristiyanları arasındaki yakınlık Abbasi Halifeliğinin yıkılmasıyla beraber daha ileri bir aşamaya taşınmıştır. Çünkü Doğu Hristiyanları, Hûlâgû'nun abisi Mengü Kağan tarafından kutsal toprakları Müslümanlardan almak ve Hristiyan halkı kurtarmak için gönderildiğine inanıyorlardı.<sup>518</sup> Hûlâgû'nun İslam topraklarını istila etmesiyle asırlardır Müslümanlarla beraber yaşayan Hristiyan halk Moğolların da şımartmalarıyla Müslümanlara karşı taşkınlıklara başlamışlardı. Öyleki Hristiyanlar Ramazan ayında açıktan açığa şarap içip Müslümanların üzerine şarap dökme cesaretini bile

<sup>515</sup> Galstyan *a.g.e.*, s.103.

<sup>516</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.401-402.

<sup>517</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.398.

<sup>518</sup> Şark Hristiyanları Moğol Han'ı Mengü ile Ermeni Kralı I. Hetum arasında bu manada bir antlaşma olduğunu düşünüyorlar veya öyle olduğuna inanmak istiyorlardı. Nitekim bu konuda Ermeni Tarihçiler birçok malumatlar vermektedir. Galstyan zikredilen bu antlaşmanın metnini Hetum Patmiç'in *Histoire des Pais Orientaux* adlı eserinden alarak aynen yayınlamıştır. (Galstyan *a.g.e.*, s.127-131.) Kiragos I. Hetum'un Moğol hanı ile yaptığı bu görüşmeyi bizzat Ermeni Kralı'nın ağzından duyarak yazdığını söyleyerek özet bir şekilde aktarır. (Kiragos, *a.g.e.*, s.211-212.)

göstermişlerdir.<sup>519</sup> Yollarda haç taşıyarak gezinip Müslüman halkı Hristiyanlara saygı ve hürmet için ayağa kalkmaya zorlamışlardır.<sup>520</sup> Hûlâgû'nun Hristiyan yanlısı dini politikası Hristiyan dünyası tarafından adeta bir haçlı seferi olarak algılanmıştır.

Hûlâgû'nun İslam topraklarını ele geçirmesinden sonra Hristiyanlara çanların çalınması gibi var olan yasakları kaldırmakla kalmamış, bilhassa karısı Dokuz Hatun'un inşa ettirdiği kiliselerde Hristiyanların ayinlerine katılmıştır. Birçok Hristiyan ruhani dini liderlerle dostane ilişkilerde bulunuyor, önemli konumlardaki din adamlarının tayinlerini bizzat kendi yapıyordu.<sup>521</sup> Diğer dinlere mensup din adamlarına tanımadığı imtiyazları Hristiyanlara veriyordu. Hristiyan din adamlarının huzurunda yerlere kapanmayarak sadece diz çökmeleri için müsaade ediyor, Ermeni, Gürcü ve Süryani papazların ayinlerine katılıyor ve onlara şarabını takdis ettiriyordu.<sup>522</sup>

Hûlâgû'nun Hristiyanlığa karşı gösterdiği hoşgörü ve duyduğu sempaside hiç şüphesiz Nesturi olan eşi Dokuz Hatun'un<sup>523</sup> rolü büyüktür. Dokuz Hatun'un yeğeni ve Hûlâgû'nun bir diğer eşi Tukiti Hatun<sup>524</sup> da Nesturi Hristiyan'ı idi.<sup>525</sup> Dokuz Hatun buldukları bölgedeki Doğulu Hristiyanlara hamilik yapmış, birçok kilise inşa ettirmiştir.<sup>526</sup> Özellikle Ermeni kaynakları Dokuz Hatun'dan sitayişle

<sup>519</sup> Bedr, *Moğolu İran beyn'el-Mesihyye ve'l-İslam*, Daru'l-Fikri'l-Arab, ts., s.10; Grousset, *a.g.e.*, s.401; Spuler, *a.g.e.*, s.230; Özdemir, *a.g.e.*, s.158-159.

<sup>520</sup> Bedr, *a.g.e.*, s.10.

<sup>521</sup> Mesela 1258 tarihinde Bağdat'ta yaptırdığı bir kiliseye kendisi ve evlatları için dua ve ibadet etmesi dileğiyle Nasturi Katolikosu görevine Makkika'yı tayin etmiştir. Ona oturması için Abbasi Halifeliğinin ordu komutanlığını yapan küçük Devatdar'ın köşkünü hediye etmiştir. (Grousset, *a.g.e.*, s.394; Spuler, *a.g.e.*, s.231.)

<sup>522</sup> Vartan'ın umumi tarihinden müstahreç trc. Dulaurier, *a.g.m.*, s.41-42; Spuler, *a.g.e.*, s.231-232.

<sup>523</sup> Hûlâgû Han'ın baş hatunu olan Dokuz Hatun, Kereitlerden Ong Han'ın oğlu İku'nun kızıdır. Ermeni ve Gürcü kaynakları siyasi ve sosyal meselelerde Hûlâgû'nun onun tesirinde kaldığını kaydetmektedirler. Çağdaş tarihçiler onun Hristiyanları koruduğu, ayinlere katıldığı, Aladağ'daki çadırında çan bulundurduğu hususunda aynı görüştedirler. Bu sebeple Ermeni müverrihleri ondan övgüyle bahsetmektedirler. Daha geniş bilgi için bkz. Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlı Tarihi I, Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1994, s.49.

<sup>524</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.395.

<sup>525</sup> Hûlâgû'nun bir Hristiyan kadınla daha evlenmesine ölümü mani olmuştur. 1265 yılında Bizans imparatoru VIII. Palailogos öz kızı Maria'yı(Despina) Hûlâgû'ya eş olarak İlhanlı başkentine göndermiş fakat Hûlâgû, Maria yanına varmadan ölmüştü. Bunun üzerine Maria Abaka Han ile evlenmişti. (Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.585; Spuler, *a.g.e.*, s.77.)

<sup>526</sup> Roux, *Moğol*, s.342; Spuler, *a.g.e.*, s.231.

bahsederek bu dönemde Hristiyanların elde ettikleri statüleri tamamen ona borçlu olduklarını belirtirler.<sup>527</sup>

Hûlâgû Han, Ermeni rahip Vartan ile yaptığı özel bir konuşmasında geçmiş yaşamından, çocukluğundan ve Hristiyan olan annesinden uzun uzun bahsetmiş; Rahip Vartan'a Hristiyanlığa karşı duyduğu sempatinin kendisi ile yeğenleri, Güney Rusya ve Türkistan'daki Cengizogulları ile arasını açtığını “*Biz Hristiyanları seviyoruz, onlar ise Müslümanları tutuyorlar.*” sözleriyle itiraf etmiştir.<sup>528</sup>

Hûlâgû'nun Hristiyanlara karşı uyguladığı dini siyaseti sonucu Hristiyanlar, devletin birçok siyasi makamlarını ele geçirmişlerdir.<sup>529</sup> Ermeni piskoposu Sergius 1259 yılında Erzincan'ın idaresine getirilmiş; 1261 yılında Anadolu'daki piskoposlukları ve birçok Manastırları Johannes Bar Ma'danî'ye bağlamıştır.<sup>530</sup> İlhanlı yönetiminde önemli görevlerdeki memurlar Hristiyan olmasa bile Hristiyanları daima Müslümanlara karşı korumuşlardır. Hristiyan gençlerden bir grup 1260'lı yıllarda İslamiyet'i seçmiş, onların zorla İslam'ı seçtikleri iddiasıyla İlhanlı idarecileri tarafından eski dinlerine dönmeleri konusunda baskı görmüş; dinlerine dönmedikleri için de idam edilmişlerdir.<sup>531</sup> Yine İlhanlıların meşhur valisi İranlı bir Müslüman olan Cüveynî, Nesturi katolikosu Makkika'ya yapılan bir saldırıyı müteakip saldırganlara karşı çok şiddetli tedbirler almış ve birçoklarını idam ettirmiştir. Onun bu tutumu Müslümanlar arasında kendisine karşı kin duyulmasına sebep olmuştur.<sup>532</sup>

Hûlâgû'nun bu siyaseti sebebiyle birçok makamlar elde eden Hristiyanlar bir süre sonra kendilerini Moğol siyaseti içerisinde kiliselerin iç idaresine karışma noktasında Hûlâgû'ya fırsatta tanıdılar. Hûlâgû'nun bu siyaseti sonucu din adamlarının tayin ve görevlendirmelerinde geleneksel uygulamalardan çok siyaseten Moğol sarayı ile yakınlığı olan veya erken davranan birçok liyakatsiz atamalar yapılmış, bazı makamlar para ile alınıp satılmış ve bu durum sürtüşmeler

<sup>527</sup> Grigor, *a.g.e.*, s.57; Dulaurier, *a.g.m.*, s.45-46; Galstyan *a.g.e.*, s31, 69; Spuler, *a.g.e.*, s.231-232. Aynı bilgiler Süryani kaynaklarında da zikredilmektedir. Kısacası o dönemin bütün Hristiyan kaynakları bu konuda hemfikirdir. (Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.585.)

<sup>528</sup> Vartan'dan gelen bu rivayet Reşîdu'd-dîn tarafından da teyit edilmektedir. Daha geniş bilgi için bkz. Dulaurier, *a.g.m.*, s.43; Grousset, *a.g.e.*, s.396.

<sup>529</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.576.

<sup>530</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.234-235.

<sup>531</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.235.

<sup>532</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.235.

yaşanmasına da sebep olmuştur. Ebu'l Ferec Hristiyanların kendi içlerindeki çatışmalarından yakılarak ileri gelen din adamlarını uyarmış, Hristiyanların kavgalarını kendi aralarında halletmeleri gerektiğini belirtmiştir.<sup>533</sup>

İlhanlıların Hristiyan yanlısı tutumları, Hristiyanların Müslümanlara karşı taşkınlıkları Müslüman ahalinin halet-i ruhiyesinde onlara karşı derin bir husumete neden olmuştur. Bunun sonucunda buldukları bölgedeki Hristiyanlardan öç alma yoluna gitmişler, Yakubi reisi Mapreyana öldürülmüş,<sup>534</sup> 1258'de Bağdat'a yapılan bir baskında Hristiyanlara büyük darbe vurulmuş,<sup>535</sup> Memlûkler tarafından Şam tekrar alınınca Memlûk askerleri Hristiyanları kılıçtan geçirmiştir.<sup>536</sup> Hatta Baybars, Hûlâgû'nun ve müttefiki olan Şark Hristiyanlarının Müslüman halka karşı tutumlarına mukabil o da Nil vadisinde yaşayan birçok Kıpti'yi kundakçılık ithamıyla idam ettirmiştir.<sup>537</sup>

Hûlâgû Han'ın Sünnî İslam dünyasının kalesi ve aynı zamanda yüzyıllardır Müslüman âlemini birleştirici bir politika takip eden Bağdad-Abbasi halifeliğini ortadan kaldırması bölgede var olan kültürel bölünmüşlüğü hızlandırmıştır. Mahallî ve etnik kültürler öne çıkmaya başlamış, Yakın-Doğu'da her bir ulus sınırlarını kendi öz değerlerine dayanarak çizdikleri yolda tarihsel yürüyüşlerine devam etmişlerdir.<sup>538</sup> Moğolların bu süreçte oldukça belirleyici olduklarını görüyoruz. Hûlâgû Han ve halefleri, hükmettikleri coğrafyada hâkim inanç Sünniliğe karşı yerel unsurları desteklemişlerdir. Devlet yönetiminde İranî unsurları destekleyen ve onları tercih ederek görevlendiren Hûlâgû Han dini yönden de büyük düşmanları olan Sünnî devletlere karşı Şîîleri desteklemiştir.

Hûlâgû Han, ünlü bilgin Tusi aracılığı ile Şîîlerle ittifak yapmış ve Şîîliğin yayılmasında da etkili olmuştur. İlhanlı topraklarında seyyitler vergiden muaf tutulmuş, Sünniliğe karşı Şîîliği korumuş ve güçlendirilmiştir.<sup>539</sup> Onun bu Müslüman

<sup>533</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.234.

<sup>534</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.599–600.

<sup>535</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.231.

<sup>536</sup> Makrîzî, *Sulûk*, I, s.98.

<sup>537</sup> İbn-i İyas ve Mufaddal'dan naklen Spuler, *a.g.e.*, s.231.

<sup>538</sup> İlhan Erdem, "Olcâyâtü Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler Ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", *TAD*, Ankara, 2000, Sayı 31'den ayrı basım, s.1–35, s.10.

<sup>539</sup> Bu konu hakkında geniş bilgiyi dördüncü bölümde Moğol-Hilafet ilişkilerini ele alırken "Bölgedeki Şîîlerin Tavrı" başlığı altında ayrıntılı olarak değindiğimden burada kısaca özetledim. Ayrıca bu konu hakkında bkz. Özdemir, *a.g.e.*, s.217-223.

fırkalar içerisinde heterodoks Şîî grupları destekleme politikası Anadolu’da yaşayan Sünnileri de etkilemiş, Hûlâgû Han’ın himayesi ve desteğiyle Şîîlik Anadolu’da yayılma imkânı bulmuştur. Moğolların bu politikayı benimsemesinin nedenlerinden biri olarak en büyük düşmanları Memlûklerin Sünni olmasını gösterebiliriz. İlhanlılar için Memlûklerle mücadele o kadar önemliydi ki adeta devletin varlık sebebi olarak görülüyordu.<sup>540</sup> Bunun sonucu olarak her iki devlet de güçlerini gösterme konusunda Anadolu’yu rekabet ve nüfuz alanı haline getirdiler. Nitekim Moğollar Anadolu’da uyguladıkları iki başlı yönetim anlayışıyla buna imkân tanımışlardır. Hûlâgû bu imkânı sağlarken de çevresindekilerin tazyiki ile İslam şeriatına uygun bir taksimatla bölmeyi ve bu konudaki dini yaklaşımı kendi siyasetine uygun görmüştür.<sup>541</sup> Çoğunluğunu Sünnilerin oluşturduğu Moğol muhalifi gruplar Memlûkler tarafından desteklenirken, diğer heteredoks ve Gayr-i Müslim unsurlar da Moğol taraftarlığı yapıyorlardı. Özellikle bu grubun başını Kalenderîler çekmekteydiler. Kalenderîler Hûlâgû’nun Anadolu’daki her türlü faaliyetine katılıyor ve daima onu destekliyorlardı.<sup>542</sup>

Mevleviler ise tutumlarını zamanın siyasi gücüne itaat etmek gerektiği düşüncesiyle belirlemişlerdi. Siyaseten Moğolları destekliyorlar ancak Kalenderîler ve diğer Hristiyan gruplar gibi bizzat Moğollar ile beraber hareket etmeyip onların ordularına katılmıyorlardı. Moğollarla mücadele halinde olan Karamanoğulları, niçin kendileriyle olmayıp Moğollardan yana olduğunu sorduklarında Mevleviler şöyle cevap vermiştir: “*Biz dervişleriz. Bizim nazarımız Allah’ın iradesine bağlıdır. O iktidarı kime verirse biz de onun tarafını tutarız* “ demiştir.<sup>543</sup> Bu da gösteriyor ki Mevlevilerin bu tutumları, zamanın siyasi ve askeri gücünü karşılıklarına almadan kendi taraftarları ve destekçilerini Moğol zulümlerinden koruma amaçlıdır. Bunun yanında bu desteklerini dini dayanaklar ve onlara atfettikleri kutsiyetlerle de temellendirme yoluna başvurmaktan da geri kalmamışlardır.<sup>544</sup>

<sup>540</sup> Erdem, “Olcâyâtü Han’ın Ölümüne Kadar..”, s.10.

<sup>541</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.45.

<sup>542</sup> Bu konuyu üçüncü bölümde Kalenderîler başlığı altında genişçe ele alınmıştır.

<sup>543</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.324.

<sup>544</sup> Mevlevi kaynaklar Cengiz Han için *Fihi Mañih* de (*Fihi Mañih* s.101-102) anlatılan kutsiyet atfi gibi Hûlâgû Han için de buna benzer bir iddiada bulunmaktadır. Mevlânâ Moğolların putperest olduklarını fakat oruca büyük bir önem verdiklerini ifade ettikten sonra Hûlâgû Han’ın Bağdat’ı kuşattığını bir türlü şehre giremediğini sonra bütün ordularına emir vererek atlarına üç gün süreyle yem ve su vermemelerini askerlerin de oruç tutmalarını emrettiğini söyler. Atların tuttuğu



Hûlâgû'nun Abbasilere son vermesinden sonra İran, Horasan, Maverâünnehir ve hatta Moğolların başkenti Karakurum'da hutbe, bütün Müslümanların hamisi olarak ortaya çıkan Altınordu hükümdarı Berke (1256–1266) adına okunmaya başladı.<sup>545</sup> Müslüman olan Berke ve oğlu Nogay'ın Hûlâgû ile olan savaşları kazanmaları, hilafet için alınan bir intikam ve İslamiyet'in zaferi gibi algılandı. Bu nedenle Anadolu, Mısır ve Türkistan'dan Berke ve Nogay ülkesine gaziler, alperenler akın etmeye başladı. Azerbaycan'dan o dönemde Sünni olan Erdebil şeyhi Safiyüddin de müritleri ile birlikte Kıpçak steplerine ve Kırım'a gidip gazalarda bulunmuştur.<sup>546</sup> Hûlâgû Han'ın bu tutumu İslam dünyasında dengeleri değiştirmişti. Batıdaki Müslümanlar Memlûk taraftarıyken İran, Azerbaycan ile Türkistan bölgelerindeki Müslümanların ekserisi de Altınordu taraftarı konumunda idiler. Nitekim bu durumu Ermeni tarihçilerden Vartan da bizzat Hûlâgû'nun ağzından ifade etmektedir.<sup>547</sup>

Hûlâgû Han'ın uyguladığı Hristiyan yanlısı dini siyasetine karşı İslam dünyasında İlhanlılara karşı birtakım ittifaklar oluşmuştur. Bu amaçla Memlûkler, Hûlâgû'nun kuzenleri olan Kafkasya ve Azerbaycan'ın paylaşılması konusunda aralarında ihtilaf bulunan ve en önemlisi de İslam dünyasına karşı Hristiyanları destekleyerek Müslüman ülkelere karşı kullanan İlhanlılara karşılık Altınordu devleti ile müttefik olmuşlardır. Böylece Memlûkler daha önce Ayn Calut ile durdurdukları Moğolların Hûlâgû döneminde bir daha Suriye'ye saldırmasına engel olmuşlardır. Bu ittifakla beraber Hûlâgû 19 Rebiül-ahir 663/8 Şubat 1265 tarihindeki ölümüne<sup>548</sup>

---

bu orucun yüzü suyu hürmetine Cenab-ı Allah'ın Bağdat'ın fethine Hûlâgû Han'ı müyesser kıldığını bildirir. (Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.219-220.)

<sup>545</sup> Cüzcani'nin Tabakat-ı Nasiri adlı eserinden naklen Barthold, *Türkistan*, s.534.

<sup>546</sup> Salahaddin Döğüş, "Avrasya Steplerinde İlk Gaziler", *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.XX, Konya, 2008, s.349.

<sup>547</sup> Dulaurier, *a.g.m.*, s.43; Grousset, *a.g.e.*, s.396.

<sup>548</sup> Hûlâgû Han'ın ölüm tarihi hakkında farklı rivayetler mevcuttur. Ermeni tarihçi Sabastatsi vakayinamesinde 1965 yılı olarak zikreder. Onun görüşünü sadece Stepanos Orbelyan kabul etmemektedir. Orbelyan'a göre, "1264 yılında iyilik seven büyük hükümdar, Hristiyanların ümidi olan Hûlâgû Han öldü" (bkz. Orbelyan, s.165). Reşidu'd-dîn, Hûlâgû Han'ın 5 Şubat 1265 Pazar günü öldüğünü kaydetmektedir. (bkz. Reşidu'd-dîn, s.62). bu görüşe göre Vartan (bkz. Vartan, s.159), Genceli Kirakos (bkz. Kirakos, *a.g.e.*, s.380), Patkanov, (bkz. Patkanov, "Moğollar Tarihi", I, s.22; II, s.108.) katılmaktadırlar. 658/1260 yılında Memlûk Sultanına, sonra da Berke Han'a yenilen Hûlâgû huzursuzlandı ve hastalanarak 19 Rebiül-ahir 663/8 Şubat 1265 tarihinde öldü. (Spuler, *a.g.e.*, s.77; Yuvalı, "Hûlâgû", *DİA*, XVIII, s.475.) Bazı rivayetlere göre, Hûlâgû Han zehirlendi. Daha geniş bilgi için bkz. Reşidu'd-dîn, *a.g.e.*, III, s.63; Spuler, *a.g.e.*, s.77; Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, s.60. Hûlâgû'nun veziri tarafından zehirlendiklerine dair söylentiler vardır. Ermeni tarihçi Vartan bu iddialarla ilgili şöyle der: "Size bizim için dua

kadar Moğollar içerisinde Müslümanların hamiliğini üstlenen Altınordu hanı Berke ile mücadele ederek geçirmiştir. İlhanlı Devletinin kurucusu olan Hülâgû Han bu devletin iç ve dış dini politikasını tesis etmiş ve yaklaşık yarım asır halefleri tarafından onun siyaseti devam ettirilmiştir.

İbn Serrâç, Hülâgû'nun İslam karşıtı bir tutum takındığını, mescitleri yıkıp ezanları kaldırmaya çabalayan, İslami hükümleri yok etmek için mutasavvıf ve âlimleri öldürten, zalim bir melik olarak tasvir ederken,<sup>549</sup> Hülâgû Han Moğol yanlısı kaynaklarda akıllı, hayırsever, cömert, gönül zenginliği olan, kanun ve nizama riayet eden, geleneklerine sıkı sıkıya bağlı, savaş taktiklerini iyi bilen, cesur, kararlı, yöneticide bulunması gereken basirete sahip, ulema ve filozofları koruyan, Hristiyan dostu,<sup>550</sup> hal ve hareketi ile başkalarıyla kıyaslanamaz bir hükümdar olarak tasvir edilir.<sup>551</sup>

---

*etmenizi tavsiye edişimiz, kendimizi ölümden kurtarmak için değildir. Çünkü ne vakit öleceğimiz hiç kimseye malum değildir. Yalnız düşmanlarımızın eliyle ölmeyelim diye dua ediniz.”* Zira Hülâgû'nun ne suretle öldüğü katiiyen anlaşılamadı. Zehirlenerek öldürüldüğüne dair bir şayia çıktı ise de bilahare kapatıldı... Fakat günahlarımızın çokluğu sebebiyle bu matemimizin üstüne daha büyük felaket geldi. Üç ay sonra, Hristiyan Kraliçe Dokuz Hatun da vefat etti ve bütün Hristiyan âlemi büyük bir ümitsizliğe düştü. Hülâgû'nun Hristiyanlara karşı beslediği muhabbetin ancak Dokuz Hatun'un delaleti ile kaim olduğuna kani idik. Bundan başka, kilisenin gittikçe daha yükseleceğini de ümit ediyorduk. Tanrı'nın her şeye muktedir ve bütün iyiliklerinin kaynağı olduğunu göz önünde bulundurarak hiçbir zaman ümidimizi kesmemeliyiz.” (Ermeni Müverrihlere Göre Moğollar, Vartan'ın Umumi Tarihinden Müstahreç, s.45) Müslüman tarihçilerden Diyarbekirli Said Paşa, *Mir'atü'l-İber* adlı eserinde Hülâgû'nun ölümünü şöyle anlatır: “Hülâgû Meraga'da esir-i hüsn ü ânı (güzelliğine esir) olduğu bir Ermeni karısının gönlünü hoş etmek için cevami-i şerifeyi tahrip ve yerlerine kiliseler bina eylemekle meşgul iken Meraga'dan Çıkto kışlağına gidip istihmam ettikten sonra mizacına inhiraf geldiğinden etibbanın ittifakıyla verilen müşhile binaen hayatını müzmahil eylediği cihetle kırk sekiz yaşında olduğu halde azim-i bi'se'l-masir oldu.” (H.Ahmet Özdemir, “Tâhirü'l-Mevlevî ve Cengiz ve Hülâgû Mezâlîmi Adlı Eseri” *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 11 / 2005, s.135–169, 89 nolu dipnot.)

<sup>549</sup> İbn Serrâç, *Tuffâh*, yp. 218a-219b. Ayrıca müellif Hülâgû'nun beş yüz din âlimini toplatıp hapsettiğini, daha sonrada bunları Şemseddin Cüveynî'ye teslim ettiğini zikreder. (a.mlf., *Tuffâh*, s.219b.)

<sup>550</sup> İbn-i Serrâç, *Tuffâh*, yp.219a.

<sup>551</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.584-585; Grigor, *a.g.e.*, s.57; Dulaaurier, *a.g.m.*, s.45-46; Galstyan *a.g.e.*, s.69; Spuler, *a.g.e.*, s.77; Yuvalı, “Hülâgû” s.475.

### 2.2.1.2. Budist Abâkâ Han ve İslam Karşıtı Tavrı (1265–1282)

Abâkâ, Hûlâgû Han'ın on dört oğlunun en büyük olanıdır.<sup>552</sup> 631/1234 yılında Moğolistan'da dünyaya gelen Abâkâ'nın annesi, Yesuncin Hatun'dur.<sup>553</sup> Ancak Hûlâgû oğlunun eğitimini Nesturi olan eşi Dokuz Hatuna vermiştir. Abâkâ 1256 yılında babasıyla birlikte İran'a gelmiş,<sup>554</sup> Temmuz 1265 yılında İlhanlı tahtına çıkıncaya kadar Horasan valiliği yapmıştır.<sup>555</sup> Abâkâ Han'ın babası gibi Budizm'e karşı aşırı bir meyli vardır. Bundan dolayı birçok kaynakta Budist olduğu kayıtlıdır.<sup>556</sup> Abâkâ da selefi gibi Budizm'e hizmet etmiş, Budist mabetleri inşa ettirmiş, onlara karşı her türlü maddi destek sağlamıştır.<sup>557</sup>

Abâkâ Han her ne kadar Budizm'e meyletmiş olsa da atalarının dininden tamamen kopmamıştır. Şaman İncancının bir gereği olarak Şamanların istikbali keşfi konusunda<sup>558</sup> büyük yetenekleri olduğuna inanan Abâkâ, 1269/1270 yılında kâhinlere müracaat ederek gelecek hakkında kehanette bulunmalarını istemiştir.<sup>559</sup> Ayrıca Şaman incancında her türlü kötülüklerden arındırmak için iki ateş arasından geçirilirdi.<sup>560</sup> Abâkâ da buna binaen 1271 yılında kendisine gönderilen Mısır elçilik heyetini bu şekilde tathir ettirmiştir.<sup>561</sup>

Moğolların Büyük Han'ı Kubilay, Budizm incancını benimsemiş, kardeşi Hûlâgû da bu dine karşı sempatiyle bakması sonucu Şaman İncancı resmi

<sup>552</sup> Faruk Sümer, "Abaka", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.I, İstanbul, 1988, s.8; Grigor Abaka'nın otuz kardeşi olduğunu belirtiyor, onun kardeşleri içerisinde en sevimli ve en yakışıklı olanı diye zikrediyor. (Grigor, *a.g.e.*, s.67-68.)

<sup>553</sup> Peter Jackson, "Abaqa", *Encyclopedia Iranica*. Vol.I, 1983, s.61; Reşîdu'd-dîn'den naklen Galstyan, *a.g.e.*, s.51; Kiragos, *a.g.e.*, s.379.

<sup>554</sup> Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.556.

<sup>555</sup> Sümer, *a.g.m.*, s.8.

<sup>556</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.406; Sümer, *a.g.m.*, s.8; Pfeiffer, *a.g.m.*, s.371; Spuler, Abaka'nın resmen Budist olup olmadığı noktasında kesin konuşmaz. O dönem hakkında Budist kaynakların olmayışı veya günümüze ulaşan bir eserin bilinmeyişi nedeniyle Budist din adamlarının Abaka'yı Budist telakki edip etmedikleri noktasında da bir bilgi mevcut değildir. Belki de büyük hana saygılarından dolayı bu dine meylettikleri düşüncesindedir. (Spuler, *a.g.e.*, s.201.)

<sup>557</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.201. Bunun yanında Abaka tahta çıkacağı zamanın uygunluğunu Şamanlara değil, bu işin ilmini bilen Müslüman astrolog Nasreddin Tusi tarafından uygun günün belirlenmesini istemiştir. (Roux, *Moğol*, s.374.)

<sup>558</sup> Şamanların gelecek hakkında kehanette bulunmaları ve bu kehanetlere bakarken kullanılan yöntemler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, s.83–96; Ayrıca bkz I. Bölüm Şaman İncancı kısmı.

<sup>559</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.191.

<sup>560</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.196; Plano Carpini, *a.g.e.*, s.44, 111; Rubruk, *a.g.e.*, s.123

<sup>561</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.194.

ehemmiyetini zamanla yitirmiştir. Fakat bu durumun Moğol dini kültürüne yansımaları daha geniş bir zaman almıştır. Kâhin ve büyücüler İlhanlı topraklarında hâlâ çoktular ve büyük saygı görüyorlardı. Abâkâ kendisini ziyaret eden Barak adlı büyücüyü (sahir) sevinçle karşılamıştı.<sup>562</sup> Moğol-İran dini coğrafyasında Şamanist figürler yaklaşık olarak 1284-1291 yılları arasında, yani Budist inanç kaidelerinin geniş oranda ve bilinçli bir şekilde uygulandığı Argûn döneminde yok olmaya yüz tutmuştur.<sup>563</sup>

Abâkâ, İlhanlı Devletinin Hûlâgû Han zamanında Hristiyan dünyasına karşı yürütülen dini politikasında önemli bir değişikliğe gitmeden aynen devam etti. Bizans İmparatoru Michael sadakatini göstermek için 1265 yılında Altınordu sebebiyle bozulan dostluğu yeniden tesis etmek ve Hûlâgû'yu kızı Maria Despina ile evlendirerek müttefikliği pekiştirmek amacıyla, Hûlâgû Han daha ölmeden Prinçips başkanlığında bir elçilik heyeti göndermişti.<sup>564</sup> Ancak heyet daha Kayseri'deyken Hûlâgû Han'ın ölüm haberi geldiğinden Bizans Elçilik heyeti geri dönmeyerek yollarına devam etmiştir.<sup>565</sup> Prenses Maria'ya Antakya Patriği ve birçok piskopos da refakat ediyordu. Abâkâ vaftiz edildikten sonra<sup>566</sup> İmparatorun gayri meşru kızı Maria Despina ile evlenmiştir.<sup>567</sup> Hristiyanlar Dokuz Hatun'dan gördükleri destek ve himayeyi ondan da beklemişler ancak Moğollar içerisinde Abâkâ'nın hanımı Maria<sup>568</sup> hiçbir zaman Dokuz Hatunun sahip olduğu nüfuza ulaşamamıştır.

<sup>562</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, I, s.267.

<sup>563</sup> Bausani, *a.g.m.*, s.225.

<sup>564</sup> Ebu'l Ferec İmparatorun kızını Hûlâgû'nun istediğini bunun içinde Hûlâgû'nun Antakya'daki Rumların patriği Eftimius'u elçi olarak imparatora gönderdiğini yazar. (Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.585.); Spuler, *a.g.e.*, s.77.

<sup>565</sup> Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.585.

<sup>566</sup> Vartan, Despina'nın evlenmeden önce Abaka'nın vaftiz edilmesini arzu ettiğini ve bu izdivacın prensin vaftiz edildikten sonra vuku bulduğunun rivayet edildiğini söyler. (Dulaurier, *a.g.m.*, s.46.)

<sup>567</sup> Ebu'l Ferec, *Muhtasar*, s.47; Spuler, *a.g.e.*, s.78; Grousset, *a.g.e.*, s.406; Solmaz, *a.g.m.*, s.270; D. J. Geanakoplos, *Emperor Michael Palaeologus and the West, 1258-1282, A Study in Byzantine-Latin Relations*, Archon Books 1973, s. 220, 288-289. 389.

<sup>568</sup> Abaka'nın ölümünün ardından karısı Maria Argûn ile evlendirilmek istenmiş, o da bir yolunu bulup İstanbul'a dönmüş, rahibe olarak 1285 yılı civarında bugünkü Fatih semtinde bulunan Kanlı Kilise'yi kurmuştur. Maria Abaka ile evlendikten sonra da Ortodoks olarak kalmış, Tebriz'de bir Rum kilisesi ihdas etmiş, İstanbul'dan getirttiği ressamalara bu kiliseyi tezyin ettirmiştir. İstanbul'a döndükten sonra bu kiliseyi Süryaniler kullanmıştır. (Spuler, *a.g.e.*, s.202, 237.) Bausani ise Maria Despina'nın diğer Moğol kadınları gibi Nesturi olduğunu söylemektedir. (Bausani, *a.g.m.*, s.226).

Abâkâ Han'ın ilk yılları Hristiyanlar açısından oldukça sakin geçmiş, İlhanlı sarayıyla olan münasebetler Hûlâgû dönemindeki kadar yoğun olmamıştır. Hristiyan tebaa Abâkâ'nın çocukken vaftiz edilmesini de göz önüne alarak Hristiyanlar lehine ondan daha büyük beklenti içindelerdi. Bu sebeple Abâkâ, Hristiyan kaynaklarda babası Hûlâgû Han kadar iltifat görmemiş, fakat Abâkâ Han saltanatının ilk yıllarından itibaren babasının din politikasını devam ettirerek Hristiyanların her zaman hamisi olmuştur.<sup>569</sup> Bundan cesaret alan Hristiyan rahiplerin Müslüman halka karşı tazyikleri görülür. 1268 yılında Nesturilerin Katolikosu olan Mar Denha seneler önce Müslüman olan Tikrit halkından birini zorla Dicle'de vaftiz etmek istemiştir.<sup>570</sup> Yine 1274 yılında Nesturi bir rahip Müslüman bir kadını sevmiş ve o yüzden dinini terk ederek Müslüman olmuştu. Buna razı olmayan Hristiyanlar durumu Moğol ordu komutanı Tarpaşı'ye bildirmişler, o da öldürmek istemişti. Ancak rahip, Müslümanların rahibi kurtarmak için çıkardığı kargaşa sebebiyle kurtulabilmiştir.<sup>571</sup>

Abâkâ döneminde Moğol sarayında Hristiyanlara her yönüyle destek olan onları koruyan diğer bir Hristiyan kadın da Kutay Hatun'dur. Abâkâ'nın diğer karısı olan Kutay Hatun Moğol neslinden olup Nesturi bir Hristiyan idi.<sup>572</sup> Ebu'l Ferec, Kutay Hatun'un Müslümanlara yapılan savaşlar nedeniyle Hristiyanların son yıllarda nehir sularını takdis etmek için ayin yapmadıklarını ve kışın şiddetli geçmesi sebebiyle Maraga şehrine giderek orada ayin yapıp suları takdis ettirdiğini zikreder. Ona göre bu sayede soğğun şiddeti azalmış, çayırklar bitmiş ve kış, otların bitmesine müsait bir mahiyet almıştır.<sup>573</sup>

Abâkâ Han, İlhanlıların Hristiyan yanlısı dini siyasetini halkının büyük çoğunluğu Müslüman olan Anadolu'da da aynen devam ettirmiştir. Kars, Ağrı, Artvin ve Erzincan bölgesini Hristiyan olan Kıpçaklı Sargis'e vermiş, 1266 yılında onu bölgenin İlbeyi yapmıştır.<sup>574</sup> Abâkâ 1277 yılında Anadolu'ya geldiği zaman Erzincan'a uğramış, Ter-Sarkis'in yaptırdığı kiliseyi ziyaret etmiş, onun ailesine

<sup>569</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.592; Grousset, *a.g.e.*, s.406.

<sup>570</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.588.

<sup>571</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.592.

<sup>572</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.602; Spuler, *a.g.e.*, s.202.

<sup>573</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.602.

<sup>574</sup> Fahreddin Kırğızoğlu, "Ahıska Bölgesi ve Türklük", *Türk Kültürü Dergisi*, s.87, 1970; *Gürcistan Tarihi*, s.142.

birçok ihsanlar da bulunmuştur.<sup>575</sup> Abâkâ'nın Hristiyanlara karşı gösterdiği tutum dolayısıyla Anadolu'daki Hristiyan halk, Müslümanlara karşı saldırgan bir tavır sergiliyorlardı. Moğollara olan güvenleri sayesinde iyice cesaretlenen Ermeniler, Müslüman hac kervanlarına saldırıyor, bazen de Türkmenlere saldırarak yağma ve kıtalde bulunuyorlardı.<sup>576</sup> İlhanlıların dini siyasetleri sonucu Anadolu'daki Hristiyan halk daima Moğollara destek olmuş, onların adına savaşlara katılmış, onlara her türlü barınma ve beslenme konusunda yardımcı olmuşlardır. Hatta Memlûkler saldırdığında Anadolu'da Mısırlıların önünden kaçan Moğolların askerlerini gizlemişler ve beslemişlerdir.<sup>577</sup> Abâkâ Han 1277 yılında Anadolu'ya geldiği zaman bir ferman çıkarıp, yaşlı bir rahibenin emrine askerler vererek Anadolu'da bulunan bütün Hristiyan esirlerin kurtarılmasını emretmiştir.<sup>578</sup>

Kubilay Han'ın Markus adında bir Hristiyan papazını hac ibadeti için hocası Rabban Sauma refakatinde Kudüs'e göndermesiyle 1281 yılında Nesturi kilisesine saraydaki nüfuzunu yeniden kuvvetlendirmek için bir fırsat hâsıl oldu. Bu hac siyasi nedenlerle gerçekleşme de her ikisi de Katolikos II. Denha'nın yanında kaldılar. Başlangıçta Katolikos henüz 34 yaşında olan Markus'u Kuzey Çin patrikliğine tayin etti. Bu atamadan kısa bir süre sonra Katolikos II. Denha'nın ölümü üzerine Temmuz 1281 yılında Markus'u III. Yaballaha (1281–1317) adıyla Nesturi kilisesine katolikos tayin ettiler.<sup>579</sup>

Abâkâ döneminde Nasturi Hristiyanlığı İlhanlı siyasetinde önemli rol oynamıştır. Bağdat'ta toplanan Nesturi konsilinin kendi dini liderlerini seçmelerinde İlhanlı din politikasının etkisi şüphesiz büyük olmuştur. Süryaniler, Süryaniceyi iyi bilmemesine, kültür yönünden daha zayıf olmasına rağmen Moğol halkının dilini ve adetlerini çok iyi bilen Öngüt'lü Markus'u katolikos seçmeleri tamamen Abâkâ'ya hoş görünmek içindi. Nitekim Mar Yaballaha Abâkâ'dan patriklik müsaadesi istediğinde Moğol hükümdarı onu bir dost gibi karşılamış, kendi sırtındaki paltoyu

<sup>575</sup> Galstyan, *a.g.e.*, s.52.

<sup>576</sup> Tagrıberdi, *en-Nucumu'z-Zahire*, VII, s.181-182.; Özbek, *a.g.m.*, s.304.; Cüneyt Kanat, "Memlûklerin Baybars Zamanındaki (1260-1277) Suriye Çukurova Siyaseti ve Bu Siyasetin Çukurova'nın Türkleşmesindeki Rolü", *III.Uluslararası Çukurova Sempozyumu Bildirileri*, 1998, Adana, s.430.

<sup>577</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.600.

<sup>578</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.600.

<sup>579</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.237-238; Grousset, *a.g.e.*, s.407.

onun sırtına koymuş ve küçük bir taht olan kendi koltuğuna onu oturtmuştu. Ona bir şeref şemsiyesi ve kraliyet işaretini taşıyan altın bir payza ile patriklik esasını vermişti.<sup>580</sup> Ayrıca veda esnasında onun elini sıkımsı, –Moğollar buna büyük kıymet verirlerdi– vazifesinde muvaffakiyetler dilemiştir.<sup>581</sup> Böylece Nesturiler onun uzun süren katolikosluğu sırasında İlhanlı sarayında diğer Hristiyanlara karşı daha büyük bir nüfuz elde etmişlerdir. Nesturilerin ve diğer Hristiyanların birçok sıkıntıları bu sayede hemen halledilmiştir. Hatta Abâkâ onun ilk ziyaretinde kilise için 30.000 dinar para vermeyi de vaat etmiştir.<sup>582</sup> Bu olay sonucunda Abâkâ'nın konumu Hristiyan halkın gözünde yükselmiştir.

Abâkâ Han saltanatının son zamanlarında dini politikasını ilk dönemlerine kıyasla Hristiyanların daha da lehine olacak şekilde uygulamıştır. Abâkâ son zamanlarında Hristiyanların Paskalya bayramına katılmış, büyük paskalyada Hristiyanlarla birlikte kiliseye gitmişti.<sup>583</sup> Hatta babası Hûlâgû'dan daha da ileri giderek üzerine “Baba, oğul ve Ruhü Kudüs namına” ibaresi yazılı ve aynı zamanda haç işareti taşıyan paralar bastırmıştır.<sup>584</sup> Devletin önemli makamlarına Hristiyan yöneticiler atamıştır. Abâkâ 1268 yılında Musul civarında Hristiyan büyük bir tacirin oğlu Mesud'u Musul valisi olarak atamış, daha evvel Uygur papazı olan Hristiyan Yaşmut'u da yardımcısı olarak görevlendirmiştir.<sup>585</sup>

Abâkâ Han içte Hristiyanlara karşı böyle bir politika izlerken dışta da düşmanları Memlûkler ve Altınordu'ya karşı Papalık ve Suriye'deki Haçlılarla ittifak kurma çabası içerisindeydi. Bu maksatla 1267'de Papa IV. Clement'e Memlûklere karşı ittifak teklifinde bulunmuş ise de beklediği ilgiyi bulamamıştır. Fakat 1268 yılında Memlûklerin Antakya'yı Haçlılardan almaları üzerine telaşlanan Papa ve Aragon Kralı I. Jagues Memlûklara karşı ortak hareket edilmesi için Abâkâ Han'a bir plan göndermiştir. Ancak o sırada Altın Ordu ile mücadele halinde olduğu için Abâkâ cevabını geciktirmiştir.<sup>586</sup>

<sup>580</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.407.

<sup>581</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.238.

<sup>582</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.238.

<sup>583</sup> Ebu'l Ferec, *Muhtasar*, s.52; *Tarih*, II, s.609.

<sup>584</sup> Roux, *Moğol*, s.380; Spuler, *a.g.e.*, s.237.

<sup>585</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.235.

<sup>586</sup> Yuvalı, “Papalık Münasebetleri”, s.6.

Abâkâ 1270 yılında Fransa kralı IX. Louis'e gönderdiği mektubunda Filistin'deki Hristiyanlara yardım talebinde bulunmaktadır. İlhan 1271 yılında İngiltere Kralı Henri'ye, 1273 yılında Papaya ve İngiltere Kralı I. Edward'a mektup göndermişti.<sup>587</sup> Papa X. Gregor'un ani ölümü Abâkâ döneminde yapılması düşünülen haçlı seferini hayata geçirememiştir. Daha sonra da papanın haleflerinin çok kısa süreli bu makamda kalmaları Abâkâ'nın ittifak çabasından bir sonuç alamamasında etkili olmuştur.<sup>588</sup>

Abâkâ diğer dinlere karşı himayeci bir politika güderken en büyük düşmanları Memlûklerin de Sünni Müslüman olmalarından dolayı İslam'a karşı aşırı bir tavır almıştı. Abâkâ bu konuda babasından da ileri giderek özellikle de Sünni Müslüman halka karşı büyük bir kin beslemektedir. Abâkâ Müslümanlara olan öfkesini açığa vurmaktan ve onlara tuzak kurmaktan geri durmamıştır. Bundan dolayı Moğolların Büyük Hanı Kubilay'a bir mektup göndermiş mektubunda Onu Müslümanları parçalamaya kışkırtmıştır. Mektubunda şöyle diyordu: “*Kuran'da bütün müşrikleri öldürün diye bir ayet bulunuyor.*” yani Moğollarla özellikle Abâkâ ve amcası Kubilay, Müslümanlara göre putperest olan Buda inancına sahiptiler. Kubilay Müslüman âlimlerinden birisini çağırttı ve ona bu ayetin yerine getirilmesi için Müslümanların kâfirleri öldürmemesinin sebebini sordu. O da henüz vakti gelmedi ve buna gücümüz de yetmez deyince Kubilay öfkeleni ve onun öldürülmesini emretti. Aynı zamanda bütün vilayetlerin Müslüman kadılarını görevden almış; minbere çıkıp vaaz etmelerini engellemiş; müezzinlerin ezan okumalarını yasaklamış ve bu durum Müslümanların aleyhinde bir süre böylece devam etmiştir. Çünkü Müslümanların Budistlerden ve Hristiyanlardan olan düşmanları büyük hanın Müslümanlara karşı devam eden öfke ateşini

<sup>587</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.351; Grousset, *a.g.e.*,s.409; Aydın, *a.g.e.*, s.33;Roux, *Moğol*,s.372. Yine aynı elçiler 1276 Kasımında İtalya'da, sonra İngiltere'de I. Edward'ın yanında görülmüştür. Fakat Abaka ne papalık, ne İngiltere ne de Fransa'dan istediği desteği alamamış ve tek başına hareket etmeye karar vermiştir. Ancak Abaka 1271 yılından 1281 yılına kadar Suriye'ye yaptığı bütün seferleri kaybetmiştir. (Grousset, *a.g.e.*, s.409.)

<sup>588</sup> Abaka düşmanlarına karşı ittifak kurma gayretindeyken Papalık III. Nikolaus ile beraber Avrupalıların Moğol hanlarını Hristiyanlaştırma çabalarını devam ettirme işine önem vermiş, Papa bu misyonerlik işi için Fransiskan ve Dominiken tarikatı papazlarını görevlendirmiştir. (Spuler, *a.g.e.*, s.252.). Abaka dönemi Katolik dünyası ile ilişkiler konusu hakkında daha geniş bilgi için bkz. IV. Bölüm “Katolik Dünyası ile İlişkiler” başlığı.



körüklüyorlardı. Ancak eski kadı Hamadüddin Semerkandî sonunda Kubilay'ı ikna etmeyi başarmıştır.<sup>589</sup>

Abâkâ Han Müslümanlara karşı olan tutumunu ülkenin her tarafında göstermiştir. Recep 671/Ocak 1273 yılında İlhanlı ordusu Buhara şehrine girmiş, orada öldürme, yağma olayları gerçekleştirmişler ve Mesudiye medresesini ateşe vermişlerdi. Bu medrese o dönemde Sünnilerin en büyük, mimari yönden de en parlak medreseleridir. Oradaki en güzide kitapları yaktılar. Bu öldürme ve soyguna tam bir hafta acımadan ve şefkat göstermeden devam ettiler.<sup>590</sup> Abâkâ'nın İslam'a olan kını o kadar büyüktü ki sırf Müslümanlara olan nefretinden vezir Cüveynî'yi domuz eti yemeye zorladığı görülmüştür.<sup>591</sup> O, İlhanlı topraklarındaki bazı cami ve medreseleri kapattırmış; Müslüman vakıflarının gelirlerini Hristiyan ve Yahudi doktorların ücretlerinin ödenmesine sarf etmiştir.<sup>592</sup>

Diğer yandan da Abâkâ, Sünni Müslüman çoğunluğa bağlı olan İlhanlı topraklarının güney bölgelerinde elini kuvvetlendirmeye çalışmış, bu hedefini gerçekleştirmek için de evliliği bir vesile kılmıştı. Budist olmasına rağmen Kirman hâkimi Kudbeddin Muhammed'in kızı Türkan Hatun ile evlendi.<sup>593</sup> Aynı şekilde kardeşi Mengü Timür'u Hristiyan olmasına rağmen Fars Atabeyi olan Müslüman Abeş Hatun ile aynı maksat için evlendirdi.<sup>594</sup> Şüphesiz bu evlilikler zorla ve siyasi menfaat üzerine kurulmuştur. Bu evlilikten maksadı vasalı durumundaki bu toprakların yönetimini doğrudan kendisine bağlamaktır. Abâkâ bu amacına ulaşmış, Fars ve Kirman bölgesinin yönetiminde hak sahibi olan bu hatunların vefatından sonra bu toprakların yönetimi Kirman Hâkimi ve Fars Atabeyinin çocuklarına geçmemiş, direk İlhanlı devletine bağlanmıştır.

<sup>589</sup> Sabri Selim, *a.g.e.*, s.332. Kadı Semerkandî Ona şöyle bir açıklama yaparak sonunda Kubilay'ı ikna etmeyi başardı. “*Sen müşrik değilsin. Çünkü sen fermanların başına yüce Allah'ın ismini yazıyorsun. Fakat müşrik o kimsedir ki Allah'ı tanımaz, ona ortak koşar. Allah'ü-Azimüşşanın varlığını inkâr eder.*” Kubilay bu cevabı çok beğenir ve Müslümanlara uyguladığı baskıyı kaldırır. Müslümanlar eski hallerine dönerler. (Fuad es-Seyyâd, *a.g.e.*, s.64–65.)

<sup>590</sup> Sabri Selim, *a.g.e.*, s.332.

<sup>591</sup> Vassaf, I, s.194'den naklen Spuler, *a.g.e.*, s.263.

<sup>592</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.263; Kitapçı, *a.g.e.*, II, s.111.

<sup>593</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.6; İkbâl, *Tarihu'l-İran*, s.52. Spuler ise Kirman hâkimi Kudbeddin Muhammed'in kızının isminin Safvedüddin Padişah Hatun olduğunu ve Abaka'nın onunla evli olduğunu söyler. Abaka'nın vefatından sonrada Keyhâtu ile evlenmiştir. (Spuler, *a.g.e.*, s.173, 278.)

<sup>594</sup> İkbâl, *Tarihu'l-İran*, s.52; Spuler, *a.g.e.*, s.162.

Abâkâ'nın son dönemlerinde İlhanlıların Anadolu politikası değişmiş, Anadolu'yu Moğol prensleri kanalı ile yönetmeye başlamıştı. Bu prensler kendilerini Sultan'dan ve vezir Süleyman Pervane'den çok üstün görüyor, Anadolu Selçuklu devletine keyfi müdahalelerde bulunuyorlardı. Abâkâ Han aslında Muineddin Süleyman Pervane'ye de güvenmediğinden Anadolu'daki İlhanlı ajanlarının sayısını çoğaltmıştı. Bu ajanlardan biri de Baba İshak'ın müritlerinden olduğu iddia edilen Aybek Baba idi.<sup>595</sup> Bu Kalenderî derviş Pervane'nin Baybars ile yaptığı yazışmaları ele geçirerek bu mektupları Abâkâ'ya sunmuştur.

Abâkâ'nın Moğol ordusunun Elbistan savaşındaki hezimetinden sonra Anadolu topraklarındaki Müslümanlara karşı beslediği düşmanlık daha da artmıştır. Sultan Zahir Baybars 15 Nisan 1277 tarihinde Moğollar ve taraflarına karşı kazandığı zaferin akabinde Kayseri'ye gitmiş, para bastırılmış ve kendi adına hutbe okutması Moğolların hazineye büyük gelir getiren zengin Anadolu'yu kaybetme endişesine yol açtı ve Abâkâ bu olay üzerine hızla Anadolu'ya yöneldi. (Sefer 676/Ağustos 1277). Birbiri üstüne destelenmiş haldeki Moğol cesetlerini gözleriyle gördü. Bu manzara karşısında kendini tutamadı ve ağladı. Rumların savaşa isteksiz davranıp geri planda kalmalarından dolayı ölümler arasında cesetleri çok azdı. Bunun üzerine Abâkâ ordularına Anadolu'da katliam ve yağma yapmaları emrini verdi.<sup>596</sup> Bu katliamlar tamamen sivil halka yönelik olarak yürütüldü. Sivas şehrinin yarısı yağmalandı.<sup>597</sup> Sadece burada öldürülenlerin sayısı 200.000'e ulaştığı, Kayseri ve Erzurum şehri arasında 500.000 kişinin katledildiği rivayet edilir.<sup>598</sup> Bu olayda Anadolu halkı içerisinde en çok Türkmenler zayıf vermiştir.<sup>599</sup> Abâkâ zamanında bu Türkmenler üzerine çeşitli zamanlarda Moğol kuvvetleri gönderilmiştir. Özellikle Baybars'ın

<sup>595</sup> Baba İlyas'ın yakın müritlerinden olduğu tahmin edilen Aybek Baba Amasya'daki meşhur Hanikah-ı Mes'udî'nin şeyhliğini yaptığı sırada Sünni İslam'a aykırı faaliyetlere giriştiğinden yönetim tarafından bu görevinden uzaklaştırılmış, o da Mısır'a kaçmıştır. Mısır'da hulûl fikri ve diğer bazı heretik inançlarının duyulması üzerine muhakeme edilmiş dayak cezasıyla Mısır'dan kovulmuştur. Bütün bunlardan dolayı Pervane'yi sorumlu tutan Şeyh, Pervane'nin Baybars'a gönderdiği mektupları Tebriz'e götürerek Abaka'ya verir ve Pervane'nin idam edilmesinde önemli rol oynar. (Ocak, *Babaîler*, s.198.)

<sup>596</sup> İbn-i Bibi, *a.g.e.*, II, s.197-198; Ebu'l-Ferec, *Muhtasar*, s.50-51;

<sup>597</sup> Abaka Han Sivas'a geldiğinde onu Cüveynî karşılamış ve Sivas'ın yarısını Abaka'dan satın alarak tam bir katliam yapılmasını önlemiştir. (İbn-i Bibi, *a.g.e.*, II, s.197; Sümer, *a.g.m.*, s.43.) Buna rağmen Moğollar şehirde Sivas Kadısı İzzeddin Hasan Urmevî gibi bazı önemli şahsiyetleri şehit etmişlerdir. (Kaymaz, *a.g.e.*, s.177; Mustafa Demir, *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Döneminde Sivas Şehri*, Sakarya Kitabevi, Sakarya, 2005, s.53.)

<sup>598</sup> İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, s.92; İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye*, XIII, s.272.

<sup>599</sup> Demir, *a.g.e.*, s.53.

1277'deki Anadolu seferi esnasında Moğollara yardımcı olmayıp onlara katılmadıklarından dolayı, Memlûkler'in geri çekilmesinden sonra Anadolu'ya gelen Abâkâ tarafından bunların birçoğu öldürülmüş idi. İşte kendilerine karşı uygulanan bu şiddet siyasetinden çok muzdarip olan Türkmenlerin bir kısmı Bizans uçlarına göç ederken, diğer önemli bir kısmı ise Memlûk Devleti'ne sığınmıştır.<sup>600</sup>

Abâkâ, son dönemlerinde Anadolu idaresini selefi gibi düşünmüş, ülkeyi II. Gıyaseddin Mesud ile III. Gıyaseddin Keyhüsrev arasında taksim etmiştir. Abâkâ'nın Gıyaseddin Mesud'u desteklemesinin en önemli nedeni hiç şüphesiz Türkmenlerin babası II. İzzeddin Keykavus'a olan saygılarından dolayı II Mes'ud döneminde sakin duracakları düşüncesidir.<sup>601</sup> Anadolu'ya gelir gelmez Yavlak Arslan gibi yerli ve Samagar Noyan gibi yabancı iki emirin tavassutuyla Abâkâ Han'ın huzuruna çıkmayı başaran II. Mes'ud'un, İlhanlı merkezinde iyi karşılanmasının ve kendisine Anadolu'nun doğu vilayetlerinin tahsis edilmesinin altında yatan sebep ve saikları daha net olarak anlamaktayız. Zira Memlûklerle yapılan mücadelelerde artık geleneksel hâle gelmiş mağlubiyetler, onlarla iş birliği içerisine giren bazı Selçuklu devlet adamlarının ortadan kaldırılması neticesinde Selçuklu idarî mekanizmasında meydana gelen boşluklar ve Türkmenlerin Moğol tahakkümüne yönelik ardı arkası kesilmeyen muhalefetleri göz önüne getirildiğinde; Abâkâ'nın, Çobanoğulları gibi itaatkâr bir Türkmen beyliğine istinaden kendisine itaat arz eden tahtın yeni adayı II. Mes'ud'a niçin sıcak baktığı daha anlaşılır hâle gelmektedir.

Abâkâ döneminde Konya'da, Mevlânâ Celâleddin Rûmî ile Sadreddin Konevî vefat etmişlerdi. Aynı yıllarda Tâceddin Mutez ve Atabek Mecceddin Muhammed de vefat ettiler. Ayrıca, Kadı Sırâceddin Urmevi, Kayseri Kadısı Celâleddin Habib,<sup>602</sup> Fahreddin Güçbeği, Zahireddin b Nureddin Karaca ve Sivas

<sup>600</sup> Kanat, *a.g.m.*, s.432. Abaka'nın Anadolu'daki bu siyaseti sonucu göç eden kırk bin evden fazla olan bu Türkmenlere Baybars hiç düşünmeden kucak açmış ve onları Gazze'den itibaren Antakya ve Sis hududuna kadar bütün sahil bölgesine yerleştirmiş, kendilerine çoğu Frenkler'den alınmış olan toprakları ikta olarak vermişti. (İbn Şeddad, *a.g.e.*, s.155.) Türkmenler bu uygulama sonucunda kendileri için güvenli bir yurt bulmuşlar, Memlûk Devleti ise Baybars'in bu akıllı siyaseti ile Suriye sınırlarında Türkmenlerden oluşan bir tampon bölge oluşturmuştur.

<sup>601</sup> Özellikle Karamanlı Türkmenler II. İzzetine saygılarından dolayı II. Mes'ud döneminde sakin durmuşlardır. (Aksarâyî, *a.g.e.*, s. 115–116; *Anonim Selçuknâme*, s. 44–47; Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.184–187; Turan, *Türkiye*, s. 585–590; Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, s. 63.

<sup>602</sup> Celaledin Habib, tahsilinden sonra Anadolu Selçuklu Devleti adamlarından Vezir Kadı Hoteni'ye damat olmuş ve o sayede, Kayseri kadılığına yükselmiştir. Celaledin Habib diğer din adamları gibi Anadolu'ya gelen İlhan Abaka Han tarafından idam edilmiştir. Celaledin Habibi'nin oğlu

kadısı İzzeddin Hasan b. Muhammed Urmevi gibi birçok din âlimi Abâkâ Han tarafından şehit edilmiştir. Abâkâ'nın zulmünden dolayı Kadıasker Hüsameddin gibi pek çok ilim adamı da Suriye ve Mısır'a gitmiştir. Abâkâ'nın Anadolu'daki dini politikası sonucunda siyasi ve içtimai nizamın bozulması Türkiye'de bu kayıpların daha acı bir hatıra olarak yaşamasına sebep olmuştur.<sup>603</sup> Nitekim Aksarâyî gibi Niğdeli Kadı Ahmed de “*Bu din ve devlet muhafızları, bu mülk ve millet bekçilerinin gitmesi ile memleket harap olmaya başlamış ve kıyamete kadar inhitat içine düşmüştür*” demek suretiyle Anadolu'nun perişan durumunu kısaca ifade etmişlerdir.<sup>604</sup>

Abâkâ Han Müslümanlara yönelik dini siyasetinde Müslüman gruplar arasında var olan mezhep çatışmaları ve Şîî-Sünni gerginliğinden istifade etmekten geri kalmamıştır. Şîîler onun döneminde Sünnilere karşı daha ayrıcalıklı bir konuma sahip olmuşlardır.<sup>605</sup> Moğol bir hanımla evlenerek İlhanlı hanedanına yakınlık peyda etmiş, Abâkâ Han'ın baş danışmanı olmuş, müfrit bir Şîî olan Hâce Nasreddin Tusî, İlhanlı Devleti'nin Sünni Müslümanlara karşı yürüttüğü mücadelede önemli rol oynamıştır.<sup>606</sup> Şîîler bu dönemde her alanda temayüz etmiş, Abâkâ dönemini her yönüyle kendi mezhep çıkarları doğrultusunda iyi değerlendirmişlerdir. Bu süreçte İmamiye mezhebinin fakihleri, inanç esasları ve fikhî konularda Ahmed b. Tavus el-Husnî, Necmeddin Cafer el-Hillî ve Nasreddin et-Tusî gibi Şîî âlimler Abâkâ'nın himayesinde birçok eser vermişlerdir.<sup>607</sup>

Abâkâ döneminde Sünni Müslümanlara karşı desteklenen Şîîlere yapılan ayrıcalıklardan biri de Ehli Beyt'den bazılarının mezarlarının yapılmasıdır. Halka bu mezarların toprağının bütün hastalıklara ve ağrılarına şifa verdiği, körlüğü giderdiği, sarayı uzaklaştırdığı zanni verilerek bir nevi Şîîlik propagandası yapılmış böylece

---

Hüsameddin Hüseyin ve onun oğlu Siracüddin Süleyman ve daha sonra Şemseddin Mehmed ve onun da oğlu Burhaneddin Ahmed, Kayseri kadılığında bulunmuşlardır (Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.162.)

<sup>603</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s. 196–201; Aksarâyî, *a.g.e.*, s. 89–96; İbn Şeddad, *Baypars Tarihi*, s. 91–93; *Anonim Selçuknâme*, s. 38; Turan, *Türkiye*, s. 549–557; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 255–271.

<sup>604</sup> Kadı Ahmed, *a.g.e.*, s.300.

<sup>605</sup> Sabri Selim, *a.g.e.*, s.337.

<sup>606</sup> Mikâil Bayram, “Hâce Nasîrüddîn Muhammed Et-Tûsî'nin İntihalciliği”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.XX, Konya, 2005, .7–18, s.7

<sup>607</sup> Bu dönemin âlimleri ve eserleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. İbn Futî, *Mecm'u'l-Âdab*, IX/I, s.569; Sabri Selim, *a.g.e.*, s.337-338.

Moğollar arasında da bu mezhebin yayılmasına fırsat verilmiştir.<sup>608</sup> Bu tür olaylar Musul’la sınırlı kalmamış, Bağdad gibi birçok İlhanlı şehirlerinde de görülmüştür.<sup>609</sup>

Abâkâ Han, babasının kurduğu İlhanlı Devletinin sınırlarını güçlkle koruyabildi. Halk üzerindeki ağır vergi yükünü hafifleterek içerde huzuru sağlamak istediye de, gayesiz ve kuru bir cihangirlik sevdası için pek çok İslam memleketlerini talan ve pek çok Müslüman’ı şehit etmiş, ilmin ve faziletin yayılmasını engellemiştir. Budizm’in yayılmasına çalışmış, birçok Budist tapınağı yaptırmıştır. Hristiyanlığa meyledip onları himaye etse de hiçbir zaman Hristiyan olmamış ömrünün sonuna kadar koyu bir Şamanist olarak kalmıştır.<sup>610</sup> Abâkâ Sünni Müslüman karşıtı dini siyasetine rağmen diğer Moğol prensleri gibi din mensuplarına saygılı davranmış, yerli halka mümkün olduğu kadar adaletle muamele etmiş, onların haklarını gözetip vergi yükünü azaltmasından dolayı İbn Fûtî ve Aksarâyî gibi Müslüman tarihçiler tarafından övgüyle anılmıştır.<sup>611</sup> Abâkâ içkiye aşırı olarak düşkün olduğundan dolayı erken yaşta 1 Nisan 1282 (20 Zilhicce 680) tarihinde

<sup>608</sup> Sabri Selim, *a.g.e.*, s.338; İbn Şedda’ın naklettiği Hicri 674 senesinin Ramazan ayında Musul şehrindeki bir olay bunun örneğidir. Muhammed bin el-Akfasi olduğu iddia edilen bir zat rüyasında Hz Ali’nin torunlarından biri olduğunu söyleyen biri tarafından kabir üstündeki fırın ve hamamdan rahatsız olduğu ve bu sebeple kabrinin kazılmasını istediğini söylemiş. Bu kişi rüyasına defalarca gelip bu talebini iletince Muhammed Akfasi kabri kazıp bulmuş. Bu sırada kör olan bir adam gelip kabrin toprağından gözlerine sürünce gözleri açılmış. İnsanlar bu mezara hücum etmiş ve bu sebeple Muhammed’in kıymeti artmış ve bu mezarlara hastalar ve ağrısı olanlar çokça gelmişler. Bu olayı Moğollardan saralı biri duymuş, gelmiş ve tedavi olmak istemiş, o yerdeki şahıs içkiyi terk etmesini domuz eti yememesini ve Müslümanları öldürmemesini şart koşmuş. O da bunu kabul etmiş ve mezar toprağı ile adam iyileşmiş. Sonra Tel Zemmar denilen bir Hristiyan manastırına uğramış ve onlar şifa hakkındaki inancını değiştirmişler. O Moğolun sarası tekrarlamış ve o mezara geri dönmüş ona bu sefer artık o mezarın etkisi kaybolmuş, şimdi bu mezar ancak sana Müslüman olursan bu efendinin dedesinin Allah’ın Resulü olduğuna şahadet edersen fayda verir denilmiş. Adam bunu kabul etmemiş ve günlerce saralı şekilde kalmış İslama girinceye kadar sarası artmış ve mezara gelip Müslüman olmuş, topraktan bir parça almış ve kurtulmuş bir daha sarası tekrar etmemiş iyi bir Müslüman olmuş. İbni Şedda bu hikâyeyi kendisine İbn Leyali diye bilinen Musullu Nasreddin Ebu Sena Mahmud İbn Aşir’in anlattığını zikreder. İlave olarak civar şehirlerden birçok Moğol ve Hristiyanlarında bu sebeple İslam Dinini seçtiklerini söyler. (İbn Şedda, *a.g.e.*, s.67-68)

<sup>609</sup> Bu çeşit rivayetler Bağdad halkı arasında da çok görülmüştür. Bu konuda bkz Abbas Azavî, *Tarihü’l-Irak Beyne’l-Ihtilaleyn I (Hükümetü’l-Moğol)*, Bağdat Matbaası, Bağdat, 1935, s.293–294.

<sup>610</sup> Kitapçı, *a.g.e.*, II, s.112. Kaynaklar Budist olarak gösterse de o dönemde Şaman İnancı tam olarak bilinmediğinden ve bölge halkının zihnindeki din anlayışında bazı ritüelleri olmadığından Budizm’le bir görülmüştür. Nitekim şaman inancının kutsal kitabı olmamasından dolayı Cengiz Han’da bunun eksikliğini hissetmiş ve bir nevi ezikliğini yaşamıştır.

<sup>611</sup> İbn Futî, *Havadisü’l-Camia*, s.353, 417; Aksarâyî, *a.g.e.*, s.58-59; Niğdeli Kadı Ahmed’de onun hakkında “*tedbiri güçlü, ra’iyyete dost, akıllı melik*” ifadelerini kullanır. (Kadı Ahmed, *a.g.e.*, s.510.)

Hemedan'da öldü.<sup>612</sup> Bazı kaynaklar onun zehirlenerek öldürüldüğünü, bazıları ise tutulduğu bir hastalıktan kurtulamadığını kaydederler.<sup>613</sup>

### 2.2.1.3. İlk Müslüman İlhanlı Hanı Ahmed Tekûdâr ve Değişen İlhanlı Siyaseti

İlk Müslüman İlhanlı hükümdarı olan Ahmed Tekûdâr -kesin olmamakla beraber- 645/1247 yılında Moğolistan'da dünyaya gelmiştir.<sup>614</sup> Hülâgû'nun on dört oğlundan yedincisi olan Tekûdâr'ın annesi Kongirat Beyi'nin kızı Nesturi Hristiyan'ı olan Kutuy Hatundur.<sup>615</sup> Kutuy Hatun dindar bir Hristiyan olması sebebiyle oğlu Tekûdâr'ı bu dini terbiye üzerine yetiştirmiş, vaftiz ettirmiş ve ona Nikola adını vermiştir.<sup>616</sup> Çocukluk ve gençlik yıllarını babasının 663/1265 yılında ölümüne kadar Moğolistan'da geçirmiş, babasının ölümü üzerine amcası Kubilay Han tarafından kardeşi Abâkâ'nın yanına gönderilmiştir.<sup>617</sup> Abâkâ Han'ın hükümdarlığı zamanında, Nihâvend ve Dinâver taraflarında kendi emrine verilen yerleri idare etmiş, on yedi

<sup>612</sup> Ebu'l-Ferec, *Muhtasar*, s.52; Aksarâyî, *a.g.e.*, s.106.

<sup>613</sup> Ermeni kaynaklarından Sebastatsi de zehirlendiği (Galstyan, *a.g.e.*, s.54.); Ebu'l-Fidâ'da Abaka'nın Ağu(zehir) verilerek öldürülmüş olduğu söylenir. (Ebu'l-Fidâ, *a.g.e.*, IV, s.16.); Reşîdu'd-dîn ise, Abaka'nın ölümünü anlatırken onun Bağdad'tan Hemadan'a gittiğinde, Melik Fahrüddin Menüçehr'in sarayında kaldığını burada içki içip eğlendiğini, hayatın zevkini çıkardığını ve 1282'de orada öldüğünü yazmaktadır. (Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, I, s.18-20); Cüveynî'ye atfedilen ve İran'da dolaşan bir rivayette de Abaka Hristiyanlara dost olmasından dolayı zehirlendiği söylenmektedir. (Spuler, *a.g.e.*, s.88.); Roux, *Moğol*, s.398; Ebu'l-Ferec ise Sahib-i Divan Şemseddin Cüveynî'nin Abaka'ya ağı vererek öldürtmüş olduğunu oğlu Argûn'un duyduğunu, O'nu amcası Ahmed Tekûdâr'dan istediğini, vermeyince amcasının da bu işte eli olduğunu zannettiğini zikretmektedir. Aynı müverrih Şemseddin Cüveynî'nin Argûn tarafından bu sebeple öldürüldüğünü anlatır. (Ebu'l-Ferec, *Muhtasar*, s.61; *Tarih*, II, s.616-617.)

<sup>614</sup> Faruk Sümer, "Tekûdar", *İA*, MEB Yayınları, c.XII/1, İstanbul, 1979, s.144; Hamid Algar, "Ahmed Tekûdâr", *DİA*, c.II, İstanbul, 1989, s.139; Makrîzî onun hicri 683 senesinde 37 yaşında vefat ettiğini belirterek buradan yola çıkarak 646 yılında dünyaya geldiğini söyler. (Makrîzî, *Sulûk*, I/3, s.726.); İbn Tagrîberdî ise 681 senesinde 30 yaşında sultan olduğunu, buradan yola çıkarak 651 yılında dünyaya geldiğini zikreder. (İbn Tagrîberdî, *a.g.e.*, II, s.254.) Ancak İbn-i Tagrîberdî'nin görüşü uzak bir ihtimaldir. Çünkü ilhan olduğu zaman Hülâgû'nun 14 oğlu içerisinde hayatta kalan kardeşleri arasında -Acay Kongurtay, Hülacü, Çoşkab ve Kinşu- en büyük olanıdır. Zira Cengiz yasası da bunu gerektirir.

<sup>615</sup> Ebu'l Ferec, *Muhtasar*, s.53; a.y., *Tarih*, II, s.610; Togan, *Giriş*, s.261; Sümer, *a.g.m.*, s144; Grousset, *a.g.e.*, s.410;

<sup>616</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.202; Togan, *Giriş*, s.261; Abbas İkbâl, *Tarih-i Mufassal-i İran*, I, s.221; es-Seyyâd, *Şarku'l-İslam*, s.121; Bausani, *a.g.m.*, s.226; Roux, *Moğol*, s.398; Sabri Selim, *a.g.e.*, s.344; Bu ismin verilmesinin sebebi o dönem Katolik dünyasının başında bulunan papa III. Nikolaus'a saygının bir ifadesi olarak vaftiz edildiğinde konulmuştur.

<sup>617</sup> Abbas İkbâl, *Tarih-i Mufassal-i İran*, I, s.221; es-Seyyâd, *Şarku'l-İslam*, s.121.

sene kaldığı İran'da Mısır ve Şam melikleriyle de görüşmüştür.<sup>618</sup> Bu dönemde İran'da Budist, Hristiyan ve Müslümanlar arasındaki çekişmelere şahit olmuştur.<sup>619</sup> Burada Müslümanlarla ilişkileri ve onlar içerisinde bulunması dolayısıyla İslama karşı meyli artmış, Ahmedî dervişlerinden olan Şeyh Kemaleddin Abdurrahman'ın<sup>620</sup> etkisiyle de Müslüman olup Ahmed<sup>621</sup> adını almıştır.<sup>622</sup> Ahmed Tekûdâr'ın ehlisünnet mezhebinden olduğu ve bu mezhebin o dönemde İran'da yayıldığı da söylenir.<sup>623</sup>

<sup>618</sup> es-Seyyâd, *Şarku'l-İslam*, s.121; Abdusselam Fehmî, *Tarih-i Devlet-i Moğoliyye fi-İran*, s.166.

<sup>619</sup> Abbas İkbâl, *Tarih-i Mufasssal-i İran*, I, s.221

<sup>620</sup> Şeyh Abdurrahman hakkında bkz. Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II/II, s.97; İbn Fûtî, *el-Havadüsü'l-Camia*, s.432; Yunini, *a.g.e.*, IV, s.215; Devâdârî, *Zübdetü'l-Fikre*, IX, s.224; Abbas Azâvi, *a.g.e.*, I, s.318; Bu kaynaklarda onun Ehli Sünnet ve Hanefî mezhebine bağlı olduğu belirtilirken bazı şii kaynaklarda ise Şii olduğu zikredilir. (Sabri Selim, *a.g.e.*, s.345.); Ermeni kaynaklarda ise Tekûdâr'ın etrafını şeyh ve Cevlakiler sardı diyerek onları heteredoks göstermektedir. (Galstyan, *a.g.e.*, s.74.); Ayrıca Ebu'l-Ferec'in onun hakkında anlatmış olduğu rivayet dikkat çekicidir: “*Bu Abdurrahman öldürülen halife Musta'sım'ın kölelerinden birinin oğlu idi ve urkan Rum idi. Bağdat'ın zaptı üzerine öldürülmekten kurtularak Musul'a geldi ve çarşıda ikamet ederek dülgerlik ile meşgul oldu. Çünkü bu sanatı severdi ve onu öğrenmişti. Daha sonra İmadiye kalesine giderek buranın Emiri olan İzzüddin'e kendisinin beğenilmeye değer birçok eşya ve mefruşat yapmaya muktedir olduğunu ve bunları yapmayı ruhani birtakım varlıklardan öğrenmiş olduğunu söyledi. İzzüddin onu hanlar hanı Abaka'ya götürdü ve onunla konuştuğu sırada “Beni hazinenizi bulundurduğunuz Tila kalesine götürün de size hünerimi göstereyim” dedi. Onu buraya götürdüler. O da şu ve bu taraftaki yeri ölçmeye başladı. Nihayet bir yer göstererek “Burasını kazın” dedi ve kendisi ötede durdu. Yeri kazınca üzerinde son derece kıymetli ve hayret verici mücevher bulunan bir yüzük bularak Han'a götürdüler. Bu adamın sözü doğru çıktığı için onun her söylediğine, yani şeytanları kovaladığına, cinlerin esrarını anladığına dair söylediği her söze inanmaya başladılar. Kendisi prensler ile gayet serbest konuşur, gayet samimi münasebetlerde bulunurdu. O kadar ki en nihayet saltanatın bütün idaresi, bilhassa Ahmed'in kısa hâkimiyeti sırasında ona emanet olundu. Denildiğine göre Tatarlar halifenin hazinesini yağma ettikleri sırada onu da esir aldılar, Tila kalesine götürdüler. O da bütün eşyası ile birlikte bu kalede kaldı ve burada bulduğu yüzüğü kendisi buraya gömmüştü.” (Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.618.)*

<sup>621</sup> İbn Tagrıberdî ve Yuninî Tekûdâr'ın Ahmedî dervişleri vasıtasıyla İslam'ı seçtiğini ve bundan dolayı da Ahmed adını aldığı rivayet ederler. (İbn Tagrıberdî, *en-Nucum*, VII, s.31; Yunini, *Zeyl-i Mirât ez-Zaman*, IV, s.141.); bu dervişlerle sıkı ilişkisi olan ve kendide *Rufaî* olan İbn Serrâç, Tekûdâr'ın Ahmedî(*Rufaî*)lerin o dönemde şeyhlerinden olan Seyyid Tacüddin ile görüştüğünü kaydeder. (İbn Serrâç, *Tuffâh*, yp.222a-223b.) Nitekim 1326 yılında Irak'ın Vasıt bölgesine gelen ünlü seyyah İbn Battûta, Ahmet er-Rıfai'nin Umm Ubeyde adlı köydeki mezarını ziyaret eder. O'nun anlattığına göre oradaki ocakta alevler içinde raks ederek ibadet eden ve ağızlarında ateş söndüren binlerce derviş vardı. İbn Battûta onlardan ‘Ahmedî Dervişleri’ (Ahmedîler) diye söz eder. (İbn Battûta, *a.g.e.*, s.140-141.)

<sup>622</sup> Zehebî, *el-Iber*, V, s.342; Ebu'l-Fidâ, *a.g.e.*, V, s.62; Abbas İkbâl, *Tarih-i Mufasssal-i İran*, I, s.221; Spuler, *a.g.e.*, s.204; Fehmî, *Tarih-i Devlet-i Moğoliyye fi-İran*, s.167; Roux, *Moğol*, s.398-399; Ahmed Tekûdâr'ın babası Hülâgû'nun vefatından önce Müslüman olduğu da rivayet edilir. Tekûdâr'ın ne zaman Müslüman olduğu konusunda birçok farklı görüşler mevcuttur. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Sabri Selim, *a.g.e.*, s.343-344

<sup>623</sup> Fehmî, *Tarih-i Devlet-i Moğoliyye fi-İran*, s.167; Muhammed Ahmed, *İslamü'l-İlhaniyyin*, s.56; Şii olduğuna dair de iddialar vardır. (Muhsin el-Emin, *Ağyanü's-Şia*, I, s.342; aynı eser, II, s.263.); Ancak Şiilik iddialarının delil ve senetten yoksun olduğu da belirtilmektedir. (Sabri Selim, *a.g.e.*, s.345.)

Abâkâ Han'ın ölümünden sonra hatunlar, şehzadeler ve emirlerin desteğiyle Aladağ'da bulunan Ahmed Tekûdâr'i, ikinci şehzadenin gelişini beklemeden, Kongurtay sağ elinden, Şektur Noyan sol elinden tutmak suretiyle İlhanlı tahtına çıkardılar ve “*yasaları icraya and içtiler*”. Bütün şehzadeler ve emirler yeni Han'ı tebrik ettiler. O da hazineleri açarak hediyeler dağıttı. Herkes bugünün şerefine içki, raks ve eğlenceye daldı. Yeni hükümdar Müslüman olduğu ve Ahmed adını aldığı için şarap içmiyor, ara sıra kımız alıyor; yarlıg yerine ferman ve elçi yerine de resul kelimelerini kullanıyordu.<sup>624</sup> Şeyh Kemaleddin Abdurrahman'a çok saygısı olduğu ve ona “Baba” diye hitap ettiği için kendisini Şeyh'ül-İslam ve Ceyhun şehrinde Suriye'ye kadar bütün ülkeler evkafının nazırlığına tayin etti. Bir ferman da çıkararak İslam emirlerine göre vakıf iratlarının vakfiye şartlarına uygun olarak sarf edilmesini, Yahudi ve Hristiyan tabip ve münecimlerin evkaf defterlerine yazılı maaşlarının hazineden ödenmesini, Hristiyan mabetlerin ve puthanelerin camiye çevrilmesini emretmiş; âlim, şeyh, mutasavvıf ve dervişlere tazim edilmesini bildirerek İlhanlı imparatorluğuna İslami bir hüviyet vermiştir.<sup>625</sup>

1282 yılında Abâkâ Han'ın ölüp yerine Müslüman olan kardeşi Ahmet Tekûdâr'in<sup>626</sup> (26 Muharrem 681/6 Mayıs 1282) geçmesiyle seleflerinin izlemişi olduğu ananevi dini siyaseti terk etmiştir.<sup>627</sup> Bundan dolayı da İlhanlı sarayında var olan Hristiyan nüfuzu tabiatıyla kalmamış ve tasfiye olunmuştur. Sultan bütün gayretiyle Hristiyanların aleyhine çalışmış, ülke çapındaki Hristiyan rahiplerin misyonerlik faaliyetlerini sıkı bir kontrol altına aldığı gibi, bir kısım köy ve kasabalardaki kiliseleri camiye çevirmiştir.<sup>628</sup> Hatta Abâkâ zamanında papa tarafından Moğolları Hristiyanlaştırmaları için gönderilen birçok Fransisken papazını da idam ettirmiştir.<sup>629</sup> Onun zamanında Budizm'de büyük darbe yemiş, birçok Budist

<sup>624</sup> Piskopos Stepanos Vakayinamesinde ayrıca han unvanını sultan unvanıyla değiştirdiği zikredilmektedir. (Galstyan, *a.g.e.*, s.74.)

<sup>625</sup> Turan, *Türkiye*, s.576.

<sup>626</sup> Ermeni Rahip Hayton Ahmet Tekûdâr'i anlatırken “*Bütün zekâsını Tatarları Muhammed'in yanlış inancına sarf ediyordu*” diye yazmaktadır. (Grousset, *a.g.e.*,s.410.)

<sup>627</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.252.

<sup>628</sup> Vassaf, *a.g.e.*, I, s.225; Turan, *Türkiye*, s.576; Spuler, *a.g.e.*, s.239;Ermeni kaynaklardan Piskopos Stepanos'un vakayinamesinde sebepsiz yere Piskopos Berke ve diğer ruhbanları öldürttüğü kayıtlıdır. (Galstyan, *a.g.e.*, s.74.)

<sup>629</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.252.



mabetleri tahrip edilmiştir.<sup>630</sup> Tekûdâr'ın bu tutumuna karşı o dönemde Budist olan birçok Moğol asilzadesinin isyanı söz konusu olmuştur. Nitekim Argûn amcasına karşı isyanda Budizm'in bayraktarlığı ile İslam düşmanlığı altında giriştiği mücadelesinde başarı elde etmiştir.

Ahmed Han'ın İslam yanlısı dini siyasetine karşı Hristiyanlar ve Budistler bundan endişe duymuş, Gayr-i Müslim Moğollar hükümdarlarının Cengiz Han'ın geleneğinden vazgeçmesini hoş karşılamadıklarından<sup>631</sup> durumu Büyük Han Kubilay'a şikâyet etmişlerdir. Kubilay memnuniyetsizliğini belirterek müdahale etmekle tehdit etmiş<sup>632</sup> ve Argûn'a Suriyeli İsa adındaki bir Hristiyan'la berat göndermiştir. Argûn bu durumu kullanarak papalığa dahi müracaat etmiştir.<sup>633</sup> Ahmed Tekûdâr ise Pekin Sarayına yapılan bu şikâyetten Nesturi kilisesi katolikosu III. Mar Yahballaha ile yardımcısı Rabban Sauma'yı sorumlu tutmuştur. Katolikos hapse atılmış, ana kraliçe Kutuy Hatun'un araya girmesiyle kurtulabilmiştir.<sup>634</sup>

Ahmed Han'ın, Hûlâgû ve Abâkâ'nın Müslüman düşmanlığına dayanan siyaseti<sup>635</sup> terk ederek Müslümanlar lehine bir siyaset takip etmesi Hristiyan olan vasalları arasında tepkiyle karşılanmıştır. Ermeni Kralı ve Gürcüler Tekûdâr'e tepki göstermişler, onun itaatinden çıkarak muhalifleri ile beraber hareket etmeye başlamışlardır.<sup>636</sup> Hristiyanların Ahmed Tekûdâr'e tavrı dönemin kaynaklarında da açıkça görülmektedir. Piskopos Stepanos Vakayinamesinde onun hakkında Hristiyanlığı yok etmeye çalışan, Hristiyan kanı akıtan, etrafı kötü insanlarla dolu gibi cümlelerin yanında bazı aşağılayıcı ifadelerle zikredilmektedir.<sup>637</sup>

Hristiyan kaynaklar içerisinde nadir de olsa Süryani tarihçi İbnü'l-İbri (Bar Hebraeus) Ahmed Han'ı takdir etmektedir. Ebu'l-Ferec, Tekûdâr'ın İlhanlı tahtına oturması merasimine katılmış, Hristiyanlar lehine ondan bir berat da almıştır.<sup>638</sup> O, eserinde onun hakkında şöyle demektedir: “*Ahmed herkese merhametli bir gözle*

<sup>630</sup> Mirhond, V, s.99 dan naklen Spuler, *a.g.e.*, s.204.

<sup>631</sup> Argûn Han bu durumu tahta geçtiği zaman komşu ve tabi sultanlara gönderdiği bir yarlığında da açıkça ifade etmektedir. Bkz. Turan, *Türkiye*, s.579.

<sup>632</sup> Makrîzi, *Sülûk*, II/1, s.61; Ebu'l-Fidâ, *a.g.e.*, V, s.66.

<sup>633</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.259; Roux, *Moğol*, s.400; Grousset, *a.g.e.*, s.410

<sup>634</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.410; Roux, *Moğol*, s.400; Kitapçı, *a.g.e.*, II, s.120.

<sup>635</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.252.

<sup>636</sup> Ebu'l-Ferec, *Muhtasar*, s.59'da 1 nolu dipnot.

<sup>637</sup> Galstyan, *a.g.e.*, s.73-77.

<sup>638</sup> Ebu'l-Ferec, *Muhtasar*, s.2.

*bakıyor, bilhassa Hristiyan mezheplerin reislerine iltifat ediyor ve bütün kiliseleri, bütün din evlerini, papazları ve rahipleri memleketin her tarafında ve her muntikasında vergilerden ve resimlerden affeden fermanlar yazmış bulunuyordu.*<sup>639</sup>

Ancak Tekûdâr'ın başlangıçtaki bu düşüncesinin zamanla değiştiğini Hristiyanların ona karşı açıkça Argûn'un safında yer almalarından ve o dönemde yazılan Hristiyan kaynaklarından görmekteyiz.<sup>640</sup> Müslüman olmayan Moğol emirleri de Ahmed Tekûdâr'ın dini siyasetinden dolayı onu terk ederek Argûn'un safına geçmişlerdir.<sup>641</sup> Nitekim Reşîdu'd-dîn'in *Şu'ab-ı Pençgâne* adlı şecere çalışmasında görüldüğü üzere Tekûdâr'ın Moğol emirlerinden sadece üç tanesi Müslüman ismi taşımaktadır.<sup>642</sup>

İlhanlıların uzun süredir devam eden ancak hiçbir dönemde önemli bir sonuç elde edemedikleri Katolik dünyasıyla olan ilişkileri bu dönemde bir anda kesilmiştir. Tekûdâr, Memlûkler aleyhine Hristiyan dünyası ile yapılan yazışmalara son vererek, Müslüman Memlûk devletiyle barış yapmanın yollarını aramış, buna mukabil bir adım daha atarak Memlûk devletine barış ve müttefiklik konularını içine alan bir de mektup göndermiştir.<sup>643</sup>

Ahmet Tekûdâr'ın iki yıl gibi kısa bir süre saltanatta kalmasına rağmen Memlûk Devleti'ne karşı izlediği politika gerçekten seleflerinden oldukça farklı olmuştur. Onun iki devlet arasında husumete son vermek istemesinde İslamiyet'i kabul etmesinin büyük etkisi olmuştur. Spuler onun Müslüman olmasını siyasi bir taktik olarak değerlendirmiş ve savaşta yenilmeyen bir düşmana boyun eğmek şeklinde yorumlamıştır.<sup>644</sup> Fakat o, bu değerlendirmeyi yaparken iki şeyi gözden uzak tutmuştur. Bunlardan birincisi Tekûdâr daha İlhanlı tahtına geçmeden önce babası Hûlâgû döneminde Müslüman olmuştur.<sup>645</sup> Hûlâgû hayatı boyunca eski inancına bağlı kalmış olmakla birlikte onun diğer dinlere karşı gösterdiği müsamaha

<sup>639</sup> Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.610.

<sup>640</sup> Ebu'l-Ferec, *Muhtasar*, s.59; Galstyan, *a.g.e.*, s.74-77; Grousset, *a.g.e.*, s.410; Roux, *Moğol*, s.399-400.

<sup>641</sup> Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.618; Spuler, *a.g.e.*, s.91; Grousset, *a.g.e.*, s.410

<sup>642</sup> Reşîdu'd-dîn, *Şu'ab-ı Pençgâne*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed, nr.2937. Reşîdu'd-dîn bu eserinde dönem dönem Moğol emirlerini ve şecerelerini verirken Tekûdâr dönemi Moğol emirlerinden 26 kişiyi zikreder. Ayrıca bkz. Pfeiffer, *a.g.m.*, s.374.

<sup>643</sup> Bu mektup için bkz. Ebu'l-Ferec, *Muhtasar*, s.53-56.

<sup>644</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.89; *Anonim Selçuklu Tarihinde* de İlhanın samimi bir Müslüman olduğundan bahsedilmektedir. Hatta eserde Anadolu'daki Türkmen halkın Moğol idaresine karşı isyanlarının bastırılması sırasında Ahmed Tekûdâr'ın samimi dindarlığı dolayısıyla Karamanlıların fazla ezilmelerini istemediğini söyler. (Turan, *Türkiye*, s.585.)

<sup>645</sup> İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, VII, s.262.

Tekûdâr'ın istediği dine mensup olabilme hakkını sağlamıştır. Zira Moğollarda dini müsamaha Cengiz Yasası'nın temel maddelerinden biridir.<sup>646</sup> İkincisi ise Moğolların bahsedilen dini müsamasına karşılık, özellikle İlhanlıların İslamiyet'e bakış açıları o kadar da ılımlı değildi. Çünkü Müslüman Memlûklerin o zamana kadar yapılan mücadelelerde her defasında onları mağlup etmesi, onlarda Müslümanlara karşı bir intikam duygusu geliştirmişti. İlk dönem İlhanlıların İslam karşıtı dini siyasetlerinin temelinde de bir nevi Memlûk düşmanlığı vardır. Nitekim Ahmet Tekûdâr İlhanlı kurultayının Memlûkler üzerine yeni bir sefer düzenleme kararına karşı çıkmış, böylece tahtını kaybetme pahasına da olsa İslamiyet'teki samimiyetini ve barıştan yana olduğunu göstermiştir.<sup>647</sup> Ayrıca onun şer'i hükümleri uygulamaya çalışması, kadılar tayin etmesi, camiler, mescitler, minareler inşa edip vakıflar kurması, Allah kelamını yayılması için yaptığı işler Bağdat'a kadar ulaşmış ve takdir edilmiştir.

Ahmed Tekûdâr, İlhan olduktan ve inancını açıkça beyan ettikten sonra yaptığı ilk iş, Bağdat'taki görevliler ile ulemaya gönderdiği mektuptur.<sup>648</sup> Tam metni kaynaklarda bulunan bu mektupta, Sultan Ahmed Müslüman olduğunu ve İslam dininin koruyucusu olup ona hizmet ettiğini bildirdikten sonra, Bağdat'ta İslami kuralların uygulanmasına devam edilip, medreselerin, vakıfların ve diğer dini yükümlülüklerin aynen Abbasi halifeleri zamanında olduğu gibi korunup yerine getirilmesini istiyordu.<sup>649</sup> İlhanlı hükümdarının yaptığı ikinci iş ise kurultayda görüşülmüş olduğu üzere o dönemdeki hilafet merkezini kontrol eden ve yıllardır düşmanca ilişkiler içerisinde buldukları Memlûklere bir elçilik heyeti ve mektup göndermek oldu.<sup>650</sup> Böylece Memlûkler ile İlhanlılar arasındaki askeri ve siyasi ilişkiler farklı bir mecraya giriyordu. Çünkü Sultan Ahmed, iki taraf arasında barışı sağlamak ve düşmanlıklar ile anlaşmazlıklara son vermek istediği için Memlûk Sultanı ile iyi ilişkiler tesis etmeyi istiyordu.<sup>651</sup>

<sup>646</sup> Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul, 1947, s.171.

<sup>647</sup> Ebu'l-Ferec, *Muhtasar*, s.53-54.

<sup>648</sup> İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, VII, s.310; Fayed Hamid Aşur, *el-A'lakat es-Siyasiyye Beyne'l Memalik ve'l Mogol fi'd-Devlet el-Memlûkiyye el-Ula*, Kahire, b.t.y., s.123.

<sup>649</sup> İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, VIII, s.310.

<sup>650</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.610,611.

<sup>651</sup> Aksarâyî'de Ahmed Tekûdâr'ın Mısır ile barış yapmayı istemesinin sebepleri arasında Anadolu sınırlarının güvenliğini sağlama istek ve iradesinin olduğu zikredilmektedir. Bkz. Aksarâyî, *a.g.e.*, s.107.

Ahmed Tekûdâr'ın ortaya koyduğu yeni din politikası gereği bu işe ne kadar önem verdiği, Şeyhülislam Kemaleddin Abdurrahman'a danıştığını ve onun tavsiyeleri ile hareket ederek göndereceği elçileri seçerken gösterdiği hassasiyet ile ortaya çıkmıştır. Elçilik heyetinde üç kişi görev almıştır. Sivas kadısı Şeyh Kutbeddin Mahmud b.Mesud b.Muslih eş-Şirâzî, Rum(Anadolu) hâkimi Sultan Mesud'un Atabeki Emir Bahaeddin Rudekerdî ve Mardin hâkiminin veziri es-Sahib Şemseddin Muhammed b.Şerafeddin b.et-Teyti.<sup>652</sup> Tekûdâr adı geçen şahısları kendisinin tüm Müslümanlara karşı olan iyi niyetlerini Memlûk Sultanına bildirsınler diye elçi olarak gönderdiğini söylemektedir. Aladağ'dan yola çıkan elçilik heyeti 1282 yılının Kasım ayında Mısır'a ulaşmıştır. Elçiler hükümdarları olan Sultan Ahmed'in sözlü mesajı ile birlikte mektubunu da Memlûk sultanı Kalavun'a takdim ettiler. Bazı kaynaklarda özet<sup>653</sup> bazılarında ise tam metin<sup>654</sup> olarak günümüze kadar gelen bu uzun mektup, gerçekten orijinal bir belge olarak Sultan Ahmed'in Memlûk Devletine karşı olan tavrını açıkça ortaya koyması ve kendisinin nasıl ve ne zaman Müslüman olduğunu, ayrıca Müslüman bir hükümdar olarak tutumunun ne olacağını ifade etmesi açısından çok önemlidir.<sup>655</sup>

Sultan Ahmed'le beraber İlhanlıların değişen din politikasını göstermesi bakımından bu mektubun içeriği büyük önem taşımaktadır. Hükümdar seçildiği kurultayda ağabeyinin yarım kalmış görevini yerine getirmek için Moğol askerlerinin Memlûkler üzerine gönderilmesi kararının çıkmasına rağmen bu karar genel çıkarlar ve kendi vicdanın sesine karşı bulduğu için bundan vazgeçtiğini söylemiştir.<sup>656</sup> Bunun ardından çok dikkat çekici bir noktaya değinerek karakollarının fakir kılığına girmiş bir casus yakaladığını ve onun ölüm cezasının Allah rızası için affedilerek geri yollandığı ifade edilip, bundan böyle casus göndermenin İslam davası için ne kadar zararlı olduğunun unutulmaması gerektiğini hatırlatmıştır.<sup>657</sup> Bütün bunlar

<sup>652</sup> Ebu'l-Ferec, *Muhtasar*, s.54; Aksarâyî, *a.g.e.* s.107; Turan, *Türkiye*, s.577.

<sup>653</sup> Makrîzî, *Sülûk*, I, 707-708; Nüveyrî, *Nihayetu'l Ereb*, XXXI, s.89-90; Ebu'l Ferec, *Tarih*; II, s.610-611.

<sup>654</sup> Kalkaşandî, *a.g.e.*, VIII,s.65-68; Ebu'l Ferec, *Muhtasar*, s.53-60.

<sup>655</sup> Bu mektubun içeriği ve elçilik heyetinin görevi hakkında geniş bilgi için IV. Bölüm "İlhanlıların Müslümanlaşmasına Kadar Memlûk İlişkileri" başlığına bakınız.

<sup>656</sup> Ebu'l Ferec, *Muhtasar*, s.53-54; Roux, *Moğol*, s.399.

<sup>657</sup> Ahmed Tekûdâr'ın bu inceliği düşünmesi, İslama zarar gelmemesi konusundaki hassasiyeti, daha önce Moğolların kullandıkları bu yöntemin İslama verebileceği zarara değinmesi ve Moğol askerlerinin birçok suçsuz dervişi casus ithamıyla boş yere öldürmelerine sebep olduğunu

onun siyasetine yön veren inancının samimiyetini göstermektedir. Hatta o, bu davası uğruna Urmiye yakınlarındaki Selman kazasında İslam aleyhinde vaaz verdiği için bir Fransisken rahibini öldürmekten çekinmeyecek kadar samimi olduğunu göstermiştir.<sup>658</sup> Ayrıca o tek çekincesinin yalnızca Müslüman topraklarının savunması ile ilgili hassasiyetten ileri geldiğinin de altı çizilmelidir.<sup>659</sup>

Aksarâyî'nin, Kalavun'un Sultan Ahmed'in teklifine soğuk davrandığı ve barış teklifini geri çevirdiği iddiasının<sup>660</sup> aksine dönemin Memlûk kaynaklarından edindiğimiz bilgilere göre Sultan Kalavun, İlhanlı hükümdarının Müslüman olması ile onun barış isteyen söz konusu tutumundan son derece memnun olmuş<sup>661</sup> ve onun bu isteğine olumlu cevap vermiştir.<sup>662</sup> Bahsedilen elçilik heyeti Memlûk sultanı Kalavun tarafından en iyi şekilde ağırlandı ve kendilerine hılatler ve değerli hediyeler verildikten sonra yine geldikleri gibi hiç kimsenin haberi olmaksızın gizlice yola çıkarılmış (4 Aralık) ve 5 Ocak'ta Halep'e ulaştıktan sonra Sultan Kalavun'un yazdığı cevabî mektup ile birlikte ülkelerine geçmiştir.<sup>663</sup> Memlûk sultanı Kalavun kendisinin tavrını ortaya koyması açısından önemli olan ve elçilere sözlü olarak söyleyip iletilmesini istediği mesajda; "*Ben barış yapmaya hazırım ancak bu konuda Şeyh Abdurrahman'dan başka kimseye güvenmem ve barış görüşmelerini onunla yapmak isterim*" demektedir.<sup>664</sup>

Şunu açıkça söyleyebiliriz ki: Kalavun'un mektubundan anlaşılan ve Memlûk müelliflerinin hemen hemen hepsinin ittifak ettiği üzere Sultan Ahmed'in gönderdiği mektup özellikle barış isteği konusunda samimi bulunmuş, Kalavun tarafından memnuniyetle karşılanarak buna olumlu cevap verilmiştir.<sup>665</sup> Sultan Ahmed'in Müslüman olması ve barış girişimi, Spuler'in eserinde bahsettiği gibi<sup>666</sup> siyasi bir

---

söylemesi onun ne kadar samimi bir Müslüman olduğunun delillerinden biridir. (Ebu'l Ferec, *Muhtasar*, s.55.)

<sup>658</sup> Roux, *Moğol*, s.399.

<sup>659</sup> Kalkaşandî, *a.g.e.*, VIII, s.65-68.

<sup>660</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.108.

<sup>661</sup> İbn Tagrıberdî, *Nücum*, VII, s.310; İmadüddin Halil, *a.g.e.*, s.349.

<sup>662</sup> Makrîzî, *Sülûk*, II, s.707-708; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb*, XXXI, s.90.

<sup>663</sup> Makrîzî, *Sülûk*, II, s.708.

<sup>664</sup> Kalavun'un cevabı ve İlhanlı Hanından isteklerini kapsayan cevabi mektubu hakkında özet bilgi için IV. Bölüm "İlhanlıların Müslümanlaşmasına Kadar Memlûk İlişkileri" başlığına bakınız.

<sup>665</sup> İbn Tegriberdi, *a.g.e.*, VII, s.310; Makrîzî, *Sülûk*, II, s.707-708; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb*, XXXI, s.90.

<sup>666</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.89; Roux Mısır Sultanı Kalavun'un Ahmed Tekûdâr'ın kendini Müslüman'mış gibi gösterdiği ve siyaseten Müslüman olduğundan kuşkulandığı iddiasındadır. (Roux, *Moğol*, s.399.)

manevra değil, samimi bir girişim olarak görülmüştür.<sup>667</sup> Elçilik heyetinin de soğuk karşılandığına dair görüşler tamamıyla doğru değildir. Elçiler, daha önceki acı hatıralar henüz akıllardan silinmediği ve Moğol kurnazlığı iyi bilindiği için biraz temkinli karşılanmış ve onların gelişleri halkın tepkisini çekmemek için gizli tutulmuşsa da son yirmi yılın olayları hatırlandığında bunun tabii karşılanması gerektiğini söylemek sanırım yanlış olmaz. Kalavun'un gönderdiği mektubu Sultan Ahmed'in ciddiye aldığı ise, hem Kalavun'un isteği üzerine gönderdiği ikinci elçilik heyetinin başkanlığına Şeyh Abdurrahman'ı getirmesinden, hem de mektubunun sonunda söylediği Kongurtay'ın İlhanlılara bağlı olan ve vergi veren Anadolu topraklarında kan akıtıp kadınları kirlettiği, çocukları esir alıp satarak düşmanca davranışlarının devam ettiği ile ilgili hatırlatmaları dikkate alıp gereğini yapmasından anlaşılıyor.<sup>668</sup>

Ahmet Tekûdâr, hazırladığı ikinci bir elçilik heyetinin başına Kalavun'un da isteğini dikkate alarak Şeyh Abdurrahman er-Rufâi'yi geçirip yapılacak barışın şartlarını görüşmek üzere Memlûk topraklarına gönderdi.<sup>669</sup> Barışı sağlamlaştırmak için gönderilen bu elçilik heyeti Kalavun'un huzuruna çıkmak üzereyken İlhanlı hükümdarı Ahmed Tekûdâr'in katledilip yerine Argûn'un geçtiğini Mısır sultanı öğrenmiştir.<sup>670</sup> İki tarafın da iyi niyetli yaklaşımları ile çok kısa bir süre de olsa Suriye'de barış ve huzur sağlanmış fakat 10 Ağustos 1284 tarihinde Sultan Ahmed'in zamansız katli ile neticelerinin her iki devleti de olumlu yönde etkileyeceğini düşündüğümüz bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

İlhanlıların dini siyasetlerinin her dönemin de, sufilerin önemli aktörlerden biri oldukları tartışılmaz bir gerçektir. İlhanlı siyasetinde sufiler, Moğol idarecileri ile

<sup>667</sup> İlhan Tekûdâr'in ne kadar samimi bir Müslüman olduğu Ermeni Rahip Hayton'un Ahmet Tekûdâr'i anlatırken "*Bütün zekâsını Tatarları Muhammed'in yanlış inancına sarf ediyordu*" diye yazmasından da anlaşılmaktadır. (Grousset, *a.g.e.*, s.410.)

<sup>668</sup> Kalkaşandî, *a.g.e.*, VII, s.327-242; Ebu'l Ferec, *Muhtasar*, s.59; Turan, *Türkiye*, s.578; *Anonim Selçukname*'de "*eğer Sultan Ahmed, Moğol şehzadesini bölgeden çekmeseydi belki de Karaman diyarında tek bir Türkmen kalmayacaktı.*" diyerek Mısır'a kadar ulaşan bu katliam şikâyetinin haklılığı ve Tekûdâr'in bunu göz önüne alarak yaptığı icraatın önemini ortaya koymaktadır. (İlhan Erdem, "İlhanlılar'da Ahmed Tekûdâr Dönemi ve Selçuklular," *TAD*, Sayı:35'den ayrı basım, Ankara, 2004, 103–111, s.107; Kongurtay'ın Anadolu'daki zulmü ve Memlûklerin şikâyeti konusunda daha geniş bilgi için bkz. Ebu'l Ferec, *Muhtasar*, s.59; Devâdârî. *Kenzü'd-Diirer*, VIII, s. 260; Kalkaşandî. *Subhii'l-A 'şa*, V, s. 212; Turan, *Türkiye*, s.578.)

<sup>669</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.611.

<sup>670</sup> Aynî, *a.g.e.*, II, s.295.

yerel halk arasında arabuluculuk konusunda önemli roller üstlenmişlerdir.<sup>671</sup> Bu sebepten dolayı bazı İlhanlı hanları sufi zaviyelerine vakıflar kurmuşlar veya buralara iratlar bağlamışlar ve bu tür yollarla kendilerine taraf olan dini grupları her zaman madden de desteklemişlerdir. Bunlardan biri de Ahmed Tekûdâr'dır. Onun döneminde Sahib-i Divan Şemseddin Cüveynî tarafından hazırlanan bir inşa belgesinde Şeyh Humam el-Mille ve'd-Din'in zaviyesine daimi olarak yıllık bin dinarlık bir irat bağlanmışır.<sup>672</sup> Bu uygulamalar İlhanlı yanlısı İslami ve tasavvufi kurumların İmparatorluk himayesinde olduğunun bir göstergesidir. Nitekim bunun delillerinden biri olarak İlhanlıların Şeyhlere ve onların zaviyelerine verdikleri hediyelerin şer'an helal olup olmadığı, bu hediyelerin alınmasını caizliği konusundaki tartışmaları da gösterebiliriz.<sup>673</sup>

Sultan Ahmed dönemi dini siyasetinde sufilerin etkileri büyüktür. İbn Serrâç devletin işlerinin daha ziyade sufilerin ellerinde olduğunu, idarede fakihlerin ağırlığından bahsetmektedir.<sup>674</sup> Tekûdâr zamanının sufileriyle çok samimi olmuş, zamanın Rufaî şeyhlerinden olan Seyyid Taceddin'i sarayında ağırlamış,<sup>675</sup> Şeyh Kemaleddin Abdurrahman'a öyle saygılı davranmış ki ona "Baba" diyerek hitap etmiş ve Arran'da oturan Baba Yakub'un müridi Hasan Mengli'yi kardeşi olarak nitelendirmiştir. O devlet işlerini annesi Kutuy Hatun'a havale ederek<sup>676</sup> sık sık

<sup>671</sup> Pfeiffer, *a.g.m.*, s.382-383.

<sup>672</sup> Pfeiffer, *a.g.m.*, s.382.

<sup>673</sup> Bu tartışmalarla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Pfeiffer, *a.g.m.*, s.380-383; Şeyh Safiyüddin Erdebilî'nin şeyhi olan Şeyh Zahid İbrahim Gilani bu tür hediyeleri kabul etmemiş ve bunu da hoş görmemiştir. İbn-i Bezzaz bu olayla ilgili şöyle bir hikâye zikreder: "*Kutluğ Meliki Keyhâtu Sultanı'nın kızı bir şehzade idi. İrâdet sahibi ve Şeyh (k.s.)'in müridi idi. Şeyhi tanımış ve Şeyhin makamını anlamış, büyük makâm sahibi olmuştu. Şehzâdelik malından sadece petrol kuyusuyla yetinmişti ki kendisi çalışıyor ve oradan helâl kazanç elde ediyordu. İşte bu helâl kazançtan Şeyh (k.s.) için <bir miktar helâl para gönderiyor veya> elbise gönderiyordu. Şeyh (k.s.), ondan bir şey yemez, evlatları ve müritlerine vermez ve o elbiseyi de giymezdi.*" Şeyh Sadreddîn (edâmallâhü bereketehü), söyle dedi: *Kutluğ Melik'in bu madenden helâl kazancını gönderdiğini, Şeyh de biliyordu. Niçin yemiyor ve giymiyordu? Şöyle dedi: "Baba, doğru söylüyorsun, helâldir. Ancak gönlüm razı olmuyor."* İbn-i Bezzaz, *Safvetü's-Safâ*, s.292.; aynı tartışmalar Erdebilî'nin müridi ünlü ilahiyatçı ve sufi Alaüddeve Simnânî tarafından da ele alınmıştır. (Pfeiffer, *a.g.m.*, s.380-381); Bu tür bir suali Mevlânâ'ya da yöneltilmiştir. Bu konu hakkında bkz. *Fihi Ma Fih*, s.100.

<sup>674</sup> İbn Serrâç, *Tuffâh*, yp.222a-222b, (347. menkul).

<sup>675</sup> İbn Serrâç, Seyit Taceddinin ailesiyle beraber İlhanlı sarayında misafir olarak uzun süre kaldığı, etrafın dedikodusuyla fakihliği hakkında ileri geri laflar edilmesi üzerine onun herkesin huzurunda dervişleriyle beraber öldürücü bir zehir içtikleri halde bir şey olmadığını, bunun üzerinden Ahmed Han tarafından ikram ve ihsanlara nail olup, muhaliflerinin ise cezalandırıldığını hikâye eder. (348. menkul) (İbn Serrâç, *Tuffâh*, yp.222a-223b.)

<sup>676</sup> Togan, *Giriş*, s.267.

çadırının arka girişinin yakınındaki Hasan Mengli'nin çadırına gider ve sema'ya katılırdı.<sup>677</sup> Dönemin tasavvufî grupları Müslüman İlhan'a yakınlıklarından dolayı aralarındaki kıskançlıkları ortaya çıkararak Moğol idari gücünü lehlerinde kullanarak rakiplerini bertaraf etme gayreti içine girmişlerdir. Bu dönemde en çok dikkati çeken Safevi-Kalenderî çekişmesidir. Mesela Kalenderî olan Hasan Mengli sultanı Erdebil tekkesinin yok edilmesi noktasında kışkırtmıştır.<sup>678</sup> Çünkü Sünni bir tarikat olan Erdebil Tekkesi Hasan Mengli'yi zındıklık ile itham etmişler her fırsatta mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Cavlâkî Hasan Mengli kendisine kardeş olarak hitap eden Sultan Ahmed'i kendi taraftarı olarak o dönemde Sünni oldukları tartışmasız

<sup>677</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, III., s.550–551.; Reşîdu'd-dîn ve diğer çağdaş yazarlar Ahmet Tekûdâr'ın iştigal ettiği sufi zikirlerinin yoğunluğuna ve günlük rutinine; bu İlhan'ın hayatındaki bu ritüelin önemini doğrulayarak dikkat çekerler. Ahmed Tekûdâr'ın ordusunda devamlı bulunan ve çadırı kurulu olan Hasan Mengli adındaki kalender derviş, Reşîdu'd-dîn'in bu İlhan'a ulaşmasını sağlamış ve Reşîdu'd-dîn, Hasan Mengli'nin arabuluculuğuyla İlhan'ın huzuruna kabul edilmiştir. (Pfeiffer, *a.g.m.*, s.383.)

<sup>678</sup> Safevi Menakıpnamesi olan Safvetü's-Safâ'nın yazarı İbn-i Bazzaz'a göre Hasan Mengli'nin toplumun zındıklarıyla çevrilmiş Allahsız bir adam olduğunu, fakat uyuşturucu bağımlılığını paylaştığı sultana yakınlığı sebebiyle çok kıskandığı Safevi şeyhi Zahid İbrahim Gilani'yi ve onun tüm tarikatını yok etmeyi planladığı ile ilgili bir hikâyeyi nakleder: “*Edâmallâhü bereketehü söyle dedi: Hasan Menklî adında biri var ki Ya'kûbîlerin halîfesi ve nâbiydi Sultân Ahmed ile bir akrabâlığı vardı. Hasan Menklî ibâhî olduğu ve haşhaş kullandığı için Sultân Ahmed ile arası iyiydi. Birlikte fesâd çıkartıyorlardı. Kalenderler, mübtelâlar ve ona benzer temiz olmayan insanlardan oluşan bir cemaat Hasan Menklî'nin evinde toplanıyorlardı. Şeyh Zâhid (k.r.)'in irşâd eserleri dünyaya gök gibi belli olduğu için, Hasan Menklî onun kıskançlık ateşinde yanıyor. Sultân Ahmed'in yanında yalan sözlerle hısum ateşini körüklüyordu. İftirâ ederek: “Zâhidîler ve Seyh Zâhid'in oğlu Cemâleddîn Ali, bu tâîfeye bağlı olanlardan kırk kişiyi öldürmüş ve suya atmışlar. Bu tâîfe tarafından bir elçi göndererek Cemâleddîn Ali'yi kısas yaptırmak gerekir.” dedi. Bu iftirâyı kendi nefis telkînlerine göre çıkartmış ve Sultân Ahmed'in mizâcını değiştirmişti. O vakit, Argûn padişahı âniden sefere çıktı. Sultân Ahmed onu defetmek üzere ayaklanarak Erdebil'e yöneldi. Erdebil'e vardıklarında imâmlar topluluğu, Erdebil ahâlîsi ve Rabbânî âlimlerden olan Hacı Kemâleddîn (rh.a.) gibiler de Sultân Ahmed'i karşıladılar. Şeyh Safiyyüddîn bu cemâat ile karşı koyacaktı. O cemâat, Sultân Ahmed'in yanına vardıklarında onun vezîr-i âzâmî Hâce Şemseddîn Sahibdivân (rh.a.) attan indi ve Hâce Kemâl'i yanına aldı. Hasan Menklî bu sarıklı topluluğu görünce, onları Zâhid sanarak yeniden iftirâ ve fesâda başladı. [Allah ifsâd edenleri sevmez]. Sultân Ahmed, onun konuştuklarını kendi nefesine uygun görünce o, fesâd sözler kulağına hoş geliyor ve onun reddiye abîdelerini göz önüne getiriyordu. “Bir elçi göndermek gerekir” dedi. Sultân Ahmed: “Elçi büyük bir iş yapamayacağı için göndermek uygun değil. Ben bu ordu ile Argûn savaşından dönene kadar bekleyin. Kendim gider onu kısas eder, evini ve onun tâîfesini öldürüp zâhidîlerin kökünü kuruturum” dedi. Şeyh Safiyyüddîn (k.s.), bu sözü duyunca, derhâl Şeyh Zâhid'e gitti. Şeyh Siyâvrûd'daydı. Şeyhin yanına gelince, onu bir sandalyede otururken gördü. Selâm verdi. O ân Şeyh Zâhid: “Safi! Yukardan ne haber?” diye sordu. Yâni ordudan. Şeyh Safiyyüddîn: “Haber sizdedir” dedi. Şeyh Zâhid ise: “Bırak, kabri açılsın ve yere çekilsin. Safi, suyu başından kesmek gerekir” dedi. Zaten Şeyh Safiyyüddîn'in, Şeyh Zâhid'in yanına gelene kadar, Sultân Ahmed, Serâv vilâyetine ulaşmıştı. Öbür taraftan da Argûn padişahı Yüzağaç çevresine gelmişti. Sultân ayaklanıp, onun yanına gitti. Orada savaş çıktı. Sultân Ahmed yenildi. Onun peşine düşüp Serâv havâlisinde yer alan Mârekûh'un eteğinde, Sultân Ahmed'i yakaladılar, bir keçeye sardılar ve (tekmeleyerek) öldürdüler. Hasan Menklî'yi de yakalayıp kaynamış kazana attılar.” (İbn-i Bezzaz, *Safvetü's-Safâ*, s.375–377.)*



kabul edilen Erdebil tekkesine karşı mücadelesinde kullanmış, buna karşı Safevi şeyhleri de hatalı olduğuna inandıkları halde Müslüman olmayan Şehzade Argûn'u desteklemiştir. Nitekim Abâkâ Han ve sonra ergenlik çağındaki Şehzade Argûn'a yakın olan Simnânî, Argûn'un yanında Müslüman Ahmed Tekûdâr'e karşı mücadeleye girişmesi onda dini buhrana sebep olmuş, iç âleminde birbirini izleyen ahlakî çatışma, onun İlhanlılara hizmetinin yanı sıra dünyevi hizmetinin tümünden çekilmesine yol açmıştır.<sup>679</sup>

İlhanlı tahtında çok kısa süre kalmasına karşın Tekûdâr, gerçekleştirdiği icraatlar ile kalıcı bir etki bırakmıştır. Öncelikle Müslümanlığı seçen ilk hanedan üyesi olarak ün yapan Tekûdâr'ın Müslümanlığı kişisel kalmış, bütün gücünü İslam'ın gelişmesi için harcasa da İslam bu kısa süre içerisinde Moğol asilzadeleri arasında tam olarak yayılma fırsatı bulamamıştır.<sup>680</sup> Her şeyden önce devlet içerisinde Farisilerin ve Fars kültürünün üstünlüğünü sona erdirmiş, üst düzeyden başlayacak şekilde İranlı yöneticilerin tasfiyesine başlanılmıştır.<sup>681</sup> Buna karşılık onun döneminde Türkmen şeyhlerinin nüfuzu artmaya başlamıştır.<sup>682</sup> Türkmen şeyhlerinin yükselmesi İlhanlı sarayında Türk kültürünün giderek güç ve nüfuz kazanmasına vesile olmuştur.

Samimi bir Müslüman olan Ahmed Han, yumuşak tabiatlı ve merhamet sahibi idi. İlhanlı ülkesi, onun tahta geçmesiyle parlak bir dönem yaşamıştır. O, bütün gayret ve himmetini Müslümanların işlerini düzene koymaya ve onların huzur ve güven içinde yaşamalarına sarf etmiştir.<sup>683</sup> Çevredeki İslâm ülkeleriyle sulh içinde

<sup>679</sup> Bu düşünce içerisinde daha önce İlhan Argûn Han tarafından bağışlanan serveti nasıl kullanacağı konusunda endişeli olan Simnânî, malları sadaka olarak dağıtmış, mülk ve diğer gayrimenkulleri de vakfa çevirmiştir. Hatta kendisine hediye edilen bir seccadeyi önce kullanmış ama daha sonra bundan da rahatsız olup sadaka olarak vermiştir. (Pfeiffer, *a.g.m.*, s.380-381.)

<sup>680</sup> Bausani, *a.g.m.*, s.226.

<sup>681</sup> İlk kurban Mecdül-mülk oldu. Bunun yanında ünlü tarihçi Ata Melik Cüveynî de yargılandı. Sonuçta o da üzerine yüklenen töhmetin etkisiyle vefat etti. Bürokrasinin başı olan Sahip Şemseddin'in de koltuğu sallanmaya başladı. Reşîdu'd-dîn-Camiü't-tevarih-Destan-ı Abaka, s.45-48 den naklen Erdem, "Olcâyâtü Han'ın Ölümüne Kadar...", s.18.

<sup>682</sup> Piskopos Stepanos vakayinamesinde bu durumu teyit eden şu cümleleri zikreder: "*Bundan sonra önemli makamlara Türkler getirildi. Etrafını Muhammed'e inanan kötü insanlar, şeyh ve cevlakiyeler sardı. Devlet, ordu ve şehir halkıyla ilgili işler onların eline geçti.*" (Galstyan, *a.g.e.*, s.74.)

<sup>683</sup> Şehit edilmesinde de en önemli sebebin bu olduğu kanaatindeyim. Nitekim çok merhametli olan Ahmed Tekûdâr'ın dini siyaseti sonucu birçok emir onu terk ederek Argûn'un safına katılmıştır. (Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.618.) Bertold Spuler'in de dediği gibi İslam düşmanı emirlerin Argûn'un yanında toplanması Tekûdâr'ın hallinde baş amil olmuştur. (Spuler, *a.g.e.*, s.91.)

yaşamaya çalışmıştır. İlme ve âlimlere saygısı sonsuz olan Ahmed Han, âlimlerle sohbetinde bulunmuş ve onlardan istifade etmiştir. Bilhassa İbn Serrâç'ın da belirttiği gibi tasavvufa da meyli olan Ahmed Han, zamanının büyük bir kısmını mutasavvıf şeyh ve dervişlerle geçirmiş, devlet kademelerinde onların nüfuzu artmış, sufi zaviyelerini madden desteklemiştir.<sup>684</sup> Sultan Ahmed Tekûdâr aşırı merhameti yüzünden yeğeni Argûn'u öldürmeyi ihmali, kendi sonunu hazırlamış, 26 Cemaziyülevvel 683/10 Ağustos 1284 gecesini Kongurtay'ın<sup>685</sup> oğulları tarafından şehit edilmiştir.<sup>686</sup>

#### 2.2.1.4. Argûn, Keyhâtu ve Baydû Dönemlerinde Dini Siyaset

##### 2.2.1.4.1. Argûn Dönemi (1284–1291)

Abâkâ'nın kardeşi Tekûdâr'den sonra onun yeğeni olan Argûn<sup>687</sup> İlhanlı hükümdarı olmuştur. Çocukluk ve gençlik yılları hakkında fazla bir bilgiye sahip olmadığımız Argûn, Abâkâ'nın Kaymış İğacı<sup>688</sup> adındaki cariyesinden olma en büyük oğludur. Kesin bir tarih verilmemekle birlikte 660/1261 yılında Erran'da yer alan Beylekan'da dünyaya geldiği kaydedilmiştir.<sup>689</sup> Argûn da diğer birçok Moğol

<sup>684</sup> İbn Serrâç, *Tuffâh*, yp.222a-223b

<sup>685</sup> Ebu'l-Ferec, Argûn'un Ahmed'in katli işine kesinlikle karışmak istemediğini, onun akıbetini amcası Kongurtay'ın çocuklarına bıraktığını ve Ahmed Tekûdâr'e bu çocuklar tarafından kısas uygulandığını kaydetmektedir. (Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.616; *Muhtasar*, s.61.)

<sup>686</sup> Ahmed Tekûdâr katlinden birkaç saat önce vasiyetname ve mektup yazmak için mühlet istemiş, ölüm saatlerinde tam bir huzur ve feragatle Tebriz ulemasına bir mektup ve vasiyetname yazdığı rivayet edilmektedir. (Togan, *Giriş*, s.227–228.)

<sup>687</sup> Argûn kelime anlamı itibarıyla kemirgenler sınıfına ait bir hayvan türüdür. Türkiye Türkçesindeki gelincik kelimesine karşılık gelmektedir. Cesaret, enerjisi ve atılganlığı sebebiyle bu hayvanın ismi şahıs ismi olarak Türkler ve Moğollar arasında yaygın olarak kullanılmıştır. Bu konuda örnekler ve daha geniş bilgi için bkz. Faruk Sümer, "Argûn," *DİA*, c.III, İstanbul, 1991, s.355; Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, TDAV, İstanbul, 1999, s.313.

<sup>688</sup> İğacı unvanı Moğol prenslerinin cariyelerine verilmekte olup, "büyük kız kardeş" anlamına gelmekteydi. Bkz. Henry Howorth, *History of the Mongols*, Taipei 1970, c.III, s.312.

<sup>689</sup> Reşîdu'd-dîn'de Argûn'un doğum zamanını, muhtemelen tahrifattan dolayı tam olarak bulamamaktayız. Vakanüvis, Türkler tarafından da kullanılan on iki hayvanlı takvimi esas alarak "Dakiku (Tavuk) yılının Aram ayının yirmi beşinde, Cumartesi günün erken saatlerinde..." şeklinde devam ederek bir tarih vermiştir. Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.1150; W.M.Thackston, *Rashiduddin Fazlullah's Jami'ut'tawarikh: Compendium of Chronicles*, (ed.Şinasi Tekin&Gönül Alpay Tekin), Duxbury 1999, s.561;Piskopos Stepanos Vakayinamesinde Argûn'un doğum tarihi olarak 1258 yılı verilmektedir. (Galstyan, *a.g.e.*, s.68.);Faruk Sümer, "Argûn," *DİA*, c.III, İstanbul, 1991, 355-357, s.355; Ayrıca Türkler tarafından kullanılmış olan on iki hayvanlı takvim

prensi gibi çocukluğunda Nasturi Hristiyan inancı üzerine terbiye edilip bu dini eğitimi almıştır. Fakat daha sonra Moğol sarayındaki Budist rahiplerin telkini ile koyu bir Budist olmuştur.<sup>690</sup> Argûn'un babası Abâkâ zamanında Horosan'a askeri vali olarak gönderildiğini,<sup>691</sup> yaşının küçüklüğü dolayısıyla himayesine atanan kişinin emir-i ordu Sartak Noyan olduğunu görüyoruz. Yine Argûn'un 3 Rebiyülevvel 678/14 Temmuz 1279 tarihinde babası tarafından bir miktar askerin kumandanı olarak önceki yıl Fars'ta karışıklık çıkarmış olan Karaunalar<sup>692</sup> veya Neküderiler üzerine gönderildiği kaydedilmiştir.<sup>693</sup>

Argûn'un babası olan İlhanlı devletinin ikinci hükümdarı Abâkâ'nın ani ölümü sonucunda, verasetin tam olarak kime geçeceğinin belirlenememesi sonucunda Argûn'un amcası Ahmet Tekûdâr alelacele İlhanlı tahtına oturtulmuştur. Ahmet'in İlhanlı olarak seçildiği kurultayda birçok hanedan üyesi gibi Argûn'da bulunmamaktaydı. Argûn, Ahmed'in hükümdar olduğu haberini aldığı anda, kendisinin hükümdar olması gerektiğine kesin inancı olduğundan bunu içine sindirememiş, fakat karşı koyacak güçte olmadığından da bu durumu kabullenmek zorunda kalmıştır. Ancak Ahmed Tekûdâr'in dini siyaseti sonucu çevresindeki ümeraya İslam dinini seçmeleri konusundaki telkinleri, devletin hiyerarşik olarak en üst tabakasını teşkil eden Budist Moğolların konumlarını kaybederek zamanla zimmî konumuna düşme endişeleri, zamanla bu siyasi dengeyi Argûn lehine değiştirmiştir. Şamanist Moğollardan oluşan ve ezici çoğunluğu Budist olan İlhanlı şehzadeleri ve emirlerinin, devlet düzeni ve rejiminin aleyhlerine değişmesi ihtimaline karşı, fanatik bir Budist olan Argûn etrafında toplanacakları gayet açık ve mantıklıdır.<sup>694</sup> Şehzade

---

sistemi ve Moğollarda kullanım şekli için bkz. O.Turan, *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul 1941.

<sup>690</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.239; Galstyan, *a.g.e.*, s.79; Kitapçı, *a.g.e.*, II, s.123-124; Pfeiffer, *a.g.m.*, s.370-371.

<sup>691</sup> Bu bilgiyi Marco Polo'dan almaktayız. Polo Argûn'un Abaka tarafından büyük bir orduyla Arbre Sol, yani Horosan'a gönderildiğini ayrıca bu bölgenin de kendi ifadesiyle Arbre Sec (Damgan) ve Jon Irmağı arasında bulunduğunu belirtir. Bkz. Henry Yule, *The book of Ser Morco Polo*, (ed.Henry Cordier), London 1929, s.466.

<sup>692</sup> Vassaf'ın muhtelif yerlerde Karaunas olarak zikrettiği bu zümrenin aslının tamamıyla bilinmediği, komutanları ölen askeri Moğol kitalarının başka bir komutanın emrine girmeyerek grup halinde başıboş dolaşması sonucu ortaya çıkan bir çeşit çete birliği olduğu zannedilmektedir. Bkz. Spuler, *a.g.e.*, s.440-441.

<sup>693</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.1109; Spuler, *a.g.e.*, s.87.

<sup>694</sup> Nitekim Makrîzî'de bunu teyid etmektedir: "...Moğollar Ahmed Tekûdâr'e muhalefete başlamışlardı. Bunun sebebi onun İslam dinine girmiş ve bu dini onlara şart koşmaya başlamış olmasıydı..." (Makrîzî, *Sulûk*, I, s.714.)

Argûn söz konusu muhalif Budist Moğol kitlesini Sultan Ahmed Tekûdâr'e karşı örgütlenme görevini üstlenmiş, aynı zamanda büyük Han Kubilay'a bir mektup göndererek “*Tekûdâr'in Müslüman olduğunu, böylece Moğol adet ve ananesine ihanet ettiğini*” bildirmiştir.<sup>695</sup> Bu mücadele de gayr-ı müslim emir ve devlet adamlarının da desteğini alan Argûn başarılı olmuş ve 27 Cemaziyülevvel 983/11 Ağustos 1284 tarihinde İlhanlı tahtına oturmuştur.

Argûn'un iktidara gelmesi Budizm'in yeni bir zaferi ve İslam düşmanlığının başlangıcı olmuştur. Budist rahipler en çok bu dönemde büyük bir nüfuz kazanmışlardı. Argûn'un ilk icraatlarından biri de amcası döneminde yıkılan Budist mabetlerini tamir ettirmesi veya yeniden inşa etmesidir. Argûniye de muhteşem bir saray yaptırmış, yaptırdığı bu saray içerisinde duvarların bizzat kendi resmi ve tasvirleriyle süslettiği bir Budist mabedi yaptırmıştır.<sup>696</sup> Argûn Hindistan'dan birçok Budist din adamını İlhanlı topraklarına getirtmiş,<sup>697</sup> bu dini, babası Abâkâ ve dedesi Hûlâgû Han zamanından çok daha ileriye taşıyarak İran'da hâkim kılmaya çalışmıştır. O, Budist rahiplerine o kadar inanmış ve güvenmişti ki onların hayatı uzatma iksiri olarak yaptıkları ilaçları tereddütsüz kullanmıştır.<sup>698</sup> Hatta Argûn son zamanlarda iki vezirinden başka yalnız Budist rahiplerini huzura kabul ediyordu.<sup>699</sup> Argûn koyu Budist olduğu halde Şamanist inanç figürleri Argûn'un hayatında hala varlığını devam ettirmekteydi.<sup>700</sup> Ancak Argûn'un Budizm'e ağırlık vermesiyle Atalarının dini olan Şaman İnanıcı İlhanlı topraklarında tamamen zayıflamış, Şamanist figürlerde yok olmaya başlamıştır.<sup>701</sup>

Argûn iktidarı ele geçirir geçirmez selefi Tekûdâr'i Cengiz Han Yasalarına ihanet etmekle suçlamış ve onun zamanında sadır olan bütün yarlıkları iptal

<sup>695</sup> Howorth, *a.g.e.*, III, s.297.

<sup>696</sup> Bu mabet, Argûn Han'ın oğlu Gâzân Han zamanında yıkılmıştır. W. Barthold, “Azerbaycan ve Ermenistan” (Çev: İsmail Aka), A.Ü. DTCF *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt VIII-XII., Ankara, 1975, s.80; Grousset, *a.g.e.*, s.417; Bausani, *a.g.m.*, s.227.

<sup>697</sup> Bausani, *a.g.m.*, s.226.

<sup>698</sup> Mirhond, *Ravzatu's-Safa*, s.361.

<sup>699</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.205.

<sup>700</sup> Bir rivayete göre: Argûn'un geceyi geçirdiği bina, bir fırtına sonucunda alevlerin içinde yok oldu. Akralarının birçoğu bu yangında öldü. Yanındaki yüksek rütbeli subaylar, ona, Moğol geleneklerine ve Cengiz Han'ın Yasak'ına göre iki ateş arasından geçerek kendini arındırması gerektiğini söylediler. Tören *bakşi* (bahşi)'lerin yönetiminde yapıldı. (Roux, *a.g.e.*, s.234.); Yine Şaman inancında var olan ve onun bir gereği olarak Argûn Han'ın ölümünden sonra emirler onun mezarına üç gün yiyecek göndermişlerdir. (Barthold, “Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair” çev. Abdulkadir İnan, *Bellekten* XI/43, 1947 Ankara, s.530.)

<sup>701</sup> Bausani, *a.g.m.*, s.225.

ettirmiştir.<sup>702</sup> İlhanlı dini siyaseti, babası Abâkâ Han dönemindeki politikasına dönmüş, Hristiyanlar eski statülerini yeniden kazanmıştır. Argûn, Hristiyan tebaasının Ahmed Tekûdâr döneminde kaybettiği haklarını onlara geri vermekle işe başlamış, din adamlarına eski itibarlarını iade etmiş, onları taltif etmek için otağının yanına bir çadır kilise diktirmiş ve bu kilisede çan seslerinin eksik olmasını emretmiştir.<sup>703</sup> Diğer taraftan da selefinin yıktırdığı kiliselerin birçoğunu tamir ettirdiği gibi Merağa'daki Nesturi Mar Şalita kilisesi de dâhil daha birçok kiliseyi yeniden inşa ettirmiştir.<sup>704</sup>

Argûn'un eşlerinden biri olan Kerait doğumlu ve Hûlâgû'nun büyük kraliçesi Dokuz Hatun'un yeğeni Uruk Hatun Nesturi dir.<sup>705</sup> Argûn 1289 Ağustosunda Uruk Hatun'dan olan oğullarından biri müstakbel han Olcâyâtû'yu Papa IV. Nikolas'ın şerefine Nikolas adıyla vaftiz ettirmiştir.<sup>706</sup> Dönemin Hristiyan kaynakları onu kendilerinin hamisi olarak görüyorlardı. Onlar Argûn'u inançlı, Tanrı tarafından seçilmiş bir kral olarak addediyorlardı.<sup>707</sup> Müslüman emirlere karşı onları korumuş, bu sebeple Hristiyanlara eziyet eden Meyyafarikin Emiri Alâ Almış'ı öldürtmüştür.<sup>708</sup> Tekûdâr'ın Hristiyanları yok etme planını Argûn'dan çekindiği için yapamadığı düşüncesindeydiler.<sup>709</sup> Bu sebeple Ermeniler Ahmet Tekûdâr'e karşı Budist olan Argûn Han'ı desteklemişler, ona her türlü yardımda bulunmuşlardır.<sup>710</sup>

Hristiyan yanlısı dini siyasetinden dolayı Argûn Han bu dinin mensupları tarafından çok seviliyordu.<sup>711</sup> Argûn Hristiyan kaynaklarında Hristiyanlığa ve onların kanunlarına saygılı kişiliğinden dolayı devamlı övgü almıştır.<sup>712</sup> Bu nedenle diğer

<sup>702</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, (*Destan-ı Abaka*), s.62-63; Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.616.

<sup>703</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.414.

<sup>704</sup> Grousset, *a.g.e.*, s. 411, 417; Galstyan, *a.g.e.*, s.77.

<sup>705</sup> Uruk (Örüg) Hatun, Saruça'nın kızı ve Kerait emiri İrincin'in kız kardeşidir. Bkz. Kâşânî, *a.g.e.*, s.52.

<sup>706</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.216; Grousset, *a.g.e.*, s. 411.

<sup>707</sup> Galstyan, *a.g.e.*, s.77.

<sup>708</sup> Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.629.

<sup>709</sup> Galstyan, *a.g.e.*, s.74.

<sup>710</sup> Mesela Ermeni tarihçilerden Piskopos Stepanos'un vakayinamesinde bu konuyla ilgili anlatılanlar dikkat çekicidir. "... Hristiyan kanının akıtulmasını istemeyen Tanrı, kiliseye merhamet etti ve hayırlı amel gerçekleştirdi. Geceleyin Tanrı, Argûn'un bütün askerlerine cesaret verdi." Stepanos Tekûdar'ı aşağılayarak anlatımına şöyle devam ediyor: "...Ahmed kadın elbisesi giyerek kaçmaya çalıştı. Ancak yakalandı ve ayaklarından bağlanarak sürüklendi, eziyet edildi ve öldürüldü... Tanrı tarafından seçilen inançlı Argûn (daha ileriki sayfalarda putperest der) kral gibi memleketine döndü ve Aladağ'da Hanlık tacını giydi." (Galstyan, *a.g.e.*, s.74-77.)

<sup>711</sup> Galstyan, *a.g.e.*, s.154.

<sup>712</sup> Galstyan, *a.g.e.*, s.73.

Hristiyanlar gibi Gürcüler de ona destek olmuş, amcası ile aralarında yaşanan iktidar mücadelesinde Gürcü komutan Sarkis, Tekûdâr'e karşı gelerek Argûn'un saflarında yer almıştır.<sup>713</sup> İlhan'ın onlara karşı göstermiş olduğu aşırı müsamaha sonucunda İlhanlılara tabi bu Hristiyan topluluk devletin iç işlerine dahi müdahale etme fırsatını bulmuşlar bu yüzden de Gürcü Kralı Demetrius, Argûn tarafından idam edilmiştir.<sup>714</sup>

Argûn zamanında kuzeydeki Müslüman Altınordu hanlarına karşı da daha önce babası Abâkâ'nın var olan ve Tekûdâr'in İslam yanlısı siyasetiyle kesintiye uğrayan düşmanlık politikası ve var olan sürtüşmeler Argûn zamanında da aynen devam etmiştir. Burada dikkat çeken bir diğer yön de Argûn'un düşman oldukları kardeşleri Altınordu'nun düşmanları olan Cenevizlerle hemen müttefik olmalarıdır. Hatta Argûn bu Cenevizlileri sarayında ikamet ettirmiş, Katolik dünyasıyla ilişkilerinde bunları kullanmıştır.<sup>715</sup>

Argûn döneminde Memlûk Sultanı Kalavun'un Suriye'deki haçlı kalıntılarına son vermekle meşgul olmasından dolayı bu dönemde İlhanlıların Memlûkler ile olan münasebetleri oldukça sakin geçmiştir. Fakat Argûn Suriye'de varlığı sona ermek üzere olan müttefikleri Haçlılara yardım için Fransa Kralı Philippe Le Bel'e bir mektup göndererek onu Memlûkler ve bölgedeki Müslümanlar üzerine yeni bir Haçlı seferi düzenlemeye teşvik etmekten geri kalmamıştır.<sup>716</sup> Doğuda son Hristiyan kaleleri konumunda olan Trablus ve Akka'nın Müslümanların lehine zor bir durumda bulunması, Argûn'un Hristiyan dünyası ile ittifaka hazır görünmesi ve birde vaftiz edilmesi ümidini Papa'ya bildirmesi üzerine Papa IV. Nikolaus dikkatini neden sonra tekrar Moğollar ile diplomatik ilişki kurmak lüzumunu hissettirmiştir.<sup>717</sup> Abâkâ'nın oğlu Hristiyanlara aşırı sempati duyan<sup>718</sup> Argûn Han ile Hristiyan dünyası arasındaki diplomatik ilişkiler yeniden gündeme gelmiştir.

<sup>713</sup> Galstyan, *a.g.e.*, s.76.

<sup>714</sup> Galstyan, *a.g.e.*, s.79-80.

<sup>715</sup> Cenevizli Bruscarel de Gisalf gibi Argûn onu sarayında görevlendirilmiş elçi olarak ta kullanmıştır. Bkz. IV. Bölüm Katolik Dünyasıyla İlişkiler başlığı.

<sup>716</sup> Argûn'un Fransa kralına gönderdiği mektup bugün hala Fransa devlet arşivinde bulunmaktadır. (Barthold, "Abaka", *İA.*, MEB Yayınları, I, s.4.)

<sup>717</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.252.

<sup>718</sup> Daha önce Hristiyanlık bölümünde anlattığımız gibi Papa'ya aşırı sempati duyan Hristiyan Dokuz Hatun'un yeğeni Keraitli Hristiyan Uruk Hatun'un eşi olan Argûn Han için Rahip Hayton, "Argûn Hristiyanları çok seviyor ve yüceltiyordu. Tekûdâr'in yıktığı kiliseleri yeniden yaptırmıştır" demektedir. (Grousset, *a.g.e.*, s.411.)

Bu durumu fırsat bilen ve Memlûklere karşı yeniden mücadeleye başlamak isteyen Argûn Han, Hristiyan dünyası ile ittifak arıyordu. Memlûklere karşı ortak bir taarruz teklif etmiştir.<sup>719</sup> Bu amaçla Argûn 1285'te Papa IV. Honorius'a bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Argûn Han, Tatarların atası olan Cengiz Han'ın adını anıp büyük amcası müttefiki Çin İmparatoru Kubilay Kağan'ın adını zikretmekte ve Hristiyanlığı Cengiz soyuna bağlayan bağları hatırlatmaktadır. Yine bu mektubunda annesinin Hristiyan, büyükbabası Hûlâgû, babası Abâkâ'nın da Hristiyan hamisi olduklarını bildirmiştir. Mektubunu, Kubilay Kağan'ın kendisini Hristiyanların toprağını kurtarmak ve himayesine almakla görevlendirdiğini bildirerek ve ayrıca kendisinin Suriye'yi istila ederken Haçlıların çıkartma yapmasını isteyerek bitirmişti.<sup>720</sup> Argûn Han ayrıca, “Müslümanları Tanrı'nın, Papanın ve Kağan'ın yardımıyla kovacağız” şeklinde bir ifade kullanmıştır.<sup>721</sup>

Argûn Han Memlûk Devletine karşı ittifak çağrısı yapmak amacıyla 1287 yılında Batı'ya, başkanlığını Nesturi din adamı Rabban Sauma'nın yaptığı ve aralarında rahipler ile piskoposların bulunduğu bir elçilik heyeti daha göndermiştir.

Bizans İmparatoru II. Andronikos, Karadeniz yoluyla İstanbul'a gelen Rabban Sauma'ya Bizans İmparatorluğuna komşu olan Selçuklu Devleti, İlhanlılar'a bağlı olduğundan dolayı Argûn'un elçisine büyük bir karşılama töreni yapmıştır. Ayasofya'da ibadetini yaptıktan sonra Rabban Sauma, İtalya'ya yelken açmış ve Napoli'ye çıkmıştır. Napoli'den Roma'ya gitmiş ve bu esnada Papa IV. Honorius'un öldüğü haberini almış, (3 Nisan 1287) halefi henüz seçilmediğinden dolayı Sauma, kardinaller tarafından karşılanmıştır.<sup>722</sup> Kardinallere Moğolların Hristiyanlığı hakkında önemli bilgiler vermiştir.<sup>723</sup>

<sup>719</sup> Bu teklife göre Müslüman Suriye'nin Moğol ordusu tarafından istilası sırasında bir Haçlı seferi Akka veya Dimyat'ta kıyıya çıkacak, sonra sıra Suriye'nin paylaşılmasına gelince, Halep ve Şam Moğollara, Kudüs Haçlılara kalacaktı. (Runciman, *a.g.e.*, III, s.338; Howorth, *a.g.e.*, III, s.348; Grousset, *a.g.e.*, s.412.)

<sup>720</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.412, Kitapçı, *a.g.e.*, II, s.124-125.

<sup>721</sup> Roux, *Moğol*, s.401; Grousset, *a.g.e.*, s.412.

<sup>722</sup> İlhanlı elçisi Rabban Sauma'daki kardinaller tarafından olumsuz karşılanmıştır. Çünkü kardinaller Moğollar arasında Hristiyanlığın ne kadar yayıldığını bilmedikleri gibi Budist bir hükümdara hizmet ettiğinden dolayı Sauma'yı tenkit etmişlerdir. Ayrıca inançlarındaki farklılıklardan dolayı Nesturi patrik Katolik Kardinaller tarafından eleştirilere uğramış istemeye istemeye aralarında tartışmalar vuku bulmuştur. (James A. Montgomery, *The History of Yaballaha III*, New York, 1927, s.57-63.)

<sup>723</sup> Nasturi rahip kardinallere özet olarak şu bilgileri vermiştir: “Çok sayıda papazımız Türk, Moğol ve Çinlilerin bölgelerine girdi ve onları eğitti. Bugün çok sayıda Moğol Hristiyan'dır. Aralarında

O sırada Papalık makamının boş olması sebebiyle Sauma Fransa'ya gitmiş, Paris'te, Sauma yanında bir müddet misafir olduğu ve Sainte Chapelle'i kendisine bizzat gezdiren Fransa Kralı Philippe la Bel tarafından karşılanmıştır. Ardından Guyan'da bir yerde İngiltere Kralı I. Edward'ın sarayına gitmiş ve kışı Ceneviz'de geçirmiştir.<sup>724</sup> Kırım ve Trabzon'da çok sayıda ticaret merkezleri bulunan ve Moğol hâkimiyetindeki İran'da oldukça fazla tüccara sahip olan, ticari rakipleri Venediklerle müttefik olan Altınordu'ya karşı Cenevizliler de Argûn'un müttefikliğine ihtiyaç duyduklarından İlhanlı elçisine hoş görünebilmek için ellerinden geleni yapmışlardır.<sup>725</sup> Fransa kralı gibi I. Edward'da Moğol elçisine büyük bir ilgi göstermiş, fakat hiçbir elçinin ümit ettiği herhangi bir askeri anlaşmayı imzalamamıştır. Biraz ümidini kaybetmiş olan Sauma, nihayet 20 Şubat 1288'de IV. Nikolaus adın da bir papa seçmiş olan Vatikan'a dönmüştür<sup>726</sup>. Papa IV. Nikolaus, Moğol din adamını büyük bir ilgi ve sevgiyle dinlemiş ve ondan Argûn Han'ın seferlerinin her şeyden önce Hristiyanlığın kuvvetlendirilmesini, Mısır'ın imhasını hedef tuttuğunu, İlhan'ın da Kudüs'ün zaptını müteakip Hristiyan olacağını memnunlukla öğrendi. Papa Argûn'un vaadine teşekkür etmiş, vaftiz olmak istediği için onu övmüştür.<sup>727</sup>

İlhanlı Elçisi Rabban Sauma teselli dolu olarak Roma'yı terk etmiş, dini yönden tatmin olmasına rağmen siyasi yönden başarılı olamamıştır. Hristiyan dünyası İlhanlı ordusu ile birlikte Suriye'deki Frank kolonilerini kurtarabilecek olan bir Haçlı seferini yapmaya karar vermemişlerdi. Sauma'nın Cenova'dan ikinci geçişinde Tusculum kardinaline yaptığı şikâyetler dikkat çekicidir: “Aziz ve asil kardeşim hana ne diyeceğim? Argûn Han'ın ve Kudüs Patriğinin adına buraya

---

*vaftiz olmuş ve İsa'ya inanan kral ve kraliçelerin çocukları vardır. Kamplarında kiliseler bulunmaktadır. Kral Argûn ve pek muhterem Patrik arasında dostluk bağı vardır. Suriye'ye karşı savaşmak niyetindedir ve Kudüs'ü kurtarmak için yardımınızı istemektedir.”* (Grousset, *a.g.e.*, s.412-413, Runciman, *a.g.e.*, III, s.338.)

<sup>724</sup> Roux, *Moğol*, s.402-403.

<sup>725</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.413; Runciman, *a.g.e.*, III, s.339.

<sup>726</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.413. Runciman, *a.g.e.*, III, s.339-340.

<sup>727</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.253; Papanın Argûn Hana yazdığı ve istekleri ve iltifatlarını sıraladığı mektubu hakkında bilgi almak için bkz. Howorth, *a.g.e.*, III, s.348-350; Grousset, *a.g.e.*, s.413-414; Runciman, *a.g.e.*, III, s.339-340; Montgomery, *a.g.e.*, s.66-73.



*geldim. İşte bir yıl akıp geçti... Döndüğümde Moğollara ne diyeceğim, ne cevap vereceğim?*<sup>728</sup>

Yanında Papa'nın mektupları bulunan Rabban Sauma, Nisan 1288 yılında ayrıldı ve İran'a yaz sonunda vardı. Batılı kralların Mısır'a karşı düzenlenecek bir sonraki Moğol saldırısına güçlerini yollayacakları sözünü getirmişti. Tekrarlanan, ancak asla tutulmayan bu söz Hristiyan dünyasının inandırıcılığını yitirmesine ve saygınlığının azalmasına yol açacaktır.<sup>729</sup>

Ancak Argûn Han inadından vazgeçmemiş İlhanlı din siyasetinin hedefine ulaşması için 1289 yılında yeniden bir elçi daha göndermeye karar vermiştir. O, önceki heyetlerinin belirsiz karşılanmalarından sıkıntı duyduğu için bir Latin yollayarak daha iyi bir sonuç elde etmeyi umuyordu. Bu amaçla Cenevizli Buscarel de Gisolf,<sup>730</sup> 1289 yazında kiliseye bağlanmadan Batı'ya gelmiş tüm memleketlileri gibi kendilerini içtenlikle vaftiz ettirecek Zagan ve Kurci Moğolları eşliğinde Roma'ya vardı. Roma'dan Argûn'un mektubunu Fransa Kralı Philippe la Bel'e vermek için Paris'e ardından 5 Ocak 1291'de İngiltere'ye geçti. Argûn Han'ın IV. Philippe le Bel'e mektubu, Moğolların Frankların yardımı olmadan Mısırlılara karşı bir başarı elde etmelerinin zorluklarını aydınlatan, diplomasi tarihi açısından ünlü ve önemli bir mektuptur.<sup>731</sup>

*“Ebedi Gök'ün gücü ve yüce Kağan (Kubilay)'ın himayesiyle işte sözümüz! Fransa Kralı, Pars yılı kışının son ayında (Ocak 1291) sefere çıkmanı ve İlkbahar'ın ilk ayının on beşine doğru (20 Şubat) Şam önünde kamp kurmanı öneriyoruz. Eğer sen kararlaştırılan tarihte birliklerini yollarsan Kudüs'ü geri alır, sana veririz. Ama buluşmaya gelmeyeceksen, birliklerimizi ilerletmemiz yersizdir.”*<sup>732</sup>

<sup>728</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.413.

<sup>729</sup> Roux, *Moğol*, s.403.

<sup>730</sup> Hizmetinde, Batı'ya yolladığı, önceleri bir muhafız subayı olarak görev yapan, en etkin diplomatlardan biri, elçilerin en parlağı ve Avrupa'dan gelmiş iyi bir aileden Cenevizli Buscarel bulunuyordu. Buscarel serüvenci, tüccar ya da asker olarak Doğu'da servet aramaya gitmiş ve Moğolların hizmetine girmiş yüzlerce kişiden sadece biriydi. (Roux, *Moğol*, s.403.) Spuler Buscarel'in, 1289–1291 tarihlerinde Altın Ordu ile işbirliği yapan Venedik'e karşı Cenevizlilerin İlhanlılar ile ittifak etmesi için Moğol sarayında hizmet etmekte olduğunu kaydetmektedir. (Spuler, *a.g.e.*, s.252.)

<sup>731</sup> Argûn'un Fransa kralına gönderdiği mektup bugün hala Fransa devlet arşivinde bulunmaktadır. (Barthold, “Abaka”, *İslam Ask.* MEB Yayınları, I, s.4.)

<sup>732</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.414; Roux, *Moğol*, s.404.

Buscarel tarafından verilen ek bir belgede, Argûn hedefine ulaşmak için her tavizi vererek, Fransa'ya ihtiyacı olan erzakı ve otuz bin at vermeyi garanti ediyordu.<sup>733</sup> Fransa, biliyoruz ki hiçbir şey yapmadı. Bunun üzerine Argûn, açıkladığı gibi Memlûklere karşı saldırı başlatmadı. Bunun üzerine Akka 1291 yılında düşmüştür.<sup>734</sup> Argûn, Hristiyan dünyasının ilgisini çekebilmek için ülkelerindeki Hristiyanlara geniş imtiyazlar vermiş, bu manadaki siyasi hizmetlerini her defasında Papa ve Avrupa krallarına yazdığı mektuplarda bildirmesine rağmen, Hristiyan dünyasının fiilen desteğini alamamış, sadece siyasi konjonktüre uygun cevaplar almıştır.

Argûn Han Memlûklere karşı ittifak yapabilmek için tebaası olan Hristiyan halkı kullandığı gibi Batıya karşı onları memnun edecek her türlü dini argümanı da siyaset malzemesi olarak kullanmıştır. Buscarel ile ekte göndermiş olduğu metinde Hristiyanlarla müttefik olmak için onların hoşuna gidebileceğini düşündüğü birçok uygulamasından bahsetmektedir. Buradan da görülüyor ki Argûn siyasi hedeflerine ulaşabilmek için Müslüman halka karşı her türlü eziyet ve işkenceyi rahatlıkla yapacaktır. Nitekim bu mektupta bahsettiği gibi Tropoli, Memlûkler tarafından fethedildiği zaman Hristiyan halka yapılan katliam iddiası üzerine Müslümanların ileri gelen dört din adamını öldürttüğünü, bununla da yetinmeyip onların

<sup>733</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.414; Argûn'un Buscarel'e verdiği ek belge onun siyasi anlayışı ve buna ulaşmada dini nasıl kullandığını göstermesi açısından dikkat çekicidir. Bu belgeye göre Argûn, Kudüs'e yapacakları seferde yanına vasallarından olan ve 20.000 kadar atlı asker toplayabilecek kapasitedeki iki Gürcü kralını da alacağını belirtmektedir. Fransa kralının çok sayıdaki atlarla denizi geçmesi zor olacağından, İlhan onun için 20.000- 30.000 civarında at temin edeceğini veya hediyeler ve uygun bir fiyat ödeyeceğini taahhüt etmektedir. Argûn, yine eğer kral memnun olarsa Rum eyaletini onun için hazırlayacağını, geçişi sırasında sığır, deve, tahıl ve un gibi ihtiyaçlarını temin edeceğini bildirmektedir. İyi niyetinin kanıtı olarak da Tripolideki Hristiyanlara yapılan katliamı duyduğunda, Müslümanların ileri gelen dört din adamını öldürttüğünü, hatta bununla yetinmeyerek bunların gömülmesine izin vermeyerek av köpeklerine ve kuşlarına yem ettiğini anlatmaktadır. Kız kardeşinin Hristiyan bir Gürcü kralı ile evli olduğunu ve Hristiyanlığa geçtiğini hatırlatmaktadır. Paskalya öncesindeki büyük perhiz zamanı Argûn, Piskopos Rabban Ata'nın görevli bulunduğu kilisede kutlamalara katılmış ve ayinleri teşvik etmişti. Bunları anlatan İlhan, ardından kendisine gönderilen Fransa kralı elçilerinin kendisini nasıl şaşırttığını ifade etmektedir; Fransa kralının elçileri, Hristiyan olmadığı müddetçe İlhanın önünde diz çökmeyip onu selamlamayacaklarını söylemişlerdi. Argûn'un üç kere ikaz etmesine rağmen elçiler inatla reddettiklerinden Argûn da onları hoş karşıladığını belirtmektedir. Argûn, eğer kral böyle istiyorsa diyecek bir şeyinin bulunmadığını, zira kralı memnun eden her şeyin İlhanı da memnun edeceğini belirterek, bir dahaki sefere gelecek olan elçilerin, gelenek icabı iki ateş arasından geçme zorunluluğu olmaksızın İlhanı selamlamaları gereğini vurguluyordu. (Howorth, *a.g.e.*, c.III, s.352.)

<sup>734</sup> Roux, *Moğol*, s.404.

gömülmesine izin vermeyerek av köpekleri ve kuşlara yem ettiğini anlatmaktadır.<sup>735</sup> Haçlı askerleri için Anadolu'yu hazır hale getirip orada her türlü ihtiyaçlarını hazırlayacağını da vaat etmektedir. Bütün bu çabalarına rağmen Argûn umut ettiklerinden hiçbir şey elde edememiştir. Ama buna karşılık kulak asmadığı çok sayıda iltifat almış, 1288–1289 yıllarında IV. Nikolaus kendisine aydınlanması için, Hristiyan diniyle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Bütün bunların canını sıktığını anlıyoruz. Bunun üzerine Argûn Han, Papa'ya şöyle yakınmıştır:

*“Kendimi Hristiyan yapmadığımı söyleyerek güceniyor ve öfkeli düşüncelere kapılıyorsun. Ebedi Gök'e dua etmekle yetiniyorsak ve yapılması gerektiği gibi düşündüğümüzde, Hristiyan'muşuz gibi olmuyor mu?”*<sup>736</sup>

Argûn İlhanlıların temel politikası haline gelen Memlûk Mücadelesi ve onun sonucunda İslam düşmanlığı siyasetini babası ve dedesinden daha ileri noktaya taşımak ve onların yapamadığı Müslüman ve Sünni Memlûklü devletine büyük bir darbe indirebilmek için Hristiyan dünyasına birçok tavizler vermiştir. Papanın isteği doğrultusunda Hristiyanlık propagandası yapılmasına ve büyük paralar harcayarak sarayda büyük bir Katolik kilisesi inşa edilmesine müsaade ettiği gibi hem açılış hem de haç bayramında hanımı Uruk Hatunla beraber törenlere katılmıştır.<sup>737</sup>

Bu dönem elçilik faaliyetlerinin sonucundan papalığın Argûn Han'dan Hristiyan olmasını belki o zaman yardımına gelebileceğini söylediği, Argûn Han'ın da onlara müttefik olarak yardıma gelin belki o zaman Hristiyan olabileceğini demek istediği anlaşılıyor. Ancak Argûn, babası Abâkâ dönemindeki gibi bütün çabalarına rağmen Batı Hristiyan dünyasıyla beraber askeri bir harekât düzenlemeye muktedir olamamıştır.

Diğer taraftan da Argûn'un Budist, Veziri Sa'dü'd-Devle'nin de Bağdatlı bir Yahudi olması nedeniyle uygulanan dini siyaset İlhanlı toprakları içerisindeki Müslüman halk için özellikle de Anadolu'daki Selçuklu tebaası için çok daha sıkıntılı geçmiştir.<sup>738</sup> Argûn, mutaassıp bir Budist olmasına rağmen başlangıçta selefi Ahmet Tekûdâr'in icraatlarını aynen devam ettirmiştir. Ancak Yahudi vezir Sa'dü'd-Devle'nin atanmasından bir süre sonra Müslümanlara karşı şiddetli bir düşmanlık

<sup>735</sup> Howorth, *a.g.e.*, III, s.352.

<sup>736</sup> Roux, *Moğol*, s.401–402.

<sup>737</sup> Galstyan, *a.g.e.*, s.81.

<sup>738</sup> Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb*, XXVII, s.455.

başlamıştır. Bu Yahudi vezir, devlet kurumlarının üst makamlarındaki Müslüman memurları tasfiye etmeye çalışmış ve Müslümanlara karşı uygulamalarıyla halkın nefretini kazanmıştır.<sup>739</sup>

Başlangıçta yaptığı bazı faaliyetlerle Han ve Moğol emirlerinin güvenini kazanan<sup>740</sup> vezir Sa'dü'd-Devle, Moğolların ve hususiyle Argûn Han'ın İslam düşmanlığı siyasetini son haddine kadar istismar etmiş, bu sayede akrabalarını önemli mevkilerde görevlendirmiştir.<sup>741</sup> Devlet makamlarına Yahudileri atamış, böylece Yahudiler devlet makamlarına ve iktisadi hayata hâkim olmuş, bir Yahudi-Moğol iktidarı kurulmuş idi. Argûn Han'ın İslam düşmanlığı vezirin cesaretini iyice artırarak bu kudret ve cesaret ile birtakım büyük ve tehlikeli teşebbüslere girişmiş ve Han'a kendi fikirlerini telkine başlamıştır. Bu düşünceyle Argûn'a "*Peygamberlik veraset yoluyla Cengiz Han'dan size intikal etti. Sen Peygamberliğini ilan edersen İslam Peygamberi gibi muhalifleri cezalandırır; muvafıkları okşayıp kazanır ve böylece ebedi dinini kurarsın*" diyor, ona bir kısım İslam âlimlerini toplayıp peygamberliğini tasdik ettirmeyi Kâbe'yi tekrar put hane haline getirmeyi ve halkı da putlara tapmaya hazırlamayı teklif ediyordu.<sup>742</sup> Argûn Han kendi İslam aleyhtarı siyasetine ve hesaplarına uygun düşen bu düşünceyi tasvip ediyor, devlet işlerinden Müslümanları uzaklaştırıp Hristiyan ve Yahudilerin hâkim olmasını emrediyordu. Bu amaçla İlhanlı devlet işlerinin görüşüldüğü divan meclisine Müslüman devlet adamlarının katılmalarını yasaklamıştır.<sup>743</sup>

Yahudi asıllı Süryani tarihçi Ebu'l Ferec Sa'dü'd-Devle'nin İslam ülkelerinde mevcut bütün Müslüman büyüklerin listesini yapmış, birçok önemli insanların

<sup>739</sup> Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.637; Spuler, *a.g.e.*, s.264.

<sup>740</sup> Zeki, esnek, Türkçe ve Moğolca'yı gayet iyi konuşan becerikli bir dalkavuk olan bu hekim Argûn'un gözüne girmeyi becermiş, yönetimi silileştirmeye uğraşmış, Özellikle başlangıçta iktisadi alandaki çabalarıyla kendini göstermiş ve güven kazanmıştır. Müslümanlara yönelik olarak da aralarındaki davalarda Moğol yasalarının uygulanmamasını sağlayarak şeriatın icaplarına göre davaların görülmesini temin etmiştir. (Grousset, *a.g.e.*, s.411.)

<sup>741</sup> Sa'dü'd-Devle kardeşi Fehreddin ile yine akrabası olan Muhazzibuddevle b.Mâşa'iri ile birlikte Bağdat yönetimine, diğer kardeşi Eminüddin'i Musul, Diyarbakır ve Mardin yönetimine, Tacüddin b. Muhattas ile beraber göndermiştir. Azerbaycan'a Yahudi Labi b.Ebi Rabia ve akrabası olan Yahudi hekim Muhazzibuddevle Ebu Mansur'u tayin etmişti. Fars'a da Şemsüddin b.Mecdüddin'i verdiği görülmektedir. (Uyar, *a.g.m.*, s.134)

<sup>742</sup> Turan, *Türkiye*, s.597; Bausani, *a.g.m.*, s.226

<sup>743</sup> Kitapçı, *a.g.e.*, II, s.126.

tasfiyesi ve öldürülmesi işine girişmiş olduğunu zikretmektedir.<sup>744</sup> Bir yandan da devlet yönetiminde aşırı şekilde Yahudi kadrolaşması olmuştur. Ebu'l Ferec bu şartlardan faydalanarak ücra köşelerde bulunan birçok Yahudi'nin onun etrafında toplandıkları ve “*Allah bu adam vasıtasıyla necat kapılarını açmış, İbranilerin ahfadını son günlerinde şerefli bir mevkie yükseltmiştir.*” dediklerinden bahseder. Sa'dü'd-Devle bu kadrolaşmayı o dereceye kadar getirmişti ki Mirhond'dan aktarılan rivayette şöyle denilmektedir: “*Prens Keyhâtu Küçük Asya'da, Gâzân ise Horasan'da olmamış olsalardı o zaman kendisi bütün vilayetlerin idaresini akrabalarına tevdi edecekti Sa'dü'd-Devle yalnız bu ikisinin yerine bir Yahudi atamaya cesaret edememişti.*”<sup>745</sup>

Sa'dü'd-Devle'nin bütün bu uygulamaları İlhanlı topraklarında Yahudi düşmanlığı ve nefretini doğurmuştur. Bunun sonucu olarak ileri gelen Yahudileri öldürmek için İsmâilî dâiler bile tutulmuştur.<sup>746</sup> Argûn'un hastalanmasıyla beraber Moğol emirler ve Müslümanlar hemen faaliyete geçmişler, Sa'dü'd-Devle hakkında şayialar çıkararak Argûn'un hastalanmasından sorumlu tutmuşlardır. Argûn'un ağır hastalığı sebebiyle onun ölümünü bile beklemeden Sa'dü'd-Devle'yi hemen katletmişler, görev verdiği bütün akrabaları ve Yahudileri de öldürmüşlerdir.<sup>747</sup> Fakat iş bununla da bitmedi ve Sa'dü'd-Devle'nin bu siyaseti ile uyanan Yahudi aleyhtarlığı birçok Yahudi'nin de öldürülmesine, kadın ve çocukların esir ve malların yağmalanmasına sebep oldu. Böylece İslam dünyasında ilk defa kuvvetli bir Yahudi hâkimiyeti, İlhanlı döneminde kurulmuş ve şiddetli Yahudi düşmanlığı ile yıkılmıştır.<sup>748</sup>

<sup>744</sup> Turan, *a.g.e.*, s.597; Sa'dü'd-Devle Müslümanların nüfuzunu kırmak üzere kendi dindaşı olan Necibuddin'e üzerinde öldürülmesini istediği 200 önemli kişinin isminin bulunduğu bir liste vererek Horasan'a yollamıştır. Yine 80 kişinin ismi bulunan aynı nitelikli bir listeyi de Şiraz'a Şemsuddevle'ye göndermişti. (Uyar, “İlhanlı Devletinde Yahudi Bir Vezir: Sa'dü'devle,” s.136.)

<sup>745</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.269-270.

<sup>746</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih.*, II, s.635.

<sup>747</sup> Daha geniş bilgi için bkz. Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.637; Turan, *Türkiye*, s.598,; Spuler, *a.g.e.*, s.270; Uyar, *a.g.m.*, s.138-140.

<sup>748</sup> Aksarâyî bu nefretin Anadolu'da da varlığından bahseder. Hatta Anadolu'da meydana gelen Moğol zulümlerini de Sa'dü'd-Devle ve onun buraya gönderdiği adamlarına yüklemektedir.(Aksarâyî , *a.g.e.*, s.129-131.) İlhanlı topraklarında bu nefretin en şiddetli yaşandığı yer Bağdat ve Tebriz olmuştur. Birçok Yahudi'nin yanı sıra yöneticilik vasfına sahip hiçbir kimseyi canlı bırakmamışlardır. (Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.637–638). Hatta Ebu'l Ferec Sa'dü'd-Devle yüzünden dünyadaki bütün Yahudilerin herkesin nefretini kazandığı ve kötü muamele gördüğünü zikreder. (Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.638).

Aksarâyî bu veziri Anadolu'da uyguladığı politikaları yüzünden eleştirir ve onların halka yaptığı eziyet ve baskıları uzun uzun anlatarak Sa'dü'd-Devle'den nefretle bahsetmektedir.<sup>749</sup> Onun döneminde Anadolu'ya görevlendirilen Fahreddin Kazvînî uygulamalarıyla Anadolu halkını vergi yükü altında ezmiş, onun zalimane tavrına karşı Ahiler ve Sultan Veled tepki göstermiştir.<sup>750</sup> Anadolu'ya yönelik uygulanan baskıcı politika Sivas Kadısı Kutbeddin Şirâzî'nin Argûn katındaki yüksek itibarı sayesinde Yahudi vezirin bazı entrikaları Şirâzî'nin müdahalesi ile engellenmiştir.<sup>751</sup>

Argûn Han'ın İslam karşıtı politikasından Tekûdâr döneminde çeşitli görevlere getirilen Müslüman idarecilerde nasibini almış ve görevden uzaklaştırılmışlardır.<sup>752</sup> Argûn'un bu uygulamalarına rağmen Moğollar arasında İslamiyet önceki dönemlere oranla daha da artmaya devam etmiştir. Argûn, İlhanlı hükümdarları içerisinde İslam düşmanlığı yönüyle en ileride olmasına rağmen onun Moğol emirlerinden dokuz tanesi Müslümanlığı tercih etmişlerdir.<sup>753</sup> Argûn'un emirlerinden olan Bitmiş Doğancı bir vakıf kurduğu ve bir derviş misafirhanesine de bir köyün gelirlerini bağışladığı bilinmektedir.<sup>754</sup> Argûn siyasi hedeflerine ulaşabilmek için sufi çevrelerin desteğinden de istifade etmiş, amcası Ahmed Tekûdâr ile olan mücadelesinde amcasını destekleyen Kalenderîlere muhalif bazı Sünni dervişler ve âlimlerin desteğini de almıştır. Bunlar arasında en meşhurları Alaüddevle Simnânî ve Kudbeddin Şirâzî'dir. Başlangıçta onu destekleyen ve ondan madden birçok hediye alan Simnânî daha sonra Argûn'un dini siyaseti ve İslam düşmanlığı politikasından olsa gerek hatasından dönüp aldığı her şeyi sadaka olarak dağıtmış ve münzevi bir hayata çekilmiştir.<sup>755</sup>

Argûn'un iktidarı döneminde İslam dünyası açısından önemli bir olay da Şîlik hareketinin başlamasıdır. Moğol istilasıyla büyük darbe alan Sünni İslam anlayışına karşı Ahmed Tekûdâr döneminde bir hareket olmazken Argûn'la beraber 683 yılı Ramazan ayında (Aralık 1284) Ebu Salih adıyla bilinen bir Şîî tarafından

<sup>749</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.124-130.

<sup>750</sup> Turan, *Türkiye*, s.594.

<sup>751</sup> Turan, *Türkiye*, s.594.

<sup>752</sup> Mirhond, *Ravzatü's-Safa*, V, s.105.

<sup>753</sup> Pfeiffer, *a.g.m.*, s.374.

<sup>754</sup> Pfeiffer, *a.g.m.*, s.377-378.

<sup>755</sup> Pfeiffer, *a.g.m.*, s.380-382.

Hille’de siyasi bir hareket başlatılmıştır.<sup>756</sup> Moğol istilası sırasında darbe alan Ehlisünnet bu hareket karşısında Hille ve Vasıt bölgesinde önemli bir darbe daha almıştır. Argûn, Sünni Müslümanlara karşı düşmanca bir siyaset güderken Şîîler güçlenmiş ve siyasi bir mezhep haline gelmişlerdir.<sup>757</sup>

Argûn daha şehzadelik yıllarında Anadolu Selçuklu Sultanı IV. Rükneddin Kılıçaslan’ın kızı Selçuk Hatun ile evlenmişti.<sup>758</sup> Onun Anadolu’ya yönelik Moğol zulmünü hafiflettiği düşünülebilir. Zira Argûn Anadolu’da İranlı memurların Halka yaptıkları eziyetleri duyunca buna seyirci kalmamış onları en ağır şekilde cezalandırmıştır. Nitekim bu dönemde Argûn Han’ın Türkmenleri tenkil maksadıyla 20.000 kişilik bir kuvvetle Keyhâtu’yu Anadolu’ya gönderdiği, pek çok ahali evlerini terk ederek mağaralara ve başka yerlere gizlendiği, Vezir Sahip Ata’nın Moğollara para tedarik etmesinden sonra durumun nispeten düzeldiği, Moğolların yaptıkları alış-veriş sayesinde Aksaray’da tüccar ve esnafın para kazanıp refah dönemi yaşadığı görülmektedir.<sup>759</sup> Diğer taraftan da Argûn’un Müslüman aleyhtarı bir tavır içinde olması bölgede büyük karışıklıklara sebebiyet verdi. Moğolların yakında ülkelerine saldıracağını düşünen Suriye halkı topraklarını terk ederek iç bölgelere kaçarken bölgede hayatın pahalandığı görülmüştür.<sup>760</sup>

Argûn dönemi İlhanlı devletinde Fars kültürünün terk edilip İranlıların tasfiyesine devam edildiği, buna karşılık bürokraside Yahudilerin gücü artarken, hanedan üyeleri arasında Türk kültürünün gittikçe yaygınlaştığı, Moğollar arasında İslamiyet’in hızla kabul görmeye başladığı ve buna paralel olarak da Türkmen şeyhlerinin itibarının arttığı bir dönem niteliği taşır.<sup>761</sup>

Argûn henüz otuz yaşında olduğu halde Budist bahşilerin hazırladığı uzun yaşam iksirini içmesinden sonra rahatsızlanmış, uzun süren hastalık ve akabinde

<sup>756</sup> İbn-i Fûtî, *el-Havadisü ’l-Camia*, s.439-440; Azavî, *a.g.e.*, I, s.328-329; Sabri Selim, *a.g.e.*, s.372.

<sup>757</sup> Mirhond, *Ravzatu’s-Safa*, V, s.345; Abbas İkbâl, *Tarih-i Mufasssal-i İran*, I, s.230; es-Seyyâd, *eş-Şarku’l-İslam*, s.152; Azavi, *a.g.e.*, I, s.329.

<sup>758</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.77; Reşîdu’d-dîn, *a.g.e.*, (Destan-ı Abaka), s.61; İbn-i Bibi, *a.g.e.*, II, s.14; Kadî Ahmed, *a.g.e.*, s.26.

<sup>759</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, 259.

<sup>760</sup> Ebu’l-Ferec, *Tarih*, II, s.616; Erdem, “Olcâyâtü Han’ın Ölümüne Kadar...” s.18.

<sup>761</sup> Ebu’l-Ferec, *Tarih*, II, s.630-631; Bu dönemde Moğollar arasında İslamiyet o kadar yayılmıştı ki Argûn Han onlar için Tebriz’de dört minber yaptırmıştı. Bkz. Reşîdu’d-dîn, *a.g.e.*, (Destan-ı Abaka), s.77; Spuler, *a.g.e.*, s.263; Erdem, “Olcâyâtü Han’ın Ölümüne Kadar...” s.20-21.

gelen felç ile 7 Rebiyülevvel 690/10 Mart 1291 tarihinde Arran'da ölmüştür.<sup>762</sup> Niğdeli Kadı Ahmed Argûn'u güzel suretli, cömert tabiatlı, mazlumların dostu gibi vasıflarla över.<sup>763</sup> Aksarâyî ise onu padişahlık için gereken bütün şartlara haiz, güven ve huzur sağlayan, zorbalığın kökünü kazıyan, halka iyi davranan ve adaletli bir han olarak anmaktadır.<sup>764</sup>

#### 2.2.1.4.2. Keyhâtu ve Baydû Dönemleri (1291–1295)

İlhanlı hükümdarlarından beşincisi olan Keyhâtu Abâkâ Han'ın en küçük oğlu olup çocukluk ve gençlik yılları hakkında pek fazla bilgi yoktur. Kardeşi Argûn Han'ın hükümdarlığı döneminde Anadolu'daki Moğol idaresinin başında bulunan adaletiyle ünlü Samagar Noyan'ın yerine bu göreve atanmıştır.<sup>765</sup> Anadolu valiliği sırasında Argûn Han'ın ölüm haberini alan Keyhâtu Konya yoluyla Azerbaycan'a dönerken Ahlât yakınlarında 23 Recep 690/22 Temmuz 1291 tarihinde hükümdarlığını ilan etmiştir.<sup>766</sup> Budist inancına sahip olan Keyhâtu ömrünün sonuna kadar da Budist kalmıştır.<sup>767</sup>

İlhanlı topraklarındaki en parlak dönemini Argûn zamanında yaşayan Budizm, bunu Keyhâtu ve Baydû dönemlerinde de devam ettirmiştir. Keyhâtu döneminde Budist rahipler sarayda çok etkili olmuşlar, hatta Keyhâtu Budist rahipleri tarafından kendisine verilen Rin-cenrdo-rje (çok kıymetli inci) lakabını sikkeler üzerine bastırmıştır.<sup>768</sup> 1291 yılından 1295 yılına kadar geçen süre İlhanlı topraklarında Budistlerin rahat yaşadıkları son seneler oldu. Budist<sup>769</sup> olduğu rivayet edilen Baydû'nun<sup>770</sup> 5 Ekim 1295 tarihinde idam edilmesiyle Budizm'in bu topraklardaki nüfuzu ve etkisi tamamen yok olmuştur. Argûn'un ölümüyle başlayan

<sup>762</sup> Sümer, *a.g.m.*, s.356.

<sup>763</sup> Kadı Ahmed, *a.g.e.*, s.511.

<sup>764</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.114-115

<sup>765</sup> Abdulkadir Yuvalı, "Geyhatu Han", *DİA*, c.XIV, İstanbul, 1996, s.44-45.

<sup>766</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.99; Yuvalı, *a.g.m.*, s.45.

<sup>767</sup> Kitapçı, *a.g.e.*, II, s.129; Yuvalı, *a.g.m.*, s.45.

<sup>768</sup> Vassaf, *Tarih-i Vassaf*, s.259; Spuler, *a.g.e.*, s.99.

<sup>769</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.205.

<sup>770</sup> Bazı kaynaklarda Baydû'nun Hristiyanlığı kabul ettiğini ve onun hükümdarlığı döneminde Hristiyanların çok sayıda devlet görevi elde ettiklerini belirtir.(Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.655.)



Yahudi düşmanlığı ve onlara karşı yürütülen yok etme planı azalarak Keyhâtu ve Baydû dönemlerinde de devam etmiştir.

Keyhâtu ve Baydû dönemlerinde İlhanlı Devletinin Hristiyanlara yönelik dini siyasetlerinde bir değişme olmamıştır. Abâkâ ve Argûn dönemlerindeki siyaset anlayışı aynen devam etmiş, Keyhâtu döneminde Müslümanlar lehine biraz yumuşatılarak aynen korunmuştur. Keyhâtu devrin nüfuzlu Nesturi din adamları Mar III. Yaballaha ve Rabban Sauma'ya ayrı bir ilgi göstermiştir. Bu iki Nesturi rahip tarafından Merağa'da inşa edilmiş olan büyük Nesturi kilisesini ziyaret ederek onların takdirini kazanmıştır.<sup>771</sup> Ayrıca bu Nesturi rahiplerine yeni kiliseler inşa etmesine müsaade eden beratlar ihsan etmiş ve onları zengin hediyelerle taltif etmiştir.<sup>772</sup> Keyhâtu defalarca kiliseye gidip Hristiyanların ayinlerine de katılmıştır.<sup>773</sup>

Baydû döneminde ise İlhanlı din siyaseti Keyhâtu'nun uyguladığı politikadan biraz daha Budizm ve Hristiyanlık lehine cereyan etmiştir. Diğer Moğol prensleri gibi Budizm'e çok fazla taraftar olmasına rağmen Hristiyanlığa meyletmiş ve onlara çok önemli görevler vermiştir. Baydû, Abâkâ'nın hanımı ve Bizans Kralının kızı olan Maria Despina ile uzun yıllar süren tanışıklığı dolayısıyla, Hristiyanlara karşı iyi muamele etmiş kendi ordusu içerisinde seyyar kilise kurlmalarına ve çan çalmalarına müsaade etmiştir. Hatta Baydû kendisini açıkça Hristiyan ilan edip, boynunda da bir haç taşımıştır.<sup>774</sup> Baydû Hristiyanlara daha çok yakınlık göstermesiyle Moğollar arasında İslam'ın yayılmasını yasaklamış, Müslümanlara karşı hasmane bir tavır takınmıştır.<sup>775</sup> Ülke genelindeki sivil mevkilere pek çok Hristiyan memur atamıştır. Onun bu tutumu Hristiyan Batı dünyasını Moğolların Hristiyanlığı artık resmi bir devlet dini haline getireceği umudu ve beklentisi içine sokmuştur.<sup>776</sup>

Argûn Han'dan sonra sırasıyla iktidara gelen Keyhâtu ve Baydû dönemleri İlhanlı devleti içerisindeki Hristiyan tebaası açısından olumlu bir dönem<sup>777</sup> olduğu

<sup>771</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.415; Kitapçı, *a.g.e.*, II, s.129.

<sup>772</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.241.

<sup>773</sup> Keyhâtu 15 Ağustos 1291 tarihinde Hûlâgû'nun hanımı Dokuz Hatun tarafından yaptırılıp vakıflar adanan kiliseye Meryem'in ölüm yortusu ayininde girmiştir. Yine aynı kilisede düzenlenen kurban yortusuna da katılmıştır. (Spuler, *a.g.e.*, s.241.)

<sup>774</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.655; Kitapçı, *a.g.e.*, II, s.131.

<sup>775</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.148-149.

<sup>776</sup> Kitapçı, *a.g.e.*, II, s.131.

<sup>777</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.655-656; Grousset, *a.g.e.*, s.415-416.

halde her iki İlhanlı hükümdarı zamanında da Katolik dünyasıyla herhangi bir siyasi ve dini ilişki yaşanmamıştır. Bunda bu iki İlhan hükümdarının da iktidar sürelerinin kısa olması, onların siyasi beceriksizlikleri ve idarecilik vasıflarından yoksun olmaları neden olabilir.<sup>778</sup>

Keyhâtu'nun, ezeli rakipleri Memlûklere karşı uyguladığı siyaset de tam bir fiyasko ile sonuçlandı. Kalavun ve özellikle Melik Eşref devrinde önemli ataklar yapılmış, başta Haçlıların Suriye'deki son büyük üssü olan Akka olmak üzere son Latin bakiyeleri de temizlenmiş, ardından Anadolu sınırındaki önemli istihkâmlar da Memlûklerin eline geçmişti.<sup>779</sup> Artık Yakın-Doğu da inisiyatifi ele geçiren Türk Memlûk Devletini yönetenler Moğollara meydan okumaktalar; ülke uleması, Haçlılara karşı daha Nureddin Mahmut zamanından gelen ve başarıya ulaşmış cihat anlayışını bu kez Moğollara karşı canlandırma gayreti içindeydiler.<sup>780</sup>

Keyhâtu döneminde Memlûkler Akka'daki Frankları mağlup ederek Suriye'yi haçlılardan temizlemiş ve sıra Moğollara gelmişti. Bu sebeple el-Melik el-Eşref Nisan 1292'de Halep yakınlarında Moğolların elinde bulunan Kal'atu'r-Rum'u alarak Moğol hâkimiyetine son verdi.<sup>781</sup> Bu dönemde İlhanlı-Memlûk ilişkilerinde meydana gelen tek olay bu olmuştur. Bu kısa dönemde her iki devlette de Saltanat değişiklikleri yaşanmıştır. Keyhâtu'dan sonra Baydû döneminde de Memlûklerle önemli bir olay meydana gelmemiştir. Ahmed Tekûdâr'ın iki yıllık kısa saltanatını saymazsak bu dönem İlhanlıların Memlûklere karşı var olan siyaseti Hûlâgû dönemindeki gibi aynen devam etmiştir. Bu dönemde Müslümanlara karşı başta tebaası arasında bulunun Hristiyanlardan büyük destek alınmış, Moğolların şımartmasıyla da Hristiyanlar Müslümanlara zulmetmekten geri kalmamışlardır.

Keyhâtu'nun İslam siyaseti seleflerine göre daha ılımlı olmuştur. İktidarının ilk yıllarında İranlı bir Müslüman olan Sadreddin Ahmed b. Abdurrezzak el-Halid'i kendisine vezir tayin etmiş ve ona Sadr-ı Cihan unvanını vermiştir.<sup>782</sup> Onun kardeşi olan Kutbuddin ise Baş Kadılık makamına getirilmiş ve Kutb-u Cihan unvanı ile

<sup>778</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.643, 647, 654.

<sup>779</sup> Erdem, "Olcâytû Han'ın Ölümüne Kadar..." s.21.

<sup>780</sup> İbn Kesir, *el-Bidaye*, XIII,s.343-353.; Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.639-640. Suriye ve Mısırlı alimlerin büyük gayretlerine rağmen ülkede Moğollara karşı cihat fikri uyanmamıştır. (Erdem, "Olcâytû Han'ın Ölümüne Kadar..." s.21-22.)

<sup>781</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.639-640.

<sup>782</sup> Howorth, *a.g.e.*, III, s.357.

anılmıştır.<sup>783</sup> Keyhâtu döneminde bu iki Müslüman kardeşin önemli görevlere getirilmesi, Argûn'un İslam dünyasına karşı düşmanca siyaseti döneminden sonra Müslüman halkın rahat bir nefes almasını sağlamıştır. Keyhâtu zamanı İlhanlı emirleri arasında İslamlaşmanın en yoğun olduğu bir dönem olmuştur. Onun iktidar yılları olan 1291–1294 arasında görev yapan kırk altı Moğol emirden on dört tanesi Müslüman isimleriyle anılıyorlardı.<sup>784</sup> Keyhâtu'nun seleflerine nazaran Müslümanlara biraz daha müsamahalı davranmasında Müslüman olan hanımlarının büyük rolü olmuştur. Onun Anadolu valiliği sırasında evlendiği Müslüman hatunlarından biri İlkey Noyan'ın Anadolu'da İslamiyet'i kabul eden oğlu Toğu Noyan'ın kızı Ayşe Hatun Celayir dir. Keyhâtu'nun bilinen diğer Müslüman hanımları Kirman beyinin kızı Padişah Hatun<sup>785</sup> ve İltüzmüş Hatun<sup>786</sup> dur.<sup>787</sup>

Keyhâtu döneminde ailesi içerisindeki Müslüman hanımlar ve Moğol beylerinin de çabalarıyla vakıflar ve sufi dergâhlarına her türlü yardımın yapıldığı da görülmektedir. Keyhâtu'nun kızı Kutluğ Melik, Erdebil Şeyhi İbrahim Zahid Gilanî'nin müridi olmuş, kendisine ait petrol kuyusu gelirlerinden bu tekkeye hediyeler göndermiştir.<sup>788</sup> Keyhâtu Moğol emirleri Şiktür Noyan, Ak-Buka ve Togaçar'ın desteğiyle, Mayıs 1293 tarihli bir fermanla Erdebil yakınındaki Mandaşın köyündeki bir derviş tekkesi lehine vergi muafiyeti hükmü vermiştir.<sup>789</sup>

Anadolu'da Selçuklu bürokrasisi etkinliğini kaybettiğinden İranlı memurlar için bu ülke bir cennet idi. Onların geçekleştirdikleri soygunlara karşı direnmek de Türkmen ve Ahilere kalıyordu. Görev yaptığı süre içinde Anadolu'yu ve halkını yakından tanıyan Keyhâtu bazı olumlu kararlar aldı. Bunlardan en önemlisi yönetimin başına yerli birini geçirmek oldu. Ayrıca Türk kültürünü benimsemiş ve

<sup>783</sup> Barthold, "Geyhatu", *İA*, c.IV, İstanbul, 1979, s.770.

<sup>784</sup> Pfeiffer, *a.g.m.*, s.374.

<sup>785</sup> Kirman beyi Kutbeddin'in kızı olan Padişah Hatun, Abaka Han'a da zevcelik yapmıştır. Onun Keyhâtu ile olan evliliği dönemin sikkelerine de yansımıştır. Padişah Hatun Kirman'ın idaresinde söz sahibi olmasından dolayı 1295 yılında Baydû tarafından idam edilmiş ve buraya başka bir vali tayin edilmiştir. (Spuler, *a.g.e.*, s.278, 376; Kitapçı, *a.g.e.*, II, s.129.)

<sup>786</sup> İltüzmüş hatun o dönem Mevlevilerin şeyhi olan Mevlânâ'nın torunu Ulu Arif Çelebi ile görüşmüş ve onun elinden Mevleviliğe intisap etmiştir. (Turan, *Türkiye*, s.596)

<sup>787</sup> Pfeiffer, *a.g.m.*, s.376.

<sup>788</sup> İbn-i Bezzaz, *a.g.e.*, s.292.

<sup>789</sup> Pfeiffer, *a.g.m.*, s.377.

Moğol taşkınlıklarına da izin vermemiştir.<sup>790</sup> Keyhâtu, hükümdarlık süresince ağırlığı, çok sevdiği Anadolu'ya verdi. Onun ülkeden ayrı kaldığı zamanı iyi değerlendirmek isteyen Türkmenler, Karaman Oğulları liderliğinde Konya'daki Moğol rejimini sıkıştırmaya başladılar. Bir ara kent ellerine geçti. Öte yandan Eşref Oğulları da kuzeyden hareket etmişlerdi. İlhan Keyhâtu Anadolu'daki bu gelişmeler karşısında bizzat ordusunun başında Anadolu'ya yürüdü. Bir yıldırım harekâtı neticesinde Karaman'dan Kütahya'ya; Beyşehir'den Milas'a kadar olan Menteşelü, Lâdikli, Eşref Oğlu ve Karamanlı Türkmenlerinden on binlercesi katledilmiştir. Bir o kadarı da esir düştü. Bu ağır darbeye karşın Türkmen harekâtı bütün hızı ile devam etmiştir.<sup>791</sup>

Keyhâtu Anadolu seferi sırasında elli bin kişilik ordusuyla Konya'ya da gelmiştir. *Konya Tarihi*'nde Sipehsalar'dan rivayetle Moğol şehzadesi Keyhâtu'nun Konya'yı zapt edip yağmalama isteğini, Mevlânâ'nın şehzadenin rüyasına girerek engellediğini, Keyhâtu'nun bu fikrinden vazgeçip daha sonra Mevlânâ'nın türbesini ziyaret ettiğini zikreder.<sup>792</sup> Keyhâtu bu esnada iki-üç bin kişilik bir gurupla

<sup>790</sup> Keyhâtu Anadolu'daki bir seferi sırasında rastladığı ve Moğolların eski yağmacı anlayışa sahip olduğu günlere dönmek isteyen bir Moğol askerini çok ağır bir şekilde cezalandırmıştır. (*Anonim Selçukname*, s.54–58.); Ayrıca Keyhâtu'nun şehzadeligi döneminde Türkçe şarkı söylediğini biliyoruz. (Erdem, “Olcâyâtü Han'ın Ölümüne Kadar...” s.20.)

<sup>791</sup> *Anonim Selçukname*, s.60–64; Erdem, “Olcâyâtü Han'ın Ölümüne Kadar...” s.21

<sup>792</sup> Konyalı, *a.g.e.*, s.147; Turan, *Türkiye*, s. 587-588; Bu olayı aynen Eflâkî'de zikreder. Eflâkî Sultan Veled'in en yakın müritlerinden olduğunu söylediği Muhammed Sakürçü den rivayetle bu olayı özetle şöyle anlatır: “*Moğol şehzadesi Keyhâtu, Mevlânâ Hazretleri'nin vefatından on üç yıl sonra ordusuyla Erzincan'dan kalkarak, Sivas ve Kayseri üzerinden Aksaray'a göç etmişti (1286). Keyhâtu Aksaray'a gelince, Konya halkının kendisini karşılayıp itaat etmeleri için bir elçi göndermiş, fakat birkaç kabadayı bu elçiyi öldürmüştü. Elçinin öldürüldüğü haberi gelince, Keyhâtu fena halde kızarak bütün askerlerine Konya üzerine yürümelerini, şehri kuşatarak bütün ahaliyi öldürmelerini, bütün mal ve mülklerini yağma etmelerini emretti. Bu haberi alan Konya halkı büyük bir korkuya kapıldı. Kendilerini kurtarmak için Hz. Mevlânâ'nın türbesine sığınmaktan başka çare bulamadılar. Orada ağlayıp sızladılar, Allah'a dua ettiler. Keyhâtu, büyük bir ordu (elli bin kişi) ile şehri kuşattığında, Mevlânâ Hazretleri'ni rüyasında gördü: Mevlânâ büyük bir heybetle türbeden çıkarak sarığını başından çözdü, onunla şehrin kalesini kuşattı. Sonra hiddet ve öfkeyle Keyhâtu'nun otağına girip boğazına sarıldı. O da feryat edip Mevlânâ'dan aman diledi. Mevlânâ ona, “Ey gafil adam, bu işten vazgeç, bu askerleri de hemen geri çek! Yoksa canını kurtaramazsın.” dedi. Keyhâtu büyük bir korkuyla uyandı, komutanlarını ve yakın adamlarını çağırdı, rüyasını anlattı. Onlar da: “Biz bunu tahmin etmiştik. Bu şehir Mevlânâ'nındır. Bu memlekete kim kastederse onun nesli kurur. Fakat biz başkanımızdan çekindiğimiz için bir şey söyleyemedik.” dediler. Sabah olunca Keyhâtu, komutanlarıyla birlikte Hz. Mevlânâ'nın türbesine gidip ziyarette bulundu. Ayrıca Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled Hazretleri'ni de ziyaret ederek ona hürmet ve iltifat gösterdi. Türbe çevresinde bulunan Müslümanlara hediyeler dağıttı, halkın hepsini bağışladı. Böylece Konya'ya gazapla ve katliam niyetiyle gelen Keyhâtu, hürmet ve iyilikle geri döndü. Konya halkı buna çok sevinerek bayram etti, ona çeşitli hediyeler sunarak şehirden uğurladılar.” (Eflâkî, *a.g.e.* I, s.365–367.)*

Konya'ya girmiş, ziyaretlerde bulunmuş ve Konya'nın ileri gelenlerinden Ahî Ahmed Şah'ı kendisine Baba yapmıştır.<sup>793</sup>

İlhanlı devleti tarihinde Keyhâtu devri siyasi ve mali istikrarsızlığın hat safhaya ulaştığı bir dönemdir. Onun zamanında bilhassa mali yönetim iflas etmiş ve ekonomi dibe vurmuş bir vaziyette idi. Bu şartlar dâhilinde çok zor bir sınav veren İlhan ve ekibi bu duruma önlem olarak tedavüle sürülen "Çav" adlı kâğıt para derde derman olmak şöyle dursun mevcut durumu daha da kötüleştirmiştir.<sup>794</sup> Ticari ve sosyal hayat tamamen durmuş, bu başarısızlıklar Keyhâtu'nun sonunu getirmiştir. Zaten sefih hayatı, eğlence ve oyuna düşkünlüğü, çirkin arzulara düşerek Moğol beylerinin kızları kadınları ve oğulları ile düşüp kalmak gibi ahlaksızlıkları nedeniyle ümera arasında da sevilmiyordu.<sup>795</sup> Son yıllarda gittikçe güçlenerek hükümdarın otoritesini sarsmaya başlamış olan Moğol ümerası isyan bayrağını açtı. İsyanın başını çeken Togaçar, Konçkabal gibi Noyanlar, Şehzade Baydû'yu istiyorlardı. Neticede Keyhâtu mağlup oldu ve yakalanarak 6 Cemaziyülevvel 694/24 Mart 1295 tarihinde katledilmiştir. Devlet içinde ümeranın gücü hükümdar katletmeye cüret edecek kadar artmış, açıkça Cengiz Han Yasasının da ihlali anlamına gelen bu hareketleri sebebiyle feodalleşmiş Moğol beylerini o sırada hiç bir otorite cezalandıracak durumda değildi.<sup>796</sup>

Keyhâtu'nun ümeranın desteğiyle idam edilmesiyle beraber 1295 yılı bahar ayında Baydû İlhanlı tahtına oturmuştur. Bu dönemde hazine boştu ve toplumdaki ahlaki bozukluk had safhadaydı. Son derece güç şartlar içinde Baydû, devletin masraflarını karşılayabilmek için reaya üzerine ağır vergiler yükledi. Ancak iyice yoksullaşmış olan reyanın ödeme gücünü aştığı için istenilen gelir elde edilemedi. Diğer taraftan koyu bir Budist ve Hristiyan sempatzanı olan Baydû, Müslümanlar üzerine ağır baskı uygulamaktaydı. Özellikle Hristiyanların taşkınlıkları had safhaya ulaşmıştı. İşi cami ve medreseleri tahrip etmeye kadar vardırmışlardır.<sup>797</sup>

<sup>793</sup> Turan, *Türkiye*, s. 588.

<sup>794</sup> Durumun vahametini Ebu'l Ferec eserinde çok güzel tasvir etmektedir. (Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.644-645); Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Karl Jahn, "İran'da Kağıt Para", Çev: M. A. Köymen, *Bellekten*, VI/23-24, Ankara 1942.

<sup>795</sup> Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.640-641.

<sup>796</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, (Destan-ı Abaka), s.86-89; Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.641-649; Erdem, "Olcâyâtü Han'ın Ölümüne Kadar..." s.22.

<sup>797</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, (Destan-ı Abaka), s.89-90; Erdem, "Olcâyâtü Han'ın Ölümüne Kadar..." s.22.

Baydû'nun İslam dini ve Müslümanlara karşı takındığı bu hasmane tavrından Aksarâyî de şikâyet etmekte ve bu manzarayı şu şekilde ortaya koymaktadır: “*Baydû, yıldızların yardımıyla ülkenin kare tahtını, devletinin dayanağı yaptı. Birkaç gün toprak üçgen üzerine etraf ülkelere korkusuz elçiler gönderdi. Elçilik görevlileri, istek ateşini vilayetlerin menzillerine ve yollarına öyle attılar ki bütün halk tehlikeli bir girdaba düştü. Ülkenin çoğu yerinde ve diyar mevzilerinde yıkımın fazlalığından bayındır yer kalmadı. İnsanlar, değişimin ve fitnenin darbesinden mağaralara ve sağlam yerlere sığındılar. Medreselerin ahengi bozuldu. Şeyhlerin ve ibadet edenlerin toplantı yeri ve yuvası olan dergâhlar ve tekkeler, sapık patrikler ve bahşiler zümresinin meskeni oldu. Seccade ve mihrap yerlerini şarapçı topluluğunun meyhanesi yaptılar. Din tarikatı ehli olan zahitler rahiplerin ayağının altında kaldı. Tapınaklar ve kiliseler zulüm ve sapıklığı geliştirdi. Onlar mescidin yapısını yıkmak için o kadar çaba harcadılar ki nerdeyse ezan ve namaz yasaklanacak, mescitleri putların evi yapacaklar, ileri gelenlerin gözlemlerini ve dünya fazıllarının sözlerini, zulüm ve eziyet ehlinin şahitliklerine değişeceklerdi.*”<sup>798</sup>

İlhanlı devletinde Moğol şehzadeleri arasındaki saltanat mücadeleleri, merkezi otoriteden hoşlanmayan ve her biri güçlü birer feodal bey konumunda olan kabile şefleri veya ordu komutanları tarafından körüklenmekteydi. Saltanat mücadeleleri sonunda hükümdarlık otoritesi gittikçe zayıflarken, devlet kaynaklarına her geçen gün biraz daha fazla hâkim olan ümeranın gücü artmıştır. Öyle ki hükümdarlar vergi tahsil edecek reaya bulamaz hale gelmişlerdi.<sup>799</sup>

Bu dönemde Moğol asıllı Müslüman emirler ve Müslüman halkın artmasıyla Baydû Han'ın başlangıçta Müslümanlara yönelik düşmanca siyasetinde esnemelere sebep olmuştur. Önceden tavizsiz bir İslam düşmanı olan Baydû, Şehzade Gâzân taht iddiasıyla ortaya çıkınca, o sırada sayıları ve güçleri dengeleri etkileyecek derecede artan Müslüman Moğolları yanına çekebilmek için İslam Dinini seçtiğini ilan etmiştir. Ancak gizli de olsa Budist İnancını sürdürmüştür. Onun dinlere bakışı ve dini siyasetini Ebu'l-Ferec şöyle anlatır: “*Bu çağda Moğolların gerek asilzade sınıfı gerek halk tamamen Müslümanlığı kabul etmiş, sünnet olmuş ve abdest almayı namaz kılmayı ve diğer Müslüman adetlerini öğrenmiş bulunuyorlardı. Bu sebeple*

<sup>798</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.148-149.

<sup>799</sup> Erdem, “Olcâyâtü Han'ın Ölümüne Kadar...” s.23.

onları memnun etmek için Budist Baydû şahsen Müslümanlığı kabul etti, yani Müslüman oldu ve bu hareketi bütün Moğol asilleri tarafından büyük sevinçle karşılandı. Bununla beraber, Hristiyanlarla arasındaki sıkı münasebette bir değişme olmadı ve hükümetin idaresinde onlardan başkasına itimat etmeye katıyen rıza göstermedi. İşte bu sebepten dolayı iki engelle karşılaşmaya başladı. Hristiyanlara “Ben Hristiyan’ım” der ve boynuna bir haç asardı. Müslümanlara da Müslüman olduğunu ispat ederdi; fakat abdest ve oruçları hiçbir zaman öğrenmiş değildi. Müslüman dininin ileri gelenleri kendi yanında buldukları zaman, Baydû oğlunu onlarla birlikte namaz kılmaya gönderir, bu suretle onları teskin eder ve öfkelerini yatıştırırdı. Fakat Hristiyanlara mütemayil olduğu ve onlara itimat ettiği Araplardan gizli kalmazdı. O, takriben beş aylık bir zaman için hükümetini bu iki zıt siyasetle idare etmiştir”.<sup>800</sup> Süryani tarihçinin anlattıklarından bu dönemde Müslüman emirlerin İlhanlı siyasetinde etkilerinin ne kadar artmaya başladığı da görülmektedir.

Baydû'nun hâkimiyetinin sona ermesinde temel sebep yine Moğol emirleri olmuştur. Onlar saltanata oturttukları İlhan'ın kendi istekleri dışında icraatlar yaptığını fark etmeleriyle hemen ondan yüz çevirmişler, yeni bir hükümdarlık çekişmesinin fitilini ateşlemişler ve o sırada tereddüt içinde olan Gâzân'ı iktidar olma konusunda cesaretlendirmişlerdir. Bu entrikacı emirler cephesinde daha önce olduğu gibi Togaçar ve Konçkabal Noyanlar başı çekmişlerdir. Neticede uzun ve zahmetli bir mücadeleyi Togaçar'ın yanı sıra Müslüman Emir Nevruz'un da büyük gayretleriyle Gâzân kazanmış ve 1295 yılı Ekim ayında İlhanlı tahtına oturmuştur.<sup>801</sup> Baydû ve Gâzân Han arasındaki mücadelede İslamiyet o zamana kadar görülmedik bir biçimde en önemli faktörlerden biri olmuştur. Gâzân Han'ın İlhanlı tahtına çıkmasıyla Yakın-Şarkta ve İlhanlı Devletinde yeni bir dönem başlamıştır.

<sup>800</sup> Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.655.

<sup>801</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, (Tarih-i Mübarek-i Gâzâni), s.60-92; Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.650-657; Erdem, “Olcâytû Han'ın Ölümüne Kadar...” s.23.

## 2.2.2. İslamlaşmadan Sonra İlhanlıların Dini Siyaseti(1295–1335)

### 2.2.2.1.Gâzân Han Dönemi İslamlaşma ve İlhanlı Siyasetine Etkileri (1295–1304)

#### 2.2.2.1.1. Gâzân Han ve Dini Yönü

Gâzân,<sup>802</sup> İlhanlı devletinin dördüncü hükümdarı Argûn Han ile Kultak Hatun'un<sup>803</sup> ilk oğlu olarak 29 Rebiyülevvel 670 / 4 Kasım 1271 Cuma günü seher vakti Mazenderan eyaletindeki Sultan Divin Kışlağında<sup>804</sup> dünyaya geldi. Başta Reşîdu'd-dîn olmak üzere bazı kaynaklar, doğumu esnasında orada hazır bulunan müneccimlerin bu anı yıldızları rasat etmek suretiyle yorumladıklarını ve onun bahtı açık, mesut bir kimse; büyük, heybetli ve şefkatli bir hükümdar olacağı hususunda fikir birliğine vardıklarını kaydetmektedir.<sup>805</sup> Ne yazık ki bu müneccimler Gâzân

<sup>802</sup> İbn Battûta, “büyük tencere” manasına gelen bu adın Moğol gelenekleri mucibince eve getirilen ilk eşyaya (kazan-kazgan) binaen verildiğini kaydetmektedir. Onun rivayetine göre doğduğu sırada bir cariyeye elinde büyük tencere ile girdiğinden bu isim verilmiştir. (İbn-i Battûta, *a.g.e.*, s.166.) Mirhond'da zikredilen Emir Nevruz'un Baydû'ya şehzade Gâzân yerine bir *kazan(tencere)* göndermesini ihtiva eden kıssadan da İbn-i Battûta'nın rivayetini destekleyen bir sonuç çıkarılabilir. (*Ravzatu's-Safâ*, V, s.383.) Gâzân kelimesi hakkında teferruatlı bilgi için bkz. Osman Gazi Özkuzugüdenli, *Gâzân Han ve Reformları*, Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul, 2000, s.5–6.

<sup>803</sup> Kaynaklarda Kultak olarak kaydedilen bu ismin etimolojisi hakkında bir fikrimiz olmamakla birlikte, Moğolların meşhur Anadolu valisi Samagar Noyan'ın hanımının da bu ismi taşıdığı bilinmektedir. (bkz. Ahmet Temir, “Anadolu'da İlhanlı Valilerinden Samagar Noyan”, *Fuad Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953, s.498–499.) *Camiu't-tevarih*'te Kultak Igaci olarak da geçen ve Durban kavminden bir bitikçinin en küçük kızı olduğu kaydedilen bu hanımın Argûn'un asil hanımlarından değil de cariyelerinden (kumay) olduğu anlaşılmaktadır. Reşîdu'd-dîn onun gayet kemalet ve güzellik sahibi olduğunu belirtmektedir. (*Tarih-i Mubarek-i Gâzâni /Jahn*, s.2.) Müellif yine, Argûn'un şehzadelik döneminde on iki yaşındayken Kultak Hatun'a âşık olarak evlendiğini kaydettiği de (bkz. *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni / Jahn*, s.2.) Argûn ve Gâzân'ın doğum tarihleri göz önünde bulundurulduğunda Argûn 660/1262 (bkz. Sümer, “İlhanlı Hükümdarlarından Abaka, Argûn Hanlar ve Ahmed-i Celayir”, s.185; Gâzân 670/1271.) bu izdivacın çok daha erken vuku bulmuş olması gerekir. Kultak Hatun'un kendisinden daha büyük bir kız kardeşi de şehzade Tebsin ile izdivaç etmişti. Kaynaklarda Moğol camiasındaki diğer hatunların aksine ne Kultak Hatun'un hayatı, ne de oğlu Gâzân ile teması hakkında hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Bundan da onun asil bir hatun olmadığı, ya da daha çok erken tarihlerde vefat ettiği sonucunu çıkarmak mümkündür. (Özkuzugüdenli, *a.g.e.*, s.6.)

<sup>804</sup> Horasan'daki Şirvan yakınlarında bugün de “Devin” şeklinde mevcut bulunan (37° 19' Kuzey, 58° 3' Doğu ) bu yer, kaynaklarda Sultan Divin'in yanı sıra sadece Divin olarak da geçmektedir. Burası aynı zamanda Gâzân'ın Horasan'da bulunduğu şehzadelik yıllarında da onun kışlak merkezi durumunda idi. (Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i mubarek-i Gâzâni /Jahn*, s.31, 36, 41, 44, 50, 55, 56 vd.). Gâzân'ın doğum yeri *Camiu't-tevarih*'in bazı nüshaları ile diğer bazı kaynaklarda Mazenderan sınırındaki Abeskun olarak gösterilmiştir. Bkz. Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni /Jahn*, s.XVII, 3b; Abdulkadir Yuvalı, “Gâzân Han”, *DİA*, c.XIII, İstanbul, 1996, s.429.

<sup>805</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni /Jahn*, s.3. Reşîdu'd-dîn her bir müneccimin “*senin falına baktık ve ikta'nın yüz bin can olacağını gördük*” dediğini kaydetmektedir. Daha muahhar bir kaynak olan Gâzân-name (vr.19a)'de ise müneccimlerin onun büyük bir hükümdar olacağını,



Han'ın Müslüman olacağı ve İlhanlı siyasetinde köklü bir değişime yol açacağını göremediler!

Gâzân beş yaşına geldiği zaman dedesi Abâkâ Han onu, Moğolca ve Uygurca ile ilim ve adap öğrenmesi için Barak Bahşi isimli Çinli bir din adamının eğitimine verdi. Gâzân'ın, Barak Bahşi'den dil ve yazı eğitiminin yanı sıra, dini bir eğitim de aldığı görülmektedir.<sup>806</sup> Bu eğitimin onun muhtelif dil ve yazılara aşina olmasından başka, Budizm hakkında da bilgi edinmesinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Reşîdu'd-dîn, Gâzân'ın bu dönemde esaslı bir Budist eğitimi gördüğü ve bu dinin geleneklerinin köklü bir şekilde onun içerisine yerleştiğini kaydetmektedir.<sup>807</sup> Bununla birlikte, doğudaki Büyük Han Kubilay tarafından benimsenen Budizm'in Abâkâ'nın şahsında mühim bir sempati ve himaye gördüğünü ve Gâzân'ın babası Argûn'un da koyu bir Budist olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla, Gâzân'ın aldığı Budist eğitimi, bu dinin dedesi ile babasının şahsında gördüğü himayeye bağlamak yanlış olmasa gerektir. Gâzân, dedesi Abâkâ Han'ın isteğiyle oğlu olamayan hanımı büyük Hatun Bulugan'ın ordusuna kalmış ve çocukluk yıllarının çoğunu dedesinin yanında geçirmiştir.<sup>808</sup> Gâzân, çocukluk yıllarında dedesi Abâkâ'nın Hristiyan olan hanımı Despina Hatun'un ordusunda da bulunmuş, Hristiyanlık inancını bu sırada tanımıştır.<sup>809</sup>

Kaynaklarda kaydedildiğine göre, Gâzân, babası Argûn hükümdarlığı döneminde Horasan'da boş zamanlarını genellikle Habuşan'da inşa ettirdiği bir Budist tapınağında din adamları ile geçirmiştir.<sup>810</sup> Reşîdu'd-dîn, Gâzân'ın bu dönemde Budizm'e olan itikadının sağlamlığını zikretmektedir. Yine, müellif, Gâzân'ın mabede yaptığı ibadetin anlatılamayacak kadar çok olduğunu ve bu durumun onun Baydû'nun hâkimiyetine son vermek istemesine değin devam ettiğini kaydetmektedir.<sup>811</sup> Bu eğitim, yaklaşık beş yıl Gâzân on yaşına gelinceye kadar

---

Amuderya'dan Mısır ve Şam'a kadar fütuhatta bulunacağını ve 9 yıl tahtta kalacağını söyledikleri zikredilmektedir. (Özkuzugüdenli, *a.g.e.*, s.7.)

<sup>806</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni / Jahn*, s.77.

<sup>807</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni / Jahn*, s.166.

<sup>808</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni / Jahn*, s.8. Abaka Han'ın Gâzân'ı çok sevdiği ve onu daima koruduğu rivayet edilir. Dedesi Abaka onun her türlü eğitimiyle ilgilenmiş, oğlu Keyhâtu'dan bile çok sevmiştir. (Özkuzugüdenli, *a.g.e.*, s.8-10.)

<sup>809</sup> Abdusselam Fehmi, *a.g.e.*, s.190-191; Sabri Selim, *a.g.e.*, s.398.

<sup>810</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni / Jahn*, s.166.

<sup>811</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.166.

devam etmişti. O, on yaşlarındaiken Argûn'un hanımı üvey annesi Anadolu Sultanı Rükneddin'in kızı Selçuk Hatun'un ordusunda kalmıştır.<sup>812</sup> (1281) Gâzân'ın İslam'la ilk tanışmasının bu sırada olduğu tahmin edilmektedir.

Şehzadelik ve Horasan Valiliği dönemini (1285–1295) bir Budist olarak geçiren Gâzân Han'ın İslam'ı kabulüne yönelik ilk teklif Baydû'ya karşı Azerbaycan'daki taht mücadelesi esnasında emir Nevruz tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.<sup>813</sup> Her ne kadar bu teklifi iyimser karşılansa da onun üzerinde kesin bir tesir bıraktığı söylenemez. Gâzân Horasan'a döndükten sonra Nevruz, Müslüman olma teklifini tekrarladı.<sup>814</sup> Gâzân Han ile Emir Nevruz arasındaki Müslüman olma konusuyla ilgili sohbetler birkaç ay sürmüştü. Bu süreçte Gâzân Han, İslam düşünce dünyasına girdi ve bu süreç sonunda Müslüman olmaya karar verdi. Bu kararını ilan etmek için Demavend'in kuzey doğusunda Argûn Han'ın tahtının bulunduğu Lar'daki bir köşkte büyük bir toplantı tertip edildi. Gusül abdesti alan Gâzân, huzurunda hazır bulunan<sup>815</sup> Şeyh Sadruddin İbrahim b. Saduddin Muhammed b. Mueyyed b. Ebu Bekr Abdullah Hammuye el Cüveynî'den<sup>816</sup> (644/1246- 722/1322)

<sup>812</sup> Özkuzugüdenli, *a.g.e.*, s.7.

<sup>813</sup> Reşidu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzânî/Jahn*, s.78; Devletşâh, *Tezkire-i Devletşâh*, II, s.268; Bununla birlikte bazı kaynaklarda Nevruz'un birinci Azerbaycan seferinden önce Gâzân'ı Müslüman olma konusunda ikna ettiği kaydedilmiştir. Bkz. Mirhond, *a.g.e.*, V, s.380; Spuler, *a.g.e.*, s.106.

<sup>814</sup> Nevruz'un birinci Azerbaycan seferi esnasında Gâzân'a İslam'ı kabulü halinde bütün Müslümanların kendisine dua edeceğini söylediğini, Gâzân'ın ise Baydû ile mücadelesinin neticelenmesinin ardından Nevruz'un teklifini kabul edeceğini belirttiğini, bunun üzerine Nevruz'un yanında bulunan değerli ve büyük bir yakut taşını Gâzân'a vererek ondan bu taşı saklamasını istediğini, Baydû ile mücadele sulh ile neticelenip Firuzkuh'a gelince de teklifini yinelediğini, bunun üzerine bu yakut taşının yeniden huzura getirildiğini ve nihayet bundan sonra Gâzân'ın İslam'ı kabule karar verdiğini kaydetmektedir. *Anonim Şeceretu'l Etrak'ta*, Gâzân'ın İslam'ı kabulü üzerine Nevruz'un beyaz taştan bir kitabe yaptırarak yola koydurduğu ve bu taşın Timurular zamanında Mir Nevruz'un taşı (Seng-i Mir Novriz) diye şöhret bulduğu kaydedilmiştir. Nevruz, Gâzân'a: “İslam âlimleri ile müneccimlerin 690/1290 ile 700/1300 yılları arasında büyük bir hükümdarın İslam dinini kabul edeceği ve bu hükümdar tarafından dinin yüceltileceğinin söylendiğini, -kendi kanaatine göre de- bu hükümdarın Gâzân olduğunu, İslam'ı kabulü halinde Müslümanların dua ve yardımlarıyla tahtı ele geçireceğine inandığını” söyleyerek onu İslam'ı kabule teşvik etmiştir. (Özkuzugüdenli, *a.g.e.*, s.45-46)

<sup>815</sup> Mu'inud-din Natanzi, Şeyh Sadruddin'in Gâzân'ın tahtı ele geçirmesini tebrik etmek için huzura çıktığını, bu esnada Uygurlu din adamları (bahşi) ile itikadi bir konuyu konuşan şehzadeyi, Uygurlu din adamlarını tartışmada yenmek suretiyle etkilediğini kaydetmektedir. (Özkuzugüdenli, *a.g.e.*, s. 46.)

<sup>816</sup> Şeyh Sadreddin Hammuye'nin babası Sadüddin Hammuye (ö. 644/1253), Şeyh Necmeddin Kübra'nın en büyük müritlerinden biridir. Şeyh Sadüddin'in Muhiddin Arabi, Sadreddin Konevi ve Şemseddin Cüveynî ile münasebetleri bilinmektedir. (Şeyh Sadüddin Hammuye hakkında daha geniş bilgi için bkz. Cami, *Nefahatü'l-Üns*, s.492–494; Muhiddin Arabi ve Sadreddin Konevi ile ilişkileri için bkz. III. bölüm Kübreviler başlığı.) Tanınmış âlimlerden olan Sadruddin İbrahim b.

İslamiyet hakkında bilgi alıp, onun elbiselerini giydi. Ardından da Şeyh'in yardımıyla kelime-i şahadet getirmek suretiyle 2 Şaban 694/17 Haziran 1295 Cuma günü İslam'ı kendisinin, Moğolların ve İlhanlı devletinin yeni dini olarak kabul ettiğini açıkladı.<sup>817</sup> Gâzân Han Müslüman olmasıyla beraber Mahmud ismini aldı,<sup>818</sup> halka, imam ve şeyhlere ihsan ve bahşişlerde bulundu. Gâzân'ın Müslüman olması esnasında büyük küçük seksen bin kişinin daha İslâmiyet'i kabul ettiği rivayet edilmektedir.<sup>819</sup>

İlhanlı Devleti'nin başında bulunan Gâzân Han'ın, Kübrevî Şeyhi Sadeddîn'in kendisinden sonra Bahrâbâd'daki dergâhın Şeyhliğini bıraktığı oğlu Sadreddîn eliyle Müslümanlığı kabul etmesi ve binlerce insanın önünde kelime-i şahadet getirmesi ile ilgili şatafatlı tören Devletşâh'ın anlatımına göre, şöyle cereyân etmiştir:

*“Gâzân Han Müslümanlığa geçmeye karar verince, “...sayesinde kâfirlikten kurtulup Müslüman olabileceğim olgun bir bilgin lâzımdır. Onun irşâdıyla Müslüman olayım. O bana İslâm'ın edeb ve erkânını öğretsin.” dedi. Derken Şeyhü'l-İslâm, âriflerin medâr-ı iftihârı, muhakkıkların sultânı Sadreddîn İbrahim b. Şeyhü'l-Ârifî'l-Muhakkıkî'l-Hammûye'ye yazdılar ve onu az bir zamanda Bahrâbâd'dan Âzerbaycan'a getirdiler. Şenlikler ve ziyafetlerden sonra, Han gusül*

---

Sadeddin Hammuye'nin hayatı akidesi ve bu hadiseden sonra Gâzân Han ile temasına ait bilgimiz azdır. Onun yetişmesiyle ilgili, Nasuriddin Tusi ve Yusuf b. Ali b. El-Mutahhar el-Hilli gibi Şii alimlerden eğitim aldığı ve bu sebeple aslen Sünni olmakla birlikte Şia'ya sempati duyduğu malumumuzdur. Kendisi tarafından Recep 716 / Eylül – Ekim 1316 tarihinde kaleme alınan ve dini konulara havi bir eser olan *Fera'idu's-Simteyn*'de Hz. Ali ve Mehdi'ye kadar Peygamber ailesinin faziletlerinden bahsetmekle birlikte aynı zamanda ilk dört halifenin de meşruiyetini kabul etmesi onun Şia ile Sünni akide arasında uzlaşmacı bir yerde bulunduğunu ortaya koymaktadır. Müellif eserinde, hem Şii hem de Sünni âlimlerden senedler getirmiştir. Yine anlaşıldığına göre Şeyh Sadruddin Hammuye'nin İlhanlılar ile teması Gâzân'dan sonra da devam etmiştir. O, Gâzân'dan sonra halefi Olcâyâtü, Alaud-devle Simnânî ve Reşîdu'd-dîn Fazlullah'ın oğlu Gıyaseddin gibi devrin ileri gelen simalarıyla temasta bulunmuştur. (es-Seyyâd, *Şarku'l-İslam*, s.250-251, n.3; ayrıca bkz. Özkuzugüdenli, *a.g.e.*, s.46-47.) Gâzân Han'da var olan Sünni-Şii uzlaştırma siyasetinin Sadruddin Hammuye'den etkilenecek gelişmiş olabileceği düşünülebilir.

<sup>817</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzânî/Jahn*, s.78; Mirhond, *a.g.e.*, v, s.380; Hafız Hüseyin Kerbelâi, *Rvzatu'l-Cinan*, I, s.528; İkbâl, *Tarih-i Moğol*, s.256; es-Seyyâd, *Şarku'l-İslam*, s.238-239. Bununla birlikte Kerbelâi, Gâzân'ın İslamiyet'i kabulünde Seyyid Celaleddin Mehdi b. Murtaza b. Şemseddin Ali'nin (ö. 709/1309) ve Mevlânâ Tacüddin Karkahri'nin büyük rolü bulunduğunu kaydetmektedir. Müellif bu din değiştirmede bilhassa Karkahri'nin rolünü efsanevi bir üslup ile nakletmektedir. (Kerbelâi, *a.g.e.*, I, s.156, 339-340.)

<sup>818</sup> Kerbelâi, *a.g.e.*, I, s.528; İkbâl, *Tarih-i Mufassal-i İran*, I, s.256; Bausani, *a.g.m.*, s.226; Sabri Selim, *a.g.e.*, s.398.

<sup>819</sup> Kerbelâi, *a.g.e.*, I, s.528. *Tarih-i Cihangüşa*'nın giriş bölümünde Gâzân'ın Müslüman olmasıyla 100 bin kadar Moğol Emiri ve askerinin Müslüman olduğu kayıtlıdır. (Cüveynî, *a.g.e.*, s.45)

*abdesti aldı, adı geçen Şeyhin hırkasıyla şereflendi. Bir bülbül gibi tevhid kelimesini söylemeye başlayınca, emirleri ve devlet adamları hep birden İslâmiyet'i kabulle şereflendiler. Bu olay 691 yılı Şaban'da oldu.*<sup>820</sup>

Gâzân zamanındaki ilk ve en büyük dini reform kuşkusuz İran'daki Moğolların nihai bir din olarak İslam'ı kabulü hadisesidir. İlhanlı, İran ve Anadolu tarihindeki ehemmiyeti sebebiyle bu hadiseyi sadece dini bir reform değil, Gâzân'ın diğer düzenlemelerine zemin hazırlayan ilk ve en önemli dini kültürel değişim hareketi olarak saymak gerekecektir. Gerçekte menşe ve temelleri daha eskilere dayanan bu değişim hareketi, sadece basit bir din değişikliği ile sınırlı kalmamış, devletin bütün kurumlarıyla İslamlaştırılması ve İlhanlıların siyasi-sosyal ve idari açıdan da tam anlamıyla bir Orta Doğu devlet modeline dönüşüm sürecini başlatan, son derece önemli ve geniş kapsamlı bir hâdise olmuştur.<sup>821</sup> Bu hâdiseye bağlı olarak Baydû'nun hezimete uğratılmasını müteakip yayınlanan bir yarıllık ile ülkedeki bütün Hristiyan ve Budist tapınaklarıyla ateşkedelerin tahribi emredilmiştir.<sup>822</sup> Hatta Argûn Han'ın inşa ettirdiği ve içerisinde resminin bulunduğu bir tapınak dahi bu uygulamadan nasibini almıştır.<sup>823</sup> Budizm'in İlhanlı ülkesinde yasaklanmasından sonra zahiren İslam'ı kabul etmek zorunda kalan Budist rahiplerin de ülkeyi terk ederek Hindistan, Tibet, Keşmir ya da başka bir ülkeye gitmeleri istendi.<sup>824</sup> Ülkede ateşgede ve puthaneler inşa edilmesi yasaklandı.<sup>825</sup> Bu surette İslam İlhanlıların resmi dini haline gelerek Budizm'in yerini aldı.

Bunun yanı sıra, Hristiyan ve Yahudilerin de giysilerine müşahhas alametler takmak suretiyle aşikâr hale gelmeleri emredildi.<sup>826</sup> Gâzân, İslam dünyasında eskiden beri yaygın bir gelenek olan uygulamaları getirerek, müşahhas kemerler kullanan

<sup>820</sup> Devletşâh, *Tezkire-i Devletşâh*, II, s.267-268.

<sup>821</sup> Ahmed Tekûdâr dönemindeki hadise daha geniş kapsamlı olmadığından ve Moğollar arasında İslamiyet in yayılması daha az olduğundan onun döneminde İslamlaşma politikası, karşı cephenin kalabalık olmasından dolayı yarım kalmıştır.

<sup>822</sup> Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.656-657. bir müddet sonra Hristiyan mabetlerine yönelik tahribatın durdurulması Gâzân'ın Memlûklü siyasetine bağlıdır. Memlûklerle yapılan savaş sırasında Gürcü ve Ermenilerin askeri gücüne duyulan ihtiyaç da bunu etkilemiştir. Gâzân Han'ın Ermeni Kralı II. Hetum ile görüşmesinden sonra bu tutumunun değiştiği kaynaklarda zikredilmektedir. (Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.657-658; Howorth, *a.g.e.*, III, s.402-403, 422; Ersan, *a.g.e.*, s.217.

<sup>823</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.189; Bausani, *a.g.m.*, s.226-227.

<sup>824</sup> Ebu'l-Ferec Budist rahiplerinden bahsederken bahşi kelimesini kullanmaktadır. (Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.657.)

<sup>825</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.188; Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.656-657.

<sup>826</sup> Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.657; Spuler, *a.g.e.*, s.242.

Hristiyanlar ile sarı külahlar kullanan Yahudilerin kolayca fark edilmelerini amaçlamaktaydı.<sup>827</sup> Yine, Gâzân'ın cülusunu müteakiben Gayri Müslimlere karşı uyguladığı dini siyaseti zamanla değişmiş, onlardan alınan cizye de 1297 yılında kaldırmış, İslami siyasetten kısmen vazgeçildiği izlenimi vermiştir.<sup>828</sup>

Gâzân zamanında idari, iktisadi, zirai, hukuki ve askeri vb. birçok alanda reformlar yapıldığı gibi dini alanda da reformlar yapılmıştır.<sup>829</sup> İlerde kısmen değineceğimiz dini reformların bir başka cephesini de İslami mezhepler arasında bir denge kurma teşebbüsüne yönelik olarak Seyyitlerin korunması teşkil etmektedir. Reşîdu'd-dîn, Seyyitlerin korunmasını, Gâzân'ın iki kez Hz. Muhammed'i rüyasında görmesine, Hz. Muhammed'in torunları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'i ona iki kardeş ilan ettiğini söylemesine ve bu surette Peygamber neslinden gelen kimselere karşı sevgisinin artmasına bağlamaktadır.<sup>830</sup> Aynı kaynağa göre, Gâzân bu hadiseden sonra Seyyitleri aziz ve muhterem sayarak onlara ihsan ve bağışlarda bulunmakta idi. Gâzân Han Seyyitlere sadece bahşişlerde bulunmakla yetinmedi. 702/1302 yılında ülkenin muhtelif yerlerinde *Darus-siyade* adı verilen yerler inşa ettirerek Seyyitlerin buralarda konaklamaları ve ağırlanmalarını emretti. Başta Tebriz, İsfahan, Şiraz, Bağdat, Kirman, Kaşan, Sivas, Kufe ve Yezd gibi önemli şehirler olmak üzere, ülkedeki pek çok yerleşim merkezinde *Darus-siyade*'ler inşa edildi. Ayrıca buralara önemli miktarda gelirler vakfedildi.<sup>831</sup>

Gâzân Han'ın bu davranışı her ne kadar onun peygamber soyundan olan kimseleri koruma ve kollama faaliyeti olsa ve bu durum rüya vb. gibi hadiselerle izah edilmeye çalışılsa da, böyle son derece sistemli ve kapsamlı bir teşebbüsün temelinde başka düşüncelerin rol oynadığı anlaşılmaktadır. Yukarıda izah edildiği gibi, Gâzân ülkede İslam'ın resmi din haline gelmesi için büyük gayretlerde bulunmuştu. Bununla birlikte o, hiçbir zaman kardeşi ve halefi Olcâyâtü gibi dini ve mezhebi

<sup>827</sup> İbnu'l-Fuvati, *el-Havadis*, s.483. Anlaşıldığına göre bu uygulamalar çok uzun sürmemiştir. Spuler, *a.g.e.*, s.242.

<sup>828</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.242-243. Pek çok kaynakta da görülüyor ki Gâzân'ın cülusuna müteakiben takip ettiği Gayr-i Müslimlere yönelik sert siyasetin zamanla dış siyasetinin de tesiriyle yumuşadığı görülmektedir. Bu değişiklikte Emir Nevruz'un düşüşü de büyük rol oynamıştır. Ermeni Kralı II. Hetum ve Katolikos III. Yaballaha'nın tesiri de kısmen olmuştur.

<sup>829</sup> Gâzân Han'ın birçok alanda yapmış olduğu reformlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Özgüdenli, *a.g.e.*, s.173-283.

<sup>830</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.190.

<sup>831</sup> Menüçehr Murtzavi, *Mesa'il-i Ahd-i İlhanan*, Tahran, 1370/1991, s.215, 240; Şirin Beyani, *Din-ü Devlet der-İrani Ahd-i Moğol*, II, s.537.

konularda gereksiz münakaşalara girmedir. Bilakis uygulamaları ile devlet için her zaman önemli sorunlardan birisi olan Sünni ile Şîî mezheplerini birbirine yakınlaştırarak kaynaştırmayı hedefledi. Böylelikle siyasette takip ettiği orta yolu dini alanda da korudu. Olcâytû'nun henüz Sünni iken Sultaniyye'de inşa ettirdiği *Darus-siyade*, -belirli bir dönem için de olsa- Gâzân'ın dini siyasetinin devam ettirilmeye çalışıldığını göstermektedir. Gâzân'ın Sünni bir hükümdar olmakla birlikte, Şîîlere ve Hz. Ali'nin soyundan gelenlere yakınlık göstererek ihsanlarda bulunduğu bütün çağdaş kaynaklar tarafından nakledilmiştir.<sup>832</sup> Gâzân Han'ın hayatının sonlarına doğru Şia'yı benimsediği ve bu mezhebe geçtiğine dair bilgiler de mevcuttur.<sup>833</sup>

Gâzân, İslami alanda daha radikal uygulamalara da girişti. Çıkarılan bir yarlık ile içki ve şarap içmek yasaklandığı gibi şehir ve pazarlarda yakalanacak sarhoşların cezalandırılması emredildi.<sup>834</sup> Reşîdu'd-dîn bu uygulama neticesinde artık sarhoşların çarşı ve pazarlarda rahatsızlık yaratmadığını kaydetmektedir.<sup>835</sup> Vassaf ise Şiraz'daki sarhoşların *a'rus-i mestan* denilen bir ağaca asılarak teşhir edildiklerini yazmaktadır.<sup>836</sup> Bu arada günlük hayat ve ticarete de meşru kazanç sayılan %20'nin üzerindeki kâr (riba) ve bu kârın üzerinde borç alınması ve verilmesi de Şaban 698 /Mayıs 1299 tarihinde yayınlanan bir yarlık ile yasaklandı.<sup>837</sup> Gâzân'ın bu

<sup>832</sup> İbnu'l Fuvati, *el-Havadis*, s.493, 497. Aynı anlayış daha önce belirttiğimiz gibi Gâzân'ın İslam'ı kabulünde rol oynayan Sadreddin İbrahim b. Sadeddin Hammuye'de de vardır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Özkuzugüdenli, *a.g.e.*, s.260, 540 nolu dipnot.

<sup>833</sup> İslam Dinine Sünni ekolden giren Gâzân Han'ın hayatının son yıllarına doğru Şiiliğe meylettiği iddiası son derece ilgi çekicidir. Buna göre Gâzân Han'ın hükümdarlığı döneminde Bağdad'da namaz meselesi yüzünden Sünniler ile Şiiler arasında çıkan tartışma sonucunda Ehli Beytten olan biri hayatını kaybetti. Ölen kişinin Seyyid olan akrabaları Gâzân Han'a çıkarak adalet istediler. Ehli Beyte karşı son derece saygılı olan Gâzân Han, Peygamber soyundan gelen bir kişinin öldürülmesine akıl erdiremez. Hemen İslam Dini ve mezhepleri arasındaki ilişki ve ihtilafları araştırmaya başlar. Araştırma sonunda Şiilerin hakkının yendiğine hükmederek ülkenin her bir tarafında Alevi ve Seyyidler için Darüssiyade'ler açtırdı. Ayrıca Ehli Beytin itibarını iade amacıyla hutbelerde sadece onların isminin zikredilmesini emretti. Sünni ulema bunun Abbasilerden gelen ve asırlardır uygulanan kaidelere aykırı olduğunu öne sürseler de, kabul görmedi. Bu alışılmadık nazik durum karşısında devreye tedbirli vezir Reşîdu'd-dîn girdi. O, Müslümanların çoğunluğunun Sünnet ve'l-Cemaat mezhebinden olduklarını, eğer böyle bir karar çıkarsa karışıklıklar çıkıp devletin bütünlüğünün zarar göreceğini ifade etti. Gâzân Han, engin devlet tecrübesinin ürünü son derece isabetli görüşleri de kabul etmek istemedi. Ara çözüm olarak, karar Suriye seferi sonrasına bırakıldı. Ardından Gâzân'ın ölümü ile karar uygulama alanı bulamadı. Daha geniş bilgi için bkz. Kâşânî, *Tarih-i Olcâytû*, s.93-96.

<sup>834</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.325-326.

<sup>835</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.326.

<sup>836</sup> Vassaf, s.387'den naklen Özkuzugüdenli, *a.g.e.*, s.261.

<sup>837</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.321.

İslamileştirme politikası gereği yayınlanan başka bir yarlık ile cami bulunmayan köylere de cami inşa edilmesi emredildi.<sup>838</sup>

Gâzân bunun dışında, 700/1300–1301 tarihinde 20 tümen (200.000 dinar)lik bir zekât koyarak bunun ülkeye taksim edilmesini emretti. Şehir ve köylere taksim edilen bu zekât, Tebriz şehrinde toplanacak ve buradan ihtiyacı olan kimselere dağıtılacaktı. Anlaşıldığına göre bu paranın her yıl düzenli bir şekilde artırılması planlanmakta idi. Zekâtın toplanması ve kullanımı İslam devletlerinde umumiyetle isteğe bırakılan bir konu olduğundan, Gâzân'ın bu hükmü fakirlerin korunması ve sosyal adalet açısından da tam bir yenilik saymamız icap eder. Gâzân'ın zekât hususunda yaptığı düzenlemeden bir yıl sonra (701/1301 başında) yayınlanan bir yarlık ile ülkenin imarı ve halkın refahının artırılması için daha önceleri devlet görevlileri ve yerel hâkimler tarafından istismar edilen sadakaların 699/1299–1300 tarihinde altun-tamga ile belirlendiği gibi, nakden ve düzenli bir şekilde tahsil edilerek merkeze ulaştırılması emredildi.<sup>839</sup>

Öte yandan, Gâzân Han 702/1302 yılı ortasında, hac yolunun emniyetinin tesisi ve hacıların korunması için Emir Kutluğşah'ı hac emirliğine tayin etti. Bu iş için hazırlanan bin atlı, Mekke Seyyitlerine verilmek üzere çeşitli hediyelerle Kâbe için diktirilen örtüyü götürmekle görevlendirildi. Gâzân ayrıca, Mekke ve Medine melikleri ile Arap şeyhleri için hazırlanan özel hediyeler ile 12 tümenlik (120.000 dinar) zekâtı da dağıtılmak üzere oraya gönderdi.<sup>840</sup>

Gâzân Han'ın artık İslamî kaideleri, İslam öncesi geleneklere tercih etmeye başladığı açıkça görülür. Onun fırsat buldukça İslam büyüklerinin türbelerini ve devrin tanınmış din adamlarını ziyaret ettiğine şahit olmaktayız. Gâzân 1296 yılı sonlarında Bağdad yakınlarında iken İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin türbesini,<sup>841</sup> Şubat 1299 tarihinde Hz. Ali'nin türbesini<sup>842</sup> ve Irak'ta bulunduğu bir esnada Hz Hüseyin'in Kerbela'daki türbesini ziyaret etmişti.<sup>843</sup> Ayrıca devrinin sufileriyle de irtibatı vardı. Erdebil şeyhi meşhur Seyfüddin Erdebîlî'nin şeyhi olan Şeyh Zahid

<sup>838</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.325. Reşîdu'd-dîn iki yıl gibi kısa bir süre içerisinde bu işin tamamlandığını belirtmektedir.

<sup>839</sup> Vassaf, s.389-390'den naklen Özkuzugüdenli, *a.g.e.*, s.262.

<sup>840</sup> Özkuzugüdenli, *a.g.e.*, s.262.

<sup>841</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.107.

<sup>842</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.122.

<sup>843</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.210.

İbrahim Gilani'yi ziyaret etmiş, hatta yanında iki gün kalmıştır.<sup>844</sup> Gâzân'ın devrin popüler isimlerinden bir Türkmen Şeyhi olan Barak Baba ile teması hakkında da bazı bilgiler mevcuttur.<sup>845</sup> Yine onun, Alaud-Devle Simnânî ve Şeyh Nuruddin İsferayani ile teması da bilinmektedir.<sup>846</sup> Eflâkî, Mevlânâ'ya olan yakın ilgisini zikretmektedir.<sup>847</sup> Aslen Türkistanlı olan ve Türkçe ve Süryanice bilen Hibbetullah isimli bir âlimin de hem Horasan'daki şehzadelîği, hem de hükümdar olmasından sonra Gâzân'ın yakın çevresinde bulunduğu kaydedilmektedir.<sup>848</sup>

Gâzân'ın gündelik hayatında İslam'ın ne kadar yeri olduğu hakkında yeterince bilgimiz yoktur. Onun muhtelif zaman ve mekânlarda Cuma namazlarına katıldığı,<sup>849</sup> bir defasında Ucan'da üç günde Kuran'ı hatmettiği zikredilmektedir.<sup>850</sup> Yine, kaynaklarda İslam ve şeriatın onun devrinde zirveye ulaştığı kaydedilmektedir. Hatta Reşîdu'd-dîn, zaman zaman onun evliyalığına delil getirmekten de geri kalmamıştır.<sup>851</sup> Diğer çağdaş bazı kaynaklarda onun vefatından sonraki kerametleri zikredilmiştir ki bu durum ancak onun İslamî yönü ile açıklanabilir.<sup>852</sup> Ölülerin defni için herhangi bir türbe ve mezar geleneği bulunmayan Moğollara nazaran, defin hususunda atalarının uygulamaları yerine İslami gelenekleri kabul etmişti.<sup>853</sup> Yine Gâzân Han'ın dini bilgisinin zenginliğinden başka, farklı millet ve zümrelerin mezhep ve inançlarıyla ilgili geniş bir malumata sahip olduğu da kaynaklarda kaydedilmiştir.<sup>854</sup> Başta Reşîdu'd-dîn olmak üzere, İlhanlı kaynaklarında zaman zaman onun Cuma namazına katılması gibi İslami yönünü vurgulayan bilgilerin yanı sıra,<sup>855</sup> şarap içmesiyle ilgili haberlere de rastlamak

<sup>844</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.100. Safiyüddin Erdebîlî'nin müritlerinden olan ibn-i Bezzaz'ın yazdığı bir Safevi menakıpnameşi olan *Saffetü's-Safa*'da Gâzân Han'ın Şeyh Zahid ile olan yakın ilişkisini anlatan rivayetlerle doludur. Bkz. İbn-i Bezzaz, *Saffetü's-Safa*, s.150–151, 206–211, 230 tec.305–306, 363–369, 388.

<sup>845</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.255; Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Ocak, *Kalenderiler*, s.65–70

<sup>846</sup> Şirin Beyani, *Din-ü Devlet der-İrani Ahd-i Moğol*, II, s.712–715.

<sup>847</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.255.

<sup>848</sup> Barthold, *Dersler*, s.165; Bu âlimi ikinci sınıf memur gibi göstererek onun hakkında verdiği bilgilerden Reşîdu'd-dîn tarafından pek sevilmediği anlaşılmaktadır. (Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.169–170.)

<sup>849</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.107,118–119.

<sup>850</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.139

<sup>851</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.152.

<sup>852</sup> Aydın Sayılı, "Gaza Han Türbesi Hakkında Bir Manzume", *İran Şehinşahlığının 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, İstanbul, 1971, 383–398, s.385–387, 395–397.

<sup>853</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.208.

<sup>854</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.171.

<sup>855</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.107,118–119.



mümkündür.<sup>856</sup> Bütün bunlara rağmen uygulamalarında az da olsa eski inanç izleri de görülmektedir.<sup>857</sup>

Kaynaklarda Gâzân'ın cömert bir hükümdar olduğundan bahsedilmektedir. Ucan'da emir, idareci ve halka sadece bir defada 300 tümen tutarında nakit altın, yirmi bin elbise, elli adet özel işlemeli kemer ve üç yüz adet altın kemer dağıtılmıştır.<sup>858</sup> Reşîdu'd-dîn, bu tür ihsanlar için hükümdarın hazinesinden her gün yaklaşık 10 ile 20 bin dinar arası para ve 100 ile 300 adet elbise dağıtıldığını, Gâzân'ın cömertliğinin bütün seleflerinden daha fazla olduğunu, bu durumun defterhanede bulunan masraf defterlerinin incelenmesiyle de anlaşılabileceğini kaydetmektedir.<sup>859</sup>

Gâzân'ın ahlakî özelliklerinin diğer bir cephesini teşkil eden iffeti hakkında da malumat bulmak mümkündür. Buna göre o, cinsel hayatında hiçbir zaman gayri meşru yolları benimsememiştir. Reşîdu'd-dîn, onun eşlerinden uzakta bulunduğu Suriye seferlerinde, huzuruna getirilen süslenmiş kadınları –bütün emirlerin uygun görmesine rağmen- reddettiğini kaydeder.<sup>860</sup> Bunun yanı sıra ülkede zina ve oğlancılığın yasaklanmasıyla ilgili pek çok ferman neşredildiği, bu yasağa uymayanlara siyaset cezası uygulandığı kaydedilmektedir.<sup>861</sup>

<sup>856</sup> Mesela, Kutluğşah'ın Keyhâtu'nun kızı ile düğünü esnasında Gâzân'ın mecliste şarap içerek emirlerle sohbeti zikredilmiştir. (Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.134.) Yine o sarhoş iken resmi evrakların onaylatılmak üzere huzuruna getirilmesini kesinlikle yasaklamıştır. (Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.291.)

<sup>857</sup> Reşîdu'd-dîn, Gâzân'ın üçüncü Suriye seferi esnasında Kirmanşah yakınlarında, bir zamanlar Nevruz'un isyanı sırasında, vaziyet karışık iken altında yattığı bir ağacı görmesi üzerine, orada eğlence tertip ettiğini ve Moğol emirlerinin ağaca adaklar adadıklarını kaydetmektedir. Bu davranış eski Türk ve Moğol dini geleneklerinde mühim bir yer tutan ağaçlara paçavra bağlamak Orta Asya Türklerinde çok yaygındı. Ancak bunun için ağacın kutlu sayılması gerekiyordu (B.Ögel, *Türk Mitolojisi*, II, Ankara 1995, s.472.). İslami dönemde de benzerlerine sık rastladığımız (Bkz. A.İnan, “Türk Boylarında Dağ, Ağaç ve Pınar Kültü”, *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Ankara 1966, s.276–277; Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara 1990, s.47.) ağaç kültüründen başka bir şey olmasa gerektir. Esasen, İslam'ı yeni kabul eden göçebe bir kitle olan Moğollar için bu dinin birden bire eski inançları bastırması da söz konusu olamazdı. Reşîdu'd-dîn bu ağacın bu hadiseden sonra adeta bir ziyaretgâh durumuna geldiğini ve her bir Emir'in ağaçtan bir parça aldığını kaydetmektedir. (Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.142.)

<sup>858</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.185.

<sup>859</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.187–188.

<sup>860</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.174–175.

<sup>861</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.175.

### 2.2.2.1.2. Gâzân Han'ın İç ve Dış Siyasetinde Din

Gâzân Han'ın Müslüman olması, İlhanlı tarihinin en önemli dönemlerinden birini oluşturur. Dönemin kaynaklarında Gâzân'ın din değiştirmesine sebep olan dini-fikri atmosferden bahsedilmemiş, bu olay Allah'ın lütfüne ya da teyit ve muvafakatine bağlanmakla yetinilmiştir.<sup>862</sup> Reşîdu'd-dîn, Gâzân'ın çevresindekilerin teşvikiyle İslam'ı kabul ettiğine dair umumi kanaatinde, şahsi gözlemleri ve hükümdardan bizzat işittiği bilgilere uymadığını kaydetmektedir.<sup>863</sup> Baydû'nun Hristiyanları himayesi ve İslam dinine karşı olan tutumuyla Müslümanların düşmanlığını celbetmesinden dolayı, Gâzân'ın siyasi bir kararla İslam'ı kabul ettiği fikri de ileri sürülebilir.<sup>864</sup>

Gâzân'ın hükümdarlık yıllarındaki dini tutumu, İslamî kimliği hakkında kaynaklarda yer alan ve yukarda özetlediğimiz malumatlar, bu hükümdarın İslam'ı kabulündeki samimiyeti hakkında hiçbir şüpheye yer bırakmamaktadır. Öte yandan İslam'ı kabulünün taht mücadelesinde Gâzân'a siyasi ve askeri bir menfaat sağlaması ihtimali de tartışmaya açık bir mevzudur. Bu dönemde İslam'ın Moğollar arasında yayılmaya başladığı ve bazı Moğol emirlerinin bu dini kabul ettiği bilinen bir husustur.<sup>865</sup> Bununla birlikte artık İslamiyet'in bir din olarak Moğollar arasında yayılmaya başladığı<sup>866</sup> ve İslamî kaidelerin onlar tarafından dikkate alındığı Gâzân ile Baydû arasındaki mücadelede, Nevruz, Buralgi ve Mulay gibi Müslüman emirlerin yemin ederken, Moğol akidelerine göre altın kadehten şarap içmek yerine Kur'an üzerine yemin etmiş olmalarından da anlaşılmaktadır.<sup>867</sup> Ayrıca Memlûk topraklarında yaşayan Şafii ve *Rufâi* olan Kadı İbn Serrâç'da onun samimi bir Müslüman olduğunu söyler.<sup>868</sup> Bunun yanı sıra kaynaklarda Baydû'dan koyu bir İslam düşmanı olarak bahsedilmesi, bundan cesaret alan Budist ve Hristiyanların

<sup>862</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.166-167.

<sup>863</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.168-169.

<sup>864</sup> Özkuzugüdenli, *a.g.e.*, s.321.

<sup>865</sup> Gâzân Han öncesi İslamlaşma hakkında bakınız. Pfeiffer, *a.g.m.*, s.369-389.

<sup>866</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.655; Şirin Beyani, *Din-ü Devlet der-İrani Ahd-i Moğol*, II, s.537; Charles Melville, "Padshah-i Islam: The Conversion of Sultan Mahmud Ghazan Khan", *Pembroke Papers I*, Cambridge, 1990, s.159-177; Jean Calmard, "Le chiisme imamite sous les Ilkhans," in *L'Iran face à la domination mongole*, ed. Denise Aigle, Bibliothèque iranienne 45, Tehran, 1997, s.262-292.

<sup>867</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.71.

<sup>868</sup> İbn Serrâç, *Tuffâh*, yp.225a.

Müslümanlara eziyet etmeye başlamaları ve bu durumun Müslümanlar arasında meydana getirdiği korku ve rahatsızlık göz önünde bulundurulduğunda,<sup>869</sup> Gâzân'ın İslamiyet'i kabulünün, giriştiği taht mücadelesinde onun halk nazarındaki itibarını arttırdığını söyleyebiliriz.

Gâzân Han zamanındaki umumi İslamlaşma hareketinin başarılı olmasında en önemli etkenlerden biri de Ahmed Tekûdâr zamanındakinin aksine önemli bir siyasi ve askeri tepki ile karşılaşmamasıdır. Bununla birlikte Gâzân Han'ın tahta çıkmasından hemen sonra başta Suka olmak üzere bazı İlhanlı şehzade ve emirlerinin katıldığı isyanın -kaynakların bize isyanın karakteri ve isyancıların istekleri hakkında verdikleri bilgilere göre- hızlı İslamlaşma teşebbüsüne karşı bir tepki hareketi olarak ortaya çıktığı görülmektedir.<sup>870</sup> Gâzân Hanın iç siyasetindeki İslamlaştırma politikasına karşı yapılan bu tepki hareketinde beşten fazla Şehzâde ve yaklaşık otuz yedi Moğol Emiri öldürülmüştür.<sup>871</sup>

Gerçek sebep ne olursa olsun, Gâzân'ın kendisi ve devleti için son derece önemli bir kararla İslamiyet'i –ve bu arada Hanefî mezhebini- kabul etmesi, bazı rivayetlere göre elli bin, bazılarına göre ise yüz veya iki yüz bin Moğolun aynı günde İslam'a girmesine sebep olmuştur.<sup>872</sup> Gâzân, içte askeri emirlere dayalı yönetimi zamanla sivilleştirilmiş, devlet ve toplum hayatı ile ilgili düzenlemelerde şeriatı esas almış, eski moğol yasaları ancak şeriat ile çelişmediği noktalarda uygulama imkânı bulabilmiştir.<sup>873</sup> İç siyasetinde Müslümanlığını çoğu zaman açıkça göstermiş, Gürcistan'da dahi paralarda Allah ve Peygamber'in adının zikrini zaruri kılmıştır.<sup>874</sup> Gâzân, İslam'ı kabul etmesinden ve devlete hâkim olmasından sonra ülkede sayıları oldukça fazla olan Budist tapınaklarının tahribini emretmiş, fakat bu faaliyetler esnasında kimsenin canına zarar verilmemeye çalışılmıştır.<sup>875</sup>

<sup>869</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.149-152.

<sup>870</sup> Vassaf ve Hondmir asilerin İslam'ı kaldırarak küfrü hâkim kılmak niyetinde olduklarını kaydetmektedir. (Özkuzugüdenli, *a.g.e.*, s.68.) Spuler, muhalifleri; “müşterek İslam düşmanlığında birleşen Budist ve kısmen de Hristiyan Şehzade ve emirler” olarak görmektedir. (Spuler, *a.g.e.*, s.107.) Ayrıca bkz. İkbâl, *Tarih-i Moğol*, s.262.

<sup>871</sup> İbn-i Bezzaz, *Safvetü's-Safa*, II, s.624. (ekler kısmı)

<sup>872</sup> Bu konudaki rivayetler için bkz Bausani, *a.g.m.*, s.226-227; Özkuzugüdenli, *a.g.e.*, s.321.

<sup>873</sup> Özkuzugüdenli, *a.g.e.*, s.195, 258.

<sup>874</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.283.

<sup>875</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.169.

Gâzân Han'ın İlhanlı tahtına oturmasıyla beraber belki de ülkede iktidar ve askeri emirlerden aldıkları siyasi güçlerini kaybettiklerinden –zaten Budizm'in o dönemde İran'da halk tabakası arasında taraftarı bulunmadığından- dolayı bu dönemde Budizm'in İlhanlı topraklarındaki varlığı da son bulmuştur. Herhangi bir siyasi gücü kalmayan Budistler Gâzân'ın içte güttüğü din politikası sonucu en büyük darbeyi alan dini grup olmuştur. Ebu'l Ferec, Gâzân Han'ın iktidarıyla beraber Budistlerin başına gelenleri şöyle anlatır: “*Budist papazlara kat kat daha şiddetli zulümler ve işkenceler yapıldı. Hâlbuki o zamana kadar Moğol Hanları bunları büyük şeref mevkilerine yükseltmişlerdi. O kadar ki, hazinedeki paraların yarısı bunlara verilmiş, altın ve gümüş, putların yapılması için sarf edilmişti. Maruz kaldıkları bu mezalim üzerine Budist papazların birçoğu Müslüman oldular.*”<sup>876</sup>

Gâzân Han Budist mabetlerini tahrip ve yağma ettirmiş; Budistlerin, babası Argûn Han'ın da Budist olduğu hakkındaki propagandaları Gâzân'ı kararından vazgeçirememiş; tahrip edilmeyen bazı mabetler ise cami haline getirilmiştir.<sup>877</sup> Gâzân'ın bu siyaseti sonucu Budizm Orta Asya'dan tamamen silinmiştir. Gâzân Han'dan sonra Budist olan Moğol hanı veya emirleri hakkında herhangi bir bilgiyle de karşılaşmamıştır. Yalnız Olcâytû Han'ın saltanatından önce Budist inancına sahip olduğuna dair Kâşânî'de rivayetler vardır;<sup>878</sup> fakat bunun babası Argûn Han'ın saltanat döneminde olması kuvvetle muhtemeldir.

Argûn'un ölümüyle başlayan Yahudi kırımını, Keyhâtu ve Baydû dönemlerinde de devam etmiştir. Gâzân Han'ın iktidarı döneminde, şiddetle devam eden Yahudi takibi büyük oranda yatışmıştır.<sup>879</sup> İlhanlı devlet görevlerinde Yahudilerin varlığı Gâzân Han döneminde az da olsa devam etmiştir. Nitekim Gâzân ve Olcâytû döneminin kudretli veziri olan Reşîdu'd-dîn Fazlullah ihtida etmiş bir Yahudi idi<sup>880</sup>. Gâzân döneminde var olan İslamlaştırma siyaseti, Yahudiler üzerinde

<sup>876</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.657.

<sup>877</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.208.

<sup>878</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.68.

<sup>879</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.271.

<sup>880</sup> Reşîdu'd-dîn'in Müslüman ve Yahudi dini üzere olduğu konusunda ihtilaf çoktur. Spuler onun her ne kadar Müslüman olduğu rivayetlerini zikretse de onun Yahudi olarak kaldığı kanaatini belirtmiştir. (Spuler, *a.g.e.*, .271-273) Ebu'l Ferec ise onun tamamen Yahudilikle alakasını kesmiş biri olarak zikreder (Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.) Kâşânî ise eserinde onun Yahudiliğinden bahsetse de kendisine eserini yazma konusundaki yardımlarına değinerek hakkını vermediğinden dolayı

de etkisini göstermiş, özellikle Bağdat Yahudileri arasında ihtida hareketleri yaygın olarak görülmüştür.<sup>881</sup>

Gâzân Han'ın iç siyasetinde İslama karşı tehdit oluşturan yıkıcı unsurlara karşı mücadelesi büyük önem taşır. Müslümanlığı kabulüyle beraber sadece diğer dinlerle mücadele etmemiş, İslam'ı tehdit eden tehlikeli akımlara karşı savaşmıştır. Onun döneminde 703/1303'te kendisine abartılı kerametler nispet edilen, Pîr Yakup adında bir şeyhin başını çektiği, görünüşte Şîî motifleri taşıyan; ama aslında Mazdek inançlarını yaymayı hedefleyen bir isyan çıkmıştır. İsyanı dolayısıyla cezaya çaptırılacağını anlayan Pîr Yakub'un: "*Bizi şeyhlerimiz korur*" demesi üzerine Gâzân Han: "*Benim şeyhlerim Allah, Mustafa ve Murteza'dır, bakalım hangisi kuvvetli? Seninkiler mi yoksa onlar mı?*" diyerek cevap vermiş ve onların kayadan atılarak öldürülmelerini emretmiştir.<sup>882</sup> Bu isyan hareketi Gâzân Han'ın içte uyguladığı İslamlaşma siyasetine karşı olan Gayr-i Müslim Moğol Şehzade ve emirleri tarafından da desteklenmiştir.<sup>883</sup>

Gâzân Han'ın İlhanlı tahtına geçmesiyle Argûn'un ölümünden beri devam eden iç karışıklıklar sona erdi. O aldığı birtakım tedbirler sayesinde İlhanlı Devletini yeniden ihya etti. Gerek siyasi gerekse iktisadi ve askeri alanda yaptığı değişiklikler İlhanlı devletini yıkılmaktan kurtardığı gibi devletin dış politikasının da yeniden şekillenmesine sebep olmuştur. Gâzân bu özelliklerinin yanında İlhanlıların İslam'ı kabul eden ikinci hükümdarı idi. Ancak onun Müslüman olması Ahmed Tekûdâr gibi Memlûkler ile olan münasebetlerini müspet yönde etkilemedi. Aksine Gâzân dönemi İlhanlı-Memlûk ilişkileri açısından sürekli mücadelelerle geçmiştir

İlhanlıların dış siyasetinde en etkili olduğu devlet hiç şüphesiz Memlûkler idi. Bu sebeple İlhanlıların dini siyasetlerini belirlemede bu devletle olan ilişkiler önemli rol oynuyordu. Gâzân döneminde İlhanlı-Memlûk anlaşmazlığını körükleyen birçok sebepler hâsıl olmuştur. Daha önceki dönemlerde Moğolların Suriye'nin iktisadi ve stratejik konumundan kaynaklanan nedenlerle bu bölge üzerindeki ısrarlarının yanında, Gâzân döneminde bu iki devlet arasında vuku bulan siyasi iltica ve

---

kızsa bile eserinin birçok yerinde onu Sünni bir Müslüman olarak anar ve son dönemlerde Yahudilik ile ilgili iftiralara uğradığını söyler. (Kâşânî, *a.g.e.*, s.94,130,166.)

<sup>881</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.90; Spuler, *a.g.e.*, s.273.

<sup>882</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzânî/Jahn*, s.153.

<sup>883</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzânî/Jahn*, s.153-154.

sığınmalar, düşmanlığın bir diğer sebebi olmuştur. Çoğu kez Memlûklerden İlhanlılara<sup>884</sup> bazen de İlhanlılardan Memlûklere<sup>885</sup> vuku bulan bu ilticalar neticesinde, iki devleti birbirleri aleyhinde savaşa kıskırtan sığınmacı bir kitle meydana gelmiştir.<sup>886</sup>

İlhanlı–Memlûk anlaşmazlığını körükleyen bir başka sebep de Memlûklerin Anadolu politikası ve buradaki İlhanlı muhaliflerine el altından verdikleri desteklerdir.<sup>887</sup> Bunun yanı sıra Memlûklerin zaman zaman İlhanlı sınır şehirlerine düzenledikleri bazı yağma seferleri<sup>888</sup> de Gâzân Han zamanında yeni bir İlhanlı–Memlûk hesaplaşmasına zemin hazırlamış görünmektedir.

Gâzân Han'ın tahta çıkışını müteakip Memlûk hükümdarına bir mektup göndererek, kendisinden önceki İlhanlı hükümdarlarının dini çekişmeler sebebiyle Mısır tarafına saldırılarda bulduklarını, şimdi kendisinin İslam dinini kabul

<sup>884</sup> Gâzân, Bağdat yakınlarında kışlamakta iken Laçin'e muhalefet eden bir gurup Mısır ve Şam Emiri kaçarak üç yüz süvari ile birlikte İlhanlılara iltica etmiş, ancak Re'su'l-'ayn'e geldiklerinde Laçin'in ölüm haberini alarak pişman olmuşlardı. Aralarında Seyfu'd-Din Kıpçak, Seyfu'd-Din Biktımur, Albaki ve Azar gibi mühim Memlûk emirlerin de bulunduğu bu mülteciler 4 Mart 1299 tarihinde huzura gelerek bağlılık arz etmişlerse de bunlardan bir kısmı sonradan pişman olarak firar etmiş ancak takibe koyulan İlhanlı askerleri tarafından katledilmiştir. (Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i mübarek-i Gâzânî* / Jahn, s.122.) Bununla birlikte Gâzân'ın yanında kalan ve ihsanlara nail olan Kıpçak'ın Memlûklerin içerisinde bulunduğu karışıklıklar hakkında bilgi vererek İlhanlıları Memlûkler ile savaşa kıskırttığına şüphe yoktur.

<sup>885</sup> Ocak 1296 sonlarında, Gâzân Han'a Diyar-i Bekr ve civarında bulunan Uyrat Emirlerinden Tukay Kürgen'in, Emirler Yısutay b. Tuşmankı Kuşçı ve Kuktay Bahadır'ın yanlarına Uyrat kabilesinden binlerce kişiyi de almak suretiyle Şam'a doğru harekete geçtiği, o bölgenin idaresine tayin edilen Emir Mulay'ın onları durdurmak istediği ancak bozguna uğradığı haberi ulaşmıştı. (Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mübarek-i Gâzânî* / Jahn, s.97). Ancak bu Emirlerden Yısutay b. Tuşmankı 24 Mayıs 1296 Perşembe günü katledildi. Uyratların bu firar ve itaatsizliğine onların Keyhâtu-Baydû mücadelesinde Baydû tarafını tutmaları ve yeni Han tarafından cezalandırılmaktan korkmalarının rolü bulunduğu anlaşılmaktadır. (Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mübarek-i Gâzân* / Jahn, s.98.) F. Sümer, Uyratların firarını Baydû-Gâzân mücadelesi esnasında çıkan karışıklıklardan istifade ile bölgedeki Türkmenlerin mallarını yağmalamış olmalarına ve dolayısıyla Gâzân tarafından cezalandırılmaktan korkmalarına bağlamaktadır. Sümer, *Karakoyunlular, (Başlangıçtan Cihan-ı Şah'a kadar)*, I, Ankara 1984, s.33; Erdem, *a.g.e.*, s.339. Ayrıca Uyratların Memlûk Devletine ilticası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Cüneyt Kanat, "Gazan Han Zamanında Memlûk Devletine İltica Eden Uyratlar," *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir, 2000, S.XV, s.105-120.

<sup>886</sup> Mesela, Memlûk elçisi Özdemir el-Muciri'ye dayanan İbnü'l-Devâdârî, Gâzân'ın huzurunda bulunan Emir Ali Karabeg b.Baraka Han isimli bir Memlûk'ten bahsetmektedir. (Özkuzugüdenli, *a.g.e.*, s.152.)

<sup>887</sup> Reşîdu'd-dîn Şamlıların Anadolu'da isyan bayrağı açan Sülamış'a 20 bin kişilik bir askeri yardım vaat ettiklerini kaydetmektedir. (Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mübarek-i Gâzânî* / Jahn, s.121.)

<sup>888</sup> Memlûklerin 1292 tarihinde Kalatu'r-Rum'u ele geçirmeleri bu cümlededir. (İkbâl, *Tarih-i Moğol*, s.267). Yine Memlûkler Haziran 1297'de Diyar-i bekr bölgesine girerek Amid'i işgal etmiş ve pek çok kişiyi esir almıştı. (Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mübarek-i Gâzânî* / Jahn, s.124). Bunun yanı sıra Halep valisi Emir Seyfu'd-din et-Tebahi komutasındaki bir Memlûk kuvveti de Kilikya'yı işgal ederek Maraş şehrini ele geçirmişti (Turan, *Türkiye*, s.623–624, n.32.).

etmesinden dolayı böyle bir kaygıya gerek kalmadığını bildirdiği kaydedilmektedir.<sup>889</sup> Bununla birlikte hadiselerin gelişiminden Gâzân'ın bu temennilerinin sonuçsuz kaldığı anlaşılmaktadır. Zira bu esnada Memlûklerin Anadolu'daki Sülemiş isyanına verdiği destekler 1297 ve 1299 tarihlerinde İlhanlı sınırlarındaki yağma ve tahribatlar bir süreden beri duraklayan İlhanlı-Memlûk savaşlarının bütün şiddetiyle yeniden başlamasına zemin hazırlamış gözükmektedir. Yine bu esnada Memlûkler tahtındaki değişiklikler, dâhili anlaşmazlıklar ve mücadeleler,<sup>890</sup> Gâzân'ın dikkatini Suriye ve Mısır üzerine çekmiştir.

Gâzân Han selefleri döneminden beri devam eden Memlûk politikasına Müslüman olmasıyla beraber İslami bir kimlik katarak, eski düşmanca siyaseti sadece Memlûk devletiyle sınırlanmış, Memlûklerin Müslüman kimliğini diğer Müslüman halklara teşmil etmeden bunun dışında tutmuştur. Bu amaçla Gâzân, Memlûk saldırılarını meşrulaştırmak için İslam âlimleri ve din büyüklerinden savaşın vacip olduğuna dair fetva almayı da ihmal etmemiştir.<sup>891</sup> Memlûk politikasına dini bir boyut getiren Gâzân, 1300 yılında güçlü bir ordu ile Suriye'ye girip, Mecmu'a'l-Muruc'ta önemli bir Memlûk ordusunu ortadan kaldırmıştır. Müslüman Gâzân bu savaştan önce iki rekât namaz kılmış,<sup>892</sup> ordusunu yerleştirirken kılıç çekileceğini düşünerek kibleye karşı gelmemesine dikkat dahi ettiği rivayet edilmiştir.<sup>893</sup> Bütün emirlerinin ısrarına rağmen Şam'da yağma yapılmasına izin vermemiş, askerlerin izinsiz şehre girmesini yasaklamış, Gürcü ve Ermenilerin zorbalık ve yağmalarını cezalandırmıştır.<sup>894</sup> Ayrıca Şam halkına birçok sadaka dağıtmış, hutbeyi de kendi

<sup>889</sup> Vassaf ve Mirhond, Gâzân'ın tahta çıkışını müteakiben Memlûklere İslam dinini kabul ettiğini haber vererek her iki taraf arasında dostane ilişkiler kurulmasını istediğini ancak bu teklifin Mısır hâkimi tarafından pek de hoş karşılanmadığını kaydetmektedir. (Mirhond, *a.g.e.*, V, s.404; Özkuzugüdenli, *a.g.e.*, s.153.)

<sup>890</sup> İkbâl, *Tarih-i Moğol*, s.267-271; Aktan, "Bahri Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hanedanı," *Belleten*, LIX/226, Ankara, 1996.

<sup>891</sup> Kaynaklarda Gâzân'ın "*Fesadların saldırgan ellerinin Müslüman beldelerinden kırılmasının Hazret-i Rahmani'nin tayin ettiği adil hükümdara vacib olduğu*"na dair bir fetva aldığı kaydedilmektedir. Bkz. Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.125; Mirhond, *a.g.e.*, V, s.404.

<sup>892</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni/Jahn*, s.127.

<sup>893</sup> Aksarâyî tabiatına yerleşmiş sağlam inançtan dolayı Gâzân Han'ın Kible'yi karşısına almaktan kaçındığı kibleyi arkasına alarak kibleye doğru kılıç çekmediğini belirtir. (Aksarâyî, *a.g.e.*, s.220.)

<sup>894</sup> Özkuzugüdenli, *a.g.e.*, s.98-99.

adına okutmuştur.<sup>895</sup> Ancak birinci Suriye seferinde kazanılan zafere rağmen, Dımaşk'ta bırakılan Moğol birliklerinin geri çekilmek zorunda kalması Gâzân'ın Suriye üzerinde arzu ettiği kalıcı başarıyı elde etmesine mani olmuştur. Memlûk kaynakları, Moğolların birinci Suriye seferinde kazandığı başarının ardından 21 Ağustos 1301 tarihinde Musul Kadısı Ziyau'd-din b. Bahau'd-din b. Yunus eş-Şafi ile bir Moğol ve gulamdan oluşan İlhanlı elçilik heyetinin Kahire'ye giderek Gâzân'ın Moğolca yazılmış bir mektubunu büyük bir kabul merasiminin ardından Memlûk Sultanı el-Melik en-Nâsır'a takdim ettiklerini kaydetmektedir.<sup>896</sup>

Gâzân Han, yumuşak üslupta kaleme aldığı mektupta, Memlûk hükümdarından yüksek hâkimiyetini tanımasını istemekteydi. Gâzân dini siyasetini göstermesi açısından büyük öneme sahip olan bu mektubu onun birinci Suriye seferinin sebep ve nedenlerini kendince izah etmesidir.<sup>897</sup> Kaynaklarda, Gâzân'ın mektubunun yüksek sesle okunmasının ardından el-Melik en-Nâsır'ın İlhanlı

<sup>895</sup> İbnü'l Fuvati, *el-Havadis*, s.502; Mirhond, a.g.e, V, .s.409; İbn-i Tagrıberdî 8 Ocak Cuma günü okunan hutbede Gâzân'ın isminin şu şekilde zikredildiğini kaydetmektedir. “*Mevlânâ es-Sultau 'l-Azam, Sultanu 'l-İslam ve 'l-Müslimin, Muzafferü 'd-Dünya ve 'd-Din Gâzân.*” (İbn Tagrıberdî, *en-Nucûm*, VIII, s.125.)

<sup>896</sup> Nüveyrî, *Nihayetü 'l Ereb*, XXXI,s.426 – 429; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, VIII, s.111 – 112:

<sup>897</sup> Gâzân Han mektupta özetle: Allah'ın kendilerini ve Memlûkleri bir ümmetin üyesi yaptığını ve kendilerini İslam ile onurlandırdığını, birinci Suriye seferinin ve savaşların yeniden başlamasının sorumluluğunun İlhanlı sınır bölgelerini (Mardin ve çevresi) yağmalayan ve Müslümanlara Ramazan ayında eziyet eden Memlûklere ait olduğunu, halkın çocuklarıyla birlikte kendilerine gelerek yardım istediğini, bunun üzerine cömertlik, namus duygusu ve İslam hırsıyla –özel bir hazırlık yapılmaksızın- harekete geçerek Allah'ın yardımıyla onları yendiklerini, kaçanları takip etmediklerini, askerlerine adil davranmalarını, onların yaptıklarını yapmamalarını ve halka zulmetmemelerini emrettiklerini halkın yiyecek ve içeceğini kendilerinin kalabalık askerleriyle paylaşmamaları için ordularının önemli bir kısmını geri çektiklerini, Suriye'de kalanlara da eğer Memlûk tarafından bir kişi dahi gelse savaşmaksızın geri çekilmeleri talimatını verdiklerini, onların gelmesi üzerine de Kendi askerlerinin mutlu bir şekilde geri döndüğünü anlatmaktadır. Gâzân mektupta İlhanlılar ile Memlûkler arasındaki siyasi hadiselerin gelişimini bu şekilde değerlendirdikten sonra devamla: şu anda Moğolların ve Memlûklerin İslam'da birleştiklerini, her iki tarafı ayıran yegâne şeyin Memlûklerin Mardin'de yaptıkları Zulüm olduğunu, kendilerinin bunun intikamını aldıklarını ve bu hareketin suçun cezasından ibaret olduğunu vurgulayarak bundan sonra her iki tarafın da insanlar için iyi işler yapmaya çalışması ve halka adaletli davranması gerektiğini bildirmiştir. Yine kendileri ile Memlûkler arasındaki savaşta asıl zararı toprak ve toprağın üzerinde yaşayan halkın gördüğünü, insanların huzursuz olduğunu, tüccarların güvenlerinin ortadan kalktığını, ticaretin kesilmesinden dolayı sıkıntılar ortaya çıktığını, her iki tarafın da bu hadiselerden mesul olduğunu, kendisinin ve el-Melik en-Nâsır'ın bir gün bunun hesabını (Allah katında) vereceğini belirtmiştir. Mektubunun sonuç bölümünde ise; kendisinin Kadı'u'l-kudat Ziyau'd-din Ebu Abdullah Muhammed'i şifahi bir mesaj ile onların huzuruna gönderdiğini, bu mesaja itimat edilmesini, cevapla birlikte Mısır ülkesinden kendilerine uygun bir hediye gönderilmesini, bu hediye suretiyle savaş mı, barış mı istediklerinin belli olacağını, kendisinin de bilahare ülkesinden ona uygun bir hediye göndereceğini yazmıştır. (Kalkaşandî, *Subhu 'l-a'sa*, VIII, s.70–72; İbn Tagrıberdî, *en-Nucûm*, VIII, s.135; Muhammed Mahir Hammade, *Vesa 'iku 'l-hurubi's-Salibiyye ve 'l-gazvu 'l-mogoli li-âlemi 'l-İslam, 489-1206h./1096-1404m*, s.383–386.)



hükümdarının asıl niyetine dair elçi Kadı Ziyau'd-din'e sorular sorduğu kaydedilmiştir. Anlaşıldığına göre, Ziyau'd-din, kendisinin Gâzân ve İlhanlı ileri gelenlerinin asıl niyetlerinin “*sulh, ticaretin yürütmesi ve hayatın kutsallığı olduğu*”na dair bir kanaate sahip bulunduğunu bildirmiştir.<sup>898</sup>

El-Melik en-Nâsır, emirleri ve devlet erkânı ile Gâzân'ın mektubuna verilecek cevabı değerlendirdikten sonra, cevabı içeren bir mektup kaleme alınmasını, bu mektubu Gâzân'a ulaştırmak üzere de, Emir Şemsu'd-din Muhammed et-Tîfî, İmadu'd-din Ali b. Abdu'l-Aziz b. Abdu'r-Rahman es-Sukkari ve Emir Husamu'd-din Özdemir el-Muciri'den oluşan bir heyetin tertibini emretmiştir.<sup>899</sup> Eğer kaynaklarda mektup ile ilgili bir tahrifatta bulunulmamışsa, el-Melik en-Nâsır'ın cevabı kendisinden beklenmeyecek kadar sert idi. Gâzân'ın dini inancına uygun olarak yeniden dizayn ettiği seleflerinin Memlûk politikasını ve bu doğrultuda kaleme aldığı mektubunun Nâsır tarafından verilen cevabı onun inancını samimiyetini de sorgular niteliktedir. Bu cevabın Memlûkleri, İlhanlılar ile yeni bir savaşın eşiğine getirdiğine şüphe yoktur.<sup>900</sup>

<sup>898</sup> Özkuzugüdenli, *a.g.e.*, s.154-155.

<sup>899</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.112-113.

<sup>900</sup> el-Melik en-Nasır, metni Memlûk kaynakları tarafından nakledilen bu mektubunda; İlhanlı hükümdarının söz, niyet ve uygulamalarının kendilerine malum olduğunu, askerlerin Mardin'e hücum ve yağmasının çok öncelerden beri vuku bulan bir hadise olduğunu, yağmacıların kendi ordu ve askerlerinden olmadığını, şayet öyle olsa dahi ordularının büyük bir kısmının bu düşüncüyü tasvip etmediğini, orada bulunan askerlerin çoğunun oruç tuttuğu ve harama el uzatmadığını yazmaktadır. Yine mektupta, Cengiz neslinden gelen bir hükümdarın (Gâzân), aksi çabuk ispatlanacak bir söz söylememesi gerektiği hatırlatılarak, kendisinin, Hükümdarın (Gâzân) –yatağında dönüşünden ata binip evini terk etmesine kadar- her hareketinden istihbarat vasıtasıyla ve onun “*kendisine damarından daha yakın adamları*” aracılığıyla haberdar olduğunu, hükümdarın en yakın dost ve maiyetinin kendi (el-Melik en-Nasır'ın) casusları olduğunu, bu kimseler tarafından hükümdarın iki yıl boyunca ordu topladığını, ata binebilen herkesi huzuruna çağırdığını, karşı karşıya geldiğinde Müslüman olduğu yönünde bir söylenti çıkardığını, bu söylentiler neticesinde de ordularının büyük bir kısmının “*bir Müslüman'ın başka bir Müslüman'a karşı savaşması caiz değil*” diyerek savaş meydanından ayrıldıklarını, bu yüzden mağlup duruma düşüldüğünü, kaza ve kader neticesinde kendi ordusunun yenildiğini ve bu durumun utanç sebebi sayılamayacağını belirtmektedir. El-Melik en-Nasır mektubun devamında; İlhanlı hükümdarının iddiasının yersiz olduğunu, ordusunun çok küçük bir kısmının Moğol ordusuyla karşılaştığını ve Moğolların önemli bir kısmını yok ettiğini bildirerek bütün bunların atalarının vurduğu darbeleri inkâr ettirmeye yetmeyeceğini, kılıçlarından hâlâ onların ecdatlarının kanının damladığını, atlarının nallarında kırdıkları (Moğol) kafataslarının izleri olduğunu, Moğolların bir kez kendi ülkelerine geldikleri halde Memlûklerin devamlı surette onların ülkesine girdiğini belirtmiş ve ondan (Gâzân) zamana aldanmamasını isteyerek Dımaşk ve Cebel es-Salihiyye'de yaptıklarının kendilerince bilindiğini yazmıştır. El-Melik en-Nasır, mektubun bundan sonraki kısmında; Haremu's-Şerif'te içki içildiğinin, bakirelere tecavüzde bulunulduğunun, öğrencilerin öldürüldüğünün, vaiz ve müezzinlerin hapsedildiğinin kendilerince malum olduğunu bildirerek, (Gâzân) eğer bu yapılanları tasvip ediyorsa, Allah katında bu

Vaziyetin son derece gergin bir hal aldığı bu durumda, Gâzân Han, Üçüncü Suriye seferine çıkmadan önce meseleyi barış yoluyla çözebilmek için, Eylül 1302 başlarında Arran'dan bu defa Kadı Nâsıru'd-din Tebrîzî ve Kadı Kubu'd-din Musuli'yi elçilik vazifesiyle Memlûk hükümdarına gönderdi.<sup>901</sup> İlhanlı kaynakları, elçiler vasıtasıyla Gâzân Han'ın Memlûk hükümdarından İlhanlı devletine tabi olması, yıllık muayyen bir vergi ödemesi, hutbe ve sikkeyi İlhan'ın adına çevirmesi gibi isteklerde bulunduğunu kaydetmektedir.<sup>902</sup>

Bu elçilerin gönderilmesini müteakiben, Gâzân gerekli hazırlıkları tamamlayarak Hille'ye geldiği bir sırada, daha önce Mısır'a gönderilen İlhanlı elçileri beraberlerindeki Mısır elçileriyle birlikte huzura gelerek vazifelerini yerine getirdiler. Yine bu esnada, Altınordu Hanı Tokta'nın üç yüz süvari ile desteklenen elçilik heyetinin 21 Ocak 1303 tarihinde büyük bir kabul merasimi tertip edilerek her iki grup da huzura alındı. Bununla birlikte Tokta'nın elçilerine daha çok iltifatta bulunuldu. Mısır elçileriyle bir süre sohbet eden Gâzân<sup>903</sup> Memlûklerin resmi muhaberat kaidelerine uygun düşmeyen bazı hareketleri üzerine<sup>904</sup> Mısır elçilerini hapsedilmek üzere Tebriz hisarına gönderdi.

---

dünyada ve öbür dünyada eline bir şey geçmeyeceğini, kısa sürede ülkesinin yıkılıp asker ve komutanlarının öldürüleceğini, eğer bu durumu biliyorsa, yapılanlardan mesul olduğunu, şayet bilmiyorsa şimdi durumu öğrendiğini, onun niyetinde samimiyetini gösterebilmesi için de tümen komutanlarını cezalandırılması gerektiğini yazmıştır. Devamında ise, yeniden siyasi gelişmelere dönerek, askerlerinin hızlı bir yürüyüş ile Suriye'ye girdiğini ancak bu ileri hareketin –halkın zarar görmemesi için- kendisi tarafından durdurulduğunu belirtmiştir. Mektubun sonuç kısmında ise (el-Melik en-Nasır); Kadıu'l-kudat vasıtasıyla gönderilen şifahi mesajın alındığını belirterek, onu (Kadıu'l-kudat) İlhanlı hükümdarının naibi kabul ettiklerini, ilim ve dinde meşhur olan bu kimsenin (İlhanlı) hükümdarın gerçek yüzünü bilmemesinden dolayı, eğer sulhu sağlamak istiyorsa (Gâzân'ın) kendisine daha yakın ve yetkili birisini göndermesini istemiştir. Bundan sonra, İlhanlı hükümdarının Mısır ülkesinden istediği hediyelere değinerek, her ne verirse İlhanlı'nın layığı olamayacağını belirtmiş, evvela kendilerine Irak'tan bir hediye gönderilmesi, “*niyetlerinin sabit olmasından sonra da kendilerinin de buna iki misli mukabelede bulunacakları*” mesajı ile mektuba son vermiştir. (Kalkaşandî, *a.g.e.*, VII, s.265-272; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb*, XXXI, s.431-441; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, VIII, s.115-117.)

<sup>901</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.114.

<sup>902</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.114-115; Özkuzugüdenli, *a.g.e.*, s.156.

<sup>903</sup> Gâzân'ın elçilerle sohbeti Memlûk heyetinde bulunan el-Muciri ile babasının sohbetine şahit olan İbnu'l Devadâri tarafından aynen nakledilmiştir. Tercüme ve değerlendirme için bkz. Samira Kortantamer, “Bahri Memluluklarda Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler”, İzmir, 1993, s.157-159.

<sup>904</sup> Bu hareketler arasında Gâzân'a gönderilen mektupta Memlûk hükümdarının isminin altın yıldızla yazılırken, İlhan'ın adının sade bir şekilde ve hürmette bulunulmadan kaydedilmiş olması, kilitli ve mühürlenmiş bir sandık içerisinde silah gönderilmesi ve Gâzân'ın isteklerine ret cevabının verilmesi bulunmaktaydı. (Vassaf'tan naklen Özgüdenli, *a.g.e.*, s.157.)

Gâzân Memlûklerin bu sert cevabının ardından meselenin halli için yeniden güce başvurmaktan başka bir çare kalmadığını anlamış olmalı ki bu olaydan sonra (29 Ocak 1303 tarihinde) ordusuyla Hille köprüsünden geçerek Şam'a hareket etti.<sup>905</sup> Ancak İlhanlı kuvvetleri bu defa tarihin en ağır yenilgilerinden birine uğradı. Gâzân'ın üçüncü Suriye seferi(1303 ilkbaharı) İlhanlı ordusunun tam bir hezimetini ile neticelenince, el-Melik en-Nâsır 1304 tarihinde yeni bir mektup gönderdi.<sup>906</sup> El-Melik en-Nâsır bu mektubunda; Gâzân devrinde vuku bulan hadiseler ve karşılıklı elçilerden bahsederek, Moğol ordusunun Dımaşk yakınlarında hezimete uğradığını bildirmiş, kendilerinin firar eden kimselere dokunmadıklarını belirtmiş ve bundan sonra her iki tarafın da savaş ve anlaşmazlıklardan uzak durması temennisinde bulunmuştur. Bununla birlikte, mektuptaki asıl iddia ve talep, Irak ve Bağdat'ın Allah'ın halifesine bırakılarak bütün ihtilafların ortadan kaldırılması idi. Ancak bu isteğin tahta yeni çıkmış olan Gâzân'ın halefi Olcâytû tarafından ciddiye alındığına dair bir bilgi yoktur.

Neticede, Gâzân'ın takip ettiği aktif Memlûk siyasetinin, bu devlet üzerinde onun seleflerinden daha ciddi bir tehdit yarattığına şüphe yoktur. Gâzân'ın bu aktif siyasetteki asıl hedefinin Suriye'ye yerleşmek, ya da hiç olmazsa İlhanlıların bu ezeli düşmanını tabi ve tesirsiz bir hale getirmek olduğu anlaşılmaktadır.<sup>907</sup> O, bu işi gerçekleştirebilmek için, daha ilk Suriye seferinde, hanedanından hiçbirisine nasip olmamış bir başarı kazanmıştı. Ne var ki, bu başarıdan istifade edebilmek Moğollar için pek de kolay değildi. Suriye ancak birkaç ay İlhanlı denetiminde kalabildi. Bununla birlikte Gâzân, ilk Suriye seferinde elde edilen başarının da verdiği psikolojik rahatlık ile Memlûkler üzerinde nüfuz tesis etmeye çalıştı. Dış münasebetlerde psikolojik açıdan Moğol üstünlüğünde geçen iki yılın ardından, İlhanlıların üçüncü Suriye seferinde uğradığı ağır hezimet, Memlûk-İlhanlı münasebetlerini birinci Suriye seferinden önceki duruma getirdi. Bu seferde elde edilen mağlubiyet, artık İlhanlı hükümdarları için aktif bir Memlûk siyasetinin terki demektir.

<sup>905</sup> Reşiddüddin, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni* /Jahn, s.143.

<sup>906</sup> Mektup için bkz. İbnu'l Devâdârî, *a.g.e.*, IX, s.119–120; Hammade, *a.g.e.*, s.413–416

<sup>907</sup> Hadiselere çağdaş olan Reşîdu'd-dîn'in muhtelif kaynaklardan, Gâzân'ın, Suriye seferine bir yağma ve cezalandırma hareketinden ziyade, Suriye'ye hâkim olmak için çıktığı anlaşılmaktadır. Suriye'de vakıflarla ilgili düzenlemelerde bulunması ve ayrılırken de kuvvetli bir askeri birliği bırakmış olması bunu göstermektedir. (Reşüddin, *Tarih'i Mübarek-i Gâzâni* /Jahn, s.216.)

Gâzân dönemine bakıldığı zaman Moğolların İslamlaşması ile beraber temelde Memlûk siyasetinde bir farklılık görülmesi de uygulamada çok değişiklikler olmuştur. Moğollar bu güne kadar savaşarak aldıkları yerlerin halkını katletmekten geri kalmazken, Haznedar savaşından sonra Şam'a giren Gâzân, halka hiç dokunmamıştır. Gâzân döneminde Suriye'ye yapılan seferlerde Ermeni askerlerin yapmış olduğu yağma ve taşkınlıkların dışında Müslüman halka karşı bir katliam ve yağma yapılmamıştır. Gâzân'ın Müslüman olması tebaası içerisindeki Hristiyanları hiç hoşnut etmemiş, Memlûk ilişkilerinde önceleri daha aktif rol alan bu zümre daha çekimser davranmıştır. Bu müttefikleri olan Hristiyan halklar ve devletlerde de görülmektedir. Mesela bu dönemde istiladan itibaren İlhanlıların her zaman en sadık müttefikleri olan Küçük Ermenistan krallığı bile İlhanlılara vermiş olduğu cizyeyi ödemekten kaçınmışlardır.<sup>908</sup> Yine hakeza İlhanlıların her zaman müttefiki olup kız vererek de bu ittifakı geliştirmeye çabalayan Bizans tarafsızlığını bildirmek için Gâzân'a elçilik heyeti göndermişlerdir.<sup>909</sup>

Gâzân'ın Müslüman olması Suriye halkının da içini ferahlatmış, hatta Gâzân Şam'a girdiğinde Cuma hutbesinde hatip onun adını zikrederek kendisinden “*Efendimiz Müslümanların ve İslam'ın en büyük sultanı Muzafferü'd-Dünya ve 'd-din Mahmud Gâzân*” şeklinde bahsetmiştir.<sup>910</sup> Fakat Gâzân Şam'a geldiğinde yanına gidip onunla görüşen Fukahadan İbn Teymiye<sup>911</sup> onun Müslümanlığından şüphe ederek onu siyaseten Müslüman olmakla suçlamış ve İlhanlılara karşı halka ateşli vaazlar vererek Müslümanları cihada çağırmıştır.<sup>912</sup> Yine o, bir yıl sonra İlhanlıların tekrar saldırması üzerine, halkı bilinçlendirmek için, başta Emevi Camii olmak üzere, birçok camiye dolaşmış, İlhanlılara karşı cihadın farz olduğunu ısrarla anlatmış, halkı onlara karşı mücadeleye çağırmıştır.<sup>913</sup> İbn Teymiye, insanları İlhanlılara karşı direniş çağrısını hadislerle de desteklemiştir.<sup>914</sup> Bu nedenle, İlhanlılarla savaşmanın bütün Müslümanlara vacip olduğunu, bu konuda İslam ümmetinin icmasının varlığını savunmuş, tıpkı sahabe döneminde zekât vermeyenlere karşı savaş açıldığı

<sup>908</sup> İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, VIII,s.122; Makrîzî, *Sülûk*, II, s.180; Spuler, *a.g.e.*, s.114.

<sup>909</sup> Spuler, *a.g.e.*,s.114.

<sup>910</sup> Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb*, XXXI, s.394; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, VIII, s.102.

<sup>911</sup> Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb*, XXXI, s.387-388; Makrîzî, *Sülûk*, I, s.889.

<sup>912</sup> İbn Teymiye, *el-Fetâvâ*, III, s.556.

<sup>913</sup> İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIV, s.14.

<sup>914</sup> İbn Teymiye, *el-Fetâvâ*, III, s.556.

gibi, İlhanlılara karşı savaşılmaması gerektiğine dair fetvalar vermiştir.<sup>915</sup> Gâzân Han, Memlûklere karşı sefere çıkmadan önce yeni kabul ettiği dinin kurallarına göre hareket edip, İslam âlimleri ve din büyüklerinden bir fetva alarak hareketini meşrulaştırma çabasına<sup>916</sup> karşılık Memlûk hükümdarı el-Melik en-Nâsır da İbn Teymiye'den Moğollar aleyhine fetvalar alarak onun bu tutumuna cevap vermiştir.<sup>917</sup>

Gâzân Memlûklere karşı giriştiği seferlerde ele geçirdiği yerlerde Müslüman halka karşı gayet adil davranmış, idare mekanizmasını da bu yönde ihdas etmiştir. Hatta Gâzân bu sırada Ermeni ve Gürcülerin zorbalık yapıp yağmada bulunmasına çok kızmış, Kit boğa'nın torunu Argi'yi zorbalıkların bastırılması ve tahribatta bulunan askerlerin cezalandırılması için göndermiştir.<sup>918</sup> Gâzân'ın dedeleri Hûlâgû ve Abâkâ ile babası Argûn zamanında dini temelde Hristiyan Müslüman mücadelesi gibi görünen İlhanlı-Memlûk mücadelesini fesada ve adaletsizliğe karşı Müslüman adil bir hükümdarın mücadelesi şeklinde bir dini temele oturtmaya çalıştığı görülmektedir.

Gâzân Han, İlhanlı-Memlûk ilişkilerinin, Moğolların hezimetini ile tam bir çıkmaza girdiği bir esnada vefat etti. Halefî ve kardeşi Olcâytû, tahta çıkışını müteakiben, evvela Gâzân'ın Memlûk Siyasetini devam ettirerek Suriye'ye bir sefer düzenlemek istediysen de, sonradan bu kararından vazgeçti.<sup>919</sup> Tebriz'de göz hapsinde tutulmakta olan Mısır elçilerini çeşitli hediyeler, iyi niyet dilekleri ve bundan sonra harplere son verilmesi teklifiyle birlikte Memlûklere gönderdi.<sup>920</sup>

Gâzân, Olcâytû ve Ebu Said dönemlerinde Suriye halkının seleflerinden farklı olarak Moğollara karşı bakış açıları bile değişmiştir. Onların Müslümanlığı halkın meyline bile sahip olmuş, hatta İbni Teymiye bile müdahale etme gereği duymuştur. Bu dönemde Gâzân nasıl ki Hristiyan dünyasına karşı dini bir siyaset

<sup>915</sup> İbn Teymiyye, *Mecmu' l Fetevâ*, XXVIII, s.228, 297–298

<sup>916</sup> Kaynaklarda Gâzân'ın, fesatların, saldırgan ellerin Müslüman beldelerinden kırılmasının Hz. Rahman'ın tayin ettiği adil hükümdara vacip olduğuna dair fetva aldığı kaydedilmektedir. (Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mübarek-i Gâzânî / Jahn*, s.125.)

<sup>917</sup> İkbâl, *a.g.e.*, s.277. İbn-i Teymiyye'nin İlhanlılara karşı vermiş olduğu fetvalardan üç tanesi büyük önem arz etmektedir. Özellikle bu fetvaların biri çok uzun ve İlhanlılar ile Şiilere kınama ve hakaretler içeren düşmanca bir siyaseti ortaya koyduğu bir fetvasıdır. Bu fetvaların tetkik ve yorumu hakkında daha geniş bilgi için bkz. Denis Aigle, "The Mongol Invasions of Bilad al-Sham by Ghazan Khan and Ibn Taymiyah's Three "Anti-Mongol Fatwas," *Mamluk Studies Review*, Vol. 11, No. 2, 2007, s.89–120.

<sup>918</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mübarek-i Gâzânî / Jahn*, s.130.

<sup>919</sup> Özkuzugüdenli, *a.g.e.*, s.158.

<sup>920</sup> Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb*, XXXI, s.417.

malzemesi olarak kullanmışsa Memlûklere karşı da Müslüman olmasını aynı şekilde siyasi hedefine ulaşmada çekinmeden kullanmıştır.

Gâzân Han döneminde İlhanlı-Altınordu hanları arasında roller değişmiş, İlhanlı tahtında Müslüman Gâzân Han varken Altınordu tahtında Budist Tokta Han bulunuyordu.<sup>921</sup> Gâzân Han dönemine kadar İlhanlı-Altınordu arasındaki silahlı mücadele tamamen durmuş değildi. Tokta Han da takriben 1301 yılında Derbend geçidinden geçerek bir istila teşebbüsünde bulundu. Oldukça kolay bir şekilde bertaraf edilen bu teşebbüs, bazı yerel emirlerin Gâzân Han'a tabi olmalarıyla neticelenmiştir.<sup>922</sup> Tokta Han emriyle gönderilen 325 kişilik bir heyet 21 Ocak 1303 tarihinde Gâzân Han'a gelmiş, heyetin başkanı olan İsa Gürkan bütün Kafkas ülkesinin terk ve teslimini, Hûlâgû'nun ortaya çıkmasına kadar Altınordu hükümdarlarının burada hâkimiyet tesis etmelerine dayandırarak Gâzân Han'dan istemiştir.<sup>923</sup> Bu istekle Gâzân Han'ın karşılıklarına çıkmalarının sebebi onun Suriye'de ve şark bölgesindeki sıkıntıları ve mücadelesi ile Tokta Han'ın Gürcüleri kışkırtarak İlhanlı üzerine saldırtma teşebbüsüdür.<sup>924</sup> Gâzân Han askeri durumun tehlikeli olmasına rağmen fikrini değiştirmemiş, Tokta Han'ın gönderdiği heyeti, azaların çokluğu nedeniyle alay ederek taleplerini reddetmiştir.<sup>925</sup>

Gâzân döneminde Anadolu tarihinde son derece önemli olayların vuku bulduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde Anadolu hadiselerinin sosyal ve siyasi arka planında önemli bir değişiklik gözlemlenmektedir. Bu ana kadar isyan eden yegâne kitle Türkmenler iken, artık bu tarihten itibaren bizzat Moğol emirleri de İlhanlı merkezine karşı isyan bayrağı açmaya başlamışlardır. Gâzân Han devrinde, İlhanlı hâkimiyetine karşı muhalefet merkezlerinden birisi haline gelen Anadolu'da her biri Moğol asıllı komutanlardan sırasıyla; Togaçar, Baltu ve Sülemiş, 696/1296 – 698/1299 tarihleri arasında merkeze karşı isyan bayrağını açmıştır.<sup>926</sup> İlhanlı ordusu, her defasında bu isyanları şiddetli bir şekilde bastırmaya muvaffak olduysa da bu karışıklıklar Anadolu'daki İlhanlı nüfuz ve otoritesini temelden sarsmıştı. Bu

<sup>921</sup> Kitapçı, *a.g.e.*, II, s.184.

<sup>922</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.113.

<sup>923</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mübarek-i Gâzâni / Jahn*, s.136.

<sup>924</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.113.

<sup>925</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.114.

<sup>926</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mübarek-i Gâzâni / Jahn*, s.101, 105, 124; Aksarâyî, *a.g.e.*, s.152-157, 158-165, 193-199; Turan, *Türkiye*, s.616-617, 618, 622-624; Erdem, *a.g.e.*, s.339-345, 356-360.

hadisenin arka planında, VII/XIII. yüzyıl sonlarına doğru İlhanlı devletinde ortaya çıkan dâhili kriz ile Anadolu’da vuku bulan siyasi hadiselerle doğru orantılı olarak, buradaki Moğol kuvvetleri ve denetiminin artırılmasının yatmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bütün bu gelişmeler, Anadolu’daki İlhanlı otorite ve hâkimiyetinin sonu, Türkmen beyliklerinin ise istiklalini hazırlayacak olan önemli bir sürecin başlangıcını teşkil etmiştir. Başta Osmanlı Beyliği olmak üzere uçlardaki pek çok Türkmen beyliği böyle bir siyasi atmosferde ortaya çıkmıştır.<sup>927</sup> Gerçi İlhanlı hükümdarları kendileri için siyasi, ekonomik ve stratejik açıdan büyük bir öneme sahip olan Anadolu’dan vazgeçmeyi kolay kabullenmemişlerse de, hâkimiyetlerini sağlam bir şekilde tesis etmeye de bir türlü muvaffak olamamışlardır.

Gâzân Han devrinde, Anadolu tarihindeki gelişmeler için asıl belirleyici unsur, II. Mesud’un Baltu isyanındaki tutumu ve III. Alâeddin Keykubat’ın şahsî zaaflarından dolayı artık bütün yetkilerini kaybeden Selçuklu sultanları değil, Moğol emirleri ve İlhanlı merkezinden tayin edilen bürokratlar idi. Gâzân’ın ülke genelinde uygulamaya koymak istediği adil idare ve reformlar, bu bürokratların direnç ve yolsuzlukları ile karşılaşarak akim kaldı. Anadolu hadiselerini kaleme alan müelliflerin tamamında<sup>928</sup> Gâzân’ın adil idaresinin Anadolu’ya yansıdığı, ya da reformlarının olumlu neticeler bıraktığı hakkında en ufak bir bilgi bulunmamaktadır.<sup>929</sup> Gerçi suistimalleri kanıtlanan İlhanlı bürokratları Gâzân tarafından en sert şekilde cezalandırılmışsa da,<sup>930</sup> bu uygulamalar hiçbir zaman zulüm ve zorbalığın önüne geçememiştir.<sup>931</sup> Gâzân Han’ın bütün bu gelişmeler arasında Anadolu’da daha merkezi bir İlhanlı idaresi kurma teşebbüsü, Moğol Anadolu valilerinin isyanı, Selçuklu hükümdarlarının birbiri ardına azli ve bu

<sup>927</sup> Özkuzugüdenli, *a.g.e.*, s.141-142.

<sup>928</sup> Gâzân Han’ın yarlığı ile Selçuklu ülkesi vakıfları nazırlığına tayin edilen Aksarâyî, İlhan’ın eşsiz adaletinden övgü dolu cümlelerle bahsetse de, bu cümleler asla Anadolu’daki Moğol idaresi, ya da idarecileri için kullanılmış değildir. (Aksarâyî, *a.g.e.*, s.239-241.)

<sup>929</sup> Gâzân devrindeki Anadolu’daki soygunlar bilhassa VII/XIII. yüzyıl sonları ile VIII/XIV. yüzyıl başlarında Aksaray’da yaşayan şair Seyfeddin Muhammed Fergani’nin divanına yansımıştır. Şair, Gâzân Han’a hitaben kaleme aldığı manzum iki mektupta Anadolu’daki zulmü dile getirmiştir. Bkz. Ahmed Ateş, “Anadolu’nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Sayf al-Din Muhammed al-Fergani”, *Belleten*, XXIII/91, Ankara 1959, s.423-424, 430-432.

<sup>930</sup> Mesela, yeni düzenlemeler yapmak için Anadolu’ya gönderilen Nizamu’d-din Yahya, halka zulmettiği için İlhanlı merkezine şikâyet edilince, Gâzân tarafından yargılanarak katledilmiştir. Bkz. Aksarâyî, *a.g.e.*, s.238.

<sup>931</sup> Bu dönemde Anadolu’daki zulüm ve zorbalık için bkz. Turan, *Türkiye*, s.616-635; Yuvalı, “İlhanlılar’ın Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli”, s.590-594.

durumdan istifade ile meşruiyet elde eden Türkmen beyliklerinin güç ve nüfuzunu artırmalarından başka bir netice vermemiştir.

Gâzân Han döneminde (1295–1304), İslam aleyhtarı siyasete son verilmesiyle Anadolu’da genel bir huzur oluşmuştur. Onun İslamiyet’e girişi, Anadolu’da İslamlaşma sürecini yeniden hızlandırmıştır. Geldiklerinden bu yana Anadolu bozkırlarında Şamanist hayatlarını sürdüren göçebe Moğol oymakları, Türkmen babaları vasıtasıyla yavaş yavaş Müslüman olmaya ve toprağa yerleşmeye başlamışlardır. Ayrıca 1250’lerden beri süren kargaşa dönemi bu suretle ağır ağır ortadan kalkmıştır.<sup>932</sup>

Müslüman Gâzân Han’ın dini siyaseti gereği Anadolu’ya önem verip ne kadar hassas davransa da sonuç itibarıyla siyasi karışıkların had safhaya ulaştığı ve artık sadece Türkmenlerin değil bizzat Moğol vali ve komutanlarının da isyan bayrağı açtığı Anadolu’da, Gâzân Han’ın merkezi otoriteyi tesis için Müslüman halka yönelik yaptığı her türlü teşebbüs, İlhanlı devletindeki iç ve dış siyasi gelişmelerin gölgesinde sonuçsuz kalmıştır. Gâzân’ın yoğun iç ve dış meşguliyetleri arasında isyan ve itaatsizliklerle sarsılan Anadolu için hususi bir siyaset oluşturmakta yetersiz kalması, burada yeni siyasi teşekküllerin oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Hûlâgû ve Abâkâ’nın dış siyasetini benimseyen Gâzân Han, bunun tabii bir sonucu olarak Suriye’de Memlûk Devletine karşı yeni bir istila hareketine girişmiş, bu savaşta Moğolların müttefiki olan Ermenilerin kuvvetleri bulunmuş ve İlhanlılar için faydalı işler yapmışlardır. Ancak, bir taraftan son Frank krallıklarının düşmüş olması, diğer taraftan İlhanlıların kesin şekilde İslamiyet’e geçmesi bu Moğol zaferlerine büyük bir önem verdirmiyordu. Zaten, bu parlak zaferden sonra Gâzân Han hemen İran’a dönmüş (Şubat 1300) ve Memlûkler Suriye’yi yeniden ele geçirmişlerdir.<sup>933</sup>

Böylesine önemli bir zaferden sonra ortaya çıkan bu başarısızlık, kuşkusuz Gâzân Han’ın Hristiyan dünyası ile yeniden ilişkiye geçmesini gerektirmiş ve onu 12 Nisan 1302’de Papa VIII. Boniface’ye bir mektup yazmaya teşvik etmiştir. Gâzân Han bu mektubu daha önce Batı’ya gönderilmiş olan Cenevizli Buscarel De Gisolf ve Moğol Köködey ile birlikte Papaya göndermişti. Buscarel 1303 yılında ise üç

<sup>932</sup> Ahmet Yaşar Ocak, “Anadolu”, *DİA*, İstanbul 1991, III, s.112.

<sup>933</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.420-421.



Moğol asiliyle birlikte, İngiltere Kralı Edward'a baskı yapmak için görevlendirilmiş ve kralın hareketsizliği konusunda İlhanlılara sunduğu mazeretleri götürerek görevini tamamlamıştır.<sup>934</sup>

Gâzân Han, Hristiyan dünyası ile ilişkilerini devam ettirebilmek için dâhilde Hristiyan halkına yapmış olduğu baskıyı kaldırdı. Müslüman olduğunu Papa ve diğer Avrupa devletlerinden gizlemesi onun dış siyasetindeki dini politikası açısından dikkat çekicidir. Gâzân, Batı'ya karşı hakiki dinini gizlemesini o kadar iyi bildi ki, ya zaman zaman Hristiyan ya da hiç değilse Hristiyan yardımcısı olarak telakki edildi. Hristiyan dünyasının Gâzân'ı bu şekilde tanımada Küçük Ermenistan Kralı Hetum'un verdiği bilgilerin büyük payı bulunmaktadır. Hatta Aragonlu II. Jakop bu beyanata istinaden Gâzân Han'a askeri yardım bile teklif etmiştir.<sup>935</sup>

Anadolu'da Selçuklu Hanedanının 1302'de ortadan kalkmasıyla Moğol valileri doğrudan doğruya ülkeyi yönetme durumuna gelmiş, Bizans ile İlhanlı arasındaki tampon bölge kalkarak sınır komşusu durumuna gelmişlerdi. Anadolu'da Selçukluların yıkılmasından yararlanan Osmanlı Beyliği Bizans'ın aleyhine genişleme gösteriyor, İznik şehrini tehdit ediyordu. Bizans İmparatoru onlara karşı müttefiki İlhanlılardan faydalanmayı tasarlamış, Gâzân Han'a İmparatorluk ailesinden bir kız vermek suretiyle bu ittifakın güçlendirilmesi düşünülmüş<sup>936</sup> ise de bu esnada Gâzân Han'ın ölümü bunun gerçekleşmesine engel olmuştur.<sup>937</sup> Gâzân Han'ın ani vefatının Anadolu'ya bir Moğol akını bekleyen Bizanslılar'da hayal kırıklığı meydana getirdiği görülmektedir.<sup>938</sup> Nitekim Bizans ile Türkmenlere karşı yapılan ittifakın yarım kalmasında İlhanlılardaki hızlı İslamlaşmanın da büyük tesiri olmuştur.<sup>939</sup> İlhanlılar Bizans'ın bu isteklerine karşı Beylikler üzerine taarruza girişmeleri söz konusu olsa da sonuç açısından durumda bir değişiklik olmamıştır.

Sonuçta Gâzân Han, içte tamamen İslami bir politika ile dışta Hülâgû, Abâkâ ve Argûn'un politikalarını bağdaştırmasını bilmiştir. Ancak Gâzân Han'ın kısa bir

<sup>934</sup> Roux, *Moğol*, s.404,429.

<sup>935</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.253-255.

<sup>936</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mübarek-i Gâzânî / Jahn*, s.143.

<sup>937</sup> Başstav, *a.g.e.*, s.20; Howorth, *a.g.e.*, III, s.464.

<sup>938</sup> Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, s.305.

<sup>939</sup> Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, s.30

süre sonra meydana gelen ölümü, gerçekleşmesini istediği Hristiyan dünyası ile İlhanlı ittifakının uygulamaya konulmasına mani olmuştur.<sup>940</sup>

### 2.2.2.2. Sünnilik ve Şiilik Arasında Bir Han: Muhammed Olcâytû Dönemi (1304–1316)

#### 2.2.2.2.1. Sultan Muhammed Olcâytû'nun Dini Yönü

Gâzân Han'dan sonra onun veliahdı kardeşi Olcâytû Muhammed Hudâbende<sup>941</sup> İlhanlıların sekizinci hükümdarı olarak İlhanlı tahtına oturmuştur. Olcâytû 12 Zilhicce 680/12 Mart 1282 tarihinde Serahs ile Merv arasında Sahra-i Kahile'de Salı günü dünyaya gelmiştir.<sup>942</sup> Argûn Han'ın oğlu olan Olcâytû'nun

<sup>940</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.421; Yuvalı, "Hristiyan Dünyası", s.276.

<sup>941</sup> Olcâytû Muhammed Hudâbende Han'ın isimleri ile ilgili birçok rivayetler vardır. Olcâytû ismi Moğolca bir kelime olup bereket bolluk ve müjde gibi anlamlara gelir. Şehzade Merv ile Serahs arasındaki sahrada dünyaya geldiği zaman yedi gün müddetle yağmur yağmış, insanlardaki korku ve endişe güven ve emniyete tebdil olduğundan yeni doğan şehzadeye mübarek, talihi anlamında bu isim verilmiştir. (es-Seyyâd, *Şarku'l-İslam*, s.345; Sabri Selim, *a.g.e.*, s.433) Hudabende isminin konulmasıyla ilgili farklı rivayetler de vardır. Ünlü seyyah İbn-i Battûta 728/1327 yılında bölgeye ziyaretinde Hudabende ismi hakkında duyduklarını şöyle anlatır: "Ebu Said Bahadır Han'ın babası tatar hanlarından İslamiyet'i kabul etmiş olan Muhammed Hudabende dir. Bir rivayete göre "Hudabende, "Abdullah" manasına gelir. Çünkü Farsçada "Huda" "Allah" ve "bende" de "gulam" veya "abd"(köle, kul) anlamına gelir. Diğer bir rivayete nazaran ismi (hı)'nın fethi ile "Harbende"dir. "Har", Farsi'de eşek demek olduğundan bu surette manası "Gulam-ı Hımar" olur. Bu son ad şöhret bulduğundan, iki rivayet arasındaki ihtilaf ortadan kalkar. Ancak adı geçen sultan, taassup sebebiyle, bunun birinci isme tebdil etmiştir. Tatar hanları dünyaya yeni gelmiş çocuğa doğduğu sırada eve ilk giren kimsenin adını vermekte idiler. Bahsedilen melikin doğumunda ilk defa, oraya "har-bende" denilen, eşek bakıcısı girdiğinden onun adı verilmiştir." (İbn-i Battûta, *a.g.e.*, s.166.) Dönemin kaynaklarından İbn Serrâç'ın eseri *Tuffâh*'da da Harbende olarak zikredilmekte ve müellif manasında "Gulam-ı Hımar" olarak açıklamaktadır. (İbn Serrâç, *Tuffâh*, yp.225a.) Moğol adetlerine göre insanlar küçük çocuklarına onun sıhhat ve iyiliğini umarak haset ve nazardan korumak için çirkin isimler veriyorlardı.( es-Seyyâd, *Şarku'l-İslam*, s.346; Abdüsselam Fehmî, *a.g.e.*, s.215; Sabri Selim, *a.g.e.*, s.433.) Devletşâh'da bu mealde bir rivayet vardır: "Bir çocuk güzel olursa anası babası ona nazar değmesin diye ona çirkin bir ad verirlerdi. İşte bu yüzden ona Harbende adını vermişlerdir." (Devletşâh, *a.g.e.*, II, s.271.) Yine Devletşâh'taki başka bir rivayete göre: "Gâzân sultan olunca Olcâytû'ndan kaçmış, birkaç yıl Kirman ve Hürmüz taraflarında Harbendekân ile gezip dolaştığı için ona "Harbende" denilmiştir." diye zikreder. (Devletşâh, *a.g.e.*, II, s.270-271.) Bazı kaynaklarda da Olcâytû Han'ın Şiiliğe geçmesiyle kendisine hakaret babında Sünnilerin ona "Harbende" ismini söyledikleri, Şiilerin ise "Hudabende" dedikleri rivayet edilmektedir. (Abbas İkbâl, *Tarih-i İran*, s.476; a. mlf, *Tarih-i Mufasssal-i İran*, I, s.308; Howorth, *a.g.e.*, III, s.535; Fehmî, *a.g.e.*, s.215.) Bütün bu rivayetlere rağmen "Harbende" isminin kaynaklar tarafından çocukluğundan beri kullanıldığını göz önünde bulundurmak gerekir.

<sup>942</sup> es-Seyyâd, *Şarku'l-İslam*, s.345; Sabri Selim, *a.g.e.*, s.433

annesini Kerayit kabilesinden Saruca Noyan'ın<sup>943</sup> kızı Uruk Hatun'dur.<sup>944</sup> Annesini Hristiyan olduğu için Olcâytû'da çocukluğunda bu dini terbiye üzerine yetiştirilmiştir.<sup>945</sup> Argûn Han döneminde batı dünyası ile var olan ittifak çabaları sırasında 688/1289 senesinde vaftiz edilen Olcâytû'ya Papa IV. Nikola'ya izafeten Nikola adı verilmiştir.<sup>946</sup> Olcâytû annesinin ölümüne kadar Hristiyan olarak yaşamıştır.<sup>947</sup> Ayrıca Olcâytû Han'ın saltanatından önce Budist inancına sahip olduğuna dair Kâşânî'de rivayetler vardır.<sup>948</sup> Kâşânî Sultan'ın İslam öncesi inancı hakkında “*Atalarının akidesi üzerine şirk ile yetişmiş, bir süre putlara secde ettikten ve tapındıktan sonra gerçek Tanrı'nın birliğine, samadaniyetine mutlak secdesini ikrar etmişti.*” diyerek kısaca bilgi vermiştir.<sup>949</sup> Onun Budist inancına sahip olduğu dönem Budizm'in İlhanlı topraklarında iktidar hâkimiyetinin en güçlü olduğu babası Argûn Han'ın saltanat zamanıdır denilebilir.

Gâzân Han ölümünden sonra yerine kardeşi Olcâytû'nun geçmesi ve aynen reformlarına devam edilmesi konusunda emirlerden söz alması üzerine,<sup>950</sup> vefatıyla beraber 15 Zilhicce 703/19 Temmuz 1304 tarihinde İlhanlı tahtına geçen Muhammed Hudâbende'nin ne zaman Müslüman olduğu konusunda ihtilaflar mevcuttur.<sup>951</sup> Büyük ihtimalle kardeşi Gâzân'ın Müslüman olduğu 694/1295 yılında Müslüman olup Hz Peygamber'in (s.a.v.) adı olduğundan dolayı Muhammed ismini almıştır.<sup>952</sup> Olcâytû'nun henüz on dört yaşlarında iken İslamiyet'i kabul edip, Horasandaki Hanefi âlimlerinin etkisiyle de bu mezhebe tabi olmuştur.<sup>953</sup> Çünkü bu dönemde

<sup>943</sup> Saruca veya Sarımca Kerayit kabilesinden olup, Hülâgû Han'ın hanımı Nasturi Hristiyan'ı olan Büyük Hatun Dokuz Hatun'un kardeşidir. Onun diğer oğlu ise Olcâytû döneminde uzun süre Anadolu valiliği yapmış olan İrcin Noyan'dır. (Kâşânî, *a.g.e.*, s.52.)

<sup>944</sup> es-Seyyâd, *Şarku'l-İslam*, s.345; Sabri Selim, *a.g.e.*, s.434.

<sup>945</sup> es-Seyyâd, *Şarku'l-İslam*, s.346; Sabri Selim, *a.g.e.*, s.434.

<sup>946</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.216; es-Seyyâd, *Şarku'l-İslam*, s.346; Sabri Selim, *a.g.e.*, s.434.

<sup>947</sup> es-Seyyâd, *Şarku'l-İslam*, s.346.

<sup>948</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.25, 96.

<sup>949</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.25

<sup>950</sup> Gâzân Han'ın vasiyeti için bak. Kâşânî, *a.g.e.*, s.12-15.

<sup>951</sup> Bazı kaynaklar da onun Müslüman eşi vasıtasıyla İslamiyet'i seçip Müslüman olduğu konusunda bilgiler vardır. (Abbas İkbâl, *Tarih-i Mufasssal-i İran*, I, s.313; Fehmi, *a.g.e.*, s.215) bazı kaynaklarda onun Mardin emirinin kızı Dünya Hatun ile evlenmesi dolayısıyla Müslüman olduğu iddiası (Recep Abdülhalim, *İntişaru'l-İslam Beyne'l-Moğol*, Matbatü'l Cebelavi, Kahire, 1407/1986, s.67.) varsa da bu evlilik 709/1310 senesinde vuku bulduğu göz önüne alınınca rivayetin açıkça hatalı olduğu görülmektedir.

<sup>952</sup> Ebu'l Fidâ da aynı şekilde Olcâytû'nun kardeşi Gâzân'la beraber Müslüman olup Hz Muhammed (s.a.v.) hürmeten onun adını aldığı zikreder. (Ebu'l-Fidâ, *el-Muhtasar*, IV, s.61.)

<sup>953</sup> es-Seyyâd, *Şarku'l-İslam*, s.346; Recep Abdülhalim, *a.g.e.*, s.188; Sabri Selim, *a.g.e.*, s.434

Horasan'a tamamen Ehl-i Sünnet mezhebi hâkim olup çoğunluk ise Hanefî ve Şafililerden oluşuyordu. Olcâyâtû'nun valiliği sırasında da etrafındaki âlimler ekseriyetle Hanefî mezhebine mensupturlar.

Olcâyâtû döneminde Yahudilik ve Yahudiler hakkında kaynaklarda fazla bir bilgi verilmemektedir. Yahudilerin Argûn Han dönemindeki idari ve mali alandaki nüfuzlarını Keyhâtu döneminde Yahudi kıyımıyla kaybetmelerinin ardından siyasi ve ekonomik güçlerini büyük ölçüde kaybetmişler, bazıları da ihtida yoluyla hayatlarını kurtarmışlardır. Gâzân döneminin ve Olcâyâtû döneminin en kudretli veziri olan Reşîdu'd-dîn Fazlullah da ihtida etmiş bir Yahudi idi.<sup>954</sup> Bu dönemde özellikle Bağdat Yahudileri arasında ihtida hareketleri çok yaygın idi.<sup>955</sup> Kâşânî bu dönemde sarayda bulunan Yahudi devlet adamlarından ve onların entrikalarından da bahsetmektedir.<sup>956</sup> Ayrıca Kâşânî, Olcâyâtû'nun askerleri içerisinde çok zenginleşmiş ve Müslümanları hakir gören bir Yahudi süvari birliğinden de söz etmektedir.<sup>957</sup>

Gâzân Han döneminde hızlı bir şekilde başlayan İslamlaşma Olcâyâtû devrinde de Moğollar arasında gücünü ve etkisini artırarak sürdürüyordu. Sultanın Hanefî mezhebini tercih etmesi ve bu tercihten kuvvet alan Sünnî mezhep imamları, sikkelerin üzerinde Hulefa-i Raşîdîn'in isimlerinin zikredilmesi için uğraş veriyorlardı.<sup>958</sup> Ancak vezir Reşîdu'd-dîn mezhep çatışmalarına yol açacağı gerekçesiyle böyle bir uygulamayı engelliyordu. Bununla beraber devlet içerisinde Sünnî mezhepler arasındaki mücadele de kızışıyordu. Başında Vezir Reşîdu'd-dîn'in bulunduğu ve devlet bürokrasisine hâkim Farslılar'dan oluşan Şafililer, Hanefîlerin hükümdar ve devlet üzerindeki nüfuzunu hazmedemiyorlardı. Hepsisi de Hanefîleri sultanın gözünden düşürmek için var güçleri ile mücadele etmekteydiler. Farslı Şafilere karşı, Hanefî mezhebinden olanların çoğunlukla Türk ve Moğol asıllı

<sup>954</sup> Reşîdu'd-dîn'in Müslüman ve Yahudi dini üzere olduğu konusunda ihtilaf çoktur. Spuler onun her ne kadar Müslüman olduğu rivayetlerini zikretse de onun Yahudi olarak kaldığı kanaatini belirtmiştir. (Spuler, *a.g.e.*, .271-273.) Kâşânî ise eserinde onun Yahudiliğinden bahsetse de kendisine eserini yazma konusundaki yardımlarından değinerek hakkını vermediğinden dolayı kızsda da eserinin birçok yerinde onun Sünnî bir Müslüman olarak anar ve son dönemlerde Yahudilik ile ilgili iftiralar uğradığını söyler. (Kâşânî, *a.g.e.*, s.94,130,166.)

<sup>955</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.90; Spuler, *a.g.e.*, s.273.

<sup>956</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.165.

<sup>957</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.157.

<sup>958</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.96.

olmaları, meseleyi ister istemez iktidar mücadelesi haline getiriyordu.<sup>959</sup> Bu dönemde iktidar üzerinde nüfuz elde edebilmek için Hanefî ve Şafilere arasında büyük çekişmeler yaşanıyor, sonuçta sultanın itimadını kazanarak vezir Reşîdu'd-dîn marifetiyle Mevlânâ Nizamüddin'i devletin Kadî'l-Kudatlığına getirtmeyi başaran Şafilere, Hanefilere karşı bir zafer kazanmış oldular. Mağlup olmanın yanında iktidarlarını da kaybeden Hanefiler, Şafilere karşı derhal saldırıya geçtiler ve onları zinaya cevaz vermekle suçladılar. Başta Mevlânâ Nizamüddin olmak üzere Şafilere de aynı şekilde karşılık verdiler. Huzurunda cereyan eden ve ilmi olmaktan çok seviyesiz ve çıkar sağlamaya yönelik bu hadiseden son derece etkilenen Sultan ve emirler İslam dininden soğudular.<sup>960</sup> İçlerinden din değiştirmek isteyenler bile çıktı. Emir Kutluğ Şah: “*Cengiz'in Yasa ve Yeysür'ünü bırakıp Arab'ın köhne dinine girdik. ... Biz Cengiz Han Yasası'na geri dönelim*” diyerek hayıflanıyor, bir yandan da Yasa'ya dönmek istediklerini dile getirmişlerdir.<sup>961</sup>

Olcâytû Han olayları unutmak ve kasvetli ortamdan kurtulmak maksadıyla Arran taraflarında kışladıktan sonra Sultaniye'ye dönmüştür. Burada eğlenirken yağmurlu bir günde şehrin muhafızlarının üzerine yıldırım düştü ve bir kaç tanesi hayatını kaybetmiş, hadiseden son derece etkilenmiş bir halde emirlerin yanına gelen Sultan'a Ümera, onun eski töreler ve Cengiz Han Yasa'sına göre ateşin üzerinden atlaması lazım geldiğini beyan ettiler. Akı karışan Sultan kesin bir karar verebilmek için Moğollar üzerinde her zaman önemli bir nüfuzu olan Bahşileri çağırttı. Budist Bahşiler, uğursuzluğa İslam Dininin sebep olduğunu öne sürerek, Sultanın derhal bu dinden çıkması gerektiğini tehditkâr bir ifade ile bildirdiler. Rahiplerin sözü öyle etkili oldu ki Sultan ve maiyeti üç ay süreyle ibadete yaklaştılar.<sup>962</sup> Yine İlhanlı ileri gelenleri, Olcâytû'nun oğlu Ebû Said'in ölüm derecesindeki hastalığını, din değiştirmesine verilen ilahî ceza kapsamında değerlendirerek Olcâytû'yu suçlamışlardır.<sup>963</sup>

<sup>959</sup> Erdem, “Olcâytû Han'ın Ölümüne Kadar..” s.29

<sup>960</sup> Sultan ve emirlerin huzurunda cereyan eden bu tartışma hakkında Kâşânî ayrıntılı bilgiler vererek çirkin ve aşağılık tartışmaların hakkında geniş malumat verir. Bkz. Kâşânî, *a.g.e.*, s.98.

<sup>961</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.96-98.

<sup>962</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.98-99.

<sup>963</sup> Şeref Han, Şerefeddin b. Şemseddin Bitlisi (1012/1603), *Şerefname: Osmanlı-İran Tarihi*, çev. M. Emin Bozarlan, Ant Yay., İstanbul 1971, s. 29.

Görüldüğü gibi, Olcâytû'nun Müslüman olmasını hazmedemeyen bazı İlhanlı yöneticileri, yaşanan doğal ve insanî hadiselerin nedenlerini, Olcâytû'nun Moğol geleneklerinden kopup "Arab'ın dinine" girmesine bağlayarak, yaşananları ilahî ceza kapsamında yorumlamışlardır. Bu psikolojik baskı altında Sünnî mezheplerin karşılıklı hakaretlerine tanık olan Olcâytû, bir yandan şaşkınlık yaşarken, diğer yandan da İlhanlı ileri gelenlerinin İslam hakkındaki olumsuz propagandaları altında sıkışıp kalmıştır. Kâşânî, Olcâytû'nun bu esnadaki psikolojik durumunu şu ifadelerle anlatır:

"Padişah bu sırada, ikrarla inkâr, rağbetle nefret, iman ve İslam'dan vazgeçme ile karar kılma arasında bocalıyor, aranıp duruyordu. Nedimlerine: "*İslam dininde pek çok zahmet ve sıkıntı çektim. İslam'ı terk edemem. Eğer yeniden bu dine sarılıp yönelirsem, ana kız meselesinden sakınıp kaçınırım. Bu durumda keraheti vacip görürüm.*" diyordu.<sup>964</sup> Sultan'ın bu sözü üzerine nedimlerinden Emir Torumtaz harekete geçti. O, Sultan'a ağabeyi Gâzân Han'ın bütün mezhepleri inceledikten sonra Şîlikte karar kıldığını ve çevresine bu mezhebi diğerlerinden daha üstün olarak gördüğü için tercih ettiğini söyleyerek onun Şia ya geçmesi için çaba harcamıştır.<sup>965</sup>

Emir, tereddüt içindeki Sultanı ikna için Şîliğin Cengiz Han Yasası'nı da kabul ettiğini, Sünniliği ise reddettiğini arz etti. Bu sözler Sultanı etkiledi ve onda Şîliğe karşı bir alâka uyandırdı. Bununla birlikte soruşturmaya da devam etti. Bu arada Emir Sa'dü'd-din Avedi Sultanın güvenini kazanarak, onun maiyetine girmişti. Şia mezhebinden olan emir, Sultan'ı da mezhebine dâhil etmek için büyük mücadele verdi, çok dil döktü. Buna karşı Kadî'l-Kudat Mevlânâ Nizamüddin de Sultan'a Şia mezhebinin kusurlarını ve eksiklerini anlatıyor ve rakiplerin saldırılarına göğüs gererek Sultan'ı bu yoldan ve Şîi akidesinden uzaklaştırmaya çalışıyordu. Ancak

<sup>964</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.99-100.

<sup>965</sup> Kâşânî bu mezhep hakkında Torumtaz ile konuşmuş ve bilgi almıştır. Onunla konuşması sonucu bu konuda akli karışmış ve bu mezhep hakkında araştırıp bilgi edinmeye başlamıştır. Kâşânî Olcâytû'nun Torumtaz ile konuşması sırasında onun Rafizîliği açıklarkenki benzetmesi dikkat çekicidir. Kâşânî bu diyalogu şöyle aktarır: "Emir Turumtaz şöyle dedi: *Ey âlem padişahi! Ağabeyin Gâzân Hân, akıllı bir insandı. O, bütün İslam mezheplerini inceledi. Her türlü eksiklikten ve çirkinlikten uzak olan Şia mezhebini tercih etti.*" Sultan: "*Şia mezhebi hangisidir?*" dedi. Torumtaz "*Rıfz adıyla bilinip meşhur olan mezheptir*" dedi. Sultan: "*A katır, sen beni Rafizî mi etmek istiyorsun?*" dedi. Torumtaz: "*Ey padişah! İslam'da Râfizî diye, Cengiz Han Yasası'na göre aileden birinin tahta oturmasını kabul edenlere derler. Sünnet mezhebi diye de, aileden olma şartı olmaksızın, her hangi birinin tahta oturmasını layık görenlere derler.*" dedi. (Kâşânî, *a.g.e.*, s.99-100.)

onun vakıf işleri dolayısıyla saraydan ayrılıp Azerbaycan'a gitmesi ile Şîîlerin önu açıldı. Şîîlerin etkisi altında 1309 yılı sonunda Bağdad'a giden Sultan Olcâyâtü, burada Hz. Ali'nin türbesini ziyaret ettikten sonra gördüğü rüya nedeniyle kesin olarak Şia mezhebini seçmiştir.<sup>966</sup> Sultan bu kararını önce maiyetine ve emirlere duyurmuş, dileyeni kendisiyle beraber Şîîliğe geçmesinin kendisini memnun edeceğini, dileyenin de kendine muhalif olarak diğer mezheplerde görevlerini bırakmak kaydıyla kalabileceklerini bildirmiştir. Emirlerin ve devlet erkânının hemen hepsi Sultan'a tabi oldular. Doğal olarak samimiyetle mezhep değiştirenlerin yanında makam kaygısıyla Sultana uyanlar da vardı. Bu mezhep değişiminin bir göstergesi ve ilk adım olarak çıkarılan bir ferman ile hutbe değiştirildi. Sahabe ve Sünni mezhep imamlarının yerine Hz Ali ve evlatlarının isimleri zikredilmeye başlandı. Ocak 1310'da da sikkelerin üzerine Şia'nın on iki imamının isimleri yazılı altın ve gümüş paralar bastırıldı. Ardından da Ezanın Şia düsturu gereği "Hayye ale'l-Hayrül-Amel" ibaresini eklemek suretiyle bütün Fars ülkesi ile Şîîlerin çoğunlukta olduğu beldelerde okunması emredildi.<sup>967</sup> Bu faaliyetlerinden dolayı Şîîler de Moğolları beklenen mehdînin çıkışını hızlandıran kavim olarak değerlendirmişlerdir.<sup>968</sup>

Moğol dini siyasetine yeni bir anlayış getiren İlhanlı hükümdarı Şia mezhebinin kuvvet kazanması için icraatına devam etti. Bu meyanda ülkede yaşayan bütün Şîî âlimleri payitahtta topladı. Hepsine dünyalık verdikten sonra içlerinden en

<sup>966</sup> Olayı anlatan Kâşânî Olcâyâtü'nun gördüğü rüyanın sahilliği hakkında yorum yaptığı halde içeriği hakkında herhangi bir bilgi vermez. Bkz. Kâşânî, *a.g.e.*, s.100. Olcâyâtü Han'ın Şiîliği kabul etmesiyle ilgili bir rivayet de Şîî âlim Hansârî'ye aittir. O, Olcâyâtü'nun Şiîliğe geçişinde farklı bir konuya işaret etmektedir. Buna göre Olcâyâtü sinirlenip karısını üç talakla boşar. Sonra pişman olur ve âlimleri toplayarak durumu sorar. Sünnî âlimler, bu evliliğin bittiğini; ancak hülle yoluyla dönebileceğini ifade ederler. Bu esnada vezirlerinden birisi, Hille'de bulunan bir Şîî âlimin (Allâme Hillî'nin), bu boşama şeklini batıl saydığını söyler. Oradaki Sünnî âlimler tek bir ağızdan, Allâme'nin ve taraftarlarının zayıf görüşlü ve batıl fikirli kişiler olduğunu; dolayısıyla onun fetvasına itibar edilmemesi gerektiğini ifade ederler. Ancak Olcâyâtü, Sünnîlerdeki bu ittifaka şaşırır, hemen Allâme'yi huzura davet ederek ondan durumu hakkında fetva ister. O da boşama şartlarını- ki iki âdil şahidin huzurunda olması gerekir- taşımadığı için, bu boşamanın batıl olduğunu söyler. Bundan sonra Olcâyâtü, Şiîliği araştırmaya başlar. Yavaş yavaş Şiîliğe geçer. Hutbelerde on iki imamın isimlerinin zikredilmesini, paralar üzerine ve mescit duvarlarına yazılmasını emreder. (Muhammed Bakır b. Zeynelabidin b. Cafer el-Musevî el-Hânsârî, *Ravzâtü'l-Cennât fî Ahvâli'l-Ulemâ ve's-Sâdât*, tahk. Esedullah İsmailiyyan, Mektebetu İsmâiliyyân, Tahran 1392/ 1972, II, s.269-286; Mustafa Öz, "Hillî İbnü'l-Mutahhar", *DİA*, İstanbul, 1998, XVIII, s.37.)

<sup>967</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.100-101.

<sup>968</sup> Bausani, *a.g.m.*, s. 225.

seçkinlerini ayırdı, kalanlarını ise geri gönderdi. Sultanın maiyetine aldığı bu âlimler arasında en az hocası Nâsıreddin Tusi kadar ünlü Cemaleddin Mutahhar el-Hilli ve oğlu Fahreddin ile Cemaleddin Veravinî vardı. Olcâytû, el-Hilli'ye ayrı bir değer vermiş, onu kendisine mülazım (özel danışman) olarak atamıştır. Sultan, boş vakitlerini Nâsıreddin Tusî okulundan yetişmiş ve devrin en büyük âlimlerinden Cemaleddin el-Hilli ile geçiriyor ondan kelim ve fıkıh ile ilgili bilgiler alıyordu. Ünlü âlimin de tesiriyle Hz. Peygamber'in soyu Ehl-i Beyt'e olan sevgisi büyüdü. O, tıpkı kendilerindeki mevcut hanedan anlayışı gibi Peygamber'in mirasçısı olarak, onun soyundan gelenleri görüyor ve kendisine bağlı olması gereken emirlerin efendilerine el uzatıp onları yok etmek istemelerini bir türlü anlayamıyordu. Ayrıca sadece tabiinden olan Sünni mezhep imamlarının, diğerine nasıl üstünlük sağladığına şaşırıyordu. O el- Hilli ile bütün bu konuları en ince detayına kadar istişare etti. Ünlü âlim de geçmişte Sünnilerin Ehl-i Beytin haklarını nasıl gasp ettiklerini -kendi itikadî anlayışına göre- anlattı. Sultanın meseleye ilgisi o kadar büyüktü ki neredeyse bir İslam âlimi düzeyinde bilgi sahibi oldu.<sup>969</sup>

İlhanlı Hükümdarı Olcâytû'nun ilgi ve alakası sonucu İslami ilimlerde (Fıkıh, kelim, mezhep vb.) önemli ilerlemeler olduğu şüphesizdir. Şia imamlarının iddialarına karşılık Sultan, Sünnileri de dinlemeyi ihmal etmedi. Nizamüddin Abdü'l-Melik eş-Şafî adlı âlimden Şia, Mutezile ve tasavvuf hakkında oldukça detaylı ve doyurucu malumat edindi.<sup>970</sup> O sahip olduğu âlimane bilgilerden aldığı lezzet ile artık gece-gündüz âlimlerden ayrılmıyor, onların sohbetine katılıyor, onlarla beraber yemek yiyor ve tartışmalara katılıyordu. Neticede bu faaliyetini sürekli kılmak maksadıyla saray içinde "Medrese-i Sitare" adlı çadırdan bir medrese kurdu. Devrin aklî ve naklî ilimlerde en ünlü âlimlerini bu ilim yuvasına müderris olarak tayin etti. Mevlânâ Nizamüddin Abdülmelik, Mevlânâ Muazzam Abdurrahman Hâkim Tusteri, aklî ve naklî ilimlerde derin bilgisi olan Seyyid Burhaneddin-i İberi, Cemaleddin

<sup>969</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.100-102.

<sup>970</sup> Kâşânî Olcâytû'nun Nizameddin Abdülmelik'den İslam dininin usul ve furuunu, muhtelif mezhep ve tarikatların durumu ve tasavvufi birçok konuda sorular sorup bilgiler aldığı eserinde uzun uzun anlatır. Mezheplerin temel fikirleri güncel fikhî konular, ihtilafî itikadi meseleler hakkında her şeyi sorup öğrendiğinden bahseder. Sultan'ın hem Şii hem de Sünni alimlerle olan diyaloglarını aktarır Bkz. Kâşânî, *a.g.e.*, s.101-114.



Mutahhar el-Hilli ve oğlu Fahrüddin ile Mevlânâ Azududdin İcî gibi ünlü âlimlerin aralarında bulunduğu medresede altmış kadar da öğrenci eğitim görecekti.<sup>971</sup>

Muhammed Hudabende'nin dini siyasetiyle ayrıcalıklı bir konuma gelen Şia'nın yanında Moğollar nezdinde güçlerini koruyan bir başka grup da heteredoks Türkmen dervişleri idi. Bunların başında gelen ünlü Barak Baba, Gâzân Han devrinde sahip olduğu nüfuz ve imtiyazı, Olcâyâtü döneminde de -hatta biraz daha artırmış olarak- sürdürüyordu. O Hac dönüşü Gilan'da bulunan Sultanın yanına gitmek isterken,<sup>972</sup> Gilanlılar tarafından yakalanmış ve katledilmiştir.<sup>973</sup> İlhanlı hükümdarı büyük saygı duyduğu Türkmen şeyhine bir yarlıkla Sultaniye'de yüksekçe türbe yaptırmış ve ayrıca müritlerine de her gün verilmek üzere elli dinar maaş bağlatmıştır.<sup>974</sup>

İlhanlı hükümdarının Türkmen babaları dışında değer verip saygı duyduğu başka ünlü mutasavvıflar da vardı. Bunların başında da ünlü İslam âlimi ve düşünürü Bayezid-ı Bestamî gelmekteydi. Miladi IX. asırda yaşayan İranlı mutasavvıf, Vahdet-i Vücut inancını temel alarak insanın tansallığını savunmuştur. Sultan şeyhe o kadar düşküdü ki şeyhe olan hürmetinden iki oğluna da onun ismini yani Bistam ve Bayezid adını verdi.<sup>975</sup> Sultan dini konularda tartışmayı seven, ilm-i yakîn konusunda meraklı, adaleti yaymaya çabalayan, mesaisini imar faaliyetlerine harcayan,<sup>976</sup> hayır ve hasenata düşkün olup, "*İnsanlar meliklerinin dini üzeredir.*"hadisinin hükmü uyarınca gayret eden bir kişiliğe sahipti.<sup>977</sup> Bu sebeple

<sup>971</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.108.

<sup>972</sup> Başka rivayetlerde de daha önce Şam'a da elçi olarak gönderilen Barak Baba'nın, Olcâyâtü Hudâbende döneminde, 1307 yılında yine bir elçilik heyetinin başında gittiği Gilân'da, bölgenin hükümdarı tarafından dervişleriyle birlikte öldürüldüğü zikredilmektedir. Konu hakkında detaylı bilgi için bkz. Ocak, *Kalenderiler*, s. 65-68; a.mlf., *Sarı Saltuk Popüler İslâm'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü*, s. 78-84.

<sup>973</sup> Kâşânî bu olayı anlatırken Barak Baba ile Gilanlılar arasında geçen diyalog dikkat çekicidir. Gilanlılar Barak Baba'ya "Tatar Şeyhi" diye hitap etmişler, kutluluk ve bereket getirmesi için öldürmek istediklerini belirtmişlerdir. (Kâşânî, *a.g.e.*, s.70.) Çoğunluğu Hanbeli olan Gilan halkının kutluk ve bereketten kastettiği belki sevap kazanma düşüncesi olabilir. Çünkü İbn-i Kesir "Gilan halkı, Ehl-i Sünnettir ve çoğunluğunu Hanbelîler oluşturmaktadır ve onların arasında hiçbir bidatçi yaşayamaz." demektedir. (İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIV, s.45.)

<sup>974</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.70.

<sup>975</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.49.

<sup>976</sup> Dönemin anlayışına göre, imar işlerinde bulunmak, bir sultanın padişahlığının en önemli şartıdır. Aksi halde mülk ona haram olur. (Kâşânî, *a.g.e.*, s. 86.) Sultaniye'ye önem vermesinin arkasından yatan sebep Karakurum'a benzetme fikridir. Bkz. Şirin Beyânî, *a.g.e.*, II, s.479.

<sup>977</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.107.

kendisi Şîî inancını benimsediği zaman halkında bu inanç üzere olmasını istemiş ve bu konuda zorlamada bulunmuştur.<sup>978</sup>

Olcâyâtû'nun vefatına yakın tekrar Sünnîliğe geçtiğini genellikle Şîî kaynakları ısrarla vurgulamaktadırlar.<sup>979</sup> Buna göre Olcâyâtû, ölüm döşeğindeyken iki önemli karar yayınlamıştır. Birisi, öldürülen vezir Sa'deddin Sâveci'nin müsadere edilen mallarının yarısının çocuklarına verilmesi; diğeri Hülefa-i Raşidin'in isimlerinin hutbelerde tekrar zikredilmesi ve paraların üzerine tekrar yazılmasıdır.<sup>980</sup> Halk tarafından çıkarılan ayaklanmalar, İlhanlı soyundan ileri gelen devlet adamlarının Olcâyâtû'ya mezhep değişikliği nedeniyle tavır almaları, Olcâyâtû'nun Şîîlikten tekrar Sünnî uygulamalara dönmesini gerektirmiştir. Böylece Sünnîler yeniden devlete hâkim olmuşlardır.<sup>981</sup>

Rivayetlere bakılırsa Olcâyâtû, Şîîliğe geçmesinden sonra Sünnî ulema tarafından kısıpaca alınmış, her fırsatta Şîîliğin, Rafizîlik olduğu ve Haricilikle aynı paralelde durduğu ifade edilmiştir. Ehl-i Sünnet ulemasının bu denli baskısında kalan Olcâyâtû'nun Şîîliğe bakış açısında önemli oranda değişim olduğu ifade edilmiştir. Buna göre Olcâyâtû, ömrünün sonlarına doğru Sünnîliğe dönmüştür.<sup>982</sup> Sünnî kaynaklardan bu iddiayı destekleyenler bulunmaktadır. Nitekim İbn Hacer el-Askalânî (852/1449), onun Rafizîlikten (Şîîlik) çıkıp Ehl-i Sünnet'e döndüğünü, Sünnî değerleri yeniden eski önemine kavuşturduğunu ifade etmektedir.<sup>983</sup> Yâfi'î (768/1366), İbn Kesîr (774/1373) ve Suyûtî (911/1505)'ye göre ise Olcâyâtû Şîî olarak ölmüştür. Onun döneminde büyük fitne ve musibetler cereyan etmiştir.<sup>984</sup> Toplumda ağırlığını kaybeden Sünnîlik, ancak Ebu Said'le birlikte eski önemine

<sup>978</sup> Olcâyâtû'nun halkın Rafizî mezhebine sokulması konusunda emir verdiği ve bununla ilgili emirlerinin uygulanması konusunda İbn-i Battûta' da ilginç bir rivayet vardır. Bkz İbn-i Battûta, *a.g.e.*, s.153-154. Bu Şiileştirme hareketine karşı Bağdad'daki Hanbelilerin ayaklandığı ve bunun sonucunda kadılarının cezalandırılarak Hanbeli kadılığının kaldırılarak fıkıhta Şafilere taklit etmelerini emretmiştir. Bkz. Kâşânî, *a.g.e.*, s. 132- 133.

<sup>979</sup> İkbâl, *Tarih-i Mufasssal-ı İnan*, I, s.318; Şirin Beyânî, *a.g.e.*, II, s.486; es-Sayyad, *Şarku'l-İslam*, s.399; Bausanî, *a.g.m.*, s.227.

<sup>980</sup> es-Sayyad, *Şarku'l-İslam*, s.399-400.

<sup>981</sup> Şirin Beyânî, *a.g.e.*, II, s.486.

<sup>982</sup> İkbâl, *Tarih-i Mufasssal-ı İnan*, I, s.318.

<sup>983</sup> İbn Hacer *ed-Dürerü'l-Kâmine*, V, s.113.

<sup>984</sup> Affüddin Abdullah b. Es'ad b. Ali el-Yemanî el-Yâfi'î, (768/1366), *Mir'atü'l-Cenân ve İbretü'l-Yakzan fi Ma'rifeti Havâdisi'z-Zaman*, Müessesetü'l-A'lemi li'l-Matbûat, Beyrut 1970, II, s.736; İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIV, s.77; Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (911/1505) *Târihi'l-Hulefâ*, nşr. M. Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut 1989, s. 538.

kavuşmuştur. Toplumda Sünnî-Şîî çatışmasını tetikleyen fitneler ve halk arasında cereyan eden çatışmalar, Ebu Said'in iktidarıyla sona ermiştir.<sup>985</sup> Olcâytû'nun tekrar Sünniliğe geçtiği iddialarını iyi gözden geçirmek gerekir. Nitekim halkın, Ebu Said'le birlikte Sünnî değerlerin tekrar topluma hâkim olmasını bayram olarak kutlaması, Olcâytû'nun Şîî olarak öldüğünün bir işaret olarak kabul edilebilir.

#### 2.2.2.2.2. Sultan Muhammed Olcâytû'nun Dini Siyaseti

Olcâytû iktidara geldiği andan itibaren iç siyasetinde ehli-sünnete uygun bir çizgide politikalar güdüyordu. Bu dönemde onun Müslüman tebaası ve ona taalluk eden dini işlerde Hanefilerin ağırlığı görülüyordu. Olcâytû'nun verdiği bu destek, Hanefilerin siyasetteki ağırlığını iyice artırmıştır. Hanefilerin bu kadar etkili olması, Şâfiî Vezir Reşîdu'd-dîn ile diğer Şafîî âlimlerini, Hanefilere karşı atağa geçirmiştir.<sup>986</sup> Hanefi ve Şafiler arasındaki bu sürtüşme daha önce belirttiğimiz gibi Sultan ve ileri gelen Moğol emirlerinin dinden soğumalarına sebep olmuş, sultan Şîîliğe meyletmiş ve bu kavgadan Şia yararlanmış. Olcâytû'nun Şîîliği benimseyip hâkim kılmasıyla İlhanlı dini siyasetinde Şîîler önemli roller oynamışlardır. Müslüman halka karşı yapılan uygulama ve iç siyaset tamamen Şia'nın eline geçmiştir. Buna bağlı olarak, başta Şafîî vezir Reşîdüddîn'in olmak üzere, Sünnîlerin siyasetteki ağırlığı azalmış; Sünnî yöneticilerin sorgulanamaz yetki alanları daralmıştır.<sup>987</sup>

Ehl-i Beyt açısından Olcâytû'nun mezhep değişikliği, beraberinde değişimi getirmiştir. Buna göre Olcâytû, kendisinin Şîî olmasını isteyen ve bu konuda katkısı olan Seyyid Tacüddin Âvecî'yi, İlhanlı yönetimi altındaki bütün topraklarda yaşayan Seyyidlerin Nakîbi olarak tayin etmiştir.<sup>988</sup> Mezhep değişikliği, Olcâytû döneminde Şîî değerlerinin toplumda rahatlıkla dolaşıp kabul görmesini sağlamıştır.<sup>989</sup> Şîîlerin siyasetteki rollerinin artması, çoğunluğu teşkil eden ve iktidar tecrübesinin ellerinden kayıp Şîîlere geçtiğine tanıklık eden Sünnîlerde çeşitli rahatsızlıklara neden

<sup>985</sup> İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIV, s.77.

<sup>986</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s. 97; es-Sayyad, *Şarku'l-İslam*, s. 367.

<sup>987</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.122, 127.

<sup>988</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.131-132.

<sup>989</sup> İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIV, s.77.

olmuştur.<sup>990</sup> Nitekim Bâbülezec bölgesi hatibi, hutbeyi okuduğu esnada dört halifenin isimlerine geldiğinde, hem kendisi hem de cemaat hıçkırarak ağlamışlardır. Sünnîler, bidatçiler olarak değerlendirdikleri Şîilerin, kendilerine egemen olmasını hazmedememişlerdir. Tepki olsun diye Olcâyâtû'nun Şîiliğini resmen açıkladığı sene (709/1309) hacca gitmemişlerdir.<sup>991</sup> Sünnîlerin Olcâyâtû'ya tepkili olmalarının diğer bir nedeni de, onun Şîiliğe geçmesinden sonra, Ebû Bekir ve Ömer'(r.a)'in kabirlerini yıkmak için, üç bin askerini Medine'ye gönderme kararının duyulmasıdır.<sup>992</sup>

Olcâyâtû'nun yeni dini politikası ve mezhep değişikliği, Şîiliğin İslam dünyasında evrensel kabulünü gerçekleştirebilecek niteliğe kavuşturmuştur. Bu endişe, doğal olarak Sünnî merkezli bir kaygıyı yansıtmaktadır. Sünnîlere göre, eğer Olcâyâtû'nun vefatı erken olmasaydı Şîilik, Irak ve İran'da yayılma imkânı bulduğu gibi, Mekke ve Medine'de de yayılma imkânı bulabilirdi. Nitekim Mekke Emiri Hümeys b. Ebî Nümeyr el-Hasenî, Mekke halkına karşı kendisine yardımda bulunması için Olcâyâtû'dan destek sözü almış; bunun üzerine Horasan'da hazırlanan büyük bir ordu onun emrine tahsis edilmiştir. Kendisi için hazırlanan Moğol ordusu tam yola çıkacak iken Sultan'ın ölümü her şeyi alt-üst etti. Hümeys, yanında bir miktar para ile Şia ileri gelenlerinden Emir Delkandi ile beraber eli boş olarak Mekke'ye döndü. İki Hicaz'da Şia'yı yaşatmak için çok uğraş verdiler. Ancak Emir Muhammed b. İsa'ya yenilmeleri Şiileştirme çabalarını sonuçsuz bırakmıştır.<sup>993</sup>

Olcâyâtû döneminde Anadolu'da vali olan İrencin Noyan'ın zalimane yönetimi Anadolu insanın sınırlarını zorlamış ve İrencin Noyan'ın döneminde Türkmen isyanları yeniden baş gösterir olmuş, bu durum Sultaniye'yi de rahatsız etmişti.<sup>994</sup> Bu dönemde Anadolu'da Türklüğü temsil eden beylikler; Germiyanogulları, Hamidoğulları ve Candaroğulları, Karamanoğulları'nın

<sup>990</sup> Bu dönemde uygulanan dini siyaset Sünnîler ve Şiiler arasında mücadeleleri artırmış ve uzun süre devam etmesine neden olmuştur. İbn-i Battûta, seyahatnamesinde özellikle İsfahan'daki bu durumu şöyle anlatır: “Çok büyük ve gösterişli şehirlerden; lâkin Ehl-i Sünnet ve Şia arasında meydana gelen kavga ve çekişme sebebiyle geniş bir kısmı hâlâ harap. Bu fitne bugün de devam ediyor, iki taraf da kavgadan geri durmuyor.” İbn Battûta, *a.g.e.*, s.150.

<sup>991</sup> İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIV, s.56.

<sup>992</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.264; İbn Tağriberdî'ye göre bu amacından dolayı Allah onu helak etmiştir. Bkz. İbn Tağriberdî, *a.g.e.*, IX, s.239.

<sup>993</sup> İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIV, s.78; Spuler, *a.g.e.*, s. 212.

<sup>994</sup> Turan, *Türkiye*, s.638.

önderliğinde Olcâytû Han'ın yaşlılığını da fırsat bilerek harekete geçmişler İreçin Noyan'ın zulme dayalı yönetim anlayışını da Türkmen zümreleri üzerinde propaganda aracı olarak kullanmışlar ve hem vergi vermemeye, hem de Moğol yönetimine karşı mukavemette bulunmaya başlamışlardı.<sup>995</sup> Duruma hâkim olmak için kalabalık bir ordu ile Anadolu'ya doğru yola çıkan İlhanlı Beylerbeyi Emir Çoban, 714 Rebiüevvel yani 1314 Haziran'ında Anadolu'ya varmıştı. Emir Çoban'ın başarılı manevrası üzerine Moğol hâkimiyetini tanımak zorunda kalan Türkmen beylerinin hepsi Karanbük'teki karargâhta hazır bulundular ve itaatlerini bildirdiler.<sup>996</sup> Bu bağlılık bildirme kabulünde Sis'te bulunan Ermeni Krallığı'nın Tekfuru da hazır bulunmuştur.<sup>997</sup> Ülkede dirlik ve düzeni sağlamak için bir yıldan fazla bir süre Anadolu'da kalan Beylerbeyi Emir Çoban, işleri yoluna koymuş ve Türkmen isyanını bastırmıştır. Yapılan değerlendirmede bu isyanın müsebbibi olarak Hristiyan olan İreçin Noyan'ın baskıcı ve katı politikası tespit edilmiştir. Bunun üzerine İreçin Noyan'ın Anadolu genel valiliği görevine son verilmiştir. Emir Çoban, Bîlad-ı Rum'u düzene soktuğuna inandıktan sonra valiliğin merkezini Kayseri yapmış Oğlu Timurtaş Noyan'ı İreçin Noyan'dan boşalan Anadolu genel valiliğine atayarak Anadolu'yu terk etmiştir.<sup>998</sup> Selefleri Anadolu'nun dinî ve millî eğilimlerini tatmin için Selçuklu sultanlarının sembolik olarak yaşatılmasını uygun bulurken; Olcâytû'nun, döneminde Anadolu'da inşa edilen yapıların kitabelerinde adını "Anadolu Sultanı"<sup>999</sup> olarak kaydettirmesi oldukça manidardır.

Anadolu'da Olcâytû'nun mezhep değişikliği sonrası izlediği politikaların yansımaları farklı olmuştur. Bu dönemde uygulanan politikalar sonucu, halk camilere gitmemiş; imamlar ve din adamlarına değer verilmez olmuştur.<sup>1000</sup> Bu arada Olcâytû'nun Şîliği benimsemesi, Moğol eyaleti konumunda olan Anadolu'da Sünnî olmayan köylü ve göçebeler arasında sevinçle karşılanmıştır. Şîliğin bir sonucu olarak Anadolu'da Ebû Bekir, Ömer ve Osman'nın adlarının anılması yasaklanmıştır. Anadolu Türklerinin Olcâytû'nun, Hârbende ismi de dâhil olmak üzere, Moğollara

<sup>995</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.169; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Emir Çoban, Sulduz ve Demirtaş," *Bellekten*, XXXI. (124), Ankara, 1967, s.602.

<sup>996</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.252.

<sup>997</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.252.

<sup>998</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.252-253.

<sup>999</sup> Uzunçarşılı, *Kitabeler*, I, İstanbul 1927, s. 101

<sup>1000</sup> Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesîkalar*, TTK, 2.bs, Ankara 1988, s.59.

mahsus isimleri kullandıkları gibi, Rafizî Türkmenler ile Moğollar arasında bir kaynaşmanın başlamasına da vesile olmuştur.<sup>1001</sup>

Olcâytû döneminde Anadolu ise gerek siyasi gerekse kültürel sahada kendi yolunda hızla ilerlemekteydi. Tevaif-i Müluk adı verilen ve Türkmen Beyliklerinin hâkimiyetine rastlayan devrede Anadolu'nun Batı bölgelerinde dış etkilerden büyük ölçüde arınmış, kendine has, Batı kültürü ile de tanışık, milli yeni bir sosyo-kültürel oluşum filizlenmekteydi ve bunun etkileri edebiyattan mimarlığa, siyasetten düşünceye her sahada görülmekteydi.<sup>1002</sup>

Öte yandan Olcâytû'nun mezhep değişikliği sonrası ülkede uyulmasını istediği yeni uygulamalar, toplumun her kesiminde aynı kabulü görmemiştir. Kaynakların bir kısmı bu emirlerin, Kazvin'in dışında bütün İran'da uygulandığını ifade ederken bir kısmı da her yerde uygulanmadığını ifade etmektedir. Bu nedenle Şiîler, yeni uygulamaların toplumda yerleşebilmesi için, Sünnîlere baskı yapılmasını teklif etmişlerdir. Nitekim Şiîliğin tüm ülkede yayılması için fermanlar yayınlanmış, insanlar Şiîliği kabul etmeleri konusunda zorlanmış ve bu uğurda çeşitli baskılara maruz kalmışlardır. Bu baskılar, ülkede toplumsal kargaşaya neden olmuş, Sünnîler, yönetime küstürülmüştür. Olcâytû döneminde Sünnî halk, İlhanlı yöneticileri ile üstünlüğü ele geçiren Şiîler arasında sıkışıp kalmıştır.<sup>1003</sup>

Olcâytû Han iç siyasetinde İslamlaşma politikasını tebaası arasında bulunan Hristiyanlara karşı uygulamaktan da geri kalmamıştır. Onun zamanında Müslümanlar Tebriz'de bulunan bir Hristiyan kilisesinin camiye tebdiline çalışmışlarsa da hükümdar bunu Hristiyan olan dayısı İrincin Noyan'ın tesiriyle reddetmiş, fakat buna mukabil 1307/8'de Ermenistan ile Gürcistan halkına İslâm'a geçmeleri için tazyik yapılması talebini kabul etmiştir.<sup>1004</sup> Yine Nasturi katolikosu III. Yaballaha'nın ricalarına rağmen, 1310 yılında Hristiyanlar takibattan kurtulamamışlardır.

<sup>1001</sup> Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK, Ankara, 1999, s.9–10.

<sup>1002</sup> Anadolu'yu XIV. asrın ilk yarısında ziyaret eden İbn Battûta, burada gözlemlediği Türk kültürü ve düşüncesinden canlı tasvirler verir. Bkz. İbn Battûta, *a.g.e.*, s.202-236.; Ayrıca Mevlevî kaynaklarından da bu değişim gözlemlenebilmektedir. Bunu için bkz Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.285 vd.

<sup>1003</sup> Fehmi, *a.g.e.*, s.219.

<sup>1004</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.245.

Çocukluğunda vaftiz olup Nikolas adını alan Olcâytû zamanında Hristiyanların ümitleri tamamen son bulmuştur.<sup>1005</sup>

Olcâytû'nun mezhep değişikliği ve buna bağlı olarak İlhanlı yöneticilerinin Şiîleşmesini, siyasî maslahatın gereği olarak görmek daha makul gözükmetedir. Genel olarak İlhanlıların Şiîliği benimsemeleri, Memlûklere karşı alternatif bir İslamî yönetim biçimi oluşturma çabası gibi siyasal bir probleme işaret ettiği düşünülebilir. Diğer yandan ise Olcâytû, tahta çıkışını müteakiben, evvela Gâzân'ın Memlûk siyasetini devam ettirerek Suriye'ye bir sefer düzenlemek istediye de, sonradan bu kararından vazgeçti.<sup>1006</sup> Tebriz'de göz hapsinde tutulmakta olan Mısır elçilerini çeşitli hediyeler, iyi niyet dilekleri ve bundan sonra harplere son verilmesi teklifiyle birlikte Memlûklere gönderdi.<sup>1007</sup>

Olcâytû dönemi kardeşi Gâzân'a nazaran içte ve dışta oldukça sakin geçmiştir. Onun döneminde Memlûklerle olan münasebetinde 1312 yılına kadar kayda değer müspet bir ilerleme görülmüştür. Ancak bu süre zarfında Memlûk devletinde sık sık sultan değişikliği yaşanmış, Sultan Nâsır'ın üçüncü defa Memlûk tahtına geçişiyle beraberde emirlere karşı büyük bir takibat yaptırıp birçoğunu öldürmesiyle kaçabilenler Olcâytû'ya sığınmışlardır.<sup>1008</sup> Bu da Memlûk emirlerinin birer birer kendi safına geçtiğini gören Olcâytû'nun Memlûk Devletine karşı izlediği politikayı değiştirmesine sebep olmuştur. Olcâytû Memlûklere karşı bir taarruz planı hazırlayarak Suriye topraklarına girmiş, ancak burada Memlûk askerleriyle herhangi bir temas sağlanmadan geri dönmüştür.<sup>1009</sup> Olcâytû'nun 1312 yılında Fırat üzerinde bulunan er-Rahbe'ye kadar ilerlemesi kendisinin Memlûk topraklarına yapmış olduğu tek seferdi. Bu aynı zamanda İlhanlıların Memlûklere karşı yapmış oldukları son seferdir. Bu tarihten itibaren Olcâytû'nun ölümüne kadar iki devlet arasında doğrudan bir münasebet söz konusu olmamıştır. Lakin Memlûkler İlhanlıların tabileri olan Selçuklu topraklarına Karaman oğullarına destek vermek amacıyla taarruzda bulunmuşlardır.<sup>1010</sup>

<sup>1005</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.245.

<sup>1006</sup> Özkuzugüdenli, *a.g.e.*, s.158.

<sup>1007</sup> Nüveyrî, *Nihaytü'l Ereb*, XXXI, s.417.

<sup>1008</sup> İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, IX, s.26-28; Makrîzî, *Sülûk*, s.94.

<sup>1009</sup> Nüveyrî, *Nihaytü'l Ereb*, XXXI, s.418; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, IX, s.31.

<sup>1010</sup> Makrîzî, *Sülûk*, II, s.142-143.

Olcâyâtü döneminde Memlûkler'de çok ilgi çekici gelişmeler yaşanmaktaydı. Bilhassa Suriye, büyük ölçüde Türk-Moğol kültürü etkisi altına girmişti. Skolastik İslam düşüncesinin kalesi olan Memlûkler'de etnik-seküler kültür büyük bir güç kazanmıştı. Geleneksel yapı taraftarları ile marjinal unsurlar kıyasıya bir mücadeleye girmişlerdi. Başlarında ünlü âlim İbn Teymiyye'nin bulunduğu gelenekçi grup savunma halindeydiler ve en büyük destekçileri devletin yargı organları ile ulema grubu idi. Bunların en büyük mücadeleleri Gayr-ı Sünnî unsurlar ve onları destekleyen siyasi güçlerdir. Hanbelî âlimi İbn Teymiyye (728/1328) bu mücadelesini o dönemde Rafizîlerin dini siyasetini güden ve onlara hamilik yapan İlhanlı devletine karşı, hem fikrî hem fiilî olarak sürdürmüştür. O, Moğollarla Hristiyanları aynı kefedede değerlendirmiştir. Nitekim ganimet konusunda kendisine sorulan bir soruya: “*Tatarlardan alınan her şey taksim edilir ve kullanılabilir*” cevabını vermiştir.<sup>1011</sup> Buna göre İbn Teymiyye, bazı İlhanlıların Müslüman olmalarına rağmen, onları Müslüman olarak kabul etmekte tereddütlü davranmakta, onlara savaşta Gayr-i Müslimlere uygulanan hukukun uygulanmasının istemektedir.

İbn Teymiyye, Moğollarla ortak hareket ettikleri gerekçesiyle Şîîleri İslam'a ihanetle suçlamıştır. Ona göre İlhanlıların; Horasan, Irak ve Şam'a girme nedeni Şîîlerdir. Onlar, Sünnîlerin öldürülmesinden, ülkelerin harap ve namusların çiğnenmesinden sorumlu tek gruptur. Şîîler, Şam'da Sünnîlerle Hristiyanlar arasında çıkan çatışmalarda, Hristiyanları tutmuşlardır. Sünnîlerin aleyhine olan her konuda onlarla işbirliği yapmışlardır.<sup>1012</sup> Onları, kibleye mensup grupların en şerlisidirler olarak vasıflandırmıştır.<sup>1013</sup>

Şîîleri İlhanlı yönetimine yardımcı olmakla suçlayan İbn Teymiyye, belki de bu kırgınlık nedeniyle Şîa ve Rafizî kavramlarını eş anlamlı olarak kabul etmiş, bazen Rafizî kavramını hakaret bağlamında kullanmıştır.<sup>1014</sup> İbn Teymiyye'ye göre Rafizîliğin aslı nifak, zındıklık ve ilhattır. Ona göre Hariciler bile onlardan daha

<sup>1011</sup> İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ*, III, s.533.

<sup>1012</sup> İbn Teymiyye, *Mecmû'ü'l-Fetâvâ*, XXXVIII, s.346.

<sup>1013</sup> İbn Teymiyye, *Mecmû'ü'l-Fetâvâ*, XXXVIII, s.347.

<sup>1014</sup> Örnekler için bkz. Takiyyuddîn Ebû'l-Abbâs İbn Teymiyye, *Minhâcu's-Sünneti'n-Nebeviyye*, tahk. M. Reşad Salim, Riyad 1986, I, s.4, 21. İbn Teymiyye burada isminden yola çıkarak hakarete bulunur. Şîîleri, Yahudilere benzemekle itham eder. Tüm Şîa'yı ahmaklıkla suçlar. Özellikle onların gaib imam anlayışlarını, Kerbelâ matemlerini saçmalık olarak nitelendirir. Detay için bkz. İbn Teymiyye, *Minhac*, I, s.22, 38, 44, 52, vd.



iyidir.<sup>1015</sup> İbn Teymiyye, insanları İlhanlılara karşı direnişe çağırıştır. Bu görevin, bizzat Hz. Peygamber tarafından Şam halkına yüklendiğini<sup>1016</sup> ileri sürerek, yaptığı çağırışı Sünnet’le desteklemiştir.<sup>1017</sup> Bu nedenle, İlhanlılarla savaşmak bütün Müslümanlara vaciptir. Bunda İslam ümmetinin icması vardır. Tıpkı sahabe döneminde zekât vermeyenlere karşı savaş açıldığı gibi, İlhanlılara karşı savaşılması gerekir. Hatta Ebû Bekir başta olmak üzere eğer, sahabe, İlhanlılarla karşılaşıyor olsaydı kesinlikle onlarla savaşmaktan kaçınmayacağı düşüncesindedir. O, Âl-i İmrân, 3/139 ayetini delil getirerek İlhanlıya karşı cihada çıkmanın hac’dan oruçtan ve diğer nafîle ibadetlerden daha üstün olduğunu da belirtmektedir.<sup>1018</sup>

İbn Teymiyye’ye göre, İslam ülkelerinde yaşayan İsmâîlîler, Nusayrîler ve Dürzîler, Müslümanların öldürülmesi konusunda İlhanlılara yardımcı olmuşlardır. Tûsî ve Râfîzî Alkamî, bu işin önderidirler. Şîîler, Ehl-i Sünnet ve’l-Cemaat’a savaş açan herkesi dost olarak kabul etmiş ve onlara yardımcı olmuşlardır.<sup>1019</sup> Şîîler, Moğolların ortağıdır; bu nedenle Bağdat düştüğünde, sevinç çığlıkları atmış; kuşatma sonrası Sünnîlerin ve halifelerinin öldürülmesini teşvik ve tavsiye etmişlerdir.<sup>1020</sup> İbn Teymiyye’nin kitaplarında en fazla eleştirilen mezhebin Şîîlik olduğu görülmektedir. Bu açıdan, bu eleştiriler, o günkü siyasî ortamla birlikte düşünülmelidir. O aslında Şîîliği eleştirirken, İlhanlılara destek veren dinî temelli grupları eleştirmektedir.

Buna karşılık *Rufaîler*, *Kalenderîler*, *Haydârîler* gibi marjinal unsurlar Moğollar’dan güç ve kuvvet alıyorlardı. İcraatlarına şeriata aykırıydı diyerek devamlı surette itiraz eden başta İbn Teymiyye olmak üzere İslam ulemasına karşı duruyorlar ve devlet yöneticilerine başvurarak kendilerini idare etme hakkı istiyorlardı. Ülkede Sünnî âlimler ile heteredoks unsurlar arasında devlet yöneticilerinin huzurunda çok ciddi tartışmalar yaşanıyor. İdareciler genelde iki taraf arasında tarafsız kalıyorlardı. Bir gün *Rufaîler*in reisi Şeyh Salih, ünlü din âlimi İbn Teymiyye ile Saltanat naibi huzurunda giriştiği bir münakaşa sırasında: “*Biz ve yaptıklarımız*

<sup>1015</sup> İbn Teymiyye, *Minhâc*, I, s.11, 12, 34, 68.

<sup>1016</sup> Peygamberimiz, sahabeden Şu’be’ye işlerin bozulacağını haber verdiğinde, Şu’be’nin: “ne yapmamızı istersiniz? sorusuna Hz. Peygamber, Şam’ı işaret ederek “sana şurayı (Şam’ı) emrediyorum” cevabını vermiştir. Hadis için bkz. Tirmizî, *Kitabu’l-Fiten*, s.27.

<sup>1017</sup> İbn Teymiyye, *el-Fetâvâ*, III, s.556.

<sup>1018</sup> İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-Fetâvâ*, XXVIII, s.228, 297-298.

<sup>1019</sup> İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-Fetâvâ*, XXVIII, s.346.

<sup>1020</sup> İbn Teymiyye, *Mecmû’u’l-Fetâvâ*, XXVIII, s.262-265, 346.

*Tatarların yanında geçerliydi. Ama şeriatın yanında geçerli olmuyor”* diye kendilerini savunmuştur.<sup>1021</sup>

XIV. asrın başında Memlûk hakimiyetindeki Suriye ve Mısır'da yaşanan sosyo-kültürel gelişmeler sadece marjinal Sufilikten ibaret değildi. Sünni mezhepler arasındaki çatışmaların yanı sıra Olcâyâtû'nun Şîliği seçmesinden cesaret alan Nusayriiler de ayaklanmışlardı. Cebele bölgesinde etkin olan bu grup, Sünni Müslümanlara saldırıyor ve Hz. Ali'nin Tanrı, Hz. Muhammed'in de Hacip olduğunu kabul etmeyenleri katlediyordu. Kendisine Tanrılık atfedilen sahte bir mehdinin liderliğinde bütün bölgeyi ateşe veren Nusayriileri, Mısır' dan gönderilen Sultanlık ordusu ancak durdurabilmiş ve sahte mehdi de öldürülmüştür.<sup>1022</sup>

Sultan Muhammed Olcâyâtû'nun İlhanlı hükümdarı olduğu sırada Altınordu tahtında oturan Tokta Han'ın İlhanlıya karşı olan siyaseti değişmedi. Zira Altınordu Hanları bu güzel toprakların İlhanlılar elinde bulunmasını hiçbir zaman kabul etmek istemiyorlardı. Bu amaçla Tokta Han Olcâyâtû'ya daha saltanatının başında bir heyet göndererek sulh istemiş ise de<sup>1023</sup> 2 Ağustos 1308'de Altınordu askerleri İlhanlı topraklarına girmişti. Buna karşı Çoban Gürcistan içinden geçerek Derbend'e gelmiş, Kur kenarında aldığı tedbirler ve Gâzân döneminde bu bölgede yapılan istihkâmlar sonucu Altınordu birlikleri bir sonuç alamamıştır.<sup>1024</sup> Bu durum Tokta'yı yeni bir elçilik heyeti göndermeye sevk etti. Bu heyet 30 Mayıs 1310 tarihinde Sultaniye'ye vardı.<sup>1025</sup> Bu sırada Tokta Han'ın ölmesi ve yerine Müslüman Özbek Han'ın<sup>1026</sup> (1313- 1341) geçmesiyle Altınordu'nun Kafkasya üzerindeki haklarını istemek üzere Olcâyâtû Han'a yeni elçiler gönderdi.<sup>1027</sup> Tabiatıyla Olcâyâtû bu isteği reddetti. Özbek

<sup>1021</sup> İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIV, s.88-90.

<sup>1022</sup> İbn Kesîr, *a.g.e.*, XIV, s.155.

<sup>1023</sup> Bu elçilik heyetinin gelişyle ilgili Kâşânî şu bilgiyi verir: 9 Camaziyel'ula 704 (8 Aralık 1304) Çarşamba (O tarih Salıya geliyor) günü Cuci ulusundan Kıpçakbaşı ülkesi padişayı Tokta'nın huzurundan elçiler geldi. Başlarında barış salah ve uzlaşma arayan Emir Nohaday vardı.(Kâşânî, *a.g.e.*, s.82.)

<sup>1024</sup> Spuler, *a.g.e.*,s.114-126.

<sup>1025</sup> Kâşânî, *a.g.e.*,s.124.

<sup>1026</sup> Tokta Han'ın ölmesinden sonra Altınordu emirleri onun çocuklarını tahta geçirmek istiyorlardı. Kâşânî, Emirlerin Özbek Han'ın başa geçmesini istememelerinin sebebini şöyle hikaye eder: “Bunun sebebi emirlerden Müslüman olmalarını istemesiydi. Emirlerin başı: Ey sultan sen bizden Müslüman olmamızı isteme, bunun yerine itaat ve başeğış dile. Çünkü bizim Cengiz Han yasasından ve yeysunundan şikâyetimiz yok. O halde niçin bizi Arapların köhne şeriatına davet ediyorsun? Dedi. Özbek adamı oracıkta öldürdü.”(Kâşânî, *a.g.e.*,s.78.)

<sup>1027</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.179; Özbek Han'ın Olcâyâtû'dan istediği şeydu: “Sen Aka'sın ben de İni (Moğolcada Aka büyük ağabey, İni küçük kardeş demektir). Aramızda uzlaşma ve saadet yolu

Han bu isteğinin zorla kabul ettirilemeyeceğini, Olcâytû'nun da buna boyun eğmeyi hiç düşünmediği bildiğinden, Altınordu Han'ı Olcâytû gözünde var olan kötü imajı silmeyi gerekli gördü. Bu amaçla özür için 11 Mayıs 1314 tarihinde Olcâytû'ya başında Uygur Türklerinden Keyhâtu'nun başkanlığında bir elçilik heyeti gönderdi.<sup>1028</sup> Bol hediyeler götüren bu heyet aradaki münasebetleri bir dereceye kadar düzeltmeye gayret gösterdi.<sup>1029</sup> Böylece her ikisi de Müslüman olduklarından Altınordu devletinin bu tarihten itibaren İlhanlılardan herhangi bir mülkiyet iddiasında bulunmamışlardır.<sup>1030</sup>

Olcâytû döneminde bu olaydan sonra İlhanlı-Altınordu ilişkileri daha dostane geçmiş bu olumlu hava Harzem ve Mazenderan'da ortaya çıkan olaylar yüzünden bir ara bozulmuştur. Olcâytû Han, Kaydu sülalesinden Baba Oğul'un yaptığı tahribattan ötürü Özbek Han'ı suçlamıştı. Özbek Han'ın bu konuda bir gayreti olmadığından böyle bir ithama üzülmüş, Olcâytû'ya elçilik heyeti göndermiş ve kendi tarafından olmadığını beyan etmiş, eğer bu işte Olcâytû'nun parmağı varsa da onu da tehdit etmiştir.<sup>1031</sup> Bu olay kısa süre de olsa iyi giden İlhanlı-Altınordu ilişkilerine zarar vermiştir.<sup>1032</sup> Buna karşı Altınordu'nun Memlûklü ile olan müttefiklikleri devam etmiştir.<sup>1033</sup>

Olcâytû Han, koyu bir Müslüman olmasına rağmen dış politikada, atalarının Memlûkler'e karşı Hristiyan Avrupa ile ittifak siyasetine devam etmiştir. Hristiyan dünyasına elçi olarak Hristiyan Tomas İlduci'yi göndermiştir.<sup>1034</sup> Olcâytû Avrupa'ya, Fransa Kralı IV. Philippe la Bel, Papa V.Celement ve İngiltere Kralı II. Edward'a yazdırdığı mektupları iletecek olan Tomas İlduci'yi göndererek tahta çıkışı, bunun Büyük Han tarafından onaylanması ve kendi kanından olan prenslerin ona ilettikleri sevgi ve bağlılığa değinmiştir. Olcâytû Han'ın Fransa Kralı IV. Philippe la

---

geçerlidir. Eğer askere ihtiyacın olursa dilediğin kadar gönderirim. Ama İran ülkesinin şehir ve topraklarında Mengü Hanın hükmü gereği bize ait olan her şey adamlarımıza verilsin, kapalı yollar açılsın..... elçilerimiz ve seyyahlar fayda elde etmek için karşılıklı gidip gelsinler.” (Kâşânî, *a.g.e.*, s.179-180.)

<sup>1028</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.197.

<sup>1029</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.197.

<sup>1030</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.127.

<sup>1031</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.205-206.

<sup>1032</sup> Kâşânî bu olaya geniş yer vermiş ve uzun uzun anlatmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Kâşânî, *a.g.e.*, s.204-206.

<sup>1033</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.239.

<sup>1034</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.422-423.

Bel'e 13 Mayıs 1305 tarihli mektubu daha önceki mektuplara oranla daha modern bir üsluba sahiptir. Fakat yine de eski cümle kuruluşlarının ana hatlarına sadık kalmıştır. Bu mektubun bir Müslüman kaleminden çıkmadığı düşünülebilir. Mektup "Bismillah" ile başlamaz ve Allah'tan değil Gök'ten söz edilir.<sup>1035</sup> Moğolların bu şekilde davranması, Memlûklere karşı Hristiyan dünyasının desteğini sağlayabilmek için Müslümanlığını gizlemesinden ileri gelmektedir.<sup>1036</sup> Olcâytû, Moğol üslubuyla Philippe'ye şunları yazmıştır:

*"Biz Olcâytû Sultan, sözümüz şudur, Gök'ün gücüyle tahta çıkan biz. Cengiz Han'ın soyundan olan biz. Gerçekte, anlaşmaktan daha güzel bir şey olamaz. Eğer bizimle ya da sizinle anlaşma içinde olmayan biri olursa, o zaman kendimizi birlikte savunacağız. Gök bunun kararını versin!"*<sup>1037</sup>

Bu mektupta, Avrupa devletlerinin aralarında sulh yapmaları ve hepsinin bunu bozana karşı hareket etmeleri şeklinde ütöpik bir görüş ileri sürüyor. Bunun gerçekleşmesi o zamanki şartlar altında imkânsız gibi görünüyordu. Çünkü o sırada Avrupa'da IV.Philippe'nin Papa ile savaşı, Anglikanlar tarafından İskoçya'nın fethi gibi olaylar olmaktadır. Bu yüzden mektubun, barışı her bozana karşı diğerlerinin hareketi noktasındaki temennisi, daha önceki istekler, teklifler ve vaatler de olduğu gibi kuru bir sözden ibaret kalmıştır.<sup>1038</sup>

İngiltere Kralı I.Edward'ın yerine geçen II. Edward (1307–1327), kendisine ve Fransa Kralı IV. Philippe'ye Olcâytû'nun gönderdiği mektuba 16 Ekim 1307 tarihinde verdiği cevapta, Kutsal toprakların Müslümanlardan kurtarılmasını Moğol hükümdarlardan talep etmekte<sup>1039</sup> ve çeşitli yerlerde ortaya çıkan mücadele ve anlaşmazlıkların Allah'ın yardımı ile birlik ve barışa yerini bırakması ümidini belirtmekte idi.<sup>1040</sup> Hâlbuki Olcâytû Han Katolik dünyasıyla ilişkilerinde kendi Müslümanlığını kendi dini inancını saklarken<sup>1041</sup> Memlûkler'e karşı siyasetinde kendisini o derece Müslüman hissetmekte idi ki Memlûkleri İslam esaslarına karşı

<sup>1035</sup> Roux, *Moğol*, s.431.

<sup>1036</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.253-254.

<sup>1037</sup> Roux, *Moğol*, s.431.

<sup>1038</sup> V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, haz. K.Yaşar Koprman-A.İsmail Aka, Ankara, 2006, s.166–167.

<sup>1039</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.255.

<sup>1040</sup> Barthold, *Orta Asya*, s.167.

<sup>1041</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.253-254.

riyetsiz davranmakla suçluyor, Memlûk devletine çıkışmaya bile cesaret ediyordu<sup>1042</sup>. Bundan da anlıyoruz ki gerek Gâzân Han gerekse Olcâyâtü Han hem iç hem de Katolik dünyası ile olan ilişkilerinde din ve inançları politik bir malzeme olarak açıkça kullanmışlardır.

Artık Hristiyan dünyası o dönemde kim olursa olsun, bir Moğol hükümdarının Hristiyanlığı benimsemesini ümit etmiyordu; diğer yandan Moğollar da Ortadoğu’da bir Frank müdahalesi konusunda artık hayal kurmuyordu. Aslında bu müdahaleyi hiç istemiyorlardı. Çünkü yeniden savaşa tutuşmaktan çok Memlûk devleti ile barışı sürdürmeye daha meyilliydiler. Altınordu Devleti de İlhanlılara karşı Bizans ile ittifak kurmaya devam ediyor, topraklarındaki Ortodokslara çok geniş imtiyazlar tanıyarak<sup>1043</sup> bir nevi İlhanlı tebaası olan diğer Hristiyanlara bir mesaj veriyordu. Şüphesiz bu ittifaka Altınordu’dan çok Bizans’ın da ihtiyacı vardı.<sup>1044</sup>

Olcâyâtü Han döneminde Bizans’a Anadolu’daki beyliklerden gelen taarruz daha da büyümüş ve sıklaşmıştır. Daha önce olduğu gibi Bizans İmparatoru II. Andronikas Osman Bey’e karşı Olcâyâtü Han’dan yardım istemiş, bu ortaklığı kuvvetlendirmek için kız kardeşi Maria’yı Han ile nişanlamıştı. Bu ittifak neticesinde bir Moğol birliğinin Osmanlı bölgesine girdiği fakat Orhan Bey tarafından geri püskürtüldüğü bilinmektedir.<sup>1045</sup>

Bu dönemin şartları biraz incelendiğinde Bizans-İlhanlı ittifakının sebeplerini anlamak zor olabilir. İlhanlıların Hristiyan tebaası daha çok Ermeni, Nasturi ya da Jakobit kökenli olmalarına karşın Altınordu’dakiler Ortodoks ve Yunan kökenliydi ve bu da Altınordu’yu patriğin ve Bizans İmparatorunun gözünde daha önemli kılmalıydı. Üstelik Altınordu tarihte ender rastlanacak bir hoşgörülle (Ağustos 1267 tarihli bir fermanla)<sup>1046</sup> Ortodoks kilisesine de çok büyük ayrıcalıklar vermişti.<sup>1047</sup>

<sup>1042</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.255.

<sup>1043</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.441-442.

<sup>1044</sup> Baştav, *a.g.e.*, s.22.

<sup>1045</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.423-424.

<sup>1046</sup> Bu fermanla verilen ayrıcalıklar özetle şöyleydi: “kiliselerin ve manastırların toprakları içinde yaşayan tüm insanlarla birlikte vergiden ve tüm kilise mensupları askerlikten muaf tutulmuştu. Moğol görevlilerinin uymadıkları takdirde ölüm cezasına çarptırılmak üzere el koyması ya da rahiplerden herhangi bir hizmet istemesi yasaklandı. Ortodoks inancını lekeleyen ya da iftira atan herkesin ölüm cezasına çarptırılacağı buyruldu.” Roux, *Moğol*, s.361.

<sup>1047</sup> Roux, *Moğol*, s.361-362.

Bunlara rağmen Bizans, Altınordu ve Memlûklüyle sorun yaşamamak için çabalamış ama İlhanlıyla müttefik kalabilmek için Memlûk elçisini tutuklamaktan, boğazları Memlûk ve Altınordu tüccarlarına kapatmaya varıncaya kadar her şeyi yapmıştır. Bunda İlhanlı Hanlarının başlangıçta Müslüman olmamaları, Hristiyanlara sempatiyle bakmaları, Gâzân ve Olcâytû gibi Müslüman olsalar dahi dış siyasetlerine bunu yansıtmamaları neden olabilir. Nitekim Bizans, Anadolu'dan gelen tehditlere karşı Memlûk ve Altınordu'dan yardım istese dahi böyle bir destek beklemezken, Bizans İmparatoru II. Andronikos Müslüman Gâzân ve Olcâytû'dan bu desteği almıştır.<sup>1048</sup>

Olaya İlhanlı açısından bakıldığı zaman bu ittifakın, dini ve siyasi ilişkilerin devam ettirilmesi daha elzemdir. Zira baş düşmanı olan Memlûkler ve onların müttefiki olan Altınordu'ya karşı İlhanlıların Bizans'ın müttefikliğine ihtiyacı vardır. Ayrıca Memlûklerin askeri gücünü oluşturan Kıpçaklı askerler Anadolu üzerinden geçen yolların İlhanlılar tarafından kontrol altına alınması yüzünden Bizans'tan deniz yoluyla geçiyorlar, Memlûk-Altınordu elçilik heyetleri de bu yolu kullanıyordu. İlhanlılar bu coğrafyadaki diğer Hristiyanların desteğini aldığı gibi Bizans dışındaki Rum ve Ortodoksların desteklerini de patrikliği barındıran Bizans ittifakıyla sağlayabilirdi. Bunun yanında Anadolu'da İlhanlı karşıtı gruplara karşı başarılı olabilmesi için Bizans'ın dostluğuna muhtaçtır. Çünkü Anadolu'daki İlhanlı karşıtı bu gruplar Memlûk ve Altınordu'nun her zaman gizli bir üçüncü müttefiki olmuştur.

Bu dönem İlhanlı dini siyasetini genel olarak düşündüğümüzde Olcâytû Han döneminde Moğolların mezhep değiştirmesi Yakın-Doğu'da büyük bir etki yaptı. Bu dönem aynı zamanda seküler kültürün de bölgede hâkimiyet kurduğu bir zaman dilimidir. Bu gelişmelere karşın Olcâytû kendi ülkesinde-üniter devlet yapısı açısından- sıkıntılar yaşamıştır. Halkın önemli bir bölümü onun uyguladığı siyaset ve kültür politikalarından memnun değildi. İsfahan, Şiraz, Bağdad, Erbil ve Herat gibi önemli merkezlerde karışıklıklar çıkmış, onun ölümünden sonra yerine geçen oğlu Ebu Said, Moğolları yeniden Sünni inanişe döndürerek bu yöndeki sıkıntılara son vermiştir. Ancak yine de Gâzân Han'ın son döneminde başlayıp Olcâytû ile doruğa çıkan bu uygulama bilhassa İran'da kalıcı izler bırakmıştır.

<sup>1048</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.423-424; Baştav, *a.g.e.*, s.20.

### 2.2.2.3. Ebu Said Bahadır Han ve Son Dönem İlhanlı Dini Siyaseti (1316–1335)

İlhanlıların dokuzuncu hükümdarı olan Ebu Said Alâeddin Bahadır Han,<sup>1049</sup> 8 Zilkade 704/2 Haziran 1305 tarihinde Çarşamba günü Ucan'da<sup>1050</sup> dünyaya geldi.<sup>1051</sup> Olcâyâtü'nun yaşayan tek oğlu olan Ebu Said'in annesi Oyrat kabilesinden Sülemiş'in kızı Haccî Hatun dur.<sup>1052</sup> Olcâyâtü oğlu şehzade Ebu Said'in doğumuna çok sevinmiş, doğumundan iki hafta sonra Tebriz'e giderek Cuma namazını orada kılıp halka hayır ve sadakalar dağıtmıştır.<sup>1053</sup> Ebu Said doğumundan yedi gün sonra güzel ahlak sahibi Meryem isminde Müslüman bir kadına terbiyesi ve bakımı için teslim edilmiştir.<sup>1054</sup> Belli bir yaşa geldikten sonrada eğitimi ve yetiştirilmesi için Olcâyâtü kendi lalası Oğul Kaydı Suşi Bahşi'nin oğlu olan Emir Sevinç Aka'ya emanet etmiştir.<sup>1055</sup>

Ebu Said Ucan'da Müslüman bir çevrede yetişmiş, İslami ilimlerin eğitimini burada almış, bu şehrin âlimlerinden Kuran-ı Kerim okumayı öğrenmiştir. Diğer Moğol İlhanlarından farklı olarak Budizm Hristiyanlık gibi İslam'ın dışındaki diğer

<sup>1049</sup> Ebu Said ismi Moğol dilinde, vesikalar ve sikkelerde “*Busaid*” olarak kullanılıyordu. (Spuler, *a.g.e.*, s.218) Ayrıca İbn-i Hacer el-Askalanî Ebu Saidi anlatırken ismini Busaid olarak verir. Aynı şekilde es-Safedi insanların ona Ebu Said künyesiyle hitap ettiklerini, fakat yazışmalarda Memlûklü Sultanı Nasırın Mektubunda da olduğu gibi Busaid kullanıldığını zikreder. (İbn Hacer Askalanî, *ed-Dürer ül-kâmine fi câyân il-mia es-sâmine*, I, s.501.) Ebu Said dini lakap olarak ta Alaü'dünya ve'd-din lakabını kullanmıştır. (Devletşâh, *a.g.e.*, II, s.282; Abdulkadir Yuvalı, “Ebu Said Bahadır Han”, *DİA*, X, İstanbul, 1994, s.218; Spuler, *a.g.e.*, s.218.) Bahadır adını ise 1317/1318 yılında yaşı küçük olduğu halde ordusuyla beraber katıldığı savaşta gösterdiği cesaret ve kahramanlıktan dolayı bu adı almıştır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. es-Seyyâd, *Şarku'l İslam*, s.441-444; Spuler, *a.g.e.*, s.218, 296.

<sup>1050</sup> Ucan Ebu Said'in amcası Gâzân Han tarafından birçok çarşı, hamam ve sufiler için hangâh inşa edilmiş, Tebriz yakınlarında Medine-i İslam adıyla meşhur olmuş bir şehirdir. (Ebu'l-Fidâ, *Takvimü'l Buldan*, s.398.)

<sup>1051</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.44; Mirhond, *Ravzatu's-Safa*, V, s.478-479; Bitlisi, *Şerefname*, II, 25-27; İkbâl, *Tarih-i Mufasssıl-ı İran*, 325; Azavi; *a.g.e.*, I, s.403; es-Seyyâd, *Şarku'l İslam*, s.409; Sabri Selim, *a.g.e.*, s.468; Howorth, *a.g.e.*, III, 585-587; Yuvalı, *a.g.m.*, s.218.

<sup>1052</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.7, 44; Hacci Hatun Moğolların Oyrat kabilesinden İlhanlılara damat olan Tenkiz Gürkan'ın oğlu Sülemiş'in kızıdır. (es-Seyyâd, *Şarku'l İslam*, s.409.) Kâşânî Hacci Hatun'un Tenkiz Gürkan'ın oğlu Zahhak'ın kızı olduğunu söyler. Aynı zamanda Hacci Hatunun annesinin Hülâgû Han'ın hanımlarından biri olduğu ve onun Hülâgû'nun kızı Todagaç'ın annesi olduğunu zikreder. Bkz. Kâşânî, *a.g.e.*, s.7.

<sup>1053</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.44.

<sup>1054</sup> es-Seyyâd, *Şarku'l İslam*, s.409.

<sup>1055</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.7-8; Kâşânî Emir Sevinç'in Uygur Türklerinden Saruca'nın oğlu ve aynı zamanda Olcâyâtü'nun da atabeği olan Suşi Bahşi'nin oğlu olup, adaletli, kahraman bir emir-i kebir olduğunu zikreder. Bkz. Kâşânî, *a.g.e.*, s.8, 67.

dinlerin etkisinden uzakta yetişmiştir.<sup>1056</sup> Bu eğitim döneminden sonra babası Olcâytû tarafından Emir Sevinç Aka'nın atabekliğinde daha dokuz yaşındayken 714/1313 yılında Horasan valiliği göreviyle bu bölgeye gönderilmiştir. Babasının 1316 yılında vefatına kadar üç yıl Horasan'daki görevine devam etmiştir.<sup>1057</sup> Ucanda tam bir İslami terbiye alan Ebu Said Horasan valiliği sırasında bu bölgede hâkim olan Sünni akidesini öğrenmiş ve bu sırada Hanefi mezhebini seçmiştir.<sup>1058</sup> Babasının ölümüyle beraber İlhanlı devletinin başına geçen Ebu Said babası döneminde var olan Şîî yanlısı yönetim anlayışını terk ederek İlhanlıları Sünni akidesine tekrar döndürmüştü ve devlet kurumlarında Hanefiliği hâkim kılmıştır. Babası döneminde uygulanan Şîî yanlısı din politikası onun Sünnîlere karşı ağır tedbirler alması, Şîîlerin haricindeki diğer toplum kesimlerinde rahatsızlığa neden olmuştur. 1316'da vefat ettiğinde yerine geçen oğlu Ebû Said Bahadır Han'la tekrar Sünnîliğe geçiş sağlanarak toplumda çatışmanın önü alınmıştır.<sup>1059</sup> Babasının aksine Ebu Said döneminde Gâzân zamanında olduğu gibi Sünnilik devletin yönetim katına egemen olmuş ve ideolojisini belirlemede yeniden aktif hale gelmiştir.<sup>1060</sup>

Mürebbi ve müşavirlerinin elinde koyu bir Sünni olarak yetişen Ebu Said, hutbelerde ve paralar üzerinde tekrar dört halifenin isimleri zikredilmiştir.<sup>1061</sup> Ebu Said Şîîlere devlet idaresinde görevler vermemiş, ancak onların inanç ve akidelerinde serbest bırakmış ve karışmamıştır.<sup>1062</sup> Bundan böyle Sünnilerle Şîîler, Safevi Devletinin kurulup durumun Şîîler lehine gelişmesine kadar İran'da yan yana yaşamışlardır. Bu dönemde İslam İlhanlı hanedanı arasında tamamen yerleşmiş, bu zamana kadar hanların Hristiyan olan eşleri Müslüman olmuşlardı. 1322 senesinde İlhan'ın kızı Kutluğ Hatun hac ibadetini yapmak için Mekke'ye gitmiştir.<sup>1063</sup>

<sup>1056</sup> Muhammad Salih Davud el-Kazzaz, *El-Hayat'üs-Siyasiyye fi'l-Irak fi Ahdi's-Saytaratil-Moğoliyye*, Edebiyat Fakültesi, Bağdat Üniversitesi Matbaası, Bağdat, 1970, s.303-304; es-Seyyâd, *Şarku'l İslam*, s.475; Fehmi, *a.g.e.*, s.229.

<sup>1057</sup> Mirhond, *Ravzatu's-Safa*, V, s.479; es-Seyyâd, *Şarku'l İslam*, s.410; Sabri Selim, *a.g.e.*, s.468.

<sup>1058</sup> Makrîzî, *es-Sülûk*, II, s.404; İbn Tagrîberdî, *en-Nücûm*, IX, s.309; Sabri Selim, *a.g.e.*, s.469.

<sup>1059</sup> Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (911/1505) *Târihü'l-Hulefâ*, nşr. M. Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü'l- 'Asriyye, Beyrut 1989, s. 538.

<sup>1060</sup> André Miquel, *İslam ve Medeniyeti*, çev. A. Fidan- H. Menteş, Ankara 1991, I, s.225.

<sup>1061</sup> Ebu'l Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, V, s.360; Spuler, *a.g.e.*, s.212-213.

<sup>1062</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.268.

<sup>1063</sup> Ebu'l Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, V, s.354; Spuler, *a.g.e.*, s.213.



Ebû Said'in ismi, Moğol kültürel geleneğinin bittiğinin işaretidir. Çünkü o, İlhanlı hükümdarlarından İslam geleneğine göre ilk isim alan hükümdardır.<sup>1064</sup> Bu durum, İslam kültürünün merkezde yer almaya başladığı şeklinde yorumlanabilir. Çünkü Moğollar fetih yoluyla genişledikçe bu devlete rengini veren “Moğolluk” yerel benliği, özellikle Müslüman Türkler ile kurulan temaslar sonucu varlığını kaybetmiş, Türk ve İslam izlerini taşımaya başlamıştır.

Ebu Said döneminde İlhanlı topraklarında Budizm'in varlığı ve Budistler hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bu durum büyük ihtimalle Gâzân ve Olcâytû döneminde Budistler üzerinde yoğun olarak sürdürülen yaklaşık yirmi küsur yıllık bir İslamlaştırma siyaseti sonucu ya İslamiyet'i kabul etmişler ya da bu bölgeyi terk ederek bu topraklardaki varlıkları son bulmuştur. Ebu Said döneminde Yahudiler hakkında bilgiler daha ziyade onların ihtida etmeleri noktasındadır. Bahadır Han'ın saltanatının başlarında ünlü Vezir Reşîdu'd-dîn'in Olcâytû'yu zehirlediği iddiasıyla öldürülmesi ile Yahudiler siyasi hayattan uzaklaşmış olmadılar. Çocukluğunda Müslüman olan oğlu Gıyaseddin Muhammed, Ebu Said döneminin önemli vezirlerinden biri olmuştur. Üstelik o vezir olan tek Yahudi de değildi. İleri yaşta Müslüman olmuş Sadidü'd-devle unvanını taşıyan Mansur İbn Ebu Harun'da Ebu Said'in saltanatının son yıllarında büyük nüfuza sahip olan vezirlerden biridir. İlhanlıların uzun süredir devam ettirdikleri İslamlaşma siyaseti Yahudiler arasında da etkili olmuş Bağdat Yahudilerinin büyük çoğunluğu Müslüman olmuştur.<sup>1065</sup>

Olcâytû'dan sonra İlhanlı tahtına geçen oğlu Ebu Said döneminde de Memlûk siyaseti aynen devam etmiştir. Ancak babası döneminde Memlûklerin zor durumundan istifade etmeye çalışılmış ve Suriye'ye bir sefer düzenlenmişse de bir başarı elde edilememiştir. Fakat Ebu Said babası Olcâytû'ya nazaran belki yetişme şartlarının da etkisiyle daha samimi yaklaşım içerisindedir. O Müslüman iki ülke arasında barışı sağlam temellere oturtmak için Memlûklerle aralarında akrabalık bağı kurmak istemiş, bu amaçla da Memlûk sultanı el-Melik en-Nâsır'ın kızı ile evlenmek

<sup>1064</sup> Fuad İbrahim, *el-Fakiyye ve'd-Devle: Tadavvuru'l- Fikhi's –Siyasiyyi eş-Şüyyi*, Dâru'l-Kenzi'l-Edebiyye, Beyrut 1998, s. 105–106.

<sup>1065</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.273.

isteğini Nâsır'a iletmiş, ancak kızların küçük olduğunun Nâsır tarafından bildirilmesiyle bu hedefine ulaşamamıştır.<sup>1066</sup>

Bu dönemde Memlûk ilişkileri Anadolu sınırında Türkmen ve Moğol kuvvetleri arasında geçen birkaç yağma faaliyeti dışında uzun süre herhangi bir olay olmamıştır. Bu ufak tefek iltica ve yağma olayları da Çoban'ın tedbirleri ile bertaraf edilmiş, 1323 yılında Memlûkler ile yeni bir barış antlaşması düzenlenmiştir.<sup>1067</sup> Bundan sonra Memlûkler ile yaşanan tek olay Çoban'ın oğlu, İlhanlı Anadolu valisi Timurtaş'ın Ebu Said'e isyan ederek Anadolu'da bağımsızlığını ilan etmesiyle yaşanan olaylar sonucu Memlûklere sığınmasıdır. Ancak Sultan Nâsır'ın İlhanlıyla sulh dönemi içinde olması, Timurtaş'tan herhangi bir fayda görmeyeceği düşüncesiyle idam ettirmesi ile de sorun çözülmüştür.<sup>1068</sup> Ebu Said'in 10 Kasım 1335'te vefatıyla beraber İlhanlı Devleti parçalanmış böylelikle de iki devlet arasındaki ilişkiler son bulmuştur.

İlhanlıların Memlûklere karşı siyaseti Hanların Müslüman olmasıyla beraber Gâzân dönemiyle yavaş yavaş değişmiş Ebu Said döneminde birkaç küçük olay ve tahrikler dışında sulh ile geçmiştir. Bu barış ortamının yaşanmasında selefinin ve Ebu Said'in Müslüman olmaları şüphesiz en etkili faktörlerden biri olmuştur. Nitekim İlhanlılar arasında İslamiyet'in yayılmasıyla beraber Memlûklerin cihat anlayışı ortadan kalkmış, her iki taraf da faaliyetlerini halktan destek bulabilmek için daha önce izah ettiğimiz gibi dini sebeplere dayandırarak mücadelelerini meşrulaştırmak için fetva alma yollarına başvurmuşlardır. Gâzân, Olcâytû ve Ebu Said dönemlerinde Suriye halkının seleflerinden farklı olarak Moğollara karşı bakış açıları bile değişmiştir. Onların Müslümanlığı Suriye halkının meyline dahi sebep olmuş, hatta İbni Teymiye bile bu duruma müdahale etme gereği duymuştur. Bu dönemde selefleri nasıl ki Hristiyan dünyasına karşı dini siyaset malzemesi olarak kullanmışsa Memlûklere karşı da Müslüman olmasını aynı şekilde siyasi hedefine ulaşmada çekinmeden kullanmışlardır. Fakat Ebu Said'de böyle bir çaba görülmemektedir.

<sup>1066</sup> Ebu'l Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, V, s.382; Spuler, *a.g.e.*, s.277.

<sup>1067</sup> Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb*, XXXI, s.420.

<sup>1068</sup> Ebu'l Fidâ, *el-Muhtasar fi Ahbâri'l-Beşer*, V, s.378; Spuler, *a.g.e.*, s.141.

Olcâyâtü'dan sonra oğlu Ebu Said döneminde Özbek Han 1322 yılında müttefikleri Memlûk sultanı el-Meliku'n-Nâsır'a karşı birlikte hareket etme teklifinde bulunmuştur. Ancak o dönemde İlhanlı-Memlûklü arasında sulh bulunduğundan el Melikü'n-Nâsır, Özbek Han'ın bu teklifini reddetmiştir.<sup>1069</sup> Bunun üzerine Özbek Han'da İlhanlılara karşı yalnız hareket etme kararı alarak 1325 yılında bir taarruzda bulunsa da bu da daha öncekiler gibi İlhanlılar tarafından geri püskürtülmüştür. Yine Altınordu Han'ı Özbek 1335 yılında Derbend'e taarruza geçmiştir.<sup>1070</sup> Fakat bu harp devam ederken Ebu Said oldukça ani bir şekilde 30 Kasım 1335 tarihinde rivayete göre yeğeni Dilşad Hatun'a teveccüh gösterdiğinden dolayı Bağdad Hatun tarafından zehirlenerek öldürülmüştür.<sup>1071</sup> Ebu Said'in ölümüyle İlhanlı tahtı boşalmış ve İlhanlı-Altınordu arasındaki husumet böylece bitmiştir.

Genel hatlarıyla baktığımız zaman İlhanlı-Altınordu ilişkilerinde görülen temel politikadaki ihtilaflardan dolayı Batu Han'ın ölümüyle başlayan bir husumet hâsıl olmuştur. Bu düşmanlığın sebeplerine bakıldığı zaman temelde dini sebepler, Cuci ulusunun hakları ve Azerbaycan sorunu, Büyük Han seçimindeki ihtilaflar, Hûlâgû'nun batı seferinde Batu'yu temsil eden prens ve askerlere kötü davranılması, Harzem bölgesindeki sorunlar gibi ihtilafların her biri veya bazıları dönem dönem ön plana çıkarak İlhanlı-Altınordu siyasetinde belirleyici olmuştur. Müslüman olan Berke döneminde en şiddetli şekilde görülen bu mücadelenin temelinde dini sebepler olduğunu belirtmiştik. İlhanlı-Altınordu mücadelesine Hûlâgû açısından bakıldığında Cengiz Han tarafından Cuci ulusuna verilen geniş haklar ve bir taraftan da yeni bir devlet kurmak isteyen Hûlâgû'nun Altınordu gölgesinde kalmak istememesi; başta var olan Batu Han ve onun varlığıyla olan çekincenin ölümüyle kalkması, yerine geçen ve Hûlâgû gözüyle Müslüman olarak Cengiz yasalarına ve inancına ihanet<sup>1072</sup>

<sup>1069</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.138.

<sup>1070</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.143.

<sup>1071</sup> İbn Baluta, *a.g.e.*, s.168. Birçok kaynakta rivayet edilen bu olay hakkında başka bir rivayette Ebu Said'i kendi veziri Kvadja'nın zehirlediğine dair bilgilerde mevcuttur. (Roux, *Moğol*, s.436.) Ayrıca Hondemir, Ebu Said'in önce Bağdat Hatunu sonra da onun yeğeni Dilşad Hatun ile evlendiği konusundaki haberlerin doğruluğundan şüphe etmiş ve Ebu Said'in iyi bir dini eğitim alıp dindar bir Müslüman olduğunu söylemiştir. (Spuler, *a.g.e.*, s.431.)

<sup>1072</sup> İlhanlılarda yıllar sonra tahta geçen Ahmed Tekûdâr zamanında da görüyoruz. Altınordu'ya İslamiyet'in girişinin üzerinden o kadar sene geçmesine rağmen Özbek Han'ın seçilmesinde yaşanan, Kâşânî'nin aktardığı bizimde bahsettiğimiz olay da bu mahiyettedir.

eden Berke Han'ın tahta geçmesi onun nazarında bu ulusa verilen hakların tanınmaması için yeterli sebep olmuştur. Talep edilen bu hakların dışında Hûlâgû'nun Bağdat'ta yapmış olduğu katliam ve Halifenin öldürülmesi Berke Han tarafından üzüntüyle karşılanmış ve Hûlâgû'ya nefret duymasına sebep olmuştur. İlhanlı Altınordu ilişkilerinde dinin rolünün büyüklüğü ortadadır. Berke Han ve Tokta Han'a kadar onu takip eden halefleri Müslüman iken İlhanlı hanları Gayr-i Müslim, İlhanlı Hanları İslamiyet'i kabul ettiğinde de Gâzân Olcâyâtü dönemlerinde Altınordu Hanı Tokta Gayr-i Müslim idi. Özbek Han ise başta Tokta'nın kemikleşmiş Altınordu siyasetini devam ettirmek durumunda kalmış, hatasını anlayınca Olcâyâtü'dan özür dileyerek barış yapmışlardır. Fakat Harzem bölgesindeki bazı olaylar sebebiyle Olcâyâtü haksız olarak Özbek Hanı suçlamış ve iki ülke arasındaki ilişkiler tekrar gerilmiştir. Buraya kadar değindiğimiz siyasi olaylara baktığımızda İlhanlı-Altınordu ihtilafının temelinde din faktörünü görmek mümkündür.

Ebu Said'in doğumundan itibaren almış olduğu İslami eğitim ve terbiyesi onun dini siyasetini belirlemede etkili olmuştur. O, babası Olcâyâtü ve amcası Gâzân Han'a nispetle daha samimi bir İslam siyaseti gütmüştür. Müslüman selefleri döneminde siyasetende olsa bazı imtiyaz ve haklara sahip olan Gayr-i Müslimler Ebu Said döneminde itibarlarını tamamen kaybetmişlerdir. Ebu Said'in saltanatının başlarında uzun bir süre Hristiyanların hamiliğini yapmış olan Olcâyâtü döneminde bazı jestlere nail olan –tabi sırf Moğol asıllı olduğundan- Nasturi Katolikosu III. Yaballaha'nın 13 Kasım 1317 tarihinde ölümüyle beraber Hristiyanlar son şefaathçilerinden de mahrum kalmışlardır.<sup>1073</sup> Böylece Ebu Said döneminde batı dünyası ile olan dini politikaların değişmesiyle de İlhanlı Hristiyan tebaası siyasi önemlerini tamamen kaybetmişlerdir. Nitekim Ebu Said Batı Hristiyan dünyasına söz verdiği halde Hristiyan mabetlerini tahrip ettirmekten de geri kalmamıştır.<sup>1074</sup>

Moğol hükümdarlarını Hristiyanlaştırmak hususundaki teşebbüslerinin boşuna olduğunu nihayet Hristiyan dünyası anlamış olmalarına rağmen<sup>1075</sup> İlhanlı hükümdarları ile yazışmalarını, şark Hristiyanlarını koruyup kollamak amacıyla

<sup>1073</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.245-246.

<sup>1074</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.246.

<sup>1075</sup> Spuler, *a.g.e.*,s.255.

sürdürmüşlerdir.<sup>1076</sup> Zaten Moğolların inancı ve Cengiz Han yasası uyarınca geniş imtiyazlara sahiptiler. Dolayısıyla da Hristiyan dünyasının bu konudaki çabaları etkili olmuş sayılmaz. Çünkü 1322 yılında, Müslüman İlhanlı Hükümdarı Ebu Said zamanında İlhanlı Devleti ile Memlûkler arasında barış yapıldığı halde Papa XXII. Johann'ın Ebu Said Han'a bir elçi göndererek, onu Hristiyanlığa davet etmesi, Türklere karşı Çukurova Ermeni Krallığını ve tebaası olan diğer Hristiyan halkları korumasını talep etmesi de bu görüşü doğrulamaktadır.<sup>1077</sup>

Artık Hristiyan dünyası o dönemde kim olursa olsun, bir Moğol hükümdarının Hristiyanlığı benimsemesini ümit etmiyordu. Diğer yandan Moğollar da Ortadoğu'da bir Frank müdahalesi konusunda artık hayal kurmuyordu. Aslında bu müdahaleyi hiç istemiyorlardı. Çünkü yeniden savaşa tutuşmaktan çok Memlûk devleti ile barışı sürdürmeye daha meyilliydiler. Hristiyan misyonerleri, Ebu Said hükümlerinde Müslüman halka karşı faaliyetlerini sürdürmedikçe Hristiyanlara karşı herhangi bir faaliyette bulunulmamış, rahat bir yaşam sürmüşlerdir.<sup>1078</sup>

Ebu Said Han 1320 yılında Venediklilere verdiği ferman ile Latin Papaz ve keşişlerine, Tebriz'e kadar giden kervan yolu boyunca kilise ve manastır kurmak hakkı vermişti.<sup>1079</sup> Bu yüzden on dördüncü asrın ilk yarısında İlhanlı İmparatorluğu'nda Fransisken ve Dominiken tarikatlarının manastırları oldukça fazlaydı. Bunların en azından birçoğu Tebriz, Meraga, Sultaniye, Tiflis, Erzurum ve diğer birkaç şehirde bulunuyordu. Bunların çalışmalarını düzenlemek amacıyla, Papalık yeni başkent Sultaniye'de bir Başpiskoposluk kurdu. Bu ilk önce ona bağlı altı piskoposla birlikte 1318'de Franco de Perouse'a, 1330 yılında ise Jean de Cor'a emanet edilmişti. Papa'nın Başpiskopos'a yolladığı 1321 ve 1322 tarihli mektuplarında kanıtladığı gibi Papa hükümdarın din değiştirmesi konusunda ümidini tamamen kaybetmemiş olsa da, Başpiskopos'u İlhanlılar nezdinde tayin ettiği daimi bir elçi olarak görüyordu. Bununla birlikte Hristiyanlaştırma çabası hem kendi hem de 1318'de atanan altı piskoposun amaçları arasındaydı.<sup>1080</sup> Fakat tayin olunan bu

<sup>1076</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.255.

<sup>1077</sup> Yuvalı, "Hristiyan Dünyası", s.276.

<sup>1078</sup> Roux, *Moğol*, s.434.

<sup>1079</sup> Turan, *Mefkûre*, II, s.161.

<sup>1080</sup> Roux, *Moğol*, s.434.

piskoposlar. Müslüman halk arasından misyonerlik faaliyetleri yasak olduğundan dolayı muvaffak olamadılar. Hatta daha sonraki dönemde bu yasağı görmezden geldiğinden dolayı Dominiken tarikatına bağlı William Warden takibata uğrayıp cezalandırılmıştır.<sup>1081</sup> Buna bağlı olarak da Roma-Katolik Hristiyanlarının sayısı belli bir oranda kaldı. Papa 15 Mayıs 1321'de Roma kilisesine tabi olmasını istediği Gürcistan Kralı V.George de sonunda bu talebi reddetti. Sultaniye'deki Başpiskopos Jean'ın söylediğine göre biraz mübalağalı olmasına rağmen başkentte 500 ile 600 civarında, Tebriz'de yaklaşık 1000, Merağa'da da bir o kadar oldukları tahmin edilen henüz Müslüman olmamış Moğol ya da Türklerden oluşan bir Hristiyan cemaati bulunmaktadır.<sup>1082</sup>

Ayrıca 1329'da 12 Fransisken ve birkaç Dominiken manastırı mevcut olduğu söylenirse de bu manastırlar hakkında pek fazla bir bilgimiz yoktur. İlhanlı devletinin yıkılması ile bu Hristiyan dini müesseseleri devlet himayesinden mahrum kalmışlar ve bu kısa sürede yok olmaya yüz tutmuşlardır. İlhanlılarda olduğu gibi diğer Moğol devletlerinde de Hristiyan Batı'nın yapmış olduğu dini tesisler zamanın karışıklıkları neticesinde yok olmuşlardır.<sup>1083</sup>

İlhanlıların, Katolik Dünyası ile ilişkilerinde dini politikalarına baktığımızda bunu şu şekilde özetlemek mümkündür: Avrupa devletleri ve Papalık ilişkilerini başlangıçta Moğol tehlikesini uzak tutmanın yollarını araştırmışlardır. Bunu Moğolları Hristiyanlaştırma ve bu topraklarda misyonerlik faaliyetlerini yerine getirme, İlhanlı hükümdar ve şehzadelerine Hristiyan dinini kabul ettirme çabaları, düşmanları olan İslam devletlerine karşı onların müttefikliğini kazanarak Haçlı seferleri ile elde edemedikleri arzularına kavuşma istekleri, Şark Hristiyanlarını koruma ve kollama ile Katolik olmayan bu Hristiyanlar üzerinde Papalığın nüfuzunu tanımalarını sağlama gayretlerini takip etmiş, İlhanlılarla olan politikalarını bunlar üzerine temellendirmişlerdir. Moğollar ise İlhanlı dönemine kadar kayıtsız kalarak Katolik dünyasının Moğol hâkimiyetini kabullenmeleri istenmiştir. İlhanlı dönemiyle beraber Moğolların en büyük düşmanı olan ve dikkate değer hiçbir askeri başarı elde edemedikleri Memlûklere karşı Katolik Dünyası ile müttefik olma, onlarla beraber

<sup>1081</sup> Roux, *Moğol*, s.434.

<sup>1082</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.257; Roux, *Moğol*, s.434.

<sup>1083</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.258.

hareket edebilme, bu ittifaktan askeri ve siyasi alanda bir sonuç alabilmek için dini her türlü olguyu, inancı, din adamlarını, Hristiyanlığı kabul etme vaadini ve Hristiyan tebaasını bir malzeme olarak kullanmaktan çekinmemişlerdir. Ancak İlhanlılar bütün bu dini-siyasi manevralara rağmen yine de dönem dönem belirttiğimiz sebeplerden dolayı istedikleri neticeyi elde edememişlerdir. Ebu Said döneminde sultanın İslam'a olan sıkı bağlılığı sonucu tamamen değişen İlhanlı dini siyasetiyle Batı Hristiyanlarının İlhanlılar nezdinde itibarları kalmamıştır.<sup>1084</sup>

Emir Çoban, İreçin Noyan döneminde bozulan Anadolu'daki düzeni sağlayarak Kayseri'yi Anadolu'nun merkezi yapmış, oğlu Timurtaş'ı burada vali olarak bırakmıştı. Karamanlılar 1320 yılında Konya'yı yine işgal etmiş, şehri kurtaran Timurtaş, Eşrefoğullarını yenmiş ve Türkmenleri kendisine bağlamış, Ermenileri de tenkil etmiştir. Böylece Anadolu'da kuvvet zoru ile ilk defa bir Moğol valisi asayişli sağlamış oldu. Timurtaş bu şekilde güçlü bir idare kurduktan sonra sıkı bir İslam siyaseti başladı. Dini emirleri tatbik ediyor, Hz. Ömer'e atfedilen gayri Müslim hukukuna göre Hristiyan ve Yahudilere muamele ediyordu. Anarşi, buhran ve zulüm altında ezilmeye alışmış olan Anadolu halkı, Timurtaş'ın idaresinden oldukça memnun kalmışlardı. Böylece Timurtaş İstiklalini ve *mehdî-yi âhir zaman* olduğunu ilan etti.<sup>1085</sup> Kendisi bir hükümdar gibi hareket etmeye başladı ve bu sıfatla kendi adına hutbe okuttu. Ayrıca Memlûklerden İlhanlılara karşı yapacağı mücadeleden ötürü yardım talep etti. Bu durumu haber alan Emir Çoban müşkül bir duruma düştü. Ebu Said'den izin alarak Anadolu'da oğlunun bu hareketten vazgeçmesini sağlamak, bu mümkün olmaz ise onu öldürmek amacıyla harekete geçti. Anadolu'ya geçen Çoban, oğlunu alarak Bahadır Han'a götürdü. Bahadır Han, Timurtaş'ı affetti ve Anadolu'ya vazifesinin başına tekrar gönderdi. Emir Çoban, oğlunu kışkırtanları yakalatıp öldürttü.<sup>1086</sup>

Bahadır Han Timurtaş'ı tekrar Anadolu'ya göndermesinde Timurtaş'ın başarılı yönetiminin büyük etkisi olmuştur. Bu sefer daha büyük bir icraata girişen Timurtaş, Beyşehir, Antalya ve Afyon'u ele geçirdi. Buralardaki Türkmen hâkimiyetine son verdi. Antalya'dan Doğu Anadolu'ya kadar tüm ülkeyi idaresi

<sup>1084</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.246.

<sup>1085</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, 369; Spuler, *a.g.e.*, s. 213.

<sup>1086</sup> Turan, *Türkiye*, s.647.

altına aldı. Ebu Said Timurtaş'ın siyasetinin tersine Ermenilere yardım ederek kendisine daha sıkı bağlayıp Anadolu'nun Mısır ile olan irtibatını kesmeyi hedeflemiştir.<sup>1087</sup> Çünkü Memlûklerle barış anlaşması yaptığından onlardan doğrudan bir tehlike beklememiş, Anadolu üzerinden gelecek kışkırtmalara karşı Mısır ve Anadolu arasındaki ilişkiler hakkında bilgi almak ve bunlara engel olmak için böyle bir siyasi yaklaşıma gerek duymuştur. Nitekim Çoban ailesi hakkında verdiği karardan sonra Anadolu valisi olan Çobanın dördüncü oğlu Timurtaş Memlûklere sığınmış, var olan dostluk sonucu Ebu Said'in isteği doğrultusunda Melik Nâsır tarafından öldürülmüştür.<sup>1088</sup>

Anadolu'da Olcâyâtû'nun mezhep değişikliği sonrası izlediği politikaların yansımaları farklı olmuştur. Bu dönemde uygulanan politikalar sonucu, halk camilere gitmemiş; imamlar ve din adamlarına değer verilmez olmuştu. Ebû Said'le birlikte bu problemler ortadan kalkmıştır.<sup>1089</sup>

İlhan Bahadır Han'ın ve yöneticilerinden bazılarının iyi bir İslami eğitim alması, onları İslam'a yakışmayan uygulamalardan uzaklaştıramamıştır. Mesela Ebû Sa'id, kendi emiri Şeyh Hasan'ın nikâhlı hanımı Bağdad Hatun'a âşık olmuş, Kâdı Mübarekşah aracılığıyla, bu hanımın kocasından boşanarak kendisiyle evlenmesini istemiştir. Kadı, Ebû Said'in talebi doğrultusunda Şeyh Hasan'ı ikna etmeye çalışmış, ikna olmakta zorlanan Şeyh Hasan'ı, dinî bir gerekçeyle bağlayarak şu ifadeleri kullanır: "*Padişah'ın isteğine riayet etmek, herkese vaciptir.*"<sup>1090</sup> Mübarekşah'ın bu esnada kullandığı ifadeler, siyasetin din algılamalarındaki etkisini göstermesi bakımından ilginçtir.

Ebu Said Bahadır Han, şair, musikişinas ve aynı zamanda hattattı. İlim adamları ve ediplere oldukça değer vermiş ve onları himaye etmiştir. Bu sebeple çok sayıda şair tarafından adına kasideler yazılmış ve eserler telif edilmiştir. Zamanında İran ve Azerbaycan'da çok sayıda eser meydana getirilmiştir. Ebu Said oldukça adil bir hükümdardı. Anadolu ve Azerbaycan halkının gönlünü kazanmıştı. Bu yüzden Azerbaycan'da dört adil hükümdardan biri olarak anılmıştır. Zamanında hemen

<sup>1087</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.137-138.

<sup>1088</sup> İbn Battûta, *a.g.e.*, s.167.

<sup>1089</sup> Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, TTK, Ankara 1988, s. 59

<sup>1090</sup> Kemaleddin Abdürrezzak b. İshak Abdürrezzak Semerkandî, (887/1482), *Matla-ı Sa'deyn ve Mecma'-i Bahreyn*, nsr. Abdülhüseyin Nevai, Kitabhane-i Tahuri, Tahran 1974, s. 84.



hemen bütün İran Müslüman olmuştur. Bu durumu sağlayabilmek amacıyla oldukça samimi bir şekilde çalışmıştır.<sup>1091</sup> Ebu Said iyi ahlaklı, güzel yüzlü, adaletli, ahalinin emniyeti ve rahata kavuşması konusunda gayretli, kendinden önce konulan kötü kanun ve adetleri kaldıran devlet sahibi bir sultan idi.<sup>1092</sup> Ebu Said şeriata riayet etmiş, bu dönemde Moğol yasası ikinci plana itilmiş ve zamanla da hükmen bir etkisi kalmamıştır.<sup>1093</sup> Ebu Said Bahadır Han zehirlenerek 13 Rebiülahir736/30 Kasım 1335 tarihinde Karabağ'da ölmüş, daha önce yaptırdığı Kümbed-i Sultaniye'ye babasının yanına defnedilmiştir.<sup>1094</sup> Ebu Said'in çocuğu olmadığından ve yerine geçecek sultanı tespit edemediğinden, hanedan mensupları arasında kavgalar başladı. Bu durumun sonucu olarak da devlet parçalanmış ve yerini mahalli hanedanlar almıştır.

---

<sup>1091</sup> Yuvalı, "Ebu Said Bahadır Han", *DİA*, s.219.

<sup>1092</sup> Devletşâh, *a.g.e.*, II, s.282.

<sup>1093</sup> Mirhond, *Ravzatu's-Safa*, V, s.143; Spuler, *a.g.e.*, s.411.

<sup>1094</sup> Devletşâh, *a.g.e.*, II, s.283; Yuvalı, "Ebu Said Bahadır Han", s.219.

## ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

### İLHANLILARIN ANADOLU'DAKİ DİNİ SİYASETLERİ KARŞISINDA DİNİ ZÜMRELERİN TUTUMU

#### 3.1. Moğol (İlhanlı) Tahakkümüne Dini Muhalefet

Moğollar Anadolu'yu istila ettiklerinde, Anadolu sosyal ve dini zümreleşmeler bakımından oldukça zengin bir manzara arz etmekteydi. Abdallar, Ahiler, Haydâriler, Kalenderiler (Cavlâkîler), Mevleviler, Babaîler, Bektaşiler, Şemsiler, Evhadîler, Rufaîler, Ekberîler, Kübrevîler, vs. bu dönemde Anadolu'da faaliyet gösteren dini, siyasi ve fikri zümrelerdir. Bu dini grupların çoğu, Moğol istilası öncesinde Anadolu'ya dışarıdan geldiklerinden, daha çok köken farklılıkları sebebiyle ayrışıyorlardı. İçlerinde elbette bazıları da her ne kadar düşünce kökleri dışarıdan gelmişse de Anadolu'da gelişmiş yerli tasavvufi ve sosyal gruplar da vardı; Ahilik, Mevlevilik, Bektaşilik ve Ekberîlik gibi. Bu dini/tasavvufi ve sosyal zümreler, zaman zaman iktidar rekabetlerine taraf olarak siyasallaştıkları görülmüyordu. Ancak esas siyasallaşmaları Moğol istilası ile olmuştur.

Anadolu'da faaliyet gösteren dinî, siyasi ve fikrî zümreler Anadolu insanını teşkilatlandırmakla kalmıyor, bugünkü siyasi partilerin yaptığı gibi tabanda kültürel ve siyasi kadrolaşmayı da sağlıyorlardı. Her tarikatın ve dinî zümrenin müntesipleri, desteklediği şehzadeyi ve bu şehzadenin siyasi kadrosunu iktidara getirmek için faaliyet göstermekte idi. İşte bu faaliyetler sonucu zaman zaman iktidar bunalımları ve kendi aralarında iç çatışmalar da meydana gelmekteydi. İstila döneminde meydana gelen Türkmen hareketleri, bu tür bir siyasi-dinî harekettir. Mevlânâ'nın başlattığı haleflerinin XIII. asır sonlarında ki "Mevlevîlik" hareketi her ne kadar özünde tasavvufi bir hareket gibi görülse de teşkilat yapısı ve Moğollarla ilişkisi göz önüne alındığında dinî-siyasi bir hareket haline geldiği görülür. Mevlevilik, Anadolu'daki siyasi duruşu ve konumundan dolayı Moğolların ve Moğol yanlısı iktidarların himayesini kazanarak 1256 yılından itibaren uzun bir süre Anadolu'nun

en nüfuzlu tarikatlarından biri olmuştur. Mevlânâ'nın mektupları ve sohbetleri incelendiği zaman, onun devrinin siyasîleri ile ne kadar sıkı ilişkiler içinde bulunduğu ve belli bir siyasi kadronun fikrî tabanını oluşturmaya yönelik faaliyet içinde olduğu rahatlıkla fark edilebilmektedir.<sup>1095</sup> Elbette Moğol istilası karşısında Anadolu'daki dini/tasavvufî ve sosyal gruplar arasında farklı tavır alışlar oldu. Kalenderîler, Mevleviler ve Hristiyan Cemaatler gibi bir kısmı Moğollar ile iyi ilişkiler geliştirirken, Türkmenler, Ahiler, Ekberiler ve Kübreviler gibi bazıları da açıkça mücadeleyi seçtiler. Bu durum kendi aralarında da sürtüşmelere neden oldu.

### 3.1.1. Moğol Tahakkümüne Türkmenlerin Tavrı

Anadolu'da Moğol istilasına karşı çıkan en önemli askeri güç ve en aktif unsur Türkmenlerdi. Moğollara karşı bu derece aktif rol oynayan Türkmenlerin XIII. asırda Anadolu'ya gelişlerini temelde iki dönemde ele almak mümkündür.<sup>1096</sup> Bunlardan birincisi XIII. yüzyıl başlarında Karahıtaylarla Harzemşahlar arasındaki mücadeleler sebebiyle Fergana bölgesindeki şehirlerin harap olmasıyla bölge halkının büyük çoğunluğu Anadolu'ya göç etmiştir.<sup>1097</sup> İkinci ve en önemli safha ise Moğol istilası ile vuku bulan göçlerdir.<sup>1098</sup>

Moğol istilasından önce Anadolu'ya gelmiş, İslam inancını temayüz ettirmiş, Anadolu'daki Sünni olan dini tasavvufî zümreler içerisinde yer almış Türkmenler olduğu gibi daha dini yönden hala Şamanist etkilerden tam olarak kurtulamamış göçebe Türkmenlerde bulunuyordu. Anadolu'daki Ahiler gibi dini temelli sosyal gruplar içerisinde de en kalabalık unsur bu Türkmenlerden oluşurken, İslam inancını tam olarak öğrenememiş, zaman zaman Anadolu'daki heterodoks gruplar içerisinde

<sup>1095</sup> Mevlânâ'nın Abdûlbâki Gölpinarlı tarafından neşredilen mektupları incelendiği zaman bunların büyük bir kısmının Moğol yanlısı idareciler veya Moğol Anadolu valilerine yazıldığı görülmektedir. Mesala XII, LVIII, LIX, LXXV, LXXXVIII, C, CVII, CXIX ve CXXXVI. mektuplar Moğolların Anadolu'daki vergi tahsildarı olarak gönderdikleri Taceddin Mu'tez'e, XXV. Ve LIII. mektuplarını Moğolların Kırşehir valisi Nureddin Caca'ya, yine Moğollar tarafından Anadolu'nun genel idarecisi olarak atanan Müineddin Pervane'ye de yirmi beşten fazla mektup yazmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz Gölpinarlı, *Mektuplar*, s.220–264. Yine bu kişilerle ilgi sohbetleri için bkz. Mevlânâ, *Fihî Mâfih*, s.9, 56, 57, 66, 117, 126, 333 vd.

<sup>1096</sup> Ocak, *Babailer*, s.56–57.

<sup>1097</sup> Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.189.

<sup>1098</sup> Bu dönemde Anadolu'daki gelişmeler ve nüfus yoğunluğu hakkında detaylı bilgi için bkz. Turan, *Türkiye*, s. 331–363; Cahen, *Anadolu*, s.72–80.

yer alan Türkmenler de bulunmaktaydı. Ancak bu dönemde Anadolu halkı arasında yaygın olan inanç Sünnilik idi. Medreseler ve buradaki âlimler genellikle Hanefi fikhî üzerine dersler veriyorlar, kadıların çoğu da Sünni olup uygulamalarında Hanefi fikhî üzerine fetva ve hüküm veriyorlardı.<sup>1099</sup> Dolayısıyla Sünni Hanefilik ve Moğol karşıtlığı temelinde Türkmen unsurlar ile dini önderler arasında bir ittifak oluşmuştur.

Gittikçe artan Moğol baskısı, Anadolu'ya güçlü bir Türkmen akını başlatmıştı. Yine bu baskının neticesinde pek çok şeyh ve ilim adamı da Moğol tehdidinden kaçarak daha güvenli ve istikrarlı bölge olarak gördükleri Anadolu Selçuklu topraklarına yerleşiyorlardı.<sup>1100</sup> İlim ve din adamlarının göçleri, Selçuklu başkenti ve önemli şehirlerinde daha önce İbnü'l-Arabî ve Kirmanî gibi şeyhlerin atmış olduğu temelin üzerinde daha da parlak bir kültür ve irfan hayatının oluşmasına katkı sağlamıştı. Dindar bir kişi olduğu ifade edilen Alâeddin Keykubad bu zümrelere verdiği destekle kültür ve irfan ortamının oluşmasında büyük rol oynamıştır.<sup>1101</sup>

Devletini ve kudretini her geçen gün biraz daha büyüten Alâeddin Keykubad'ın, Moğollarla arasında bir tampon vazifesi gören Celâleddin Harzemşah'ı 1230 tarihli Yassıçemen Savaşı'nda yenmesi akabinde de zayıflayan Harzem kuvvetlerinin 1231 yılında Moğollar tarafından imha edilmesiyle bir anda Selçuklularla Moğollar karşı karşıya gelmiştir.<sup>1102</sup> Ancak bu tehdit güçlü iktidarı sayesinde Alâeddin Keykubad devrinde yoğun olarak hissedilmemişti. Alâeddin Keykubad'ın Türkmenlere yönelik uzlaşmacı siyaseti iktidara gelmesinden itibaren onların sevgisini kazanıp büyük oranda desteklerini alması, yeni gelen Türkmenlere yönelik iskân politikası onun bu güçten en iyi şekilde yararlanmasını sağlamıştır.

Alâeddin Keykubad'dan sonra başa geçen Gıyaseddin Keyhüsrev'in kötü yönetimi, devleti sonu alınamayacak felaketlere sürüklemiştir. Moğol baskısının da

<sup>1099</sup> Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, s.374–409.

<sup>1100</sup> Sümer, *a.g.m.*, s. 6-7; Bezer, "Güneydoğu Siyaseti", s.109.

<sup>1101</sup> Mesela, Şeyh Şihâbeddin Sühreverdî, Alâeddin Keykubad'la görüşmek için Anadolu'ya geldiği sırada Malatya'da rastladığı Necmeddin Razi'ye, (Daye) "*her ne kadar padişahlara yaklaşmak doğru değilse de, bu genç, dindar, ilimden tam nasibi olan, tasavvuf mensuplarına da bağlı bulunan bu sultanın himayesine gir, ona ve Anadolu (Rum) halkına faydalı ol.*" (Turan, *Türkiye*, s.392.) şeklindeki tavsiyesi Sultan Alâeddin'in dindar karakterini gösteren en önemli örneklerden birisidir.

<sup>1102</sup> İbn-i Bîbî, *a.g.e.*, I, s.413–416.

etkisiyle Anadolu'ya yoğun bir Türkmen akını başlamıştı. Sayıları her geçen gün daha da artan Türkmen nüfusunu idare etmekten aciz kalan iktidar, Türkmenleri kontrol altında tutabilmek gayesiyle bazı tedbirlere başvurdu. Bu tedbirler çerçevesinde Gıyaseddin Keyhüsrev Harzem Türkmenlerine karşı çok ağır ceza ve yaptırımlar uygulayınca, bu Türkmenler devletin aleyhine hareket etmeye başladılar. Türkmenlerin bu sultana tavır almalarının bir nedeni de Türkmen grupların çok sevip daima destekledikleri babası I. Alâeddin Keykubad'ı zehirleyerek öldürüp muhalif gruplar tarafından tahta geçirilmesidir.<sup>1103</sup> Baba Resul diye anılan bir Türkmen babasının önderliğinde toplanan bu gayri memnun zümreler Türkiye Selçukluları için bir daha geri dönülemeyecek bir serüvenin başlangıcı haline gelecek bir isyan hareketine giriştiler.

Baba Resul'ün ismine nispetle Babaîler İsyanı adı verilen bu isyanın yegâne nedeni Türkmenlere karşı yapılan kötü muamele değildi. İsyanın, iktisadî, sosyal, ekonomik ve siyasî pek çok nedene bağlı dini bir karakteri vardı. İsyanının dinsel nedenlerinin ve bu kadar güç toplamasının temelinde, Anadolu'ya gelen Türkmenlerin bir kısmının Müslüman olmakla birlikte hâlen eski inançlarını bünyelerinde barındırıyor olmaları gelmekteydi. Anadolu'ya gelmeye başlayan Türkmen kitleleri kendi inançlarını en iyi şekilde temsil ettiklerine inandıkları, daha ziyade eski “şaman”ları andıran ve “baba” unvanıyla tanınan din önderleri etrafında odaklaşmışlardı. Göçebe köklerinden tamamıyla kopmamış, ama Müslüman yerleşik dünya ile ilişkileri sürecinde yeni bir dil ve anlatım tarzı oluşturmuş babalar, Türkmen obaları arasında dolaşarak taraftar bulmaya çalışıyorlardı. Türkmenlerin yaşadığı yerlerdeki mağaralarda yaşayan bu insanlar, bir zamanların kam ve şifacılarının yerini almışlar, üzüntü ve sıkıntılarından kurtulmak isteyenler, dertlerine deva arayanlar, barışmak isteyen kavgacılar onlara başvuruyorlardı.<sup>1104</sup> İslâm'ın ince, teorik yönünü pek bilmeyen, hatta pek çoğu okuma yazma dahi bilmeyen, İslâm'ın kitabî gereklerini yerine getiremeyen ve kendi anladıkları tarzda bir yorum geliştiren babalar, Türkmenler arasında faaliyet gösteriyorlardı.<sup>1105</sup> Sözü edilen Türkmen babalarının en tanınmışlarından birisi Ebu'l-Bakâ Baba İlyas b. Ali el-Horasanî

<sup>1103</sup> Ocak, *Babaîler*, s. 31, 65.

<sup>1104</sup> M. Said Polat, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası, Karacuk'tan Aziz George Kolu'na*, İstanbul 2004, s.189.

<sup>1105</sup> Ocak, *Babaîler*, s. 46; Çamuroğlu, *a.g.e.*, s. 165-166.

idi.<sup>1106</sup> İbn-i Bibî'nin “gençlik yıllarından beri adam aldatmaya ve mürid toplamaya meraklı bir şahsiyet”<sup>1107</sup> olarak betimlediği Baba İlyas, bir görüşe göre Seyyid Ebu'l-Vefâ tarikatından,<sup>1108</sup> diğer bir görüşe göre ise Dede Garkın adında bir Türkmen şeyhinin Anadolu'ya gönderdiği halifelerindendi.<sup>1109</sup> Baba İlyas, İslâmî kimliğinin altında çok derinlerde kalmış tipik bir Şaman olma hüviyetini henüz kaybetmemiş bir Türkmen babasıydı.<sup>1110</sup> Faaliyetlerini bilhassa Türkmen nüfusunun en yoğun, ekonomik yönden en zayıf ve dini cereyanlar bakımından en karmaşık bölgeler olan Amasya, Tokat, Çorum, Sivas, Yozgat, Adıyaman, Malatya, Güney Doğu Anadolu ve Kuzey Suriye gibi yerlerde sürdürüyordu.<sup>1111</sup> Nitekim Türkmen nüfusunun yoğun olduğu bu bölgeler Moğollara karşı Türkmen isyanlarının en çok görüleceği bölgelerdir. İsyana Harzemşah Türkmenleri, Moğol baskısı sonucunda Selçuklu topraklarına yerleşen Türkmenler, maceraperest ve yağmacılar, bozkırlarda göçebe, yarı göçebe hayat süren, Türkmenlerle birlikte bulunan ve eski kam-ozanlara benzeyen “babalar” katılmıştı.<sup>1112</sup> İbn-i Bibî'nin isyana belli oranda katılan Türkmenlerin sayıları hakkındaki ifadeleri, Anadolu'daki Türkmen kesafetini göstermesi bakımından da dikkat çekicidir.<sup>1113</sup> Bu isyan, Moğollara karşı olmasa da

<sup>1106</sup> İbn-i Bibî, Baba İshak'ın dini yönünü şöyle tarif etmektedir: “Gençlik yıllarının başlarından, hayatının ilkbaharından beri kafasında insan aldatmak ve mürid avlamak sevdası vardı. Göz boyama ve büyü sanatında eli çabuk ve ustaydı. Başta şehirle ilişkisi az olan köylülerle, bilgisiz bir fakihden veya sözde bir müftüden duydukları en ufak bir yaldızlı söze aldanan, inançlarında itiraz etmek diye bir şey bulunmayan, onların sözlerine hiçbir şekilde karşı gelmeyen Türk topluluklarını davetle meşgul oldu. Her zaman gözü yaşlı, hali üzgün vücudu zayıftı. Konuşurken kısık bir sesle konuşurdu.

... bir gün kimseye görünmeden Kefersud'dan ayrıldı. Uzun bir süre sonra sesi, Amasya'ya bağlı köylerin birinde duyuldu. O köye varışının ilk günlerinde köy halkının koyunlarının çobanlığını yaptı. Kendisini son derece dindar ve güvenilir birisi olarak gösteriyordu. Hiçbir yaratıktan az çok bir şey kabul etmiyor, her gün bulduğu yiyecek ile yetiniyordu. Güderken hayvanlara ve koyunlara şefkat gösteriyordu. Zühd ve takvada işi o dereceye vardırdı ki, kadın erkek bütün köy halkı ona inanma tuzağına düştü, onun maksat ve muradının kölesi oldu. Üzüntü ve sıkıntıya düşen bir kimse veya aralarına soğukluk ve düşmanlık düşen karı koca ona başvursa, o, onlara bir muska yazar, o zaman hemen sıkıntı huzura, soğukluk yakınlaşmaya ve düşmanlık da dostluğa dönerdi” (İbn Bibî, a.g.e., II, s.49).

<sup>1107</sup> İbn Bibî, a.g.e., II s.49.

<sup>1108</sup> Aşıkpaşazâde, *Târih*, s.1.

<sup>1109</sup> Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l- Kudsiyye fî Menasibi'-l Ünsiyye*, haz.: A. Yaşar Ocak-İsmail E. Erünsal, Ankara 1995, s. 15.

<sup>1110</sup> Ocak, *Babaîler*, s. 96.

<sup>1111</sup> Ocak, *Babaîler*, s.115–117.

<sup>1112</sup> Ocak, *Babaîler*, s.55–63.

<sup>1113</sup> İbn-i Bibî Baba İshak komutasındaki askerleri şu şekilde betimlemektedir: “... karınca ve çekirge gibi her köşeden harekete geçtiler, Arı kümesi gibi kaynayıp uğuldamaya başladılar... . Önce eşkıyanın doğduğu, taraftarlarının, adamlarının ve müridlerinin toplandığı o köyü ateşe verdiler. Duman gibi çevreyi ve etrafı sardılar. O melunun emri gereğince davete uyararak arkalarına

Türkmen gruplar arasında Anadolu'da isyan ruhunu geliştirmesi ve daha sonra da görüleceği üzere dini saiklerle Moğollara karşı kullanılabilir potansiyel bir güç olduğunu göstermesi bakımından önemli olduğu düşünülebilir.

Selçuklu siyasî idaresini ve ordusunu bu şekilde sıkıntıya sokan ancak dışarıdan yardım alınmak suretiyle bastırılabilen<sup>1114</sup> Babaîler İsyanı, Türk-İslâm tarihinde önemli bir yere sahiptir. Bu isyan sonucunda siyasî açıdan Selçuklu ordusunun ve idaresinin zayıflığı ortaya çıkmış, Anadolu'ya girmek için fırsat kollayan Moğollar<sup>1115</sup> isyandan sonra buradaki baskılarını artırmışlar, üç yıl sonra da Köseadağ Savaşı'nda Selçuklu Ordusunu bozguna uğratarak kendi egemenliklerini kurmuşlardır.<sup>1116</sup> Babaîler İsyanı'nın sadece siyasî sonuçları olmamış, isyan aynı zamanda eski geleneklerini sürdüren göçebe Türkmen kitleleriyle, merkezi idareyi benimseyen devlet başkanları arasındaki çarpışmanın en büyük örneğini ve kendisinden sonra da yüzyıllarca devam edecek isyanların dayanak noktalarından birini teşkil etmiştir.

Anadolu Selçuklu devleti II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kötü yönetimi sonucu ordunun dayandığı bu gücü karşısına almış, kısa bir süre sonra Anadolu'da Moğol istilasının başlamasını hızlandırmıştır. II. Gıyaseddin'in saltanatı süresince Türkmenler ve bunlar içerisindeki tasavvufî zümreler haklarında yapılan takibatların da etkisiyle bu istilaya seyirci kalmışlar, bu da Köseadağ bozgunu ve sonrasında ki Moğolların Anadolu'yu istilasını kolaylaştırmıştır. Türkmenlerin bu tutumu sultanın ölüp tahta II. İzzeddin Keykavus'un geçmesiyle değişmiştir. Türkmenler daha önce uzun uzun üzerinde durduğumuz II İzzeddin Keykavus'un Moğollar ve Moğol

---

*düşenlere hayat hakkı verdiler. Onu tanımayanları, inkâr edip karşı gelenleri, hiç korkup çekinmeden yok ettiler İlerledikçe o fitnelerin adamlarının ve askerlerinin kalabalığı artmaya başladı.” (İbn Bîbî, a.g.e., II, s.50.)*

<sup>1114</sup> İbn Bîbî, a.g.e., II, s.52-53; Elvan Çelebi, a.g.e., s.55; Mikâil Bayram Selçuklu ordusunun isyanı bastırırken ordunun sıkıntı yaşadığından bahseder ve şöyle der: “*Bu isyanı bastırmak için isyancılar üzerine sevk edilen devlet askerleri Babaî dervişlerin haklılığını ileri sürerek onların üzerine yürümemişler ve bu Türkmen dervişlere zulmedildiğine kani olmuşlar onlara kılıç çekmemişlerdir.*” (Bayram, *Anadolu Selçuklular Üzerine Araştırmalar*, Kömen Yayınları, Konya 2003, s.171). Ahmet Yaşar Ocak ise haklılıklarından ziyade Babaların keramet ve büyülerinden korktukları için ağır davrandıkları kanaatindedir. (Ocak, *Babaîler*, s.136–137.) Selçuklu ordu yapısına bakıldığı zaman Türkmenlerden oluşan Selçuklu ordusunun bu isyanı bastırmakta isteksiz olabilecekleri muhtemeldir.

<sup>1115</sup> Ahmet Yaşar Ocak'ın *Babaîler İsyanı* adlı eserinde *Saltukname*'den naklettiği bir pasajı çok dikkat çekicidir. Burada verilen bilgiye göre Baycu komutasındaki bir grup Moğol askerinin Babaî İsyanını başlatan Baba İshak'a katıldığı bilgisi geçmektedir. (Ocak, *Babaîler*, s.93–93.)

<sup>1116</sup> F. Köprülü-F. Babinger, *Anadolu'da İslamiyet*, s. 57.

yanlısı olan Selçuklulara karşı yürüttüğü bütün mücadelelerinde onun yanında olmuş, onunla beraber Moğollara karşı savaşmaktan çekinmemişlerdir. Hatta bu Türkmen zümreler 1256 yılında Sultan Hanı savaşında II. İzzeddin'in yanında savaşıp öncü kuvvetler olarak büyük zayıat vermişler, tamamına yakını Moğollar tarafından katledilmişlerdir.<sup>1117</sup> Bu savaşta II. İzzeddin Keykavus'un öncü birliklerinde yer alan Türkmenlerin İslam'ın cihad anlayışı ve gaza ruhuyla hareket ettikleri görülmektedir. Nitekim kışlak ve yaylak yeri istemek için gelen Moğol Komutanı Baycu Noyan'a karşı bu savaşın hazırlayıcısı ve Türkmenleri teşvik ederek, gaza ve cihada davet eden dönemin Sünni din âlimlerinden olan Hanefi kadısı Sahib İzzeddin Muhammed b. Mahmud Razi olmuştur.<sup>1118</sup>

Türkmenler bütün bu başarısızlıklara rağmen, annesi Türk olan Rükneddin'i değil de, ahlaki zaaflarına ve sefahat düşkünlüğüne rağmen, annesi bir Grek ve çok çirkeflikler(!) yapan Hristiyan dayıları olan ağabeyi İzzeddin'i desteklemeye karar vermişlerdir. Bunun sebebi Rükneddin'in Baycu Noyan himayesinde, onun vasıtasıyla Moğolların resmi hâkimiyeti altında saltanat sürmeye razı olması, İzzeddin'in ise başlangıçtan beri Moğollara yanaşmaktan kaçınmasıdır. İzzeddin fırsatını buldukça Moğollara karşı koymaktan çekinmemesi, onun istilacılara karşı olan yılmaz tutumu, Moğollara muhalif olan bütün dînî tasavvufî zümreleri yanına çektiği gibi Türkmenlerinde onun yanında yer almalarının en önemli sebebi olmuştur.<sup>1119</sup>

<sup>1117</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.143-146.

<sup>1118</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.142-147; Aksarâyî, *a.g.e.*, s.31-32. Aksarâyî, Kadı İzzeddin'in gaza ve cihada teşvik ederek “*Şeref kılıçların gölgesi altındadır.*” Sözüünü söyleyerek şu beyitlerle Türkmenleri savaşa davet ettiğini zikreder: “*daha ne zamana kadar kadın elbisesi giyeceksin? Ne vakte kadar talihsiz ve umutsuz yaşayacaksın? Allaha güvenmekte sebat et. Böyle yapan yükselir. Savaşta ölüm kuşunun gagasıyla hediye getirdiğini göreceksin.*” Aksarâyî, kadının insanları böyle tahriklerle savaşa hazırladığını açıkça söyler. (Aksarâyî, *a.g.e.*, s.31-32.) İbn Bîbî de onun Türkmenleri hazırlayıp öncü birlik olarak Moğollara karşı gönderdiğini anlatır. (İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.146.)

<sup>1119</sup> Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltık Popüler İslam'ın Balkanlar'daki Destanı Öncüsü*, TTK Yayınları, Ankara, 2002, s.22; Turan, *Türkiye*, s.514. Bu mesele münasebetiyle merhum Turan şunları ifade etmektedir: “*İzzeddin Keykâvus ve yanındaki devlet adamları Anadolu Türklerinin ve Moğollar önünden kaçıp bu ülkeye gelen göçebe Türkmenlerin onlara düşmanlığından faydalanarak her tarafa adamlar ve fermânlar göndererek halkı cihâda dâvet ediyor(du)*” (Turan, *Türkiye*, s. 487.) Aynı noktaya temas eden bir başka mütehasşısımız: “*Bütün Türk halkı ve bilhassa Türkmenler Keykâvus taraftarı idiler (...) Keykâvus her sınıf halk tarafından tutuluyordu. Bunun sebebi onun, kardeşinin aksine Moğollar'a karşı elinden gelen direnmeyi göstermesi idi*” demektedir. (Faruk Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, I (1969), s. 32, 35.)



Hatta Ağaçeriler her ne kadar yağmalama ve yol kesme adetlerini bırakmasalar da II. İzzeddin Keykavus'un kendileri üzerine yürümesine rağmen 1258 yılında onun yanında Moğollara karşı savaşmışlardır.<sup>1120</sup> Hûlâgû döneminde II. İzzeddin Keykavus 1258 deki yenilgisinden 1262 yılında Bizans'a sığınmasına kadar geçen sürede kumandanlarından Ali Bahadır aracılığıyla Türkmenleri organize ederek Moğollarla mücadelesini devam ettirmiştir.<sup>1121</sup>

Türkmenlerin Moğollara olan muhalefetleri dini ve siyasi karakterli bir harekettir. Türkmenlerin Moğollara karşı teşkilatlanmasında, böyle büyük bir kitlenin muhalif olarak organize edilmesi ve Moğollara karşı kullanılmasında Anadolu'daki Sünni ve Hanefi âlimlerin teşvik ve gayretleri büyüktür. Nitekim Kadı İzzeddin başta olmak üzere dindarlık ve doğruluğu ile tanınan Sadır Müstevfi Necibüddin, zamanın büyüklerinden Kıvameddin Erzincanî ve zamanın en büyük âlimlerinden olan Kadıasker Sivrihisarlı Celaleddin gibi âlimler Türkmenleri Moğollara karşı isyana davet ve tahrik ettikleri gerekçesiyle Moğollar tarafından şehit edilmişlerdir.<sup>1122</sup>

Türkmenlerin bu tutumuna karşı Moğollar da kendi dini siyasetleri gereğince Anadolu'daki dini gruplardan içinde çokça Türkmen'inde bulunduğu Kalenderî ve Haydârîleri desteklemişler, onlarla mücadele etmede destekçileri olan bu heterodoks grupları kullanmışlardır. Ayrıca Moğollar Sünniler içerisinde halkın gözünde de itibar sahibi tasavvufi zümreleri kendileri tarafına çekmek ve onlar vasıtasıyla Sünni Türkmenlerin direncini zayıflatıp itaat altına almak için çaba sarf etmişlerdir. Bu amaçla Mevlevilerle sıcak ilişkilere girmişler onların yardım ve desteğini almak için gayret etmişlerdir.<sup>1123</sup>

II. İzzeddin Keykavus'un İstanbul'a sığındıktan sonra da Türkmenlerin onun adına Moğollarla mücadelesi devam etmiştir. IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın Moğollar tarafından tahta çıkarılmasının ardından II. İzzeddin Keykavus'un İstanbul'a götürmediği adamlarından Ali Bahadır ve Emir-i ahur Uğurlu, asker

<sup>1120</sup> Faruk Sümer, "Ağaçeriler", *Belleten*, S. 26, Ankara 1962, s. 521–528.

<sup>1121</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.160.

<sup>1122</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.147, 164; Aksarâyî, *a.g.e.*, s.32, 54. Moğol yanlısı tutumuyla bilinen Aksarâyî, Moğollar tarafından Türkmenleri isyana tahrik ettikleri sebebiyle öldürülen zamanın din ve devlet büyüklerini övmekten geri kalmamıştır.

<sup>1123</sup> Bu konularda ayrıntılı bilgi için aynı bölüm içerisindeki "Kalenderî Gruplar" ve İlhanlı Dini Siyasetinde Mevlevilerin Yeri" adlı başlıklara bakınız.

toplamışlar ve Konya'yı kuşatmaya teşebbüs etmişlerdir. IV. Rükneddin'in iktidarını meşru görmeyen Türkmen ve Ahi gruplar meşru Sultan olarak gördükleri II. İzzeddin'in adamlarına ulu'l-emre itaat emri doğrultusunda katılmışlardır. Buna karşılık Muineddin Pervane önderliğindeki Moğol-Selçuklu askerleri, Altunaba<sup>1124</sup> Kervansarayı yakınlarında onları yenilgiye uğratmışlardır. Bunun üzerine Ali Bahadır ve Emir-i Ahur Uğurlu kaçarak uç bölgelerine gitmişlerdir.<sup>1125</sup>

Pervane Muineddin diğer yandan, II. İzzeddin Keykavus taraftarı olup Aksarâyî'nin belirttiği gibi Türkmenleri isyana teşvik eden din ve devlet adamlarından Müstevfi Sadr Necibeddin, Müşrif-i Mülk Sadr Kıvameddin Erzincani, Kadıasker Sivrihisarlı Celaledin, Seyfeddin Has Kayıaba, Kerimeddin Alishir, Emir-i Silah Ahi Bedreddin Gühertaş ve Üstadü'd-dar Eminateddin Yakut gibi Türkmen ve Ahîlerin desteklediği önemli devlet ve ilim adamlarını tutuklatıp saraya getirtmiş ve ardından öldürülmeleri için Alıncak Noyan'a göndermiştir. Alıncak Noyan da bu önemli devlet ve ilim adamlarını öldürtmüştür.<sup>1126</sup> Alıncak Noyan, bu önemli âlimleri öldürmesinin ardından, geceleyin rüyasında Alıncak Noyan'a gayb âleminden ağır sözler söylemişlerdir. Alıncak Noyan, uykusundan uyandıktan sonra maktullerin kabirlerinde nur belirtileri görmüş ve tüm bunlara sebep olduğu için Pervane Muineddin'e, ağır hakaretler etmiştir.<sup>1127</sup> İbn Bîbî'nin anlattığı ve Aksarâyî tarafından da desteklenen şehit âlimlerin ölümüyle görülen ilahi nur ile ilgili rivayetler Türkmenlerin mücadelesindeki dini ve tasavvufi yönü göstermesi bakımından ilginçtir.<sup>1128</sup>

Aynı yıllarda, Türkmenlerin Moğollara karşı örgütlenmesinde mühim roller oynayan dini liderlerden biri de Ahi Evren Şeyh Nasuriddin Mahmud'dur. Ahî Evren'in II. İzzeddin'e sunduğu *Letâif-i Hikmet* adlı eserinde, onu Anadolu'nun son ümidi olarak değerlendirip desteklemesi, ona taktik vermesi oldukça manidar ve onu

<sup>1124</sup> Altun Aba ve kervansarayı için bkz. Osman Turan, "Selçuklu Kervansarayları," *Belleten*, X/39, Ankara, 1946, s.480; ayrıca aynı müellifin "Selçuklu Devri Vakfiyeleri I, Altun Aba Vakfiyesi ve Hayatı," *Belleten*, XI/42, Ankara, 1947, s.197-235.

<sup>1125</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.160.

<sup>1126</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.164; Aksarâyî, *a.g.e.*, s.54.

<sup>1127</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.164.

<sup>1128</sup> Aksarâyî bu olayı anlatırken şu ifadeleri kullanır: "sözüne güvenilir içi temiz kimselerden duyulduğuna göre birkaç gece peş peşe onların mezarları üzerinde kümbete benzeyen nur gördüler." (Aksarâyî, *a.g.e.*, s.55.)

sonuna kadar destekleyen Ahî ve Türkmen zümrelerin hislerini ortaya koyması noktasından da muasır bir kayıttır.<sup>1129</sup>

Anadolu'daki Türkmen isyanlarını teşvik eden onlara destek veren din âlimlerinden bir diğeri de dönemin büyük müderrislerinden biri olan Sadreddin Konevi'dir. Sadrü'd-din Konevî'nin Moğolların zulmünden kaçıp orada onlarla mücadele eden uç bölgelerdeki Türkmenlerle münasebeti olduğunu Aksarâyî bize bildirmektedir. Burada Aksarâyî, Sadreddin Konevî'nin etrafında tasavvuftan dem vuran hilekâr taifeden bahsetmektedir.<sup>1130</sup> Bu hilekâr taife dediğı uç bölgelerdeki Türkmenlerden başkası değildir. Bütün bunlar, Türkmen çevrelerin Sadru'd-din Konevî'ye yakınlığını Konevi'nin de onlar gibi düşündüğü ve Moğollara karşı aynı safta olduklarını göstermesi bakımından önemlidir.<sup>1131</sup> Ahi Evren ile olan yakınlığı onun da bu mücadele safında yer aldığını göstermektedir. Nitekim Moğollarla mücadele eden Türkmen şeyhlerle de mektuplaştığı bilinmektedir.<sup>1132</sup>

Moğollara karşı mücadelede II. İzzeddin'in yanında yer alan Türkmen gruplar içerisindeki tasavvufî zümrelerden biride Sarı Saltık'a bağı olan Türkmen dervişlerdir. Anadolu'dan Sarı Saltık adlı aşiret şeyhinin liderliğinde muhtemelen Çepni boyuna mensup II. İzzeddin'e tâbi zümreler olduklarından şüphe olmayan bu Türkmenler Moğollarla mücadelesinin ardından Bizans'a sığınan II. İzzeddin ile beraber hareket edip Dobruca arazisi kendilerine tahsis edilmiş ve buraya yerleştirilmiştir ki, daha sonra onunla Kırım'a geçmişlerdir.<sup>1133</sup>

II. İzzeddin Keykavus'un yokluğunda da bu mücadele devam etmiş onun sadık iki adamı Ali Bahadır ve Emir-i ahur Uğurlu, Ahîler ve Türkmenlerin bol olduğu Ankara ve Çankırı bölgesine giderek, Türkmenleri Moğollara karşı cihada

<sup>1129</sup> Ahi Evren, *Letâif-i Hikmet*, Paris Bibliothique Nationale, nr. 2880, yp.168b'den naklen Bayram, *Ahi Teşkilatı'nın Kuruluşu*, s. 88, 136, 138–139.

<sup>1130</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.69.

<sup>1131</sup> Sadreddin Konevi'nin Türkmen isyanlarıyla ilişkisi konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Ali Hacıgökmen, "Anadolu Selçukluları Zamanında Sadrü'd-Din Konevî'nin Türkmen İsyanlarına Bakışı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:10, Konya, 2001, s.39–49.

<sup>1132</sup> Hacı Bektaş'ın talebelerinden olan Bahau'd-din Toğan adlı Türkmen bir şeyhin Sadru'd-din Konevî'ye yazdığı birkaç mektubu Mevlânâ Müzesi Ktp. bulunmaktadır. (Hacıgökmen, *a.g.m.*, s.46.)

<sup>1133</sup> Ebul Hayr Rumi, *Saltuk-name*, I, s.193; İbn Bibî, *a.g.e.*, II, s.160; Aksarâyî, *a.g.e.*, s.56; Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.585; Yazıcı-zâde, yp.375b; Müneccimbaşı, II, s. 105–106; Ocak, *Sarı Saltık*, s. 27–31, 36. Başta Pachymere olmak üzere Bizans kaynaklarının konu ile alakalı kayıtlarının analizine dair bkz. Turan, *Türkiye*, s. 497–498. Ayrıca şu makaleye de müracaat edilebilir: Erdoğan Merçil, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", *XI. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, TTK Yay., Ankara 1994, s.717

çağırılmışlar, burada karışıklıklar çıkarmışlardır. Muineddin Pervane, bunların üzerine Fahreddin Arslandoğmuş'u göndermiştir. Fahreddin Arslandoğmuş kumandasındaki ordu bu isyanı güçlkle bastırabilmiştir.<sup>1134</sup>

Anadolu'nun her tarafında Moğollar ve Moğol yanlısı iktidara karşı isyanlar baş göstermiş, Ali Bahadır isyanının hemen ardından Danişmendiye Vilayeti'nde de Hurmaoğlu adında başka biri ayaklanmıştır. Hurmaoğlu'nun çıkardığı karışıklık Sünni Türkmenlerin yoğun olarak yaşadığı Kastomonu bölgesine kadar yayılmış, Moğol ve Selçuklu ordusunu bir süre meşgul etmiştir.<sup>1135</sup> Yine II. İzzeddin Keykavus'un adamlarından Emir-i ahur Esed, Salime Kalesi'nde<sup>1136</sup> isyan etmiştir. Aksaray ve çevresini etkileyen Emir-i ahur Esed'in isyanı yaklaşık altı ay kadar sürmüş ve Kırşehir Subaşı Nureddin Caca tarafından bastırılmıştır.<sup>1137</sup> Yine aynı sıralarda, daha önceden Pervane Muineddin'i, Yıldız Dağı eteklerinde yenilgiye uğratmış ve ölümle yüz yüze getirmiş olan Şah Melik, Gedağze Kalesi'nde<sup>1138</sup> isyan etmiştir.<sup>1139</sup> IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın tahta çıktığı sene meydana gelen isyanlardan bir diğeri de Denizli'deki uç Türkmenlerinin reisi Mehmet Bey isyanıdır.<sup>1140</sup> Bütün bu isyanlar Moğollar ve onların güdümünde kurulan iktidara karşı Türkmenlerin siyasi ve dini kaygılarla çıkardıkları başkaldırılarıdır.

Yine bu dönemde Ermenek taraflarında Karaman, Zeynü'l-Hac ve Bunsuz<sup>1141</sup> komutasında 20 bin zırlı Türkmen Sultan İzzeddin'in haklarını korumak bahanesiyle ayaklanmış ve Konya taraflarına kadar etkili olmuşlardır. Hatta Türkmenler, Konya'yı ele geçirmek bile istemişlerdir. Fakat o sırada, başkentte bulunan saltanat ordusu, Muineddin Pervane, önderliğinde Gevele Kalesi<sup>1142</sup>

<sup>1134</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.164; Nejat Kaymaz, *Pervane Muineddin Süleyman*, Ankara 1970, s.108.

<sup>1135</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.56. Bu bölgede Sünni halkın yoğun olarak yaşadığı hatta Olcâyâtü'nun Anadolu'da Şiileştirme politikasını uygulamasından sonra buraları ziyaret eden İbn-i Battûta tarafından ortaya konulmaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İbn-i Battûta, *a.g.e.*, s.232-234, 236.

<sup>1136</sup> Salime Kalesi, Aksaray'ın doğusunda Melendiz suyu üzerinde bir kaledir.(Kaymaz, *a.g.e.*, s.110.)

<sup>1137</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.56.

<sup>1138</sup> Gedağz Kalesi, bugün Tokat'ın Artova ilçesine bağlı Gedağz köyündedir. ( Kaymaz, *a.g.e.*, s. 110.

<sup>1139</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.164; Aksarâyî, *a.g.e.*, s.56., Nejat Kaymaz, *a.g.e.*, s.108-110.

<sup>1140</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.50.; Turan, *Türkiye*, s. 514.

<sup>1141</sup> Bunsuz, bu ayaklanmadan önce, Türkmenlerin ve Mehmed Bey'in desteğini sağlamak amacıyla Pervane Muineddin tarafından, IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın emiri ile yapılmıştır. (Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s.51.)

<sup>1142</sup> Son derece müstahkem olan ve Selçuklu devrinde genellikle bir hapisane olarak kullanılan Gevele Kalesi'nin, Konya'nın kuzeybatısında bulunan Kaballa adlı eski Bizans Kalesi ile aynı olduğu anlaşılmaktadır. (Kaymaz, *a.g.e.*, s.97, dipnot 8.)

düzlüğünde isyan eden Türkmenleri yenmiş ve bu isyanı bastırmıştır.<sup>1143</sup> Bu yılda Anadolu'da o kadar çok Türkmen öldürülmüştür ki, Memlûk tarihçisi Yununî bunu şu cümle ile ifade eder: “660/1262 yılında Hûlâgû Anadolu'ya bir ordu gönderdi. Moğollar birçok kişiyi katlettiler. Birçoğu da Dımaşk'a kaçtı.”<sup>1144</sup> Aksarâyî'nin Zeynü'l-Hac hakkında anlattığı bir rivayet bu isyanların kutsi bir mahiyeti olduğunu ortaya koymaktadır. Aksarâyî sözüne güvenilir bazı kimselerin El-Hac'ı rüyalarında isyanı ve itaatsizliği görüldüğü halde kıymetli elbiseler ve padişaha yakışır bir kaftanla nezih bir bahçe içerisinde büyük bir çadırda görmüşler, sorduklarında ise kendisine kötü davranıldığından dolayı Yüce Allah'ın affına mazhar olduğunu söylemiştir.<sup>1145</sup>

Moğol yanlısı bir tutum izleyen Aksarâyî, Türkmenlerin Moğol karşıtlığını uzun uzun anlatır ve onlar hakkında “soysuz Türkler, zorba Türkler, asi, hâvâric” gibi ağır ifadeler de kullanmıştır.<sup>1146</sup> Görülüyor ki Türkmenler Moğollara ve Moğol hâkimiyetini kabul eden Selçuklu iktidarlarına karşı devamlı mücadele etmişlerdir. Bu mücadelelerinde dini ve tasavvufî zümreler içerisinde yer alarak onların fikirlerinden istifade ederek istiklal mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Bu mücadelelerini tabilik döneminde de kesintisiz olarak devam ettirmişlerdir. Ancak bu dönemdeki mücadeleleri İlhanlıların uyguladıkları bazı dini siyasetleri sebebiyle istila dönemindeki kadar şiddetli olmamıştır.

Hûlâgû ve oğlu Abâkâ dönemlerinde de Türkmenlerin Moğollara karşı mücadeleleri aynen devam etmiştir. Türkmenler 1277 yılında Anadolu'ya gelen Baybars'a destek vermişler, onun yanında yer almışlar Moğolların Anadolu'daki en önemli müttefiki olan Ermenilere karşı taarruzda bulunmuşlardır.<sup>1147</sup> Bu olayın akabinde Anadolu'ya gelen Abâkâ burada büyük katliam yapmış, Anadolu halkı içerisinde en çok Türkmenler zayıat vermiştir.<sup>1148</sup> Abâkâ zamanında bu Türkmenler üzerine çeşitli zamanlarda Moğol kuvvetleri gönderilmiştir. Özellikle Baybars'ın

<sup>1143</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s. 53–55.; Kaymaz, *a.g.e.*, s. 95–98.; Turan, *Türkiye*, s. 515–516.; Friedrich Karl Kienitz, “Osmanlılardan Önceki Anadolu Türklerinin Politik ve Kültür Bakımından Dünya Tarihindeki Önemi”, çev: Mithat San, *Belleten*, S. 196, Ankara 1986, s.287.

<sup>1144</sup> Yununî, *Zeyl-u Miratü'z-Zaman*, II, s.162.

<sup>1145</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.55.

<sup>1146</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.53-54 vd.

<sup>1147</sup> Türkmen beylerinin Ermeniler üzerine düzenledikleri akınlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ersan, *a.g.e.*, s.196–198.

<sup>1148</sup> Demir, *a.g.e.*, s.53.

1277'deki Anadolu seferi esnasında Memlûklerin geri çekilmesinden sonra Anadolu'ya gelen Abâkâ tarafından bunların birçoğu öldürülmüş idi. Kendilerine karşı uygulanan bu şiddet siyasetinden çok muzdarip olan Türkmenlerin bir kısmı Bizans uçlarına göç ederken, diğer önemli bir kısmı ise Memlûk Devleti'ne sığınmıştır.<sup>1149</sup>

Abâkâ'nın Anadolu'ya gelmesi hem Türkmenlerin büyük kayıplar vermesi hem de onları Moğollarla mücadelesinde destek ve teşvik eden din adamları ve âlimlerin şehit olmalarına yol açmıştır. Bu sefer de Moğol aleyhtarı oldukları için, Konya kadısı olan Kadı Sırâceddin Mahmud el-Urmevi, Kayseri Kadısı Celâleddin Habib, Fahreddin Güçbeği, Zaireddin b Nureddin Karaca, Sivas kadısı İzzeddin Hasan b. Muhammed Urmevi ve Kadı Taceddin Hoyî gibi birçok din âlimi Abâkâ Han tarafından şehit edilmiştir. Abâkâ'nın zulmünden dolayı Anadolu'da hayat hakkı bulamayan Kadıasker Hüsameddin ve Fahrettin-i Irakî gibi pek çok ilim ve din adamı da Suriye ve Mısır'a gitmiştir.<sup>1150</sup> Abâkâ'nın Anadolu'daki dini politikası sonucunda siyasi ve içtimai nizam bozulmuş, başta Türkmenler olmak üzere Moğol muhalifi gruplar ve Anadolu'daki bilim ve düşünce hayatı büyük darbe almıştır.

Abâkâ'dan sonra İlhanlı hanı olan kardeşi Müslüman Sultan Ahmed Tekûdâr dönemi (1282–1284) Türkmenler açısından Moğol zulmünün ve Moğollara karşı isyanın daha az görüldüğü bir dönem olmuştur.<sup>1151</sup> Kısa bir süre de olsa bu dönemde İlhanlı dini siyaseti Müslümanlar lehinde değişmiş, yansımaları Anadolu'da da hissedilmiştir. Onun zamanında Anadolu valisi olan kardeşi Kongurtay burada büyük zulümler yapması üzerine Tekûdâr tarafından görevden alınmış ve idam edilmiştir. Anonim Selçukname'de “eğer Sultan Ahmed Moğol şehzadesini bölgeden

<sup>1149</sup> Kanat, *a.g.m.*, s.432. Abaka'nın Anadolu'daki bu siyaseti sonucu göç eden kırk bin evden fazla olan bu Türkmenlere Baybars hiç düşünmeden kucak açmış ve onları Gazze'den itibaren Antakya ve Sis hududuna kadar bütün sahil bölgesine yerleştirmiş, kendilerine çoğu Frenkler'den alınmış olan toprakları ikta olarak vermişti. (İbn Şeddad, *a.g.e.*, s.155.) Türkmenler bu uygulama sonucunda kendileri için güvenli bir yurt bulmuşlar, Memlûk Devleti ise Baybars'ın bu akıllı siyaseti ile Suriye sınırlarında Türkmenlerden oluşan bir tampon bölge oluşturmuştur.

<sup>1150</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.196–201; Aksarâyî, *a.g.e.*, s.93–94; İbn Şeddad, *Baybars Tarihi*, s.91–93; Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.15-16; *Anonim Selçuknâme*, s.38; Turan, *Türkiye*, s.549–557; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s.255–271. Aksarâyî eserinin başka bir yerinde bu alim ve kadıları övmektedir. Bkz. a.mlf., s.69.

<sup>1151</sup> Anonim Selçuklu Tarihinde de İlhanın samimi bir Müslüman olduğundan bahsedilmektedir. Hatta eserde Anadolu'daki Türkmen halkın Moğol idaresine karşı isyanlarının bastırılması sırasında Ahmed Tekûdâr'ın samimi dindarlığı dolayısıyla Karamanlıların fazla ezilmelerini istemediğini söyler. (Turan, *Türkiye*, s.585.)

*çekmeseydi beklî de Karaman diyarında tek bir Türkmen kalmayacaktı.”* diyerek Mısır’a kadar ulaşan bu katliam şikâyetinin haklılığı ve Tekûdâr’ın bunu göz önüne alarak yaptığı icraatın önemini ortaya koymaktadır.<sup>1152</sup>

Argûn Han döneminde (1284–1291) Moğol karşıtı Türkmen isyanları tekrar görülmüş, Türkmenleri tenkil maksadıyla 20.000 kişilik bir kuvvetle Keyhâtu’yu Anadolu’ya gönderdiği, pek çok ahali evlerini terk ederek mağaralara ve başka yerlere gizlendiği, Vezir Sahip Ata’nın Moğollara para tedarik etmesinden sonra durumun nispeten düzeldiği, görülmektedir.<sup>1153</sup> Argûn zamanında Anadolu da Selçuklu bürokrasisi etkinliğini kaybettiğinden İranlı memurlar için bu ülke bir cennet idi. Onların geçekleştirdikleri soygunlara karşı direnmek de Türkmen ve Ahîlere kalıyordu. Görev yaptığı süre içinde Anadolu’yu ve halkını yakından tanıyan Keyhâtu bazı olumlu kararlar da aldı. Bunlardan en önemlisi yönetimin başına yerli birini geçirmek oldu. Ayrıca Türk kültürünü benimsemiş ve Moğol taşkınlıklarına da izin vermemiştir.<sup>1154</sup> Onun ülkeden ayrı kaldığı zamanı iyi değerlendirmek isteyen Türkmenler, Karaman Oğulları liderliğinde Konya’daki Moğol rejimini sıkıştırmaya başladılar ve bir ara kenti ellerine geçirdiler. Öte yandan Eşref Oğulları da kuzeyden hareket etmişler, İlhan Keyhâtu Anadolu’daki bu gelişmeler karşısında bizzat ordusunun başında Anadolu’ya yürümüş, bir yıldırım harekâtı neticesinde Karaman’dan Kütahya’ya; Beyşehir’den Milas’a kadar olan Menteşeli, Lâdikli, Eşref Oğlu ve Karamanlı Türkmenlerinden on binlercesini katletmişler, bir o kadarını da esir almışlardır. Bu ağır darbeye karşın Türkmen harekâtı bütün hızı ile devam etmiştir.<sup>1155</sup>

İlhanlılar arasında İslam’ın yayılmasına paralel olarak Anadolu’daki dini politikalarında kısmi değişiklikler olmuş, muhalif Türkmenleri Mevleviler aracılığıyla itaat altına almaya çalışmışlardır. Bu ana kadar sürekli isyan eden

<sup>1152</sup> İlhan Erdem, “İlhanlılar’da Ahmed Tekûdâr Dönemi ve Selçuklular,” s.107; Kongurtay’ın Anadolu’daki zulmü ve Memlûklerin şikâyeti konusunda daha geniş bilgi için bkz. Ebu’l Ferec, *Muhtasar*, s.59; Devâdârî. *Kenzü’l-Dürer*, VIII, s. 260; Kalkaşandî. *Subhu’l-A’şa*, V,s. 212; Turan, *Türkiye*, s.578.

<sup>1153</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.259.

<sup>1154</sup> Keyhâtu Anadolu’daki bir seferi sırasında rastladığı ve Moğolların eski yağmacı anlayışa sahip olduğu günlere dönmek isteyen bir Moğol askerini çok ağır bir şekilde cezalandırmıştır. (*Anonim Selçukname*, s.54–58.); Ayrıca Keyhâtu’nun şehzadeligi döneminde Türkçe şarkı söylediğini biliyoruz. (Erdem, “Olcâyâtü Han’ın Ölümüne Kadar..” s.20.)

<sup>1155</sup> *Anonim Selçukname*, s.60–64; Erdem, “Olcâyâtü Han’ın Ölümüne Kadar...” s.21

Türkmen kitlelerin isyanları azalırken, bu defa Anadolu'daki Moğol emirleri İlhanlı merkezine karşı isyan bayrağı açmaya başlamışlardır. Gâzân Han devrinde, İlhanlı hâkimiyetine karşı muhalefet merkezlerinden birisi haline gelen Anadolu'da her biri Moğol asıllı komutanlardan sırasıyla; Togaçar, Baltu ve Sülemiş, 696/1296–698/1299 tarihleri arasında merkeze karşı isyan bayrağını açmıştır.<sup>1156</sup> İlhanlı ordusu, her defasında bu isyanları şiddetli bir şekilde bastırmaya muvaffak olduysa da bu karışıklıklar Anadolu'daki İlhanlı nüfuz ve otoritesini temelden sarsmıştır. Bütün bu gelişmeler, Anadolu'daki İlhanlı otorite ve hâkimiyetinin sonu, Türkmen beyliklerinin ise istiklalini hazırlayacak olan önemli bir sürecin başlangıcını teşkil etmiştir. Başta Osmanlı Beyliği olmak üzere uçlardaki pek çok Türkmen beyliği böyle bir siyasi atmosferde ortaya çıkmıştır.<sup>1157</sup>

Olcâytû döneminde (1304–1316) Anadolu'da vali olan İreçin Noyan'ın zalimane yönetimi Anadolu insanın sınırlarını zorlamış ve İreçin Noyan'ın döneminde Türkmen isyanları yeniden baş göstermiş, bu durum Sultaniye'yi de rahatsız etmişti.<sup>1158</sup> Bu dönemde Anadolu'da Türklüğü temsil eden beylikler; Germiyanogulları, Hamidoğulları ve Candaroğulları, Karamanoğulları'nın önderliğinde harekete geçmişler İreçin Noyan'ın zulme dayalı yönetim anlayışını da Türkmen zümreleri üzerinde propaganda aracı olarak kullanmışlar ve hem vergi vermemeye, hem de Moğol yönetimine karşı mukavemette bulunmaya başlamışlardır.<sup>1159</sup> Duruma hâkim olmak için kalabalık bir ordu ile Anadolu'ya doğru yola çıkan İlhanlı Beylerbeyi Emir Çoban, 714 Rebiyülevvel/1314 Haziran'ında Anadolu'ya gelmiştir. Emir Çoban'ın başarılı manevrası üzerine Moğol hâkimiyetini tanımak zorunda kalan Türkmen beylerinin hepsi Karanbük'teki karargâhta hazır bulundular ve itaatlerini bildirdiler.<sup>1160</sup>

İlhanlılar dini politikaları ile Anadolu'daki Tasavvufî zümrelerden destekledikleri gruplar vasıtasıyla kendilerine karşı var olan muhalif Türkmenlerin direncini kırmaya çalışmışlardır. Kalenderî gruplar baştan itibaren bu gayretle

<sup>1156</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mübarek-i Gâzânî / Jahn*, s.101, 105, 124; Aksarâyî, *a.g.e.*, s.152–157, 158–165, 193–199; Turan, *Türkiye*, s.616–617, 618, 622–624; Erdem, *a.g.e.*, s.339–345, 356–360.

<sup>1157</sup> Özkuzugüdenli, *a.g.e.*, s.141–142.

<sup>1158</sup> Turan, *Türkiye*, s.638

<sup>1159</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.169; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Emir Çoban, Sulduz ve Demirtaş,” *Belleten*, XXXI. (124), Ankara, 1967, s.602.

<sup>1160</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.252.



heterodoks Türkmenler üzerinde etkili olurlarken Mevleviler de özellikle Mevlânâ'dan sonra açıkça diğer Sünnî Türkmenler üzerinde Moğol hâkimiyetinin kabulüne gayret etmişlerdir. Yukarıda bahsettiğimiz Türkmen liderlerin itaatlerini arz etmelerinde Sultan Veled ve oğlu Ulu Arif Çelebi'nin büyük çaba ve gayretleri olmuştur. Mevleviler Konya'daki Ahi Ahmed Şah gibi ileri gelen bazı Ahi liderlerini de yanlarına çekmeleri sonucu uç bölgelerdeki Türkmen liderlerle münasebetlerinde onlardan destek almışlardır. Arif Çelebi'nin Moğol idarecileriyle olan siyasî yakınlığı ve Türkmen Beylikleri ile kurduğu münasebetlerle onların İlhanlı idaresine karşı olan muhalif tutumlarının değişmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz.<sup>1161</sup> Nitekim Mevlevilerin gayretleriyle 1284 yılından sonra Türkmenlerin Moğollara karşı sürdürdükleri mücadele azalmış, var olanlar da daha ziyade siyasi ve ekonomik sebeplere bağlı olarak meydana gelmiştir. Anonim Selçuk tarihi müellifi bunu teyit etmekte; Karaman ve Eşref Türkmenlerinin bağlılıklarını takdim etmek amacıyla, Konya dışında taht kuran Moğol yanlısı Selçuklu Sultanı II. Mes'ud'un katına gelerek el öptüklerini ve özürler dileyerek geri döndüklerini; sultanın İlhanlıların katına gitmek amacıyla buradan ayrılmasından sonra Temmuz 1288 tarihinde de Germiyanlıların Konya'ya gelerek sulh yaptıklarını nakletmektedir.<sup>1162</sup>

Anadolu'da Olcâytû'nun mezhep değişikliği sonrası izlediği politikaların yansımaları farklı olmuştur. Bu arada Olcâytû'nun Şiîliği benimsemesi, Moğol eyaleti konumunda olan Anadolu'da Sünnî olmayan köylü ve göçebeler arasında sevinçle karşılanmıştır. Anadolu Türklerinin Olcâytû'nun, Hârbende ismi de dâhil olmak üzere, Moğollara mahsus isimleri kullandıkları gibi, Rafizî Türkmenler ile Moğollar arasında bir kaynaşmanın başlamasına da vesile olmuştur.<sup>1163</sup>

İlhanlıların son döneminde Anadolu valisi olan Timurtaş ülkeyi adaletle yönetmiş, itaat arz etmeyen Türkmen liderler üzerine acımadan gitmiştir. Bu dönem Anadolu'nun en sakin ve huzurlu dönemlerinden biri olmuştur. Timurtaş'ın Anadolu birliğini sağlama, Türkmenleri itaat altına alma çabasında Mevlevilerin de rolü olmuştur. Arif Çelebi'den sonra posta oturan halefi Şemseddin Emîr Abid Çelebi,

<sup>1161</sup> Mevlânâ'nın oğlu ve torununun bu konudaki gayretlerini hakkında ayrıntılı bilgi için bkz II. Bölüm "Mevlânâ'dan Sonra İlhanlı Siyasetinde Mevlevilerin Rolü" adlı başlık.

<sup>1162</sup> Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 58–59.

<sup>1163</sup> Faruk Sümer, *Safevî Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, TTK, Ankara, 1999, s.9–10

Emîr Çoban'dan sonra Anadolu beyliklerini itaat altına alma görevini üstlenen oğlu İlhanlı valisi Emîr Timurtaş, onu elçilik göreviyle uç vilayetlerine göndermiş; Emîr Abid Konya'dan çıktığı bu seferle bütün uç beylikleri bir baştan diğer bir başa dolaşarak beylikleri Emîr Timurtaş'a bağlı kalmaya davet etmiştir.<sup>1164</sup>

Moğollara karşı Anadolu halkının savunucusu rolünü üstlenen Türkmenler daima Moğol han ve valilerinin –özellikle Müslüman olmayan han ve valiler döneminde– zulümlerine karşı daima mücadele etmişlerdir. Bu mücadelede de en büyük pay şüphesiz Karamanlı Türkmenlerin olmuştur. Kudretli İlhanlı hükümdarı Gâzân Han'a bile “*Karamanlılar olmasa idi hâkimiyetimi Batı Denizi'ne kadar ulaştırırdım*”<sup>1165</sup> sözünü söylettiği rivayet edilmektedir.

### 3.1.2. Moğol Tahakkümüne Ahilerin Tavrı

Türkiye Selçukluları, beylikler ve Osmanlı Devleti'nin ilk yıllarında etkileri ve toplumsal rolleri oldukça bariz olan bu teşkilatın kökeni konusunda geçmişten günümüze tartışmalar yapıla gelmiştir. Bilhassa, ahilerin müstakil bir teşkilat mı olduğu, yoksa fütüvvet teşkilatının Türk topraklarına girdikten sonra kazandığı yeni bir hüviyet şeklinde mi algılanması gerektiği tartışmaların temel konularından birisi olmuştur. Ahi kelimesi görünüşte, Arapça kardeş anlamına gelen “ahi” kelimesinin mütakellim “ya”sı ile kullanılışından ibarettir.<sup>1166</sup> Anadolu'da bu kelime Farsça çoğul eki ile çoğaltılarak “Ahiyan şeklinde de kullanılmıştır. Biz burada kavramlar üzerinde durmadan ahiliğin ve onun evveliyatı olan fütüvvetin Anadolu'ya gelişi ve tarihsel süreci üzerinde kısaca durarak konumuza geçmek istiyoruz.<sup>1167</sup>

<sup>1164</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.370–371.

<sup>1165</sup> Yaşar Yücel, “Mesâlikü'l-Ebsâr'ın Anadolu Beylikleri Kısımının Çevirisi”, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I*, TTK Yayınları, Ankara 1988, s. 186.

<sup>1166</sup> Mikâil Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilâtının Kuruluşu*, Konya, 1991, s.3.

<sup>1167</sup> Ahi kelimesi konusunda kaynaklarda çok farklı tanımlar ve yorumlar bulunmaktadır. Ahilik üzerinde yapılan araştırmalar neticesinde “Ahi” kelimesinin “Divan-u Lügati't-Türk” ve “Kutadgu Bilig” gibi eski Türkçe metinlerde geçen cömert, eli açık, âlicenap gibi anlamlara gelen “Ahi” kelimesinden gelmiş olabileceği görüşü ortaya atılmıştır. Nitekim Divan-u Lügati't Türk'ün birçok yerinde “Ahi” sözcüğü geçmekte ve eli açıklık, cömertlik, yiğitlik, koçaklık anlamında kullanılmaktadır. (Bayram, *Ahi Evren*, s.3.) Bu konuda Neşet Çağatay kişisel görüşü olarak; sözcüğün kökeninin Orta Asya'dan geldiğini, Türkçe “akı” kelimesinden kaynaklandığını fakat Anadolu'da özellikle bütün Türk kurumu terimlerinin Arapçalaştırılması gayretlerinin arttığı bir çağda Türkçe “akı” kelimesinin Arapça “ahi” sözcüğüne çevrildiğini belirtmektedir. Yazar

Fityân teşkilatlarının dağınık bir yapı arz ettikleri dönemde, Abbasî Halifesi en-Nâsır –Lidinillah (1180/1225), siyasî ve sosyal durumu her geçen gün biraz daha bozulan devlet otoritesini yeniden tesis etmek için, bu birliklerden yararlanmayı düşünmüş; bu birliklere bir çekidüzen vermeye karar vermiş ve sistemli bir şekilde teşkilatlandırmıştır.<sup>1168</sup> Halife en-Nâsır Lidinillah, fütüvvet ehlinin imam ve müktedâsı sıfatıyla, diğer Müslüman devletlerin hükümdarlarına ve fütüvvet ehline, kendi adına şalvar giydirilmesi, şedd kuşatılması, şerbet içirilmesi ve ok atılması hakkında elçiler veya mektuplar göndermek suretiyle fütüvveti her tarafta yaymaya çalıştı.<sup>1169</sup> Bu konuda en büyük destekçisi ise, dönemin tanınmış mutasavvıfı Şeyh

---

ayrıca Ahilik kavramının Türkçe “akı” kelimesinden kaynaklanmasının sadece telaffuz benzerliğine değil; bu sözün taşıdığı mertlik, alplik, yiğitlik niteliklerinin Ahilik sisteminin sanat, ticaret kurum ve kurullarında çok yaygın olarak bulunmasına da dayandığını ileri sürmektedir. (Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, T.T.K. Yayınları, Ankara, 1989, s.44.) Ahi kelimesi hakkında bkz. Kaşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügat-it Türk*, Çev: Besim Atalay, Ankara, 1941, Cilt:1, s.310; Franz Taeschner, “İslam Ortaçağında Futuvva”, *İ.Ü.İ.F.M.*, cilt:XV, İstanbul, 1954, s.18-19; Muallim Cevdet, *Zeyl alâ Fasl (el-Ahiyyeti'l-Fityân) et-Turkiyye fi Kitâbi'r-Rihleti'l-İbn Battûta*, İstanbul 1932, s. 11. Ünver Günay, “Dini Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik”, *Erciyes Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı:10, Kayseri, 1998, s.70-71; Muhittin Şimşek, *Ahilik*, Hayat Yayıncılık, İstanbul, 2002, s.18; Claude Cahen, “İlk Ahiler Hakkında”, *Belleten*, çev: Mürsel Öztürk, L/197, 1986, s. 592.

<sup>1168</sup> Vryonis, s. 397–398; İsmet Kayaoğlu, “Halife en-Nasır’ın Fütüvvet Girişi ve Bir Fütüvvet Buyruktusu”, *AÜİFD*, sayı: 15 (Ankara 1981), Z. Kazıcı, s. 540; Aslanoğlu, s. 17; Ali Torun, *Türk Edebiyatında Türkçe Fütüvvet-nâmeler*, Ankara 1998, s. 8. Halife Nasır Lidinillah bu güçten yararlanmak amacıyla daha halifeliğinin ikinci yılında, 1182’de, X. asırdan beri Bagdat’da var olan ve Nikâbetü’l-Fütüvvet adıyla bilinen âsi tabiatlı bir fütüvvet koluna üye oldu. (Şahin, *a.g.e.*, s.179) Bunların reisi olan Şeyh Abdülcebbar b. Yusuf. b. Salih el-Bagdâdî’nin elinden fütüvvet elbisesi giymek ve fütüvvet tasından içmek suretiyle teşkilata dâhil oldu. (Taeschner, *a.g.m.*, s. 222; Kamer-ul-Huda, *a.g.e.*, s. 40; Kayaoğlu, *a.g.m.*, s.221; V. Gordlevski, *a.g.e.*, s. 195; Çağatay, *a.g.e.*, s. 17-18.) Halifeliğinin ilk on yılında, fütüvvet konusunda onun en büyük destekçileri bu dönemde Bagdad’da egemen hukuk yorumu haline gelmiş olan Hanbelî mezhebine mensup fakihler oldu. Nâsır kendi otoritesini pekiştirmek için, önde gelen Hanbelî fakihleri Şeyh Abdülmugis, Şeyh el-Latif el-Bağdadi ve Şeyh İbn Mi’mâr’dan oldukça faydalandı. (Kamer-ul-Huda, *a.g.e.*, s.39,43.) Halife Nâsır, Hanbelî fakihlerin fütüvvet kurumuna egemen olduğu ilk on yılda, kısmen de olsa istikrar sağlamayı başardı. Onun bu dönemde isyancı ve başıbozuk ayyârlara karşı izlediği politika, onları karşısına almaktan ziyade içlerine girerek, onların görüş ve fikirlerini benimsemek, böylece yakınlaştığı bu grupları idareye kazandırmak şeklindeydi. (Kamer-ul-Huda, *a.g.e.*, s.41.) Bu sayede hem fityânı meşru hale getirip yer üstüne çıkarmayı hem de grubun iç birliğini ve sosyal denetimini devlete kazandırmayı planlıyordu. Nasır, topraklarını Arap akınlarından ve işgallerinden korumak amacıyla savaştan Türk ordusuyla aynı safta yer alan Suriye’deki Ahdâs fütüvvet teşkilatını istisna tutarsak, bu amacına ulaştı ve fütüvvet gruplarının büyük kısmını çevresinde topladıktan sonra, fütüvvet zümresine dâhil oluşunun üzerinden tam yirmi yıl geçtikten sonra, 1207’de kendisini Bağdad’daki ve diğer şehirlerdeki fütüvvet gruplarının tek lideri ilan etti. (Kamer-ul-Huda, *a.g.e.*, s.41.) Kendisinin liderliği dışındaki bütün teşekkülleri yasakladı ve bunları sahte fityân olarak niteledi.

<sup>1169</sup> İbnü’l-Esir, *a.g.e.*, XI, s.401. Halife, sadece dağınık fütüvvet gruplarını bir araya toplayarak iç düzeni sağlamanın yeterli olmayacağı kanaatindeydi. Bu teşkilat sayesinde, bütün İslam âleminde tek lider olmayı ve fütüvvet teşkilatını diğer İslam ülkelerine de yaymayı düşünüyordu. Halife, pek çok hediyelerle birlikte, 1207’de Şeyh Sühreverdî’yi siyasî elçi sıfatıyla Mısır ve Suriye’ye

Şihâbeddin Ömer es-Sühreverdî olmuş ve onu siyasi elçi sıfatıyla Mısır ve Suriye gibi birçok İslam ülkelerine göndermiştir.

Türkiye Selçuklu sultanı I. İzzeddin Keykavus döneminde fütüvvet Selçuklu topraklarına girdi. İzzeddin Keykavus, 1214'te Sinop'u ele geçirdikten sonra, fethi müjdelemek ve halifenin ihsanına mazhar olmak için hocası Şeyh Mecdüddin İshak'ı, pek çok hediye ile halifeye gönderdi ve halifeden fütüvvet şalvarı istedi.<sup>1170</sup> Şeyh Mecdüddin İshak Bağdad'da çok iyi karşılanmış, Halife pek çok hediye ile birlikte, fütüvvet hırkası, fütüvvet şalvarı ve bir fütüvvet buyruktusu göndermiştir.<sup>1171</sup> Kısa bir süre sonra da Şeyh Sühreverdî'yi, İzzeddin Keykavus'un fütüvvete kabul töreni için Konya'ya gönderdi. Şeyh Sühreverdî, başta İzzeddin Keykavus olmak üzere, bütün devlet büyükleri ve komutanların katıldığı bir törende, sultanın ve diğer devlet ileri gelenlerinin fütüvvete giriş törenlerini icra etti. Törende, âdet gereğince, Keykavus'a fütüvvet elbisesi giydirilmiş ve “*Allah'ı severseniz bana tâbî olunuz ki, Allah da sizi sevsin*” mealindeki ayet okunarak, ka's-ı mürüvvet/ka's-ı fütüvvet içirilmiştir.<sup>1172</sup>

I. İzzeddin Keykavus'un fütüvvet teşkilatına dâhil olmasıyla Türkiye Selçuklu Devleti idare bazında resmen fütüvvet teşkilatına girmiş oluyordu. Fütüvvetin gereklerini, âdâbını, erkânını içeren fütüvvet buyruktusu, bize bu dönem fütüvvet anlayışının temel dinamikleri ve Hz. Ali'nin bu dönem fütüvvet anlayışındaki yerini göstermesi bakımından da önemlidir.<sup>1173</sup> *Fütüvvet-nâme*'de her

---

gönderdi. Şeyh Sühreverdî'nin fütüvvet ile ilgili anlattıkları oldukça büyük ilgi ve kabul gördü. (Kamer-ul-Huda, *a.g.e.*, s. 55.)

<sup>1170</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s.175-176. İbn Bîbî'nin anlattığı hediyeler arasında çok sayıda mücevherler, altın sırmalı Rumî kumaşlar, Rus ketenleri, Kıbrıs malı kadın giysileri ve örtüleri, çok sayıda erkek ve kadın köleler, iğdişler, Arap atları, rahvan merkepler ve bohtî develeri, altın haçlar vs. gibi değerli pek çok hediyeler mevcuttu. (a. mlf., *a.g.e.*, s.175-176.)

<sup>1171</sup> Kameru'l-Huda, İbn Bîbî'nin, 176–180 arasında tam metnini verdiği bu buyruktunun, İbn Mi'mâr'ın *Kitabü'l-Fütüvvet*'inin bir kopyası olduğunu ifade etmektedirler. (Kameru'l-Huda, *a.g.e.*, s. 56)

<sup>1172</sup> Koca, *a.g.e.*, s. 65.

<sup>1173</sup> *Fütüvvet-nâme*'ye göre, Hz. Ali fütüvvetin reisidir. O, Hz. Muhammed tarafından kardeş olarak kabul edilmiş bir kişi olup, bütün insanlardan farklı olarak sadece ona fütüvvet verilmiştir. Peygamberlik soyunu da devam ettiren kişi olan Hz. Ali, Allah'ın kendisinden başka er ve kılıcından başka kılıç olmadığı şeklinde övdüğü kişidir. (İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s.175-177.) Bu hasletler Hz. Ali'den uzanan bir silsileyle Halife Nasır'a gönderilmiş, halife de, “*insanların seçkini, İslam'ın büyüğü, dine güç veren bilgili ve âdil sultan, devletin önderi, milletin tâci, kâfirlerin ve müşriklerin düşmanı, mücahitlerin önde geleni, Rum ülkesinin meliki Ebu'l-Muzaffer Keykavus b. Keyhüsrev b. Kılıç Aslan'a ibadet ve taat şartlarını yerine getirmek, imamlık görevini bildirmek*” için gönderilmiştir. (İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s.177-178.)

ne kadar dinî motiflere ağırlık veriliyorsa da İzzeddin Keykavus'un teşkilata girerken dinî kaygılardan ziyade siyasî çıkarlarını ön planda tuttuğu anlaşılmaktadır. Zira bu dönemde Selçuklu Devleti de otorite boşluğu açısından Nâsır'ın ilk dönemlerindeki Abbasî Devletinden farklı bir görüntü çizmemektedir. Peşin sıra yaşanan kardeş kavgaları, ülkenin bütünlüğüne, siyasî istikrarına zarar vermiştir.<sup>1174</sup> İşte, siyasî istikrarı yeniden yakalamayı hedefleyen I. İzzeddin Keykâvus, tıpkı Halife Nâsır'ın izlediği yöntemi izlemiş, siyasî otoritesini yerleştirmede ve yaymada bu dinî ve sosyal dayanışma müessesesini bir vasıta olarak kullanmak istemiştir.<sup>1175</sup> I. İzzeddin Keykavus vasıtasıyla fütüvvet teşkilatının resmen Anadolu'ya girmesi, Türk kültürü tarihi açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilebilir. Fütüvvet teşkilatı, ilerleyen dönemlerde, ahilik adıyla Türk beylikleri arasında oldukça rağbet görmüştür.<sup>1176</sup> I. İzzeddin Keykavus'un ölümünden sonra Türkiye Selçuklu tahtına çıkan I. Alâeddin Keykubad âdet olduğu üzere, halifeye bağlılığını arz edince, Nâsır, yeni yönetimin kurulu düzeni dağıtmayacağına dair garanti almak için, Selçuklu sarayına gönderilecek temsilci olarak yine Şeyh Sühreverdî'yi seçti.<sup>1177</sup> Gerçekten de Şeyh Sühreverdî, Selçuklu başkentine vardığında, kendisini karşılayan Alâeddin Keykubad'ın yanında Bahâuddîn Veled de vardı. Muhteşem bir karşılamadan sonra, Alâeddin Keykubad, daha önce, hapiste iken rüyasında gördüğü ve kendisine saltanat müjdeleyen kişinin Şeyh Sühreverdî olduğunu söyledi.<sup>1178</sup> Bahâuddîn Veled de, "*Sühreverdîler hem Ebu Bekir'e mensuplar, hem de bizimle akrabalarımızdandırlar.*"<sup>1179</sup> diyerek halifenin elçisine verdiği değeri ifade etmiştir. Şeyh Sühreverdî bu ikinci Anadolu seyahatinde de hedefine ulaşmış, son derece itibar gördüğü iktidar çevresini, başta Celaleddin Karatay olmak üzere fütüvvet teşkilatına dâhil etmiştir.<sup>1180</sup>

<sup>1174</sup> Turan, *Türkiye*, s. 225 vd.

<sup>1175</sup> Koca, *a.g.e.*, s. 61.

<sup>1176</sup> Ancak burada fütüvvet teşkilâtının sadece Türkiye Selçuklu topraklarında değil bu dönemde mevcut olan pek çok İslâm devletinde de yaygın olduğunu ifade etmek gerekir. Bu konuda bkz.: M. Cevdet, *a.g.e.*, s. 15-42.

<sup>1177</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s.248.

<sup>1178</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s.248-252; Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, Ankara 2003, s. 79-81.

<sup>1179</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.45.

<sup>1180</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, I, s.251.

Böylece halef-selef iki Selçuklu sultanı tarafından da, siyasî veya dinî kaygılar başta olmak üzere türlü âmillerin etkisiyle büyük bir kabul gören teşkilat, sadece iktidar çevreleri arasında yayılma göstermekle kalmamış, fütüvvetle yaklaşık aynı anlama sahip ahîlik adı altında tüccarlar, ulema, zanaatkârlar, sufiler ve halk arasında da hızla yayılmıştır. Bilhassa, I. Alâeddin Keykubad'ın saltanatından kısa bir süre sonra başlayan Moğol istilasının meydana getirdiği kaos ortamı, toplum nezdinde siyasî iktidardan ziyade, ahileri ve ahi liderlerini ön plana çıkarmıştır. Merkezî otoritenin her geçen gün gücünü yitirdiği, 1240'taki Babaîler İsyanı ve 1243'teki Köseadağ yenilgisi sonrası dönemde Anadolu'nun kasaba ve köylerinde merkezi otorite neredeyse tamamen kaybolmuş, bu otorite boşluğunu hemen her yerde kurulan ahi birlikleri doldurmuştur. Birçoğu Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya yerleşen ve daha önce, Harzem, Horasan, Rey, Buhara ve Hoy gibi şehirlerde yaşadıkları dönemlerde esnaf ve sanatkârlıkla uğraşan ahi zümreleri kurdukları zaviyeler sayesinde fikirlerini yaymışlardır.<sup>1181</sup> Ancak ahiliğin Anadolu'da ilk defa hangi yüzyılda bu isimle anılmaya başlandığı tam olarak bilinmemektedir.<sup>1182</sup>

Anadolu da ahilik denildiği zaman adından en fazla söz ettiren şahsiyet, Moğol istilası önünden kaçarak Anadolu'ya gelen ve burada ahilik teşkilatının kurulmasında ve yapılandırılmasında en fazla paya sahip ve ileriki dönemde de ahilerin piri olarak kabul edilen Şeyh Nâsırüddin Mahmud el-Hoyî'dir. Bizzat kendisinin yaşadığı dönemde bu ismi kullanıp kullanmadığı bilinmemekle beraber, ilerleyen dönemde umumiyetle Ahi Evren adıyla anılan ve aynı zamanda tanınmış bir

<sup>1181</sup> Gordlevski, *a.g.e.*, s. 197; Çağatay, *a.g.e.*, s. 48; Sebahattin Güllülü, *Ahi Birlikleri*, Ankara 1977, s. 25-70; Yusuf Ekinci, *Ahilik*, Ankara 1993, s. 6-8.

<sup>1182</sup> Bazı kaynaklar Ahi ismiyle bilinen ilk şahıs, 1216-1217 tarihlerinde Antalya'da yazılmış bir vakıfnâmede adı geçen Ahi Eminüddin Mahmud b. Yusuf, ikinci ahi 1262-1263 tarihlerinde Divriği'de ölen Ahi Abdurrahman, üçüncü ahi ise, XIII. asır başlarında Konya'da yaşayan ve Mevlânâ Celaleddin-i Rumi'nin müridi olduğu bilinen Ahi Natur'dur (Mehmet Akif Erdoğan, "Anadolu'da Ahiler ve Ahi Zâviyeleri", *TDİD*, sayı: 4 (İzmir 2000), s. 38.) dese de burada Osmanlı dönemi ahilerinin altyapısına değinilme gayesi güdüldüğü için Ahiliğin Anadolu serüveni üzerinde daha yoğun durulmuştur. Anadolu sahası dışında, çok daha eski devirlerde bu unvanı taşıyan kişilerin olduğu bilinmektedir. Ahi unvanı ilk defa Ahi İbrahim için kullanılmıştır (M. Cevdet, *a.g.e.*, s. 153). Daha sonra onu 457/1065 yılında vefat eden Ahi Ferec Zencânî izlemiştir (Cami, *Nefahâtü'l-Üns*, s.288; Cahen "İlk Ahiler Hakkında" s.591-592; Bayram, *Ahi Evren*, s.4; M. Cevdet, *a.g.e.*, s. 153).

Türkmen babası da olan Şeyh Nâsirüddin Mahmud el-Hoyî,<sup>1183</sup> adeta ahilikle özdeşleştirilmiştir.<sup>1184</sup>

Ahi Evren 1227’de, I. Alâeddin Keykubad’ın isteğiyle Konya’ya yerleşmiştir.<sup>1185</sup> Alâeddin Keykubad’ın Ahi Evren ve çevresindeki Ahilerle son derece iyi ilişkiler içerisinde olması, teşkilatın başta başkent Konya olmak üzere bütün Anadolu’da hızla yayılması ve çok sayıda taraftar toplamasıyla sonuçlanmıştır. Alâeddin Keykubad bu esnaf teşkilatının genişlemesine destek veriyordu.<sup>1186</sup> Ancak Alâeddin Keykubad’ın öldürülmesi ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in tahta çıkmasıyla işler tersine dönmüştür. Zaten babasına muhalif bir şahsiyet olan yeni sultan, babasının her icraatına karşı olduğu gibi onun dostlarına da pekiyi gözle bakmamış, dolayısıyla her geçen gün biraz daha büyüyen ahilerin nüfuzunu da ortadan kaldırmaya çalışmıştır.<sup>1187</sup> II. Gıyaseddin Keyhüsrev bu amaçla tahkikat başlatmış ve Ahi Evren ile etrafındaki ahileri tutuklatmış, vezir Sadeddin Köpek’in etkisiyle, Türkmen zümreleri üzerinde yoğun bir baskı kurmaya çalıştığı, çok sayıda Ahi ve Türkmen’i öldürttüğü kaynaklarca da sabittir.<sup>1188</sup> Dolayısıyla kendisi bir Türkmen olan Ahi Evren’in yine çoğunluğu Türkmenlerden oluşan ahilerle birlikte takibe

<sup>1183</sup> Ahi Evren’in adı ve ailesi hakkında daha geniş bilgi için bkz Bayram, *Ahi Evren*, s.73-81; Çağatay, *a.g.e.*, s.49-50; Taeschner, *a.g.m.*, *İÜİFM*, s, 205-206; Uludağ-Ocak, *a.g.m.*, s. 261

<sup>1184</sup> Ahi Evren, nispetinden de anlaşılacağı gibi, Azerbaycan’ın Hoy kasabasıdır. (Bayram, *Ahi Evren*, s.73-74.) Ahi Evren Şeyh Nasirüddin Mahmud, 1171 yılında doğmuş, Horasan ve Maverâünnehir’de eğitim gördükten sonra, 1205 yılında Bağdad’dan yola çıkarak, yanında Muhyiddin-i Arabî, Ebu Ca’fer Muhammed el-Berzaî ve Evhadüddin Hamid el-Kirmanî gibi dönemin önemli suflerinin bulunduğu Anadolu’ya gelmiş ve Kayseri’ye yerleşmiştir. (Bayram, *Ahi Evren*, s.81.) Kayseri’ye yerleştikten sonra burada ahi teşkilatının ilk nüvesini kurarak, meskûn olduğu Külâhdüzlar Mahallesi’ne de bir zaviye, bir mescit ve sanatkârların sanatlarını icra etmeleri için bir sanayi sitesi inşa ettirmiştir. (Bayram, *Baciyân-ı Rum*, s.37-38.) Bu esnada, yanında bulunan hocası Evhadüddin Hamid el-Kirmanî’nin kızı Fatma Hatun ile evlenerek hocasına damat olmuştur. (Bayram, *Baciyân-ı Rum*, s.18-24.) Ahi Evren meslek olarak debbağlık (dericilik) yapıyordu. İleride kendisine debbağların pirlîği sıfatını da getirecek olan bu mesleğini icra için Kayseri’de bulunduğu süre boyunca, kurduğunu olduğu sitenin orta yerinde bulunan Debbağlar Çarşısı’nın câmi ve hankâhında mesleğini icra etmiş, bir yandan da çok sayıda çırak ve kalfa yetiştirmiştir. (Bayram, *Ahi Evren*, s.82.) Aynı zamanda Türkmen şeyhi olarak sitede tasavvuf hareketinin yayılmasını da sağlamış ve pek çok mürit edinmiştir.

<sup>1185</sup> Şahin, *a.g.e.*, s.187.

<sup>1186</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.188-189.

<sup>1187</sup> Bu sultanın zihniyet bakımından Ahilere ve Türkmenlere karşı bir tavır içinde olduğu görülmektedir. İktidara geldiği yıl Eğirdir’de yaptırdığı kervan-sarayın kitabesinde kendisini zamanın Keyhüsrevi ve İskenderi olarak tanımlarken Türkmenleri (Havaric) kahreden, bağılere göz açtırmayan onları ezen sultan olarak vasıflamaktadır. Bu sultanın Mevlânâ’ya ve İrani çevrelere yaklaştığı ve onları himaye ettiği görülmektedir. (Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s.204.)

<sup>1188</sup> Turan, *Türkiye*, s. 408-409.

uğrayıp tutuklanması doğaldır. Bu sıralarda ortaya çıkan Babaîler isyanına devletin içinde bulunduğu kargaşa ortamından son derece rahatsız olan ahilerin de katıldığı ve isyan bastırıldıktan sonra, yapılan takibat sırasında pek çok ahinin yakalanıp öldürüldüğü, bir kısmının hapse atıldığı ve birçoğunun da uzak bölgelere kaçarak buralarda faaliyet göstermeye başladıkları görülmektedir.<sup>1189</sup>

Babaîler isyanından yaklaşık üç yıl sonra, 1243'te Türkiye Selçuklu Devleti Köseadağ Savaşın da Moğollara karşı ağır bir hezimete uğrayınca, Anadolu'da idare fiili olarak Moğolların eline geçmiştir. Moğolların Anadolu'ya yaptığı saldırılar sırasında meydana gelen kargaşada pek çok ahi de öldürülmüş veya esir edilmiştir. Özellikle ahilerin merkezi olan Kayseri yapılan saldırılar sırasında yerle bir edilmiştir.<sup>1190</sup> Kayseri saldırısı sırasında esir edilenler arasında Ahi Evren'in karısı Fatma Bacı'da bulunmaktadır. Fatma Bacı'nın esir olması Kayseri'deki ahi teşkilatının dağılmasına neden olmuştur.<sup>1191</sup>

Anadolu'nun Moğollar tarafından istilası sırasında hapiste bulunan Ahi Evren, 1245'te II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra saltanat naipliğine getirilen Celaleddin Karatay'ın emriyle, diğer tutuklularla birlikte serbest bırakılmıştır. Ahi Evren, hapisten çıktıktan sonra Denizli'ye gitmiş ancak burada fazla kalmamış, II. İzzeddin Keykavus'un, Sadreddin Konevî'yi aracı olarak gönderip, geri dönmesi teklifini kabul ederek Konya'ya gelmiştir.<sup>1192</sup> Yeni sultanla arası oldukça iyi olduğu anlaşılan ve ona *Letâif-i Hikmet* adlı eserini sunan Ahi Evren'in Konya'daki ikameti pek uzun sürmemiştir. Zira Mevlânâ'nın hocası meşhur sufi Şems-i Tebrîzî'nin ölümü olayından, Mevlânâ'nın oğlu ve aynı zamanda kendisinin yakın dostu olan Alâeddin Çelebi'nin ve bazı ahilerin sorumlu tutulmaları nedeniyle, Ahi Evren Konya'dan ayrılmış ve Hacı Bektaş-ı Velî'nin de yaşadığı Kırşehir'e yerleşmiş,<sup>1193</sup> burada "Ahiyân-ı Rum" adı verilen teşkilatın temellerini atmıştır. Kırşehir'de kurulan teşkilat Kayseri'de daha önce kurulmuş olan teşkilata

<sup>1189</sup> Mikâil Bayram, "Baba İshak Hareketinin Gerçek Sebebi ve Ahi Evren İle İlgisi", *Diyanet İlmî Dergi*, VIII/2 (Mart-Nisan 1979), s. 76.

<sup>1190</sup> Kayseri saldırısı hakkında bilgi ve tasvirler için bkz. İbn Bibî, *a.g.e.*, II, s.73-75.

<sup>1191</sup> Bayram, *Ahi Evren*, s.84.

<sup>1192</sup> Bayram, *Ahi Evren*, s.84-85.

<sup>1193</sup> Dönemin kaynaklarında Ahi Evren ve yandaşları tarafından öldürüldüğüne dair bir kayda rastlanmamasına rağmen, M. Bayram, Şems-i Tebrîzî'nin bizzat Ahi Evren ve taraftarları tarafından öldürüldüğünü ileri sürmektedir. Bkz. M. Bayram, *Ahi Evren*, s. 85.



daha sistemli bir yapı arz etmiş, yeni teşkilata biraz daha dinî ve tasavvufî bir yön kazandırmış ve bundan sonraki dönemde ahiliğin yönetim merkezi olarak Kırşehir, kurucu piri olarak da Ahi Evren kabul edilmiştir.

Ömrünün geri kalan kısmını Kırşehir’de geçiren Ahi Evren, burada daha önce fütüvvetnâmelerde de belirtilen hususlar doğrultusunda kurumun esaslarını belirlemiş, yeni teşkilata daha ziyade dinî bir muhteva kazandırmıştır. Burada iken diğer sufilerle bağlantısını sürdürdüğü, zaman zaman onları ziyaret ettiği veya misafir olarak ağırladığı da kaynakların verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Bu sufilerden birisi de yine aynı şehirde Sulucakarahöyük’te yaşayan Hacı Bektaş-ı Velî’dir. Ahi Evren, Hacı Bektaş-ı Velî’yi görmek için Sulucakarahöyük’e gitmiş; bazen de Hacı Bektaş-ı Velî, Ahi Evren’i ziyaret maksadıyla Kırşehir’e gelmiştir.<sup>1194</sup> Zira Ahi Evren’in hanımı olan Fatma Bacı’nın Alevî-Bektâşî geleneğinde Hacı Bektaş-ı Velî’nin tek müridi olarak kabul edilmesi, iki Türkmen şeyhi arasındaki yakınlaşmanın en açık göstergesi olarak kabul edilebilir.

Kırşehir’de bu şekilde yaşantısını sürdüren Ahi Evren, gerek sufi ve gerekse bir ahi reisi ve eğitimcisi olarak teşkilatlandığı esnaf ve sanatkârlara sanat ve ticaret ahlakını öğretip, onları tek bir amaç ve tek bir çatı altında toplamak suretiyle Moğol istilası altında her geçen gün biraz daha kaosa sürüklenen Anadolu’da bir güven ve huzur ortamı geliştirmeye çalışıp, ahilere yaşama ve direnme gücü aşılarken,<sup>1195</sup> bir taraftan da, *Tabsira*, *Menâhic-ı Seyfi*, *Metailü’l- İman* gibi eserlerini kaleme almıştır.<sup>1196</sup> Ahi Evren tarafından Kayseri, Konya ve Kırşehir gibi şehirlerde örgütlenen ahi teşkilatları sadece adı geçen bu şehirlerle sınırlı kalmamış, onun yaşadığı dönemde ve ölümünden sonra kısa süre içerisinde Anadolu’nun hemen her bölgesine yayılmıştır. Ahi Evren daha sonraki dönemde bilhassa debbağların pîri olarak kabul edilmiştir.<sup>1197</sup>

Kösedağ’dan sonra Ahiler Moğollara karşı savaştıkları, askeri ve ekonomik güçleri bulunduğu için teşkilatları büyük ölçüde Moğollar tarafından dağıtılmıştır. Özellikle Moğolların Kayseri’ye girmeleri Ahilik için büyük bir felaket olmuş ve

<sup>1194</sup> *Vilayetnâme-i Hacı Bektaş-ı Velî*, s.51–52; Melikoff, *Hacı Baktas*, s.119.

<sup>1195</sup> Çağatay, *a.g.e.*, s.84

<sup>1196</sup> Bu üç eser hakkında bkz. Bayram, *Ahi Evren*, s. 66–68.

<sup>1197</sup> Debbağların şedd kuşanma törenlerinde Ahi Evren’e salâvat getirmeleri bunun en somut örneğidir. (Şahin, *a.g.e.*, s.189.)

buradaki teşkilatı tamamen dağıtmışlardır. Belirtilen olumsuz siyasi şartlara rağmen Ahilerin Kırşehir’de güçlendiklerini görülmektedir. Ahi Evren’in 1261–1262 yılındaki ölümüne kadar ömrünün son 14 yılını Kırşehir’de ahileri teşkilatlandırmak ve Moğollara karşı mücadelelerini organize etmekle geçirmiştir.<sup>1198</sup>

II. Gıyasuddin ölünce yaşları küçük olan üç oğlu adına ileri gelen devlet adamlarından “Naibu’s-saltana” makamında bulunan Celaledin Karatay idareyi elinde bulunduruyordu. Daha sonra kardeşlerden Alâeddin, Moğollarla resmi görüşme için giderken yolda öldürülünce II. İzzeddin Keykavus ile IV. Rükneddin Kılıçaslan’ın müşterek saltanatları Celaledin Karatay’ın ölümüne kadar sürdü. Celaledin Karatay (1254) de ölünce kardeşlerden IV. Rükneddin Kılıçaslan kendisine bağlı olan devlet adamları ile birlikte Kayseri’ye gitti ve kardeşi II. İzzeddin ile saltanat mücadelesine başladı.<sup>1199</sup> II. İzzeddin 1254’te Konya’da iktidarı ele alıp Moğollar ve Moğollar tarafından destek gören kardeşiyle mücadeleye başladı. Keykavus’un veziri olan Kadı İzzeddin Muhammed, Moğolları Anadolu’dan söküp atmaya düşüncesiyle,<sup>1200</sup> Moğollara karşı savaş hazırlığı için 1255’te Kırşehir’e gidip,<sup>1201</sup> Ahi lideri Ahi Evren ile görüşmesi Vezir Kadı İzzeddin’in yapacağı savaşta Ahilerin gücünden yararlanmayı planladığını göstermektedir. Ahi Evren Şeyh Nâsîrî’-d-Din, 27 Kasım 1255’te dostu Sadru’-d-Din Konevi’ye yazdığı bir mektupta Kadı Mecdüddin (Kırşehirli), Necmü’-d-Din (Kırşehirli), Mahmud Beg, Atabeg (Fahrüddin Arslandoğmuş), Hazret-i Vezir (Kadı İzzü’-d-Din) ve Emir; Bedru’-d-Din Yalmanî ile bir toplantı yaptıklarını yazmaktadır.<sup>1202</sup> Bu durum ahilerin

<sup>1198</sup> Ahi Evren’in ölüm tarihi ile ilgili kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Onun ölüm tarihinin tespiti konusunda bilgi için bkz. Bayram, *Ahi Evren*, s.97–101.

<sup>1199</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.146-151; Aksarâyî, *a.g.e.*, s.45-49. Eflâkî, Sultan II.İzzü’-d-din Keykavus’un vezir, emir ve naipleriyle birlikte Mevlânâ’yı ziyarete geldiklerini, Mevlânâ’nın bu sırada bir hücrede saklandığını ve böylece sultanı huzuruna kabul etmediğini,( Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.278.) bir başka zaman Mevlânâ’nın huzuruna gelerek kendisine öğütte bulunmasını istediğini, Mevlânâ da sultana: “*Sana ne öğüt vereyim, sana çobanlık vermişler, sen kurtluk yapıyorsun. Sana bekçilik vermişler, sen hırsızlık yapıyorsun. Tanrı seni sultan yaptı, sen şeytanın sözüyle hareket ediyorsun*” dediğini (Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.480.) bildirmektedir. Gene Eflâkî, Sultan İzzeddin’in önceleri Mevlânâ’nın yüceliğine inanmadığını, veziri Şemseddin İsfehani’ye Mevlânâ ile ilgisini kesmesini söylediğini yazmakta (Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.123-125.) ancak Mevlânâ’nın bir kerametine şahit olduktan sonra ona inandığını ileri sürmektedir. Bu ve benzeri haberler Mevlânâ ve çevresinin II. İzzeddin Keykavus’a muhalif olduklarını açık olarak göstermektedir.

<sup>1200</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.133-135.

<sup>1201</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.140.

<sup>1202</sup> Mikâil Bayram “Sadru’-d-Din Konevi ile Tusi’nin Mektuplaştıkları İddiası Üzerine,”*İÜEF. Tarih Dergisi*, XXXII, İstanbul, 1979, s.18–20.

lideri Ahi Evren ve dostu Konevi'nin Vezir Kadı İzzeddin'in Moğollar karşı başlattığı mücadeleyi desteklediklerini göstermektedir. Aynı yıl içinde Sadreddin Konevi'nin de Kırşehir'e gittiğini gene İbn Bîbî'de söylemektedir.<sup>1203</sup>

Ahilerin istila döneminde Moğollara karşı mücadeleleri, Sultan Hanı yenilgisiyle(1256) sekteye uğramış ve ikinci defa Moğollardan ağır bir darbe yemişlerdir. Sultan Hanı savaşının akabinde Baycu Konya'ya gitmiş ve orada Mevlânâ ile görüşmüş, Mevlânâ'nın himmetiyle -Mevlevi kaynaklara göre- Konya Moğolların yağma ve katliamından kurtulmuştur.<sup>1204</sup> Bu sırada Hûlâgû Han, Bağdat seferi hazırlıkları içinde olduğu için Anadolu'daki orduyu da çağırması, Baycu Noyan da Sultan Hanı savaşından sonra Konya'da fazla duramayıp Anadolu'yu terk etmek zorunda kalmıştır. Bunu fırsat bilen II. İzzeddin Keykavus Moğolların önünden Batı Anadolu'ya kaçmışken tekrar Ahi ve Türkmenlerin desteğiyle Orta Anadolu'ya dönmüş ve Moğollarla mücadeleye başlamıştır.

Bu olaylar cereyan ettiği sırada 1257'de II. İzzeddin'e ithaf ettiği *Letaif-i Hikmet* adlı eserinde Ahi Evren, bu sultanı savaşa teşvik etmekte ve onu son ümit olarak görmektedir.<sup>1205</sup> Ahi Evren aynı eserinde Eyyübi Hanedanı'nın son şehzadesi olup Adıyaman havalisinde hüküm süren Melik Adil'in oğlu Kâmil'i(1260) de övmekte<sup>1206</sup> ve zımnen Keykavus'a Moğollara karşı onunla ittifak etmesini öğütlemektedir.<sup>1207</sup> Fakat II. İzzeddin'in Ahilerin büyük desteğiyle gösterdiği mücadele çabaları da boşa gitmiş, Moğol ve Moğol yanlılarının yardımlarıyla IV. Rükneddin Kılıçaslan 1260'da tek başına Konya'da tahta geçmiştir. Bundan sonra

<sup>1203</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.140.

<sup>1204</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, 283-284.

<sup>1205</sup> Ahi Evren, *Letaif-i Hikmet*, yp.168b.

<sup>1206</sup> Ahi Evren, *Letaif-i Hikmet*, yp.182a.

<sup>1207</sup> Ahi Evren, *Letaif-i Hikmet*, yp.182a-182b., İzzeddin Keykavus Deşt-i Kıpçak'ta öldükten sonra Anadolu'ya geçerek Selçuklu tahtına oturan oğlu Gıyasü'd-Din Mesud'dan gelen habere göre; İzzü'd-Din Keykavus, Ahi ve Türkmenleri kastederek evbaş, oğlan, erazil ve esafil (ayak takımı, uşak, rezil ve sefiller)güruhuna uyduğu için hata ettiğini, aşırı zaruretlerden dolayı bu hataya düştüğünü itiraf ederek pişmanlık duyduğunu, oğluna da Anadolu'ya geçerek tahtını kurtarmasını ve bu hataya düşmemesini öğütlemiştir. (İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.244-246). Nitekim bu rivayeti nakleden İbn Bîbî'nin bildirdiğine göre; Gıyasü'd-din Mes'ud Anadolu'ya ayak basar basmaz gene bu zümreler onu Sinop'ta karşılamışlar, onun gelişini büyük bir saadet ve İkbâl saymışlar ve hemen devlete karşı isyana hazırlanmışlardır. (İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.248.) Fakat Gıyasü'd-Din Mes'ud akıl ve deha sahibi olduğu için onlara iltifat etmeyerek Kastamonu Emri Yavlak Arslan'ın yanına gitti. Yavlak Arslan da onu Moğolların Anadolu hâkimi Samagar Noyan'a götürdü. Noyan'ın delaletiyle Abaka Han'a giden Gıyasü'd-Din Mes'ud, Moğolların tasvip ve desteğini aldıktan sonra 1284'te Konya'ya gelerek Selçuklu tahtına oturdu. (İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.248-250.)

Moğol yanlısı olan bu yeni iktidarın Ahi Evren'e ve Ahilere rahat vermeyeceği tabii idi. Hemen ardından bu yeni iktidar kendisine karşı olan güçlerle ve bu arada Ahilerle mücadeleye başlamış, Moğol dini siyasetine uygun faaliyetler de bulunmuşlardır.

Moğolların Anadolu'da uyguladıkları dini politikalarından bir tanesi de muhalif olan dini zümre veya grupları kendilerine yakın gördükleri muhalif olmayan gruplar içerisinde sindirme siyasetidir. Bu asimilasyon siyaseti Moğol karşıtı olup onlarla hem fikri ve siyasi, hem de askeri mücadeleye giren Ahiler üzerinde uygulamışlardır. IV. Rükneddin Kılıçaslan 1260'da tek başına Konya'da tahta geçmesiyle bu dönemde Moğolların emrinde olan Pervane Süleyman, Sahip Ata Fahrü'd-din Ali ve Vezir Tacü'd-din Mu'tez üçlüsü ülkeyi yönetmeye başlamışlar,<sup>1208</sup> Sultandan bir ferman alarak, bu ferman gereğince bütün ülkede Ahilerin ve Türkmenlerin ellerinde bulunan iş yerleri, medrese ve zaviyeleri ellerinden alınıp Moğol yanlısı Kalenderî dervişlere, Moğol muhalifi olmayan Mevlânâ'ya veya Mevlânâ'ya yakın kişilere verilmesine karar alınmış ve bu karar uygulamaya geçirilmiştir.<sup>1209</sup> Moğol ve Moğol yanlısı idarecilerin uygulamaları Kırşehir'de Ahi Evren Hacı Nâsirü'din ile yakınlarının direnişe geçmesine sebep olmuş, Moğolların Kırşehir emiri Nuru'd-din Caca, Kırşehir'deki bu isyanları bastırmaya memur edilmiştir. Cacaoğlu Nuru'd-din, Kırşehir'deki bu ayaklanmayı bastırması ve burada bulunan Ahileri kâmilan kılıçtan geçirmiştir. (1261)<sup>1210</sup> Moğolların Ahilere karşı uyguladığı bu asimilasyon politikası Moğol yanlısı

<sup>1208</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.55-56; *Menakıb-i Evhadü'd-din-i Kirmanî*, s.71-72; İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.163-167.

<sup>1209</sup> Eflâkî, Moğolların Anadolu'daki veziri Tacü'd-din Mu'tez'in sultandan (IV. Kılıç Arslan) böyle bir ferman almaya çalışıp sonunda başardığını, ancak alınan bu fermanın Ahilere ait olan Hanikâh-ı Ziya ve Hanikâh-ı Lala'nın, sahiplerinden alınıp Hüsameddin Çelebi'ye verilmesine dair olduğunu yazmaktadır. Bkz. Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.169-173. Mevlânâ da Tacü'd-din Mu'tez'e bir mektup yazarak adı geçen iki hanikahın sahiplerinden alınıp Hüsamü'd-din Çelebi'ye verilmesini istemiştir. Bkz. Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 115-116). Ahi Evren Hacı Nasirü'd-din, ömrünün sonlarında yani IV. Kılıç Arslan'ın iktidara geldiği yıl içinde kaleme almış olduğu fark edilen *Ağaz u Encam* adlı eserinde: "Bu zamanın kurt tiynetli sultanları kişilerin mallarına el koymaktalar. Şeriatın hükümleri büyük ölçüde ortadan kalktı. İslâmdan sadece bir ad kaldı." demektedir ki, onun bu ifadelerinden devletin bu ferman gereğince bütün ülkede Ahi ve Türkmen çevrelerin mal ve mülklerinin ellerinden alınmakta olduğu görülmektedir. (Bursa Eski eserler Ktp. ,H.Çelebi kısmı, nr.1184, yp.198a)

<sup>1210</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.56. Mikâil Bayram bu sırada 90 küsur yaşında bulunan Ahi Evren Hacı Nasirü'd-din ile Mevlânâ'nın oğlu Alâü'd-din Çelebi de burada şehit edildiklerini zikretmektedir. (Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s.206.)

Selçuklu idarecileri tarafından devam ettirilmiş, Aksaray, Ankara, Sivas, Tokat, Çankırı, Denizli, Karaman ve uç bölgelerde de Kırşehir'dekine benzer ayaklanmalar ve iktidarın uygulamalarına karşı direniş hareketleri baş göstermiştir.<sup>1211</sup>

Kırşehir'deki Ahi Evren Hacı Nâsırü'd-din ve beraberindekilerin isyanları bastırıldıktan sonra, Ahi Evren'in ve talebelerinin tasarrufunda bulunan Konya'daki Hanikâh-i Ziya ve Hanikâh-i Lâlâ'nın Ahilerden alınıp, Mevlânâ'nın dostu Hüsamü'd-din Çelebi'ye verildiğini ve buradaki Ahilerin Hüsamü'd-din Çelebi'ye bağlanmaya zorlandıklarını Ahmed Eflâkî'nin *Menâkıbu'l-Arifin*'inde ve Mevlânâ'nın bir mektubunda görülmektedir.<sup>1212</sup> Eflâkî, Hanikâh-i Ziya'nın Ahilerden alınışı sırasında Ahilerin ayaklanmalarını anlatırken buradaki Ahilerin Hüsamü'd-din Çelebi'ye bağlanmaya mecbur tutulduklarını ve Ahilerin de buna karşı direndiklerini yazmaktadır. Hüsamü'd-din Çelebi'nin Hanikah-i Ziya'da şeyhlik seccadesine oturma töreni sırasında orada bulunan Konya Ahilerinin lideri konumunda olan Ahi Ahmed, serilmiş bulunan seccadeyi toplayarak “*Biz bu adamın şeyhliğini kabul etmiyoruz*” diyerek Hüsamü'd-din Çelebi'nin şeyhliğini kabul etmediklerini ifade etmiştir. Fakat sonunda devlet zoru ile bu iki hanikahın şeyhliğinin Hüsamü'd-din Çelebi'ye verildiğini Eflâkî bildirmektedir.<sup>1213</sup>

Moğolların Ahileri sindirme politikalarına yönelik olarak yapılan uygulamalar Mevlânâ'nın muhtelif mektuplarında da görülmektedir. Ahilere ve Ahilere yakın çevrelere ait müesseselerin ellerinden alınmasına dair olan bu mektuplarının birinde, Nusratu'd-Din Hanikahı'nın Şeyh Hamidu'd-Din adında birine verilmesini Pervane Süleyman'dan istenmektedir.<sup>1214</sup> Sahip Ata'ya yazdığı bir başka mektupta da Ahi Gühertaş Tekkesi'nin Şeyh Cemalu'd-Din'e verilmesini,<sup>1215</sup> bir mektubunda da Karatay Medresesi'nin Efsahu'd-Din adında birine verilmesini istemektedir.<sup>1216</sup> Diğer taraftan Eflâkî de Tokat'ta Hoca Münir Hanikahı'nın sahiplerinden alınıp Mevlevilerin emrine verilmesini hikâye etmektedir.<sup>1217</sup> Keza Sivas'ta da Ahilerin lideri olan Erzurumlu Hoca'nın Sivas'tan kovulmaya

<sup>1211</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.55-56; İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.164-165.

<sup>1212</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.169-173; Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 115-116.

<sup>1213</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.170, 173.

<sup>1214</sup> Mevlânâ, *Mektuplar*, s.102-103.

<sup>1215</sup> Mevlânâ, *Mektuplar*, s.164-165.

<sup>1216</sup> Mevlânâ, *Mektuplar*, s.137-138.

<sup>1217</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.347-348.

çalışıldığını, Ahilerin ayak takımı, halkla birleşip karşı koyduklarını, Mevleviler aciz kalınca da Moğol komutanı olan Sivas Emiri Arap Noyan'ın askerleriyle yardıma geldiğini ve böylece duruma hâkim olduğunu yazmaktadır.<sup>1218</sup> Eflâkî birkaç gün sonra Erzurumlu Hoca'nın öldüğünü Ahi Divane ve diğerlerinin de tövbe edip mürit olduklarını da sözlerine eklemektedir.<sup>1219</sup>

Eflâkî birçok kişiler için başlangıçta Mevlânâ'ya muhalif iken, sonradan Mevlânâ'nın büyüklüğünü ve kerametlerini görüp, tövbe edip kul olduklarını bildirmesi de aslında İlhanlı dini politikasının sözünü ettiğimiz uygulamalarının sonuçlarını ifade etmektedir. Mevlânâ'nın bazı devlet büyüklerine, özellikle Pervane Süleyman, Sahib Ata ve Tacü'd-din Mu'tez'e, ya bir Ahinin veya Ahilerin taraftarı olan birinin bağışlanmasını istemesi,<sup>1220</sup> Moğol baskıları sonucunda başta Moğollara muhalif olmayan gruplarla farklı zihniyetteki Ahilerin ve Ahilerden yana olan kişilerin zamanla Moğol muhalifi olmayan gruplar içerisinde yer aldıklarını göstermektedir. Hanikâh-i Ziya'nın Hüsamü'd-din Çelebi'ye verilmesi sırasında ayaklanan Ahiler arasında başlarında da Ahi Ahmed olmak üzere Ahi Çoban, Ahi Kayser ve Ahi Muhammed-i Sebzvari gibi ileri gelen Ahiler bulunmaktadır.<sup>1221</sup> Aynı şekilde İlhanlılar bu dini siyasetlerini Bektaşilere de uygulamışlar ve Hacı Bektaş-ı Horasanî'nin de sonunda geri plana çekilmesini sağlamışlardır.<sup>1222</sup>

Selçuklular zamanında Tokat ve Amasya yöresinde Ahiliğin çok yaygın ve kuvvetli, bölgede Türkmen ilim ve fikir adamlarının ne kadar güçlü oldukları görülmektedir.<sup>1223</sup> Ancak Moğol iktidarının Türkmen ve Ahi çevreler üzerindeki

<sup>1218</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.259-262.

<sup>1219</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.262.

<sup>1220</sup> Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 28-29; 147-149.

<sup>1221</sup> Eflâkî Ahi Muhammed-i Sebzvari'nin bilahere Mevlânâ'ya bağlanmak zorunda kaldığını ve Mevlânâ'nın ona "Benim Ahim" dediğini bildirmektedir. (Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.600-601.) Sultan Veled bir manzumesinde Ahi Çoban ile Ahi Kayser'i methetmektedir. (Sultan Veled, *Divan*, s.150.) Bu demektir ki, bu iki Ahi sonradan Sultan Veled'nin safına katılmak zorunda kalmışlardır. Eflâkî, Hanikâh-i Ziya'da isyancı Ahilerin lideri olan Ahi Ahmed'in kulluğa kabul edilmediğini, yani Mevlânâ'ya bağlanmayı kabul etmeyip direndiğini, bu yüzden kendisine "Anud" (inatçı) dendiğini bildirmektedir. Fakat oğlu Ahi Ali'nin, Sultan Veled'e kul olduğunu yazıyor. (Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.173.)

<sup>1222</sup> Eflâkî, Hacı Bektaş'ın Mevlânâ'ya kerhen baş koymak zorunda kaldığını bildirmektedir. (Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.412-414.)

<sup>1223</sup> Mikâil Bayram'ın daha önce yayınladığı Turhal ve çevresinde medfun bulunan evliyanın adları ve kurdukları tekke ve zaviye gibi müesseseleri ile ilgili belgede bu durum açıkça görülmektedir. Bkz. Mikâil Bayram, "Selçuklular zamanında Tokat ve yöresinde İlmî ve fikrî Faaliyetler," *Türk Tarihinde ve Kültüründe Tokat Sempozyumu*, 2-6 Temmuz 1986, s. 30-37.

şiddetli fikri, siyasi ve ekonomik baskıları karşısında pek çok Ahi ve Türkmen ileri gelenlerin uç bölgelere göç ettikleri görülmektedir. Çok sayıda İlim ve fikir adamlarının da Mısır ve Suriye'ye göçtükleri zikredilmektedir. Müesseseleri ellerinden alınan, davar sürüleri ve servetleri müsadere edilen ve Moğol yanlısı zümrelere bağlanmayı reddeden Ahilerin, devletin takibatının ulaşamadığı uç bölgelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Büyük topluluklar halinde Bizans topraklarına göçenler olduğu gibi Karadeniz'in kuzeyine yani Kırım ve Kıpçak iline göçler de olmuştur. İbn Battûta, Ahi Bıçakçı adlı Anadolu bir Ahinin Deşt-i Kıpçak'ta mesleğini yürüttüğünü yazmaktadır.<sup>1224</sup>

Nureddin Caca'nın Kırşehir'de gerçekleştirdiği katliamdan sonra Osman Gazi'nin kayın pederi Edebalı, oğlu Ahi Mahmud, yeğeni Ahi Hasan, Geyüklü Baba ve Abdal Musa'nın da bu katliamdan kurtulup uç bölgelere göçtükleri görülmektedir.<sup>1225</sup> Kırşehir'den göçenler, Kırşehir ve çevresinde kalanlarla ilgilerini kesmeyip Nureddin Caca ile mücadelelerini sürdürdükleri de anlaşılmaktadır. Nitekim Ahi Evren Şeyh Nâsıru'd-din Mahmud'un eşi Fatma Ana (Kadıncık Ana), uçlardaki Türkmenlerle irtibat kurduğu Abdal Musa ile gizli siyasi ilişkilerden dolayı Nureddin Caca tarafından takibata uğradığı ve bu siyasi baskılara dayanamayarak Sulucakarahöyük'e göçmek zorunda kaldığı rivayet edilmektedir.<sup>1226</sup> Bu bilgileri Eflâkî'de teyit etmekte ve Mevlânâ'ya düşman olan kişilerin göç ettiklerini çeşitli vesilelerle bildirmektedir. Bu cümleden olarak Uç Beyi ve Uç bölgelerde Türkmen ve Ahilerin en büyük koruyucusu durumunda olan Mehmed Bey Hûlâgû Han'ın emri

<sup>1224</sup> İbn Battûta, *a.g.e.*, s.243.

<sup>1225</sup> Taşköprü-Zade, Edebalı'nın Karamanlı olduğu yazmaktadır. (Şakayık-i Nu'maniyye, M Bayram kütüphanesindeki şahsi nüshası, yp.2a ) Hüseyin Hüsameddin'in *Amasya Tarihi*'nde ( III, s.206) belirttiği gibi Edebalı Kırşehir'den Söğüt'e göçmüştür. Kırşehir o zamanlarda Karaman'a bağlı olduğu için Edebalı'nın Karamanlı olduğu ileri sürülmüştür. Nitekim Kırşehirli Aşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi'nin *Menakibu'l-Kutsiyye*'sinden de (Elvan Çelebi, *a.g.e.*, s.168-168, yp.113a-113b) Edebalı'nın bir zamanlar Kırşehir'de ikamet etmekte olduğunu Hacı Bektaş'a yakınlığı bulunduğunu bilahare Söğüt'e gittiğini öğreniyoruz. Bkz Bayram, Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi, s.213-214.

<sup>1226</sup> Aşıkpaşazade, *a.g.e.*, s.221-222; Tarım, *Kırşehir Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, s.103-105. Diğer taraftan Baba İlyas'ın torunu, Âşık Paşa'nın oğlu Elvan Çelebi'de Baycu Noyan'ın Anadolu'yu işgalinden sonra Baba İlyas'ın müritlerinden bazı ileri gelenlerin batıya göçtüklerini yazıyor. Bu cümleden olarak Muhlis Paşa'nın (672/1275) halifesi Şeyh Affan ile birlikte bir cemaatin Ercuma'ya (Bergama Yöresi) göçtüklerini şu aşağıdaki beyit ile ifade etmektedir:

“Çıktı kâfirden Ercuma'ya kaçub

Şeyh Affan'u cümleği suleha” bkz Elvan Çelebi, *a.g.e.*, s.162 (yp.108b 1907 nolu

beyit)

ile öldürülmüştür.<sup>1227</sup> Eflâkî'nin eserinde iki yerde adı Ahi Evren Şeyh Nâsîru'd-Din ile bir arada geçen ve Mevlânâ'nın muarızlarından olduğu belirtilen, Sipehsalar'ın eserinde de adı bir defa anılan Seyyid Şerefü'd-Din'in de Şam'a göçtüğünü Eflâkî bildirmektedir.<sup>1228</sup> Bu da gösteriyor ki Türkmen çevreler sadece Uç bölgelere değil başka yerlere de göçmüşlerdir. Memlûkların Türkmenlerle siyasi ittifakı pek çok kimselerin onların ülkesine sığınmasına yol açmıştır.

Moğolların Anadolu'da uyguladığı dini siyasetlerinin Ahiler üzerindeki baskıları artırmasıyla oluşan tehcir hareketi sadece uç bölge ve komşu devletlere göçle sınırlı kalmamış, Moğol baskılarının daha az hissedildiği merkezden uzak köylere de bir kaçışın yaşandığı görülmektedir. Daha ziyade şehirlerde teşkilatlanıp faaliyetlerini gösteren ahiler özellikle 1260 yıllarından sonra Moğol tahakkümünün şehirlerde daha çok hissedilmesiyle beraber köylere de yayılmaya başlayıp buralarda da teşkilatlanmışlardır. Ahi Evren'in hanımı olan Fatma Bacı Kırşehir'deyken Moğol valisi Nureddin Caca'nın buradaki baskısı arttığı zaman Sulucakarahüyük'e göçtüğü görülmektedir.<sup>1229</sup> Yine Ahi Türk'ün kardeşi Ahi Başara Konya'da ikamet etmekteyken 1256 da Moğolların Konya'yı işgal etmesiyle Konya'dan göçtüğü ve bugün Konya'ya 40 km kuzeyinde bulunan Başara köyüne yerleştiği bilinmektedir.<sup>1230</sup> Aynı şekilde Niğdeli Kadı Ahmed, Türkmenlerin ve ahilerin köylere kaçmış olduklarını bunlarında yakalanıp yok edilmeleri gerektiğini yazmaktadır.<sup>1231</sup>

Zorla asimile edilen Ahiler fırsatını bulduklarında Moğollara veya Moğol yanlısı Selçuklu idarecilerine isyan etmekten de geri kalmamışlardır. Bir Selçuklu Şehzadesi olan II. İzzü'd-din Keykavus'un oğlu Alaü'd-din Siyavuş (Cimri) Karamanoğulları'nın yardım ve desteği ile Konya'yı zapt edip, Selçuklu tahtına oturunca başlarında Ahi Ahmed Şah olduğu halde bütün Konya Ahileri yeni sultana biat etmişlerdir.<sup>1232</sup>

<sup>1227</sup> Aynî, *İkdü'l-Cuman*, I, s.321-324.

<sup>1228</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.127-128.

<sup>1229</sup> Manzum *Velâyetnâme-i Hacı Bektaş*, yp.60b-65a'dan naklen Bayram, *Ahi Evren*, s.156.

<sup>1230</sup> Bayram, *Ahi Evren*, s.156. Ayrıca Bayram, Ulu Muhsine ve Keçi Muhsine adlı iki kardeşin Bacı teşkilatına mensup olup Moğollardan kaçarak Konya'nın 20 km kuzeyinde mağaralara saklandıkları ve burada kendi adlarıyla anılan bir köy kurduklarından bahseder. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Bayram, *Bacıyan-ı Rum*, s.50.

<sup>1231</sup> Kadı Ahmed, *el-Veledü's-Şefik*, yp.21b, 108a.

<sup>1232</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.209; Aksarâyî, *a.g.e.*, s.96-97; *Anonim Selçukname*, s.66-67.



Moğollar gittikleri yerlerde kendilerine karşı koyabilecek güçleri yok etmeyi siyasetlerinin prensibi haline getirmişlerdir. Anadolu'da da Ahi ve Türkmenlerin gücünü kendileri için tehlikeli görmüşler ve sürekli olarak Selçuklu Devleti'ni Ahilerle mücadeleye sevk etmişlerdir. Tasavvufi bakımdan Kalenderliği ve Mevleviliği, dini bakımdan da Şîliği destekleyerek Türkmenlerle mücadelede onların gücünden yararlanmaya çalışmışlardır.

Moğol istilası döneminde Anadolu tarihinde önemli rolleri olduğu anlaşılan ve Âşıkpaşazade'nin varlığını haber verdiği din temelli sosyal zümrelerden bir başkası ise, Anadolu'da kadınlar kolu teşkilatı olan "Bâciyân-ı Rûm" dur.<sup>1233</sup> Bu teşkilat Ahi teşkilatından ayrı bir kuruluş olmayıp Ahi teşkilatının kadınlar veya genç kızlar koludur.<sup>1234</sup> Bundan dolayıdır ki onların Moğollarla mücadeleleri ahilerle aynı çizgide devam etmiştir. Bilindiği gibi Moğollar 1243 yılında Köseadağ savaşında Selçukluları yenince, Anadolu'da Kayseri'ye doğru ilerlemeye başlamışlar, ancak bu ilerleyiş sırasında karşılarında ahileri ve Ahi Evren'in hanımı, Evhadüddin Kirmanî'nin de kızı olan Fatma Bacı tarafından burada kurulmuş olan bacı teşkilatına mensup bacıları bulmuşlardı. Bacılar ahilerle beraber on beş gün kahramanca şehri Moğol askerine karşı savunmuşlardır. Savaş sırasında en şiddetli çarpışmalar Debbâğlar Çarşısı tarafındaki surlar önünde olmuş, Battal Mescidi civarında pusu kuran Ahiler, sur dışındaki Moğol ordusuna ani baskınlar düzenlemişlerdir. İbn Bîbî, Moğol Ordu Komutanı Baycu Noyan'ın verilen kayıplardan dolayı muhasarayı kaldıracığı bir sırada Erzurum'daki gibi yine bir Ermeni asıllı hain Kayseri Subaşı Hacokoğlu Hüsameddin Baycu Noyan'la gizlice anlaşarak şehre Moğolların girmelerini sağlamıştır.<sup>1235</sup> Moğollar Kayseri'yi zapt edince münhasıran Ahiler ve Bacılara ait işyerlerini, evlerini yağmalayıp, yakıp yıkmışlardır.<sup>1236</sup> İşte Ahi ve Bacılara ait sanayi sitesi de bu sırada yağmalanıp ateşe verilmiştir.<sup>1237</sup> Moğolların Kayseri'yi ele geçirmeleri ile ilgili bilgi veren Ebu'l-Ferec, istilacıların şehre girdikten sonra burayı yakıp yıktıklarını, halkı işkencelere tabi tuttıklarını, kendilerine karşı şehri savunan on binlerce insanı öldürdüklerini, genç erkeklerle

<sup>1233</sup> Âşıkpaşazade, *a.g.e.*, s.205.

<sup>1234</sup> Bayram, *Baciyân-ı Rum*. s.35.

<sup>1235</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.73-74.

<sup>1236</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.74-75; Menakıb-ı Şeyh Evhadüddin Kirmanî, s.71.

<sup>1237</sup> Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.542.

genç kızları esir ederek götürdüklerini haber vermektedir.<sup>1238</sup> Ebu'l-Ferec'in genç erkeklerle ahileri, genç kadınlarla da bacıları kastetmiş olması kuvvetle muhtemeldir.<sup>1239</sup>

Moğollar Kayseri'yi ele geçirince merkezi Kayseri de olan ahi teşkilatı ile bacı teşkilatını dağıttılar.<sup>1240</sup> Daha sonra ise bütün meslek guruplarını ilgilendiren ve böylece daha geniş tabanı olan ahi teşkilatı her tarafa kök salmış olduğundan toparlanma imkânı bulurken, yalnızca kadınlara mahsus olan ve ahi teşkilatı kadar kökleşmemiş olan Bacı teşkilatı ise tamamen toparlanamamış, bu teşkilata mensup kadınlar daha sonraki yıllarda yöresel gayretleriyle söz konusu teşkilatı yaşatmaya çalışmışlardır. Nitekim XIV. Yüzyıla girildiğinde diğer teşkilatlar varlığını korurken, Bacı teşkilatı ise tamamen dağılmış durumdaydı. İşte bu yüzden tarihçiler ve bu dönem seyyahları böyle bir teşkilatın varlığından bahsetmemişlerdir.

### 3.1.3. Moğol Tahakkümüne Ekberilerin Tavrı

İslam tasavvuf düşüncesinin en önde gelen simalarından birisi de hiç şüphesiz Muhyiddin İbnü'l-Arabî<sup>1241</sup> (ö.560–638/1165–1240)'dir. Henüz küçük yaşlardan itibaren halvet ve riyazet vasıtasıyla tasavvuf ve marifet yolunda hızlı ilerlemeler

<sup>1238</sup> Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.542.

<sup>1239</sup> Bayram, *Bacıyan-ı Rum*. s.42.

<sup>1240</sup> Bayram *Ahi Evren*, s.86; aynı müellif, *Bacıyan-ı Rum*. s.42.

<sup>1241</sup> 17 Ramazan 560 (28 Temmuz 1164) tarihinde Endülüs'ün güney doğusundaki Tümdür bölgesinin başşehri Mürsiye'de dünyaya gelmiştir. Babası Ali b. Muhammed, Abbasi halifesi Müstencidbillah'ın kumandanı ve yöre valisi Muhammed b. Sa'd b. Merdenis'in hürmet ettiği bir kimseydi. Aynı zamanda meşhur filozof İbn-i Rüşd'ün yakın arkadaşıydı. İbn-ü'l Arabî, babasının çok Kur'an okuyan, fıkıh ve hadis ilmiyle uğraşan takva sahibi bir zat olduğunu, Nur isimli annesinin ise Ensar soyundan geldiğini, Fatma bintü'l Müsenna adlı bir kadın velinin sohbetlerine katıldığını söyler. Amca ve dayılarının da dönemin önemli sufi ve siyasi şahsiyetleri arasında bulunduğu bilinmektedir. İbnü'l Arabî soylu bir Arap sülalesinden geldiğini, ceddinin Tay kabilesine mensup olduğunu belirtmektedir. (Mahmut Erol Kılıç, "İbnü'l Arabî," *DİA*, İstanbul, 1999, XX, s.493) Uzun seyahatlerden sonra 1205'de ilk kez Anadolu'ya gelmiş, bu yolculukta Sadrettin Konevî'nin babası Mecdüddin İshak ve Harran'lı Ebu'l Ganaim'in azatlı kölesi Abdullah Bedr el-Habeşi'de kendisine refakat etmiştir. Bu sırada ikinci defa Anadolu Selçuklu tahtına çıkan I.Gıyaseddin Keyhüsrev, eski dostu Mecdüddin İshak'ı Konya'ya çağırınca İbnü'l Arabî'de onunla beraber Konya'ya gitmiştir. Mecdüddin hükümdarın oğlu Keykavus'a hoca tayin edilerek tekrar Malatya'ya gönderilirken İbnü'l Arabî bir müddet daha Konya'da kalmış, bu arada Evhadüddin-i Kirmani ile görüşmüştür. Daha sonra Halep, Kudüs, Mısır yoluyla Mekke'ye gitmiş, buradan yine Bağdat'a, ardından Konya'ya dönmüştür. İbnü'l Arabî, Halep ve Sivas'a yaptığı seyahatlerden sonra 615(1218)'de Malatya'ya yerleşmiştir. Dostu Mecdüddin İshak vefat edince vasiyeti üzerine dul kalan hanımıyla evlenmiş, oğlu Sadeddin Muhammed büyük ihtimalle burada dünyaya gelmişti. (Kılıç, "İbnü'l Arabî" s.493)

kaydeden İbnü'l-Arabî, içinde bulunduğu zengin ilmî ve kültürel ortam sayesinde hem zahirî hem de batınî ilimlerde kısa zamanda derinlik kazanmış ve söz sahibi olmuştur. Muhyiddin İbnü'l-Arabî'ye “*Şeyh-i Ekber*” unvanı dolayısıyla da Ekberîyye adıyla anılan bir tarikat nispet edilmiştir. Anadolu orijinli olan bu tarikat İbnü'l-Arabî'nin öğrencileri tarafından Anadolu'da neş'et etmiştir. Türkiye Selçuklu topraklarından faaliyet gösteren bu tarikatın en önemli mutasavvıflarından biri de, I. İzzeddin Keykâvus'un büyük iltifatına mazhar olmuş Şeyh Mecdüddin İshak b. Yusuf er-Rûmî'nin oğlu olan Sadrü'd-din Konevî'dir. Konevî, babasının ölümü üzerine daha çocuk denilebilecek yaşta iken, annesiyle evlenen İbnü'l-Arabî'nin himayesine girmiş, ilerleyen dönemde İbnü'l-Arabî ile temsil edilen vahdet-i vücud felsefesinin en büyük yayıcılarından birisi olmuştur. İbnü'l-Arabî, arkadaşı Mecdüddin İshak'ın emâneti olan Konevî'yi yanından hiç ayırmamış, onu yetiştirmesi için arkadaşı Şeyh Evhadüddin Kirmânî'ye emanet etmiştir.<sup>1242</sup>

Sadrü'd-din Konevî gerek fikirleri ve gerekse yetiştirdiği talebeleri vasıtasıyla Türkiye Selçuklu dönemi Konya'sında önemli bir konuma sahip olmuştur.<sup>1243</sup> Konevî asıl şöhretini İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücud felsefesinin en büyük temsilcilerinden birisi olması hasebiyle kazanmıştır.<sup>1244</sup> Konevî, İbnü'l-Arabî irfanına sadece bir şekil ve belirgin bir çerçeve vermekle kalmamış, *vahdet-i vücûd*

<sup>1242</sup> İbnü'l-Arabî, Konevî'yi yetiştirmesi için arkadaşı Şeyh Evhadüddin Kirmânî'ye emanet ettiği sırada; “*Sadreddin'e olan muhabbetimi biliyorsunuz. O benim için gerçek bir oğul gibidir. Hatta bu ne kelime, benim gözümde nesep itibarıyla çocuğum olandan daha sevgilidir. Onunla benim aramda birçok akrabalık bağı vardır. O benim, çocuğum, müridim ve talebemdir. Ayrıca, aramızda pek çok yıllık bir sohbet de vardır. Onun için, babanın çocuğuna, şeyhin müridine, hocanın talebesine karşı olan vazifelerini ifa ettim ve artık hiçbir engelin kalmayacağı bir derecede anlayışın ve sohbetin meyvesini aldım. Onun zahirini ilim ve faziletlerle tezyin ettim, onun bâtınından gelen, yani, hakikat sırları ve seyr ü sülûk hallerine bağlı olan da güzeldir ve hidayet ve istikamet sayesinde tamamlanmıştır. Allah, bu tahkiki size nakletti. Bu şimdi sizin mülahaza ve cevabınıza bağlıdır.*” demek suretiyle kendisi için ifade ettiği değeri ve onun ne kadar özel bir öğrencisi olduğunu ortaya koymuştur. (*Menakıb-ı Evhadü'd-din-i Kirmanî*, s. 75-76; Claude Addas; *İbn Arabî: Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, terc.: Atilla Ataman, 3. Baskı, İstanbul 2004. s.237.)

<sup>1243</sup> Bediüzzaman Fürüzanfer, onun Konya'nın en büyük şeyhi ve bilgini olarak kabul edildiğini, İbnü'l-Arabî'nin oğulluğu olması dolayısıyla da Şeyh-i Kebir unvanıyla anıldığını ifade etmektedir. (Bediüzzaman Fürüzanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, terc.: F. Nafiz Uzluk, İstanbul 1997, s. 301-302.)

<sup>1244</sup> Câmî, onun, İbnü'l-Arabî'nin vahdet-i vücud'a dair görüş ve sözlerini akla ve şer'â uygun gelecek şekilde şeyhinin maksadını iyice anlamış olarak güzelce yorumladığı kanaatindedir. (Câmî, *a.g.e.*, s.769.) Konevî, bu görüşlerini daha ziyade Arapça olarak kaleme aldığı metafizik eserleriyle devam ettirmiştir. (M. Tahralı, “Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Türkiye'ye Tesirleri”, *Endülüs'ten İspanya'ya*, Ankara 1996, s. 71.) Bu nedenle, Konevî'nin hemen hemen bütün eserleri, Ekberî irfanının esaslarını tavih ve tarif etmeye yöneliktir. Bu eserler, İbnü'l-Arabî ekolünün takipçileri üzerinde o kadar derin izler bırakmıştır ki, İslâm âleminin doğusunda, İbnü'l-Arabî'nin temsilcisi Sadrü'd-din Konevî olarak görülmüştür.

tabiriyle şöhret bulmasını ve fikirlerinin talebeleri vasıtasıyla İran ve Türkiye’de yayılmasını da sağlamıştır. Konevî’nin, Ekberî irfanın İslâm âleminin doğu cenahında inkişaf ve intişarında temel bir işlev sahibi olduğu ifade edilmekte, onun Evhadüddin Kirmânî’nin de müritlerinden birisi olarak, bu irfanın, bu muhite intikalinde bir kavşak vazifesi gördüğü belirtilmektedir.<sup>1245</sup>

Sadrü’-d-din Konevî 624/1226–27 yılından itibaren Malatya’dan Konya’ya göçmüştür. Ancak Konya’da ikâmeti, uzun süreli olmamış, üvey babası İbnü’l-Arabî’nin yanına, Şam’a gitmiş, oradan da Mısır’a geçmiştir.<sup>1246</sup> İbnü’l-Arabî’nin Mısır’dan dönüp Şam’a yerleşmesi üzerine Konevî’nin Evhadüddin Kirmânî’ye intisap ettiği anlaşılmaktadır.<sup>1247</sup> Nitekim Konevî’nin vasiyetinde, talebelerinden, Şeyh Evhâdüddîn’in seccadesini kabrinin üzerine sermelerini istemesi, yine, bir talebesine yazdığı mektupta, Evhâdüddîn Kirmânî’nin bazı veçhelerden kendisinin şeyhi olduğu ve iki yıl süresince Şiraz’da onun hizmet ve sohbetinde kaldığını açıklaması bunun bir göstergesidir.<sup>1248</sup> Konevî, Moğol muhalifi ve Moğollar tarafından şehit edilen Şeyh Necmeddin Kübrâ’nın halifeleri olan Sadeddin ibn Hammuye ve Necmeddin Râzî isimli iki Kübrevî şeyhi ile de görüşmüştür.<sup>1249</sup>

Görülüyor ki Konevî Şam’da iken Moğol muhalifi dini ve tasavvufi grupların liderleriyle görüşüyor ve onlardan dersler alıyordu. Sadrü’-d-din, Şam’da iken en çok baba dostu olan Kirmanî’den yararlanıyordu.<sup>1250</sup> Sadrü’-d-din-i Konevî, Evhadü’-d-

<sup>1245</sup> Addas, *a.g.e.*, s. 234, 238.

<sup>1246</sup> Sadrü’-d-din Konevî, Mısır’da iken mahiyeti hala bilinmeyen bir meseleden dolayı üvey babası ile araları açılmıştı. Bu sırada babasının yakın arkadaşı olan *Şeyh Evhadü’-d-din-i Kirmani* de Mısır’a gelmiş, (630/1234) Sadrü’-d-din, Evhadü’-d-din’in Mısır’a geldiğini öğrenince yanına gitmiş ve üvey babası ile aralarındaki kırgınlığı gidermesi için istirhamda bulunmuştur. Bunun üzerine Evhadü’-d-din, İbnü’l-Arabî ile görüşür ve gayet münasip bir biçimde Sadrü’-d-din’e karşı onun öfkesini yatıştırmaya çalışır. Sonra da İbnü’l-Arabî ile görüştürerek Sadrü’-d-din ile aralarını bulur. (*Menakıb-ı Evhadü’-d-din-i Kirmani*, s. 75–76.)

<sup>1247</sup> *Menakıb-ı Evhadü’-d-din-i Kirmani*, s. 75–76; Mevlânâ’da 645/1247–647/1249 yılları arasında Şam’da bulunmaktadı. Hatta Füzûzanfer onun İbnü’l Arabî’nin sohbetinde bulunduğunu yazar. (Füzûzanfer, *Mevlânâ Celaleddin*, s. 42.)

<sup>1248</sup> Addas, *a.g.e.*, s. 238.

<sup>1249</sup> Addas, *a.g.e.*, s. 239.

<sup>1250</sup> Bu yüzden ileri yaşlarında İbnü’l-Arabî ile Kirmanî’yi kastederek zaman zaman çevresindekilere “*Ben iki anadan süt emdim*” dediği rivayet edilir. Nitekim 630 (1233) yılında vuku bulan bu Hac yolculuğunda Sadrü’-d-din-i Konevî’de onun yanında bulunmuş ve Kirmanî ile aynı devenin sırtında aylarca sohbet ederek yolculuk yapmışlardır. (*Menakıb-ı Evhadü’-d-din-i Kirmani*, s.76–77.)

din-i Kirmanî'nin müritleri arasında büyük bir üne sahip idi.<sup>1251</sup> Moğol aleyhtarlığı açıkça bilinen bu şeyhin fütüvvet teşkilatı içerisinde yer alan müritleri daima Anadolu'da Moğollara karşı verilen mücadelenin en ön saflarında olmuşlardır.<sup>1252</sup> Ayrıca Kirmani'nin menakıbında anlatılan ikinci hikâyeye de bakarsak Evhadüddin'in Moğol istilasına şiddetle muhalif olduğunu görürüz.<sup>1253</sup> Bu da gösteriyor ki Sadrü'd-din Konevî baba dostu hocası ve çok sevdiği yıllarca hizmetinde bulunduğu Evhadüddin gibi Moğol tahakkümüne muhaliftir. Sadrü'd-din Konevî'nin yukarda izah ettiğimiz gibi Evhadü'd-din-i Kirmanî ve bağlıları ile ilişkileri ve onlarla dostluğu Moğol istilasına karşı bakışını bir nebze olsun açıklayabilir.<sup>1254</sup>

Sadrü'd-din Konevî'nin Anadolu'da Babaîler İsyanı ve Köseadağ felaketlerinin olduğu tarihte Halep'te bulunduğu görülmektedir.<sup>1255</sup> (638/1241) Sadrü'd-din Konevî 640–641 (1242–1243) yılında Halep'te iken buradan Anadolu'ya dönmeye niyetlendiği, ancak Moğolların Anadolu'yu istila etmesi nedeniyle dönmekten vazgeçtiği rivayet edilir. Ancak üvey babası İbn-ü'l Arabî'nin ölümünden sonra Anadolu'ya dönmüş, Selçuklu Devletinin başkenti Konya'ya yerleşmiş ve bundan sonraki (645/1247) bütün hayatını Konya'da geçirmiştir.<sup>1256</sup>

Konya'ya gelişiyle bu sırada orada bulunan babasının dostu, hocası Kirmanî'nin halefi olan arkadaşı Ahi Evren Şeyh Nâsırü'd-din Mahmud'dan istifade edip onunla sık sık görüşüyorlardı. Daha önce Kayseri'de ikamet eden Ahi Evren'in, 625 (1227) yılında Konya'ya gelip yerleştiği ve Hanikah-i Ziya ve Hanikah-ı Lala'ya şeyh olarak tayin edildiği ve etrafında çok sayıda muteber talebeler bulunduğu da

<sup>1251</sup> Konevî, Malatya'da iken de bu zattan ders almış olduğu bilinmektedir. *Menakıb-i Evhadü'd-din-i Kirmanî*'de Konevî'nin tam on altı sene Kirmanî'nin hizmetinde bulunduğu bildirilmektedir. (Mehmet Ali Hacıgökmen, "Anadolu Selçukluları Zamanında Sadrü'd-Din Konevî'nin Türkmen İsyânlarına Bakışı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı:10, Konya, 2001, s.43.)

<sup>1252</sup> Kirmanî 632 (1235) de Fütüvvet Teşkilatı'nın "*Şeyhu's-Şuyuh*"u olan Şihabü'd-din Sühreverdî'nin ölümü üzerine onun yerine "*Şeyhu's-Şuyuh*"luk makamına tayin edilmesinden sonra ölünceye kadar (635/1238) Bağdad'da bulunmuştur. (*Menakıb-ı Evhadü'd-din-i Kirmanî*, s.186–190.)

<sup>1253</sup> *Menakıb-ı Evhadü'd-din-i Kirmanî*, s.28–29

<sup>1254</sup> *Menakıb-ı Evhadü'd-din-i Kirmanî* adlı eserin yazarı ise, Sadrü'd-din Konevî'yi iyi tanıyan ve çağdaşı bir kişidir. O, Konevî'den bahsederken "*Sultanlar muallimi Mecdü'd-din İshak'ın karısı olan Sadrü'd-din Konevî'nin annesi, Muhyi'd-din İbnü'l-Arabî'nin taht-ı nikâhında olduğundan Konevî onun (İbnü'l Arabî) hizmetinde bulunduğu sıralarda*" tabirini kullanmaktadır. (*Menakıb-ı Evhadü'd-din-i Kirmanî*, s. 75.)

<sup>1255</sup> N. Keklik, *Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah-Kâinat ve İnsan*, İstanbul 1967, s. XIV-XV.

<sup>1256</sup> Hacıgökmen, *a.g.m.*, s.44.

bilinmektedir.<sup>1257</sup> Bu sıralarda Malatya’da, Sadrü’-d-din Konevî’nin arkadaşları olan Zeynü’-d-din Sadaka ve İmadü’-d-din el-Malatî’nin de Konya’ya geldikleri görülmektedir.<sup>1258</sup>

Ahi Evren’in Kırşehir’e gitmesinden sonra da Sadrü’-d-din Konevî ile irtibatı kesilmemiştir. Konevî ile Ahi Evren arasındaki münasebet 645 (1247) yılından sonra daha da artmıştır.<sup>1259</sup> Keza İbn Bîbî, Sadrü’-d-din Konevî’nin Kırşehir’e gittiğini bildirmektedir.<sup>1260</sup> Bu rivayetler Konevî’nin birkaç defa Kırşehir çevresine gittiğini, dolayısıyla Ahi Evren ile de görüştüğünü göstermektedir. Hacı Bektaş Menakıbnâmesinde Hacı Bektaş’ın Ahi Evren ve Sadrü’-d-din Konevî arasında geçen müteaddit menkıbeler anlatılmaktadır.<sup>1261</sup> Moğollara en çok muhalefet eden ve onlarla mücadele eden Ahi Evren ile olan yakınlığı onun da bu mücadele safında yer aldığını göstermektedir. Ayrıca Aksarâyî Anadolu’da Türkmenleri Moğollara karşı isyana teşvik eden âlimlerden ve kadırlardan bahsederken,<sup>1262</sup> saydığı isimler arasında Şeyhü’l-İslam olan Konevî’nin arkadaşları bulunmakta ve muhtemelen Konevî’de bu âlimlerle beraber hareket etmiştir.<sup>1263</sup> Nitekim Konevî’nin Moğollarla mücadele eden Türkmen şeyhlerle de mektuplaştığı bilinmektedir.<sup>1264</sup>

<sup>1257</sup> Bayram, *Ahi Evren*, s.83.

<sup>1258</sup> Ahi Evren, Kırşehir’e göçünce buradan İmadü’-d-din’e bir mektup yazdığını da biliyoruz. Bkz. *Makalat-i Şems-i Tebrîzî*, terc: M. Nuri Gençosman, Ataç Yayınları, İstanbul, 2006, s.85.

<sup>1259</sup> Aralarında uzun bir mektuplaşma teatisi başlamış, Ahi Evren’in Sadrü’-d-din Konevî’ye yazdığı bir mektupta “*Seni görmediğim bir ay bana bin yıl, seni görmediğim bir gün bin ay kadar uzun geliyor*” ve “*Bu konunun tafsilâtını görüştüğümüz zaman anlatırım*”, gibi ifadeler bunu göstermektedir. (Mikâil Bayram, “Sadrü’-d-din Konevî İle Hacı Nasruddin Tûsî’nin Mektuplaşmaları İddiası Üzerine,” *Tarih Dergisi*, İstanbul, 1979, s.18–19.) Zaman zaman görüştüklerine dair kayıtlar menakıbnâmelerde de geçmektedir. (Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.119, 360; *Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, (Vilayet-nâme), nşr. A. Gölpınarlı, İstanbul, 1958, s. 50–54.) Tarihçi Gelibolulu Âli, Ahi Evrenden bahsederken “*bu hakire manzurdur ki, mezbur bir zaman Konya’da sakin olmuşlar gâh u bigâh Sadrü’-d-din Konevî hazretlerinin hidemât-ı sayelerine intisab arze kılmışlar*” diyerek bu iki bilginin sık sık görüştüklerini tespit ettiğini ifade etmektedir. (Gelibolulu Ali, *Künhü’l Ahbar*, V, s.62; Ayrıca bkz. Bayram, “Sadrü’-d-din Konevî ...” s. 62, dipnot. 43; Hacıgökmen, *a.g.m.*, s.45.)

<sup>1260</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.140.

<sup>1261</sup> *Menakıb-ı Hacı Bektaş-ı Velî*, s.50–54.

<sup>1262</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.54.

<sup>1263</sup> Aksarâyî, dindarlık ve doğruluğu ile tanındığını söylediği Sadr Müstevfî Necibüddin, zamanın büyüklerinden Kıvameddin Erzincanî ve zamanın en büyük âlimlerinden olan Kadıasker Sivrihisarlı Celaleddin gibi âlimleri zikreder. (Aksarâyî, *a.g.e.*, s.54.) İbni Bibi Sadreddin Konevî’nin bu tarihte Kırşehir’e gittiğini söyleyerek bu ihtimali destekler. (İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.140.)

<sup>1264</sup> Hacı Bektaş’ın talebelerinden olan Bahau’-d-din Toğan adlı Türkmen bir şeyhin Sadrü’-d-din Konevî’ye yazdığı birkaç mektubu Mevlânâ Müzesi Ktp. bulunmaktadır. (Hacıgökmen, *a.g.m.*, s.46.)

Sadrü'd-din Konevî'nin Moğolların zulmünden kaçıp Anadolu'da onlarla mücadele eden uç bölgelerdeki Türkmenlerle münasebeti olduğunu Aksarâyî'de bize bildirmektedir. Burada Aksarâyî, Sadrü'd-din Konevî'nin etrafında “*tasavvuftan dem vuran hilekâr taife*”den bahsetmektedir.<sup>1265</sup> Aksarâyî'nin ifadelerindeki siyak ve sibakında hilekâr taife dediği kimselerin uç bölgelerdeki Türkmenler olduğu anlaşılmaktadır. Bütün bunlar, Türkmen çevrelerin Sadru'd-din Konevî'ye yakınlığını Konevî'nin de onlar gibi düşündüğü ve Moğollara karşı aynı safta olduklarını göstermektedir.

Sadrü'd-din Konevî'nin Moğol aleyhtarlığının delillerinden biri de Konevî'nin oğlu Sadü'd-din Çelebi'nin hocası Evhadü'd-din'in vekili Zeynü'd-din Sadaka'nın Moğollar tarafından öldürülmüş olmasıdır. Konevî'nin sınıf arkadaşı Zeynü'd-din Sadaka da Konya'daki “*Hâkim Sadr*” Medresesi'nde irşat ve tedris ile meşgul idi. Konevî, oğlu Sadü'd-din'in talim ve terbiyesini de dostu Zeynü'd-din Sadaka'ya bırakmıştı. IV. Rüknu'd-din Kılıç Arslan'ı iktidara getiren ümera Pervane Muinü'd-din Süleyman, Vezir Tacü'd-din Mu'tez ve Sahip Fahrü'd-din Ali üçlüsü ülkeyi yönetmeye başladığında, İzzü'd-din Keykavus'un taraftarı olan ümera ve ileri gelenleri katliama tabi tuttular.<sup>1266</sup> Sadrü'd-din Konevî'nin yakın dostu Ahi Evren ve yakınları Kırşehir'de öldürüldüler.<sup>1267</sup> Yine Sadrü'd-din Konevî'nin hamisi olup, büyük bir tacir olan el-Hac Tacü'd-din-i Kâşî bu sırada öldürülmüştür.<sup>1268</sup> Zeynü'd-din Sadaka'da bu sırada öldürülenlerdendir. Hatta Sadrü'd-din Konevî'nin oğlu Sadü'd-din Çelebi'nin de bu katliamlar sırasında öldürülmüş olduğu düşünülebilir. Çünkü Sa'du'd-din Çelebi'nin 1262 (660) de genç yaşta belli bir hastalık zikredilmeden ölmesi bir tesadüf değildir. Onun da hocası Zeynü'd-din Sadaka ile birlikte öldürüldüğünü akla getirmektedir.<sup>1269</sup> Bunun gibi Sadrü'd-din Konevî'nin daha pek çok dostu ve yakını öldürüldüler.<sup>1270</sup> Bu olaylar sırasında Sadrü'd-din

<sup>1265</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.69.

<sup>1266</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.164.

<sup>1267</sup> Bayram, *Ahi Evren*, s.97-110.

<sup>1268</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.305-306. Eflâkî, Kaşi'nin Mevlânâ'ya yaptığı saygısızlıktan sonra ayaktakımı (rind: kabadayı anlamında gelir) tarafından öldürüldüğünü zikreder. Kaşi'nin mallarını da yağmaladığını söylediği bu rindlerin Konya gibi merkezi bir yerde bu fiilleri işlemesi onların gücünü göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu dönemde rind diye anılan ayaktakımının Moğol yanlısı Kalenderîler olması muhtemeldir.

<sup>1269</sup> Hacıgökmen, *a.g.m.*, s.47.

<sup>1270</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.164; Aksarâyî, *a.g.e.*, s.53-54.

Konevî'yi koruyan ve hatta bu kargaşadan kurtaran kendisinde hadis okuyan talebesi Vezir Pervane Muinü'd-din Süleyman olmuştur.<sup>1271</sup>

Sadrü'd-din Konevî vasiyetinde, öldükten sonra Konya'da defnedilmesini, kabrin üzerine imaret (türbe) yapılmaması, cesedinin beyaz kefenle birlikte şeyhi İbnu'l-Arabî'nin elbisesinin kefen olarak kendisine giydirilmesini, Evhadü'd-din Kirmanî'nin seccadesinin de üstüne örtmelerini ve öylece defnetmelerini yazmaktadır. Felsefeye dair olan kitapların satılarak parasının fakirlere verilmesini, diğer ilimlere ait kitapların satılarak Şam'a götürülüp orada vakfedilmesini istemekte, ayrıca zamanın ileri gelen ricali ile genç olanların Anadolu'yu bırakıp Şam tarafına hicret etmelerini tavsiye etmektedir.<sup>1272</sup> Burada Sadrü'd-din Konevî'nin Moğolların Anadolu'da tahribat ve katliam yapacağını önceden sezip, Türkmen halkı uyarmak istediği açıkça görülmektedir. Uç beyi Şerafeddin Hatiroğlu'na gönderdiği mektupta bu açıkça görülmektedir.<sup>1273</sup> Şerafeddin Hatiroğlu, Sadrü'd-din Konevî'den ders alanlar arasındadır. Mektupta bazı tavsiyelerinden başka ona, davasında başarılı olması için dua etmektedir.<sup>1274</sup> Bilindiği gibi Hatiroğlu Şerafeddin Moğollara isyan etmiş, (675/1276) sonuçta yakalanmış ve idam edilmiştir.<sup>1275</sup> İşte bu bilgiler, Sadrü'd-din Konevî'nin Anadolu'daki Moğol mücadelelerini ve onlara karşı yapılan isyanları gönülden desteklediğini göstermesi bakımından önemlidir.

Sadrü'd-din Konevî'nin Anadolu sahasındaki en önemli halifelerinden birisi Fahreddin Irakî olmuştur.<sup>1276</sup> Irakî Moğol istilası nedeniyle Anadolu'yu terk etmek

<sup>1271</sup> Muineddin Süleyman Pervane bizzat Sadrü'd-din Konevî'den ders almıştır. Konya Bölge Yazmaları Kütüphanesi 3930 noda kayıtlı *Camî'u'l-Usul* adlı hadis külliyyatının birinci cildinin sonundaki sema' kaydında (s.501) Sadrü'd-din Konevî'nin icazet verdiği ve kendi el yazısı ile tasdik kaydını düştüğü talebelerinin arasında Pervane'nin de adı zikredilmektedir.

<sup>1272</sup> O. Ergin, "Sadrü'd-din al Konevî ve Eserleri", *Şarkiyat Mecmuası*, İstanbul 1958, II, s.81-82.

<sup>1273</sup> Mevlânâ Müze ve Ktp. No: 1337. Bu mecmuada Konevî'nin muhtelif mektupları bulunmaktadır. (Hacıgökmen, *a.g.m.*, s.47.)

<sup>1274</sup> Mevlânâ Müze ve Ktp. No: 1337, vr. 111, satır, 9. (Hacıgökmen, *a.g.m.*, s.47.)

<sup>1275</sup> İbn Bîbî'de Şerafeddin Hatiroğlu'nun Kayseri'de idam edildikten sonra, cesedinin parça halinde Konya, Ankara ve Erzincan'a gönderildiği yazılıdır. Bkz. İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.179-185; Ayrıca bkz. Aksarâyî, *a.g.e.*, s.77-84.

<sup>1276</sup> 1213 yılında Hemedan'da doğan Irakî, çocukluğundan itibaren çok iyi bir eğitim görmüştü. Döneminde revaçta olan bilimleri öğrendikten sonra, Hemedan'daki Şehristan Medresesinde ders vermeye başlamıştı. Yine medresede ders verdiği bir gün, Kalenderlerden bir cemaat Hemedan'a uğradığında, Fahreddin-i Irakî, bunların arasındaki aşk meşrebi fazla olan yakışıklı bir çocuğa ilgi duyarak, sarığını cübbesini bırakıp bu Kalenderlerin peşine düştü. (Câmî, *a.g.e.*, s.817; Devletşâh, *a.g.e.*, II, s.268-269.) Uzun müddet bu Kalenderlerle birlikte dolaştı. Hindistan'daki Multan kasabasına giderek Şeyh Bahaeddin Zekeriyya Moltanî'ye intisab etti. Şeyhine yirmi beş yıl hizmet ettikten sonra kızıyla evlendi. Zekeriyya Moltanî'nin ölümünden sonra Multan'dan



istemmiş, ancak Konya’da bulunduğu süre içerisinde Muîneddin Pervâne ile yakın bir dostluk kurduğu için Muineddin Pervâne’nin Konya’da bulunduğu müddetçe onu koruması, intisap etmesi, daha sonra da Tokat’ta bir zaviye yaptırarak buraya yerleşmeye ikna etmesi sebebiyle bu mümkün olmamıştır.<sup>1277</sup> Muîneddin Pervâne’nin Moğollar tarafından idam edilmesinden sonra Fahreddin Irakî, Moğol idaresinde olan Anadolu topraklarını terk edip Mısır’a gitmiştir. Burada da Baybars’la iyi ilişkiler kurmuş, Baybars tarafından kendisine ‘Şeyhu’s-Şüyuh’ unvanı verilmiştir.<sup>1278</sup> Fakat Mısır’da uzun süre kalmayıp ömrünün sonlarına doğru Şam’a gitmiş, burada vefat etmiş ve şeyhi Muhyiddin-i Arabî’nin yanına defnedilmiştir.<sup>1279</sup>(1289)

Konevî ve kendisine halef olan talebesi Irakî’den sonra Müeyyidüddin Cendî, Abdurrezzak Kâşânî(ö.729/1329) ve Saîdüddin Fergânî Ekberilerin şeyhliğini yapmışlardır. Onlar da Pervâne Süleyman’ın Tokat’da Fahreddin Irâkî’nin adına yaptırdığı medrese ve tekke vesilesiyle bu şehre yerleşmişlerdir. Tokat’a uğrayan Arif Çelebi’ye hürmet ve tazimde bulunanlar arasında Pervane Muîneddin Süleyman’ın kızı da vardır. O, muhtemelen babasının Şeyh Fahreddin-i Irakî’ye yaptırdığı bu dergâhta Müeyyidüddin Cendî’nin (ö.1292?) şeyhlik yapmasını istemektedir. Bu münasebetle düzenlenen posta oturma töreninde hazır bulunanlardan biri olan Çelebi, kendisine saygıda kusur edildiği gerekçesiyle Cendî’ye ve bazı şeyhlere karşı ağır muamelelerde bulunur.<sup>1280</sup> Eflâkî’nin anlattığı rivayette geçen, Arif Çelebi’ye iltifat etmeyen şeyh ve sofiler, Eflâkî’nin tabiriyle aleyhtarlıklarından Çelebiye karşı saygısız davranmışlar ve her biri Çelebinin hışmına uğramışlardır. Bu rivayetten törene katılan din adamlarının Moğollara

---

ayrılarak Anadolu’ya geldi ve Sadrü’l-din Konevî’nin hizmetine girdi. (Orhan Bilgin, “Fahreddin Irâkî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 12, İstanbul 1995, s. 85.) Irakî’nin feyz aldığı kimselerden biri de Necmeddin Kübra’nın halifelerinden Baba Kemal Cendî’dir. (Şems-i Tebrîzî, *Makalat*, s. 23–24.)

<sup>1277</sup> Eflâkî, I, s.431; Hulvi, *Lemezât*, s.366; Fürüzanfer, *a.g.e.*, s. 315; Ocak, *Kalenderîler*, s.77.

<sup>1278</sup> Ocak, *Kalenderîler*, s 78.

<sup>1279</sup> Addas, *a.g.e.*, s. 240; Ocak, *Kalenderîler*, s 78.

<sup>1280</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.347–348; Câmî, *a.g.e.*, s. 638–639, 770–772; Gölpmarlı, *Mevlevîlik*, s.85. Sadrü’l-din-i Konevî’nin halifelerinden ve Ekberîyye mektebinin ünlü temsilcilerinden olan Cendî, hocasının hocası Muhyiddin İbnü’l-Arabî’nin *Fusûsü’l-Hikem*’inin de ilk şârihidir. Hakkında ayrıntılı malumât için bkz. Süleyman Uludağ, “Cendî”, *DİA*, VII, İstanbul, 1993, s.361–362. Cendî’nin şeyhi Konevî ile Pervâne arasındaki hoca-talebe ilişkisi hakkında ise Kaymaz, *a.g.e.*, s. 185.

muhalif oldukları, Moğol yanlısı bir tutum takınan Ulu Arif Çelebi'ye tavır koydukları anlaşılmaktadır.

Moğolların Anadolu siyasetlerindeki temel hedefi, kendilerine yakın dini-tasavvufi grupları destekleyerek muhalifleri ve halk üzerinde otorite kurmak, Anadolu'da itaati tam olarak sağlamaya çalışmaktır. Buna karşı Sadrü'd-din Konevî de yukarıda izah ettiğimiz gibi gerek sohbetleri, gerekse mektuplarıyla Moğol aleyhtarlığını desteklemiştir. Sadrü'd-din Konevî'nin bir dönem Anadolu'da Şeyhül-İslam olarak görev yaptığını, birçok talebe yetiştirip zamanın şeyhlerinin ona mürit olduğunu da düşündüğümüz zaman onun halk üzerinde etkisini daha iyi anlayabiliriz. Nitekim bu durumu Aksarâyî şu cümlelerle ifade eder: *“Saf kimseler olan tarikat mensuplarının önderleri gönül ehli kimselerin mübarek seccadesinin şeyhleri idiler. Bunlar arasında bulunan Şeyh Sa'id Ferganî, Irakî, Hamid ve içlerinin saflığının nuru, güneş nuru gibi parlayan diğer şeyhler, dünyanın her tarafından gelip Şeyhü'l-islâm Sadreddin'in etrafında toplanırlardı.”*<sup>1281</sup> Ekberiler Moğol karşıtı siyasetlerine Konevî'den sonra da devam etmişler, Ahi ve Türkmenler gibi seyfi bir güce sahip olmadıkları için muhalif olan grupların teşkilatlanmasında ve Moğol aleyhtarı organizasyonunda görev aldıkları görülmektedir. Ancak Konevî'nin talebesi ve halifesi olan Müeyyüddin Cendî'nin askeri sınıftan bir bölük sufi ile beraber dolaştığı da kaynaklarda zikredilmektedir.<sup>1282</sup>

Netice olarak Moğol muhalifi grupların liderleri, daima bir birleriyle ilişki içerisinde olmuşlardır. Moğollara isyan eden ve Moğolların Anadolu'daki tahakkümlerine karşı mücadele eden askeri sınıfları Aksarâyî'nin ifadesiyle *“gaza ve cihada rağbet ederek, isyana davet ve tahrike”* çağırانlar bu dini liderler olmuştur. Anadolu'da Moğollara karşı mücadelesinin beyin takımını oluşturmuşlardır. Hiç şüphesiz bunlar arasında en önemli konuma sahip olanlardan biri de Sadreddin Konevî olmuştur. Konya ve dolayısıyla Anadolu topraklarında büyük bir nüfuza sahip olmuş, görüldüğü üzere mücadelede rol almış, birçok arkadaşını da bu yolda kaybetmiştir.

<sup>1281</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.69.

<sup>1282</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.396–397.

### 3.1.4. Moğol Tahakkümüne Hacı Bektaş'ın Tavrı

Hacı Bektaş-ı Velî,<sup>1283</sup> Anadolu'da Ahmed Yesevî geleneğini devam ettiren ve günümüze en fazla etki eden şahsiyetlerden biri olarak kabul edilmesi hasebiyle Türk tasavvuf tarihinde önemli bir yere sahiptir. Hacı Bektaş'ın bu önemli konumu sebebiyle Türkiye'de pek çok araştırmacı değişik maksatlarla da olsa bu konuya eğilme gereğini hissetmiş, Hacı Bektaş ve etkilerini konu alan ve birbirinden çok farklı yorumlar ihtiva eden çalışmalar ortaya koymuşlardır. Hacı Bektaş-ı Velî, Lokman Perende'nin yanında tasavvufî eğitimini tamamladıktan sonra hocasının halifesi sıfatıyla önce Bedahşan'a, ardından da Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu'da ilk olarak nereye gittiği konusunda yeterli bilgi yoktur; *Velâyetnâme* yazarı onun doğrudan Sulucakarahöyük'e yerleştiği kanaatindedir. Buna göre Mekke, Medine, Kudüs ve Halep yolu üzerinden Sulucakarahöyük'e gelmiş, burada onu Yunus Mukri oğullarından İdris Hoca'nın hanımı Fatma karşılamıştır.<sup>1284</sup>

Osmanlı tarihçisi Aşıkpaşazâde, Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya gelişini *Velâyetnâme*'den biraz daha farklı anlatır. Ona göre, Hacı Bektaş-ı Velî muhtemelen başını çektiği bir Türkmen oymağı ile birlikte, yanında kardeşi Menteş olduğu halde Horasan'dan kalkıp Sivas'a gelmiştir. Sivas'ta Baba İlyas ile görüşükten sonra önce Kırşehir'e, daha sonra da Kayseri'ye gitmiştir. Kardeşi Menteş, Kayseri'den geri

<sup>1283</sup> Kesin olarak bilinmemekle birlikte, Hacı Bektaş-ı Velî'nin 1200'lü yıllarda doğduğu tahmin edilmektedir. *Velâyetnâme*'de, Hacı Bektaş-ı Velî'nin Nişabur'da doğduğu, babasının İmam Musa Kazım soyundan olan Seyyid Muhammed b. Musa es-Sani, annesinin ise Şeyh Ahmed adında bir bilginin kızı olan Hatem Hatun olduğu ifade edilir. (*Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş-ı Velî*, s.1–4.) Çocukluk devresini Nişabur'da geçirdikten sonra, babası onu Lokman Perende'ye götürmüş, Lokman Perende ona Hoca Ahmed Yesevî yolunu öğretmişti. (*Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş-ı Velî*, s.5; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s.50; S. Vryonis, *a.g.e.*, s.369.) *Velâyetnâme* yazarına göre, bir ders esnasında gösterdiği bir keramet neticesinde “*Hünkâr*”, hac esnasında gösterdiği bir keramet neticesinde de “*Hacı*” unvanlarını vermiştir. (*Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş-ı Velî*, s.6.)

<sup>1284</sup> *Vilâyetnâme-i Hacı Bektaş-ı Velî*, s.20–27. *Vilâyetnâme*'de Hacı Bektaş'ın gerek Anadolu'ya gelişi ve gerekse Anadolu'da karşılanması ile alakâli, keramet motifleri üzerine bina edilmiş bazı rivayetler vardır. Hacı Bektaş'ın Anadolu'ya güvercin donunda gelmesi, Karaca Ahmed'in bir duvara binerek onu karşılaması, Anadolu erenlerinin onun gelişine engel olmak istemeleri bu tarz motifler arasında gösterilebilir. Burada sözü edilen Fatma Bacı'nın kimliği de oldukça tartışmalı bir konudur. Zira İdris Hoca'nın hanımı olarak gösterilen bu şahsın, yukarıda kendisinden söz edilen Evhadüddin Kirmânî'nin kızı Fatma Bacı'dan başkası olmadığı aşikârdır. Fatma Bacı ise, Ahilik içerisinde önemli yer tutan Ahi Evren Nasireddin Mahmud el-Hoyî ile evlidir. Verilen bu bilgiler göz önünde bulundurulduğunda Fatma Bacı'nın ya iki defa evlendiği yahut da *Vilâyetnâme*'de verilen bilgilere ihtiyatla bakılması gereği ortaya çıkar ki Mikâil Bayram bu konuya açıklık getirerek Molla İdris'le yapılan evliliğin onun üçüncü evliliği olduğunu söylemektedir. (Bayram, *Araştırmalar*, s.112–113.)

dönerek Babâîler isyanına katılmış ve isyan sırasında öldürülmüştür.<sup>1285</sup> Kardeşi, katıldığı ve hatta bu uğurda savaşarak canını verdiği halde Hacı Bektaş-ı Velî'nin bu isyana katılıp katılmadığı konusu belirsizliğini korumaktadır.<sup>1286</sup>

Hacı Bektaş'ın İsyana katılıp katılmadığı konusunda net bir bilgi olmamakla beraber, Sulucakarahöyük'te kurduğu dergâhında faaliyet gösterdiği bilinen bir gerçektir. Bu sırada etrafında, muhtemelen, Horasan'dan beri kendisiyle beraber gelen ve reisleri olduğu Çepni Oymağı'nın Bektaşlı kolu da bulunuyordu.<sup>1287</sup> Bu şekilde, yaşadığı dönemde çok da popüler olmayan bir hayat sürdüren Hacı Bektaş-ı Velî 1271 yılında Sulucakarahöyük'te vefat etmiş ve bugünkü tekkesinin bulunduğu yere defnedilmiştir. Her ne kadar Osmanlı kronikleri onun vefatını daha geç bir dönemde gösterebilir de, Âşıkpaşazade onun hiçbir Osmanlıyla görüşmediğini kesin olarak vurgular.<sup>1288</sup>

Hacı Bektaş-ı Velî'nin hayatı hakkındaki belirsizlik, yaşadığı dönemdeki etkisinin ne derecede olduğu konusunu da muğlâk hale getirir. Onun yaşadığı dönemde pek de kalabalık bir mürit kitlesine hitap etmediği, çevresinde çok popüler bir şahsiyet olmadığı anlaşılmaktadır.<sup>1289</sup> Dönemin şartları, zamanın hâkim gücüne karşı Hacı Bektaş'ın düşüncesi ve geçmişte ailesinin Babailer İsyanındaki tutumları dolayısıyla var olan sabıkaları göz önüne alındığında devrin siyasi gücüne karşı pasif durumu anlaşılabilir. Bu durum onun inanç ve düşünce dünyasında ki belirsizliklerle kendini gösterir. Bundan dolayı bazı araştırmacılar o dönemden kalan kaynak azlığı ve sınırlı sayıda kaynakların verdiği malumatlarla onun Sünni bir karaktere sahip olduğunu ileri sürerken; bazıları da kaynaklardaki Şamanist motiflerden yola çıkarak heteredoks bir İslam anlayışına sahip olduğunu iddia etmişlerdir.<sup>1290</sup> Eflâkî'nin

<sup>1285</sup> Aşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s.221-222.

<sup>1286</sup> Iréné Melikoff Hacı Bektaş-ı Velî'nin de isyana katıldığı kanaatindedir. Yazara göre, yaşadığı dönemde adını çok fazla duyurmayıp kendi kabuğuna çekilmesi şeyhin isyana katıldığına bir delildir.(Iréné Melikoff, *Efsaneden Gerçeğe: Hacı Bektaş*, terc.: Turan Alptekin, İstanbul 1998, s.90-94.)

<sup>1287</sup> Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, s. 158–159.

<sup>1288</sup> Aşıkpaşazâde, *a.g.e.*, s.221.

<sup>1289</sup> Hatta Haslok daha da ileri giderek onu sadece bir söylentiden ibaret kabul etmektedir. Nitekim müritlerinin olup olmadığı konusundaki belirsizlik de aynı sebepten kaynaklanmaktadır. Hacı Bektaş'ın bilinen tek müridinin evinde misafir olduğu Kadıncık Ana olduğu ifade edilir. (Şahin, *a.g.e.*, s.70-71.)

<sup>1290</sup> Melikoff, Hacı Bektaş Velî'nin karakterinde daha ziyade Şamanist motiflerin ağır bastığı kanaatindedir. *Velâyetnâme*'de anlatılan, Said Hacı'nın Hacı Bektaş'ın buyruğuyla ateşe konmuş bir kazana girerek kırk günde eriyip, küçük bir çocuk haline geldiği ve bir başka kırk gün içinde

ifadeleri Hacı Bektaş'ın Şamanist motiflerin ağırlıklı olduğu bir hayat sürdüğünü ve bu yüzden Mevlevî çevrelerinden tepki gördüğünü destekler mahiyettedir. Eflâkî, Hacı Bektaş'ı “*marifetle dolu ve aydın bir kalbe sahip olmasına rağmen şeriata uymamakla*” itham etmekte ve bu sebepten dolayı da Mevlânâ'nın Hacı Bektaş'ın doğru yolda olmadığını söylediğini rivayet etmektedir.<sup>1291</sup> Mevlevî geleneğinin aksine *Velâyetnâme*, Hacı Bektaş-Mevlânâ ilişkisini belki Mevlânâ'nın o dönemdeki siyasi nüfuzu ve itibarından dolayı daha müspet bir portre çizer. *Velâyetnâme* yazarına göre, Mevlânâ ile Hacı Bektaş'ın araları çok iyidir ve Mevlânâ, Hacı Bektaş için övgü dolu sözler söylemektedir.<sup>1292</sup>

Hacı Bektâş-ı Velî'nin inanç ve düşünce dünyasındaki belirsizlik doğal olarak onun meşrebi hakkındaki bilgilere de yansımıştır. Hacı Bektâş-ı Velî'nin heterodoks bir İslam anlayışına sahip olduğunu düşünenler onun Haydârîliği benimsediği kanaatindedirler.<sup>1293</sup> Eflâkî de Hacı Bektaş Veli'yi Baba Resul'un has halifelerinden sayar.<sup>1294</sup> Hacı Bektâş-ı Velî, sadece kendi tekkesindeki müritlerine değil aynı zamanda Ürgüp yöresindeki Hristiyanlara ve putperestlere İslâm dinini öğretmeye çalışmıştır.<sup>1295</sup> Hacı Bektaş'ın bazı eserler kaleme aldığı da bilinmektedir. Bu eserler, *Makâlât*, *Fevâid*, *Fatiha Tefsiri*, *Şerh-i Besmele* ve *Şathiye* olmak üzere beş

---

ermiş halinde kazandan çıkararak Hacı Bektaş'ın *Makâlât*'ını Türkçeye çevirdiğine dair rivayet buna en güzel örneklerden birisidir. (*Velâyetnâme-i Hacı Bektaş Veli*, s.61.) Melikoff'a göre bu olayda Şaman olmanın gereği olarak bir yeniden doğuş hadisesi, dinsel bir oluşum teması vardır. Yine burada Şamanların olağan üstü güçlerinden olan ateşten etkilenme olayı ve dinsel bir eşya olan Şaman motiflerini de görmek mümkündür. (Melikoff, *Hacı Bektaş*, s.101.) Ancak, Ethem Ruhi Fırlı, Yaşar Nuri Öztürk ve Mikâil Bayram gibi akademisyenler *Makâlât*, *Fevâid* gibi eserlerinden hareketle onun Sünnî bir karaktere sahip olduğunu ifade ederler. (Ethem Ruhi Fırlı, *Türkiye'de Alevilik Bektâşilik*, İstanbul 1996, s. 150 vd.; Yaşar Nuri Öztürk, *Tarihi Boyunca Bektâşilik*, İstanbul, 1990, s.23; Bayram, *Araştırmalar*, 143-153.)

<sup>1291</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.411-412, 539-540.

<sup>1292</sup> *Velâyetnâme-i Hacı Bektaş*, s.48-49.

<sup>1293</sup> Ahmet Yaşar Ocak, Hacı Bektaş'ın meşrep olarak Haydarîliği benimsediği kanaatindedir. O, Hoca Ahmed Yesevî ve Kutbeddin Haydar'ın geleneklerini aynen devam ettirmiş, Anadolu'ya geldikten sonra Baba İlyas'a mürit olmak suretiyle Vefâiyye tarikatına girmiştir. (Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, s. 163-164.) Mikâil Bayram, Bursa Eski Eserler Kütüphanesi (H. Çelebi Kısmı) Nr.1183 yp.74a-76a daki bir risaleye dayanarak Hacı Bektâş-ı Velî'nin Ahmed Yesevi mektebine mensup Sünnî bir şeyh olduğunu belirtmektedir. (Bayram, *Araştırmalar*, s.150-151.)

<sup>1294</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.411-412.

<sup>1295</sup> Vryonis, *a.g.e.*, s.375-378. Ahmet Yaşar Ocak'a göre, bu daveti İslâm hoşgörüsüne uygun bir şekilde, mühtedileri birden bire geleneklerinden uzaklaştırmadan, İslâm'ı onların içine adapte etmek suretiyle gerçekleştirmiştir. (Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, s. 159.)

tanedir.<sup>1296</sup> Bunların arasında en tanınmış olan *Makâlât*'ı on bir bölümden müteşekkildir.<sup>1297</sup>

*Velâyetnâme*'de Hacı Bektaş-ı Velî'nin beş halifesinden bahsedilir. Bunlar; Seyyid Cemal, Saru İsmail, Kolu Açık Hacım Sultan, Resul Baba ve Pir Ebi Sultan'dır.<sup>1298</sup> Ancak Bektaşî geleneğinde bu isimlerden daha ziyade Kadıncık Ana'nın ismi ön plana çıkar. Kadıncık Ana'nın müridi Abdal Musa, Hacı Bektaş-ı Velî'nin adına izafeten kurulan Bektâşîlik tarikatını ilk defa tesis eden kişi olarak kabul edilir. Tarikata esas şeklini XVI. yüzyılda Balım Sultan vermiştir.<sup>1299</sup> Velâyetnamede Hacı Bektaş'ın Tapduk Emre adında bir halifesinden bahsedilir ve Hacı Bektaş'ın Yunus Emre'nin irşadı işini ona verdiği zikredilir.<sup>1300</sup>

Hacı Bektaş-ı Velî'nin Ahiler, onların şeyhi Ahi Evren ve başta Kırşehir valisi Cacaoğlu Emir Nureddin<sup>1301</sup> olmak üzere şehir eşrafı ile daima sohbet ve temaslarda bulunduğu, hem Eflâkî hem de Velâyetname'de anlatılmaktadır.<sup>1302</sup> Silah taşımalarına izin verilen, bir şeyhin yönetimi altında bulunan, yolcu ve misafirlerin ağırlanmasından, yolların güvenliğinin, huzur ve asayişinin sağlanmasına kadar çeşitli görevler üstlenen, esnaf ve sanatkârlardan oluşan Ahîlerin şeyhi Ahi Evren bir sözünde: “Şeyhi olduğum kimsenin Hacı Bektaş da şeyhidir.”<sup>1303</sup> demiştir. Gerçekten de Hacı Bektaş'ın ilk öğrencileri aynı zamanda birer Ahî idiler. Ahîlerin ayin ve erkânlarında ilk zamanlarda Ahilik ve Bektaşîlik arasında büyük benzerlikler vardır. Bu yüzden Ahiler, XIV. yüzyıl sonlarında Bektaşî adını alıp, silsilelerini Hacı Bektaş-ı Velî'ye dayandırmışlardır.<sup>1304</sup> Bektaşîlerin Ahilerle olan bu yakınlığı onların da Ahiler gibi Moğol istilasına karşı Anadolu'da onlarla iç içe mücadele ettiklerini göstermektedir.

<sup>1296</sup> Fırlıklı, *a.g.e.*, s. 158-159; Mürsel Öztürk, “Hacı Bektâş-ı Velî”, *Belleten*, L/196-198 (1987), s. 187.

<sup>1297</sup> Hacı Bektaş-ı Velî, *Makâlât*, haz.: M. Esat Coşan, Ankara 1996, muh.yer.

<sup>1298</sup> *Velâyetnâme-i Hacı Bektaş*, s. 56-57. Bu dervişlerin faaliyetleri için bkz. Vryonis, *a.g.e.*, s. 379-380.

<sup>1299</sup> Ocak, “Bektaşîlik” *DİA*, c.V, İstanbul, 1992, s.374.

<sup>1300</sup> Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s.259-260.

<sup>1301</sup> Moğolların Kırşehir valisi olan Nureddin Caca, Eflâkî de anlatılan bir menkıbede onun Hacı Bektaş'ın bazı kerametlerinden bahsettiği ve ona tabi olduğu anlatılır. Ancak Mevlânâ'nın onu eleştirerek hakaret ettiği bu Moğol emirini Hacı Bektaş'tan soğuttuğu ve kendisine bağladığından bahseder Eflâkî bu hikâyeyi Mevlânâ'nın şu beyti ile bitirir: “İnsan yüzlü nice iblisler vardır. Bu yüzden her ele el vermek doğru değildir.” (Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.539-540.)

<sup>1302</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.539-540; Öztürk., *a.g.m.*, s.887.

<sup>1303</sup> Öztürk, *a.g.m.*, s.888.

<sup>1304</sup> Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s.215-216.

Moğolların Anadolu'yu işgallerinden sonra Anadolu'daki birçok bilginin Suriye, Mısır, Irak ve uç bölgelere göç ettikleri görülmektedir. *Mirsadü'l-İbad*'ın sahibi Necmü'd-din-i Dâye Sivas'tan ve Nured-din-i Mekkî Aksaray'dan Irak'a göçmüşlerdir. Bu şahısların Irak'taki tasavvufî çevrelere Bektaşilik hakkında bilgiler götürdükleri görülmektedir.<sup>1305</sup> Nitekim *el-Veledü's-Şefik*'in sahibi Kadı Ahmed, Nured-din'i Mekkî'nin Aksaray ve Niğde çevresindeki Türkmen dervişleri arasında bulunduğunu, Hacı Bektaş'ın halifesi Taptuk Emre ile görüştüğünü yazmaktadır. Moğol iktidarı yanlısı olan Niğdeli Kadı Ahmed, Taptuklu dervişlerin katliama tabi tutulduklarını belirttikten sonra kendi zamanında bu Taptukluların İbrahim Hacı'nın liderliğinde yeniden faaliyete geçtiklerini, devlet adamlarının bu Taptukluları yok ederlerse cennete gireceklerine kefil olacağını yazmaktadır.<sup>1306</sup> Bir yazma eserin zahriyesinde bulunan bir belgede Taptuk Emre'nin halifesi İbrahim Hacı'nın Kayseri'nin Develi ilçesinde öldürüldüğü ve mezarının Develi'nin İbrahimhacılı köyünde olduğu kayıtlıdır.<sup>1307</sup> Bundan da anlaşılıyor ki, Kadı Ahmed'in tavsiyesi Moğol yanlısı devlet adamları tarafından en azından Hacı İbrahim'in üzerinde yerine getirilmiştir.

Elvan Çelebi de (1367) *Menakıb'ül-Kudsiyye* adlı eserinde Hacı Bektaş ile Edebalı'nın ismini birlikte anmakta ve bu iki şahsın sultanla savaşmayı göze almadıklarını bildirmektedir.<sup>1308</sup> Bu kayıttan Hacı Bektaş'ın 659/1261 yılında vuku bulan Kırşehir'deki ahilerin isyanına katılmadığı ve bu isyan sırasında Şeyh Edebalı'nın de Kırşehir'de bulunduğu sonucu çıkarılabilir. Geyüklü Baba ve Abdal Musa da bu isyan olayından sonra Edebalı ile birlikte uç bölgelere göçmüş olmalıdırlar.<sup>1309</sup>

<sup>1305</sup> Bu âlimlerden bilgi alan müelliflerden biri de 1343 yılında vefat eden Iraklı Takiy'd-din Ebu'l Ferec el- Vasitî'dir. Vasitî *Tiryakü'l-Muhibbin* adlı eserinde Hacı Bektâş-ı Velî'yi ismen yâd etmekte, tarikat silsilesini vermekte ve *Velâyetname*'ye uygun olarak onu Ahmed Yesevî'ye mensup olduğunu göstermektedir. (Vasitî, *Tiryakü'l-Muhibbin*, s.47'den naklen Bayram, *Araştırmalar*, s.146.)

<sup>1306</sup> Kadı Ahmed, *El-Veledü's-Şefik*, yp.102b-108a.

<sup>1307</sup> Bayram, *Araştırmalar*, s.146

<sup>1308</sup> Elvan Çelebi, *a.g.e.*, s.169. Aksarâyî'de bu isyana katılanların kamilen kılıçtan geçirildiklerini yazmaktadır. (Aksarâyî, *a.g.e.*, s.56.) Mikâil Bayram, Elvan Çelebi'nin verdiği bu bilgiden 1240 yılında vuku bulan Babailer isyanını kastetmiş olamayacağını, burada kastedilenin büyük bir ihtimalle 1261(659) yılında vuku bulan Kırşehir'deki Ahilerin isyanı olduğunu söylemektedir. (Bayram, *Araştırmalar*, s.146-147.)

<sup>1309</sup> Bayram, *Araştırmalar*, s.147.

Moğolların Anadolu’da uyguladıkları dini politikalarından biri de kendilerine muhalif dini grup ve zümrelere karşı onların mücadelelerini kırmak amacıyla bu zümreleri kendi taraftarı olan zümreler içerisinde pasivize etme yöntemidir. Bu sebeple muhalif birçok şeyhin elindeki vakıflara el konulmuş ve kendi yandaşlarına tahsis edilmiştir. Bu amaçla Anadolu’daki birçok hangah ve zaviyeler Moğol yanlısı Kalenderîlere verilmiş veya muhalif olayan Mevlevilere tahsis edilmiştir. Kalenderîleştirme veya Mevlevileştirme siyaseti uygulamıştır. Bu durum karşısında Bektaşiler gibi muhalif zümreler bir nevi zorunlu tehcir politikasına tabi tutulmuşlardır. Hacı Bektaş’ın manzum olan *Velayet-name*’sinde zaman zaman halife ve müritlerine uç bölgelere gitmelerini öğütlemekte ve emretmektedir.<sup>1310</sup> *Velayet-name*’de Hacı Bektaş’ın dost-ı sâdik’ı olarak tanıtılan şeyh Sadrü’-dinî Konevi de<sup>1311</sup> “*Vasiyet*”inde gençlerin ve gücü yetenlerin şu Diyar-ı Rum’u (Anadolu’yu) terk etmelerini öğütlemektedir.<sup>1312</sup> Bu iki mürşidin Moğol iktidarının özellikle 1261 yılından sonra Muinü’-din Süleyman Pervane, Sahib Ata Fahrudin Ali, Vezir Tacü’-din Mu’tez, Caca Oğlu Nuru’-din gibi ümera vasıtasıyla Türkmenler üzerinde yarattıkları şiddet ve baskılardan çok tedirgin oldukları anlaşılmaktadır. Her iki mürşidin dostu Ahi Evren Şeyh Nâsirü’-din Mahmud ve arkadaşları daha önce de bahsettiğimiz gibi 1261 yılında Kırşehir’de katliama tabi tutulmuş ve orada şehit edilmişlerdir.<sup>1313</sup>

Hacı Bektaş’ın Moğol muhalifi Türkmen dervişlerle ilişkisi, onun Moğol karşıtı bir şeyh olduğunun açık delilidir. Evhadiliğin kurucusu ve lideri Ahi teşkilatının şeyhi olan Evhadü’-din el-Kirmani ile yakınlığı da bilinmektedir. *Menakıb-ı Evhadü’-din-i Kirmanî*’de Kirmanî’nin iyiliklerine mazhar olmuş bir Türkmen şeyhi olarak zikredilmektedir.<sup>1314</sup> Nitekim bu bilgileri *Velayet-name*’de teyit etmekte, Hacı Bektaş’ın Anadolu’ya geldiğini bizzat Kirmanî’nin kızı Fatma Bacı haber vermektedir.<sup>1315</sup> Ayrıca Kirmanî’nin *Menakıbnâme* nüshalarından birinde Hacı Bektaş’ın halifesi ünlü tasavvuf şairi Yunus Emre’nin şeyhi Taptuk Emre’nin

<sup>1310</sup> Hacı Bektaş İlçe Kitaplığı, Nr.200, yp.196a’da derkenardan naklen; Bayram, *Araştırmalar*, s.147.

<sup>1311</sup> *Velayet-name*, Hacı Bektaş İlçe Kitaplığı, Nr.119, yp.196a’daki derkenardan naklen Bayram, *Araştırmalar*, s.147.

<sup>1312</sup> O.Nuri Ergin, “Sadre’-din Konevi ve Eserleri,” *Şarkiyat Mecmuası*, İstanbul 1958, II, 82–83.

<sup>1313</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.55-56. Daha geniş bilgi için bkz. Bayram, *Ahi Evren*, s.102-108.

<sup>1314</sup> *Menakıb-ı Evhadü’-din-i Kirmanî*, s.81–82.

<sup>1315</sup> *Velâyetnâme-i Hacı Bektaş*, s.18.



de bir süre Evhadü'd-din Kirmanî'ye talebe olduğu ve onun yanında yetiştiği bildirilmektedir.<sup>1316</sup> Bunun yanında Hacı Bektaş'ın Anadolu'da Kübrevî şeyhi olan Necmü'd-din-i Daye, Ekberilerin Şeyhi Sadrü'd-din-i Konevî ve Anadolu Ahilerinin şeyhi olan Ahi Evren ile ilişkileri göz önüne alındığında onun Moğol karşıtlığı daha iyi anlaşılmaktadır.

Hacı Bektaş-ı Velî'nin zamanın mutasavvıflarından Mevlânâ Celaleddin ile ilişkileri konusunda kaynakların yaklaşımlarında farklılıklar bulunmaktadır. Daha önce değindiğimiz gibi Bektaşî kaynakları Mevlânâ ile Hacı Bektaş'ın araları iyi olduğunu vurgularken,<sup>1317</sup> Mevlevî kaynaklarından Eflâkî, Hacı Bektaş hakkında anlattığı her iki rivayette de ona iyi gözle bakmamaktadır. *Velâyetnâme-i Hacı Bektaş*'daki bilgilerin aksine Eflâkî, Hacı Bektaş'ın Mevlânâ'yı kıskandığı, aleyhine laflar söylediği ve onu ayıpladığı, Mevlânâ'nın da onu Moğolların Kırşehir valisi olan Nureddin Caca'ya kötülediğini ve Hacı Bektaş'tan soğutup kendine bağladığını zikreder.<sup>1318</sup> Ayrıca Eflâkî, Mevlânâ'nın Hacı Bektaş'ı insan yüzlü şeytana benzettiği bir Şiirini de nakleder.<sup>1319</sup> Eflâkî'nin rivayetlerinden de anlaşılan o ki, Moğolların Anadolu'daki dini siyasetlerine uygun bir duruş sergileyen Mevlevîler, Moğol karşıtı olan Bektaşîlerle iyi geçinmemektedirler.

Görülüyor ki Hacı Bektaş-ı Velî, Moğollarla mücadele eden birçok sevdiği kimsenin bu uğurda katledilmesine şahit olduğundan Moğollardan hep uzak kalmaya çalışmıştır. Hacı Bektaş, bu Moğol aleyhtarlığında Türkmenlerin yanında olmuş, kendisinin de mensup olduğu Türkmen boyu, Moğollarla olan mücadelelerini devam ettirmiştir. Moğol zulmü ve aleyhtarlığından dolayı Abdal Musa Geyüklü Baba ve Edebâli gibi müritlerinin büyük bir kısmını uç bölgelere göndermiş,<sup>1320</sup> göç etmeyip Niğde ve Aksaray bölgesinde kalan halifesi Taptuk Emre'ye bağlı olan Bektaşî dervişleri Moğollar tarafından öldürülmüştür.<sup>1321</sup> Onun bu tutumu nedeniyle dönemin Moğol yanlısı tarihçileri tarafından eleştirmeleri ve hakkında ayrıntılı bilgi vermemeleri o dönemde onun daha az tanınmasına neden olmuştur.

<sup>1316</sup> *Risale-i Ebu's-Suud*, Konya Yusufpaşa Kütüphanesi Nr.6730, v.42b-43b.

<sup>1317</sup> *Velâyetnâme-i Hacı Bektaş*, s.48-49.

<sup>1318</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.411-413, 539-540.

<sup>1319</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.540.

<sup>1320</sup> Bektaş İlçe Kitaplığı, Nr.200, yp.196a'daki derkenardan naklen; Bayram, *Araştırmalar*, s.147.

<sup>1321</sup> Kadı Ahmed, *El-Veledü's-Şefik*, yp.103a.

### 3.1.5. Moğol Tahakkümüne Kübrevilerin Tavrı

Moğol karşıtı tasavvufi guruplardan biri de Necmeddin Kübrâ'nın<sup>1322</sup> tarikatı olan kübreviliktir. Daha Moğol istilasının ilk başlarında şeyhlerini bu yolda şehit vermiş bir tarikatın Moğollara muhalif olmaları tabiidir. Bu amaçla şeyh Necmeddin Kübra, talebelerinden birçoğunu istila başlamadan önce diğer bölgelere gitmelerini istemiştir. Ancak bazı müritleri Türkistan'da kalmış, Moğol toprakları içerisinde

<sup>1322</sup> Necmeddin Kübra'nın menkıbevi hayatı hakkında çok geniş bilgiler olmasına rağmen onun tarihi şahsiyeti hakkında pek az malumat bulunmaktadır. Kübreviyye tarikatının kurucusu Ahmed b. Ömer b. Muhammed b. Abdullah el-Hîvekî 540/1145 yılında Harzem/Hîve'de dünyaya gelmiştir. Kaynaklarda bu hususta herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Muhtemelen ticaretle uğraşan babası şeyh Nâsiruddîn Ömer b. Muhammed b. Abdullah hem âlim hem de sûfî bir kişidir. Necmeddîn Kübrâ'nın asıl künyesi "Ebu Abdullah"tır, fakat Hz. Peygamber'in bir rüyâ esnasında ona verdiği "Ebu'l-Cennâb" künyesi ön plana çıkmış ve Ebu Abdullah neredeyse unutulmuştur. (Ebu'l-Cennâb: "Korkanların, çekinenlerin babası" olarak dilimize çevirebileceğimiz bu künyeyi Necmeddîn Kübrâ'ya hadis tahsili sırasında, gördüğü bir rüyada bizzat Hz. Peygamber vermiştir. Bu tecrübe onun hayatında son derece önemlidir. Belki de o, böyle çarpıcı bir hâdiseden sonra tasavvufî hayata yönelmiş ve şeyh arayışına başlamıştır. Şeyh Kübrâ bu olayı şöyle anlatmaktadır: "Künyeme gelince, onun hikâyesi de şöyledir: Hâfız Silefî İsfahânî'den İskenderiyye'de hadis dinliyordum. Bu yaşlı âlim mezhebde şâfîî, itikadda selefî idi. Yaşı yüzün üstündeydi. Yine gaybet hâlinde olduğum bir sırada Resûlullah'ı, yanında ikinin ikincisi (Hz. Ebu Bekir) olduğu halde benimle oturur bir vaziyette gördüm. O kadar ki dizi dizime değdi. O anda bana, her gün Kur'an-ı Kerîm'den onun için okuduğum çeşitli virdlerimin olduğu ilhâm edildi. Hemen virdimi okumaya başladım. Bitirince, Resûlullah bunu çok iyi bulduğunu ifâde ederek, "İşte böyle gündüz hadis dinle, gece de Kur'an oku." dedi. Daha sonra kendisinden künyemi sormam ilhâm edildi ve sordum: "Ya Resûlallah, benim künyem Ebu'l-Cenâb mıdır, yoksa Ebu'l-Cennâb mıdır? Benim nefsim Ebu'l-Cenâb şeklinde olmasını istiyor." Resûlullah "Hayır, künyen Ebu'l-Cennâb'dır." dedi. O zaman yanındaki arkadaşı da "Evet, ya Resûlallah o Ebu'l-Cennâb'dır." diye tasdik etti. İşte bu iki isim dünya ve âhiretin sırrına sahiptir. Eğer Ebu'l-Cenâb deseydi, ben dünyâya sahip olacaktım. Ebu'l-Cennâb dediği için, Allah'ın izni ile ikisinden de uzak kalıyorum." (Molla Cami, *Nefahatü'l-Üns Min Hadarâti'l-Kuds*, çev: Kamil Candoğan-Sefer Malak, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1971, s.484.) Necmeddîn Kübrâ'ya atfedilen beş adet lâkab vardır ve bunların içinde en fazla kullanılanı "Tâmmetü'l-Kübrâ"dır. Tâmmetü'l-Kübrâ: Necmeddîn Kübrâ'ya bu lâkab, gençlik yıllarında ilmî konulardaki kuvvetli zekâsı ve tartışma gücü dolayısıyla hocası veya arkadaşları tarafından verilmiştir. Henüz tasavvufî hayata yönelmeden önceki dönemlerde o, ilim tahsili ile meşguldü. Münâzara ve münâkaşa ettiği herkese galip geliyordu. Bunun için kendisine, Kur'an-ı Kerîm'deki "Her şeyi bastıran o büyük felâket geldiği zaman." (Nâziât, 79/34) âyetinden mülhem olarak "büyük yumruk, Şiddetli darbe ve büyük felâket" anlamlarına gelen "et-Tammetü'l-Kübrâ" lâkabını taktılar. Zamanla "Tâmme" kelimesi unutuldu. "Kübrâ" ile anılır oldu. (Cami, *a.g.e.*, s.482-483; Ebu Abdullah. Yâfiî, *Mir'âtü'l-Cinân ve İbretü'l-Yakân Fî Ma'rifeti Havâdisi'z-Zamân*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmiyye, Kahire, 1993 IV, s.40.) Bazı kimseler, "Necmeddîn el-Kübrâ" şeklinde telaffuz edildiğini, daha sonra hafifletilerek Kübrâ olduğunu belirtmişlerdir. (Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, II, s.353.) ; Yafiî ve Cami Necmeddin Kübra'nın bir lakabının da Şeyh Veli Terraş olduğunu söylerler. (Yafiî, *a.g.e.*, IV, s.40; Cami, *a.g.e.*, s.483.) Kübra'nın diğer lakapları hakkında daha geniş bilgi için bkz. Süleyman Gökbulut, *Necmeddin Kübra ve Kübrevilik*, D.E.Ünv. Sosyal Bil. Enst. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İzmir, 2009, s.76-78.)

kalan bu Kübrevî şeyhleri Moğolların Müslümanlaşmasında önemli roller oynamışlardır.<sup>1323</sup>

Harzem'in diğer bütün bölgeleri Hanefî olmasına rağmen, şeyh Kübrâ'nın doğum yeri olan Hîve halkı Şafî mezhebine bağlıydı. Dolayısıyla o da Şafî idi<sup>1324</sup> ve tasavvufa yabancı olmayan bir aileden geliyordu. Muhtemelen ilk tasavvufî bilgilerini babasından alan Necmeddîn Kübrâ, gençlik çağlarında Nişabur, İsfahan, Hemedân, Mekke, İskenderiye Bağdad, Kerbelâ ve Tebriz gibi devrin önemli ilim merkezleri arasında ilim öğrenmek için uzun yolculuklar yapmıştır.<sup>1325</sup> Necmeddîn Kübrâ, kendilerinden istifade ettiği kişilerle ilgili olarak şöyle demektedir: “*Tarikat ilmini Ruzbihân'dan, aşkı Kadî İmâm ibn Asrûn ed-Dımeşkî'den, halvet ve uzlet ilmini Ammâr'dan, hırkayı İsmail el-Kasrî'den ve nazarı da Baba Ferec'den aldım.*”<sup>1326</sup> Necmeddîn Kübrâ'nın diğer dört mürşidi hakkında az da olsa bazı bilgilerimiz mevcuttur. Bunlardan Baba Ferec'in dışındakiler, *Âdâbü'l-Mürîdîn* adlı eserin müellifi ve Sühreverdîye tarikatının da kurucusu olan Ebu'n-Necîb es-Sühreverdî'nin<sup>1327</sup> (ö. 563/1167) sohbet ve irşat halkasında yetişmiş veya en azından bir süreliğine bu meclislere devam etmiş kişilerdir. Bundan dolayı Kübrevîye tarikatını, Sühreverdîye'nin bir kolu gibi görmek mümkündür. Fakat şeyh Kübrâ'nın Harzem'e dönmesiyle ortaya çıkan coğrafya farklılığı ve tasavvufî

<sup>1323</sup> Bu müritlerine Seyfeddîn Bâharzî (ö. 658/1259 veya 659/1260) ve Sa'deddîn Hammûye (ö. 649/1251 veya 650/1252) örnek olarak söyleyebiliriz. Tezimizde yeri geldikçe haklarında bilgi verilmiştir.

<sup>1324</sup> Sübkî, *a.g.e.*, VIII, s.25

<sup>1325</sup> İskenderiye de hadis ilmi tahsil ederken Mısır'da yaşayan meşhur sûfî Ruzbihân-ı Kebîr'in şöhretini duymuş ve ona intisâb etmiştir. Kısa sürede şeyhiyle iyi ilişkiler kurmuş ve kızıyla da evlenmiştir. (Hulvî, *Lemezât*, II, s.325.) Sonra Tebriz'de Baba Ferec'i tanımış, bir müddet sonra Baba Ferec'in yanından ayrılan Necmeddîn Kübrâ, Bitlis'te yaşayan Ammâr-ı Yâsir'i bulmuş ve mânevî bir keşif üzerine ona mürid olmuştur. (Cami, *a.g.e.*, s.484; Hulvî, *Lemezât*, II, s.324.) Bitlisli Ammâr'ın yanında da bir müddet terbiye görüp icazetini aldıktan sonra onun işaretleriyle, Hûzistan/Dizfûl'da ikamet eden İsmail el-Kasrî'nin yanına gitmek için yola çıkmıştır. O, şeyh İsmail'in terbiyesi altında artık tam anlamıyla olgun bir sûfî haline gelmiş ve Şeyhinin elinden hırka-i aslı giymiştir. Kasrî ona, artık tasavvufî terbiyesinin sona erdiğini, Mısır'daki çoluk-çocuğunu da alıp kendi vatanına dönmesini ve orada irşatla meşgul olmasını söylemiştir. (Cami, *a.g.e.*, s.484-485.)

<sup>1326</sup> Gökbulut, *a.g.e.*, s.83.

<sup>1327</sup> Bu kişi hakkında şu kaynaklara bkz. Câmî, *a.g.e.*, s. 480-481; Sübkî, *a.g.e.*, V, s.143-145; Hulvî *Lemezât*, II, s.317-320; Ethem Cebecioğlu, “Abdülkahir Ebu'n-Necîb Sühreverdî”, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, Şûle Yayınları, İstanbul, 1995, VII, s.66-68.

vurgularındaki özgün tercihleri sebebiyle Kübreviyye yeni ve müstakil bir tarikat niteliği kazanmıştır.<sup>1328</sup>

Harzem’de 540/1145’te doğup, 618/1221 yılında da burada vefat eden Necmeddîn Kübrâ 78 yıllık hayatının büyük bir çoğunluğunu kendi vatanı olan Harzem’de geçirmiştir. Gençlik çağlarında ilim tahsili ve tasavvufî eğitimi için başka bazı şehirleri dolaşmış, muhtemelen 580/1184 yıllarında elinde icazeti olan bir mürşit olarak tekrar Harzem’e dönmüştür. Bundan sonra neredeyse kırk yıl boyunca bu topraklarda tarikat faaliyetlerinde bulunmuş; yaygın bir rivayete göre, 618/1221’de Moğolların Harzem saldırısı esnasında, bir grup müridânı ile birlikte şehri savunurken şehit olmuştur. Bu hâdise, onun şanını daha da arttırmış ve kendisinden sonra yazılan sufi biyografilerinde ve menâkıbnâmelerinde hep bu yönü ön plana çıkarılmıştır. *Nefehât*’te Şeyh Kübrâ’nın Harzem savunması esnasında gösterdiği kahramanlık şu şekilde anlatılmaktadır: Moğollar Harzem’e geldiği zaman Şeyh müritlerini topladı. Bunlar altı yüzden fazlaydı. Sultan Mahmud Harzem Şah kaçmıştı. Moğollar ise onu Harzem’de biliyorlardı. Nihayet Harzem’e girdiler. Şeyh müritlerinden Sa’deddîn Hammûye, Radiyyüddin Ali Lâlâ ve diğerlerini çağırdı ve onlara: “*Hemen kalkınız, memleketinize gidiniz. Doğu tarafından bir ateş yakıldı. Batıya yakın bir yere gelmiştir. Bu büyük bir fitnedir. Bu ümmet içinde onun benzeri görülmemiştir.*” dedi. Bazı müritleri, “*Hz. şeyh dua buyursa da bu fitne Müslümanların diyârından defolup gitse.*” dediler. Şeyh, “*Hayır bu bir mübrem kazâdır*<sup>1329</sup>, *dua ile ona engel olunamaz.*” buyurdu. Dostları, “*Davarlar hazır, Şeyh arkadaşlarıyla beraber uygun görürse Moğollar gelmeden Horasan’a doğru yola çıkalım.*” diye ricada bulundular. Şeyh ise şöyle buyurdu: “*Ben burada şehîd olmak isterim. Dışarı çıkmak için bana izin yoktur.*” Daha sonra müritleri Horasan’a doğru yola çıktılar. Kâfirler şehre geldi. Şeyh geriye kalan arkadaşlarını çağırıp şöyle dedi: “*Hadi, kalkınız! Allah ismi uğruna O’nun yolunda savaşalım.*” Kendisi de evine gitti. Hırkasını giydi, kemerini iyice kuşandı. Hırkanın önü açıktı. İki koltuğunun altını taşla doldurdu. Eline de bir ok aldı. Dışarı çıkıp düşmanlarla karşı karşıya geldi. Onlara taş atıyordu. Nihâyet taşı kalmadı. Kâfirler onu ok yağmuruna tuttular. Bir ok

<sup>1328</sup> Algar, “Necmeddîn-i Kübrâ”, *DİA*, XXXII, s.500; Gökbulut, *a.g.e.*, s.84.

<sup>1329</sup> Bazı âlimlere göre kazâ, herhangi bir şart ve sebebe bağlı olmayan “*kazâ-i mübrem*” ile şart ve sebebe bağlı kılınan “*kazâ-i muallâk*” olmak üzere iki çeşittir. Birincisi değişmez, fakat ikincisi değişebilir. Bkz. Yusuf Şevki Yavuz, “Kader”, *DİA*, XXIV, s.62.

mübarek sînesine isabet etti. Çekip çıkardı, oraya düştü ve vefat etti. Şehit olacağı sırada bir kâfirin perçemini tutmuştu. Şehâdetten sonra hiç kimse onu elinden kurtaramadı. Nihayet kâfirin perçemini kestiler.<sup>1330</sup>

Şeyh Kübrâ'nın Moğolların Harzem kuşatması esnasında bir savaşçı gibi değil de, kendi dergâhında müritlerin terbiyesiyle uğraşan bir mürşit olarak faaliyetlerine devam ettiğini, fakat sonunda yine şehit olduğunu anlatan başka bir rivayetle de karşılaşırız: Cengiz Han, Harzem'e ulaştı, askerler ellerindeki kılıçlarla Necmeddîn Kübrâ'nın dergâhına geldiler. Şeyh, kibleye doğru yönelmiş oturuyordu. Askerler onu öldürmek istediler, fakat şöyle dediğini duyunca hayretler içerisinde kaldılar: “*Ben 40 müridi, 40 hücrede, 40 günlüğüne halvete soktum. 37 gün geçti, onların Hakk'a vâsıl olmalarına 3 gün kaldı. 40 gün tamamlanuncaya kadar siz bana el süremezsiniz.*” Üç gün daha geçip, süre tamamlanınca, 40 müridin her biri kemâl mertebesine eriştiler. Kâfirler tekrar dergâha geldiler, önce seccâdenin üzerindeki Şeyhi, sonra da bu 40 velîyi ve şeyhin câriyelerini şehîd ettiler.<sup>1331</sup> *Câmiü't-Tevârih* müellifi Reşîdu'd-dîn Fazlullah'ın verdiği bilgiye göre Cengiz Han, Necmeddîn Kübrâ'nın şöhretini duyunca bir elçi gönderdi<sup>1332</sup> ve Harzem'de katliam yapacağını söyleyerek, Şeyhin şehirden ayrılmasını tavsiye etti. Şeyh ise bu teklife şu şekilde bir cevap verdi: “*Ben yetmiş yıldır bu tâife ile iyi kötü günler geçirdim. Şimdi, belâ vakti kaçarsam bu, insanlığa sığmaz.*” Reşîdu'd-dîn sözlerini şöyle tamamlamaktadır: “*Bundan sonra, onu ölümler arasında bulamadılar, vesselâm*”.<sup>1333</sup>

Bugün Kübreviyye tarikatıyla ilgili önemli bir mekân Necmeddîn Kübrâ'nın Köhne Ürgenç'teki kabridir. Günümüzde Türkmenistan sınırları içerisinde yer alan ve Sovyet döneminde “*Şeyh Kebîr Ata Türbesi*” olarak bilinen bu yapı sıradan halk ve çeşitli tarikat mensupları tarafından da yoğun bir şekilde ziyâret edilmektedir. Şeyhin efsanesi halk arasında varlığını hâlâ canlı bir şekilde korumaktadır.<sup>1334</sup>

<sup>1330</sup> Cami, *a.g.e.*, s.486-487.

<sup>1331</sup> Gökbulut, *a.g.e.*, s.61.

<sup>1332</sup> Barthold, Cengiz Han'ın Şeyh'e böyle bir haber göndermiş olmasına çok az ihtimal verir. Çünkü Moğollar önce Harzem'in merkezini tahrip ve yağma niyetinde değillerdi. Bu yüzden Şeyhin Şehri terk etmesini istemeleri için bir herhangi bir sebep de yoktu. Bkz. Barthold, *Türkistan*, s.533-534.

<sup>1333</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, I, s.374.

<sup>1334</sup> Bu konuda bkz. Durmuş Tatlıoğlu, “Kübre Tarikatının Türkmenistan'daki Etkisi”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 1999, s. 191-204; Mustafa Kara, *Türkistan'ın Işığı Necmeddîn-i Kübrâ*, Hassa Mimarlık Kültür Yay., İstanbul, 2008. s. 46.

Necmeddîn Kübrâ, Harzemşahlar Devleti döneminde, Harzem ve Horasan topraklarında tarikat faaliyetlerinde bulunmuş ve çeşitli eserler telif etmiş önemli bir mutasavvıf olmasının yanı sıra, başta Mecdüddîn el-Bağdâdî olmak üzere, Radyüddîn Ali Lâlâ, Sa'deddîn Hammûye, Aynüzzamân Cemâleddîn Gilî, Necmeddîn Dâye er-Râzî, Seyfeddîn Bâharzî ve Baba Kemâl Cendî gibi devrin çok önemli şahsiyetlerinin yetişmesini de sağlamıştır. Kübrâ'nın müritlerinden Mecdüddîn el-Bağdâdî Moğol istilasından önce öldürülmüştür.<sup>1335</sup> (616/1219) Ali Lâlâ'nın ise Moğol istilâsından önce İsferyân taraflarına gittiği ve orada irşat faaliyetlerine devam ettiği bilinmektedir.<sup>1336</sup> Sa'deddîn Hammûye de Moğol istilasından önce bu bölgeyi terk etmiş, Mekte, Medîne, Musul, Bağdat, Mısır, Humus, Halep, Şam gibi birçok şehirleri dolaşmıştır. Hammûye, Şam'da Cebel-i Kasyûn denilen bir yerde ikamet ederken İbn Arabî (ö. 638/1240) ve talebesi Sadreddîn Konevî (ö. 673/1274) ile çeşitli defalar beraber bulunmuştur.<sup>1337</sup> Burada iken Şeyh Evhadüddin Kirmani ile de görüşmüşlerdir.<sup>1338</sup> Şeyhi Moğollar tarafından şehit edilen ve Moğol istilası sebebiyle vatanı Horasanı terk ederek Suriye'ye gelen Sa'deddin Hammûye doğal olarak burada Moğol karşıtı bir zümreyle ilişkiler içerisine girmiştir.

Kübrâ'nın halifelerinden biri de tam adı Ebu Bekir Abdullah b. Muhammed b. Şâhâver el-Esedî er-Râzî olan Necmeddîn Dâye<sup>1339</sup>, 573/1177 yılında Rey'de dünyaya gelmiştir.<sup>1340</sup> Kendi ifadesine göre Dâye, 599/1202 yılında 27 yaşındayken doğum yeri olan Rey'den ayrılmış, Şam, Mısır, Hicaz ve Yesrib'e gitmiş, Bağdad

<sup>1335</sup> Cami, *a.g.e.*, s.492. ayrıca Cami onun hanımının Nişabur'da olduğunu, mezarının oraya nakledildiğini, sonra 883/1429 da kabrinin İsferyân'a nakledildiğini söyler

<sup>1336</sup> Cami, *a.g.e.*, s.500-501.

<sup>1337</sup> Zehebî, *el-İber*, III, s.265. Konevî ile de aralarında şöyle bir olay cereyan etmiştir: *Bir gün Sadreddîn Konevî ile şeyh Sa'deddîn semâ meclisinde bulunuyorlardı. Şeyh Sa'deddîn semâ sırasında evinin olduğu sofa tarafına yöneldi. Tam bir edeb ile bir müddet ayakta durdu. Daha sonra, gözünü yumup, "Ey Sadreddîn, neredesin?" diye seslendi. Sadreddîn önüne vardığı zaman, Hammûye onun yüzüne bakarak gözlerini açtı ve şu sözleri söyledi: "Hz. Risâlet'i şu sofada gördüm. İstedim ki onun cemâli müşahedesiyle müşerref olan gözü senin yüzüne bakarak açayım."* (Cami, *a.g.e.*, s.492-493.)

<sup>1338</sup> *Menakıb-ı Şeyh Evhadüddin* de Hammûye hakkında birçok hikâye vardır. Otuzuncu. Otuz üçüncü vd menkıbelerde bahsetmektedir. (*a.g.e.*, s.84-86, 111 vd.)

<sup>1339</sup> "Sütanne" anlamına gelen "Dâye" lâkabının ona niçin verildiği kaynaklarda geçmemektedir. Onun, eserlerinde "*etfâl-i tarikat, şîr-i tarikat ve hakikat, mâder-i nübüvvet, dâye-i velâyet*" gibi lafızlar kullanmasından veya çok sayıda mürid yetiştirmesinden dolayı bu lâkabı aldığı iddiaları bulunmaktadır. (Mehmet Okuyan, "Necmeddîn-i Dâye", *DİA*, XXXII, s.496.)

<sup>1340</sup> Safedî, *a.g.e.*, XVII, s.579; Zehebî, *el-İber*, III, s.273.

yolundan dönerek Hemedân'a gelmiştir. 617/1220 yılında Moğol hücumu başladığında Irak'tadır. Bu fitnenin kendisine yaklaştığını hissedince, Erbil, Musul ve Diyarbakır yoluyla 618/1221 yılında etrafındaki kalabalık bir mürit grubuyla Anadolu'ya gelmiştir.<sup>1341</sup> Dolayısıyla Kübrevîlik Anadolu'ya ilk defa VII/XIII. asırda Necmeddîn Dâye ve beraberindekilerle girmiştir.<sup>1342</sup> Moğollarla ilgili oldukça kötü sözler sarf eden Dâye, Selçuklular ve Alâeddin Keykubâd (1219–1236) hakkında övgü dolu ifadeler kullanmaktadır.<sup>1343</sup>

Anadolu'daki Kübrevîler Ahilere de yakın olmuşlar, onların Moğollarla mücadelelerinde onlara destek olmuşlardır. Nitekim Dâye Evhadüddin Kirmani ile

<sup>1341</sup> Dâye yanındakileri “*bâ-cem î azîzân*” (azizlerden bir grupla) diye ifâde eder. Bkz. Dâye, *Mirsadü'l-İbâd*, s.22. Ayrıca bkz. Halil Baltacı, *Necmüddîn Râzî Hayatı, Eserleri Ve Tasavvufî Görüşleri*, Marmara Üniv. Sosyal Bil Enst., Doktora Tezi, İstanbul, 2009. s.31-38.

<sup>1342</sup> Bu katliamlardan nasibini alarak memleketinden göç etmek zorunda kalan ve pek çok yakınını kaybeden Necmüddîn Dâye Râzî bu kıyım ile ilgili şu bilgileri kaydetmektedir; “*Her gün değişik bir fitnenin meydana gelmesi aklımızı başımıza getiremedi. Fitne bizden çok uzakta zannettik, oysaki Hz. Peygamber (s.a) fitnenin doğudan geleceğini bildirmişti. Fakat küçük sıkıntılara razı olmadık, Allah'ın takdirine ve daha küçük belâlara sabır gösterip, teslim olmadık. (Allah'ın bizim için lütfettiği) İslâm nimetine şükretmedik, “şerrin bazısının bazısından daha ehven” olduğunu anlayamadık. Müslümanlar olarak nimetlere nankörlük edip neticede; “Nankörlük ederseniz (bilin ki) azabım çok şiddetlidir” (İbrâhim 14/7) darbesiyle sarsıldık. Uzaktaki fitne buraya ulaştı. İşte bu fîsk ve fâsıklar, zulüm ve zalimler; “Bir ülkeyi helâk etmek istediğimiz zaman oranın devletlilerine (ileri gelenlerine) emrederiz; onlar itâat etmeyip orada kötülük işlerler. Böylece o ülke aleyhine hüküm hak olur! Artık onu yerle bir ederiz.” (İsrâ, 17/16) ilâhî hükmet gereği bu diyarlara gelip ulaştı. 617 senesinde Tatar (Moğol) Kâfirleri –Allah onları perişan etsin– bu diyarları istilâ ettiler. O lanet olasıcular, hiçbir asır ve hiçbir İslâm veya kâfir diyârında görülmemiş, hiçbir tarihte duyulmamış, her türlü katliam, esâret, yıkım, yangın ve yağmayı gerçekleştirdiler. Bu, Hz. Peygamber'in (s.a) nübüvvet nuruyla altı yüz sene önceden gördüğü ve âhir-zaman olarak bildirdiği; “Küçük gözlü, geniş suratlı, kırmızı yüzlü Türklerle savaşmayınca dek kıyamet kopmayacak.” (Buhârî, Kitâbu'l-cihâd ve's-siyer, s.8, 95, 96; Müslim, Fiten, s.65, 82; Ebû Dâvûd, Melâhim, s.9; Nesâî, Cihâd, s.42; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 417, 271.) hadis-i şerifinin tahakkuk etmesidir. O kadar çok katliam yaptılar ki, sadece bu zayıfın doğduğu Rey şehrinde ve diğer vilâyetlerde beş yüz bin (veya yedi yüz bin) insan öldürdüler ve esir ettiler.” (Dâye, *Mirsadü'l-İbâd*, s.16–17.) Başka bir yerde ise şu ifadeleri kullanır: “*Bu zayıf, Hemedân şehrinde tehlike karşısında yakınlarım ve dervişlerimle birlikte 618 yılında bir akşam vakti Erbil'e doğru yola koyuldum. Daha sonra bu fakîre haber ulaştı ki, -Allah'ın lâneti onlara olsun- kâfir Tatarlar Hemedân'a gelerek şehri kuşatmış, şehir halkının gücü yettiğince savunma yapıp mukâvemet göstermelerine rağmen kâfirler şehri ele geçirmiş, halkın büyük kısmını katledip, pek çok kadın ve çocuğu esir etmişler ve şehrin tamamını harabeye çevirmişler.*” (Dâye, *Mirsadü'l-İbâd*, s.19.)*

<sup>1343</sup> Selçuklular ve Alâeddin Keykubâd hakkında övgü dolu ifadelerinin birinde şöyle der: “*Müslümanlar emniyet, âsâyiş ve huzuru Selçuklu hânedanının mübârek sancağı gölgesinde buldular. Bu dindar padişahlar zamanında yapılan medreseler, zâviyeler, kervansaraylar, hastahâneler, köprüler ve başka hayır kurumları hiçbir dönemde yapılmamış, âlimlere, zâhidlere ve halka gösterilen himâye ve şefkat, girilen gazâlar ve kazanılan zaferler hiçbir zamanda görülmemiştir. Türkistan, Fergana, Mâverâünnehir, Harzem, Horasan, Gûr, Afganistan, İran, Irak, Diyarbakır, Suriye ve Anadolu ülkeleri onların ve çocuklarının eserleriyle doludur. Müslümanlar bu mübârek hânedana duâ ve senâ ile meşguldürler.*” (Dâye, *Mirsadü'l-İbâd*, s. 20–21.)

görüşmüş menakıbnamede anlatıldığına göre bu görüşme gayet sıcak ve samimi geçmiştir. Ancak eser bu görüşme hakkında bilgi vermeden onların manen konuştuklarından bahseder.<sup>1344</sup> Daye'nin Moğol karşıtı Şeyhlerle olan ilişkisi onun Moğol düşmanı olduğunun bir başka delilidir. Nitekim o birçok yakını, arkadaşları ve şeyhini öldüren Moğollar hakkında eserlerinde “lanet olasıcalar” “aşâğılık kâfirler” ve “katiller” olarak bahsetmekte ve Moğolların yaptığı katliamları anlatmaktadır.<sup>1345</sup> Anadolu’da telif ettiği eserlerinde daima Moğollardan bahsederek onlar hakkında Anadolu halkını bilinçlendirmekte, Moğollara lanet okuyup beddua ederek onlara karşı ayet ve hadislerle çevresindekilere Moğol karşıtlığını aşılarmaktadır.<sup>1346</sup>

Kübretilerin Anadolu’da Moğollara karşı silahlı bir mücadelelerine dair kaynaklarda bir bilgi bulunmamaktadır. Bu tarikat mensupları içerisinde Ahilerdeki gibi seyfi bir kol bulunmuyor ve onlar kadar da Anadolu’da yaygınlaşmamışlardı. Nitekim Daye’de Anadolu’da çok kalmamış ve Bağdat’a dönmüştür.<sup>1347</sup> Bunun nedeni hakkında tam bir bilgi sahibi değiliz fakat Kübretilik Anadolu menşeli Ekberilik gibi bazı zümreler içerisinde varlığını devam ettirmiştir. Daha sonra bu tarikatın şeyhlerinden Emir Sultan diye tanınan Şemseddin Muhammed ile Daye’den yaklaşık yüz elli yıl sonra yeniden Anadolu’ya gelmiştir.<sup>1348</sup> Necmeddin Dâye’nin

<sup>1344</sup> Kirmânî’nin Menâkıbnâmesinde olay şöyle anlatılır: “Hz. şeyh ile Necmeddin Dâye muasır idiler. O, tabakat zümresinden velâyet sahibi, keşif ve kerametleri olan büyük bir zattı. Her ikisinde de, bir arada bulunma ve tanışma arzusu vardı. Fakat hiç karılaşıyorlardı. Dâye bir şehirdeydi, Hz. şeyh de seferdeydi. O şehre gelince Dâye’nin orada olduğunu duydu. Onun bulunduğu dergâha gidip sordu. “Hamamdadır.” dediler. Şeyh hazretleri evde bekledi. Bir zaman sonra hizmetçilerin geldiğini gördü. Bakır dövme tas ve leğenleri, nakışlı çuhadan yapılmış sofra üzerine koymuş getiriyorlardı. Dâye çok gösterişli idi. Hz. şeyh karşılamaya çıktı. Kucaklaştılar, birbiriyle el sıkışıp uzun bir zaman o vaziyette murâkabeye daldılar. Murâkabeden sonra gözlerini açtılar, birbirlerine baktılar ve hiç konuşmadılar. Şeyh Evhadüddin çıkıp gitti. Dâye de geçip yerine oturdu. “Şeyhle bu şahıs arasında tuhaf bir mâcera oldu. Bu murâkabe ve gizli konuşmalarda neler konuşuldu? Bu adam kimdi?” diye sordular. O da, “Bu zât Şeyh Evhadüddin Kirmânî idi.” dedi. Şaşkınlıklarından yine sordular: “Bunca zamandan beri ikiniz de birbirinize büyük iştiyâk duyuyordunuz. Karşılaştınız, fakat hiç konuşmadınız. Bu nasıl iştir?” Dâye, “Biz birbirimizle çok uzun konuştuk. Fakat size malum olmadı ve duymadınız.” buyurdu.” (Menakıb-ı Şeyh Evhadüddin, s.43.)

<sup>1345</sup> Necmüddin Daye birçok eserinde Moğolların yaptığı vahşetten bahseder ve onlara lanet okur. Bunun en güzel örnekleri Anadolu’da telif ettiği *Mirsadü'l-İbâd* adlı eserinde görülür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Dâye, *Mirsadü'l-İbâd*, s. 15–21.

<sup>1346</sup> Dâye, *Mirsadü'l-İbâd*, s. 16–17, 19.

<sup>1347</sup> Gökbulut, *a.g.e.*, s.147.

<sup>1348</sup> Abdürrezzak Tek, “Emir Sultan Dergâhı Postnişinleri”, *Emir Sultan ve Erguvan*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., Bursa, 2007, s.81–93; Hüseyin Algül-Nihat Azamat, “Emir Sultan”, *DİA*, XI, s.146-148.



eseri *Mirsadü'l-İbad*'ın II. Murad adına Karahisarlı Kasım b. Muhammed tarafından erken dönemde (1422) Türkçeye çevrilmesi bu tarikatın Anadolu'da ne kadar sevilip yayıldığıнын bir delilidir.<sup>1349</sup>

Kübretiler şeyhlerini şehit eden Moğollara karşı temkinli davranıp muhalif olmuşlardır. Hatta kendi içlerinden Moğollara yakın olanlara karşı Necmeddîn Kübrâ'nın vefatından sonra da, diğerk Kübrevî Şeyhleri ve mensupları, Hammûye ile yakın bir münasebet kurmaktan kaçınmışlardır. Bunun sebebi Hammûye ailesinin Moğol yönetimi ve siyasetiyle çok yakın ilişki içerisinde olmasıdır.<sup>1350</sup> Bu, Kübreviyye tarikatının pek taraftar olmadığı bir durumdur. Sa'deddîn'in oğlu Sadreddîn'in İlhanlı sarayıyla kuvvetli bir bağı vardır<sup>1351</sup> ve meşhur Moğol tarihçisi Atâ Melik Cüveynî'nin kızıyla evlenmiştir. Sa'deddîn'in elinden hırka giydiğı amcasının dört oğlu da Moğolların askerî ve sivil bürokrasisinde görev almışlardır.<sup>1352</sup>

İlhanlı siyasetinde önemli etkileri olan Kübrevi şeyhleri olmuştur. Bunların başında da Sadreddin Hammuye gelir. Daha önce bahsettiğimiz gibi Gâzân Han'ın Müslüman olmasında ve İslamiyeti onun huzurunda kabul etmesi bu açıdan önemlidir.<sup>1353</sup> Gâzân Han döneminde ve öncesinde Hamuyye ailesi İlhanlı sarayında

<sup>1349</sup> Mustafa Kara, *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Sır Yay., Bursa, 2001, s.27. Bu eserin tercüme edilmesi konusun da geniş bilgi için bkz. Kartal Ahmet, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I*, Tercüme Edebiyatı, Ankara 2006, s. 541, 543.

<sup>1350</sup> İbn Tağrıberdî (ö. 874/1469)'nin ifâdesine göre, Sa'deddîn Hammûye, Şam'dan tekrar Horasan'a döndükten sonra buranın Moğol yöneticisiyle iyi ilişkiler kurmuş, bu şahıs Şeyhe maddî ve manevî yardımlarda bulunmuş, netice itibariyle de birçok Tatar onun eliyle Müslümanlığı seçmiştir. İbn Tağrıberdî, *a.g.e.*, VII, s.31.

<sup>1351</sup> Daha önemli ve Moğol toplumunda köklü değişikliklere neden olan hâdiseye ise İlhanlı Devleti'nin başında bulunan Gâzân Han (ö. 703/1304)'ın, Sa'deddîn'in oğlu ve kendisinden sonra Bahrâbâd'daki dergâhın Şeyhliğini bıraktığı Sadreddîn eliyle Müslümanlığı kabul etmesi ve binlerce insanın önünde kelime-i tevhîd getirmesidir. Devletşâh'ın anlatımına göre, bu şatafatlı tören şöyle cereyân etmiştir: *Gâzân Han Müslümanlığa geçmeye karar verince, "O halde sayesinde kâfirlikten kurtulup Müslüman olabileceğim olgun bir bilgin lâzımdır. Onun irşadiyle Müslüman olayım. O bana İslâm'ın edeb ve erkânını öğretsin."* dedi. *Derken şeyhü'l-İslâm, âriflerin medâr-ı iftihârı, muhakkıkların sultânı Sadreddîn İbrahim b. Şeyhü'l-Ârifî'l-Muhakkık'ı-Hammûye'ye yazdılar ve onu az bir zamanda Bahrâbâd'dan Azerbeycan'a getirdiler. Şenlikler ve ziyâfetlerden sonra, Han gusül abdesti aldı, adı geçen şeyhin hırkasıyla şereflendi. Bir bülbül gibi tevhîd kelimesini söylemeye başlayınca, emirleri ve devlet adamları hep birden İslâmiyet'i kabulle şereflendiler. Bu olay 691 yılı Şaban'da oldu.*" (Devletşâh, *a.g.e.*, s.330-331.)

<sup>1352</sup> Elias, "The Sufi Lord of Bahrabad: Sa'd al-Din and Sadr al-Din Hamuwayi", *Iranian Studies*, Cilt: 27, Sayı: 1-4, 1994, s.67-75.

<sup>1353</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzânî/Jahn*, s.78; Mirhond, *a.g.e.*, v, s.380; Hafız Hüseyin Kerbelai, *Ravzatu'l-Cinan*, I, s.528; İkbâl, *Tarih-i Moğol*, s.256; es-Seyyâd, *Şarku'l-İslam*, s.238-239.

nüfuz sahibi idi. Yine Argûn Han döneminde (1284–1291) İlhanlı siyasetine etki eden Kübrevi şeyhlerden biri de Alaüddeve Simnânî'dir. Simnânî Ahmed Tekûdâr'e karşı Argûn'u desteklemiş, daha sonra Argûn'un İslam karşıtı dini siyaseti nedeniyle bu tutumundan dolayı pişman olup, saraydan uzaklaşıp münzevi hayata çekilmiş ve bu sırada elde ettiği bütün malları fakirlere dağıtıp mülklerini de vakfetmiştir.<sup>1354</sup> Kübra'nın halifelerinden Baba Kemal Cendî'nin müridi Zahid İbrahim Gilanî Ahmed Tekûdâr döneminde onunla muhalif olmuşlar, Tekûdâr etrafındaki Kalenderî dervişlerin kışkırtmalarıyla Şeyh Zahid'in Erdebil'deki tekkesini yıkıp, müritlerini öldürmeye niyetlenmiş, bu işi de Şehzade Argûn'un isyanını bastırdıktan sonraya bırakmış, ancak Argûn Han'ın iktidarı ele geçirmesiyle Gilanî ve müritleri kurtulabilmiştir.<sup>1355</sup> Gilanî'nin bundan sonra da İlhanlı Hanlarına karşı mesafeli durduğu görülmektedir. Hatta İlhanlı sarayından gelen hediyeleri kabul etmemiş ve müritlerinin de kabul etmelerini istememiştir.<sup>1356</sup>

Görülüyor ki Sünni bir tarikat olan Kübreviliğin mensupları Moğollara her zaman muhalif olmuşlar ve çoğunluğu ilmiyeye mensup olan bu kişiler fikrende olsa mücadelelerini her fırsatta devam ettirmişlerdir. Bu tarikat üyelerinin Anadolu'da Moğol karşıtı guruplar içinde yer almaları ve şeyhlerinin Moğollara muhalif olan ilim ve fikir adamlarıyla dostlukları bunun en önemli delilidir. İlhanlı topraklarında ki Kübrevilerin siyasi anlayışları zamanla değişmiştir. Burada Kübrevi sufiler yerel halk ile Moğol asilzadeleri arasında arabuluculukta önemli roller oynamışlardır.<sup>1357</sup> İran topraklarındaki bazı Kübrevi şeyhleri Moğollarla iyi ilişkiler içerisine girip onların Müslüman olmalarında önemli roller oynarken,<sup>1358</sup> Anadolu ve Suriye'de ise Moğol karşıtı gruplar içerisinde yer almışlardır.

<sup>1354</sup> Pfeiffer, *a.g.m.*, s.380-382

<sup>1355</sup> İbn-i Bezzaz, *Safvetü's-Safâ*, s.375–377.

<sup>1356</sup> Şeyh Safiyüddin Erdebili'nin şeyhi olan Şeyh Zahid İbrahim Gilani bu tür hediyeleri kabul etmemiş ve bunu da hoş görmemiştir. İbn-i Bezzaz bu olayla ilgili Keyhâtu'nun kızı Kutluğ Melikle ilgili bir hikâye zikreder. Bkz. İbn-i Bezzaz, *Safvetü's-Safâ*, s.292.

<sup>1357</sup> Pfeiffer, *a.g.m.*, s.382-383.

<sup>1358</sup> Ayrıca Kübra'nın halifelerinden olan Seyfuddin Baherzî Maverünnehir bölgesinde Moğollar arasında İslamiyetin yayılmasında büyük etkisi olmuştur. Rivayetlere göre Berke Han'ın Müslüman olmasında ve Altınordu devletinde İslamiyetin yayılmasında yine katkısı büyüktür. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gökbulut, *a.g.e.*, s.148-151.

### 3.2. Moğol (İlhanlı) Yanlısı Dini Gruplar

Anadolu'da Moğollarla mücadele eden dini ve sosyal zümrelerin yanında Moğol tahakkümüne herhangi bir muhalifliğini görmediğimiz, o dönemin siyasi ve askeri gücü olan, Moğollarla beraber hareket eden, onların Anadolu'yu istilalarında fikren ve askeri güç olarak destek veren, Moğol kadrolarında bizzat görev alarak bu istilada ve yönetiminde bulunan veya Anadolu'yu ele geçiren Moğollara karşı itaati savunan dini, tasavvufi zümreler ve milletler de olmuştur. İlhanlı dini siyasetinde büyük rol oynayan, İlhanlı politikalarının uygulama aşamasında Moğolların yanında olan, Anadolu'da idari ve mali görevler alan Kalenderîler gibi, istilaya teşvik eden Hristiyan milletler ve Mevleviler gibi Moğollara itaati benimseyen tarikatlarda bulunmuştur.

#### 3.2.1. Moğol Yanlısı Kalenderî Gruplar (Cavlakî, Haydârî, Rufâî)

Dünyayı ve dünyevi değerleri umursamayan, içinde yaşadıkları toplumun, toplumsal düzenin inanç ve geleneklerine karşı çıkan, bunu kılık kıyafet, tutum ve davranışlarıyla gündelik hayatlarına da yansıtan sûfilere kalender, bunların temsil ettiği tasavvufî zümrelere de genel olarak Kalenderîyye veya Kalenderîlik adı verilmiştir.<sup>1359</sup> Kalenderî'nin Farsçada "iri yarı, kaba" anlamındaki kalanter (Türkçede kalantor)<sup>1360</sup> veya Grekçe aynı anlamda kaletoz kelimesinden geldiği ileri sürülmüştür.<sup>1361</sup> Farsça tarihi metinlerde genellikle "rind, ayyar, derviş" manasına gelen kelimenin kökeni üzerinde kesin bir görüşe varılamamıştır. Öte yandan Kalenderî'nin Sanskritçe Kalandara<sup>1362</sup> (Kanun, nizam dışı, düzeni bozan) kelimesinden

<sup>1359</sup> Nihat Azamat, "Kalenderîyye" *DİA*, İstanbul, 2001, c.24, s.253.

<sup>1360</sup> Tahsin Yazıcı, "Kalenderlere Dair Yeni Bir Eser", *Necati Lugal Armağanı*, Ankara 1968, s.786–787. Kelimenin Farsça kalan sözcüğüyle ender ekinden oluştuğu ve "ağır yük taşıyan, ağır yük altına girmiş bulunan" manasına geldiği yahut Arapça ekall kelimesiyle Farsça ender ekinden teşekkül ettiği ve "az, önemsiz" anlamında kullanıldığı kaydedilmektedir. (Azamat, a.g.m. s.253.)

<sup>1361</sup> Azamat, a.g.m. s.253.

<sup>1362</sup> "Töreyi bozan" anlamındaki bu kelimenin; kendi kabilesinin dışında bir kızla evlenen eski Hint yogilerine kalender denildiği, zamanla Hintli ve İranlı dervişler arasında nefsi terbiye etme bağlamında özel bir anlam kazandığı ve bu derviş topluluğuna Kalenderîyye denildiği de ileri sürülmüştür. (Azamat, a.g.m. s.253.)

alınmış olabileceği de belirtilmektedir.<sup>1363</sup> Kalenderîliğin mistik yönünde büyük tesiri olan Hind mistisizmi ile alakalı olması itibariyle ve tarihi olaylara da uygun düşmesiyle bu görüş daha doğru görülmektedir.<sup>1364</sup>

Kalenderîliğin, muhtemelen X. yüzyıldan itibaren Melametiler'in ortaya çıktığı coğrafyada bazı sûfiler ve onların çevreleriyle sınırlı bir tasavvuf akımı ve sosyal bir muhalefet unsuru olarak belirmeye başladığı, X. yüzyılın ikinci yarısıyla XI. yüzyılın ilk yarısı içinde yaşayan Ebu Ahmed-i Çiştî, Baba Tâhir-i Uryân, Baba Hemşa ve Ebu Said-i Ebü'l-Hayr gibi tarihi şahsiyetleri bilinen sufî ve şairlerin kalender niteliği taşıdığı öne sürülmüştür.<sup>1365</sup> Ancak biz burada Kalenderîliğin çıkışı ve ilk Kalenderîler üzerinde durmayıp Anadolu'yu ilgilendiren kısmına konunun anlaşılması açısından kısaca değineceğiz.

Kalenderîlik Anadolu'da XIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren görülmektedir. Anadolu Moğol istilasından önce bazı göçlere hedef olmuş buraya intikal eden nüfus içinde değişik etnik ve kültürel menşelerden gelen sufiler hep bulunmuştur. Ama asıl kalabalık göç dalgaları Moğol istilası sebebiyle olup, 1220'lerden itibaren Kübreviye ve Suhreverdiye gibi Sünni eğilimli tarikat mensupları yanında, Kalenderî sufiliği<sup>1366</sup> ile yakından alakalı olan özellikle Haydârîye ve Vefaiye gibi heterodoks zümrelerde Anadolu'ya gelmişlerdir.<sup>1367</sup> Anadolu'ya gelen Kalenderî zümreleri içinde çoğunluğun Fustâtu'l-Adale<sup>1368</sup> ve Menakibu'l Arifin<sup>1369</sup> gibi benzeri kaynaklarda Kalenderî, Cavlâkî<sup>1370</sup> ve Haydârî

<sup>1363</sup> Ocak, *Kalenderîler*, s.6.

<sup>1364</sup> İlhanlı tarihçisi Zekeriya Muhammed Kazvîni, VIII-IX. yüzyılın tanınmış sufilerinden Şakik-i Belhi (811-812)'nin Sufiliğe girişinin tüccarken Hindistan'a yaptığı seyahatler esnasında tapınaklarda görüşüp konuştuğu Budist rahiplerin tesiriyle olduğunu açıkça belirtmektedir. (Kazvîni, *Asaru'l-bilad*, s.333). *Menakıb-ı Cemaleddin-i Sâvi*'de Kalenderî dervişlerin kendilerine Hintli rahipleri örnek aldıklarını açık bir şekilde belirtmektedir. (Hatûb-i Farisi, *Menakıb-ı Cemaleddin-i Sâvi*, çev: Tahsin Yazıcı, TTK yayınları, Ankara 1999, s.12). Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ocak, *Kalenderîler*, s.7-8.

<sup>1365</sup> Ocak, *Kalenderîler*, s.16-23

<sup>1366</sup> Bu başlık altında ele aldığımız Cavlâkî, Haydârî, Vefai ve *Rufai* gibi heteredoks guruplardır. Bu dini zümreler ve bunların Anadolu'daki şeyhleri adıyla da anılan Şemsiler gibi Camiler, Torlakiler, Rum Abdalları ve Edhemiler gibi zamanla bu tür isimleri alan tüm Kalenderî gurupları kastediyoruz.

<sup>1367</sup> Köprülü, *Anadolu'da İslamiyet*, s.49-50.

<sup>1368</sup> İbnü'l Hatip, *Fustât*, Metin 51a-52b.

<sup>1369</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, 233,506-507, II, s.17.

<sup>1370</sup> *Fustâtu'l-Adale*'nin müellifi, umumiyetle, çıplak gezen dervişlere verilmiş olan Cavlâkî adının menşei hakkında bir halk etimolojisi de nakletmektedir. Buna göre bir gün Gerübed, Şam'da dilenmek üzere bir mahalleye gitmiş, ayakta duran bir kız çocuğu onu görünce: "Ana! Cavlak

gibi sıfatlarla nitelenen Cemaleddin Sâvî ve Kudbuddin Haydar'ın çevrelerine ait kimseler olduğu zikredilmektedir.

Kaynaklara göre Kalenderîliğin kurucusu ve onu teşkilatlandıran kişi Cemaleddin Sâvî'dir.<sup>1371</sup> (630/1232–1233) *Fustâtu'l-Adale* yazarı Muhammed b. el-Hatib'e göre Cemaleddin, nispetinden de anlaşıldığı gibi bugün Kazvin'le Tahran arasında yer alan Sâve şehrinde olup dervişliğe genç yaşlarında heves etmiştir. Ona göre bu Saveli Cemal, Şam'a giderek Şeyh Osman Rûmî adında birinin hizmetine girmiş, ondan hırka giyerek bir müddet diğer müritlerle birlikte onun yanında kalmıştı. Şeyh Osman ibadet ve mücahede ile meşgul Ehl-i sünnet yolunda bir kimse idi. Bu insanlara ve onların gidişine tahammül edemeyen Saveli Cemal bunları terk ederek zındıklığa başladı. Bilâl-i Habeşî mezarlığına giderek inzivaya çekildi. Saç ve sakallarını tıraş etti.<sup>1372</sup> Boynuna bir kilim parçası aldı. Şirazlı Gerübed<sup>1373</sup> adlı bir çocuk ta bunun sohbetine girdi. Cemalin muvafakatiyle saç ve sakallarını tıraş etti ve arzu ettikleri şekilde beraber kaldılar, yiyip içtiler. Bu Gerubed korkunç bir genç idi. Cavlâkîler onu tazimde bulunur ve ismi zikredildiği zaman secde ederlerdi.<sup>1374</sup> Cemal Sâvî'nin Habeşi mezarlığında garip bir şekil aldığı, saç, sakal ve kaşlarını tıraş edip boynuna Cavlâkî attığı Şeyh Osman'a bildirildiği zaman o, Cemal'e müteaddit defalar adam göndererek yanına çağırtdı. Fakat o buna icabet etmedi. Bunun üzerine birkaç müridi ile bizzat gidip ona birçok nasihatler ederek bu menhus şekilden ve eski Mezdeki ve Karmatilerin sapmış oldukları küfür ve dalalet yolundan vazgeçirmeye çalıştı ise de hiçbir fayda vermedi. Ayakkabısını çıkararak arkasına yüz defa vurdu ve onu tel'in ederek oradan döndü.<sup>1375</sup>

*Fustâtu'l-Adale*'nin yazarı İbnü'l Hatib, Cemaleddin Sâvî'nin dört halifesinden biri olan Ebu Bekir-i Niksari 1206 yılında Dımeşk'ten ayrılarak

---

*geldi*" diyerek haykırmış ve bu münasebetle bu kavmin adı Cavlâkî kalmıştır. (İbnü'l Hatib, *Fustât*, Metin 52b)

<sup>1371</sup> İbnü'l Hatib, *Fustât* s.559; Hatib-i Farisi, *Menakıbi Cemaleddini Sâvî*, s.58–61, 76–77; İbni Battûta, *Seyahatname*, s.41–43.

<sup>1372</sup> İbn Battûta, Mısır'da rastladığı Kalenderîlerden ve bunların mensup olduğu Cemaleddin Sâvî'ye ait bir zaviyeden bahsettikten sonra bu saç ve sakal tıraşına dair bambaşka enteresan bir hikâye rivayet eder. İbn Battûta, *Seyahatname*, s.42.

<sup>1373</sup> A. Yaşar Ocak, *Fustât*'ta Gerübed adıyla anılan bu kişinin Menakıb ve el-Vafi de zikredilen Celal-i Dergezîni ile aynı kişi olabileceğini ihtimalinin kuvvetli olduğunu söyler. (Ocak, *Kalenderîler*, s.31.)

<sup>1374</sup> İbnü'l Hatib, *Fustât*, Metin 51b.

<sup>1375</sup> İbnü'l Hatib, *Fustât*, Metin 53a.

Konya'ya gelip yerleştiğini ve orada bir zaviye açarak başına pek çok mürit topladığını haber vermektedir.<sup>1376</sup> Ebu Bekir-i Niksari<sup>1377</sup> ve müritleri, Eflâkî tarafından Cavlâkî diye nitelendirilmektedir.<sup>1378</sup> Eflâkî, Konya'daki bu Kalenderan taifesi hakkında uzun uzun bilgi aktarırken bir de Şeyh Ömer-i Girîhî adında Ebu Bekir-i Niksari'nin yakını olan bir başka Kalenderî şeyhinden de bahsetmektedir.<sup>1379</sup> Eflâkî aynı şekilde Anadolu'daki Haydârî çevreleri de zikrederek eserinin iki yerinde Kutbuddin'i Haydar'ın halifelerinden olduğu belirttiği Hacı Mübarek-i Haydârî'den bahsetmektedir. Mevlânâ ile iyi ilişkiler içinde olan Hacı Mübarak-i Haydârî'nin Selçuklu veziri Taceddin Mutez tarafından yaptırılan Daru'z-Zakirin adındaki zaviyenin şeyhliğine tayin edildiğini yine Eflâkî'den öğreniyoruz.<sup>1380</sup>

*Fustâtü'l Adale* yazarı Muhammed bin el-Hatib'e göre Cavlâkîler yani Kalenderîler, asla makul kişiler değildir. Onun tasvirlerine göre Cavlakîlerin helal veya mubah saymadıkları hiçbir haram yoktur. Namaz kılmadıklarını herkes bildiği gibi, aşikâre olmasa bile gizli olarak oruç yerler, şarap içerler, hiçbir küfürden ictinab etmez ve dilencilikte sefahat icra ederler. Bunlar iş ve meslek kaçkını tembeller olup her gün miktarları, bu gibi insanların iltihakı ile artmakta, sanat ve çalışmalarıyla halka faydalı iken yük haline gelmektedirler. Müslümanların çocuklarını aşımak bunların sanatıdır. Bunların fenalıkları diğer mübahilerde dahi görülmemiştir. Zira çok defa mescitleri kendilerine makam yapmışlar, oralarda köpekleri yanlarında bulundurur, şarap içer ve her türlü fisk ve fücür yaparlar. Mescide ahır, namaza zumurluk, namaz safına da tavla derler. Namaz kılanla, tavlaya gidecek insan değilsin diye alay ederler. Bu insanlar aç oldukları zaman her biri dilenmeye çıkar, eline geçirdiğini ağzına atar ve kendi makamına döner; saç ve sakalları tıraş olmuş olan bu mensuhlar arasında livata caridir; bulamayınca zina yaparlar ve bunu hiç

<sup>1376</sup> İbnü'l Hatib, *Fustât*, s.540–541.

<sup>1377</sup> İbnü'l-Hatib *Fustât*'ta, Cemaleddin Sâvî'nin müridleri vasıtasıyla bu tarikatın Türkiye'de nasıl yayıldığına dair ifadesi bu ciheti aydınlatacak mahiyettedir. Gerçekten onun rivayetine göre Cemaleddin Sâvî mezkûr mezarlıkta bulunurken ona dört arkadaş iltihak etti. Bunlar Belhli Mehmed, Kürt Mehmed, Kürt Şems ve Niksarlı Ebubekir idi. Cemal Sâvî'den sonra bu dört kişi dünyanın birer tarafına dağıldılar. Üç evvelkileri bir müddet sonra öldü ve Niksarlı Ebubekir kaldı. Bu Ebubekir Konya'ya gidip orasını kendisine makam yaptı ve buraya Pay-i ilim (veyahut Pay-i âlem) adını verdi. Ona her yıl bütün Anadolu (Rum) dan ve başka yerlerden haraç gibi para ve mal gönderirlerdi. (İbnü'l Hatib, *Fustât*, Metin 52b.) Niksarlı Ebubekir'in Konya'da Cavlâkîlerin reisi ve Kalenderlere ait zaviyenin şeyhi olduğunu birçok kaynaktan biliyoruz.

<sup>1378</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.17.

<sup>1379</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.17.

<sup>1380</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.233,506-507; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celaleddin*, s.243.

ayıp saymazlar. Buna rağmen fakr ve dervişlik iddiasındadırlar. Cahil ve ilimden mahrum insanlardır. Zira ilimleri olsaydı zındıklığa düşmezlerdi. İlm-i batın bilenleri varsa da yollarını şaşırılmış olduklarından gönülleri hidayet yoluna kapanmıştır. İlim öğrenmez ve ulema ile ihtilat etmezler. Yalnız rind ve serserileri, fisk ve fücür erbabını bir ota tuzağa düşürürler. Bu ot *sebzek* veya *şahdane*<sup>1381</sup> dir. Bunu çekince dimağı kurutur, vehim verir ve insanı uzun zaman korkak ve düşünceli hale sokar, hafızayı götürür, bazılarını kahkaha ile güldürür, bazılarını garip hale düşürür ve unutkanlık tevlit eder. İnsanı kötü fikirlere ve cinnete sevkeder, yüzün rengini sarartır, ciğeri deler, şehveti artırır ve çok devamlı çekince de şehveti keser. Malihülya (melankoli) ve nikrise(gut veya damla hastalığı) müptela eder, akla halel verir. Böylece başkalarını iğfal ettikleri bu ota din ve dünyalarını ve hem de bedenlerini tahrip ederler.<sup>1382</sup>

Kalenderîlerin vasıfları hakkında Ahlâtlı Şeyh Taceddin Münteceb'in Meragalı şeyh Kadı Zahireddin Muhammed'den<sup>1383</sup> işittiğini naklettiği rivayette İbnü'l- Hatib'e birebir benzemektedir. Gerçekten asrında dinde, zahir ve batın ilimlerinde ve şeyhler arasında emsalsiz olduğunu söylediği Kadı Muhammed'in müridlerine, Cavlâkîlere yanaşmamaları, onlarla konuşmamaları ve selamlaşmamaları, zira bunların İslamların yolunda bulunmayıp küfr ve zındıklık içerisinde olduklarını nasihat ettiğini rivayet ettikten sonra bizzat bu şeyhten menkul şu rivayeti kaydeder: “*İslam memleketlerinde seyahatim esnasında, bir gün Şehrizar'da akşama yakın, bir köye vardım. Orda büyük bir mescid vardı; mescide girdim. Mimberin önüne geçip akşam namazını kıldım. Kendi kendime meşgul oldum. Gece biraz geçince on Cavlâkî mescide girip kapısını muhkem kapadılar. Lambayı yakarak oturdu. Bir şeyler yiyip esrar çektiler ve semaya(raksa) başladılar. “Yaranlar, yabancı yoktur” dedikten sonra dil ve kalemin şerh edemeyeceği başka*

<sup>1381</sup> Sebzek'in ona müradif olarak verilen Şahdane (Hind kendiri tohumu) kelimesinden de anlaşıldığı kadarıyla bir tür uyuşturucu özelliği olan esrar veya haşhaş türü bir bitki olabilir.

<sup>1382</sup> İbnü'l Hatib, *Fustât*, s.537–538.

<sup>1383</sup> Bu Maragalı Zahireddin Muhammed'in, Niğdeli Kadı Ahmed'in bahsettiği büyük şeyh Zahireddin olduğu anlaşılıyor. Şeyh-i azam ve Veliyullah sıfatlarıyla tazim ettiği bu şeyhi çocukluğunda gördüğünü, el ve ayaklarını öptüğünü, sofrasında yemek yediğini de ilave ediyor. Bundan başka o, bu şeyhin Evhadeddin Kirmani'ye mensup bulunduğunu, kendisinin de şeyhi olduğunu, bu şeyhin Meraga'da Ankaralı Ahi Meceddeddin'den zikr dinlediğini söyler ve bu münasebetle Anadolu'da bulunan bir takım Evhadi şeyhleri (taife-i Evhadiyan)nden bahseder. (*el-Veled üş-Şefik*, s.236–237) Ayrıca bkz Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s.325.

*şeylerle oldular. Bir iki saat sonra uykuya daldılar. Onların mescide girişlerinden uyumalarına kadar beni duyar ve hayatım tehlikeye girer endişesiyle çok korku geçirdim. Öksürüğüm geldiği zaman eteğimi ağzıma tıkadım, kendimi azap içerisinde muhafaza ettim. Onlar uykuya dalınca kapıyı yavaşça açarak çıktım ve Musul yolunu tuttum. O akşam onlardan gördüklerimi ve dostlardan işittiklerimi yazarsam bir cilt tutar. Onlarla mücadele edenlere yardım etmek en büyük gazadır. Bunu kıyamette kurtuluşa bir vesile yapınız. Eğer bugün İslamların gayret ve himmetleri olsa idi böyle bir kavmi nasıl bırakırlardı.*”<sup>1384</sup>

Kalenderîlerin Konya’da Mevlevilerle iyi geçindiklerini Eflâkî’de anlatılan birçok hikâyeden de anlıyoruz hatta Eflâkî bazı rivayetlerinde onları övmektedir.<sup>1385</sup> Hatta Eflâkî’nin rivayetine göre Mevlânâ Celaleddin Rûmî’nin öldüğü gün cenaze alayının önünde sürdükleri yedi öküzden birisini kurban etmek üzere, Niksarlı Şeyh Ebubekir Cavlâkî’ye, Kalenderler zaviyesine gönderdiler.<sup>1386</sup> Mevlânâ ile iyi ilişkiler içinde olan Hacı Mübarak-i Haydârî’nin Selçuklu veziri Taceddin Mutez tarafından yaptırılan Daru’z-Zakirin adındaki zaviyenin şeyhliğine tayin edildiğini bu konuda Haydârî şeyhinin Mevlânâ’nın sevenlerinden olduğunu ve Mevlânâ’nın onlara yardımcı olup tören düzenlediğini yine Eflâkî’den öğreniyoruz.<sup>1387</sup> Hacı Bektaş ve Buzağı Baba gibi Türkmen şeyhlerine pek de iyi bir nazarla bakmadığı, Eflâkî’nin ifadelerinden anlaşılan Mevlânâ ve Mevlevilerin, Cavlâkîlere bilakis itibar ettikleri gözüküyor. Mevlânâ’nın diğer şeyhler ve kalenderlerden ayrı bir yol tutarak kendi müritlerine dilenmeyi ve boş gezmeyi yasak ettiği, sakalsız ve kalenderlere gıpta ettiği ve bu sebeple berbere, erkekle kadını ayırt edecek kadar sakalın kâfi geldiğini söylediği rivayet ediliyor ki bu da onun Cavlâkîler hakkında ne kadar müspet düşündüğünü ifade eder.<sup>1388</sup> Diğer taraftan Niğdeli Kadı Ahmed’in kötü bir şekilde tavsif ettiği Söküncürlü Mehmed Beg de Sultan Veled’in müritleri arasında bulunuyordu.<sup>1389</sup>

<sup>1384</sup> Turan, *a.g.m.*, s.541-542.

<sup>1385</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.17.

<sup>1386</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.17; Cl.Huart, *Les Saints des devriches tourneurs*, Paris 1922, II, s.100.

<sup>1387</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.233,506-507; Gölpinarlı, *Mevlânâ Celaleddin*, s.243.

<sup>1388</sup> Turan, *a.g.m.*, s.542-543; Azamat, *a.g.m.* s.254.

<sup>1389</sup> Niğdeli Kadı Ahmed tarafından verilen kayda göre, eserini içerisinde yazdığı zaviyenin banisi Niğdeli merhum Nizameddin Ahmed bin Ali’nin kızından torunu olan Cavlâkî Söküncürlü Ahmed Bey’in sebzek ve beng içtiği, oruç tutmadığı, taharetsiz namaz kıldığı, yalan ve cebri



Kalenderî dervişlerin Moğollarla ittifak kurdukları tarihte bilinen ilk olay Irak'ta ortaya çıkan Halil b. Bedr el-Kürdî isimli bir şeyhin Halifeye karşı isyanıdır. Bu şeyh kendisinin Rufaî tarikatına mensup olduğunu söylüyor, fakat Kalenderî kıyafet giyiniyor, şarap içip haşhaş kullanıyordu. Moğollarla işbirliği yapan bu şeyh, 1245 yılında Halifeye karşı geldi. Türkmenleri yağma ve katleden bu Kalenderî gurubuna karşı Süleyman Şah'a bağlı Türkmenler harekete geçmişler ve Moğollar dâhil onlardan 600 kişi öldürmüşlerdir.<sup>1390</sup> Halil bin Bedr de öldürülenler arasında idi. Bu vaka da Kalenderî grupların her an Moğollarla işbirliği yapabilecek ve içeride tahribata sebep olabilecek bir kitle olduklarını açıkça göstermektedir.

Nitekim Moğolların din anlayışları ve kültürleri de onların bu tür gruplara karşı Moğolların dini inanışları kısmında belirttiğimiz gibi sempati, saygı ve korku ekseninde onlara iltifat ediyorlardı. Şamanist olan Moğollar, kültürel anlayış ve inançları icabı harikuladeliklere çok inanıyor ve harikuladelikler sergileyen sihir oyunu yapan insanları kutsal kişiler olarak görüyor ve onlara itibar ediyor ve çok değer veriyorlardı. Hatta onlardan korkuyor ve çekiniyorlardı. Bilindiği gibi Bahşî ve Şamanların Moğollar nezdinde yüksek mevkileri vardı. Bahşîların üstün güçleri bulunduğu ve onların bu gücünden yararlanmak gerektiğine inanıyorlardı. İslam memleketlerine geldikleri zaman Kalenderî dervişleri, Bahşî ve Şamanlar olarak görüyorlardı. O dönemde İslam âleminin hippileri olan ve Bahşîlara benzeyen Kalenderler köy köy, kasaba kasaba dolaşıyor, kendilerine şiş batırma, ateşle oynama gibi oyunlar sergileyerek halkın ilgisini çekiyorlardı. Bu uygulamaları ile Moğolların da ilgisini çekmişlerdir. Bu ruhani kişilerin esrarengiz güçleri bulunduğu inanıyorlardı. Hatta Abbasi Moğol ilişkileri bölümünde değindiğimiz gibi Hülâgû Han Bağdat'ı zapt edip son Abbasi Halife'sini esir alınca, Halife'nin ilahi gücü bulunduğu inancının etkisiyle başına bir felaket geleceğinden korkarak Halife'yi öldürmek hususunda tereddüde düşmüştü.<sup>1391</sup>

Moğollar fethettikleri ülkelerde farklı etnik veya dini zümreleri birbirleriyle vuruşturmak suretiyle kolayca o bölgelere hâkim olmayı planlıyorlardı. Hatta bu

---

şahadetlere müracaat ettiği, Söküncür hâkimi Rükneddin Mes'ud tarafından şahitler huzurunda ispat edilmiştir. (Kadı Ahmed, *El-Veledu's-Şefik*, s.580.)

<sup>1390</sup> Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul, 1973, s.226–227; Ocak, *Kalenderîler*, s.63.

<sup>1391</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.38; Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.279.

vuruşmada zayıf olan tarafa destek vererek kuvvetliyi yıpratmak ve gücünü zaafa uğratmak gibi bir siyaset izlerlerdi. İlhanlılar da Sünni-Şîî çatışması yaratmaya çalışıyorlardı. Bu çatışmada kendileri de Şîîleri destekliyorlardı. Hûlâgû Han ve oğullarının Şîî olan Hâce Nâsırü'd-din-i Tusi'yi baş müşavir olarak hizmetlerinde bulundurmaları bu uygulamalarının sonucudur. O dönemde Abbasi Halifeliği Sünni İslam'ı temsil ettiği için Hûlâgû Han Sünni Müslümanların merkezini dağıtmak amacıyla Bağdat'ı hedef almıştı. İlerde ele alacağımız gibi Gâzân Mahmud Han da Suriye'de bu siyaseti uygulamaya çalışıyordu.

Moğollar Anadolu'da da farklı dini tasavvufi ve etnik zümreleri birbirleriyle vuruşturmaya çalışıyorlardı. Anadolu'da Türkmenleri ve Ahileri kendileri için tehlikeli buluyorlardı. Çünkü Ahilerin Türkmen halka dayanan insan güçleri yanında ekonomik güçleri de vardı. Ahilerin "Seyfi" olanları da savaşçı ve silahlıydılar. Bu bakımdan Türkmenlerin ve Ahilerin gücünü kırmak için Kalenderîler (Cavlâkîler) gibi bazı dini gurupları destekleyerek onları Ahilerle vuruşturmaya çalıştıkları görülmektedir. Kendilerine tabi olan veya kendileri tarafından iş başına getirilen ümeraya destek vererek, onlar vasıtasıyla Türkmenlerin gücünü kırmaya çalışıyorlardı. Öyle görünüyor ki, Şems'in öldürülmesi olayı Moğolların meydana getirdiği siyasi ortamın sonucudur.

Moğollar daha Anadolu'ya gelmeden önce yani daha Horasan, İran, Azerbaycan'da iken bu Kalenderî dervişlerle aralarında bir yakınlaşma ve hoş ilişkiler kurulmuştur. *Tuffâhu'l-Ervah* adlı eserin sahibi Kâhta Kadısı Muhammed b.Ali İbn Serrâç Moğolların hizmetine giren birçok Kalenderî kişilerden bahseder. Bunlardan Şeyh Yusuf b.Nebhan el-Eyluhi adlı Kalenderî şeyhin faaliyetlerinden söz ederken onun birçok defalar Hûlâgû Han'la görüşmeleri olduğunu anlatır.<sup>1392</sup>

Moğollarla Anadolu'daki Cavlâkîler arasında siyasi bir ittifak meydana geldiği de görülmektedir. Baycu Noyan komutasındaki Moğol birlikleri Anadolu'ya girdikleri zaman Cavlâkî dervişlerin de Moğol ordusunda yer aldıkları ve Moğollarla birlikte savaşa katıldıkları görülmektedir. Köseadağ Savaşında Moğol ordusunun ön saflarında bu Cavlâkî dervişler bulunuyordu. Keza Köseadağ yenilgisinden sonra Moğollar Kayseriyi muhasara ettikleri zaman Cavlâkî dervişler Moğollarla birlikte

<sup>1392</sup> İbn Serrâç, *Tuffâh*, yp.130a-131b, 216a-217b.

şehrin surlarından gedik açmaya çalışıyorlar ve mancınıklarını kullanıyorlardı.<sup>1393</sup> Hatta İbn Bîbî, Kayseri'nin en muhkem surlarının halkın sağlamlığı ve geçilmezliğine kesin olarak güvendiği, güvenliğini Ahilerin sağladığı dericiler çarşısı tarafındaki bu surlara karşı Moğolların üç mancınık kurduğu ve bu mancınıkları Kalenderîlerin kullanıp 15 gün süreyle bu burçları dövdükleri ve yine Kalenderîlerin yoğun gayretiyle burçlarda büyük delikler açıldığını zikreder.<sup>1394</sup> Bu olay sırasında bir Kalenderî şeyhi olan, Şems-i Tebrîzî de burada olduğunu ve müritleri ile birlikte Moğolların yanında bulunduğu tahmin edilebilir. Çünkü Şems, 1230 yılından beri Kayseri'deydi. 1234 yılından birkaç yıl öncesinde Kayseri'deki Battal Mescidi'nde itikâfa çekilen Evhadü'd-din-i Kirmani ile takışmaları olmuştu.<sup>1395</sup> 627(1230) yılında da Hacılar Nahiyesi yolu üzerindeki bir çeşmenin vakfiyesine Şemsü'd-din Muhammed b.Ali et-Tebrîzî adıyla imza koymuştur. Keza, Şems'in halifesi olan Cavlâkî Ebu Bekr-i Niksari'nin de burada olduğu tahmin edilmektedir.<sup>1396</sup> Nitekim Mevlevî yazar Ahmed Eflâkî, Moğolların Kayseri'de gerçekleştirdikleri bu dehşetli katliamdan sonra Seyyid Burhanü'd-Din'e saygı gösterip kendisine para verdiklerini yazar.<sup>1397</sup> Moğolların, Seyyid Burhanü'd-din'e iltifat edip, onu ödüllendirmeleri, onun da bu savaşta müritleriyle birlikte Moğolların yanında yer almış olmasıyla ilgilidir. Moğolların Anadolu'yu işgal etmelerinden sonra Ahiler Moğol iktidarına karşı direnmişler ve sürekli isyanlar çıkardıkları halde Kalenderler Moğol iktidarına destek vermişlerdir. Şemsü'd-din Muhammed es-Sahavi, Kalenderler gibi başıbozuk tasavvufî zümrelerin Moğol Devleti'nin hizmetine girdiklerini ve müteşeri' Müslümanlara karşı Moğolların yardımını talep ettiklerini bildirmektedir.<sup>1398</sup>

Öyle görünüyor ki, bu olaydan birkaç ay sonra Şems-i Tebrîzî Konya'ya gelmiştir. (23 Ekim 1244) Hiç şüphesiz Şems de müritleriyle birlikte Seyyid Burhanü'd-din gibi, bu olayda aktif rol oynamıştır. Bundan dolayı, Ahiler, ona karşı düşmanca bir duygu içindeydiler. Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled, *Veled-name* adı

<sup>1393</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.73.

<sup>1394</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.73.

<sup>1395</sup> Bayram, *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, s.75–76.

<sup>1396</sup> Mikâil Bayram, "Selçuklular Zamanında Kalenderler ve Ahiler Arasındaki İlişkiler," *III. Uluslararası Ahi Kültürü Sempozyumu*, Kayseri, Ekim 2004, s.5.

<sup>1397</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.68.

<sup>1398</sup> Şemsü'd-din Muhammed es-Sahavi, *El-Kavlü'l-münbi an tercemeti İbni'l-Arabi*, Medine, Mektebetü'l-Arifiye, nr.799, yp.37a.dan naklen Baryam, "Kalenderler ile Ahiler," s.5-6.

verilen eserinde Konya'da Şems-i Tebrîzî'ye muhalif bir çevrenin olduğunu ve bu çevrenin onu öldürdüklerini uzun uzun hikâye etmektedir.<sup>1399</sup> Şems-i Tebrîzî'nin bu faaliyetlerinden ötürü, başta Ahi Evren olmak üzere Ahi ileri gelenleri, ona suikast düzenlemişlerdir. O sırada Ahi Evren Hâce Nâsîrü'd-din II. İzzeddin Keykavus'un veziri idi. bu yüzden Mevlânâ, Şems'in öldürülmesi olayında İzzeddin Keykavus'u da sorumlu tutmuştur. Şems'in öldürülmesi olayında birçok sebep bulunmaktadır. Fakat bu sebepler arasında en önemlisi Moğolların Kayseri'de gerçekleştirdiği Ahi ve Bacılara yönelik katliamda Şems-i Tebrîzî'nin de bir Cavlâkî olarak burada müritleriyle birlikte Moğolların yanında yer almış olmasıdır.<sup>1400</sup> Bundan ötürü Sultan Veled'in de ifade ettiği gibi Konya'da bazı çevreler yani Ahiler Şems'e büyük bir husumet duymaktaydılar. Şems-i Tebrîzî, *Makalat*'ında Anadolu'da Moğol aleyhtarlığına karşı mücadele yürütmeye ve halkı Moğollara itaat etmeye çağırdığı açıkça görülmektedir.<sup>1401</sup> Moğolların onlara külliyetli miktarda para verdiklerine dair Eflâkî'nin *Menakibü'l-Arifin*'inde onlarca haber bulunmaktadır.<sup>1402</sup> Bir Kalenderî şeyhi olan Şeyh Şerefü'd-din-i Mavsili, Moğolların Anadolu'daki hazinedarı idi. Ahmed Eflâkî onun bir defasında Mevlânâ'ya iki bin dinar getirdiğini bildirmektedir.<sup>1403</sup>

İbn Hatib ve diğer müelliflerin Kalenderîlere atfettiği gayri dini ve ahlaki inanış ve hareketlerin bütün Kalenderî-Cavlâkîlere de şamil olamayacağı muhakkaktır. Sünnilik bakımından birbirine yakın ve bir safta gözüken Sünni zümreler İslamiyet ve inanç bakımından birbirinden farklı derece ve hususiyetler arz ederler. Bu müelliflerin İslamiyet düşmanı küfür ve zındıklık dalaleti içinde bulduklarını acı acı tekrarladığı Cavlâkîlerin kendilerini Müslüman telakki ettikleri bizzat İbnü'l-Hatib tarafından da birkaç defa kaydedilmiştir.<sup>1404</sup> Onun bu zındık taifesinin şeyhi olarak gösterdiği Niksarlı Ebubekir'in Konya gibi bir muhitte, kamuoyu tarafından pek de böyle telakki edilmediği, orada Cavlâkî-Kalenderi

<sup>1399</sup> Sultan Veled, *Veled-name*, s.47, ve devamı

<sup>1400</sup> Baryam, "Kalenderler ile Ahiler," s.6.

<sup>1401</sup> Şems-i Tebrîzî, *Makalat*, çev. Osman Nuri Gençosman, Ataç Yayınları, İstanbul 2006, s.344, 362–363. Ayrıca bu tutum Mevlânâ'nın eserlerinde de görülmektedir. Mevlânâ *Fihî Mafih*'de Moğol zulmünü haklı göstermeye çalıştığı görülmektedir. Mevlânâ, *Fihî Mafih*, s.18,100.

<sup>1402</sup> Mikâil Bayram, *Ahi Evren*, s.117–121.

<sup>1403</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.280.

<sup>1404</sup> İbnü'l Hatib, *Fustât*, s.542–543.

dervişlerinin başında yaşadığı ve diğer taraftan da Niğdeli Kadı Ahmed'in yukarıda işaret ettiğimiz üzere kötü bir şekilde tavsif ettiği Söküncürlü Mehmed Beg de Sultan Veled'in müritleri arasında bulunuyordu.<sup>1405</sup>

Anadolu'daki Kalenderî şeyhlerinden biri de Mevlânâ'nın çok sevdiği şeyhim dediği Şems-i Tebrîzî'dir. Mevlânâ eserlerinde onun Kalenderî olduğunu söylemektedir.<sup>1406</sup> Aynı şekilde Sultan Veled ve Eflâkî de onu bir Kalenderî şeyhi olarak kabul ederler. Daha öncede belirttiğimiz gibi o, Anadolu'da Moğol aleyhtarlığına karşı mücadele yürütmeye çalışmaktadır. Bundan dolayı da Moğol aleyhtarı olan Ahi ve Türkmen guruplar tarafından büyük ihtimalle suikast sonucu öldürülmüştür.<sup>1407</sup>

Kalenderîler, İlhanlıların Anadolu'daki dini siyasetlerinde hemen hemen her dönemde önemli roller oynamışlardır. Anadolu'da Moğol hâkimiyetinin yerleşmesi ve Moğol karşıtı gurupların tavsiyesinde de önemli görevler ifa etmişlerdir. İstila dönemindeki Moğol yanlısı siyasetleri Hülâgû zamanında da devam etmiştir. Bu dönemde Moğollar arasında Kalenderî gurupların ileri gelen Muhammed Derbendî ile Hoca Yakup b. Mahdum Cihanyan adlı şeyhleri bulunuyordu. Rivayete göre Muhammed Derbendî ile Hoca Yakup b. Mahdum Cihanyan adlı iki Rufâî şeyhi, faaliyetlerinde Hülâgû'dan onay almışlar, Hulâgû'ya müritlerine yaptıkları sohbetlere katılma izni vermişlerdir.<sup>1408</sup>

Abâkâ Han döneminde Anadolu'da Moğol tahakkümünün artması ve yönetimin tamamen Moğol yöneticilerin eline geçmesinde büyük katkısı olan Kalenderî şeyhlerinden biri de Aybek Baba'dır.<sup>1409</sup> Aybek Baba, hulûl ve ittihâd gibi

<sup>1405</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.167,219,323; II, s.314.

<sup>1406</sup> Gölpinarlı, *Mevlânâ Celaleddin*, s.59-66.

<sup>1407</sup> Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s.142. Mikâil Bayram bu eserinde Şems'in öldürülme sebeplerini tek tek izah eder ve en önemli sebep olarak bunu zikreder.

<sup>1408</sup> Kamil Mustafa es-Şeybî, *es-Sılatu Beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyu'*:en-Neza'atü't-Tasavvufiyye fî't-Teşeyyü', Dârü'l-Endelüs, Beyrut 1982, II, s.77.

<sup>1409</sup> Ahmet Yaşar Ocak, Aybek Baba'nın fikrî ve siyasî duruşuna yönelik bazı tespitlerde bulunmuştur. Buna göre Aybek Baba, Baba İlyas (637/1240)'ın müritlerindedir. Mükemmel derecede Arapça ve Farsça bilmekte olup Behlül Baba adındaki şeyhten sonra, yaklaşık 645/1248'de Amasya'daki Hânkâh-ı Mes'ûdî'nin şeyhliğine getirilmiştir. 675/1277'de Pervâne'nin hizmetine girmek ve onunla yakınlık kurmak istemişse de, başlangıçta bu amacına ulaşamamıştır. Aybek Baba, adı geçen dergâhta şeyhliği sırasında Sünnî İslam'a aykırı faaliyetlere giriştiğinden, bir anlamda şeyhi Baba İlyas gibi "tehlikeli" dinî propagandalara giriştiği için, dergâh yönetimi tarafından görevinden alınma kararı verilmiştir. Durumdan haberdar olan Aybek Baba, buradan ayrılarak Mısır'a gitmiş, propagandalarına orada devam etmiştir. Daha geniş bilgi için bkz. Ocak, *Babailer*, s.193-194.

Sünni düşünce yapısına uymayan görüşleri ve hayat biçimiyle yaşadığı dönemde tepki çekmiştir. Bu nedenle Amasya'da görev yapma imkânını kaybedince, 670/1271'de Mısır'a gitmeye mecbur kalmıştır.<sup>1410</sup> Burada Mısır sultanı Baybars'ın da bulunduğu Sünni âlimlerin meclisinde, Sünni düşünceye aykırı görüşleri nedeniyle hesaba çekilip dövülmüş, daha sonra Mısır'dan sürülmüştür.<sup>1411</sup>

Aybek Baba, bütün bu yaşadıklarından Selçuklu veziri Mu'îniddin Pervâne'yi sorumlu tutmuş, buradan doğruca Tebriz'e giderek, intikam amacıyla Moğol hükümdarı Abâkâ Han'ın hizmetine girmiştir. İlhanlı idarecilerinin ve önde gelen insanların güvenini kazandıktan sonra Aybek Baba, Abâkâ Han'ı sürekli Pervane Mu'înü'd-Din ve Baybars aleyhine kışkırtmış ve her ikisinin Moğollar aleyhine gizli ittifak içinde bulunduğunu ihbar etmiştir. Bunun üzerine Abâkâ Han, bu komployu açığa çıkarma görevini Aybek Baba'ya vererek onu Anadolu'ya yollamıştır. Bütün bunlardan habersiz olan Selçuklu veziri, Aybek Baba'nın kendine yaklaşma çabalarını ciddiye alarak ona beslediği itimadının kurbanı olmuş ve böylece intikam alma fırsatını bizzat kendisi sağlamıştır.<sup>1412</sup> Pervâne, Aybek'in kendisine yönelik düşüncelerinden habersiz, onu yanına almış, hemen görevine başlayan Aybek Baba, Baybars'la Pervâne'nin yazışmalarının birer suretini İlhanlı sarayına göndermeyi başararak, Baybars-Pervane işbirliğini ortaya çıkarmıştır.<sup>1413</sup> Pervane'nin ihanetini gören Abâkâ, onu sevip değer vermesine rağmen sorguya çekmiştir. Pervane, bütün suçlamaları inkâr etse de, Aybek Baba'nın sunduğu mektupları görünce suçunu kabul etmek zorunda kalmış, cezasını canıyla ödemiştir. (675/1277) Böylece Aybek Baba, Pervane'den intikamını almıştır.<sup>1414</sup>

Aybek Baba'nın Anadolu'ya Abâkâ Han'ın casusu olarak geldiği konusunda *Anonim Tarih-i Âl-i Selçuk* da teyit etmektedir. Bu esere göre, Aybek Baba'nın bizzat Baybars'ın adamı sıfatıyla Mu'înü'd-Din Pervane'nin yanına gitmiş ve ona Memlûk sultanı ile arasında irtibat sağlama teklifinde bulunmuştur.<sup>1415</sup> Bununla beraber *Tarih-i Âl-i Selçuk*'un ifadelerinden de Kalenderî Şeyhi Aybek Baba'nın gerçekte bu işi Abâkâ Han hesabına onun bir casusu olarak planladığı anlaşılmaktadır. Nitekim

<sup>1410</sup> Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, İstanbul, 1329–1332, II, s.405; Ocak, *Kalenderîler*, s. 64.

<sup>1411</sup> Hüsameddin, *a.g.e.*, II, 405-406; Ocak, *Kalenderîler*, s. 64.

<sup>1412</sup> Hüsameddin, *a.g.e.*, II, 408-416; Ocak, *Kalenderîler*, s. 64.

<sup>1413</sup> Hüsameddin, *a.g.e.*, II, 408, 413, 418; Ocak, *Kalenderîler*, s. 64-65.

<sup>1414</sup> Ocak, *Babaîler*, s. 194.

<sup>1415</sup> *Anonim Tarih-i Âl-i Selçuk*, s.38.

hem bu *Anonim Tarih-i Âl-i Selçuk*'un, hem de Amasya Tarihinde verilen bilgiye göre, Aybek Baba Baybars'la Selçuklu veziri arasındaki bütün yazışmaların bir suretini Moğol hükümdarına vererek veziri ölüme yollamaya muvaffak olmuştur.<sup>1416</sup> Şeyhin bu tarihten sonra, ölünceye kadar, yine Amasya'daki zaviyesinde eski hayatını ve faaliyetlerini Moğolların himayesinde sürdürdüğü bilinmektedir.<sup>1417</sup>

Abâkâ Han'dan sonra İlhanlı iktidarına geçen Ahmed Tekûdâr döneminde Kalenderîlerin Moğollar arasında İslamiyet'in yayılmasında ve İlhanlı dini siyasetindeki rolleri daha da artmıştır. Moğol politikasının bir sonucu olarak İlhanlı yanlısı bir tutum içerisinde olan Kalenderîler, Moğolların sempatisi ve güvenini kazanarak onların Müslüman olmalarında önemli tesirleri olmuştur. İlhanlı sultanı Ahmed Tekûdâr'ın Müslüman olmasında bu tarikatın etkili olduğu rivayet edilmiştir. Buna göre o, çocukluğunda Hûlâgû'nun huzurunda Kalenderî gruplar içerisinde zikrettiğimiz Ahmediyye (Rufâîlerin) tarikatı mensubu şeyhlerin ateşe girmek suretiyle yaptıkları gösteride bulunmuştur. Rufâî şeyhi, ateşe girerken beraberinde Tekûdâr'ı de ateşe sokmuş, ona *Ahmed* ismini vermiş ve onu Rufâîlere katmıştır. Ona İslam'ı anlatmış ve sevdirmiştir. O da, daha çocukken, Müslüman olmuştur. Abâkâ'dan sonra tahta oturduğunda Şeyh Abdurrahman<sup>1418</sup> onun İslam'a girişini kolaylaştırmıştır.<sup>1419</sup> Bu zat daha sonraları Ahmed Tekûdâr'ın eli ayağı olmuştur. Ahmet Tekûdâr ona "*baba*" demektedir.<sup>1420</sup>

Ahmed Tekûdâr döneminde etkili olan Şeyh Abdurrahman hakkında Ermeni tarihçi Piskopos Stepanos Cavlâkî(Kalenderî) dervişi derken Reşîdu'd-dîn ise Baba Yakub'un müritlerinin lideri olarak zikretmektedir.<sup>1421</sup> Nitekim sultanla beraber

<sup>1416</sup> Ayrıca *Amasya Tarihi*'ne göre bu muhteris şeyh, bundan sonra kendini kovan Mısır Sultanı Baybars'tan da intikam almak için Abaka Han'ı durmadan ona karşı kışkırtmış, sonunda Moğol Hanı Mısır'a saldırmak üzere harekete geçmişse de, Baybars onu Elbistan yakınlarında yenilgiye uğratmıştır. (Ocak, *Babailer*, s.198–199.)

<sup>1417</sup> Ocak, *Kalenderîler*, s. 64–65.

<sup>1418</sup> Şeyh Kemeleddin Abdurrahman er-Rufâî hakkında birçok rivayetler vardır. Birbirinden çok farklı olan bu rivayetler için bkz. Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II/II, s.97; İbn Fûtî, *el-Havadüsü'l-Camia*, s.432; Yunini, *a.g.e.*, IV, s.215; Devâdârî, *Zübdetü'l-Fikre*, IX, s.224; Abbas Azâvî, *a.g.e.*, I, s.318; Sabri Selim, *a.g.e.*, s.345; Galstyan, *a.g.e.*, s.74; Ayrıca Ebu'l-Ferec'in bu şeyhin hayat hikayesi hakkında anlattığı daha önce bahsettiğimiz bilgiler onun ilginçliğini ortaya koymaktadır. Bkz. Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.618.

<sup>1419</sup> Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Zehebî, *Târihü'l-İslam*, XIII, s.94–95.

<sup>1420</sup> Reşîdüddîn, *Câmi'ü't-Tevârih*, II, s.788.

<sup>1421</sup> Pfeiffer, *a.g.m.*, s.387; Reşîdüddîn, *Câmi'ü't-Tevârih*, II, s.788; Ayrıca Steponos'un rivayeti için bkz. Galstyan, *a.g.e.*, s.74;

katıldığı sema törenlerine Kalenderîlere benzer bir halde katılmıştır.<sup>1422</sup> Ahmed Tekûdâr Han'a yakınlığıyla bilinen Şeyh Abdurrahman Baba'nın İlhanlı yönetimindeki Anadolu'da yaygın olarak varlığı bilinen Baba Yakub'un müritleri üzerindeki nüfuzu; dolayısıyla da İlhanlıların Anadolu'daki dini siyasetlerindeki tesiri büyüktür. Eflâkî'nin anlattıklarından Rufâîliğin, Anadolu'da da etkili bir tarikat olduğu görülmektedir. Ahmed Rufâî'nin oğlu Tâceddin Rufâî, müritleriyle birlikte Mevlânâ döneminde Konya'ya gelmiş, emirler ve şeyhler tarafından Karatay medresesinde ağırlandı. Daha sonra Rufâîler ateşe atlamak, kızgın demiri ağızlarına sokmak vs gibi geleneksel Rufâî ritüellerinden bazılarını halka göstermişlerdir. Bundan oldukça etkilenen halk, şahit olduklarını keramet olarak değerlendirmiş ve ona saygıda kusur etmemiştir.<sup>1423</sup> Bu Rufâî şeyhi sadece Anadolu'da kalmamış İlhanlıların başkentine kadar gitmiş, İbn Serrâç'tan öğrendiğimize göre uzun süre İlhanlı sarayında kalabalık mürit ve ailesiyle beraber Sultan Tekûdâr'ın misafiri olarak kalmışlardır.<sup>1424</sup> Hatta uzun süre sarayda kalıp ikramlara nail olmaları muarızları tarafından hoş karşılanmamış ve dedikodulara sebebiyet vermiştir.<sup>1425</sup> Ahmed Tekûdâr döneminde sarayda birçok kalenderî gruplara mensup şeyh ve dervişler himaye görmüş, devletin önemli kademelerinde görev yapmışlardır.<sup>1426</sup> Böylece kalenderî grupların İlhanlı dini siyaseti içerisindeki etkileri ve oynadıkları roller daha da artmıştır. Ayrıca Şeyh Kemaleddin Abdurrahman'ın Tekûdâr döneminde Nasuriddin Tûsî'de olduğu gibi ülkedeki tüm vakıflardan sorumlu olduğu göz önüne alındığında Anadolu'daki vakıf sahibi ve hizmetlerini bu vakıflar yoluyla icra eden dini ve Tasavvufî gruplar üzerindeki etkisi tartışılmaz.<sup>1427</sup>

<sup>1422</sup> Pfeiffer, *a.g.m.*, s.386–387.

<sup>1423</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.131-133.

<sup>1424</sup> İbn Serrâç, *Tuffâh*, yp.222a-222b, (347. menkul).

<sup>1425</sup> İbn Serrâç, Seyit Taceddinin ailesiyle beraber İlhanlı sarayında misafir olarak kaldığı zaman muarızlarının dedikodusu üzerine bir keramet göstererek onları susturduğu ve bunun üzerinden Ahmed Han tarafından ikram ve ihsanlara nail olup, muhaliflerinin ise cezalandırıldığını hikâyeye eder. (348. menkul) (İbn Serrâç, *Tuffâh*, yp.222a-223b.)

<sup>1426</sup> İbn Serrâç, *Tuffâh*, yp.222a-222b.

<sup>1427</sup> Turan, Türkiye, s.576.



Ahmed Tekûdâr döneminin önemli Kalenderîlerinden biri de Baba Yakub'un müridi Hasan Mengli'dir.<sup>1428</sup> Sultan Ahmed Tekûdâr Arran'da oturan Baba Yakub'un müridi Hasan Mengli'yi kardeşi olarak nitelendirmiştir. O, devlet işlerini annesi Kutuy Hatun'a havale ederek<sup>1429</sup> sık sık çadırının arka girişinin yakınındaki Hasan Mengli'nin çadırına giderek sema'ya katılmıştır.<sup>1430</sup> Ahmed Tekûdâr'ın ordusunda devamlı bulunan ve çadırı kurulu olan Hasan Mengli adındaki kalender derviş, Reşîdu'd-dîn gibi büyük bir tarihçi ve uzun yıllar İlhanlı devletinin siyasetini yürüten devlet adamını İlhanlı sarayına kazandırılmasında büyük rol oynamış, Reşîdu'd-dîn Hasan Mengli'nin arabuluculuğuyla İlhan'ın huzuruna kabul edilip saraya alınması sağlanmıştır.<sup>1431</sup>

İlhanlı yönetiminde bu kadar etkin bir konuma ulaşan Kalenderîler İlhanlıların Anadolu'daki dini siyasetlerinde de önemli bir rol almışlardır. Halkın dini yönden techiz edilmesinde önemli fonksiyonu olan dini ve tasavvufi zümreler hizmetlerinin büyük kısmını vakıflar üzerinden yürütüyorlardı. Bu dönemde İlhanlı topraklarındaki vakıfların idaresini elinde bulunduran Kalenderî grupların Anadolu'daki dini ve siyasi hayata ne derece tesir edebilecekleri göz önünde bulundurulmalıdır. Bu açılardan bakıldığında Kalenderîlerin İlhanlı devleti üzerindeki bu nüfuzu Anadolu'daki Heterodoks grupların hızla yayılmasına zemin hazırlamış, Moğol gücünün gölgesinde Anadolu'da yaygın olarak bulunan Sünni Hanefiler üzerinde tahakkümde bulunmuşlardır. Nitekim dönemin kaynaklarından bu durumu ortaya koyanlardan biri de İbnü'l-Hatib'dir. Anadolu'da sıkıntıları bitirebileceği düşüncesiyle II. Mes'ud'u yüreklendirmeye çalışan Sünni müellif İbnü'l-Hatib telif ettiği *Fustâtu'l-Adâle fi Kavâidi's-Saltana* adlı eserde: "...zamanında İslâmiyet'in zayıfladığına, küfrün, ibâhat, zındıklık ve ilhadın kuvvetlendiğine, eski padişahlar, ilim ve din adamlar ile revnak bulan İslâmiyet'ten

<sup>1428</sup> Safevi Menakıbnamesi olan *Safvetü's-Safâ*'nın yazarı İbn-i Bazzaz, Hasan Mengli'nin toplumun zındıklarıyla çevrilmiş Allahsız bir adam olduğunu, Kalenderler, mübtelâlar ve ona benzer temiz olmayan insanlardan oluşan bir cemaati olduğunu ve onun evinde toplandıklarını, haşhaş kullandıklarını, çok kıskanç ve hasis biri olduğunu söyler. (İbn-i Bezzaz, *Safvetü's-Safâ*, s.217-218.)

<sup>1429</sup> Togan, *Giriş*, s.267.

<sup>1430</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, III., s.550-551.; Reşîdu'd-dîn ve diğer çağdaş yazarlar Ahmed Tekûdâr'ın iştiğal ettiği sufi zikirlerinin yoğunluğuna ve günlük rutinine; İlhan'ın hayatındaki bu ritüelin önemini doğrulayarak dikkat çekerler. (Pfeiffer, *a.g.m.*, s.383-384.)

<sup>1431</sup> Pfeiffer, *a.g.m.*, s.382-383.

*eser kalmadığına, padişah, âlim ve kadılardan hiç kimsenin buna mâni olmadığına, iyi ve dindar insanların nedret kesp ettiğine*<sup>1432</sup> temas eden müellif, bu konu hakkındaki durumu açıkça ortaya koymaktadır.<sup>1433</sup>

İbnü'l-Hatîb, adı geçen eserini Kastamonu merkezli kuzey-batı Anadolu havalisinde uç beyi olarak ilim ve imar işleriyle de çok yakından ilgilenen Muzafferüddin Yavlak Arslan'a ithaf etmiştir.<sup>1434</sup> Yavlak Arslan'ın II. Mes'ud'un iktidara taşınmasında etkin rol oynayan mahalli emirlerden biri olduğu göz önüne alınırsa kendisine ithaf edilen eserde yer alan kimi pasajlar daha bir önem kazanmaktadır. Zira “*Zındık ve mülhitlerin (Cavlâkî, Kalenderî, Rufâî, ve Haydârî gibi Bâtînî zümrelerin) fiil ve hareketlerini tanıtmak ve bu sayede mütalaa edenlerin onlara karşı vaziyet almalarını temin etmek*”<sup>1435</sup> amacıyla kaleme alınan ve çoğu zaman siyasetname havasının hissedildiği eserde: “*Anadolu'daki Bâtînîlerin II. Giyâseddin Mes'ûd zamanında Allah tarafından mahvedilmeleri temenni edilmekte*”<sup>1436</sup> bu husus “*Şimdi artık Sultan Giyaseddin Mes'ud-Şah bin Keykâvüs zamanında bu mel'unların kökünün kazınacağı*”<sup>1437</sup> şeklinde bir daha tekrar edilmektedir.

İbnü'l-Hatîb'in, eserini ithaf ettiği kişinin dikkatini Kalenderîlere çekerek onu bu marjinal sûfi zümre ile mücadeleye davet etmesi, dolayısıyla müellif, Cavlâkiler olarak tabir ve tavsif ettiği Kalenderîlere karşı açtığı fikrî savaşın siyasî veya askerî cephesine, eserini kendisine ithaf ettiği Yavlak Arslan'ı ve onun aracılığıyla iktidara gelmesinde etkin rol oynadığı II. Mes'ud'u yerleştirmek istemektedir. Ancak İlhanlılar tarafından Selçuklu Tahtına oturtulan II. Mes'ud'un bu konuda herhangi bir icraât ve faaliyeti bulunması, Kalenderîlerin İlhanlı dini siyasetindeki etkileri göz önüne alındığında imkânsız gibi görünmektedir. Nitekim II. Mesud'un böyle bir

<sup>1432</sup> İbnü'l Hatip, *Fustât*, Metin v.49b.

<sup>1433</sup> İbnü'l Hatip, Anadolu'daki bu durumu ortaya koyan tek yazar değildir. Mesela yine İbnü'l Hatib ile aynı dönemde yaşamış, (XIII. yüzyıl sonu XIV. Yüzyıl başı) Aksaraylı şair Seyfeddin Muhammed el-Ferganî, Gâzân Han'a Anadolu'nun içler acısı durumu ve insanların içinde bulunduğu dini yozlaşmayı ifade eden mektuplar yazmıştır. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Ahmed Ateş, “Anadolu'nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Setf al-din Muhammed el-Ferganî”, *Bellekten*, XXIII/91, Ankara, 1959, s.430-433.

<sup>1434</sup> İbnü'l Hatip, *Fustât*, Metin, v.69b.

<sup>1435</sup> İbnü'l Hatip, *Fustât*, Metin, v.64b-69a.

<sup>1436</sup> İbnü'l Hatip, *Fustât*, Metin, v.68a.

<sup>1437</sup> İbnü'l Hatip, *Fustât*, Metin, v.64b-69a.

faaliyette bulunduğu veya böyle bir niyetinin olduğu dönemin kaynaklarına da yansımamıştır.

Ahmed Tekûdâr dönemi Kalenderîleri ile Sünniler arasındaki sürtüşmeler yalnız Anadolu ile sınırlı kalmamıştır. Kalenderî grupları Müslüman İlhanı yakınlıklarından dolayı aralarındaki kıskançlık ve sürtüşmeleri ortaya çıkararak, Moğol idari gücünü de lehlerinde kullanarak rakiplerini bertaraf etme gayreti içine girmişlerdir. Bu dönemde en çok dikkati çeken Erdebil Tekkesi ile Kalenderî çekişmesidir. Kalenderî olan Hasan Mengli, sultanı Erdebîlî tekkesinin yok edilmesi noktasında kışkırtmıştır. Çünkü Sünni bir tarikat olan Erdebil Tekkesi Hasan Mengli'yi zındıklık ile itham etmişler, her fırsatta mücadelelerini sürdürmüşlerdir.<sup>1438</sup> Cavlakî Hasan Mengli kendisine kardeş olarak hitap eden Sultan Ahmed'i kendi taraftarı olarak o dönemde Sünni oldukları tartışmasız kabul edilen Erdebil tekkesine karşı mücadelesinde kullanmış, buna mukabil Safevi şeyhleri de hatalı olduğuna inandıkları halde Müslüman olmayan Şehzade Argûn'u desteklemiştir. Nitekim Abâkâ Han ve sonra ergenlik çağındaki Şehzade Argûn'a yakın olan Kübrevî şeyhlerinden Alaüddeve Simnânî, Argûn'un yanında Kalenderîlerin desteklediği Müslüman Ahmed Tekûdâr'e karşı mücadeleye girişmesi onda dini buhrana sebep olmuş, iç âleminde birbirini izleyen ahlakî çatışma, onun İlhanlılara hizmetinin yanı sıra dünyevi hizmetinin tümünden çekilmesine yol açmıştır.<sup>1439</sup>

İlhanlılar arasında İslamiyetin yayılması İlhanlı dini siyasetinde Kalenderîlerin var olan etkilerini iyice artırmıştır. Siyasi politikaları doğrultusunda Kalenderî dervişleri kullanan Moğollar, özellikle Anadolu'daki siyasi hâkimiyetlerini sağlama noktasında onlardan destek alıyorlardı. Bu amaçla Moğollara hizmet eden Kalenderî dervişlerinden biri de Babaî şeyhi Sarı Saltuk'un müridi olan Tokatlı

<sup>1438</sup> *Safvetü's-Safâ*'nın yazarı İbn-i Bazzaz, Erdebil Tekkesinin Kalenderîler ile olan sürtüşmelerinden uzun uzun bahsetmektedir. O, Kalenderî Şeyhi Hasan Mengli'nin toplumun zındıklarıyla çevrilmiş Allahsız bir adam olduğunu, fakat uyuşturucu bağımlılığını paylaştığı sultana yakınlığı sebebiyle çok kıskandığı Safevi şeyhi Zahid İbrahim Gilani'yi ve onun tüm tarikatını yok etmeyi planladığı ile ilgili bir hikâyeyi de nakleder. Bu konu ve rivayet edilen hikâyeye için bkz. İbn-i Bezzaz, *Safvetü's-Safâ*, s.218–220.

<sup>1439</sup> Bu mücadele sırasında İlhan Argûn Han tarafından bağışlanan malları sadaka olarak dağıtmış, mülk ve diğer gayrimenkulleri de vakfa çevirmiştir. (Pfeiffer, *a.g.m.*, s.380-381.)

Barak<sup>1440</sup> Baba'dır.<sup>1441</sup> (655–707/1257–1307) Barak Baba, dervişliğe başladıktan sonra bütün Anadolu'yu gezmiş; bu arada İran'a gitmiştir. Daha şeyhi hayatta iken ünü duyulmaya başlayan Barak Baba, Gâzân Han'ın davetiyle İlhanlı sarayına gitmiş ve onun gözüne girmeyi başarmıştır. Barak Baba,<sup>1442</sup> Gâzân Han'ın vefatından sonra Olcâytû döneminde de aynı ağırlığını korumuştur.<sup>1443</sup> Olcâytû onu çeşitli vesilelerle farklı bölgelere elçi olarak göndermiştir. Bu görevlerden biri de 706/1306'da Şam'a Memlûk Sultanı el-Melikü'n-Nâsır'a dervişleriyle birlikte elçi olarak gönderilmesidir.<sup>1444</sup>

<sup>1440</sup> Barak baba adıyla ilgili bilgi için bkz. Ocak, *Babailer*, s.194; A. mlf, "Barak Baba", *DİA*, V, 61. Memlûk kaynaklarından İbni Kesir, Barak Baba hakkında şöyle der: "Şeyh Barak, kırk yaşlarında olup Tokatlıdır. Gâzân Han'ın yanında itibar kazanmıştır. Gâzân Han onun üzerine bir kaplan musallat etmiş, o kaplana bağırınca kaplan geri çekilmiş, ona dokunmamıştır. Gâzân Han bundan oldukça etkilenmiş, ona otuz bin dinar vermiştir. Şeyh Barak, paranın tamamını fakirlere dağıtmıştır. Gâzân Han bu durumu görünce onu daha da sevmiştir. Şeyhin tarikatının prensibine göre hiçbir namaz terk edilemez. Namazı terk edene kırk sopa vurulur. Şeyh, tarikatının temel amacının nefsi terbiye olduğunu iddia etmiştir. Elbiselerinin maskara elbisesi olduğunu, bunların dünyaya uygun olmadıklarını, amaçlarının iç âlemi ve kalplerini seslendirmek olduğunu söylemiştir." Onun anlattıklarına göre Barak Baba, yüz adamıyla birlikte Dımaşk'a gelmiştir. Bunlar fakir olup, sakallarını kesmiş, bıyıklarını Sünnet'e muhalif bir şekilde uzatmışlardır. Başlarında da keçeden boynuzlar vardır. Yanlarında ziller, çöğenler, tahta bastonlar bulunmaktadır. Menebic'e konuk olmuşlardır. Hanbelî revakında cuma namazı kılmış, sonra Kudüs yoluna koyulmuşlardır. Orayı ziyaret ettikten sonra Mısır'a gitmek istemişler, ama izin verilmemiştir. Dımaşk'a dönüp ramazan orucunu orada tutmuşlardır. Dımaşkta kabul görmedikleri için, doğu tarafına gitmişlerdir. (İbn Kesir, *a.g.e.*, XIV, 41); Benzer ifadeleri, *Amasya Tarihi*'nde de görmek mümkündür. Orada Barak Baba şu tasvirle sunulur: "Belinden yukarısı bütün çıplak olup, aşağısına kırmızı bezden bir futa bağlamış, başına hafif kırmızı bir sarık şeklinde tül bent sarmış ve iki tarafına manda boynuzları raptetmişti. Elinde gayet uzun ve büyük bir nefir, kabaktan mamul büyük ve siyah bir keşkül olup, ayı gibi oynar, maymun gibi söyler, gayet murdar idi. Aynı hal aynı kıyafette daha sekiz on refiki olup, bunların elinde fazla olarak "daire" dedikleri kasnağı büyük kenarları zilli bir def olduğu halde gittikleri şehirlerde köylerde bir daire şeklinde durup bunlar çalar, Burak (Barak) Baba oynardı. Her ne tarafa gitseler, çocuklar etrafına koşar, müsahhare-i sibyan olan Barak Baba, hayvanatın sedasını taklit eder. Burak Baba, hulûle mü'tekit, âhireti münkir bir mülhid idi. Kâffe-i muharrematı mübah addeder ve Cenab-ı Hakk'ın iptida Hz. Ali'ye hulûlu, badehu sultan Hüdabende (Olcâytû) ile ittihad ettiğini iddia ederdi. Şehveti galip olup, güzellere Tanrı der, önlerinde secde ederdi." (Hüsameddin, *a.g.e.*, II, 460-464; Hilmi Ziya Ülken, "Anadolu Tarihinde Dîn-i Ruhîyat Müşâhadeleri", *Mihrâb Mecmuası*, sayı 13-14, 1340, s.441; Ülken, *Anadolu'nun Dînî Sosyal Tarihi*, çev. Ahmet Taşgım, Kalan Yayınları, Ankara 2003, s. 76–77.); Barak Baba'nın portresiyle ilgili detay için bkz. Bedri Noyan, *Bütün Yönleriyle Bektaşîlik ve Alevîlik*, Ardiç Yayınları, Ankara 1998, I, s.233–234.

<sup>1441</sup> Ocak, *Kalenderîler*, s.65; A. mlf, *Babailer*, s.193.

<sup>1442</sup> Rivayete göre II. Keykavus'un küçük oğlu beraberindekilerle birlikte bir gece saraydan kaçmak istemiş, ancak yakalanıp hapse atılmış ve vaftiz ettirilip, rahip yapılmıştır. Bir süre bu şekilde yaşadıkdan sonra Sarı Saltuk tarafından Patrikten istenilmiş ve Barak ismini alıp Müslüman olmuştur. Barak Sultaniye'ye giderek Sarı Saltuk'un müridi sıfatıyla etrafına birçok insan toplamıştır. Bunlara da Baraklılar denmiştir. (Yazıcı-zâde, *a.g.e.* yp.261a.) Ancak başka bir kaynakta böyle bir bilgiye rastlanmadığından bu bilgilere ihtiyatla bakmak gerekir 221

<sup>1443</sup> Ocak, *Kalenderîler*, s.65; A. mlf, "Barak Baba", *DİA*, V, 61.

<sup>1444</sup> İbn Kesir, *a.g.e.*, XIV, 41.

Olcâytû-Barak Baba ilişkisini ortaya koyan en önemli bilgi, Barak Baba'nın Şam dönüşü 706/1306'da Gilan'a elçi olarak gönderilmesidir. Gidiş gerekçesi olarak verilen bilgiler, Barak Baba'nın İlhanlı sarayındaki konumuna ilişkin farklı değerlendirmelerin yapılmasına imkân vermektedir. Bazı kaynaklarda Barak Baba, Gilan'a Olcâytû'nun yeni benimsediği İmâmiyye mezhebini yaymak ve orada tutsak olan Kutluğ Şah'ı kurtarmak için gönderildiğini söylemeler de bu kronolojik açıdan mümkün görülmemektedir.<sup>1445</sup> Barak Baba'nın vefatı, Olcâytû'nun Şifliğe geçiş tarihi ve kaynaklardaki diğer bilgiler bir bütün olarak değerlendirildiğinde, gidiş amacının bu olmadığı anlaşılmaktadır.

İbn Kesir (774/1373) Gilan bölgesine askeri bir talepte bulunan Olcâytû'nun ret cevabı almasıyla buraya Kutluğ Şah komutasındaki ordusunu gönderip, onlarında yenilerek öldürülmeleri üzerine buraya Barak Baba'nın elçi olarak gönderildiğini zikreder.<sup>1446</sup> Ayrıca bazı kaynaklarda, Barak Baba'nın Gilan'a gönderiliş amacına yönelik başka bilgilerin olduğu görülmektedir. Nitekim Bedrüddin Aynî (855/1451)'ye göre Barak Baba, Gilân'a kendisinin sebep olduğu bir durum neticesinde esir düşen Kutluğ Şah'ı kurtarmak ve de Gilan halkının Eş'arîliğe geçmelerini talep etmek için aracı olarak gönderilmiştir.<sup>1447</sup>

<sup>1445</sup> Ocak, *Babailer*, s.197

<sup>1446</sup> İbn Kesir'e göre Olcâytû, 706/1306–07 yılında Gilan halkından askerî bir talepte bulunmuştur. Onlar bu talebi reddettikleri için Olcâytû, Gilan'a Kutluğ Şah Noyan komutasında altmış bin kişilik bir ordu sevk etmiştir. Harekete geçen Kutluğ Şah Gilan'da birçok askeriyile birlikte öldürülmüştür. Aslında Olcâytû, Kutluğ Şah'ın öldürülmesine sevinmiştir. Çünkü o, Olcâytû'yu öldürmek istemektedir. Ancak Olcâytû emrini yerine getirmediği için Gilan halkına çok kızmıştır. Bu nedenle kendisinden bir 'tebliğ'de bulunmak üzere, Şam'dan henüz dönen Barak Baba'yı Gilan'a elçi olarak göndermiştir. Gilanlılar onu öldürmek suretiyle kendi halklarını ve ülkelerini Barak'tan kurtarmışlardır. Çünkü Gilan halkı, Ehl-i Sünnettir. Çoğunluğunu Hanbeliler oluşturmaktadır ve onların arasında hiçbir bidatçı yaşayamaz. (İbn Kesir, *a.g.e.*, XIV, 45.)

<sup>1447</sup> Aynî'nin Barak Baba'nın Gilan'a gönderilmesi konusunda rivayeti aynen şöyledir: “*Olcâytû'ya Gilân bölgesinin mezhebî konumu hatırlatılır ve bu mezhebin rahatsızlık kaynağı olduğu ifade edilir. Olcâytû oradaki mezhebî yapının ne olduğunu öğrenmek için, Gilân yöneticilerine bir mektup yazarak mezheplerine ilişkin bilgi ister. Onlardan, kendi fakihlerinden bir heyeti, Sultaniye'deki ilim meclisinde mezheplerini tartışmak üzere göndermelerini talep eder. Bu mektubu elçi vasıtasıyla Gilân'a gönderir. Elçi Gilân'a geldiğinde, yöneticiler bir heyet oluşturarak meseleyi kendi aralarında değerlendirirler. Yöneticiler elçiyeye: “bizim mezhebimiz hakkında Olcâytû'ya bu şekilde bilgi verenler kim?” diye sorarlar. Elçi: Şeyh Barak adında biri” der. Şeyh Barak'ın Olcâytû tarafından çok sevildiğini, sözünün dinlendiğini ifade ettikten sonra, “Şeyh Barak'a göre sizin mezhebınız, Dimaşklı İbn Teymiyye'nin mezhebidir ki, o, Müslümanlar nezdinde kabul görmeyen birisidir. Ona göre siz, mücessimesiniz. O sizin mezhebınızı batıl olarak kabul ediyor, din üzerinde olmadığınızı inanıyor.” der. Gilanlı yöneticiler, karşı bir mektupla Olcâytû'nun iddialarına tek tek cevap verirler. Onlar mücessime iddiasını reddederek, bunun mezheplerinde öldürülme nedeni olduğunu ileri sürerler. İlmi bir mecliste fakihlerle tartışma talebini de kabul etmezler. Çünkü Olcâytû'nun fakihleri devletten maaş almaktadırlar.*

Dönemin İlhanlı tarihçilerinden olan Kâşânî, Şeyh Barak'ın öldürülmesini şu ifadelerle aktarır: “Şeyh Barak, Ramazan bayramının birinci günü Reşîdüddîn'in yanından ayrılıp Sultan Olcâytü'nun huzuruna doğru hareket etti. Lahican sınırına vardığında bir grup Gilan (Hanbelî)'li üzerine saldırıp canına kast ettiler. Şeyh Barak: “Ey cahiller! Ben Şeyh Barak'ım, Hac'dan geliyorum. Benim canıma kastetmekten utanıp sıkılmaz mısınız? dedi. Onlar da” Ey Tatar şeyhi, kendi ayağınla hoş geldin. Allah Teâlâ'ya dua edip senin gelmeni istiyorduk. Kutluluk ve bereket getirmesi için seni öldürmek istiyoruz” dediler. Kurtlar ve çakallar gibi o şerefli adamın üzerine saldırdılar. Kurbanlık deve gibi parça parça ettiler. Onu öldürmelerini, derecelerinin artmasına ve Tanrı'ya yakınlaşmaya vesile saydılar. Müritleri başka bir ölünün kemiklerini alıp onun cesedi imiş gibi, cesedini Sultaniye'ye getirdiler. Yarlık hükmünce kabri üzerine yüksekçe bir türbe diktiler. Müritlerine her gün verilmek üzere elli dinar yevmiye tayin ettiler.”<sup>1448</sup>

Barak Baba, İlhanlı sarayında kabul gördüğü gibi, Anadolu'da da kabul görmüştür. Onun müritlerine Anadolu'da *Barakıyûn* denilmiştir.<sup>1449</sup> Bu isme, 753/1352 tarihli bir mezar kitabesinde rastlanmıştır.<sup>1450</sup> Bu da XIV. yüzyılın ortalarında Anadolu'da Barak Baba müritlerine rastlandığını göstermektedir.<sup>1451</sup> Barak Baba'nın, Anadolu'da olduğu kadar, İran'da da müritleri olduğu ve Moğol

---

*Dolayısıyla da fetvaları bağımsız olamaz. Bu nedenle onların fetvalarına itibar edilemez. Kendi fakihleri ise devletten maaş almayı haram kabul etmektedir. Fakihler arasında eşitliğin olmadığı gerekçesiyle bu teklifi de reddederler. Durum Olcâytü'ya ulaşınca çok sinirlenir. Kutluğ Şah meseleyi halletmek için harekete geçer. Gilan'a gider; ancak esir düşer. Bu haber Olcâytü'yu üzer. Durumdan haberi olan Şeyh Barak, dostu Kutluğ Şah'ın durumuna üzülür. Şeyh Barak, Olcâytü'ya, Gilan'a gitmek istediğini ifade eder ki, aslında bu fitne, onun başının altından çıkmıştır Şeyh Barak Gilan'a gider. Gilan reisi Topaç: “Sen Barak mısın? der. O da: “evet” der. Oturmasını ister. Onu, Moğolların Gilân'a girmesine neden olmakla suçlar. Sonra “Ey şeyh Barak! Allah'a hamd olsun ki, bizi sıkıntıya sokmadan kendi ayağınla geldin. Kalbimde sana karşı müthiş bir kin var.” der. Daha sonra neden buraya geldiğini sorar. Şeyh Barak, Olcâytü'nun kendisini nasihatçi/arabulucu olarak gönderdiğini, Kutluğ Şah ve beraberindekileri serbest bırakmanızı; mücesseme mezhebinizi terk edip Eş'ariliğe girmenizi emrediyor. Aksi halde Gilan'ı size dar edecektir.” der. Topaç: “Bunun için mi geldin?” der. O da “Evet” der. Kutluğ Şah'ı seviyor musun? der. O da “Evet, o benim dostum ve arkadaşımdır” der. Bu adam senin arkadaşınsa, senin Müslümanlığın nerede? der. Senin bu vaziyetin ne? Saçın, sakalın ve bıyığın neden kesik? Bu durum, inandığın dininden mi kaynaklanıyor?” der. Daha sonra Topaç, Barak Baba'nın Kutluğ Şah'la birlikte öldürülmesini emreder. Olcâytü, Barak'ın ölmesine diğerlerinden daha çok üzülür, ağlar ve intikamını almaya yemin ederek Gilân'a ordu sevk eder. Tüm bu olaylar 706/1306–1307 yılında olmuştur. (Aynî, a.g.e., s.475-476.)*

<sup>1448</sup> Kâşânî, a.g.e., s.70.

<sup>1449</sup> Ocak, *Kalenderiler*, s.66-67.

<sup>1450</sup> Abdülbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, İstanbul 1961, s. 43; Ocak, *Kalenderiler*, s.67.

<sup>1451</sup> Ocak, a.g.m., V, 61-62.

desteğiyle İran'da varlığını devam ettiren baraklıların Anadolu ile ilişkileri olduğu da anlaşılmaktadır. Mevlânâ'nın torunu Ulu Arif Çelebi, Olcâyâtû'nun başkent olarak kullandığı Sultaniye şehrine gittiği zaman, burada Barak Baba zaviyesi şeyhi ve aynı zamanda Sinop kadısının oğlu olan Hayran Emirci ile görüşmüş, onunla dostluk kurmuştur. Hayran Emirci de kısa bir süre sonra Konya'ya gelerek Mevlvî ayinlerine katılmıştır.<sup>1452</sup> Şems-i Tebrîzî ile başlayan Kalenderî-Mevlevî yaklaşması Ulu Arif Çelebi döneminde devam etmiş, daha sonraki dönemlerde bu ilişkiler gelişmiş Kalenderhaneler Mevlevihane gibi kullanılmıştır.<sup>1453</sup> Tasavvufî inanç ve uygulamalar yönüyle birbirinden farklı olan Kalenderîler ile Mevlevîler arasında ki ilişkiler dini değil siyasidir.

Şaman hüviyetini hala korumakta olan Kalenderîye tarikatına mensup Haydârî şeyhi Barak Baba'nın, Gâzân Han döneminde İlhanlı sarayına girmesi, daha sonra kardeşi Olcâyâtû döneminde saraydaki ağırlığını korumasıyla, *Barakıyyûn*'un İlhanlı din politikasındaki nüfuzu uzun süre etkili olmuştur. Bu Kalenderî babalarının kendi şamanlarından pek farklı olmadığını gören Moğollar onlara sempati ile yaklaşmışlardır. Böylece Moğollar arasında İslam'ın yayılmasında da etkili olmuşlardır. Özellikle Barak Baba'nın öldürülmesinden sonra İlhanlı Han'ı Olcâyâtû'nun, Sultaniye'de onun adına bir zaviye inşa ettirip taraftarlarına yevmiye bağlaması,<sup>1454</sup> Kalenderîlerin İlhanlı siyasi ve dini ideolojisi açısından konumunu göstermesi bakımından büyük önem arz etmektedir.

Barak Baba ve müritleri, hem Şamanist unsurları hem Sünnî ve Şîî unsurları aynı anda taşımaktadır. Barak Baba'nın kaynaklardaki bilgilerden hareketle ifade edilebilecek tek kimliği, İlhanlıların resmî ideolojisi için çalışan görev adamı olduğudur. Bu yüzden Hilmi Ziya Ülken, Olcâyâtû'yla tanışmasından sonra Barak Baba'nın, İlhanlıların Anadolu'daki nüfuzlarını temin etme noktasında aracı olarak kullanıldığını ifade etmektedir.<sup>1455</sup> Gerek Aybek Baba gerekse Barak Baba, buraya kadar sunulan bilgiler ışığında görüldüğü üzere, dinî tasavvufî konularından çok, siyasetle ilgili yönleri ön plana çıkmaktadır.

<sup>1452</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, 264-268; Gölpınarlı, *Yunus Emre*, s. 43.

<sup>1453</sup> Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1953, s.336-337; Nejat Göyünç, "Mevlevîlik ve Sosyal Hayat", *II. Uluslararası Mevlânâ Kongresi*, Konya 1990, s.97-98.

<sup>1454</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.70.

<sup>1455</sup> Ülken, *a.g.m.*, s. 443.

Moğollar, Kalenderî gruplarla girdikleri temaslar sonucunda, tasavvuftan beklentilerini fazlasıyla karşılamışlardır. Çünkü tasavvufi hareketler, halkı İlhanlı baskıları sonucu karşılaştıkları sıkıntılar konusunda sabra teşvik ederek, isyanların önünü almıştır. Hanbeli mufakkihi İbn Teymiyye bu durumu şiddetle eleştirmektedir. Ona göre tasavvufun çıkışı, İslam'ın fıkhı dayalı anlayışının ve dinî zayıflamanın temel nedenidir. Çünkü mutasavvıflar, insanları tembelliğe ve teslimiyetçiliğe sevk ederek Moğolların İslam dünyasına hâkim olmalarının ve şeriatın güç kaybının en önemli nedeni oluşturmuşlardır.<sup>1456</sup>

Moğollar yukarıda izah ettiğimiz sebeplerden dolayı Anadolu'da kendilerine en yakın olarak dini zümreler içerisinde Kalenderî grupları görmüşlerdir. Anadolu topraklarını ilk istilaya başladıkları andan itibaren Cavlâkîler, Moğolların en iyi müttelikleri olmuş, hatta istiladan önce başlayan bu ittifak zamanla daha da genişleyerek büyümüştür. Moğollar Anadolu'daki birçok önemli stratejik görevleri Kalenderî şeyh ve dervişlere vermiş, ordularında bu dervişleri istihdam etmiş, onları elçilik görevlerinde ve devletin resmi ideolojisini yayan bürokratları olarak kullanmışlardır. Kalenderîlerin bu hizmetlerine karşılık Anadolu'da Moğol muhalifi dini zümrelerin ellerindeki vakıflar, medreseler, tekke ve zaviyeler elinden alınarak Kalenderîlere verilmiştir.<sup>1457</sup> Kalenderîlik böylece Anadolu'da hızla yayılmıştır. Hatta Konya'da Kalenderîlere ait üç tane merkezin mevcudiyeti bilinmektedir. Moğollar ve Moğol yanlısı Selçuklu devlet adamları Kalenderîleri himaye etmişler ve onların şehirlerde teşkilatlanmalarına destek vermişlerdir.

### 3.2.2. Moğol Yanlısı Hristiyan Gruplar

Moğol devleti içerisinde Hristiyan unsurların varlığı devletin kurulmasından önceki devirlere tekabül eder.<sup>1458</sup> Cengiz Han döneminde Moğol siyasetinde herhangi bir etkisi görülmeyen Hristiyanların daha sonraki dönemlerde onların siyasetlerinde kısmen de olsa nüfuzları hissedilmiştir. Moğol devleti kurulmadan

<sup>1456</sup> İbn Teymiyye, *Mecmu'u'l-Fetava*, II, 287.

<sup>1457</sup> Bu konuda geniş bilgi için bkz Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ*, s 41,205–206.

<sup>1458</sup> Ebu'l Ferec, *a.g.e.*, I, s.222-223, 279; Cüveynî, *a.g.e.*, s.108; Spuler, *a.g.e.*, s.221; Roux, *a.g.e.* s.39.



önce Hristiyanlığı kabul etmiş ve bu devlette üst düzey görevlerde bulunan Moğol kabilelerinin ileri gelenleriyle, zamanla Hristiyanlığı benimsemiş hanedan üyeleri ve eşleri devletin siyasetinde önemli roller oynamışlardır.<sup>1459</sup> Batıya yönelik Moğol istilasının başlamasıyla beraber Moğollar Müslüman devletler ile beraber Hristiyan topluluklarla da karşılaşmışlar, istilanın başlarında Müslüman halk gibi Hristiyan olan halk ta Moğol yağma ve katliamına maruz kalmıştır.

Moğolların istila ettikleri bölgelere yerleşmesi, özellikle de İslam dünyasına ait topraklarda hâkimiyet kurmaya başlamasıyla bu bölgede yaşayan Hristiyanlar zamanla Moğollar lehine faaliyetlerde bulunmuşlar, onları kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Bu bölgelerde hâkimiyet kuran Moğol yönetici ve valileri şark Hristiyanlarını kendilerinin doğal müttefiki olarak görmüşler ve dini siyasetlerini bu bağlamda tesis etmişlerdir.

İlhanlı devletinin kuruluş süreci ve sonrasında devletin din politikalarının oluşmasında önemli siyasi amillerden biri hiç şüphesiz bölgedeki Hristiyan unsurlar olmuştur. İstila döneminde Anadolu Selçuklu Devletine tabi olan Hristiyan devletlerden Gürcü ve Ermeniler istilayla beraber tabiiyetten çıktıkları gibi Anadolu'nun istilasında da önemli roller oynamışlardır. Bu devletler özellikle de Kilikya Ermenileri Moğollara tabi olup onlarla ittifak kurarak Moğolları İslam ülkelerine karşı daima kışkırtmışlardır.

Hristiyan dünyası, Moğolların varlığından haberdar olduğu andan itibaren onlarla ilgilenmeye başlamışlardır. Hatta Moğollara yakın bölgelerde yaşayan Hristiyanlar misyonerce bir gayretle Moğollarla temasa geçmede Müslümanlardan daha aktif davranmışlardır.<sup>1460</sup> Nitekim Moğolların tarih sahnesine çıkışının Haçlı saldırıları ile aynı döneme rast gelmesi Hristiyan dünyasını ve özellikle Anadolu'da yaşayan Hristiyan unsurları harekete geçirmiş,<sup>1461</sup> Moğolları İslam

<sup>1459</sup> İlhanlılara kadarki dönemi ve Moğollar arasında Hristiyanlık konusunu I.Bölümde ele almıştık. Daha geniş bilgi için bkz. I.Bölüm, Hristiyanlık başlığı.

<sup>1460</sup> Moğollara yakınlaşma noktasında onların mı çaba gösterdiği yoksa Moğolların mı dini siyasetlerinin bir gereği olarak kendilerine yakın olup hizmet ettirmek için bilerek izin verdikleri konusu tartışılır. Çünkü Moğollar kendilerine herhangi bir şekilde hizmeti geçecek şahısları yanlarında bulundurmaktan ve onları kullanmaktan hoşlanırlar, onların dini ve etnik kimliklerini genel politikaları icabı ikinci planda tutarlardı.

<sup>1461</sup> Moğolların Batı Hristiyanları ile ilişkileri noktasında bir kısım çalışmalar olsa da Doğu Hristiyanları ile Moğolların ilişkileri hakkında araştırılmayı bekleyen birçok noktalar mevcuttur.

âlemine karşı kullanma yolunda birtakım gayretler içine girme çabaları tabii görülebilir.<sup>1462</sup> Hülâgû'nun İslam dünyasına karşı sefere çıkmasında Doğu Hristiyanlarının teşvik ve kışkırtmaları olduğu kaynaklarda zikredilmektedir.<sup>1463</sup>

Büyük Moğol Han'ı Güyük Han (1246–1248) zamanında istila edilen Müslüman topraklarında yaşayan Hristiyanlar, Moğollar nezdinde himaye görmüşlerdir.<sup>1464</sup> Cüveynî bu dönemde Anadolu'dan birçok papazın Moğol sarayına gidip, orada iltifat görüp, himaye edildiklerinden bahsetmektedir.<sup>1465</sup> XIII. yüzyılda Anadolu'da Hristiyan nüfusun varlığı konusunda kaynaklar çok muhtelif bilgiler vermektedirler. Moğol Hanının sarayından gelip 1255 yılında Anadolu'dan geçip birçok önemli şehri ziyaret eden Batılı misyoner Rubruk Anadolu halkının ancak birinin Müslüman olduğunu, geri kalan halkın Rum ve Ermenilerden olduğunu iddia etmektedir.<sup>1466</sup> Ancak Rubruk'un bu iddiası başka hiçbir kaynak tarafından teyit edilmemektedir. Muhtemelen Hristiyan misyoneri olan bu rahibin ziyaret ettiği şehirlerde kendi dindaşlarının yaşadığı muhitten dışarı çıkmadığı görülmektedir.<sup>1467</sup> Zira Moğol istilasından sonra Anadolu'daki Türkmen nüfusunda büyük artış yaşanmış, bu da genel nüfus yapısı içinde Hristiyan nüfusun oranını azaltmıştır.

---

Doğu Hristiyanlarının Moğollarla olan ilişkileri konusu müstakil olarak ayrıntılı bir çalışmaya ihtiyaç duyulmaktadır

<sup>1462</sup> Bu konuda Hristiyan dünyasının gayretlerini, istila döneminde ve İlhanlı devrinde Katolik dünyasıyla kurulmaya çalışılan ikili ilişkileri ayrıntılı olarak IV. Bölüm de "Hristiyan Dünyası ile İlişkilerinde İlhanlıların Dini Siyaseti" başlığı altında ele aldık.

<sup>1463</sup> Mengü Han'ın İslam dünyasına karşı güttüğü siyasetinde Şark Hristiyanlarının etkisi görülmekte ve bununla ilgili kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Gürcü ve Ermeni krallarının onu bizzat ziyaret ettikleri, bazı noktalarda onu İslam dünyasına karşı kışkırtmış olabilecekleri konusunda kısmen de olsa bilgilere ulaşabiliyoruz. Belki bu tahrikleri birinci etken olarak görmek mümkün olmayabilir. Ancak zaten bu toprakları istila ederek genişlemeyi düşünen Mengü için teşvik edici olmuş olabilir. Mesela bunlardan biri Ermeni kralı I. Hetum'dur. Grigor, Hetum'un Mengü Han'ın yanına gidip huzura kabul edildiğini kaydeder: "*Kral (Hetum) Tanrının yardımıyla Han'ın yanına varınca iyi kabul gördü. Han, Ermeni kralını çok taltif etti. Her şeyi onun istediği gibi halletti ve onu çok sevindirerek kendi memleketine uğurladı*" (Grigor, a.g.e., s.46.) Ermeni tarihçisi Hayton'un ifadeleri bu iddiaları teyit etmektedir. Hayton'a göre Mengü ziyaretçisine (I. Hetum'a) Hülâgû Han komutasındaki büyük bir Moğol ordusunun Bağdat'a saldıracağına, onların can düşmanı Halifeyi öldüreceğine ve kutsal toprakları Hristiyanlara devredeceğine dair teminat verdiğini de işaret etmektedir. (Grousset, a.g.e., s.317.)

<sup>1464</sup> Galstyan, a.g.e., s.123-126; Spuler, a.g.e., s.225-226; Roux, a.g.e., s.312.

<sup>1465</sup> Cüveynî, a.g.e., s.234.

<sup>1466</sup> Rubruk, a.g.e., s.141.

<sup>1467</sup> İlk dönem Osmanlı arşiv belgeleri ve Müslüman kaynaklar tam tersine o dönemde Anadolu'daki Hristiyan halkın nüfusunu yüzde on nispetinde olduğunu zikrederler. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. İbrahim Tellioğlu, "Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme", *Turkish Studies*, Vol:2/2, Erzincan, 2007, s.654–664

Rum, Ermeni, Süryanî ve Yakubilerden oluşan Anadolu'daki Hristiyanlar eskiden olduğu gibi Selçuklu döneminde de birbirleriyle uyum içinde değillerdi. Moğol hâkimiyetiyle beraber İlhanlıların dini politikalarının belirlenmesinde önemli görevler üslenmişlerdir. Özellikle Moğolların Memlûklüler karşısında yenilgiye uğramasıyla bu bölgedeki Hristiyanların değeri daha da artmıştır. İlhanlılar hem Anadolu'daki muhalif guruplar hem de Katolik dünyasına karşı Hristiyan tabasının devamlı desteğini almış bunun için de onları memnun edecek bir siyaset gütmüştür.<sup>1468</sup> İlhanlılar, Katolik dünyası ile ilişkilerinde şark Hristiyanlarını bir koz olarak kullanmışlardır.<sup>1469</sup> Politikaları gereği bu Hristiyan unsurları Batıya karşı yürüttükleri diplomatik faaliyetlerinde de kullanmışlardır.<sup>1470</sup> Nesturi olan Rabban Sauma, Thomas İlduç ve Buscarel de Gisolf bu amaçla gönderilen elçilerdendir.<sup>1471</sup>

İslam ülkelerini talan eden ve Sünni İslamın hamisi olan Abbasi Halifeliğine son veren İlhanlılar, Anadolu'daki Hristiyanları Türk ve İranlılardan kendilerine daha yakın görüyorlar ve onlara daha çok güveniyorlardı. Bu sebeple de onlara diğer unsurlara karşı daha yakın davranıyor istihbarat amaçlı kullanıyorlar<sup>1472</sup> ve bazı imtiyazlar tanıyorlardı. Anadolu Hristiyanları, Moğolların sağladığı bu imtiyazlarla daha da zenginleşiyor, refah seviyeleri yükseliyordu. Sivas pazarı gibi birçok pazarlarda söz sahibi olmuşlardı. İlhanlıların Hristiyan yanlısı bu dini siyasetleri Selçuklu idaresindeki Hristiyanların taşkınlıklarına sebep olmuştur.<sup>1473</sup>

Buna mukabil Anadolu Rumları her fırsatta Müslümanlara karşı Moğolları destekliyorlar yaşadıkları bu topraklarda İşgalci Moğol güçlerine her türlü yardımda bulunuyorlardı. Moğollar Hristiyanların desteği sayesinde istila ettikleri Anadolu topraklarında rahatça hareket edebiliyorlar, barınma, erzak temini, casusluk faaliyetleri gibi birçok noktada onlardan istifade ediyorlardı. Nitekim Baybars 1277

<sup>1468</sup> Yuvalı, "İlhanlı Hükümdarlarının Dinlere Bakışı," s.550–553.

<sup>1469</sup> Mesela bu konuyla ilgili olarak Hülâgû Han 1260 yılında Fransa Kralına göndermiş olduğu mektubunda Şark Hristiyanlarının kendi idareleri altında olduğunu vurgulamaktadır. (Yuvalı, "Kuruluş Devrinde İlhanlı-Papalık Münasebetleri", s.4–5.) Bu yazışmalarda Katolik dünyasının en önemli amaçlarından biride Şark Hristiyanlarının menfaatlerini koruyup kollamak, onları papalığı tanımaya ve kiliseleri birleştirmeye ikna etme gayretiyle Moğollarla ilişkileri sürdürmek olmuştur. (Yuvalı, "İlhanlı Hükümdarlarının Hristiyan Dünyası İle Münasebetleri," s.276–277.)

<sup>1470</sup> Mesela D'ohsson Abaka Han'ın Papa XXI. Jean'a elçi olarak iki Ermeni'yi gönderdiğini söyler. Bu konu hakkında bkz. D'ohsson, *a.g.e.*, s.247-248.

<sup>1471</sup> Yuvalı, "İlhanlı Hükümdarlarının Hristiyan Dünyası İle Münasebetleri," s.275–276

<sup>1472</sup> Galstyan, *a.g.e.*, s.33.

<sup>1473</sup> Bu konudaki örneklerle ilgili bkz Turan, *Türkiye*, s 494; Erdem, "Olcâyâtü Han'ın Ölümüne Kadar..." s.23.

yılında Anadolu'ya girdiği zaman Moğollara yardım ettikleri gerekçesiyle Hristiyanlara ait bir Rum şehrini imha etmiştir.<sup>1474</sup> Yine bu tarihte Memlûklerin Anadolu'ya girmeleri sonucu yapılan savaşta yenilerek dağılan ve Memlûk ordusunun önünden kaçan Moğol askerlerine en büyük destek ve yardımı Hristiyan Rum halkı yapmıştır. Mısırlıların önünden kaçan İlhanlı askerlerini saklayıp onları düşmanlarından gizlemişler ve onların her türlü barınma ve gıda ihtiyacını da sağlamışlardır.<sup>1475</sup>

Trabzon İmparatorluğu ile Moğollar arasındaki ilişkiler konusunda kaynaklarda oldukça az ve belirsiz ifadeler bulunmaktadır. Moğollara tabi birinin bizzat Moğol Han'ını ziyaret etmesi Moğolların bölge üzerinde hâkim olduklarını göstermektedir.<sup>1476</sup> Ayrıca 1253 yılında Moğol Han'ını ziyaret eden Rubruk, Trabzon'dan geçerken bu bölgenin Moğollara tabi olduğunu bildirmektedir.<sup>1477</sup> Anadolu'nun Moğol hâkimiyetine geçmesiyle Trabzon Rumları, ortaya çıkan bu yeni durumdan istifade etmek istemiştir.<sup>1478</sup> Moğolların, Tebriz'i Asya'nın politik ve siyasi merkezi yapması, Trabzon'un ekonomik gelişmesinde önemli katkı sağlamıştır. Fakat Moğolların Karadeniz politikası konusunda kaynaklarda oldukça az bilgi bulunmaktadır. Trabzon İmparatorluğu'nun Sinop'u tekrar ele geçirmesinde Moğolların rolü konusunda kaynaklarda bilgi bulmak güçtür. Moğol hâkimiyeti

<sup>1474</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.599-600. Ebu'l Ferec Baybars'ın "Roman" adındaki Hristiyan şehrini kılıç ucu ile imha ettiğini anlatırken bu imhanın sebebini de Baybars'ın söylediği şu cümleyle açıklamaktadır: "Tatarlar bunlara güvenerek kuvvetleniyor ve Suriye'ye geçiyorlar." (Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.600.)

<sup>1475</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.600.

<sup>1476</sup> J. P. Fallmerayer, Trabzon İmparatorlarından hiç kimsenin asla Moğolların merkezi Karakurum'a gitmediğini ifade etmiştir. Moğol Hanları bilhassa iyi ilişkiler içerisinde buldukları kralları ve hanedanları saray ordugâhlarına gitme vazifesine mecbur tutmamışlardır. J. P. Fallmerayer, *Trabzon Rum İmparatorluğu'nun Tarihi*, çev. Ahmet Cevat Eren, TTK. Kütüphanesinde Yayınlanmamış çeviri, s. 108. Berthold Spuler ise 1253 yılına kadar Trabzon İmparatorluğu ile Moğollar arasında pek ciddi bir münasebetin bulunmadığını, ancak 1253 yılında Trabzon İmparatorunun Karakurum'a Mönge'ye elçi gönderdiğini belirtmiştir. Hûlâgû'nun ölümüne kadar Trabzon'un kısmen de olsa Moğollara tabi olduğunu belirten Spuler, az da olsa onlara yardımcı kuvvet gönderdiğini ifade etmiştir. (Spuler, *a.g.e.*, s. 75-76.)

<sup>1477</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.29; Ayrıca Hamdullah Müstevfi (ö. 750/1349), Trabzon'un bölgedeki büyük şehirlerden olduğunu ve buradan İran hazinesine her yıl 30.000 dinar gönderildiğini kaydetmektedir. Mahmut Ak, "İslam Coğrafyacılarına Göre Trabzon", *Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998, Bildiriler*, Trabzon 1999, s.32.

<sup>1478</sup> Trabzon Rum Devleti ile Moğollar arasındaki ilişkiler hakkında bkz. Murat Keçiç, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler 1204-1404*, Ankara Ünivrsitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009.

sayesinde Trabzon Rumları yaklaşık olarak otuz yıl boyunca bölge için önemli olan Sinop limanının kontrolünü ellerinde tutmayı başarmışlardır.<sup>1479</sup>

Moğollar tarafından Anadolu'nun istilasında büyük rol oynayan Hristiyan grupların Anadolu'daki birçok şehrin özellikle Erzurum ve Kayseri'nin Moğolların eline geçmesinde büyük katkıları olmuştur. Bu Hristiyan guruplar içerisinde İlhanlı siyasetinde en büyük rol, muhakkak Ermeni ve Gürcülere aittir. Bu sebeple bu iki Hristiyan topluluğu ayrı olarak ele almanın daha uygun olacağı kanaatindeyiz.

### 3.2.2.1. Moğol-Ermeni Yakınlaşması ve İlhanlı Dini Siyasetindeki Rolü

XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Orta Asya'yı hâkimiyetleri altına alan Moğollar, Yakın ve Ortadoğu'yu da tehdit etmeye başladı. 1220 yılında Cebe ve Sübüdey(Sübetay) Noyan komutasında Azerbaycan ve Kafkasya'ya giren, Gence ve Tiflis'i alıp<sup>1480</sup> güneye yönelerek 30 Mart 1221'de Meraga'yı ele geçiren Moğollar, batı yönünde yaptıkları bu ilk akınlarına Cengiz Han'ın 1227 yılında ölümünden sonra daha yoğun olarak devam ettiler. Ermenilerin Moğollarla bu ilk karşılaşmalarından sonra yoğun olarak Moğol taarruzu Ögedey Han döneminde 1231 yılında Curmağun Noyan'ın Celaleddin Harzemşah'ın peşinde bu bölgeye gelmesiyle devam etti.<sup>1481</sup> 1232 yılına gelindiğinde Moğollar artık Ermenistan'ı itaat altına alarak kendilerine bağlamışlardı.<sup>1482</sup>

Bu tarihten sonra Moğollar Anadolu'ya yaptıkları tüm taarruz ve seferlerde Ermeni askerlerini ön planda kullanmışlardır.<sup>1483</sup> Ermeni askerlerin yer aldığı Curmağun Noyan komutasındaki Moğol kuvvetleri 1239'da Kars ve Ani şehirlerini tahrip etmiş, 1242 yılında Erzurum'u iki aylık bir kuşatma sonucunda Ermeni asıllı

<sup>1479</sup> Keçiş, *a.g.e.*, s.156-157.

<sup>1480</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.37.

<sup>1481</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.187; Sümer, *a.g.m.*, s.1-3.

<sup>1482</sup> Mehmet Ersan, *Selçuklular Zamanında Anadolu'da Ermeniler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2007, s.184. Moğolların Ermenistan'ı zaptı konusunda daha geniş bilgi için bkz. Gürsoy Solmaz, "Ermeni Müverrihlere Göre Moğollar", *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 14, Erzurum, 2000. s.216-270.

<sup>1483</sup> Grigor, *a.g.e.*, s.33-34; Kiragos Baycu Noyan'ın Rum sultanlığına karşı yaptığı saldırı sırasında Moğol ordusunda savaşan Gürcü ve Ermeni prensleri arasında Avak, Şahinşah, Vahram ve oğlu Akbuğa, Haçenli Celal ve Hasan, Celal'in teyzesinin oğlu Grigor Dufin'in olduğunu söyler.(Kiragos, *a.g.e.*, s.155); Galstyan, *a.g.e.*, s.33.

Mühtedi'nin ihanetiyle ele geçirmiştir.<sup>1484</sup> Yine aynı şekilde Köseadağ bozgunundan sonra Kayseri'yi de dönme olan içdiş başı Hajuk oğlu Hüsam adındaki Ermeni'nin ihanetiyle ele geçiren Moğollar Anadolu'yu tahakkümü altına almıştır.<sup>1485</sup>

Ermeni tarihçileri Moğollara çok farklı şekilde yaklaşıyorlardı. Özellikle Güney Kafkas Bölgesi manastırlarında yetişen –Genceli Kirakos, Magakiya ve Ovsepyan gibi– tarihçiler Moğol istilacıları hakkında korku ve hiddet dolu fikirler yürüterek onları “*kan içen*”, “*amansız*”, “*zalim*” ve “*vahşi*” diye nitelendiriyorlardı.<sup>1486</sup> Onları, kendilerini sömüren ve yoksulluklarına neden olanlar olarak gösterirlerken, diğer Ermeni kaynakları da Moğolları barışsever ve hayırsever olarak anıyorlardı.<sup>1487</sup> Hiç şüphesiz bu Ermenilerin başında Anadolu Selçuklu Devletine tabi olan, İlhanlıların Anadolu siyasetinde büyük rol oynayan Kilikya Ermenileri vardır. Ancak Büyük Ermenistan topraklarında başlangıçta Moğolları kötüleyen müverrihler Hülâgû Han'ın bu bölgeye gelip Hristiyanlar lehine dini bir politika gütmesi nedeniyle bu düşüncelerini değiştirmişlerdir. Daha önce maruz kaldıkları Moğol katliamının suçlusuzluğu olarak kendilerini görüyorlar buna dini bir kılıfla bizzat günahlarından dolayı Tanrı'nın kendilerini cezalandırdığını düşünüyorlardı.<sup>1488</sup> Hatta Ermeni Katolikosu Partsrpertli Kostantin, Tanrının kendilerini hak ettiği kadar cezalandırmadığı, kendilerine lütufta bulunarak Moğol askerlerinin Hristiyanlara karşı kalbini yumuşattığı, günahlarından dolayı büyük ve ağır vergilere maruz kaldıklarını, Tanrının bütün dünyayı Hanın iradesine verdiği

<sup>1484</sup> İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.62-64; Ebu'l Ferec, *a.g.e.*, II, s.535; Turan, *Türkiye*, s.430.

<sup>1485</sup> Turan, *Türkiye*, s.441; Ersan, *a.g.e.*, s.185.

<sup>1486</sup> Galstyan, *a.g.e.*, s.21.

<sup>1487</sup> Hasan Oktay, “Ermeni-Moğol ilişkileri ve Moğollar ile İlgili Ermeni Kaynakları Hakkında Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, sayı 138, Haziran 2002, s.202.

<sup>1488</sup> Grigor, *a.g.e.*, s.32; Galstyan, *a.g.e.*, s.85, 88, 91 vd. Yine bununla ilgili bir Ermeni kaynağının aktardığı bilgiler ilginçtir: “*Ermenistan'ı harap, ahalisini vergi memurlarının ve Tatar askerinin zulmünden mecalisiz gören ruhani reis, bu felaketlere insanların günahlarının sebebiyet verdiğini anladı. Çünkü herkes kendi havasında yaşamaktan başka bir şeyi düşünmüyordu. İzdivacın mukaddes kanunlarına tabiiyet eden yoktu. Tıpkı dinsizler gibi, aynı kandan (bir batından olan kardeş, evlat gibi) kimseler bir diğeri ile evleniyor, her isteyen kendi hava ve nefesine tabi, olarak, karısını bırakıp, hevesine giden kadını alıyordu. Oruç tutan yoktu. Ayırım yapmadan dinsizlerle münasebette bulunuyorlardı. En fenası şu idi ki: Despotlar para mukabilinde mukaddes ayini yapıyorlardı. Çocuklar, alenen doğru düzgün söz söylemekten aciz cahiller, rahip vazifesini ifa ediyorlardı. Zina edenler, kötü ahlak sahibi kadınlarla düşüp kalkan kimseler, mukaddes vazifeler görüyorlardı. Velhasıl büyük küçük herkes bütün haksızlıkları, her türlü uygunsuz hareketleri yapmaktan çekinmiyordu. Bu gibi hallerin önüne geçmekle mükellef olan papazlar bile bu çulğunca hayata iştirak ediyordu. Katolikos âlim ve mantık ilmi sahibi olan Vartabet Vartan marifetiyle mezhep hükümlerine dair bir dini genelge yazdırmakta hızlı hareket etti*”. (Solmaz, *a.g.m.*, s.248) Bu konudaki yorumlar için bkz. Oktay, *a.g.m.*, s.14-15.

gibi fikirleri ifade eden, Moğollara dini bir üstünlük atfederek onları öven ve itaati tavsiye eden bir mektup yayınladı.<sup>1489</sup>

Daha Köseadağ bozgunundan önce Ermeniler Moğolları kendilerinin bir müttefiki görmüşler, İslam dünyasına karşı onları Hristiyanların kurtarıcıları olarak kabul etmişler ve onlara kayıtsız şartsız itaat etmişlerdir.<sup>1490</sup> Küçük Ermenistan kralı I. Hetum (1226–1269) Köseadağ savaşından hemen sonra Selçuklulara tabiiyetini tanımayarak vakit kaybetmeden Moğollara tabi olup vergi ödemeyi kabul etmiş ve 1247 yılında kardeşi Simbat'ı değerli hediyelerle birlikte Güyük Han'a göndermiştir.<sup>1491</sup>

Türkiye Selçuklularının Köseadağ'da bozguna uğramasından sonra Moğollara bağımlı olan I. Hetum onların Hristiyanlara olan teveccühünden cesaretlenerek Doğu Hristiyanlığının kurtuluşunu bir Haçlı–Moğol ittifakında görmüştür. I. Hetum bu yolda gerek papalık gerekse haçlı kontları nezdinde girişimlerde bulunmuş ve kızlarını bölgedeki haçlı kontlarıyla evlendirerek bir hanedan ittifakı oluşturmak istemiştir.<sup>1492</sup> Ancak I. Hetum'un Moğollarla ittifak çağrısına aralarının iyi olmamasına rağmen sadece Antakya Prinkepsliğinden olumlu cevap gelmiştir.<sup>1493</sup>

Ermeni Kralı bir yandan da Moğollarla ittifaklarını güçlendirmek ve Hristiyanlar lehine imtiyazlar koparmak için 1253 yılında büyük han olan Mengü'nün karargâhına gitti. Moğol sarayına kendi isteğiyle giden ilk kral olan I. Hetum, Han'ın huzuruna vardığında çok iyi karşılanmış ve taltif edilmiştir.<sup>1494</sup> Ermeni Kralı dönerken de Mengü Han'dan birçok imtiyazlar kopardı. Hatta bu

<sup>1489</sup> Bu mektup hakkında daha geniş bilgi için bkz.. Galstyan, *a.g.e.*, s. 87-89

<sup>1490</sup> Kaynaklar bununla ilgili örneklerle doludur. Mesela Moğollarla yapılacak savaşta Selçuklu ordusunda görev alması gereken Ermeniler yapılan anlaşma ve ödenen ücretlere rağmen sözlerinde durmayıp anlaşmalarına riayet etmemişlerdir. Çeşitli bahanelerle zaman kazanan Ermeniler Köseadağ'da Selçuklu ordusuna katılmadıkları gibi daha sonra Kayseri'nin kuşatması sırasında buraya geldikleri halde savaşa girmeden kaçmışlardır. (Ebu'l Ferec, *a.g.e.*, II, s.542-543; İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.79.)

<sup>1491</sup> Grigor, *a.g.e.*, s.37-38; Galstyan, *a.g.e.*, s.17-20.

<sup>1492</sup> Ersan, *a.g.e.*, s.191; Ermeni Kralının bu amaçla ilk olarak Kıbrıs'taki haçlı krallığı ile kız alıp vererek akrabalık kurma yoluna gitmiştir. Nitekim 1237 yılında I. Hetum'un kız kardeşi Stephanie ile Kıbrıs Kralı I. Henry'nin evlendiği görülür. (Runciman, *a.g.e.*, III, s.200)

<sup>1493</sup> Ersan, *a.g.e.*, s.191; 1219-1225 yılları arasındaki taht kavgalarından beri arası açık olan Antakya Prinkepsliği ile Kilikya Ermeni Krallığı'nın ilişkileri 1253 yılında I.Hetum'un Kızı Sbylle ile VI.Bohemund'un evlenmesiyle düzelmiştir. (Runciman, *a.g.e.*, III, s.237.)

<sup>1494</sup> Ebu'l Ferec, *a.g.e.*, II, s.555-556; Kiragos, *a.g.e.*, s.199; Galstyan, *a.g.e.*, s.46; Jean Sieur de Joinville, *Chronicle of the Crusades of St.Lewis* çev:Cüneyt Kanat, Ankara 2002, s.84; Solmaz, *a.g.m.*, s.258.

imtiyazlar içerisinde Ermenilerin Mukaddes toprakların Müslümanlardan korunması için yardım isteğini olumlu karşılamışlar, Moğol komutanları Arz-ı Mukaddesi İslam hâkimiyetinden kurtarmak için Hristiyanlarla birlikte hareket edeceklerinin sözünü vermişlerdir.<sup>1495</sup> Moğollara tabi olup Suriye ve Kafkaslardaki Hristiyanların konumunu güçlendirmede başarılı görülen Kilikya Ermenileri, Moğollarla yapılan ittifaka diğer hiçbir vasal da görülmeyen bir sadakatle bağlı kalmışlardır.<sup>1496</sup>

Moğollar açısından Ermenilerin kendilerine müttefik olmaları büyük önem arz ediyordu. Çünkü en büyük düşmanları Memlûklere karşı Suriye'deki faaliyetlerinde de en büyük desteği Hristiyan gruplardan başta Ermeni ve Gürcülerden görüyorlardı. Ayrıca İlhanlılar Anadolu'ya tam olarak hâkim olamamışlar, özellikle kendilerine muhalif sosyal ve dini zümrelere karşı Anadolu'da yaşayan Hristiyan guruplardan Ermenilerin desteğine büyük ihtiyaç duyuyorlardı. İlhanlılar kendilerine muhalif olan Ahi ve Türkmen gruplara karşı tabileri olan Selçuklu idaresinden daha çok Ermenilere güveniyorlardı. Nitekim İlhanlıya metbu Selçuklu yönetimi ve idarecileri Ahi ve Türkmenlerin herhangi bir isyan ve taarruzun bastırılmasında hem yavaş hem de isteksiz davranıyorlardı.

Büyük Ermenistan ve Kilikya Ermenilerinin desteği İlhanlıların ittifak yapmış iki büyük düşmanı olan Altınordu ve Memlûklerle mücadelesi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan Hûlâgû Han son zamanlarında Altınordu ile mücadele ederken diğer düşmanı Memlûklere karşı da Ermeni Kralı I. Hetum'u çağırılmış ve ondan Suriye üzerine bir saldırı düzenlemesini istemiştir.<sup>1497</sup> Bunun sonucunda da Ermeni Kralı 1264 yılında Suriye'ye bir sefer düzenlemiş, Anadolu'dan gelen Moğol birliklerinin desteğine rağmen yenilgiyle sonuçlanmıştır.<sup>1498</sup> Ermeniler İlhanlılarla olan bu ittifaklarına o kadar güveniyor,

<sup>1495</sup> Ersan, *a.g.e.*, s.193. Bunların yanında Ermeni kaynaklarının anlatımına göre I. Hetum başka imtiyazlar da elde etmiştir. Ermeni Tarihçilere göre: "13 Eylül'de Mangu Han'ın karargâhına dâhil oldular. Onu bütün haşmetiyle tahta cülus buldular."Hetum" hediyeleri takdim etti. "Mangu" kendisine imzasıyla süslü bir yarlıg tevdi etti. Bu beratta, Hetum ve teb'ası aleyhinde kimse tarafından bir tecavüzde bulunulmaması şiddetle emrediliyordu. Bütün kiliselerin vergilerden muafiyetine dair ayrıca bir ferman daha verdi." (Solmaz, *a.g.m.*, s.257-258.)

<sup>1496</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.53-54.

<sup>1497</sup> Runciman, *a.g.e.*, III, s.271-272; Turan, *Türkiye*, s.527; Ersan, *a.g.e.*, s.200.

<sup>1498</sup> Hatta Ermeni Kralının aynı sene (1264) içerisinde Suriye'ye ikinci bir sefer düzenlediğini görüyoruz. I. Hetum Moğollar ile müttefik olarak saldırdığı ve orduda bulunan Moğol askerlerinin çok olduğu intibamı vermek maksadıyla bin kadar askerlerine Moğol bork ve elbisesi giydirmiştir. (Makrîzî, *Sülûk*, II, s.511.)



Moğolları gözlerinde o kadar büyütüyorlardı ki hem Anadolu'da Moğol muhaliflerine, hem de Memlûklere meydan okumaktan geri kalmamışlardır. Hatta Baybars'a "köle" diye hitap ederek hakaret etme cüretini bile göstermişlerdir.<sup>1499</sup>

İlhanlılar Hristiyanlara karşı uyguladıkları bu dini siyasetleriyle Anadolu'daki Ermeni devletini ve diğer Hristiyan unsurları kendilerine sadık bir vasal olarak bağlamışlardır. Moğollara yardım ve yataklık etmenin karşılığında da Ermeniler hem Hristiyanların lehine birçok menfaatler elde etmişler hem de Anadolu'daki Hristiyan varlığı ve Kilikya Ermeni Krallığının muhafazasını temin etmişlerdir. Müslümanlar için bir zulüm olan Moğol istilası ve İlhanlı hâkimiyetinin Hristiyanlara getirdiği nimetleri Urfalı Vahram, "Tanrı, gök kapılarını açtı ve yeryüzü bereketle dolup cennete döndü" ifadeleriyle tasvir etmektedir.<sup>1500</sup> Ancak bu durum Memlûklerin Kitboğa komutasındaki Moğol ve Ermeni birliklerini Ayn Calut'ta yenmesiyle değişmiş ve bundan sonraki süreçte Ermeniler sürekli Memlûklerin baskısına maruz kalmıştır. Ermeni-Moğol ittifakı XIII. yüzyılın son çeyreğinde Memlûklerin ve isyan halindeki Türkmenlerin tepkilerini Ermenilere yöneltmelerine yol açtı. Moğol politikası açısından bunun faydası Ermenileri Memlûk ve Türkmen saldırılarına karşı bir bariyer ve tampon olarak kullanmalarıydı. Böylece İlhanlılar doğrudan Memlûkler tarafından kendilerine yönelik saldırıları uzak tutarak vasalları olan Ermeni toprakları üzerinde tutmuşlardır.<sup>1501</sup> Ayrıca İlhanlılar Memlûklerle mücadelelerini, çoğunluğu Ermeni ve Gürcülerden oluşan Hristiyan birlikleriyle destekledikleri gibi Suriye topraklarına yaptıkları saldırılarının büyük bir kısmını da Ermeni toprakları üzerinden yapmışlardır. Bu seferler sırasında Moğol ordusu içerisindeki Ermeni unsurlar Müslümanlara karşı daha da hasmane bir tutum takınmışlar; onların camilerini yakıp yıkmışlar, ileri gelen Müslüman din adamlarını öldürmüşlerdir. Memlûk kaynakları Ermenilerin bu tutumları ile ilgili örneklerle doludur.<sup>1502</sup>

<sup>1499</sup> Grigor, *a.g.e.*, s.69-70; Makrîzî, *Sülûk*, II, s.552.

<sup>1500</sup> Ersan, *a.g.e.*, s.199; Ermeni tarihçiler tarafından yaygın olarak kullanılan bu tür ifadeler için Galstyan'ın *Vahram Vakayinamesinden Alıntı* kısmına bakınız. Galstyan, *a.g.e.*, s.189-195.

<sup>1501</sup> Hûlâgû'nun ölümünden itibaren Abaka döneminden İlhanlı devletinin son zamanlarındaki sulh dönemlerine kadar Gâzân Han zamanındaki birkaç sefer dışında İlhanlı-Memlûk mücadelesinin birçoğu Ermeni toprakları üzerinde yahut yakınlarında gerçekleşmiştir.

<sup>1502</sup> Bununla ilgili örnekler için bkz. Makrîzî, *Sülûk*, I, s.681-682; İbn Devâdarî, *Kenzü'd-Dürer*, IX, Kahire 1960, s.46; Galstyan, *a.g.e.*, s.60-61; Yine Müslüman Gâzân Han döneminde Vadi el-Haznedâr savaşından sonra 30 Aralık 1299'da Ermeniler Gâzân Han'ın emrine rağmen Şam'da

Ermeniler Abâkâ Han zamanında da İlhanlı halkları arasında Moğollara sadakatle bağlılıklarını sürdürmüşler, buna karşı da Moğollar gözünde Anadolu'daki diğer halklardan daha itibarlı bir konuma ulaşmışlardır. Moğol ordusunda her zaman en önemli mevkilerde savaşmışlar, özellikle Müslüman Memlûklere karşı yapılan savaşlarda Moğol askerlerinden daha cesur ve fedakârca ölüme atılmışlardır. Onların bu tutumları dini inançlarıyla da örtüşen İlhanlı dini siyasetinin ortaya çıkardığı haçlı zihniyetinden kaynaklanıyordu. İlhanlılarda onların bu düşüncesini siyasi çıkarları doğrultusunda kullanıyor, kendilerine sadakatle bağlı bu Hristiyanları Müslüman halka karşı koruyor, kolluyor ve şımartıyordu. Bu cümleden olarak Abâkâ 1277 yılında yayınladığı bir yarıklıkla Anadolu'da esir olan bütün Hristiyanların kurtarılıp özgürleştirilmesini emretmiştir.<sup>1503</sup>

Güyük Han döneminde, bu bölgede başlayan ve Hülâgû Han'ın döneminde sistemli bir şekilde oluşturulan Hristiyan yanlısı İlhanlı dini politikası, Gâzân Han döneminin sonuna kadar devam etmiştir. Ancak Ahmed Tekûdâr döneminde bu anlayış tamamen sekteye uğramış, Hristiyan yanlısı İlhanlı siyaseti son bulmuştur. Onun Müslüman olması ve haleflerinin aksine var olan politikaları terk ederek Müslümanlar lehine bir tutum içerisine girmesi bütün Hristiyanları tedirgin ettiği gibi ona karşı bir tavır içerisine girmelerine sebep olmuştur. Aynı şekilde Ermeni tarihçiler de ağız birliği etmişçesine onu kötülemektedirler. Ermeni kaynaklarına göre Ahmed Tekûdâr Hristiyanlığı tamamen yok etmek ve bütün dünyaya hükmetmek için İslam'ı yaymaya kararlıydı.<sup>1504</sup> Bu sebeple Ermeniler Ahmed Tekûdâr'e karşı Budist olan Argûn Han'ı desteklemişler, ona her türlü yardımda bulunmuşlardır.<sup>1505</sup>

---

büyük bir katliam yapmıştır. Ermeniler bu talan sırasında özellikle Camilere saldırmış, türbe ve medreselerdeki halı ve kandillere varıncaya kadar yağma etmişlerdir. Hatta gömülmüş paraları almak bahanesiyle cesetleri bile mezarlardan çıkarmış, birçok Müslüman'ı öldürmüş ya da esir etmişlerdir. (Ersan, *a.g.e.*, s.220).

<sup>1503</sup> Ebu'l Ferec bu iş için Abaka'nın yaşlı bir rahibi görevlendirerek ona asker verdiğini zikreder. Bkz. Ebu'l Ferec, *a.g.e.*, II, s.600.

<sup>1504</sup> Galstyan, *a.g.e.*, s.74.

<sup>1505</sup> Mesela Ermeni tarihçilerden Piskopos Stepanos'un vakayinamesinde bu konuyla ilgili anlatılanlar dikkat çekicidir. "... Hristiyan kanının akıtulmasını istemeyen Tanrı, kiliseye merhamet etti ve hayırlı amel gerçekleştirdi. Geceleyin Tanrı, Argûn'un bütün askerlerine cesaret verdi." Stepanos Tekûdâr'i aşağılayarak anlatımına şöyle devam ediyor: "...Ahmet kadın elbisesi giyerek kaçmaya çalıştı. Ancak yakalandı ve ayaklarından bağlanarak sürüklendi, eziyet edildi ve öldürüldü... Tanrı tarafından seçilen inançlı Argûn (daha ileriki sayfalarda putperest der) kral gibi memleketine döndü ve Aladağ'da Hanlık tacını giydi." (Galstyan, *a.g.e.*, s.74-77.)

Ahmed Tekûdâr'le kesintiye uğrayan İlhanlı Hristiyanlık politikası Gâzân Han'a kadar değişmeden devam etmiştir. İran'daki Moğollar, Gâzân Han (1295–1304) zamanında Müslüman olmuşlardı ama Papalık Moğollar sayesinde Müslümanlardan kurtulma fikrini yaşatmaya devam ediyorlardı. Gâzân Han Sünni'ydi. Her yeni din sahibi gibi o da diğer dinlere karşı bazı uygulamalarda bulundu. Kiliseleri yaktırdı, Budist rahipleri zorla Müslüman yaptı, Nasturi Hristiyanlarının öldürülmesine ses çıkarmadı. Gâzân Han'ın ilk yıllarında Hristiyanlar aleyhinde vermiş olduğu kararlar Ermeni Kralı II. Hetum'un ziyaretiyle tamamen değişmiş ve önceki karar ve uygulamalar geçerliliğini kaybetmiştir.<sup>1506</sup> Hristiyan dünyası kiliseleri yaktırsa, Hristiyanları öldürtse bile, Memlûklere karşı oluşu nedeniyle Müslüman Gâzân Han'ı hala Hristiyanlığın umudu olarak görüyordu. Bunda Ermeni propagandasının da önemli bir etkisi vardı. Ermeni Kralı II. Hetum, Gâzân Han'ı İslam'a karşı mücadelenin şampiyonu gibi tanıtıyordu. II. Hetum, Gâzân Han'ı kiliselerin yakılmaması ve Hristiyan din adamlarının öldürülmemesi konusunda ikna etmişti. Gâzân Han daha önce verdiği bu emirleri geri almış, hazırlanan broşürlere göre, Gâzân kendini Müslüman olmaya çağırانların kellesini uçuruyor, Kudüs'ü kurtarıp, Haçlılara geri veriyordu.<sup>1507</sup> Ermeni Kralının ziyaretinden sonra Memlûklerle de var olan düşmanlık sebebiyle Gâzân döneminde de seleflerinden pek farklı olmayan bir siyaset devam etmiştir. Hatta bu dönemde Gâzân Han kendisine karşı Anadolu'da Moğol valilerinin isyanında en büyük desteklerden birini Hristiyan olan bu Ermeni devletinden görmüştür.<sup>1508</sup>

Müslüman olmasına rağmen Gâzân Han'ın Hristiyanlara karşı bu dostane tavırları Ermenileri Memlûklere karşı Moğol yardımı hususunda da ümitlendirmiştir.

<sup>1506</sup> Ebu'l Ferec, *a.g.e.*, II, s.657-658.

<sup>1507</sup> Aynı düşünce Ermeni kaynaklarında geçen Büyük Han Mengü ile Kral I. Hetum arasında imzalandığı söylenen antlaşma metninde de geçmektedir. Bu konuda bkz. Galstyan, *a.g.e.*, s.127-131.

<sup>1508</sup> Gâzân Han devrinde İlhanlı hakimiyetine karşı muhalefet merkezlerinden biri haline gelen Anadolu'da her biri Moğol asıllı komutanlardan sırasıyla Toğaçar (Toğaçar isyanı hakkında bkz. Aksarâyî, *a.g.e.*, s.152-157; Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mübarek-i Gâzâni /Jahn*, s.101; Turan, *Türkiye*, s.616-617; Erdem, *a.g.e.*, s.339-343; Özgüdenli, *a.g.e.*, s.68-71.) Baltu (Baltu isyanı hakkında bkz. Aksarâyî, *a.g.e.*, s.158-164; Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mübarek-i Gâzâni /Jahn*, s.105; Turan, *Türkiye*, s.618-619; Erdem, *a.g.e.*, s.344-345; Özgüdenli, *a.g.e.*, s.71-72) ve Sülemiş (Sülemiş isyanı hakkında bkz. Aksarâyî, *a.g.e.*, s.193-195; Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mübarek-i Gâzâni /Jahn*, s.1024; Turan, *Türkiye*, s.622-624; Erdem, *a.g.e.*, s.356-360; Özgüdenli, *a.g.e.*, s.87-89) 696/1296-698/1299 tarihleri arasında merkeze karşı isyan bayrağını açmışlardır. Ancak bu isyanlar zorla bastırıldıysa da bu karışıklıklar Anadolu'daki İlhanlı nüfuz ve otoritesini temelden sarsmıştır.

Ancak durum Gâzân Han'ın halefleri zamanında değişmiş, Olcâyâtü ve Ebu Said dönemlerinde Anadolu'ya atanan Müslüman Moğol valileri Hristiyanlara karşı uygulanan dini politikaları terk etmişlerdir. Bu valilerden Bulargu<sup>1509</sup> ve Timurtaş<sup>1510</sup> Noyanlar eski müttefikleri olan Ermenilere karşı taarruzda bulunmaktan da geri kalmamışlardır.

İlhanlılar istila döneminden bil itibar Hristiyan unsurları politikalarının gereği olarak diplomatik faaliyetlerinde kullanmaktan geri kalmamışlardır. Bu Hristiyan unsurlar içerisinde Ermeniler de mühim roller oynamışlardır. Mesela Güyük Han döneminde Hristiyan Katolik dünyasıyla var olan diplomatik görüşmelerde ve ittifak çabalarında önemli katkı sağlayan Ermeni diplomat Sarkis'dir.<sup>1511</sup> Yine Hûlâgû Han tarafından Abbasi Halifeliğine 1258 yılında gönderilen Moğol elçilik heyetinin başında bulunan Proş, bir Ermeni prensidir.<sup>1512</sup> İslam dünyasının lideri konumundaki hilafet merkezine şehrin teslim edilmesini isteme noktasında bir Ermeni prensinin elçi olarak tercih edilmesi İlhanlı din politikasının gereği olarak düşünülebilir.

İlhanlıların Ermenilere karşı gütmüş oldukları bu politikalarında Katolik dünyasından gelecek olan beklentileri de etkili olmuştur. İlhanlılar Memlûklere yenilmeleri ve Ortadoğu'da Altınordu-Memlûk ittifakıyla yeni güç dengelerinin oluşması sonucu İlhanlılar siyasi çıkarları gereği Katolik dünyası ile ittifak kurma çabalarını artırmışlar, bu sebeple de Şark Hristiyanları ve Ermenileri kullanmaktan geri durmamışlardır. Mesela Ermeni Kralı Oşin bu amaçla Adana konseyinde halkın öfkesine rağmen seleflerinin takip ettiği gibi Katolik Kilisesiyle uyum içinde

<sup>1509</sup> Samimi bir Müslüman olan Bulargu, bölgenin Abbasiler döneminde Müslüman beldesi olduğunu, sonradan Ermenilerin buraları istila ettiğini öğrenmişti. Adana'ya ulaştığında yolu üzerinde bulunan Halife Me'mun'un kızı Aişe'nin kabrini ziyaret ettiğinde buranın domuz pislikleriyle dolu olduğunu görmüş ve Ermeni Kralına karşı düşmanlık beslemiştir. Ermeni Krallığının Ayas ve Sis şehirlerine Camiler inşa etti. Bu tutumu karşısında Ermeni Kralı IV. Leon onu ortadan kaldırmak için Moğol beylerine şikâyet etmiş, Memlûkleri de kendisine karşı kışkırtmalarını haber alan Bulargu bir tertiple Ermeni Kralını öldürmüştür. (Kâşânî, *a.g.e.*, s. 114-118; Makrîzî, *Sulûk*, II, s.38,43,86; Sümer, *a.g.m.*, s.74-76; Ersan, *a.g.e.*, s.223-224).

<sup>1510</sup> Bulargu gibi Moğolların Anadolu valisi Timurtaş Noyan da ordusunun başında Ermenilere taarruz ederek bölgeyi tahrip etmiştir.(Makrîzî, *Sulûk*, II, s.237-246; Sümer, *a.g.m.*, s.86; Ersan, *a.g.e.*, s.225.)

<sup>1511</sup> Galstyan, *a.g.e.*, s.33; Ermeni Sarkis Abaga, Güyük Han ile Papa IV: İnnocent arasındaki sözleşmeleri tanzim etmiştir. (Oktay, *a.g.m.*, s.11-12.)

<sup>1512</sup> Kirakos, *a.g.e.*, s.364.

kalmaya, onların bazı ritüellerini benimsemeye yanaşmıştır.<sup>1513</sup> Ancak bu çabalar fayda etmemiş, İlhanelilerin güçlü olduğu müddetçe müttefiki olmanın avantajlarını kullanan Ermeniler, onların zayıflamasına paralel olarak müttefik olmanın cezasını çekmişlerdir. Çünkü Mısır ve Suriye’de güçlenen ve yeni bir siyasi güç olarak yükselen Memlûklerin hedefi haline gelerek ağır bir şekilde cezalandırılmıştır.

### 3.2.2.2. Gürcülerin İlhanlı Dini Siyasetindeki Roller

Moğolların Gürcü topraklarında ilk kez görüldüklerinde Gürcü Krallığı Kafkasların çoğuna hâkim durumdaydı. Moğolların bu bölgeye ilk ayak basması, Sübedey ve Cebe komutasındaki 20 bin Moğol askerinin Harzemşahlar Devleti hükümdarı II. Alâeddin Muhammed’i Hazar Denizi kıyılarına kadar takip etmeleri sebebiyle 1220 yılında yaşandı.<sup>1514</sup> Moğollar Ocak 1221’de yeniden Gürcü topraklarına saldırırsa da buradan hemen kuzeye geçerek Kalka Savaşında (1223) Rus ve Kıpçak ordusunu yenerek Moğolistan’a dönmüşlerdir.<sup>1515</sup> Gürcü topraklarının yerle bir edileceği 1236 yılındaki istilanın öncesinde de ülke, dağılan Harzemşahlar Devleti’ni yeniden ihyaya çalışan Celaleddin Harzemşah’ın Gürcülerden de askeri yardım talebine ret cevabı alıp Gürcü topraklarına saldırması ve 1226 yılında Tiflis’i ele geçirerek talan etmesi sonucu güçsüz duruma düşmüştür. Gürcü Krallığı yaklaşmakta olan Moğol işgaline karşı artık iyice savunmasız kalmıştır. Moğol komutanı Cormagon Noyan 1236 yılında Gürcü Krallığı toprakları üzerine yürümüş, ciddi bir direniş göstermeden 1238 yılında Gürcüler boyun eğmiştir. Kraliçe Rusudan, Papa IX. Gregory’den yardım talebinde bulunduysa da cevap alamamıştır.<sup>1516</sup> Bunun üzerine Gürcü Krallığı, Moğollarla anlaşma yoluna giden

<sup>1513</sup> Ersan, *a.g.e.*, s.225; Bu konuda daha önce de Kral II. Hetum’un çabaları olmuş, bütün Ermeni rahiplerini Katolik kilisesinin büyüklüğünü tanımaya zorlamış ancak büyük bir isyanla karşılaşmıştır. (Oktay, *a.g.m.*, s.20.)

<sup>1514</sup> Nikoloz Berdzenişvili, Simon Canaşa, İvane Cavahişvili, *Gürcüstan Tarihi*, terc: Hayri Hayrioğlu, Sorun Yayınları, İstanbul, 2000, s.157; Saint-Quentin Moğolların Gürcüstan’a girişini 1221 yılı olarak verir. (Saint-Quentin, *a.g.e.*, s.37.)

<sup>1515</sup> D’ohsson, *a.g.e.*, s.144-146; *Gürcüstan Tarihi*, s.157.

<sup>1516</sup> Rusudan 1239’da Papa’ya bir elçi göndererek, Moğollara karşı Avrupa şövalyelerinden bir grubun yardım için gönderilmesini istemiştir. Papa’da bir şövalye grubu yerine 1240’ta Tiflis’e, Dominiken misyonerlerini gönderip bir Katolik topluluğunu kurdurarak bu yolla mücadele edilmesini istemişse de başarılı olunamamıştır. (Muhittin Gül, “Türk- Gürcü İlişkileri Ve Türkiye

Gürcü asillerinden Avag aracılığıyla 1243 yılında teslim olmuş, Moğollara yıllık 50 bin altın vergi ve onları destekleyecek bir ordu vermek şartıyla<sup>1517</sup> resmen boyun eğmiştir.

Moğollar Gürcistan ve Kafkasları *Gurjistan Vilayeti* adıyla tanımlayarak dolaylı olarak denetimlerine almışlar; yönetim Moğol Han'ı tarafından onaylanmak şartıyla Gürcü hükümdarına bırakılmıştır. Kraliçe Rusudan'ın 1245 yılında ölmesiyle beraber Gürcü Krallığında fetret dönemi başlamış, Moğollar da tahta kimin çıkacağını bilinmemesini çok iyi kullanarak Gürcü asillerini ikiye bölmeyi başarmışlardır. Bu iki tarafın da IV. Giorgi'nin evlilik dışı oğlu VII. Davit "Ulu" ile Rusudan'ın oğlu VI. Davit "Narin" diye iki farklı kral adayı bulunmaktadır. 1245 yılında Moğollara karşı çıkan bir isyandan sonra Güyük Han 1247 yılında iki kralı da tahta çıkararak ve ülkeyi doğu ve batı olarak ayırmıştır. Böylelikle Moğollar Kafkasların bu zengin ve müreffeh<sup>1518</sup> devletini yaklaşık yedi yıllık bir istiladan sonra ele geçirmiş, Anadolu Selçuklulara uyguladığı gibi Gürcülere de iki kral tayin ederek onları bölmüş ve birlik olamamalarını sağlamışlardır.

Gürcistan 1256 yılına kadar kuzeydeki Altınordu devletinin vasalı olarak yaşadı. Bu tarihten sonra ülke İlhanlıların egemenliğine girdi. Moğollar Gürcistan'a büyük önem veriyorlardı. Çünkü Moğol Ordusu içinde çok sayıda Gürcü komutan ve askeri bulunuyordu.<sup>1519</sup> Özellikle Alamut (1256), Bağdat<sup>1520</sup> (1258) seferleri ile Ayn Calut Muharebesinde (1260) on binlerce Gürcü askerinin yer aldığı bilinmektedir.

---

Gürcüleri", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, c.XI, sayı:1, Haziran 2009, s.82.); Ayrıca bkz. *Gürcüstan Tarihi*, s.165.

<sup>1517</sup> Moğollarla yapılan anlaşma maddeleri hakkında daha geniş bilgi için bkz. *Gürcüstan Tarihi*, s.165.

<sup>1518</sup> Bu dönemde Gürcistan zengin bir ülkediydi. Gürcistan, vasalları dışında yılda 3.750.000 altın lira karşılığı gelire sahipti. Aynı yıllarda Anadolu topraklarının yıllık geliri 2.475.000, Irak'ın 2.250.000, İran'ın 2.153.000, İngiliz Krallığı'nın 1300 yılında 4.000.000 altın Frank, Fransa'nın 1311 yılında 3.000.000 altın Frank yıllık gelirleri vardı. Gürcistan'ın yıllık geliri olarak gösterilen bu rakama vasal ülkelerden gelen vergiler dâhil değildir. (*Gürcüstan Tarihi*, s.158.)

<sup>1519</sup> Moğol kağanı 1254 yılında değişik Moğol işgal ülkelerinde nüfus sayımı ve mal yazımı yaptırdı. Nüfus sayımı sonucu yapılan hesapta Gürcüler 9 haneden 1 asker hesabıyla yılda 90.000 asker çıkarmak zorundaydı. Bu hesaba göre o yıllarda Gürcistan nüfusu yaklaşık 5.000.000 civarındaydı. Doğal olarak bu nüfus içinde Gürcüler dışında azınlıklar da dâhildi. Bu rakamlara bakıldığında o yıllarda Gürcistan coğrafyasının ne kadar yoğun nüfus barındırdığı ortaya çıkar. Moğollar ve Harzemşah ile yapılan savaşlar sırasında yitirilen nüfus da hesaba katılırsa gerçek tablo daha net ortaya çıkar. (*Gürcüstan Tarihi*, s.168.-170) Bu durum Gürcistan'ın İlhanlılar açısından ne kadar önem arz ettiğini ortaya koymaktadır.

<sup>1520</sup> Ebu'l-Ferec Bağdat'ın istilası sırasında Moğol ordusu içerisindeki Gürcülerin Müslüman halkı öldürme konusunda çok ileriye gittiklerini belirtir. (Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.569-570.)

Neticede Gürcistan ve Kafkaslardaki Gürcü Krallığı güçsüz kalmış, ağır vergilerden ve zoraki askerlikten dolayı patlak veren yerel isyanlar Moğollar tarafından rahatlıkla bastırılabilmiştir.<sup>1521</sup> Moğolların Anadolu Selçuklu Devleti'ni yendiği Köseadağ Muharebesi (1243) sırasında iki tarafta da Gürcü askerleri bulunmuştur.<sup>1522</sup>

İlhanlılar Moğol ordusu açısından büyük öneme sahip olan Gürcistan'ı ellerinde tutmak için her türlü siyasi manevrayı yapmaktan geri kalmamışlardır. Bu dönemde Moğollar, güçlenmekte olan prensleri Gürcü tahtına karşı kışkırtıp bağımsızlıklarını tanıyarak merkezi bir Gürcü iktidarının oluşmasını engellemeye çalışmışlardır. 1266 yılında Samtskhe Prensi Sargis Cakeli Moğollar tarafından korunarak, Gürcü tahtına karşı kollarını açmıştır. Papa Sargis liderliğindeki Ortodoks Kıpçaklar, Gürcü saflarından ayrılarak İlhanlılarla birlikte hareket etmeye başlamış, böylece 1267'de Ahıska bölgesini iktidara batıda Ardeşen'e kadar olan bölgeyi ele geçirmişlerdir.<sup>1523</sup> Buna karşılık Doğu Gürcistan kralı II. Demetre (1259–1289) İlhanlılara karşı ülkesinde birliği sağlamaya çalışsa da başarısız olmuş ve idam edilmiştir. Ülkenin batısı çok zorlu koşullarda bağımsız kalabilse de doğusu ağır vergi ve siyasi belirsizlik altında ezilmiştir.<sup>1524</sup> VIII. Davit (1292–1310) zamanındaki ayaklanmalar da başarısız olmuştur.

Moğollar bu dönemde bazı prensleri ön plana çıkararak iç çatışma ortamı yaratmış ve bölgedeki hâkimiyetlerini sürdürmeye çalışmıştır. İlhanlılar Gürcü aristokratlar içerisinde kendi taraftarları olan kimseleri önemli görevlere getirerek bu amaçlarına ulaşma gayreti içindeydiler.<sup>1525</sup> Moğolların başarılı istihbarat çalışması yürüttükleri de göz önüne alınca bu bölgelere önceden gönderilen casuslar vasıtasıyla buradaki derebeyler arasında ihtilaf çıkararak kendilerine karşı önemli bir

<sup>1521</sup> Robert Bedrosian, *The Turco-Mongol Invasions and the Lords of Armenia in the 13-14th Centuries*, Columbia Üniversitesi, Doktora Tezi 1979, s.112.

<sup>1522</sup> Moğol saflarında en az üç bin Gürcü askeri yer alırken, Selçuklularla beraber Gürcü Akhaltsikhe Prensi Shamadavle savaşmıştır. Ermeni kaynakları içerisinde bu konuda en geniş bilgiyi Aknerli Grigor verir. (Grigor, *a.g.e.*, s.34.)

<sup>1523</sup> Tellioğlu, *a.g.m.*, s.658.

<sup>1524</sup> Gürcüler de Ermeniler gibi Moğol istilâsını günahlarından dolayı Tanrı'nın cezası olarak algılamışlardır. Bkz. Galstyan, *a.g.e.*, s.85-87.

<sup>1525</sup> Solmaz, *a.g.m.*, s.245-246; *Gürcüstan Tarihi*, s.176,178, 182, 193 vd.; Hatta İlhanlılar bu amaçla kendilerine yakın görüp çok güvendikleri Ermenileri bile önemli görevlere getirmişlerdir. Mesela Moğollar Doğu Gürcistan'a Şadin adında bir Ermeni'yi ön plana çıkarıp yüksek bir göreve getirmişlerdi. Onlar Şadin'i Gürcü sarayına sokup kral vekili tayin etmeyi bile tasarlıyorlardı. (*Gürcüstan Tarihi*, s.177.)

gücün oluşmamasını sağladıkları düşünülebilir.<sup>1526</sup> Nitekim hâkimiyetleri altına aldıkları bölgelere atadıkları vekillerin yanında güvendikleri ve bölge hakkında sağlıklı bilgiler alabilecekleri memurlar da görevlendirmişlerdir. Anadolu'da vezir Fahrettin Ali'nin ölümüyle Moğollar, Anadolu'ya yanında birçok milletten memurlar olduğu gibi Gürcü memurların da bulunduğu Fahreddin Kazvîni'yi vezir olarak tayin etmişlerdir.<sup>1527</sup>

Moğollar casuslar aracılığıyla Gürcülerin ileri gelenlerinin arasına fitne sokarak bir birlerine düşürüyorlar böylece feodal yapıdan oluşan birliği bozuyorlardı. Mesela Samtshe<sup>1528</sup> Beyi Sargis Cakeli hakkında kötü niyetli bazı kimseler Gürcü Kralı Davit Ulu'ya giderek kendisine karşı ayaklanma hazırlığı içinde olduğunu bildirdiler. 1266 yılında Tiflis'e gelen Sargis Cakeli, Davit Ulu tarafından yakalanıp zindana atıldı. İlhanlı Kağan'ı Abâkâ Davit Ulu'ya haber göndererek Sargis'i serbest bırakıp kendi yanına göndermesini istedi. Serbest bırakılan Sargis Cakeli, Abâkâ Han'a giderek artık Davit Ulu ile bir arada yaşayamayacağını, kendi bölgesi Samtshe'nin Gürcistan'dan ayrılıp bağımsızlık verilmesini istedi. Artık Gürcistan burada hiçbir tasarruf yetkisine sahip olamayacaktı. Gürcistan doğu-batı olmak üzere ikiye ayrılmıştı. Samtshe'nin de ayrılmasıyla ülke üç parçaya bölünmüş oldu. Ancak Anadolu topraklarını içine alan bu üçüncü parça artık Gürcistan olmaktan çıkmış, Moğol toprağı haline gelmiştir.<sup>1529</sup> Daha çok Kıpçak asıllı Türklerin yaşadığı bu bölgeyi İlhanlılar, hem Anadolu hem de Memlûklü devleti açısından denetimleri altında tutmak istiyorlardı.<sup>1530</sup> Memlûk ordusunun asker ihtiyacı daha çok Çerkez ve Kıpçaklardan sağlanıyor, Kıpçak köleler buradan veya bu güzergâhtan geçerek Mısır'a ulaşıyorlardı. Anadolu toprakları içerisinde olan bu bölgede önemli miktarda Türkmen nüfusu bulunuyordu. Bir Gürcü kaynağındaki bilgiye bakılırsa, 1247 civarında, Moğolların önünden kaçan ve o tarih için oldukça kalabalık sayılabilecek altmış bin kişilik bir Türkmen grubu, arasında Şavşat ve Artvin'in de bulunduğu

<sup>1526</sup> Galstyan, *a.g.e.*, s.34.

<sup>1527</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.118.

<sup>1528</sup> Samtshe: Gürcistan'ın güneybatı kesiminde yer alan bir bölgedir. XIII. yüzyılda bu bölge içerisinde Şavşat, Artvin, Kars ve Ağrı çevresini de kapsayan Erzurum'un Kuzey doğusunda bulunan bölgenin adıdır.

<sup>1529</sup> *Gürcüstan Tarihi*, s.180.

<sup>1530</sup> Vazelon manastırı kayıtlarından anlaşıldığı kadarıyla bölgedeki Hristiyanların % 52,7 si Rum kökenli değildir. Bunların büyük bir kısmının Hristiyan Kıpçak Türkleri olduğuna dair çeşitli kayıtlar vardır. (Tellioglu, *a.g.m.*, s..658.)



bölgeyi yurt tutmuştur. Bu Türkmen göçünün bir neticesi olarak da, XIII. yüzyılın son çeyreğinden itibaren, Rum-Ortodoks kültürü, Trabzon şehri dışında bölgedeki varlığını tamamen yitirmiştir.<sup>1531</sup>

Moğollar Gürcü ülkesini yağmalayıp talan ederlerken buradaki kiliselere dokunmamışlardır. İstila sebebiyle Gürcü halkı ve derebeyler zor ve sıkıntılı bir hayat sürerken Moğollar kiliselere bol bol ihsanlarda bulunmuş, onları zengin etmişlerdi.<sup>1532</sup> Belki bu uygulama Moğolların din anlayışından kaynaklanıyor olabilir. Şöyle ki kilise ve din adamlarına karşı gösterdiği bu cömertlik ve ihsanı halka ve aristokrat kesimine göstermeyince bu kesimlerden kiliselere karşı tavır gelişmiş, zenginleşen kiliselere karşı bir nevi kamulaştırma politikası güdülerek Gürcü sarayı kiliselerin mallarına el koymuştur.<sup>1533</sup> Bu kararların uygulanması sonucunda kral, kilise ve feodaller arasında yoğun mücadeleler başlamıştır. Bunun üzerine din adamları 1263 yılında bir Din İşleri Kurultayı topladılar. Toplantıda alınan karar uyarınca Kral VI. Davit'e ultiatom verilerek kiliseden toprak alımlarının durdurulması, alınan toprakların geri verilmesi, bu yerine getirilmediği takdirde kilise kapılarına kilit vurulup din hizmetlerinin yerine getirilmeyeceği bildirildi. Buna karşın saray bu isteğe kulak asmadı. Böylece kilise davayı kaybetmiş oldu. Kiliseye karşı yürütülen kampanyanın başında bulunan Basil Ucarmeli din adamlarının nefret ve intikamını üzerine çekmişti. Basil aleyhinde yoğun bir karalama kampanyası başlatıldı. VI. Davit Ulu'ya giden bazı din adamları Basil'in kendisine karşı komplo hazırlamakta olduğunu söyleyip buna inandırdılar. Davit Ulu bu ihbarı soruşturma gereği duymadan Basil'in ipe çekilmesini emretti. Baş Vezir durumundaki Basil Ucarmeli böylece kiliseye kurban edilmiş oldu.<sup>1534</sup> İlhanlı siyaseti sonucu Gürcistan'da ortaya çıkan bu sürtüşme uzun yıllar devam etmiş,

<sup>1531</sup> Tellioğlu, *a.g.m.*, s.657.

<sup>1532</sup> *Gürcüstan Tarihi*, s.179; Solmaz, *a.g.m.*, s.256.

<sup>1533</sup> *Gürcüstan Tarihi*, s.179.

<sup>1534</sup> *Gürcüstan Tarihi*, s.179.

Moğolların çok işine yaramış bu cengâver<sup>1535</sup> milletin kendilerine daha çok hizmet etmelerini sağlamıştır.<sup>1536</sup>

İlhanlılar kendilerine karşı yapılan Memlûk-Altınordu ittifakına karşı her iki cephede de savaşıyordu Altınordu cephesinde devamlı en az on bin asker bulunduruyordu. Burada da en büyük yükü Gürcü askerleri çekmiştir. İlhanlıların Gürcülere yüklemiş olduğu bu ağır yük Gürcüleri aşırı şekilde yıpratmış özellikle, daha bağımsız davranan Batı Gürcüleri zaman zaman İlhanlılara karşı Memlûkler<sup>1537</sup> veya Altınordu<sup>1538</sup> devletiyle ittifak çabalarına girişmişlerdir. Ayrıca İlhanlıların iç düşmanlarıyla gizli ilişkiler kurup onlardan yararlanma yolunu denemişlerdir.<sup>1539</sup>

<sup>1535</sup> Kaynaklarda Hülâgû Han'ın Gürcü askerlerinin savaşlarda gösterdikleri büyük kahramanlıklarından dolayı onları çok sevdiği, onlara "*Bahadır*" ismini vererek isteklerini yerine getirdiği kaydedilmektedir. Hatta Hülâgû Han Ermeni ve Gürcü prenslerinin yakışıklı oğullarını seçerek onlardan hassa ordularını oluşturduğu kaydedilir. (Grigor, *a.g.e.*, s.59.)

<sup>1536</sup> Gürcü Kralları Moğolların açtığı her savaşa katılmak zorunda kalıyordu. Bu yıllarda Moğollar özellikle Mısır sultanlarına karşı savaş veriyordu. Doğu Gürcistan Ordusu da sürekli bu savaşlar içinde Moğollar yanında yer alıyordu. 1277 yılında İlhanlı Ordusu, Mısır Ordusu karşısında hezimete uğradı. Bu hezimet sırasında birçok Gürcü askeri de canını feda etti. 3.000 Gürcü askerlerinden pek azı kurtulup yurduna, yuvasına dönebildi. 1280 yılında Suriye cephesinde girilen savaşta da İlhanlılar Mısırlılar karşısında perişan oldular. Bu savaşa 50.000 Moğol, 30.000 Gürcü, Ermeni ve Rum askeri katılmıştı. Bu savaş da birçok Gürcü askerinin canına, yaşamına mal oldu. 1281 yılında Amasya (Hama ve Humus arasında) yakınlarında yapılan savaşta da Moğollar yenildi. (Turan, *Türkiye*, s.575.) Bu savaş da sayısız insanın kanına, canına mal oldu. Burada da binlerce Gürcü askeri yaşamını yitirdi. Kral II: Dimitri bu savaşta canını zor kurtarabilenler arasındaydı. Sürekli yenilgilerle sonuçlanan İlhanlı savaşları Gürcü toplumunu fiziki ve ekonomik yok olmanın eşiğine getirmişti. Yokluk, kıtlık ülkeye hâkim olmuştu. Özellikle kent merkezleri daha büyük sıkıntılara düşmüştü. Tiflis sokakları alışık olmadığı kadar sakat ve dilencilerle dolmuştu. Soylu, varlıklı aileler bile yokluktan yakınır olmuştu. (*Gürcüstan Tarihi*, s.182–183.)

<sup>1537</sup> Gürcüler İlhanlı hâkimiyetinden kurtulmak için onların düşmanları ile irtibat kurmaya çalışmış bu amaçla Memlûklerle temasa geçmiş buna karşı Memlûkler de düşmanları İlhanlıların müttefiki olan aynı zamanda da askeri güç olarak en büyük destekçileri olan Gürcülere sıcak ve olumlu yaklaşmışlardır. Bu Gürcü Kralı V. Giorgi dönemi yazışmalarında da görülmektedir. Arap tarihçilerinin verdiği bilgilere göre Mısır Sultanının Gürcü Kralına yazdığı mektup şu sözlerle başlıyordu: "*Zatı âlileri, korkusuz, şöhretli, kuvvetli, şövalye, yorulmaz bilmez savaşçı, arslan yürekli, taç-taht sahibi, dinini, inancını koruyan, tebaalarına merhamet eden, Rum (Ortodoks) kralları arasında en yüce Gürcü sultanı, denizlerin, boğazların hazinesi, şövalyelerin koruyucusu, atalarının zafer sancağının taşıyıcı Rum (Bizans) tahtının varisi, Asur krallarının koruyucusu, taçlılar arasında seçkin olan, Hristiyanların koruyucusu, yücelticisi, İsa dinine inanıp güvenen, kutsal yerlerin hamisi, yücelticisi, azizlere güvenip saygı duyan, Roma Papası'nın kurtarıcısı, Müslümanların dostu, dostlar arasında en güvenilir olanı, krallar ve sultanlar arasında en yürekli, Allah sizi uzun ömürlü etsin.*" (*Gürcüstan Tarihi*, s.194.)

<sup>1538</sup> Gürcüler İlhanlıların aşırı istekleri ve tehditkâr tutumları yüzünden bazı dönemlerde Altınordu yu İlhanlılara karşı kıskırtmış onları bu bölgeye davet etmiştir. (*Gürcüstan Tarihi*, s.188; ayrıca aynı eser, s.180–181.)

<sup>1539</sup> *Gürcüstan Tarihi*, s.180–181.

Gürcülerin Moğol istilasına uğramadan önce Anadolu topraklarına birçok saldırıları olmuş,<sup>1540</sup> hatta Moğolları Anadolu'ya saldırımları konusunda kışkırtmalarına rağmen<sup>1541</sup> istiladan sonra Anadolu'ya herhangi bir saldırıları söz konusu olmamıştır. Nitekim Anadolu Selçukluları İlhanlılara tabi olduğundan birçok savaşta Hristiyan Gürcü askerleri ile Selçuklu ordusu yan yana savaşmıştır. Ayrıca Anadolu'da Moğol karşıtı gurupların çıkardığı isyan ve İlhanlı tahakkümüne karşı tepkilerin bastırılmasında Moğol ordusu içerisinde Gürcü askerleri de cengâverlikleriyle ün kazanmışlardır.<sup>1542</sup> Bu askerler Moğolların Anadolu'daki Müslüman halka uyguladıkları eziyet, yağma ve kıtal olaylarında başrolü oynamışlardır. Büyük Ermeni tarihçisi Aknerli Grigor'un anlattığı bir hikâye bunu doğrulamaktadır. Ermeni ve Gürcü askerlerinin tavsiyesiyle Müslüman halka zorla domuz eti yedirilmiş, domuz eti yemeyen büyük küçük her Müslüman'ın başı kesilmiştir.<sup>1543</sup> Müslüman halka bunun gibi daha birçok aşağılayıcı harekette bulunulmasında tazyik ve kışkırtmaları olmuştur.<sup>1544</sup>

Gürcüler hâkim oldukları Doğu Karadeniz ile Erzurum'un kuzey doğusunu içine alan bölgeler dışında İlhanlıların Anadolu'daki dini siyasetlerinde Ermeniler kadar Müslüman halka karşı yapılan kötü muamelelerde önemli bir rol oynamamışlardır. Daha ziyade Moğol veya Anadolu Selçuklu ordusu içerisinde İlhanlı siyaseti doğrultusunda hizmet etmişlerdir.

### 3.3. İlhanlı Dini Siyasetinde Mevlevilerin Yeri

#### 3.3.1. Mevlevilik ve Mevlânâ'nın Moğol Tahakkümüne Bakışı

Düşünceleri ve yaşam tarzıyla gerek yaşadığı dönemde ve gerekse daha sonra beylikler ve Osmanlı coğrafyasında etkisi en fazla hissedilen tarikatlardan birisinin

<sup>1540</sup> Kadı Ahmet, *a.g.e.*, s.549, 551-552.

<sup>1541</sup> İbni Bibi, *a.g.e.*, I, s.421.

<sup>1542</sup> Bunun yanında Selçuklu ordusu içerisinde de Gürcü askerlerin varlığı bilinmektedir. Gürcü Hatun'un Müslüman olmasından sonra Selçuklu merkez ordusunda Gürcü askerlerinin ehemmiyetinin arttığı ve bizzat onlardan Gürcü oğlu Zahir ül-devle (Salva) adlı bir kumandanın Selçuklu ordusunda hizmet ettiği zikredilmektedir. (Turan, *Türkiye*, s.415-416.)

<sup>1543</sup> Grigor, *a.g.e.*, s.59.

<sup>1544</sup> Mesela bunlar içerisinde Hristiyanlardan vergi olarak alınan domuz sürülerinin Müslüman şehirlere gönderilerek Müslüman çobanlara güttürülmesi, bu çobanlara her hafta bir kalıp sabunla domuzları yıkattırmaları, sabah akşam bu çobanlara ot haricinde domuzlara hurma ve badem yedirme emrinin verilmesi gibi Müslümanları rencide edici uygulamalar Gayri-Müslimlerin kışkırtmaları ile olmuştur. (Grigor, *a.g.e.*, s.58-59.)

temelini atan Mevlânâ Celaleddin-i Rumî 30 Eylül 1207'de Belh'te doğmuştu. Sultanü'l-Ulema unvanıyla tanınan babası Bahâuddîn Veled, Hatiboğulları adı verilen soylu bir sülaleye mensuptu.<sup>1545</sup> Bahâuddîn Veled, Mevlânâ üç yaşında iken, artan Moğol baskısı yüzünden Belh'ten Nişabur'a göç etmek zorunda kaldı.<sup>1546</sup> Bu yolculuk sırasında yolda karşılaştıkları meşhur Ferudeddin Attar'ın *İlahi-nâme* isimli eserini küçük Mevlânâ'ya ithaf ettiği rivayet edilir.<sup>1547</sup>

Bahâuddîn Veled, Belh'ten ayrıldıktan sonra Nişabur'a, oradan da Bağdad'a gitmiştir. Bağdad'da Şeyh Şihâbeddin Sühreverdî ile görüşmüş ardından Küfe yoluyla Mekke ve Medine'ye geçmiş, haccını eda ettikten sonra Şam-Halep-Malatya yoluyla Erzincan'a gelmiştir. Erzincan'dan sonraki durak olan Malatya'ya geldiklerinde Mevlânâ'nın on sekiz yaşında olması bu yolculuğun yaklaşık on beş yıllık bir süreci kapsadığını gösterir. Mevlânâ, Malatya'da iken Gevher Hatun'la evlenmiş, daha sonra etrafında pek çok sufi topladığı anlaşılan Alâeddin Keykubad'ın davetiyle aile Konya'ya yerleşmiştir.<sup>1548</sup> Bahâuddîn Veled'in, Konya'da bulunduğu dönemde, daha önce Bağdad'da görüştüğü, fütüvvet teşkilâtını yaymak amacıyla Anadolu'ya gelmiş olan Şeyh Şihâbeddin Sühreverdî ile bir kez daha görüştüğü rivayet edilir.<sup>1549</sup>

Asıl ününü babasının ölümünden sonra kazanacak olan Mevlânâ, üç yaşından yirmi yaşına kadar babasının himayesinde yetişmişti. Bahâuddîn Veled oğluna tasavvufî konuda dersler veriyordu. Onun ölümünden sonra, Konya'da bulunan bir diğer önemli mutasavvıf Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî Mevlânâ'nın hocalığını üstlendi.<sup>1550</sup> Kalenderîyye'ye mensup olan Seyyid Burhaneddin, rivayete

<sup>1545</sup> Mevlânâ'nın soyuyla ilgili tartışmalar için bkz. Helmuth Ritter, "Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Etrafindakiler", *Türkiyat Mecmuası*, c.VII-VIII, İstanbul, 1942, s.269; Reşat Öngören, "Mevlânâ Celaleddin-i Rumi," *DİA*, c.XXIX, Ankara, 2004, s.441.

<sup>1546</sup> Mevlânâ ailesinin Belh şehrini niçin terk ettikleri konusunda farklı rivayetler ve görüşler vardır. Moğol istilasına dayandıranlar olduğu gibi Harzemşahlar tarafından çıkarıldıkları veya Belh halkından incindiği gibi sebepler ileri sürülmüştür. Bu tartışmalar için bkz. Öngören, "Mevlânâ Celaleddin-i Rumi," s.441.

<sup>1547</sup> Devletşâh, *a.g.e.*, II, s.249; Cami, *a.g.e.*, s.523; B. Füzüanfer, *Mevlânâ Celâleddin*, terc.: F. Nafiz Uzluk, İstanbul 1997, s. 97-99.

<sup>1548</sup> Devletşâh, *a.g.e.*, II, s.249; Ritter, *a.g.m.*, s. 271; Öngören, *a.g.m.*, c.XXIX, s.442.

<sup>1549</sup> Eflâkî, *a.g.e.* I, s.44-46.

<sup>1550</sup> Cami, *a.g.e.*, s.522; Ritter, *a.g.m.*, s. 271; Öngören, *a.g.m.*, c.XXIX, s.442.

göre herkesin gönlünden geçenleri biliyordu ve Mevlânâ'ya Şems'in Konya'ya geleceğini haber vermişti.<sup>1551</sup>

Mevlânâ'ya dokuz yıl hocalık yaptığı bilinen bu şahsın ölümünden sonra beş yıl yalnız kalan Mevlânâ, 1244 yılında Şems-i Tebrîzî<sup>1552</sup> ile tanıştı. Şems-i Tebrîzî, Mevlânâ'nın hayatında çok önemli bir yere sahip oldu. Tebriz'de sepet ve zembil dokuyan ve velilikte ve kalp sırrını bilmede zamanın bir tanesi olan Ebu Bekir Tebrîzî'nin<sup>1553</sup> müridi olan Şems, seyr ü sulûkunu tamamladıktan sonra vecd ve heyecanını paylaşabileceği bir dost aramış; tüccar kılığına girerek diyar diyar dolaştığı halde bir türlü aradığı muhabbet ehli zâtı bulamamıştı.<sup>1554</sup> Şam'a uğradığı sırada Evhadüddîn Kirmânî ile görüşmüş, görüşme esnasında Kirmânî Şems'e Konya'ya gidip Mevlânâ ile tanışmasını tavsiye etmişti.<sup>1555</sup> O, Kirmânî'nin tavsiyesi üzerine derhal Konya'ya gelmiş, Şekerciler Hanı'nda Mevlânâ ile görüşmüştür.(29 Kasım 1244)<sup>1556</sup>

Mevlânâ'nın Şems-i Tebrîzî ile buluşması, Eflâkî'nin ifadesine göre, aralarında tarifsiz bir muhabbet meydana getirmişti.<sup>1557</sup> Aralarında günden güne artan muhabbet Mevlânâ'nın Şems ile sohbet etmek haricinde her türlü faaliyeti bırakması, bu arada talebelerini de ihmal etmesi sonucunu doğurdu. Bu süreçte gelişen olayları Eflâkî detaylı bir şekilde anlatmaktadır. Mevlânâ, Şems ile tanıştıktan sonra lalis sarığını sardı, hindibâri feracesini giydi, Şîre, semaa ve Şems'in sohbetlerine devam etmeye başladı.<sup>1558</sup> Mevlânâ bu süreçte yaşadığı duygularını, “*Ben bir memleketin zâhidi ve bir minberin vâizi idim: Gönlümün*

<sup>1551</sup> Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 45–48.

<sup>1552</sup> Devletşâh, Şems'in İsmaililerin ileri gelen dailerinden Kiya Büzürg'ün neslinden geldiğini söyler, bu konuda geniş bilgiler verir. (Devletşâh, *a.g.e.*, II, s.251.)

<sup>1553</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.89-90.

<sup>1554</sup> Câmî, *a.g.e.*, s.527; Eflâkî, *a.g.e.*, I, 90;. Eflâkî, Şems'in bulunduğu makam ve mertebeyi beğenmeyip daha yüce bir makama ulaşmak, ekmeleyet derecesine varmak maksadıyla şehir şehir dolaşıp senelerce seyahat etmesinden dolayı “*Şems-i Perende*” “*Uçan Şems*” adını aldığı ifade eder.

<sup>1555</sup> Câmî, *a.g.e.*, s.527.

<sup>1556</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.91-92;. Câmî, *a.g.e.*, s.528-529; Hulvî Şems'in Mevlânâ'yı irşad etmesi için görevlendirildiğini ve onu gidip Anadolu'da bulması için kendisine manen işaret verildiğini yazar. (Hulvi, *Lemazât*, II, s.356.)

<sup>1557</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, 92-94; Eflâkî, Mevlânâ'nın bu muhabbeti şu dizelerle dile getirdiğini ifade eder: *Şah ve dilber olan Şems-i Tebrîzî bütün şahlığı ile / Bizim canımızın muhafızı (candâr) idi* (Eflâkî, *a.g.e.*, I, 108).

<sup>1558</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, 93-94

*kazası beni, sana ellerimi çırpıp gelen bir âşık yaptı.*<sup>1559</sup> dizeleriyle dile getirmektedir.

Bu durum karşısında Mevlânâ'nın talebeleri, hocalarının sürekli Şems ile vakit geçirmesine tepki vermekte gecikmediler. Bu şikâyetlere bazı dedikodular da eklenince Şems bir gün aniden ortadan kayboldu.(1246) Şems'in ortadan kaybolması öğrenciler açısından sorunun çözülmesi bir yana daha büyük sonuçlar doğurdu. Zira Mevlânâ, üzüntüsünden hiç kimseyle görüşmez olmuştu. Mevlânâ'nın bu şekilde büsbütün perişan bir hal alması üzerine oğlu Sultan Veled, Şam'a giderek Şems'i buldu, meydana gelen olaylar için af dileyerek, tekrar Konya'ya gelmeye ikna etti.<sup>1560</sup> Mevlânâ ile Şems arasındaki yakın dostluk ve sohbet yeniden başladı. Ancak, dedikodular tekrar çıkmaya başlayınca Şems bir daha ortaya çıkmamak üzere kayboldu. Eflâkî, Şems'in Mevlânâ ile yakınlaşmasını çekemeyenler tarafından öldürüldüğünü söylemektedir.(1247)<sup>1561</sup>

Şems'in tekrar ortadan kaybolması Mevlânâ'yı derinden etkiledi. Acısını biraz olsun dindirmek için Şems'in müridi Selahaddin Zerkûbî ile muhabbete başladı.<sup>1562</sup> Selahaddin Zerkûbî, ümmi bir zat olup aşırı derecede riyazete düşkündü. Mevlânâ'nın Selahaddin Zerkûbî ile koyu muhabbetinin Şems'in düşmanlarının

<sup>1559</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.44.

<sup>1560</sup> Helmuth Ritter, "Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî ve Etrafindakiler", *Türkiyat Mecmuası*, c.VII-VIII, İstanbul, 1942, s. 275; Füzûzanfer, *a.g.e.*, s.199-200; Görüşmenin detayı için bkz.: Abdülbâki Gölpinarlı, "Mevlânâ Şems ile Altmış İki Yaşında Buluştu", *Şarkiyat Mecmuası*, S.III, İstanbul, 1959, s.156-161; Devletşâh diğer kaynaklardan farklı olarak Şems'in Tebriz'e gittiğini Sultan Veled'in onu Tebrizden getirdiğini söyler. (Devletşâh, *a.g.e.*, II, s.253.)

<sup>1561</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, 102-104. *Nefâhat* müellifi, Şems'in aralarında Mevlânâ'nın ortanca oğlu Alâeddin Muhammed'in de bulunduğu yedi kişilik bir grup tarafından öldürülmek istendiğini, ancak bu suikast sırasında 1247 yılında ortadan kaybolduğunu nakleder. Ayrıca bu olaya karıştığından dolayı Alâeddin'in acaip bir hastalığa düşer olup öldüğünü ve babasının da onun cenazesine katılmadığını zikreder. (Câmî, *a.g.e.*, s.530). Cami'nin anlattığı bu hikâyeyi Eflâkî'deki başka rivayetler de teyit eder. Eflâkî'ye göre bir gün Mevlânâ, Babası Bahaddin Veled'in mezarını ziyarete gitmişti. Orada namaz kılıp dualar okuyup zikir yaptıktan sonra yanındakilerden bir kalem isteyerek oğlu Alâeddin Çelebi'nin mezarına gitmiş, alçıyla sıvanmış olan türbesi üzerine Eflâkî'nin de verdiği bir beyit yazmıştır. Orada oğlu Alaeddin Çelebi'ye rahmet okuduktan sonra Eflâkî, Mevlânâ'nın Alaeddin Çelebi için şöyle dediğini yazar: "*Gayb âleminde efendim Mevlânâ Şems-i Tebrizî'nin onunla barıştığını, kabahatini affettiğini, şefaât buyurduğunu, onunda nihayet rahmet edilmişler cümlesine katıldığını gördüm.*" (Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.577-578). Bu durumu Hulvi de zikrettiği bir rivayetle destekler. Hulvi şöyle anlatır: "*Mevlânâ bir ara evinden ayrılıp bir iş sebebiyle dışarı gitmişti. Büyük oğlu Alâeddin bu hali görüp, tahammül edemeyerek, padişahın izni ve yedi arkadaşı ile birlikte eve gelip, Şemsi şehit ettiler.*" (Hulvi, *a.g.e.*, II, s.357.) Devletşâh hatalı olarak Şems'in Mevlânâ'dan sonra öldürüldüğüne dair yolculardan bir rivayet duyduğunu söyler ve buna inanmadığını da belirterek, Molla Cami'nin rivayetini aktarır. (Devletşâh, *a.g.e.*, II, s.256.)

<sup>1562</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.121.

tepkisini çektiği anlaşılmaktadır. Bu şahısların tıpkı Şems gibi Selahaddin için de iftiralara başladıkları, hatta onu ortadan kaldırmayı planladıkları da rivayet edilir.<sup>1563</sup> Bütün bu gerginliklere ve çekememezliğe rağmen Selahaddin ile Mevlânâ arasındaki dostluk on yıl devam etti. Bu dostluğun akrabalığa dönüşmesi için Selahaddin'in kızı Fatma Hatun'un Sultan Veled ile nikâhlandığı ifade edilmektedir.<sup>1564</sup> Bu sürecin sonunda Mevlânâ, talebesi Çelebi Hüsameddin ile sohbetlere devam etmiş ve meşhur *Mesnevi*'sini yazmıştır.<sup>1565</sup>

*Mesnevi*'nin bitimiyle iyice yorgun düşen Mevlânâ hararet hastalığının (humma) pençesine düşmüş ve 17 Aralık 1273'te vefat etmiştir.<sup>1566</sup> Moğol istilası sonrasında Anadolu'nun siyasî açıdan son derece istikrarsız olduğu bir dönemde yaşayan Mevlânâ gerek yaşam tarzı ve gerekse fikirleri sayesinde toplumun nabzını tutmuş, verdiği eserleriyle kültür hayatının gelişmesine hizmet etmiştir. Mevlânâ, irfan, tahakkuk, aşk ve cezbenin ön planda olduğu bir tasavvuf anlayışını benimsemiştir. Yaşadığı dönemde Anadolu'da üç farklı tasavvuf anlayışı görülmektedir; ilki, Muhyiddin Arabî ve talebesi Afifeddin Tilemsânî tarafından Anadolu'ya taşınan İspanya ve Kuzey Afrika ekolüdür. İkincisi Mısır, Suriye ve Irak yoluyla gelmiştir. Bu bölge birbirinden çok farklı Sühreverdîlik, Cavlakîlik, Vefaîlik gibi tasavvuf akımlarının çıkış bölgesidir. Üçüncü ve sonuncusu ise, Orta Asya ve Azerbaycan bölgesinden gelen Kübrevîlik, Haydârîlik, Melâmetîlik ve Yesevîlik tarikatlarıdır. Bu anlayışlardan İspanya ve Kuzey Afrika mektebi ahlakçı, Irak mektebi zühtü, Türkistan ve İran mektebi ise cezbeci bir yapıya sahiptir.<sup>1567</sup> Mevlânâ sözü edilen bu anlayışların hemen hepsini yasayışında uygulamakla beraber, Sadreddin Konevî'nin de etkisiyle en fazla İbnü'l- Arabî tarafından ortaya konulan Vahdet-i Vücut anlayışını benimsemiştir. Mevlânâ, insanın Allah'ın yeryüzündeki tecellisi olduğuna inanmış, Sadreddin Konevî ile sohbetlerinde bu

<sup>1563</sup> Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 107.

<sup>1564</sup> Annemarie Schimmel, *Ben Rüzgârım Sen Ateş: Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî*, terc.: Senâil Özkan, İstanbul 1999, s. 27.

<sup>1565</sup> *Mesnevi*'nin ilk on sekiz beytini bizzat Mevlânâ yazmış, bundan sonraki kısmı ise Mevlânâ söylemiş, Hüsameddin Çelebi yazıya dökmüştür.

<sup>1566</sup> Mevlânâ cenazesinde ağlayıp feryat edilmemesini vasiyet etmiş, öldüğü günü kavuşma vakti olarak tanımlaması sebebiyle Ölüm gününe “*şeb-i arûs*” (düğün gecesi) denmiş ve ölüm yıldönümleri bu adla anıla gelmiştir. (Öngören, *a.g.m.*, s.445.)

<sup>1567</sup> A.Y. Ocak, “Bir XIII. Yüzyıl Sufisi Olarak Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî”, *V. Milli Mevlânâ Kongresi*, Konya 1989, s.89, 141.

konu üzerinde durmuştur. Mevlânâ'yı Vahdet-i Vücut anlayışından sonra en fazla etkileyen ikinci anlayış Necmeddin Kübra'ya izafe edilen Kübrevîye tarikatının Anadolu'ya getirmiş olduğu zühd anlayışıdır.

Mevlânâ'nın babası Bahâuddîn Veled, hocası Seyyid Burhaneddin-i Muhakkık ve ünlü mutasavvıf Necmeddin Dâye de bu anlayışa mensupturlar.<sup>1568</sup> Mevlânâ, Şems vasıtasıyla Melâmetîlik ve Kalenderîlik anlayışını da benimsemiştir. Şems'in insanlara tepeden bakan, dünya malını önemsemeyen tavırlarının Mevlânâ'yı oldukça etkilediği anlaşılmaktadır. Onun ayrıca, bu meşrebi benimseyen Cavlâkîliğin kurucusu Şeyh Cemâleddin Sâvî'nin halifelerinden Ebubekir Niksârî ve Haydârî şeyhlerinden Hacı Mübarek Haydârî ile yakın dostluk ilişkileri kurduğu da bilinmektedir. Bununla birlikte Buzağı Baba olarak bilinen Şeyh Baba Merendî'nin aşırı cezbeci hareketlerini pek tasvip etmemesi onun cezbeyle bir dereceye kadar müsamaha gösterdiği şeklinde yorumlanabilir.<sup>1569</sup>

Eflâkî'de yer alan bazı ifadeler Mevlânâ'nın İslâm dininin temel esasları olan oruç, namaz gibi hususlarda da son derece hassas olduğunu ortaya koymaktadır. Onun çocukluğundan beri oruç konusunda çok hassas olduğu, ibadet hayatında namaza önem verdiği, hatta farz ibadetlerin yanında sünnete de çok itina gösterdiği ifade edilir.<sup>1570</sup>

Mevlânâ Celaleddin'in tesirleri oğlu Sultan Veled ve torunları vasıtasıyla ölümünden sonra da devam ettirilmiştir. Sultan Veled'in bir tarikat haline dönüştürdüğü Mevlevîlik,<sup>1571</sup> Anadolu beylikleri ve geç dönemde Osmanlı topraklarında yayılma imkânı bulmuştur. Bilhassa tarikatın üçüncü şeyhi olarak

<sup>1568</sup> Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, s. 92.

<sup>1569</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, 157-158; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 153-167; Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, s.92. Bu durum Türkmen şeyhi Baba Merendi ile Mevlânâ arasında var olan siyasi fikir ayrılığı ve Mevlânâ'nın Türkmen çevrelere bakış açısından kaynaklanmış olabilir. Bu olay Eflâkî'ye göre sultan IV. Rükneddin Kılıçaslan (1262-1266) önceleri Mevlânâ'ya mürit olup onu kendine baba edinmişken sonradan müritleri insan yüzlü bir takım şeytanlar olan baba Merendi adlı bir Türkmen şeyhi ile tanışmış, Mevlânâ'nın da bulunduğu bir toplantıda sultan, adı geçen şeyhe pek çok iltifat edip onu yanına aldığı halde bir köşede oturmakta olan Mevlânâ'ya dönerek baba Merendi'yi kendisine baba edindiğini bildirince Mevlânâ duyduğu rahatsızlık ve kıskançlığı açığa vurarak "Eğer Sultan onu baba edindi ise bizde kendimize başka birini oğul ediniriz" diye bağırarak yalınayak toplantıyı terk etmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz. İsmail Aka, "Eflâkî'nin Menakibu'l Arifi'nde Türkler ve Moğollara Dair Bazı Kayıtlar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, Kayseri Şubat 1996, Sayı:100, s.90.

<sup>1570</sup> Mevlânâ'nın bu hasletleri ve Sünnî bir yaşama sahip olduğuna dair yorum için bkz.: Kara, *a.g.e.*, s. 244-247.

<sup>1571</sup> Eva de Vitray Meyerovitch, *a.g.e.*, s.66.



kabul edilen Ulu Arif Çelebi devrinde Mevlevîlik geniş bir sahayı etkisi altına almış, bu dönemden başlamak üzere Karaman, Beyşehir, Aksaray, Akşehir, Sivas, Afyon, Amasya, Niğde, Tokat, Denizli, Antakya, Bayburt, Erzurum, Kahire, Lefkoşa, Selanik, Belgrat gibi şehirlerde Mevlevîhâneler açılmıştır.<sup>1572</sup>

Mevlânâ'nın sonraki dönemde etkisini devam ettirmesine imkân sağlayan bir diğer etken de yazdığı eserlerdir. Onun en fazla tanınmış iki eseri *Mesnevî ve Divân-ı Kebir*'dir.<sup>1573</sup> Altı cilt olarak kaleme alınan *Mesnevi* Mevlânâ'nın dine bakışını ve tasavvufi hikmetleri içermektedir. Diğer eserlerinde de Mevlânâ'nın düşünce yapısı hakkında bilgi bulmak mümkündür. Meselâ, o, *Rubailer*'de Allah aşkını cezbeli bir şekilde dizelere dökmüş, *Fihî Ma Fih*'de vahdet-i vücud anlayışına yakın bir tarzda Allah sevgisini, peygamber sevgisini ön plana çıkarmış, halkın sorduğu sorulara cevapları ve sohbetlerinin bulunması açısından siyasi ve fikri düşüncesini göstermesi, yönüyle büyük önem arzemiş, *Mecâlis-i Sab'a*'da ise insanlığın doğuşundan itibaren meydana gelen ibret verici olayları yedi vaaz şeklinde ortaya koymuştur.

Mevlânâ dönemi siyasi tarihine bakıldığında I. Alâeddin Keykubat'la başlayan yükseliş oğlu Gıyaseddin ile son bulmuş, Türkiye Selçukluları Moğol istilasına maruz kalmıştır. Kalenderîler kısmında izah ettiğimiz gibi Moğollar Anadolu'ya gelmeden önce Kalenderî dervişlerle aralarında iyi ilişkiler kurulduğu görülmektedir. Şems-i Tebrîzî de bir Kalenderî olarak Anadolu'ya gelmeden önce Moğollarla iyi ilişkiler içine girmiş olması muhtemeldir.<sup>1574</sup> İstila döneminde Mevlânâ'yı Moğollar ile tanıştıran ve onların saygısını kazanmasını sağlayan bir Kalenderî şeyhi olan Şems-i Tebrîzî olduğu söylenebilir. Şems'in bir süre Erzurum'da ikamet ettiği ve burada muallimlik yaptığı bilinmektedir.<sup>1575</sup> Moğollar Azerbaycan ve Doğu Anadolu'da iken Şems-i Tebrîzî'nin onların hizmetine girmiş

<sup>1572</sup> Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 335. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Barihüda Tanrıkorur, "Mevlevîyye" *DİA*, c.XXIX, Ankara, 2004, s.468-474.

<sup>1573</sup> Mehmet Demirci Mevlânâ'nın bu eseri ve *Fihî Ma Fihî*'ne dayanarak Moğol İstilasına karşı Mevlânâ'nın düşüncelerini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. (Mehmet Demirci, "Moğollar ve Mevlânâ", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, İstanbul, 1987, s.54-57.)

<sup>1574</sup> Bu ihtimali *Makalat*'ında ki Moğolları öven sözlerinden çıkarabiliriz. Ayrıca Şems-i Tebrîzî'nin "Makalat"ında Anadolu'da Moğol aleyhtarlığına karşı mücadele yürütmeye ve halkı Moğollara itaat etmeye çağırdığı açıkça görülmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şems-i Tebrîzî, *Makalat*, s.344, 362-363.

<sup>1575</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II. s.110-111.

olması muhtemeldir.<sup>1576</sup> Çünkü daha sonra gelişen siyasi olaylar ve onun Anadolu'daki faaliyetleri bunu ister istemez akla getirmektedir.

Moğol komutanı Baycu Noyan, Sultan Hanı savaşında (654/1256) Moğol iktidarına karşı Anadolu'da var olan güçleri ağır bir yenilgiye uğrattı. Ardından Konya'ya gelerek Mevlânâ ile görüşmesinden ve bu görüşme sonrası meydana gelen gelişmelerden Mevlânâ'nın Moğol askerleriyle iyi ilişkiler içinde olduğu fark edilmektedir.<sup>1577</sup> Mesela Moğol askerleri Konya'daki harmanları yağma hazırlığı içindeyken Mevlânâ'ya yakınlık gösteren Ahi Mehmed-i Seyyidabâdî bunu bir şekilde öğreniyor ve Mevlânâ'ya gelerek Moğolların harmanları talan edeceklerini ve kendi buğdayına ilişmemeleri için girişimde bulunmasını istirham ediyor. Mevlânâ da ona kendi buğday yığınının üzerine beyaz bir örtü (feracesini) sermesini söylüyor. O gece Moğollar bütün harmanları yağma etmelerine rağmen Ahi Mehmed-i Seyyidabâdî'nin üstüne beyaz örtü serilen buğdayına ilişmemişlerdir.<sup>1578</sup> Başka bir rivayette Hacı Mecdü'd-din-i Meraği, Mevlânâ'ya gelerek Moğolların sürü sahiplerinin sürülerini talan etmekte olduklarını, kendi sürüsünü kurtarmasını Mevlânâ'dan istirham eder. Mevlânâ'nın bu yönde girişimi vuku bulmuş olmalı ki, Moğollar herkesin davalarını talan ettikleri halde Hacı Mecdü'd-din-i Meraği'nin

<sup>1576</sup> Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s.199–200.

<sup>1577</sup> Eflâkî'de anlatılan bir hikâye Baycu Noyan'ın Konya'yı muhasara (2. defa 653/1256) edip yıkıp yağmalama düşüncesinde olduğu ancak Mevlânâ'nın buna müsaade etmediğini söyler. Ona göre, Baycu Noyan ve Moğol askerleri Konya'yı kuşattıkları zaman, Mevlânâ kale kapısından çıkarak Konya meydanının arkasındaki tepede, yüzü kapalı bir şekilde kuşluk namazına durmuştur. Baycu Noyan'ın çadırının da hemen bu tepenin altında bulunması nedeniyle Moğol askerleri müdahale etmek için önce ok atmak istemişler, fakat elleri bağlanmış ve yaylarını çekememişlerdir. Bunun üzerine Moğol askerleri, at sürüp Mevlânâ'ya hücum etmek istemişler ama bindikleri atları bir adım dahi atmamıştır. Ardından Moğollar, komutanları Baycu Noyan'a haber vermişler ve o da yay ve ok isteyerek Mevlânâ'ya ok atmıştır. Baycu Noyan'ın attığı üç ok Mevlânâ'dan geri dönerek askerlerin ortasına düşmüştür. Bunun üzerine Baycu Noyan'da daha önceden Moğol askerlerinin yaptığı gibi ata binip hücum etmek istemiş ama atı hareket etmemiştir. Baycu Noyan hiddetinden atından inmiş ve yürüyerek Mevlânâ doğru hücum etmek istemiştir. Fakat az bir ilerlemesinden sonra ayakları kuma gömülmüş ve hareket edemez hale gelmiştir. O zaman Baycu Noyan, Mevlânâ'nın tanrısız bir adam olduğunu kabul etmiş ve artık savaşılmamasını söylemiştir. Konya, bu şekilde kurtulduktan sonra Baycu Noyan yeminini bahane ederek şehrin burçlarının yıkılmasını istemiştir. Bu istek üzerine, şehrin burçları Mevlânâ'nın da onayıyla yıkılmıştır. (Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.282-286.) Bu konuda İbrahim Hakkı Konyalı İbn Bibî'den aldığı söylediği bir rivayeti verir. (İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*, Enes Kitabevi, Konya, 1997, s.146.) Yine Konya Tarihinde Moğol şehzadesi Keyhâtu'nun Konya'yı zapt edip yağmalama isteğini Mevlânâ'nın şehzadenin rüyasına girerek engellediğini, Keyhâtu'nun bu fikrinden vazgeçip daha sonra Mevlânâ'nın türbesini ziyaret ettiğini Sipehsalar'dan rivayet eder. (Konyalı, *a.g.e.*, s.147.)

<sup>1578</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.600-601. Mevlânâ'nın bu Ahi Mehmed-i Sebzvari için "*Benim Ahim*" dediğini Eflâkî rivayet etmektedir.

sürüsüne dokunmamışlardır.<sup>1579</sup> Eflâkî bu hadiseyi anlatırken Hâce Mecdü'd-din-i Meraği'nin Mevlânâ'ya hediyeler verdiğini söylemeyi de ihmal etmemiştir.<sup>1580</sup> Bu olaylar da gösteriyor ki Moğollar dini siyasetlerinin doğrultusunda Anadolu'da kendilerine karşı muhalif grupları azaltma, toplumda itibarlı kişileri yanlarına çekme, onları koruyup kollama siyaseti uygulamaktadırlar. Kendilerine karşı açıkça cephe almamış dini grupları desteklemişler, muarızlarına karşı onları daima korumuşlardır.<sup>1581</sup> Nitekim Mevlânâ gibi bir mutasavvıfın Moğollarla mücadeleye girişmesi de beklenemez. Sabır ve itaat kültürüyle yetişen mutasavvıfların her türlü bela ve musibetlerin yaratıcıdan geldiği düşüncesiyle böyle bir tutum takındıkları düşünülebilir.

Mevlânâ'nın sohbet meclislerinde Moğolların müşrik oldukları söz konusu edildiğinde, Mevlânâ ve hocası Şems-i Tebrîzî Moğolların müşrik olmadıklarını çevrelere telkin etmişlerdir.<sup>1582</sup> Eski İran Kültüründe Şahlar ve devlet adamlarının yaradılışında İlahi nur veya soyluluk nuru bulunduğu bu yüzden bu soyluların günahattan ve hatadan arınmış olduklarına ve böylece Allah'ın onları teyit ettiğine inanılırdı.<sup>1583</sup> Mevlânâ eski Türk kültüründe de olan eski İran kültüründeki bu inanca dayanarak Cengiz Han'ın insanüstü bir şahsiyet olduğunu, Cenab-ı Allah'tan mesaj aldığını dönemin birçok kaynağında zikredildiği gibi Mevlânâ da anlatmaktadır.<sup>1584</sup>

<sup>1579</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.281-282.

<sup>1580</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.281-282.

<sup>1581</sup> Bu durum Eflâkî'nin naklettiği ve Mikâil Bayram'ın Moğolların bu işi yaptığını düşündüğü rivayette de görülmektedir. Eflâkî'nin naklettiğine göre bir gün Mevlânâ Sadreddin Konevi'nin yanına gitmişti. Konevi'nin sadık dostu olup çok zengin bir tacir olan el-Hac Tacü'd-din-i Kaşi de oradaymış. Kaşi ile Mevlânâ arasında bir tartışma vuku bulmuştur. Bu münakaşa esnasında Kaşi Mevlânâ'yı çok incitmiştir. Bunun üzerine üç gün sonra birkaç rind (kabadayı) bu zatın yolunu kesip öldürmüşler ve bütün servetini yağma etmişler.(Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.305-306.) Mikâil Bayram Eflâkî'nin anlattığı bu olayı üç-beş Mevlânâ hayranı rind gerçekleştirmiş olamaz. Böyle bir olayı Moğol askerleri gerçekleştirmiş olmalıdır. Ancak Mevlânâ ve yakınlarının da bu olayda parmakları bulunduğu anlaşılmaktadır. Buna benzer başka olayları da Eflâkî nakletmektedir demektir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s.200-201.

<sup>1582</sup> Mevlânâ, *Fihi Mañih*, s.101-102,121-124.

<sup>1583</sup> Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s.198, 560 nolu dipnottan naklen Zerdüş, Avesta (Zamyad yeşt bölümü), Tehran 1379, I, 485-486 vd.; Karş. Murtaza Mutahhari, *Hidemat-i Mütakabil-i İslam ve İran*, Tehran 1366, s.216-217.

<sup>1584</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.284. Mevlânâ Cengiz Han'a kutsiyet veren bir hikayeyi *Fihi Mañih*'de de anlatmaktadır. "Buyurdu ki: Onlar, ilkin bir ovadaydılar. Halktan uzak, azıksız, yoksul, çırpıplaktılar. İhtiyaç içindeydiler. Ancak içlerinden bazıları alış-veriş için Hârezm-şâh'ın iline gelirler, alımda-satımda bulunurlar, kendilerine elbise yapmak için kaba keten kumaşlar alırlardı. Hârezmşâh onları men'etti; tacirlerinin öldürülmesini buyurdu; onlardan vergi alınmasını da emretti. Tacirlerinin, ülkesine girmesini de men'etti. Tatarlar, padişahlarının kapısına gidip öldük diye yalvardılar. Padişahları, onlardan on gün mühlet istedi. Gitti, bir

Mevlânâ, Baycu Noyan için de: “*O Evliyaullah’dan bir kişidir. Fakat kendisi bunu bilmezdi*”<sup>1585</sup> diyerek halkı Moğollara itaate ısrındırdığı görülmektedir. Bu amaçla da Moğolların orucun faziletine inandıklarına, hatta atlarına bile oruç tutturduklarını etrafındakilere telkin etmektedir.<sup>1586</sup> Gerek Mevlânâ’nın gerek Şems-i Tebrîzî’nin sohbet meclislerinde Moğolların zulmünü ortaya atanlar olmuş, her defasında Mevlânâ ve hocası Şems-i Tebrîzî Moğol aleyhtarlığı yapanlara öfkelenmişler, Moğol zulmünü haklı göstermeye çalışmışlardır.<sup>1587</sup> Moğolları ve Moğol yanlısı yönetime yönelik tutumunu Mevlânâ üzerinde araştırmaları ile tanınan bazı araştırmacılar, Mevlânâ’nın Moğolları İslamlaştırmak için böyle davrandığını ileri sürmüşlerdir.<sup>1588</sup>

Hûlâgû Han tarafından Anadolu’ya vezir olarak tayin edilen Taceddin Mu’tez, Moğollara ait vergileri toplamakla görevliydi. Mevlânâ’ya yazdığı bir mektupta, “*Moğolların işlerinin çokluğundan ve onlara hizmet etmekten vakit bulup ziyaretinize gelemiyorum*” demektedir. Mevlânâ da ona Moğollara hizmet etmesinin hakça bir iş olduğunu, Moğolların Müslümanlara emniyet ve güven sağladıklarını bildirmekte ve “*Sen Moğolların gönlünü rahatlatarak Müslümanların huzur içinde kulluk etmelerini sağlıyorsun*” diyerek teselli etmektedir.<sup>1589</sup> İşte Mevlânâ ve çevresindekiler Moğollarla karşı karşıya gelmemek ve zararlarından emin olmak tarzında böyle bir siyasi anlayış içinde olmuşlardır. Onun barış yanlısı bu anlayışı

---

*karanlık mağaraya girdi. Oruç tuttu, yalvarıp yakarmaya koyuldu. Ulu Tanrıdan, yalvarışını duydum, duâni kabul ettim, dışarı çık, nereye gidersen üst olacaksın diye ses geldi. İşte sebep buydu, dışarı çıkınca Tanrı buyruğuyla üst oldular, dünyayı zapt ettiler.*” (Mevlânâ, *Fihi Mafih*, s.101–102.) Buna çok benzer bir olayda İbnü’l- İbri’de geçmektedir.(Ebu’l-Ferec, *Muhtasar*, s.9.)

<sup>1585</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.284.

<sup>1586</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.219.

<sup>1587</sup> Şems-i Tebrîzî, *Makalat*, çev. Osman Nuri Gençosman, Ataç Yayınları, İstanbul 2006, s.344, 362–363; Mevlânâ, *Fihi Ma fih*, s.18,100.

<sup>1588</sup> Mevlânâ hakkındaki çalışmalarıyla tanınan Abdülbaki Gölpınarlı bu kanaattedir. Ancak Bayram, “*Moğollar dil ve kültür bakımından Türkmenlere daha yakın idiler. Bu yüzden Anadolu’da Moğolların İslamlaşması daha çok Türkmenlerin etkisiyle gerçekleşmiştir.*” demektedir. (Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ*, s.199.)

<sup>1589</sup> *Fihi Mafih*, s.18. *Fihi Mafih*’de olay anlatılırken Taceddin Mu’tez’in adı geçmemektedir. Mikâil Bayram o birisi denilen kişinin Taceddin Mu’tez olduğunu söyler. (Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ*, s.198.) *Fihi Mafih*’de olay şöyle anlatılır: “*Birisi, gece-gündüz canım da, gönlüm de kapınızda hizmet etmede; fakat Moğollarla uğraşmaktan, onların işleriyle oyalanmaktan vakit bulup da kapınıza gelemiyorum dedi. Mevlânâ buyurdu ki: Bu işler de Tanrı işi; çünkü Müslümanların emin olmalarına, aman bulmalarına sebep olmadı. Onların gönülleri olsun da birkaç Müslüman, emniyet içinde ibadete koyulsun diye kendinizi, malınızla, bedeninizle feda ettiniz. Şu halde bu da hayırlı bir iştir. Ulu Tanrı mademki böyle bir hayırlı işe meyil vermiş, ona aşırı rağbet göstermeniz Tanrı yardımına mazhar oluşunuza delildir. Fakat bu meyilde bir gevşeklik, bir usanç hâsıl oldu mu bu, Tanrı yardımından mahrum oluşunuza delildir.*”

sonucu birçok din âlimi kendisine intisap etmiştir. Bu âlimlerden biride Eflâkî'nin zamanın allamesi olarak nitelendirdiği Fakih Sıraceddin Tatari'dir.<sup>1590</sup> Tatârî nispetinden Moğollara mensup olması kuvvetle muhtemel olan Fakih Sirâceddin, Mevlânâ'nın kendisi ile görüşmek istediğini öğrendiği zaman sevinçten her şeyini, hatta giydiği elbiselerini bile şükrâne olarak müritlerine dağıtabilecek kadar cömert ve Mevlânâ muhibbi bir şahsiyettir.<sup>1591</sup>

İlhanlıların dini politikası gereği Moğol yöneticiler tamamen siyasi çıkarları için Mevlânâ'ya yakınlık göstermişler, muarızlarına karşı onlara destek vermişlerdir. Bu anlayış Mevlânâ'dan sonra da bu şekilde hatta daha da artarak devam etmiştir. Moğollar gittikleri yerlerde kendilerine karşı koyabilecek güçleri yok etmeyi doğal olarak siyasetlerinin prensibi haline getirmişlerdir. Anadolu'da da Ahi ve Türkmenlerin gücünü kendileri için tehlikeli görmüşler ve sürekli olarak Selçuklu Devleti'ni Ahilerle mücadeleye sevk etmişlerdir. Tasavvufi bakımdan Kalenderliği ve Mevleviliği, dini bakımdan da Şîliği destekleyerek<sup>1592</sup> Türkmenlerle mücadelede onların gücünden yararlanmaya çalışmışlardır.

Selçuklular zamanında Türkmenlerin yoğun olarak mensubu oldukları Anadolu Ahi Teşkilatı, Abbasi Halifeliğine bağlı bir kuruluş olan Fütüvvet Teşkilatı'na bağlıydı. Abbasi Halifeleri, Seyhu's-Şuyuhi'r-Rum unvanıyla bir Fütüvvet Teşkilatı yetkilisini Anadolu'ya tayin etmekteydiler.<sup>1593</sup> Moğollar dini siyasetleri çerçevesinde bu kurumu kullanmaktan da geri kalmamışlardır. Hûlâgû Han, 1258'te Abbasi Halifeliğini ortadan kaldırınca Abbasilerin Anadolu'daki bu tasarrufları da kendiliğinden ortadan kalkmış oldu. Anadolu'daki siyasi çıkarları doğrultusunda Hûlâgû Han, bu kurumu da kullanmış, Moğollara karşı açıkça bir tavır olmayan, Anadolu'da büyük nüfuz sahibi olan Mevlânâ'yı Şeyhü's-Şuyuhi'r-Rum olarak görevlendirmiştir. Anadolu'daki bütün şeyhlerin ve Ahilerin O'na

<sup>1590</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.239.

<sup>1591</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.316-317.

<sup>1592</sup> II. Bölümde özet olarak bahsettiğimiz konu hakkında ayrıntılı açıklama için IV. Bölüm "Şiilerin Tavrı" başlığına bakınız.

<sup>1593</sup> Abbasi Halifeliği'nin Anadolu'ya tayin ettiği ilk Şeyhu's-Şuyuhi'r-Rum, Sadreddin Konevi'nin babası Malatyalı Şeyh Mecdüddin İshak'tır. Ondan sonra da Ahi Evren'in kayın pederi Şeyh Evhadüddin Kirmani bu makama getirilmiştir. Üçüncü ve sonuncu Şeyhu's-Şuyuhi'r-Rum Konya'da ikamet eden Şeyh Zeynüddin Sadaka'dır. İşte Anadolu'da Ahiler bu Fütüvvet şeyhlerine bağlı idiler. (Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s.206.)

bağlanmaları mecburiyeti getirilmiştir.<sup>1594</sup> Ahmed Eflâkî, Hacı Bektaş ile Mevlânâ arasındaki muhalefeti, Hacı Bektaş'ın Mevlânâ'yı kıskanması şeklinde izah etmeye çalışırken de bu gerçeği ifade etmiştir.

Eflâkî, Hacı Bektaş'ın Mevlânâ'yı kıskanış sebebi olarak “dünyanın bütün büyüklerinin ve küçüklerinin Mevlânâ hazretlerine yönelmeleri, bütün şeyhler ve emirlerin Mevlânâ'nın sözlerini dinlemeleri birçok mukallit müritlerin de şeyhlerini bırakıp o hakikat önderinin kulu ve müridi olmaları idi.”<sup>1595</sup> derken devletin Mevlânâ ve çevresini himaye ettiğini, Mevlânâ'nın devlet politikasında söz sahibi olduğunu belirtmiştir. Mevlânâ'nın devlet büyüklerine müteaddit mektuplar yazarak belli tekke ve zaviyelerin veya medreselerin yakınlarından biri için istemesi de bu tarihi gerçeği açıkça göstermekte ve Eflâkî'nin dediklerini doğrulamaktadır.<sup>1596</sup> Nitekim Eflâkî, bu yönde sultandan da bir ferman alındığını ve bu fermana binaen Ahilere ait hangâhların devlet tarafından ellerinden alınarak Mevlânâ ve yakınlarına verilmeye çalışıldığını da bildirmektedir.<sup>1597</sup>

Diğer taraftan Mevlânâ'nın mektuplarının büyük bir kısmı (144 mektup) belli bir kişinin himaye edilmesi veya birilerinin belli bir tekke, zaviye ve medreseye tayin edilmesine dairdir.<sup>1598</sup> Eflâkî, Moğol yöneticileri ile Mevlânâ arasındaki maddi ilişkilere dair birçok hikâye anlatır. Eflâkînin rivayetlerinden, Ahilerden alınan iş ve hizmet yerlerinin Mevlânâ'nın gösterdiği kişilere verildiği anlaşılmaktadır.<sup>1599</sup> Tacüddin Mu'tez'in Aksaray'dan Mevlânâ'ya yedi bin dirhemi bir mektupla gönderdiğini, mektubunda bu paranın cizyeden geldiğini, onun için helal olduğunu yazdığını, bir başka zaman yine cizyeden gelen üç bin dirhem gönderdiğini<sup>1600</sup> Eflâkî

<sup>1594</sup> Eflâkî, Taceddin Mu'tez'in bu hususta sultandan ferman aldığını zikreder. Bkz. Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.169-170; Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s.206-207. Bu dönemde bir Ahi Mevlevi yaklaşması görülmektedir. Mevlânânın iyi geçindiği Ahiler olduğu gibi belki siyasi husumetlerinden dolayı yıldızının hiç barışmadığı birçok Ahi de mevcuttu. Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.473, II, s.323; Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, s.305.

<sup>1595</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.411-413, 539-540.

<sup>1596</sup> Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s.207.

<sup>1597</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.169-170. Eflâkî anlattığı bu rivayetin devamında anlatılan bu olayda Hanigah-ı Ziya'nın Ahilere ait olduğu, buraya Mevlânâ'nın müridi Hüsameddin Çelebinin atanmasını Ahilerin kabul etmeyip olaylar çıkardıklarını söyler.

<sup>1598</sup> Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s.209.

<sup>1599</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.169-170, 173'te de Çelebi Hüsameddin'in hem Hankah-ı Ziya hem de Hankah-ı Lala da tam bir bağımsızlıkla ulu bir şeyh olduğunu söyler.

<sup>1600</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.261-264; II, s.166-167. Tacüddin Mu'tez'in Aksaray ve çevresinde pek çok Türkmen ileri gelenlerinin mal ve evkafına el koyduğunu biliyoruz. Mevlânâ'nın bu paraları yemekte tereddüt göstermesi bundan olmalıdır. Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s.210.

nakletmektedir. Hatta Eflâkî, Mevlânâ'nın bu paraları kullanmakta tereddüt ettiğini, fakat sonradan o da bu paraların helal olduğuna kanaat getirdiğini söylüyor.<sup>1601</sup> Yine Moğolların hazinedarı (Hazinedar-i Sultan) aynı zamanda bir Kalenderî şeyhi olan Şerefüddin Mavsili Mevlânâ'nın bağlılarına harcanmak üzere iki bin dinar getirdiğini Eflâkî yazmaktadır.<sup>1602</sup> Bütün bunlar Moğolların dini siyasetleri sonucu Mevlânâ ve çevresini nasıl himaye ettiklerini açık olarak göstermektedir.

Mevlânâ'nın muhtelif mektupları Ahilere ve Ahilere yakın çevrelere ait müesseselerin ellerinden alınmasına dairdir. Söz gelimi Mevlânâ mektuplarının birinde, Nusratüddin Hanikahî'nin Şeyh Hamidüddin adına birine verilmesini, Müinüddin Süleyman Pervane'den istemektedir.<sup>1603</sup> Sahip Ata Fahreddin'e yazdığı bir mektupta da Ahi Bedreddin Gühertaş<sup>1604</sup> Tekkesi'nin Şeyh Cemalüddin'e verilmesini,<sup>1605</sup> bir başka mektubunda da Karatay Medresesi'nin Efsahuddin adına birine verilmesini istemektedir.<sup>1606</sup> Bunun gibi daha pek çok örnekler onun dönemin siyasi otoritesine bağlılığını ve o Moğollara bağlı siyasi otoritenin Mevlânâ'nın muhaliflerine karşı hizmet ettiklerine birer delil teşkil etmektedir.

Mevlânâ'ya çok yakın olduklarını bildiğimiz Pervane Süleyman, Tacüddin Mu'tez, Nuruddin Caca, Atabeg Mecdüddin, Fahrüddin Ali gibi devrin önde gelen devlet adamlarını, Moğollar iş başına getirmişlerdi. Bu yüzden o dönemde Anadolu'nun yönetiminde söz sahibi olan bu siyasiler, Moğol iktidarı yanlısı kişiler olarak bilinirler. Mevlânâ'nın bu kişilere yazdığı çok sayıda mektuplar

<sup>1601</sup> Mevlânâ'nın bu konuda kendisine sorulan bir soruya cevabı da bunu destekler mahiyettedir. *Fihi Mafih*'de geçen bu olay da şöyle anlatılmaktadır: (Biris) sordu, dedi ki: Moğollar, bizim mallarımızı alıyorlar; bâzi-bâzi da bize mal bağışlıyorlar. Acaba hükmü nasıldır? (Mevlânâ) buyurdu ki: Moğol, neyi alırsa Tanrının eline düşmüş, haznesine girmiş sayılır. Hani denizden bir testi yahut bir küp su doldurursun; o, senin malın olur. O su, testide yahut küpte durdukça kimse ona dokunamaz; kim senden izin almadan o küpü götürürse gasbetmiş olur. Fakat tekrar denize dökülürse herkese helâl olur; senin malın olmaktan çıkar. Şu halde bizim mallarımız onlara haramdır, onların mallarıysa bize helâldir. (Mevlânâ, *Fihi Mafih*, s.100.) Bayram bu Cizyeden geldiği bildirilen paralar ve malların Türkmen ve Ahilerden müsadere edilen mallar olduğunu söylemektedir. (Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s.210.)

<sup>1602</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, I, s.280..

<sup>1603</sup> Mevlânâ, *Mektuplar*, terc. ve haz.: Abdülbaki Gölpınarlı, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1963, s.102-103.

<sup>1604</sup> Ahi Bedreddin Gühertaş, Şemsi Tebrîzî'nin öldürülmesinde rol oynamış ve Şemsin cenazesi onun evinin bahçesindeki kuyuya atılmıştır. Ahi Bedreddin, Moğol aleyhtarlarının isyanından sonra II. İzzettin taraftarı olarak Pervane tarafından Moğol komutanı Alıncak Noyan'a teslim edilerek şehit edilmiştir. (İbn Bîbî, *a.g.e.*, II, s.164.)

<sup>1605</sup> Mevlânâ, *Mektuplar*, s.164-165; İsmet Kayaoğlu, "Mevlânâ'nın Mektuplarının Dönemin Tarihi Açısından Bir Değerlendirilmesi" *XII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1994, c.II, s.588.

<sup>1606</sup> Mevlânâ, *Mektuplar*, s.137-138.

bulunmaktadır.<sup>1607</sup> Bu mektuplar incelendiği zaman onun bu Moğol yanlısı siyasilere yakın bir siyasi tutum içinde bulunduğu, onların da Mevlânâ'yı sevdikleri ve ona mürit olup sözünü tuttukları çok açık olarak fark edilmektedir.

Mevlânâ böylesine karışık bir dönemde sosyal kargaşa ortamının had safhada olduğu bir arenada Moğollarla Selçukluların arasında Moğol siyasetine uygun bir tutum izleyerek barış ortamı oluşturmaya çalışmıştır. Eflâkî'ye inanmak gerekirse, İlhanlı Hükümdarı Hûlâgû, Mevlânâ'nın hürmetine Konya'yı işgalden vazgeçmiştir. Böylece Selçuklu başkenti yağmalanmaktan kurtulmuştur. Gerçekten de Mevlânâ'nın Moğollarla arasını daima iyi tuttuğu, sohbet ortamında Moğolların putperestliği söz konusu edildiği zaman buna karşı çıkarak, onların putperest olmadıklarını söylediği bilinmektedir.<sup>1608</sup> Moğol yanlısı bu uzlaşmacı tutumu dolayısıyla bazı günümüz araştırmacıları tarafından Moğol ajanı olmakla itham edilmiştir.<sup>1609</sup> Mevlânâ'nın her şart altında barış isteyen, insanlar arasında dostluk bağlarını kuvvetlendirmeye çalışan karakteri onun Moğollara karşı olan tavrını çok daha güzel ifade etmektedir.

Mevlânâ'nın temel paradigmasında mücadele anlayışı yoktur. Hoşgörü ve teslimiyet temel prensibidir. Bu anlayıştan hareketle ona göre bir ülke, düşman tarafından istila edilirse, bunu Allah'ın takdiri olarak algılamak gerekir. Bu nedenle o, Moğollara karşı düşmanlık duymamış ve onlardan rahatsız olmamıştır. Nitekim Mevlânâ bir Şîrinde “*Sen Tatarlardan korkuyorsan, Tanrı'yı tanımıyorsun demektir, ben onları yüz tane iman sancağı ile istikbal ediyorum.*” demiştir.<sup>1610</sup> Mevlânâ bir başka Şîrinde de “*Bana sırdaş isen sana sırrımızı ifşa edeyim: Halk Tatarlardan kaçıyor, biz Tatarları yaradan Tanrı'ya hizmet edelim.*” demiştir.<sup>1611</sup>

<sup>1607</sup> İsmet Kayaoğlu, “Mevlânâ'nın Moğol Yöneticilerle Münasebetleri,” *II. Milli Mevlânâ Kongresi*, Konya, 1986, s.162-164.

<sup>1608</sup> Aka, *a.g.m.*, sayı: 100, s. 89.

<sup>1609</sup> Mikâil Bayram, *Ahi Evren*, s.94-94; a.mlf., *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s.198-203. Bu iddialara verilen bir cevap olarak bkz.: Osman Nuri Küçük, “Mevlânâ'nın Yöneticilerle İlişkileri ve Moğol Casusluğu İddiaları I”, *Tasavvuf*, sayı: 11 (Temmuz-Aralık 2003), s. 259-322; a.mlf., “Mevlânâ'nın Yöneticilerle İlişkileri ve Moğol Casusluğu İddiaları II”, *Tasavvuf*, sayı: 12 (Ocak-Haziran 2004), s.173-195

<sup>1610</sup> Mevlânâ Celâleddîn, *Divan-ı Kebîr*, haz. Abdalbaki Gölpınarlı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992, V, s.454. Gâzân Han Müslüman olunca bu şiiri hırkasına altın ile yazdırmıştır. Bu şiir Eflâkî'de “*SenTanrı'yı tanımadığın için Tatarlardan korkuyorsun. Fakat ben iki yüz iman bayrağıyla Tatar tarafına hücum ederim.*” şeklinde geçmektedir. Bkz. Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.255.

<sup>1611</sup> Mevlânâ, *Divan-ı Kebîr*, V, 159. Bu yaklaşım, Mevlânâ'nın torunu Ulu Arif Çelebi'de de görülmektedir. Türkmenler onu Moğollara taraf olmakla suçladığında Çelebi, kutsala referansla



Mevlânâ Moğol ilişkileri otuz yıllık bir süreyi kapsadığından, elbette bu süre içinde ilişkiler, dönemin siyasi konjoktürüne ve olaylarına bağlı olarak değişmektedir. İstila döneminde Moğolların Anadolu'daki hâkimiyetlerini tam olarak sağladıkları zamanlarda onlara itaati –belki Müslümanların zararını asgariye indirme düşüncesiyle– öğütlerken; Abâkâ döneminde (1265–1282) Memlûklerle var olan mücadelede Moğolları müşrik olarak nitelemiş,<sup>1612</sup> hatta Memlûklerin tarafını tutması konusunda müridi olan Vezir Pervane'yi şu sözlerle: “*Sen önce Müslümanlığa kalkan oldun. Kendimi feda edeyim. Müslümanlığın kalması, Müslümanların çoğalması için aklımı, tedbirimi kullanayım da Müslümanlık kalsın dedin. Kendi fikrine güvendin. Tanrı'yı görmedin, her şeyi Tanrı'dan bilmedin. Böyle olunca da Ulu Tanrı o sebebi, o çalışmayı, Müslümanlığın zararına sebep etti. Çünkü sen Tatar'la bir olmuşsun, Şam'lıları, Mısır'lıları yok etmek, İslâm ülkesini yıkmak için onlara yardım ediyorsun, Tanrı, Müslümanlığın kalkmasına sebep olan tedbiri, Müslümanlığa zarar vermeye sebep kıldı. Şu halde Tanrı'ya yüz tut, çünkü korkulacak bir hal bu. Sadakalar ver de seni, kötü bir hal olan şu korkudan kurtarsın.*” diyerek uyarmıştır.<sup>1613</sup> Bu tutum farklılığında büyük bir kitleyi çevresinde tutan Mevlânâ'nın onlara gelecek zararı defetme ve Konya halkını bu zulümden kurtarma düşüncesiyle hareket ederek, muhib ve müritlerinin çıkarları doğrultusunda Moğollara karşı siyasi bir tutum sergilediği görülmektedir.

Mevlânâ'nın Moğol taraftarı olması konusunda net bir şeyler söylemek zordur. Yukarıda geçen bazı görüşlerine dayanarak bu söylenebilirse de, aşağıda vereceğimiz bazı görüşlerine bakıldığında, onun Moğolları eleştirdiğini ve onları Müslüman olarak kabul etmediği görülecektir. Moğolların ahirete, hesaba inandıkları söylenince Mevlânâ: “*Hayır! Yalan söylüyorlar; böyle demekle, kendilerini Müslümanlarla aynı göstermeye çalışıyorlar. Yani biz de biliyoruz ve inanıyoruz demek istiyorlar.*” diyerek tepkisini göstermiştir. Sözlerinin devamında “*Yaptığımız bu kötülükler, günahlar ve zulümler, üst üste birikmiş karlar ve buzlar gibi, artık kat-kat olmuştur. Tevbe, ahiret endişesi ve Allah korkusu, güneş doğunca nasıl karları ve*

---

cevap vermiştir. Şöyle demiştir: “*Tanrı Teâlâ ve Tabâreke sizi istemiyor, Tanrı Moğol ordusunun muvaffakiyetini istiyor; bu yüzden de devleti Selçukluların elinden alıp hain Cengizlilere tevdi etmiştir. O hâkimiyeti istediğine verir, biz de Tanrı'nın istediğini istiyoruz.*” Bkz. Eflâkî, a.g.e., II, s.324.

<sup>1612</sup> Mevlânâ, *Fihi Mafih*, s.102–103.

<sup>1613</sup> Mevlânâ, *Fihi Mafih*, s.9–10. Burada Mevlânâ Süleyman Pervane'yi

*buzları eritirse; onların da bu kötülük arklarını eritmesi gerekir.*”<sup>1614</sup> diyerek, ahirete inanmanın bir göstergesi olması gerektiğini ifade etmektedir.

Cengiz ve evladına lâhûfî yönler nispet edilerek, onların başarılarının Tanrı'nın iradesine bağlanması, Mevlânâ'ya özgü olmayıp, dönemin diğer kaynaklarında da vardır. Tarihçiler, Cengiz Han'ın manevi yönüne Otrar'da öldürülen tüccarlarının üzüntüsünü yaşadığında tanık olmuşlardır. Cengiz Han, Şamanî geleneklerde itikâf sayılan<sup>1615</sup> davranış biçimiyle, yüksek bir tepeye çıkarak şöyle nida etmiştir: “*Ey Halik-i Kadim! Ben kullarını müsterih, ülkelerini mamur etmek istiyorum. Kulun Hârizmşah onlara zulmetmek istiyor. Bana tecavüzle hakkımda kötülüğümü istiyor. Ey Allahım! Ondan benim intikamımı al, sen mazlumların destek ve yardımcısısın.*” daha sonra üç gün üç gece, yemeden içmeden kesilerek, yüzünü gözünü topraklara sürerek, aralıksız bu isteğini Allah'tan dilemiştir.<sup>1616</sup>

Tasavvufî bakış açısıyla, bunun “*dinî ne olursa olsun Allah'ın nusretinin çalışanın yanında olacağı*” şeklinde bir mesaj içerdiğini söylemek mümkündür. Fakat şunu ifade etmek gerekir ki, Mevlânâ gibi üst düzey tasavvuf söylemine sahip bir zatın, bazen Moğollar lehine imiş gibi görünen ifadeleri, yanlış anlamalara neden olabilir.<sup>1617</sup> Belki onun Moğollara yönelik tavrının arkasında, Hasan-i Basri'yi andıran toplumsal sağduyu merkezinde olması etkili olmuştur.<sup>1618</sup> Nitekim o, Moğolların İslamlaşmasına yardımcı olur düşüncesiyle, Budist Moğollarla Müslüman Türkmen kızlarının evlenmesine bile cevaz vermiştir.<sup>1619</sup>

Mevlânâ'nın Moğollar hakkında söyledikleri ve uygulamalarından da anlaşılıyor ki Mevlânâ ilahi bir kader anlayışı ile hareket etmiştir. Bu açıdan da dönemin siyasi ve askeri gücüne karşı itaat etmiş, bu gücü kendi isteği doğrultusunda kullanmaktan çekinmemiştir. Moğollar ise her zaman kendilerine itaat eden dini

<sup>1614</sup> Mevlânâ, *Fîhi mâ Fih*, s. 102-103.

<sup>1615</sup> İbrahim Kafesoğlu, *Harzemşahlar Devleti Tarihi: 485–618/1092–1221*, TTK Yayınları, Ankara 1984, s. 246.

<sup>1616</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.119, Reşidüddin, *Câmi 'u 't-Tevârih*, II , s.344; Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.482.

<sup>1617</sup> Nureddin Topçu, *Mevlânâ ve Tasavvuf*, İstanbul 1974, s.13.

<sup>1618</sup> Hasan Basri'nin “*sağduyu*” özelliği için bkz. Luis Massignon, *Doğuş Devrinde İslam Tasavvufu*, Fransızcadan çev. M. Ali Aynî, Yayına haz. Osman Türer-Cengiz Gündoğdu, Ataç Yay., İstanbul 2006, s. 65 vd; Cengiz Gündoğdu, *Hacı Bektaş-ı Veli: Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Yeni Bir Yaklaşım*, Aktif Yay., Ankara 2007, s.151.

<sup>1619</sup> Togan, *Giriş*, s.264.

gruplar ve din adamlarına hoşgörülle yaklaşmışlar, onları vergi dâhil birçok noktada kendilerine karşı sorumluluktan muaf tutmuşlardır. Moğol tarihi bunların örnekleriyle doludur. Moğolların genel olarak uyguladıkları dini siyasetleri de hep bu doğrultuda olmuştur. Daha önceki bölümde değindiğimiz gibi Cengiz Han'dan itibaren Ögedey, Güyük, Mengü ve Kubilay Hanlar hep bu anlayış üzerine hareket etmişler, büyük hanlara bağlı şube devletler de temel siyasetlerini bu uygulamalardan ve Cengiz Yasasından almışlardır. Nitekim İlhanlılar da istila ettikleri Gürcistan, Azerbaycan, İran, Irak ve Suriye topraklarında zaman zaman bazı tasavvufi gruplar, itikadi ekoller veya gayr-i müslim cemaatleri dini politikaları gereği desteklemişlerdir. Aynı siyaseti çıkarları doğrultusunda Anadolu'da da uygulamışlar, Kalenderî gruplarla ve Hristiyan topluluklarla beraber hareket etmişler, Anadolu'da nüfuz sahibi Mevlevilik gibi tasavvufi zümrelerle iyi geçinip kendi tahakkümlerinin yayılıp kabul görmesi için her türlü siyasi manevrayı yapmışlardır.

### 3.3.2. Mevlânâ'dan Sonra İlhanlı Dini Siyaseti ve Mevleviler

Mevlânâ'dan sonra Mevlevîliği temsil eden ilk kişi, babası Konya ve çevresindeki Ahilerin reisi olduğu için kendisine Ahî Türkoğlu unvanı verilen Hüsâmeddin Çelebi'dir. Henüz ergenlik çağına ulaşmadan yetim kalan Hüsâmeddin, Konya'daki fütüvvet ehli tarafından babasının makamına geçirilmek istenmesine rağmen adamlarıyla beraber Mevlânâ'ya bağlanarak onun en yakın müridi, Mesnevî'yi yazmasına vesile ve vefatından sonraki halifesi olmuştur.<sup>1620</sup>

<sup>1620</sup> Mevlânâ, *Mesnevî*, IV, trc. Veled İzbudak, Maarif Matbaası, İstanbul 1944, s.1; Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, s. 154-55; Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.45, 124-125; Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s.226; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s.114-123; Cahen, "İlk Ahiler Hakkında", trc. Mürsel Öztürk, *Belleten*, L/197, 1986, s.593; Ahmet Akşit, "Çelebi Hüsameddin'in Halife Seçilmesi ve Muhalifleri", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.18, 2005, s.179-187. Burada çok garipsenecek bir durum söz konusu değildir. Nitekim Alâeddin Çelebi'nin de babası Mevlânâ'ya rağmen Ahilere katıldığını ve daha sonra da onların 1261 yılında gerçekleştirdikleri Kırşehir isyanı sırasında öldürüldüğünü biliyoruz. (Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.156, 210, 250; Krş. Gölpınarlı, *Mevlevilik*, s. 93; Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s. 202-203.) Ancak Hüsâmeddin Çelebi ile Ahî Evren arasında bazı ihtilafların zuhur ettiği dikkatimizi çekmektedir ki bunun, öteden beri Ahilerin elinde bulunan Hanikâh-ı Ziyâ'da Ahî Türk'ten sonra posta oturacak şeyhin tayini konusunda yaşanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Ahî Evren konusundaki çalışmalarıyla tanınan Bayram, söz konusu ihtilafların Ahilerin, Hanikâh-ı Ziyâ'yı Mevlevîlere meylettiği için Hüsâmeddin'e vermek istememeleri sebebiyle çıktığını tahmin etmektedir. Aynı bilim adamına göre daha önce babasının şeyhlik yaptığı bir hanikâhta posta oturma hakkına sahip olan

Mevlânâ Celâleddin-i Rumî'nin oğlu olup, Hüsâmeddin Çelebi'den sonra babasının makamına geçen ve Mevlevîliği tam teşekküllü bir tarikat haline getiren Sultan Veled, aynı hanedan içerisindeki selefleri ve halefleri gibi devlet büyükleri ve ileri gelenleri ile çeşitli münasebetler tesis etmiştir. Teşkilatçı ve müteşebbis bir ruha sahip olan Veled'in faaliyetleri arasında en önemli mevki Mevlevîliği sistemleştirmesi yani ona adap ve erkânıyla artık tam bir tarikat görünümü kazandırması almaktadır. Tarikatın merkezi olan Konya'daki Mevlânâ Türbesi ve Dergâhı da her ne kadar Hüsâmeddin Çelebi (1273–1284) zamanında inşa edilse de, söz konusu yapılanmayı Alâmeddin Kayser vasıtasıyla gerçekleştiren kişi yine Sultan Veled'dir.<sup>1621</sup> O, bunlarla yetinmeyerek Anadolu'nun dört bir tarafına gönderdiği veya görevlendirdiği halifeleri vasıtasıyla Mevlevîliğin intişar etmesine de hizmet etmiştir.<sup>1622</sup> Bu halifeler arasında Mevlânâ tarafından halifelikle görevlendirilip onun zamanından beri hizmet veren Ahî Ahmed Bayburtî gibi ahiler de yer almaktadır.<sup>1623</sup> Hanikâh-ı Ziyâ'da gerçekleştirilen posta oturma töreninde muhalefet bayrağını

---

Hüsâmeddin, Ahîler tarafından haksızlığa uğratıldığı için de Mevlevîlere meyletmiş olabilir. Bkz. Eflâkî, *a.g.e.*, II, s. 133-34; Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s.202. Temas ettiğimiz keyfiyet çerçevesinde birinci sebep bize daha makul gelmektedir. Ancak her iki durumda da sonuç değişmemekte ve Hüsâmeddin Çelebi, Mevlânâ'nın devlet adamları nezdinde gerçekleştirdiği çalışmalarla söz konusu hanikâhta şeyhlik postuna oturmuştur. Bu konuda Mevlânâ'nın devlet adamları nezdinde yaptığı çalışmaları yazdığı bazı mektuplardan takip etmekteyiz. Meselâ, Mücîreddin Emîr Şah'ın babası Tâceddin Mu'tez'e yazdığı bir mektupta bahse konu olan hanikâhın Hüsâmeddin Çelebi'ye verilmesini talep etmektedir. Bkz. Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 116–117. Bu mesele münasebetiyle yazılan diğer bir mektup da takdir ve teşekkür hisleriyle doludur. Bkz. A.mlf., *a.g.e.*, s. 188-89. Mevlânâ'nın Ahilere yahut da onlara yakın çevrelere ait müesseselerin ellerinden alınarak kendi yandaşlarına verilmesine dair kaleme aldığı diğer mektuplara örnek olarak bkz. Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 102-103, 137-138, 164-165. Krş. Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s. 207–210.

<sup>1621</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.203-204; Gölpınarlı, *Mevlevîlik*, s. 36, 63-64. Emîr Alameddin Kayser, İbn Bîbî'nin (II, s. 237) kaydına göre III. Gıyaseddin Keyhüsrev'in "*serleşker-i divân-ı celâlî*"si yani yüce divanın subaşıdır ve Cimri hâdisesinde büyük yararlılıklar göstermiştir. Mevlânâ'nın mektupları arasında Alâmeddin Kayser'e hitaben yazılmış ve onunla görüşmek arzusunda olduğunu bildiren iki mektup bulunmaktadır. Bunların ikincisinde kendisine "*evlâtların övüncü*" şeklinde hitap edilmektedir. Bkz. Mevlânâ, *Mektuplar*, s.35, 186. Sultan Veled, *Divan*'ının iki yerinde türbenin onun vasıtasıyla yapıldığını açıkça belirtmektedir. Bkz. Sultan Veled, *Divan*, s.68–69. Söz konusu eserde onu öven bir rubai (s.74), isim ve lakabının belirtildiği bir kaside (s.69–70), ölümünden duyulan üzüntüyü ifade eden bir de mersiye (s.376–380) yer almaktadır. Krş. Gölpınarlı, *Mevlevîlik*, s. 36

<sup>1622</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.198. Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, s.195–96; Gölpınarlı, *Mevlevîlik*, 34, 64.

<sup>1623</sup> Eflâkî, I, s. 291–293; Aynı yerden öğrenmekteyiz ki, Sultan Veled, Ahî Ahmed'i daima kardeş ve dost diye çağırılmaktadır. Sultan Veled, ona hitaben yazdığı manzum bir mektupta kendisinden "*Ünlü Ahî (Ahî-i namdâr)*" olarak bahsetmekte ve Konya'ya davet etmektedir. Bu münasebetle tam adının Ahmed Zekiyeddin olduğunu da anlamaktayız. (Sultan Veled, *Divan*, s.371)

dalgalandıranların başında yer alan Ahî Ahmed'in oğlu Ahî Ali de gariptir ki, onun mürit ve makbüllerindedir.<sup>1624</sup>

Başta gerek bürokratik çevrelerde gerekse halk tabakaları arasında yaygın ve yoğun bir nüfuza sahip olan Mevlânâ, halefleri Sultan Veled ve Ulu Arif Çelebi olmak üzere Selçuklu idarecilerinin sufi çevrelerle kurmaya çalıştıkları münasebetlerin amacı ise gayet açıktır. Onları kontrol altına almak ve onlar vasıtasıyla yönettikleri insanlar üzerindeki ve nazarındaki hâkimiyet haklarına meşruiyet kazandırmaktır. Bu keyfiyet, XIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren fiilen Anadolu'ya hâkim olan Moğol idarecilerinin Mevlânâ ve Mevlevîlerle geliştirdikleri münasebetlerde de aynen etkili olacaktır. Zira bir çöküntü devri olarak tasvir edilen bu süreçte halk, kendini avutmak için mistik kanaatleri benimsemek zorunda kalıyor, idareciler ise halkın kabul ettiği sufileri ön plana çıkararak halkı kendilerine bağlamaya çalışıyorlardı. Böylece beyler, sufi çevreler vasıtasıyla halka nüfuz ederken, sufiler de hem idarecilere nüfuz ederek halk üzerinde otorite kuruyor, hem de bu sayede beyleri nüfuzları altına alıyorlardı.<sup>1625</sup> Bu açıdan bakıldığında Anadolu'daki istilacı Moğol idarecilerinin buna daha fazla ihtiyaçları olduğu görülmektedir.

Sultan Veled bir asra yaklaşan hayatında, I. Alâeddin Keykubad'dan başlayarak II. Gıyaseddin Keyhüsrev; oğulları ve üçlü müşterek saltanatının temsilcileri II. İzzeddin Keykâvus, IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve II. Alâeddin Keykubad; daha sonra III. Gıyaseddin Keyhüsrev, II. Gıyaseddin Mes'ud ve nihayet III. Alâeddin Keykubad devirlerini idrak eden önemli bir sufi şahsiyet olarak karşımıza çıkmaktadır. Oldukça uzun geçen ömrü ağırlıklı olarak Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılış sürecine tesadüf ettiği için onun Hûlâgû Han'dan itibaren Olcâyâtü Han'a kadar uzanan süreçte sekiz Moğol hanının devirlerini müşahede ettiği

<sup>1624</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.173; Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s. 209.

<sup>1625</sup> Bkz. Gölpınarlı, *Mevlevîlik*, s. 13; Ahmet Yaşar Ocak, "Türkiye Tarihinde Merkezi İktidar ve Mevlevîler (XIII-XVIII. Yüzyıllar) Meselesine Kısa Bir Bakış", *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi II. Milletlerarası Osmanlı Devleti'nde Mevlevihaneler Kongresi Özel Sayısı*, II/2, 1996, s.17-20. Mevlânâ'nın devlet adamlarıyla kurduğu münasebetler muhtelif vesilelerle kaleme aldığı mektuplardan takip edilebilir. Bunlardan bazıları hakkında bkz. Mevlânâ, *Mektuplar*, s.220-264 (Açıklama Kısmı).Bu konuda şu makalelere de müracaat edilebilir: Ahmet Sevgi, "Mevlânâ'nın İdarecilere Tavsiyeleri", *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I (1983), s. 159-166; İsmet Kayaoğlu, "Mevlânâ'nın Mektuplar'ının Dönemin Tarihi Açısından Bir Değerlendirilmesi", *XII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, TTK yay., Ankara 1999, s. 583-588

görülmektedir. Böyle siyasi bir tecrübe ve birikime sahip olan Sultan Veled, Mevlevîliği sistemli bir teşkilat haline getirerek, müşahade ettiği tecrübeleriyle siyasi hayatta daha fazla rol oynamaya başlamış, Mevlânâ döneminden daha farklı olarak açıkça İlhanlı dini siyasetinin Anadolu'daki uygulayıcılarından biri haline gelmiştir.

Dönemin Anadolu siyasetinde önemli bir konumda bulunan Sultan Veled, divânında Selçuklu hükümdarları arasında en büyük yeri II. Mes'ud işgal etmektedir. Zira Sultan Mes'ud'un iktidara gelişi ile Sultan Veled'in posta oturuşu aynı yıl içerisinde gerçekleşmiştir. Asıl önemlisi de II. Mes'ud'un, öteden beri Mevlevî muhit tarafından desteklenen İlhanlıların desteğiyle tahta çıkarılmasıdır. Sultan Veled, II. Mes'ud'un iktidara gelişi münasebetiyle kaleme aldığı bir manzumesinde *“Sultanın debdebeli alayının gelişi ahaliye mübarek, cânân hazretine kavuşmuş canlara kutlu olsun”*<sup>1626</sup> diyerek onu tebrik etmektedir. Sultan Veled divanında devrin siyasilerini kendi siyasi düşüncesi ve İlhanlı dini politikası çizgisinde yönlendirmekte, Moğollara muhalif Türkmen gurupları Haricilere benzetmektedir. Bizzat II. Mesud'a yazdığı bir Şîrinde *“Devlet ve saltanatta sultanlar sultanı(;) hücum, savlette hakkın aslanısın. Bütün hariciler can korkusundan inlerde, dağlarda gizlenmişlerdir. Ormanda aslan bulunmazsa, kurttan düşünce kalkar. Şimdi ise kaplanlar fare gibi oldu, çünkü Tanrının kükremiş aslanı geldi yetişti. Yılanlar gibi dağlara, ormanlara yaralı, kederli oldukları halde savuştular gittiler.”* diyerek bunu açıkça dile getirmiştir.<sup>1627</sup>

Sultan Veled *Maarif*'inde devrin Selçuklu Sultanı olan II. Mesud'u Moğollara itaat noktasında teşvik etmektedir. *“Sultan Mes'ud'a dedim ki, Hak velîlerine yöneldin ve Mevlânâ'nın temiz türbelerini onardın. Bu yerinde bir iş*

<sup>1626</sup> Sultan Veled, *Divan*, s. 53. Sultan Veled *Divan*'ında bunun gibi birçok şiirde Selçuklu Sultanını övmektedir. *“Onsuz cihan zulmette kalmıştı, onun güneşi parlayınca dünya gün gibi aydınladı (...) Sultanın gelişi derman, harabeler mamur ve abadan oldu”* *“Cihan şahlar şahının ferr ü satvetiyle yeniden nizama girdi. Mülk ne güzel bir tazeliğe, İslâm ne güzel bir saadete irişti”* (*Divan*, s.51. Krş. Gölpınarlı, *Mevlevîlik*, s.37) ve *“Çünkü padişahımız Mes'ud oldu”* redifli on beş beyitlik methiyesindeki *“...Zulüm, sitem yok; âdil ve kerem mevcut oldu, hem sonumuz iyi oldu. Bu cihan yeni baştan dirildi (...) Yeni baştan bahta irişti, kutlulandı. (...) Anadolu ülkesinde Şahımız Mes'ud olduğu için neşe başladı. Kötülük ve savaş yatıştı, Ateş-gede gülzâr oldu (...) Bundan böyle emniyet, aman devridir. Gamlar kalmadı, âlem can gibi tatlı oldu...”* şeklinde Sultan Veled'in farklı manzumelerinden alınan ama aynı noktaya temas eden satırlara dikkat ettiğimizde, duygularına tercüman olduğu halkın çektiği sıkıntıların yeni sultanın tahta çıkışıyla sona ereceği, kan ve gözyaşının artık dineceği ümidini taşıdığını ve yansıttığını açıkça görürüz. (Sultan Veled, *Divan*, s.52. Krş. Gölpınarlı, *Mevlevîlik*, s. 37; Turan, *Türkiye*, s. 585.)

<sup>1627</sup> Moğol karşıtı gruplar aleyhine sultana hitaben yazdığı bu şiirler için bkz Sultan Veled, *Divan*, s.54-55.

*olmuştur. Fakat çabalamaktan da vazgeçme. Asker toplamakta ve Moğollara hizmet etmekte ve onlara karşı olan hürmeti yerine getirmekte, mal feda etmekte, hülâsa elinde olan selâmet sebeplerini ve gücünün yetiştiği kadarını yerine getirmektesin. Bundan sonra Ulu Tanrı sana yardım eder. Çünkü eğer Tanrı istemezse o sebepler yardımcı ve faydalı olamaz. Hattâ senin yok olmana sebep olur.*"<sup>1628</sup> şeklindeki ifadeleriyle onun açıkça Moğollara itaatini tasvip ve teşvik etmektedir. Ayrıca o: "Babanın makam ve mülküne oğul varis olur, ancak katil ve küfran eden çocuk merdut olur. Sana bu miras helal, pâk ve mübahtır."<sup>1629</sup> şeklindeki ifadesiyle, sergiledikleri muhalif faaliyetlerle adeta Moğol aleyhtarlığının sembolü ve simgesi haline gelen Karamanoğulları'nın desteğiyle 1279 yılında tahta çıkarılan Melik Alâeddin Siyâvuş ile kardeşi II. Mes'ud arasındaki farklılığı açıklamakta ve hangi sebeple ikincisini desteklediğini vuzuha kavuşturmamıza yardım etmektedir. Yine o divanında "Şahımız Mesud olduğu için âlemi yakan Türkler mağaralardan, dağlardan, ormanlardan çıkıp Tanrının taatine koyuldular."<sup>1630</sup> şeklindeki sözleriyle Moğol valisi şehzade Kongurtay'ın, II. Mes'ud'un iktidarı arifesinde Karamanoğulları üzerine gerçekleştirdiği tedip harekâtına imada bulunmakta ve bunu yeni sultana mal ederek memnuniyetini ifade etmektedir.<sup>1631</sup> Bu durum Mevlvî zümrelerin Moğol desteğiyle iktidara gelen II. Mes'ud'un hangi faaliyetlerine daha çok önem verdiklerini açıkça göstermektedir.

Sultan Veled'in önemli faaliyetlerinden biri de Ahî-Mevlevî yakınlaşmasını sağlama teşebbüsüdür. Anadolu'da Moğol tahakkümüne karşı mücadele eden ve bu mücadelenin en önemli organizatörlerinden olan Ahilerle mücadele, Anadolu'daki İlhanlı dini siyasetinin en önemli hedeflerinden biriydi. Bu doğrultuda hareket eden Sultan Veled'in Türkmen nüfusun hem ahlakî hem de iktisadî açıdan teşkilatlanmasında son derece etkili olmuş, bu çabasında da babası zamanından itibaren kendilerine iltihak etmek zorunda bırakılan Ahîlerin de büyük katkıları unutulmamalıdır.<sup>1632</sup> Zira Mevlânâ'nın ilk halifesi Hüsâmeddin Çelebi'nin Ahi kökenli olması; ondan sonra halifelğe getirilen Sultan Veled'in farklı iki zümre

<sup>1628</sup> Sultan Veled, *Maârif*, s. 139–140.

<sup>1629</sup> Sultan Veled, *Divan*, s.50.

<sup>1630</sup> Sultan Veled, *Divan*, s.52.

<sup>1631</sup> Turan, *Türkiye*, s. 586; Köprülü, "Yerli Kaynaklar", s. 453–457.

<sup>1632</sup> Gölpınarlı, *Mevlevilik*, s.35; Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s.201, 212.

arasında kaynaştırıcı bir siyaset izleyerek onları aynı ocakta bir araya getirme düşüncesi Ahilerin ve tabii ki Türkmen zümrelerin kendi kültürel özellikleriyle birlikte Mevlevîliğe ısınmalarına vesile olmuştur. Bu çerçevede Mevlevî muhitte nüfuz sahibi olan Ahî ileri gelenleri arasında Ahî Ahmed Şah'ın önemli bir mevki işgal ettiğini söyleyebiliriz. Sultan Veled'in Moğolların da desteğiyle gütmüş olduğu bu politika sonucu birçok bölgede ahiler vasıtasıyla Mevlevî dergâhları açmışlar babaları kendilerine muarız olan birçok Ahiyi Mevlevî yapmışlardır.<sup>1633</sup>

Sultan Veled inancı ne olursa olsun İlhanlıların Anadolu valileriyle iyi geçinmiş onlardan büyük saygı ve itibar görmüştür. Anadolu genel valisi olan şehzade Keyhâtu, Konya'ya geldiği zaman sultan Veled ile defalarca görüşmüş, Konya Ahilerinin lideri konumundaki Ahi Ahmed Şah Şehzadeyi tanıştırdığında Mevlânâ'ya olan saygı ve hürmetinden Keyhâtu, Sultan Veled'in elini öpmüştür.<sup>1634</sup> Sultan Veled'in iyi ilişkiler içinde olduğu bir diğer Moğol valisi ve komutanı da İrincin Noyan'dır. Sultan Veled ile Moğol kumandanı İrencin Noyan arasındaki şu diyalog bunun bir örneğidir: Bir gün İrencin Noyan, Sultan Veled'i ziyarete gelir ve sohbet esnasında İrencin Noyan ona kendi din mensupları Bahşilerin “*Dünyanın kırk sahibi vardır*” dediklerini ve bu inanışın bir hikmeti olup olmadığını sorar.

Sultan Veled de: “*Aslında bu söze göre de diğer otuz dokuz ilah, büyük Tanrı'nın hükmü altında olup, her biri Tanrılığını O'ndan almaktadır. O Kırkıncı Tanrı ise hepsinin hâkimidir ve ondan daha yüksek Tanrı yoktur. Bu yüzden senin de bu otuz dokuz Tanrı'nın muhtaç olduğu gerçek Tanrı'yı araman gerekir. Senin kölelerin ve beraberindekiler, nasıl senin emrinin kulları ise ve seni kendi efendileri biliyorlarsa, sen de senin Han'ın kulusun. O Han da en büyük Hakanın hükmü altındadır. Hakikatte bu Tanrıların hepsi de, işte bunun gibi o büyük Allah'ın irade ve tahriki ile çalışır*” diye cevap verir. Bu cevaptan çok memnun kalan İrencin

<sup>1633</sup> Eflâkîde bunlarla ilgili birçok rivayetler anlatılmaktadır. Mesela Sivas'ta Moğol valisinden bile etkili olduğunu bizzat İbn-i Battûta'dan duyduğumuz (İbn-i Battûta, *a.g.e.*, s.214) Ahi Çelebi, yine Ahi Ahmed Bayburti, Ahi Muhammed Divane, Ahi Muhammed Sebzari ve Mevlevîlerin en büyük muhalifi Ahi Ahmed'in oğlu Ahi Ali gibi birçok Ahi ileri gelenlerini sayabiliriz. Bkz. Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.92, 170, 173, 261, 356 vd.

<sup>1634</sup> Eflâkî bu olayı anlatırken Mevlânâ'nın Keyhâtu'nun rüyasına girerek onu korkuttuğunu ve Konya'yı Moğollardan koruduğunu yazar. Konya'nın ileri gelenlerinden Ahi Ahmed Şah'ın yanındayken Mevlânâ'nın Şehzade'nin gözüne görüldüğünü ve gidip onun türbesini ziyaret ettiğini rivayet eder. Ayrıca Keyhâtu Ahi ata deyip Baba yerine koyduğu Ahi Ahmed Şah'dan Mevlânâ'nın ailesi ve akrabaları ile tanıştırmasını istediğini bildirmesiyle dergâha gidip onunla konuşup sema yaptığı ve elini öptüğünü zikreder. Bu hikaye için bkz. Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.31-34.



Noyan “*Ben bu soruyu dünyanın bilgin ve hâkimlerinden defalarca sordum. Hiçbir büyükten senden aldığım gibi güzel bir cevap alamadım*” diye cevap verir.<sup>1635</sup> Eflâkî’den rivayet ettiğimiz her iki olaya da tarihi açıdan bakıldığında temkinli yaklaşmak gerekmektedir. Ancak her iki olayın da Mevlevî kaynağından rivayet edilmesi ve açıkça Moğollarla ilişkilerini göstermesi açısından önem arz etmektedir.

Mevlânâ Celaleddin-i Rumî’nin ve oğlu Sultan Veled’in estirdiği mistik iklimde dünyaya gelen ve onun ölümünü müteakip Mevlevîliği temsil etmeye başlayan oğlu Arif Çelebi, ömrünün mühim bir kısmını tarikatını ve meşrebini yaymak amacıyla babası henüz hayatta iken başladığı seyahatlerle geçirmiştir. Karaman, Beyşehir, Akşehir, Aksaray, Karahisar, Amasya, Niğde, Sivas, Tokat, Birgi, Kütahya, Denizli, Menteşe, Alanya, Antakya, Bayburt, Erzurum, Irak, Tebriz, Merend ve Sultaniye onun gittiği belli başlı yerlerdir. Görüldüğü üzere Arif Çelebi, aşağı-yukarı bütün Anadolu’yu gezmiş, özellikle yeni teşekkül etmekte olan batı Anadolu uç beyliklerinin başkentleri ve mühim şehirlerine ziyaretler düzenleyerek Irak ve İran’a kadar uzanmış, İlhanlıların merkezi Sultaniye’ye de müteaddit defalar uğramıştır.<sup>1636</sup> Bu seyahatlerin pek çoğunda onunla birlikte olan ve gördüklerini duyduklarını büyük bir azimle kaleme alan Ahmed Eflâkî, Mevlevîliğin teşekkül ve intişarı hakkındaki rivayetleri muhtevi mühim ve malum eserinde hâdiseleri zikretmiştir. Onun sayesinde her ne kadar Arif Çelebi’nin mezkûr şehir ve bölgelerdeki faaliyetlerini ayrıntılı olarak anlama imkânına sahip olsak da -bazı istisnalar dışında- buralarda hangi tarihlerde bulunduğu ve buralara kaçar defa gittiği gibi hususlarda yeterli ve net bilgilere sahip olamamaktayız.

Arif Çelebi’nin genel siyaseti, Mevlevîliği başta Anadolu olmak üzere İlhanlı hâkimiyetindeki topraklara yayma ve bu bölgelerde Mevlevî dergâhları kurma çabası üzerine şekillendirmiştir. Bu amacına ulaşmak içinde faaliyetlerini birbiriyle alakalı olmak şartıyla han, hatun, vali gibi Moğol veya Moğol yanlısı ümera ile başta Türkmen beyleri olmak üzere mahalli yöneticilerle kurduğu münasebetler olmak üzere iki alanda yürütüyordu. Zira her iki münasebet de kendi meslek ve meşrebinin yayılması ortak amacına yönelik olsa da sonuçta İlhanlı meşruiyetini temin maksadını da taşımakta ve uç Türkmenleri arasında Moğol aleyhtarlığının

<sup>1635</sup> Bkz. Eflâkî, *a.g.e.*, c.II, s.208-210.

<sup>1636</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, c.II, s.264, 266, 298, 329 vd.

kalkmasına hizmet etmektedir. Bu görüşü destekleyen ve Mevlevîlerin XIII-XIV. yüzyıl Anadolu'sunun içinde bulunduğu siyasî ve sosyal gelişmelerle daha da artan manevî nüfuzlarını siyasî bir misyonda nasıl kullandıklarını gösteren bir rivayette Eflâkî şunları nakletmektedir: “...Konya, Karamanlıların elinde bulunduğu dönemde Çelebi hazretleri, Moğol askerini istediği için Karamanlıların canı sıkılıyor ve daima: ‘Biz sizinle komşu ve sizi sevenlerden olduğumuz halde, siz bizi istemiyorsunuz da yabancı Moğolları istiyorsunuz’ diyorlardı. Bunun üzerine Çelebi şöyle dedi: ‘Biz dervişleriz, gözümüz, Tanrı’nın iradesine bağlıdır. O kimi ister ve ülkeyi kime verirse, biz de onun tarafındayız ve onu isteriz. (...) Şimdi Tanrı, sizi değil, Moğol askerlerini istiyor. Ülkeyi Selçukluların elinden alıp, Cengizhanlılara verdi. (...) Biz de Tanrı’nın istediğini biliyoruz.” Bu cevap üzerine Eflâkî: “Karamanoğulları candan mürit ve muhib oldukları halde incindiler ve Çelebi hazretlerinden çekinmeye başladılar.” demektedir.<sup>1637</sup>

Arif Çelebi, babasının henüz hayatta olduğu yıllarda ve Gâzân Han’ın (1295–1304) iktidara yeni geldiği günlerde Irak-ı Acem’i görmek ve bu ülkenin ileri gelenleri ile tanışmak amacıyla kalabalık bir maiyetle yola çıkar. Yolcuğun İlhanlı hükümdarının tahta yeni çıktığı bir zaman dilimine tesadüf etmesi asıl amacın Gâzân Han’ı tebrik ve bu arada Mevlevîlerin itibarını tazeleme olduğu söylenebilir. Nitekim yolculuğun Erzurum durağında Han’ın avcı başı Kılavuzoğlu Tuman Bey’e rastlayan ve bir takım kerametlerden sonra onu kendisine mürit edinen Çelebi, yeni yoldaşıyla birlikte kaldığı yerden yoluna devamla Tebriz’e vasıl olmuştur. Kendisinin kerametlerine şahit olan Tuman Bey’in tanıtımıyla Gâzân Han ile temasa geçen Çelebi, ismi tasrih edilmeyen Şeyhülislâm’ın oğlu vasıtasıyla kendisiyle tanışan Melîke İl-Tüzmiş Hatun’un tertiplemediği bir sema meclisine de katılmıştır.<sup>1638</sup> Netice itibarıyla öteden beri Kutbeddin-i Şîrâzî, Hümâmeddin-i Tebrîzî, Mecdeddin Atabek-i Mevlevî, Hoca Reşîdu’-d-dîn ve Barak Baba gibi ülkenin ileri gelen şeyh ve emirlerinden Mevlânâ’nın hallerini soran ve onun Şîrîlerinin açıklanmasını isteyen

<sup>1637</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.324. Krş. Turan, *Türkiye*, s. 600–601; Köprülü, “Yerli Kaynaklar”, s. 452. Bahsi geçen menkıbeden hareketle Ümit Hassan’ın bir makale tenkidi münasebetiyle temas ettiği “Mevlevîyye’nin tarikat olarak, Moğollara karşı, İslâmî kader anlayışını çok daraltan ve “irâde-i cüz’iyye’yi yok sayan fatalist ve teslimiyetçi tavırlar” taşıdıkları şeklindeki fikirlerine katılmamak mümkün değildir. Bkz. *Osmanlı, Örgüt-İnanç-Davranıştan Hukuk-İdeoloji’ye*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.151–152.

<sup>1638</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.253-254

Gâzân Han, Çelebi'ye kendisine damat yapmak isteyecek kadar bağlanmıştır. Bu ziyaretle adı zikredilmeyen Şeyhülislâm'ın oğlu başta olmak üzere pek çok seçkin ve ileri gelen şahsiyetin Çelebi'ye saygı göstermeleri, Mevlevîlerin itibarını tazelemekten öte daha da arttırmıştır.<sup>1639</sup> İlhanlı sarayında nüfuz sahibi Mevlevîlerden olan; “*Sen Tanrı'yı tanımadığın için Tatar'dan korkuyorsun. Fakat ben iki yüz iman bayrağıyla Tatar tarafına hücum ederim...*” şeklindeki Mevlânâ'nın Şîri Mecdüddin-i Atabek-i Mevlevî<sup>1640</sup> tarafından kendisine okunan Gâzân Han: “*Mevlânâ-yi Rûm, bu gazeli benim için yazmıştır. Çünkü bu zamanda Moğollar arasında iman bayrağını ben kaldırdım. Bu Moğol tayfası, bu zamanda Müslüman oldu*” diyerek övünmektedir.<sup>1641</sup>

Eflâkî'nin ikinci sefer diye kaydettiği Arif Çelebi'nin Merend ve Tebriz seyahati de babasının sağlığında gerçekleşmiştir. Bu yolculukta maiyetinde bulunan, babasının müritlerinden ve eski İlhanlı hükümdarı Keyhâtu Han'ın yakınlarından Emîr Muhammed Sekürçî ve yeni İlhanlı hükümdarı Gâzân Han'ın yakın adamlarından Nureddin Caca'nın oğlu Polat Bey gibi nüfuzlu beyler, onun Moğollar nezdinde ki siyasi etkinliğini ve karizmatik şahsiyetinin tesir gücünü açıkça göstermektedir.<sup>1642</sup> Merend şehrinde “*Mevlânâ-yı Rum'un mazharı*” olduğunu iddia eden Şeyh Cemâleddin İshak-ı Merendî ile kendi zaviyesinde, kavgaya tutuşan Çelebi'nin, Mevlevîliğin ancak kendi kontrolü altında intişar etmesini temin etmek istediği anlaşılmaktadır. Ancak bu rivayette dikkati çeken esas nokta Sekürçî ve Polat beylerin Çelebi'yi koruma maksadıyla adamlarıyla hâdiseye müdahale etmesi veya hâdisenin onların müdahalesini gerekli kılacak boyutta olmasıdır. Bu olayla Moğol ve Moğol yanlısı emirler ile içli dışlı olduğu bir kere daha anlaşılan Çelebi, hâdiseden sonra Tebriz'e hareket etmiş; bu arada fazla yaşamayan Şeyh İshak da

<sup>1639</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.254-255. Krş. Gölpınarlı, *Mevlevîlik*, s. 69–70; Turan, *Türkiye*, s. 622–623.

<sup>1640</sup> Mevlânâ Mecdüddin Atabek İlhanlı sarayında etkin olan Mevlevîlerden biridir. Eflâkî'ye göre II. Mesud'dan sonra iktidara geçen kardeşi Feramuz'un oğlu III. Alâeddin Keykubad'ın Anadolu'da Selçuklu tahtına oturmasında büyük katkısı olmuş, Moğollar tarafından da onun atabeklik görevine getirilmiştir. Bu görevle Konya'ya gelen Mecdüddin-i Mevlevî'nin Sultan Veled ve Arif Çelebi'ye büyük hizmetleri olmuştur. Bkz. Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.255-256.

<sup>1641</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.255.

<sup>1642</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.256-257; Gölpınarlı, *Mevlevîlik*, s. 71.

ölmüştür. Merend'e geri döndüğünde ise halkın büyük bir kısmı onun müridi olmuştur.<sup>1643</sup>

Abdâlan-ı Rûm zümresinden olduğu açıkça ifade edilen Hâce-i Erzurumî de Sivas'da Arif Çelebi'nin hışmına uğrayanlardan biridir. Bu defa Sivas şehri karışmış; şehrin hâkimi ve Çelebi'nin candan müridi olan Samagar Noyan'ın oğlu Arap ile Ahî Muhammed Dîvâne hâdiseye müdahale etmek zorunda kalmışlardır. Tokat'a uzanan Çelebi'nin tekrar avdetinde Sivas halkının büyük bir kısmı ve şehrin ileri gelenleri onun müridi olmuştur. Bütün bunlar bir kere daha göstermektedir ki, Çelebi Moğol emirleri ile içli dışlıdır.<sup>1644</sup> Onun Mevlânâ hanedanının muhiplerinde olan Keyhâtü Han'ın hanımı Paşa Hatun ile de arası oldukça iyidir. Hatta son seyahati esnasında Erzurum'da uzun zaman oturan Çelebi'ye karşı aşırı muhabbet besleyen ve Sultan Veled'in ısrarlı geri çağırışlarına rağmen onu bir türlü bırakmak istemeyen Paşa Hatun ile bu yüzden vefatından önce bir takım sıkıntılar bile yaşanmıştır.<sup>1645</sup>

Eflâkî'nin bizzat rivayet ettiği ve katıldığı bir başka hâdis de Sultan Veled'in ölümünden sonra vuku bulmuştur. Arif Çelebi, babasının Olcâyâtü Hudâbende Han'ın (1304–1316) Şîî ve Rafizîlerin mezhebinden kurtarılması konusundaki vasiyetini yerine getirmek amacıyla 1315 yılında Sultaniye'ye doğru yola çıkmıştır.<sup>1646</sup> Bu uzun yolculuğun Ramazan ayına tesadüf eden Bayburt durağında, eski halifelerden Ahî Ahmed Bayburtî'nin zaviyesinde konaklamışlar ve burada Çelebi, Bayburt ve Erzurum şehirlerine hükmeden mahalli Moğol emirlerden Hoca Yakut tarafından da misafir edilmiştir. Onun makamında gerçekleştirilen semâ meclisinde manevî müşahede ile Olcâyâtü Han'ın öldüğü haberini veren Çelebi, emîri teselli etmiş ve verilen haberin hakikat olduğunu anlayan Hoca Yakut'un Mevleviliğe muhabbeti daha da artmıştır. Yoluna devam eden kafiye Sultaniye'ye vardığında onları

<sup>1643</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.256-257; Gölpınarlı, *Mevlevîlik*, s. 71. Eflâkî'nin Mevlânâ'ya itikad edenlerden, zamanın biricik Emiri diyerek övdüğü, Polat Bey ile Arif Çelebi'nin münasebetleri hakkında ayrıca bkz. Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.288-289.

<sup>1644</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.259-261; Gölpınarlı, *Mevlevîlik*, 75-76; Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s. 210. Gölpınarlı, aynı yerde bu ve benzeri hâdiseler münasebetiyle “*Ulu Arif Çelebi, karakter bakımından ne babası Sultan Veled'e benzer, ne dedesi Celâleddin'e. O bir az atası Sultânü'l-ulemâ'yı ve bir hayli de Şemseddin Tebrîzî'yi andırmadadır. O, tasavvufa âşına halkın celâli ve celâlli dedikleri erenlerdendir*” demekten kendini alamamaktadır. Sultan Veled de son hâdis münasebetiyle Çelebi'yi tebrik edip, Erzurumlu Şeyhe vurduğu elini öpmek istediğini söyleyerek gözlerinden öptüğü rivayet edilir. Bkz. Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.262.

<sup>1645</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.292-293; Gölpınarlı, *Mevlevîlik*, 71.

<sup>1646</sup> Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. II. Bölüm “Sünnilik ve Şiilik Arasında Bir Han: Olcâyâtü Dönemi(1304–1316)” isimli başlık.

karşılayanlar arasında öteden beri Moğolların hizmetinde olan ünlü Kalenderî şeyhi Barak Baba'nın halifelerinden Sinop kadısının oğlu Hayran Emirci de bulunmaktadır.<sup>1647</sup> Olcâyâtü Han'ın ölümünden kırk sekiz gün geçmiş olduğu halde matem törenleri hâlâ devam etmektedir. Ancak Çelebi ve maiyetindekiler buna aldırış etmeden semâya başlamışlardır. Hoca Reşîdu'd-dîn ve Hoca Alishah gibi vezirler müstakbel hükümdar Ebu Said Bahadır Han henüz gelmeden bu şekilde davranılması karşısında merhum hanın câmedârı Hoca Said'i inceleme üzere gönderirler. Ancak Çelebi'nin marifetiyle çok geçmeden Hoca Sâid başta olmak üzere tüm ileri gelenler sakinleşirler.<sup>1648</sup> Türkiye Selçuklu Devleti'nin sessiz sedasız tarih sahnesinden çekildiği bir devre ilişkin olsa da bu rivayet ve daha önce incelemeye aldığımız benzerleri göstermektedir ki, Mevlevî muhitin İlhanlı hükümdarlarının değişmesine rağmen onlarla olan dostane münasebetlerini herhangi bir değişikliğe uğratmadan sürdürmüşlerdir.

Karakter bakımından kabına sığmayan cezbe abidesi Şems-i Tebrîzî'yi andıran Arif Çelebi'nin İlhanlı hükümdarları ve emirleri ile olan bu dostane münasebetlerinin yanı sıra mahalli beylerle de bir takım münasebetler geliştirmiştir. Garip hareketleri, cesur tavrı ile babasından ve dedesinden tevarüs ettiği siyasî nüfuzu arttırarak hem beyler arasında Mevleviliği yaymakta hem de onlar üzerinde manevî hâkimiyet kurmaktadır. Moğol idarecileriyle olan siyasî yakınlığı hakkında mühim bilgiler verdiğimiz bu şahsiyetin, yakınlık kurduğu Türkmen Beylikleri'nin İlhanlı idaresine karşı olan muhalif tutumlarının değişmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz.

Türkmen liderlerle ilişkileri olan ve onları Mevleviliğin şemsiyesi altına toplayarak kendi nüfuzu ve hâkimiyetini kabul ettirmeye çalışan Arif Çelebi, Moğol tahakkümüne muhalefetten de vazgeçirerek devrin askeri ve siyasi gücünü de arkasına alıp onları kendine mürit yapmıştır. Bu Türkmen liderlerinden biride

<sup>1647</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.266. Hayran Emirci, daha sonra Konya'ya gelerek Mevlânâ Türbesini ziyaret edecek ve burada Çelebi'nin tertiplemediği bir sema meclisinde bulunacaktır. Ertesi yılki buluşma ise yine Sultaniye'dedir. Bkz. Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.267. Gâzân Han'ın Mevlânâ hakkındaki bilgi kaynaklarından biri olan Barak Baba'nın halifesi Hayran Emirci ile Arif Çelebi'nin gerek İlhanlı gerekse Selçuklu başkentlerinde gerçekleştirdikleri söz konusu yakınlıklar göz önüne alınarak Moğollar tarafından desteklenen Kalenderlerle Mevlevîler arasındaki münasebetlerin gayet iyi bir şekilde devam ettiği sonucuna ulaşabiliriz. Bkz. Gölpınarlı, *Mevlevîlik*, s. 83; Ocak, *Kalenderîler*, s. 65-67.

<sup>1648</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.266-267; Gölpınarlı, *Mevlevîlik*, 72.

Eflâkî'nin Mevlânâ hanedanının muhiplerinden ve müritlerinden biri olarak zikrettiği Menteşe ilinin reisi Mes'ud Bey'dir. Arif Çelebi burada söz konusu havalinin ileri gelen bilgin ve şeyhlerinin iştirak ettiği bir sema meclisi düzenlemiş, sema'ya sadece Türk olduğu belirtilen saf, aydın yürekli ve beyin hanımının da büyük saygı duyduğu Türkmen şeyhlerden biri de katılmıştır. Bu zat semâ esnasında Çelebi tarafından hırpalandıktan sonra fazla yaşamamış ve çok geçmeden de vefat etmiştir.<sup>1649</sup> Bu hâdise, İlhanlı dini siyaseti doğrultusunda söz konusu havalide öteden beri etkili olan Türkmen babalarının tasfiye edilerek Mevlevîliğin ön plana çıkarılmaya çalışıldığı en açık örneklerinden biridir. Bu olaylardan sonra Mes'ud Bey, oğlu Şücaeddin Orhan'ı ona mürit yapmıştır.<sup>1650</sup>

Eflâkî'nin Melîkü'l-ümerâ ve'l-ekâbir olarak takdim ettiği Lâdik (Denizli) Uç Beyliği emîri Sücâaddin İnanç Bey de Çelebi'nin müritlerindedir. Onun Denizli'yi ziyaretinde başta kardeşi Doğan Paşa olmak üzere büyük çoğunluğu Mevlevî olan şehrin ileri gelenleriyle birlikte çeşitli sema meclisleri düzenlemişlerdir.<sup>1651</sup> Yine Çelebi'nin hışmına uğrayıp da ona mürid olan Türkmen beylerinden biride Germiyan oğulları Emiri Alişiroğlu Yakup Bey'dir.<sup>1652</sup> Nitekim Aydınoğlu beyliğinin kurucusu Aydın oğlu Mübârizüddin Mehmed Bey, Sultan Veled'in Türk emirleri arasında en çok övgüde bulunduğu kişidir. Onun tarafından *bizim subaşımız* olarak takdim ve *gazilerin sultanı* şeklinde de taltif edilmektedir.<sup>1653</sup> Mehmet Bey defalarca Arif Çelebi ile de görüşmüştür.<sup>1654</sup>

<sup>1649</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.258.

<sup>1650</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.259.

<sup>1651</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.269-270.

<sup>1652</sup> Arif Çelebi, Germiyan Emîri Alişiroğlu Yakup Bey tarafından Alameddin-i Bâzârî sahrasında ağırlandı. Burada kendisinin manevî sohbetlerle meşgul olmasına aldırmadan başka işlerle uğraşan Yakup Bey'e son derece kızgın Çelebi, o kızgınlıkla çekip gitmiştir. Hâdiseden sonra felaketlere maruz kalan ve bu sayede hatasını anlayan Türkmen beyi, daha sonra iradet getirerek olan subaşısı Emir Sa'deddin Mübarek Kabız'ı göndererek tövbeler etmiş ve Çelebi, beyliğinin merkezi Kütahya'ya avdet ettiği vakit de ona mürit olmuştur. (Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.258.) Türkiye Selçuklu Devleti hizmetinde bulunarak yükselen büyük mahalli emirlerden biri olan Yakup Bey, metbûu III. Alâeddin Keykubad'ın 1302 yılında tahtan çekilmesinden sonra tekrar iş başına gelen II. Mes'ud'a tâbi olmayarak İlhanlı Devleti'ne yıllık vergi vermek suretiyle onların yüksek hâkimiyetini tanıması dikkat çekicidir ve Arif Çelebinin rolünü akla getirmektedir. (Aksarayî, *a.g.e.*, s.252; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.41-43.)

<sup>1653</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.344; Gölpınarlı, *Mevlevîlik*, s.74. Mehmed Bey hakkında geniş bilgi için bkz. Himmet Akın, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, AÜDTCF Yayınları, Ankara 1968, s.30-39; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s.104.

<sup>1654</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.343.

Beyşehir, Akşehir ve Seydişehir havalisinde kurulan ancak İlhanlı tazyik ve tahakkümleri sebebiyle fazla uzun ömürlü olamayan Eşrefoğulları ile Mevlevîler arasındaki münasebetler de gayet iyidir. Bunlardan Eşref oğlu Mübarizüddin Mehmed Bey, Ulu Arif Çelebi'yi Beyşehir'e davet ederek ona türlü hizmetlerde bulunmuştur.<sup>1655</sup> Beyliğin Akşehir emîri Hoca Kamereddin de Çelebi'nin müritleri halkasına dâhil olan Türkmen beylerindedir. Söz konusu Türkmen beyi, oğlu ve halefi Süleyman Şah'ı da Çelebi'ye mürit yaparak beylik üzerindeki Mevlevî nüfuzunun devamını sağlamaya çalışmıştır.<sup>1656</sup> Arif Çelebi, II. Mes'ud iktidarının mühim siyasî simalarından Sâhib-i divân Fahreddin Ali'nin torunları tarafından tarih sahnesine çıkarılan ve muhalif Türkmen zümrelerin tedip edilmesinde mühim roller üstlenen Sahip Ata Oğulları Beyliği ile de çeşitli münasebetler geliştirmiştir. Beylik merkezi Karahisar'a (Afyon) gittiği zaman onlarla yanlarında bazı Moğol emirleri de hazır bulunduğu halde çeşitli sohbetler düzenlemektedirler ki, bu hususu söz konusu sohbetlere katılan Polad Bey bizzat nakletmektedir.<sup>1657</sup>

Arif Çelebi (1312–1320) zamanında Anadolu'nun birçok yerine Mevlevihaneler açıldığı ve buralara halifeler tayin edildiğini daha önce belirtmiştik. Bu dönemde Anadolu dışına da Mevlevî dergâhları açılmaya çalışılmıştır. Anadolu dışında Mevlevihaneler tesis edildiğine dair kaynaklara yansıyan ilk ve tek şehrin İlhanlı başkenti Sultaniye olmasının Mevlevîlerin siyasî tercihleriyle yakından veya doğrudan bağlantılı olduğunu söylemek herhalde yanlış olmasa gerektir. Nitekim İlhanlı hanları, hatunları ve üst düzey emirleri ve bölgenin özellikle Kalenderî şeyhleri ve sufileriyle arası gayet iyi olan Çelebi, Şubat 1318'e tesadüf eden Kurban

<sup>1655</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.323.

<sup>1656</sup> Emir Çoban'ın oğlu İlhanlıların Anadolu valisi olan Emir Timurtaş 726/1326 yılında Beyşehir'i işgal ederek ve Süleyman Şah'ı çeşitli işkencelerden sonra Beyşehir Gölü'ne attırmak suretiyle hem hayatına hem de beyliğine son vermiştir. (Turan, *Türkiye*, s. 646; Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 60.) Müellife göre Arif Çelebi, Beyşehir'i ziyaretinde Süleyman Şah hakkında "...sonunda onu bu göle atıp yok edecekler" diyerek onun mukadder akıbetini vukuundan evvel haber vermiştir. (Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.323.) Timurtaş döneminde onunla Mevlevîlerin arasının iyi olmadığını yine Eflâkî zikretmektedir. Bkz. Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.370-371.

<sup>1657</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.252; Eflâkî, *a.g.e.*, II, s. 196-97; Gölpınarlı, *Mevlevîlik*, s. 75. Aksarâyî yukarıda saydığımız Türkmen beylerinin hepsinin Emîr Çoban'ın Anadolu beylerinin bağlılıklarını temin ve tazeleme amacıyla 1314 yılında Anadolu'ya geldiği zaman Karanbük Kışlağına giderek itaat arz ettiklerini bildiriyor. Bu durum Arif Çelebi'nin İlhanlıya itaat sağlama noktasında ne kadar başarılı olduğunu aklımıza getiriyor.

Bayramı arifesinde halifesi Şeyh Sührâb-ı Mevlevî'nin zaviyesinde yani Sultaniye Mevlevîhânesinde kalmıştır.<sup>1658</sup>

Arif Çelebi, dedesinin ve babasının nüfuzundan azami surette faydalanmasını bilmiştir. Babası Sultan Veled, Mevlânâ müntesiplerini ve muhiplerini bir merkeze bağlamış, buraya vakıflar temin etmiş, Anadolu'nun muhtelif şehirlerine halifeler göndererek bir yandan tarikatını yaymış, bir yandan da merkeze bağlı Mevlevihanelerin açılmasını sağlamıştır. Arif Çelebi'nin de aynı yoldan yürüyerek yukarıda temas ettiğimiz siyasî faaliyetlerin yanı sıra kendi neşvesini daha düzenli olarak geniş kitlelere ulaştırmak maksadıyla muhtelif dergâhlar vücuda getirdiğini görmekteyiz.

Arif Çelebi'nin 1320 yılında vefat etmesinden sonra posta oturan halefi Şemseddin Emir Abid Çelebi, Emir Çoban'dan sonra Anadolu beyliklerini itaat altına alma görevini üstlenen oğlu Emir Timurtaş'a, diğer "*Rum ulularının*" aksine pek de sıcak bakmamaktadır. Bu sebeple kendisinden incinen İlhanlı valisi, onu elçilik göreviyle cebren de olsa uç vilayetlerine göndermiş, belki de kasıtlı olarak Konya'dan uzaklaştırmıştır. Emir Abid, istemeyerek de olsa çıktığı bu seferle bütün ucu bir baştan diğer bir başa dolaşarak beylikleri Emir Timurtaş'a bağlı kalmaya davet etmiştir.<sup>1659</sup> Bütün bunlar Mevlevîlerin manevî nüfuzlarını siyasî bir misyonda nasıl kullandıklarının çok açık bir göstergesidir. Ancak Emir Timurtaş'ın 1324'de isyanı ve 1327'de Memlûkler'e ilticasından sonra beylikler geniş ölçüde İlhanlı baskısından kurtulmuşlar ve bu arada Karamanlılar da Konya'ya konmayı başarmışlardır. Mevlevîlerin bundan sonra destek vereceği beylik ise Karamanoğulları olmuştur.

Emir Abid Çelebi, İlhanlıların son hükümdarı Ebu Said Bahadır Han zamanında (1316–1335) Sultaniye'ye gitmiş; ancak kendisine ehemmiyet verilmemesinden gücenerek Tebriz'den geri dönmüştür.<sup>1660</sup> Eflâkî, Abid Çelebi'nin dilinden: "*O tayfanın (Moğollar) devleti (İlhanlılar), bizim çocuklarımıza, çocuklarımızın çocuklarına, torunlarımıza kötü davrandığı ve onlara karşı cefa ve*

<sup>1658</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.298.

<sup>1659</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.370-371.

<sup>1660</sup> Bu olayı uzun uzun anlatan Eflâkî, Tebriz'de Abid Çelebi ile ilgilenmeyen kişinin Sahib-i Azam Hoca Reşîdî'd-dîn'in oğlu memleketin veziri Hoca Şemseddin Emir Muhammed olduğunu söyler. Onun tekebbür ve ululuğundan dolayı Çelebi ile ilgilenmediğini zikreder. Bkz. Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.372.



*eziyette bulunduğu, saygısızlık gösterdiği, zorbalıklardan ve büyüklük taslamalarından ötürü bizim soyumuzu lâyıkiyla ağırlamadığı zaman yok olur ve Tanrı'nın gayreti mutlaka onları basîret sahiplerine ibret yapar.*"<sup>1661</sup> derken de genelde Moğolların özelde ise İlhanlıların, Mevlevîlere göstermeleri gereken tazimi ihmal ettiklerinden yıkıldığını imâ etmektedir. Bu dönemde İlhanlıların bölgedeki güçlerinin zayıflamasıyla Anadolu'daki askeri, siyasi ve iktisadi beklentileri de azalmış, böylece Anadolu'da uyguladıkları dini siyasetleri ağırlığını kaybetmiş, zamanla da etkisini yitirmiştir. Mevlevîlerde bu doğrultuda tutumlarını yeniden gözden geçirerek Anadolu'daki siyasi ve askeri dengelere göre yeni bir siyasi bakış açısını ortaya koymuşlardır. Mevlevîler bu dönemden sonra artık Konya'yı ellerinde tutan Karamanoğulları'nı desteklemekte ve bu defa da onlar Mevlevîlerin manevî nüfuzundan istifade ile diğer beylikler üzerinde üstünlük kurmaya çalışmaktadırlar. Kısaca geleneksel dini ve siyasî misyon artık yön değiştirmiştir.

Mevlevîler hakkında ele alınan bütün bu değerlendirmelerin sonucunda, Mevlânâ döneminde (1243–1273) Moğollarla ilgili menfi ve müspet fikirler mevcutken, Sultan Veled (1284–1312) ve Arif Çelebi devrinde İlhanlılardan daima müspet olarak bahsedilmiştir. Mevlânâ'dan sonra onun yerine geçen Çelebi Hüsameddin zamanında Mevlevîlerin Moğollarla ilişkileri hakkında kaynaklarda pek malumat bulunmamaktadır. Var olan bilgiler de yine bu dönemde Sultan Veled'in Moğollarla olan ilişkileri konusundadır. İlhanlıların desteğiyle teşkilatlanan ve tarikat haline gelen Mevlevîlik bütün Anadolu'ya nüfuz etmiş, İlhanlıların Anadolu'daki dini siyasetleri doğrultusunda hareket etmiştir. Sultan Veled ve oğlu Ulu Arif Çelebi dönemleri, seleflerinden farklı olarak açıkça Anadolu'da Moğol yanlısı siyasetin takip edildiği ve Moğol aleyhtarı gruplara karşı sindirme politikasının uygulandığı bir devre olmuştur. Mevlânâ ve Hüsameddin Çelebi zamanında Mevlânâ'nın Moğollarla ilgili bazı olumsuz cümleleri göz önüne alındığında Moğol taraftarı bir siyaset uygulandığını söylemek güçleşirken, Sultan Veled ve Arif Çelebi dönemlerinde açıkça Moğol yanlısı bir politika takip edilmiş, Moğol tahakkümüne tepki gösteren gruplar İlhanlılara itaate çağırılmıştır.

---

<sup>1661</sup> Eflâkî, *a.g.e.*, II, s.373-374.

## DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

### İLHANLILAR'IN DIŞ SİYASETİNDE DİN

#### 4.1. İslam Dünyasıyla İlişkilerinde Dini Siyasetleri

Moğolların, İslam dünyasını istila etmelerinin birçok sebebi vardır. İslam âleminin istilasına ve istilayı teşvik eden amillerin başında; Moğollar arasında var olan özellikle de daha önce değindiğimiz gibi Cengiz'in efsanevi geçmişine dayandırılan, yönetim ve komuta mevkiinde bulunanların inandıkları “*seçilmiş millet inancı ve dünya devleti*” düşüncesi yatmaktadır. Bu efsanelere dayanarak da Cengizilerin Tanrı'nın çocukları olduklarına öyle inanılmıştı ki uzun bir süre Cengiz Han ve halefleri kendilerini Tengri'nin yeryüzündeki temsilcileri olarak görmüşler,<sup>1662</sup> buyrukları Tanrı buyruğu, onlara karşı isyan, Tanrıya karşı isyan olarak kabul etmişlerdir.<sup>1663</sup> Hatta bu seçilmiş millet inancı ve dünya hâkimiyetinin Moğollara verildiğine dair hâkim kanaat, zaman zaman istilaya uğramış milletlerin tarihçileri tarafından da dile getirilmiştir.<sup>1664</sup> Bu durum, meselenin istilaya uğrayan milletler katında bile ne kadar yaygın olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Bu düşüncenin yanı sıra Moğollar açısından İslam âlemini istilaya yönelten en önemli sebeplerden birisi İslam dünyasının maddi zenginliği idi. Avcı bir toplum olan ve bozkırdan avlayabildikleri irili ufaklı hayvanları yiyerek yaşamlarını idame eden, kendi resmi tarihlerince de belirtilen Moğolların, Harzemşahların Karahıtaylara kısmen de olsa hâkim olmasıyla yanı başlarındaki bu zengin dünyaya kayıtsız kalmaları düşünülemezdi. İslam dünyasının bu bölgede Seyhun havzası,

---

<sup>1662</sup> Reşidu'd-dîn, *a.g.e.*, II, 202; Muhammed Mahir Hammade, *Vesa'iku'l-Hurubi's-Salibiyye ve'l-Gazvi'l-Mogoli li'l-Alemi'l-İslami*, Beyrut 1986, s.345–347.

<sup>1663</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.248–250. Görülüyor ki bu tür inanç ve motifler Orta Asya Halklarında ve göçebe Bozkır kültüründe ortaklaşa kullanılmaktadır.

<sup>1664</sup> Grigor, *a.g.e.*, s.19–20. Burada söylediklerimizi tam anlamıyla destekleyen bir hikâye anlatılır. Meleğin altın yüzlü bir kartal şeklinde Cengiz Han'a gelmesini anlatan bu enteresan hikâyeyi birinci bölümde vermiştik.

Maveraunnehir bölgesi ve Harizm toprakları gibi her alanda gerek maden, gerekse tarım ve hayvancılık ve ticaret gibi birçok yönden çok zengin bölgeler var idi. Bu dönemde her alanda genişleyen Çin'i de istila ederek çığ gibi büyüyen Moğolların, bu zengin dünyaya kayıtsız kalamayacağı aşikârdır.

İslam âleminin tamamı, hatta durumu ilk fark eden Harzemşahlar bile tehlikenin boyutlarını idrak etmekten çok uzaktılar. Moğollara karşı İslam dünyasında savaşılabilecek büyük devletlerin sayısı da çok azdı. Bu devletlere bölgedeki Harzemşahlar, Eyyübiler ve Anadolu Selçukluları sayılabilir. XIII. yüzyıl İslam dünyasının genel siyasi manzarası, tam bir parçalanmışlık halini yansıtmaktaydı. Anadolu'da Selçuklular, Mısır ve Suriye'de Eyyubi melikleri, İran'da Harzemşahlar, Irak'ta Abbasi Halifeliği ile çevresinde birçok meliklikler bulunmaktadır. Bu bölünmüşlük hem tavaif-i müluk dediğimiz bu küçük mevzi sultanlıkların güçsüzlüğünün, hem de temel itibariyle İslam topraklarındaki otorite boşluğunun işareti idi. Söz konusu otorite boşluğunu Abbasi Halifeliğinin doldurması beklense de Halifelik kendi iç ve dış problemlerini çözmekten aciz idi.<sup>1665</sup> İslam dünyasında ne hilafet merkezinin ne de dini gayret ve hamiyete sahip Salahaddin-i Eyyubi gibi ufku geniş, hedefi belli sultanların olmayışı Moğollara karşı İslam ülkelerini davetkâr bir duruma getirmişti.

İslam coğrafyasında yaşanan siyasi çalkantılar, devletlerin birbirleriyle mücadeleleri ve bu coğrafyanın ortasında bir çıban gibi duran İsmaililerin yanında, mezhepler ve gruplar arası çekişmeler, mücadeleler ve çatışmalarla tırmanmıştı. Öylesine ki sadece Sünnilerle Şîîler gibi itikadi mezhepler değil, ameli mezhepler bile birbirleriyle çekişir hale gelmişti.<sup>1666</sup> Başta müttefik gibi olan Harzemşahlar ile Abbasi Halifeliği zamanla birbirlerinin en büyük hasımları olmuşlar, Halife Nâsır Harzemşahlara karşı, Gurluları ve Karahıtayları kıskırtmış hatta en büyük düşmanları

<sup>1665</sup> Buna rağmen Halife Nasır Lidinillah'ın Abbasi Hilafetini güçlendirme konusundaki olumlu çabalarını ve gayretlerini göz ardı etmemek gerekir.

<sup>1666</sup> 1200 yılı Cemayizelahir ayında bir batını suikastı sonucu hayata veda eden Harzemşah Tekiş'in veziri Nizamülmülk Mes'ud b.Ali iyi bir insan olarak tanınmaktaydı ve hayru hasenatı çok biri idi. (Cüveynî, *a.g.e.*, s.276.) Ahlakının ve yaşayışının düzgünlüğü ile ön plana çıkan vezir Şafîi idi. Merv'de Şafiiler için Hanefilerin camiinden büyük bir cami yaptırmıştı. Merv'deki Hanefilerin reisi eski bir reis ailesine mensup olan Şeyhülislam bunu kıskandı ve ayak takımını toplayıp camiye yaktı. Bunun üzerine Harzemşah Tekiş Şeyhülislam'ı ve yardım edenleri toplayıp yaptıkları tahribatı fazlasıyla tanzim ettirdi. (İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XII, s.158–159.)

olan Batınilerle bile anlaşma yolları aramıştır.<sup>1667</sup> Abbasi Hilafeti ile Harzemşahlar arasındaki siyasi çekişmeler dini propagandalarla da desteklenerek büyüyor,<sup>1668</sup> iç çekişmeler ve dış mücadeleler İslam dünyasını bir kurt gibi içten içe kemiriyor, tahrip olmuş bünye ne kadar görkemli görünse de içi boşaltılmış bir halde hayatiyetini sürdürmeye çabalıyordu. Kötü yönetim ve haris yöneticiler elinde normal fonksiyonunu icra edemeyen, disiplinini kaybetmiş, isyana müsait bir yapı içinde teşkilatlanmış İslam Ordularının o dönemde dünyanın en büyük istilacıları olan Cengiz ve gayet düzenli teşkilatlanmış muntazam ordusu karşısında pek şansı da kalmamıştı.

İslam âlemine yönelik Moğol istilasını neyin başlattığı konusundaki tartışmalar çerçevesinde ele alınan belli başlı sebeplerden belki de en spekülâtif olanı, Abbasi Halifesi en-Nâsır Lidinillah'ın Moğolları davet ettiğine dair rivayetlerdir.<sup>1669</sup> Nâsır'ın Harzemşahlar ile olan mücadelesi ve bu mücadele sırasında doğulu bazı müttefikler arama gayreti bu konudaki rivayetleri çoğaltmıştır. İslam kaynaklarından bu konuya ilk değinen tarihçi İbnü'l Esir'dir. Tarihçi olaya iki yerde temas eder. Birincisinde üstü kapalı bir biçimde imada bulunurken,<sup>1670</sup> ikincisinde Nâsır'ın ölümü münasebetiyle biraz daha açık olarak şöyle der: “*Acemlerin ona atfettikleri, Tatarları ülkeye iştahlandırmasına dair şeyler doğrudur. Bu konuda onlarla yazışmıştır. İşte bu her türlü büyük suçun yanında küçük kalacağı bir büyük suçtur*”.<sup>1671</sup> İbnü'l Esir gibi bu tür rivayetleri veren İbnü'l Cevzi ve Ebu Şame gibi

<sup>1667</sup> İbnü'l esir, *a.g.e.*, XIII, s.306. İsmaililerin büyük reisi III. Hasan imamlık iddialarından vazgeçmiş ve Abbasi halifesine sadakat yemini etmiştir.(Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.494.) bu Celaledin Hasan (Celaledin Hüseyin diye geçer) ilginç bir şahsiyettir. Daha veliahtlığı sırasında Batini akideleri reddetmiş, babasına cephe almış, Halife ve civar sultanlara başa geçince İslam'ın prensiplerini ihya edeceğini bildirmiş (Cüveynî, *a.g.e.*, s.559.) ve başa geçince de sözünde durmuştur. (Cüveynî, *a.g.e.*, s.559–560; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.494.)

<sup>1668</sup> Harzemşahlar topraklarını Bağdat yakınlarına kadar genişletilmiş daha önce Selçuklularda olduğu gibi hutbenin kendi adına okutulmasını istiyordu (Barthold; *Orta Asya*, s.123.) Halifenin olumlu bir cevap vermemesi üzerine girişilen bu dini propagandalardan en önemlisi bir takım gerekçeler öne sürerek Abbasi hilafetinin meşru bir hilafet olmadığını, hilafet gereklerinin ve sorumluluklarının yerine getirilmediğini bahane ederek, (Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, I, s.340–341) hatta bu konuda önde gelen fakihlerden fetvalar (Reşîdu'd-dîn ünlü müfessir Fahrüddin-i Râzî'nin de fetva verenler arasında olduğunu söyler, *a.g.e.*, I,s.340–341.) olarak Tirmizli Seyyid Ala'el-Mülk'ü Halife olarak atamasıdır.(Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, I,s.340–341.)

<sup>1669</sup> H. Ahmet Özdemir, *Moğol İstilas ve Abbasi Devletinin Yıkılışı* adlı doktora tezinde bu konu üzerinde uzun uzadıya durmuş, Moğolları davet edip etmediğine dair kaynaklardaki rivayetleri tahlil ederek geniş bir şekilde izah etmiştir. (Özdemir, *a.g.e.*, s.73–81.)

<sup>1670</sup> İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XII,s.361.

<sup>1671</sup> İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XII, s.440.

muasır tarihçiler de vardır.<sup>1672</sup> Ayrıca bu konuya dikkat çeken araştırmacılar da çoktur. Bunlardan birisi de D'Ohsson'dur.<sup>1673</sup> Halife ve Cengiz Han arasında iddia edilen gizli yazışmalar ve mektuplar konusunda katkıda bulunan araştırmacılardan birisi de Harold Lamb'dır. Lamb'ın bu konuda bir kroniğe dayanarak aktardığı hikâye çok dikkat çekicidir.<sup>1674</sup> Ancak bütün bu rivayetleri değerlendirirken Moğol-Harzemşah mücadelesini başlatan tarafın Moğollar olmayıp bizzat Harzemşahlara olduğunu unutmamak gerekir.<sup>1675</sup>

Moğolların İslam dünyasıyla ilk ilişkileri Harzem diyarından gelen üç tüccarın Cengiz'e mallarını satma girişimleridir.<sup>1676</sup> Bazı tarihçilere göre Cengiz Han'ın bu tüccarlarla karşılaşması İslam Âlemine olan ilgisinin artmasına etki eden en önemli sebeptir.<sup>1677</sup> Cengiz Han tanıdığı bu tüccarları kendi adamlarını da takviye ederek Harzemşahlara elçi olarak gönderdi.<sup>1678</sup> Ancak Otrar hadisesi dolayısıyla iki ülke arasında husumet hâsıl oldu. Otrar hadisesi Cengiz Han için İslam dünyasını istila etme düşüncesini hızlandırdı. Bu olay hem Cengiz Han'ın hem de Harzemşahlara savaş hazırlıklarını başlatmış, 1219 yılı baharında yola çıkan Cengiz 1220 yılı sonbaharında Otrar kapılarına dayanmıştır. Harzemşah Muhammed'in yanlış savaş stratejisi yüzünden Harzemşahlara toprakları iki yıl gibi kısa bir sürede tamamen istila edilmiştir. Harzem topraklarının istilası (1219–1224) Cengiz'in bu topraklardan 1224 yazında çıkarak Moğolistan'a dönmesine kadar devam etmiştir.<sup>1679</sup>

<sup>1672</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.77–78.

<sup>1673</sup> D'ohsson, *a.g.e.*, s.87.

<sup>1674</sup> Harold Lamb, *Cengiz Han*, çev: Ali Ünal, İstanbul 1987, s.116.

<sup>1675</sup> Moğolları davet etmekle itham olunan tek din önderi Halife Nasır Lidinillah değildir. Avrupa'da da benzer bir itham Papa aleyhine ileri sürülmüştür. Bu iddiayı ortaya atanlar II. Frederick'in taraftarlarıdır. Daha ilginç ise Papa'nın taraftarlarının da aynı ithamı Frederick'e karşı dile getirmeleridir. (Barthold, *Türkistan*, s.424.)

<sup>1676</sup> Bu konuda Cüveynî ve Ebu'l Ferec geniş bilgiler verirler.(Cüveynî, *a.g.e.*, s.116–117; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.481–482.)

<sup>1677</sup> Mesela Lamb, *a.g.e.*, s.113–114.

<sup>1678</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.117–118; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.481–482.

<sup>1679</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.156–157.

#### 4.1.1. Moğolların Bağdat Abbasi Halifeliği ile İlişkileri

##### 4.1.1.1. Mengü Han'a(1251–1259) Kadarki Hanlar Dönemi

Harzem topraklarının istilasıyla Moğollar Abbasi Halifeliği sınırlarına dayanmışlardı. Bu istila sürecinde Abbasi hilafet mevkiinde en-Nâsır Lidinillah'ın (576–622/ 1180–1225) bulunduğunu görüyoruz. Moğol-Abbasi münasebetleri de bu dönemde daha Cengiz Han'ın sağlığında başlamıştı. Harzemşah Muhammed'in peşine düşen ve bu kovalamaca sırasında Cebel bölgesine varan Moğol birlikleri hilafet toprakları için ciddi bir tehdit oluşturmuştu. Cebe ve Sebütey komutasındaki bu birliklerden küçük bir grup Meraga'dan güneybatıya Erbil istikametine doğru bir saldırı düzenlemiş, aynı grup Irak arazisinin kuzeydoğusuna yönelmişti. Yörede Moğolların görüldüğüne dair haberlerin yayılması üzerine Musul sakinleri evlerini terk edip kaçmaya başlamışlardı. Zamanın halifesi Nâsır, Moğolların topraklarına yöneldiğini duyunca Bağdat'ı tahkim etmeye başlamıştır. Halka da mescitlere toplanıp namaz kılmalarını, ibadeti artırmalarını, Moğollara beddua etmelerini ve küffar belasını başlarından savuşturmaları için Allah'a yalvarıp yakarmalarını emretmiştir.<sup>1680</sup>

Nâsır tedbirleri artırmak için uğraşmış, Müslüman emir ve sultanlardan yardım kuvveti istemiştir.<sup>1681</sup> Halife bütün kuvvetlerini –hepsi sekiz yüz kişi- topladı ve askerlerini Celaleddin Kıştimur komutasında yola çıkardı. Birleşen İslam ordularının başına da Erbil Hâkimi Muzafferuddin Gökbörü görevlendirilmiştir. Hilafet ordusunun azlığı Moğollara karşı koyma cesareti bile gösterememelerine neden olmuş, Moğollar hem Erbil, hem de hilafet topraklarına saldırıp Dakuka sınırına kadar gelme imkânı bulmuşlar, birçok ganimet alarak dönmüşlerdir.<sup>1682</sup> Moğollar buradan doğuya doğru Hemadan'a yönelerek şehri kuşatmış, kısa sürede de ele geçirerek yağmalamışlardır.<sup>1683</sup> Moğolların doğuya yöneldiğini duyan hilafet

<sup>1680</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.125.

<sup>1681</sup> Erbil Hâkimi, Musul Atabeki ve Suriye Eyyubilerinden yardım istemiş, hepsinden de önce Anadolu Selçuklu sultanı Alâeddin Keykubat'tan iki bin kişilik bir imdat kuvveti göndermesini rica etmiştir.

<sup>1682</sup> İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XII, s.337–338.

<sup>1683</sup> İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XII, s.337–338.

ordusu dağılmış, Kıştimur Halifeden başkente dönme izni isteyip şehre dönmüş ve kutlama törenleriyle karşılanmıştır.<sup>1684</sup>

Bu sırada Cengiz Han'ın ölümü(1227) Moğolların Abbasi topraklarına taarruzlarını kısa süre de olsa duraklatmalarına sebep olmuştur. Han'ın ölümünden, veliahdı olan Ögedey'in Han ilan edildiği 1229 tarihine kadar bir sükûnet hâsıl olmuştur. Bu arada Nâsır vefat etmiş yerine ez-Zahir Biemrillah (1225–1226) geçmiş, onun kısa bir halifeliğinden sonra da Abbasi hilafetine el-Müstansır Billâh (1226–1242) geçmiş idi. Ancak gerek Abbasi Halifeliği gerekse Celeleddin Harzemşah 1224'ten 1231'e kadar geçen bu süreyi iyi değerlendirememişlerdir.

Ögedey'in Han olarak seçilmesinden iki yıl sonra 628/1231 yılında Moğollar Abbasi topraklarında yeniden görüldü. Ögedey tarafından batıya gönderilen Çormağan'ın otuz bin askerlik ordusu Celeleddin'in işini bitirince saldırılarını daha geniş bir alana yaymaya başladılar. Çünkü karşılarına çıkacak hiçbir güç yoktu. Moğolların Hülâgû gelinceye kadar aralıklı fakat devamlı sürdürdükleri bu saldırının amacının, işgal ve istiladan çok yağmalama olduğu görülmektedir. Nitekim Moğollar büyük saldırı, işgal ve istila kararlarını büyük kurultayda alıyorlardı. Abbasi topraklarına karşı bu tip, yani yağmalama maksatlı ilk saldırı 628/1231 yılında gerçekleştirildi.<sup>1685</sup> Moğollar önce kendilerine en yakın mevkide yer alan Erbil'e hücum edip Muzafferiddin'i bozguna uğrattılar. Dönüş yolunda kendilerine karşı duracak bir güç olmadığını bildiklerinden dönmekten vazgeçip hilafet topraklarında Dakuka ile civardaki köylere saldırmışlar, bu bölgede diledikleri gibi katliam ve yağma yaptıktan sonra ganimetlerle beraber karargâhlarına dönmüşlerdir.<sup>1686</sup>

Moğolların bu başarıdan cesaret alarak aynı yıl daha batıda yer alan bölgelere saldırılar düzenledikleri görülmektedir. Fırat kıyılarına kadar gelerek, Meyyafarikin, Amid, Mardin, Nusaybin ve Habur'a saldırmışlar, aşağı yukarı bütün el-Cezire topraklarını harap eden yıkıcı hücumlarda bulunmuşlardır.<sup>1687</sup> Moğol kuvvetleri 633/1235 yılında, Emir Muzafferüddin'in ölümü üzerine yaklaşık üç yıl önce hilafet topraklarına katılan Erbil'e hücum ettiler. Moğollar Erbil'den Musul'a doğru ilerlemişler, bunun üzerine Halife Müstansır, derhal bir ordu hazırlanarak

<sup>1684</sup> İbnü'l Esir, *a.g.e.*, XII, s.338–339.

<sup>1685</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.133.

<sup>1686</sup> İbnü'l Esir, *a.g.e.*, IX, s.386–387.

<sup>1687</sup> İbnü'l Esir, *a.g.e.*, IX, s.386.

düşmana karşı süratle gönderilmesine dair emirler yayınlamıştır. Düzenli Hilafet ordusunun sayısını az bulan Halife genel seferberlik ilan ederek çöldeki bedevilerden, dükkânlarda, atölyelerde sanatlarını icra eden ustalara, sanatkârlara tarlalarda çiftçilik yapan çiftçilere kadar herkesin işini bırakarak Bağdat'ta toplanmasını emretmiştir. Halife, Bağdat'ta toplanan gönüllülere para ve silah dağıtmış, toplanan ordunun başına Halife'nin Memlûklerinden Cemaleddin Kıştımur getirilmişti. Profesyonel Moğol askeri ile savaşın diye oluşturulan bu derme çatma askeri birlik sefere çıkarılmış; fakat hilafet ordusu Derbend'e varmadan Moğol askerinin Azerbaycan'daki karargâhına döndüğü haberi alınca Kıştımur, herkesin işinin başına dönmesini emrettiği gibi kendisi de Bağdat'a geri dönmüştür.<sup>1688</sup>

Moğollar bir yıl sonra 634/1236 yılında Erbil'e bir saldırı daha düzenleyip kuşatmışlar, şehri zorla ele geçirmişler ve burada büyük yağma ve katliamlar yapmışlardır.<sup>1689</sup> Erbil şehrinin düştüğüne ve Moğolların halka karşı yaptıkları muamelelere dair haberlerin ulaşması üzerine Müstansır'ın Şemsüddin Arslan Tekin komutasında üç bin askerlik bir birlik gönderdiği görülmektedir. Halife, Şemsüddin'e yardım olarak önce Devatdâr'ı sağır Mücahidüddin Aybek komutasında bir grup asker, ardından büyük emirlerinden Şerefüddin İkba eş-Şerâbî komutasında bir grup daha yollamıştır. Ancak hilafet ordusu, Moğolların gittiğini duyunca harap olmuş şehre varmak, durumu yerinde görmek zahmetine bile katlanmaksızın geri dönmüştür. Iraklı tarihçi İbnü'l-Fûtî, Musul Hâkimi Bedrüddin Lü'lü'nün Moğolların Erbil'e düzenlediği bu saldırı sırasında düşmanı donatıp kumanya sağladığını aktarır.<sup>1690</sup> Küçük bir Moğol birliğinin hilâfet merkezini maddi manevi sıkıntıya soktuğu bu seferler sonucu Abbasi Halifeliğinin hayli masrafa etmesiyle o yıl hac kafilesinin Mekke'ye gönderilememesinden de anlaşılmaktadır.<sup>1691</sup> Ayrıca Halife Müstansır, Bağdat surlarını tahkim ettirmiş, şehri kuşatan ve savunmada etkili

<sup>1688</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.134.

<sup>1689</sup> Reşîdu'd-dîn'in verdiği bilgiye göre katliamdan kurtulabilenler iç kaleye sığınmışlar, iç kaleyi saran bir salgın korkunç sayıda insanın ölmesine sebep olmuş, hatta hayatta kalanlar, gasil, teçhiz, tekfin ve tedfîne yetişemedikleri için cesetleri toplu olarak yakmışlardı. (Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, I, s.575.)

<sup>1690</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.135.

<sup>1691</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.134; Hac emirleri ve hangi yıllar kimlerin hac emri olarak gönderildiği konusunda bk. Bedri Muhammed Fahd, "Hacc Emirleri Tarihi", (Trc. Münir Atalar), *Diyanet İlmî Dergi*, XXXIII, sy. 1 (Ocak-Şubat-Mart 1997), Ankara 1997, s.37-72.



bir yeri olan su hendeklerini kazdırmış, surlar üzerine mancınıklar ve daha birtakım savunma araçları yerleştirmiştir.<sup>1692</sup>

Hilafet ordusunun Bağdat'a dönüşünden hemen bir ay sonra Sefer 635/Ekim 1237'de bir Moğol grubu tekrar Erbil yönüne doğru hücum etmiş, hilafet topraklarının iç kesimlerine doğru saldırmışlardı. Saldırı etkisini öyle güçlü hissettirmişti ki Dakuka ve civar köylerdeki halk kaçarak başkente sığınmak durumunda kalmışlar. Ani göç sebebiyle Bağdat'ta yaşanan ani izdiham, kira fiyatlarının katlanmasına neden olmuştu.<sup>1693</sup> Bu son Moğol saldırısının üzerinden henüz 4 ay geçmişti ki Moğollar beş bin kadar bir askerle tekrar hilafet topraklarında göründüler. Halifenin etraftaki İslam ülkelerine yardım çağrısında bulunmuş, Suriye Eyyubileri ile Şehrazur Hâkimi Arslan Şah'tan toplam bin altı yüz kişiden müteşekkil bir yardım kuvveti gelmiştir. Bu yardım kuvvetleriyle beraber köylerden, mezralardan ve sanat erbabından toplanan gönüllülerle oluşturulan Abbasi ordusunun toplam sayısı yedi bin civarındaydı. Receb 635/Şubat 1237 tarihinde Şerâbî, Bağdat'tan düşmana doğru yola çıkmış, iki ordu Bağdat'ın 37 km kuzeyinde Hanikin'de karşılaştı.<sup>1694</sup> Nüveyrî'nin de belirttiği gibi bu çarpışma Moğollarla Abbasilerin yüz yüze geldiği ilk meydan muharebesiydi.<sup>1695</sup> Moğollar beş bin kişilik kuvvetlerine karşı yedi bin kişilik Müttelik Hilafet Ordusu'nu bozguna uğratmışlardı. Derme çatma bir ordu olan hilafet ordusu dağıldı. Kurtulabilenler Bağdat'a doğru kaçmış, Moğollar, savaş alanında elde ettikleri ile yetinerek geri dönmeyi tercih etmiştir.<sup>1696</sup> Bu meydan savaşından sonra bir kısmı Müntasır'ın bir kısmı da yeni halife Müsta'sım'ın hilafeti dönemine rastlayan yedi yıl boyunca hiçbir Moğol saldırısı görülüyor. Ögedey'in hanlığının son yıllarına ve Güyük'ün han seçilmesinden önceki dönemdir. Ayrıca Moğollar II. Deşt-i Kıpçak seferine çıktıkları için bu bölgeye ağırlık vermemişlerdir. Bundan dolayı Abbasi Halifeliğine ciddi bir saldırıda bulunmamışlardır.

<sup>1692</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, I, s.575.

<sup>1693</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.135.

<sup>1694</sup> Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, XXI, s.98.

<sup>1695</sup> Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, XXI, s.98.

<sup>1696</sup> Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, XXI, s.98.

Ögedey'in ölümünden sonra Güyük'ün han seçildiği kurultaya Abbasi Halifeliğini temsilen Kadu'l-kudat Fahrüddin gönderilmişti.<sup>1697</sup> Bağdat elçilerinin hediyelerle gelmesi yeni hanı memnun etmişti. Kadu'l-Kudat'a gereken saygı gösterilmiş, Moğol topraklarında güvenli bir şekilde seyahat edebilmeleri için resmi bir belge, buyruk, yarlğ ve payza verilmişti. Fakat bir müddet sonra Çormağan ile Siremun'un Halifeyi kötölemeleri üzerine Halife'nin gönderdiği elçinin beratını alarak ona ağır bir mektup yazdı.<sup>1698</sup> Cüveynî'yi doğrular bapta Ebu'l Ferec de şöyle der: “(Güyük) Halife'ye asilere dair tehditler gönderdi ve İsmaililerin elçilerini tahkir ederek geri çevirdi.”<sup>1699</sup>

Güyük'ün han seçilmesinden önce Annesi Töregene Hatun'un naibelik döneminde de Abbasi Hilafetine yönelik Moğol saldırıları görülmektedir. Abbasi başkentine Haziran 1245'te Erbil'den on altı bin kişilik bir Moğol kuvvetinin Cebel Hımrin'e doğru ilerlediğine ilişkin haberler geldi.<sup>1700</sup> Reşîdu'd-dîn, Moğolların ikiye ayrılarak bir gurubun Hafikin üzerine yürüdüğünü oradan da Bakuba'ya yöneldiğini; diğer grubun ise Nureddin Zengin'in ülkesi Şehrazur'a yürüdüğünü bildirir.<sup>1701</sup>

Halife Müstansır'ın vefatıyla yerine geçen oğlu Halife Müstasım topraklarını korumak için babasının yolundan gitmiş, surlar üzerine mancınıklar kurdurmuş, genel bir seferberlik ilan etmiş, gönüllüler ordusu kurarak silah ve para dağıtmış, Araplardan ve bedevilerden kurduğu ordunun başına da Şerâbî'yi tayin etmiştir.<sup>1702</sup> Ancak karşı karşıya gelen iki ordu ilk gün birbirlerini yoklamışlar, fakat geceleyin Moğol ordusu savaş alanını terk etmiştir. İbnü'l Fûti'nin ifadesiyle Allah Müminleri kâfirlerle çarpışma belasından korumuştur.<sup>1703</sup> Ani bir dönüş yaparak tekrar Abbasi topraklarına girmişler geniş bir alana yayılarak katliam ve yağma yapan Moğollar Düceyl Nehrine kadar gelmişlerdi. Halife yine Şerâbî komutasında üç bin kişilik bir ordu göndermiş, fakat Moğollar yakıp yıkıp yağmalayarak ganimetleri alıp Azerbaycan'a dönmüşlerdi.<sup>1704</sup> Ebu'l Ferec bu saldırıdan bahsederken Moğolların

<sup>1697</sup> Karpini, *a.g.e.*, s.120; Cüveynî, *a.g.e.*, s.228; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.546.

<sup>1698</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.233.

<sup>1699</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.547.

<sup>1700</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, I, s.232–233.(Reşîdu'd-dîn asker sayısını on beş bin olarak verir)

<sup>1701</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, I, s.232–233.

<sup>1702</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, I, s.232–233.

<sup>1703</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.141.

<sup>1704</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, I, s.232–233.

Bağdat'a gitme niyetlerinin olduğu, ancak halkın büyük bir kısmının şiddetle mukavemet ettiği ve şehri alamayıp elleri boş döndüğünden bahseder.<sup>1705</sup>

Güyük döneminin önemli bir özelliği de bu sürede Hristiyan Batı dünyasının Moğollarla olan münasebetlerinde önemli bir artışın olmasıdır. Güyük'ün en büyük yardımcılarının da Hristiyan olmaları, Katolik dünyasında büyük heyecan uyandırmış, Müslümanlara karşı tahayyül ettikleri eski efsaneleri yeniden canlandırmıştı. Moğol ve Hristiyan dünyasının Müslümanlara karşı birleşmesi fikri ilk defa Güyük zamanında gündeme gelmiştir.<sup>1706</sup>

Güyük'ten sonra hanımı Ogul Gaymış'ın saltanat naibeliği yaptığı dönemde de Abbasi Halifeliğine saldırılar devam etmiştir. 1249 yılında Bağdat, Moğolların Hanikin'e saldırıp ele geçirdikleri civar köyleri tahrip ettikleri haberiyle çalkalanmış, bu bölgede korkunç katliam yapan Moğollara karşı her zaman olduğu gibi bir ordu hazırlanmış, yine bir muhabere olmadan Moğollar Dakuka'yı yağmalayıp katledip ganimetlerle geri dönmüşlerdir.<sup>1707</sup>

Hristiyan dünyası Moğolların varlığı hakkında bilgi aldıkları andan itibaren onlarla ilgilenmeye başlamıştır. Hatta Moğollara yakın bölgelerde yaşayan Hristiyanlar misyonerce bir gayretle Moğollarla direkt temasa geçmede Müslümanlardan daha aktif davranmışlardır. Papa ve Avrupa krallarının gönderdikleri elçiler ve seyyahlar hep Hristiyan din adamı, daha doğru bir ifadeyle ilerde bahsedeceğimiz gibi ömrünü misyonerlik işine adanmış tarikat mensubu papazlardır. Moğolların tarih sahnesinde görülmeleri, papalık gözüyle kâfir Çin ve İslam dünyasında istilaya başlamaları, Haçlı saldırıları dönemine rast gelmesi gibi bu durumlarda, Hristiyan batı dünyasının bölgede meydana çıkan bu ilkel gücü İslam âlemine karşı kullanma yolunda birtakım düşünceleri akla getirmektedir.

Nitekim kısa bir süre sonra Moğol İlhanlı hanlarının Hristiyanlarla müttefik olma çabaları ile Kubilay Han'ın onları şarktaki Hristiyan topraklarını korumak ve himaye etmekle görevlendirmesi Güyük ve komutanı Eçigiday'ın Hristiyanlara olan

<sup>1705</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.545.

<sup>1706</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.142.

<sup>1707</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.143-144.

aşırı sempatileri, onlara elçilik teatileri ve burada kullanılan ifadeler hep bu doğrultudadır.<sup>1708</sup>

#### 4.1.1.2. Mengü Han Dönemi (649–657/1251–1259) ve İsmaililer

Güyük Hanlığı ve dul eşi Oğul Gaymış Hatun'un naibeliğinden sonra Moğol tahtına Cengiz Hanedanının en yaşlı üyesi Batu'nun etki ve desteğiyle 1251 yılında Mengü Han oldu.<sup>1709</sup> Tahta çıktığında 43 yaşında olan Mengü'nün Hanlığı İslam dünyası ve Müslümanlar için sıkıntılı, üzücü, uğursuz ve tam bir talihsizlikti. Bu dönemde İslam dünyası ikinci büyük bir istilaya sahne olmuştur.

Mengü Han'ı İslam dünyasını istilaya yönelten sebeplere baktığımızda daha önce bahsettiğimiz temel sebeplerin yanında bazı başka sebep ve amillerin etkisinden bahsetmek de mümkündür. Bunların başında Moğolların genişleme isteği yer alırken, ikinci sırada İslam topraklarına gönderilen Moğol komutanlarının raporlarına yansıyan Abbasi Halifeliği ve İsmaililerle ilgili istihbarat bilgileri gelir. Sebepler arasında açıktan açığa söylenmese bile yer yer üstü kapalı bir biçimde bir Moğol Hristiyan ittifakından söz edilebilir.<sup>1710</sup>

Cüveynî'ye göre Mengü doğu ve batı topraklarının Moğollara boyun eğip itaat etmesi işine önem vererek fikrini tartışmaya açmış, kurultayda bütün şehzade ve büyük Moğol komutanları onu desteklemiştir.<sup>1711</sup> Reşîdu'd-dîn bunu biraz daha geniş olarak anlatır. Reşîdu'd-dîn'e göre Mengü, kardeşi Hûlâgû'nun hanlık hayalleri kurduğunu seziyor, savaş ve zafer alametleri taşıdığını görüyordu. Dünya toprağı sonsuz derecede genişti. Bunun üzerine tamamen idaresine boyun eğsin ve oraları koruma işini üstlensin diye ülkenin her bir yöresini bir kardeşine havale etmeye karar verdi. Böylece sıra genişlemeye gelmiş bu amaçla Mengü Han kardeşi Kubilay'ı Çin ve Hint ülkelerini boyunduruğu altına alma görevi vermişti. Hûlâgû'ya ise Batı İran, Şam, Mısır, Anadolu ve Ermenistan taraflarını vermiştir.<sup>1712</sup>

<sup>1708</sup> Bu konularla ilgili geniş bilgiler Hristiyan dünyasıyla ilişkiler kısmında ele alınmıştır.

<sup>1709</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.452–453; Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, I, 581; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II., s.552–553.

<sup>1710</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.145.

<sup>1711</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.487–488.

<sup>1712</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, I, s.233–234; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, 554.

Abbasi halifesi Musta'sım, Mengü'nün han olarak seçildiği kurultaya bir temsilci göndermişti. Rubruk, Mengü'nün huzurunda Halifenin elçisini gördüğünü söyler. Hatta o elçinin iki katır arasına gerilmiş bir tahtirevan üzerinde geldiğini belirtir ve Mengü ile halifenin elçisi arasında geçen konuşma hakkında da bilgi vermiştir.<sup>1713</sup>

İran'da bulunan Moğol komutanları ve yöneticilerinin merkeze devamlı Bâtıniler ve Halife hakkında olumsuz rapor vermeleri, şikâyetle bulunmaları Abbasi-Moğol ilişkilerini germişti.<sup>1714</sup> Bunun yanında Bâtıniler hakkında hem Moğol hem de yerli halktan daima şikâyetler geliyordu. Hatta Kadu'l-Kudat Şemseddin el-Kazvîni de Han'ın sarayına kadar sırf İsmailileri şikâyet etmek için gitmiştir.<sup>1715</sup> Her ne kadar İsmaililer bölge halklarını rahatsız etseler de bırakın Moğolları tehdit etmeyi, hem onlar hem de Abbasi Halifeliği, Moğolları rahatsız edebilecek bir güce sahip olmadıkları görülmektedir.

Mengü Han'ın Abbasi Halifeliği ve daha geniş manada İslam dünyasına karşı güttüğü siyasetinde Doğu Hristiyanlarının etkisi görülmekte, en azından kaynaklarda bu konuda bazı bilgiler bulunmaktadır. Gürcü ve Ermeni krallarının onu bizzat ziyaret ettikleri, bazı noktalarda onu İslam dünyasına karşı kıskırtmış olabilecekleri konusunda kısmen de olsa bilgilere ulaşabiliyoruz. Belki bu tahrikleri birinci etken olarak görmek mümkün olmayabilir. Ancak zaten bu toprakları istila ederek genişlemeyi düşünen Mengü için teşvik edici olmuş olabilir. Mesela bunlardan biri Ermeni kralı I. Hetum'dur. Grigor, Hetum'un Mengü Han'ın yanına gidip huzura kabul edildiğini kaydeder: "*Kral (Hetum) Tanrının yardımıyla Han'ın yanına varınca iyi kabul gördü. Han, Ermeni kralını çok taltif etti. Her şeyi onun istediği gibi halletti ve onu çok sevindirerek kendi memleketine uğurladı*".<sup>1716</sup> Ermeni tarihçisi Hayton'un ifadeleri bu iddiaları teyit etmektedir. Hayton'a göre Mengü ziyaretçisine (Hetum'a) Hûlâgû Han komutasındaki büyük bir Moğol ordusunun

<sup>1713</sup> Rubruk özetle şu bilgiyi verir: "... Elçinin Moğollarla barış yapmaya ve ordusundan on bin kişiyi Moğolların hizmetine vermeye geldiğini ileri sürdüler. Buna mukabil başkaları da Mengü Han'ın onlara ancak bütün kalelerini yerle bir ettikten sonra barış yapacağını anlattığını söylüyorlardı. Bunun üzerine elçi şöyle söylemiş: "Eğer siz atlarınızın tümünün nallarını çıkartırsanız biz de kalelerimizi yıkarız." (Rubruk, a.g.e., s.126.)

<sup>1714</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.546-547; Cüveynî, a.g.e., s.233.

<sup>1715</sup> Reşîdu'd-dîn, a.g.e., I, s.233-234.

<sup>1716</sup> Grigor, a.g.e., s.46.

Bağdat'a saldıracığına, onların can düşmanı Halifeyi öldüreceğine ve kutsal toprakları Hristiyanlara devredeceğine dair teminat verdiğini de işaret etmektedir.<sup>1717</sup>

Daha önce belirttiğimiz gibi Mengü'nün Han olarak seçildiği kurultayda alınan karar üzerine Hülâgû Han hazırlıklar yapmaya başladı. Cengiz Han ordusundan oğullarına, kardeşlerine ve yeğenlerine düşen her on askerden ikisinin seçilip İran seferine katılması için Hülâgû'ya verilmesi kararlaştırıldı. Her ulustan şehzade ve prensler de bu savaşa katılması için talimat verilmiştir. Bununla da yetinilmemiş, bu bölgedeki tabilere siyasi heyetler ve elçiler gönderilerek Hülâgû emrine yeterli miktarda asker vermeleri, orduya teçhizat ve kumanya takviyesinde bulunmaları emredilmiştir.<sup>1718</sup>

Bu hazırlık döneminde Karakurum'dan Ceyhun sahiline kadar bütün yolları askerlerin geçeceği şekilde hazırlanması, asker ve hayvanların ihtiyacının karşılanması için konaklama yerlerinin belirlenmesi, köprü v.s gibi ihtiyaçların hazırlanması için keşif kolları yolladılar.<sup>1719</sup> Hülâgû hazırlıklarını tamamladıktan sonra Ağustos 1252 tarihinde Karakurum'dan hareket eden Kit-Boğa komutasında bir öncü birlik gönderdi. Mengü Han Kit-Boğa'ya İran'a varır varmaz İsmaililerle savaşa başlamasını kaleleri zapt etmesini emretmiştir.<sup>1720</sup> Bir süre sonra da Hülâgû kardeşi Mengü Han'ın emriyle Ocak 1254 tarihinde kalabalık ordusu ve bütün aile ahfadı ile beraber karargâhından hareket ederek batıya doğru yürüyüşünü başlattı.<sup>1721</sup> Hülâgû ordusu Eylül 1255'de Semerkant'a Kan-ı-Gil otlaklarına, Ocak 1256'da Şuburkan otlaklarına 2 Eylül 1256 tarihinde de Bistam ve Harakan'a ulaşarak İsmaililerle mücadeleye başlamıştır. 1090 tarihinde Alamut kalesinin Hasan Sabah (1090–1124) tarafından zaptı ile başlayan İsmaililer tarihinde ondan sonra yedi imam daha gelmiştir. Hülâgû'nun istilası sırasındaki imamları Rukneddin bin Muhammed (1255–1256) idi. Moğol istilası 26 Ocak 1256 yılında Rükneddin Hurşah'ın iş başına geçişinden üç gün sonra başladı.<sup>1722</sup> Bazı kaynakların verdiği bilgilere göre İsmaililer

<sup>1717</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.317.

<sup>1718</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.487–489; Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.685–687.

<sup>1719</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.488–489.

<sup>1720</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.236.

<sup>1721</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.238. Cüveynî bu yola çıkış tarihini 2 Rebiyülevvel 651(2 Mayıs 1253) Cumartesi günü olarak zikreder. (Cüveynî, *a.g.e.*, s.489.)

<sup>1722</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.245; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.560–561.

yaklaşık 105 kaleye sahiptiler. Bunlardan 70 kadarı Kuhistan ‘da, geri kalan 35’i ise Kumis ve Rudbar bölgesindeydi.<sup>1723</sup>

Hûlâgû, İran’a girmezden önce Moğolların sahip olduğu topraklar Çormağan ve Baycu’nun istila ve işgalleri sayesinde bütün Gürcistan’ı, Anadolu ve İran’ı, İsmaililerin sahip olduğu kaleler haricinde büyük bir coğrafyayı içine alıyordu. İsmaililer ise bu geniş alanın içinde gerek buldukları bölge, gerekse halkı için büyük bir tehlike ve tehdit oluşturuyordu.

Kit-Boğa on bin kişilik kuvvetiyle Hûlâgû gelinceye kadar bir şeyler yapmaya çalıştı. Horasan’a ulaştığı Mayıs 1253’ten itibaren İsmaililere karşı savaşmaya başlamış, ordusunu üçe bölerek her grubu belli kaleleri kuşatıp almakla görevlendirmiştir.<sup>1724</sup> Kit-Boğa 1253 Mayıs’ta yaklaşık bin kişilik bir kuvvetle İsmaililerin büyük kalelerinden Gerde-kuh’u kuşatmıştı. Kit-Boğa askerlerine kale etrafına bir hendek kazmalarını emretti. Hendeği muhkem surlarla çevirdiler. Orduda bulunan askerler surun arkasına mevzilendi. Askerlerin etrafına da çok derin bir hendek daha kazdılar. Ayrıca gayet yüksek bir sur daha yaptılar. Böylece ordu iki sur ve iki hendek arasında emin olacaktı ve her iki yönden hiç kimse ricat edemeyecekti. Buraya komutan olarak Böri’yi bırakarak kendisi Mihrin Kalesi’ne gidip mancınıklarını kurmuştu. Mihrin’in dışında Şah-diz, Terem ve Alamut kaleleri de kuşatmaya alınmıştı.<sup>1725</sup> Kit-Boğa emrindeki askerlerden bir kısmı Hirgiday komutasında Tarim ve Rudbar vilayetlerine hücum ettiler. Sonra da Mansuriyye ile Alenişin üzerine yürüyüp on sekiz gün süren kanlı bir katliam ve yağma yaptılar.<sup>1726</sup>

Kit-Boğa komutasındaki Moğol ordusu İran topraklarına geldiği ilk yıllarda önemli başarılarla imza atmış, Tun, Tirşız ve Zirkuh taraflarında kaleler haricinde açıkta mevcut bütün kuvvetleri temizlemiş, büyük bir katliam ve yağma yapmış, birçok da esir almıştı. 7 Ağustos 1253’te Mihrin kalelerini istila etmişler, 31 Ekim 1253’te de Kemali Kale’sini ele geçirmişlerdir.<sup>1727</sup> Ancak bazı ismaili kalelerinin kuşatılması Moğollar için sıkıntılı olmuş, özellikle de Gerde-kuh muhasarası, epey pahalıya ve büyük kayıplara mal olmuştu. Gerde-kuh’taki İsmaililer, 2 Aralık 1253

<sup>1723</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.168; Reşîdu’-d-dîn’e göre ise 100 kaleleri vardı. Reşîdu’-d-dîn, *a.g.e.*, II, s.255.

<sup>1724</sup> Reşîdu’-d-dîn, *a.g.e.*, II, s.243.

<sup>1725</sup> Reşîdu’-d-dîn, *a.g.e.*, II, s.243.

<sup>1726</sup> Reşîdu’-d-dîn, *a.g.e.*, II, s.244.

<sup>1727</sup> Reşîdu’-d-dîn, *a.g.e.*, II, s.244.

tarihinde bir gece baskınıyla kendilerini kuşatan Moğol birliği komutanı Böri ile yaklaşık 100 askerini öldürmüş ve Moğol istihkâmlarını tahrip etmişlerdi.<sup>1728</sup> Fakat İsmaili imamı Alâeddin Muhammed bir süre sonra Gerde-Kuh'ta bir veba salgınının başladığını, askerlerin çoğunun öldüğünü ve kalenin düşmek üzere olduğunu haber almış, Mübarizüddin Ali Turan ile Şüca'uddin Hasan es-Şirabani'yi yanında iki menn(bir ölçü birimi) kına ve kalede tuz kalmadığı için üç menn tuz taşıyan yüz on kişilik bir kuvvetin başında yardıma göndermiştir.<sup>1729</sup> Yüz on kişilik imdat kuvveti tek bir asker kaybetmeden muhasarayı yarararak kaleye ulaşmış, sadece hendeğe yuvarlanan bir askerin ayağı kırılmış ve kaleye arkadaşlarının omuzlarında taşınarak girmiştir.<sup>1730</sup>

Bu arada Hûlâgû bölgeye gelmiş bulunuyordu. Şemsüddin Kürt'ü Sertahat kalesi hâkimi Nâsirüddin el-Muhteşem'e iletmek üzere bir mektupla elçi olarak gönderdi. Kürt, artık ihtiyarlayıp zayıf düşmüştü. Emre uyararak geldi. Hûlâgû, Nâsirüddin'i 1256 yılında huzuruna kabul etti. Kürt, Han'a türlü hediye ve armağanlar verdi, önünde yeri öptü. Hûlâgû Nâsirüddin'e acıyıp hediyelerini kabul etti. Kale halkının niye teslim olmadığını ve onları niye teslime teşvik etmediğini sordu. "*İmamları Hürşah'ın emrini tutuyorlar*" diye cevap aldı. Nasirüddin'e payza ve yarlıg verilip Şubat 1257'de onu ölünceye kadar sürdüreceği Tun şehri hâkimliğine getirdi.<sup>1731</sup> Bu arada Hürşah'a elçiler gönderdi ve aynı gün İsmaili kaleleri kuşatma altına alınarak saldırıya geçilmişti.<sup>1732</sup>

Hûlâgû 2 Eylül 1256 tarihinde Damegan'ın batısına düşen Bistam ve Harakan'a ulaştı. Herat Şahnesi Mirgiday'ı Mıngılmış'la beraber ikinci bir mektupla yine Hürşah'a gönderip onu korkutmalarını, tehdit edip yıldırımlarını emretti.<sup>1733</sup> Hürşah, danışmanlarının da tesiriyle elçileri hoş karşıladı ve küçük kardeşi Şehinşah Hoca Asilüddin ez-Zuzeni'yi birtakım ayanla beraber Hûlâgû'ya gönderip boyun

<sup>1728</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.244.

<sup>1729</sup> Kına götürmelerinin sebebi şu idi. Tıp kitaplarında kınanın vebayı önlediğine dair herhangi bir kayıt olmamasına rağmen kale komutanının kızının evlenirken elinin ve ayaklarının kınalanıp sonra su ile yıkaması, su çok azaldığı ve değerli olduğu için bir gurup insanın da o pis suyu içmesi ve sudan içenlerden hiç kimsenin vebadan ölmemesi üzerine halk bu tecrübenin yararını görüp kına istemişti. (Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.244–245.)

<sup>1730</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.245.

<sup>1731</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.246.

<sup>1732</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.249.

<sup>1733</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.249.



eğceğini ve itaat edeceğini gösterdi. Hûlâgû da misafirlerine iyi davranılmasını emretmişti.<sup>1734</sup>

Hûlâgû bu defa tekrar elçiler gönderdi. Mesajında Hürşah'a teslimi kabul etmişse kaleleri yıkmasını ve hemen huzuruna gelmesini teklif ediyordu. Hürşah "*Babam karşı çıkıp isyan etmişti. Bense baş eğip itaat gösteriyorum*" demişti. Sözünde durup Hamun-diz, Alamut ve Lembeser kalelerini yıktı, burçlarını yerle bir etti, kapılarını attı, surlarının yıkımı işiyle uğraşmaya başladı. Ancak kaleleri terk etmek için bir yıl süre istedi.<sup>1735</sup>

Meselenin olgunlaştığını anlayan Hûlâgû, teslimi çabuklaştırmak için güç gösterisine girişti. 2 Eylül 1256'da Bistam'dan hareket etti. Irak'ta ve yörede mevcut bütün Moğol kuvvetlerinin bir araya gelmesine dair emir vermişti.

Toplanan ordu, Firan'a gidip Şahdiz'i iki gün içinde ele geçirdi. Hûlâgû Hürşah'a yeniden elçi gönderdi. Hürşah elçileri, oğlunu 300 kişiyle birlikte göndermeyi de, bütün kaleleri tahrip etmeyi de kabul etti. Bunun üzerine Hûlâgû, Abbasabad'da durup verilen sözlerin yerine getirilmesini beklemeye başladı.<sup>1736</sup>

8 Ekim 1256'da Hürşah Hûlâgû'ya 7 yahut 8 yaşlarındaki oğlunu ileri gelen zevat eşliğinde gönderdi. Hûlâgû gelenlere iyi davrandı. Küçük olduğu için çocuğun dönmesine müsaade etti. Şayet Hürşah kendisi hemen gelemeyecekse bir başka kardeşini göndermesini istedi. Bunun üzerine Hürşah öbür kardeşi Şirvanşah'ı Hûlâgû'nun yanına göndermek zorunda kaldı. Şirvanşah yanındaki heyetle birlikte Hûlâgû'yu Rey şehrinde karşıladı. Şirvanşah 30 Ekim 1256'da Moğol Hanı'ndan Rüknüddin Hürşah'ın hiçbir suçu olmadığına ve atalarıyla ailesinin Moğollara karşı işledikleri suçların affedildiğine dair bir ferman veya beratla kardeşinin yanına geri döndü. Sonra İsmaili kalelerini kuşatsınlar diye değişik yerlerde görevlendirdiği askerlerinin bir karargâhta toplanmasını emretti.<sup>1737</sup>

Hûlâgû 31 Ekim 1256 tarihinde ordusuyla yürüyüp İsmaililerin başlıca büyük kalelerinden son şeyh Rüknüddin Hürşah'ın da içinde bulunduğu Meymun Diz'i

<sup>1734</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.250.

<sup>1735</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.250; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.560.

<sup>1736</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.252.

<sup>1737</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.496; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, 561. Ebu'l Ferec ve Cüveynî, Rüknüddin'in fakir bir çocuğu güzelce giydirip oğlum diye Hûlâgû'ya gönderdiğini ve Hûlâgû'nun bunu fark ettiğini bildirir. Hatta Hürşah'ın teslim olmaya karar verdiğini fakat fedailerini tarafından ölümle tehdit edildiği için vazgeçtiğini de kaydeder.

bütün ordunun gelmesiyle beraber kuşattı. Kalenin başta biraz direnmesi üzerine Hûlâgû, kuşatmayı sürdürmenin mi yoksa kaldırıp bir yıl sonra gelmenin mi daha uygun olacağı konusunda istişareler yaptı. Hayvanların yiyecek sıkıntısı çektiğini ileri sürerek bir yıl sonra gelmek üzere fikir beyan edenler olduğu gibi kuşatmanın sürdürülmesi noktasında kanaat belirtenler de olsu ise de ikinci görüş ağır bastı.<sup>1738</sup> Hûlâgû yeniden elçiler gönderdi. Bunun üzerine bu defa Hürşah cephesinde teslim olup olmama konusunda istişareler başladı ve alınan karar gereği Hürşah, Nâsırüddin Tûsî'nin de aralarında bulunduğu bir heyeti teslim görüşmesi yapmak üzere Hûlâgû'ya gönderdi.<sup>1739</sup>

Ordunun tamamının Hûlâgû komutasında Meymundiz'i kuşatmasından anlaşıldığı kadarıyla Moğollar kendilerini en çok bu kalenin uğraştıracağını, bu amaçla buranın zaptına ağırlık vermek gerekeceğini yahut artık işin sonuna geldiğini düşünmüş olmalı. Mevsim sonbaharda olduğu için kar yağışının bol olduğu ve aşırı soğukların kuşatmanın sürdürülmesine imkân vermeyeceği kış mevsimine girmeden işi bitirmek niyetinde idiler. Kalenin tesliminin zorluğunu ve yaklaşan kış mevsimini hesap eden Hûlâgû ile Moğol ordusundan gözü korkmuş olan yeni şeyh Rüknüddin arasındaki yoğun diplomatik temaslar sırasında sayısı aşağı yukarı sekizi bulan heyetler gidip gelmişti. Hûlâgû, Şeyhu'l-cebel'i bazen vaadlerde bulunarak, bazen tehdit ederek barışçıl yollarla teslim çağırıyordu.<sup>1740</sup> Girişimler nihayet sonuç verdi ve Şeyh teslim olmak zorunda kaldı. Diplomatik temaslarla birlikte saldırılar da sürdürülüyor ve saldırıların şiddeti alınan sonuçlara göre değişiyordu. Meşhur Nâsırüddin et-Tûsî'nin de aralarında bulunduğu İsmaili danışmanları şeyhlerine ısrarla savunmanın kaldırılıp bir an önce teslim olunması yönünde görüş bildirmeye başlamışlardı.<sup>1741</sup> Şeyhü'l-Cebel açısından geriye Hûlâgû'dan kendisine, ailesine ve bağlılarına dokunulmayacağına dair söz almak kalmıştı. O da gerçekleşince Hürşah önünde başka çare kalmadığını anlayarak teslim

<sup>1738</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.498.

<sup>1739</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.254.

<sup>1740</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.502–506.

<sup>1741</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.249–250.

olmaya karar vermişti. Hürşah, Reşîdu'd-dîn'e göre 20 Kasım 1256 tarihinde,<sup>1742</sup> Cüveynî'ye göre ise bir gün önce Hûlâgû'ya teslim oldu.<sup>1743</sup>

Hûlâgû, Hürşah'a yarlıg ve payza verdi. İltifatlar etti ve hediye olarak bir Moğol kızıyla evlendirdi.<sup>1744</sup> Araştırmacılar Hûlâgû'nun Hürşah'a muamelesinde samimi olmadığını, iltifatının politik amaçlı olduğunu iddia ederler.<sup>1745</sup> Çünkü iş Hürşah'ın teslim olmasıyla bitmiş değildi. Daha alınmamış nice İsmaili kalesi vardı. Alamut'un alınması kısa sürmüştü<sup>1746</sup> ama Gerde-küh ve Lembasar gibi birkaç kale Moğol kuşatmasına senelerce dayanabilecek güçte idi. Nitekim Şeyhlerinin teslim çağrısına uyararak kalelerini yıkıp düzleyen İsmaililere karşı bu iki kaledelikler asla teslim olmadılar. Moğollar Lembasar'a kale sakinleri arasında hızla yayılan bir bulaşıcı hastalık yüzünden bir yıl sonra, Gerde kuh'a ise ancak 20 yıl sonra girebildiler. Cüzcani'nin deyişiyle Moğolların ilk kuşattığı ama en son girebildiği kale bu oldu.<sup>1747</sup>

Reşîdu'd-dîn, Hürşah'ın akıbeti hakkında çok çeşitli rivayetlerin varlığından şikâyetçidir.<sup>1748</sup> Ona göre rivayetler arasında en güvenilir ve tercih edilir olanı şudur: Hûlâgû, Hürşah'ı Büyük Han Mengü'nün sarayına gönderir. Mengü Hürşah'ın kendisine doğru gelmekte olduğunu duyunca, “*Onu niye getiriyorsunuz ve üzerine bindiği hayvana niçin eziyet ediyorsunuz?*” der. Onu bir elçi gönderip yolda öldürtür.<sup>1749</sup> Akrabaları ile ailesinin kadın erkek bütün fertleri de, beşikteki bebeklere kadar Ebher'le Kazvin arasında bir yerde aynı akıbeti uğramaktan kurtulamamışlardır.<sup>1750</sup> İslam dünyası ve bölge halkı için büyük bir tehlike olan İsmaililer tarihten silinmiş ve Hûlâgû için sıra Abbasi Halifeliğine gelmiştir.

<sup>1742</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, s.254–255.

<sup>1743</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.507; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.561.

<sup>1744</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.575; Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.257; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.561.

<sup>1745</sup> Reşîdu'd-dîn de Hûlâgû'nun samimi olmayıp siyaseten davrandığını zikreder. *a.g.e.*, II, s.258.

<sup>1746</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.561.

<sup>1747</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.175; Ebu'l-Ferec, Gerde kuh'un hemen alındığını söyler. Bkz. *Tarih*, II, s.561.

<sup>1748</sup> Bunda haksız sayılmaz. Bazı rivayetler için bkz. Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.561–562.

<sup>1749</sup> Diğer rivayetler hakkında bkz. Cüveynî, *a.g.e.*, s.576–577.

<sup>1750</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.576; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.562; Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.258.

#### 4.1.1.3. Bağdat'ın İstilas ve Abbasi Halifeliğinin Sonu

İsmaililerin kalelerinin zaptı sırasında Hûlâgû 1255 yılında Bağdat'a bir elçilik heyeti göndererek, Halifeden İsmaililere karşı giriştiği harekâta bir askeri birlik göndermek suretiyle destekte bulunmasını istiyordu.<sup>1751</sup> Bu durumu değerlendiren Halife ve veziri İbnü'l-Alkamî'nin Moğollara yardım kuvveti olarak az sayıda askerden oluşan bir birliğin gönderilmesi fikrine sıcak bakıyorlardı. Devatdâr-ı sağır Mücahidüddin Aybek hem bu fikre hem de fikri destekleyenlere itiraz ediyordu. Delili açıktı; Hûlâgû, Halife'nin yardımına muhtaç değildi. İmdat kuvveti talebinin bir hileden ibaret olduğunu, Bağdat'ı savunacak asker sayısının azaltılmasına yönelik bir kurnaz taktikle karşı karşıya kaldıklarını, böylelikle Moğolların şehri daha kolay istila edeceklerini düşünüyordu. Devatdâr görüşünün kabul edilmesi noktasında elinden gelen gayreti gösterdi. Vezir de, o da kendi görüşlerini Halife'ye zorla benimsetmek için uğraşıyorlardı. Sonunda ortalama bir karara vardılar. Hûlâgû'nun elçisine asker yerine değerli hediyeler ve bir dostluk mektubu verdiler. Mektupta Halife, Moğol komutanından İsmaililere karşı istediği askeri birliği gönderemediği için özür diliyor, mazeret beyan ediyordu.<sup>1752</sup> Fakat Hûlâgû İsmaililerin işini bitirince Moğol ordusu batıya, Irak topraklarına yöneldi. Hûlâgû Hemedan'a ulaştığında Halife'ye Reşîdu'd-dîn'e göre 27 Mart 1257 tarihli ikinci bir mektup daha gönderdi. Hûlâgû bu uzunca mektupta Halife'ye sen diye hitap ediyordu. Sana daha önce İsmaili kalelerinin zaptı sırasında bir mektup göndererek askeri imdat kuvveti istemiştik diye başlayarak Halife'nin itaatini bildirdiğini fakat asker göndermediğini belirtip, itaat ve ittifakın delili olarak asi İsmaililere karşı yürüdüğünde asker göndermesi gerektiğini, onunsa mazerete sığındığını ifade ediyordu. Atalarının geçmişteki başarılarından övünerek Halife'yi tehdit ediyordu. Devamında Hûlâgû, Halife'ye ilişkilerinde yeni bir sayfa açmayı, eski olumsuzlukları unutmayı teklif ediyor, ülke yönetimini oğluna bırakarak huzuruna gelmesini emrediyordu. Kendin gelemesen vezir İbnü'l-Alkamî, Devatdâr-ı sağır Mücahidüddin Aybek veya Süleyman Şah'dan birini göndermesini

<sup>1751</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.581.

<sup>1752</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.581; Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.700

istiyordu.<sup>1753</sup> Hûlâgû bu mektubunu: “Başını ve aileni kurtarmak istiyorsan sözümü can kulağıyla dinle. Değilse sana Tanrı’nın muradının ne olduğunu göstereceğim” diyerek bitiriyordu.<sup>1754</sup>

Bu mektuba karşılık Halife, Hûlâgû’ya yazdığı cevabi mektubunda isteklerinin tamamını reddetti. Hûlâgû’nun kendisine “sen” diye hitap etmesine karşılık o da Hûlâgû’ya “Ey hayatının kısa olmasını isteyen, kendisini derya ve iki günlük ikbaline aldanarak bütün âleme galip gelmiş sanan, işinin bittiğini muhkem ve metin olduğunu vehmeden ömrünün baharında delikanlı” diye sesleniyordu. Halife mektubunun devamında özetle Hûlâgû aklını başına devşirmeli ve bilmeliydi ki doğudan batıya hükümdarından dilencisine, yaşlısından gencine Allah’a inanan ve dine göre amel eden herkes hilafet sarayının kölesi ve halifenin askerleri olduğunu söylüyor, Müslümanların onun bir çağrısıyla kendi komutası altında Moğollara karşı hemen toplanacaklarını belirtiyordu. Eğer yürürlerse ordu önce İran oradan da Turan’a ilerleyeceğini; ancak kendisinin insanları rahatsız etmek istemediğini, ölç alma ya da savaş ilan etme niyetinin olmadığını vurguluyordu. Hûlâgû’ya da dostluk yönünü tutup Horasan’a geri dönmesini teklif ediyordu. Eğer savaş istiyorsa bunu askerlerinin seve seve yapacağını belirtiyordu. Müsta’sim bu mektubunu Şerefüddin İbnü’l-Cevzi ve Bedrüddin Nahcivani ile basit hediyeler eşliğinde yollamıştı.<sup>1755</sup> Hûlâgû, elçilerin getirdiği mektuba sinirlenerek Halife’nin hediyelerini kabul etmediği gibi elçilerini de huzurundan kovdu. Ardından üçüncü mektubunu yolladı.

Reşîdu’-d-dîn bu mektubun 1257 yılında Hûlâgû’nun karargâhının bulunduğu Hemedan sınırlarındaki Penc-engeşt’ten yazdığını belirtir.<sup>1756</sup> Mektupta Tanrı’nın âlemi yönetsin diye Cengiz’i seçtiğini, doğusundan batısına bütün dünyayı ona ve nesline bağısladığını bildiriyordu. Sonra da “Bize tabi olup bizimle yürüyen ve buna gönülden inanıp diliyle de tasdik eden herkesin malı, kadınları ve evlatları kendisine aittir. Fakat kim ki ayrılık çıkararak bunu inkâr ederse bu sahip olduğu şeylerin hiçbirinden istifade edemeyecektir.” diyor, sonra Halife’yi şiddetle azarlıyordu. Mal,

<sup>1753</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.582; Reşîdu’-d-dîn, *a.g.e.*, II, s.267–268. Reşîdu’-d-dîn bu olayı anlatırken Hûlâgû’nun bu üçünü hep beraber göndermesini talep ettiğini söylerken başka rivayetlerinden üçünden biri diye zikreder (II, s.272.). Cüveynî gibi diğer kaynaklarda da rivayet edildiği üzere üç kişiden birini istediği kanaatindeyiz.

<sup>1754</sup> Reşîdu’-d-dîn, *a.g.e.*, II, s.268; Hammade, *a.g.e.*, s.345–346.

<sup>1755</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.584–585; Reşîdu’-d-dîn, *a.g.e.*, II, s.269–270.

<sup>1756</sup> Reşîdu’-d-dîn, *a.g.e.*, II, s.271.

makam sevgisinin, kendini beğenmişlik ve fani devlete aldanmışlığın halifenin aklını başından aldığı söyüyor, bu yüzden kendisine hayrı tavsiye edenlerin tavsiyesini anlayamadığından dem vuruyor, kulaklarının tıkalı olduğunu, şefkatli kimselerin öğüdünü duyamadığını belirtiyordu. Halife, babalarının ve dedelerinin yolundan çıkmıştı. Öyleyse savaşıp çarpışmaya hazırlanmalıydı. Hûlâgû, Bağdat'a karınca ve çekirge sürüsü gibi bir orduyla geldiğini haber vererek yine de feleğin çarkının başka türlü dönmesi (kendi mağlubiyeti) halinde bunun yüce Tanrı'nın takdiri olacağını söylüyordu.<sup>1757</sup>

Nâsırüddin Tûsî'ye göre, Halife'nin gönderdiği diplomatik heyet, dönünce efendilerine görüp işittiklerine dair bir rapor sundu. Halife Müsta'sım tasalanmaya ve üzülmeye başladı. Hûlâgû'nun yolladığı mektubu veziri İbnü'l-Alkamî'ye verip munasip bir çare göstermesini istedi. Vezir de Hûlâgû'ya çokça mal, mücevher, takı, pahalı elbise, binitler, gılmanlar, cariyeler, katırlar, develer göndermeyi ve bunların yanı sıra geçmişte olanlardan özür dileyen bir mektup yazılmasını tavsiye etti.<sup>1758</sup> Bunun üzerine de halife onun fikrine muvafık olarak bir elçilik heyeti gönderilmesini emretti. Fakat Halife'nin emri uygulanamadı. Çünkü mezhep ayrımcılığından, siyasi çekişmeden, şahsi garaz ve kinden kaynaklanan düşmanlık ve rekabet yüzünden Devatdâr muhalif olmuştur. Devatdâr-ı sağır, hasmı İbnü'l-Alkamî'yi bütün bu hediyeleri ittifak halinde olduğu Hûlâgû'ya peşkeş çekmek üzere göndermekle itham etmiştir. Reşîdu'd-dîn, Devatdâr'ın birkaç komutan tarafından desteklendiğini ve ortak bir muhtıra verdiklerini söyler.<sup>1759</sup> Dahası, o hediyelerin hazırlanması durumunda askerleriyle harekete geçerek müsadere edeceği, elçileri tutuklayacağı tehdidini savurmuştur. Halife fikrinden dönmek zorunda kalmıştır. Devatdâr'ın tehdidi etkili oldu. Ancak Müsta'sım yine de az bir hediyeyle birlikte bir elçi eşliğinde Hûlâgû'ya üçüncü mektubunu göndermeyi ihmal etmemiştir.<sup>1760</sup>

Abbasi Halifesi bu üçüncü mektubunda da önce ikincisinde söylediği şeyleri tekrarlıyordu. Başa gelenin çekileceğini ancak Hûlâgû ve kardeşi Mengü Han ile aralarında dostluk bulunduğunu, kendisinin onlara dost olduğunu, onların da

<sup>1757</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.* II, s.271.

<sup>1758</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.180. Reşîdu'd-dîn vezirin bunlara ilaveten Hûlâgû'dan özür dilenmeli, Hutbe onun adına okutulmalı ve para basılmalı fikrini verdiğini söyler. Halife'nin de bu fikirden hoşlanıp gereğinin yerine getirilmesini emrettiğini belirtir. Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.272.

<sup>1759</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.* II, s.272.

<sup>1760</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.585; Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.* II, s.272

kendisine dost olması gerektiğini, elçilerin getirdiği haberlere inanmadığını, dünya sultanlarının halifenin askeri olduğunu, emir beklediklerini, davet çıkaracağını ve Hûlâgû ile Mengü'ye karşı sevk edeceğini söylüyor, sonra Abbasilere kötülük etmek için Bağdat'a saldıranların başına gelen olağanüstü tabii felaketleri sıralıyor, Hûlâgû'nun ve askerlerinin başına da aynı felaketlerin gelebileceğini söyleyerek tehditler yağdırıyordu. Kendisine ve kıyamete kadar devam edeceği rivayet olunan mübarek soyuna kötülük yapmaya yeltenen herkesin başına benzeri kötülükler geleceğini belirtiyordu. Halife'nin mektubunda Moğolların devlet ve yönetim anlayışını, savaşçılıklarını takdir ve kabul eden ifadeler yer almaktadır.<sup>1761</sup>

Halife'nin Hûlâgû'ya gönderdiği bir sonraki mektup da aynı minval üzere idi. Abbasi Hilafeti'ne saldıranlardan bazılarının başına gelenler isimleri verilerek bir bir sayılıyordu.<sup>1762</sup> Hûlâgû, Halife'nin mektubunu alınca çok sinirlendi ve Bağdat'a kesinlikle saldırmaya ve şehri zorla istila etmeye karar vererek orduyu Bağdat'a doğru harekete geçirdi. Hemedan yönüne giderken Esedabad'a varınca bir mektup daha gönderdi. Mektubunda Müsta'sım'ı Bağdat dışına çıkıp huzurunda boyun bükmeye davet ediyordu.<sup>1763</sup> Ancak Nâsırüddin Tûsî daha değişik bir haber verir. Hûlâgû, hasmına son bir şans daha tanımıştı. Ya bizzat kendisinin gelmesini ya da kendisini temsilen yetkili bir görevlisini, ya veziri, ya Devatdâr'ı veya Süleyman Şah'ı göndermesini istiyordu. Tûsî ekliyor: “*Fakat Halife bunların hiçbirini yapmadığı gibi, en azından özür dileyebilirdi. Onu da yapmadı.*”<sup>1764</sup> Halife Hûlâgû'nun istediği bu üç kişiyi göndermek istedi ancak onların hiçbiri bunu kabul etmedi. Bunun üzerine Halife de Şerefüddin İbnü'l-Cevzi'yi göndermek zorunda kalmıştır. Halife, Şerefüddin'in götürdüğü mektupta Hûlâgû'dan tekrar geldiği yere dönmesini istiyordu. Fakat bu mektupta şöyle bir fazlalık vardı. Halife, Moğolların geri dönmesi için Hûlâgû'nun Horasan'a dönmek şartıyla takdir edeceği meblağı ödemeye hazır olduğunu bildirmişti.<sup>1765</sup> İbnü'l-Cevzi'nin diplomatik girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Hûlâgû, Halife'nin teklifine alayımı, küçümseyici bir cevap verdi. “*Nasıl olur da bu kadar uzun mesafeler katettikten sonra Halife'yi*

<sup>1761</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.* II, s.272–273.

<sup>1762</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.* II, s.275–276.

<sup>1763</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.182.

<sup>1764</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.582–583. Bu mektup Reşîdu'd-dîn'de de yer alır. Bkz. Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.* II, s.282.

<sup>1765</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.* II, s.282.

*ziyaret etmeyi ve onu görmeyi bir tarafa bırakabiliriz? Gelip buluşup konuştuğundan sonra kendisinden dönmemize izin vermesini rica edeceğiz.*<sup>1766</sup>

Hûlâgû, Kirmanşah'a vardıktan sonra Halife'ye bir mektup daha göndermiş ve Halife gerçekten teslim olmak istiyorsa ve Moğollara tabi bir hâkim olmakta samimi ise huzuruna bizzat gelip isbat-ı vücut etmeli demiştir. Bütün bunlardan öte derhal, gecikmesizin Veziri, Süleyman Şah'ı ve Devatdâr'ı göndermesini istiyordu. Çünkü mesajını ve kendilerine emrettiği talimatlarını işitmeleri için bu gerekliydi. Fakat bu iki isteğini yerine getirmezse Halife'nin artık savaşa hazırlanması gerektiğini söylüyordu.<sup>1767</sup>

Nâsirüddin Tûsî, Müsta'sım'ın, Bağdat'a yaklaştığı sırada iki büyük görevlisini, Sahibü'd-divan Fahrüddin Ebu Abdillah b. ed-Demigani ile Hacibü'l-bab Abdülğani b.ed-Demus'u kıymetli hediyelerle Hûlâgû'ya gönderdiğini aktarır. Yalnız adı anılan iki görevlinin ne gibi bir mesajla geldiklerine değinmez.<sup>1768</sup>

Hûlâgû Han bir yandan Halife ile diplomatik ilişkileri devam ettirirken bir yandan da hazırlıklarını hızla ikmal etmeye çalışıyordu. İsmaililerin işini bitirdikten sonra Kazvin'den Hemadan'a dönmüş, burada dinlenirken de Baycu Noyan'ı çağırılmış, faaliyetleri hakkında bilgi almış, Abbasi Halifeliğine karşı neler yaptığını sorup onu azarlamıştır. Daha sonra da kendi hazırlığı doğrultusunda yeni görevler vererek Anadolu'ya göndermiştir.<sup>1769</sup> Kendisi de 27 Mart 1257 tarihinde Hemedan'dan Bağdat'a doğru yola çıkmıştır. Cebel bölgesine varınca karargâhını mümbit bir ova olan Haneabad'a kurmuştur. Burada hazırlıklarına devam etmiş, bir süre sonra da beklenmedik bir şekilde geriye dönmüş, sonra da kuzeye yönelerek Tebriz'e gitmiştir.

Hûlâgû'nun bu ani hareketinin sebebi çağdaş kaynaklarda zikredilmemiştir. Sadece Kalkaşendi, Altınordu Hanı Müslüman Berke'nin dostuna (Halife'ye) dokunmamasına, değilse savaş ilan edeceğine dair Hûlâgû'ya tehdidinden bahseder.<sup>1770</sup> Ayrıca müttefiki İbnü'l-Akami'nin henüz hilafet ordusunu ve

<sup>1766</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.* II, s.282.

<sup>1767</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.* II, s.284.

<sup>1768</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.587.

<sup>1769</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.* II, s.260–261.

<sup>1770</sup> Kalkaşendi, *a.g.e.*, II, s.90–91. Ancak bu ihtimal zayıftır çünkü Kalkaşendi Hûlâgû'nun bu hareketi Berke'nin ölümüne kadar ertelediğini söyler. Fakat Berke Bağdat'ın alınmasından on yıl



muhafızlarını dağıtmadığına dair bilgiler vermesi üzerine, Hûlâgû'nun baştaki aceleciliğini teenniye dönüştürerek, bu işlemler yerine getirilsin diye vezire süre tanımak için yaptığı kanaati de mevcuttur.<sup>1771</sup>

Kanaatimizce bunun iki sebebi olabilir. Birincisi daha önce Hûlâgû ve Halife arasındaki yaşanan diplomatik ilişkilerde bahsettiğimiz Halife'nin mektubunda da geçen Hûlâgû'yu tehdit ettiği noktalardan tedbir almak amacıyla arkalarından gelecek Müslüman emir ve sultanların yardımından çekindiği için olabilir. Nitekim bu bölgelerde Türkmenler ve Kürtlerin denetiminde sarp kaleler ve hisarlar mevcut idi. İşte o iki aylık süre içerisinde Hûlâgû bunları kontrol altına alıp etkisiz hale getirebilirdi. Nitekim bu kanaatimizi destekler yönde olaylar yaşanmış olsa da, önce Hûlâgû'ya itaat eden Derteng ve yöresinin hâkimi Hüsameddin b. Akka çevre kalelerden gelen Türkmenler ile Kürtlerin de tazyikiyle Hûlâgû'ya isyan etmiştir. İbnü'l Akka her ne kadar kendisinin de yardımıyla Hûlâgû'ya karşı savaşıp onu Bağdat'ın muhasarasından alıkoyacağını Halife'ye bildirse de bu isteğine önem verilmemiştir. Bu faaliyetlerini Moğollar fark edince onu ve bütün ailesini kılıçtan geçirmişlerdir.<sup>1772</sup> İkinci olarak ta Moğol ordusunda çok sayıda Müslüman asker ve komutanın bulunması, belki de onların ricasıyla Şaban ve Ramazan ayına tekabül eden bu saldırıya az da olsa bir ara verilmiş olma ihtimali de olabilir.

Hûlâgû halen Hemedan'da adamlarıyla Bağdat'ın alınması konusunu istişare ederken, “*devletin direği*” olarak adlandırılan ve Mengü Han tarafından Hûlâgû'nun emrine verilen Sünni bir Müslüman olan Hüsamüddin el-Müneccim'in<sup>1773</sup> Hûlâgû'nun Bağdat harekâtını önlemeye yönelik bazı şeyler söylediği rivayet edilir. Hûlâgû, müneccimlere yıldızların Moğol ordusunun Abbasiler üzerine yürüme zamanının gelip gelmediği ve Bağdat istilasının mümkün olup olmadığı konusunda ne söylediğini sorunca adı geçen Hüsamüddin, yıldızlardan okuduğuna göre bu saldırının yanlış olacağını belirterek harekâta tamamen karşı çıkmıştı. Hüsamüddin, Bağdat'a ve Abbasi ailesine kim saldırmışsa hükümdarlığını kaybetmiş, hayatını yitirmiştir diye görüşünü destekleyen deliller getirmiş, Hûlâgû'yu aynı kötü ve

---

sonra ölmüştür. Lakin bu sebepten dolayı Berke ile Hûlâgû arasında ileride değineceğimiz gibi bir problem olmuştur.

<sup>1771</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.184.

<sup>1772</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.* II, s.277–278.

<sup>1773</sup> Burada geçen Müneccim kelimesi Hüsamüddin'in ismi olabileceği gibi mesleğini gösteren bir sıfat da olabilir. Bkz. Özdemir, *a.g.e.*, s.187.

korkunç akıbeta uğramaması noktasında uyarmıştır. Yine rivayetlere göre Hüsamüddin'in gaibi haberleri bu kadarla bitmiyordu. O, Bağdat üzerine yürünmesi durumunda atların öleceği, askerlerin hasta düşeceği, güneşin bir daha doğmayacağı, bundan sonra asla yağmur yağmayacağı, dondurucu soğuklukta fırtınaların çıkacağı, yerin depremlerle sarsılacağı, dünyada artık hiç ot bitmeyeceği ve Büyük Moğol Han'ı Mengü'nün aynı sene öleceği kehanetinde bulunmuştu.<sup>1774</sup> Lamalarla komutanlar ise Bağdat'a mutlaka saldırılması gerektiğini söylediler.

Bunun üzerine Hûlâgû, yeni danışmanı Nâsirüddin Tûsî'ye Bağdat'ın istilası konusundaki görüşünü sordu. Filozof, Reşîdu'd-dîn'in belirttiğine göre korktu. Bunu bir deneme ve sınama sandı. Hüsamüddin'in söylediklerine muhalefet ederek bu felaketlerden hiçbirisinin olmayacağını veya tam tersinin olacağını, Hûlâgû'nun Müsta'sım'ın yerine geçeceğini söyledi. Hatta rivayetler, Hûlâgû'nun emriyle Hüsamüddin'le tartışan, Nasirüddin Tûsî'nin görüşünün doğruluğuna getirdiği delillere de yer verir.<sup>1775</sup> Bu olay hakkında Aksarâyî'de ilginç bilgiler vardır. Aksarâyî olayı aynen şöyle anlatır: “*Hûlâgû Bağdat'a yürüme konusunda bilginler ve müneccimlerle görüş alışverişinde bulundu. Onların hepsi, “Hilafet hanedanı büyüktür. Halife'nin öldürülmesi, dünyanın ahvalinin bozulmasına sebep olur. Dünyanın dört bucağına göğün yağmur yardımı kesilir. O büyük hanedanın ortadan kaldırılması uğursuzluk getirir” dediler. Onların maksadı, inanç ve dindarlık açısından hilafet makamını korumaktı. Hûlâgû, onların sözlerini ve konuşmalarını dinledikten sonra Hâce Nâsir'e döndü. O, “Bunlar akla aykırı konuştular. Müminlerin Emiri Osman'ı ve Ali'yi –Allah onlardan razı olsun- öldürdüler. O zaman gök, yağmur yağdırma görevini bırakmadı. Üstelik de onlar, Hazret-i Peygamber'in –Allah'ın selamı üzerine olsun- yakınlarından, halifelerin en seçkinlerinden ve büyüklerindendiler. Öyleyse Halife Musta'sım'ın öldürülmesiyle gök, güneş ve gezegenler görevlerini niye yapmaz olsunlar? Bu konuda Allah'ın Elçisi (A.S) şöyle buyuruyor: “Ay ve güneş, Allah'ın işaretlerinden iki işarettir. Herhangi birinin ölümüyle tutulmazlar” dedi. Bu söz Hûlâgû'nun Bağdat'a sefer*

<sup>1774</sup> Reşîdu'd-dîn, a.g.e. II, s.279.

<sup>1775</sup> Reşîdu'd-dîn, a.g.e. II, s.279. (Ancak söz konusu tartışmanın Bağdat'a yürüme konusunda değil, Halife Müsta'sım'ın öldürülmesi hususunda vuku bulduğunu bildiren rivayetler de vardır.)

yapma isteğini artırdı.”<sup>1776</sup> Ancak şunu da unutmamak gerekiyor ki, Tûsî uzun yıllar İsmaililere hizmet etmiş müfrit bir Şîî’dir. Hüsameddin ise Reşîdu’d-dîn’in de dediği gibi Sünni bir Müslüman’dır. O dönemde Şîî-Sünni çatışmasının yaygın olmasına bakılırsa Hüsameddin Sünni olan Abbasi Halifeliğini korumaya çalışırken, aşırı Şîî olan Tûsî’nin onun gibi düşünmesi mümkün görünmediği gibi hilafet merkezinin ele geçirilmesi konusunda Reşîdu’d-dîn’in aktardıklarından da anlaşılıyor ki bilakis teşvik etmiştir.<sup>1777</sup> Hakeza aynı ihtilaf ve sürtüşme Abbasi merkezinde Vezir İbnü’l Alkamî ile Devatdâr Mücahidüddin Aybek arasında da vardı. Rafizî vezir ile Sünni olan Aybek devamlı sürtüşme halindeydi. Bağdat sokaklarına bile yansıyan bu çatışmaları ilerde ele alacağız.

Hûlâgû artık bölgede güvenliği sağlamış, Bağdat muhasarası sırasında Kürtlerden veya Türkmenlerden çekinmesine gerek kalmamıştı. Fakat o bununla yetinmeyerek tedbirler almaya devam etmiş, incelikli bir plan yapmıştı. Önce Halife’nin Suriye Eyyubilerinden yardım alabileceğini göz önüne alarak o yönden Bağdat’a gelen bütün ana yolları tutturmayı kararlaştırdı. Bunun için Moğolların el-Cezire ve Irak bölgesini tamamıyla kontrol altına almaları gerekiyordu. Bağdat’ı işte bütün bu tedbirleri aldıktan sonra muhasara edebilirdi. Hûlâgû Bağdat’a Huzistan bölgesiyle güneyden Necef ve Basra taraflarından da yardım gelebileceğini hesap ederek bu ihtimali ortadan kaldırmak için Moğollar bütün bu bölgeyi işgal ve istila etmiş, Bağdat’a hiçbir taraftan yardım ulaşamayacak şekilde abluka altına alınmıştır.<sup>1778</sup>

Abbasi cephelerinde ise Devatdâr-ı sağır de aynı düşüncelerle tedbirler alıyordu. Devatdâr’a göre İslam âlemi, Moğollara karşı savaşlarında kendilerine yardıma koşacaktı. Fakat doğuda yer alan İslam ülkeleri Türkistan’dan ta Irak’a kadar Anadolu dâhil olmak üzere hemen hepsi Moğol egemenliğini kabul etmişlerdi.<sup>1779</sup> Dolayısıyla Hûlâgû’nun harekâtına ve Bağdat’ın istilasına dolaylı olarak ortaklıklar. Bu dönemde Moğol boyunduruğunda olmayan İslam âlemi sadece

<sup>1776</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.38.

<sup>1777</sup> Reşîdu’d-dîn, *a.g.e.* II, s.279.

<sup>1778</sup> Reşîdu’d-dîn, *a.g.e.*, II, s.281.

<sup>1779</sup> Bu amaçla Hûlâgû Anadolu ve Azerbaycan’da bulunan Baycu Noyan’ı çağırmış, bölgenin ahvalinden bilgi aldıktan sonra Baycu’yu azarlayarak özel görevle Anadolu’ya tekrar gönderilmesinden Hûlâgû’nun bu taraftan gelebilecek yardımın önünü kesmeyi planladığı anlaşılmaktadır. Baycu’nun Anadolu harekâtı için bkz. Ebu’l Ferec, *Tarih*, II, s.562, 564, 566.

Şam ve Mısır'ı kapsayan küçük bir bölgeden ibaretti. Şam ve Mısır'a ise, buralardaki İslam topraklarına hâkim olan iki zümre Eyyubilerle Memlûkler Mısır'a hâkimiyet kurma noktasında birbirine girdikleri için Halife'ye yardıma gelmeleri imkânsız gibiydi.<sup>1780</sup> Buna rağmen kaynaklarda zayıf da olsa birtakım yardım teşebbüslerine işaret eden bazı rivayetler bulunmaktadır. Suriye Eyyubileri Memlûklerle savaş halinde olmalarına rağmen yine de Halife'nin yardım çağrısına küçük çaplı bir imdat kuvveti göndermek istemişlerdir. Birliğin komutası o tarihte tutuklu bulunan ve söz konusu birliğe komuta etmek şartıyla hapisten çıkarılan el-Melik en-Nâsır Davud'a verilmiş, ancak yardım kuvveti henüz yola çıkmadan Bağdat istila edilmişti. Bunun üzerine Davud yeniden hapse düşmemek için kaçmayı tercih etmişti.<sup>1781</sup>

Hûlâgû ileri görüşlü bir komutan olarak İslam âleminden yardım gelme ihtimalini göz ardı etmeden tedbir alması ve işi şansa bırakmaması meseleyi ne kadar ciddiye aldığını göstermektedir. Klasik savaş plana göre hareket eden Hûlâgû, ordusunu sağ kanat, sol kanat ve merkez olmak üzere düzenlemiştir. Sağ kanat Baycu Noyan'ın komutasına verilmiş ve kuvvetleriyle birlikte Erbil yolundan Musul'a ve oradan Bağdat'a hareket emri almış ve hemen harekete geçerek önce Erbil yakınlarına ulaşmış, güneye inmeye devam ederek Tikrit'e varmıştır. Hûlâgû'nun, Baycu ile beraber sağ kanatta yer alsınlar diye gönderdiği Hemedan'dan gelen, büyük kısmı Müslüman Berke Han liderliğindeki Kıpçak topraklarına hâkim olan Cuci ailesinin bir kolu olup, Cuci hanedanından Balagay, Tutar ve Kuli adlı prenslerin komutasında hareket eden ilave kuvvetler Tikrit'te kendisine iltihak etmiştir.<sup>1782</sup> Bu üç prens dışında büyük Moğol komutanlarından Sukuncak ve Buka Timur adında iki kişi daha Baycu'nun kuvvetlerine katılmış sağ kanadın görevi Bağdat'ı batı yönünden kuşatmaya almaktı. Baycu komutasındaki sağ kanat, Hûlâgû ile karşılaşmak emeliyle Devatdâr-ı sağır ve Kürt askerlerin başındaki İbnü'l-Ker komutasında yola çıkan hilafet ordusu ile 16 Ocak 1258 Çarşamba günü Bağdat'ın takriben 50–70 km kuzeybatısına Fırat'ın doğu kıyısına düşen Enbar şehri sınırında Mezraka'nın üst taraflarında Babu Kasri'l-Mansur üzerinde karşılaştı.<sup>1783</sup>

<sup>1780</sup> Makrîzî, *Sülûk*, I, s.369, 373, 393.

<sup>1781</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.322.

<sup>1782</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.281; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.556.

<sup>1783</sup> Ebu'l Ferec ordunun karşılaşma yeri olarak "*Ahmed'in mezarı*" denilen bölge adını zikreder. *Tarih*, II, s.568.

Müsta'sım'ın hayatında Moğollarla Abbasiler arasında cereyan eden ilk ve son meydan savaşı bu idi. Savaş başlayınca Moğollar bozguna uğramış gibi yapıp kaçma taktiğini uygulamaya başladılar.<sup>1784</sup> Abbasi ordusu gerçekten hezimete uğradıklarını kuvvetli Moğol ordusunu püskürttüklerini zannediyordu. Hâlbuki bunlar, sadece sağ kanadın öncü birliklerinden ibarettiler. Reşîdu'd-dîn bunların Suncak ve Buka Timur komutasında hareket ettiklerini kaydeder.<sup>1785</sup> Devatdâr, idari işlerdeki maharetine rağmen çekirdekten yetişme bir asker ve komutan olmadığından Moğolların ve Orta Asya halklarının bu taktiği bir hile olarak uzun zamandan beri uygulaya geldiklerinden habersiz olmalı ki askerini kaçanları takibe teşvik etti. Her ne kadar İbn Ker şüphelense de Devatdâr'ın emrine uymak zorunda kalmıştır. Düceyl nehri yakınındaki Beşiriyye'ye kadar gelmişler, fakat Moğol ordusunu bir anda karşılarında buldular. Hava karardığından çarpışmalar durmuş, her iki ordu oldukları yerde gecelemiştir. Moğollar geceleyin kendilerine iltihak eden hain Müslüman rehberleri sayesinde orada mevcut büyük bir nehir üzerine kurulmuş su bentlerini açıp yıktılar. Hilafet ordusunun arkasında, geldikleri yönde uzanan ova bir gecede Dicle'nin sularıyla dolmuştu.<sup>1786</sup> Ertesi gün yani 17 Ocak Perşembe günü hilafet ordusunun henüz çadırlarında uyuduğu bir sırada gün ağarırken aniden saldırıya geçen Moğol ordusu, çok net, açık ve o oranda kolay bir zafer kazandı. Devatdâr'la İbn Ker komutasındaki kuvvetlerden teşekkül eden hilafet ordusu askerleri ya öldürüldüler ya da suda boğuldular. İbn Ker de ölenler arasındaydı. Çok küçük bir grup canını zor kurtarak bazıları Hulle ve Kufe'ye kaçmış, bazıları da başlarında Devatdâr olduğu halde Bağdat'a geri dönmüşlerdir.<sup>1787</sup> Kaynaklar hezimete uğrayan Hilafet ordusunun sayısı konusunda farklı farklı rakamlar vermişlerdir. Bu rakamlar değerlendirildiğinde yaklaşık yirmi bin asker olduğu söylenebilir.<sup>1788</sup> Devatdâr, başkente dönünce beklenen muhasaraya karşı alınan tedbirlerin yetersiz kalacağını bizzat görmüş birisi olarak, surların tahkimi, şehir içinde barikatların kurulması ve hendeklerin kazılması gibi işlemlere ağırlık vermişti. Baycu komutasındaki sağ

<sup>1784</sup> Ebu'l Ferec bu karşılaşmada başlangıçta hilafet ordusunun büyük bir zafer kazandığını belirtir. Bkz. *Tarih*, II, s.568.

<sup>1785</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.285.

<sup>1786</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.285; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.568.

<sup>1787</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.285–286; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.568; Cüveynî, *a.g.e.*, s.588–589; Nüveyrî, *a.g.e.*, XXV, s.122; Zehebî, *İber*, III, s.277–278.

<sup>1788</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.193.

kanat, galibiyetlerinin ardından ilerleyerek 22 Ocak'ta Bağdat'ın kenar mahallelerine gelip dayanmış, yapılan plan gereği Bağdat'ı batıdan Babü's-sultan karşısından kuşatmaya almıştı.<sup>1789</sup>

Moğol ordusunun sol kanadının komutası ise Hristiyan Kit Boğa'ya verilmiş, emrine ise Kudsün ve Yirik İlga adlarında iki komutan tayin edilmişti.<sup>1790</sup> Sol kanadın görevi, önce Hilafet topraklarının güney doğusuna saldırmak, Luristan bölgesini itaat altına almak, sonra da Bağdat'ı güney cephesinden kuşatmaktı. 1257 yılı Aralık sonlarında Kit Boğa emrindeki kuvvetlerle doğrudan güneye yürüdü. Hazırlanan plan gereği sol kanat kuvvetleri bölgeyi alt üst etti. Luristan ve Huzistan'ı tahrip ettikten sonra Irak topraklarına yöneldiler.<sup>1791</sup> Kit-Boğa komutasındaki sol kanat kayda değer hiçbir direnişle karşılaşmaksızın Nehhasiyye ve Sarsar tarafına kuzey batıya yöneldi. Kit-Boğa gelip Babü'l-Kelvaza karşısına Bağdat'ın güney batısına Dicle Nehrinin kuzey doğusuna çadır kurarak sağ kanatla birlikte aynı tarihte kuşatmaya katılmışlardır.<sup>1792</sup>

Moğol ordusunun ana muharip gücünü oluşturan merkez kuvveti ise bizzat Hûlâgû'nun komutasında idi. Pek çok büyük komutan ve yetkilinin yanı sıra<sup>1793</sup> *Tarih-i Cihangüşa* müellifi Ata Melik el-Cüveynî ve Nasirüddin et-Tûsî gibi Müslüman şahsiyetler de Hûlâgû'ya eşlik ediyordu.<sup>1794</sup> Hûlâgû ordunun bizzat kendi komutasındaki merkez kuvvetleriyle Bağdat'ı doğu cephesinden muhasaraya aldığı tarihten, Reşîdu'd-dîn'e göre 18 Ocak 1258'i, Zehebî'ye göre 21 Ocak 1258'i, Tûsî ve Ebu'l Ferec'e göre ise 22 Ocak 1258'i gösteriyordu.<sup>1795</sup> Moğollar şehri kuşatınca Muhyiddin b.el-Cevzi'nin oğlu, Hûlâgû'ya elçi olarak gönderildi. İbn Muhyiddin Halife'nin Hûlâgû'ya mal ve mülk vaadini iletmişti.<sup>1796</sup> Ancak iş bu safhaya geldikten sonra artık Bağdat'ın yağmadan, halkın katliamdan ve Halife'nin öldürülmekten kurtulmasına asla imkân yoktu. Çünkü daha önceki harekâtlarında

<sup>1789</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.285; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.569.

<sup>1790</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.281.

<sup>1791</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.282.

<sup>1792</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.588; Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.281.

<sup>1793</sup> Reşîdu'd-dîn'in orduda bulunan üst düzey komutan ve emirlerle ilgili bilgi için bkz. Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.282.

<sup>1794</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.282.

<sup>1795</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.286; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.569; Cüveynî, *a.g.e.*, s.587.

<sup>1796</sup> Zehebî, *İber*, III, 277-278.

örneklerine sıkça ve çokça rastladığımız gibi bu kadar çabadan sonra şehri kuşatan Moğolların af ve müsamaha göstermeleri mümkün değildi.

Hûlâgû'nün ordusu Bağdat'ı sağ sol ve merkez kuvvetleriyle çepeçevre kuşatmaya aldıktan sonra süratle istihkâm yapıp Çin'den getirdikleri ve Çinli mühendislerle yaptırdıkları portatif ağır silahları kale çevresine kurmuşlardır. Bu ağır silahlar ve mancınıklarla kale surlarını dövmeye başlamışlardır. Kısa bir süre sonra surların en alçak yeri olan el Burcu'l-Acemi'ye toptan saldırmışlar ve gedik açmayı başarmışlardır.<sup>1797</sup>

Bu sırada Halife Vezir ile Hristiyanların dini lideri Katalikus Mar Makika'ya Hûlâgû'ya elçi olarak gönderdi. Hûlâgû'nun daha önce kendisinden İbnü'l-Alkamî'yi istediği, onun da şimdi Vezir'i göndererek bu emri yerine getirdiği, Moğol Han'ın da sözünü tutması gerektiği noktasında bir mesaj göndermişti. Fakat Hûlâgû, o şartı Hemedan'da iken ileri sürdüğünü, şimdi ise Bağdat kapılarında bulduklarını, Halife'nin Devatdâr, Süleyman Şah ve Vezir'i birlikte göndermesi gerektiğini bildirdi.<sup>1798</sup> Sonraki gün Vezir, Sahibü'd-divan ve bir grup maruf ve meşhur zevat Hûlâgû'ya teslim oldularsa da iade etti.<sup>1799</sup> Savaş altı gün bütün şiddetiyle sürmüş, 1 Şubat 1258'de Burcu'l-Acemi yıkılmış, Şubat ayının 28'ine rastlayan Salı günü Hûlâgû'nun gözü önünde Moğol askeri surların üstüne çıkıp savunmacıları kaçırttılar. Sadece Sûku's-Sultan tarafındaki surları ele geçirememişlerdi. Şehri o taraftan kuşatan Moğol komutan ve askerler Hûlâgû'dan azar işittiler. Fakat akşama doğru bütün surlar Moğolların hâkimiyetine geçmiştir.<sup>1800</sup>

Hûlâgû Bağdat'tan hiçbir kimsenin kaçmasını istememiş, bütün yolların kapatılmasını emretmiştir. Bağdat'ta yapılan yağma ve katliamda Hristiyanların özel bir himaye gördüğü ve Moğol ordusundaki Hristiyan İberyalıların adam öldürmekte aşırıya gittiklerini Ebu'l Ferec rivayet etmektedir.<sup>1801</sup> Daha önce Halife'nin elçiliğini yapmış olan Katolikus, savaş sırasında Hristiyan dindaşlarını Üçüncü Pazar Kilisesi'nde toplayarak himayesine almıştır. Özellikle Hristiyan kaynaklar bir tek

<sup>1797</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.286; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, 569.

<sup>1798</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.286-287; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.569.

<sup>1799</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, 569.

<sup>1800</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.288.

<sup>1801</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.570.

Hristiyan'ın dahi burnunun kanamadığından övgüyle bahsederler.<sup>1802</sup> Hûlâgû'nun Abbasilere karşı siyasi politikasında Hristiyanlara karşı göstermiş olduğu bu tutum dikkat çekicidir. Halife Müsta'sım hakkındaki hüküm Mengü Han tarafından daha Hûlâgû sefere çıkarken verilmişti. Mengü Han şöyle demişti. “*Bağdat Halifesi itaatin gereklerini yerine getirirse ona asla dokunma. Yok, büyüklenir baş eğmezse onu da öteki öldürülenlere ekle gitsin.*”<sup>1803</sup>

Halife'nin öldürülüş şekli konusunda kaynaklarda birçok farklı rivayetler yer alır. Ebu'l Ferec'e göre, Hûlâgû Müsta'sım'ı karşısına alıp önce idamına karar vermiş, sonra bir çuvala konulmasını, çuvalın ağzının dikilmesini ve ölünceye kadar tekmelenmesini emretmiştir. Aynı tarihçi, Hûlâgû'nun bu davranışının gerekçesine de yer verir. Bazı Arapların gelip Müsta'sım'ın kanının yere düşmesi durumunda bir daha asla yağmur yağmayacağını ve kanının aktığı yerden ateşler çıkacağı konusunda Hûlâgû'yu korkuttuklarından bahseder.<sup>1804</sup> Müslüman ve çağdaş tarihçilerin rivayetleri genelde bu yöndedir. Hûlâgû'nun böyle bir yola başvurmasını Müslümanların yahut Arapların ikazına bağlayan rivayetlere karşılık, sultanların, hükümdarların ve prenslerin kanlarını akıtmamanın bir Moğol âdeti olduğunu da unutmamak gerekir.

#### 4.1.1.4. Bölgedeki Şîilerin Tavrı

Abbasilerin son dönemlerinde son derece yoğun bir şekilde yaşanan mezhep çatışmalarının en başta gelenleri ise İslam kaynaklarının daha çok Rafizîler olarak zikrettikleri Şîilerle Sünniler arasında vuku bulanlardı. Mısır'daki Şîî Fatimi devletinin yıkılmasından sonra artık yeni bir devlet kurma şansı bulamayan Şîilerin İslam topraklarında huzursuzluk kaynağı olmaya başladıkları, yeniden hâkimiyet sağlayabilmek gayesiyle hareket ettikleri ve etkili olmaya çabaladıkları çeşitli kaynaklar tarafından bazı vesilelerle dile getirilmiştir.<sup>1805</sup> Bu gayeye ulaşabilmek için savaştan Sünni taraflardan güçlü gördüklerine, hatta bazen güçsüz olana bile karşı

<sup>1802</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.570.

<sup>1803</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.236–237.

<sup>1804</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.570.

<sup>1805</sup> İbn Kesir, *a.g.e.*, XIII. s.202.



tarafa gözdağı vermek için destekçi oldukları görülmüştür. Mesela Harzemşah Tekiş, Irak Selçuklu Devleti'ni tarihe gömdükten sonra bazı karışıklıkları yatıştırmak amacıyla Harizm'e dönmek zorunda kalmıştı. O döner dönmez geride bıraktığı ümerası şartları müsait görerek hemen isyana kalkıştı. Irak'taki Harizm kuvvetleri başkomutanı Mayacık, isyankâr emir Kutluğ İnanç'ı Bağdat civarında mağlup etmişti. Kutluğ İnanç, hemen Harizmşah'ın hasmı olan hilafet merkezi Bağdat'a sığınmıştı. Vezir İbnü'l Kassab komutasındaki Hilafet ordusuyla beraber artık birer Harizm toprağı olan yörelere sefere çıkan Kutluğ İnanç'ın vezirle arasının bozulması için müşterek kazandıkları birkaç zafer yetmişti. İşte tam o sırada vezirin ordusundan ayrı hareket ettiği anlaşılan Kutluğ İnanç, Rey'i kuşattı ve şehirdeki halife muhalifi Rafizî grubunun başkanı ve kumandanı İzzeddin Nakib tarafından Şîi mahallesi kapısının açılmasıyla içeri girmişti. İşte böyle kritik anlarda belli bir gücü olan herkes gibi Şîiler de etkili faaliyetlerde bulunmaktan geri durmuyorlardı.<sup>1806</sup>

Şîi-Sünniler arasında vukuu bulan ihtilaflara neredeyse İslam topraklarının tamamında ve bütün zamanlarda rastlamak mümkündür. Nitekim İbn Kesir bir başka İslam şehrinde, Merv'de vukuu bulan böyle bir üzücü olaya yer verir. Şafililerin fakihî el-Müeyyid b.el-Hüseyin ile Alevilerin Nakibi Ebü'l-Kasım Zeyd b.el-Hasen arasında çıkan anlaşmazlık üzerine iki mezhep mensupları birbirine girmiş, sonuçta büyük bir katliam olmuş, medreseler, mescitler ve çarşılar yakılmış, yenilen Şafilere kaleye sığınmak zorunda kalmışlardır.<sup>1807</sup>

Bağdat şehrinde de benzer karışıklıklar fazlası ile meydana gelmiş, Sünnilerle Şîiler Bağdat'ta kuzeyden güneye, doğudan batıya karışık ve birbirine girmiş biçimde yerleşmiş bulunuyorlardı. Bağdat'ın tamamı Şîilerden teşekkül eden mahalleler olduğu gibi bazı mahallelerde ise sadece Sünniler oturuyordu. Bağdat'taki dağılımlarına baktığımızda Sünnilerin Babü'l-Ezc, Sultan, Meşhed-i Ebi Hanife, şehrin doğu yakasında yer alan Vakı'a, Babü'l-Basra ve Kutafta mahallelerinde oturmakta olduklarını görürüz. Şîilerin de, tamamının değilse bile en azından kahir ekseriyetinin Kerh, Muhtara, Hadriyye, Musa Kazım mahalleleri ile Bağdat'ın sağına soluna dağılmış vaziyette bazı küçük mahallelerde ikamet ettiği bilinmektedir.<sup>1808</sup>

<sup>1806</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.217-218.

<sup>1807</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.218.

<sup>1808</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.218.

Sunni-Şîî çatışmasının Müsta'sım döneminde iyice tırmanarak zirveye ulaştığı görülür. Halk arasındaki gerginlik ve anlaşmazlık hilafet sarayına ve devlet yöneticilerine kadar sıçramış, üst düzey idareciler arasında da sürtüşmeler yaşanmış, dolayısıyla idari mekanizmayı derinden etkilemeye başlamıştı. Sünni idarecilere Devatdâr'ı sağır Mücahidüddin Aybek, Şîî idarecilere ise Müeyyidüddin Ebu Talib Muhammed b.Ahmed b.el-Alkamî liderlik etmekteydiler.<sup>1809</sup> Bu çatışmalar sadece Bağdat'la sınırlı kalmamış neredeyse hilafet sınırları hatta İslam toprakları içindeki bütün bölgelere yayılmıştı. Mesela Müsta'sım'ın hilafete geçmesinden kısa bir süre sonra 1242 yılında Sükûn'u Nizamiye ve Babü'l-Basra mahallelerinde ikamet eden Sünniler ile Meymuniye mahallesinde oturan Şîîler arasında çıkan bir çatışma, kısa zamanda kanlı bir katliama dönüşmüş, dükkânların ve ticari mahallelerin yağmalanıp tahrip edilmesine sebep olmuş, iki taraf da çarpıştıkları çarşı ve sokakta çok sayıda yaralı ve kayıplar vermişti. Basit bir çatışma olarak başlayan kavga adeta küçük bir meydan muhaberesi halini alan bu durum tırmanarak büyümüş, emniyet güçlerinin zafiyetleri yüzünden kanun ve nizam tatbik edilemez hale gelip, kontrol kaybedilmiştir.

Bağdat'ın istilasından yaklaşık iki yıl kadar önce 1255–1256 yılları arasında bir yıla kadar süren mezhep çatışmaları devlet tarafından olayları bastırıp huzur ve asayiş sağlasın diye gönderilen askerlerin tutumu sonucu daha vahim bir hal almıştı. Zira askerleri Sünnilerin saraydaki temsilcisi Devatdâr-ı sağır Mücahidüddin Aybek göndermiş, Şîîlere karşı Sünnilerin yanında yer aldıkları için yaralı ve ölü sayısının artmasına sebep olmuştur. Bu çatışmalar şehrin değişik mahallelerine yayılarak bir sene boyunca devam etmiştir.<sup>1810</sup>

Şîî ve Sünniler arasındaki sürtüşmeler hilafetin en tepesindeki idareciler arasında da hızla devam ediyordu. 1255 yılındaki karışıklıklar sırasında Vezir İbnü'l Alkamî hasmı Devatdâr'ı Halifenin oğlu Ebu'l Abbas'la işbirliği yaparak Müsta'sım'a karşı darbe hazırlığına girişmekle bile itham etti. Devatdâr ithamı inkâr ettiği gibi hasmına dersini vermek için Memlûklerini topladı. Buna karşılık vezir de Şîî taraflarından bir özel ordu meydana getirmiş, iki taraf arasındaki kavganın yatışması için araya bizzat Halife Müsta'sım'ın girmesi ile sarayda çatışma çıkması

<sup>1809</sup> İbnü'l-Kesir, *a.g.e.*, IX, 92, 114, 174, 250.

<sup>1810</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.219–220.

engellenmişti. Ancak bu da iki tarafın çatışmasını durduramamış, sonunda her iki taraf yine çok sayıda yaralı ve ölü vermiştir.<sup>1811</sup>

Bu dönemde Bağdat'da mezhep çatışmalarından kaynaklanan birçok acı olay muasır kaynaklar tarafından zikredilmektedir. Birçok müverrihin anlattığı olaylardan biri de Kerh mahallesinden bir Şîi Kutafta mahallesinden bir Sünni'yi öldürmesiyle başlayan çatışmalardır. Hilafet yönetimi olayları önlemesi için bir birlik göndermiş, her iki mahallede de sokağa çıkma yasağı konulmuş; ancak kalabalık bir Sünni gurup güya asayişli sağlayacak askerle birlik olup Kerh mahallesine salmıştır. Evleri ateşe vermişler, kadınların namusu kirletmişler, kaynakların ifadeleriyle harici bir düşmanın bile yapamayacağı cinsten duyanların tüylerini ürpertir türlü çeşitli kötülükler bu Müslüman zümre tarafından yine Müslüman kardeşlerine karşı işlenmiştir.<sup>1812</sup>

İslam dünyasındaki bu mezhep çatışmaları yaklaşan Moğol tehlikesine rağmen bütün hızıyla devam ediyordu. Zehebî, Hûlâgû istilasından hemen önce 1258 yılında Sünnilerle Şîiler arasında yine çatışma çıktığını, çatışmanın Bağdat'a çok pahalıya mal olduğunu, yıkım ve tahribatın yanı sıra bir grup insanın da öldüğünü ve Şîilerin tahakküm altına alınarak ezildiğini bildirmektedir.<sup>1813</sup> Dönemin tarihçilerinin, özellikle de Sünni mezhebine mensup olanların ve bilhassa sonraki tarihçilerin Moğol istilası sırasında gerçekleşsin veya gerçekleşmesin Şîilerin Moğollara yardım ettiğine dair bir şeyler söylemeleri en azından şüphe izhar etmeleri bir anlamda tabii karşılanabilir.<sup>1814</sup> *Merâsidü'l-İttıla'* müellifin den rivayet edilen bir haber de Moğolların Bağdat'ı istila ettiği sırada yaptıkları tahribata yer verirken, *"Bağdat'ın batı yakasından birkaç mahalle hariç hiçbir şey kalmadı. En mamur olanları ise Kerh'ti"*<sup>1815</sup> der. Malum olduğu üzere Kerh Mahallesi sakinleri Şîi idiler ve Sünnilerle sürekli sürtüşme ve çatışma içinde bulunuyorlardı. İşte bu yüzden sadece Sünni Abbasi Hilafetinde üst kademelere tırmanmış bir vezir olan Şîi İbnü'l-Alkamî değil aynı zamanda Bağdat'ta yaşayan bütün Şîiler Moğollarla irtibata geçme, hatta istila sırasında onlara yardımcı olma noktasında benzer suçlamalara

<sup>1811</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.220.

<sup>1812</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.262–264; İbn Kesir, *a.g.e.*, XIII, s.201; Özdemir, *a.g.e.*, s.220.

<sup>1813</sup> Zehebî, *İber*, III, s.275.

<sup>1814</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.221. Şiiler hakkındaki bu iddialar için bkz. İbn Kesir, *a.g.e.*, XIII, s.202.

<sup>1815</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.222.

muhatap olmuşlardır. İddialara göre Bağdat varoşlarından Hille’de oturan Şîiler şehri kuşattığı sırada Hûlâgû’ya temsilciler göndererek bağlılıklarını bildirmişler ve başlarına bir şahne tayin etmesini talep etmişlerdi. Çünkü Şîiler babadan oğula intikal ederek sonuçta Hz. Ali’ye (r.a.) dayandırılan bir gaibi habere göre Hûlâgû’nun Bağdat’ı alacağını ve Abbasilerin yerine geçeceğini bilmekteydiler. İşte Hûlâgû hemen muhasaranın başında meydana gelen bu yakınlaşmadan dolayı bu Şîilerin teslim olmasını kabul etmiş ve kendilerine iyi davranmıştır.<sup>1816</sup> Bunların yanında Bağdat’ın Hûlâgû tarafından istila edilmesi vesilesiyle Hilafet veziri İbnü’l-Alkamî’nin Moğolları davet ettiğine dair iddialar da ortaya atılmıştır. Abbasi topraklarında Şîilerle Sünniler arasında süregelen mezhep çatışmaları ile bu çatışmalara saraydan iki ismin Devatdâr-ı sağır Mücahidüddin Aybek ile İbnü’l-Alkamî’nin adının karışması, birinci ismin Sünnilerin ikincininse Şîilerin liderliğini yürütüyor olması ve bu kimselerin Halife üzerinde etki kurma konusunda yarış içinde olmaları, iddialara dayanak teşkil eden hususlardandır.<sup>1817</sup> Nitekim söz konusu kısır çekişmelerin ve mezhep ayrımcılığında kaynaklanan yanlışların Moğolların işini büyük oranda kolaylaştıran etkenler arasında olduğunu söylemek mümkündür.<sup>1818</sup> Abbasilerin en büyük iki yöneticisi vezir İbnü’l-Alkamî ile Devatdâr-ı sağır Mücahidüddin Aybek arasında şiddetli bir sürtüşme olması Moğolların işini kolaylaştıran en önemli etkenlerden biri olmuştur.<sup>1819</sup> Maalesef bu iki yönetici ayrı mezheplere mensuptular ve birbirlerinden nefret ediyorlardı. Devatdâr koyu bir Hanbelî, İbnü’l-Alkamî ise aşırı bir Şî idi. Mezhep ayrılığı ve hasım olma durumu, yönetimle ilgili bütün kararlarına yansıyor.<sup>1820</sup>

Hilafet ordusunun asıl gücünü Devatdâr komutasındaki Memlûkler teşkil ediyordu. Devatdâr’ın Şîilere yönelik emirleri Memlûkler tarafından derhal en kanlı biçimde yerine getiriliyordu. Vezirle Devatdâr arasındaki çekişme karşılıklı ithamlara sebep olmuştu. Hatta vezir, Devatdâr’ı Halifenin büyük oğlu Ebü’l-

<sup>1816</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.591; İbn Kesir, *a.g.e.*, XIII, s.202; Spuler, *a.g.e.*, s.265–266; Özdemir, *a.g.e.*, s.222

<sup>1817</sup> İbnü’l-Esir, IX, s.92, 114, 174, 250.

<sup>1818</sup> Howorth, *a.g.e.*, III, s.211.

<sup>1819</sup> Devatdâr-ı sağırın görevi sekretarya işlerinden ibaretti. Devatdâr, hemşerisi Şerefüddin İkbâl eş-Şerâbî’nin 1255’te ölümü üzerine Devatdâr-ı sağır Mücahidüddin Aybek Türk Memlûklerin komutanlığına yükseldi. Devatdarlık kurumu hakkında Çubukçu, “Devatdar”, *DİA*, IX, s.221.

<sup>1820</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.210.

Abbasla birlik olup Müsta'sım'a karşı ihtilal yapmakla itham etmiştir.<sup>1821</sup> Aslında vezirin iddialarında pek haksız sayılmayacağı anlaşılıyor. Reşîdu'd-dîn'in verdiği bilgilere göre Halife'nin Vezirin bu ithamını kendisine iletmiş Devatdâr, işi neredeyse isyan noktasına getirmişti. Halife'nin verdiği tavizler olmasa belki de Abbasi hilafetine Moğollardan önce Devatdâr son verecekti. İşte bu olaydan sonra hutbede Halife'den sonra Devatdâr'ın adının da okunduğuna şahit oluyoruz.<sup>1822</sup> Devatdâr'la aralarındaki düşmanlık yüzünden Vezir'in birtakım düşmanca hareket ve tutum içinde olması veya gösterilmesi mantıklı görülmektedir. Nitekim İbnü'l-Alkamî önce Hûlâgû ile Bağdat'a saldırması hususunda mektuplaşmakla, sonra da güçlü Hilafet ordusunu (yüz veya yüz yirmi bin kişilik bir rakamdan söz edilmektedir.)<sup>1823</sup> dağıtmak ve Bağdat'ı savunmasız bırakmakla itham olunmuştur.<sup>1824</sup>

İbnü'l-Alkamî'nin Bağdat'a saldırması için Hûlâgû ile mektuplaşması ile ilgili ilk itham konunun baş kısmında işaret ettiğimiz gibi Harold Lamb'ın yanlışlıkla Nâsır'a atfettiği olayın detaylı biçimde vezir hakkında anlatıldığına da şahit oluyoruz.<sup>1825</sup> Fakat gayri Müslim tarihçilerde de aynı ithama rastlamaktayız. Bunlardan birisi olan İbnü'l-Amid'e göre Bağdat Vezirinin yani İbnü'l-Alkamî'nin Hûlâgû'ya Bağdat'a gelip burayı ele geçirmesi için mektup yazdığı söylenmektedir.<sup>1826</sup> Nitekim Aksarâyî de veziri Yahudilik ve ihanetle, ihmale sebep olan isabetsiz görüşler sunmakla ve gizli olarak Halifeye muhalefet etmekle suçlar.<sup>1827</sup> Tabii aksi görüşte rivayetler de yok değil. Vezirin boşu boşuna böyle bir

<sup>1821</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.262.

<sup>1822</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.263–264.

<sup>1823</sup> İbn Kesir, *a.g.e.*, XIII, s.200; Makrîzî, *Sülûk*, I, s.257–258.

<sup>1824</sup> Bu ithamlar ve iddiaların değerlendirilmesi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Özdemir, *a.g.e.*, s.211–217.

<sup>1825</sup> Habere göre Vezir Hûlâgû ile gizlice mektuplaşmaya karar verince bir adam çağırarak saçını tıraş ettirdi. Sonra mektubunu akkor haline getirilmiş bir demirle adamın başına, kafa derisi üzerine yazdı. Yazı belli olmasın diye boyandı. Ondan sonra bu adam saçları uzayınca kadar vezirin yanında kaldı. Saçları gelince de Hûlâgû'ya yollandı. Mektup, Hûlâgû'yu Bağdat'a Abbasi Hilafetine son vermeye davet ettiği gibi mesajı başında taşıyan adamın derhal öldürülmesini talep ediyordu. Hatta bazı rivayetlerde vezirin Hûlâgû'yla buluşarak Bağdat'ı nasıl alacaklarına dair planı beraberce yaptıkları da eklenmiştir. Bağdat'ın düşüşünden çok seneler sonra oluşturulmuş haberlere göre bu iş, Hûlâgû'nun tacir kılığına girerek Bağdat'a gelip Vezirle buluşması sayesinde gerçekleştirilmiştir. Bu konuda pek çok Müslüman tarihçi ittifak halindedir. (Rivayetler için bkz. Zehebî, *İber*, V, s.225; Nüveyrî, XXI, s.213; İbn Kesir, XIII, s.200–202.)

<sup>1826</sup> Özdemir, *a.g.e.*, s.212.

<sup>1827</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.38.

suçla itham edildiğini, onun aslında efendisini yani Halife'yi ve başkent Bağdat'ı kurtarmak için elinden gelen gayreti gösterdiğini belirten kaynaklar ve bu kanaate varmış araştırmacılar da mevcuttur.<sup>1828</sup>

Mezhep taassubu göz önüne alındığında Sünni tarihçiler tarafından yazılan kaynakların vezir hakkında ağır ithamlarda bulunmaları tabii karşılanabilir. Fakat bu konuda belki methetmek için Şîî tarihçiler de aynı iddialara yer verirler. Vezirin Moğollarla işbirliği yaptığı, Abbasilerin gayr-i meşru yönetimini devirme konusundaki çabaları bakımından takdire şayan bir harekette bulunduğu ve bunları yapmaktada iyi bir iş yaptığını zikrederler. Onlara göre Abbasiler, hilafeti Hz. Ali soyunun hakkı iken gasp etmiş zalim insanlardır.<sup>1829</sup>

Vezir İbnül Alkamî'ye yöneltilen diğer bir suçlama da sayıları yüz yirmi bini bulan hilafet ordusunu dağıtması iddiasıdır. Bu itham ve ordunun sayısı hakkında bilgi Kalkaşendi dışında başka kaynaklarda bu sayıya rastlanılmamaktadır.<sup>1830</sup> Daha önceki Bağdat'ın muhasarası sırasında vuku bulan Moğol ve Abbasi Hilafeti arasındaki muharebelerde bu rakam veya buna yakın şekli de görülmemiştir. Tarihçilerin verdiği en yüksek sayı yirmi-otuz bin civarındadır.<sup>1831</sup> Bu ithamda abartı söz konusu olsa bile böyle bir şüphenin dahi varlığı Vezir İbnü'l-Alkamî'nin Hûlâgû'ya sempati ve ona karşı olan meylini ortaya koymaktadır.

Nitekim Hûlâgû Bağdat'ı aldıktan sonra Sünni devlet adamlarının birçoğunu tereddütsüz hemen öldürürken Şîî devlet adamları ve İbnü'l-Alkamî'yi sağ bırakması düşündürücüdür.<sup>1832</sup> Ayrıca Hûlâgû Halife ile aynı süreçten geçerek kendisine teslim olan İsmaililerin müfrit Şîî olan şeyhi Rükneddin Hürşah'a iltifat edip Moğol kızı ile bile evlendirirken,<sup>1833</sup> aynı şekilde kendisine teslim olan, özellikle de Halife'nin öldürülmesi durumunda olacak olan olaylarla korkutulmasına rağmen, kısa süre içinde hazinelerin yerini öğrenip yağmaladıktan sonra Hûlâgû'nun Halife Musta'sım Billah'ı hemen öldürtmesi, bu işte Şîîlerin; özellikle de bu konudaki danışmanı Nâsırüddin el-Tûsi'nin rolünün büyük olduğunu gösterir. Daha önce de bahsettiğimiz

<sup>1828</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.699; Abbas İkbâl, *Tarih-i Mufasssal-ı İnan*, I, s.187.

<sup>1829</sup> Abbas İkbâl, I, s.187-188. Krş. Özdemir, *a.g.e.*, s.213.

<sup>1830</sup> Kalkaşendi, *Sübhu'l-Aşa*, II, s.90-91.

<sup>1831</sup> Bağdat'ın istilası sırasında hilafet ordusunun sayısı hakkındaki tartışmalar ve bu ithamın değerlendirilmesi hakkında bkz. Özdemir, *a.g.e.*, s.216-217.

<sup>1832</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.295.

<sup>1833</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s. 257.

gibi Sünni olan Hüsameddin Münecim'in kehanetleri ile duraksayan Hûlâgû'yu Bağdat'a saldırma konusunda telkinlerde bulunan Tûsî'nin etkisini unutmamak gerekir.<sup>1834</sup>

Hûlâgû'nun Bağdat'ın muhasarası ve daha sonra gelişen olaylardaki tutumuna bakıldığı zaman Abbasi Hilafetine düşman olup savaşa katılan Gürcü ve Ermeni mütteliklerinin yanında Şîiler de rol almaktadır. Abbasi Devletinin yıkılması Sünni Müslümanlığın o anki en büyük lideri olması yönüyle Şîilerin her zaman en çok istedikleri ve yıllarca bu uğurda mücadele ettikleri bir olaydır.<sup>1835</sup> Bu onların inanç akidelerinin de bir gereğidir. Çünkü Abbas oğullarını Hz. Ali'nin soyunun hakkını gasbetmiş zalim insanlar olarak görüyorlardı. Nasıl ki Moğol ordusunda bulunan Hristiyan İberyalılar en büyük düşmanları olarak gördükleri Müslümanları, özellikle de onların en büyük dini liderlerine karşı katıldıkları bu savaşta Bağdatlı Müslümanları öldürme konusunda aşırıya gitmişlerse,<sup>1836</sup> Şîilerin de yıllardır çatıştıkları düşmanlarına karşı Moğollarla müttelik olmaları, onlara yakın durmaları muhtemeldir.<sup>1837</sup>

Bağdat seferinin her aşamasında Hûlâgû'nun hemen yanında bulunan ve itibar gören koyu Şîi danışmanı Nâsırüddin Tûsî'nin varlığı da doğal olarak mezhepdaşlarını da koruması ve kollaması da tabiidir.<sup>1838</sup> Nitekim Nâsırüddin Tûsî'nin de tesiriyle Hûlâgû bu bölgedeki Şîilerle irtibata geçmiş, El Cezire'de çoğunluğunu Şîilerin oluşturduğu el-Hille şehri gönül rızasıyla Moğollara tabi olmuştur.<sup>1839</sup> Moğol-Şîi ittifakının sonucu olarak Bağdat yağmalanıp yakılıp yıkılırken, Şîi mabetleri geniş ölçüde korunmuştur. Hatta kaynaklar Hz. Ali(r.a.)'nin kabrinin yüz Moğol askeri tarafından korunduğunu yazmaktadır.<sup>1840</sup> Ayrıca Spuler'in İbnü'l Fûtû'ye dayandırarak verdiği bilgilere göre; Şîi uleması Hûlâgû tarafından himaye edilmiş ve Sünnilerin bertaraf ettiği Şîi cemaatinin vakıfları tekrar tesis edilmiştir.<sup>1841</sup>

<sup>1834</sup> Aksarâyî, *a.g.e.*, s.38.

<sup>1835</sup> Abbas İkbâl, *a.g.e.*, s.187-188.

<sup>1836</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.570.

<sup>1837</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.265.

<sup>1838</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.265.

<sup>1839</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.591; Spuler, *a.g.e.*, s.265-266.

<sup>1840</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.266.

<sup>1841</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.266.

Abbasi Halifeliğinin yıkılması ve Moğolların destekleri sonucu İran ve Irak'ta Şîilik etkisini artırmış, özellikle Tûsî'nin ömrü boyunca kendi mezhepdaşlarını himaye etmesiyle İlhanlı devleti içerisinde gittikçe güçlenmişler ve çok az bir zaman sonra da bu bölgelerde Şîi devletleri kurmuşlardır.

#### **4.1.2. İlhanlı–Memlûk Münasebetlerinde Din**

##### **4.1.2.1. İlhanlıların Müslümanlaşmasına Kadar Memlûk İlişkileri**

Hûlâgû, Irak seferini, 1258'de Abbasi Halifeliğini ortadan kaldırarak tamamladıktan sonra yeni hedefi Suriye ve Mısır olmuştur. Hûlâgû'nun batı seferine başladığı dönemde daha önce belirttiğimiz gibi İslam dünyasının durumu pek iç açıcı değildi. Hûlâgû İran ve Irak'taki faaliyetlerine devam ederken Mısır ve Suriye'de Eyyubi Sultanı el-Melik es-Salih Necmüddin Eyyüb'ün ölümüyle başlayan karışıklık tamamen farklı bir boyut kazanmıştı. Onun ordusunun çoğunluğunu Kıpçak ve Harzemlilerden teşkil ettiği Memlûk gurupları oğlu Turanşah'ın ölümüyle yeni bir devri başlatmış ve Mısır'da 1250 yılında Memlûk Devleti adıyla bilinen yeni bir Türk devleti kurulmuştu.

Ortaçağ Türk-İslam devleti ananelerine göre yeni kurulmuş olan bir İslam devleti, meşruiyetini ispat için Bağdat'ta bulunan ve bütün Müslümanların dini lideri durumunda olan Abbasi Halife'sinden hükümranlığını tasdik edici bir menşur almak mecburiyetindeydi. Böylece bu yeni devlet, diğer İslam devletleri nezdinde bir mütegalibe veya asi değil sayılabildi.

1250 yılında kurulmuş olan Mısır Türk-Memlûk devleti de idarecilerinin köle asıllı olması sebebiyle gerek halk üzerinde, gerekse diğer İslam devletleri üzerinde henüz bir nüfuz tesis edememiş, kendisini kabul ettirememişti. El-Melik's-Salih Necme'd-Din Eyyüb'ün karısı Şecerü'd-Durr, üvey oğlu el-Melikü'l-Muazzam Turanşah'ın katlinden hemen sonra kocasının Memlûkleri tarafından tahta geçirildi. İslam tarihinde ilklerden olan böyle bir hadise sebebiyle Memlûk devleti başta Halife



olmak üzere bütün İslam âleminde alaycı bir tenkide uğradı.<sup>1842</sup> Bu tenkit sebebiyle Şecerü'd-Dürr, Atabekü'l-Asakir ilan edilen ve el-Meliküs's-Salih'in Memlûklerinden olan Aybek el-Türkmânî (1250–1257) ile evlenerek tahttan feragat etmek mecburiyetinde kaldı.<sup>1843</sup>

Memlûk tahtının yeni sahibi Aybek, kısa bir süre sonra devlet idaresine tamamıyla hâkim olarak kendisini el-Melikü'l-Mu'izz adıyla sultan ilan etti.<sup>1844</sup> Aybek, gerek bu yeni devlete bir meşruluk kazandırmak ve gerekse diğer Memlûk emirlerinin muhtemel bir isyanına mani olmak için Abbasi Halifesi'nden menşur alması gerektiğini biliyordu. Bu sebeple o, 1256 yılında emir Şemse'd-Din Sunkuru'l-Akra'yı, Abbasi Halifesi el-Mu'tasimbi'llah'a göndererek ondan hilat ve menşur talebiyle Memlûk sultanlığının tasdikini istedi.<sup>1845</sup> Fakat Moğol istilasının Bağdat kapılarına dayandığı bir zamanda yapılan bu müracaat Halife tarafından pek itibar görmediği gibi Aybek'e müspet veya menfi herhangi bir cevap verilmedi.<sup>1846</sup>

Hûlâgû Bağdat'tan sonra Suriye'ye yöneldiği sırada Memlûk devleti tahtında ilk Memlûk sultanı olan Aybek et-Türkmani'nin oğlu el-Melik el-Mansur Nureddin Ali bulunuyordu. Moğol tehlikesinin adım adım yaklaştığının hissedilmesi üzerine Memlûk emirleri bu sırada küçük yaşta bulunan Nureddin Ali'yi tahttan indirerek Atabek olan Kutuz'a “*el-Melik el-Muzaffer*” lâkabı vererek 12 Kasım 1259 tarihinde Memlûk tahtına getirmişlerdir.<sup>1847</sup>

Sultan olup Memlûk tahtına oturan Kutuz da tıpkı selefi gibi hâkimiyetini meşrulaştırmak istiyordu. O, Ebu'l-Kasım Ahmed adında Abbasi Hanedanına mensup birisinin Irak'ın batısında bulunan Benü Mûhenra Araplarının yanına iltica ettiğini haber almıştı. Kutuz ondan Hil'at ve Menşur istemek yerine, şartların icap ettiği şekilde onu Mısır'a getirerek Kahire'de Halife ilan etmek düşüncesindeydi.

<sup>1842</sup> Şecerü'd-Dürr, dirayetli bir kadın olmakla beraber onun saltanat makamını işgal etmesi çeşitli tartışmalara sebebiyet verdi. Bütün itirazlara rağmen Bahri Memlûkleri, Şecerü'd-Dürr'ün sultan olmasında kararlıydılar. Onlar Şecerü'd-Dürr'ü saltanat makamına oturtmakla efendileri el-Melikü's-Salih'e karşı olan vefa borçlarını ödedikleri kanaatindeydiler. Fakat bir süre sonra kadın sultana karşı muhalefet artacak ve Bağdat Abbasi Halifesi'nden sert olduğu kadar alaycı bir mektubun gelmesine sebep olacaktı. Halife, Memlûk emirlerine yazdığı mektupta “*Eğer orada sultan olacak erkek yoksa Bağdat'tan size erkek göndereyim*” (Makrîzî, *Sülûk*, I, s.368.) sözleriyle Şecerü'd-Dürr'ün saltanatını tasvip etmediğini ifade ediyordu.

<sup>1843</sup> Makrîzî, *Sülûk*, I, s.367–368.

<sup>1844</sup> Makrîzî, *Sülûk*, I, 392.

<sup>1845</sup> Makrîzî, *Sülûk*, I, s.398.

<sup>1846</sup> Özbek, a.g.m., s.291.

<sup>1847</sup> Makrîzî, *Sülûk*, I, 417.

Fakat o an için Moğollara karşı büyük bir savaş hazırlığı içerisinde bulunması sebebiyle Kutuz bu düşüncesini bir süre ertelemek mecburiyetinde kaldı.<sup>1848</sup>

Kutuz, Suriye ve Mısır'ın karşı karşıya kaldığı Moğol tehdidi üzerine Hûlâgû'nun attığı her adımı takip ediyor bir yandan da devlet içinde birtakım tedbirler almaktan geri kalmıyordu.

Hûlâgû Suriye tarafına yöneldikten sonra el-Cezire bölgesinde baskısını artırdı. İlk olarak Bağdat'ın alınmasına kızan, Moğol hâkimiyetini tanımayan ve daha önce kendisini Hûlâgû'nun elçisi olarak ziyaret eden bir Yakubi papazını haça gerdirerek onu öldüren Meyyafarikin Eyyubi hâkimi el-Melik el-Kamil Nasiruddin Muhammed üzerine Suncak ve Kadgan Noyan komutasında birlikler sevk etti.<sup>1849</sup> Moğollar şehrin etrafına mancınıklar kurarak sıkıştırdılar. Şehri teslim etmek istemeyen ahaliden pek çoğunu öldürdüler. Burada Moğollara karşı mukavemet iki yıl sürdü.<sup>1850</sup> Sonunda Moğollar Gürcü Ermeni müttefiklerinin yardımıyla burayı ele geçirdiler. El-Melik el-Kamil'i ve önde gelen adamlarını Hûlâgû'ya götürdüler. Ve el-Kamil ölünceye kadar büyük işkencelere maruz kaldı. En-Nüveyrî onun kafasının kesilerek bir mızrağın ucunda Halep, Hama ve hatta Dımaşk'a kadar bütün şehirlerde davullar ve tellallar eşliğinde dolaştığını yazar.<sup>1851</sup> Hûlâgû aynı katliamı daha sonra Erbil'de gerçekleştirdi.

Daha önce Musul hâkimi Bedrüddin Lü'lü Hûlâgû'ya itaatini bildirdiğinden ve Musul'a dokunmayacağı konusunda yarlık verdiği için onun ölümüne kadar bu devam etmiştir.<sup>1852</sup>

1259 Eylül'ünde Hûlâgû Kuzeybatı Suriye'ye yöneldi. Ordusunun merkezine bizzat kendisi komuta ediyor, öncü kuvvetlerin başında ise Kit Boğa bulunuyordu.<sup>1853</sup> Ordusunun sağ kanadın komutasını Baycu'ya sol kanadın komutasını ise Suncak Noyan'a vermiştir. Hûlâgû, Nusaybin, Harran ve Urfa üzerinden herhangi ciddi bir mukavemetle karşılaşmaksızın el-Bire'ye doğru

<sup>1848</sup> Özbek, a.g.m., s.292.

<sup>1849</sup> Aynî, a.g.e., 656 yılı olayları, s.177; Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*, XXVII, s.383.

<sup>1850</sup> Nüveyrî, a.g.e., XXVII, s.383. Meyyafarikin halkının Moğol kuşatması esnasında çok zor günler geçirdiğini, şehirde kıtlığın baş gösterip yiyecek bir şey kalmaması üzerine kedi, köpek ve ölü eti yemek zorunda kaldığını anlatır.

<sup>1851</sup> Nüveyrî, a.g.e., XXVII, s.384.

<sup>1852</sup> Nüveyrî, a.g.e., XXVII, s.385.

<sup>1853</sup> Dualurier, "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar", Müverrih Kirogos'dan Müstahrec, *Türkiyat Mecmuası*, II, 1928, s.211.

ilerleyerek Fırat'ı geçti. Suruç halkının tabiiyetlerini bildirmek üzere elçi göndermemesi buranın yakılıp yıkılmasına sebep oldu. Hûlâgû ve askerleri kısa bir süre sonra hızla ilerleyerek Suriye'yi geçtiler. Moğollarla bir meydan savaşını göze alarak müthiş bir direniş gösteren Menbic şehrinde korkunç katliamlar yapıldı.<sup>1854</sup> Askerler ve muharip güçler el-Bire, Kal'atü'n-Necm ve Ca'ber kaleleri ile Kalonikus ve Balaş'a karşı yerleştirildiler. Buradaki bütün ahali öldürüldü.<sup>1855</sup> 1260 yılı başında Moğol ordusu ki bu defa oldukça kalabalıktılar, Halep etrafında birleşti. Hûlâgû Halep'in muhasarasını bizzat kendisi idare etti.<sup>1856</sup> Saldırı başladığı sırada Halep ve Dımaşk hâkimi en-Nâsır Yusuf Dımaşk'ta bulunuyordu.<sup>1857</sup> Oğlu el-Melik el-Aziz'in Hûlâgû'nun yanında bulunmasından dolayı tehlikenin ortadan kalktığını düşünüyordu. Fakat durum hiç de umduğu gibi olmadı. Hûlâgû en-Nâsır'ın oğlu el-Melik el-Aziz'e söylediği gibi Moğollara itaatini arz etmekte geciken el-Melik en-Nâsır'ın üzerine bizzat kendisi gelmiştir. Ancak Halep kırk günlük bir direnmeden sonra Moğolların eline geçmiş, direnen halk ve askerler korkunç bir şekilde cezalandırılmıştır. Ebu'l-Ferec Halep katliamını Bağdat'la kıyaslıyor fakat Halep'tekinin daha şiddetli olduğunu belirtiyor. Eserinin devamında Halep'teki Hristiyan halkın da başlangıçta esir edildiği ancak Moğol askerleri içerisinde Ermeni komutan Toros'un onları kurtardığını zikreder.

Bu katliam Halep'ten sonra Nablus ve Harem<sup>1858</sup>, de de aynen devam etti. Hûlâgû bu bölgede Müslümanların elinde bulunan Hıms'a dokunmadı. Çünkü el-Melik el-Eşref daha önce Hıms'ı Hûlâgû'ya mukavemetsiz ve kayıtsız şartsız teslim etmiş, bu sebeple de Hûlâgû'nun teveccühünü kazanmıştı.<sup>1859</sup> Hûlâgû daha sonra Antakya'ya geldi. Ancak Hûlâgû'nun müttefikleri olan Hristiyanların elinde idi. Buradan Mardin'e yöneldi. Mardin emiri el Melik es-Said şehri teslim etmeyip

<sup>1854</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.574.

<sup>1855</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.574.

<sup>1856</sup> Dulaurier, "Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar", s.211.

<sup>1857</sup> İbn Tagrıberdî, *Nücum*, VII, s.69.

<sup>1858</sup> Ebu'l Ferec'in anlatımıyla Harem'in teslim olması sırasında ilginç diyaloglar olmuştur: "*Hanlar Hanı Harim'e karşı hareket etti ve ahalinin teslim olmasını isteyerek onlara dokunmayacağına dair yemin etti. Fakat bu budalalar şu cevabı verdiler: "Sen gerçi bir hansın fakat dinin meçhuldür. Ne üzere yemin edeceksin? Halep kalesi emiri Fahrüddin bize dokunmayacağına dair yemin ederse biz de teslim oluruz."* Hanın emriyle Fahrüddin bunlara gidip yemin etti. Bunun üzerine bunlar da kapıları açıp teslim oldular. Hanlar Hanı da erkek, kadın, kız ve çocuk hatta memedeki çocukların kâmilten öldürülmelerini emretti. Bir Ermeni demirciden başka kimse kurtulamadı. Bunlara yemin eden Fahrüddin de öldürüldü". (Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.574-575.)

<sup>1859</sup> Aynî, *a.g.e.*, 658 yılı olayları, s.240.

mukavemet gösterdi. Fakat şehirde çıkan Veba salgını yüzünden halkının çoğu ölen kale, kendiliğinden Hûlâgû'ya teslim oldu.<sup>1860</sup>

Bu arada 1260 yılı başlarında Hûlâgû Memlûk Sultanı Kutuz'un kendisine tabi olması için bir elçilik heyeti göndermiştir. Elçiler beraberinde Hûlâgû'dan tehdit dolu bir mektup da getirmişlerdi. Mektubunda Hûlâgû, Kutuz'u kendi kılıçlarından kaçarak o bölgeye giden bir köle olarak aşağılayan, kendilerini Allah'ın yeryüzündeki orduları olarak O'nu kızdıranlara O'nun gazabıyla hükmetmek için yaratıldıklarını belirtiyordu. Bugüne kadar yaptıklarını abartarak anlatan ordusunu ve onun yaptıklarını öven Hûlâgû onları haram yemekle, isyan etmekle, inançlarını haykırmamakla ve sözlerinde durmamakla itham ederek tehdit dolu cümlelerle kendilerine itaat etmelerini istiyordu.<sup>1861</sup>

Kutuz tehdit dolu bu mektuptan hiçbir suretle etkilenmeyerek Salihîyye'de emirlerini toplayarak onlarla durumu değerlendirdi. Burada alınan kararla Moğollara itaat edilmeyecek sonuna kadar mukavemet edilecekti. Bu sebeple Hûlâgû'nun göndermiş olduğu dört kişilik elçilik heyeti Kahire'nin değişik bölgelerinde asıldı. Daha sonra da Mısır'ın her bir bölgesine haberciler gönderilerek Müslümanlara Allah yolunda Cihad çağrısı yapıldı. Sultan Kutuz'da Moğollara karşı koymak için gerekli tedbirleri alarak savaş için hazırlıklara başladı.<sup>1862</sup>

Bu hazırlıklar birtakım maddi yükler de getirmişti. Bundan dolayı Mısır halkından kişi başına birer dinar toplanmış, vergiler peşin alınmış, zekâtlar toplanmış bir takım ek vergilerle ordunun masrafları karşılanmaya çalışılmıştır.

Bu arada bu yılda Moğollar Suriye'deki faaliyetlerine devam etmişler, Hama şehri Moğollara teslim olmuş<sup>1863</sup>, Dımaşk Ermeni kralı ve Antakya hâkiminin de katkılarıyla kuşatılmış, 6 Nisan 1260'ta Kit Boğa komutasında Ermeni ve Frank askerlerinin yardımlarıyla şehir ele geçirilip yağmalanmıştır. Dımaşk'tan sonra Ba'labeek alınarak Moğollardan bir gurup asker Baydara komutasında Gazze'ye kadar gelmiştir.<sup>1864</sup> Böylece Moğollar Suriye'nin büyük bir kısmını istila edip hâkimiyetleri altına aldıktan sonra Mısır kapılarına dayanmışlardır.

<sup>1860</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.576.

<sup>1861</sup> Bu mektubun tam metni için bkz. Makrîzî, *Sülûk*, I, s.427-428.

<sup>1862</sup> Makrîzî, *Sülûk*, I, s.429.

<sup>1863</sup> Nüveyrî, *Nihayetü'l-Ereb*; XXVII., s.388

<sup>1864</sup> Makrîzî, *Sülûk*, I, s.426.

Bu arada Mısır'daki önemli gelişmelerden biri de ilk Memlûk sultanı Aybek zamanında (1250–1257) başkanları Aktay'ın öldürülmesiyle Suriye'ye kaçmış olan Bahriyye Memlûkleri, sultan Kutuz'a bir elçi gönderip aman dileyerek Moğollara karşı işbirliği yapmayı teklif etmeleridir. Bunun üzerine Kutuz onları Mısır'a davet edip törenle karşılamış ve bütün Memlûkler Moğollara karşı Kutuz'un etrafında birleşmişlerdir.<sup>1865</sup>

Bu sırada meydana gelen hadiseler Moğolların Suriye'deki askeri düzeninin değişmesine ve şartların Memlûkler lehine gelişmesine sebep oldu. 11 Ağustos 1259 tarihinde Büyük Moğol Hanı Mengü ölmüş, kardeşleri Kubilay ile Arık Boğa arasında taht kavgası başlamıştı. Hûlâgû kardeşi Mengü'nün ölümü ve Moğolistan'da çıkan iç karışıklık sebebiyle ordusunun büyük bir kısmıyla Suriye'den ayrıldı.<sup>1866</sup> Suriye'de kalan Moğol kuvvetlerinin komutanlığına Kit Boğa getirilmiştir.

Kutuz hazırlıklarını tamamladıktan sonra Moğollarla karşılaşmak üzere ordusunun başında Kahire'den çıkıp Suriye'ye yöneldi. Kutuz'un yolda tereddüt gösteren bazı emirlere karşı konuşması onun bu konudaki inancı ve iman noktasındaki samimi düşüncesini yansıtmaktadır: *“Ey Müslüman Emirleri! Sizler yıllardır beytü'l-mal'ın ekmeğini yiyorsunuz ve şimdi savaşmak istemiyorsunuz. Ben işte gidiyorum. Kim cihad etmek isterse benimle gelsin ve kim bunu istemezse evine geri dönsün. Muhakkak ki üzerinizde Allah vardır ve Müslümanların günahı geride kalanların boynunadır.”*<sup>1867</sup>

26 Temmuz 1260 tarihinde Memlûk öncü birlikleri kumandanı Emir Baybars el Bundukdari Gazze'de bulunan Baydara komutasındaki Moğol ordusuna saldırarak onları yenip Gazze şehrini geri aldılar.<sup>1868</sup> Bu arada Kutuz da Akka'dan geçerek Kit Boğa üzerine yürüyordu. 2 Eylül 1260 tarihinde Filistin'de Beysan ve Nablus arasında bir belde olan Ayn-ı Calut'a ulaştı. Ordusunun büyük bir bölümünü

<sup>1865</sup> Koprman, “Memlûkler,” *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul 1989, VI. s.453.

<sup>1866</sup> Nüveyrî, Hûlâgû'nun Moğolistan'a gitme sebebini bizzat Moğolların Büyük Hanı olmak istediği şeklinde açıklar. (*Nihayetü'l-Ereb*, XXXVIII, s.390.) Ancak Spuler Hûlâgû'nun daha Tebriz'de bulunduğu sırada kardeşleri Kubilay ve Arık Boğa arasında bir seçim yapıldığını ve bu seçim sonucunda Kubilay'ın büyük Han seçilip Hûlâgû'nun da bu duruma memnun kaldığını yazar. (*a.g.e.*, s.47.)

<sup>1867</sup> Makrîzî, *Sülûk*, I, s.429.

<sup>1868</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, II, s.313–314.

bölgedeki ormanlıklara sakladı. 3 Eylül Cuma günü başlayan savaş Gürcü ve Ermeni birlikleriyle desteklenmiş güçlü Moğol ordusu karşısında Memlûk ordusu önceleri biraz sarsılsa da Kutuz'un müdahaleleri ile Memlûk ordusu büyük bir üstünlük sağlayarak Moğolların tamamına yakını kılıçtan geçirdiler.<sup>1869</sup>

Ayn-ı Calut<sup>1870</sup> savaşında Memlûklerin zaferi dünya tarihi için bir dönüm noktası oldu. Moğollara büyük bir darbe vurulmuş, Batıya ilerleyen bu orduya ilk kez yenilgi tattırılmıştı. Moğolların batıya ilerlemeleri durmuş, yerleşmek istedikleri Suriye ellerinden çıkmış oldu. Memlûk Devleti Ayn-ı Calut'u müteakiben iki asır boyunca Osmanlı'nın yükselişine kadar Yakındoğu'nun en büyük devleti haline gelmiştir. Bu zaferle beraber bir süredir ayrı olan Mısır-Suriye yeniden birleşmiştir. Kanaatimizce bu savaşın en büyük sonucu da Moğollar karşısında acze ve ümitsizliğe düşen İslam dünyasının yeniden umutlanması olmuştur.

Kutuz, Suriye'yi Moğollardan temizleyip Mısır'a geri dönerken Ayn-ı Calut savaşında büyük kahramanlıklar gösteren rakibi Bahri Memlûklerin lideri Baybars<sup>1871</sup> tarafından yolda hazırlanan bir suikast sonucu öldürülmüştür. (22 Ekim 1260)<sup>1872</sup> Baybars Kahire'ye ulaştığında bütün emirleri biatini sağlayıp Memlûk tahtına geçmiştir. Memlûk ordusunun dönmesiyle beraber Moğolların Suriye'ye taarruzları yeniden başlamıştır. Moğollar Halep ve Suriye'nin diğer bölgelerinde yenilginin intikamı olarak korkunç katliamlar yapmışlardır.<sup>1873</sup>

Hûlâgû dönemi Memlûk ilişkileriyle ilgili önemli olaylardan biri de I. Hıms mücadelesidir. İslam âlemini büyük bir sevince sokan bu olayda altı bin kişilik Moğol kuvvetlerine karşılık bin dört yüz Müslüman Memlûk askerinin galip gelmesi<sup>1874</sup> Müslümanlar arasında bazı dini hikâyelerin anlatılmaya başlamasına

<sup>1869</sup> İbn Tagrıberdî, *Nücum*, VII, s.73; Makrîzî, *Sülûk*, I, s.431-432.

<sup>1870</sup> Ayn-ı Calut savaşı hakkında daha geniş bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Ayn-ı Calut" *DİA*, İstanbul 1991, IV, s.275-276.

<sup>1871</sup> Kaynaklar Baybars'ın Kutuz ile barış sağlayıp eski düşmanlıkların bitmesi için adamlarından Alaüddin Taybars'ı Kutuz'a gönderdiği, onun da Moğol tehlikesine karşı eski düşmanlığı bir süre unatarak ittifak yapmak amacıyla teklifini memnuniyetle kabul ettiğini yazar. Kutuz Baybars'ı törenle karşılayıp ona iktalar vermiş ;(Makrîzî, *Sülûk*, I, s.426) Moğollarla yapılacak savaşın kazanılması halinde de Halep valiliğini vaat etmiştir.(İbn Tagrıberdî, *Nücum*, VII, s. 101). Ancak Kutuz, Baybars'a Ayn-ı Calut'ta kazandığı güç ve nüfuzdan korktuğu için onun yerine Halep valiliğine Alamüddin Sencer el Halebî'yi tayin etmiştir. (Aynî, *a.g.e.*, 658 yılı olayları, s.261-262.)

<sup>1872</sup> Makrîzî, *Sülûk*, I, s.435; Aynî, *a.g.e.*, 658 yılı olayları, s.254.

<sup>1873</sup> Nüveyrî, *Nihayetu'l Ereb*, XXX, s.40; Aynî, *a.g.e.*, 658 yılı olayları, s.267.

<sup>1874</sup> Aynî, *a.g.e.*, 659 yılı olayları, s.268-269.

sebepe olmuştur.<sup>1875</sup> Bu dönemde yaşanan bir diğere olay da “Bire” savaşıdır. Suriye’nin doğusunda bulunan bu stratejik kale Moğolların geçiş yolu üzerinde olduğundan devamlı saldırıyorlar ama alamıyorlardı. Ayn-ı Calut hezimetiyile buradaki muhasarayı terk edip gitmişlerdi. Durbay komutasındaki bir orduyla tekrar Bire’yi kuşattılar. Ancak Memlûklü destek kuvvetlerinin geldiğı haberiyle burayı alamadan bütün savaş gereçlerini bırakıp kaçtılar. Bire daha sonra İlhanlı-Memlûk mücadelesi için önemini bildiğinden dolayı Baybars tarafından iyi tahkim edilmiş yirmi yıllık silah ve erzak ile donatılmıştır.<sup>1876</sup>

Hûlâgû Han batı seferine çıktığı andan itibaren Hristiyanları kendine yakın bulmuş, hanımı Dokuz Hatun’un da tesiriyle Hristiyanları Müslümanlara karşı Bağdat’ta nasıl taltif ettiyse Suriye’de de aynı şekilde davranmıştır. Ordusunda devamlı Hristiyan desteğini görmüş, Suriye seferinin birçoğunda, Ermeni, Gürcü ve Frank askerleri bulunmuştur. Ele geçirdiğı kalelerdeki Müslüman halkı katlederken Hristiyanlara dokunmamış bilakis onların taşkınlıklarına göz yummuştur. 1260’ta Suriye’de daha önce Müslüman olanlar zorla tekrar Hristiyanlığa geçmeye zorlanmışlar dönmeyenler de idam edilmiştir.<sup>1877</sup> Yine Musul’da bir papaz, kadın yüzünden Müslüman oldu diye idam edilecekken Müslümanların çıkardıkları olay ve patırtılar yüzünden kurtulabilmiştir.<sup>1878</sup> Bütün bunlardan da anlaşılıyor ki İlhanlı devletinin yönetimindeki memurların birçoğı Hristiyan veya onlara meylî olan insanlardır.

Buna karşılık Memlûkler de İslam’ın bayraktarlığına soyunmuşlardır. Moğollara karşı yapılan bu savaşları Allah yolunda yapılan bir ibadet olarak görüyorlar cihad için Müslümanlardan vergi ve zekâtlar topluyorlardı. İlhanlılarla Memlûklüler arasındaki bu mücadele Hristiyanlar gözüyle de bir nevi Müslüman-Hristiyan mücadelesi şeklinde görülüyordu. Müslüman olan Memlûklerin müttefikleri doğal olarak Müslüman olan Altınordu Hanı Berke, İlhanlıların da yakın şarkdaki Hristiyanlarla beraber Katolik ve Ortodoks dünyası doğal müttefikleri haline gelmişti.

<sup>1875</sup> Nüveyrî’nin naklettiğı bir rivayet dikkat çekicidir. Nüveyrî’nin kaydettiğine göre Bedruddin Muhammed el-Kaymeri şöyle bir hikâye anlatır. Hıms savaşı sırasında “*Vallahi beyaz bir kuşun kanatlarıyla Moğolların yüzüne vurduğunu gördüm*”.(Nüveyrî, *Nihayetü’l Ereb*, XXX, s.41.)

<sup>1876</sup> Nüveyrî, *Nihayetü’l Ereb*, XXX, s.265.

<sup>1877</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.235.

<sup>1878</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.235–236.

Nitekim bu düşünceyle Baybars bir yandan da Hilafeti yeniden canlandırarak elinde dini bir güç olarak kullanmak için Kahire’de tesis etmeye çalışıyordu. Halifenin yanında olması onun İslam devletleri üzerinde daha fazla nüfuz tesis edeceği anlamına geliyordu. Kutuz döneminde davet edilen Ebu’l Kasım Ahmet 9 Haziran 1261 tarihinde Kahire’ye getirilmiş Müstansır Billâh lakabıyla Halife ilan edilmiştir.<sup>1879</sup>

Abbasi hilafetinin Mısır’da yeniden ikame edildiğini haber alan Altınordu Han’ı Berke (1257–1266) Memlûk sultanına gönderdiği mektupta İslam âlemine yaptığı hizmet dolayısıyla teşekkür ediyordu.<sup>1880</sup> Baybars da ona gönderdiği mektubunda İslam dinini kabul ettiği için Berke Hanı tebrik ediyor, İslam’ın şartlarından birisinin de kâfirler ile cihad etmek olduğunu ifade ederek onu İlhanlılara karşı savaşa teşvik ediyordu.<sup>1881</sup> Bu ittifakla beraber İlhanlılar iki cephede aynı anda yeterli sayıda asker buldurmak zorunda kaldıkları için Memlûklere karşı büyük bir ordu sevk edemediler ve Ayn-ı Calut savaşının intikamını alamadılar.

Hûlâgû’nun ölümüyle beraber yerine geçen oğlu Abâkâ Han döneminde de Memlûklere karşı İlhanlıların Haçlılar ile ittifak çabaları devam etmiştir. Abâkâ tahta geçtiğinde ilk iş olarak babası döneminde yarım kalan Azerbaycan meselesi sebebiyle Altınordu üzerine harekete geçti. Böylece, Baybars dış siyasetinde dini faktörleri kullanarak düşmanına karşı başarı kazanmış oluyordu. Abâkâ kuzeyde Altınordu ile meşgul olurken Baybars da İlhanlıların en önemli müttefiklerinden olan Franklar üzerine yürüdü. Diğer yandan da İlhanlılar Altınordu ile uğraştıkları için Baybars’a Ağustos 1266 da barış yapmak için bir elçilik heyeti gönderdi. Fakat Baybars İslam düşmanlarıyla işbirliği yapan, Halife’yi öldüren, İslam beldelerini yakıp yıkan Moğollarla barış yapmayacağını belirtip elçileri kovmuştur.<sup>1882</sup> Bu arada İlhanlılarla Memlûklüler arasında zaman zaman küçük mücadeleler yaşanmıştır. Abâkâ ilk barış teklifinden sonra 28 Şubat 1268’de Baybars’a yeni bir barış teklifinde bulunmuş ve elçiler göndermiştir. Bu sefer Abâkâ Ermenistan ve Bizans’ın müttefikliğinden de cesaret alarak daha sert bir ifade kullanmıştır.<sup>1883</sup> Babasının

<sup>1879</sup> Makrîzî, *Sülûk*, I, s.449–450.

<sup>1880</sup> Özbek, a.g.m, s.295–296.

<sup>1881</sup> Makrîzî, *Sülûk*, I, s.465.

<sup>1882</sup> Makrîzî, *Sülûk*, I, s.553.

<sup>1883</sup> Makrîzî, *Sülûk*, I, s.574.



Kutuz'a yaptığı hareketleri o da Baybars'a yapmıştır. Baybars bu teklifi de reddetmiştir. Barıştan umudunu kesen İlhanlılar Haçlılar ile ittifak ederek İslam ülkelerine saldırma yolunda devam etmiştir.

Abâkâ Han Hristiyan dünyası ile Münasebetler kısmında da bahsedeceğimiz gibi Memlûklere karşı Hristiyan dünyasıyla hep ittifak kurmak istemiş, ancak sonuç itibarıyla ortak hareketi sağlayacak bir zemin bulamamıştır. Baybars da Abâkâ doğu ve kuzey komşularıyla uğraşırken Moğolların Suriye seferlerine daima katılan Antakya ve Trablus hâkimi Bohemond üzerine yürüyerek Antakya'yı almıştır.<sup>1884</sup> Baybars 1270 yılına kadar Frankların elinde bulunan pek çok kale ve şehri alarak İlhanlıların müttefiklerine büyük darbeler vurmuştur.

Abâkâ tekrar Memlûkerle barış yapmak istese de Baybars'ın bütün işgal ettiği İslam topraklarından çıkma isteği yüzünden buna imkân yoktu. Baybars kendisini bütün İslam dünyasının hamisi olarak görüyordu. İlhanlılara tâbi' ama onların zulmüne karşı olan Anadolu Selçuklu devlet adamları ile de temas halinde idi. Moğollara karşı yardım teklifinde bulunan, istilaya baş kaldırmış Türkmen beyleri<sup>1885</sup> ve Selçuklu yöneticilerinin tekliflerini kabul eden Baybars, önce Ermeniler üzerine yürüdü.<sup>1886</sup> Daha sonra da Anadolu'ya gelerek 15 Nisan 1277'de Elbistan'da Moğol ordusunu mağlup etti.<sup>1887</sup> Bu olaydan kısa bir süre sonra 1 Temmuz 1277 tarihinde ölen Baybars Anadolu'ya gelişini de Allah'ın dinine yardım etme gayesiyle yaptığını belirtmiştir.<sup>1888</sup>

Hûlâgû ve Abâkâ siyasi emellerine ulaşmada her din ve mensuplarını kullanmaktan geri kalmamış, özellikle de Hristiyanları kendine yakın görmüş, Müslümanlara karşı her yerde kullanmışlardır. Onların en büyük düşmanı Müslüman olan Baybars'ın şahsiyetinde İslam dininin yeri ise, onun cihad anlayışı ile paralellik arz eder. İslam âlemini maruz kaldığı her türlü tehlikeden korumak için

<sup>1884</sup> Makrîzî, *Sülûk*, I, s. 567; Runciman, *a.g.e.*, III, s.277.

<sup>1885</sup> Özellikle Niğde Emiri Hatıroğlu Şerefüddin Memlûk sultanı Baybars'a devamlı olarak adamlar göndermiş ve Anadolu'nun Moğollardan temizlenmesi için Baybars'ın biran önce Anadolu'ya gelmesini teşvik etmiştir. Şerefü'd-Din ve onun gibi istiklal hareketine girişen Karaman, Mentеше ve Eşrefoğlu Türkmenleri Baybars'ı kâfir Moğollara karşı İslam'ın o asırdaki müceddidi olarak görmüşlerdir. (Turan, *Türkiye*, s.540; Kaymaz, *a.g.e.*, s.147.)

<sup>1886</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.599; İbn Şeddad, *a.g.e.*, III, s.277.

<sup>1887</sup> İbn Şeddad, *a.g.e.*, II, s.84–87; Kalkaşendi, *a.g.e.*, XIV, s.139–165; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb*, XXX, s.354; Makrîzî, *Sülûk*, I, s.632.

<sup>1888</sup> İbn Şeddad, *a.g.e.*, II, s.83; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb*, XXX, s.357.

vazifelendirildiği inancı taşıyan Baybars'ın bu inancı, Osmanlı Devletindeki “*reaya, sultana Allah'ın bir emanetidir*” sözü ile aynı ruhu taşımaktadır. Baybars'ın hayatından ve icraatlarından bazı örnekler vererek, onun İslam anlayışını ve bu konudaki samimiyetini göstermek daha doğru olur kanaatindeyiz.

1264 kışında Moğolların Bire üzerine saldırıya geçtiğini haber aldığı zaman, hazırlıksız bir şekilde yakalanan Baybars, orduyu toplayamadığı için sadece kendi Memlûklerinden olan Hassa Birliği ile Bire'ye yardıma koşmak mecburiyetinde kalmıştı. Kahire'den hazırlıksız olarak yola çıkan hassa birliğinde kısa bir süre sonra hoşnutsuzluk baş gösterdiği gibi bir an önce yardıma varmak gayretiyle ortaya çıkan zorlamadan ve yorgunluktan da yük hayvanlarının pek çoğu telef olmuştu. Bu durum karşısında verdiği emirlerin yerine getirilmesinde lâkayt davranıldığını gören Baybars, yorgunluktan bitap düşen askerleri bizzat kendisi sopa ile döverek harekete geçirmiş ve “*Ben burada üç beş deve ile vakit harcayamam. Benim tek düşüncem İslam'ın müdafaasıdır*” diyerek seferin ehemmiyetine dikkat çekmiştir.<sup>1889</sup>

“*Hepiniz çobansınız ve sürünüzden mesulsünüz*” Hadis-i Şerifinin hükmüne tam manasıyla riayet etmeye çalışan Baybars, bir defasında ordu sefer halinde iken atlarını bir Müslüman'ın ekili tarlasına bilerek salan ve mahsule zarar veren birkaç Memlûk askerini “*Ben Müslümanları kâfirlerin saldırı ve yağmasından korumak için sefere giderken siz nasıl olur da bir Müslüman'a zarar verirsiniz?*” diyerek ibret için burunlarını kesmek suretiyle cezalandırmıştır.<sup>1890</sup>

Devlet hazinesine büyük gelir getirmesine rağmen alkollü içki satışını yasaklayarak, sefalet yuvalarını da kapatmıştır. Hayat kadınlarını ise birer koca buluncaya kadar hapseden Baybars, böylece fuhşu da önlemeye çalışmıştır.<sup>1891</sup> Ülkesinde şarap içilmesini yasakladığı halde bu emrine uymayan en yakın adamlarından Sadru'l-Ban'ı bizzat kendi eliyle idam etmekten çekinmemiştir.<sup>1892</sup>

Kaynaklar Baybars'ın sık sık tebdil-i kıyafette bulunarak ülkesi dâhilinde seyahatlerde bulunduğunu ve tebaasının şikâyetlerin bizzat dinlediğini ve ona göre tedbirler aldığını kaydeder. Bu meyanda yaptığı zulüm nedeniyle halkın kendisinden

<sup>1889</sup> Makrîzî, *Sülûk*, I, s.524.

<sup>1890</sup> Özbek, a.g.m, s.305.

<sup>1891</sup> Makrîzî, *Sülûk*, I, s.578.

<sup>1892</sup> İbn Şeddad, a.g.e., II, s.64.

şikâyette bulunduğu İskenderiye valisinin bizzat kendi eliyle cezalandırmıştır.<sup>1893</sup> Moğolların Şam bölgesine yaptıkları bir saldırıda gerekli müdafaayı yapmadan geri çekilen yakın emirlerinden Şihabü'd-Din el-Kaymerre'yi İslam beldelerini müdafaada gayret göstermediği için derhal görevinden azletmiştir.<sup>1894</sup>

Bununla birlikte kaynaklar, onun eğlence ve zevk-u sefa içerisinde yaşadığına dair bir tek kayıt dahi düşmezler. Nitekim Anadolu seferi esnasında Kayseri'de Selçuklu tahtına oturan Baybars'ı eğlendirmek isteyen Selçuklu ricali, kendi adetleri üzere çalgıcı ve rakkaslar getirmişlerdi. Onların bu hareketi karşısında büyük bir öfkeye kapılan Memlûk sultanı, “*Ben buraya eğlenmeye gelmedim. Burası eğlence makamı değil, şükür makamıdır. Gidin başkalarını eğlendirin*” sözleriyle rakkasları huzurundan kovarak Selçuklu ricaline de neden Moğol istilasına düşer olduklarına dair anlamlı bir ders vermiştir.<sup>1895</sup>

Eğlence ve sefahat hırısından tamamen uzak olan Baybars, boş vakitlerini çevgen, okçuluk ve av eğlenceleri gibi askerlik oyunlarıyla geçirdi. Çevgen oynamayı çok seven Baybars, Kahire'de bulunduğu zaman haftada iki gün, Dimaşk'ta olduğu zamanda haftada bir gün muhakkak çevgen oynardı.<sup>1896</sup> Askerlerini sık sık iki kısma ayırarak savaş talimi yaptıran Baybars böylece onları sulh zamanında dahi disiplin ve idman altında tutuyor, gevşeklik ve tembellik göstermelerini istemiyordu.

Baybars'ın dini faaliyetleri içerisinde yer alan bir başka önemli icraatı da adliye teşkilatında yaptığı yeniliktir. Baybars saltanatından önce Şafî mezhebinin Mısır'da gözle görünür bir nüfuzu vardı. Mezhep kavgalarını körükleyen bu durum Baybars'ı devamlı surette rahatsız etmekteydi. Bu sebeple 1265 yılında Memlûk devleti sınırları dâhilinde her şehre dört mezhepten kadı tayin ederek<sup>1897</sup> muhtemel bir mezhep kavgasını önlediği gibi, Şafî mezhebinin de rahatsız edici nüfuzunu kırmış oldu. Bununla da kalmamış başlıca Medresetü's-Sa'idiye ve Medresetü'z-

<sup>1893</sup> İbn Şeddad, *a.g.e.*, II, s.48.

<sup>1894</sup> İbn Şeddad, *a.g.e.*, II, s.48.

<sup>1895</sup> Kalkasandi, *Subhu'l-A'sâ*, XIV, s.156.

<sup>1896</sup> Makrîzî, *Sülûk*, I, s.637.

<sup>1897</sup> İbn Tagrîberdî, *Nücum*, IX, s.121.

Zahiriyye adı altında yaptırdığı çeşitli medreselere de dört mezhepten kadı ve müderrisler tayin ederek<sup>1898</sup> İslam ilimlerin yayılmasına hizmette bulunmuştur.

Ayrıca Baybars Suriye'deki İsmaililere karşı 1270–1273 yılları arasında bir harekât düzenledi. Bu kesin harekâtla İsmaililerin sahip oldukları kaleleri gerçekleştirdiği bir dizi faaliyetle kısa zamanda ele geçirerek Suriye'deki İsmaili varlığına son verdi.<sup>1899</sup> Baybars'ın İsmaililere karşı gerçekleştirdiği bu hareketle Suriye'deki Şîi hareketi son bulmuş ve bölgede Sünni akide hâkim olmuştur.

Abâkâ Han'ın Baybars'ın ölümüyle Memlûk tahtında çıkan kavgalar yüzünden intikam hisleri tekrar uyanmış, Elbistan savaşının intikamını alma düşüncesiyle asker toplayarak Suriye'ye saldırmıştır. Ancak 30 Ekim 1281'de Humus'ta yapılan savaşı kaybederek önce Bağdat sonra da Hemedan'a dönmüş, Nisan 1282'de de ölmüştür.<sup>1900</sup>

Ahmet Tekudâr'ın iki yıl gibi kısa bir süre saltanatta kalmasına rağmen Memlûk Devleti'ne karşı izlediği politika gerçekten seleflerinden oldukça farklı olmuştur. Onun iki devlet arasında husumete son vermek istemesinde İslamiyet'i kabul etmesinin büyük etkisi olmuştur. Spuler onun Müslüman olmasını siyasi bir taktik olarak değerlendirmiş ve savaşta yenilmeyen bir düşmana boyun eğmek şeklinde yorumlamıştır.<sup>1901</sup> Fakat o, bu değerlendirmeyi yaparken iki şeyi gözden uzak tutmuştur. Bunlardan birincisi Tekudâr daha İlhanlı tahtına geçmeden önce babası Hûlâgû döneminde Müslüman olmuştur.<sup>1902</sup> Hûlâgû hayatı boyunca eski inancına bağlı kalmış olmakla birlikte onun diğer dinlere karşı gösterdiği müsamaha Tekudâr'ın istediği dine mensup olabilme hakkını sağlamıştır. Zira Moğollarda dini müsamaha Cengiz Yasası'nın temel maddelerinden biridir.<sup>1903</sup> İkincisi ise Moğolların bahsedilen dini müsamahasına karşılık, özellikle İlhanlıların İslamiyet'e bakış açıları o kadar da ılımlı değildi. Çünkü Müslüman Memlûklerin o zamana kadar yapılan mücadelelerde her defasında onları mağlup etmesi, onlarda Müslümanlara karşı bir intikam duygusu geliştirmişti. Nitekim Ahmet Tekudâr İlhanlı kurultayının Memlûkler üzerine yeni bir sefer düzenleme kararına karşı çıkmış, böylece tahtını

<sup>1898</sup> Özbek, a.g.m., s.307.

<sup>1899</sup> İbn Şeddâd, a.g.e., s.150; Makrîzî, *Sülûk*, I, s.586–587.

<sup>1900</sup> Reşîdu'd-dîn, a.g.e., s.85; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II,s.609.

<sup>1901</sup> Spuler, a.g.e., s.89.

<sup>1902</sup> İbn Tagrîberdî, a.g.e., VII, s.262.

<sup>1903</sup> Sadri Maksudi ARSAL, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul, 1947, s.171.

kaybetme pahasına da olsa İslamiyet'teki samimiyetini ve barıştan yana olduğunu göstermiştir. Ayrıca onun şer'i hükümleri uygulamaya çalışması, kadılar tayin etmesi, camiler, mescitler, minareler inşa edip vakıflar kurması, ila-yı kelimetullah için yaptığı işler Bağdat'a kadar ulaşmış ve İslam takdir edilmiştir.

Sultan Ahmet'in İlhan olduktan ve inancını açıkça beyan ettikten sonra yaptığı ilk iş, Bağdat'taki görevliler ile ulemaya gönderdiği mektuptur.<sup>1904</sup> Tam metni kaynaklarda bulunan bu mektupta, Sultan Ahmed Müslüman olduğunu ve İslam dininin koruyucusu olup ona hizmet ettiğini bildirdikten sonra, Bağdat'ta İslami kuralların uygulanmasına devam edilip, medreselerin, vakıfların ve diğer dini yükümlülüklerin aynen Abbasi halifeleri zamanında olduğu gibi korunup yerine getirilmesini istiyordu.<sup>1905</sup> İlhanlı hükümdarının yaptığı ikinci iş ise kurultayda görüşülmüş olduğu üzere o dönemdeki hilafet merkezini kontrol eden ve yıllardır düşmanca ilişkiler içerisinde buldukları Memlûklere bir elçilik heyeti ve mektup göndermek oldu.<sup>1906</sup> Böylece Memlûkler ile İlhanlılar arasındaki askeri ve siyasi ilişkiler farklı bir mecraya giriyordu. Çünkü Sultan Ahmed, iki taraf arasında barışı sağlamak ve düşmanlıklar ile anlaşmazlıklara son vermek istediği için Memlûk Sultanı ile iyi ilişkiler tesis etmek istiyordu.

İlhanlı hükümdarının bu işe ne kadar önem verdiği, göndereceği elçileri seçerken gösterdiği hassasiyet ile ortaya çıkmıştı. Elçilik heyetinde üç kişi görev almıştı. Sivas kadısı Şeyh Kutbeddin Mahmud b.Mesud b.Muslih eş-Şirâzî, Rum(Anadolu) hâkimi Sultan Mesud'un Atabeki Emir Bahaeddin ve Mardin hâkiminin veziri es-Sahib Şemseddin Muhammed b.Şerafeddin b.et-Teyti. Aladağ'dan yola çıkan elçilik heyeti 1282 yılının Kasım ayında Mısır'a ulaştı. Elçiler hükümdarları olan Sultan Ahmed'in sözlü mesajı ile birlikte mektubunu da Memlûk sultanı Kalavun'a takdim ettiler. Bazı kaynaklarda özel<sup>1907</sup> bazılarında ise tam metin<sup>1908</sup> olarak günümüze kadar gelen bu uzun mektup gerçekten orijinal bir belge olarak Sultan Ahmed'in Memlûk Devletine karşı olan tavrını açıkça ortaya koyması

<sup>1904</sup> İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, VII, s.310; Fayed Hamid Aşur, *el-A'lakat es-Siyasiyye Beyne'l Memalik ve'l Mogol fi'd-Devlet el-Memlûkiyye el-Ula*, Kahire, b.t.y., s.123.

<sup>1905</sup> İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, VIII, s.310.

<sup>1906</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.610,611.

<sup>1907</sup> Makrîzî, *Sülûk*, I, 707–708; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb*, XXXI, s.89–90; Ebu'l Ferec, *Tarih*; II, s.610–611.

<sup>1908</sup> Kalkaşandî, *a.g.e.*, VIII,s.65–68.

ve kendisinin nasıl ve ne zaman Müslüman olduğunu, ayrıca Müslüman bir hükümdar olarak tutumunun ne olacağını ifade etmesi açısından çok önemlidir.

Sultan Ahmed mektubun başlangıcında, kendisinin gençlik yıllarından beri uzun zamandır Müslüman oluşunu ve babası ile ağabeyinin ölümünün kendisine ilhan olmasını sağladığı zamana dek dine saygı duyarak İslamiyet ile Müslümanlara karşı iyi olmayı istediğini ifade ettikten sonra hükümdar olunca bir kurultay düzenlendiğini ve burada ağabeyinin yarım kalmış görevini yerine getirmek için Memlûkler üzerine gönderilmesi kararının çıkmasına rağmen bu karar genel çıkarlar ve kendi vicdanın sesine karşı bulduğu için bundan vazgeçtiğini söylemekteydi. Daha sonra ise var olan düşmanlığın ortadan kaldırılmasını ve barışın sağlanmasını tavsiye edenlere yakınlaştığını ve böylece huzuru sağlamak için kendisinde var olan azmin iyice arttığını belirterek bu konuda ne yapması gerektiğini de Şeyhülislam Kemaleddin Abdurrahman'a danıştığını ve onun tavsiyeleri ile hareket ettiğini ifade etmekteydi. Tekudâr daha sonra adı geçen şahısları kendisinin tüm Müslümanlara karşı olan iyi niyetlerini Memlûk Sultanına bildirsinler diye elçi olarak gönderdiğini söylemekte ve bu iyi niyetine delil olarak ta İslam kurallarına uyulmasını tavsiye ettiğini; camilere, türbelere ve medreselere bağlı olan vakıfların yeniden kurulması ve kamu yararına olan yerlerin eskisi gibi muhafaza edilmesi, hacıların güvenli bir şekilde seyahat edip bütün ihtiyaçlarının karşılanması ve ayrıca Memlûk topraklarına gitmek isteyen tüccarlara tam serbesiyet tanınması için emirler verdiğini belirtmekteydi. Bunun ardından çok dikkat çekici bir noktaya değinerek karakollarının fakir kılığına girmiş bir casus yakaladığını ve onun ölüm cezasının Allah rızası için affedilerek geri yollandığını ifade edip, bundan böyle casus göndermenin İslam davası için ne kadar zararlı olduğunun unutulmaması gerektiğini hatırlatmaktaydı. Uzun zamandır bu casusların derviş ve fakir gibi çeşitli kılıklarda yakalanmasının dindar insanlar hakkında kötü fikre sebebiyet verdiğini artık topraklarında tüccarlara serbest geçiş hakkı verdiği için bu tip şeylere gerek kalmadığı ifade ederek, endişelerinin yalnızca Müslüman topraklarının savunması ile ilgili hassasiyetten ileri geldiğinin de altını çizmekteydi.<sup>1909</sup>

<sup>1909</sup> Kalkaşandî, *a.g.e.*, VIII, s.65–68.

Devrin Memlûk kaynaklarından edindiğimiz bilgilere göre, Sultan Kalavun İlhanlı hükümdarının Müslüman olması ile onun barış isteyen söz konusu tutumundan son derece memnun olmuş<sup>1910</sup> ve onun bu isteğine olumlu cevap vermiştir.<sup>1911</sup> Bahsedilen elçilik heyeti Memlûk sultanı Kalavun tarafından en iyi şekilde ağırlanıp kendilerine hilatler ve değerli hediyeler verildikten sonra yine geldikleri gibi hiç kimsenin haberi olmaksızın gizlice yola çıkarılmış (4 Aralık) ve Ocak'ın 5'inde Halep'e ulaştıktan sonra Sultan Kalavun'un yazdığı cevabi mektup ile birlikte ülkelerine geçmiştir.<sup>1912</sup> Memlûk sultanı Kalavun kendisinin tavrını ortaya koyması açısından önemli olan ve elçilere sözlü olarak söyleyip iletilmesini istediği mesajda; “*Ben barış yapmaya hazırım ancak bu konuda Şeyh Abdurrahman'dan başka kimseye güvenmem ve barış görüşmelerini onunla yapmak isterim*” demektedir.

Gönderdiği cevabi mektubuna Sultan Ahmed'in Müslüman olmasını ve tahta cülusunu tebrik ederek başlayan Sultan Kalavun, kurultayda çıkan kararı değiştirmesinin dindar bir hükümdara yakışan bir davranış olduğunu söyleyerek bu sayede Tekudâr'ın kendi tebaasının güvenliğini sağladığını ve İlhanlı ordusunun hayallere kapılıp kahramanlık gösterisinde bulunmaya kalkışması durumunda bu hareketlerinin onlara müthiş bir başarısızlığı tattırabileceğini belirtmekteydi. Sultan Ahmed'in Müslüman olması ile tüm düşmanlıkların ortadan kalktığını ve geçmişin unutulmuş karşılıklı yardımlaşmanın nefrete üstün geldiğini belirten Kalavun, bu adımların Şeyh Abdurrahman'ın danışmanlığında atılmış olmasının herkes için bir kazanç olacağını da ifade ediyordu. Casuslarla ilgili söz konusu hadiselerin ise ilk olarak İlhanlı tarafında başladığı ilave edilmekteydi. Tekudâr'ın elçileri vasıtasıyla bundan sonra barış dışı bir gelişmenin olması durumunda sorumlu tutulacakları uyarısında bulunması da ise dostça bir görüşme ve haberleşmede yer almaması gereken bir tavır olarak değerlendirilmekteydi. Daha sonra ise “*Eğer bizimle dost kalmak istiyorsanız ortak düşmanlarımıza karşı ittifak edin ve size her zaman yardım etmeyi teklif edebileceklere güvenin*” denilmekteydi. Kongurtay'ın İlhanlılara bağlı olan ve vergi veren Anadolu topraklarında kan akıtıp kadınları kirlettiği, çocukları

<sup>1910</sup> İbn Tagrıberdî, *Nücum*, VII, s.310; İmadüddin Halil, *a.g.e.*, s.349.

<sup>1911</sup> Makrîzî, *Sülûk*, II, s.707–708; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb*, XXXI, s.90.

<sup>1912</sup> Makrîzî, *Sülûk*, II, s.708.

esir alıp satarak düşmanca davranışlarının devam ettiği hatırlatılmakta ve mektupta Kalavun, Sultan Ahmed'in "Eğer aramızdaki kavga bitmezse savaş alanı tercihimiz olacaktır ve Allah dilediğini muzaffer kılacaktır" sözlerini eleştirerek İlhanlıların daha önceki yenilgilerini hatırlatıp eğer savaş olursa zaferin hangi tarafta kalacağını yalnızca Allah'ın bileceğini belirten sözlerine son vermektedir.<sup>1913</sup>

Yukarıda özet olarak verdiğimiz her iki mektup ve Memlûk kaynaklarındaki bu konu ile ilgili değerlendirmeler, Sultan Ahmed'in Müslümanlığı ve barış ile ilgili girişimindeki samimiyetini tespit edebilmemiz açısından büyük önem taşımaktadır. Şunu açıkça söyleyebiliriz ki: Kalavun'un mektubundan anlaşılan ve Memlûk müelliflerinin hemen hemen hepsinin ittifak ettiği üzere Sultan Ahmed'in gönderdiği mektup özellikle barış isteği konusunda samimi bulunmuş, Kalavun tarafından memnuniyetle karşılanarak buna olumlu cevap verilmiştir.<sup>1914</sup> Birkaç ifadeyle, Sultan Ahmed'in Müslüman olması ve barış girişimi, Spuler'in eserinde bahsettiği gibi<sup>1915</sup> siyasi bir manevra değil, samimi bir girişim olarak görülmüştür. Buna mukabil bu girişimi dostluk ve barış çağrısından uzak olup, daha çok boyun eğme ve itaati içeren bir ültimat olarak görenlerde bulunmaktadır.<sup>1916</sup> Elçilik heyetinin de soğuk karşılandığına dair görüşler tamamıyla doğru değildir. Elçiler, daha önceki acı hatıralar henüz akıllardan silinmediği ve Moğol kurnazlığı iyi bilindiği için biraz temkinli karşılanmış ve onların gelişleri halkın tepkisini çekmemek için gizli tutulmuşsa da son yirmi yılın olayları hatırlandığında bunun tabii karşılanması

<sup>1913</sup> Kalkaşandî, *a.g.e.*, VII, s.327–242.

<sup>1914</sup> İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, VII, s.310; Makrîzî, *Sülûk*, II, s.707–708; Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb*, XXXI, s.90.

<sup>1915</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.89.

<sup>1916</sup> Adel Allouche *International Journal of Middle East Studies* adlı dergide yayınladığı "Tegüder's Ultimatum to Qalawun" adlı makalesinde Ahmed Tekûdâr'ın Memlûk Sultanı Kalavun'a gönderdiği mektubun dostluk ve barış teklifinden ziyade mektuptaki bazı ifadelerden dolayı tehdit ve bir nevi ültimat niteliği taşıdığını idda eder. (Adel Allouche, "Tegüder's Ultimatum to Qalawun", *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, Vol. 22, No. 4, 1990, s.437–446.) Ancak Tekûdâr'ın genel siyasi anlayışı ve bu konudaki uygulamalarına baktığımız zaman onun dostluk ve barış teklifinde samimi olduğunu görürüz. Nitekim Ebu'l Ferec gibi her iki tarafada aynı mesafede olduğunu düşündüğümüz muasır müverrihlerde bu ikili ilişkilerin ve gönderilen mektupların barış amaçlı olduğunu zikretmektedirler. (Ebu'l Ferec, *Muhtasar*, s.53.) Nitekim günümüz tarihçilerinin büyük çoğunluğu da Tekûdâr'ın mektubunu barış ve dostluk yanlısı olarak görürler. Bkz. Spuler, *a.g.e.*, s.89-90; Grousset, *a.g.e.*, s.410; J.A. Boyle, "Dynastic and Political History of the Il-Khans", *The Cambridge History of Iran*, vol. 5, ed. J. A. Boyle, Cambridge, 1968, s.365. Tekûdâr'ın genel siyaseti ve göndermiş olduğu mektubuna diplomatik açıdan bakıldığı zaman, özellikle Adel Allouche'nin mektubta geçen İsra suresi 15. ayete dayandırarak ültimat olarak değerlendirmesinin yanlış olacağı kanaatindeyim.



gerektiğini söylemek sanırım yanlış olmaz. Kalavun'un gönderdiği mektubu Sultan Ahmed'in ciddiye aldığını ise, hem Kalavun'un isteği üzerine gönderdiği ikinci elçilik heyetinin başkanlığına Şeyh Abdurrahman'ı getirmesinden, hem de mektubunun sonunda söylediği Kongurtay'ın Anadolu'da yaptıkları ile ilgili hatırlatmaları dikkate alıp gereğini yapmasından anlaşılıyor.

Ahmet Tekudâr Han hazırladığı ikinci bir elçilik heyetinin başına Kalavun'un da isteğini dikkate alarak Şeyh Abdurrahman'ı geçirip yapılacak barışın şartlarını görüşmek üzere Memlûk topraklarına gönderdi.<sup>1917</sup> Barışı sağlamlaştırmak için gönderilen bu elçilik heyeti Kalavun'un huzuruna çıkmak üzereyken İlhanlı hükümdarı Ahmed Tekudâr'ın katledilip yerine Argûn'un geçtiğini Mısır sultanı öğrenmiştir.<sup>1918</sup> İki tarafın da iyi niyetli yaklaşımları ile çok kısa bir süre de olsa Suriye'de barış ve huzur sağlanmış fakat Sultan Ahmed'in (17 Ağustos 1284) zamansız katli ile neticelerinin her iki devleti de olumlu yönde etkileyeceğini düşündüğümüz bu girişim başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

Ahmed Tekûdâr'den sonra tahta geçen Argûn (1284–1291) döneminde Memlûk Sultanı Kalavun'un Suriye'deki haçlı kalıntılarına son vermekle meşgul olmasından dolayı Argûn Han döneminde Memlûkler ile olan münasebetleri oldukça sakin geçmiştir. Fakat Argûn Suriye'de varlığı sona ermek üzere olan müttefikleri Haçlılara yardım için Fransa Kralı Philippe Le Bel'e bir mektup göndererek onu Memlûkler ve bölgedeki Müslümanlar üzerine yeni bir Haçlı seferi düzenlemeye teşvik etmekten geri kalmamıştır.<sup>1919</sup> Ancak babası Abâkâ dönemindeki gibi askeri bir harekât düzenlemeye muktedir olamamışlardır.

Bu sırada Memlûk ve İlhanlı tahtlarında dört ay arayla değişiklikler olmuş, 10 Kasım 1290 tarihinde Sultan Kalavun'un vefat etmesiyle oğlu Selahuddin Halil "*el-Melik el-Eşref*" unvanıyla tahta geçmiş, 9 Mart 1291'de de Argûn'un ölümüyle Anadolu Valisi olan kardeşi Keyhâtu İlhanlı tahtına çıkmıştır. Bu dönem Argûn'un Budist, Veziri Sa'dü'd-Devle'nin de Bağdatlı bir Yahudi olması nedeniyle İlhanlı

<sup>1917</sup> Ebu'l Ferec, II, *Tarih*, s.611.

<sup>1918</sup> Aynî, a.g.e, II, s.295.

<sup>1919</sup> Argûn'un Fransa kralına gönderdiği mektup bugün hala Fransa devlet arşivinde bulunmaktadır (Barthold, "Abaka", *İslam Ask.* MEB Yayınları, I, s.4.)

toprakları içerisindeki Müslüman halk için özellikle de Anadolu'daki Selçuklu tebaası için çok daha sıkıntılı geçmiştir.<sup>1920</sup>

Keyhâtu döneminde Memlûkler, Akka'daki Frankları mağlup ederek Suriye'yi haçlılardan temizlemişlerdi ve sıra Moğollara gelmişti. Bu sebeple el-Melik el-Eşref Nisan 1292'de Halep yakınlarında Moğolların elinde bulunan Kal'atu'r-Rum'u alarak Moğol hâkimiyetine son verdi. Bu dönemde İlhanlı-Memlûk ilişkilerinde meydana gelen tek olay bu olmuştur. Bu kısa dönemde her iki devlette de Saltanat değişiklikleri yaşanmıştır. Keyhâtu'dan sonra Baydû döneminde de Memlûklerle önemli bir olay meydana gelmemiştir. Ahmed Tekudâr'ın iki yıllık kısa saltanatını saymazsak bu dönem İlhanlıların Memlûklere karşı var olan siyaseti Hûlâgû dönemindeki gibi aynen devam etmiştir. Bu dönemde Müslümanlara karşı başta tebaası arasında bulunun Hristiyanlardan büyük destek alınmış, Moğolların şımartmasıyla da Hristiyanlar Müslümanlara zulmetmekten geri kalmamışlardır.

#### 4.1.2.2. Müslüman İlhanlılar Döneminde Memlûk İlişkileri

Gâzân Han'ın İlhanlı tahtına geçmesiyle Argûn'un ölümünden beri devam eden iç karışıklıklar sona erdi. O, aldığı birtakım tedbirler sayesinde İlhanlı Devletini yeniden ihya etti. Gerek siyasi, gerekse iktisadi ve askeri alanda yaptığı değişiklikler İlhanlı devletini yıkılmaktan kurtardığı gibi devletin dış politikasının da yeniden şekillenmesine sebep olmuştur. Gâzân, bu özelliklerinin yanında İlhanlıların İslam'ı kabul eden ikinci hükümdarı idi. Ancak onun Müslüman olması Ahmed Tekudâr gibi Memlûkler ile olan münasebetlerini müspet yönde etkilemedi. Aksine Gâzân dönemi İlhanlı–Memlûk ilişkileri açısından sürekli mücadelelerle geçmiştir.

İlhanlı–Memlûk anlaşmazlığını körükleyen daha önce anlattığımız sebeplerin yanında diğer bir sebep de bu iki devlet arasında vuku bulan siyasi iltica ve sığınmalar idi. Çoğu kez Memlûklerden İlhanlılara<sup>1921</sup> bazen de İlhanlılardan

<sup>1920</sup> Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb*, XXVII, s.455.

<sup>1921</sup> Gâzân, Bağdat yakınlarında kışlamakta iken Laçin'e muhalefet eden bir grup Mısır ve Şam emiri kaçarak üç yüz süvari ile birlikte İlhanlılara iltica etmiş, ancak Re'su'l-'ayn'e geldiklerinde Laçin'in ölüm haberini alarak pişman olmuşlardı. Aralarında Seyfu'd-Din Kıpçak, Seyfu'd-Din Biktımur, Albaki ve Azar gibi mühim Memlûk emirlerin de bulunduğu bu mülteciler 4 Mart 1299 tarihinde huzura gelerek bağlılık arz etmişlerse de bunlardan bir kısmı sonradan pişman olarak

Memlûklere<sup>1922</sup> vuku bulan bu ilticalar neticesinde, iki devleti birbirleri aleyhinde savaşa kışkırtan sığınmacı bir kitle oluşmuştu.<sup>1923</sup>

İlhanlı–Memlûk anlaşmazlığını körükleyen bir başka sebep de Memlûklerin Anadolu politikası ve buradaki İlhanlı muhaliflerine el altından verdikleri destek idi. Memlûklerin Anadolu’da isyan bayrağı açan Sülamış’a verdiği destek, İlhanlılar ile Memlûkleri yeni bir savaşın eşiğine getirmiştir. Bunun yanı sıra Memlûklerin zaman zaman İlhanlı sınır şehirlerine düzenledikleri bazı yağma seferleri<sup>1924</sup> de Gâzân Han zamanında yeni bir İlhanlı–Memlûk hesaplaşmasına zemin hazırlamış görünmektedir.

Gâzân Han’ın tahta çıkışını müteakip Memlûk hükümdarına bir mektup göndererek, kendisinden önceki İlhanlı hükümdarlarının dini çekişmeler sebebiyle Mısır tarafına saldırılarda bulduklarını, şimdi kendisinin İslam dinini kabul etmesinden dolayı böyle bir kaygıya gerek kalmadığını bildirdiği kaydedilmektedir.<sup>1925</sup> Bununla birlikte hadiselerin gelişiminden Gâzân’ın bu temennilerinin sonuçsuz kaldığı anlaşılmaktadır. Zira bu esnada Memlûklerin Anadolu’daki Sülamış isyanına verdiği destek ile 1297 ve 1299 tarihlerinde İlhanlı sınırlarındaki yağma ve tahribat bir süreden beri duraklayan İlhanlı-Memlûk savaşlarının bütün şiddetiyle yeniden başlamasına zemin hazırlamış gözükmektedir.

---

fırar etmiş, ancak takibe koyulan İlhanlı askerleri tarafından katledilmişti. (Reşîdu’-d-dîn, *Tarih-i mübarek-i Gâzânî* / Jahn, s.122. Bununla birlikte Gâzân’ın yanında kalan ve ihsanlara nail olan Kıpçak’ın Memlûklerin içerisinde bulunduğu karışıklıklar hakkında bilgi vererek İlhanlıları Memlûkler ile savaşa kışkırttığına şüphe yoktur.

<sup>1922</sup> Uyratların bu firar ve itaatsizliğine onların Keyhâtu-Baydû mücadelesinde Baydû tarafını tutmaları ve yeni Han tarafından cezalandırılmaktan korkmalarının rolü bulunduğu anlaşılmaktadır. (Reşîdu’-d-dîn, *Tarih-i Mübarek-i Gâzânî* / Jahn, s.97-98). F. Sümer, Uyratların firarını Baydû-Gâzân mücadelesi esnasında çıkan karışıklıklardan istifade ile bölgedeki Türkmenlerin mallarını yağmalamış olmalarına ve dolayısıyla Gâzân tarafından cezalandırılmaktan korkmalarına bağlamaktadır. Sümer, *Karakoyunlular*, s.33; Erdem, *a.g.e.*, s.339. Ayrıca Uyratların Memlûk Devletine ilticası ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kanat, “Gazan Han Zamanında Memlûk Devletine İltica Eden Uyratlar,” s.105-120.

<sup>1923</sup> Mesela, Memlûk elçisi Özdemir el-Muciri’ye dayanan İbnü’l-Devâdârî, Gâzân’ın huzurunda bulunan Emir Ali Karabeg b.Baraka Han isimli bir Memlûk’ten bahsetmektedir. (Özgüdenli, *a.g.e.*, s.152.)

<sup>1924</sup> Memlûklerin 1292 tarihinde Kalatu’r-Rum’u ele geçirmeleri bu cümlededir. (İkbâl, *Tarih-i Moğol*, s.267). Yine Memlûkler Haziran 1297’de Diyar-i bekr bölgesine girerek Amid’i işgal etmiş ve pek çok kişiyi esir almıştı. (Reşîdu’-d-dîn, *Tarih-i Mübarek-i Gâzânî* / Jahn, s.124). Bunun yanı sıra Halep valisi Emir Seyfu’-d-din et-Tebahi komutasındaki bir Memlûk kuvveti de Kilikya’yı işgal ederek Maraş şehrini ele geçirmişti. (Turan, *Türkiye*, s.623–624, n.32).

<sup>1925</sup> Vassaf ve Mirhond, Gâzân’ın tahta çıkışını müteakiben Memlûkler’e İslam dinini kabul ettiğini haber vererek her iki taraf arasında dostane ilişkiler kurulmasını istediğini ancak bu teklifin Mısır hâkimi tarafından pek de hoş karşılanmadığını kaydetmektedir. (Özgüdenli, *a.g.e.*, s.153.)

Yine bu esnada Memlûkler arasındaki dâhili anlaşmazlık ve mücadele<sup>1926</sup> de Gâzân'ın dikkatini Suriye ve Mısır üzerine çekmiş olmalıdır.

Nihayet 1300 yılında güçlü bir ordu ile Suriye'ye giren Gâzân, Mecma'u'l-Muruc'ta önemli bir Memlûk ordusunu ortadan kaldırmayı başardı. Ancak birinci Suriye seferinde kazanılan zafere rağmen, Dımaşk'ta bırakılan Moğol birliklerinin geri çekilmek zorunda kalması Gâzân'ın Suriye üzerinde arzu ettiği kalıcı başarıyı elde etmesine mani oldu. Memlûk kaynakları, Moğolların birinci Suriye seferinde kazandığı başarının ardından 21 Ağustos 1301 tarihinde Musul Kadısı Ziyau'd-din b.Bahau'd-din b.Yunus eş-Şafi ile bir Moğol ve gulamdan oluşan İlhanlı elçilik heyetinin Kahire'ye giderek Gâzân'ın Moğolca yazılmış bir mektubunu büyük bir kabul merasiminin ardından Memlûk Sultanı el-Melik en-Nâsır'a takdim ettiklerini kaydetmektedir.<sup>1927</sup>

Nispeten yumuşak üslupta kaleme alınan mektupta Gâzân, Memlûk hükümdarından yüksek hâkimiyetini tanımasını istemekte idi. Gâzân bu mektupta özetle: Allah'ın kendilerini ve Memlûkleri bir ümmetin üyesi yaptığını ve kendilerini İslam ile onurlandırdığını, birinci Suriye seferinin ve savaşların yeniden başlamasının sorumluluğunun İlhanlı sınır bölgelerini (Mardin ve çevresi) yağmalayan ve Müslümanlara Ramazan ayında eziyet eden Memlûkler'e ait olduğunu, halkın çocuklarıyla birlikte kendilerine gelerek yardım istediğini, bunun üzerine cömertlik, namus duygusu ve İslam hırsıyla –özel bir hazırlık yapılmaksızın- harekete geçerek Allah'ın yardımıyla onları yendiklerini, kaçanları takip etmediklerini, askerlerine adil davranmalarını, onların yaptıklarını yapmamalarını ve halka zulmetmemelerini emrettiklerini, halkın yiyecek ve içeceğini kendilerinin kalabalık askerleriyle paylaşmamaları için ordularının önemli bir kısmını geri çektiklerini, Suriye'de kalanlara da eğer Memlûk tarafından bir kişi dahi gelse

<sup>1926</sup> Bu esnada Memlûk tahtında da önemli değişiklikler olmuştu. Evvela Kalavun'un Kasım-Aralık 1290 tarihindeki vefatının ardından yerine Memlûk tahtına Meliku'l-Eşref unvanıyla oğlu Halil çıkmışsa da onun 1293–94 yılında Memlûk emirleri tarafından katlinden sonra sırasıyla Meliku'l-Kahir, Zeynu'd-din Kitbuğa ve bilahare Kalavun'un diğer oğlu Muhammed (el-Melik en-Nasir) Memlûk tahtına geçmişti. Karışıklıklar yatışmamış ve önce Kitbuğa, ardından da Laçin (Meliku'l Mansur) yeniden Memlûk tahtı için mücadelede bulunmuştu. Ancak Laçin'in hükümdarlığı da uzun sürmemiş ve onun Memlûk emirleri tarafından Ocak 1299 tarihindeki katliyle tahta yeniden el-Melik en-Nasir çıkartılmıştı. Bkz. İkbâl, *Tarih-i Moğol*, s.267–271; Aktan, “Bahri Memlûklerden Sultan Kalavun ve Hanedanı,” *Belleten*, LIX/226, Ankara, 1996.

<sup>1927</sup> Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb*, XXXI,s.426 – 429; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, VIII, s.111–112.

savaşmaksızın geri çekilmeleri talimatını verdiklerini, onların gelmesi üzerine de kendi askerlerinin mutlu bir şekilde geri döndüğünü anlatmaktadır.

Gâzân, mektupta İlhanlılar ile Memlûkler arasındaki siyasi hadiselerin gelişimini bu şekilde değerlendirdikten sonra devamla: şu anda Moğolların ve Memlûklerin İslam'da birleştiklerini, her iki tarafı ayıran yegâne şeyin Memlûklerin Mardin'de yaptıkları Zulüm olduğunu, kendilerinin bunun intikamını aldıklarını ve bu hareketin suçun cezasından ibaret olduğunu vurgulayarak bundan sonra her iki tarafın da insanlar için iyi işler yapmaya çalışması ve halka adaletli davranması gerektiğini bildirmiştir. Yine kendileri ile Memlûkler arasındaki savaşta asıl zararı toprak ve toprağın üzerinde yaşayan halkın gördüğünü, insanların huzursuz olduğunu, tüccarların güvenlerinin ortadan kalktığını, ticaretin kesilmesinden dolayı sıkıntılar ortaya çıktığını, her iki tarafın da bu hadiselerden mesul olduğunu, kendisinin ve el-Melik en-Nâsır'ın bir gün bunun hesabını (Allah katında) vereceğini belirtmiştir.

Mektubunun sonuç bölümünde ise; kendisinin Kadı'l-kudat Ziyau'd-din Ebu Abdullah Muhammed'i şifahi bir mesaj ile onların huzuruna gönderdiğini, bu mesaja itimat edilmesini, cevapla birlikte Mısır ülkesinden kendilerine uygun bir hediye gönderilmesini, bu hediye suretiyle savaş mı, barış mı istediklerinin belli olacağını, kendisinin de bilahare ülkesinden ona uygun bir hediye göndereceğini yazmıştır.<sup>1928</sup>

Kaynaklarda, Gâzân'ın mektubunun yüksek sesle okunmasının ardından el-Melik en-Nâsır'ın İlhanlı hükümdarının asıl niyetine dair elçi Kadı Ziyau'd-din'e sorular sorduğu kaydedilmiştir. Anlaşıldığına göre, Ziyau'd-din, kendisinin Gâzân ve İlhanlı ileri gelenlerinin asıl niyetlerinin “*sulh, ticaretin yürümesi ve hayatın kutsallığı olduğu*”na dair bir kanaate sahip bulunduğunu bildirmiştir.<sup>1929</sup> El-Melik en-Nâsır, emirleri ve devlet erkânı ile Gâzân'ın mektubuna verilecek cevabı değerlendirdikten sonra, cevabı içeren bir mektup kaleme alınmasını, bu mektubu Gâzân'a ulaştırmak üzere de, Emir Şemsu'd-din Muhammed b.et-Tîti, İmadu'd-din

<sup>1928</sup> Kalkaşandî, *Subhu'l-a'sa*, VIII, s.70–72; İbn Tagrîberdî, *a.g.e.*, VIII, s.135; Muhammed Mahir Hammade, *Vesa'iku'l-hurubi's-Salibiyye ve'l-gazvu'l-mogoli li-âlemi'l-İslam*, 489-1206h./1096-1404m, s.383–386.

<sup>1929</sup> Özgüdenli, *a.g.e.*, s.154–155.

Ali b.Abdu'l-Aziz b.Abdu'r-Rahman es-Sukkari ve Emir Husamu'd-din Özdemir el-Muciri'den oluşan bir heyetin tertibini emretmişti.<sup>1930</sup>

Eğer kaynaklarda mektup ile ilgili bir tahrifatta bulunulmamışsa, el-Melik en-Nâsır'ın cevabı kendisinden beklenmeyecek kadar sert idi. el-Melik en-Nâsır, metni Memlûk kaynakları tarafından nakledilen bu mektubunda; İlhanlı hükümdarının söz, niyet ve uygulamalarının kendilerine malum olduğunu, askerlerin Mardin'e hücum ve yağmasının çok öncelerden beri vuku bulan bir hadise olduğunu, yağmacıların kendi ordu ve askerlerinden olmadığını, şayet öyle olsa dahi ordularının büyük bir kısmının bu düşünceyi tasvip etmediğini, orada bulunan askerlerin çoğunun oruç tuttuğu ve harama el uzatmadığını yazmaktadır.

Yine mektupta, Cengiz neslinden gelen bir hükümdarın (Gâzân), aksi çabuk ispatlanacak bir söz söylememesi gerektiği hatırlatılarak, kendisinin, Hükümdarın (Gâzân) –yatağında dönüşünden ata binip evini terk etmesine kadar- her hareketinden istihbarat vasıtasıyla ve onun “*kendisine damarından daha yakın adamları*” aracılığıyla haberdar olduğunu, hükümdarın en yakın dost ve maiyetinin kendi (el-Melik en-Nâsır'ın) casusları olduğunu, bu kimseler tarafından hükümdarın iki yıl boyunca ordu topladığını, ata binebilen herkesi huzuruna çağırdığını, karşı karşıya gelindiğinde Müslüman olduğu yönünde bir söylenti çıkardığını, bu söylentiler neticesinde de ordularının büyük bir kısmının “*bir Müslüman'ın başka bir Müslüman'a karşı savaşması caiz değil*” diyerek savaş meydanından ayrıldıklarını, bu yüzden mağlup duruma düşüldüğünü, kaza ve kader neticesinde kendi ordusunun yenildiğini ve bu durumun utanç sebebi sayılamayacağını belirtmektedir.

El-Melik en-Nâsır mektubun devamında; İlhanlı hükümdarının iddiasının yersiz olduğunu, ordusunun çok küçük bir kısmının Moğol ordusuyla karşılaştığını ve Moğolların önemli bir kısmını yok ettiğini bildirerek bütün bunların atalarının vurduğu darbeleri inkâr ettirmeye yetmeyeceğini, kılıçlarından hâlâ onların ecdatlarının kanının damladığını, atlarının nallarında kırdıkları (Moğol) kafataslarının izleri olduğunu, Moğolların bir kez kendi ülkelerine geldikleri halde Memlûklerin devamlı surette onların ülkesine girdiğini belirtmiş ve ondan (Gâzân)

<sup>1930</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.112–113.

zamana aldanmamasını isteyerek Dımaşk ve Cebel es-Salihiyye’de yaptıklarının kendilerince bilindiğini yazmıştır.

El-Melik en-Nâsır, mektubun bundan sonraki kısmında; Haremu’ş-Şerif’te içki içildiğinin, bakirelere tecavüzde bulunulduğunun, öğrencilerin öldürüldüğünün, vaiz ve müezzinlerin hapsedildiğinin kendilerince malum olduğunu bildirerek, (Gâzân) eğer bu yapılanları tasvip ediyorsa, Allah katında, bu dünyada ve öbür dünyada eline bir şey geçmeyeceğini, kısa sürede ülkesinin yıkılıp asker ve komutanlarının öldürüleceğini, eğer bu durumu biliyorsa, yapılanlardan mesul olduğunu, şayet bilmiyorsa şimdi durumu öğrendiğini, onun niyetinde samimiyetini gösterebilmesi için de tümen komutanlarını cezalandırılması gerektiğini yazmıştır. Devamında ise, yeniden siyasi gelişmelere dönerek, askerlerinin hızlı bir yürüyüş ile Suriye’ye girdiğini ancak bu ileri hareketin –halkın zarar görmemesi için- kendisi tarafından durdurulduğunu belirtmiştir.

Mektubun sonuç kısmında ise (el-Melik en-Nâsır); Kadıu’l-kudat vasıtasıyla gönderilen şifahi mesajın alındığını belirterek, onu (Kadıu’l-kudat) İlhanlı hükümdarının naibi kabul ettiklerini, ilim ve dinde meşhur olan bu kimsenin (İlhanlı) hükümdarın gerçek yüzünü bilmemesinden dolayı, eğer sulhu sağlamak istiyorsa (Gâzân’ın) kendisine daha yakın ve yetkili birisini göndermesini istemiştir. Bundan sonra, İlhanlı Hükümdarı’nın Mısır ülkesinden istediği hediyelere değinerek, her ne verilse İlhanlı’nın layığı olamayacağını belirtmiş, evvela kendilerine Irak’tan bir hediye gönderilmesi, “*niyetlerinin sabit olmasından sonra da kendilerinin de buna iki misli mukabelede bulunacakları*” mesajı ile mektuba son vermiştir.<sup>1931</sup> Bu cevabın Memlûkleri İlhanlılar ile yeni bir savaşın eşiğine getirdiğine şüphe yoktur.

Vaziyetin son derece gergin bir hal aldığı bu durumda, Gâzân Han, Üçüncü Suriye seferine çıkmadan önce meseleyi sulhen çözebilmek için, Eylül 1302 başlarında Arran’dan bu defa Kadı Nâsıru’d-din Tebrîzî ve Kadı Kubu’d-din Musulî’yi elçilik vazifesiyle Memlûk hükümdarına gönderdi.<sup>1932</sup> İlhanlı kaynakları, elçiler vasıtasıyla Gâzân Han’ın Memlûk hükümdarından İlhanlı devletine tabi

<sup>1931</sup> Kalkaşandî, *a.g.e.*, VII, s.265–272; Nüveyrî, *Nihayeti’l Ereb*, XXXI, s.431–441; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, VIII, s.115–117.

<sup>1932</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.114.

olması, yıllık muayyen bir vergi ödemesi, hutbe ve sikkeyi İlhan'ın adına çevirmesi gibi isteklerde bulunduğunu kaydetmektedir.<sup>1933</sup>

Bu elçilerin gönderilmesini müteakiben, Gâzân gerekli hazırlıkları tamamlayarak Hille'ye geldiği bir sırada, daha önce Mısır'a gönderilen İlhanlı elçileri beraberlerindeki Mısır elçileriyle birlikte huzura gelerek vazifelerini yerine getirdiler. Yine bu esnada, Altınordu Hanı Tokta'nın üç yüz süvari ile desteklenen elçilik heyetinin 21 Ocak 1303 tarihinde büyük bir kabul merasimi tertip edilerek her iki gurup da huzura alındı. Bununla birlikte Tokta'nın elçilerine daha çok iltifatta bulunuldu. Mısır elçileriyle bir süre sohbet eden Gâzân<sup>1934</sup>, Memlûklerin resmi muhaberat kaidelerine uygun düşmeyen bazı hareketleri üzerine<sup>1935</sup> Mısır elçilerini hapsedilmek üzere Tebriz hisarına gönderdi.

Gâzân, Memlûklerin bu sert cevabının ardından meselenin halli için yeniden güce başvurmaktan başka bir çare kalmadığını anlamış olmalıdır. Bu olayın ardından da 29 Ocak 1303 tarihinde ordusuyla Hille köprüsünden geçerek Şam'a hareket etti.<sup>1936</sup> Ancak İlhanlı kuvvetleri bu defa tarihin en ağır yenilgilerinden birine uğradı.

Gâzân'ın üçüncü Suriye seferi(1303 ilkbaharı) İlhanlı ordusunun tam bir hezimetini ile neticelenince, el-Melik en-Nâsır 1304 tarihinde yeni bir mektup gönderdi.<sup>1937</sup> El-Melik en-Nâsır bu mektubunda; Gâzân devrinde vuku bulan hadiseler ve karşılıklı elçilerden bahsederek, Moğol ordusunun Dımaşk yakınlarında hezimete uğradığını bildirmiş, kendilerinin firar eden kimselere dokunmadıklarını belirtmiş ve bundan sonra her iki tarafın da savaştan uzak durması temennisinde bulunmuştur. Bununla birlikte, mektuptaki asıl iddia ve talep, Irak ve Bağdat'ın Allah'ın halifesine bırakılarak bütün ihtilafların ortadan kaldırılmasının istenmesi idi. Ancak bu isteğin tahta yeni çıkmış olan Gâzân'ın halefi Olcâytû tarafından ciddiye alındığına dair bir bilginiz yoktur.

<sup>1933</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.114–115; Özgüdenli, *a.g.e.*, s.156.

<sup>1934</sup> Gâzân'ın elçilerle sohbeti Memlûk heyetinde bulunan el-Muciri ile babasının sohbetine şahit olan İbnu'l Devâdârî tarafından aynen nakledilmiştir. Tercüme ve değerlendirme için bkz. Samira Kortantamer, "Bahri Memluklarda Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler", İzmir, 1993, s.157–159.

<sup>1935</sup> Bu hareketler arasında Gâzân'a gönderilen mektupta Memlûk hükümdarının isminin altın yıldızla yazılırken, İlhan'ın adının sade bir şekilde ve hürmette bulunulmadan kaydedilmiş olması, kilitli ve mühürlenmiş bir sandık içerisinde silah gönderilmesi ve Gâzân'ın isteklerine ret cevabının verilmesi bulunmaktaydı. (Vassaf'tan naklen Özgüdenli, *a.g.e.*, s.157.)

<sup>1936</sup> Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni* /Jahn, s.143.

<sup>1937</sup> Mektup için bkz. İbnu'l Devâdârî, *a.g.e.*, IX, s.119-120; Hammade, *a.g.e.*, s.413-416.



Neticede, Gâzân'ın takip ettiği aktif Memlûk siyasetinin, bu devlet üzerinde onun cetlerinden daha ciddi bir tehdit yarattığına şüphe yoktur. Gâzân'ın bu aktif siyasetteki asıl hedefinin Suriye'ye yerleşmek, ya da hiç olmazsa İlhanlıların bu ezeli düşmanını tabi ve tesirsiz bir hale getirmek olduğu anlaşılmaktadır.<sup>1938</sup> O, bu işi gerçekleştirebilmek için, daha ilk Suriye seferinde, hanedanından hiçbirisine nasip olmamış bir başarı kazanmıştı. Ne var ki, bu başarıdan istifade edebilmek Moğollar için pek de kolay değildi. Suriye ancak birkaç ay İlhanlı denetiminde kalabildi. Bununla birlikte Gâzân, ilk Suriye seferinde elde edilen başarının da verdiği psikolojik rahatlık ile Memlûkler üzerinde nüfuz tesis etmeye çalıştı. Dış münasebetlerde psikolojik açıdan Moğol üstünlüğünde geçen iki yılın ardından, İlhanlıların üçüncü Suriye seferinde uğradığı ağır hezimet, Memlûk-İlhanlı münasebetlerini birinci Suriye seferinden önceki duruma getirdi. Bu seferde elde edilen mağlubiyet, artık İlhanlı hükümdarları için aktif bir Memlûk siyasetinin terki anlamına geliyordu.

Gâzân dönemine bakıldığı zaman Moğolların İslamlaşması ile beraber temelde Memlûk siyasetinde bir farklılık görülmesi de uygulamada çok değişiklikler olmuştur. Moğollar bu güne kadar savaşarak aldıkları yerlerin halkını katletmekten geri kalmazken Haznedar savaşından sonra Şam'a giren Gâzân, halka hiç dokunmamıştır. Gâzân döneminde Suriye'ye yapılan seferlerde Ermeni askerlerin yapmış olduğu yağma ve taşkınlıkların dışında Müslüman halka karşı bir katliam yapılmamıştır. Gâzân'ın Müslüman olması tebaası içerisindeki Hristiyanları hiç hoşnut etmemiş, Memlûk ilişkilerinde önceleri daha aktif rol alan bu zümre daha çekimser davranmıştır. Bu çekimser tavır müttefikleri olan Hristiyan halklar ve devletlerde de görülmektedir. Mesela bu dönemde istiladan itibaren İlhanlıların her zaman en sadık müttefikleri olan Küçük Ermenistan krallığı bile İlhanlılara vermiş olduğu cizzeyi ödemekten kaçınmışlardır.<sup>1939</sup> Yine İlhanlıların her zaman müttefiki

<sup>1938</sup> Hadiselere çağdaş olan Reşîdu'd-dîn'in muhtelif kaynaklardan, Gâzân'ın, Suriye seferine bir yağma ve cezalandırma hareketinden ziyade, Suriye'ye hâkim olmak için çıktığı anlaşılmaktadır. Suriye'de vakıflarla ilgili düzenlemelerde bulunması ve ayrılırken de kuvvetli bir askeri birliği bırakmış olması bunu göstermektedir. (Reşîdu'd-dîn, *Tarih'i Mübarek-i Gâzâni* /Jahn, s.216.)

<sup>1939</sup> İbn, Tagrıberdî, *a.g.e.*, VIII,s.122; Makrîzî, *Sülûk*, II, s.180; Spuler, *a.g.e.*, s.114.

olup, kız vererek de bu ittifakı geliştirmeye çabalayan Bizans tarafsızlığını bildirmek için Gâzân'a elçilik heyeti göndermişlerdir.<sup>1940</sup>

Gâzân'ın Müslüman olması Suriye halkının da içini ferahlatmış, hatta Gâzân Şam'a girdiğinde Cuma hutbesinde hatip onun adını zikrederek kendisinden “*Efendimiz Müslümanların ve İslam'ın en büyük sultanı Muzafferü'd-Dünya ve'd-din Mahmud Gâzân*” şeklinde bahsederek dualar etmiştir.<sup>1941</sup> Fakat Gâzân Şam'a geldiğinde yanına gidip onunla görüşen fukahadan İbn Teymiye<sup>1942</sup> onun Müslümanlığından şüphe ederek onu siyaseten Müslüman olmakla suçlamış ve İlhanlılara karşı halka ateşli vaazlar vererek Müslümanları cihada çağırmıştır.<sup>1943</sup>

Gâzân Han, Memlûkler'e karşı sefere çıkmadan önce yeni kabul ettiği dinin kurallarına göre hareket etmiş, İslam âlimleri ve din büyüklerinden savaşın vacip olduğuna dair bir fetva alarak hareketini meşrulaştırmayı da ihmal etmemiştir.<sup>1944</sup> Buna karşılık askerlerinin ve emirlerin büyük çoğunluğu kendisi de Müslüman olduğunu söyleyen Gâzân'a karşı, Memlûk hükümdarı el-Melik en-Nâsır da İbn Teymiye'den Moğollar aleyhine bir fetva almıştır.<sup>1945</sup>

Gâzân, Memlûkler'e karşı giriştiği seferlerde ele geçirdiği yerlerde Müslüman halka karşı gayet adil davranmış, idare mekanizmasını da bu yönde ihdas etmiştir. Hatta Gâzân bu sırada Ermeni ve Gürcülerin zorbalık yapıp yağmada bulunmasına çok kızmış, Kit Boğa'nın torunu Argi'yi zorbalıkların bastırılması ve tahribatta bulunan askerlerin cezalandırılması için göndermiştir.<sup>1946</sup> Gâzân'ın dedeleri Hûlâgû ve Abâkâ ile babası Argûn zamanında dini temelde Hristiyan-Müslüman mücadelesi gibi görünen İlhanlı-Memlûk mücadelesini, fesada ve adaletsizliğe karşı Müslüman adil bir hükümdarın mücadelesi şeklinde dini bir temele oturtmaya çalıştığı görülmektedir.

Gâzân Han, İlhanlı-Memlûk ilişkilerinin, Moğolların hezimetini ile tam bir çıkmaza girdiği bir esnada vefat etti. Halefi ve kardeşi Olcâyâtû, tahta çıkışını

<sup>1940</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.114.

<sup>1941</sup> Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb*, XXXI, s.394; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, VIII, s.102.

<sup>1942</sup> Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb*, XXXI, s.387-388; Makrizî, *Sülûk*, I, s.889.

<sup>1943</sup> İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, XXVIII, s.228, 297-298.

<sup>1944</sup> Kaynaklarda Gâzân'ın: “*Fesatların, saldırgan ellerin Müslüman beldelerinden kırılmasının Hz. Rahman'ın tayin ettiği adil hükümdara vacip olduğu*”na dair fetva aldığı kaydedilmektedir. (Reşîdu'd-dîn, *Tarih-i Mübarek-i Gâzânî/John*, s.125.)

<sup>1945</sup> İkbâl, *a.g.e.*, s.277.

<sup>1946</sup> Reşîdu'd-dîn, *a.g.e.*, s.130.

müteakiben, evvela Gâzân'ın Memlûk Siyasetini devam ettirerek Suriye'ye bir sefer düzenlemek istediye de, sonradan bu kararından vazgeçti.<sup>1947</sup> Tebriz'de göz hapsinde tutulmakta olan Mısır elçilerini çeşitli hediyeler, iyi niyet dilekleri ve bundan sonra harplere son verilmesi teklifiyle birlikte Memlûklere gönderdi.<sup>1948</sup>

Olcâyâtü dönemi kardeşi Gâzân'a nazaran içte ve dışta oldukça sakin geçmiştir. Onun döneminde Memlûklerle olan münasebetinde 1312 yılına kadar kayda değer müspet bir ilerleme görülmemiştir. Ancak bu süre zarfında Memlûk devletinde sık sık sultan değişikliği yaşanmış, Sultan Nâsır'ın üçüncü defa Memlûk tahtına geçişiyle beraberde emirlere karşı büyük bir takibat yaptırıp birçoğunu öldürmesiyle kaçabilenler Olcâyâtü'ya sığınmışlardır.<sup>1949</sup> Memlûk emirlerinin birer birer kendi safına geçtiğini gören Olcâyâtü'nun Memlûk Devletine karşı izlediği politikayı değiştirmesine sebep olmuştur. Olcâyâtü Memlûklere karşı bir taarruz planı hazırlayarak Suriye topraklarına girmiş, ancak burada Memlûk askerleriyle herhangi bir temas sağlanmadan geri dönmüştür.<sup>1950</sup> Olcâyâtü'nun 1312 yılında Fırat üzerinde bulunan er-Rahbe'ye kadar ilerlemesi kendisinin Memlûk topraklarına yapmış olduğu tek seferdi. Bu aynı zamanda İlhanlıların Memlûklere karşı yapmış oldukları son seferdir. Bu tarihten itibaren Olcâyâtü'nun ölümüne kadar iki devlet arasında doğrudan bir münasebet söz konusu olmamıştır. Lakin Memlûkler, İlhanlıların tabileri olan Selçuklu topraklarına Karaman oğullarına destek vermek amacıyla taarruzda bulunmuşlardır.<sup>1951</sup>

Olcâyâtü'dan sonra İlhanlı tahtına geçen oğlu Ebu Said Bahadır Han döneminde Memlûk ilişkileri Anadolu sınırında Türkmen ve Moğol kuvvetleri arasında geçen birkaç yağma faaliyeti dışında uzun süre herhangi bir olay olmamıştır. Bu ufak tefek iltica ve yağma olayları da Çoban'ın tedbirleri ile bertaraf edilmiş, 1323 yılında Memlûkler ile yeni bir barış antlaşması düzenlenmiştir.<sup>1952</sup> Bu dönemden sonra Memlûkler ile yaşanan tek olay Çoban'ın oğlu, İlhanlı Anadolu valisi Timurtaş'ın Ebu Said'e isyan ederek Anadolu'da bağımsızlığını ilan etmesiyle yaşanan olaylar sonucu Memlûklere sığınmasıdır. Ancak Sultan Nâsır'ın İlhanlıyla

<sup>1947</sup> Özgüdenli, *a.g.e.*, s.158.

<sup>1948</sup> Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb*, XXXI, s.417.

<sup>1949</sup> İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, IX, s.26–28; Makrîzî, *Sülûk*, s.94.

<sup>1950</sup> Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb*, XXXI, s.418; İbn Tagrıberdî, *a.g.e.*, IX, s.31.

<sup>1951</sup> Makrîzî, *Sülûk*, II, s.142–143.

<sup>1952</sup> Nüveyrî, *Nihayetü'l Ereb*, XXXI, s.420.

sulh dönemi içinde olması, Timurtaş'tan herhangi bir fayda görmeyeceği düşüncesiyle idam ettirmesi ile de sorun çözülmüştür.<sup>1953</sup> Ebu Said'in 10 Kasım 1335'te vefatıyla beraber İlhanlı Devleti parçalanmış, böylelikle de iki devlet arasındaki ilişkiler son bulmuştur.

İlhanlıların Memlûklere karşı siyaseti Hanların Müslüman olmasıyla beraber Gâzân dönemiyle yavaş yavaş değişmiş, Olcâytû ve Ebu Said dönemlerinde birkaç küçük olay dışında ve tahrikler dışında sulh ile geçmiştir. Bu barış ortamının yaşanmasında Olcâytû ve Ebu Said'in Müslüman olmaları şüphesiz en etkili faktörlerden biri olmuştur. Nitekim İslamlaşmayla beraber Memlûklerin cihad anlayışı ortadan kalkmış, her iki taraf da faaliyetlerini halktan destek bulabilmek için daha önce izah ettiğimiz gibi dini sebeplere dayandırarak mücadelelerini meşrulaştırmak için fetva alma yollarına başvurmuşlardır. Gâzân, Olcâytû ve Ebu Said dönemlerinde Suriye halkının seleflerinden farklı olarak Moğollara karşı bakış açıları bile değişmiştir. Onların Müslümanlığı halkın meyline bile sahip olmuş, hatta İbni Teymiye bile müdahale etme gereği duymuştur. Bu dönemde Gâzân nasıl ki Hristiyan dünyasına karşı dini bir siyaset malzemesi olarak kullanmışsa Memlûklere karşı da Müslüman olmasını aynı şekilde siyasi hedefine ulaşmada çekinmeden kullanmıştır. Olcâytû ve Ebu Said'de ise böyle bir çaba görülmemektedir.

#### 4.1.3. Altınordu ile İlişkilerinde Dinin Rolü

Cengiz Han Batı seferi sonunda, elde edilen başarılarının devamı ve mevcut topraklarını geliştirmek düşüncesiyle büyük oğlu Cuci'ye İrtiş ırmağından İtil nehrine kadar uzanan Doğu Deşt-i Kıpçak toprakları “*Yurt*”, Harzem'i de askerlerinin masraflarını karşılaması için vermişti.<sup>1954</sup> Hatta Nüveyrî'deki kayıtlara göre “*batıda Tatar atlarının turnağının değdiği yerlerin tamamı Cuci'ye bırakılmıştı.*”<sup>1955</sup> Cuci Han'ın 1227 yılında ölümü üzerine Cengiz Han Cuci'nin topraklarının idaresi için, büyük oğlu Orda ile İkinci oğlu Batu'yu

<sup>1953</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.141.

<sup>1954</sup> Nüveyrî, Tiesenhausen, *Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler*, çev: İ.Hakkı İzmirli, İstanbul, 1941, s.245.

<sup>1955</sup> Nüveyrî, *a.g.e.*, s.245.

görevlendirmiştir.<sup>1956</sup> Cengiz Han büyük torununa Doğu Deşt-i Kıpçak topraklarını vermiş ve onu, liyakat ve kabiliyet yönünden daha üstün gördüğü küçük kardeşi Batu'ya tabi kılmıştır.

Batu Han (1227–1257)'nin kumandası altında gerçekleştirilen II. Kıpçak seferi (1229–1242) sonunda Cuci ulusunun sınırları İtil nehrinden Karpat Dağları ve Tuna nehrinin Karadeniz'e döküldüğü alana kadar uzanıyordu. Bu sefere birçok Moğol prensinin yanında yaşlı olmasına rağmen<sup>1957</sup> I. Deşt-i Kıpçak seferini ünlü kumandanı Söbütey Noyan'da katılmıştır.<sup>1958</sup> Bu sefer sonucunda da görülüyor ki Altınordu Devletinin gerçek kurucusunun Batu Han olduğu söylenebilir. Zira İlhanlı ulusunun teşekkülünden önce batıdaki Moğol topraklarının sivil ve askeri idarecileri ile Moğol hâkimiyetini tanımış olan yerli idareciler Batu'ya tâbi olup, büyük hanlıkla olan ilişkilerini Altınordu aracılığı ile sürdürmekte idiler. Bununla ilgili var olan birçok olay bu görüşümüzü desteklemektedir<sup>1959</sup> Ancak Güyük Han'ın kağanlığı sırasında İran'a gönderilen Elçigiday Noyan zamanında, Batu Han'ın Anadolu ve Azerbaycan üzerindeki tasarruf hakları yok sayılmıştır. Bu uygulama, Batu ile Güyük Han'ı karşı karşıya getiren hadiselerden biri olmuştur. Temeli II. Deşt-i Kıpçak seferi sırasında yaşanan olumsuzluklara dayanan bu hadise, Batu Han'ın ölümünden sonra Altınordu devleti için daha büyük problemlerin doğmasına zemin hazırlamıştır.

Altınordu'nun Anadolu ile ilgisi Batu Han'ın ölümüne kadar devam etmiştir. Zaten Altınordu İlhanlı ilişkilerinin ağırlık noktalarından birisi de İlhanlı Devletinin

<sup>1956</sup> Mustafa Kafalı, "Cuci Ulusu ve Ak Orda, Altın Orda, Gök Orda," *İ.E.F.T.D.*, sayı 24, s.63–65.

<sup>1957</sup> Bu sefere, Moğol geleneği icabı olarak Büyük kağan'ın oğlu ve veliahdı Güyük dâhil, Çağatay ve Tuli oğullarının kendileri ve temsilcileri de katılmışlardır. Bu sefer sırasında Batu ile Güyük arasındaki anlaşmazlık sebebiyle Büyük Han Ögedey, oğlunu suçlu bulmuş ve hoşnutsuzluk çıkararak prens ve Noyanları cezalandırmıştır. (*Moğolların Gizli Tarihi*, §.275–277). Bu olay Güyük Han olduktan sonra batı siyasetine de yansımış batıda elde edilen yerlerden Altınordu'ya düşen hissesi verilmemiş ilerde İlhanlı devletiyle yaşanacak problem ve düşmanlıkların temelleri atılmış oluyordu.

<sup>1958</sup> *Moğolların Gizli Tarihi*, §.270.

<sup>1959</sup> Mesela bu olaylardan biri Ögeday Han zamanında Moğollara tabi olmayı kabul eden Anadolu Selçuklu Devleti Büyük Han adına İran'da bulunan Curmagun ve Baycu Noyan'a karşı Batu Han'ı bir koruyucu ve müracaat makamı olarak görmüştür. Nitekim Selçuklu devlet adamları 1243 Köseadağ yenilgisinden sonra Baycu ile yaptıkları antlaşmayı tasdik ve bir vesile ile de bağlılıklarını bildirmek için Şemseddin İsfehani başkanlığında, Amasya kadısı Fahreddin ve Mecdüddin Muhammed'den oluşan elçilik heyetini, kıymetli hediyelerle birlikte Batu Han'a göndermişlerdir. (İbn-i Bibi, *a.g.e.*, s.82–84.) Batu Han elçilik heyetine ilgi gösterip iltifatlarda bulunmuş, birçok hediyelerle beraber yarlık vermiştir. Onlarla beraber Sanksun Kurcu adlı bir şahnesini Anadolu'ya göndermiştir. (İbn-i Bibi, *a.g.e.*, s.84; Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.87.)

kurucusu Hûlâgû'nun İran'a gelmesinden önce Anadolu ve Azerbaycan üzerindeki mevcut olan Altınordu Devletinin tasarruf haklarının Güyük Han zamanında başlayarak peyderpey zayıflaması ve nihayet Batu Han'ın ölümünü takip eden iktidar boşluğu sırasında Hûlâgû'nun Azerbaycan'daki Altınordu memurlarını katletmesi, tüccarların mallarını yağmalatması ve taraftarlarını kovması ile sonuçlanmıştır.

İlhanlı Devleti, Mengü Han'ın merkezileştirme siyasetinin sonucu olarak kurulmuştur. 1229 yılından beri aralıklarla İran ve Azerbaycan'da görevlendirilen Moğol generallerinin varlığına rağmen batıda Moğol hâkimiyeti dışında kalmayı başaran Halifelik İsmaililer ve Memlûkler'e karşı Mengü Han kardeşi Hûlâgû'yu görevlendirmiştir. Bu görevlendirmede de Moğol geleneği icabı 1/5 oranında yapılmıştır.<sup>1960</sup> Hûlâgû'nun idaresindeki ordunun hazırlanış biçimi, üstlenmiş olduğu sorumlulukları hakkında bilgi veren tarihçi Cüveynî, sefere katılan şehzadeler ve ünlü Noyanlar hakkında kıymetli bilgiler vermektedir. Bu orduya Batu Han'ı temsilen Cuci'nin torunlarından Bulgay ve Kuli idaresindeki kuvvetler katılmıştır.<sup>1961</sup>

Hûlâgû'nun batı seferine Moğol adetleri gereği Batu Han adına katılan kuvvetlere Tebriz ve yöresi, tasarruf hakkı olarak verilmiştir. Arap tarihçisi İbn Hamevi'deki bir kayda göre; "*Cengiz Han batıda fethedilen ülkeler hakkında, herkim ki batıda bir ülkeyi fethederse elde ettiği gelirin 1/3'ü Büyük Han'a 1/3'ü Batu ailesine verilecek, geri kalanı da kendisinin olacak*" demiştir.<sup>1962</sup> Cengiz Han'ın sağlığı ve ölümünden sonra şehzadelerinden hiç kimse bu yasağa karşı çıkmamıştır. Hûlâgû İran, Anadolu ve Azerbaycan'ı kontrolü altına aldıktan sonra Batu ailesinin haklarını tanımamış ve onlara düşen hisseleri göndermemiştir. Batu Han'ın batıdaki Moğol tabileri üzerindeki tasarruf hakkı II. Deşt-i Kıpçak seferi sırasında aralarında ihtilaf çıkan, sonra da Büyük Han olan Güyük zamanında da problem olmuştu. Bu durum Güyük ile Batu arasında savaşa sebep olmuş ise de Güyük Han'ın ani ölümü, savaşı ortadan kaldırmıştı.<sup>1963</sup> Yerine geçen Mengü Han zamanında Batu Han

<sup>1960</sup> Abdülkadir Yuvalı, "Kuruluş Döneminde Altınordu-İlhanlı İlişkileri", s.3.

<sup>1961</sup> Cüveynî, *a.g.e.*, s.487; Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.556.

<sup>1962</sup> Yuvalı, "Altınordu", s.4.

<sup>1963</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.308.

Azerbaycan üzerindeki hakkını kullanmış, yörenin vergileri Batu Han'ın adamlarınca tahsil edilmiş ve ölünceye kadar da batıda Moğolların İlhanı olarak tanınmıştır.<sup>1964</sup>

Altınordu Devletinin kurucusu Batu Han'ın ölümü üzerine veliahdı olan büyük oğlu Sartak 1256 yılında tahta geçtiği yıl ölmesiyle yerine geçen kardeşi Ulakçı'nın da ölümü sebebiyle Batu Han evlatları arasında tahta geçecek yetişkin kimse olmadığından iktidar boşluğu meydana gelmişti. Altınordu hanedan üyeleri arasında başlayan saltanat çekişmesi sırasında Batu Han'ın oğlu Tagan'ın hanımı Burakşin kendi oğlu Tudan Mengü'yü tahta geçirebilmek düşüncesiyle İlhanlı hükümdarı Hûlâgû'dan yardım istemiştir. Bu maksatla Hûlâgû'ya gönderdiği mektubunda “*oklukta ok kalmadığı gibi, yayda da kiriş kalmadı*” ifadesini kullanmaktadır.<sup>1965</sup> Ayrıca mektubu ile birlikte kılıcsız kın ve yakasız gömlek göndermiştir.<sup>1966</sup> Nüveyrî bu kadının Hûlâgû'ya gitmek için yola çıktığını fakat yakalanarak öldürüldüğünü beyan etmektedir.<sup>1967</sup>

Bir yıl devam eden iç kargaşa, Altınordu tahtına Batu Han'ın kardeşi Berke'nin (1256–1266) geçmesiyle sona ermiş ise de Hûlâgû'nun Altınordu devletine karşı, Batu Han dönemindeki yükümlülüklerini yerine getirmemesine ve iki kardeş devlet arasındaki ilişkilerin bozulmasına sebep olmuştur.

Hûlâgû Han ülkesi ile Altınordu devleti arasındaki tabii sınırın Kafkas dağları ile Derbent'ten geçtiğini, dolayısıyla Altınordu devletinin Azerbaycan üzerindeki haklarını tanımamış ve Tebriz şehrini de başkent yapmıştır.<sup>1968</sup> Bağdat seferinden sonra da Batu Han zamanından beri Azerbaycan'da görevli bulunan memurları kovması, hatta Hemedan'da yedi yüz kişiyi katletmesi Altınordu-İlhanlı ilişkilerini savaş noktasına getirmiştir.<sup>1969</sup> Ayrıca bazı kaynaklar, Hûlâgû'nun Tebriz'deki Altınordu tacirlerinin mallarını yağmalatması, kendilerini de katletmesi üzerine, Berke Han'ın da Deşt-i Kıpçak'ta bulunan İlhanlı tacirlerine karşı aynı muameleyi yaptığını kaydetmektedir.<sup>1970</sup> İbn Vasıl ve el-Mufaddal'ın ifadelerine göre Berke

<sup>1964</sup> Abdulkadir Yuvalı, “Moğolların Önyasya'daki İlk İlhanı Hakkında”, *Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Elazığ 1982, c.1, Sayı 2, s.126.

<sup>1965</sup> Nüveyrî, *a.g.e.*, I, s.244.

<sup>1966</sup> Kafalı, *a.g.e.*, s.54.

<sup>1967</sup> Nüveyrî, *a.g.e.*, I, s.245.

<sup>1968</sup> Yakubovskiy, *a.g.e.*, s.41.

<sup>1969</sup> Kafalı, *a.g.e.*, s.56.

<sup>1970</sup> Kafalı, *a.g.e.*, s.57; Yakubovskiy, *a.g.e.*, s.41.

Han; Azerbaycan'daki Altınordu haklarının iadesi için bir elçilik heyeti göndermiş ise de Hûlâgû bu elçileri Tela kalesine hapsedmiş bir süre sonra da öldürtmüştür.<sup>1971</sup> Berke Han Azerbaycan'da bulunan görevli ve taraftarlarına ülkelerine dönmeleri, eğer bu mümkün olmaz ise Memlûk ülkesine sığınmaları konusunda haber göndermiştir. Çağdaş Arap tarihçileri sayıları sınırlı da olsa bu sırada Memlûk ülkesine sığınan ve Müslüman olan, Memlûk ordusunda da görev alan bu insanlara geniş yer vermektedirler.<sup>1972</sup>

Berke ve Hûlâgû arasındaki ihtilaf her alanda kendisini göstermiştir. 1259 yılında büyük Han Mengü'nün ölümünden sonra yeni hanın seçilmesinde de bu muhalefet devam etmiştir. Yeni han seçiminde Berke ile Hûlâgû tarafsız kalmayıp Hûlâgû küçük kardeşi Kubilay Hanın tarafı olmuş, Berke de belki Hûlâgû ile olan kavgalarından dolayı Arık Boğa'ya taraftar olmuştur.<sup>1973</sup>

Altınordu ve İlhanlı arasında yaşanan bu sürtüşmelerden sonra Berke Han topladığı kuvvetlerle Hûlâgû Han'ın üzerine yürümüştür. Hûlâgû Han'da hazırlık yaparak kuzeye doğru ilerlemiş, taraflar Aralık 1262 tarihinde Kür Irmağının kuzeyinde karşılaşmışlardır. İlk önce Berke kuvvetleri karşısında Hûlâgû kuvvetleri tutunamamış, önce Derbent sonra da Terek nehrine kadar çekilmişlerdir. Berke Hanın yeğeni Nogay komutasında Altınordu askerlerinin beklenmedik saldırısı karşısında geri çekilen Hûlâgû kuvvetleri Terek ırmağının buz tutan yüzeyinin parçalanmasıyla birçoğu sulara kapılmış, kaçamayanlar da Berke'nin askerleri tarafından öldürülmüştür.<sup>1974</sup> Berke Han savaş sonunda savaş meydanındaki manzarayı gördükten sonra "*Allah Moğolları Moğolların kılıcıyla öldürttüren Hûlâgû'yu utandırсын. Eğer beraber olsaydık bütün yeryüzünü fethetmiş olurduk.*" cümlesini kullandığı zikredilmiştir.<sup>1975</sup>

İlhanlı-Altınordu arasındaki kavganın büyümesinde Memlûklu Sultanı Baybars'ın da parmağı vardır. Baybars bu çatışmayı körükleyerek elde edeceği çıkarın farkında olarak 1262 yılında Berke ile resmi görüşmelere başladı.<sup>1976</sup> Memlûk-Altınordu ittifakından Baybars'ın kazancı katmerli oldu. Altınordu Hanlığı

<sup>1971</sup> Yuvalı, *Altınorda*, s.6.

<sup>1972</sup> Nüveyrî, *a.g.e.*, I,s.289–292; Spuler, *a.g.e.*, s.73.

<sup>1973</sup> Spuler, *a.g.e.*,s.72.

<sup>1974</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.438.

<sup>1975</sup> Yakubovskiy, *a.g.e.*, s.41.

<sup>1976</sup> Roux, *Moğol*, s.359.



tebaası olan Kıpçak Türkleri arasından yeni Memlûkleri askere alabilirdi. Özellikle de başarılı bir diplomatik zaferle Baybars, Cengiz oğullarının birbirlerini dengelemesini sağlıyor, Cuci hanedanının desteği sayesinde Kafkasya’da Berke’nin harekete geçmesini temin ediyor, Hûlâgû’nun Suriye’ye olan baskısını kesin bir şekilde ortadan kaldırıyor. Bu şekilde Derbent geçidinden gelen tehdit altında kalan İlhanlılar, Halep tarafında Ayn-ı Calut bozgununun intikamını alamayacaklardır. Hûlâgû Berke’nin sebep olduğu bu zararı çok şiddetli bir şekilde hissediyordu.<sup>1977</sup>

Sultan Baybars’ın kâtibi Arap kronikçisi İbn Abduzzahir, Memlûk sultanının Berke Han’a gönderdiği mektubu şöyle anlatıyor: “660’ta (1262) el-Melik ez-Zahir büyük Tatar Hanı Berke’ye bir mektup yazdı. Adına yazdığım mektupta onu Hulavun’a (Hûlâgû) karşı kışkırtıyor, aralarına düşmanlık ve nefret sokuyor, İlhanlılarla cihada girişmesinin üzerine vacip olduğunu belirtiyordu. Çünkü Berke’nin Müslüman olduğu konusunda birçok haberler geliyordu. Bu durum karşısında kendi ailesinden olsa bile kâfirle cihat görevi ona düşüyordu. Çünkü Peygamber (S.A.V.) en yakın akrabasıyla çarpışmış, Kureyşlilerle savaşmıştı. O’na “Lâ ilahe illallah” deyinceye kadar halk ile savaşması emrolunmuştu. Müslümanlık yalnız sözden ibaret değildir. Cihat Müslümanlığın rûkûnlerinden biridir.”<sup>1978</sup>

Baybars tarafından Berke Han’a gönderilen hediyelerin listeleri de çok dikkate değer. Yukarıdaki mektubun yazıldığı tarihte el-Melik ez-Zahir, Berke Han’ın elçilerini kabul etmiş, onları ağırlamış, görüşmeler ve türlü törenler yapıldıktan sonra Berke Han’a hediyeler yollamıştı.<sup>1979</sup>

Hûlâgû ile Berke Han arasındaki bu mücadelelerin ve husumetin temelinde dini inanç farklılığının olduğu ortaya çıkıyor. Hûlâgû Hristiyanlara aşırı sempati duyan hem tebaası hem de Batı dünyasındaki Hristiyanları kendisine en yakın

<sup>1977</sup> Grousset, a.g.e., s.438.

<sup>1978</sup> Yakubovskiy, a.g.e., s.42–43.

<sup>1979</sup> Mısır tarihçisi Rükneddin Baybars’a göre, Sultan, “Berke için türlü türlü güzel hediyeler hazırladı: Bir Mushaf-ı şerif (söylendiğine göre Osman bin Affan yazıstıyladır), çeşit çeşit yastıklar ve namaz seccadeleri, Venedik bezleri ve doğu kumaşları; hayvan postundan ve sahtiyandan döşemeler, kakmalı Kalcur kılıçları; altın kaplı topuzları; Frenk tolgaları ve altın yaldızlı kalkanlar; fenerler; şamdanlar; makineler; ayakları kaplamalı çift el kandilleri; Harizm eyerleri; namaz seccadeleri; altın ve gümüş işlenmiş gemler; halkalı yaylar, gülle atan yaylar; kamış mızraklar ve süngüler; oklar ve okluklar; taştan yapılmış tencereler; gümüş yaldızlı zincirleriyle beraber altın yaldızlı kandiller, siyah hizmetçiler ve aşçı kadınlar, yürük Arap atları, Nubya hecinleri; eşkin yük hayvanları; maymunlar, papağanlar ve türlü türlü eşyalar.” Arap tarihçisi el-Mufaddal bu listeye fil, zürafa, Mısır eşekleri, Çin çanak çömlekleri, İskenderiye elbiseleri, altın işlemeli eşya gibi şeyler ekliyor. (Yakubovskiy, a.g.e., s.43.)

müttefik gören Budistleri koruyan ve bu dini İran'a getiren bir Şamanist'ti.<sup>1980</sup> Buna karşı Berke ise 1240 yıllarında Buhara'daki ünlü mutasavvıf Necmeddin Kübra'nın müritlerinden Baherzi'den<sup>1981</sup> sufi terbiyesi almış samimi bir Müslüman'dı.<sup>1982</sup> Bu sebeple Hülâgû Han'ın Bağdat'ı yakıp yıkması ve özellikle de İslam halifesini öldürtmesi, Berke Han'ı çok üzmüş ve onu suçlayarak şöyle demiştir: “*Hülâgû bütün Müslüman şehirleri yakıp yıktı. Cengiz oğullarından hiç kimseye danışmadan şehir halkını katledip halifeyi öldürttü. Eğer Allah bana yardım ederse bunca masumun kanının hesabını ondan soracağım*” diyordu.<sup>1983</sup> Berke Han bu düşüncesini daha önce belirttiğimiz siyasi temellere dayandırarak saltanatı boyunca İlhanlılarla mücadele etmiştir. Bu gayesine ulaşmada karşılıklı menfaatleri olan Memlûkler'le de ittifak kurmaktan çekinmemiştir. Bu ittifak daha çok Memlûkların yararına olmuştur. Çünkü Suriye'de Moğol baskı ve taarruzundan bıkmış olan ahali ve yöneticiler, İlhanlı-Altınordu mücadelesi sebebiyle rahat bir nefes almışlardır. Bir de İlhanlı-Hristiyan dünyası ittifakıyla arada kalan Memlûkler'e Altınordu ittifakı kurtarıcı rol oynamıştır.

Hülâgû Han, 1260 yılında Ayn-ı Calut'ta Memlûk Sultanına 1263 yılında da Altınordu hükümdarı Berke Han karşısında aldığı mağlubiyetlerin acısı içinde 1265 yılında ölmüş ve yerine büyük oğlu Abâkâ geçmişti. İlhanlı tahtına Abâkâ Han'ın geçmesiyle ilk zamanlarda iki hasım taraf arasında anlaşmaya varılmış gibi görünüyordu. Hatta Cuci ailesi Tebriz'den ve Meraga'dan bir takım gelirler bile aldı. Lakin Berke Han bununla yetinmedi. Birçok konuda sağlam bilgi sahibi olan Arap tarihçisi el-Ömerî sonraki olayları şöyle anlatıyor: “*Hülâgû ölüp yerine oğlu Abâkâ Han olunca, onlar Hanları Berke'nin Tebriz'de bir cami yaptırmak istediğini söyleyerek onu aldatmaya çalıştılar. Abâkâ da onlara yetki verdi. Onlar cami yaptılarsa da üzerine Berke Han'ın adını yazdılar. Sonra kendileri için bir kumaş*

<sup>1980</sup> Spuler onu Budist olarak görür. (Spuler, *a.g.e.*, s.199–202.) Ancak bu konuda bir kesinlik yoktur. Şamanist geleneğe göre yaşamış ve ölmüş olan Hülâgû yine Şaman İncasına göre defnedilmiştir. Ayrıntılı bilgi için II. Bölüm “Hülâgû Han'ın İncancı ve Hristiyan Yanlısı Siyaseti”.

<sup>1981</sup> İbn Haldun'un anlattığına göre Berke Han'a Müslüman olmayı kabul ettiren Buhara şeyhi el Baherzi, kendisiyle görüşmek maksadıyla gelen Berke'yi kabul etmeden önce onu hanekahının kapısında üç gün bekletmişti. O zaman henüz otoriter bir prens olan Berke Han gibi kudretli bir hükümdar, tahkir edilen hanlık şerefini bastırmaya muvaffak olmuş ve bu suretle bütün İslam âlemi karşısında İslam'ın otoritesine karşı duyduğu saygı ve bağlılığı ifade etmiştir. (Yakubovskiy, *a.g.e.*, s.44.)

<sup>1982</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.438; Yakubovskiy, *a.g.e.*, s.44.

<sup>1983</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.438; Kitapçı, *a.g.e.*, II, s.177–178.

*imalathanesi yapmak istediler. Abâkâ buna da yetki verdi. Onlar da Berke için kumaş yapmaya başladılar. Aralarında mücadele başlayıncaya kadar durum böylece devam etti. Karşılaştıkları savaşta Berke Abâkâ'yı yenince Abâkâ kızdı ve imalathaneyi yıktı.*"<sup>1984</sup> Bu hikâyede Berke Han'ın adını taşıyan cami konusunda verilen bilgi çok dikkate değer. Berke Han Tebriz ahalisini kendisine alıştırmaya çalışıyor ve onların kanuni hanları olduğunu hissettirmek istiyordu.

İlhanlı–Altınordu mücadelesi Abâkâ–Berke arasında da devam etmiştir. Terek savaşının intikamını almak isteyen Abâkâ Han 1265 yılında Altınordu üzerine yürümüş ise de yenilmekten kurtulamamıştır.<sup>1985</sup> Bu çekişme 1266'da da devam etmiş Altınordu askerleri Nogay komutasında Derbend geçidini, sonra Kura ırmağını aşmış ve İran Hanlığının kalbi olan Azerbaycan'ı doğrudan doğruya tehdit etmeye başlamıştı. Fakat Aksu üzerinde İlhanlı Hanı Abâkâ tarafından mağlup edilmiştir. Nogay gözünden yaralanmış ve ordusu bozgun halinde Şirvan'a çekilmişti. Bizzat Berke Han bir destek ordusuyla yardımına koşmuş fakat 1266 yılında Tiflis'e doğru Kura nehrinin kuzeybatısı boyunca ilerlerken vefat etmiştir.<sup>1986</sup>

Berke Han'dan sonra Altınordu tahtına Mengü Temür (1266–1280) oturmuştu. Mengü Temür döneminde Altınordu'nun siyasi ve kültürel hayatında önemli bir değişiklik olmamıştır. Onun döneminde de Memlûklu ile ortaklık sıkı sıkıya devam etmiş bu ortaklığın bir gereği olarak ta Berke Han dönemindeki gibi İlhanlılarla mücadele sürmüştür. Mengü Temür de Abâkâ Han ile savaşmıştır.<sup>1987</sup> Mengü Temür'den sonra oğlu Tuda Mengü(1280 – 1287) döneminde de Abâkâ Han ile mücadele devam etmiştir. Onun döneminde de selefleri zamanında olduğu gibi Memlûk sultanlarıyla ilişkiler devam etmiş, Altınordu'ya çeşit çeşit değerli hediyeler gönderilmiştir.<sup>1988</sup>

<sup>1984</sup> Yakubovskiy, *a.g.e.*, s.42.

<sup>1985</sup> Nüveyrî, *a.g.e.*, I, s.255.

<sup>1986</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.439.

<sup>1987</sup> Yakubovskiy, *a.g.e.*, s.45.

<sup>1988</sup> Bu hediyeler yalnız Han ve ailesine değil Han'ın en nüfuzlu başbuğlarına da hediyeler veriliyordu. Hediyeler arasında bazen camiler veya başka binalar yapmak için malzeme de bulunuyordu. Mesela İbn Furat'ın verdiği bilgiye göre, 1287'de Mısır Sultanı el-Melik el Mansur Kırım'da yapılmakta olan cami için iki bin dinar değerinde farklı farklı malzemeler göndermişti. Bu camiye el-Melik el-Mansur'un adı yazılmıştı. O camiye sultanın unvanını yazmak için bir taş ustası yollanmıştı. Elçilerle yağlı boya da gönderilmişti. (Yakubovskiy, *a.g.e.*, s.47.)

Tuda Mengü'nün tahta çıkmadan önce Şamanist olduğu, tahta çıktıktan sonra Müslüman olduğu bilinmektedir.<sup>1989</sup> Tuda Mengü yeğeni Tulabuka(1287–1290) adına tahtan feragat etmiş, onun dönemi de feodal karışıklıklarla geçmiştir. Tula Buka iktidarda fazla kalamamış ve kısa bir süre sonra Nogay ile de sürtüşünce Nogay tarafından tahtan indirilmiştir. Onun yerine Tokta Han (1291–1313) Altınordu devletinin başına geçmiştir.<sup>1990</sup> Bu dönemlerde Berke Han döneminde İlhanlı-Altınordu arasında var olan sıcak temas son bulmuş, Abâkâ'nın son dönemleri ile Ahmet Tekudâr(1282–1284), Argûn(1284–1291), Keyhâtu(1291–1295) ve Baydû dönemleri daha sakin geçmiştir. Sadece Argûn döneminde Altınordu'nun biri takriben 1286'da Argûn'un Mugan çölündeki kışlık ordugâhında bulunduğu sırada, diğeri Mart 1290'da meydana gelen iki saldırısı mevcut olsa da bunlar İlhanlı Devletinin emniyetini tehdit etmekten uzaktır.<sup>1991</sup> Bu dönemde dikkat çeken yönlerden biri de o dönemde birbirine düşman olan Cenevizlilerle Venediklilerin İlhanlı-Altınordu ihtilafına dayanmalarıdır. Kırım'daki Kaffa'da Altınordu ile birtakım sorunlar yaşayan Cenevizliler Argûn'la, Venedikliler de bu durum karşısında Altınordu ile müttefik oluyordu.<sup>1992</sup> Burada dikkat çeken bir diğer yön de Argûn'un düşman oldukları kardeşleri Altınordu'nun düşmanlarıyla hemen müttefik olmalarıdır. Hatta Argûn bu Cenevizlileri sarayında ikamet ettirmiş, Katolik dünyasıyla ilişkilerinde bunları kullanmıştır.<sup>1993</sup>

İlhanlı hanlarının Müslüman olmaları ile İlhanlıların Altınordu'ya karşı gütmüş oldukları siyasetlerinde önemli bir değişme olmamıştır. Ancak Berke ile

<sup>1989</sup> Tuda Mengü tahta çıktıktan (1266) 16 sene sonra 1282 yılında Müslüman olmuş ve bu durumu Sultan Kalavun'a gönderdiği Moğolca bir mektupla ona bildirmiştir. (Makrîzî, *Sülûk*, I, s.716.) İslam kaynaklarında da onun delilik göstererek devlet işleriyle uğraşmaktan vazgeçtiği, şeyhlere ve fakirlere bağlanmak, aza kanaat etmek gibi haller gösterdiği ve bundan dolayı ona: “*Böyle olmaz, devletin yönetimi için hükümdara ihtiyaç vardır*” dediklerinden, o da tahttan feragat ederek kardeşinin oğlu Tulabuka'nın tahta çıkmasını tavsiye ettiklerini yazarlar. (Yakubovskiy, *a.g.e.*, s.47; Grousset, *a.g.e.*, s.441.)

<sup>1990</sup> Kaynaklar Tokta Han'ın koyu bir Budist olduğunu söyler. İbn Verdi'nin onun hakkında verdiği bilgilere göre o: “*İlim ehli ve hayır sahiplerini hangi milletten olursa olsun çok severdi. Fakat Müslümanları diğerlerine tercih ederdi.*” Buna rağmen Tokta Han Budist olarak ölmüştür. Kaynaklar onun Bediu'l-Hasen adında bir oğlunun olduğu ve Müslüman olan bu prensin: “*kendisine mülk ve saltanat müyesser olursa ülkede İslam'dan başka hiçbir şeye müsaade etmemeye söz verdiğini*” yazar. (Kitapçı, *a.g.e.*, II, s.184–185.)

<sup>1991</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.97.

<sup>1992</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.97–98.

<sup>1993</sup> Cenevizli Bruscarel de Gisalf gibi Argûn onu sarayında görevlendirilmiş elçi olarak ta kullanmıştır. Bkz. aynı bölüm “Katolik Dünyasıyla İlişkiler”.

Hûlâgû arasındaki şiddetli mücadelede bir hafifleme görülmüştür. Müslüman Ahmet Tekudâr'ın iki yıl kadar süren kısa saltanatı yıllarında Altınordu ile herhangi bir menfi veya müspet bir ilişki hakkında kaynaklarda herhangi bir malumat yoktur. Gâzân Han döneminde ise hanlar arasında roller değişmiş İlhanlı tahtında Müslüman Gâzân Han varken, Altınordu tahtında Budist Tokta Han bulunuyordu.<sup>1994</sup> Gâzân Han dönemine kadar İlhanlı-Altınordu arasındaki silahlı mücadele tamamen durmuş değildi. Tokta Han da takriben 1301 yılında Derbend geçidinden geçerek bir istila teşebbüsünde bulundu. Oldukça kolay bir şekilde bertaraf edilen bu teşebbüs, bazı yerel emirlerin Gâzân Han'a tabi olmalarıyla neticelendi.<sup>1995</sup> Tokta Han emriyle gönderilen 325 kişilik bir heyet 21 Ocak 1303 tarihinde Gâzân Han'a geldi. Bu heyetin başkanı olan İsa Gürkan bütün Kafkas ülkesinin terk ve teslimini, Hûlâgû'nun ortaya çıkmasına kadar Altınordu hükümdarlarının burada hâkimiyet tesis etmelerine dayandırarak Gâzân Han'dan istedi. Bu istekle Gâzân Han'ın karşılıklarına çıkmalarının sebebi, onun Suriye'de ve şark bölgesindeki sıkıntıları ve mücadelesi ile Tokta Han'ın Gürcüleri kışkırtarak İlhanlı üzerine salma teşebbüsü idi.<sup>1996</sup> Gâzân Han askeri durumun tehlikeli olmasına rağmen fikrini değiştirmedii. Tokta Han'ın gönderdiği heyeti, azaların çokluğu nedeniyle alay ederek reddetti.<sup>1997</sup>

Gâzân Han'ın 17 Mayıs 1304 Pazar günü 30 yaşında olduğu halde Rey'de ölümüyle veliahdı kardeşi Olcâyâtû Han İlhanlı tahtına geçti (19 Temmuz 1304). Bu sırada Altınordu tahtında oturan Tokta Han'ın İlhanlıya karşı olan siyaseti değişmedi. Zira Altınordu Hanları bu güzel toprakların İlhanlılar elinde bulunmasını hiçbir zaman kabul etmek istemiyorlardı. Bu amaçla Tokta Han Olcâyâtû'ya daha saltanatının başında bir heyet göndererek sulh istemiş ise de,<sup>1998</sup> dört yıl sonra 2 Ağustos 1308'de Altınordu askerleri İlhanlı topraklarına girmişti. Buna karşı Çoban Gürcistan içinden geçerek Derbend'e gelmiş, Kur kenarında aldığı tedbirler ve Gâzân döneminde bu bölgede yapılan istihkâmlar sonucu Altınordu birlikleri bir sonuç

<sup>1994</sup> Kitapçı, *a.g.e.*, I, s.184.

<sup>1995</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.113.

<sup>1996</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.113.

<sup>1997</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.114.

<sup>1998</sup> Bu elçilik heyetinin gelişyle ilgili Kâşânî şu bilgiyi verir: 9 Camaziyel'ula 704 (8 Aralık 1304) Çarşamba (O tarih Salıya geliyor) günü Cuci ulusundan Kıpçakbaşı ülkesi padişahı Tokta'nın huzurundan elçiler geldi. Başlarında barış salah ve uzlaşma arayan Emir Nohaday vardı. (Kâşânî, *a.g.e.*, s.82.)

alamamıştır.<sup>1999</sup> Bu durum Tokta'yı yeni bir elçilik heyeti göndermeye sevk etti. Bu heyet 30 Mayıs 1310 tarihinde Sultaniye'ye vardı.<sup>2000</sup> Bu sırada Tokta Han'ın ölmesi ve yerine Özbek Han'ın<sup>2001</sup> (1313- 1341) geçmesiyle Altınordu'nun Kafkasya üzerindeki haklarını istemek üzere Olcâytû Han'a yeni elçiler gönderildi.<sup>2002</sup> Tabiatıyla Olcâytû bu isteği reddetti. Özbek Han bu isteğinin zorla kabul olmayacağını bildiğinden, Olcâytû'nun da buna boyun eğmeyi hiç düşünmediğinden, Altınordu Han'ı Olcâytû gözünde var olan kötü imajı silmeyi gerekli gördü. Bu amaçla özür için 11 Mayıs 1314 tarihinde Olcâytû'ya başında Uygur Türklerinden Keyhâtu'nun başkanlığında bir elçilik heyeti gönderdi.<sup>2003</sup> Bol hediyeler götürülen bu heyet aradaki münasebetleri bir dereceye kadar düzeltmeye gayret gösterdi.<sup>2004</sup> Böylece Altınordu devleti bu tarihten itibaren İlhanlılardan herhangi bir mülkiyet iddiasında bulunmamışlardır.<sup>2005</sup>

Olcâytû döneminde bu olaydan sonra İlhanlı-Altınordu ilişkileri daha dostane geçmiş bu olumlu hava Harzem ve Mazenderan'da ortaya çıkan olaylar yüzünden bozulmuştur. Olcâytû Han Kaydu sülalesinden Baba Oğul'un yaptığı tahribattan ötürü Özbek Han'ı suçlamıştı. Özbek Han'ın bu konuda bir gayreti olmadığından böyle bir ithama üzülmüş, Olcâytû'ya elçilik heyeti göndermiş ve kendi tarafından olmadığını beyan etmiş, eğer bu işte Olcâytû'nun parmağı varsa da onu da tehdit etmiştir.<sup>2006</sup> Bu olay<sup>2007</sup> kısa süre de olsa iyi giden İlhanlı-Altınordu ilişkilerine zarar

<sup>1999</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.114–126.

<sup>2000</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.124.

<sup>2001</sup> Tokta Han'ın ölmesinden sonra Altınordu emirleri onun çocuklarını tahta geçirmek istiyorlardı. Kâşânî, Emirlerin Özbek Han'ın başa geçmesini istememelerinin sebebini şöyle hikâye eder: “*Bunun sebebi emirlerden Müslüman olmalarını istemesiydi. Emirlerin başı: Ey sultan sen bizden Müslüman olmamızı isteme, bunun yerine itaat ve baş eğiş dile. Çünkü bizim Cengiz Han yarasından ve yeysunundan şikâyetimiz yok. O halde niçin bizi Arapların köhne şeriatına davet ediyorsun? dedi. Özbek adamı oracıkta öldürdü.*” (Kâşânî, *a.g.e.*, s.78.)

<sup>2002</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.179; Özbek Han'ın Olcâytû'dan istediği şeydu: “*Sen Aka'sın ben de İni (Moğolcada Aka büyük ağabey, İni küçük kardeş demektir). Aramızda uzlaşma ve saadet yolu geçerlidir. Eğer askere ihtiyacın olursa dilediğin kadar gönderirim. Ama İran ülkesinin şehir ve topraklarında Mengü Han'ın hükmü gereği bize ait olan her şey adamlarımıza verilsin, kapalı yollar açılsın... Elçilerimiz ve seyyahlar fayda elde etmek için karşılıklı gidip gelsinler.*” (Kâşânî, *a.g.e.*, s.179–180).

<sup>2003</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.197.

<sup>2004</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.197.

<sup>2005</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.127.

<sup>2006</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.205–206.

<sup>2007</sup> Kâşânî bu olaya geniş yer vermiş ve uzun uzun anlatmıştır. Daha geniş bilgi için bkz. Kâşânî, *a.g.e.*, s.204–206.

vermiştir. Buna karşı Altınordu'nun Memlûklü ile olan müttefiklikleri devam etmiştir.<sup>2008</sup>

Olcâytû'dan sonra oğlu Ebu Said döneminde Özbek Han 1322 yılında müttefikleri Memlûk sultanı el-Meliku'n-Nâsır'a karşı birlikte hareket etme teklifinde bulunmuştur. Ancak o dönemde İlhanlı-Memlûklü arasında sulh bulunduğundan el Melikü'n-Nâsır Özbek Han'ın bu teklifini reddetmiştir.<sup>2009</sup>

Özbek Han'da İlhanlılara karşı yalnız hareket etme kararı alarak 1335 yılında Derbend'e taarruza geçmiştir.<sup>2010</sup> Fakat bu harp devam ederken Ebu Said oldukça ani bir şekilde 30 Kasım 1335 tarihinde rivayete göre hanımı Bağdad Hatun'un yeğeni Dilşad Hatun'a teveccüh gösterdiğinden dolayı Bağdad Hatun tarafından zehirlenerek öldürülmüştür.<sup>2011</sup> Ebu Said'in ölümüyle İlhanlı tahtı boşalmış, iç karışıklıklar yaşayarak İlhanlı devletinin yıkılmasıyla da İlhanlı-Altınordu arasındaki husumet böylece bitmiştir.

Genel hatlarıyla baktığımız zaman İlhanlı-Altınordu ilişkilerinde görülen temel politikadaki ihtilaflardan dolayı Batu Han'ın ölümüyle başlayan bir husumet hâsıl olmuştur. Bu düşmanlığın sebeplerine bakıldığı zaman temelde dini sebepler, Cuci ulusunun hakları ve Azerbaycan sorunu, Büyük Han seçimindeki ihtilaflar, Hûlâgû'nun batı seferinde Batu'yu temsil eden prens ve askerlere kötü davranılması, Harzem bölgesindeki sorunlar gibi ihtilafların her biri veya bazıları dönem dönem ön plana çıkarak İlhanlı-Altınordu siyasetinde belirleyici olmuştur. Müslüman olan Berke döneminde en şiddetli şekilde görülen bu mücadelenin temelinde dini sebepler olduğunu belirtmiştik. İlhanlı-Altınordu mücadelesine Hûlâgû açısından bakıldığında Cengiz Han tarafından Cuci ulusuna verilen geniş haklar ve bir taraftan da yeni bir devlet kurmak isteyen Hûlâgû'nun Altınordu gölgesinde kalmak istememesi; başta var olan Batu Han ve onun varlığıyla olan çekincenin ölümüyle kalkması, yerine geçen ve Hûlâgû gözüyle Müslüman olarak Cengiz yasalarına ve inancına ihanet<sup>2012</sup> eden Berke Han'ın tahta geçmesi onun nazarında bu ulusa verilen hakların

<sup>2008</sup> Kâşânî, *a.g.e.*, s.239.

<sup>2009</sup> Spuler, *a.g.e.*,s.138.

<sup>2010</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.143.

<sup>2011</sup> İbn Battûta, *a.g.e.*, s.168.

<sup>2012</sup> İlhanlılar da yıllar sonra tahta geçen Ahmet Tekûdâr zamanında da görüyoruz. Altınordu'ya İslamiyetin girişinin üzerinden o kadar sene geçmesine rağmen Özbek Han'ın seçilmesinde yaşanan, Kâşânî'nin aktardığı bizimde bahsettiğimiz olay da bu mahiyettedir

tanınmaması için yeterli sebep olmuştur. Talep edilen bu hakların dışında Hûlâgû'nun Bağdat'ta yapmış olduğu katliam ve Halifenin öldürülmesi Berke Han tarafından üzüntüyle karşılanmış ve Hûlâgû'ya nefret duymasına sebep olmuştur. İlhanlı Altınordu ilişkilerinde dinin rolünün büyüklüğü ortadadır. Berke Han ve Tokta Han'a kadar onu takip eden halefleri Müslüman iken İlhanlı hanları Gayr-i Müslim, İlhanlı Hanları İslamiyet'i kabul ettiğinde de Gâzân Olcâytû dönemlerinde Altınordu Hanı Tokta Gayr-i Müslim idi. Müslüman olan Özbek Han ise başta Tokta'nın kemikleşmiş Altınordu siyasetini devam ettirmek durumunda kalmış, hatasını anlayınca Olcâytû'dan özür dileyerek barış yapmışlar. Fakat Harzem bölgesindeki bazı olaylar sebebiyle Olcâytû haksız olarak Özbek Hanı suçlamış ve iki ülke arasındaki ilişkiler tekrar gerilmiştir. Buraya kadar değindiğimiz siyasi olaylara baktığımızda İlhanlı-Altınordu ihtilafının temelinde din faktörünü görmek mümkündür.

## 4.2. Hristiyan Dünyası İle İlişkilerinde İlhanlıların Dini Siyaseti

### 4.2.1. Katolik Dünyası ile İlişkiler

Moğolların Hristiyan batı dünyasıyla münasebetleri, Cengiz Han'ın batı seferinin devamı niteliğinde olan, ünlü generallerinden Cebe ve Söbütey Noyanların 1218–1223 yılları arasında yaptıkları, Kafkasya ve Güney Rusya akınları ile başlamıştır.<sup>2013</sup> Ancak başta papalık olmak üzere diğer Avrupa devletlerinin büyük bir kısmını ilgilendiren hadiseler, Batu Han'ın 1236–1242 yılları arasında yapmış olduğu Avrupa seferi ile yüzyılın en önemli meselelerinden biri haline gelmiştir.<sup>2014</sup> Batu Han ilk olarak İdil Bulgarlarına karşı sefer düzenlemiş, 1237'de başkent Bulgar fethedilmiş, akabinde de diğer şehirleri peş peşe alarak, Avrupa seferinin ilk safhası, Rusların büyük kısmının hâkimiyet altına alınmasıyla sonuçlanmıştır. Bu hareketin ikinci safhası 1238–1239 yıllarındaki seferler neticesinde Kıpçak bölgesindeki

<sup>2013</sup>Cüveynî, *a.g.e.*, s.187. Daha Geniş Bilgi için bkz. D'ohsson, *a.g.e.*, s.142–146; Roux, *Türklerin Tarihi*, çev.Galip Üstün, İstanbul 1997, s.162–163.

<sup>2014</sup> *Moğolların Gizli Tarihi*, s.270.



Kumanların ve Başkurtların itaati altına alması ile neticelenmiştir. Böylece Batu daha batıdaki ülkelere sefer düzenleme imkânı bulmuştur. Batu Han ilerlemeye devam ederek Polonya ve Macaristan'ı da alarak Almanya sınırına kadar dayanmıştır. Bu mücadeleler sırasında Doğu ve Orta Avrupa devletlerinin Moğollar karşısında hiç varlık gösterememiş olmalarında Papa ve kralların aczi ve yerli halkın Moğollardan korkması da etkili olmuştur.

Tehlikenin bu kadar yaklaşmasından sonra Papa IX. Gregois'in yardım çağrıları<sup>2015</sup> kısmen itibar görmüş ve Moğol kuvvetlerine karşı Polonya, Macaristan ve Alman krallarının ortak çabaları da mağlubiyetlerini engelleyememiştir.<sup>2016</sup>

Bu dönemde Avrupa'nın durumu Batu Han için büyük bir şans ve fırsat oluşturuyordu. Çünkü Avrupa'da bir birlik olmadığı gibi bazı önemli sürtüşmeler mevcuttu. Öncelikle Alman imparatoru II. Frederik ile Papa IX. Gregor kavgalı idiler. Papa İtalya'yı Cermen işgalinden kurtarmak ve ruhani hâkimiyetini tanımayan Alman İmparatoru II. Frederik'i tahtından devirmek için halkı ve bütün Hristiyanları onun aleyhinde isyana teşvik ediyordu. Alman İmparatoru çıkan bu isyanları bastırmakla uğraştığından Macaristan'da var olan Moğol tehlikesine karşı yeterli hazırlıkta bulunamıyordu. Bu amaçla kayınbiraderi olan İngiltere Kralına müracaat ederek ondan yardım istiyordu.<sup>2017</sup> Buna mukabil kendisinden yardım bekleyen Macar Kralı Bela'ya da “*İtalya işlerini bitirdikten sonra yardımına gelirim*” diyerek

<sup>2015</sup> Moğol istilası başladığı zaman Papa IX. Gregor, mukaddes harp ilan etmişti. Bu beyannamede şöyle diyordu: “*Fikrimi inatçı ve dehşetli meseleler meşgul etmektedir. Mukaddes toprakların hazin halleri, kilisedeki ihtilaflar ve Doğu Roma İmparatorluğunun keder veren hali... Fakat itiraf edeceğiz ki, Tatar istilası yanında bunlar bir hiçtir. Zira Tatarlar tarafından Hristiyanlık adının silineceği fikri, bu dehşetli fikir, bizim kemiklerimizi kırıyor ve şevkimizin iliğini kurutuyor. Bedenimizi zayıflatıyor, kuvvetimizi mahvediyor ve bize o kadar ızdırap veriyor ki ne yapacağımızı bilmiyoruz.*” (D'ohsson, a.g.e.,s.214.)

<sup>2016</sup> Yuvalı, “Hristiyan Dünyası”, s.269.

<sup>2017</sup> II. Frederik İngiltere Kralına yazdığı mektubunda olaya bakışı ve yorumlayışı dikkat çekicidir. O şöyle yazıyordu: “*Eğer Tatarlar Prusya'ya girerlerde burada bunları tevkif etmeye kâfi asker bulamazlarsa, diğer Avrupa devletleri de çok geçmeksizin ilahi adaletin kaldırdığı bu fırtına karşısında kalacaktır. Çünkü dünya günah ile dolu ve insanlar arasında bir merhametsizlik hüküm sürmektedir. Tatarlar henüz civar memleketlerde iken mukavemete sizde yardım ediniz. Zira Tatarlar bütün Batı'yı fethetmek, Hristiyan adını yeryüzünden kaldırmak için geliyorlar. Fakat biz umarız ki Mesih'in lütuf ve yardımlarıyla - şimdiye kadar bu yardımları sayesinde bütün düşmanlarımıza galebe çaldık- Tataristan'dan kalkıp gelen bu Tatarlar Batı'da karşılarında mühim kuvvetler görecekler ve kibirleri kırılarak Tataristan'a dönüp gideceklerdir.*” (D'ohsson, a.g.e., s.215.) O dönemde Avrupa'da Moğol tehlikesini ifade eden bir dizi mektup hakkında bakınız. *Historia Diplomatica Friderici Secundi*, V. Nesr J.L.A. Huillard Breholles, Paris 1852–1861, s.360–841,921–985.

teselli ediyordu.<sup>2018</sup> Ancak Batu Han Büyük Moğol Hanı Ögedey'in ölümüyle Avrupa'nın içinde bulunduğu bu fırsatı değerlendirmeden geri dönmek durumunda kaldı. Ögedey Han'ın ölümüyle Katolik dünyası ve Batı Avrupa Moğol istilasından kurtulmuş oldu.

Papalık ve Avrupa devletleri, İtalya sınırlarına kadar dayanan ve Hristiyanlığı tehdit eden Moğol tehlikesine karşı ne yapması gerektiğini, batıya doğru gidildikçe daha tehdit edici şekilde yaklaşmakta olan bu tehlikeyi hangi şekilde önleyebileceklerini düşünmeye ve müzakere etmeye başladılar.<sup>2019</sup> Bu ve buna benzer birçok sorunları düşünmek için olağanüstü bir çaba harcayan Papa IV. İnnocent'in çağrısıyla yüz elli civarında piskopos, özellikle Fransa'dan, İspanya'dan, İngiltere'den, İtalya'dan ve Almanya'dan gelerek Fransa'nın Lyon şehrinde 28 Haziran 1245 tarihinde toplantı düzenlemişlerdir.<sup>2020</sup>

Moğol saldırılarına karşı koyamayan Papalık ile Avrupa'nın büyük devletleri çare olarak bu konsilde alınan kararlara ümit bağlamışlardır. Bu toplantıda alınan kararlar arasında; Moğollar ile diplomatik ilişkilerin kurulması, onları tanıyarak Hristiyanlık dinine kazandırmanın yollarının araştırılması, Hristiyanlığı gerek Moğollardan ve gerekse Müslümanlardan korumak için yollar ve vasıtalar aranması, Moğolların Hristiyanlaştırılmasından sonra Müslümanların karşısına çıkarak tehlikeyi kökünden halletmek için çeşitli sebepler aranması yer alıyordu.<sup>2021</sup>

Kendi içerisinde herhangi bir ittifak ve yardımlaşmayı tesis edemeyen Katolik dünyası, Moğol tehdit ve tahakkümüne karşı çaresizce iki asırdır Avrupa'da var olan ve herkes tarafından bilinen Papaz Johannes efsanesine inanarak onu tekrar tahayyül ederek kendilerini kurtarıp, imdatlarına yetişecek biri olarak efsaneyi yeniden canlandırıyor ve ondan yardım bekliyorlardı.<sup>2022</sup> Ancak hiçbir zaman

<sup>2018</sup> D'ohsson, *a.g.e.*, s.215.

<sup>2019</sup> Ligeti, *a.g.e.*, s.91.

<sup>2020</sup> Mehmet Aydın, *Hristiyan Genel Konsilleri ve II. Vatikan Konsili*, Konya 1991, s.32.

<sup>2021</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.248; D'ohsson, *a.g.e.*, s.216–217; Ligeti, *a.g.e.*, s.91; Ayan, *a.g.m.*, s.583. Konsilde yukarıda söylediğimiz kararların dışında, 1244 de Kudüs'ün Müslümanlar tarafından işgalinden sonraki tehditkar durumundan, din adamlarının ahlaken gevşekliğinden ve Greklerin İstanbul'a doğru ilerlemelerinin Latin İmparatorluğu için ortaya koyduğu tehlikeden de bahsedilmiştir. (Aydın, *a.g.e.*, s.32.)

<sup>2022</sup> Batı da XI. yüzyıl başlarında Kereit Hanının Hristiyanlığı kabulünden beri bir "*Rahip Johannes Efsanesi*" dilden dile dolaşıp duruyordu. Bu inanışa göre; Uzak Doğu'da Hristiyan bir kral zuhur edecek, Batı'nın yardımı olsun olmasın İslam ülkelerini ele geçirecek ve Müslümanları Hristiyan

Avrupalıların ve Haçlıların tasavvur ettikleri şekilde bir rahip veya Kral Johannes gerçekten var olmamıştır. Katolik dünyasını ümitlendiren bir başka husus da Moğol hükümdarlarının Hristiyanlığı kabul ettiklerine veya en azından sempati duyduklarına dair söylentilerdi. Bu şayialar üzerine Moğolları Hristiyanlığa kazandırmak, Moğol hanlarını adeta rahip Johannes rolüne koymak gibi bir fikre kapılmışlardır. Moğollar arasında bazı Nasturiler'in bulunması ise bu fikri kuvvetlendirmiştir.

1245–1260 yılları arasında Lyon konsilinde alınan kararlar doğrultusunda Papalık ve diğer büyük Avrupa devletlerinin elçileri büyük hanlık merkezi olan Karakorum başta olmak üzere Moğol temsilcilerinin buldukları merkezleri ziyaret etmişlerdir. Katolik dünyası, Moğollar hakkındaki bilgilerini umumiyetle göndermiş oldukları elçilerden aldıkları gibi Şark Hristiyanları olarak adlandırılan Kafkasya'daki yerli Hristiyanlar ile Ortadoğu'daki Haçlılardan ve kısmen de Bizans'tan temin ediyorlardı. Moğollar hakkında Hristiyan dünyasına bilgi aktaran bir diğer kaynak da Moğolların önünden kaçarak, batıya sığınmış mültecilerin nakletmiş olduğu bilgilerdir. Bu bilgiler arasında en güvenilir olanı şüphesiz elçilerin getirmiş olduklarıdır. Ancak Şark Hristiyanları Moğollar hakkında objektif düşünememişler ve onları kendi menfaatleri doğrultusunda değerlendirmişlerdir.<sup>2023</sup>

Papa IV. Innocent'in Moğollar ile münasebet kurmak için gönderdiği ilk elçi Portekizli Fransisken Rahibi Lorenz d'Orta idi. Lorenz'in Moğollara vermekle yükümlü olduğu Papa'nın mektubu Lyon Konsilinin toplanmasından kısa bir süre önce 5 Mart 1245 tarihinde Lyon şehrinde yazılmıştır.<sup>2024</sup> Lorenz yola bir heyetle çıkmış ve kendisi de bu heyete başkanlık etmiştir. Görevi Suriye üzerinden İran'a varıp buradaki Moğol yöneticisine mektubu vermektir.<sup>2025</sup> Fakat Lorenz'in seyahati hakkında bu mektubun dışında fazla bir şey bilinmemektedir.

---

yapacaktır. (Ayan, *a.g.m.*, s.581–583.) Papaz Johannes Efsanesi hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ligeti, *a.g.e.*, s.295–310.

<sup>2023</sup> Yuvalı, “Dinlere Bakış”, s.546.

<sup>2024</sup> Bu mektup Mosheim tarafından neşredilmiştir. (*Historia Tatarorum ecclesiastica*, Helmstadt 1941,s.43–45). Papa mektubunda onu legotları ile birlikte Türkiye, Yunanistan ve Suriye bölgelerine tayin ettiğini belirtmektedir. Lorenz kendi isteğiyle uzak yakın birçok bölgelere seyahat etmiştir. Lorenz muhtemelen 1257 yılında ölmüştür. (Ayan, *a.g.m.*, s.583.)

<sup>2025</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.17.

Moğollara gönderilen ikinci elçi Karpini'dir.<sup>2026</sup> Polonyalı Benedict ve Stephan Van Böhmen de onun heyetinde bulunuyordu. Karpini'ye verilen mektup da 5 Mart 1245 tarihli olup, aynı şekilde Lorenz'in mektubu gibi Lyon'da yazılmıştır.<sup>2027</sup> Karpini de Fransisken Rahibi olup 16 Nisan 1245'te Lyon'dan Moğolistan'a hareket etmiş ve 1247'de geriye Papa'nın yanına dönmüştür.<sup>2028</sup> Karpini'nin seyahat notlarının önsöz kısmı, elçiliğinin amaçlarını, Avrupa'nın içinde bulunduğu dehşeti ve Papa'nın Hristiyanlık adına Müslümanlara karşı Moğollarla işbirliği yapma teşebbüslerini net bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu önsözde Karpini şöyle demektedir: *“Papa tarafından Moğollarla diğer Doğulu uluslara elçi olarak yollanan Fransisken tarikatından Plano Karpini, bu seyahatnameyi eline alıp okuyan bütün Hristiyan inançlılara, dünyevi ve uhrevi hayatlarında Allah'ın azabından merhamet diler. Peygamberimiz İsa'nın ve Allah'ın düşmanlarına karşı onlara zafer niyaz eder.*

*Doğuda yaşayan Moğollarla ve diğer uluslara elçi yollamak düşüncesinde olup bunu bize ve diğer saygıdeğer kardinallere bildiren Papa, elçi olarak gidilecek ulusun tercihini bize bıraktığından dolayı biz, onun emriyle ilk önce Moğollara seyahat etmeye karar verdik. Bunun nedeni yakın bir gelecekte Moğollar tarafından kilisemize yönelecek olan tehlikelerden korkmamızdır. Moğollar veya diğer uluslar tarafından öldürülmekten, ömür boyu esir kalmaktan, açlıktan, susuzluktan, soğuktan, sıcaktan, kötü muamele görmekten, gücümüzün ve sağlığımızın yetmeyeceğinden korktuğumuz halde yılmadan, cesaretle papanın emrini yerine getirerek, en ufak bir şekilde de olsa Hristiyanlığa faydalı olmaya çalıştık. Ölümü ve tutsaklığı bir tarafa bırakırsak, önümüze çıkan engeller gerçekten de inanılmayacak kadar büyüktü. Amacımız en azından Moğolların gerçek niyet ve planlarını öğrenip, bunları Hristiyanlara bildirerek, ani bir saldırı durumunda, geçmişte olduğu gibi hazırlıksız yakalanmalarını önlemeyi sağlamaktı. Çünkü insanlarımız geçmişte*

<sup>2026</sup> Her iki elçilik heyeti zaman zaman birbirleriyle karıştırılmakta ve Lorenz Karpini'nin heyetinden biri olarak gösterilmektedir. (D'ohsson, *a.g.e.*, s.226.)

<sup>2027</sup> Karpini'ye yazılan bu mektup üzerine Dr. Risch doktora çalışması yapmış ve bir metnini yayınlamıştır. (Ayan, *a.g.m.*, s.583). Papa'nın bu mektubu Güyük Han'ın ona vermiş olduğu cevabî mektup da Karpini'nin seyahatnamesinin baş tarafında yayınlanmıştır. Mektupların tam metni için bkz. Plano Karpini, *a.g.e.*, s.18–21.

<sup>2028</sup> Karpini, *a.g.e.*, s.15.

yapmış buldukları günahların cezasını çekmek üzere büyük bir yenilgiye ve insan kaybına uğramışlardı.

*Onların ülkelerinde bir yıl ve dört aydan daha uzun süre bazen yalnız başımıza, bazen de refakatçilerin eşliğinde yolculuk yaptık. Aralarında yaşadığımız kadar kendi gözlerimizle şahit olduklarımızı veya esir düşerek onların içinde yaşayan Hristiyanlardan edindiğimiz güvenilir bilgileri sizlere en gerçek bir şekilde ve yazılı olarak aktarıp, uyarıda bulunmak istedik. Sizlerden bu uyarılarımızı samimi olarak dikkate almanızı bekleriz. Filhakika her şeyi tam olarak araştırıp, malumat toplamamız için papa bize talimat vermişti. Biz de tarikatımızın üyesi olan yol ve kader arkadaşımız tercümanımız Benedict de Polen ile beraber, bu emri en iyi şekilde yerine getirmeye çalıştık.”*

Papa Ortadoğu’daki Hristiyanlığı kurtarmak için, Moğolistan’daki Büyük Han’a elçiler gönderiyordu. Karpini başkanlığındaki heyet nihayet meşakkatli bir yolculuktan sonra Karakurum’a ulaştı ve Güyük Han’ın tahta çıkış törenlerine de şahit oldu.(1246)<sup>2029</sup>

Elçinin ifadesinden anlaşıldığına göre Güyük Han’ın karargâhındaki danışmanları arasında birçok Nasturi Hristiyan papazı da bulunmaktaydı.<sup>2030</sup> Güyük papalık elçilerini nazikâne ve dostça bir şekilde ağırlamakla beraber, kendisine teklif edildiği gibi Hristiyan olmayı asla kabul etmedi. Üstelik papaya cevaben kaleme aldığı mektupta, papanın diğer bütün Hristiyan hükümdarlarla beraber itaat etmek üzere yanına gelmesini emrediyordu. Karpini Moğolistan’dan döndükten sonra Güyük’ün cevap mektubunu okuyan papanın bütün ümitleri suya düşmüş ve ittifak teşebbüsleri hakkındaki cesareti de kırılmıştı. Seyahat ve elçilik raporunda Moğolların niyetlerini ayrıntılı bir şekilde anlatan Karpini, onların dünyayı fethetmek ve bütün hükümdarlara baş eğdirmekten başka bir şey düşünmediklerini de ilave ediyordu.<sup>2031</sup>

Her şeye rağmen papa teşebbüslerinden vazgeçmek niyetinde değildi. Papa üçüncü elçi heyetini Dominik tarikatından seçti. Heyet dört kişilik olup, heyetin

<sup>2029</sup> Karpini, *a.g.e.*, s.121–123

<sup>2030</sup> Karpini, *a.g.e.*, s.129–131; Spuler, *a.g.e.*, s.221. O dönem birçok İslam kaynakları da bunu doğrulamaktadır. Mesela Cüveynî Güyük Han’ın Hristiyan vezir ve danışmanlarından bahsederek onların isimlerini de verir. (Cüveynî, *a.g.e.*, s.234.)

<sup>2031</sup> Ayan, *a.g.m.*, s.584.

başkanı Lombardiyalı Ascelin(Anselm)'dir.<sup>2032</sup> Elçilik heyetindeki diğer kişiler ise heyetin vakanüvisliğini yapan Simon Van Saint-Quentin, Alberet ve Aleksandır idi.<sup>2033</sup> Elçinin görevi papalık mektubunu rastladıkları ilk Moğol karargâhına teslim etmek ve Moğol şehzade ve kumandanını bundan sonra hiçbir Hristiyan'ı öldürmemeleri konusunda uyarmaktı.<sup>2034</sup>

Bu heyet Temmuz 1245'te yola çıktı ve 24 Mayıs 1247 tarihinde Baycu Noyan'ın Tebriz'deki karargâhına ulaştı. Elçilik heyeti Moğollar tarafından hoş karşılanmadığı gibi, üç defa da ölüm tehdidiyle karşılaştı. Elçilik raporundan anlaşıldığına göre Ascelin Baycu Noyan'ı iğrenç ve nefret verici bulmuştur. Baycu Noyan inançsız,<sup>2035</sup> danışmanları da Müslüman oldukları için papanın elçilerini kötü karşılamışlardı.<sup>2036</sup>

Katolik dünyasında papalığın dışında Moğollar ile siyasi ve diplomatik ilişkiler kurma çabasına Fransa Kralı IX. Louis te katılmıştır. Papa kendisini elçilik heyetlerinin faaliyetleri hakkında bilgilendirdikten sonra 1248'de İslam'a karşı Haçlı seferleri yapmak için Güney Fransa'dan gemiye binerek ertesini kış IX. Louis, Kıbrıs'ta karargâh kurdu. Gelişinden kısa bir süre sonra Kıbrıs Kralı Heinri Ermeni saray nazırı Simbat'dan aldığı 7 Mart 1248 tarihli mektup hakkında onu bilgilendirdi.<sup>2037</sup> Bu mektupta Moğollar arasında Hristiyanlığın yayılmasından bahsediliyor ve kısa zaman önce de bizzat Han'ın Hristiyan olduğu haberi veriliyordu.<sup>2038</sup> Böylece Moğollar içindeki Hristiyanlar ve onlara meyilli olan Moğol

<sup>2032</sup> Ascelin'i Moğollar kendilerine karşı saygısız tutumundan dolayı öldürmek istemişler; ancak Baycu'nun altı karısından büyük olanı –Hristiyan olması muhtemel- onu engellemiş muhtemelen Hristiyan emirlerden birinin tehdit ve uyarmasıyla Baycu öldürmekten vazgeçmiştir. (Saint-Quentin, *a.g.e.*, s.76-77)

<sup>2033</sup> D'ohsson, *a.g.e.*, s.225.

<sup>2034</sup> Bu elçilik raporunun aslı kaybolmuştur ve bize sadece Vincenz von Beauavis'in aktardığı bir alıntı kalmıştır. Bu alıntı çok önemli bilgiler içermekle beraber Baycu ve Kaan'ın bu iki mektubu ihtiva etmesi açısından önemlidir. Vincenz'in kaybettiği bu bilgileri muhtemelen elçilik heyetinin bir mensubu ve raporun yazıcısı olan Simon van Saint-Quentin'den almıştır.(Ayan, *a.g.m.*, s.584.) Bu eser Türkçeye tercüme edilerek yayınlanmıştır. Simon de Saint-Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245–1248*, Haz. Tufan Karasu, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya, 2006.

<sup>2035</sup> Baycu Noyan, Memlûk kaynaklarından Nüveyri'ye göre Müslüman olmuştur. Müellif onun Müslüman geleneklerine göre yıkanıp defnedilmek istediğini zikreder. (Nüveyri, *Nihayetü'l Ereb*, XXVII, s.384.)

<sup>2036</sup> Saint-Quentin, *a.g.e.*, s.76-77; Ayan, *a.g.m.*,s.585.

<sup>2037</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.18.

<sup>2038</sup> Barthold, *Türkistan*, s.550–531.

beyleri İslama karşı Katolik dünyasıyla bir ittifak kurmak için ellerinden gelen gayreti göstermeye başladılar.

Hristiyanlığa karşı sempatisi olan Moğolların İran ve Azerbaycan komutanı Elçigiday Noyan 1248 Mayısında Fransa Kralı IX. Louis'e bir mektupla beraber, David ve Markus adında doğulu iki Hristiyan'ı elçi olarak yollamıştı. Elçiler 20 Aralık 1248'de Elçigiday'in mektubunu Fransa Kralına sundular.<sup>2039</sup> Bu mektup öncekilerden oldukça farklı bir tarzda yazılmıştır. Güyük Han hâlâ dünyanın sahibi olarak adlandırılıyor, ama Louis de muhteşem Kral olarak tanımlanıyordu. İtaat yerine düşmanlarına galip gelme dilekleri sunuluyordu. Devamında da bir hoşgörü dersi verilircesine şöyle devam ediyordu:

*“Dünya Kralı, Tanrının isteği üzerine Latin, Yunan, Ermeni, Nasturi, Jakabit ve Haç'a inananlar arasında hiçbir fark olmaması gerektiğini emrediyor. Onlar bizim gözümüzde bir bütündür. Bu yüzden muhteşem kraldan aralarında bir fark gözetmemesini istiyoruz.”*

Elçigiday tarafından gönderilen David ve Markus, inançları gereği yalan söyleyerek Hristiyanlığın imparatorluktaki rolünü iyice abarttılar.<sup>2040</sup> Elçiler, IX. Louis'e: *“Göyük'ün annesinin Hristiyan olduğunu, Güyük'ün kendisinin, on sekiz şehzade ve birçok asilin Hristiyanlığı kabul ettiklerini, bundan birkaç yıl önce Elçigiday'in İstavroz çıkardığını, şimdi ise Bağdat'a Harzemliler'in Hz. İsa'ya hakaret etmelerinin intikamını almak için gittiklerini”* bildirdiler.<sup>2041</sup> Böylece Katolik dünyasını İslam ülkelerine karşı ittifaka davet ederek kışkırtıyorlardı.

David ve Markus'un getirdiği haberler ve Elçigiday Noyan'ın yaptığı teklifler Fransa Kralı IX. Louis'e yüksek bir moral vermişti. Burada sadece Hristiyanlığın yayılması değil, uzun süredir papalığın arzu ettiği ve tatmin edici bir cevap alamadığı, İslama karşı ortak bir cephe kurulması da söz konusu idi. Ancak bu durum Moğol devlet politikasından ziyade şark Hristiyanlarının da bir çabası sonucu gelişen ve Güyük Han'ın ölümü ile olayın baş koordinatörü olan Elçigiday'in suçlanarak görevden alınmasıyla sonuç elde edilemeyen bir faaliyet olarak kaldı.

<sup>2039</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.333.

<sup>2040</sup> Mönke Han onların hakkında daha sonraki yıllarda Louis'e gönderdiği mektubunda *“Onlar gerçekte bir sahtekârdı.”* ifadesini kullanmıştır. Rubruk, *a.g.e.*, s.127.

<sup>2041</sup> Barthold, *Türkistan*, s.530.

Elçigiday'ın bu ılımlı tutumuna karşılık Fransa Kralı Louis bir elçilik heyeti hazırlayarak Elçigiday Noyan'a değerli hediyelerle birlikte Kutsal Haç'tan bir odun parçası gönderdi. Elçilik heyeti gizli bir mektupla beraber Kıbrıs'tan hareket etti. Dominik rahibi Andreas van Longiumeau (1249–1252) heyetin başkanlığına tayin edildi. Ona Dominik tarikatından biraderleri Johannes ve Wilhelm eşlik ediyorlardı. Elçigiday Noyan'ın yanına gelen heyet Güyük Han'a gönderildi.<sup>2042</sup> Fakat hükümdar 1248'de ölmesi üzerine heyeti Oğul Gaymış kabul etti.<sup>2043</sup>

Fransa Kralı IX. Louis, Elçigiday'a elçileri gönderdiği sıralarda Moğollarında kendilerine yardım edeceği ümidine kapılarak Mısır'a karşı bir haçlı seferine başlamış, ancak Şubat 1250'de Mansura'da yenilerek canını yüklü bir fidye karşılığında kurtarabilmişti. Göndermiş olduğu elçilik heyetini kabul eden Oğul-Gaymış Hatun da Fransa Kralının gönderdiği hediyeleri bir tür vergi olarak kabul etmiş ve cevaben yazdığı mektubunda da ağır ifadeler kullanmıştır.<sup>2044</sup>

IX. Louis Moğollardan artık fazla bir şey beklemiyor, ama Moğolların hâkimiyeti altında olan Hristiyanları unutmuyordu. Bu sırada huzuruna kendisini Batu'nun oğlu Sartak'ın resmi papazı olarak tanıtan ve Sartak'ın Hristiyan olduğunu Papa'ya bildirme emri aldığını söyleyen bir Ermeni papazı çıktı. Yeniden umutlanan Louis bir kez daha elçi göndermeye karar verdi. Bu elçi misyonerlik ve havarilik ateşiyle yanan uzun zamandan beri bu yolculuğu düşünen Fransisken Rahibi Wilhelm von Rubruk'dur.<sup>2045</sup> Rubruk, arkadaşları Bartholomeus Van Cremona ve rahip Gosset ile birlikte 7 Mayıs 1253'te İstanbul'dan hareket etti. Kral Louis Rubruk'u Sartak'a Suriye'deki Hristiyan kardeşlerinin yardımına koşması ricasını iletmek için gönderiyordu.<sup>2046</sup> Başlangıçta sadece misyonerlik faaliyetini yürütmek için gönderilen heyet, Sartak'ın Batu Han'a Batu Han'ın da Karakurum'a göndermesiyle görev sınırlarını önemli ölçüde aştı.

Rubruk Karakurum'a ulaştığında, birçok Asyalı ve Avrupalı hükümdar ve elçilerin Han'ın sarayında bulduklarına şahit oldu.<sup>2047</sup> Ancak Rubruk'un elçiliği de istenilen başarıyı elde edemedi. Fransa kralının elçisi Moğolistan'a vardığında,

<sup>2042</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.18.

<sup>2043</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.397.

<sup>2044</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.308.

<sup>2045</sup> Roux, *Moğol*, s.325–326.

<sup>2046</sup> Ayan, *a.g.m.*, s.587.

<sup>2047</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.89–90.



gerçekten de Moğol idare mekanizmasını Müslümanlara taarruza kararlı ve Haçlılarla işbirliğine hazır vaziyette bulmuştu. Fakat arada büyük bir engel vardı. Zira Moğol hükümdarı dünyada kendisinden başka bağımsız bir hükümdarın varlığını asla kabul etmiyordu. Ona göre bütün hükümdarlar, Moğolların vasalları idiler.<sup>2048</sup> Fransa kralı ise Moğolların tehdit ettiği şartlarda bir ittifak için görüşmelere oturamazdı.

Bütün bu gelişmeler de bize gösteriyor ki Katolik dünyası, ilk papa elçisinin gönderilmesinden 15 yıl sonra Moğolların dini ve siyasi görüşlerini öğrenebilmişlerdir. Bu da onlar için bir dönüm noktasını teşkil etmiş ve 1245 yılında doğuya gönderilen elçiler ve beraberindeki mektuplarda görülen ifadeler 1260 yılından itibaren değişmeye başlamıştır. Bu değişimde birçok sebepler ele alınabilir. Öncelikle Katolik dünyasının artık Moğolları tehlike olarak görmemeleri diyebiliriz. Çünkü başlangıçta papalık Plano Karpini'yi elçi olarak göndermelerindeki amaç Katolik dünyasını Moğol istilası ve tehdidinden korumak için ittifak yollarını aramaktı.<sup>2049</sup> Başka bir sebep de papalık Moğolları Hristiyanlaştırma sevdası içindeydi. Bu amaçla elçilik heyetlerinde daima misyoner rahipleri kullandılar. Ayrıca Moğol devleti sınırları içerisindeki Hristiyanlar ile Ortadoğu Hristiyanlarını koruma ve böylece onlar üzerinde dini tahakkümü kurabilmeyi Katolik dünyasını tanıma çabalarını sürdürdüler. Nitekim Ascelin'in elçilik görevi de bu doğrultudadır<sup>2050</sup>. Aynı şekilde Rubruk da İslama karşı Moğollarla ittifak yaparak Suriye'deki Haçlı devletlerini korumayı planlayıp yardım isteme amaçlı gönderilmişlerdir.

Hristiyan dünyasının bütün bu çabaları sonucu Moğolları Hristiyan dünyasına kazandıramayacaklarını ve de Moğolların Karadeniz'in kuzeyinden Avrupa'yı tehdit edemeyeceğini öğrenmişlerdi. Bu yüzden olmalı ki 1260 yılından sonra karşılıklı gidip gelen elçilerin taşıdığı mektuplardaki ifadeler önceki yıllarda gönderilenlerden farklı olmuştur. Böyle olunca da Hristiyan dünyasını yıllarca yakından ilgilendirmiş olan Memlûk meselesi ile ilgili İlhanlı teklifleri de Papa ve diğer Avrupa'daki kralların nezdinde önemini kaybedecektir.

<sup>2048</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.126–130.

<sup>2049</sup> Nitekim Karpini hazırlamış olduğu elçilik raporunun önsözünde bunu açık olarak beyan ediyor. Karpini, *a.g.e.*, s.23–24.

<sup>2050</sup> Ayan, *a.g.m.*, s.584.

Katolik dünyası Moğollara karşı dış siyasetinde ittifak çabaları gösterirken içte ise Moğollara karşı Avrupa devletlerini birleştirmeye ve ortak savunmaya davet ediyordu. Papa IV. Aleksandr Moğollar tekrar istila eder endişesiyle 1260 senesi başlarında bütün Hristiyanları birleştirmeye ve Tatarlara karşı birlikte savunmaya çağırıyor; başpapazları Avrupa'nın her tarafında bu şekilde vaazlar vermeye gönderiyordu.<sup>2051</sup> Bununla beraber Fransa'da Moğol istilasından Allah'a sığınmak üzere her ayın ilk Cumasında dualar yapılması emrediliyor, ibadetler yapıp oruçlar tutuluyor ve sadakalar veriliyordu. Hatta papa bu amaçla 1261'de Roma'da bir Genel Konsil bile toplamıştı.<sup>2052</sup> Bu tutum 1285 yılına kadar istilaya uğrayan Macar ve Polonya krallarının tahrikleriyle devam etti. Bu amaçla papalık birçok kez mukaddes harp ilan etse de Moğollarla bir savaş veya çatışma yaşanmadı.<sup>2053</sup>

Hûlâgû Han, İsmaililer ile Bağdat Abbasi Halifeliğini ortadan kaldırıp İran, Mezopotamya ve Anadolu'nun da içinde bulunduğu yeni bir Moğol devletini kurduktan sonra Suriye ve Mısır'a hâkim olan Memlûk devletine karşı yürütülen savaşta İlhanlılar, doğal olarak Hristiyan dünyasının müttefiki olmuşlardır. Katolik dünyasının II. Deşt-i Kıpçak seferinden sonra 1245'teki Lyon Konsilinde alınan kararlarla Moğollar ile ittifak kurma çabaları, Hûlâgû Han'ın önce Ayn-ı Calut, arkasından Suriye'nin kaybı ve nihayet Terek Savaşındaki başarısızlığından sonra yön değiştirmiş, İlhanlılar, Müslüman olan Memlûk ve Altın Ordu devletlerine temelde inancından dolayı düşman olan Papa ve batılı devletlerle işbirliği yapmanın yollarını araştırmıştır.

İlhanlı Devletinin kurucusu Hûlâgû Han'ın Fransa Kralı IX. Louis'e göndermiş olduğu mektuplar incelendiği zaman 1260 yılından önce Batı'ya gönderilen mektuplardan farklı olduğu görülmektedir. Bu defa Hûlâgû 1262 yılında on beş yıldan beri Moğollara yapılan ittifak teklifine evet demiştir. Yani, İlhanlı Devleti 1260 yılında Ayn-Calut savaşında yenildiği Memlûklere karşı Hristiyan dünyası ile işbirliği yapmak istiyordu. Bu amaçla Hûlâgû'nun Fransa Kralı IX. Louis'e göndermiş olduğu mektup şekil, muhteva ve kullanılan ifadeler bakımından

<sup>2051</sup> D'ohsson, *a.g.e.* s.217.

<sup>2052</sup> D'ohsson, *a.g.e.*, s.217.

<sup>2053</sup> D'ohsson, *a.g.e.*, s.217.

oldukça dikkate değer görülmektedir.<sup>2054</sup> Çünkü İlhanlı Devleti ilk defa bu mektupla Hristiyan dünyası ile diyalog kurmak istemiştir. Bu cevap mektubu ihtiva ettiği diplomatik bilgiler yanında, Moğolların siyasi maksatlarını da yansıtmaktadır. Mektupta ayrıca Cengiz Han'dan itibaren Moğolların batı yönündeki faaliyetleri sıralanmakta ve özellikle Yakınoğu'daki Müslüman devletlerden başka Fransa kralının yakın dostları olan Şark Hristiyanlarının da kendilerinin idareleri altında olduğu kaydedilmektedir.<sup>2055</sup> Hûlâgû mektubun devamında kendi başarılarından bahsetmiş, Bâtınileri yok ettiğini, Müslümanların dini merkezi olan Bağdat'ı almış olduğunu da ilave etmektedir. Ayrıca Hristiyan dünyasının en büyük düşman olarak ilan etmiş olduğu Memlûk Devletini de cezalandıracağını bildirmektedir. Mektubunda bir dostluk nişanesi olarak, haçlı seferleri sırasında Müslümanlarca esir edilmiş olan Batılı Hristiyanların hürriyetlerine kavuşmalarından da söz edilmektedir. Mektubundan da anlaşılıyor ki Hûlâgû, kendini Şark Hristiyanların koruyucusu görüyor ve Papalık ve Avrupa devletleriyle olan ilişkilerinde onları siyaset malzemesi olarak kullanıyor.

Hûlâgû'nun mektubuna Fransa Kralı IX. Louis verdiği cevabında, İlhanlıların Hristiyanlığı kabul etmelerini istemekte, Memlûkler'e karşı ittifak konusuna hiç değinilmemektedir. Hûlâgû Memlûk seferi için Papa ve Macar Kralına da mektup yazmıştır. Macar Kralı, Hristiyan dünyası ile Hûlâgû arasında aracılık yapmış, Hûlâgû ile ilgili olarak da onun vaftiz edildiğini, karısı Dokuz Hatun'un inanmış bir Hristiyan olduğunu kaydetmiştir.<sup>2056</sup>

Papa ve kralların bu konuya gerekli ilgiyi göstermemelerinin sebebi Haçlı seferlerindeki başarısızlık yanında devletlerin milli politikalarını ön planda tutmaya başlamalarıyla da izah edilebilir. Hûlâgû ise papanın çağrısıyla Haçlıların yeniden Suriye'ye çıkartma yapmasını istemekte, "*Müslüman toprakları sizinle bizim aramızda olduğuna göre onu kuşatacak ve boğacağız*" demektedir.<sup>2057</sup> 1263 yılında Memlûk Devleti'nin Suriye'deki Hristiyanları sıkıştırması üzerine Hristiyan dünyası ile İlhanlı Devleti arasında yakınlaşma daha da artmıştır.<sup>2058</sup> Hûlâgû ömrü boyunca

<sup>2054</sup> Yuvalı, "Papalık Münasebetleri", s.5.

<sup>2055</sup> Fiey, *a.g.e.*, s.18–20.

<sup>2056</sup> Yuvalı, "Dinlere Bakış", s.551.

<sup>2057</sup> Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, I, s.177–179.

<sup>2058</sup> Fiey, *a.g.e.*, s.33.

Hristiyan dünyasının bu manada yardımını beklemiş, fakat somut bir sonuç elde edememiştir.

Hûlâgû'nun ölümünden sonra, Hristiyan bir anneden doğmuş olmasına rağmen Budist inancına sahip olan Abâkâ da dış siyasetini Altın Ordu ve Memlûkler üzerinde yoğunlaştırmıştır. İlhanlı Devleti'nin tek başına Memlûkler karşısında sürekli başarısızlığa uğraması yüzünden onlara karşı Papalık ve Suriye'deki Haçlılardan destek istemişti. Bu maksatla 1267'de Papa IV. Clement'e Memlûklere karşı ittifak teklifinde bulunmuş ise de beklediği ilgiyi bulamamıştır. Fakat 1268 yılında Memlûklerin Antakya'yı Haçlılardan almaları üzerine telaşlanan Papa ve Aragon Kralı I.Jagues Memlûklara karşı ortak hareket edilmesi için Abâkâ Han'a bir proje göndermiştir. Ancak o sırada Altın Ordu ile mücadele halinde olduğu için Abâkâ cevabını geciktirmiştir.<sup>2059</sup>

Abâkâ 1270 yılında Fransa kralı IX. Louis'e gönderdiği mektubunda Filistin'deki Hristiyanlara yardım talebinde bulunmaktadır. İlhan 1271 yılında İngiltere Kralı Henri'ye de bir mektup göndermiş ise de bunlardan istediği bir sonuç alamamıştır. Buna rağmen Abâkâ Han, Memlûklere karşı ittifak teklifine devam etmiş ve 1273 yılında bu anlamda Papaya ve İngiltere Kralı I. Edward'a mektup göndermişti. Onun tarafından gönderilen iki elçi (Jean ve Jacques Vassellus) heyeti 1274 Mayıs- Haziranında Papa X.Gregoir'in huzuruna çıkıp II. Lyon Konsilinde bulunmuşlardı.<sup>2060</sup> Yine aynı elçiler 1276 Kasımında İtalya'da, sonra İngiltere'de I. Edward'ın yanında görülmüştür. Fakat Abâkâ ne papalık, ne İngiltere ne de Fransa'dan istediği desteği alamamış ve tek başına hareket etmeye karar vermiştir. Ancak Abâkâ 1271 yılından 1281 yılına kadar Suriye'ye yaptığı bütün seferleri kaybetmiştir.<sup>2061</sup> Moğolların yenilmesiyle beraber Suriye'deki Haçlı krallıkların da sonu yaklaşmış, kısa bir süre sonra da bu krallıklar ortadan kaldırılarak Hristiyan batı bu bölgeden kovulmuştur. Papa X. Gregor'un ani ölümü Abâkâ döneminde yapılması düşünülen haçlı seferini hayata geçirememiştir. Daha sonra da papanın haleflerinin çok kısa süreli bu makamda kalmaları Abâkâ döneminde de bir sonuç alınamamasında etkili olmuştur. Daha sonra papa III. Nikolaus ile beraber

<sup>2059</sup> Yuvalı, "Papalık Münasebetleri", s.6.

<sup>2060</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.351;Grousset, *a.g.e.*,s.409; Aydın, *a.g.e.*, s.33;Roux, *Moğol*, s.372.

<sup>2061</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.409.

Avrupalıların Moğol hanlarını Hristiyanlaştırma çabaları devam etmiş, papa bu misyonerlik işi için Fransisken ve Dominiken tarikatı papazlarını görevlendirmiştir.<sup>2062</sup>

1282 yılında Abâkâ Han'ın ölüp yerine Müslüman olan kardeşi Ahmet Tekudâr'ın<sup>2063</sup> geçmesiyle İlhanlıların uzun süredir devam eden ancak hiçbir dönemde önemli bir sonuç elde edemedikleri Katolik dünyasıyla olan ilişkileri bir anda kesilmiştir. Tekudâr Müslüman Memlûk devletiyle barış yapmanın yollarını aramış, Memlûkler aleyhine Hristiyan dünyası ile yapılan yazışmalara son vererek, ailesinin izlemiş olduğu ananevi siyaseti terk etmiştir.<sup>2064</sup> Hatta Abâkâ zamanında papa tarafından Moğolları Hristiyanlaştırmaları için gönderilen birçok Fransisken papazını da idam ettirmiştir.<sup>2065</sup> Tekudâr buna mukabil bir adım daha atarak Memlûk devletine barış ve müttefiklik konularını içine alan bir de mektup göndermiştir.<sup>2066</sup>

1284 yılında Ahmet Tekudâr'ın öldürülmesiyle yerine geçen Abâkâ'nın oğlu Hristiyanlara aşırı sempati duyan<sup>2067</sup> Argûn Han ile Hristiyan dünyası arasındaki diplomatik ilişkiler yeniden gündeme gelmiştir. Doğuda son Hristiyan kaleleri konumunda olan Trablus ve Akka'nın Müslümanların tarafından sıkıştırılarak zor bir durumda bulunması, Argûn'un Hristiyan dünyası ile ittifaka hazır görünmesi ve birde vaftiz edilmesi ümidini Papa'ya bildirmesi üzerine Papa IV. Nikolaus neden sonra tekrar Moğollar ile diplomatik ilişki kurmak lüzumunu hissetmiştir.<sup>2068</sup>

Bu durumu fırsat bilen ve Memlûkler'e karşı yeniden mücadeleye başlamak isteyen Argûn Han, Hristiyan dünyası ile ittifak arıyordu. Memlûkler'e karşı ortak bir taarruz teklif ediyor, Müslüman Suriye'nin Moğol ordusu tarafından istilası sırasında bir Haçlı seferi Akka veya Dimyat'ta kıyıya çıkacak, sonra sıra Suriye'nin paylaşılmasına gelince, Halep ve Şam Moğollara, Kudüs Haçlılara kalacaktı. Bu amaçla Argûn 1285'te Papa IV. Honorius'a bir mektup göndermiştir. Bu mektupta

<sup>2062</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.252.

<sup>2063</sup> Ermeni Rahip Hayton Ahmed Tekudâr'i anlatırken "*Bütün zekâsını Tatarları Muhammed'in yanlış inancına sarfediyordu*" diye yazmaktadır. (Grousset, *a.g.e.*, s.410.)

<sup>2064</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.352.

<sup>2065</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.32.

<sup>2066</sup> Bu mektup için bkz. Ebu'l-Ferec, *Muhtasar*, s.53-56.

<sup>2067</sup> Daha önce Hristiyanlık bölümünde anlattığımız gibi Papa'ya aşırı sempati duyan Hristiyan Dokuz Hatun'un yeğeni Keraitli Hristiyan Uruk Hatun'un eşi olan Argûn Han için Rahip Hayton, "*Argûn Hristiyanları çok seviyor ve yüceltiyordu. Tekudâr'in yıktığı kiliseleri yeniden yaptırmıştır*" demektedir. (Grousset, *a.g.e.*, s.411.)

<sup>2068</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.252.

Argûn Han, Tatarların atası olan Cengiz Han'ın adını anıp büyük amcası müttefiki Çin İmparatoru Kubilay Kağan'ın adını zikretmekte ve Hristiyanlığı Cengiz soyuna bağlayan bağları hatırlatmaktadır. Yine bu mektubunda annesinin Hristiyan, büyükbabası Hûlâgû, babası Abâkâ'nın da Hristiyan hamisi olduklarını bildirmiştir. Mektubunu, Kubilay Kağan'ın kendisini Hristiyanların toprağını kurtarmak ve himyesine almakla görevlendirdiğini ve ayrıca kendisinin Suriye'yi istila ederken Haçlıların çıkartma yapmasını isteyerek bitirmişti.<sup>2069</sup> Argûn Han ayrıca, *“Müslümanları Tanrı'nın, Papanın ve Kağan'ın yardımıyla kovacağız”* şeklinde bir ifade de kullanmıştır.<sup>2070</sup>

Memlûk Devletine karşı ittifak çağrısı yapmak amacıyla 1287 yılında Argûn Han Batı'ya, başkanlığını Nasturi din adamı Rabban Sauma'nın yaptığı ve aralarında rahipler ile piskoposların bulunduğu bir elçilik heyeti göndermiştir. Rabban Sauma, Karadeniz'de, Trabzon'dan gemiye binmiş ve İstanbul'a inmişti. Bizans İmparatoru II. Andronikos ile Bizans İmparatorluğunun komşu olan Selçuklu Devleti, İlhanlılara bağlı olduğundan Argûn'un elçisine büyük bir karşılama töreni yapmıştır. Ayasofya'da ibadetini yaptıktan sonra Rabban Sauma, İtalya'ya yelken açmış ve Napoli'ye çıkmıştı. Napoli'den Roma'ya gitmiş ve bu esnada Papa IV. Honorius'un öldüğü haberini almıştı.(3 Nisan 1287) Halefi henüz seçilmediğinden dolayı Sauma kardinaller tarafından karşılanmıştır. Kardinallere Moğolların Hristiyanlığı hakkında önemli bilgiler verdi<sup>2071</sup> ve dedi ki:

*“Çok sayıda papazımız Türk, Moğol ve Çinlilerin bölgelerine girdi ve onları eğitti. Bugün çok sayıda Moğol Hristiyan'dır. Aralarında vaftiz olmuş ve İsa'ya inanan kral ve kraliçelerin çocukları vardır. Kamplarında kiliseler bulunmaktadır. Kral Argûn ve pek muhterem Patrik arasında dostluk bağı vardır. Suriye'ye karşı savaşmak niyetindedir ve Kudüs'ü kurtarmak için yardımınızı istemektedir.”*

Papalık makamının boş olması Sauma'nın Fransa'ya gitmesini sağlıyordu. Kırım ve Trabzon'da çok sayıda ticaret merkezleri bulunan ve Moğol hâkimiyetindeki İran'da oldukça fazla tüccara sahip olan Cenevizliler de Argûn'un elçisine hoş görünebilmek için ellerinden geleni yapmışlardır. Paris'te, Sauma

<sup>2069</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.412; Kitapçı, *a.g.e.*, II, s.124–125.

<sup>2070</sup> Roux, *Moğol*, s.401; Grousset, *a.g.e.*, s.412.

<sup>2071</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.412–413; Runciman, *a.g.e.*, III, s.338.

yanında bir müddet misafir olduğu ve Sainte Chapelle’i kendisine bizzat gezdiren Fransa Kralı Philippe la Bel tarafından karşılanmıştır. Ardından Guyan’da bir yerde İngiltere Kralı I. Edward’ın sarayına gitti ve kışı Ceneviz’de geçirdi.<sup>2072</sup> Fransa kralı gibi I. Edward’da Moğol elçisine büyük bir ilgi göstermiş, fakat hiçbir elçinin ümit ettiği herhangi bir askeri anlaşmayı imzalamamıştır. Biraz ümidini kaybetmiş olan Sauma, nihayet 20 Şubat 1288’de IV. Nikolaus adında bir papa seçmiş olan Vatikan’a dönmüştür.<sup>2073</sup> Papa IV. Nikolaus, Moğol din adamını büyük bir ilgi ve sevgiyle dinlemiş ve ondan Argûn Han’ın seferlerinin her şeyden önce Hristiyanlığın kuvvetlendirilmesini, Mısır’ın imhasını hedef tuttuğunu, İlhan’ın da Kudüs’ün zaptını müteakip Hristiyan olacağını memnunlukla öğrendi. Papa Argûn’un vaadine teşekkür etmiş, vaftiz olmak istediği için onu övmüştür.<sup>2074</sup>

Rabban Sauma teselli dolu olarak Roma’yı terk etti. Dini yönden tatmin olmasına rağmen siyasi yönden başarılı olamamıştır. Hristiyan dünyası İlhanlı ordusu ile birlikte Suriye’deki Frank kolonilerini kurtarabilecek olan bir Haçlı seferini yapmaya karar vermemişlerdi. Sauma’nın Cenova’dan ikinci geçişinde Tusculum kardinaline yaptığı şikâyetler dikkat çekicidir: “Aziz ve asil kardeşim hana ne diyeceğim? Argûn Han’ın ve Kudüs Patriğinin adına buraya geldim. İşte bir yıl akıp geçti... Döndüğümde Moğollara ne diyeceğim, ne cevap vereceğim?”<sup>2075</sup>

Yanında Papa’nın mektupları bulunan Rabban Sauma, Nisan 1288 yılında ayrıldı ve İran’a yaz sonunda vardı. Batılı kralların Mısır’a karşı düzenlenecek bir sonraki Moğol saldırısına güçlerini yollayacakları sözünü getirmişti. Tekrarlanan, ancak asla tutulmayan bu söz Hristiyan dünyasının inandırıcılığını yitirmesine ve saygınlığının azalmasına yol açacaktır.<sup>2076</sup>

Argûn Han 1289 yılında yeniden bir elçi daha göndermeye karar verdi. Önceki heyetlerinin belirsiz karşılanmalarından sıkıntı duyduğu için bir Latin yollayarak daha iyi bir sonuç elde etmeyi umdu. Hizmetinde, Batı’ya yolladığı, önceleri bir muhafız subayı olarak görev yapan, en etkin diplomatlardan biri, elçilerin en parlağı ve Avrupa’dan gelmiş iyi bir aileden Cenevizli Buscarel

<sup>2072</sup> Roux, *Moğol*, s.402–403.

<sup>2073</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.413; Runciman, *a.g.e.*, III, s.339–340.

<sup>2074</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.253.

<sup>2075</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.413.

<sup>2076</sup> Roux, *Moğol*, s.403.

bulunuyordu. Buscarel serüvenci, tüccar ya da asker olarak Doğu'da servet aramaya gitmiş ve Moğolların hizmetine girmiş yüzlerce kişiden sadece biriydi.<sup>2077</sup> Spuler, Buscarel'in, 1289–1291 tarihlerinde Altın Ordu ile işbirliği yapan Venedik'e karşı Cenevizlilerin İlhanlılar ile ittifak etmesi için Moğol sarayında hizmet etmekte olduğunu kaydetmektedir.<sup>2078</sup>

1289 yazında Buscarel, kiliseye bağlanmadan Batı'ya gelmiş tüm memleketlileri gibi kendilerini içtenlikle vaftiz ettirecek Zagan ve Kurci adındaki Moğollar eşliğinde Roma'ya vardı. Roma'dan Argûn'un mektubunu Fransa Kralı Philippe la Bel'e vermek için Paris'e ardından 5 Ocak 1291'de İngiltere'ye geçti. Argûn Han'ın IV. Philippe le Bel'e mektubu, Moğolların Frankların yardımı olmadan Mısırlılara karşı bir başarı elde etmelerinin zorluklarını anlatan, diplomasi tarihi açısından ünlü ve önemli bir mektuptur:

*“Ebedi Gök'ün gücü ve yüce Kağan (Kubilay)'ın himayesiyle işte sözümüz! Fransa Kralı, Pars yılı kışının son ayında (Ocak 1291) sefere çıkmanı ve İlkbahar'ın ilk ayının on beşine doğru (20 Şubat) Şam önünde kamp kurmanı öneriyoruz. Eğer sen kararlaştırılan tarihte birliklerini yollarsan Kudüs'ü geri alır, sana veririz. Ama buluşmaya gelmeyeceksen, birliklerimizi ilerletmemiz yersizdir.”*<sup>2079</sup>

Buscarel tarafından verilen ek bir belgede, Argûn Fransa'ya ihtiyacı olan erzakı ve otuz bin at vermeyi garanti ediyordu.<sup>2080</sup> Fransa, biliyoruz ki hiçbir şey yapmadı. Bunun üzerine Argûn, açıkladığı gibi Memlûkler'e karşı saldırı başlatmadı. Bunun üzerine Akka 1291 yılında düştü.<sup>2081</sup>

Argûn, Hristiyan dünyasının ilgisini çekebilmek için ülkelerindeki Hristiyanlara geniş imtiyazlar vermiş, bu manadaki siyasi hizmetlerini her defasında Papa ve Avrupa krallarına yazdığı mektuplarda bildirmesine rağmen, Hristiyan dünyasının fiilen desteğini alamamış, sadece siyasi konjonktüre uygun cevaplar almıştır.

Argûn gerçekten umut ettiklerinden hiçbir şey elde edemedi. Ama buna rağmen kulak asmadığı çok sayıda iltifat aldı. 1288–1289 yıllarında IV. Nikolaus

<sup>2077</sup> Roux, *Moğol*, s.403.

<sup>2078</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.252.

<sup>2079</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.414; Roux, *Moğol*, s.404.

<sup>2080</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.414.

<sup>2081</sup> Roux, *Moğol*, s.404.



kendisine aydınlanması için, Hristiyan diniyle ilgili açıklamaları yolladı. Bütün bunların canını sıktığını anlıyoruz. Bunun üzerine Argûn Han, Papa'ya şöyle yakınmıştır:

*“Kendimi Hristiyan yapmadığımı söyleyerek güceniyor ve öfkeli düşüncelere kapılıyorsun. Ebedi Gök'e dua etmekle yetiniyorsak ve yapılması gerektiği gibi düşündüğümüzde, Hristiyan'muşuz gibi olmuyor mu?”*<sup>2082</sup>

Bu konuşmadan ve bu dönem elçilik faaliyetlerinin sonucundan papalığın Argûn Han'dan Hristiyan olmasını belki o zaman yardımına gelebileceğini söylediği, Argûn Han'ın da onlara müttefik olarak yardıma gelin belki o zaman Hristiyan olabileceğini demek istediği anlaşılıyor.

Argûn Han'dan sonra sırasıyla iktidara gelen Keyhâtu ve Baydû dönemleri İlhanlı devleti içerisindeki Hristiyan tebaası açısından olumlu bir dönem<sup>2083</sup> olduğu halde her iki İlhanlı hükümdarı zamanında da Katolik dünyasıyla herhangi bir siyasi ve dini ilişki yaşanmamıştır. Bunda bu iki İlhan hükümdarının da iktidar sürelerinin kısa olması, onların siyasi beceriksizlikleri ve idarecilik vasıflarından yoksun olmaları neden olabilir.<sup>2084</sup>

Hûlâgû ve Abâkâ'nın dış siyasetini benimseyen Gâzân Han, bunun tabii bir sonucu olarak Suriye'de Memlûk Devletine karşı yeni bir istila hareketine girişmiştir. 12 Aralık 1299 tarihinde iç kale hariç Halep'i işgal etmiş, Humus önünde Memlûk ordusunu bozmuş ve Şam'a girmişti. Bu savaşta Moğolların müttefikleri olan Ermenilerin kuvvetleri bulunmuş ve faydalı işler yapmışlardır. Ancak, bir taraftan son Frank krallıklarının düşmüş olması, diğer taraftan İlhanlıların kesin şekilde İslamiyet'e geçmesi bu Moğol zaferlerine büyük bir önem verdirmiyordu. Zaten, bu parlak zaferden sonra Gâzân Han hemen İran'a dönmüş (Şubat 1300) ve Memlûkler Suriye'yi yeniden ele geçirmişlerdir.<sup>2085</sup>

Böylesine önemli bir zaferden sonra ortaya çıkan bu başarısızlık, kuşkusuz Gâzân Han'ın Hristiyan dünyası ile yeniden ilişkiye geçmesini gerektirmiş ve onu 12 Nisan 1302'de Papa VIII. Boniface'ye bir mektup yazmaya teşvik etmişti. Gâzân Han bu mektubu daha önce Batı'ya gönderilmiş olan Cenevizli Buscarel De Gisolf

<sup>2082</sup> Roux, *Moğol*, s.401-402.

<sup>2083</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.655-656; Grousset, *a.g.e.*, s.415-416.

<sup>2084</sup> Ebu'l Ferec, *Tarih*, II, s.643, 647, 654.

<sup>2085</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.420-421.

ve Moğol Köködey ile birlikte Papa'ya göndermişti. Buscarel 1303 yılında ise üç Moğol asiliyle birlikte, İngiltere Kralı Edward'a baskı yapmak için görevlendirilmiş ve kralın hareketsizliği konusunda İlhanlılara sunduğu mazeretleri götürerek görevini tamamlamıştır.<sup>2086</sup>

Gâzân Han, Hristiyan dünyası ile ilişkilerini devam ettirebilmek için dâhilde Hristiyan halkına yapmış olduğu baskıyı kaldırdı. Müslüman olduğunu Papa ve diğer Avrupa devletlerinden gizlemesi onun dış siyasetindeki dini politikası açısından dikkat çekicidir. Gâzân, Batı'ya karşı hakiki dinini gizlemesini o kadar iyi bildi ki, ya zaman zaman Hristiyan ya da hiç değilse Hristiyan yardımcısı olarak telakki edildi. Hristiyan dünyasının Gâzân'ı bu şekilde tanınmasında Küçük Ermenistan Kralı Hetum'un verdiği bilgilerin büyük payı bulunmaktadır. Hatta Aragonlu II. Jakop bu beyanata istinaden Gâzân Han'a askeri yardım bile teklif etmiştir.<sup>2087</sup>

Sonuçta Gâzân Han, içte tamamen İslami bir politika ile dışta Hülâgû, Abâkâ ve Argûn'un politikalarını bağdaştırmasını bilmiştir. Ancak Gâzân Han'ın kısa bir süre sonra meydana gelen ölümü, gerçekleşmesini istediği Hristiyan dünyası ile İlhanlı ittifakı bir türlü uygulamaya konulamamıştır.<sup>2088</sup>

Gâzân'ın yerine geçen Olcâytû Han, dış politikada, koyu bir Müslüman olmasına rağmen atalarının çizgisinden giderek, Memlûkler'e karşı Hristiyan Avrupa ile müttefikliği sürdürme ve güçlendirme siyasetine devam etmiştir. Batı saraylarına elçi olarak Hristiyan Tomas İlduci'yi göndermiştir.<sup>2089</sup> Olcâytû Avrupa'ya, Fransa Kralı IV. Philippe la Bel, Papa V.Celement ve İngiltere Kralı II. Edward'a yazdırdığı mektupları iletecek olan Tomas İlduci'yi göndererek tahta çıkışı, bunun Büyük Han tarafından onaylanması ve kendi kanından olan prenslerin ona ilettikleri sevgi ve bağlılığa değinmiştir.

Olcâytû Han'ın Fransa Kralı IV. Philippe la Bel'e 13 Mayıs 1305 tarihli mektubu daha önceki mektuplara oranla daha modern bir üsluba sahiptir. Fakat yine de eski cümle kuruluşlarının ana hatlarına sadık kalmıştır; bu mektubun bir Müslüman kaleminden çıkmadığı düşünülebilir. Mektup "*Bismillah*" ile başlamaz ve

<sup>2086</sup> Roux, *Moğol*, s.404,429.

<sup>2087</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.253-255.

<sup>2088</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.421; Yuvalı, "Hristiyan Dünyası", s.276.

<sup>2089</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.422-423.

Allah'tan değil Gök'ten söz edilir.<sup>2090</sup> Moğolların bu şekilde davranması, Memlûklere karşı Hristiyan dünyasının desteğini sağlayabilmek için Müslümanlığını gizlemesinden ileri geldiği zannını düşündürmektedir.<sup>2091</sup> Olcâytû, saf bir Moğol üslubuyla Philippe'ye şunları yazmıştır:

*“Biz Olcâytû Sultan, sözümüz şudur, Gök'ün gücüyle tahta çıkan biz. Cengiz Han'ın soyundan olan biz. Gerçekte, anlaşmaktan daha güzel bir şey olamaz. Eğer bizimle ya da sizinle anlaşma içinde olmayan biri olursa, o zaman kendimizi birlikte savunacağız. Gök bunun kararını versin!”*<sup>2092</sup>

Bu mektupta, Avrupa devletlerinin aralarında sulh yapmaları ve hepsinin bunu bozana karşı hareket etmeleri şeklinde safça bir görüş ileri sürüyor. Bunun gerçekleşmesi o zamanki şartlar altında imkânsız gibi görünüyordu. Çünkü o sırada Avrupa'da IV. Philippe'nin Papa ile savaşı, Anglikanlar tarafından İskoçya'nın fethi gibi olaylar olmaktadır. Bu yüzden mektubun, barışı her bozana karşı diğerlerinin hareketi hakkında söylenenler noktasında, herzam olduğu gibi kuru bir sözden ibaret kalmıştır.<sup>2093</sup>

İngiltere Kralı I. Edward'ın yerine geçen II. Edward (1307–1327), kendisine ve Fransa Kralı IV. Philippe'ye Olcâytû'nun gönderdiği mektuba 16 Ekim 1307 tarihinde verdiği cevapta, Kutsal toprakların Müslümanlardan kurtarılmasını Moğol hükümdarlardan talep etmekte<sup>2094</sup> ve çeşitli yerlerde ortaya çıkan mücadele ve anlaşmazlıkların Allah'ın yardımı ile yerini birlik ve barışa bırakması ümidini belirtmekte idi.<sup>2095</sup> Hâlbuki Olcâytû Han Katolik dünyasıyla ilişkilerinde kendi Müslümanlığını kendi dini inancını saklarken<sup>2096</sup> Memlûkler'e karşı siyasetinde kendisini o derece Müslüman hissetmekte idi ki Memlûkleri İslam esaslarına karşı riayetsiz davranmakla suçluyor, Memlûk devletine çıkışmaya bile cesaret ediyordu.<sup>2097</sup> Bundan da anlıyoruz ki gerek Gâzân Han gerekse Olcâytû Han hem iç

<sup>2090</sup> Roux, *Moğol*, s.431.

<sup>2091</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.253–254.

<sup>2092</sup> Roux, *Moğol*, s.431.

<sup>2093</sup> V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, haz. K.Yaşar Koprıman-A.İsmail Aka, Ankara, 2006, s.166–167.

<sup>2094</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.255.

<sup>2095</sup> Barthold, *Orta Asya*, s.167.

<sup>2096</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.253–254.

<sup>2097</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.255.

hem de Katolik dünyası ile olan ilişkilerinde din ve inançları politik bir malzeme olarak açıkça kullanmışlardır.

İlhanlı hükümdarlarını Hristiyanlaştırmak hususundaki teşebbüslerinin boşuna olduğunu nihayet Hristiyan dünyası anlamış olmalarına rağmen<sup>2098</sup> İlhanlı hükümdarları ile yazışmalarını, şark Hristiyanlarını koruyup kollamak amacıyla sürdürmüşlerdir. Zaten Moğolların inancı ve Cengiz Han yasası uyarınca geniş imtiyazlara sahiptiler. Dolayısıyla da Hristiyan dünyasının bu konudaki çabaları etkili olmuş sayılmaz. Çünkü 1322 yılında, Müslüman İlhanlı Hükümdarı Ebu Said zamanında İlhanlı Devleti ile Memlûkler arasında barış yapıldığı halde Papa XXII. Johann'ın Ebu Said Han'a bir elçi göndererek, onu Hristiyanlığa davet ve Şark Hristiyanlarını korumasını talep etmesi de bu görüşü doğrulamaktadır.<sup>2099</sup>

Artık Hristiyan dünyası o dönemde kim olursa olsun, bir Moğol hükümdarının Hristiyanlığı benimsemesini ümit etmiyordu; diğer yandan Moğollar da Ortadoğu'da bir Frank müdahalesi konusunda artık hayal kurmuyordu. Aslında bu müdahaleyi hiç istemiyorlardı çünkü yeniden savaşa tutuşmaktan çok Memlûk devleti ile barışı sürdürmeye daha meyilliydiler. Hristiyan misyonerleri, Ebu Said hükümlerinde oldukça rahat bir yaşam sürmüştür.<sup>2100</sup>

Ebu Said Han 1320 yılında Venediklilere verdiği ferman ile Latin Papaz ve keşişlerine, Tebriz'e kadar giden kervan yolu boyunca kilise ve manastır kurmak hakkı vermişti.<sup>2101</sup> Bu yüzden on dördüncü asrın ilk yarısında İlhanlı İmparatorluğu'nda Fransisken ve Dominiken tarikatlarının manastırları oldukça fazlaydı. Bunların en azından birçoğu Tebriz, Meraga, Sultaniye, Tiflis, Erzurum ve diğer birkaç şehirde bulunuyordu. Bunların çalışmalarını düzenlemek amacıyla, Papalık yeni başkent Sultaniye'de bir Başpiskoposluk kurdu. Bu ilk önce ona bağlı altı piskoposla birlikte 1318'de Franco de Perouse'a, 1330 yılında ise Jean de Cor'a emanet edilmişti. Papa'nın Başpiskopos'a yolladığı 1321 ve 1322 tarihli mektuplarında kanıtladığı gibi Papa hükümdarın din değiştirmesi konusunda ümidini tamamen kaybetmemiş olsa da, Başpiskopos'u İlhanlılar nezdine tayin ettiği daimi bir elçi olarak görüyordu. Bununla birlikte Hristiyanlaştırma çabası hem kendi hem

<sup>2098</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.255.

<sup>2099</sup> Yuvalı, "Hristiyan Dünyası",s.276.

<sup>2100</sup> Roux, *Moğol*, s.434.

<sup>2101</sup> Turan, *Mefkûre*, II, s.161.

de 1318'de atanan altı piskoposun amaçları arasındaydı.<sup>2102</sup> Fakat bu tayin olunan piskoposlar misyonerlik noktasında önemli bir muvaffakiyet elde edemediler. Buna bağlı olarak da Roma-Katolik Hristiyanlarının sayısı belli bir oranda kaldı. Papa 15 Mayıs 1321'de Roma kilisesine tabi olmasını istediği Gürcistan Kralı V.George de sonunda bu talebi reddetti. Sultaniye'deki Başpiskopos Jean'ın söylediğine göre biraz mübalağalı olmasına rağmen başkentte 500 ile 600 civarında, Tebriz'de yaklaşık 1000, Merağa'da da bir o kadar oldukları tahmin edilen Hristiyanlar henüz Müslüman olmamış Moğol ya da Türkler vardı.<sup>2103</sup>

Ayrıca 1329'da 12 Fransisken ve birkaç Dominiken manastırı mevcut olduğu söylenirse de bu manastırlar hakkında pek fazla bir bilgimiz yoktur. İlhanlı devletinin yıkılması ile bu Hristiyan dini müesseseleri devlet himayesinden mahrum kalmışlar ve bu kısa sürede yok olmaya yüz tutmuşlardır. İlhanlılarda olduğu gibi diğer Moğol devletlerinde de Hristiyan Batı'nın yapmış olduğu dini tesisler zamanın karışıklıkları neticesinde yok olmuşlardır.

İlhanlıların, Katolik Dünyası ile ilişkilerinde dini politikalarına baktığımızda bunu şu şekilde özetlemek mümkündür: Avrupa devletleri ve Papalık başlangıçta Moğol tehlikesini uzak tutmanın yollarını araştırmışlardır. Bunu Moğolları Hristiyanlaştırma ve bu topraklarda misyonerlik faaliyetlerini yerine getirme, İlhanlı hükümdar ve şehzadelerine Hristiyan dinini kabul ettirme çabaları, düşmanları olan İslam devletlerine karşı, onların müttefikliğini kazanarak Haçlı seferleri ile elde edemedikleri arzularına kavuşma istekleri, Şark Hristiyanlarını koruma ve kollama ile Katolik olmayan bu Hristiyanlar üzerinde Papalığın nüfuzunu tanımalarını sağlama gayretlerini takip etmiş, İlhanlılarla olan politikalarını bunlar üzerine temellendirmişlerdir. Moğollar ise İlhanlı dönemine kadar kayıtsız kalarak Katolik dünyasının Moğol hâkimiyetini kabullenmeleri istenmiştir. İlhanlı dönemiyle beraber İlhanlıların en büyük düşmanı olan ve dikkate değer hiçbir askeri başarı elde edemedikleri Memlûklere karşı Katolik Dünyası ile müttefik olma, onlarla beraber hareket edebilme, bu ittifaktan askeri ve siyasi alanda bir sonuç alabilmek için dini her türlü olguyu, inancı, din adamlarını, Hristiyanlığı kabul etme vaadini ve Hristiyan tebaasını bir malzeme olarak kullanmaktan çekinmemiştir. Ancak İlhanlılar

<sup>2102</sup> Roux, *Moğol*, s.434.

<sup>2103</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.257; Roux, *Moğol*, s.434.

bütün bu dini-siyasi manevralara rağmen yine de dönem dönem belirttiğimiz sebeplerden dolayı istedikleri neticeyi elde edememişlerdir.

#### 4.2.2.Ortodoks Bizans'la İlişkiler

Moğol istilasının başlamasından kısa bir süre önce Bizans Haçlı seferleriyle gelen Latinlerin istilasına uğramış, İstanbul'dan kaçan Rumlar İznik ve Trabzon'da devlet kurmuşlardır.<sup>2104</sup> Moğol istilası başladığı zaman Bizans diye bir devlet mevcut değildi. 15 Ağustos 1261 tarihinde VIII. Michael İstanbul'u Latinlerden alarak 1204 yılından beri devam eden 57 yıllık Latin Hâkimiyetine son vermiş ve burada Bizans imparatorluğunu yeniden diriltmiştir.<sup>2105</sup> Böylece Bizans-İlhanlı münasebetleri 1260 yılından itibaren başlamış oldu. Nitekim Bizans imparatorluğunun yeniden teşekkülünden önce de İlhanlılar diğer Ortodoks guruplar gibi Anadolu'nun çeşitli bölgelerine dağılmış Rumları doğal bir müttefik görüyor, onları tebaası arasında sayıyordu. Hakeza Trabzon Rum İmparatorluğu 1243 yılından itibaren Moğollara tabi olup vergi vermekte idiler.<sup>2106</sup> Ayrıca Trabzon'un Hükümdarı I. Manuel 1253 yılında çok ciddi bir teması olmadığı halde Karakurum'a Mengü Han'a birde elçi göndermiştir.<sup>2107</sup> Hatta I.Manuel, Hûlâgû'nun seferlerine katılmak üzere az da olsa yardımcı kuvvet sevk etmiştir.<sup>2108</sup>

Bizans İmparatorluğunu yeniden ihya eden, VIII. Michael da İstanbul'daki Latin Hâkimiyetine son verip İstanbul'u almadan önce Hûlâgû ile uzlaşım anlaşmanın bütün işlerinden daha önemli olduğu düşüncesindeydi. Nitekim Şarktaki bütün Hristiyanlar çok daha önceden Hûlâgû ile anlaşım müttefik olmuşlardı. VIII. Michael da bu amaçla 1260 yılının sonbaharında Nikaia'da Hûlâgû'nun Anadolu Selçuklularına karşı yürüttüğü politikasına karşı serbesiyet tanıyan bir antlaşım imzaladılar.<sup>2109</sup> Bizans İmparatoru VIII. Michael bu olaydan bir yıl sonra yine 1261

<sup>2104</sup> Turan, *Türkiye*, s.278–281.

<sup>2105</sup> Baştav, *a.g.e.*, s.1.

<sup>2106</sup> Rubruk, *a.g.e.*, s.29.

<sup>2107</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.75–76.

<sup>2108</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.76.

<sup>2109</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.76.

yılının sonbaharında İstanbul'daki Pontorator Manastırı Başpapazı Prinkips<sup>2110</sup> başkanlığında bir elçilik heyetini Hûlâgû'ya göndermiştir.<sup>2111</sup>

Bu heyet her ne kadar İlhanlılarla sıkı bir müttefiklik antlaşması yapmış olsalar da yapılan bu mukavele gizli tutulmuştur. Çünkü Bizans, Altınordu ve Mısır ile de iyi geçinmek zorunda olduğu için bu devletler Bizans Kayseri'nin düşmanlarıyla uzlaşmış olmasını elbette hoş karşılamazlardı. İmparator kurnazca bir siyaset güderek her üç devletle ilişkilerini dostane tutmaya çalışıyordu. Anadolu Selçukluları da Bizans ile İlhanlılar arasında Moğol askeri birliklerinin taarruzuna karşı bir nevi tampon bir devlet görevi görüyordu. Ancak VIII. Michael'ın sağlamış olduğu bu dengeli tutum, II. İzzettin Keykavus'un İlhanlılardan kaçarak Bizans'a sığındığını<sup>2112</sup> ve Baybars-Berke ittifakı için Baybars'ın elçilerinin<sup>2113</sup> İstanbul'a gelmiş olduğunu İlhanlıların öğrenmesiyle bozuldu. Bizans İmparatoru, Hûlâgû'nun ağır siyasi baskılarını hissedince siyasetini değiştirdi. Baybars'ın elçilerini tevkif edip mallarını müsadere etti.<sup>2114</sup> Sultan İzzettin Keykavus'u da Enez kalesine hapsetti. Ancak Sultan İzzettin, Berke Han tarafından kurtarıldı.<sup>2115</sup>

Bu olaylardan sonra İmparator Michael sadakatini göstermek için 1265 yılında Prinkips başkanlığında bir elçilik heyeti gönderdi.<sup>2116</sup> Bu heyet bozulan dostluğu yeniden tesis etmek ve Hûlâgû'yu Michael'in kızı Meryem (Despina) ile

<sup>2110</sup> Bu heyetin başkanının Prinkips veya Antakya Patriği Theodasios Villehardouin olduğu konusunda ihtilaf vardır. Bazı kaynaklar da ikisini aynı kişi olarak göstermektedir. (Spuler, *a.g.e.*, s.76.)

<sup>2111</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.76.

<sup>2112</sup> Moğollardan kaçan II. İzzettin Keykavus dayıları da Bizanslı olduğu ve de İmparator olan VIII. Michael Latin işgali sırasında Anadolu'ya gelip İzzettin Keykavus'a iltica etmesinden dolayı o da Bizans'a sığınmıştı. Sultan İmparator tarafından çok iyi karşılanmış, çok yüksek bir itibarla da misafir etmişti. Hatta ona tahtını geri alabilmesi için askeri yardım vaadinde dahi bulunmuştu. Ancak Hûlâgû'nun uyarısıyla İmparator tamamen değişti. Sultanın adamlarını Hristiyanlığı kabule zorladı. Bu konuda daha geniş bilgi için bakınız Turan, *Türkiye*, s.497-504.

<sup>2113</sup> Turan, *Türkiye*, s.498-499.

<sup>2114</sup> Bu durumu haber alan Baybars Michael'e Fâriseddin Akkuş ile tebaası içinde bulunan Yunan filozofu bir rahip ve bir papaz gönderip onu ağır hitapla tehdit etti. İmparator elçileri serbest bıraktı. Onlar da yeni gelen elçi ve hediyelerle Berke Han'a gittiler. (Nüveyrî, *a.g.e.*, XXX, s.34.)

<sup>2115</sup> Altın Ordu Han'ı Berke, Hûlâgû'nun emri ile girişilen bu düşmanca hareketleri dolayısıyla İmparatora karşı 20.000 kişilik bir ordu gönderdi. Bulgarları da bu sefere memur ederek Balkanlardaki Bizans şehirlerini büyük bir istilaya uğrattı. Altınordu askerleri Enez'e gelip İzzettin Keykavus'u kurtararak oğulları ve diğer emirleriyle beraber Berke Han'ın yanına getirdiler. (Turan, *Türkiye*, s.500.)

<sup>2116</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.77.

evlendirerek müttefikliği pekiştirmek amacıyla gönderilmişti.<sup>2117</sup> Ancak heyet Hûlâgû Han'ın yanına varmadan Kayseri'deyken Hûlâgû Han öldü.

Hûlâgû Han'ın ölüm haberini yoldayken alan Bizans Elçilik heyeti geri dönmeyerek yollarına devam etti. İmparatorun kızı Despina Hûlâgû'nun oğlu Abâkâ Han ile evlenmiştir.<sup>2118</sup> Böylelikle Bizans, Hûlâgû'dan sonra İlhanlı tahtına oturan Abâkâ Han döneminde de münasebetlerini kuvvetlendirmiş oldu. Abâkâ'dan sonra İlhan olarak seçilen Ahmet Tekudâr dönemi ile ilgili hem Katolik hem de Ortodoks dünyasıyla bir müttefiklik çabası olmamıştır. Diğer dönemlere nazaran Tekudâr döneminde İlhanlıların dış politikasında Hristiyan dünyasıyla ilgili bir bilgiye de rastlanmamıştır.

Ahmet Tekudâr'la kesilen ilişkiler Argûn Han'ın başa geçmesiyle yeniden başlamış, Argûn'un Hristiyan dünyasıyla var olan ilişkileri tazelemek için göndermiş olduğu Nasturi papaz Rabban Sauma ilk önce İstanbul'a uğramıştır. Bizans İmparatoru II. Andronikos Argûn'un elçisini büyük bir tören tertip ederek karşılamış, onu misafir edip görüştüktan sonra İtalya'ya gitmek üzere göndermiştir. Rabban Sauma burada bir süre kalmış hatta Ayasofya'da bir ayin bile yapmıştır.<sup>2119</sup>

Anadolu'da Selçuklu Hanedanının 1302'de ortadan kalkmasıyla Moğol valileri doğrudan doğruya ülkeyi yönetme durumuna gelmiş, Bizans ile İlhanlı arasındaki tampon bölge kalkarak sınır komşusu durumuna gelmişlerdi. Anadolu'da Selçukluların yıkılmasından yararlanan Osmanlı Beyliği Bizans'ın aleyhine genişleme gösteriyor, İznik şehrini tehdit ediyordu. Bizans İmparatoru onlara karşı müttefiki İlhanlılardan faydalanmayı tasarlamış, Gâzân Han'a İmparatorluk ailesinden bir kız vermek suretiyle bu ittifakı güçlendirilmesi düşünülmüş ise de bu esnada Gâzân Han'ın ölümü bunun gerçekleşmesine engel olmuştur.<sup>2120</sup> İlhanlılar Bizans'ın bu isteklerine karşı Beylikler üzerine taarruza girişmeleri söz konusu olsa da sonuç açısından durumda bir değişiklik olmamıştır.

<sup>2117</sup> Spuler, *a.g.e.*, s.77; Ebu'l Ferec İmparatorun kızını Hûlâgû'nun istediğini bunun içinde Hûlâgû'nun Antakya'daki Rumların patriği Eftimius'u elçi olarak imparatora gönderdiğini yazar. (Ebu'l-Ferec, *Tarih*, II, s.585.)

<sup>2118</sup> Ebu'l Ferec, *Muhtasar*, s.47.

<sup>2119</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.412.

<sup>2120</sup> Baştav, *a.g.e.*, s.20.



Altınordu Devleti de İlhanlılara karşı Bizans ile ittifak kurmaya devam ediyor, topraklarındaki Ortodokslara çok geniş imtiyazlar tanıyarak<sup>2121</sup> bir nevi İlhanlı tebaası olan diğer Hristiyanlara bir mesaj veriyordu. Şüphesiz bu ittifaka Altınordu'dan çok Bizans'ın da ihtiyacı vardı.<sup>2122</sup>

Olcâyâtü Han döneminde Bizans'a Anadolu'daki beyliklerden gelen taarruz daha da büyümüş ve sıklaşmıştır. Daha önce olduğu gibi Bizans İmparatoru II. Andronikas Osman Bey'e karşı Olcâyâtü Han'dan yardım istemiş, bu ortaklığı kuvvetlendirmek için kız kardeşi Maria'yı Han ile nişanlamıştı. Bu ittifak neticesinde bir Moğol birliğinin Osmanlı bölgesine girdiği fakat Orhan Bey tarafından geri püskürtüldüğü bilinmektedir.<sup>2123</sup>

Bu dönemin şartları biraz incelendiğinde Bizans-İlhanlı ittifakının sebeplerini anlamak zor olabilir. İlhanlıların Hristiyan tebaası daha çok Ermeni, Nasturi ya da Jakobit kökenli olmalarına karşın Altınordu'dakiler Ortodoks ve Yunan kökenliydiler ve bu da Altınordu'yu patriğin ve Bizans İmparatorunun gözünde daha önemli kılmalıydı. Üstelik Altınordu tarihinde ender rastlanacak bir hoşgörüyü (Ağustos 1267 tarihli bir fermanla)<sup>2124</sup> Ortodoks kilisesine de çok büyük ayrıcalıklar vermişti.<sup>2125</sup> Bunlara rağmen Bizans, Altınordu ve Memlûkluyla sorun yaşamamak için çabalamış ama İlhanlıyla müttefik kalabilmek için Memlûk elçisini tutuklamaktan, boğazları Memlûk ve Altınordu tüccarlarına kapatmaya varıncaya kadar her şeyi yapmıştır. Bunda İlhanlı Hanlarının başlangıçta Müslüman olmamaları, Hristiyanlara sempatiyle bakmaları, Gâzân ve Olcâyâtü gibi Müslüman olsalar dahi dış siyasetlerine bunu yansıtmamaları neden olabilir. Nitekim Bizans, Anadolu'dan gelen tehditlere karşı Memlûk ve Altınordu'dan yardım istese dahi böyle bir destek beklemezken, Bizans İmparatoru II. Andronikos Müslüman Gâzân ve Olcâyâtü'dan bu desteği almıştır.<sup>2126</sup>

<sup>2121</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.441–442.

<sup>2122</sup> Baştav, *a.g.e.*, s.22.

<sup>2123</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.423–424.

<sup>2124</sup> Bu fermanla verilen ayrıcalıklar özetle şöyleydi: “*Kiliselerin ve manastırların toprakları içinde yaşayan tüm insanlarla birlikte vergiden ve tüm kilise mensupları askerlikten muaf tutulmuştu. Moğol görevlilerinin uymadıkları takdirde ölüm cezasına çaptırılmak üzere el koyması ya da rahiplerden herhangi bir hizmet istemesi yasaklandı. Ortodoks inancını lekeleyen ya da iftira atan herkesin ölüm cezasına çaptırılacağı buyruldu.*” (Roux, *Moğol*, s.361.)

<sup>2125</sup> Roux, *Moğol*, s.361–362.

<sup>2126</sup> Grousset, *a.g.e.*, s.423–424; Baştav, *a.g.e.*, s.20.

Olaya İlhanlı açısından bakıldığı zaman bu ittifakın, dini ve siyasi ilişkilerin devam ettirilmesi daha elzemdir. Zira baş düşmanı olan Memlûkler ve onların müttefiki olan Altınordu'ya karşı İlhanlıların Bizans'ın müttefikliğine ihtiyacı vardır. Ayrıca Memlûklerin askeri gücünü oluşturan Kıpçaklı askerler Anadolu üzerinden geçen yolların İlhanlılar tarafından kontrol altına alınması yüzünden Bizans'tan deniz yoluyla geçiyorlar, Memlûk-Altınordu elçilik heyetleri de bu yolu kullanıyordu. İlhanlılar bu coğrafyadaki diğer Hristiyanların desteğini aldığı gibi Bizans dışındaki Rum ve Ortodoksların desteklerini de patrikliği barındıran Bizans ittifakıyla sağlayabilirdi. Bunun yanında Anadolu'da İlhanlı karşıtı guruplara karşı başarılı olabilmesi için Bizans'ın dostluğuna muhtaçtır. Çünkü Anadolu'daki daha önce temas ettiğimiz bu guruplar Memlûk ve Altınordu'nun her zaman gizli bir üçüncü müttefikleri olmuştur. Bütün bunlar göz önüne alındığında her iki devlette karşılıklı çıkarları dolayısıyla ittifak siyasetlerini devam ettirmişler, İlhanlılar Bizansla ilişkilerinde dini inanc ve düşüncelerini siyasi çıkarları doğrultusunda kullanmaktan çekinmemişlerdir.

## SONUÇ

Moğol istilası, gerek dünya tarihi bakımından, gerekse Ön Asya'daki Müslüman halklar üzerinde siyasi, askeri ve dini bakımından büyük sonuçlar doğuran bir harekettir. Moğol istilası, sadece Anadolu Tarihi değil, dünya ve medeniyet tarihine tesiri açısından da Ortaçağın en önemli olaylarından biridir. Steplerde dağınık bir vaziyette yaşayan Moğol kabilelerini, buyruğu altında toplayan Cengiz, efsanevi bir geçmiş ve kimliğe bürünerek, bu göçebe halkları diğer bozkır kavimlerinin karşısında ezilmekten kurtarmakla kalmamış; sistemli ve planlı bir şekilde zamanın anlayış ve kültürüne mutabık olarak yağma ve çapulculuk yapma yoluyla kendi etrafında birleştirerek yerleşik medeniyetler üzerinde, özellikle de İslam medeniyeti üzerinde dünyanın en yıkıcı, acımasız ve amansız istilalarından birini gerçekleştirmiştir. Yaklaşık XIII. yüzyıl boyunca Büyük Okyanustan Avrupa içlerine kadar genişleyen bu amansız istila hareketinin hükmettiği bölgelerde uyguladığı dini siyaset ve sonuçları da bir o kadar dikkat çekicidir.

İlkel bir kabile Şamanizm'ine inanan Moğollar, tarih sahnesine çıkmalarıyla beraber kendilerinden daha medeni olan kavimlerle karşılaştılar. Uygurlarla kısmen de olsa yazı diliyle tanışarak, kültürel yönden kendi eksikliklerini tamamlamaya çalışmışlardır. Ancak Moğolların sahip olduğu basit Şaman inancı, daha gelişmiş İslam, Hristiyanlık, Budizm gibi dinlerle karşılaşıncaya, dini bakımdan da bir boşluk hissetmişlerdir. Bu sebeple Moğol hanları diğer dinlerin mümessilleriyle konuşmaktan, haklarında bilgi almaktan daima zevk almışlardır. Bu diyaloglarda kendi Şamanlarını da yanlarında bulundurmışlar, dinlerin temsilcilerine karşı daima hürmetkâr olmuşlardır. Moğollar Şaman inancının da tesiriyle olağanüstülüklere, sihir, büyü gibi yetenekleri olan insanlara karşı hep saygılı olmuşlar, bir nevi kabile kültürüyle geliştirdikleri yasalarına aykırı olmadığı müddetçe, din ve din adamlarına her türlü toleransı göstermişlerdir. İstila ettikleri bölgelerdeki dinlere ve temsilcilerine de saygılı davranmışlardır. İstilanın ilk başladığı andan itibaren kendi siyasi hesaplarına ters düşmedikçe, dini toleranslarını her dine ve zümreye karşı göstermişler; bir nevi bu grupları destekleyerek kendi tahakkümleri altında tutabilmek adına dengeli bir siyaset gütmüşlerdir. Kendi inanç ve ritüellerine yakın

gördükleri zümreleri de (Kalenderîler gibi) desteklemekten, sadakatlerinden emin olduktan sonra önemli görevler vermekten de kaçınmamışlardır.

Moğol istilasının başlaması ve Moğolların Anadolu kapılarına dayanmalarından yaklaşık 20 yıl sonra, Anadolu'ya taarruzları başlamış, Anadolu'nun içinde bulunduğu durumdan da istifade ederek az bir orduyla kısa bir sürede birkaç önemli şehri yağmalayıp hâkimiyet altına almışlardır. Selçuklu iktidarının ve yöneticilerinin başarısızlıkları sebebiyle, Anadolu'ya Moğol istilasından kaçarak akın eden askeri ve beyin gücü iyi değerlendirilememiş, yaklaşık bir asır sürecek olan yıkım böylece başlamıştır. Moğol istilası önünden kaçan Harzem, Maverâünnehir, Horasan, Azerbaycan'dan gelen göçmenler, Anadolu Selçuklu Sultanının himayesinde, rahat ve özgür bir ortam bulmuşlardır. Bu dönemde Anadolu'da gerek sultanlar, gerekse halk arasında yoğun bir dini heyecan ve coşku gelişmiştir. Abbasi Halifeliğinin şemsiyesi altında, itizali fikirlerden uzak Hanefî bir çizgi yerleşmiştir. Ancak Moğol istilasıyla birlikte Anadolu halkının bu dini manzarası hızla değişmeye başlamış; İran ve Orta Asya içlerinden gelen her türlü heteredoks unsur Anadolu'da Moğol istilacılarının himayesinde yer tutmaya ve etkili olmaya başlamıştır. Bunlar arasında Moğol istilasından kaçarak Anadolu'ya gelen henüz yeni İslam'la tanışmış zümreler, istilayla birlikte Anadolu'nun her yerinde gruplar halinde ve örgütlü bir şekilde görünmeye başlamış, Anadolu'nun dini manzarası istila öncesine göre bir hayli değişmiştir. Özellikle Horasan'dan gelen dini bilgidен yoksun Melâmi gruplar, Moğolların eski şaman inançlarına ve din adamlarına benzediğinden, Moğollar tarafından siyasi ve askeri hesaplarına uygun bir şekilde kullanılmışlardır. Anadolu'nun her yerine dağılan başta Kalenderî dervişlerini hem savaşta kullanmışlar, hem de istihbaratta kullanarak muhalifleri hakkında her türlü bilgiyi almışlardır. Bu sayede Kalenderîler de İlhanlıların dini siyasetleri doğrultusunda güçlenmişlerdir.

Çalışmamızda Anadolu'ya istilayla beraber gelen din ve bilim adamları üzerinde tezin hacmi, bilgilerin sınırlılığı, bu konuda mustakil bir çaba ve gayret gerektiğinden çok fazla durulmamış, haklarında ayrıntılı bilgiler verilememiştir. Bu konu Anadolu din, bilim ve düşünce tarihi açısından büyük önem arzetymekte ve geniş bir araştırmaya ihtiyaç duymaktadır.

Moğolların din politikalarında kullandığı gruplardan biri de Hristiyanlar olmuştur: özellikle Nasturiler, daha istilanın başında Moğol steplerine nüfuz ettiklerinden, Moğol kabileleri içerisinde taraftar bulmuşlardır. Bu yüzden Nasturiler, İslam dünyasının istilasında önemli roller oynamışlar, özellikle Doğu Hristiyanları Moğolların doğal müttefikleri haline gelmişlerdir. Ermeniler ve Gürcüler Anadolu'da Moğol siyasetinin tabii destekçileri olmuşlar, hem Anadolu'nun istilasında, hem de Anadolu'daki Moğol tahakkümüne İlhanlı dini siyasetinin doğrultusunda hareket ederek her türlü dini, siyasi ve askeri desteği vermişlerdir.

Araştırmamızda genel çerçevede ele aldığımız İlhanlı-Hristiyan ilişkilerini Doğu Hristiyanları, Ermeni ve Gürcüler başlıkları altında derinlemesine tetkike ihtiyaç vardır. Moğolların ve daha sonrada İlhanlıların Şark Hristiyanlarıyla ilişkileri ayrıntılı olarak araştırılmayı beklemektedir.

İlhanlı hanlarının her biri kendi inançları doğrultusunda dini siyasetlerini belirlemişler; Budist olan ve başta hanımları olmak üzere çevrelerinde Hristiyanlar bulunan Hülâgû ve Abâkâ Hristiyan yanlısı İslam karşıtı bir dini siyaset güderken, Ahmed Tekûdâr Müslüman olup çevresinde sufilere yer vererek Müslümanlar lehine bir din politikası oluşturmuştur. Yine Budist olan Argûn döneminde İslam karşıtı bir politika oluşurken bu dönem İlhanlı siyasetine Yahudiler damgasını vurmuştur. İlhanlıların Müslüman Gâzân Hanla beraber hızlanan İslamlaşma süreci içte İslam yanlısı bir dini siyasetin oluşmasını sağlarken dış ilişkilerde dedelerinden tevarüs eden dini politika aynen devam etmiştir. Bu tutum Gâzân Han'ın Müslümanlığının sorgulanmasına neden olurken, Gâzân eski düşmanları olan Memlûklere karşı inancını siyasi bir malzeme olarak kullanmış, seleflerinin yağmacı saldırılarını cihat boyutuna taşıyarak, fetva alıp Müslüman tebaasına karşı saldırılarını meşrulaştırmaya çalışmıştır. Kardeşi Gâzân'ın iç ve dış politikadaki dini siyasetini aynen devam ettiren Olcâyâtû, zamanla Şîliğe meylettüğinden içte Şîliği hâkim inanç kılmış, bu bölgede daha sonraki dönemlerde kurulacak olan Şî bir devletin temellendirilmesinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Genel olarak baktığımız zaman İlhanlı dini siyasetinde İslam karşıtı uygulamalar özellikle Sünni İslama karşı olan tutumda Moğol ilerleyişinin karşısında duran ve Moğollara yenilgiyi tattıran en büyük düşmanları olan Memlûklerin Sünni Müslüman olmasının büyük etkisi olmuştur.

İlhanlılar Anadolu'da kendilerine muhalif olup buradaki Moğol tahakkümüne karşı mücadele eden, başta Ahiler olmak üzere, Ekberiler, Bektaşiler ve Kübreviler gibi çoğunluğunu Türkmenlerin oluşturduğu dini zümrelere karşı; Moğol yanlısı Kalenderîleri, Hristiyanları ve en azından Moğollara muhalif olmayan Mevlevileri açıkça kullandıkları görülmektedir. İlhanlılar kendilerine muhalif olan bu zümrelere yönelik asimilasyon politikası uygulamış; bu baskılar sonucunda muhaliflerini bir nevi tehciye zorlayarak, Anadolu'nun bilim, düşünce ve dini hayatında önemli değişikliklere neden olmuşlardır. İlhanlılar her zaman gerek Anadolu, gerekse diğer bölgelerde kendi kavminin çıkarlarını her şeyin üstünde tutan bir politika geliştirmişlerdir. Müslümanlığı kabul etseler dahi, siyasi çıkarlarında politikalarından taviz vermemişlerdir. Çalışmamızda bizi en çok zorlayan noktalardan biri Anadolu'daki tasavvufi gruplar hakkında net olarak tetkik edilemeyen zümrelerin varlığı sıkıntıya sokmuştur. Özellikle Ekberi olarak tanınladığımız Muhiddin Arabî ve Sadreddin Konevî'nin müntesipleri, İlk dönem Bektaşilik ve Osmanlı öncesi Anadolu Kübreviliği hakkında yeterli bilgi ve net çalışmaların olmaması en büyük handikaplardan biri olmuştur. Anadolu kültür tarihi açısından çok önemli olan bu konular hala derinlemesine bir araştırmayı beklemektedir.

Politikalarının gereği olarak İran ve Irak'ta Sünniliğe karşı Şîîleri destekledikleri gibi, Anadolu'da da Kalenderî zümreleri muhaliflerine karşı destekleyip kullanmışlardır. Dengeli bir siyaset güden Mevlânâ Moğollara karşı muhalif bir tutum takınmayarak müritleri ve çevresindeki halkı Moğol zulmünden en az zararla çıkarmasını bilmiş, bu tutumuyla da Anadolu'da nüfuz sahibi olmuştur. Ancak Mevlânâ'dan sonra tamamen teşkilatlanarak tasavvufi bir tarikat haline gelen Mevleviler, Mevlânâ'nın kurduğu dengeyi İlhanlı dini siyaseti eksenine kaydırarak Mevleviliği tamamen siyasallaştırmışlardır. İlhanlıların Anadolu'da uyguladıkları dini siyasetin bir sonucu olarak az bir süre sonra –özellikle Olcâyâtû'nun din politikasıyla- Anadolu Sünni yapısının dışına çıkarak birçok Rafizî fikirlerin merkezi haline dönüşmüş, daha sonraki dönemlerde Sünnileştirme politikasını uygulamasına rağmen bu durum değişmemiş, ilerki yüzyıllarda ortaya çıkacak olan Anadolu Aleviliğine dayanak oluşturmuştur.

## KAYNAKÇA

- ABDÜLKERİM, Bin Şeyh Musa, *Makalat-ı Seyyid Harun*, Haz: Cemal Kurnaz, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- ADDAS, Claude, *İbn Arabi: Kibrit-i Ahmer'in Peşinde*, trc.: Atila Ataman, Gelenek Yayınları, III.Baskı, İstanbul 2004.
- AĞALDAĞ, Sabahattin, "Moğol Devleti", *Türkler*, c.VIII. Yeni Türkiye Yayınları Ankara 2001, s.265-277.
- AHİ EVREN, *Metaliu'l-İman*, Trc: Mikail BAYRAM, Damla Matbaası, Konya 1996.
- AHMET b. Mahmud, *Selçukname*, I-II, Yay: E. Merçil, Tercüman 1001 Temel Eser İstanbul 1977.
- AHMET EFLAKİ, *Menakibü'l-Arifin*, I-II, Trc: Tahsin Yazıcı, MEB Yayınları İstanbul 1986.
- AIGLE, Denis, "The Mongol Invasions of Bilad al-Sham by Ghazan Khan and Ibn Taymiyah's Three "Anti-Mongol Fatwas," *Mamluk Studies Review*, Vol. 11, No. 2, 2007, s.89-120.
- AK, Mahmut, "İslam Coğrafyacılarına Göre Trabzon", *Trabzon Tarihi Sempozyumu 6-8 Kasım 1998, Bildiriler*, Trabzon 1999, s.23-34.
- AKA, İsmail, "Eflâkî'nin Menakibü'l Arifin'inde Türkler ve Moğollara Dair Bazı Kayıtlar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.100, Kayseri 1996, s.89-95.
- , "Selçuklu Sonrası Ortadoğu'da Türk Varlığı" *Türkler*, VI. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s.839-860.
- , "Timurlular", *Türkler*, VIII. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2001, s.517-533.
- AKIN, Himmet, *Aydın Oğulları Tarihi Hakkında Bir Araştırma*, AÜDTCF Yayınları, Ankara 1968.
- AKSARAYİ, Kerimüddin Mahmut, *Musameratü'l Ahbar*, Çev: Mürsel Öztürk T.T.K. Yayınları, ANKARA 2000.
- , *Musameratü'l Ahbar, (Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi)* Nşr: Osman Turan, TTK. Yayınları, Ankara 1999.

- AKŞİT, Ahmet, “Çelebi Hüsameddin’in Halife Seçilmesi ve Muhalifleri”, *S.Ü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.18, 2005, s.179–187.
- AKTAN, ALİ, “Memlûklu-Haçlı Münasebetleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.106, Şubat 1997, s.149–178.
- , “Sultan Kutuz Ve Aynu-Calut Zaferi” *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* S.10 Erzurum 1991, s.181-201.
- ALGAR, Hamid “Ahmet Teküdar” *DİA.*, II, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s.139.
- ALİ SEYYİT, Ali, *El-Alakât’ül-İktisadiyye Beyn’el-Müslimin ve’s-Salibiyyîn*, Ayn Lid-Dirasât ve’l-Buhûs’il-İnsaniyye ve’l-İçtimaiyye, Kahire 1997.
- ALLOUCHE, Adel, “Tegüder’s Ultimatum to Qalawun”, *International Journal of Middle East Studies*, Cambridge University Press, Vol. 22, No. 4, 1990, s.437–446.
- ALTINTAŞ Talip, *Osmanlıları İlk Döneminde Mezhep Hareketleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İzmir 1991.
- ANDREASYAN, Hrand D., “Türk Tarihine Ait Ermeni Kaynakları I-II”, İstanbul Üniversitesi, *Tarih Dergisi*, S.1-2, İstanbul, 1949, s.224-260.
- ARSAL, Sadri Maksudi, *Türk Tarihi ve Hukuk*, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1947.
- ARSLANTAŞ, Yüksel, “Memlûk-Moğol Mücadelesi ve Orta Doğu Tarihine Etkileri”, *Bellekten*, c.LXVII, s.250, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003, s.781-799.
- AŞIKPAŞAZADE, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, 1000 Temel Eser, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1970.
- ÂŞÛR, Sait Abdülfettah, *el-Asr’ül-Memâlikî fi Masr ve’s-Şâm*, Mektebet’ül-Ebhal’ül-Masriyye, Kahire, 1994.
- ATEŞ, Ahmet, “Anadolu’nun Unutulmuş Büyük Bir Şairi: Sayf’al-din Muhammed el-Fergani”, *Bellekten*, c.XXIII, S.91, Ankara 1959, s.415-456.
- AVZ, Muhammed Mu’nis Ahmed, *Fi’s-Sıra’ül-İslamî-es-Salibî es-Siyaset’il-Hariciyye li’d-Devlet’in-Nuriyye*, Uyun’ut-Turas, Kahire, 1998,
- , *El-Hurub’üs-Salibiye el-Alakat Beyn’eş-Şark ve’l-Garb*, Ayn Lid-Dirasât ve’l-Buhûs’il-İnsaniyye ve’l-İçtimaiyye, Kahire, 2000.,



- , *Er-Rihalet'ül-Uvrubbiyyin fi'l-Usur'il-Vustâ*, Uyun'ut-Turas, Kahire, 2004
- AYAN, Ergin, "Haçlıların Moğollarla İttifak Teşebbüsleri" *Türk Kültürü Dergisi*, S.462, Ekim 2001, s.580-589.
- , "Polonyalı Benedict'in Şifahi Raporu", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.135, Aralık 2001, s.105-110.
- AYDIN, Mehmet, "Hz. Mevlânâ'nın Yaşadığı Devrin Sosyal Yapısı", *II. Milli Mevlânâ Kongresi*, Konya Mayıs 1986, s.281-285.
- AYNİ, B. Mahmut, *İkdü'l Cuman fi- Tarih-i Ehli'z-Zaman*, Yay: M. Emin I-II, Kahire, 1987-89
- AYÖNÜ, Yusuf, "Selçuklu-Bizans İlişkileri", *Türkler*, VI, Yeni Türkiye Yayınları, ANKARA, 2001, s.598-617.
- AZAMAT, Nihat, "Evhadüddin Kirmani", *TDV İslam Ansiklopedisi*, XI, İstanbul 1995, s.518-520.
- , "Kalenderîyye" *DİA*, c.24, İstanbul, 2001, s.253-256.
- AZAVİ, Abbas, *Tarihü'l-Irak Beyne'l-Ihtilaleyn I (Hükümetü'l-Moğol)*, Bağdat Matbaası, Bağdat, 1935
- BABİNGER, Franz, "Anadolu'da İslamiyet, *Darulfunun Edebiyat Fak. Mecmuası* sene2. S.3, İstanbul, 1922, s.188-221.
- BAKTIR, Mustafa, "Beylikler Döneminde Anadolu'da Ulema-Ümera Münasebetleri", *Türkler*, VII. Ankara 2001, s.560-568.
- BALTACI, Halil, *Necmüddîn Râzî Hayatı, Eserleri Ve Tasavvufî Görüşleri*, Marmara Üniv. Sosyal Bil Enst., Doktora Tezi, İstanbul, 2009.
- BARKAN, Ömer Lütfi, "Kolonizatör Türk Dervişleri", *Vakıflar Dergisi*, sayı. 2, Ankara, 1942 (Ayrıbasım), s.5-72.
- BARTHOLD, V.V, "İlhanlılar Devrinde Mali Vaziyet", *THITM.*,c.I. İstanbul, 1931, s.135-159.
- , "Abâkâ" *İ.A.*, MEB. Yayınları. c.I. İstanbul, 1979,
- , "Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimine Dair" *Belleten*, çev.: Abdülkadir İNAN, c.XI/43, Ankara, 1947, s.515-539.
- , "Ebu Said Bahadır" *İ.A.*, MEB Yayınları. c.IV. İstanbul 1973, s.45.
- , "Hulagu" *İ.A.* MEB. Yayınları c.VII. İstanbul 1979, s.581-582.

- , *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* Haz: H.D. Yıldız, TTK Yayınları, Ankara 1981.
- , *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, trc. K.Y. Koprıman-İ.Aka, TTK Yayınları, Ankara, 1975
- , “Azerbaycan ve Ermenistan” (Çev: İsmail Aka), A.Ü. DTCF *Tarih Araştırmaları Dergisi*, cilt VIII, Ankara, 1963, S.XIV, s.77-87.
- , “Geyhatu”, *İA*, c.IV, İstanbul, 1979, s.770.
- BAŞTAV, Şerif, *Bizans İmparatorluğu Tarihi*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1989
- BAUSANİ, A, “İlhanlı Hâkimiyeti Zamanında İran’da Din”, trc. Mustafa Uyar, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. XX, Ankara 2002 (Ayrıbasım), s.223-231.
- , “Mevlânâ Celaleddin Rumi’de Dini Düşünce”, çev. İsmet Kayaoğlu, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, s.3, Konya, 1994, s.347–365.
- BAYKARA, Tuncer, *Anadolu’nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir 1990.
- , *Türkiye Selçukluları Devrinde Konya*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1985.
- , *Türkiye’nin Sosyal ve İktisadi Tarihi (XI-XIV. YY)*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2000
- , *I. Gıyaseddin Keyhüsrev (Gazi-Şehit)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997.
- BAYRAM Mikail, *Bacıyan-ı Rum: Selçuklular Zamanında Genç Kızlar Teşkilatı*, Selçuklu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Konya 1987.
- , *Evhadiüd-Din Kirmani ve Evhadiyye Tarikatı*, Sel-ün Yayınları, Konya 1999
- , *Anadolu Selçuklular Hakkında Araştırmalar*, Kömen Yayınları, Konya 2003
- , “Türkiye Selçukluları Tarihi Hakkında Yeni Bir Kaynak”, Selçuklu Üniversitesi, Sayı 12, *Türkiye Araştırmaları Dergisi*, Ayrı Basım, Konya 2002, s.39–56.

- , “Ahi Evren’in Öldürülmesi ve Ölüm Tarihinin Tesbiti” *Tarih Enstitüsü Dergisi*, T. Gökbilgin Hatırası, S.12, 1981–1982, s.521–540.
- , “Selçuklular Zamanında Anadolu’da Bazı Yörelere Arasındaki Farklı Kültürel Yapılanma ve Siyasi Boyutları”, *S.Ü.T.A.D.*, 1994, s.79-92.
- , “Sadreddin Konevi ile Hâce Nâsirüddin Tusi’nin Mektuplaştıkları İddiası Üzerine”, *İÜEF. Tarih Dergisi*, İ.H. Uzunçarşılı Hatıra Sayısı, XXXII, İstanbul, 1979, s.11-28.
- , “Danişmend Oğulları Devletinin Dini Siyaseti” *Türkiye Selçukluları Üzerine Araştırmalar*, Kömen Yayınları, Konya 2003, s.22–31.
- , “Anadolu Selçukluları Zamanında Evhadi Dervişler”, *Türkler*, c.VII, Ankara 2001, s.320-327.
- , “Türkiye Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi”, *Türkler*, c.VII, Ankara, 2001, s.169-175.
- , “Ahi Evren Kimdir? Gerçek Şahsiyeti ve Eserleri”, *Türk Kültürü*, S.191, Ankara 1978, s.658-668.
- , “Selçuklular Zamanında Tokat ve Malatya Yöresinin Fikri ve Kültürel Yapısı ve Siyasi Boyutları”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.72, Haziran 1991, s.87-98.
- , *Şeyh Evhadüddin Hamid el- Kirmani ve Evhadiyye Hareketi*, Sel-ün Yayınları, Konya, 1999
- , *Sosyal ve Siyasi Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, Nüve Kültür Merkezi, Konya, 2005.
- , “Hacı Bektaş-ı Horasani Hakkında Yeni Bir Kaynak Araştırması”, *I. Uluslararası Hacı Bektaş-ı Veli Sempozyumu Bildirileri*, 27–29 Nisan, Ankara 2000, s.38–46.
- , “Hâce Nasîrüddîn Muhammed Et-Tûsî’nin İntihalciliği”, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.XX, Konya, 2005, s.7–18.
- , “Selçuklular Zamanında Kalenderler ve Ahiler Arasındaki İlişkiler,” *III. Uluslar arası Ahi Kültürü Sempozyumu*, Kayseri, Ekim 2004, s.1-8.
- BEDİRHAN, Yaşar, “Başkentleri Konya Olan Türkiye Selçuklu Sultanlarının Dış Ticaret Politikaları ve Anadolu’da Ticaretin Gelişmesine Etkileri”, *İpek Yolu Konya Özel Sayısı*, V, Konya 2002, s.159-176.

- BEDROSIAN, Robert, *The Turco-Mongol Invasions and the Lords of Armenia in the 13-14th Centuries*, Columbia Universitesi, Doktora Tezi 1979
- BERDZENİŞVİLİ Nikoloz, Simon Canaşa, İvane Cavahişvili, *Gürcüstan Tarihi*, trc: Hayri Hayrioğlu, Sorun Yayınları, İstanbul, 2000
- BİLGİN, Orhan, “Fahredden Irâki”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 12, İstanbul 1995, s.84-86.
- BOYLE, John Andrew, “Dynastic and Political History of the Il-Khans”, *The Cambridge History of Iran*, vol. 5, ed. J. A. Boyle, Cambridge, 1968, s.303-421.
- , “The Longer Introduction of the “Zij-i İlkhani” of Nâsır al-Din Tusi”, *Journal of Semitic Studies*, c.VIII (1963), s.244–254.
- , “Ortaçağda Türk ve Moğol Şamanizmi” çev: O.Ş.Gökyay, *Türk Folklor Araştırmaları Dergisi*, sayı 294, Ankara, 1974, s.6941-6950.
- BROWNE, Edward G., *A Literary History of Persia*, c.III., *The Tartar Dominion (1265-1502)*. Cambridge University Press, London, 1928
- CAHEN Claud, *Osmanlılardan Önce Anadolu’ da Türkler*, Trc: Yıldız Moran, İstanbul 1984
- , “İlk Ahiler Hakkında”, *Bellekten*, c.L, S.197, çev: Mürsel Öztürk, Ankara, 1986, s.591-601.
- , “Osmanlılardan Önce Anadolu’ da Şîlik Problemi”, çev: Sabri Hizmetli, *A.Ü.İ.F.İslam İlimleri Enstitüsü Dergisi*, S.V, Ankara 1982, s.305-319.
- , “Baba İshak, Baba İlyas, Hacı Bektaş ve Diğerleri”, çev: İsmet Kayaoğlu, *A.Ü.İ.F.Dergisi*, c.XVIII, 1970, s.193-202.
- CALMARD, Jean, “Le chiisme imamite sous les Ilkhans,” in *L’Iran face à la domination mongole*, ed. Denise Aigle, Bibliothèque iranienne 45, Tehran, 1997, s.261-292.
- CAMİ, Molla Abdurrahman b.Ahmed, *Nefahatü’l-Üns Min Hadarâti’l-Kuds*, trc. Kamil Candoğan- Sefer Malak, Bedir Yayınevi, İstanbul 1971.
- CARPINI, Johann de Plano, *Moğol Tarihi ve Seyahatname 1245–1247*, çev. E.Ayan, Derya Kitapevi, Trabzon, ty
- CEBECİOĞLU, Ethem, “Abdülkahir Ebu’n-Necib Sühreverdi”, *Sahabeden Günümüze Allah Dostları*, VII., Şûle Yay., İstanbul, 1995.

- CEMALEDDİN, Muhammed Sait, *Alaüddin Ata Melik el-Cüveynî Hakimü'l-Irak Bağde İnkıtai'l-Hilafeti'l-Abbasiye fi Bağdat*, 1. Baskı, Kahire, 1982.
- CERAN, Ahmet Şeref, *XIII. Asırda Anadolu Selçuklularında Müslim-Gayri Müslim Münasebetleri*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya, 1992
- CİHAN Cihat, “Türkler ile Moğolların Irkı Münasebetleri”, *Türkler*, VIII. Ankara 2001, s.278-286.
- CİLACI, Osman, “Anadolu’da Kızıl Başlık Hareketlerine Dair Meçhul Kalmış Bir Eser”, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Ayrı Basım, S.3, Konya 1994, s.163-170.
- ÇAĞATAY, Neşet, “Anadolu Türklerinin Ekonomik Yaşamları Üzerine Gözlemler (Bu Alanda Ahiliğin Etkileri)”, *Belleten*, c.LII, S.203, Ankara 1988, s.485-500.  
-----, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, TTK Yayınları, Ankara, 1989.
- ÇAMUROĞLU, Reha, *Tarih, Heterodoksi ve Babailer*, Om Yayınevi, İstanbul 1999.
- ÇAYIRDAĞ, Mehmet, İlhanlılardan Argûn ve Geyhatu’nun Saltanat Değişikliği Yılına Gösteren İki Sikke”, *Belleten*, c.LII, S.202, Ankara 1988, s.87-89.
- ÇETİN, Altan, “Memlûklüler Devrinde Karimi Tüccarları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.35, ayrı basım Ankara 2004, s.71-87.
- ÇETİN, Osman, *Anadolu’da İslamiyetin Yayılışı*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1990.  
-----, “Osmanlı Devletinin Kuruluşunda Ahiler”, *Osmanlı Kurucusu Osman Gazi Ve Dönemi Sempozyumu*, Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa 1996, s.105-115.
- ÇOŞKUNER, Fahrettin, *Şeyh Evhadüddin Hamit el-Kirmanî’nin Menkıbeleri(İnceleme- Çeviri)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1994.
- D’OHSSON, M. Baron C., *Moğol Tarihi*, çev: Ekrem Kalan-Qiyas Şükürov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.
- DALKIRAN, Sayın, “İran Safevi Devletinin Kuruluşuna Şii İnançlarının Etkisi ve Osmanlının İran’a Bakışı”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.18, Erzurum, 2002, S.55-108.

- DELİLBAŞI, Melek, “Ortaçağda Türk Hükümdarları Tarafından Batılılara Ahitnamelerle Verilen İmtiyazlara Genel Bakış”, *Belleten*, XLVIII/185, Ankara 1983, s.95-103.
- , “Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Batı ile Ticari İlişkilerine Genel Bir Bakış”, *Tarihte Türk Devletleri II*, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1987, s.481-489.
- DEMİR, Mustafa, “İlhanlı, Devletinin Yıkılış Sürecindeki Siyasi Gelişmeler”, *Türkler*, VIII. Ankara 2001, s.376-385.
- , *Türkiye Selçukluları ve Beylikler Döneminde Sivas Şehri*, Sakarya Kitabevi, Sakarya, 2005
- DEMİRCİ, Mehmet, “Moğollar ve Mevlânâ”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, Eylül, İstanbul, 1987, s.54-57.
- DEMİRKENT, Işın, *Türkiye Selçuklu Hükümdarı Sultan I. Kılıç Arslan*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1996.
- DERRAC, Ahmet, *El-Memalik ve'l-Frenk*, Dar'ul-Fikr el-Arabî, Kahire, 1961.
- DEVÂDÂRÎ, Aybek, Ebû Bekir b. Abdullah, *Kenzü'd-Dürer ve Câmi'ü'l-Gurer*, Neşrü'l Kısmu ed-diraseti'l İslamiyye, Kahire, 1391/1971
- DEVEDARÎ, Baybars, *Zübdet'ül-Fikre fi Tarih'il-Hicre*, c:IX, haz: Zebide Muhammed Ata', Uyun'ut-Turas, Kahire, 2001.
- DEVLET, Nadir, “İlhanlılar”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IX, İstanbul, 1989, s.63-101.
- , “Altınordu”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, IX, İstanbul 1989, s.103-123.
- DEVLETŞÂH, *Tezkire-i Devletşâh*, I-IV, Çev: N. Lugal, Tercüman 1001 Eser, İstanbul, 1977
- DULAURIER, M. Ed., “Ermeni Müverrihlerine Nazaran Moğollar” (Kiragos'tan Mustahrec) *Türkiyat Mecmuası*, S. 2 İstanbul 1928, s.131-138.
- , “Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar” (Vartan'ın Umumi Tarihinden Mustahrec) *Türkiyat Mecmuası*, S. V, İstanbul 1936, s.27-48.
- EBERHARD, Wolfram, *Çin'in Şimal Komşuları*, T.T.K. yay: Ankara 1942
- EBU NASR, *Es-Selaçuka Tariham es-Siyasi ve'l-Askeri*, EIN for Human and Social Studies, Kahire, 2003

- EBÜ'L-FAZL, Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî (911/1505) *Târihü'l-Hulefâ*, nşr. M. Muhyiddin Abdulhamid, Mektebetü'l- 'Asriyye, Beyrut 1989
- EBU'L FİDA, el-Melikü'l-Müeyyed İsmail, *Tarih-i Ebu'l-Fidâ*, Mektebe Müşkati'l-İslamiyye. Beyrut 1286
- , *Takvimü'l Buldan*, Farsça rc. Abdu'l Muhammed Ayeti, Tahran 1349/1970
- EBU'L HAYR RUMÎ, *Saltuk-name*, Haz: Şükrü Akalın, I-III, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1990.
- EKİNCİKLİ, M., "Türk İnanç ve Dini Hayatının Tarihi Seyri" *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 74. Ankara 1991, s.27-46.
- EL-HUVEYRÎ, Mahmud, *Masr fi'l-Usur'il-Vustâ el-Evda'i's-Siyasiyyeve'l-Hadariyye*, Ayn Lid-Dirasat ve'l-Buhûs'il-İnsaniyye ve'l-İctimaiyye, Kahire, 2003.
- ELİADE, Mircea. *Orta Asya Ve Kuzey Kavimleri Semavi Tanrıları* çev:H. Güngör, EUİFD. İzmir 1948
- , *Şamanizm*, trc.: İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara 1999.
- ELIAS, Jamal J., "The Sufi Lord of Bahrabad: Sa'd al-Din and Sadr al-Din Hamuwayi", *Iranian Studies*, Cilt: 27, Sayı: 1-4, 1994
- EL-KAZZAZ, Muhammad Salih Davud, *El-Hayat'üs-Siyasiyye fi'l-Irak fi Ahdi's-Saytaratil-Moğoliyye*, Edebiyat Fakültesi, Bağdat Üniversitesi Matbaası, Bağdat, 1970
- ELVAN ÇELEBİ, *Menakıbu'l-Kutsiyye fi Menasıbu'l-Ünsiyye*, Haz: İ. E. Erünsal, A.Y.Ocak, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.
- EN-NEŞŞAR, Muhammed Mahmud, *Alakât-ü Memleketi Kıştâle ve Erâcûn bi Saltanat'il-Memâlik*, EIN for Human and Social Studies, Kahire, 2003.
- ERDEM, Ayşe D., *Memlûklu-İlhanlı Münasebetleri* Yayınlanmamış Y. Lisan tezi Ankara 1998
- , "İlhanlı Devletinin Kuruluşu ve Memlûklerle İlk Teması", *Türkler*, c.VIII, Ankara 2001, s.364-375.
- ERDEM, İlhan, "İlhanlılarda Ahmet Tekûdâr Dönemi ve Selçuklular" *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2004, S.35 ayrı basım, s.103-111.

- , “Olcâyâtü Hanın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal Kültürel Gelişmeler ve Yakındoğu’ya Etkileri”, *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara, 1999-2000, Sayı:31’den Ayrı Basım, s.1-35.
- , “Türkiye Selçuklu-İlhanlı İktisadi, Ticari ilişkileri ve sonuçları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, ayrı basım Ankara 2003, S.33, s.49–67.
- , *Türkiye Selçukluları İlhanlı İlişkileri* Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara 1995
- ERGİN, O. Nuri, “Sadri’-d-din al Konevî ve Eserleri”, *Şarkiyat Mec.*, II, İstanbul 1958, s.63-90.
- ER-RAFİİ’, Abdülemir, *El-Irak Beyne Sukut-ı ed-Devlet-i el-Abbasiye ve Sukut-ı ed-Devlet-i el-Osmaniye*, El-Furat, Beyrut, 2002
- ERSAN, Mehmet, “Selçuklu- Ermeni İlişkileri”, *Türkler*, VI. Ankara 2001, s.635-644.
- , *Selçuklular Zamanında Anadolu’da Ermeniler*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2007
- ES-SAYYAD, Fuad Abdulmu’ti, *El-Moğol fit- Tarih*, Daru’n-Nuhzatü’l-Arabiyye, Beyrut, 1980.
- , *El-Moğol fit- Tarih min Cengiz Han ila Hûlâgû Han*, Dar’ül-Kalem, Kahire, 1960.
- , *Eş-Şark’ül-İslamî fi Ahd’il-İlhaniyyin (Üsrat-ü Hûlâgû Han)*, Katar Üniversitesi Yayınları, Katar, 1987.
- ETÖZ, Abdulkadir, “Osmanlı Devletinin Kuruluşu ve Gelişiminde Din ve Tasavvuf Faktörü”, *İpek Yolu Konya Özel Sayısı*, II, Konya 1999.
- FAHREDDİN, Rızaeddin, *Altın Ordu ve Kazan Hanları*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.
- FEHMÎ, Abdusselam, *Tarih-i Devlet-i Moğoliyye fi-İran*, Kahire 1981.
- FEVZÎ, Faruk Ömer, *El-Hulafet’ül-Abbasiyye es-Sukut ve’l-İnhıyar*, Dar’uş-Şuruk, Amman, 1998.
- FEYYAD HAMMAD ASUR, *el-Alakatu’s Siyasiyye ve beyne’l- Memalik ve’l-Moğol*, Kahire 1976
- FIĞLALI, Ethem Ruhi, *Türkiye’de Alevilik Bektâşilik*, Selçuk Yayınları, İstanbul 1996



- FİRDEVSİ RUMİ, *Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektaş-ı Velî (Velâyet-nâme)*, haz.: Abdülbâki Gölpınarlı, İnkılap Kitapevi, İstanbul 1958.
- FUAD İBRAHİM, *el-Fakiyye ve'd-Devle: Tadavvuru'l- Fikhi's –Siyasiyyi es-Şîyyi*, Dâru'l-Kenzi'l- Edebiyye, Beyrut 1998
- FÜRÜZANFER, Bediuzzaman, *Mevlânâ Celâleddin*, trc.: Feridun Nafiz Uzluk, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1997.
- GABASHVİLİ, Manana, “İlhanlı Devletinin Uluslararası Ticaret Politikası ve Halefi Olan Türk Devletleri” *Türkler*, VIII. Ankara 2001, s.386–393.
- GEANAKOPLOS, D.J, *Emperor Michael Palaeologus and the West, 1258–1282, A Study in Byzantine-Latin Relations*, Archon Books 1973.
- GIBBONS, Herbert Adams, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, .çev. Ragıp Hulusi, 21.yüzyıl yayınları, Ankara, 1998
- GORDLEVSKİ, V., *Anadolu Selçuklu Devleti*, Çev: Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara 1988
- GÖKBULUT, Süleyman, *Necmeddin Kübra ve Kübrevilik*, D.E.Ünv. Sosyal Bil. Enst. (Yayınlanmamış Doktora Tezi) İzmir, 2009
- GÖLPINARLI, Abdülbaki, “Mevlânâ Şems-i Tebrîzî ile Altmış İki Yaşında Buluştu”, *Şarkiyat Mecmuası*, s.III, İstanbul Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü Yayınları, İstanbul 1959, s.158-161.
- , *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp ve Aka Kitapevleri, İstanbul 1983.
- , *Mevlânâ Celâleddin*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul 1999.
- GÖMEÇ, Sadettin, “Eski Türk İnancı Üzerine Bir Özet”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.XXI, Sayı:33, Ankara, 2003, s.79–104.
- GÖYÜNÇ, Nejat, "Mevlevîlik ve Sosyal Hayat", *II. Uluslararası Mevlânâ Kongresi*, Konya 1990, s.95-101.
- GREGORY, Abul Farac, *Abul Farac Tarihi*, Çev: Ö R. Doğrul, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999.
- , *Tarihi Muhtasarüddüvel*, çev: Ş.Yatkaya, Maarif Matbaası, İstanbul 1941.
- GRİGOR, Aknerli, *Okçu Milletlerin Tarihi*, Çev: Hrand D.Andreasyon, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007.

- GROUSSET, Rene *Bozkır, İmparatorluğu*, Trç: M. Reşat Uzman, İstanbul 2006  
 -----, *Cihan Fatihi Cengiz Han*, Çev. İzzet Tanju, İstanbul 2001
- GÜL, Muammer, *XIII. ve XIV. Yüzyıl Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti*, Harran Üniversitesi, Şanlıurfa, 2003.
- GÜL, Muhittin, "Türk- Gürcü İlişkileri Ve Türkiye Gürcüleri", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, c.XI, sayı:1, Haziran 2009, s.75–108.
- GÜLLÜLÜ, Sebahattin, *Ahi Birlikleri*, Ötüken yayınları, İstanbul 1977.
- GÜNALTAY, Şemsettin, "Türk Tarihinin Ana Kaynaklarından Camiü't-Tevarih ve Fazlullah Reşîdu'd-dîn", *Belleten* c.I, S.1, Ankara 1973, s.165–179.  
 -----, *Tarih ve Müverrihler*, Haz Yüksel Kanar, Endülüs Yayınları, İstanbul 1991
- GÜNAY, Kürşat, *Gâzân Mahmut Han Döneminde Anadolu'da Meydana Gelen Moğol İsyanları (1295–1304)*. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ankara 2002
- GÜNAY, Ünver, "Dini Sosyal Bir Kurum Olarak Ahilik", *Erciyes Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi*, sayı:10, Kayseri, 1998, s.69–77.
- GÜNDOĞDU, Cengiz, *Hacı Bektaş-ı Veli: Öğretisi ve Takipçileri Hakkında Metodik Yeni Bir Yaklaşım*, Aktif Yay., Ankara 2007
- GÜNGÖR, Harun, "Süryani Kaynaklarına Göre Türklerin Menşei, Dini İnanış Ve Adetleri," *Türk Dünyası Araştırmaları* S.40 Şubat 1986, s.77–87.
- GÜZEL, Abdurrahman, *Kaygusuz Abdal Menakıbnamesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.  
 -----, *Abdal Musa Velâyetnamesi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- HACI BEKTAŞ VELİ, *Makalat*, Yay: Esat Coşan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990  
 -----, *Vilayet-nâme*, nşr. A.Gölpınarlı, İstanbul 1958
- HACIGÖKMEN, Mehmet Ali, "Anadolu Selçukları Zamanında, Sadreddin Konevi'nin Türkmen İsyanlarına Bakışı", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı10, Konya, 2001, s.39–49.
- HAFIZ ABRU, *Zeyl Camiu't-Tevarih*, Nuru Osmaniye, No: 3271.

- , *Zubdat al-Tavarih-i Baysunguri Hafız-ı Abru, (İnceleme-Metin,)* Samad Kalantari Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 1993.
- HAFİZ HÜSEYİN, Kerbelayı Tebrîzî, *Ravzatu'l-cinan ve cennatu'l-cenan*, neşr. Cafer Sultanu'l-Kurrai, Tahran 1346/1967
- HAIĞER Mansura “Timurlular Devrinde Hâkimiyet Anlayışı”, *Türk Kültürü*, çev. Ekrem Memiş, S.258, Ekim 1984, s.621–626.
- HAMMADE, Muhammed Mahir, *Vesa'iku'l-hurubi's-Salibiyye ve'l-gazvu'l-mogoli li-âlemi'l-İslam, 489-1206h./1096-1404m*, Müessesetu'r-Risale, Beyrut, 1986.
- HARİRÎ, Mahmud, Muhammed, *Masr fi'l-Usur'il-Vusta el-Evda'is-Siyasiyye ve'l-Hadariyye*, Ayn Lid-Dirasat ve'l-Buhûs'il-İnsaniyye ve'l-İctimaiyye, Kahire, 2003
- HART, Clement, *Mevleviler Beldesi Konya*, Tercüman 1001 Temel Eser, çev. Nezh Uzel, İstanbul 1978
- HASLOK F.R., *Bektaşilik Tetkikleri*, çev.Râgıp Hulûsi, Milli Eğitim Basımevi, Ankara 2000.
- HASSAN, Ümit, *Osmanlı, Örgüt-İnanç-Davranıştan Hukuk-İdeoloji'ye*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002.
- HATIP Farisi, *Menakıb-ı Camal Al-Din-i Sâvî*, Terc: Tahsin Yazıcı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- HEİDUK, Matthias, “Ortaçağda Avrupalıların Göçebe Topluluklara Bakışı”, *Türkler*, C. VIII. Ankara 2001, s.324–333.
- HEYD, W. *Yakın Doğu Ticaret Tarihi*, Çev: E. Ziya Karal, Ankara 1975
- HİNZ, Walther, “Ortaçağ Yakın Şarkına Ait Vergi Kitabeleri” Çev. F. Işıltan, *Bellekten*, XIII/52, Ankara, 1949, s.771–793.
- HİŞAM, Hasan Kamil Muhammed Mustafa, *Es-Siyaset'ül-Hariciyye li-Devlett'il-İlhaniyye min Ahd-i Abâkâ Han Hatta Ahd-i Baydû*, Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İslam Tarihi Bölümü, Kahire 1989.
- HİZMETLİ, Sabri, “Çağatay Hanlığı”, *Türkler*, c. VIII. Ankara, 2001, s.355–358.
- HONDMİR, Gıyaseddin Muhammed, *Habibü's-Siyer fi Ahbari Efradi'l-Beşer*, Tahran, 1353
- HOWORTH, Henry, *History of the Mongols*, c.III, Taipei, 1970,

- HUART, CI., *Les Saints des devriches tourneurs*, II, Paris 1922.
- HUDA, Kamer-ül, *Şihabeddin Ömer Sühreverdi, Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, trc.: Tahir Uluç, İnsan Yayınları, İstanbul 2004.
- HULVÎ, Cemaleddin Mahmud, *Lemazat*, çev. Mehmet Serhan Tayşi, Tercüman 1001 Temel Eser, II, İstanbul, 1980
- HÜDÂ, Dervîş, *Devr'üt-Tasavvuf fi İntişar'il-İslam fi Asya'l-Vustâ ve'l Kavkâs*, EIN for Human and Social Studies, Kahire, 2004.
- IŞIK, Hidayet, "Hoca Fakih'in Tarihi Dini Kişiliği ve Konya'da Hoca Fakih Türbesi", *İpek Yolu Konya Özel Sayısı V* Konya 2002
- İBN ABDÜZZAHİR, Kadı Mühyiddin, *el-Ravzatu'z-Zahir fi siret-i Melikü'z-Zahir*, Yay: Abdülaziz Huveytır, Riyad, 1976.
- İBN BATTÛTA, *Tuhfetü'n-Nûzzâr fi Garaibi'l-Emsar ve'l-Acaibi'l-Esfar (İbn Battûta Seyahatnamesi)*, I-II, Haz: Mümin Çevik, Yeni Şafak Kültür Armağanı İstanbul ty.
- , *İbn Battûta Seyahatnamesinden Seçmeler*, Haz İsmet Parmaksızoğlu, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989
- İBN BİBÎ, *El Evamirül Alaiye Fil Umuril-Alaiye (Selçukname I-II)* Haz. Mürsel Öztürk, 1000 Temel Eser Kültür Bakanlığı, Ankara 1996
- İBN FADLAN, *Seyahatname*, Trc: Ramazan Şeşen, Bedir Yayınevi, İstanbul 1975
- İBN FUTÎ, Kemalüddin Abdürrezzak, *el-Havadisü'l-Camia ve't-tecaribü'n-nafi'a fi adabi's-sultaniyye ve'd-duveli'l-İslamiyye*, Beyrut 1963
- İBN SERRÂÇ el Kureşi *Teşvikü'l-Ervah ve Tuffâhü'l-Ervah*, Amcazade Hüseyin Paşa Kütüphanesi Arapça yazma No: 272
- İBN ŞEDDÂD, *Baybayrs Tarihi*, Çev. Şerefüddin Yaltkaya Türk Tarih Kurumu Ankara, 2000.
- İBN TAGRÎBERDÎ Cemaleddin Ebu'l-Mehasin Yusuf, *en-Nücümüz-Zahire fi Mülük-i Mısır ve'l-Kahire*, I-XVI, Darü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1992.
- İBN TEYMİYE, Takiyüddin Ahmed b. Abdülhalim, Mecmu' *Fetevây-ı İbn-i Teymiye*, I-XXXV, Mektebe Müşkati'l-İslamiyye. Beyrut, ty.
- İBNÜ'L-ARABÎ, *Fütühât-ı Mekkiyye*, II, Trc. E.Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul 2006.

- İBNÜ'L ADİM, Kemaleddin, *Zübdetü'l-Halep fi Tarihi Halep*. Haz: Sehil Zekar, c.I-VIII, Mecelletü't-Turasi'l-Arabî, Şam, 1987
- İBNÜ'L ESİR, *el-Kamil fit-Tarih*, Trc: A. Ağırakça–A.Özaydın, c.VIII-XII, Bahar Yayınları, İstanbul, 1987
- İKBÂL, Abbas, *Tarih-i Mufassal-i İran*, I, Tahran, 1375/1996.  
-----, *Tarih-i Moğol*, Tahran, 1364/1985.
- İNAN, Abdülkadir, *Tarihte ve Bugün Şamanizm*, T.T. K., Yay, Ankara, 2000  
-----, “Türk Boylarında Dağ, Ağaç ve Pınar Kültü”, *Reşid Rahmeti Arat İçin*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1966
- JACKSON, Peter, “Abaqa”, *Encyclopedia Iranica*. Vol. I, 1983. s.61–63.
- JAHN, Karl, “Tebriz, Doğu ile Batı Arasında Bir Ortaçağ Kültür Merkezi”, Çev İ. Aka, *AU. D.T.C.F. T A D*, c XIII/24, Ankara 1979–1980, s.59–77.  
-----, “İran’da Kağıt Para”, Çev: M. A. Köymen, *Belleten*, VI/23–24, Ankara 1942, s.298–302.  
-----, “Cihan Tarihçisi Olarak Reşidu’d-dîn”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi*, c.III Cüz.3–4, İstanbul 1996, s.211–236.
- JOINVILLE, Jean Sieur, *Chronicle of the Crusades of St.Levis*, çev:Cüneyt Kanat, Vadi Yayınları, Ankara 2002
- KAFALI, Mustafa, “Altın Orda Hanlığı”, *Türkler*, c.VIII, Ankara 2001, s.397–411.  
-----, “Çağatay Hanlığı”, *Türkler*, c.VIII, Ankara 2001, s.345–354.  
-----, *Altınordu Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1976.
- KAFESOĞLU, İbrahim, “Eski Türk Dini” *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.III, Ankara, 1972, s.1–34.  
-----, “Türk Tarihinde Moğollar ve Cengiz Meselesi”, *Tarih Dergisi*, S.VIII, 1953, s.105–136.  
-----, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, TTK Yayınları, Ankara 2000.  
-----, *Türk Milli Kültürü*, Ötüken Yayınları, İstanbul 2000.
- KALAFAT, Yaşar, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1990.

- KALKAŞANDÎ, Ebu'l Abbas Ahmet b. Ali, *Subhu'l-A'sâ fi Sinai'l-İnşâ*, I-XV, Darü'l- Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1418
- KAMALOV, İlyas, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003.
- , "Moğol İstilası ve Anadolu Kültürüne Tesirleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.140, Ekim, 2002, s.167–180.
- KAMİL, Mustafa, *es-Şeybî, es-Sılatu Beyne't-Tasavvuf ve't-Teşeyyu':en-Neza'atü't-Tasavvufiyye fi't-Teşeyyü'*, II, Dârü'l-Endelüs, Beyrut, 1982.
- KANAT, Cüneyt, "Baybars Zamanında Memlûk-İlhanlı Münasebetleri" *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.XVI, İzmir, 2001, s.31–45.
- , "İlhanlı Hükümdarı Tekûdâr'ın Müslümanlığı Kabulü ve Bunun Memlûk Devletindeki Yankıları" *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Yayınları İstanbul 2002, s.233–247.
- , "Memlûklerin Baybars Zamanındaki (1260–1277) Suriye Çukurova Siyaseti ve Bu Siyasetin Çukurova'nın Türkleşmesindeki Rolü", *III. Uluslararası Çukurova Sempozyumu Bildirileri*, Adana, 1998, s.423–434.
- , "Gazan Han Zamanında Memlûk Devletine İltica Eden Uyratlar," *Tarih İncelemeleri Dergisi*, İzmir, 2000, S.XV, s.105–120.
- KARA, Mustafa "XII-XIV. Yüzyıllarındaki Tasavvuf Düşüncesinde Genel Bakış Osmanlı İmparatorluğunun Kurucusu Osman Gazi ve Dönemi Sempozyumu", *Bursa Kültür Sanat Ve Turizm Vakfı Yayınları*, Bursa 1996, s.83–97.
- , *Türkistan'ın Işığı Necmeddîn-i Kübrâ*, Hassa Mimarlık Kültür Yayınları, İstanbul, 2008
- , *Bursa'da Tarikatlar ve Tekkeler*, Sır Yayınları, Bursa, 2001
- KARA, Seyfullah, "Türkiye Selçuklularında Dini Hayat", *Türkler*, c VII, Ankara 2001,s.308–319.
- , *Selçuklular'ın Dini Serüveni, Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Planı*, Şema Yayınları, İstanbul 2006.
- KARAMUSTAFA, Ahmet T., *Tanrının Kuraltanıma Kulları İslam Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*, çev.Ruşen Sezer, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008.

- , “Early Sufism in Eastern Anatolia”. *In Persian Sufism: From its Origins to Rumi*, 175–98. Edited by Leonard Lewisohn. London: Khaniqahi Nimatullahi Publications, 1994.
- KARTAL Ahmet, *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı I*, Tercüme Edebiyatı, Ankara 2006.
- KASIM, Abduh Kasım, *Ehl’üz-Zimme fi Masr min’el-Feth’il-İslamî Hatta Nihayet’il-Memâlik*, , Uyun’ut-Turas, Kahire, 2003.
- , *Fi Tarih’il-Eyyübiyyin ve’l-Memâlik*, EIN for Human and Social Studies, Kahire, 2005.
- KÂŞÂNÎ, Cemalü’-din Ebul Kasım Abdullah b. Muhammed b. Ebi Tahir, *Tarih-İ Olcâyû*, Tercüme Derya Örs, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi) Ankara 1992
- KAŞGARLI Meliha Aktok, “Doğu Ve Güneydogu Anadolunun Tarihi İnanç Ve Yapısı” *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.40 Subat 1986, s.39–75.
- KAYAOĞLU, İsmet, “Mevlânâ’nın Moğol Yöneticilerle Münasebeti”, *II. Milli Mevlânâ Kongresi*, Konya Mayıs 1986, s.159–164.
- , “Mevlânâ’nın Mektuplarının Dönemin Tarihi Açısından Bir Değerlendirilmesi”, *XII. Türk Tarih Kongresi*, c.II, Ankara, Eylül 1994, s.583–588.
- , “Mevlânâ’nın Mektuplar’ının Dönemin Tarihi Açısından Bir Değerlendirilmesi”, *XII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, TTK yay., Ankara 1999
- , “Anadolu Selçukluları Devrinde Ticari Hayat”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* c.XXIV. Ankara 1981, s.359–373.
- , “Selçuklu Vakıflarına Genel Bir Bakış”, *2.Vakıf Haftası Konuşmalar ve Tebliğler (3-9Aralık 1984)* Vakıflar Genel Müd. Yayınları, Ankara 1985, s.22–25.
- , “Halife en-Nâsır’ın Fütüvvete Girişi ve Bir Fütüvvet Buyrultusu”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c.XXV, Ankara 1981, s.221–227.
- KAYMAZ, Nejat, *Pervane Muinüddin Süleyman*, AÜ DTCF Yayınları, Ankara 1970.

- KAZVİNÎ, Zekeriya b. Muhammed b. Mahmud, *Âsarü'l-Bilad ve Ahbârü'l-Ibad*, Mektebe Müşkati'l-İslamiyye, Beyrut 1972.
- KEÇİŞ, Murat, *Trabzon Rum İmparatorluğu ve Türkler 1204–1404*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2009.
- KEKLİK, Nihat, *Sadreddin Konevî'nin Felsefesinde Allah-Kâinat ve İnsan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1967.
- KIENİTZ, Friedrich Karl, “Osmanlılardan Önceki Anadolu Türklerinin Politik ve Kültür Bakımından Dünya Tarihindeki Önemi”, çev: Mithat San, *Bellekten*, S. 196, Ankara 1986, s.279–289.
- KILIÇ, Mahmut Erol, “İbnü'l Arabî,” *DİA*, XX, İstanbul, 1999, s.493–516.
- KIRZIOĞLU, Fahreddin, “Ahıska Bölgesi ve Türklük”, *Türk Kültürü Dergisi*, S.87, 1970. s.203–206.
- KISSLING, Hans Joachim, “Osmanlı İmparatorluğunda Derviş Tarikatlerinin Sosyolojik ve Eğitsel Rollerini”, Terc. Bünyamin Solmaz, *Selçuk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.5, Konya 1994 Ayırbaşım, s.335–347.
- KİTAPÇI, Zekeriya, *Türk Boyları Arasında İslam Hidayet Fırtınası II, (Moğollar Arasında İslamiyet)*, Dizgi Ofset, Konya 2000.
- KOCA, Salim, *Sultan I. İzzettin Keykavus (1211–1220)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1997
- KONYALI, İbrahim Hakkı, *Âbideleri ve Kitâbeleriyle Konya Tarihi*, Enes Kitabevi, Konya 1997.
- KOPRAMAN, K. Yaşar, “Mısır Memlûkleri”, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, c.VI, Çağ Yayınları, İstanbul 1987.
- KORTANTAMER, Samira, “Memlûklü Sultanlığında Devlet Yapısı”, *Bellekten* c. LII, S.202, Ankara 1988, s.227–246.
- , *Bahri Memlûklarda Üst Yönetim Mensupları ve Aralarındaki İlişkiler*, Ege Üniversitesi Yayınları, İzmir, 1993.
- KÖPRÜLÜ, M. Fuad, “İslam Sufi Tarikatlarına Türk-Moğol Şamanlığının Tesiri” Çev: Yaşar Atan, *A.Ü.İ.F.D.* Ankara 1929, s.141–152.
- , “Anadolu Selçuklular Tarihinin Yerli Kaynakları,” *Bellekten*, VII/27, Ankara 1943, s.379–458.



- , “XIII. Asırda Maraga Rasathanesi Hakkında Bazı Notlar”, *Belleten*, c.VI, Ankara 1942, s.207–226.
- , “Türk ve Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, c.I, Ankara 1944, s.1–9.
- , *Anadolu’da İslamiyet*, çev. Ragıp Hulusi, İnsan Yayınları, İstanbul, 2000.
- , “Anadolu Beylikleri Tarihine Ait Notlar” *T M.* c.II 1928, s.1–32.
- , *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara 1981
- KÖSEOĞLU, Nevzat, “Kültürel-Dini Dinamikler, Milliyetçilik Ve Milliyetçilik Tarihi Araştırmaları” *VII. İlmi Kongresi*, Türk Yurdu Yayınları, 3–4 Aralık 1999, s.75-101.
- KÖYMEN, Altay. *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1963
- KURAN, Abdullah, *Anadolu Medreseleri*, I, TTK Yayınları, Ankara 1969
- KURAT, Akdes Nimet, *Türk Kavimleri ve Devletleri Tarihi*, Murat Kitabevi Yayınları, Ankara, 1992.
- KÜÇÜK, Osman Nuri, “Mevlânâ’nın Yöneticilerle İlişkileri ve Moğol Casusluğu İddiaları I”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:4, S.11, Ankara 2003, s.259–322.
- , “Mevlânâ’nın Yöneticilerle İlişkileri ve Moğol Casusluğu İddiaları II”, *Tasavvuf İlmi ve Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl:5, S.12, Ankara 2004, s.173–195.
- KÜÇÜKDAĞ Yusuf, “Seyit Mahmud-İ Hayrani Ve Akşehir’de Seyit Mahmut Hayrani Menzumesi”, *İstem*, Yıl 2 Sayı3 2004, s.59–69.
- , “Konya’da Ahi Evran Zaviyesi ve 1097/1687 Vakfiyesi”, *İpek Yolu Konya Özel Sayısı*, II, Konya 1999, s.65–79.
- , “Osmanlı Devletinin Kuruluşunda Etkin Rol Oynayan Konyalı İlim, Fikir ve Devlet Adamları”, *İpek Yolu Konya Özel Sayısı*, V Konya 2002, s.187–206.
- LEVİS, Bernard, *Çatışan Kültürler, Keşifler Çağında Hristiyanlar, Müslümanlar, Yahudiler*, çev: Nureddin Elhüseyni, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1990.

- LİGETİ, L, *Bilinmeyen İç Asya*, çev: Sadrettin Karatay, I-II, , Milli Eğitim Yayınları, İstanbul, 1997.
- LÛVÎ,(LUIY) Habib, *Tarih-i Yehud der İran*, Tahran, 1960
- MAKRİZİ, Takiyüddin Ahmed Ali, *en Nükuat ve'l-Kadime*, Çev: İ-Artuk, *Belleten*, XUII/67 Ankara 1953
- , *Kitabü's-Sülük fi Marifet-i Düveli'l- Müllük* Yay: Muhammed Mustafa Ziyade, I-VIII, Darü'l- Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1997
- MANSUR, Muhammed Alâeddin, *Tarih-i İran Ba'de-l İslam*, Kahire Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Daru's-sakafe, Kahire, 1989
- MARSSHALL, Robert, *Doğudan Yükselen Güç Moğollar* çev: Fusun Doruker, Gençlik Yayınları, İstanbul 1996
- MARTINEZ, A. P., "Some Notes on The Il-xanid Army", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, c. VI, Otto Horrossowitz, Wiesbaden, 1986(1988), s.129-242.
- , "Tarix-e Mobarek-e Gâzâni", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, c. VI, Otto Horrossowitz, Wiesbaden, 1986(1988), s.43-127.
- MASSIGNON, Luis, *Doğuş Devrinde İslam Tasavvufu*, Fransızcadan çev. M. Ali Aynî, Yayına haz. Osman Türer-Cengiz Gündoğdu, Ataç Yayınları, İstanbul 2006.
- MELİKOFF, Irene, "Bektaşilik-Alevilik Tarihi İkilik ve Sonuçları", *I. Uluslararası Hacı Bektaş-ı Veli Sempozyumu Bildirileri*, 27-29 Nisan 2000, Ankara, s.31-37.
- , *Uyur İdik Uyardılar, Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, trc.: Turan Alptekin, Cem Yayınevi, İstanbul 1994.
- , *Hacı Bektaş: Efsaneden Gerçeğe*, trc.: Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 1998.
- MELVILLE, Charles, "Padshah-i Islam: The Conversion of Sultan Mahmud Ghazan Khan", *Pembroke Papers I*, Cambridge, 1990, s.159-177.
- MERÇİL, Erdoğan, "Bizans'ta Selçuklu Hanedan Mensupları", *XI. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara 1994, s.709-721.
- MEVLÂNÂ CELALEDDİN, *Mektuplar*, Çev. Abdülbaki GÖLPINARLI, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1963

- , *Fih-i Mafih*, çev: M. Ambarcıoğlu, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul - 1974
- , *Divan-ı Kebîr*, haz. Abdülbaki Gölpınarlı, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1992
- , *Mesnevî*, IV, trc. Veled İzbudak, Maarif Matbaası, İstanbul 1944.
- MEVLÂNÂ, Şeyh Muhammed, *İslam'ın Yayılışı Tarihi*, III, çev: A Genceli, İstanbul, 1972.
- MINORSKY, Vladimir., "Caucasica III: The Alan Capital Magas and The Mongol Campaigns", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, Volume XIV, 1952, s.221-238.
- MÎRHOND, Muhammed b. Seyyid Burhaneddin, *Ravzatü's-Safa*, Tahran, 1339.
- MIQUEL, André, *İslam ve Medeniyeti*, I, çev. A. Fidan- H. Menteş, Ankara 1991.
- Moğolların Gizli Tarihi*, çev: Ahmet Temir, TTK Basımevi, Ankara 1995.
- MONTGOMERY, James A., *The History of Yaballaha III*, New York, 1927.
- MUHAMMED, Abdülalim, *İntişar'ül-İslam Beyn'el-Moğol*, Daru'n-Nuhzatü'l-Arabiyye, Beyrut, 1985
- MUHAMMED, Addülkerim Süleyman, *El-Moğol ve'l-Memalik Hatta Nihayet-i Asr-ı Ez-Zahir Baybars*, Daru'n-Nuhzatü'l-Arabiyye, Beyrut, 1405/1984,
- , *El-Moğol ve'l-Memalik fi Ahdi Devleti Beni Kalavun*, Daru'n-Nuhzatü'l-Arabiyye, Beyrut, 1984
- MURTAZA, Menüçehr, *Mesail-i Asr-ı İlhanan*, Müessesesi-i İntişarat-ı Âgah, Tebriz, 1370.
- MÜNECCİMBAŞI, Ahmed b. Lütfullah, *Câmiu'd-Düvel*, trc.A.Öngül, Akademi Kitabevi, İzmir 2000.
- NEBHAN, Fatıma, *Yehud-u İran fi'l-Asr-ı el-İlhanî*, Ayn Şems Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, c:26, Kahire, 1998.
- , *Ed-Devr'ül-Masrî fi Müvacehet'il-Hurub'il-Moğoliyye*, Ayn Şems Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi İslam Milletleri Dili Bölümü, Kahire, 1997.
- NECMEDDİN-İ DÂYE, *Mirdadü'l-İbad*, Nşr: m. Emin Riyahi, Tahran, 1336.
- NOYAN, Bedri, *Bütün Yönleriyle Bektaşîlk ve Alevîlik*, c.I., Ardıç Yayınları, Ankara 1998.

- NÜVEYRÎ, Şihabüddin Ahmed b. Abdülvahhab, *Nihayetü'l-Ereb fi Fununi'l-Edeb*, I-XXXIII, Darü'l- Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.
- OCAK, Ahmet Yaşar, *Babailer İsyanı Aleviliğin Tarihsel Altyapısı*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2000.
- , "Barak Baba", *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, c.5, İstanbul, 1992, s.61–62.
- , *Sarı Saltık Popüler İslam'ın Balkanlardaki Destanî Öncüsü*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2002.
- , "Alevi-Bektaşî Düşüncesi Hakkında Bilgiler", *I. Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri*, Ankara, 27-29 Nisan 2000, s.47-55.
- , "Bektaşîlik", *TDV İslam Ansiklopedisi*, c V, İstanbul, 1992, s.373–379.
- , *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik Kalenderîler (XIV-XVII. yüzyıllar)*, TTK Yayınları, Ankara, 1999.
- , "Anadolu Sufiliğinde Ahmet Yesevi Ve Yesevilik", *Türk Dili* S.504, Aralık 1993, s.581–587.
- , "Osmanlı Devletinin Kuruluşunda, Dervişlerin Rolü", *Osmanlı Devletinin Kuruluşu Efsaneler Ve Gerçekler*, İmge Yayınları Ankara 1999, s.67–80.
- , "Babailer İsyanından Kızılbashiğe: Anadolu'da İslam Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış", *Bellekten*, c.LXIV, S.239, Ankara 2000, s.129–159.
- , "Türk Heterodoksi Tarihinde Zındık, Harici, Rafizi, Mülhid ve ehl-i bid'at deyimlerine dair bazı düşünceler", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.12, 1981–1982, s.507–520.
- , "Bazı Menakıbnamelere Göre XIII-XV. Yüzyıllardaki İhtidallarda Heterodoks Şeyh ve Dervişlerin Rolü", *Osmanlı Araştırmaları* II, İstanbul, 1981, s.31–42.
- , "XIII-XV. Yüzyıl Anadolu'da Türk-Hristiyan Dini Etkileşimler ve Aya Yorgi Kültü" *Bellekten*, c.LV, S.214, Ankara 1991, s.661–673.
- , "Osmanlı Beyliği Topraklarında Sofi Çevreler Ve Abdalan Rum Sorunu", *Osmanlı İmparatorluğu Kurucusu Osman Gazi ve Dönemi Sempozyumu*, Bursa Kültür Sanat Ve Turizm Vakfı Yayınları, Bursa 1996, s.53–72.

- , “Bir XIII. Yüzyıl Sufisi Olarak Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî”, *V. Milli Mevlânâ Kongresi*, Konya 1989, s.139-164.
- , “Türkiye Tarihinde Merkezi İktidar ve Mevleviler (XIII-XVIII. Yüzyıllar) Meselesine Kısa Bir Bakış”, *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi II. Milletlerarası Osmanlı Devleti’nde Mevlevihaneler Kongresi Özel Sayısı*, II/2, 1996, s.17–22.
- OKTAY, Hasan, “Ermeni Moğol İlişkisi ve Moğollar İle İlgili Ermeni Kaynakları Hakkında Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.138, Haziran 2002, s.197–217.
- ORAL, M. Zeki, “Anadolu’da İlhanlı Devri Vesikaları-Temirtaş Noyan Devri”. *V. TTK Kongresi*, Ankara 1960, s.208–215.
- ORUÇ BEĞ, Adil, *Oruçbeğ Tarihi*, haz. Nihal Atsız, Tercüman 1001 Eser, İstanbul 1972,
- OSTROGORSKY, George, *Bizans Devleti Tarihi*, çev: Fikret Işıltan, TTK Basımevi, Ankara 1986
- ÖCALAN, H. Basri, “Anadolu Selçuklular Zamanında Tasavvuf Düşüncesi”, *Türklükler*, c.VII, Ankara, 2001, s.462–469.
- ÖDEN, Zerrin Günel, “Kadı Burhaneddin Karşısında Bir Selçuklu Şehzadesi: Kılıçarslan,” *Bellekten*, c.LXIV, s.241, Aralık, Ankara 2000, s.847–862.
- ÖGEL, Bahaeddin, “Cacabey Vakfiyesindeki Bazı Unvan Ve Kişi Adları Hakkında Notlar,” *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, c.II Türk Tarih Kurumu Ankara 1971, s.67–74.
- , *Türk Mitolojisi*, II, Ankara 1995
- , “Alâeddin Keykubad Çağında Batı İranda Çormahan Noyan’ın Durumu ve Statüsü”, *Selçuk Dergisi*, Sayı:3, Haziran 1988, s.13–17.
- ÖNGÖREN, Reşat, “Mevlânâ Celaleddin-i Rumi,” *DİA*, c.XXIX, Ankara, 2004, s.441–448.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim, “Selçuklular Zam”anında Suriye’deki Bâtini Faaliyetler”, *Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi*, s.12, Eylül 2002, s.195–207.
- , “Ayn-ı Calut” *DİA*, İstanbul 1991, IV, s.275–276.

- ÖZBEK, Süleyman, “El-Melikü’z- Zahir Rüknu’d-Din Baybars Zamanı Memlûk Devletinin Dini Siyaseti”, *E.Ü.E.F., Tarih İncelemeleri Dergisi*, c.IX, İzmir, 1994, s.289-307.
- , *El-Melikü’z-Zahir Rüknu’d-Din Baybars’ın Hayatı ve Faaliyetleri*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 1989.
- , “Türkiye Selçukluları-Eyyübiler Arası Siyasi Münasebetler Üzerine (1175–1250)”, *İsmail Aka Armağanı*, İzmir 1999, s.427–448.
- ÖZCAN, Mehmet, *Anadolu Selçuklular Devrinde Mezhep Hareketleri*, Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, (Y Lisans Tezi), İzmir, 1983
- ÖZDEMİR, Ahmet, *Moğol İstilasını Abbasi Devletinin Yıkılışı: Cengiz ve Hülâgû Dönemleri 612–656 (1219–1258)*, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), İstanbul, 1997.
- , “Moğol İstilasının Sebepleri”, *Türkler*, c VIII, Ankara, 2001, s.298–311.
- , “Tatarların Kökeni Meselesi”, *Türkler*, c VIII, Ankara 2001, s.434–440.
- , “Cengiz İstilasını”, *Türkler*, CVIII, Ankara 2001, s.312-323.
- ÖZKÖSE, Kadir, “Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufi Zümre ve Akımların Rolü”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.7/1 Haziran 2003, s.249–279.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi, *Gâzân Han ve Reformları*, Marmara Üniv. Türkiyat Araştırmaları Enst. Yayınlanmamış Doktora Tezi İstanbul, 2000
- ÖZTÜRK, Mürsel, “Hacı Bektaş-ı Veli”, *Belleten* c.L, S.198, Ankara, 1986, s.885–894.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri, *Tarihi Boyunca Bektaşilik*, Yeni Boyut Yayınevi, İstanbul, 1990.
- ÖZYETKİN, A.Melek, *Altın Ordu, Kırım ve Kazan Sahasına Ait Yarlık ve bitiklerin Dil ve Üslûp İncelemesi*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1996.
- PFEIFFER, Judith, “Reflections on a ‘Double Rapprochement’: Conversion to Islam among the Mongol Elite during the Early Ilkhanate,” *Beyond The Legacy Of Genghis Khan*, Edited By Linda Komaroff, Boston, 2006, s.369–389.
- POLAT, M. Said, *Selçuklu Göçerlerinin Dünyası, Karacuk’tan Aziz George Kolu’na*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004

- POLO, Marco, *The Book of Marco Polo, (Seyahatname)* hzr: Filiz Doküman, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, ty.
- , *Doğu ve Batı Kaynaklarında Çin Seyehati*, trc. Hande Loddo, Kaknüs yayınları, İstanbul 2003.
- PSALTY, Fr., “Türkelide Hristiyanlık” *II. Türk Tarih Kongresi*, İstanbul, 1943, s.887-895.
- RASONYI, Laszlo, *Tarihte Türklük*, TKAE Yayınları, Ankara 1988
- RAVENDİ, *Rahatü's-Sudur ve Ayetü's-Sürur*, I –II, Çev: A. Ateş TTK Yayınları, Ankara, 1999
- REŞİDÜDDİN, Fazlullah b. İmadüddeve et-Tabib el-Hemedani, *Cami'u't-Tevarih, I-II*, trc: Muhammed Sadık Neş'et, Fuad Abdülmu'ti es-Sayyad, Muhammed Musa Hindavi, Kahire ty.
- , *Tarih-i Mubarek-i Gâzâni*, neşr. Karl Jahn, *Geschihte Gâzân-Hans aus dem Ta'rih-i Mubarek-i Gâzâni des Reşid al-Din Fadlallah b. 'Imad al-Davla Abu'l-Hair*, London 1940.
- , *Historie des Mongols de la Perse*, Texte Persan, publie, traduit en français, accompagne des notes et d'un Memorie sur la vie et les Ouvrages de l'Auteur par Etienne Quatremere, Amsterdam 1968.
- , *Jami'ut-tawarikh, Compendum of Cronicles, A history of the Mongols*, İng. terc. W.M. Thackston, I-III, Harvard University, 1998–1999.
- , *Şu'ab-ı Pençgâne*, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, III. Ahmed, nr.2937.
- RİASONOWSKY, A. “Moğol Hukuku”, *İstanbul Üniv. Hukuk Fak. Mecmuası*, c.V, İstanbul 1939, s.191–214.
- RİTTER, Helmuth, “Mevlânâ Celaleddin Rumi ve Etrafindakiler”, *Türkiyat Mecmuası*, c.VII/VIII, İstanbul, 1942, s.268–281.
- ROUX, Jean Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev:A. Kazancıgil-A. Bereket, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2001
- , *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev: A.Kazancıgil, Kabalcı Yayınları, İstanbul 2002.
- RUBRUCK, Wilhelm Von, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat,(1253–1255)*, çev: Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul, 2001.

- RUNCIMAN, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev: F. Işıltan, c III, TTK Yayınları, Ankara 1987
- SABRÎ, Abdülatif Selim, *Es-Sırâ' es-Siyasi ve'l-Mezhebi Beyn'eş-Şi'a ve's-Sünne fi Asr-i Saytarat-i İlhanat'il-Moğol fi İran*, (Doktora Tezi) Kahire Üniversitesi Dar'ul-Ulûm Fakültesi İslam Tarihi ve Medeniyeti Bölümü, Kahire, 1996
- SADRÜDDİN, Ebu'l-Hasan 'Ali İbn Nâsır İbn 'Ali El-Hüseynî, *Ahberü'd-Devleti's-Selçukiye*; Çev. Necati Lügal Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999
- SAİNT-QUENTİN, Simon de, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245–1248*, Haz. Tufan Karasu, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya, 2006.
- SALÂBÎ, Ali Muhammed, *Fikr'ül-Havariç ve's-Şia fi Mizan-i Ehl'is-Sünnet-i ve'l-Cemea*, Müessesetü İkra', Kahire, 2005.
- SARIKAYA, Saffet, “Anadolu Aleviliği'nin Oluşumu”, *Ekev Akademi Dergisi* C.1 S.1, Kasım 1997, s. 81–96.
- , *XIII-XVI. Asırlardaki Anadolu'da Fütüvvetnamelere Göre Dini İnanç Motifleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2002.
- SAYILI, Aydın, “Gâzân Han Rasathanesi”, *Belleten* X/40 Ankara 1946, s.525–640.
- , “Gazan Han Türbesi Hakkında Bir Manzume”, *İran Şehinşahlığının 2500. Kuruluş Yıldönümüne Armağan*, İstanbul, 1971, s.383-398.
- SCHAMİLOĞLU, Uli, “Altın ordu” *Türkler* C VIII, Ankara 2001, s.414–428.
- SCHIMMEL, Annemarie, *Ben Rüzgârım Sen Ateş: Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî*, terc. Senâil Özkan, İstanbul 1999.
- SEMERKANDÎ, Kemaleddin Abdürrezzak b. İshak Abdürrezzak, (887/1482), *Matla-ı Sa'deyn ve Mecma'-i Bahreyn*, nsr. Abdülhüseyn Nevai, Kitabhane-i Tahuri, Tahran 1974
- SEPETÇİOĞLU, Mustafa Necati, “Mevlânâ Celaleddin Rumi'de Yöneten ve Yönetilenler”, *II. Milli Mevlânâ Kongresi*, Konya Mayıs 1986. s.151-157
- SERCÂNÎ, Ragıp, *Kıssat'üt-Tatar min'el-Bidaye ila Ayn-Calut*, Müessesetü İkra', Kahire, 2006.
- SERENCÂVÎ, Abdülfettah, *El-Hılafet'ül-Abbasiyye Beyn'el-Avamil'il-Halel ve'l-İntikaz fi'l-Menah'il-Siyasiyye ve'd-Diniyyeve'l-İktisadiyye ve'l-İçtimaiyye*, Hılvan, 1945



- SEVİM ALİ, “Cimri Olayı Hakkında Birkaç Not” *Bellekten*, C XXV/97, Ankara 1961, s.65–74.
- , *Genel Çizgileriyle Selçuklu Ermeni İlişkileri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2002
- SEVGİ, Ahmet, “Mevlânâ’nın İdarecilere Tavsiyeleri”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, I, 1983, s.159–166.
- SEVİM, Ali- YÜCEL Y. *Türkiye Tarihi, Fetih, Selçuklu ve Beylikler Dönemi*, TTK Yayınları, Ankara 1989.
- SOLMAZ, Gürsoy, “Ermeni Müverrihlere Göre Moğollar”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 14, Erzurum, 2000, s.214–270
- SPULER, Bertold., *İran Moğolları*, Çev:Cemal Köprülü TTK Basımevi, Ankara 1987
- SUBHİ, Abdülmenam Muhammed, *Siyaset’ül-Moğol El-İlhaniyyin Ticah-i Halvet-i El-Memalikfi Masr ve’ş-Şam (1316–1335)*, El Arabiyye, Kahire, 2001
- SUBKİ, *TABâkâtü’ş-Şafiye*, Darü’l Ma’rifiye, Beyrut, ts.
- SÜLEMİ, Ebu Abdurrahman Muhammed b. Hüseyin, *er-Risaletü’l-Melamiyye (İslam Tarihinde ilk Melâmet)*, haz. Ömer Rıza Doğrul, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1950.
- SÜMER, Faruk, “Abâkâ” *Diyanet İslam Ansiklopedisi* Cilt. 1, İstanbul 1988, s.8.
- , *Safevi Devletinin Kuruluşu Ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1998.
- , “İlhanlı Hükümdarlarından, Abâkâ, Argûn Hanlar ve Ahmet-i Celayir”, *Bellekten*, LII/4, Ankara 1989, s.175-197.
- , “Argûn”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.III, İstanbul 1991, s.355-357.
- , “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, c.I, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1970, s.1-147
- , “Teküdar”, *İA*, MEB Yayınları, c.XII/1, İstanbul, 1979, s.144-145.
- , *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, TDAV, İstanbul, 1999
- , “Ağaçeriler”, *Bellekten*, S. 26, Ankara 1962, s.521-528.
- SÜRYANİ, Mihail, *Vekayi-nâme*, trc:Hrand D. Andreasyan, (TTK Kütüphanesi’nde bulunan basılmamış tercüme).Ankara 1944.

- ŞAHİN, Haşim, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Döneminde Abdalan-ı Rum (1300-1400)*, (YLS Tezi), Sakarya 2001.
- , *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dini Zümreler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, M.Ünv. Türkiyat Araştırmaları Enst., İstanbul, 2007.
- ŞEKER, Mehmet, "Selçuklu Vakfiyelerinin Konya Toplum Tarihi Bakımından Önemi" *İpek Yolu Konya Özel Sayısı*, V, Konya 2002, s.15-23.
- ŞEMS-İ TEBRİZİ, *Makalat*, çev. Osman Nuri Gençosman, Ataç Yayınları, İstanbul 2006
- ŞEŞEN, Ramazan, "Klasik İslam Kaynaklarına Göre Eski Türklerin Dini ve Şaman Kelimesinin Menşei", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, S.10-11, İstanbul, 1981, s.57-90.
- , *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2001
- ŞİRİN Beyani, *din u devlet der-İran-i ahd-i mogol*, Tahran 1367/1988
- TABERİ, Mustafa, *Moğol-u İran Beyne'l-Mesihyye ve'l-İslam*, Dar'ul-Fikr el-Arabî, Kahire, t.y.
- TAESCHER, Franz, "İslam Orta Çağında Futüvvet Teşkilatı", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV/1-4, İstanbul 1953-4, s.3-32.
- , "Kırşehir'de Ahi Evren Zaviyesinin Mütevellisine Ait 1238/1822-23 Tarihli Bir Berat", Terc. Şükrü Akkaya, *Vakıflar Dergisi*, s.III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1956, s.93-96.
- TAHÂVÎ, Hatim Abdurrahman, *Dirasat fi Tarih'il-Usur'ul-Vusta*, Uyun'ut-Turas, Kahire, 2003
- , *El-İktisad'is-Salibi fi Bilâd'iş-Şâm*, Ayn Lid-Dirasat ve'l-Buhûs'il-İnsaniyye ve'l-İctimaiyye, Kahire, 1999.
- TAHRALI, Mustafa, "Muhyiddin İbnü'l-Arabî ve Türkiye'ye Tesirleri", *Endülüs'ten İspanya'ya*, TDV Yayınları, Ankara 1996, s.69-78.
- TANRIKORUR, Barihüda, "Mevleviyye" *DİA*, c.XXIX, Ankara, 2004, s.468-474.
- TATLILIOĞLU, Durmuş, "Kübrevi Tarikatının Türkmenistan'daki Etkisi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 3, Sayı: 1, 1999, s.191-204.
- TEK, Abdürrezzak, "Emir Sultan Dergâhı Postnişinleri", *Emir Sultan ve Erguvan*, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., Bursa, 2007, s.81-97.

- TEKİN, Mustafa, “Konya’dan Dünyayı Aydınlatan Mevlânâ Celaleddin-İ Rumi’nin Hayatı. Eserleri Ve Din Algılayışı”, *İpek Yolu Konya Özel Sayısı V* Konya 2002.
- TEKİNDAĞ, Şebhattin, *Memlûk Sultanlığı Devrine Toplu Bakış*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yay. İstanbul 1971
- , *Memlûk Sultanlığı (Berkuk Devri)*, İstanbul Edebiyat Fakültesi Yay., İstanbul 1961.
- TELLİOĞLU, İbrahim, “Doğu Karadeniz Bölgesinin Türk Yurdu Haline Gelmesi Hakkında Bir Değerlendirme”, *Turkish Studies*, Vol:2/2, Erzincan, 2007, s.654-664.
- TEMİR, Ahmet, *Kırşehir Valisi Caca-oğlu Nureddin’in 1272 tarihli Arapça-Moğolca Vakfiyesi*, TTK Yayınları, Ankara 1989
- , “Moğol Hanlığı,” *Türkler*, c VIII., Ankara 2001, s.256-264.
- , “Anadolu’da İlhanlı Valilerinden Samagar Noyan”, *Köprülü Armağanı*, Ankara 1953, s.495–500.
- , *Cengiz Han*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989.
- TESENHUSEN, W. De, *Altın Ordu Devleti Tarihe Ait Metinler* Çev İ.H. İzmirli İstanbul 1941
- THACKSTON, W.M., *Rashiduddin Fazlullah’s Jami’ut’tawarikh: Compendium of Chronicles*, (ed.Şinasi Tekin&Gönül Alpay Tekin), Duxbury, 1999
- TOGAN İsenbike, “Cengiz Han ve Moğollar”, *Türkler VIII.*, Ankara 2001, s.235-255.
- TOGAN Zeki Veleli, “Argûn Han’ın Garb Denizi Haritasına Dair” *Türk yurdu*, XXVI, s.2, 1942, s.45-48.
- , “Moğol Devrinde Anadolu’nun İktisadi Ve Medeni Hayatına Ait Kayıtlar” *İktisat Fakültesi Mecmuası*, c XV/1–4 İstanbul 1953–54
- , *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Yayınları, İstanbul 1981
- , “Cengizin Soyu Ve Kendisine Yakın Kabileler”, *Atatürk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Araştırma Dergisi Z.V.* Togan Özel Sayısı, S.13, Erzurum 1985, s.95-103.
- TOPÇU, Nureddin, *Mevlânâ ve Tasavvuf*, İstanbul, 1974
- TURAN, Osman, “Selçuk Türkiye’si Din Tarihine Dair Bir Kaynak Fustadül’l Adale Fi Kavaidi’s Saltanata” *Köprülü Armağanı*, İstanbul 1953–1954, s.531-553.

- , “Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı”, *Belleten*, XI/42, Ankara, 1947, s.197-221.
- , “Cemaleddin Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Belleten*, XII/45, Ankara 1948, s.17-171.
- , *Doğu Anadolu Türk Devleti Tarihi*, İstanbul Matbaası, İstanbul 1973
- , *Selçuklu Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1965
- , *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, 2. Baskı Ankara 1988
- , *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul, 2002.
- , *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul 1941
- , “Selçuklu Kervansarayları,” *Belleten*, X/39, Ankara, 1946, s.471-496.
- , “Selçuklu Devri Vakfiyeleri I, Altun Aba Vakfiyesi ve Hayatı,” *Belleten*, XI/42, Ankara, 1947, s.197-235.
- TUSİ, Nâsireddin, *Risale der Resim ve Ayin-e İlhani* Trc: M. Bayraktar, Ankara 1988
- TÜRER, Osman, “Melamiliğe Dair”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, No:39, 1985, s.25-51.
- , “XIII. Asırda Anadolu’da Tasavvuf ve Yunus Emre”, *Diyanet Dergisi*, c.27 s.1, Ocak 1991, s.87-100.
- , “Osmanlının Temelindeki Manevi Harç: Kuruluş Döneminde Anadolu’da Tasavvuf”, *Osmanlı Ansiklopedisi*, c.4, Ankara, 1999, s.375-383.
- ULUDAĞ, Süleyman, “Cendî”, *DİA*, VII, İstanbul, 1993, s.361-362.
- URFALI MATEOS, *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, Trc.: H. D. Andriasyan, TTK Yayınları, Ankara 2000.
- UYAR, Mustafa, *İlhanlı Devletinde Argûn Dönemi(1254–1291)* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi 2001
- , “İlhanlı Devletinde Yahudi Bir Vezir: Sa’düddeve”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.33, c.XXI, Ankara 2003, s.125-142.
- UYAR, Mazlum, “Safeviler Öncesi İran’da Tasavvuf ve Safevi Devletinin Ortaya Çıkışı I”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.7–8, 2000–2001, s.85-98.
- , “Safeviler Öncesi İran’da Tasavvuf ve Safevi Devletinin Ortaya Çıkışı II”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.3, 1999, s.121-137.

- UYUMAZ, Emine, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasi Tarihi,(1220–1237)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2003.
- , “Sultan I.Alâeddin Keykubad Zamanında (1220–1237) Türkiye Selçuklu Devletinin Elçilik ilişkileri” *Tarih Dergisi*, sayı 39, İstanbul,2004, s.55–84.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, “XII. Ve XIII. Asırlarda Asırlardaki Fikir Hareketleri İle İçtimai Müesseselere Bir Bakış” III. T.T.K Kongresi Zabıtlar Ankara 1948, s.287–306
- , *Osmanlı Devleti Teşkilatına Methal*, Ankara 1984
- , “Emir Çoban, Sulduz ve Demirtaş,” *Bellekten*, XXXI. (124), Ankara, 1967
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, *Anadolu'nun Dînî Sosyal Tarihi*, çev. Ahmet Taşğın, Kalan Yayınları, Ankara 2003
- , “Anadolu Tarihinde Dîn-i Ruhîyat Müşâhadeleri”, *Mihrâb Mecmuası*, sayı 13–14, 1340, s.434–448.
- VARDAN Vartabet, *Moğol Futuhâtı Tarihi* Trç: M. Ayas, T.M. c IV. 1937
- VASSAF, Abdullah b. Fazlallah, *Tecribeti'l Emsar ve Tecziyeti'l-Âsar*, Bombay, 1269
- VERNADSKY, George, “Cengiz Han Yasası”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, c.I, Ankara 1944, s.107-132.
- VLADİMİRTSOV, B.Y., *Moğolların İçtimai Teşkilatı*, Çev: A. İnan, Ankara 1587
- WATSON, Geoff, “1200–1800 Yılları Arasında Batıdaki Orta Asya İmajı”, *Türkler* c.VIII. ANKARA 2001, s.334-344.
- WITTEK, Paul, *Menteşe Beyliği 13.-15. Asırda Garbi Küçük Asya Tarihlerine Ait Tetkik*, Çev: O. Şaik Gökyay. Ankara 1986
- YÂFÎÎ, Ebu Abdullah, *Mir'âtü'l-Cinân ve İbretü'l-Yakzân Fî Ma'rifeti Havâdisi 'z-Zamân*, Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmiyye IV., Kahire, 1993.
- YAKUBOVSKİY, *Altın ordu ve Çöküşü* Trç: Hasan Eren, Ankara 1992.
- YALTKAYA, M. Ş., “İlhanlılar Devri İdari Teşkilatına Dair Nasreddin Tusi'nin Bir Eseri”, *T.H İ.T.M.* c II,. İstanbul 1939, s.7-16.
- , “Selçukiler Devrinde Mezahib”, *Marife*, Yıl:2, S.2, Konya 2002.
- YAZICI, Tahsin, “Kalenderîlere Dair Yeni Bir Eser; Menakıb-i Cemal'e'd-din Sâvî”, *Necati Lugal Armağanı*, T.T.K Ankara, 1968, s.785-797.

- YILMAZ, Bülent, *Celayirliler Kabile-Devlet*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2002.
- YİNANÇ, Mükrimin Halil, “Anadolu Selçukluları Tarihine Ait Bazı Kaynaklar”, *III. Türk Tarih Kongresi*, Ankara, 1948, s.95-103.
- YULE, Henry, *The Book of Ser Morco Polo*, (ed.Henry Cordier), London 1929
- YÛNÎNÎ, Ebü'l-Feth Kutbüddin Musa b. Muhammed b. Abdullah (726/1326), *Zeylu Mirâti'z-Zemân I-II*, Haydarâbâd 1954
- YUVALI Abdülkadir, “İlhanlı Hükümdarlarının Dinlere Bakış Ve Bu Konudaki Uygulama” *XII. Türk Tarih Kongresi, II*, T.T.K.yay. Ankara 1994, s.545-553.
- , “İlhanlıların Anadolu Politikası ve Doğu Anadolu Şehirlerinin Vergi Potansiyeli” *XI. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 1994 Ayırbaşım, s.581-600.
- , “İlhanlılar”, *Türkler*, c VIII., Ankara 2001, s.359-363.
- , “Kuruluş Devrinde İlhanlı-Papalık Münasebetleri”, *E.Ü.E.F D.*, Kayseri
- , “XIII. Yüzyılda Ön Asya'daki Siyasi Bloklaşma”, *Türk Kültürü Dergisi*, S.262, Şubat 1985, s.111-120.
- , “İlhanlı Hükümdarlarının Hristiyan Dünyası İle Münasebetleri”, *Fırat Üniv. Sosyal Bilimler Dergisi*, II/2, Elazığ, 1985, s.267-277.
- , “Moğolların Yakın Doğu Politikası ve İsmaililerin Akıbeti Üzerine Bazı Bilgiler”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.58, Şubat 1989, s.525-540.
- , “Kuruluş Döneminde Altınorda-İlhanlı İlişkileri”, *E.Ü.E.F D.*, Kayseri.s.1-7.
- , “Osmanlı Müesseseleri Üzerindeki İlhanlı Tesirleri”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi.*, Sayı 6, Kayseri 1995, s.249-254.
- , “Moğolların Ön Asya'daki İlk İlhanı Hakkında”, *Fırat Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S.2 Elazığ, 1982.
- , “Anadolu'nun Türkleşmesi ve Moğollar”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S.38, Ekim 1985, s.90-101.
- , *İlhanlılar Tarihi I. Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri 1994.
- , “Gâzân Han”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.XIII, İstanbul 1996, s.429-431.

- , “Hülâgu”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.XVIII İstanbul 1998, s.473–475.
- , “Ebu Said Bahadır Han”, *Diyanet, İslam Ansiklopedisi*, C.X, İstanbul 1994, s.218-219.
- , “Altınorda-İlhanlılar Mücadelesi Sırasında Tebriz Şehri”, *I. Uluslararası Azerbaycan Sempozyumu Bildirileri*, AİKAM, 1998.
- , “Geyhatu Han”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c.XIV, İstanbul, 1996, s.44–45.
- YÜCEL, Yaşar, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar I-II*, Ankara 1988
- , “Anadolu Beylikleri Devlet Teşkilatı Ve Toplum Hayatı” *Belleten* c IV/210, Ankara 1990, s.805-823.
- , “Mesâlikü’l-Ebsâr’ın Anadolu Beylikleri Kısımının Çevirisi”, *Anadolu Beylikleri Hakkında Araştırmalar*, I, TTK yay., Ankara 1988.
- ZEHEBÎ, Hafız Şemseddin Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *El-Iber fi Haber min Ğıber*, I-IV, Darü’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 1966.



T.C.  
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ  
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü



### Özgeçmiş

Adı Soyadı:	Mustafa AKKUŞ			
Doğum Yeri:	HADİM			
Doğum Tarihi:	10.03.1975			
Medeni Durumu:	Evli			
Öğrenim Durumu				
Derece	Okulun Adı	Program	Yer	Yıl
İlköğretim	Karakaya İ.Ö.O		KONYA	1986
Ortaöğretim	İsmil Ortaokulu		KONYA	1989
Lise	Selçuklu Lisesi		KONYA	1992
Lisans	S.D.Ünv.	İlahiyat	ISPARTA	1998
Yüksek Lisans	S.D.Ünv.	İslam Tarihi ve Sanatları	ISPARTA	2001
Becerileri:				
İlgi Alanları:	Din Tarihi, Dini Siyaset, Bilim ve Düşünce Tarihi			
İş Deneyimi:	12 yıl MEB'de Öğretmenlik			
Aldığı Ödüller:	1 adet bakanlık, 2 adet M.E. Müdürlüğünden TEŞEKKÜR Belgesi			
Hakkımda bilgi almak için önerebileceğim şahıslar:	Prof. Dr. Mustafa DEMİRCİ, Prof. Dr. Hasan BAHAR, Prof. Dr. Mikail BAYRAM			
Tel:	532 224 17 26			
E-Posta:	akkus75@hotmail.com			
Adres	Karaaslan Mah. Seyit Emre sk. No:16 Karatay / KONYA			